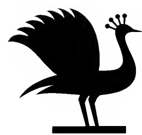
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14001

Novohrad-Volyns'kyĭ Memorial Book

Zvhil

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Zvhil (Novogrodvolinsk) / [ha-'orkhim, 'Azri'el Uri, Mordekhai Boneh ; hishtatef Yonatan Shain].
IMPRINT	880-03 [Tel-Aviv] : ha-Igud ha-artsi shel yots'e Zvhil veha-sevivah, 722 [1961 or 1962]
DESCRIPT	2 pts. in 1. : ill., maps (1 fold.) ports. : 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Novohrad-Volyns'kyĭ. Novohrad-Volyns'kyĭ (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Novohrad-Volyns'kyĭ.
ADD'L NAME	Uri, 'Azri'el. Boneh, Mordekhai.
ADD'L TITLE	Sefer Zvhil

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

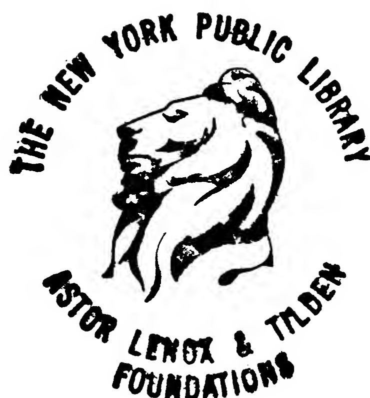
זווהיל

(כאָוואָגראַדוואָלינסק)

הוצאת האיגוד הארצי של יוצאי זווהיל והסביבה
תשכ״ב

העורכים: עזריאל אורי, מרדכי בונה

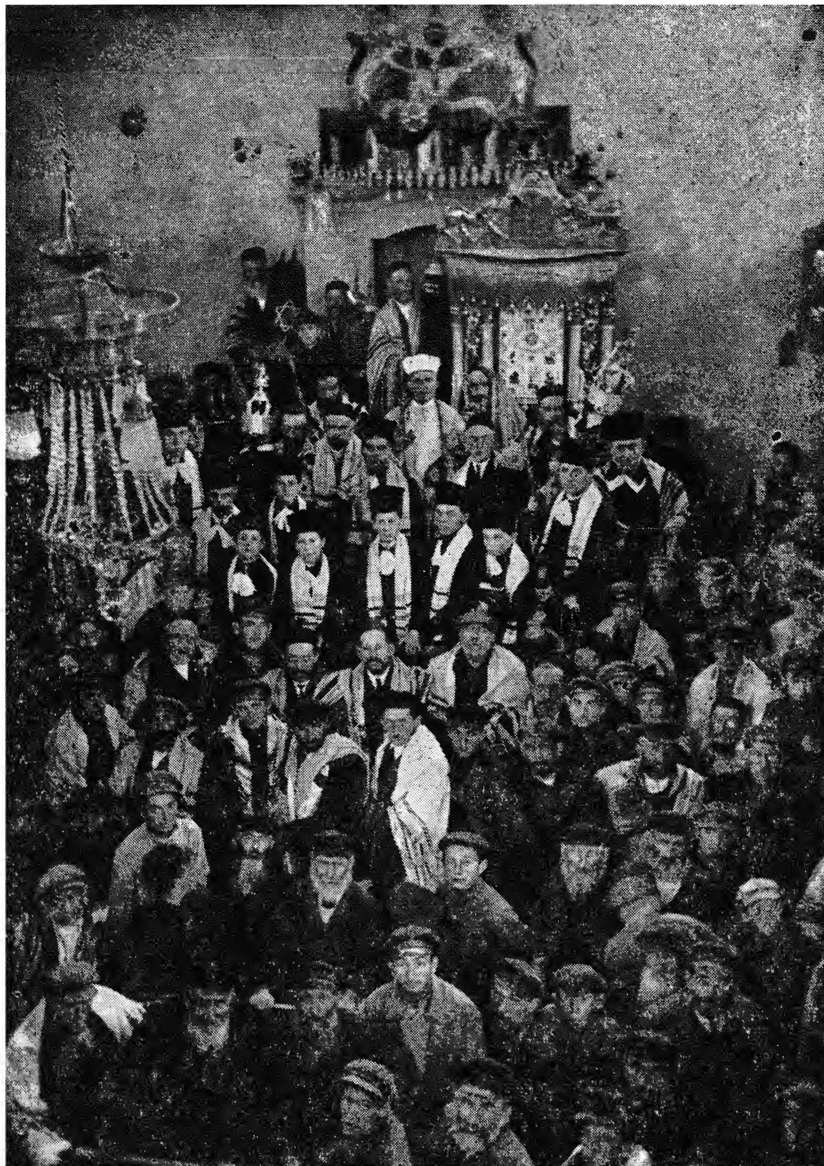
השתתף: יונתן שלאין

נדפס בישראל

דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, ת"א.

בבית־הכנסת הגדול לאחר הקמתו מחדש — הושענא רבה תרפ״ג

וּבַדְּמָמָה עַל טַלִּיתוֹת נִפְרֶשֶׂת
עָמַד אָרוֹן, שָׁקוּעַ בִּצְלָלִים
מוֹנֶה כָּל נִיד שְׂפָתַיִם וְגוֹנֵז אֶת
אַדְוַת הַכִּלְיוֹנוֹת הַנִּגְלָלִים.

ש. שלום

תוכן הענינים

ו. זוהיל — עיירות סביב לה

ז. הטבח בתרע״ט

ח. השואה ולאחריה

ט. גבורי מלחמת השחרור

י. עם סיום הספר

יא. נוספות

בפתח הספר

*****

בחרדת קודש ניגשנו, אנו בני זוויהיל בישראל להוצאת ספר זכרון לקהילתנו, אשר עוד בתקופת הפרעות והמגפות שבאו אחריהן בשנות תרע"ט—תר"פ (1919—20) עלה עליה הכורת ובשנות השואה הנאצית נגזרה כליל.

מאז חלפו שנים, אך קול הדמים בוקע ועולה מן האדמה ותובע מאתנו להקים יד ושם לנפשות הזכוֹת. אולם כיצד ואיך נענה לתביעת אימים זו? חקר ממדי השואה מי יגלה? מי ימנה מספר לאלפים ורבבות ובשמותיהם מי יקרא? — — —

ולפנינו היו עוד קשיים: נטשנו את זוויהיל לפני יותר מ־40 שנה ומאז עם השתלטות הסובייטים הורד על העיר מסך ברזל, ניתק כל קשר.
החומר הדוקומנטרי המעט שהיה רשום בפנקס העתיק, עלה באש עם שריפת העיר ע"י פגזי הצבא האדום, בהתקפות 1919.

לאחר מאמצים רבים הצלחנו בכל זאת לרכז שרידי תעודות ולדובב אנשים, שהיו בזמנם פעילים בשטחים שונים, ביניהם עסקני ציבור, אנשי מעשה, רבנים, משכילים, מורים, סופרים וחלוצי תנועת העבודה בארץ ישראל. כל אלה תרמו רבות לספר הזכרון.
הספר הוא, איפוא, יצירה קולקטיבית. משתתפיו מרובים. בפרקיו צרורה נשמת יהדות עממית, שורשית שינקה ממקורות ראשונים ודמותה עוצבה במאות האחרונות ע"י תנועת החסידות שזוויהיל וסביבתה עמדו במרכזה ושימשה סדן ליוצרים מתוך תנועת החסידות וההשכלה ורקע ליצירותיהם.
התאמצנו ככל האפשר לתת את נפשה ורוחה של זוויהיל בספר זה, לפרש את המוסדות והמפעלים, המפלגות והקיבוצים, שעשו לשגשוגה ופעלו להרמת קרנה. בתצלומים המועטים שהצלחנו לרכז — מתגלים דיוקנאותיהם המאירים של אבות ובנים, דורות שחלפו ואינם.

*

לבקשת יוצאי עירנו בתפוצות ארצות־הברית, מופיע הספר גם באידיש, כדי לתת גם בידיהם זכרון ועדות לדורות הבאים.
יבואו נא על הברכה בני עירנו, בארץ ובחוץ לארץ, שבזכות מסירותם ראה הספר אור. וברכות מיוחדות למר שמחה רוטנברג שפעל בין יוצאי עירנו בלוס אנג'לס וקירבם לענין הוצאת הספר ולגב' שיינדיל הופמן שפעלה בניו־יורק. שניהם סייעו לנו בביצוע משימתנו.
הכרת טובה מיוחדת לחברנו עזריאל אורי (מליאר), על עבודתו המאומצת באיסוף החומר בשביל הספר ועל שקידתו הרבה בעריכתו ובסידורו לדפוס והחשת הופעתו הסופית.

איגוד ארצי של יוצאי זוויהיל והסביבה

לאיגוד יוצאי זוויל והסביבה — שלום וברכה!

לכינוס הארצי השני של יוצאי זוויל והסביבה אני שולח את ברכתי הנאמנה והוקרה רבה מניו־יורק.

מוקיר אני מאוד את פעלכם הטוב לשמה של עיר ואם בישראל. זוויל היתה מרכזית בסביבתה, ובזכות אישיה הדגולים — בחסידות ובספרות — הלך שמה הטוב למרחוק ומשך אליה לבבות חולמים. ועם עלות כוכבו של פיארברג על שמי ספרותנו נתפרסם שמה וזרח אורה בכל רחבי עולמנו.

עיר שכזו, ככל עיר חשובה באוקראינה, ראויה ליד ושם בחיינו. ואשרי האיש שיש בכוחו לתרום לעבודה יקרה זו, של מתן חיים, חיי עד, לקיבוץ יהודי רב־ערך שהשיגתו יד השואה והכריעתו לעפר. לכו איפוא בכוחכם זה והציבו מצבת־חיים לעיר־מולדתכם אשר בה ראיתם את אור השמש לראשונה, ואשר בה נתגלה לכם אורה של התחיה, זו שהביאתכם לארץ־היעוד, לחיות בה ולהחיותה, לבנותה ולהיבנות בה.

בברכת כל טוב ובידידות, בן עיירת סביבתכם —

מנחם ריבולוב

ט׳ ניסן תשי״ג

נ. ב. אתאמץ לשלוח לכם מאמר לקובץ שאתם מכינים.*

---

* לדאבוננו לא הספיק לקיים את הבטחתו.

ב ר ו ך ה ב א!

זכות גדולה נתגלגלה לנו, לקדם בברכה את זקן בני עירנו, הסופר, הוגה דעות, החכם **רבי שמואל־צבי זצר** — השריד האחרון מהחבורה של מ. ז. פיארברג שבטאה בעוז את הלכי הרוח החדשים במחשבה הלאומית וחזונה החלוצי, ואשר רבה היתה השפעתה על ספרות התקופה.

עומדים: י. שלאין, א. רוטמן
יושבים: מ. בונה, ש. צ. זצר, ע. אורי

הוא הגיע לישראל עם סיום הדפסת הספר. אנו שמחים לארחו בקרבנו ומברכים אותו:

עוד ינוב בשיבה
דשן ורענן יהיה.

ה מ ע ר כ ת
איגוד יוצאי זוויהיל

חוויותיו של ש. צ. זצר בראשית צעדיו בישראל.

מתוך מכתב

הנני עדיין נסוך־שכרון מהעונג ונחת הרוח אשר עצם דבר היותי בישראל מעניק לי. עוד מעט וגם אותו הצער ועגמת הנפש שנתקלתי בהם מזמן לזמן, כמובן שלא באשמתי — הנה מאחרי.

ולוואי שאתגבר עוד על מעט הקשיים שהנם עוד לפני; — לסלק את התקלות הקיימות עדיין ולכונן את הספריה אשר תשא את שמו של פיארברג, זה המפעל אשר הוא אחד המניעים העיקריים שהביאוני לישראל.

מצב בריאותי — במובן יחסי — נפלא! אלמלי היית רואה אותי הולך וצועד ברחובות חיפה שלרגלי הר הכרמל, בתל־אביב ובמיוחד בירושלים — עיר כלילת־יופי, זו הכובשת אותך בלב ונפש עם המבט הראשון — לא היית מאמינה למראה עיניך, כמוני, אני, אשר מדי פעם, בעת הלוכי במקומות ההם — כולי תמיה והתפעלות, ואני שואל את עצמי: האם זה אנוכי? אנוכי? ש. צ. זצר — זה אשר רק לפני שלושה חדשים היה ב„חזקת חולה מסוכן", וחודש אחד לפני כן, הוא נחשב גם בחזקת גוסס?

ובה במידה אשר יעלה בידי להגיע לזה שהזכרתי לעיל במהירות האפשרית, באותה מידה ארגיש את עצמי גם מאושר יותר ואוכל להקדיש את עצמי לתורה ולעבודה: ללמוד, ללמוד וללמוד; לעבוד, לעבוד ולעבוד!

זה מזמן שלא הייתי אחוז להט עצום כזה ללמוד ולעבוד, כפי שהנני אחוז כיום.

י. י. וואהל

לכבוד בואו של מר ש.־צ. זצר להשתקע בישראל, הננו פותחים את הספר במאמר־הערכה שנכתב בזמנו על־ידי י. י. וואהל.

ש. צ. זצר

הוא גדל בתוך ה„חבריא", בין אותו חבר צעירים תולמים על „הספרות העברית וחובותיה", על השאיפות המוסריות של הדור ועל השתלמות רוחנית. טהורי־לב וזכי־רגש היו, כולם האמינו בעבודה מקפת ובתיקון העולם, אבל באו החיים ולעגו על חלומות הסער ומאוויי ההוד שלהם ופיזרו אותם במרחקים אחד־אחד. במעונו הצר של פייארברג התאספו בכל יום. שמה נתנו פורקן לרגשותיהם הסוערים, המו והתגעשו, התווכחו בחום נעורים על הדעות החדשות בלאומיות, על שינויי ערכים בחיים ועל הופעות משמחות בספרות העברית והכללית — ועל מהפכות. מבית־המדרש יצאו אל אויר העולם והכירו בבוראם — ואל בית־המדרש שבו בשעות של ספקות ופקפוקים. הקשר עדיין לא ניתק והאהבה התמימה טרם הופרה. היו התנגשויות עם „מורדי־אור", מלחמות וקפיצת אגרופים, ולעת ערב היו החברים משוחחים ביניהם על תעלולי ה„חשוכים", הצחוק התרומם, העינים הוצתו שביבי־אש ודמי הנעורים רתחו.

בתוך אותה חבורה פגשתי את זצר הצעיר העדין, בעל שערות המשי, המצח הרחב והעינים החולמות, בבת־צחוק של ביטול על שפתיו. באספות היה יושב לעתים קרובות ומקשיב, מבלי השתתף בראשונה בויכוחים הסוערים, יושב ומחייך את חיוכו המיוחד, כאילו לו, לתלמודי המפולפל, יש דעות יותר עמוקות ומוצקות והוא מחכה לרגע המוכשר לגלות אותן ברבים. ובבוא הרגע — התרגש ושכח את הסביבה, את החברים, והיה מריק את שפעת רגשותיו בלי־סדר, מבלי התחשב עם נימוסים מקובלים וסייגים מסוימים המבדילים בין ויכוחים ספרותיים ובין דברי־ריב. אך הנה שקטו הלבבות, הוארו הפנים הזעומים של החברים, השתררה מנוחה בחדר, וזצר שוב על מקומו בפינתו ואותה בת צחוק של ביטול על שפתיו ורגש של הכרה עצמית ניצת בעיניו.

הימים — ימי תסיסה מוסרית ברחובנו. „השלוח" היה בראשית התפתחותו. הפולמוס הספרותי שעוררו הרבה מן הסופרים המהפכניים, משך את הלבבות הצעירים. הדרישה ה„גאותנית" על הרחבת הגבולים, שיצאה מפי המפקד הראשי במחנה המהפכנים, ברדיטשבסקי, מצאה לה תומכים נלהבים. כולם דברו על אותם הקרעים הנפשיים שגרמה לנו הגלות ושעלינו לאחותם. סימטותינו הצרות המו ורעשו. כל הגה קל ומבטא שנון שנמלט מפי אחד הסופרים, מצא לו אזנים קשובות. הספרות העברית לא היתה אז מין אספורט ושעשועים, שפונים אליה בשעה של הרחבת הדעת. היא היתה גורם חי במתננו, בה חיינו ואת אוירה שאפנו, היא פרנסה את רוחנו, השפיעה על מהלך מחשבותינו והטמינה אותם הגרעינים המוסריים הראשונים בקרב נפשנו שהתפתחו ברבות הימים וקיבלו צורה של השקפת־עולם שלמה שליוותה אחדים מאתנו בדרכם בחיים ועוררה אותם למפעלים. ביאליק פרסם אז את „המתמיד", זו מצבת הזכרון ל„פיך־די־סיקל" שלנו, לתקופה ההולכת ונעלמת ונאצרת בתור רכוש היסטורי. פייארברג נלחם עם „אויבו העז", עם ברדיטשבסקי, המעריץ את „שלהם" יותר מדי ומבכר אותו על „שלנו" ובאותו זמן קלט גם את דעותיו של „בעל־דבביה" וערבב אותן בתוך סממניו הספרותיים. הד אותן הדעות —

הוא ציורו „בליל אביב״, השובה אותנו גם היום בעוז אמתותו ובעומק געגועיו ל„מעבר לגבול״...

אז הלך זצר והתפתח, קרא ושנה וספג אל קרבו את מבחרי היצירות הספרותיות. כשרון מיוחד היה לו לקלוט אל קרבו במעוף עין תמציתם של הרעיונות היותר חדשים, לעכל אותם בהוויתו הפנימית מבלי שיצטרך לדפדף את הספרים העבים והשלמים ולהתעכב על הפרטים, ולכן עונג מיוחד היה לראותו מתרגש ומשתמש בקלות מיוחדת במראי־מקומות מתוך הספרים ובפאראדוכסים שבאו לו מתוך הרכבה מוזרה. הוא אהב את פייארברג אהבה עזה, כי הרבה מזכרונות ילדותם קשרו אותם זה לזה, אולם מעולם לא קיבל את מרותו ותמיד היה לועג לחברים שעשו את אהבתם לחברם הגדול מעין פולחן אישי.

וראוי לציין, כי גדולה מאוד היתה השפעתו המוסרית של פייארברג על חבר הצעירים — מפאת חינוכו, סביבתו וחיי נזירות, מובדל ומופרש מן העולם, כלוא בתוך ד׳ אמותיו, רחוק מתענוגי החטא ומנועם התאוה. כל אלה הדברים נסכו רוח עצבות על אלה שבאו בקרבתו, עד שאחדים מן החברים קשרו עליהם מדעת איזו מרה־שחורה רחמנא־ליצלן, כאילו הם נושאים בקרבם „סוד איום ונורא״, אשר בהגלותו יביא חס־ושלום מהפכה בסדרי החברה והם מרגישים את גודל האחריות של גילוי סוד נבוב זה. מענין היה להביט על זצר בשעה שנפגש עם „אבלי עולם״ אלה. הוא היה נועץ בהם את שתי עיניו, משפיל את שערותיו ואותה בת הצחוק של ביטול היתה משתרבבת על שפתיו. האומללים בושו להרים את ראשם, „קרחם הנורא״ נמס מאליו, עצבונם חלף־הלך לו — והם נהפכו לצעירים רגילים בתמימותם הטבעית ובשמחת החיים המפכה בקרבם.

ככה היה זצר מלא חיים ותנועה, בעל כשרונות, אוהב את הנעורים, שש לקראת השמש המזהיר, המתענג על כוכבי ליל, נפש מפרכסת, המסתבכת בעוון ונהנית, הנצמדת לחטא ומתעלה...

בימים האלה כבר התרקם בקרב נפשו „חלומו הגדול״ על עבודה ספרותית רחבה וגם, כמה שלא יהיה הדבר תמוה, על עתון משלו. חלום העבודה הספרותית לא היה רק נחלתו של זצר; רבים מחבריו השתעשעו בחלומם זה והתגעגעו אל הספרות. אולם כל אלה שהיו קרובים לפייארברג וראו באיזה רטט של קדושה צר חברנו את הצורות וכמה התקדש על כל אות ואות, נקודה ונקודה; כל מי שראה האיך חרזה היד הרועדת את פניני האותיות ותהיינה לשורות והשורות התרבו ותהיינה לדפים עד שנולד „לאן?״; באחת, כל מי שהכיר האיך מכינים את עצמם לספרות — לא נועז לגשת אליה אז, פן יחללה... בינתים מת חברנו, החבילה נתפרדה, ובאו החיים והעמידו את כל אחד ואחד על מקומו.

זצר החל את עבודתו הספרותית בהצלחה. מאמריו הראשונים על מאכס שטיינר ועל פרידריך ניצשה, שהודפסו ב„דור״, העירו תשומת־לב. יש בהם הרבה מן ההפתעות והפאראדוכסאליות, מן הפתוס המיותר הנאה לנואם והפוגם בסופר. הוא רוצה להכניע אותך בעב ענן של מלים וניבים על חשבון ההגיון הברור. מלבד זאת ניכרת השפעה זרה — השפעתה של הספרות הרוסית. אולם הם כתובים בחום הנוער ובאמונה של סופר מתחיל, שעדיין לא מצא את עצמו. מעט־מעט כובש לו זצר עמדה ספרותית ובמאמרו הטוב נגד ד״ר ש. ברנפלד אנו רואים אותו מזוין בהגיון ובחוש היסטורי בהיר. אחר כך באו המסות שלו על הסופרים הרוסיים, המכניעים אותך בתקפם ובאהבת האמת שבהם; המאמרים והפיליטונים ב„הצפירה״, שהיה חבר למערכת בה. כשרונו הספרותי של זצר הולך ומתפתח. הבניה והגזרה הספרותית מקבלות צורה יותר מלוטשת, נסיונות החיים מחשלים את כחותיו של הסופר והוא הולך לבטח דרכו.

אולם ידוע, כי הספרות העברית אינה מפרנסת, לצערנו, את בעליה, וזצר פונה, מרצון או מאונס, אל הספרות האידית: עובד בעתונים, כותב מחברות, חולם על ספרים, ונודד ממקום למקום, עד אשר בא לאמריקה.

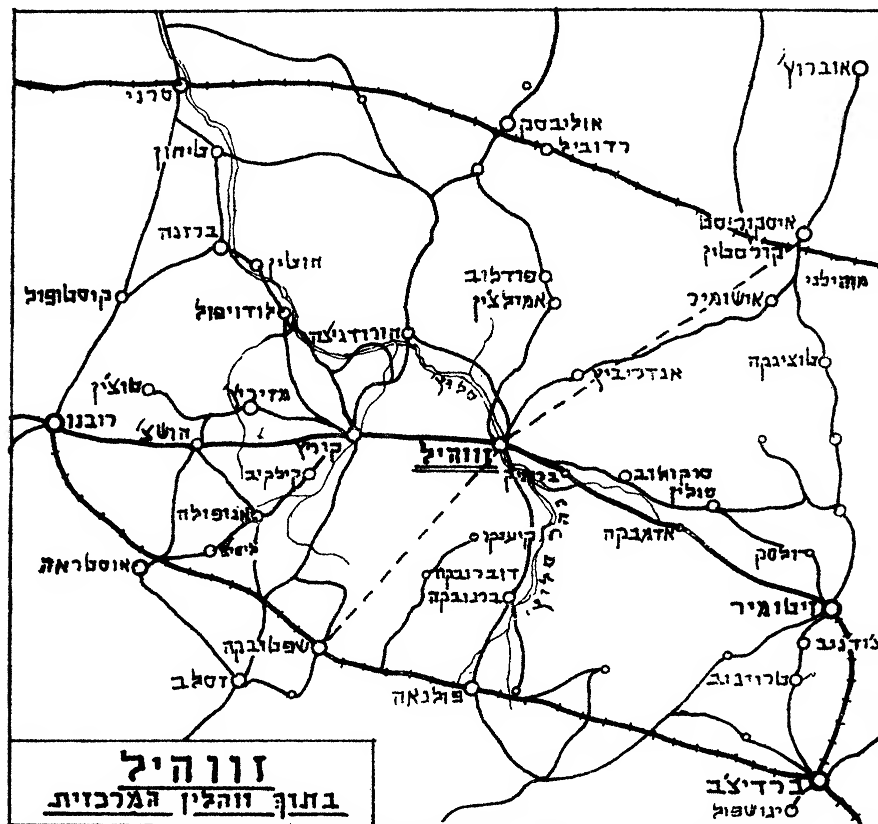
בראשית בואו פנה אל הספרות העברית, וחלום ילדותו על עתון משלו נתמלא. הוא יסד את ירחונו „התחיה". אולם פה נפגש עם סביבה אחרת לגמרי. אותן המסורות הספרותיות, שזצר היה רגיל בהן בארץ־מולדתו, חלפו, התנפלות אישית, בטלנות והתנפחות ריקה מצד „מגיני הספרות העברית" מררו את חייו, הכשילו את כוחותיו וגרמו לירידתו הספרותית של ירחונו.

זצר עוזב את הבימה העברית, מקדיש את עצמו לספרות ולעתונות האידית ומשקיע בהן את מיטב כוחותיו וכשרונותיו הספרותיים. מתרגם מאמרי אחד־העם לאידית, כותב ספר על הבעל־שם־טוב — חלומו הספרותי של פייארברג; מפרסם ספר על הנצרות, מוציא שבועון, משתקע במסתורין, מתרגם את פרקי ה„זהר", מסגל לו שפת הרזים, והכל בכתב בחום ובהתלהבות חסידית, ומבין השיטים כאילו נשקפת לך „נשמתו הטהורה של א"א מורי שמואל בר צבי הכהן", שאליו הקדיש זצר (עוד הפעם על־פי איזה פאראַדוכס בלתי־מובן) לא את ספרו על הבעל־שם־טוב, כי אם ספרו על הנצרות...

יש אנשים החביבים עליך ביותר — אומר זצר בסוף ספרו על הנצרות. ככה יש גם פרובלימות הקרובות אל לבך ושאתה מכיר בסבכיהן, סבכי נשמתך אתה ותהיותיה...

באחד הימים נכנסתי אל משרד חברי להתראות אתו אחרי הרבה שנים של פרידה, שנות מלחמה, צער ועלבון. מצאתי אותו עסוק במשלוח השבועון שלו לחותמים, מזרז את משרתו בהדבקת הכתובות ובאריזות הגליונות. מסביב היו פזורים ספרים, גליונות ופיסות נייר בלי כל סדר ומכל פינה היו מביטים אלי בעינים מזרות זוועה — הבדידות והשעמום. כאב עמוק לחץ את לבי וברוב עמל עלה הדבר לשנינו להתחיל בשיחה. כפעם בפעם הבטתי על רשמי פני חברי העדינים, שהיו כל־כך חביבים עלי. הרבה־הרבה קוי הוד טשטשה ומחתה יד הזמן האכזריה, אולם לרגעים נפקחו לפני שתי עינים גדולות ובקרבן התלקחו ניצוצי אור והאירו אלי ממרחקי העבר...

כן, ישנם אנשים היקרים לך, שבסבכי נפשם אתה מכיר את סבכי נפשך אתה, עליותיה וירידותיה.

אוברוץ׳
אוליבסק
רדוביל
איסקורוסט
קורוסטין
מהילני
אושומיר
סרני
טוחין
ברזנה
הוטין
קוסטופול
לודויפול
הורודניצה
פורדלוב
אמילצ׳ין
אנדריביץ
טוציגבקה
סטוצ׳ין
מזיריץ
רובנו
הושצ׳
קורץ
זוויהיל
קילקיב
אנופולה
אוסטראה
סוקולוב
סולין
אזמבקה
קיענקו
דוברובקה
ברנובקה
פולסק
זיטומיר
צ׳ודנוב
טרויאנוב
שפטובקה
זסלב
פולנאה
ברדיצ׳ב
ינושפול
זוויהיל
בתוך ווהלין המרכזית

שטח בית העלמין
לקורוסטין
לשפטובקה
גן העיר
רחוב קיריצר
רח' סדובה
גבול שטח השרפה בשנת 1919
בית קברות נוצרי
רחבת החציר
הרינג
רחבת הסובור
רח' סובורנה
(המורד)

ש. צ. זצר, ניו־יורק

תְּפִלָּה

אִתְּךָ אֱלֹהַי, הַסְּלִיחָה, עַל כִּי צָחַקְתִּי הַיּוֹם; עוֹד לֹא כָּל צִלְלֵי־יוֹם־אֶתְמוֹל נָגוֹזוּ — וּכְבָר נִרְאֶה הַחִיּוּךְ עַל שְׂפָתַי — — —

* * *

אָנָּא, אֲדוֹנָי, מְחַל לִי, כִּי צְחוֹק עָשִׂיתִי לִי הַיּוֹם.

אַחֲרֵי כָּל אֲשֶׁר הוּגַּד לִי בְּיוֹם־אֶתְמוֹל. אַחֲרֵי בְּשׂוֹרַת הָאֵימִים שֶׁבָּאַתְנוּ בְּיוֹם הָאֶתְמוֹל מֵעֲיָרָתִי הָאֻמְלָלָה.

מֵעֲיָרָתִי הַמִּסְכֵּנָה וְהָאֻמְלָלָה, אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים הִגְדִּיל אֶת שֶׁפֶךְ זַעְמוֹ עָלֶיהָ.

מֵעֲיָרָתִי הַמִּסְכֵּנָה הָאֻמְלָלָה. מַבּוּל־דָּמִים בָּא עָלֶיהָ וְהֵצִיף אוֹתָהּ.

* * *

וְרַבִּים, מָה רַבִּים הֵם נַהֲרוֹת נַחֲלֵי הַדָּם הַיְּהוּדִי הַשָּׁפוּךְ, אֲשֶׁר הִפְלִיגוּ בְּשִׁטְפָּם לַמֶּרְחַקִּים מֵאָז עָקַר אוֹתִי הַגּוֹרָל מִשָּׁם... וְעוֹד בִּי כָּל אֲשֶׁר בָּא עִמָּדִי מִשָּׁם — חַי, עַר וְרַעֲנָן!

וּבִלְבָבִי שָׂדֶה זָרוּעַ מַצֵּבוֹת עֲזוּבוֹת לְאֵין־סְפוֹר שֶׁל פִּרְקֵי־חַיִּים, שְׁאִיפוֹת וּמַאֲוַיִּים, וְיַעַר שֶׁל חֲלוֹמוֹת וְחֶזְיוֹנוֹת.

כָּל שֶׁעָשִׂיתִי בִּימֵי נְעוּרַי, כָּל שֶׁשַּׂמְתִּי בְּאוֹצְרוֹתַי, הַכֹּל — עַל הַחֵלֶב וְעַל הַדָּם — חַי בִּלְבָבִי.

יֵשׁ, וְדוֹמֶה אֲנִי, כִּי אֵלֶּה הֵם כָּל יֵשׁוּתִי — — —

כְּבְמַטֵּה־קְסָמִים נְגוֹזִים אָז כָּל חַיֵּי הַהוֹוֶה עַל שְׁאוֹנָם וַהֲמוֹנָם וַאֲנִי מוֹצֵא אֶת עַצְמִי בַּפִּנָּה הַשְּׁלֵוָה וְהַבְּרוּכָה מִשְּׁנוֹת יַלְדוּתִי.

וְכָל שֶׁעָשִׂיתִי בְּפֶרֶק־זְמַן מֵעֵת נֶעֱקַרְתִּי מִשָּׁם נִרְאֶה בְּעֵינַי כַּחֲלוֹם בַּלָּהוֹת וּמַחֲזוֹת בִּעוּתִים שֶׁל גִּלְגּוּלִים שֶׁעָבַרְתִּי וְדִבּוּקִים שֶׁשָּׂמוּ מִשְׁכָּנָם בְּגוּפִי. גִּלְגּוּלִים רַבִּים וְדִבּוּקִים שׁוֹנִים, אֶת הָ„אֲנִי" הַנָּכוֹן שֶׁלִּי טִשְׁטְשׁוּ, לְחֵרֵשׁ וּלְאִלֵּם שָׂמוּהוּ, הִתְלַבְּשׁוּ בִּדְמוּתוֹ וּבִשְׁמוֹ דִּבֵּרוּ.

כְּמִתּוֹךְ סִיּוּט אָיֹם וְכָבֵד בְּלֵיל זְוָעוֹת אָרוֹךְ הִתְעוֹרַרְתִּי סוֹף־סוֹף מֵחֲלוֹם־בִּעוּתִים זֶה, כָּל הַגִּלְגּוּלִים וְהַדִּבּוּקִים זֵרִיתִי לְכָל הָרוּחוֹת.

אָז יִרְחַק מֵאִתִּי כָּל אֲשֶׁר בִּי מִשֶּׁל עוֹלָמוֹת נָכְרִים, וּכְמוֹ זָר נֶחְשָׁב לִי כָּל שֶׁרָכַשְׁתִּי מֵעַל שֻׁלְחָנָם שֶׁל אֲחֵרִים. כִּי אֶחָד מֵהֶם אֲנִי, אֶחָד מֵאֵלֶּה, אֲשֶׁר מֵהֶם נִתַּקְתִּי עוֹד בִּימֵי נְעוּרַי.

וְהִנֵּה יְהוּדִי זָקֵן הִנְנִי. כָּל הַדְּמוּיוֹת שֶׁהֶעֱלֵיתִי מֵאָז הִנָּתְקִי
מִשָּׁם שׁוֹקְעוֹת וְצוֹלְלוֹת בְּקִרְבִּי וּמִתְרַחֲקוֹת מִמֶּנִּי. הַכֹּל נָגוֹז וְנֶעֱלָם.
אֲנִי הוּא אֶחָד מֵאֵלֶּה, אֶחָד מֵהֶם הַחַי אִתָּם וְגַם הָיָה
חַי בְּתוֹכָם כָּל הַזְּמָן רַק בְּתוֹכָם.

שָׁם נוֹלַדְתִּי, שָׁם גָּדַלְתִּי גַּם בָּגַרְתִּי וְעַד לְזִקְנָה וָשֵׂיבָה הִגַּעְתִּי

* * *

לְךָ אֲדוֹנָי הַסְּלִיחָה, אָמְנָם צָחַקְתִּי הַיּוֹם,
וַהֲלֹא אֶחָד מֵהֶם אָנוֹכִי,
וְהַכֹּל, הַכֹּל מַה שֶּׁעָבַר עֲלֵיהֶם בְּחַיֵּיהֶם הֲלֹא עָבַר גַּם עָלַי בְּחַיַּי.
וְהַכֹּל, הַכֹּל שֶׁפָּקַח אֶת עֵינֵיהֶם לִרְאוֹת, הֲרֵי פָּקַח גַּם אֶת עֵינַי.
וְהַכֹּל, הַכֹּל שֶׁבָּא לִידִיעָתָם, הֲרֵי בָּא גַּם לִידִיעָתִי.
וְאִתְּךָ, אֱלֹהַי, הַסְּלִיחָה עַל צְחוֹקִי הַיּוֹם.

במבואי עיר

הרחוב הקוריצי — במרכז העיר. קארעצער גאס.

עזריאל אורי
רמת־גן

זוויהיל — נובוגרדוהלינסק

מדי אזכרה את העיר זוויהיל, בה נולדתי וצעדתי את צעדי הראשונים לקראת העולם הגדול, רוחי בי הומיה: עולים בזכרוני נופה הנהדר, הנהר סלוץ' המתפתל בתוך ערוציו בין ההרים מכוסי החורשות, הגשר הרחב שהוביל לחורשות אלו והיער הגדול שהשתרע מצפון העיר עד חצר הרוזן־הדוכס, היער שבו טיילנו בימי עלומינו. נזכר אני באישיה החסידיים, אצילי הנפש ועניי הרוח, במשכיליה המעטים, שנשאו נפשם להשתחרר מכבלי הסביבה, בחוג המצומצם של הציונים הפעילים, שינקו עוד את השראתם מחבורת פיארברג ואת המוני פשוטי העם יגיעי העמל, אשר תפארת חייהם היתה נסוכה במעשיהם התמימים והאצילו זוהר כה רב סביבם.

הבה נגולה כמה פרשיות מקורות עירנו וחיי צבורה ואישיה. יכירו נא בני הדור הבא וידעו לשאוב ממקור מחצבתם כוחות גנוזים לחישול מאמצי רוחם.

קורות

לפי הידיעות שברשותנו אין מקורות מוסמכים על עתיקותה של העיר. לפי האינצקלו־פדיה הרוסית־כללית (הוצאת ברוקהאוז־עפרון 1897, כרך 21 עמוד 364) נזכרה העיר זוויהיל בפעם הראשונה בכתבים ההיסטוריים (ליטופיס) הסלביים בשנת 1257. אז השתייכה העיר לנסיכות הפולנית הוולאדימיר־והלינסקית. במאה החמש־עשרה שלטו בה הנסיכים ואסילי ואַנדריי סימונוביץ, שנקראו „נסיכי (קניאַזים) זוויהיל". לאחר מותם שלט על העיר הנסיך קונסטנטין אוסטרוזסקי. העיר השתייכה, עד לכיבוש ווהלין ע"י הרוסים (1793), למחוז (פוביאַט) לוצק. עם צירופה לרוסיה נקבעה לעיר־פלכית, ואילו ב־1804 הפכה לעיר מחוזית. לפי המקורות הפולניים*) השתייך הכפר זוויהיל במאה ה־14 לנסיך הפולני באזילי ואח"כ נרכש ע"י הנסיך אנדזי זוויאגעלסקי ונקרא מאז על שמו. הוא מסר את הכפר להטמן קונסטנטין אוסטרוזסקי אשר הורישו לאחר מותו לנסיך ליובומירסקי, העיירה שגדלה בינתים נכללה עד כיבוש והלין ע"י הרוסים במחוז (פוביאַט) לוצק. עם צרופה לרוסיה בימי יקטירינה הגדולה ב־1796 שונה שמה ונקראה מאז בשם נובוגרדוהלינסק והוכרזה כעיר מחוזית.

מחוסר אסמכתות רשמיות אין לקבוע בדיוק את הזמן בו נוסדה הקהילה היהודית בעיר זו. ברשימות על הגזירות בת"ח—ת"ט (49—1648) אין היא נזכרת בין העיירות שבסביבתה, אך מעובדה זו אין להניח, שלא היו בה כלל יהודים. לפי המסורת ברחו אז יהודי זוויהיל למבצר העיירה פולנאה, הסמוכה לה, ואבדו שם בין רבבות היהודים שנרצחו ע"י ההידאמאקים בפיקודו של האַטאמאן קריוונוס. לפי הפרטים הנזכרים בספרו של פ. נ. באטיושקוב**), התנפל האטאמאן הזה עם חלק מחייליו על העיר זוויהיל לאחר השחיטה במבצר, רצח את יהודיה והחריבה כליל. חורבן העיר היה כל־כך גדול, עד שגם לאחר 117 שנה, ב־1765, נימנו שם 567 משלמי מסים בלבד, וביניהם 474 יהודים. מספר האוכלוסיה הכללית הגיע אז ל־2304 אזרחים ובתוכם 1752 יהודים. בשנים ההן התנהל משפט נגד הקהילות היהודיות במחוז והלין בענין הארנונה לדוכס וברשימה המצורפת

*) Slownik geograficzeski krolewstwo Polckiego – Warszawa, Tom I.

П. Н. Батюшков, Волынь. Исторические судьбы югозападного края, стр. 170.

לפקודת המושל הכללי — בתשובה לקובלנת הקהילות על גובה המסים, אשר בה הורה לעקל את נכסי הקהילה עד לגמר הפרעון — —נזכרים גם יהודי זוויהיל *). לפי הרשום בפנקס נמצא טופס הפקודה הזאת בספריה הלאומית בירושלים.

לפי המסורת מקובל לחשוב, כי החלה העיר להיבנות במורד ליד הנהר סלוץ', כל התעבורה אליה התנהלה ע"י מעברה, שהיתה צולחת את הנהר מגדה אל גדה. בשכונה זו התרכזו תחילה אנשי עבודה, אשר שימשו את הכפרים שבסביבה, ואילו כשגדלה האוכלוסיה הוברו החורשות שבסביבה וניבנו חלקי העיר האחרים. לפי תכנון מחושב — רחובות רחבים וישרים, שבהם הצטיינה עירנו.

הנהגת הירידים הגדולים שהיו מתכנסים כמה פעמים בשנה וריכוז סחר הסביבה בעיר עזרו אחר כך לפיתוחה, ובשנת 1855 היו בה 7514 אזרחים ו־700 בתים. הם מילאו אז בחבל העיר והסביבה, כמו בכל ווהלין, תפקיד משקי וכלכלי חשוב, פיתחו תעשיה מתקדמת וכל עבודת הייצור בתעשיה החקלאית והעירונית נעשתה על ידם **).

בית הכנסת הגדול שבעיר הצטיין ביופיו והיה בנוי בסיגנון מיוחד. עמודים גבוהים תמכו את כיפת התכלת ובה זהרו כוכבים נוצצים: ציורי מזלות ודמויות סמליות של מזלות שבטי ישראל הקיפו את התקרה הקמורה של הבית. היה זה אחד הבנינים העתיקים והמפוארים בעיר. את זמן בנינו מיחסים לשנים ת"ם—ת"ס (1680—1700). באחת הפינות שמתחת לתקרה היה בין ציורי הנוף — אדם שולה דגים, ובעיר התהלכה אגדה, שזוהי תמונת הצייר אשר צייר את בית הכנסת, וכי לאחר שגמר את הציור נתבלבל הצייר, ניתק מהחבלים שהיה קשור אליהם ונפל ונהרג. ראו בכך עונש לעבירה שעבר על האיסור של „לא תעשה לך כל פסל" בציירו את תמונתו בבית הכנסת. מקום קדוש זה, וכן המצבות הבודדות העתיקות שנמצאו בבית העלמין הישן, מעידים, שהיתה בה קהילה חשובה במשך מאות בשנים. בפנקס העתיק של אוסטראה משנת תצ"ח (1737—1738) נזכר הרב מזוויהיל ר' אברהם ז"ל, נכדו של הקצין ר' יוזפא מאוסטראה. הוא היה מגדולי הרבנים של זמנו (נפטר בתקכ"ב — 1762) ונטמן באוסטראה. („מזכרת לגדולי אוסטראה" למ. מ. ביבר).

בראש הספר „גורל יהושע" (נדפס בזולקובו תקי"ג) הובאו חידושי־תורה רבים מאת הרב הגאון ר' אברהם, אבד"ק זוועהל. על מצבתו העומדת בשורה אחת עם מצבת אביו זקנו הקצין הנדיב ר' יוזפא חרות: „פ"נ, הילל בן שחר, מרחם השחר הורם בחיר ה'; הנבחר מן העדה וכך היא המידה אחד היה אברהם הוא כבוד הרב הגדול, המופלג ה"ה מוהר"ר אברהם שהיה אבד"ק זוועהל בן מוהר"ר אהרן זצ"ל. נפטר ביום ד', ח' אייר בשנת תקכ"ב לפ"ק".

בימי צמיחת החסידות

עם גילוי הבעש"ט מייסד התנועה החסידית הסתופפו במחוז עירנו ובעיירות הסמוכות לה תלמידיו הגדולים: המגיד ממזריץ' (תס"ד — תקל"ג — 1704—1773) ובנו ר' אברהם „המלאך", וכן — הפרשן המעמיק ר' יעקב יוסף מפולנאה (בעל ה„תולדות") אשר הביא בעיקר לליבוי ההתנגדות של הגר"א והכרזת החירום על החסידות (תקמ"ה). משני תלמידיו החשובים של הבעש"ט היה ר' יעקב יוסף האידיאולוג של החסידות ומפיצה וסופר שנון,

---

*) „פנקס ד' ארצות", סימן מ' 1 המצורף לסעיף תשמ"ג.

**) ב. א. ארשבסקי — כתבה על המצב הכלכלי בזוויהיל והסביבה. רזסוויט 1860 גליון מס' 8.

בכל זאת בחרו התלמידים את ר׳ דוב כממלא מקום הבעש״ט שהצטיין כמנהיג — מורה מוכשר, אהוב ומשפיע. תחילה היתה מתיחות ביניהם אולם לבסוף, כפי שנמסר. אמר ר׳ יעקב יוסף: „מיום שנסתלק הבעש״ט עברה השכינה עם תרמילה ממזיבוז — למזיריץ ואני מוכרחים להרכין את ראשנו״. ר׳ דב לא נדד כרבו מעיר לעיר, התיישב במזיריץ, ליד זוויה״ל ומשם הפיץ את החסידות, יזם שם פעילות תעמלנית רחבה והפיצה ע״י שליחים שהלכו מכפר לכפר ומעיר לעיר. בין תלמידיו נמנו: ר׳ שניאור זלמן מליאדי, ר׳ ישראל מקוזניץ, ר׳ יעקב יצחק מלובלין, ר׳ נחום מצרנוביל, ר׳ אלימלך מלוזנסק, ר׳ זוסיא מאנופולי, ר׳ לוי יצחק מברדיצ׳ב, ר׳ אהרן מקרלין ועוד, שהסתופפו בצלו במושבו במזיריץ, והסתכלו בחרדת נפש בכל תנועה מתנועותיו.

אחד מאישי החסידות הרב ר׳ פנחס שפירא — חברו וידידו של הבעש״ט עבר מעיר הולדתו, שקלוב, לעיירה קוריץ, הסמוכה לעירנו, ושם החל להתגלות בחסידות המקורית והעצמאית, ומאז נקרא שמו ר׳ פנחס מקוריץ. ממנו צמח ה„אגף״ של הצדיקים ר׳ יעקב שמשון בשפיטובקה והאחים שפירא בסלויטה — שתיהן עיירות סמוכות לעירנו. בתקופה זו, בערך, פעל גם הצדיק ר׳ זוסיה באנופולי הסמוכה.

צמיחת החסידות המקורית העממית וגם התורנית החב״דית היתה, איפוא, בסביבות עירנו, ששימשה כמרכז טבעי לעיירות הסמוכות, כי בה היתה האוכלוסיה הגדולה במחוז ודרכה עברו כל הדרכים שהובילו אליהן. אז נוסדו במחוז עירנו שני בתי־דפוס: האחד בקוריץ — שם נדפסו הכתבים הראשונים של המגיד ממזיריץ׳, והשני בפולנאה, היה גדול יותר, ובו נדפס ה„תולדות. בתי הדפוס הללו קדמו לאלו שבזיטומיר וסלאויטה.

באותו הזמן השתקע הצדיק ר׳ משה׳לה בעירנו — אחד מחמשת בניו של הרבי יחיאל מיכל מזלוטשוב, מתלמידי הבעש״ט — הם נודעו בכינוי המפואר „חמשה חומשי תורה״ — והוא יסד בעיר את „השושלת הזוויהילאית״״. באותם הימים פעלו בעיר גם חבורת צדיקים ואנשי מעשה אחרים, אשר נקראו בשם „החבריה״, וסופרו עליהם אגדות וסיפורי מופת.

ההתעוררות החסידית והשפעת ה„חבריה״ וצדיקי עולם שהסתופפו בסביבה, השרו על כל חוגי העיר וסביבתה את הלהט החסידי ולא השאירו בה מקום רב לחוגי המשכילים להתגדר בו, אם כי באותו הזמן חי בעיר קרמניץ הסמוכה המשכיל ר׳ יצחק בר לוינזון (הריב״ל), ואחרי כן נודעו בסביבה חוגי ההשכלה שהתלכדו סביב ביהמ״ד למורים ורבנים בזיטומיר (1848—1870), מקום שם פעלו אישים כאייכנדורף, חיים־זליג סלו־נימסקי (חז״ס), א. גוטלובר — בהנהלתו של ר׳ אלעזר צווייפל. אולם תנועת המשכילים לא הכתה אז שרשים עמוקים בהווי החיים בעיר, שהיו טבועים בחותם החסידות. ,

הזוהר הרב ששפע מהדביקות החסידית וההתלהבות, היה ניכר עדיין בתקופתנו אנו, בסוף המאה ה־19, עת שהאדמור״ים היו מבקרים בעיר והיו עורכים בה את „שלחנותיהם״ בלילי שבת ובמוצאיה.

בית התפילה הטלנאי, שבו הסתופף אבא, היה קטן ונמוך — קומת קרקע ליד ביהמ״ד הגדול. הוא לא הצטיין ברחבותו, אלא בחמימות הנפש והדביקות החסידית ששררה בו. עודני זוכר מימי ילדותי את מסיבות הסעודה השלישית („שלוש־סעודות״), שנערכו בשבתות בבית התפילה הטלנאי. בדמדומי השמש השוקעת היינו מקשיבים לספוריו הנפלאים של הישיש הנערץ ר׳ דוד פיניעס (דודו של א. לודויפול), מזקני החסידים השרשיים אשר זכה ליסב ליד שלחנו של הצדיק ר׳ דוד׳ל מטלנא. ר׳ דויד פיניעס היה מפליג בסיפוריו על

כל גדולי החסידות. בסוף סיפוריו, שנמסרו מתוך השראה עילאית, היה מפטירים בכמה ניגונים טלנאים, המיוחסים למנגן החסידי ר׳ יוסיל, שהיה שר אותם ליד שלחנו של ר׳ דוד׳ל, אשר היה כידוע אוהב שירה נלהב. בהזדמנות זו היה גם מספר על החזנים המפורסמים ר׳ ירוחם הקטן וניסן בלזר הצרוד, שהיו שרים לפני הרבי, וקיבלו את השראתם מ„הזקן״ עצמו, ובזכותו גדלו והתפרסמו בעולם. פעם סיפר איך איקלע אותו ר׳ ירוחם, שהיה אז חזן בברדיצ׳ב המעטירה, לעירנו והתפלל בבית התפילה הטלנאי שלנו ופתאום ניחר גרונו מרוב דביקות דומם קולו והתפרץ בבכי בתפילת „לעני כי יעטוף״... ואחריו כל הקהל געה בבכי.

אכן, רננה מעין זו נשמעה לא רק במסיבות חסידי טאלנה. גם בין חסידי טוריסק נשמעה אותה השירה. ביחוד התפרסמו הניגונים של „יה אכסוף״ ו„יה רבון עלם עלמיא״ במסיבות חסידי סטולין־קארלין. כאן פעמה חויה נפשית אחרת, היא נהפכה לאנקה מחרידת לב. אבא היה רגיל לקחת אותי בילדותי לסעודת השלחן, שנערכו ע״י האדמו״רים מטוריסק וסטולין. ועוד כיום פועמים בעמקי נפשי הדי הניגונים מסוערי הלב, שאפפו את המסיבות הללו.

מהישישים בעלי השפעה בין חסידי טלנה השאיר רושם עז בילדותי הדיין ר׳ אלטר שהיה גדול בתורה ובעל מידות תרימיות וגם נערץ על כל החוגים. ראוי שאזכיר גם את ר׳ אברהם־בר, מנצר האדמו״רים, שהיה מתפלל „מוספים״ בימים הנוראים ובקולו ובהתלהבותו היה משרה רוח של דביקות ורטט בלב המתפללים. הם היו מחסידיו הוותיקים של ר׳ דוד׳ל ואהובים בקהל.

פייארברג וחבורתו

רוח הדביקות החסידית מצאה את בטויה העז ביותר במשורר הצעיר שצמח בעירנו מ. ז. פיארברג, אשר טבע בחבורת הצעירים שהתלכדה מסביבו את חותמו הרוחני לכל ימי חייהם. רק מתוך מקורות אלה לכמיהה וגדלות הנפש יכול היה לזנק משורר כה עדין ועשיר רוח, שלבו המה כ״כ על הסתלקות השכינה ושר במיתרי נפשו הכפולה את שירת „הצללים״ והגבורה גם יחד. הוא אשר ראה את היהדות הישנה לא כאורח חיים של נרדפים ומקופחים בעל כרחם, אלא כקבלת משמעת מרצון, כמפעל עצמי — הטיל על בני הנעורים את צו ההתנדבות, להיות אנשי צבא מעפילים; וכבר אז, עם ניצנוצי השחר הציוני קרא לנוער: העיזו והעפילו לעשות!

הוא, שלא יצא כמעט מגבולות עירו, היה נושא את דברו על אירופה בבטחון מדהים בזמן שחוגי „הצעירים״ מחוגי ברדיצ׳בסקי ואהרנפרייז התפרצו בשאון עז וקראו ל„פריצות הגבולות״ והתרפקו על „החיה הצהובה״ ו„האדם העליון״ של ניטשה והמודרניזם האירופאי. ועוד לפני שירתו האדירה של ז. שניאור על „ימי הבינים המתקרבים״ קורא הוא: „אירופה חולה עתה. הכל מרגישים, כי החברה מתמוטטת וכי אשיותיה נרקבו. הנביאים הקטנים הקמים בקרבה נותנים בה כוח לזמן לא רב, אך נביא גדול אשר יתן צו לחברה ללכת הלאה — אין עתה, והתשועה תבוא אך ממזרח״.

בימים שבהם היתה אירופה שיכורה מאשרה וצעירי ישראל נהרו אליה להתחמם לאורה, קרא אז במאמרו „על הספרות היפה״: „השונא היותר גדול של היהדות — הוא המערב״ והוא מטיל לפני הנוער, עוד לפני היוצר המושג של „חלוציות״ את הסיסמה: „החלצו לעלות למזרח, עליכם להיות אנשי צבא התחיה! התחזקו להחיותו ולא להמיתו!״ כמה תמוה הדבר, איך הפליא צעיר רודם זה, שהיה אז בגיל כ״ב—כ״ג שנה להקדים את

דורו ולחדור לנבכי התעלומה ולתת ביטוי כל־כך שנון וקולע לכוחות הנעורים, שהתעוררו בעם, ולשיר את שירת ההתעוררות הנובעת מתעלומי העבר, שירת הכוח, החלוציות והגבורה הנפשית בישראל.

תמהים אנו לאין שיעור לשמוע אותו לפני ששים שנה בענינים המעסיקים עוד אותנו ושלא פתרנום גם כיום, מתוך עמקות ודעה רחבה כזו וראיית הנולד — לא רק בהמיית לבבו וברגשותיו השיריים, אלא גם בהגיונו העז החודר לערפלי התעלומה. הוא היה למבשר מפנה לבני דורו ולספרות העברית בהתעוררות כוחה ופריחת אביבה והקדימו בהרבה. הדי קריאתו טרם פגו ועודם מהדהדים בנו. ספרו הקטן הוא גם כיום ספר הדור החותר לפתרונות מעמיקים ואמיתיים.

רישומו של פיארברג וחבורת המשכילים שהתלכדה סביבו בשנותיו האחרונות היה רב מאד בעיר. הם התאמצו לעורר ויכוחים עם אנשי ריבם ולהשפיע על החוגים הצעירים ועוררו בכך התנגדות רבה בין יתר החוגים. מלחמתם היתה נועזה והפכה לאגדה: בבתי המדרש החזיקו בסתר את ספרי ההשכלה והרבו בתעמולתם. לא פעם נענשו בחומר הדין — גורשו בחרפה מבית המדרש וספריהם נשרפו. מלחמה זו נגד „כת האפיקורסים" דיכאה את בריאותו הרופפת של פיארברג עצמו, שלא היה מטבעו איש מלחמה והחישה את מותו בדמי ימיו. בהיותי ילד הרעיד את נימי לבבי הסיפור על הלויתו באישון ליל סגריר, אשר המוני צעירים הפכוה להפגנה ראשונה לרוחם התוסס, בחינת הקדמה להפגנות ההמוניות, שהתחוללו בעיר כעבור זמן קצר, בבוא התסיסה הציונית של ימי ועידת מינסק, ואחרי כן — המהפכה הרוסית.

נימים מיוחדים נשזרו מחבורה זו בימי חייו האחרונים של פיארברג עם חוג הסופרים באודיסה, ובעיקר עם אחד העם, שהתיחס אליהם כאב ופטרון. בראש החבורה היו: ש. צ. זצר, י. י. ואהל, א. טשסקיס, עזרא בראכמן, ש. פינקל והצעירים אז א. ארבטמן, ז. ברול, י. ביבר ויהושע איידלמן.

מיד לאחר מותו החלו ימי ההתעוררות הציונית והתסיסה לכיבוש ההמונים. התגברה תנועת החינוך וההשכלה — ביחוד לאחר ועידת מינסק, אשר בה השתתפו אחדים מהחבורה בעירנו. בימים אלה נוסדה בעירנו ע"י ה„נאורים" ספריה, עם אולם קריאה נאה. בראשה עמד הישיש ר' שמשון פינקל — אישיות משכילה, אצילה ומשפיעה ובא־כח „מפיצי השכלה". הספריה שימשה כמועדון, שבו התכנסו חוגים שונים, כיון שרוכזו בה צומתי השפעה שונות וגברה ההתרוצצות להשתלט עליה. האספות השנתיות היו סוערות מאד ונמשכו לפעמים לילות אחדים. לבסוף השתלטה החבורה הציונית. באותו הזמן נוסד ע"י המורה י. י. ואהל וחבר פעילים ציוניים א. ארבטמן, יוסף גילברג ואחרים — בית ספר מתוקן עברי, אשר שפת הלימודים בו היתה עברית. ייסוד בית הספר עורר תגובה חריפה מצד החרדים, ובעטיו באה ההסתערות לכיבוש השלטון על הת"ת שהיה בידי החרדים ללא שיטה וללא סדר.

החבורה הזאת הביאה אז את המחנך הידוע ד"ר נ. טורוב, אשר כהן אז כמפקד מטעם חברת „מפיצי השכלה". הד"ר טורוב נודע כבר כאחד המחנכים המפורסמים בארץ ישראל, מבין המורים בעלי ההשפעה שבבית הספר לבנות ביפו ואחד מעורכי „החינוך". הופעת אישיותו האצילה והידורו החיצוני היתה לסנסציה בעיר כולה, והקסימה את כל החוגים. זכורים לי עוד האספות המצומצמות שאורגנו אז בחוגים ציבוריים שונים והופעתו באספה

פומבית שהתכנסה מטעם הספריה ובה הרצה על מצב התרבות ומגמות החינוך וגם מסר רשמים על ניצני החיים החדשים, שהחלו להתגלות בארץ.

בימים אלה התרבו גם ביקורי ה„מטיפים" העממיים הציונים, שהיו נושאים את נאומיהם בבית המדרש או בבית הכנסת. המונים רבים היו נוהרים לשמוע דבריהם הנמלצים, שהיו מלווים גם שירים ועוררו התלהבות עצומה לחיבת הארץ ולשפה העברית. עדיין מצלצלות באזני המנגינות שהיו בוקעות מבתי המלאכה והסדנאות מפיות העמלים שהוקסמו מהם.

המהפכה הרוסית הראשונה

התסיסה בקרב הציבור גברה עם צעדיה הראשונים של המהפכה הרוסית, בתום המלחמה עם יאפאן. אז התחילו לחדור לעירנו ה„בונד" והס"ר. בראשית שנת 1904 נהרג פועל בתאונת עבודה, בהתפוצץ דוד בבית חרושת למי־סודה. התאונה סיערה את מחנה העובדים בעיר, שהחלו להתלקט מסביב ל„בונד". ההלוויה אשר בה השתתפו אלפים, שימשה הפגנה סוערת ראשונה בעיר. בתהלוכת ההלוויה ואח"כ ליד בית הקברות שרו שירים מהפכניים אך ההפגנה עברה בשקט, ללא כל תקלה מצד המשטרה, שנדהמה מהיקפה ולא ידעה עדיין איך להגיב. אז הגיעו ימי יסוד הבורסות (ה„בירזות") הפוליטיות שמשכו אליהן בני נוער והמוני עובדים. בהתגבר התסיסה הסוציאלית של המוני העובדים ובאין להם מקום חפשי לכינוס ההמונים, החלו חוגי המחתרת להועיד את מקום כינוסם בחלקי רחובות מרכזיים כאילו למקום טיול, אשר אין למשטרה להתנגד לו או להפריע בכח. בחוגים הציונים עדיין לא היה נוער — הוא גדל אחרי כן, והם לא העיזו לתפוס להם מקום מרכזי, אף כי אחדים מהם נהרו לבירז'ות" והשתתפו ב„דיסקוסיה" (ויכוח) המהוללת. אחד מהם היה הציוני הנלבב. הצעיר ברוחו ובמסירותו, אשר הצטיין בכח וכחנותו — איזיק ארבטמן. היה לו בית מלאכה קטן לקרטון וקופסאות. כל ימיו עבד ועמל לפרנס את משפחתו הגדולה וחי מיגיע כפיו. הוא היה בעל שאר רוח, מעורה בספרות העברית העתיקה והצעירה וצמא לערות את רוחו בויכוחים עם הצעירים. הוא היה עוזב את בית מלאכתו לערבים שלמים — ולפעמים גם בצהרי היום ומתבלט בזקנו השחור ומצח־ה„תלמיד חכם" שלו בין חבורות הצעירים ומתלבט עמם בוויכוחים העזים ולעתים קרובות גם משתלט עליהם בדבריו השנונים. בבית מלאכתו היינו אנחנו — מהחוג הצעיר, המשמרת השלישית לציונות עממית בעירנו — מתכנסים וממשיכים בלבטי נפש את הויכוח הסוער שהתחיל עוד ברחבי ה„בירז'ות.

בוכוחים אלה השתתף גם אחד מהחבריה — זלמן ברזל, שהיה צעיר מארבטמן אולם שנון בויכוחים ובסערות נפשו הלוהטת.

חברי ה„בונד" בעירנו היו בעיקר מחוגי העובדים והשוליות שעבדו בבתי מלאכה זעירים. בתחילה התחיל ה„בונד" לצמוח בעיירות הסמוכות: קמינוברוד, פולנאה והורודניצה, שבהם היו בתי חרושת גדולים לכלי חרסינה של החרשתן זוסמן, ובהם עבדו מאות אחדות של פועלים, ברובם יהודים. בימי המהפכה הרוסית הראשונה חדרה השפעתו גם לעירנו, כאן עמדו בראש האח והאחות יוסף ולאה טשסקיס, פנחס כ"ץ, יצחק גולדמן, מנשה סגל, אברהמצ'יק, אנשיל ואחותו — פועלים בבתי מלאכה לכסאות כפופים. השפיעו ביחוד התעמלנים: יהושע אידלמן, עזרא ברכמן ויצחק שלאין. לפעמים קרובות ביקרו גם התעמלנים מהחוץ שניהלו בעיקר את הפעולה בסביבת בתי החרושת האלה. בהם מ. אולגין (נובומינסקי), שגר אז בעיירה ראטשיב, אשר פרק מעליו לא מכבר את עברו הציוני ואת קנאתו לעברית

ועבר ל„בונד״. אליהם הצטרף, הד״ר טורגוביץ — טיפוס מיוחד של רופא עממי, אשר הצטיין בנדיבות רוחו ומסירותו להמוני העובדים. כן פעל כאן הד״ר אוסטרובסקי, שהיה בעיקר איש ס״ד כללי ומתבולל בנטיותיו, אולם הוא התמסר תמיד בכל מרצו הרב לעבודות הצבוריות.

חוגי הס״־רים בעירנו היו עממיים יותר ואינטלקטואליים ובדעותיהם היו קרובים ביותר לחוג הציוני הצעיר שלנו. מראשי הס״־רים נודעו בעיקר: בוזיה טשסקיס, הוא היה בעל השכלה מקיפה וצדד נפשות ברחבות לבו, תנופתו העזה ורעננות רוחו. השני בחבורה זו היה נוסיה קפלן — בן למשפחה אמידה מיוחדת במינה: הסבא היה חסיד אדוק, בילה את רוב זמנו בין קהל חסידי צ׳רנוביל והיה עוסק במתן־צדקה בסתר ואילו אשתו, אם המשפחה, היתה משכילה — חפשית, מדברת רוסית ומתגנדרת בלבושה ובנימוסיה החיצוניים. קראו לה „שפרינצה די דאמע״, והיתה מעוררת סקרנות בעיר בהליכותיה. היא הטביעה את חותמה על ביתה אשר שימש מקום פגישה לצעירים — חברי בניה ונכדיה. ביתם עמד בחצר רחבה בטבור העיר בתוך גן גדול. רוב בני הבית למדו בבתי ספר גבוהים: באוניברסיטה בקיוב ובפוליטכניון בחארקוב והיו מתכנסים הביתה לעתם קרובות. הנכד הגדול נוסיה, שהיה אז סטודנט בקיוב, היה ממארגני הס״ר.

שטחי פעולה רבים היו לו ל„בונד״ והשפעתו היתה גדולה בחוגי העובדים. הוא הרים את ערכם האישי וארגנם לכוח לוחם להשבחת מצבם, אם כי לא תמיד הגיע להשגים חשובים. השפעתו גדלה בעקב הקסם הרב של התסיסה המהפכנית אשר מילאה את האוירה הכללית ועוררה את הרוחות. במיטינגים (אספות המוניות) שהיו עורכים בבתי הכנסת היו משתתפים מגדולי הבונד. אכן, לא כל האספות נגמרו בכי טוב, והיו תקריות קשות, אולם גם המקרים האלה עודדו את רוחם. לא הוחלש הלהט, אדרבה, הדבר עודד וליכד את הרוחות, זכור אחד המיטינגים הגדולים,שכונס בבית המדרש בצהרי יום חול, בימי השביתה הידועה באוקטובר 1905, ונסתיים בבריחה גדולה דרך החלונות הפרוצים וספיגת מכות אנושות מידי השוטרים, שהקיפו את הבית והסתערו במקלות ופרגולים על המשתתפים. מקרה זה השאיר רושם עצום בעיר.

לאחר הנצחון ומתן ה„קונסטיטוציה״ בימי אוקטובר, נערך שוב מיטינג חגיגי בבית הכנסת הגדול, בהשתתפות אולגין ואחרים שהריעו לקראת הנצחון וה„שחר המזדהר עלינו״ והסתיים בשירים מהפכניים. בימים אלה השתררה השפעת ה„בונד״ על המוני העיר, ההשפעה הציונית כאילו נחלשה.

אולם מיד לאחר הנצחון המדומה בא הכשלון הרב שהסתיים, כידוע, בגל פרעות. באפריל 1905 נערך בז׳יטומיר הסמוכה פוגרום גדול שנמשך כשלושה ימים. בפרעות השתתפו גם שוטרי העיר, שהחליפו את מדיהם לזמן הפוגרום; נהרגו כעשרים יהודים ומאה נפצעו. בעקבותיו נהרגו גם בעיירה טרויאנוב הסמוכה כ־15 צעירים מטשודנוב, שהתגייסו והעיזו להחיש עזרה להגנת ז׳יטומיר. גל הפרעות נמשך במאות ערים ועיירות יהודיות שבהן נערכו פוגרומים והאכזבה היתה גדולה. רגעי האושר המועטים עם הופעת „השחר״ הרוסי — הוצפו מהר בשפך דם יהודי. דעכו גלי ההשפעה של המהפכנים בעיר והחל שוב להתלקט החוג הציוני הצעיר. אולם על חוג זה עוד ידובר להלן.

הישיבה „אור תורה״

בשנים 1901־2 תרס״א עברה לעירנו הישיבה „אור תורה״, שנוסדה תחילה, בתרנ״ז, בעיירה ברז׳ניץ. כאן גדלה ונעשתה לישיבה המרכזית בוהלין ונמשכו אליה תלמידים גם ממרחקי

ליטה ורוסיה הלבנה. היו שנים שלמדו בה כ־400 תלמידים. ראש הישיבה ומיסדה ר׳ יואל שארין, הנודע בכנויו „העילוי מפולטבה" היה איש דגול ופעל בוהלין כ־30 שנה (תרנ"ו— תרפ"ו) ומהן חי בעירנו מתרס"א עד תר"פ. בראשית דרכו סבל מהחוגים החסידיים שלא חיבבו את הליטאים ה„מתנגדים" אשר חדרו ביניהם ונראו כמתגנדרים בלמדונותם. אך במשך הזמן נתחבבה הישיבה גם על החוגים האלה, שכן הכירו וראו שראש הישיבה הוא איש בעל סגולות תרומיות וסייעו להחזקתה, אף כי תמיכתם הספיקה רק לחיי לחץ ומחסור. ביתו של ר׳ יואל היה תמיד פתוח לכל בחור מהישיבה, שהצטיין בלמודיו, או במידות טובות, ואשר לא היה נאה לו לאכול לחם חסד, איש יומו במקום אחר, והיה הוא מספק להם את כל צרכיהם. לשולחנו היו מסובים תמיד כ־40—30 איש. שאכלו עם בני המשפחה את הארוחה הרזה והצנועה, אשר אשתו החלשה והכושלת היתה מכינה בכוחותיה הדלים ובסבל קשה.

בתחילה היה בנין הישיבה ברובע המורד בעירנו, שבו גרה דלת העם, אנשי העמל המפרך. הם חיבבו אותו ואת לומדי הישיבה והיו מסייעים להם בכל יכולתם. אחרי־כן עברה לרחוב גוטינסקי. בימי לימודי, הכרתי את אישיותו הנעלה של ראש הישיבה, מידותיו האצילות, חדוותו האבהית להצלחת תלמידיו בלימודים.

זכורים לי, „לילות האשמורה", שהיינו עורכים פעם, פעמים בשבוע, ואשר בהם השתתפו כעשרים־וחמשה—שלושים בני הישיבה המתמידים המובהקים. בשעות הלילה העמוקים לאחר חצות, היה מופיע בפנינו ה„עילוי" בהילוכו הצולע ונשאר עומד באמצע האולם הגדול העטוף צללי הלילה ומקשיב לצלילים הנוגים של ניגוני הגמרא, ועל פניו נסוכה חדוה פנימית. הוא היה רגיל לגשת אז לאחד התלמידים ולחטוף אתו שיחה מסוגיא שלמד ופורש ממנו בלטיפה קלה של אהבה. אחר היה עומד ומטה אזנו לניגוני הלומדים ויוצא בחשאי. רחשי הלילות האלה נחרתו עמוק בלבנו, כמה ידע לחדור לנבכי נפשנו ולהשתלט עליהם. הוא היה רגיל לאמור, שהוא בטוח בתלמידיו שלמדו פעם במסירות בישיבה — שהם ישארו יהודים טובים בכל נסיונות חייהם, גם אם הם יפרשו מסיבות שונות לעולמות אחרים. ודבריו קלעו אל האמת.

אינני יודע איך נודע לו, שהתחלתי לקרוא בספרים חיצוניים, כי החל לשוחח אתי בעניני ספרות כלליים ואף גילה לי טפח מנפשו השירית — את השירים שכתב בעצמו—ודעתו רחבת האפקים על עניני התחיה ובעיותיה. הוא סיפר לי אז, כי בהיותו בוולוזין היה קרוב מאד לחוגו המצומצם של הרב קוק ז"ל, שלמד אתו בישיבה והוציא אז עלונים פנימיים על „חיבת ציון והארץ", וכי גם הוא השתתף בהם. הוא הוקיר מאד את אישיותו של הרב קוק והתחקה לדעת ממעשיו בארץ. ר׳ יואל היה איש תוסס והוגה דעות מעמיק. היה רגיל לנסוע בעניני הישיבה והיה מבאי ביתו של הרב מזא"ה במוסקבה והרב איזנשטאט בפטרוגראד והכיר מקרוב את בעיות הזמן. אולם יחד עם זה היה יהודי חרד במסתרי נפשו ומיצר בהפקרות שפשתה בחוגים שונים ולא חת ללחום נגדם, ולעתים אף הצליח לשכנעם ולהחזירם למוטב. הופעותיו על הבימה הצבורית בעיר, שבאו לפתע בימי משברים צבוריים שונים השאירו רושם עצום והדריכו את מנוחת השאננים, עד שהתעוררו לחפש יחד אתו דרכים לתקן את אשר עיוותו.

ישיבת זוויהיל הוציאה מתוכה כמה וכמה תלמידי חכמים, רבנים, עסקנים וסופרים. אחדים מהם הצטרפו גם לתנועות מהפכניות. ביניהם היה יוסף בוסל ממיסדי דגניה, אשר למד זמן מסויים בישיבה ונפשו ניצודה בקסמי ראש הישיבה. הוא היה מזכירו ברסט

לאחר שהקונגרס הציוני הרביעי הפריח את הסיסמה לכבוש את הקהילות, התעורר בחוג הציוני הרצון לחפש מועמד מתאים מבין ראשי העסקנים הציוניים, שיאות להתיישב בעירנו ולקיים בידו את ה„רבנות מטעם״. פנו אז למרכז הציוני בוילנה ולכמה עסקנים חשובים — ביניהם למ. שינקין ולד״ר ב. צ. מוסינזון, אולם הם לא הסכימו להשתקע בעירנו.

מריבת החזנים

בשנים ההן תפשה מריבה עזה את חוגי הצבור, — מריבת החזנים. מצד אחד עמד חזן בית הכנסת הגדול י. בוגומולניק, שהצטיין אמנם בהידורו החיצוני וקולו היפה. אולם היה חסר ידיעת המקורות של נוסח המנגינות ולחן התפילות. לעומתו עמד החזן שהגיע אלינו אז, מר שפירא, אשר אמנם לא ניחן בקול רב אבל היה בעל תורה והשכלה והצטיין בידיעת הלחנים הדתיים המקוריים ומקהלתו היפה היתה משמיעה את תפילותיהם של החזנים הידועים ניסן בלזר, ירוחם הקטן, זיידיל רובנר וגם של רוזומני וליבאנדובסקי. במקהלתו היו נערים אחדים שהצטיינו בקולותיהם ורינתם המתוקה והמונים לאלפים היו נוהרים לכל ביכנ״ס שבו התפלל. המנגינות, אשר שרה המקהלה, הושרו אח״כ בבית, בסדנאות ובבתי מלאכה; כל העיר היתה מלאה מנגינותיו. המריבה ניטשה בזעם רב בין שני הצדדים והגיעו לפעמים, כרגיל, גם למהלומות והתפרצויות גסות. אולם לבסוף נמאסה המלחמה על החזן שפירא ועבר לעיר אחרת; כך שככה המריבה ובבית־הכנסת נשאר החזן בוגומולניק.

החוג הציוני הצעיר

לאחר תבוסת המהפכה ברוסיה וגל הפרעות שהציפו בעקבותיה את עולמנו, השתלטה הריאקציה על כל עורקי החיים, נפסקה העתונות העברית היומית. „השלוח״ חדל להופיע ורק יחידי סגולה הצליחו לקבל במקרה את החוברות הצנומות של „המעורר״ שהוציא אז ברנר בלונדון ואשר אמנם ריתקו בודדים, אך לא הצליחו לגבש כל כוח ממשי.

העסקנים המועטים הותיקים, כאילו, נאלמו עתה וניפנו לחייהם ועסקיהם הפרטיים, והצעירים? — מהם הסתערו לחיפושי קאריירה ומהם התרפקו על דמדומי הדיקדנס הרוסי שהשתלטו אז בספרות הרוסית וגם בספרות האידישית. הגיעו ימי קטנות ללא כל השראה ומטרה. נדמה היה, כי הועמה לגמרי המדורה שהוצתה ע״י החבורה הציונית הראשונה — חבורת פיארברג.

אך באותם הימים התלקט שוב חוג מצומצם של צעירים, אשר חתרו למצוא מוצא מהמחנק ששרר ברוסיה, בימים שלפני „משפט בייליס״ המפורסם, וחיפשו קשרים עם חוגי „הפועל הצעיר״ בארץ ישראל. חוג מצומצם זה החל שוב להסתער, בראש וראשונה, על חוגי הנוער ולארגנו בפלוגות זעירות ללימוד ערכי הציונות והספרות העברית ולהפיצה בחוגים יותר נרחבים. הם החלו להופיע גם באספות פומביות בבתי הכנסת. אחד מראשי החוג הזה היה שמואל שלאין. הוא למד אז בבית־ספר טכני באודיסה. מזמן לזמן היה מופיע בביקוריו במשפחתו ומביא לנו ידיעות מהמתרחש בחוגים העבריים במרכז האודיסאי. בחוג זה היה גם החבר יהושע חיזין — שען במקצועו וקשיש מאתנו, אולם צעיר ברוחו ודרוך למילוי תפקיד ארגוני. שאר בני החבורה היו: שמואל אינגל, שיצא אח״כ לארצות הברית, וכותב השורות האלה. סביבנו התלכדה הציבוריות

הציונית של הקשישים ובעיקר של החוגים הצעירים יותר ומביניהם החלו להתבלט כמה צעירים מחונני־רוח, שסייעו לנו בעבודתנו.

חבורה אינטימית, המארגנים הראשונים של „צעירי ציון"
די ערשטע אינטמע גרופע „צעירי ציון".
עזריאל אורי־מליאר, שמואל שלאין, יהושע חיזין, שמואל אינגאל.

החבר שלאין היה הראשון מחבורתנו שעלה לארץ בסוף תרע"א. מרבית בני החבורה ליוותה אותו מתוך התרפקות חברית נאמנה. צאתו מהעיר לארץ השאירה בחוגי חבריו רושם רב וחישל בנפשם רצון עז והחלטה אמיצה להיחלץ כעבור זמן מה ולעלות. ובינתים — להגביר מאמצים באירגון הכוחות כאן. עם בואו לארץ הצטרף שלאין לקבוצה דגניה, שעמדה אז בראשית צעדיה. אחר כן עבר ליפו למינהלת העתון „הפועל הצעיר". בקיץ תרע"ד עוד הספיק לבוא לביקור קצר בבית הוריו בקשר עם סדור עלית בני משפחתו וחזר מיד ארצה.

הפעולה הציונית התרכזה סביב לבית הספר והספריה הציבורית, איסוף כספים לקרן הקימת, הפצת שקלים ו„שערים" למניות הבנק הקולוניאלי, הפצת הספרות העברית וביחוד את העתון „הפועל הצעיר" אשר השפעתו רבתה עלינו.

באביב תרע"ב כינס המרכז הציוני בוילנה, ועידה גלילית בלתי ליגאלית בעיירה פולנאה, הועידה התקיימה בפרבר קיצוני ליד תחנת הרכבת בבית העסקן דוד גרינפלד, שהיה חבוי בגן עבות אשר שימש מחסה וחיפוי על כינוסה. בועידה השתתף מטעם המרכז הוילנאי הסופר א. מ. בורוכוב. בועידה התכנסו הרבה צירים ביחוד מחוגי הצעירים. ביניהם התבלט הציר לנדסברג מקרמניץ שהקסים את כולם ברעננות רוחו ושנינותו. הוא נודע אח"כ לאחד העסקנים המרכזיים בקרמניץ והסביבה. הועידה החלה לפנות ערב ונמשכה כל הלילה. לפנות בוקר הצטלמו כולם ונתפזרו. המעטה הסודי שאפף את הועידה הבלתי ליגלית הקסים את כל משתתפיה וחישל את רוח הצעירים לקראת הבאות. אולם כינוס הועידה נתגלה מיד עם סיומה למשטרה שחתרה לגלות את משתתפיה. בחיפושיה הגיעה עד למרכז הוילנאי אשר בהשפעת אישיה — וביחוד משפחת הגולדברגים — פעל באופן ליגלי. ברם הגילוי היה עלול לערער בהרבה

את מעמדו הליגלי, ולכן באה הוראה מהמרכז לקחת מהצלם, שהחלו לחשוד בו שהוא עמד בקשרים עם המחלקה החשאית של המשטרה, את גלופת הצילום ולהשמידה. בקושי עלה לבצע את המשימה. אולם התגלה ששמות כמה מהמשתתפים בועידה היו כבר ידועים למשטרה. זו אף ערכה אצלם חיפושים מקיפים, אסרום, ודומני שהתקיים אז גם משפט נגדם בעיירה שפטובקה הסמוכה. רק אחר מאמצים עלה בידי המרכז לשחררם מאחר שלא נמצאה כל הוכחה לאשמתם.

מאז החלה המשטרה לפקח נמרצות על האישים הציוניים הפעילים בעירנו ובמחוז והיינו נאלצים לעבור למחתרת ולהיזהר בפעולותינו הפומביות. בתרע״ב השתתפנו בבחירות לקונגרס הציוני הי״א ובחרנו באחד מחברי „הפועל הצעיר״. לאחר הקונגרס בא אלינו הח׳ צבי יהודה, שסייר אחרי־כן ברוסיה. עצם בואו ותלבושתו בגלימה מזרחית עוררה סקרנות אצל המשטרה, שהכירה את כל אנשי העיר. כינסנו אז אספה חשאית בפרבר המורד ששבילים נפתלים הובילו אליו וזקיפים מחברינו הצעירים הועמדו במרחקים ידועים ושמרו על המתכנסים לפי סיסמה קבועה מראש. צבי יהודה השאיר רושם עז על החוג שלנו. ואך למחרת צאתו מהעיר החלה המשטרה בחיפושים ומאסרים. חברים אחדים נאסרו, אך מאחר שלא הספיקה המשטרה לגלות שום אשמה ממשית שיחררה אותם.

מהפכת פברואר

בפרוץ המהפכה הקרנסקית, באביב 1917, היתה בעירנו רוח חדשה. הגיעה חבורה, בעלת שעור קומה ציונית ועוררה בעיר תנועה רבה. חבורה זו התרכזה בעיקר בעקב התחלת הבניה לסלילת קו הרכבת גרישינה—רובנה ותחנה מרכזית בעירנו. קבלן הבניה היה מר אלעזר מעלוף — ממשפחה ציונית ידועה בוילנה, שבניה הצטיינו שם בשטחי פעולה צבורית שונים. במשרדו עבדו כמה ציונים ובתוכם המשורר יהודה קרני. לעירנו איקלע אז גם מר פינס — איש מינסק וציוני מסור ותוסס. הודות להשתקעותם גברה הפעולה וההתעוררות הציונית בעיר. הימים היו לאחר הועידה הציונית הכל־רוסית בפטרוגרד בחדשי האביב של המהפכה הראשונה וגלי ההסתערות הציונית הציפו בעוז בלתי צפוי בתחילה את כל חוגי הצבוריות היהודית. התגלו מבועי חיים, שהיו כלואים עד כה במחבואי המחתרת ופרצו כוחות ציוניים שלא שערנו את גדלם בימי הריאקציה החשוכה. בתוך ההתעוררות הגדולה שהכתה גלים סוערים בווהלין העממית תפסה שוב עירנו מקום חשוב.

הרוח הציונית התעוררה גם בחוגים שלא הכירו עד כה בציונות ובא לידי גילוי גם הכח העולה של חוגי „צעירי ציון״. אורגנו שיעורי ערב לעובדים ולנוער, התקיימו אסיפות־עם בבתי הכנסת בהשתתפותם של חברינו ומר פינס. רבתה אז התסיסה מסביב למלחמת השפות והחינוך העברי, והחוג הציוני התמסר במרץ רב לקיים מחדש את בית הספר המתוקן. התנהלה אז המלחמה סביב הבחירות לועד הקהילה הדמוקרטית, ואח״כ— לועידה הכל־יהודית ברוסיה המשוחררת, ובסוף התקופה — גם לאספה המכוננת הכל־רוסית. בתקופה זו יש לציין 3 כינוסים, שהשאירו אחריהם רושם רב:

א. הועידה הציונית המחוזית, שהתקיימה בכ׳—כ״ב חשון תרע״ח בעירנו. באירגון הועידה נטלו חלק צירים מכל נקודות המחוז. בועידה זו השתתף גם ב״כ המרכז מ. הינדס, שהיה אז חבר „החבר״ — הקורפורציה הסטודנטית הציונית. כן השתתפו אלעזר מעלוף,

לומדי שעורי ערב לעברית

א. ל. פינס והמשוררים י. קרני ויצחק למדן שהיה אז בחוגי „צעירי ציון" ושירת כחייל בצבא.

המשתתפים בועידה המחוזית; אנטייל נעמר און דער ראיאן־קאנפרענץ

־ כינוס ההתכוננות לקראת הבנין בארץ־ישראל". **כעבור זמן מה לאחר הועידה ההיא כינס מר מעלופ את ראשי הצבוריות בעירנו מכל החוגים והשכבות, לרבות נציגי הבונד והאינטליגנציה המתבוללת מחוגי ה„פאָלקס גרופע" הפטרוגראדית. בכינוס השתתף ב"כ המרכז וחבורת „ראָזסוויעט", העו"ד יעקב קליבנוב, שהביא בפני הכינוס את פרטי התכנון ליצירת מסד הבנין בארץ ישראל, עם פתיחת שערי הארץ. ההרצאה היסודית המקיפה של מר קליבנוב גילתה אופקים חדשים, השרתה רוח ציוני והעלתה את ערך פעולתנו בחוגים רבים. בויכוח הער שהתעורר לאחר ההרצאה בא לידי ביטוי מוצלח גם החוג של „צעירי ציון". נציגי הבונד והמתבוללים, ובראשם מנשה סגל, ניסו להפריע אולם הושתקו ע"י המשתתפים ובעוז רוח מיוחד ע"י המשורר י. קרני.**

ג. באחרונה הביקור של מר אלעזר קפלן. **הביקור נמשך יומיים ובהם השתתף בכמה מסיבות שונות. ובסוף נאם בעצרת־עם, שהתכנסה בבית הכנסת הגדול. ההצטופפות בעצרת זו היתה כה גדולה, שפחדנו לסיומה הטוב. הימים היו לפני הבחירות הקרובות לועידה היהודית הכללית וברשימת „צעירי ציון" היה שמו של בא־כוח החוגים שלנו. במלחמת הבחירות שהתנהלה אז הסתערו ביחוד הבונד והחוגים המתבוללים שהביאו לעירנו מראשי הבונד וגם מראשי ה„פאָלקס־גרופע" העו"ד מ. ל. גולדשטיין מפטרוגרד. מהחוגים הציוניים ביקרו בעירנו גם יוליוס ברוצקוס שבא אז במדי קצין.**

כותב השורות האלו היה היושב־ראש בעצרת זו, שהיתה סוערת עד מאד ורבו בה ההתפרצויות מחוגים שונים, אולם קפלן הצליח בדבריו המתונים והתקיפים כאחד להשתלט על יצרי ההמונים ולשכנעם. העצרת הסתיימה בהפגנה ספונטנית ושירה סוערת. היתה זו העצרת האחרונה שכונסה בעירנו לפני שהגיעו ימי ה„תוהו ובוהו" ,עם התחלת מלחמת האזרחים ומהפכת אוקטובר.

משפחת לוריה שנרצחה בליל הסדר בפסח 1918 עם התחלת הפרעות (1918—1920)
די ערמארשעטע פאמיליע לוריה — ביים ערשטן סדר — פסח 1918 אין אנפאנג פון די פאגראמען.

ימים אחדים לאחר־זה התחולל בעירנו הפוגרום הראשון, שהתחיל פתאום בצהרי יום ששי בשוק הישן, בשוד דוכנים וחנויות השוק. הפרעות פרצו לפתע והשרו דכאון רב, כיון שכוחות ההגנה לא הספיקו להתארגן ורק יחידים, בודדים, העיזו לצאת החוצה ולנסות לעמוד בפרץ. במשך כל ליל השבת ולמחרתו השתוללו הפורעים מאכרי הסביבה ופרברי העיר, ניתצו ושדדו חנויות. בשבת בבוקר, כאשר נוכחתי שכוחות ההגנה במקום לא יספיקו להשתלט על הפורעים העושים את פעולתם בחסותה של המשטרה, והוטל עלי לבוא בקשרים עם הנהלת ההגנה בזיטומיר ולהשיג מהם עזרה להדיפת הפורעים — התחמקתי מהעיר והצלחתי להגיע בצהרי היום לזיטומיר ובאתי בדברים עם ראשי ההגנה שם. לפנות ערב התארגנה מיד פלוגה מזוינת גדולה של ההגנה ובראשה עמד הסטודנט טורקנובסקי ויצאה בשתי מכוניות משא גדולות. הפלוגה הגיעה לעירנו במוצאי שבת לפני חצות ועברה, תוך יריות בכמה מחוצות העיר. לשמע היריות הפתאומיות נבהלו הפורעים ונסו בהשאירם חלק מהשוד.

בפרעות האלו, שודדו ושורפו כל הדוכנים והחנויות ברחוב סובורנה. אך לא היו אז קרבנות אדם. הפרעות הללו שימשו כעין מבחן — נסיון לפרעות הגדולות, שהתחוללו אחרי־כן עם פרוץ מלחמת האזרחים, חילוף המשמרות של פטליורה. בהגנה היו אז פעילים טולה מרמר, מיכאל גובין, פנחס כ״ץ וגם הרב י. י. קורף, שהגישו במסירות נפש עזרתם לכמה נפגעים. עם תום הפרעות החלו לטפל בארגון ההגנה והוקמה ועדה צבורית לשם צבירת כסף ורכישת נשק.

כעבור זמן קצר כבשו הגרמנים את ווהלין ואח״כ את כל אוקראינה וכוננו שם את משטר ההטמן סקורופאדסקי. למעשה היו אלה ימי שלטון הגרמנים תחת מסווה ההטמאן. בזמן הזה הספיקו הכוחות הצבוריים על זרמיהם השונים להתעורות ברחבי אוקראינה. נוסדו והתבצרו מוסדות כלכליים וקואופרטיביים לעידוד העזרה ההדדית, ובתוכם פעלו

בעיקר החוגים הציוניים והסתעפה הפעולה של חוגי „צעירי ציון". החלה להתבצר התנועה העברית, חברת „תרבות" פיתחה וביססה מוסדות תרבות, בתי ספר עממיים ותיכוניים, שעורי ערב וסמינריונים למורים ומורות. אוקראינה נראתה אז כאי שקט בתוך גלי ההסתערות של מלחמת האזרחים אשר זעפה בכל רחבי רוסיה, במלחמת התנופה של הצבא האדום נגד מחנות הלבנים של קולצאק, קורנילוב ודניקין.

אולם השקט הזה גז מהר, בהימוט השלטון הגרמני, עם פרוץ המהפכה בגרמניה והתפרקות כוחם הצבאי. נוסף על הצבא הלבן של דניקין הופיע באוקראינה הכח המזויין של פטליורה. צבא זה נפגש בתחילה בהתלהבות על ידי החוגים הפוליטיים היהודיים. אך מיד לאחר שהגיע לשלטון פרץ נחשול פרעות והשמדה בפרוסקורוב, פאסטוב וכו' והציף את רוב העיירות של אוקראינה בנחלי דם יהודי. אחריהם הזדנבו כנופיות פורעים מקומיות, שלא ידעו רחם בהשמידם ערים וקהילות עתיקות, שעברו במלחמות אלו מיד ליד.

בזמן הזה עבר על עירנו גל של פרעות שבוצעו ע"י כנופיות פטליורה בסיוע האוקראינים מבני הפרברים והכפרים הסמוכים, שהכירו היטב את מבואות העיר ואנשיה. ביולי 1919 (י' תמוז תרע"ט) נחלה כנופית ה„סוקולובצים" נצחון על פלוגת הצבא האדום, שנמלטה לגדה השני של סלוץ והתבצרה על הגבעות החולשות על העיר. את שמחת נצחונם חגגו בשחיטת יהודים. לא הסתפקו אז בשוד ושריפת רחובותיה אלא אספו את הצעירים והזקנים כאחד בקרבת הכנסיה הפרבוסלבית והובילם להורג לאחורי הגשר שברחוב הזיטומירי. הטבח נמשך כחודש ימים.

בתקופה זו נטבחו מאות יהודים ונשרפו הרחובות המרכזיים של העיר על־ידי פגזי הצבא האדום. הפרטים בשטח זה נמסרו בספר לחוד.

לא הייתי אז בעיר. שהיתי אז בקיוב ושבתי העירה בסוף הקיץ תר"פ (1920), לאחר ששקטו הרוחות. בשובי מצאתי את העיר שדודה ושרופה ובתוכה שלט אז מצב של אזלת יד. ברם לאט לאט גבר רצון החיים והשרידים ההלו להתלכד, להיאחז במה שיכלו ולבנות מחדש את חייהם.

עם השתלטות הפולנים בעיר הוחשה עזרה מידית ע"י הועד הוורשאי ואח"כ בממדים יותר נרחבים ע"י הג'וינט שהתבטאה בציוד כלכלי, מזון וכו', בגדים וכספים. ביזמת הג'וינט והעסקנים המקומיים נוסד ועד מקומי שביצע ביזמתו כל פעולות הסיוע. סודרו מטבחי עם, 4 בתי יתומים, בית חולים, חנויות לחלוקת מצרכי חיונה ובגדים שנתקבלו מהג'וינט — לנזקקים. העזרה הדחופה הזו הצילה ממש את שרידי הניצולים מכליון חרוץ. ביחוד בתקופת מגיפת הטיפוס שהתחוללה אז והשתוללה בכל העיר בשכלה מאות חללים — נגועי הטיפוס. המתים התגוללו בבתים המרופטים ובחוצות העיר ונערמו לעשרות בכל יום כשהם ערומים ונסחבו על מריצות לקברות.

בועד הסיוע נטושה מלחמה עזה בין העסקנים מהסוג הישן שהסתפקו בהושטת עזרה פילנטרופית וקבוצה שדגלה בצורך לשקם באופן קונסטרוקטיבי את הנפגעים ולסייע להם להתבסס על עבודתם העצמית בשטחים שונים.

בשובי נאחזתי בבית היתומים ברצון עז לטפל בילדים, להוציאם מעמק הבכא ולהעלותם ארצה. הוטל עלי לדאוג למחסורי יום־יום, באין משענת כספית מצד מוסד כלכלי. מצד שלטונות העיר, ובעיקר מכמה חוגים צבוריים, נתקבלה אמנם תמיכת־מה, אולם זו לא הספיקה כלל ולא היה בטחון בעזרתם ליום המחר. התייעצנו בין החברים והחלטנו להתקשר

עם המוסדות ולחפש מוצא מהעיר. בימים אלה התנהל מו״מ בין המטות של צבאות פילסודסקי והצבא האדום על כריתת שביתת נשק ומצב עירנו כעיר־ספר היה תלוי בתוצאות המו״מ. סבבו שמועות בעיר שעירנו תמסר כליל לשלטון הסוביטים והגבול לא יהיה רחוק ממנו. הגבולות טושטשו והכנופיות הרימו שוב ראש והחלו להשתרר בסביבות העיר. החלטתי בכל זאת לנסות להגיע לרובנה, מקום שם היה כבר אז שלטון יציב ופעלו נאמני הג׳וינט ובראשם קלמן גס. התחמקתי והגעתי בשלום לרובנה והתקשרתי אתו. תצויין נא כאן אישיותו הנאמנה והמסורה של עסקן עדין הרוח זה, אשר היה אז גם ראש ועד הקהילה ברובנה. הוא היה יהודי עממי וציוני מסור, צנוע בהליכותיו וחרד בלב ונפש לסייע לכל אלה שפנו אליו — אף כי כל ההקצבות והפעולות שעשה מטעם הג׳וינט — היו צריכות להיאשר ע״י מרכז הג׳וינט בווארשה.

לאחר ששמע את דברי מיהר להיענות לבקשתי ולא חיכה כרגיל לתשובת המרכז ובדברים מתונים התאמץ להרגיע את סערת רוחי והסידור נעשה במשך יום וחצי ויצאתי מרובנה. הספקתי להגיע בשלום העירה, אספתי מיד את החבורה הצעירה שלנו וקרובי הילדים השכולים ומסרתי להם את פרטי נסיעתי. באותו היום הגיעה אלינו גם ידיעה מוסמכת שגורל עירנו כבר נקבע ע״י המטות הצבאיים וכי היא תעבור לשטח הסוביטי החלטנו לכן להעביר ללא כל השהיה את הילדים לעבר השני של הגבול הפולני. צבאות הפולנים יצאו את העיר ושכנו ליד הכפר צ׳רבונה.

המצב הזה עורר בנו גם עוז רוח. התגברנו על הקשיים והשגנו עגלות מאכרי הסביבה להעביר בסתר את הגבול. עם רדת הערב יצאנו דחופים מהעיר. הושבנו את הילדים (כששים) בעגלות על המטלטלים והבגדים, שלא יכולנו לוותר עליהם וכל החבורה שלנו, כ־20 חברים, הלכו מסביב להם ברגל. טיפטף גשם שהלך והתגבר עם צאתנו. קרובי המשפחה של הילדים ליוו אותנו בבכי כברת דרך. במרחק כמה וירסטאות מהעיר החלו האכרים להתמרד וסירבו להמשיך בדרכם והיינו מוכרחים להוסיף להם על שכר ההובלה שקבעו קודם וכך הגענו לכפר שבו עמדה פלוגת־ספר פולנית. אלה סירבו שוב להרשות לנו את המעבר. בינתיים הבהיר הבוקר. הגשמים פסקו וצינה עזה הרטיבה את כולנו. חרדנו לבריאות הילדים, שביניהם היו גם בני שנתיים ושלוש. המו״מ עם הפלוגה נמשך שעות עד שהסכימו לקבל מאתנו מנה הגונה ולפתוח את המעבר והגענו עם כל הכבודה לקורי — העיירה הראשונה בדרכנו, שבה שלטו כבר הפולנים. כאן לא היה כל בא־כח לג׳וינט ויגענו הרבה עד שהשגנו מקום עראי לשיכון הילדים והמבוגרים. כמה עסקנים מהחבורה הציונית שבעיירה נחלצו לעזרתנו. למשען עז לכלכלתנו שימשה אז החבורה שלנו, שהתארגנה מיד כ„ארטיל־קומונאלי, (קבוצת פועלים שיתופית) והחלה לעבוד כל עבודה פיזית קשה, כמו: חטיבת עצים וסבלות. נפגשנו שם עם חבורת הזווהילאים, שהספיקו לעבור את הגבול לפנינו. ביניהם היה גם ה„עילוי״ ר׳ יואל שארין, שהיה אז מדוכא מאד מכל הפגעים שעברו עליו. אשתו מתה לפני זמן מה והוא עבר בגפו את הגבול ורק אחרי כן עברו גם ילדיו. כל הזווהילאים היו מדולדלים ומדוכאים. אך בינינו שרר מצב רוח מרומם לאחר שהצלחנו לעבור וביחוד להעביר את הילדים.

תוך ימים אחדים התקשרנו עם בא־כח הג׳וינט ברובנה מר גס והודות לסיועו נתקבלו הילדים לבית היתומים העירוני שהוקם ברובנה על־ידי הג׳וינט. הספקנו עוד אז לחוג יחד עם יתר הילדים חניכי המוסד, את נשף החנוכה.

היתומים וההנהלה של בית יתומי זוויל מס׳ 2 — ברובנה: די קינדער און פערוואלטונגאין יתומים הויז מס׳ 2 — אין ראוונע:

ד. קוזאקיש, מאיר שלאין, א. אוסטראווסקי, ד״ר אוסטראווסקי, ד״ר טשערנאבאלסקי.

ימים אחדים לאחר צאתנו מהעיר נכנסה והשתלטה פלוגת הסוביטים על זוהיל ולא יכולנו עוד להתקשר עם השרידים שנשארו בעיר. כל חבורתנו עברה אז לרובנה. שם היה יותר קל להשיג עבודה בשביל בני חבורתנו ולחתור במאמצים להשגת רשיונות עליה לארץ. הסתדרנו וחיינו במשותף משכר עבודתנו הפיזית.

החבורה החלוצית הראשונה (המגובשת) של זוהיל — לפני עלותם לא״י — 1920
די ארשטע חלוצישע גרופע פון זוהיל פארן אפריין
שורה א׳, למטה (מימין): ז. סיני (גוטליאר), ד. דבור׳ס (ביבר), ב. סיני (באראץ), ב. חימן ז״ל. שורה ב: ע. ביגון (וינשטין), ע. אורי (מליאר) ב. נץ — שליח הרליעף הזווהילאי בדטרויט, ע. חלפין (ספיצקי), א. חזן. שורה ג׳: א. דרך, רחל מליאר (ברונפנשום), פ. וויגמן, ש. גולדמן, שפרה גולדמן, ש. מילרוד, ב. גולדמן.

לרובנה הגיע אז שליח ה„לאנדסמאנשאפט״ הזווהילאי בדטרויט מר כ״ץ. הוא בא במדי קצין וסייע לזווהילאים להתקשר ע״י ה„היאַ׳ס״ עם קרוביהם באמריקה. הוא נתן גם עזרה כספית מועטה לנזקקים אחדים. חבורתנו לא רצתה ליהנות מסיועו הכספי אולם שמחנו לפגישה זו ולנכונותו החברית לעמוד לימיננו ובעיקר לעידוד שקבלו כמה חברים, ע״י פריסות השלום שהביא להם השליח מקרוביהם בארצות הברית.

עם התחלת שנת תר״פ (1920), בעבור העיר לשטח הסוביטי נותקנו כליל מתושביה אשר נעלמו כאילו מאתנו מעבר למתרסי העולם הכלוא וסגור. מאז לא היה לנו כל קשר עם השרידים המועטים שנחלצו מהפרעות והמגיפות.

לפי הידיעות המקוטעות שהגיעו אלינו נמסר, כי עם בוא השואה הגדולה, ביוני 1941, והתחלת ההתקפה הנאצית על רוסיה והצפת קלגסי היטלר את מרחבי ווהלין ניסו בימים הראשונים רבים מאלה אשר שרדו לברוח לעבר קיוב ברצותם לחתור להגיע משם למרחבי רוסיה — אולם רובם נחטפו מאחורי זיטומיר ובמבואות קיוב, הוחזרו והובאו שיירות, שיירות לסביבת העיר זוהיל והוכרעו לטבח, הושמדו והתקלסו בגויותיהם.

חיות טרף השיגום בשדות ובמחבואי יערות וריסקום מתוך ענויים קשים אברים, אברים. מי ימנה את תעלולי הרשע שמחצו את גויותיהם ופיזרו את עצמותיהם בכל מקום טמא.

איכם קדושי העיר, אצילי הרוח ורבי הדוי?! איך תמה תפארת מעשיכם השגב, ההגות והעלילה!!! יהיה זכרכם קדוש לכולנו הי״ד.

חדשים מספר עשינו ברובנה וכאילו „התאזרחנו" בה. רשיונות עליה טרם קבלנו ומהארץ הגיעו אז, לאחר ימי תל־חי, ידיעות על ההתנכלויות להשמיד את הישוב, על העמדה ההססנית של הנציב היהודי וקצרה עלינו הרוח לשבת ברובנה ולחכות מרחוק לקבלת ה„סרטיפיקטים" והחלטנו לעבור לוורשה ולהגביר שם את המאמצים והלחץ על המשרד הארץ־ישראלי ולהחיש את האפשרות לעליה.

בתחילה עברו כמה מחברינו, באמצע החורף תרפ"א, והסתדרו שם באופן קומונאלי, שנים מאתנו עבדו במשרד הא"י עד שעלה בידינו להשיג את הסרטיפיקטים והודענו לחברינו ברובנה, וכעבור זמן מה הגיעו אלינו. באנו בדברים עם הג'וינט בוארשה על העלאת היתומים שהשארנו ברובנה וקבלנו הבטחה מהנהלת המרכז שהילדים יועלו באפשרות הראשונה הקרובה. בכ"ז לא רצינו לסכנם ולהוציאם מהמוסד ברובנה שבו הסתגלו כבר ומוכרחים היינו להתייחס באימון להבטחת מרכז הג'וינט.

בתחילת ניסן תרפ"א הצלחנו לעזוב את ווארשה. יומיים בילינו בווינה. חבורתנו התפלגה, חלק הגיעו ליפו ימים אחדים לפני החג וחלק בערב פסח. אניתנו היתה האחרונה שעלתה לפני הוראת הנציב על „סטופ אימיגרישון" (הפסקת העליה) מיד עם פרוץ הפרעות. האניה שיצאה אחרינו עוכבה כבר ע"י השלטונות באמצע הדרך ולא הרשו לה לעגון בארץ. את ה„סדר" הספקנו לחוג עוד בבית העולים שהיה אז ביפו, ליד המנזר הצרפתי. בארץ היתה אז תסיסה שלפני הפרעות שפרצו כעבור כמה ימים באסרו חג—ה־1 במאי, ואשר בהן נהרגו בבית העולים כמה עולים ונרצחו ברנר וחבריו.

חבורתנו התפזרה אז. הרוב המכריע נהר אל „גדוד העבודה עם עליתו על הקרקע ליד מעין עין חרוד ואגפו בירושלים. הם היו בין מניהי היסוד של החקלאות הקבוצית הגדולה מיד לאחר תום המלחמה הראשונה, וכן בין ראשוני כובשי הסיתות בירושלים וחוצבי האבן ועבודות המקצועיות ע"י „סולל בונה". כמה מחלוצי חבורתנו היו גם בין חניכיה הראשונים של הסמינר למורים בהנהלת דוד ילין בירושלים ובין יוצרי החינוך העממי בארץ. לא היה מקצוע חלוצי בכיבוש העבודה שבהם לא השתתפו חברי החבורה שלנו.

בהגיענו לארץ היתה מתיחות רבה. פרצו פרעות בכל קצות הישוב המועט והמפוזר ושרר יאוש רב אחרי הפסקת העליה. היה צפוי משבר כלכלי וכאילו פסקה הגשמת החזון. אולם דוקא אז נוכחנו לדעת, מה עצום ההבדל בין מתיחות זו ובין ההרגשה של כל אחד מהישוב ונכונותן לעמוד בפרץ ולהתקיף את המתנפלים עליו, לא היה אף אחד שהתחמק וירצה להתחבא עד יעבור זעם. בין המתגוננים השתתפו חברינו באופן פעיל מאד והם נמצאו בכל נקודות ההגנה, בירושלים ובמקומות אחרים.

כעבור שנתיים לעליתנו הובאו לארץ הילדים שלנו ע"י החולם הגדול ל„קרית ספר" — ישראל בלקינד, שליקטם במוסדות הג'וינט ברובנה. משרדי העליה קיימו את הבטחתם לנו. הילדים סודרו תחילה ב„גבעת המורה", שנוסדה ע"י המוסדות. הם התחנכו והתבגרו בארץ וכבר הספיקו לגדל משפחות במקומות שונים. גם החלום הזה התגשם.

ד"ר יעקב לוי ז"ל

זוויהיל ובנותיה

(קומץ זכרונות)

נר לנשמה גדולה ברה וזכה, לנשמת שרה בת הרב ר' יואל שדה־לבן, שהלכה לעולמה בבדידות בנכר.

עומד אתה ומעלה זכרונות מקהילת זוויהיל הגדולה — על כרחך אתה נזכר בשלוחותיה הרבות מסביב: עיירות זעירות, פירור קהילות, גם בתי יהודים בודדים, שהיו מפוזרים על פני כפרים ומושקעים בתוך ים גויי — ים גדול ורחב ידים, שמראה פניו נוח ושקט ותוכו רצוף איבה נצחית — איבת עשיו ליעקב.

אותו „ים", ממנו ינקה חיותה קהילת זוויהיל כולה, במישרין ובעקיפין דרך צינורות רבים ושונים; סוחרי־תבואות וסוחרי־פירות, המצפים כל השנה לעונת האסיף ובאים ומתחרים זה עם זה בפני אכר „בעל גוף" ששדות רבים לו; סוחרי בהמות, בהמה גסה ודקה, לבשר וחלב; סוכני „זינגר" המשוטטים בכפרים ועינם לטושה לכל בית נאה; בית הכומר, ביתו של שליאכטיטש, אכר עשיר ויהודי אמיד — למכור מכונת־תפירה לשיעורים; רוכלים נודדים שהיו מחזרים על פני כפרים, ברגל או בעגלה רתומה לסוס זקן ודל, מביאים מן העיר כל מיני סדקית זולה ומקבלים תמורתה ביצים, שער חזיר, תרנגולות, תפוחי אדמה ושאר ירקות.

כפריים רבים הביאו בעצמם מתנובת השדה העירה, בתקוה למכרה שם במחיר טוב יותר ולקנות מכל הדרוש להם. בוקר בוקר, עם עלות השחר, יוצאים יהודים ויהודיות להקביל פניהם במבואות העיר ו„מתנפלים" על עגלות הגוי, בתקוה לקנות ממנו משהו בטרם יגיע אל השוק.

ברם, הצנורות החשובים ביותר, שדרכם התנהל המשא־ומתן בין העיר והכפר היוו היהודים יושבי הכפרים. הם היו המתווכים העיקריים בין גויים ליהודים. הם ידעו יותר מאחיהם שבעיר את נפש הגוי הכפרי, היטיבו יותר לדבר בלשונו, אף היו ידועים לו ונאמנים עליו יותר. בבית היהודי בכפר היתה חנות זעירה, שהכל נמצא בה — למן קמח לבן ושמרים, סוכר עם סוכריות וצמוקים, ועד דברי הלבשה (אריגי צבעונין זולים, מטפחות ראש) וכלי מטבח

וצרכי בית שונים (שמן, סבון, נפט, חוטים ומחטים), צבעים וחמרי בנין רגילים, כגון: מסמרים, חבלים וברגים, ואפילו צרכי רפואה פשוטים: סוכריות כנגד שעול או כנגד תולעי־מעיים, אבקה כנגד כאב ראש, או להשמדת פרעושים וכיוצא באלה. והכל באחד החדרים מחדרי הבית המעטים, בתוך ארגזים ושקים, בתיבות פח וצנצנות זכוכית לאין מספר — בצפיפות, בערמות, בגיבוב זה על גבי זה. שם הוחזקו ציבורים ציבורים, גם הדברים שהביאו הקונים במקום כסף: ביצים, חמאה, שער חזיר, תבואה וכדומה.

יום אחד בשבוע היה עומד היהודי וממיין כל אלה, נותן בארגזים, בחביות, בשקים, לוקח עמו גם כלים ריקים ונוסע „העירה", (העירה — פירושו תמיד: זווהיל), למכור כל דבר למי שראוי לו ולקנות אצל הסיטונאים מכל החסר לו בחנותו, ומעמיס בעגלתו להביא הביתה — איש איש כפי יכלתו וכפי היקף סחרו וגודל המחזור.

כך היו מאות יהודי הכפר מזרימים מפרי הארץ ומתנובת השדה לזווהיל, שהיתה עיר ואם להם ממש, וכל קיומם תלוי בה. אבל תלותם בה לא היתה חמרית בלבד. היתה זו בחינת תלות הולד בטבורו באם הורתו, שהכל בא לו ממנה וממנה הוא מושך כל צרכי חייו, הגלויים והנסתרים.

תענוג מיוחד היה בנסיעה „העירה", לכל בני המשפחה היהודית בכפר, כגדולים כקטנים. נסעו, כביכול, רק כדי „להביא סחורה"; ועל צד האמת, היתה הנסיעה כדי „לראות בני אדם", לצאת יום אחד מהסביבה הגוית ולטבול לשעות מספר באוירה יהודית טהורה. הנסיעה עצמה לא היתה נוחה כל־עיקר, נסיעה דרך בוץ בימות הגשמים ובדרך טרשים ואבק רב בימות החמה, אף הטלטול בעגלה הפשוטה, אגב הישיבה על ארגזים וחביות, לא היה בו משום הנאה רבה. אבל מי חשב על אלה, בעת שכל סיבוב גלגלים קירב אותך יותר ויותר אל העיר. אף היו בדרך חניות קצרות, שכל אחת גרמה הנאה, שכן הביאה במגע עם ישוב יהודי ותחושת משב כלשהו מן העיר, שהרי היה אותו ישוב קרוב „שמה" יותר.

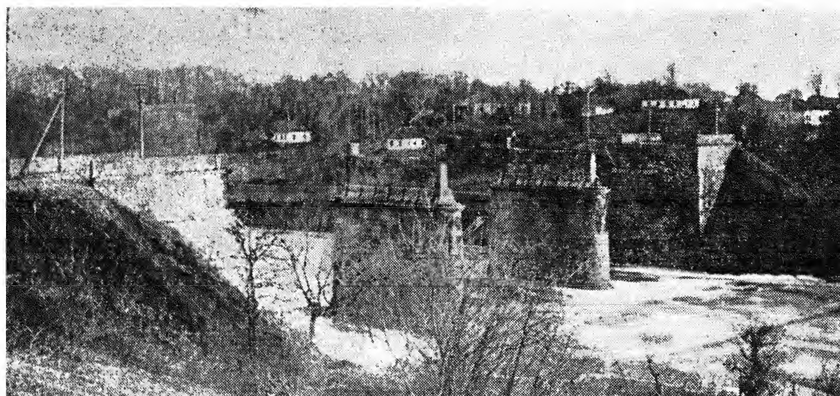
חניה ראשונה — בכפר קרופיבנה, כפר של „קאצאפים", שפגיעתם רעה והמעבר בתוך ישובם מעורר תמיד חששות בלב. אבל נעים היה להתעכב שעה קלה לפני הבית היהודי, שעמד ליד דרך המלך, בסמוך לחנות הממלכתית לממכר י"ש. היה זה יהודי אמיד ומכובד ומטופל בילדים הרבה, וכשנעצרה העגלה ליד הבית — היו הכל יוצאים להקביל פני העוברים. שמחים לראות זה את זה אבל השיחה אינה ארוכה, מחליפים דיבורים של מה־בכך; העיקר, שהכל בריאים והכל ב„סדר" והפרנסה „ברוך השם" — ונוסעים הלאה, תוך עידוד כלשהו. אגב, במרחק לא־רב משם מתחיל הכביש הסלול והנסיעה נעשית קלה ומהירה יותר. הסוסים מתעוררים לרוץ; דומה, אף הם מבקשים למהר להגיע העירה.

חניה שניה — בישוב קטן שבצד הכביש, סמוך לעיר. זוהי „זיליונה גורקה" (הגבעה הירוקה). על הגבעה — בית נאה, ובו משפחה יהודית גדולה; כדי להגיע אל חצר הבית ממש, צריך לרדת מן הכביש ולנטות שמה במיוחד. אין לנו עסקי מסחר עם יושבי הבית, אבל איך זה עוברים על בית יהודי בלי להתעכב, בלי אמירת שלום?

כמעט כל יושבי הבית, לרבות המורה עם תלמידיו, יוצאים החוצה ומקיפים את העגלה. ושוב: מחליפים אך דיבורים מעטים. איך הבריאות, ואיך הפרנסה? ושוב: „ברוך השם": הפרנסה אינה לעילא ולעילא; אך מה יתאונן אדם חי, העיקר — שאתה חי וקיים. וכך לאחר משפטים מעטים מתובלים הרבה בלשון־הקודש ובדברי חז"ל ומלווים משלי עם ומילי ד„אמרי אינשי", משלנו ומשלהם, — נעשה קל יותר; נפטרים זה מזה בחיבה וממהרים העירה: הן רבה העבודה שם והיום אינו עומד.

ועוד חנייה אחת, אחרונה, בפתחי העיר ממש, בפרור של ישוב,, שנים שלושה בתים בסך הכל, שנקרא משום מה „פאריזש", דווקא, והיהודי דהתם נקרא „יונה פאריזשער". קרוב משפחה הוא לנו, וחשוך בנים, רחמנא ליצלן; ועל ביתו ודאי ודאי שאין לעבור בלי אמירת שלום ובלי חליפת מלים אחדות.

העגלה עוברת בשקשוק רב על הגשר הארוך הנטוי על פני הסלוץ׳ ונכנסים לסוף העירה. הנה העיר והמונה, עולם יהודי מלא.

הגשר הזיטומירי ההרוס לאחר הפרעות ב־1919.
דער רואינירטער בריק אויף זשיטאמירער־גאס, נאָך די פּאָגראמען אין 1919.

קודם כל סרים, ל„בית החרושת" לחמאה, לביתו של ר׳ דוד־יעקב גרבר. יהודי נאה ובעל־צורה מחסידי טריסק ומהמקורבים לצדיק ר׳ יעקב־ליבניו זצ״ל. הוא מתאכסן בביתו בשהותו בעיר. — שם פורקים מן העגלה את חבית החמאה המובאת מן הכפרים, מערבבים בה מלח הרבה ונותנים אותה בחביות חדשות — למשלוח לחו״ל. בתוך אולם נרחב, באויר דחוס ומחניק, בחום מעיק, עומדים יהודים חשופי גו עד המתניים ולשים בזרועותיהם השעירות את החמאה הרכה. וצר לראות את ככרות החמאה, העטופות עדיין נייר שמן, זך, או מטליות בד לבן וצח, כשהן מאבדות צורתן הנאה. אמנם החמאה היא לאֵ כשרה, אבל היא ברה וזכה, לבנה או צהובה, החמאה באה ממושבי הגרמנים, כשהיא טבועה בדפוסים שונים ומקושטת בשטחה העליון חריצים נאים עשויים בכפית, כל הככרות הנאים הללו מוטלים בגסות לתוך גיגית גדולה אחת, ומיד הם מאבדים צורתם וצבעם וזרועות שעירות מתחילות לבוסס בהן ולהפכן לרסק, רבש״ע איך יכולים „הם" שם, בחו״ל, לאכל חמאה כזו?

סוף סוף מסיים אבא חשבונותיו עם בעל בית החרושת, ובדרכו אל העגלה הוא מספר סיפור מעשה מצחיק; בעל בית החרושת מלווהו, ואינו יכול שלא לצבוט לחיו של הנער הכפרי ושלא לשאול בפעם האלף: „נו, שקץ! הידעת מהי פרשת השבוע?" הוא אינו זוכה לתשובה, ודאי אף אינו מחכה לה, אבל אבא כמעט נעלב: — מה שואל לפרשת השבוע? הריהו כבר לומד גמרא ברוך השם זו השנה השניה!...

סוף סוף זזים משם, מתרחקים ממקום הריח הרע. לא נעים ביותר לשבת על העגלה למעלה, מעל השקים המלאים, מעל לארגזי הביצים ולכלי המכולת הריקים, כתרנגול היושב

במעלה הסולם, לנוע מחנות לחנות, לפרוק סחורה ולטעון סחורה. היה משהו מרגש של בושה בישיבה זו של מעלה, דומה כי הושיבוהו לראוה: הנה בן כפר שבא לעיר... ביחוד היו מרגיזות החניות הרבות והממושכות. על כל צעד מתעכבים ושוהים. רגע רגע נשמעת אי משם קריאה לאבא:

ר׳ משה נסלינר! ר׳ משה נסלינר! חכה נא רגע...

מאות אנשים מכירים את אבא. דומה, כל בני העיר הם מיודעיו, וכולם מבקשים לשוחח עמו; ואבא יש לו לומר משהו לכל אחד מהם. „משהו" לאו דוקא, אלא סיפור שלם: על כל דבר יש מן המוכן סיפור, או משל עם, או בדיחה ממין הענין. אבא מספר יפה, והכל נהנים משיחתו. אבל לשבת על העגלה למעלה, מעל לשקים ולארגזים ולחכות עד סוף הסיפור, אין חשק רב. ואין בכך משום נעימות יתירה.

אבל הנה הוא נזכר בסיפור מעשה אחר, ואיש שיחו תאב לשמוע עוד, וכן האב. תאב לספר.

— אבא, אולי נסע סוף סוף הלאה? —

— כן, בני! תיכף, תיכף.

נוסעים הלאה לאורך הרחובות הרבים על גבי המרצפת הרעועה, המטלטלת את העגלה ואת עצמותיך עד כדי חשש להשרת השניים מן הפה. אבל מי נותן דעתו על כך? השהייה בעיר זו אך מתחילה, ולפניך יום מלא חוויות בעולם יהודי. יום מיוחד במינו, מעין — חול המועד, או מועד ממש.

במה קסמה העיר לילד היהודי מן הכפר? ודאי: פעמים קונים לו שם משהו — למשל: כובע חדש — או מזמינים לו אצל החייט בגד חדש. אבל דברים אלה הריהם יוצאים מן הכלל וזמנם אך פעם בשנה, בשנתיים, ורק לפני חג ומועד.

לא! לא היתה כאן כל טובת הנאה חמרית. ההנאה היתה רוחנית טהורה, הנאה שבמראה עינים והלך נפש. הילד היהודי, כמוהו כמבוגרים, היה כמנודה בכפר הגויי. בודד היה שם. את נערי הנכרים ידע, אבל לא התרועע עמהם: את האידיאל שלו ראה בילד היהודי שבעיר, במידברו, בהליכותיו, בתלבושתו. משהו שונה ממנו, הכפרי, הרגיש בו בבן העיר, משהו „רוחני". והריהו יושב על העגלה ומתבונן בילדים המהלכים ברחוב דרך חירות. הנה ילדים קטנים והמורים ההולכים „לחדר", והנה גדולים יותר ההולכים „לישיבה". כבר יודע הוא להבחין ביניהם, ובלבו תפילה מעורפלת: הלואי והיה חלקי עמהם.

אבא אינו לוקחני העירה אלא לעתים רחוקות, כדי שלא להביאני לידי ביטול תורה. אבל נוסע אני שמה לעתים קרובות, חודש חודש, עם אמא: להיות „שומר", אומרים אבא ואמא בחיוך. אין אני מבין יפה את משמעותו של תואר זה, והריני מקבלו כפשוטו: הנוהג בסוסים הוא פועל שכיר מן ה„גויים", וגוי הריהו מוחזק גנב וטעון שמירה, כמובן, לבל ישלשל אל כיסו משהו מן הסחורה.

אמא אינה מרבה במשא ומתן בעיר, וממילא אין עלינו חובת טלטול בעגלה מחנות לחנות, אותו טלטול החוזר תמיד בנסיעות עם אבא, היא אינה מתעכבת לשיחות חולין עם מכרים, כמו אבא. רק לעתים רחוקות יש שנשמעת מאחורינו קריאה:

„זוגתו של ר׳ משה נעסעלינער! זוגתו של ר׳ משה נעסעלינער!" (כבר רגיל אני בכינוי מוזר זה לאמי).

מסתבר שאחד הסוחרים או החנונים מבקש למסור או להציע משהו לאבי. אמא פוטרת את הענין במלים מעטות, ואנו הולכים הלאה. ועוד דבר: אימתה של אמא אינה גדולה

עלי, ואני מרשה לעצמי לשוטט ברחובות כאות נפשי. אך דבר אחד אינני אוהב בנסיעות עם אמא: הנה היא אומרת לי להשאר עם העגלה, לשמור על הדברים; עליה לגשת למקום פלוני לשעה קלה, — ומיד היא חומקת ונעלמת מעיני. היא נעלמת ואני מחכה, ומחכה לשובה, נצח שלם. וכשהיא חוזרת פניה משולהבים ומזיעים.

— איפוא היית כל הזמן? ולמה את מזיעה כל־כך? —

— הייתי במקום אחד... מה איכפת לך.

היא מגמגמת משהו במבוכה ומזרזת לחזור הביתה. „השעה מאוחרת".

ראיתיה פעם חומקת ויורדת בחיפזון — במורד העיר. איני מבין למה? הרי אין שמה חנויות ועסקים.

לסוף נודע לי, שהיא יורדת שמה לבית המרחץ. ושוב איני מבין: מה יש להסתיר זאת? ולמה לנסוע לשם כך העירה? כלום אי אפשר להתרחץ בבית, כמו שעושים כולנו?

אמי אשה חולה — חולת קצרת, וכשהיא חוזרת ועולה במורד העיר — היא נושמת בכבדות, פניה לוהטים והיא נחפזת ומתחמקת מפגישה עם מכרים, כאילו הכל מסתכלים בה בסקרנות ומבינים לשם מה באה העירה, ובשעה זו אין דבר מרגיז אותה יותר מקריאה, הנשמעת פתאום מאחוריה:

— במחילה, זוגתו של ר׳ משה נעסעלינער, רגע אחד...

עתה לאחר שנים מרובות, כל כך, הריני רואה את הדברים לאחור, ורחמים עם חיבה והערצה פועמים בלבי לאותה פשטות טהורה וזכה של אשה יהודית כשרה, שמטלטלת עצמה טילטולי דרך קשים, בקיץ והורף, בהום ובקור, לא לשם קניית תכשיטים ושמלות, ולא לשם פרקמטיא או בלוי זמן, אלא לקיים הילכות נשים. בימים ההם הייתי עוד ילד ולא הבנתי כלום, והייתי אך מתרגז על אותה חפזה לשוב הביתה.

— מהו החפזון? עוד נספיק לחזור.

— לא, לא! השעה מאוחרת, היום קצר, ועוד מעט יבוא הערב. היום יום א׳ בשבת ובדרך מצויים גויים שיכורים.....

אין ברירה: חוזרים הביתה. והריני כמי שעובר מן המועד אל החול, עם כל העגמה הנפשית שבדבר.

אכן, כיהודי, קשור היה כל אחד מאתנו בזווהיל. קשרי נפש ורוח, למן יומו הראשון ועד יומו האחרון. נולד ליהודי ילד, בן זכר, וצריך לערוך ברית מילה: הרי צריך לנסוע לזווה״ל ל׳הביא את המוהל. מת, רחמנא ליצלן, מישהו בבית יהודי — צריך להוביל את ה„בר מינן" לזווהיל, לטהרו ולהביאו לקבר ישראל. ובין שני תחומים אלה רבות היו בחיים „תחנות הבינַיים", שבכולם מילאה זווהיל תפקיד מן החשובים ביותר: חינוך הבנים, עסקי משפחה, עניני חג ומועד, ועוד ועוד. מי ימנה ומי יספור כולם?

הנה גדלים ב״ה, הבנים וצריך לעשותם יהודים כשרים. הן לא יתכן שישארו בלי דעת, שיהיו ל„גויים". ובכן, צריך לנסוע העירה ולבקש מורה. פעמיים בשנה, בהתחלף ה„זמנים", אחרי הפסח ואחרי הסוכות — היה צורך לדאוג לענין זה, אם לא נשאר המורה הקודם לזמן נוסף.

רחוב בתי הכנסת לאחר השריפה — 1919.

שול־גאס נאך דער שריפה — 1919.

רחוב בתי הכנסת בזווהיל הומה מאדם. „בחורים" רבים, צעירים וזקנים, פנויים ונשואים, מתגוררים בבית המדרש הגדול: כולם מבקשים להם „קונדיציה" באחד הכפרים. שמה היו באים יהודים כפריים לבקש מחנך הוגן לילדיהם. שם הסתובבו גם מתווכים, „שדכנים" כביכול, שהשתדלו לזווג „זיווגים" בין שני הצדדים.

הנה פתחו במשא ומתן. מדיינים על התנאים, עומדים על המיקח, ופעמים נמשך המיקוח הרבה. כדרך תגרים ממש. המועמד לכהונת מורה ומחנך רוצה לדעת בבירור — מה טיבו של אותו יהודי כפרי, שבביתו יצטרך לשבת כמחצית השנה. סתם כפרי, הריהו מוחזק אדם גס ועם הארץ, פרא אדם: לפיכך ראוי לתהות על קנקנו תחילה. ואיש הכפר רוצה, כמובן, לדעת — אם אותו בחור הוא בן טובים, אם הוא עצמו יודע תורה, והעיקר—אם ידע לשלוט בבנים השובבים, שאין לבם הולך אחרי הלמודים, כדרך כל הבנים.

אף הוא, כלומר — היהודי הכפרי, רוצה לתהות על קנקנו של אותו בחור, שהמתווך מהללו ומשבחו. פעמים מגיע הדבר למין בחינה פדגוגית. כיצד ? — מבקשים ומוצאים תינוק של בית רבו, מפתים אותו בסוכריה לשבת אל השלחן ולקרוא ב„סידור" והמועמד להוראה צריך לתת מין „שעור לדוגמא".

זכורני, מעשה שהיה בי בעצמי, ואני כבר אז קרוב להיות בר מצוה, וכבר למדתי ב„ישיבה", בשלחן השני, היינו — למדתי גמרא עם תוספות, אמנם בעזרת „חבר", כפי שהיה נהוג אז. בתקופה זו של „בין הזמנים" אהבתי לשוטט בתוך ההמולה, ששררה בבית המדרש הגדול ומסביב לו. אותה שעה ביקש מישהו ילד צעיר לשם עריכת „מבחן" למורה ולא מצא. וכיוון שנראיתי קטן בעיני האנשים, נטפלו אלי. שידלו אותי בכל מיני שידולים, שאסכים למלא מקומו של ילד הלומד „עברי" והסכמתי, אבל לא הבנתי שעלי ל„שחק" תפקיד של ילד, שלבו אינו הולך אחרי הלימוד וכל דבר מסיח דעתו מן הספר ופעמים הוא גם חומק ויורד אל תחת השלחן, וכשהוא קורא — קריאתו כושלת והוא טועה לעתים קרובות. „תפקיד" כזה היה עלי לשחק, כדי לתת אפשרות למורה לתקן, ללמד, להדריך. במקום זה עמדתי והראיתי להם את כוחי הרב בקריאת עברי: התחלתי „לרוץ אורח" על פני השורות עד שלא יכול אותו מורה, בשום פנים, להשיגני בחוטר שבידו. תחילה נתנו לי לקרוא

בסידור תפילה רגיל, או במחזור. אחרי כן ניסו בתרגום אונקלוס — וללא תועלת. ה„דרדק" דוהר על פני השורות ללא כשלונות ומעצורים ואין כל אפשרות לרסנו. לסוף הפסיקו את הנסיון. לא היה כל טעם להמשיך וחוששני, שבגללי נכשל אותו בחור מסכן בדימונסטרציה הפדגוגית ולא זכה בקונדיציה שבכפר.

גדולה היתה התכונה ורבים היו הטלטולים מן הכפר אל העיר לקראת כל חג ומועד. באותם הימים הורגשו במיוחד החושים הנפשיים, שקישרו כל יהודי שבפינה גויית נידחת עם ה„מטרופולין" הרוחנית שלו. בימים אלה במיוחד הרגיש היהודי את עצמו — יהודי. וגברה תשוקתו להצטרף אל כלל ישראל. הנה מתקרבים ימי הפסח, למשל, צריך להביא קמח למצות ויין לפסח, צריך לקנות „הגדה", חרוסת, וכיוצא באלה. ובימים האחרונים שלפני הפסח הרי צריך לנסוע במיוחד אל הרב בענין מכירת חמץ. וכמה חרדות חרד היהודי בשעה שהוביל מצרכי „כשר לפסח" לבל יקרב קירבה כלשהי להמון ה„דברים אחרים" שבעגלה, לסחורות המובאות יחד עם זה לחנות לצרכי ה„פסחא" שלהם, שכולם „חמץ" או „חמץ שבחמץ".

משהגיע הכל הביתה בשלום, — נחה הדעת. הבית גופו כבר הוכשר לפסח בעוד מועד ועתה הריהו מתמלא והולך דברים שהובאו מהעיר, שכולם אומרים „יהדות כשרה, טהורה".

או, הנה עומדים בשלהי דקיטא. כבר נאספו הפירות מן הגנים והתבואות מן השדה, הימים מתקצרים והולכים והלילות מתארכים, ותוגה סתומה מתחילה לפעום בלב. בקרוב יבואו הגשמים, הדרכים תהיינה משובשות, הקור יגבר וצרכי הבית יגדלו מאד. יש צורך לחשוב מעתה על עצים להסקה, על בגדי חורף חמים, על הצבת שמשות בחלונות הכפולים, על תיקון הגג ועל בדק הבית בכללו, ועוד ועוד. והפרנסה בחורף עתידה דוקא להתמעט.

אבל על כל הדאגות הללו מכסה מחשבה אחרת, — לא! לא מחשבה, אלא מצב רוח מיוחד במינו: מצב־רוח של פני ה„ימים הנוראים". מלתא זוטרתא: ראש השנה ויום הכפורים... בימים אלה ביחוד, הורגש צורך נפשי גדול להימצא בין יהודים, להתקרב אל הרבים ולזעוק השמימה יחד, לזעוק ולהתחנן ולשפוך דמעות כמים על כל מצוקות היהודי — לפרנסה, לבריאות, לחינוך בנים שיגדלו לתורה, לחופה ולמעשים טובים, ועל הכל — לפדות ולגאולה מעולה של גלות. אף על פי שהיו רגילים בה, בגלות, יום יום, שעה שעה, מכל מקום הורגשה הרגשה קונקרטית מאד: — הגלות — זהו „הגוי", הגוי שעל כרחך אתה חי בשכנותו ועל כרחך אתה תלוי בחסדו.

לבוא להצטרף אל עדת ישראל בקהילה שבעיר, לשבת בתוכה לפחות במשך ימים אלה — ודאי שהיה זה הדבר הטוב ביותר, אבל לא כל אדם יכול לעשות זאת. סוף סוף אין אפשרות להפקיר את הבית, את כל המשק והרכוש, ולנסוע. מוטב, איפוא להביא הביתה משהו מן העיר מרוח היהדות שבה, שממנה תהא הנפש נזונה ושואבת עידוד ונוחם כל השנה.

ובכן, עומדים יהודי שנים שלושה כפרים ומצטרפים יחד ל„מנין" משותף. בימים אלה נשכחים כל החיכוכים של עסקי פרנסה, של ענייני התחרות והסגת גבול: מה חשיבות לזוטות אלו לפני יום הדין הקרב והולך... צריך לנסוע העירה ולהביא ספר תורה; צריך לקנות סידורים, סליחות, מחזורים; וביחוד יש לדאוג לש"צ הגון, שיהא קולו נעים ופרקו נאה ושיהא גם „בעל תקיעה" ו„בעל קריאה". אותו „בעל התפילה" שבא מן העיר לא היה עוד בעל קול, כנגד זה היה בעל בכי, והוא מספק לציבור הכפרי הקטן והרופף, משהו מרוח העיר, מרוח היהדות שבה, שעוררה נפשות וקרבה לבבות.

אנו, לא היינו צריכים ל„בעל תפילה" מן החוץ. אבי, שהיה „יודע נגן" ובעל קול נעים מאד, עבר לפני התיבה במוספים. וסבי, אבי אמי, ר' יוסף ברמאק ע"ה, התפלל שחרית. אף נמצא לנו „בעל קריאה". גם „בעל תקיעה" היה לנו משלנו: יום יום, במשך כל החודש אלול, היה מתאמן במלאכתו, מלאכת הקודש, עד שנעשה וירטואוז ממש. הקולות היו יוצאים משופרו צלולים וזכים ונעימים לאוזן, כקול חליל יפה. אבל בשעת התקיעות בראש השנה היה השטן מקטרג מתערב תמיד ולא פעם עמד לו למכשול.

הנה מתקרבת השעה החשובה, השעה העיקרית... הקהל נרגש באמירת ה„למנצח לבני קורח מזמור". התוקע — פניו מכוסים בטלית: קורא הוא בכוונה וברעדה את התפילות שלפני התקיעות, קורא לעזרת המלאכים הגדולים: מטרון וטרטיאל והדרניאל וסנדלפון ופצפציה, שזה ממונה על ה„תקיעה", וזה על ה„תרועה" וזה על ה„שברים". הרגע הגורלי מתקרב. התוקע מברך בקול רועד את הברכות, לוקח את השופר בידיו ומנגעו אל פיו, והחזן מכריז: ת־קי־ע־ה־ה... הכל מצפים במתיחות, במורא ופחד, כמעט בעוצר נשימה. ובאותו רגע כאילו ניתן בשופר פקק סמוי מן העין וסתמו. פ...פ...פ־־־ — ואין קול. התוקע יוצא מכליו, מאמץ הוא כל כוח ריאותיו ונושף לתוך השופר. דומה, עוד מעט יתפוצץ, אבל נשמעים רק חירחורים וחילחולים, שריקות מקוטעות וצורמות אוזן. יסורי נפש קשים מתייסר כל אחד מן המתפללים בפני עצמו, ויותר מכולם — התוקע עצמו, שתוך מאמצים בלתי אנושיים הוא מסיים איך שהוא, את סידרת התקיעות. הציבור כולו מרגיש את עצמו כנזוף, וקורא בחפזון ובלי כל התלהבות את הפסוקים עם שמות המלאכים, שלא באו לעזרה... וכשמסיר התוקע את הטלית מעל ראשו, נראים פניו חיורים כסיד ופלגי זיעה זורמים עליהם.

אך הנה נשמעת דפיקה נמרצת על השלחן, ובתוך המבוכה הכללית בוקע ועולה קולו החביב של אבא: „אשרי העם יודעי תרועה"...

הניגון החגיגי, היפה והנעים לאוזן נוסך בבת אחת הרגעה בלבבות, וההתעוררות שבה ומשתלטת מעט מעט בתוך קהל המתפללים. רק התוקע נשאר מדוכדך ותפילתו נאמרת בשברון לב.

אחרי התפילה מקיפים אותו המתפללים, וכל אחד משתדל לעודדו, לנחמו. מכל צד מושטות אליו ידים בברכת יישר־כח! והוא — תשובתו במבוכה ובגימגום, כמי שסרח ונתפס בקלקלתו.

— אינני יודע בעצמי, מה קרה לי... אינני מבין...

— נו, מה לעשות... השטן, ימח שמו, מקטרג... אין אתה אשם...

אחד זריז וממולח, משתדל לבדח את הדעת ומספר בדיחה ישנה נושנה.

מעשה בבעל תוקע אחד, שבא אליו השטן לבלבלו בשעת התקיעות, נכנס כדרכו לתוך השופר וסתמו. מה עשה אותו תוקע, שהיה יהודי גברתן ואמיץ לב? לחש לו לסמ"ך מ"מ לתוך השופר: „אם אינך יוצא מכאן תיכף ומיד, — הריני מתחיל לנשוף לתוך פתחו הרחב של השופר, אדחוף אותו לתוך פתחו הצר ושם תחנק". מיד, נבהל אותו מנוול ונמלט על נפשו.

הבדיחה אינה „טריה" ביותר, וכבר שמעו אותה פעמים רבות, אבל הכל מבקשים להפיג צערו של האיש וצוחקים בקול.

ואחד משתדל לנחמו אחרת:

— מילא, יקרה פעמים דבר כזה אפילו בקהילה גדולה כזווהיל, אין עצה ואין תבונה כנגד השטן... הנה, אשתקד, למשל, עד כמה שאני זוכר, היו תקיעותיך יפות להפליא...

אני, בזכרוני הילדותי נשמר יפה גם זכר התקיעות דאשתקד: היה זה אותו הדבר! וברור לי, לילד, שכך יהיה גם בתקיעות הבאות — מחר ובשנה הבאה, בכל השנים הבאות, תמיד, תמיד... לעולם השטן מקטרג. לעולם אין הוא מניח לתקיעות השופר שתהיינה עולות למרום ומגיעות צלולות וברורות וזכות אל כסא הכבוד — לבטל רוע הגזירה...

מדלג אני על תיאור יום הכיפורים. אין זה יום חביב על הילדים. יום ארוך לאין שעור, עם תפילות ארוכות בלי סוף. יהודים באים בשנים עומדים ומתפללים תוך בכיות בלתי פוסקות, ומהחדר הצדדי, בו יושבות הנשים, נשמעים בלי הרף קולות תאניה ואניה, עד שפעמים רואים הגברים הכרח לגעור בהן. אותו יום אסור בהחלט להשתובב, אף אין חשק רב לכך. יום משעמם מאד. שונה מזה במקצת אולי, רק ליל יום הכיפורים: שכבת החציר העבה, שנפרשה על הרצפה באולם התפילה קוראת ומושכת להתגלגל בה. אבל כלום נותנים להשתובב קצת? מיד מתעורר מישהו מן הזקנים ונוזף בנו, אף יש ואחד הקטנים מקבל סטירת לחי מאביו, ובשקט המשתרר ב„מנין״ נשמעת התיפחותו של החזן ב„תפילה זכה״.

הרגשת הקלה רבה באה לאחר שעובר יום הכיפורים. המועקה הגדולה, שהעיקה בלבבות במשך כל השבועות האחרונים, נמוגה במהירות, וכסם מרגיע מביא אתו חג־הסוכות.

הקמת הסוכה בכפר אינה דבר קשה, וכולה עיסוק מלבב. אבל דרוש דבר חשוב: אתרוג ולולב. ושוב: לזווהיל. נוסעים ובאים אל בית הדיין וקונים מן השארית שנשארה בארגז: לימון שבלימונים. כל הסחורה היפה כבר נחטפה מזמן ע״י בני העיר. רק אבי, שהוא מהדר הרבה במצוה זו, מקדים ובא בעוד מועד לברור לו אתרוג נאה. וכיוון שכבר הוא ידוע כברבן גדול ונכון לשלם מחיר יפה, שומר לו הדיין מן המובחר שיש בצקלונו. פעמים מתפתה אבי לקנות אתרוג ב„סנוורים״. כיצד? מכסים את האתרוג במפה, וכל מה שפעלה היד מתחת למפה — הרי זה קנוי. וכאן הכל תלוי במזל, כמובן. הלב פועם ורועד שעה שהיד מפשפשת בסנוורים מתחת למפה. המחיר במקרה כזה גבוה יותר, והתוצאה — ענין שבגורל כמובן. ומה רבה שמחה של מצווה, אם עלה בגורל אתרוג ללא פגמים.

אנו נוסעים הביתה בשמחה. ואני זוכה שוב לתפקיד נכבד: מחזיק אני בידי את הלולב הארוך, כשהוא זקוף וארוז בין שני רפפות של עץ, ונזהר לבל יפגע בשעת הנסיעה עוקצו של הלולב בענף מענפי העצים שבצדי הדרך. על ברכי — תיבת עץ קטנה וקלה, ובה — עטוף עטיפות עטיפות, בפשתן משיי רך, האתרוג הריחני שבחר אבא.

מהאתרוג והלולב המופקדים בידי נהנים, כמובן, כל יהודי כפרנו במשך כל ימי הסוכות. יום יום יבואו אלינו, אל הסוכה ליטול את האתרוג ואת הלולב, שהדסיו נתונים בתוך סלסלה מפוארת, מעשי ידי אבי (הכל הוא ידע לעשות), מנענע נענועים זהירים, שלא להיתקל בסכך של הסוכה. וכבר דמיוני קופץ ודוהר קדימה לניענועים הגדולים שבהושענא רבה.

בדמיוני עולה הענין המשעשע של חביטת הושענות, שבו מצטיינים אנחנו, הילדים, החובטים איש את רעהו בכל כוחנו עד שמתערב אחד הגדולים ושם קץ למשחק. מחזות הדמיון מתחלפות בזו אחר זו במהירות ותמונות עליזות משמחת תורה עולות על הלב. לאו דוקא, השתיה והריקודים אלא ההקפות עם ספר התורה היחיד, שגם אנו הילדים מתכבדים לשאתו, וכל אחד רוצה לשאת סגולה יקרה זו בעצמו, בכוחותיו הוא, והוא חש עלבון צורב כשאחד הגדולים מחזיק מלמעלה את הספר ב„עץ החיים״.

מלבבת ביותר העליה לתורה שגם בה זוכה כל ילד כשהוא נקרא על ידי „הבעל קורא״ בשמו המפורש: „יעמוד החתן פלוני בר׳ פלוני וכו׳״.

לפנים, כלומר — לפני התקופה המתוארת כאן, היו הגברים שבביתנו הולכים בכל שבת להתפלל בציבור לכפר טיסנובקה. המרחק היה לא קטן, וחוששני שרק בדוחק הספיק העירוב תחומים. אבל נעימה היתה ההליכה לשם, ביחוד בקיץ, בשעות הבוקר המוקדמות, כשעדיין מתנוצץ הטל על הצמחים והרגלים טובלות ומדשדשות להנאתן בעשב הלח. קשה ההליכה רק בחזרה, בשעות החום, שעה שגם הרעב כבר מתחיל להציק. אבל אבא מנעים את ההליכה בשיחותיו, בסיפוריו ובבדיחותיו. מספר אמן היה, ושיחתו מלבבת מאד. לי על כל פנים, גרמה שעה זו עונג מיוחד, באשר היתה זו הזדמנות נדירה להתיחד עם אבא ולשוחח עמו, שהרי לעולם אין לו פנאי לשוחח עם ילדיו, ובכלל — מה יש לו לאב לשוחח עם ילדיו? דבר כזה לא היה נהוג, בכלל, בימים ההם. אב הריהו נוזף בילדיו, גוער בהם, מטיף להם מוסר, מעניש, אם יש צורך. סוף סוף אב הוא, וחובת חינוך בנים מוטלת עליו. אבל לשוחח עמהם, — דבר כזה לא עלה על הדעת כלל.

רק בבוקרי יום השבת, בעת ההליכה לטיסנובקה, ל„מנין", כיון שארכה הדרך, ואנו הולכים לבדנו (סבי הזקן היה מצטרף אלינו רק לעתים רחוקות, והשיחה עמו לא היתה נוחה, באשר כבר היה כבד אוזן) — ממילא מתקשרת שיחה ביני ובין אבא ואנו משוחחים. „משוחחים" לאו דוקא, שהרי אבי בלבד היה המדבר, ואני לא הייתי אלא שואל שאלה מפרק לפרק. אבל כמה סיפורים יפים ואגדות נפלאות שמעתי מפיו. בעיקר אגדות חסידים, או סיפורי עם על ויכוחים של יהודים עם גדולי הנוצרים. אכן, אוצר של אגדות היה לו. וכמה היטיב לספר ולתאר. כל דבר שסיפר כאילו קם וחי לפניך.

ה„מנין" בטיסנובקה, כשהוא לעצמו, לא היה חביב עלי. אנשי הכפר כולם בני משפחה גדולה אחת: אב זקן עם ששה בנים מבוגרים וחתן אחד בעל בתו היחידה, הם וילדיהם הרבים שכולם גדולים ממני, מעבר לגיל בר מצווה. האב והבנים — גברתנים בעלי קומה, יהודים טובים, אבל פשוטים שבפשוטים: רק להתפלל יודעים, ותפילתם — לא תמיד היא נמלטת מסירוסים ושיבושים גסים, שכבר נעשו חומר להתבדחות בכל הסביבה. כל אחד מן הבנים חי בדוחק בבית נפרד, מתפרנס בדוחק ממשלוח יד נפרד, ללא כל התחרות ביניהם. הבכור — היתה לו חנות מכולת קטנה, והוא נחשב ל„נגיד" שביניהם; הבן השני היה קדר; השלישי, הרביעי, והחמישי — איני זוכר עוד במה עסקו, אבל זוכר אני שהתעסקותו של שום אחד מהם לא היתה פוגעת בפרנסת אחיו. הבן הששי, שהאב כינהו „בן הזקונים שלי", והוא ענק ממש, חזר זה מקרוב מצבא הקיסר, שבו עבד במרחקים, בפולניה, ארבע שנים רצופות ללא ביקור אחד בבית אביו, והביא משם אשה עירונית, בת לודז', מקושטת ומגונדרת; אפשר שלא היתה יפה הרבה, אבל עשתה רושם רב על הנשים היהודיות שבכל הסביבה הכפרית, ויחד עם ההתפעלות בתלבשתה והליכותיה היו מתלחשות על חשבונה, על עברה, — אף על פי שלא ידעו עליה דבר וחצי דבר.

במשך כל ימות השבוע לא היה — אולי — כל שיח ושיג בין האחים, שהרי עסק כל אחד מהם בשלו ולא היתה כל הזדמנות לחיכוכים. אבל בשבת, כשהיו מתכנסים יחד לתפילה, היה הדבר הקטן ביותר מביא לידי התנגשות ולידי רוגזה, שסופה קטטה כללית.

מיד היו צפים ועולים עלבונות, שכבר נשכחו מזמן, טענות ומענות מלפני שנים רבות — בעסקי פרנסה, או בעסקי רכילות של הנשים והתעסקויות הילדים ביניהם, חשבונות משפחתיים ישנים נושנים, אולי עוד מימי הילדות, מהתקופה שרעבו ללחם בבית אבא בשותפות, ביחד.

בין כל הקולות המבולבלים היה בוקע ועולה קולו של הקדר, שהיה תוקפני יותר מכל האחים, ודאי — מפני שהיה העני שבכולם, ומטופל בילדים הרבה ועמוס בצרות יותר מכולם, ולבו מלא בקרבו, ונדמה לו שבני משפחתו קיפחו חלקו בעולם הזה. משנכנס הוא „לזירה" הכללית, מיד היה מצב הענינים נעשה מסוכן ביותר. ואז היה האב רואה הכרח לנפשו להתערב ונותן קולו בגערה:

— הלל! שב בשקט...

אבל אזהרה זו, היה בה משום הוספת שמן למדורה. מיד קופץ הלל בחוצפה, כנגד אביו וצועק בקול:

— אבא, מוטב שתשתוק...

— מה?! מתרתח האב — לאביך אתה משיב כך?! וסטירת לחי צלצלנית עפה ונדבקת במלוא פניו של הלל.

— אבא! צווח זה כגזלן: אל תרים יד עלי!...

סטירת הלחי הפתאומית של האב לבן, שכבר היה נשוי ואב לילדים גדולים. מרגיעה בבת אחת את הזקן, והוא פורש מן המערכה. אבל הקטטה מתלקחת וכבר נוטלים בה חלק הבנים ובני הבנים, ערבוביה גדולה אחת. רק הבן הצעיר, ה„בן זקונים", שכבר חי ארבע שנים מחוץ לעסקי המשפחה ולקטטותיה, ויש לו אשה בעלת נימוסין מודרניים, — הוא יושב מן הצד, כזר, מסתכל בניצים ואינו מתערב. לסוף פורץ אחד בקול:

— הרי ר' משה נעסעלינער כאן! ישמע נא אדם זר וישפוט.

— אדרבא, אדרבא! — נשמע מכל צד — יאמר נא ר' משה נעסעלינער בעצמו, עם מי הצדק.

מיד מרפים זה מזה וכולם יחד מסתערים על ה„אדם הזר", שנבחר לשופט על אפו ועל חמתו. כולם יחד משמיעים טענותיהם זה על זה בערבוביא נוראה של קולות שאין להבחין בה דבר. אבל זוהי כבר התחלת התפרקות הכללית, ראשית הסוף.

בתחילת התגרה התאמץ אבא להפריד בין המתקוטטים, אבל איש לא שמע לו. ועכשיו שהכל פנו אליו, לא היו מסוגלים עוד לשמוע דבר ה„שופט", שהרי כל אחד השתדל לשסע דברי אחיו. אבל אבי שפיקח היה, ידע שהריתחה כבר חלפה ויש לתת להם להוציא את שארית חמתם, היה יושב בדממה ומקשיב. וכשעייפו סוף סוף לצעוק, היה קם:

נו, יהודים! צריך לגמור את התפילה. שבת היום, ובבית מחכים האשה והילדים, ועוד עלינו ללכת כברת ארץ גדולה.

מיד הוא עומד ודופק דפיקה גדולה על השולחן הקטן, ששימש „תיבה", ומגביה קולו הערב בניגון של מוסף לשבת:

„יקום פורקן מן שמיא"!...

וראה זה פלא: הכל יחד, כאילו לא קרה כלום, מחרים מחזיקים אחריו בקול המון:

„יקום פורקן מן שמיא, חנא וחסדא"...

מסיימים את התפילה בשקט והולכים הביתה לאכול ארוחת צהרים ולישון שינה של שבת, כאילו לא אירע דבר.

תמונה זו היתה חוזרת לעתים קרובות. ולבסוף נמאסה על אבא במידה כזו, שהחליט לבקש לו „מנין" במקום אחר. לא היה הדבר קל למצוא כפר מתאים, שלא הרחק ממנו, מסביב לו, חיים די יהודים, שירצו לבוא שבת שבת להשלים את ה„מנין". לאחר נסיונות מרובים שלא הצליחו, עלה בידי אבי להשפיע על אחדים מיהודי כפר טופאליץ, שיבואו ל„מנין"

אלינו, אל ביתנו. אף לקח על עצמו את כל הטורח והוצאות הכרוכים בסדור „מנין".

רק ספר תורה היינו חסרים, וזה יכולנו להשיג, כמובן, רק בזוויהיל, אבי עצמו נסע להביאו.

בני משפחתנו נמנו בין חסידי מאקארוב, ולא היה קושי רב לאבי לקבל ס"ת ישן מהקלויז המאקארובי. זכורני, כמה מאושר הייתי בשבתי בעגלה, על גבי מירפד חציר רך, ובידי נתון ספר התורה — להחזיקו כל הדרך הביתה. הספר היה כבד וגדול מאד, כמעט כגדלי אני. אבל החזקתיו בכל מאמצי כוחי לבל ישמט, חלילה, עם טילטולי העגלה וקפיצות הגלגלים על האבנים. משעה לשעה שואלני אבי:

— שמא כבר עייפת? הבה נתחלף. תנהג אתה בסוסים ואני אחזיק את הספר.

נהיגת סוסים חביבה עלי מאד מאד, אבל בעד כל הון לא הייתי מוותר על התפקיד הנכבד שהוטל עלי, ובגאווה אני משיב מיד:

— לא, אבא! אינני עייף כלל. הספר הרי אינו כבד. ותוך כדי דיבור אני מאמצו אל לבי עוד יותר, ואנו נוסעים הלאה. כשהגענו הביתה, הייתי כולי שבור ורצוץ אבל גאה מאד, שהחזקתי מעמד עד הסוף.

בפינת ה„אולם", אולם האורחים כביכול, הועמד „ארון הקודש", והבית כולו נתמלא קדושה. כל בני המשפחה הרגישו זאת עצמם כשומרים על אוצר יקר, יקר מאד, שכן הוא גופו שומר על כולנו מכל צרה, ודומני, שכל היהודים השכנים קינאו בנו על הכבוד והאושר שנפל בחלקנו.

מעתה היה לנו „מנין" משלנו. ביתנו נעשה כמרכז רוחני קטן ליהודים המעטים בכפר שלנו וליהודי כפר טופליץ. אולם האורחים שלנו זהו החדר המרווח ביותר שבביתנו, היה ל„מקום קדוש" שם בפנה עמד „ארון־קודש" ובתוכו ספר תורה. הצטמצמנו לכן בחדרים הקטנים וביחוד בחדר הכניסה שליד המטבח. שם אכלנו, קבלנו אורחים, וגם ישנו כל הילדים אם במטות ואם על הרצפה. ל„אולם", שם עמד ה„ארון־קודש", לא היו נכנסים אלא לעתים רחוקות בלבד.

אבל בזכרוני עולה מקרה אחד, שזעזע אותי בילדותי.

יום אחד סר אלינו, לשם חניה קצרה, האוריאדניק, (קצין המשטרה) בלוית שני סטראז'ניקים (שוטרים). לא היתה זו הפעם הראשונה להתארחותו בביתנו, והוא פנה ישר אל אולם האורחים ששם היה נח תמיד לפני שהוכנס שמה ארון הקודש. לא היתה ברירה, אלא לפתוח לפניו את דלת האולם ושלושת הסרדיוטים נכנסו שמה. ללא כל רמז או הוראות ממישהו מיהרתי ונכנסתי אחריהם — לשמור על הקודש. לא חשבתי על כך, כיצד אוכל אני, הילד, לשמור על הקודש בפני סרדיוטים אלה, אבל ברור היה לי, שאי אפשר להשאירם שם ללא שמירה. הוציאו ממלתחתם י"ש ונקניק והסבו בהרחבה אל השולחן לסעוד. זללו וסבאו בתאבון גס, ולא נתנו דעתם כל עיקר לפנה היקרה עם ארון הקטן שפרוכת קטיפה רקומה רקמה מיוחדת במינה פרושה עליו. אבל לאחר שגמרו והתחילו מהלכים על פני החדר, גילה אחד מהם על גבי הארון את השופר, שנשכח שם מרגע התקיעה הגדולה של תפילת „נעילה" ביום הכיפורים, ולקח אותו בידיו.

כנשוך נחש קפצתי עליו, בקריאה: נילזיא! (אסור)...

תמה הסטראז'ניק, הן מהתערבותי הפתאומית והן מהמלה שילד יהודי מטיח כנגדו, נציג השררה.

— מדוע אסור?

— זה קודש! זה בשביל התפילות! — השיבותי.

— ומה עושים בזה? הוא מוסיף לשאול ואינו מוציא את השופר מידו.

— נושפים בזה ויוצא קול...

— ובכן מנגנים בזה? — שואל הוא, והתענינותו בכלי גוברת והולכת.

— לא... זאת אומרת, כן„ מנגנים בזה.

— ואתה יודע לנגן בזה?

— לא, אני אינני יודע וגם אבא איננו יודע. צריך ללמוד כדי לדעת, זאת.

כלום מה אפשר לומר לו, לגוי, להסברת עניינו של שופר? כלום יבין אם גם תסביר לו?

מסובב הסטראז׳ניק את השופר בידיו, ולסוף מקרבו אל שפתיו שעוד שומן החזיר נוצץ עליהן, ומתחיל נושף לתוכו. מובן, שלא הצליח להוציא שום קול. אבל ברגע של הסחת דעתו, קפצתי בזריזות רבה, חטפתי את השופר מידו וברחתי, ברחתי מן הבית והתחבאתי.

הסרדיוטים השבעים פרצו בצחוק גדול, ובזה נגמר הענין, בשבילם, אבל לא בשבילי. בעיני אני כבר היה השופר בחזקת פסול, מאחר שבא במגע עם פה טמא, שאוכל נבלות וטרפות.

בערב הרגיע אותי אבא, אך יעץ לטבול את השופר במים מהולים בחומץ, ואחר כך לשטוף אותו במים טהורים, ואז ישוב להיות „כשר״. עשיתי כעצתו ודעתי נחה עלי: הצלתי את השופר מידי הערלים...

כמטרופולין רוחנית, — יותר מזה! — כצומת עצבים חיוני היתה זווהיל ליהודי כל המחוז, צומת גדול, ממנו נמשכו אל כל עבר חוטים, שהוליכו תנועות נפשיות אל אברי הגוף המרוחקים ביותר של הקיבוץ היהודי באיזור כולו.

ברם, יהדי האיזור כולו היו לא רק מקבלים מן המרכז הזה, אלא גם נותנים לו, נתבעים ונותנים, ברצון ובעין יפה.

אכן, בין אלפי הנימין, שקשרו את יהודי הכפרים בקהילת זווהיל, ראוי למנות גם את התרומות הרבות שניתנו על ידיהם לכל המוסדות הציבוריים באמצעותם של גבאים ומשולחים שונים: לאדמו״ר, ל„ישיבה״, ל„ביקור חולים״, ועוד ועוד. משולחים אלה היו באים לעתים קרובות; תמיד נתקבלו בכבוד ובסבר פנים יפות; תמיד מצאו לא רק שולחן ערוך ומקום ללון, אלא גם לב פתוח ויד פתוחה, ובה — אם מעט ואם הרבה, איש איש כנדבת לבו וכיכלתו החמרית.

זווהיל היתה להם, ליהודי הכפרים, מרכז חיוני גם בכל עניני המשפחה והחברה. בכל שמחה משפחתית ובכל אסון משפחתי — היו פונים לזווהיל.

גדלה הבת ונמצא לה בן זוג, עורכים חגיגת אירוסים וכותבים, כמובן „תנאים״, לכך „הספיק״, כרגיל גם הרב מהעיירה סוקולוב הסמוכה. אבל כשהגיע מועד החתונה בשבת „שירה״ בשבת „נחמו״, או בשבת „בראשית״ — התאריכים המסורתיים לחתונות—נזקקו לזווהיל. היו שם מבקשים את כל הנדרש לכלה, למחותנים תלבושות, תכשיטים, מתנות. משם הובא ה„סארוויר״ (הוא הממונה על עריכת הסעודה, ארגונה וניהולה) ובעיקר הרב, לסידור חופה וקידושין. משם הובאו גם ה„כלי זמר״, היינו — המנגנים. בחתונה רגילה הסתפקו ב„קאפיליה״ לא גדולה: חמישה ששה מנגנים. אבל חלומה של כל כלה והתנשאותם

של כל משפחה אמידה היו — להביא אל החתונה את הכנר המפורסם, ראש המנגנים, את זליג „כלי זמר" בכבודו ובעצמו. זליג היה „סטעמפעניר" שלנו, מה אני סח! — הוא היה „פאגאניני" שלנו. הכינוי „פאגאניני" עלה במוחי רק עתה, עם כתיבת הזכרונות, כמובן: במקומותנו, בימים ההם, לא היה השם „פאגאניני" ידוע כלל. אבל, כך היה ערכו של זליג כלי זמר אצלנו.

רק חתונה, שבה ניגן זליג, היתה חתונה כהלכה. כשהיה עומד זליג ומתחיל מיד נפסק כל קשר בין אדם לחברו: כל אחד שוקע בתוך נפשו הוא, תפוס כולו לקסם הצלילים. בודד הוא עם נפשו בהרהורים והזיות; האזניים נתונות להמיית המיתרים, והלב רועד עם בכי־קינתו של הרועה האומלל, שהכבשים שלו אבדו ביער והוא מחפשם ואינו מוצאם. אז בוכה עמו במסתרים כל לב על אושר שאבד, על נעורים שחלפו ולא הביאו עמהם כלום, על ילדים שקיפחו חייהם באיבם, על פרנסה שאינה מצויה, על יסורי הגלות בין הגויים, ועוד ועוד ועוד; — צרות ויסורים הרי אין היהודי חסר. אך הנה נשמעים פתאום צלילים אחרים ורוח חדשה עמהם: הרועה רואה מרחוק צללי כבשיו, הרועה רואה כבשיו והוא ממהר אליהם, כשלבו נרעש ונרגש. מיד מתעוררת גם רוחם הנכאה של השומעים, ועליצות פתאום קופצת עליהם. ה„מרה שחורה" נעלמה כרגע, ובעוד העיניים לחות — כבר פועם בלבבות רגש של עידוד, של תקוה, של אמונה בעתיד...

זה היה כוחו הגדול של זליג כלי זמר, שנפשות השומעים היו בידיו ככדור משחק לטלטל אותן לאשר ירצה, מקצה האחד של מערכת הרגשות אל קצה השני, וחזרה. כך היה נוהג בעת „הושבת הכלה", כשהוא מזיל פלגי מים מעיני הנשים כולן, ואין צורך לומר — מעיני הכל —, וכך גם בעת סעודת השמחה, למן הגשת „מרק הזהב" ועד הסוף. אכן חתונה בלי זליג כלי זמר אין שמה חתונה.

אחרי החתונה, במשך ימים רבים, היו עוד מהדהדים באזניים כינורו ורוחשים בלבבות הרגשות שעוררו. ושנים רבות לאחר מכן, בין כל הסיפורים על אנשים ונשים מבין המחותנים, על מעשים ומאורעות קטנים וגדולים, מצחיקים או מכעיסים, שאירעו בשעת החתונה, כרגיל, בין כל אלה מוסיפים לזכור ולספר על נפלאות כינורו של זליג כלי־זמר.

גם בכל עת צוה ומצוקה בחיי המשפחה היו עיניהם של יהודי הכפרים אל זוויהיל. הופר, רחמנא ליצלן, שלום הבית ולב הבעל סר מעל אשתו, או לב האשה מעל בעלה; או, חס ושלום, הילדים אינם בני קיימא; או — זה שלוש ארבע שנים חלפו מאז החתונה ואין ילדים וכבר האשה בחזקת „עקרה", — מה יעשה היהודי, אם לא יפנה אל ה„רבי"? בזוויהיל יש חסידים של אדמורי"ם שונים — חסידי מאקארוב, חסידי טשרנוביל, חסידי טריסק, חסידי סטולין ועוד ועוד, מי ימנה ומי יספור כולם. כל אחד מתפלל בקלויז שלו ועינו אך אל רבו שלו, שרק הוא יכול לעזור. אבל חצר הרבי רחוקה מאד, והנסיעה שמה כרוכה בהוצאות מרובות ובטרחה גדולה מאד, ולאו אדם מסוגל לקום ולנטוש ביתו ופרנסתו ולנסוע אל חצר ה„רבי". וה„רבי" עצמו אינו בא לזוויהיל לפקוד חסידיו אלא לעתים רחוקות ביותר.

אבל יהודי הכפרים , אך מעטים הם, קשורים ב„רבי" מיוחד, ואינם מקפידים הרבה בשאלה — אם לפנות אל רבי זה או אחר. כשבאה מצוקה קם היהודי הכפרי ונוסע לזוויהיל; הולך אל הרבי דהתם, אל ר' שליומקה, אף הוא איש קדוש ואף בכוחו הוא לעזור לפונים אליו. לעודד את הנפש ולהתפלל בעד יהודי, הטעון רחמים וסייעתא דשמיא. אחרי הגשת ה„פדיון" ושמיעת דברי הרבי המעודדים והבטחתו — חוזרים הביתה בלב שקט ובאמונה מוצקת,

השני באבעבועות רוח; השלישי בטיפוס המעיים; הרביעי — אף אין יודע מה. אבי היה נכון להשבע, שהחובש השיכור הרעיל את הילד. בשיכרותו השקהו כף סמים מתוך בקבוק ירוק: הילד מת שעה קלה אחרי שתיית הסמים. וכשהתבונן אבי בבקבוק, שנשאר עומד על השולחן אחרי שהלך ה„רופא" השיכור, מצא והנה זו חומצת קרבול.

אינני יודע אם היתה ההאשמה מבוססת. סוף סוף אין אדם נתפס על צערו. בכל אופן, לא עלה על הדעת כלל — לפנות אל השלטונות ולתבוע חקירה רפואית. קודם כל: מה יועיל הדבר, והילד כבר מת; ושנית: עצם הפניה אל השלטונות היה כרוך בקשיים ובטילטולים, ובשעה שילד מת מוטל לפני הוריו—מי יחשוב על משטרה, וחקירות ומשפטים; ואחרון אחרון, והוא עיקר: חקירה משפטית רפואית הריהי גוררת ממילא ניתוח גופת המת, ואיזה יהודי יסכים שינהגו כך במתו...

אמי האומללה, החולנית, פורשת כפיה, פוכרת אצבעותיה וזעקותיה עולות עד לב השמים. זה הילד החמישי היא מקפחת (אחת מאחיותי טבעה בנהר). תלונה קשה בפיה כלפי שמייא, והיא חוזרת עליה לרגעים:

— רבש"ע! למה אתה מענישני כל כך...

לסוף היא מתמוטטת ונופלת בלי הכרה, וכבר אצים לטפל בה.

אבא אינו בוכה. אך פניו המאובנים ועיניו הקפואות מעידות על יסודי נפש גדולים. הבעה אילמת זו שוברת את הלב יותר מזעקותיה של אמא, יותר מן האסון עצמו.

אבא רותם את הסוסים, נוטל בזרועותיו את הגופה הקטנה, שנתארכה מאד וטוענה בעגלה; הרי צריך להוליכה העירה לקבורה; ואין מי שיעשה מלאכה זו במקומו. סבא — כבר זקן מדי, וכבר שבור הוא מכל האסונות המשפחתיים, שבאו עליו במשך חייו. כבר הסיע, מביתו לבית הקברות שבזוויהיל, לא מעט נפשות יקרות: אשתו; בתו הבכירה; שמתה בשעת לידה ראשונה והשאירה תינוקת פעוטה, חתנו האהוב ביותר — בעל בתו השניה, גם כמה וכמה נכדות ונכדים...

היתה זו דרכו האחרונה של כל יהודי בן כפר, מסעו האחרון לעיר האם, לזוויהיל, — לבוא לקבר ישראל ל„היאסף אל עמיו", ממש, פשוטו כמשמעו. כך נגאל אחת ולתמיד, מן היסורים, שגרמו לו החיים בין הגויים, מכאן ואילך נחו עצמותיו בין יהודים.

אייכם, יהודי הכפרים ההם, יהודים פשוטים ותמימים, שנפש יהודית טובה, נאמנה פעמה בלבבכם?! אתם לא זכיתם אפילו לחסד אחרון זה — לנוח בשלום בקבר ישראל. בשדה אחד עם בני משפחותיכם הרבים.

חיות אדם השיגו אתכם בשדות וביערות, במערות ושיחין, ושם שמו קץ לחייכם, אולי בעינויים קשים. יד הרשע פיזרה עצמותיכם בכל מקום טמא, עד לבלתי השאר זכר. אלמונים הייתם בחייכם ואלמונים נשארתם במותכם. יהי נא זכרכם ברוך, בתוך אלפי קרבנותיה של הקהילה האם זוויהיל, הקדושה והטהורה.

יונתן שלאין (תל־אביב)

בית הכנסת הטלנאי

הוי בית הכנסת ומקומו במשפחה

1. באי הבית.

מבקרי בית הכנסת הטלנאי, „בעלי הבתים" (כפי שנקראו באידיש) היו שונים במעמדם ובהשקפותיהם בחיים. למרות כל זה היתה האחדות שרויה ביניהם והיו קשורים בכל נימי נפשם לבית כנסת זה עד שאפילו אלה שגרו בקצוות שונים בעיר נהרו אליו גם בימי חול, בכל עונות השנה לתפילות שחרית וערבית. בית הכנסת לכשעצמו לכאורה, לא תואר ולא הדר לו, שטחו מצומצם וכולו רק חלק בלתי בולט בחלקו המערבי של בית המדרש הגדול, בקומה התחתונה עם ירידה של מדרגות אחדות (כנראה לסמל „ממעמקים קראתיך"). אין גם לחשוב, שהרבי מטלנה בתקופה הנדונה חולל את ההתקרבות בין אנשים אלה, הואיל והרבי משושלת זו היה מבקר בעיר לעתים נדירות והתנהג בהופעתו בצניעות רבה. רבים מבאי הבית נתפסו גם לדעות „מתקדמות" והיו „חפשיים" לשליש ולרבע. אנו ה„ילדים" שהסתופפנו בבית הכנסת נקשרנו לבאי הבית, וזכרון מקום זה ואישיו, ההוי ששלט בו וסביבו, לא מש מזכרוננו. וברצוני בבואי עתה להשתתף בהצבת זכר לעיר ואישיה לנסות להעלות את זכרו היקר על בוריו.

2. קשרי עם הטלנר קלייזל.

הקשרים שלי עם הטלנר קליזל התחילו משחר ילדותי הקדומה. הבקורים הזכורים לי מתחילים מאותה התקופה שיכולתי להרים את משקל הסידור או החומש ו„לשאתם" בשבת לבית הכנסת. ההליכה לבית הכנסת בשבת בבוקר, כשביד אחת החומש המכביד קצת במשקלו והיד השניה תקועה בכף ידו של אבא נטעה בלבי הרגשה של חשיבות עצ־מית וסיפוק רב וכבר אז מתחיל בית הכנסת להוות חלק בלתי נפרד מהווי חיי.

אהבתי את המקום הזה על כל גווניו עם ניגוני התפילה השונים. בלילות השבת, ובב־קריו, בימי החגים והמועדים, במוצאי השבת ובימי החול ואפילו בט' באב, באשר גם היום הזה מצא את בטויו המלא בתוך ההוי של בית הכנסת. אולם הוד קדושת הבית הובלט במיו־חד בימים הנוראים והגיע לשיאו בליל כל נדרי.

3. ההכנות לקראת יום הכפורים.

התכונה הנפשית לקראת ליל כל נדרי התחילה מבעוד לילה שלפני זה. ערב יום הכי־פורים היה כבר בבחינת שלושת רבעי חג. המנהג היה לבקר בבוקר זה, לאחר התפילה, בבית הקברות ולהשתטח על קברי הורים, בני משפחה, צדיקים וקדושים. הקטנים, בהקיצם פגשו את הגדולים בחזרם הביתה והתבוננו במעשיהם לקראת יום הדין.

מרכז הפעולה שמשך במיוחד את תשומת לב הילדים היה ענין הכנת נרות יום הכיפור. הנרות הוכנו משעווה גלמית והפתילות שהוכנסו לתוכם היו שזורים מחוטים שבהם נמדדו קברות הצדיקים ונרכשו באותו בוקר עם ביקור בבית הקברות מנשים צדקניות שמלאכתן בכך. אנו ריככנו את השעווה במים רותחים ולשנו אותה במרץ. אמא קראה אז בקול רם וב־עינים דומעות, שהיו אדומות עוד מהבכי בבית הקברות, באידיש את התפילה המיועדת להכנת נרות יום הכיפור. העבוד האחרון של הנרות נעשה ע״י אמא עצמה, בהשלימה ביד מאומנת את עבודתה על־ידי החלקת הנרות בסכין שנוגד באש. נר אחד השאירו בבית והנותרים נשלחו לבית הכנסת.

4. ערב יום הכיפור בבית הכנסת.

ההכנות לקראת יום הדין היו משולבות מעשים גשמיים ורוחניים כאחד — סעודת הצה־רים החגיגית עם שתית „לחיים״ (כי מצוה הוא, לאכול בערב יום הכפורים) והכנות לקראת הסעודה המפסקת. לתפילת מנחה התחילו ללכת מבעוד צהרי יום. אנו הילדים ענ״ן מיוחד לנו להקדים לבית הכנסת לראות במו עינינו את התכונה הבלתי רגילה ומנהגי היום הזה. בפלוש בית הכנסת נערך שלחן גדול עם צלחות וקערות מגודל, צורה וצבעים שונים, שהו־עמדו על־ידי באי כח חברות צדקה, מוסדות ציבור ובתוכן גם מטעם חברת ישוב ארץ־ישראל.

המון מבקשי נדבות מסתופף סביב בנצלו את נדיבות הלב המיוחדת של מבקרי בית הכנסת בשעה זו. תשומת לב מיוחדת עוררה בנו הקערה שבתוכה היה מונח הפתק המודפס באו־תיות מאירות עינים „לישוב ארץ־ישראל״ ומלמטה באותיות קטנות „מטעם ועד העזרה ליהודים אכרים ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ־ישראל״. אין ספק כי מעשה זה של פניה גלויה ותביעה לטובת ישוב ארץ־ישראל הווה צעד ממשי להתעוררות ציונית בינינו היל־דים. כי היינו אמנם חדורים מתוך הווי חיינו ולימוד התנ״ך געגועים עמוקים לארץ ישראל, אולם לא מצאנו להם ביטוי חי ולא קשר עם הארץ וישובה. הקשר הזה התגלה, דומני, עם הופעת הקערה למען ישוב ארץ ישראל בצבור בערב יום הכיפור בבית הכנסת. לתמ־הוננו נוכחנו לדעת, כי רוב הנכבדים, מהם האדוקים ביותר במצוות, לא שמו לב כמעט בעברם על הקערה שלנו. יהודים אשר כבודם גדול בעינינו מתוך מעמדם החשוב בבית הכנסת זלזלו בקערה זו בהתרעמות ומורגש היה כי אלמלא רצינות היום הקדוש והאיסור החמור לריב באותו יום, היו מגרשים בבושת פנים את הצעיר הממונה על הקערה.

5. הסעודה המפסקת.

הסעודה המפסקת שלאחר תפילת מנחה עם מאכליה המסורתיים עוברת תחת מצב הרוח הרציני של ההכנות ליום הקדוש. בגמר הסעודה מברכת אמא על הנרות שמספרם גדל בנר שעוה ארוך, תמיר וצהוב, שנתקע בקערת זכוכית גדולה שהועמדה במרכז השלחן. אמא לבושה בשמלת חג בהירה ומטפחת משי לבנה עוטפת ראשה, ברכה על הנרות וקוראה בקול מספר תחינות באידיש את הפרק המיוחד לברכת הנרות של ערב יום כיפור ובתוך

השתפכות תחינותיה נכמרים רחמיה, והיא נתקפת המון רגשות ומתיפחת בקול רם, למבוכת הילדים ומסיימת את תחינותיה.

6. מעמד „כל נדרי".

לאחר כל האמור מובנת הדריכות המיוחדת והתרוממות הרוח שהרגשנו כולנו, הגדולים והקטנים כאחד, עם הערכות ההליכה לבית הכנסת והרושם הכביר והנשגב שבית הכנסת הצנוע שלנו עושה על כל באי הבית בליל כל נדרי. האור הקורן מהמנורות מרובות הקנים התלויות על התקרה, נרות השעווה הגבוהים והמרובים העומדים על אדני החלונות ועמוד התפילה של החזן, מנורות הברק המרובות דולקות כולן ומוסיפות נהרה. פרוכת חגי־גית מקשטת את ארון הקודש. על הרצפה פרוש חציר ריחני יבש. הדרת קודש מוסיפים גם הקיטלים הצחורים אשר רוב המתפללים לבושים בהם ועטופים בטליתות מעל ראשיהם.

והנה מתקרב הרגע של תפילת כל נדרי. אחד מנכבדי העדה מוציא מארון הקודש כל ספרי התורה, העטופים מעילים חדשים וכתרי כסף ומוסרים אותם לזקנים הנכבדים המס־תדרים עמהם לימינו של החזן ולשמאלו. החזן הישיש, ר' אברהם בר דוד'לס, יהודי קטן קומה בעל זקן ארוך ולבן, היורד עד אבנטו ממש מקבל לידו ספר תורה ומכריז בניגון: „אור זרוע לצדיק ולישרי־לב שמחה" ואחריו חוזר הקהל ג' פעמים בקול אימה ויראה. פתאום הושלך הס! כל הקהל בעמידה שקוע בדומית לחש במחזורים בפרק מהזוהר הקדוש: „קם רבי שמעון סליק ידיה..." והנה מתוך דממת קודש בוקע ועולה שוב קול לחן של החזן „על דעת המקום ועל דעת הקהל מותר להתפלל עם העבריינים". ברגע זה מגיע המעמד לשיא רצינותו, הודו וקדושתו. וכל הקהל, כאיש אחד, מתחילים בשירה ובהתרפקות על רבון העולמים לתפילת כל נדרי.

אישים ודמויות.

א. רבי אלתר הדיין.

הדמות המרכזית בבית הכנסת היותה אישיותו האצילה של ר' אלתר הדיין. האוטוריטיטה שלו ליכדה ואיחדה את באי הבית. דעתו של ר' אלתר בכל הנוגע לחיים הרוחניים של הבית, הובעה תמיד בנחת, בשקול דעת ובהסתמך על מראי מקומות, ונתקבלה תמיד באין עוררין עליה, בחיבה ובהערכה. לקולו של ר' אלתר היה משקל רב ונתקבל גם בעניני העיר הכלליים. על אישיותו פרק מיוחד בספר זה.

2 רבי פנחס ליביש'ס.

הדמות הבלתי נשכחת בחשיבותה על רקע הטלנר קליזל היה רבי פיניה ליבישיס. לנו הדור הצעיר היו חשבונות מרים עם אישיותו זו כפי שאפרט להלן. כיום, בהעלותי את דמותו מתוך מרחק של תקופת זמן ארוכה, הוא נראה לי בחזות הרבה שונה מכפי שראיתיו אז. אם רבי אלתר היה האישיות הרוחנית המרכזית, הרי שרבי פיניה היה האישיות המבצעת, כשהיא שומרת על החומות. פרנסתו של ר' פיניה היתה על שו'בות, אבל דומני כי בחוג זה לא היה מהבולטים. עיקר יעודו הוא ראה כנראה בתפקידו של ראש וראשון בטלנר קלייזל. קפדן וקנאי בעניני דת. מקיים בעצמו ותובע מאחרים את קיום כל המנהגים הקשורים בפולחן בית הכנסת. היה מרבה לעבור לפני התיבה ומשמש כבעל קורא. אם כי לא היה בעל קול נגינה, ידע לקרוא נכונה לפי הטעמים השונים לשבתות, למועדים. כל העול

של בית הכנסת היה מוטל עליו והוא התאמץ לשרת, כמעט תמיד, בתפקיד של גבאי בית הכנסת.

בהיותו קנאי ואדוק היה מתנגד חריף לציונות. בתנועה חדשה זו ראה אפיקורסות ולחם בה בלהט כמיטב יכלתו. שום כרוז או מודעה על ציונות או מטעם הציונים אסור היה להדביק על קירות בית הכנסת ועל מבואיו. במלחמתנו אנו, פרחי הציונים אז, בגזרה זו היינו מתחכמים להדביק מודעות וכרוזים על עניני הציונות כבר עם הדלקת נרות השבת או אחר כך ומשתדלים להסתירם מעין רואה עד חשכה ממש, זמן שאסור בו כבר להורידן מעל הקירות מפאת קדושת השבת או החג. מובן גם כי אף אסיפה ציונית או דומה לזה לא התקיימה בבית הכנסת שלנו, דבר שגרם לנו צער רב. כיום, כעבור עשרות שנים, אינני יכול כבר לראות את ר׳ פיניה כ„אויב״. התנגדותו לציונות נבעה מתוך דבקותו במסורת הנוקשה ומיראה לגלויי פרצה בחומת היהדות. וכה אמר: „כל חדש דוחה את הישן. הלומד רוסית שוכח יהודית ועלינו להזהר מזה״. גם אלה תרמו ליהדות ושמרו על גחלתה במשך אלפי שנים. ור׳ פיניה היה מאחרוני האישים האלה.

ג. ר׳ אברהם בר דוד׳לס.

החזן, נעים הזמירות, של הטלנר קליזל, היה הישיש רבי אברהם בר דוד׳לס. כבר הזכרתיו עם ראשית דברי. קולו היה ערב ביותר ובהיותו בן תורה היה יודע להתאים את הניגון לתוכן וגרם להתפעלותו של כל הציבור. מפליא הדבר איך נשאר קשור לבית הכנסת הצנוע שלנו. אולי מתוך זה שהיה לו קשר מיוחד לשושלת הרבי מטלנה בהיותו קרוב למשפחה זו, דבר זה לא נתן לו, כנראה, לותר על ה„חזקה״ לשמש שליחו של ציבור זה כלפי הרבונו של עולם. עד היום הזה בשמעי תקליטי חזנים מפורסמים אני מרגיש ביסוד שירתם את ניגון התפילות כפי שהושמע ע״י רבי אברהם בר דוד׳לס. על אישיותו אינני יודע הרבה לצערי, כי הוא נפטר בהיותי צעיר למדי.

ד. ר׳ בריל פרוים אידל׳ס.

עם שמש בית הכנסת רבי בריל פרוים אידל׳ס היה לנו מגע מיוחד, כי הוא לא מעט סבל משובבותנו ותעלולינו. אבל למרות זה הרגשנו תמיד שאינו שומר לנו טינא. איש צנוע זה ניהל ספינתו תוך קשיים גדולים. נוסף לתפקיד של שמש בית התפילה היה גם מלמד תינוקות ואינני יודע איזו משתי הפרנסות היתה יותר חשובה עבורו. הכרתיו רק בתפקיד של שמש. ועלי לציין את שיקול הדעת והזהירות ביחסים שלו עם אנשים שונים לפי דרגת מעלתם שננקטו על ידו, בתפקידו הקטן היה יכול לשמש גם לחכם מדינאי ביחסים בין לאומיים. זקן כבר היה האיש לכשהכרתיו. נכנע, משתדל לצאת ידי חובה בפני כל בעלי הבתים, אבל ידע להבליט, ביחד עם כל זה, שגם תפקידו אינו פחות ערך. עם כולם היה חי בשלום וגם אף אחד מהילדים לא היה מעליב. קשה היה לנהל את הספינה בין הסלעים. נקח לדוגמא ענין התחלת התפילה בבקרו של שבת רגילה. שעת התפילה הגיעה וצריך להתחיל בה. רבי פיניה ליבישיס דופק בידו בעמוד שלידו ודורש להתחיל. רבי בריל מרגיש בהעדרם של בעלי בתים חשובים הרגילים להופיע לפני התחלת התפילה והוא, כאילו, אינו שומע את הדרישה. הוא שקוע באמירת תהילים על מקומו ליד תנור החימום הגדול בהחזיקו את ידיו מאחוריו ובחממו אותם בקיר התנור. עוברים עוד רגעים אחדים ובעלי בתים אחרים דופקים על עמודיהם וממלמלים „אי, או, הודו״ — ז.א. כבר זמן להתחיל בתפילת „הודו״. רבי בריל מביט לצדדים ונוכח לדעת שמרובים הדורשים והוא רואה גם שאחד מהנוכחים מת־

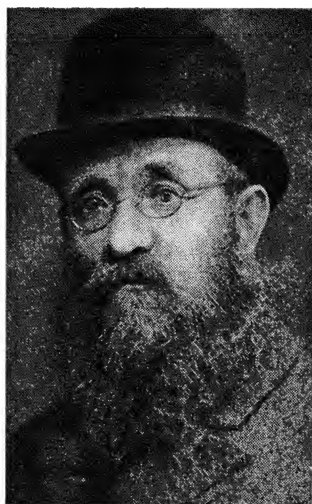
חיל כאילו לכוון את פעמיו אל העמוד (תמיד היה מי שהוא מוכן ברצון לתפקיד של עובר לפני התיבה לפחות בתפילה „מוקדמת" עד „ברכו"). מתקרבת, איפוא, סכנה ממשית. והוא ממהר כבר עם הטלית הגדולה שלו אל העמוד, אולם מאיט בתנועותיו בכדי להרויח זמן, מוציא בתנועות אטיות את אבנטו, חוגר אותו בקפדנות, מוציא את הכיפה ושם אותה באטיות על ראשו במקום הכובע. פורש את טליתו על כתפיו ולובשו לאט לאט. והנה הוא שומע את חריקת דלת הכניסה בהפתחה. באים האנשים שלהם חיכה. הוא מביט אליהם אחורנית כמצטדק כביכול, על שהעיז גם לגשת לעמוד התפילה לפני בואם והוא מתחיל בתפילת „הודו" בלב קל. אבל גם עם התחלת התפילה טרם נגמר המשחק וצריך לשמור בכל האמצעים לא למהר מדי, בכדי שגם המאחרים, הרגילים בכך, לא יבואו חס ושלום לגמרי לאחר התפילה או לאחר קריאת התורה. מילא האברכים המאחרים, אתם אין להת־חשב. אבל ישנם גם בעלי בתים חשובים המאחרים מפאת ריחוק מקום מגורם או גם מסיבת אהבתם „להופיע" כשכל הקהל נמצא כבר באמצע התפילה, צריך להשאיר גם עבורם לפ־חות „חתיכת" קריאת התורה ומשום כך הוא מתנהל בכבדות בתפילה המוקדמת בכדי לצאת ידי חובה עד כמה שאפשר כלפי אישים נוספים מבאי בית הכנסת. כאלה היו הקשיים בפעולתו של רבי בריל.

תפקידו היה גם לדאוג ל„אורחים" מדרגות שונות המזדמנים לבית התפילה שיש לסד־רם לארוחות אצל בעלי הבתים. בפעולה זו הוא עומד בקשר הדוק עם ר' פייסי פיני מר־דכי'לס (אישיות בולטת בטלנר קליזל שעליה עוד אעמוד להלן ונזכרת גם ע"י אחרים בספר). אתו הוא מתיעץ ועל ידו הוא מנהל משא ומתן עם אותם האנשים שאינו מעיז לבוא אתם בקשר ישיר. כמו חי הוא עומד לנגד עיני עם זקנו הלבן ופניו החוורים ועיניו הנוגות (נדמה, לי, כי אף פעם לא העלה חיוך על פניו). כולו דרוך תמיד לשרת את כולם ותמיד הוא נמצא כאילו בתפקיד. ואמנם נפל וגווע איש זה במלאו את תפקידו — באמירת תהילים ליד גויתו של ר' פסח פיני מרדכי'לס בהרצחו ע"י הפורעים. הוא המשיך בתפקידו ועמד על משמרתו כדבר המובן מאליו ולמרות הסכנה וההזהרות מילא את יעודו עד יציאת נש־מתו על קידוש השם ממש.

ה. השלושה.

מתוך העדה הקטנה שלנו בטלנר קליזל בלטו שלשה אישים אשר הוכרו בחשיבותם גם על הרקע הכללי של העיר. שלשה אלה גדלו, למדו והתוכחו ביניהם בהיותם מחוברים איש לרעהו משחר נעוריהם. למדו בבית המדרש גמרא והצטיינו בלמדנותם. התחילו גם ללמוד תנ"ך עם מלבי"ם, למודים כלליים. למדו רוסית ועיינו בספרים חיצוניים. בתקופה ההיא חלמו בודאי להשתחרר מכבלי השמרנות ולהתחבר „להשכלה בת השמים". היו אלה שנות השבעים למאה שעברה ובעירנו צויינה תקופה זו כתקופה קרובה — קודמת לתקופת פיאר־ברג.

את שלושת אלה הכרתי כבר בשנות עמידתם והם ר' דוד נחומס (מזיריצסקי), ר' פיני רחל'ס (באראש) ואבי ר' אשר אליק (שלאין). שלשתם אנשי בית הכנסת הטלנאי, ואם כי כל אחד מהם קידם את חייו לפי דרכו הוא, הרי שהקשר של כל אחד מהם לבית הכנסת — קישרם גם ביניהם. והקהל החשיבם כאחד ובכל מקרה שהיה צורך של הדרכה או הכרעה חיוו השלשה את דעתם, והיא גם נתקבלה ברוב המקרים על דעת הקהל. הואיל וכל אחד מהשלשה הוערך על ידם, אם כי מנקודות ראות שונות, בהתחשב עם מעמדו המיוחד וסגולתו האישית של כל אחד מהם.

רבי דוד מזיריצסקי

ר׳ דוד נחומ׳ס (מזיריצסקי), יהודי גבה קומה, רחב גרם, בעל הדרת פנים, זקן עבות מטופח ארוך וצהבהב, לבוש הדר. בעל קול בס רציני ותמיד שקוע כאילו בפתרון בעיות בעלות חשיבות עולמית. אדם ה„יודע את ערכו״. ואמנם היה לו ערך בהרבה מובנים. הוא היה משכיל ואם כי ההשכלה הכללית לא העבירה אותו „על דעתו״ ולא עזב את חוגו ולא ביצע „מהפכה״ בכל הנוגע לחייו הפרטיים, חיפש ומצא בתוך מסגרת ההוי של העיר התעס־קות שביססה את מעמדו והוסיפה לו כבוד מבחוץ וגם מבפנים. (כמה חסר היה בתקופה ההיא קצת הערכה מבחוץ ליהודי ולדרכי חייו העלובים במסגרת „תחום־המושב״ ברוסיה). ר׳ דוד ביחד עם אחיו ר׳ אברהם חכרו בית חרושת לזכוכית בכפר קורציצה ליד זווהיל. עסק זה שהיה בקפאון בידי קודמיו התקדם ועלה בידי חוכריו החדשים. שני האחים ניגשו לענין לא רק כסוחרים. פעולתם הראשונה היתה ללמוד ולדעת את מקצוע הכנת הזכוכית ממקורות מדעיים. וידיעות אלו לא הכזיבו והמפעל עלה ופרח. מובן, כי הדבר התפרסם והוערך ע״י מחכיר בית החרושת וגם ע״י הפועלים שעבדו בו. מצב זה נתן את אותותיו לאחר זמן: כשבית החרושת עבר לידי הפועלים לאחר המהפכה ור׳ דוד עקר לפולניה בחרו את ר׳ אברהם מזיריצסקי כמנהל בית החרושת והוא נשאר בתפקיד זה עד שעזבו מרצונו הוא. יהודי גאה היה ר׳ דוד, מדבר רוסית צחה, מעיין בספרים, חתם על עתונים עבריים וכלליים. עם הווסד הקוליניאל־בנק נענה לקריאה ורכש לו כמה מניות. בימי מבחן בתקופת הפרעות לא עמד ר׳ דוד מנגד וניצל את קשריו עם אנשי הרשות להצלת העיר מידי פורעים. לא חסך עמל ולא נמנע מסכנות להופיע, להתחנן ו„לשכנע״ בכל הדרכים לשם העברת רוע הגזרה. ואמנם הצליח בהרבה מקרים בשליחותיו אלה. ר׳ דוד היה גם מפעילי הועד המקומי של הג׳וינט ולחם ביחד עם אחרים לסדורי עזרה קונסטרוקטיביים.

ר׳ פיני רחל׳ס (באראש) עסק במסחר הקמח והגיע לעושר (בקנה המדה הזווהילאי). היה חשוך בנים ודבר זה דיכא את רוחו. התנחם באשתו הדגולה בת שבע באראש. היא היתה אישיות מיוחדת ובולטת בתקופה זו, בקיאה בספרות העברית הישנה והחדשה. ידעה רו־

סית קראה הרבה והיתה לעזר ממשי לר׳ פיני בהנהלת עסקיו הענפים. מקומו בבית הכנסת היה ליד הכותל המזרחי. דבריו בשיחות הכלליות היו מעטים ושקולים והיה שקוע כאילו בעצבות. נהג בקמצנות אבל בעת צרה לא היה בין האחרונים בהיקף תרומתו לצרכי ציבור. הוא הוערך ע״י הקהל כבן תורה ומשכיל. אולם סופו היה טרגי. עם הכיבוש הסובייטי התעללו בו ה„יבסקים" הזוהילאים ונרצח בימי הפרעות ב־1919. אשתו לא המשיכה בחייה הרבה זמן אחריו גם היא נרצחה על־ידי פורעים שהתנפלו על ביתה. היא הספיקה, לאחר הפרעות והשרפה הגדולה לאסוף את מתפללי הטלנר קליזל לביתה ולהקדיש לו חדרים אחדים.

את אבי, ר׳ אשר אליק (שלאין) — אזכיר רק על רקע של הטלנר קליזל. מימי ילדותי אני זוכר את השיחות שהתנהלו ליד העמוד של אבא בשעות החפשיות מהתפילה. מספר גדול של אנשים היו מתרכזים מסביב לאבא לשיחה חפשית על כל הענינים העומדים ברומו של עולם וגם המיוחדים לעניני העיר. אבא היה כעין פרשן שהסביר לקהל את האירועים הפוליטיים כפי שהוא הבינם והיו לו תמיד השקפות משלו. אלה מבאי בית הכנסת שלא קראו עתונים והשכלתם הכללית היתה מוגבלת שתו בצמאון את דבריו. אם היתה זאת תקופת מלחמת יפן־רוסיה או זמן המניפסט הידוע, אם היתה זאת תקופת הקונגרס הציוני, מלחמה בלקנית, משפט ביליס, כל הענינים האלה התלבנו בבית הכנסת בין התפילות ובעיקר לאחר התפילה. ענין רציני היוו גם עניני העיר וביחוד עורר ויכוחים מיוחדים הבנק היהודי בעי־רנו. (הכוונה היתה לאגודה יהודית להלואה וחסכון שנוסדה בעיר בתמיכתה הפעילה של חברת יק״א). בנק זה השתתף אבא ביסודו. וגזל ממנו הרבה זמן ומרץ. כל עסקנות צבורית לא משכה את לבו פרט לעסקנותו במוסד זה, שראה בו מפעל רציונלי להש־בחת מצב יהודי העיר הוא ראה במוסד זה המתנהל ע״י יהודים באופן עצמאי כעין ממלכה יהודית זעירה, אבל גם אותה, לא קל היה לנהלה. הפרנסה היתה לקויה וקרדיט היה חסר. המוסד היה צעיר ואסור היה להעמיס עליו יותר מיכולתו לשאת. וויכוחים רבים הת־נהלו בענין זה ואבא לחם על שמירת המוסד וביסוסו כחבר הנהלתו מבפנים וגם כלפי הקהל.

ענין רב היה לו בציונות. המתנגדים הקנאים לציונות היו מרובים, ואם כי לא היה פעיל כציוני נשא בכ״ז באחריות ידועה בעדה מכיוון שאחי שמואל היה בין מנהיגי הציונים בעיר, היה נואם באספות ציוניות ומתכונן לעלות ארצה. אלה היו השיחות ליד עמודו של אבא. בהיות מקומו של אבא בפינה הדרום־מזרחית, היו השנים האחרים הנ״ל עוברים ביציאתם מבית הכנסת ליד מעגל המצטופפים והשיחות התפשטו והגיעו לשיחה כנה של ידידים ורעים. כי הם, השלושה, היו ידידים נאמנים לכל קהל באי בית הכנסת והיו רתוקים בקשרי אחוה ביניהם.

ר׳ פייסי פיני מרדכי׳לס.

על אישיותו החשובה של ר׳ פייסי נזכר בספר זה במיוחד, אולם לא אמנע מהכלילו בזכרונותי. מעשיו הטובים של ר׳ פייסי היו מרובים ולא היו נע־למים מעיני האנשים. הוא הוערך כראוי והיה חביב על כולם. ביחוד פורסמו מעשי הצדקה שלו בהמנעו מהביא את הזקוקים להשפלה עצמית של פניה אליו לעזרה — הוא התאמץ להושיט להם עזרה בטרם שפנו אליו. כבר הזכרתי, כי השמש היה מסדיר את פרטי הארחת האורחים בהדרכתו של ר׳ פסי, אבל בזה לא סגי: נוסף לאורחים שהיה מקבל בתחילה בעצמו היה מכניס לביתו את כל אלה שנשארו לאחר חלוקת האורחים בין המתפללים

הוא היה שטוף ממש ב„תאות״ קיום המצוה להכנסת אורחים, לא שם לב לבגדי האורחים המרופטים אשר הפיצו ריח בלתי נעים והיה מוביל ללא כל היסוס בכבוד גדול כל „אורח״ מסוג זה לביתו ומשתפו בסעודתו. עזרה לו בהרבה בפעולת הצדקה גם אשתו הצדקנית — שיינה, שפעלה אתו יד ביד בכל מעשיו הטובים בסבר פנים ועדינות רוח. זכורני, כי כמה ממתפללי בית הכנסת התרעמו על ר׳ פייסי על השתתפותו בפעולת הרב קורף, כשהלה יזם לסדר בית תמחוי לעניים. ר׳ פייסי ענה בפשטות, שלמרות התנגדותו למנויו של הרב קורף שלא על דעת כל תושבי העיר — אינו יכול לעמוד נגד הפיתוי שיש עבורו במוסד זה. בענין זה הרחיק לכת ונוסף לעזרתו הכספית היה עוזב את ביתו בלילות שבת וסעד ביחד עם עניי העיר, באמרו כי עד עכשיו היה מזמין אותם לביתו ועתה הוא מחזיר להם ביקור ואוכל אצלם.

ומה מר היה סופו של ר׳ פייסי שנהרג על־ידי הפורעים — פראי אדם, בעמדו על פתח ביתו בכדי לשמור על המתחבאים המרובים במרתפו מנחשול הפרעות שפרץ אז בעיר.

ר׳ ליזר צימל׳ס (שטנדל).

תוך שלל הדמויות של הטלנר קליזל נתייחד מקום מיוחד לר׳ ליזר צימל׳ס באפיו, במראהו ובעמידתו העצמית. יתכן שאופיו התחשל מתוך עובדת מעמדו הכלכלי האיתן בהשואה לרוב תושבי העיר אשר היו תלויים בעסקי המסחר שלהם הבלתי יציבים ובפרנסות אויר שונות. לרבי ליזר היה בית חומה גדול בשתי קומות שהכיל גם חנויות מפוארות במרכז העיר. לפי מקצועו שימש כטוען בבתי הערכאות והמשפט עבור לקוחותיו — בעלי קרקעות ואכרים אמידים שבסביבה, אולם לא היה תלוי בהם כלל, הואיל ובית החומה הבטיח לו את קיומו הכלכלי והיה בטוח שגם צאצאיו אחריו יבוססו קיומם מהכנסות הבית. מתוך זה לא חשש להביע בפני כל אחד את האמת כפי שנראתה לו והוא היה מתגאה על התנהגותו זו. ומדי פעם התפאר על הכבוד וההערכה האישית שרחשו לו השופטים ופקידי ממשלה גבוהים שראו בו לא רק יודע חוק ודין אלא גם אדם תקיף, רודף צדק ומגין ללא משוא פנים על המקופחים. למרות קירבתו לשליטי העיר ומגעו התדיר עם מוסדות רשמיים שמר על תלבושתו ומנהגי ביתו החסידיים, אם כי קוצרה במקצת הקפוטה שלו ומבין קצוות זקנו הדליל הציצה כבר עניבה קשורה בצוארון כותנתו הצחורה.

דוגמא מאלפת על שמרנותו יכולה לשמש התקרית הזכורה לי שהיתה לו עם ר׳ חיים איליס (קוריטו) חסיד ותיק בבית הכנסת. כשזה האחרון חזר מקיוב לאחר העדרו מהעיר זמן רב חבוש מגבעת קשה. ר׳ ליזר הוכיח אותו לעיני הקהל וכינהו ה„קצפ מדויג׳ק״ (כפר ידוע בסביבתנו שהצטיין בשודדיו). אולם מותר לגלות, כי גם הוא בעצמו לא עמד זמן רב בפני „הקידמה״ ובחזרו מאירופה המרכזית ממסע ריפוי הופיע בעצמו בבית הכנסת חבוש מגבעת, שהיא לא הלמה כלל למערכת בגדיו ודמותו. חולשתו היתה בזה, שהיה ממהר לכעוס בויכוחיו ומוקיע, תוך ההתרתחות, כל עוול שנתקל בו ופוגע, לפעמים, ברחוקים כבקרובים. אם דרכו זה לא גרמה לו בכ״ז אויבים הרי זה בא עקב היחס הסלחני כלפיו, האיש המתרתח על נקלה, וגם הודות מצבו הכלכלי הבלתי תלוי, שהרתיע את המתוכחים אתו והניעם למדה ידועה של הבלגה כלפיו.

תכונה מיוחדת היתה לר׳ ליזר והיא אהבת ילדים והתידדות אתם. הוא ידע בביה״כ כל ילד בשמו, והיה ממטיר שאלות לכל ילד והיה עושה כל מיני מעשה תעתועים והכל

יצא אצלו בהבעה רצינית ורק מתוך מבט בעיניו ניכר היה התעלול. אם כי בזה היה מציק לילדים, הוא רכש את חיבתם והילדים שאפו תמיד להיות במחיצתו.

איש לא תאר לעצמו מה עגום יהיה סופו והאכזבות המחכות לו בסוף חייו. משענתו ובטחונו בחיים, בית החומה, נהרס עד היסוד בשריפה הגדולה. אחד מבניו וגיסו מתו מטיפוס בזמן המגיפה לאחר הפרעות ב־1919. אחותו נהרגה בפרעות, והוא לא החזיק מעמד לאחר הריסת העיר. מרה היתה לר׳ ליזר אכזבתו באזרחי העיר הבלתי יהודים שהיו מתחפשים בפניו כל הזמן כידידים. תמוה עמד לנוכח העובדה שאנשי שררה אלה, בעלי „תרבות" כביכול, לא נקפו כמעט אצבע להצלת העיר ואנשיה היהודים בימי הפרעות. בהתחמקו מהפורעים מעד ושבר רגל נפל למטה ולא ירד ממנה. ומלא יאוש ומרירות, דואג לגורלו ועתיד משפחתו נפרד מהעולם איש רודף צדק ואוהב בריות זה.

הרחוב הקוריצי לאחר השריפה — 1919 (ביתו של ר׳ ליזר שטנדל)
קאריצער־גאס נאך דער שריפה — לייזער שטנדלס הויז.

אחרית דבר

קצר המצע מהשתרע. יודע אני ומרגיש שבכל כתיבתי לא מלאתי את חובתי לאנשי הטלנר קליזל במדה המניחה את הדעת. היה זה נסיון נועז וקשה להעלות על הנייר הווי שאיננו עוד, כי בתארי את ההכנות ליום הכיפור ומעמד כל נדרי הרי חטאתי להווי שמחת תורה וליתר החגים, שבכל אחד מהם היה מעמד נשגב וטקסים מיוחדים משלו. כגון: חג השבועות עם הירק, הושענא רבה עם חביטת ההושענות, ההקפות עם הלולבים והאתרוגים, לילות הסליחות או ליל תיקון שבועות, ליל תשעה באב הנוגה. הייתי כורע תחת נטל המשימה לו העזתי להרתם ולספר על כל ההווי הנ"ל. נקיפת מצפון קשה יותר אני מרגיש כלפי האישים שלא הזכרתים. האם לא הייתי מחוייב להזכירם ג"כ, אשר רבים מהם היו משפיעים רוחניים וגשמיים בבית הכנסת שלנו כמו: ר׳ מנדיל ליבשק'הס (ברנשטין), ר׳

יצחק יהודה בער׳ס, ר׳ מוטל זיוול׳ס שנפטר בעודני ילד, אבל דמותו האצילה חיה לנגד עיני. ר׳ חיים איליס שהיה ראש השמחים והמשמחים בכל סעודת מצוה ומהרוקדים הראשיים בשמחת תורה עם קרובי זייוויל מוטל יוקל׳ס (שלאין) שיבדל לחיים הנמצא אתנו כאן בארץ. או למשל את ר׳ אהרן פיני מרדכי׳לס (טשסקיס) או ר׳ פיני אברהמ׳קס (מאליאר) אשר בניגוד לר׳ פיני לייביש״ס היה כרוך אחרי הציונות למרות אדיקותו היתירה. (שניהם נזכרים אמנם בספר). האם אני פטור מלציין את דמותם של ר׳ מנחם מנדיל (קוטליאר) כורך ספרים לפי מקצועו, בעל התוקע הקבוע בבית הכנסת, איש הקרוב לספר לא רק בתוקף אומנותו, כי אם יודע ספר וחובבו. והאם רשאי אני להחסיר את ר׳ יעקב הירש גרשמן, יהודי משכיל לובש קצרות, ש„נפגע" בספרות החדשה, מורה לפי מקצועו או את אחיו ר׳ שלמקה פסח׳ס, יהודי עממי אשר בנו יוסל ביחד עם זוסיה, בנו של ר׳ מאיר מנדיל ואנכי היינו בני גיל אחד ובילינו בבית הכנסת את מיטב ימי ילדותנו ונעורינו המוקדמים. יש מקום להזכיר גם את ר׳ דוד קירשון, שכונה „הכהן הגדול" בגלל שאגתו הגוברת על קולותיהם של יתר הכהנים בברכת הכהנים. כל הדמויות היקרות האלו ויתר האחרים שאיני זוכרם עתה. כל אחד מהם הלא היווה חלק חשוב בפסיפס אשר היווה בכללו את תפארת הקהל של בית הכנסת הטלנאי ואשר כולם היו דבקים בידידות נפש אמיצה ביניהם.

דב ברנשטין

א. בתי כנסת ומדרשים בזוהיל

שלושים בתי כנסת ובתי מדרשות היו בזוהיל: — 1. בית הכנסת הגדול; 2. בית המדרש; 3. בית הכנסת של חסידי מאקארוב (שול־גאס); 4. בית הכנסת הטוריסקי (שול־גאס); בית הכנסת הט״לנאי (שול־גאס); 6. בית הכנסת הסטוליני (שול־גאס); 7. בית הכנסת הצ׳רנובולי (ברחוב גוטינסקי); 8. בית הכנסת האוליקי (ברחוב טומארובסקי); 9. ביהכ״נ של הצדיק ר׳ מרדכי״לה (שול־גאס); 10. בית הכנסת של הנפחים (במורד); 11. בית הכנסת של הקצבים (ברחוב פוז׳ארני); 12. בית־הכנסת של הסנדלרים; 13. בית־הכנסת של החייטים (שניהם בבנין ביהכ״נ הגדול; 14. בית הכנסת של ותיקין („סקוריסוויט" — שול־גאס); 15. בית־הכנסת ברחוב הקוריצי (קאטורז׳אנסקי); 16. בית הכנסת ברחוב הז׳יטומירי; 17. בית הכנסת על־יד הגשר ברחוב הז׳יטומירי (סיבירער); 18. בית הכנסת ברובע המורד (נידער שול); 19. בית הכנסת ליד הישיבה (ברחוב הקוריצי); 20. בית הכנסת ליד מושב הזקנים (ההקדש); 21. בית הכנסת של הבורסקאים (ברובע הבורסקאי); 22. בית־תפילה ע״ש רבי ליב; 23. בית־תפילה של רבי יהושע; 24. בית כנסת לומדי תורה; 25. בית כנסת לחסידי אוליק; 26. בית־כנסת לחייטים (שני); 27. בית־תפילה של ר׳ שליומקה; 28. בית כנסת לחסיני קורסטישב; 29. בית כנסת של הכלי זמר; 30. בית־תפילה של ישיבת זוהיל.

בית הכנסת הגדול היה אחד מבניני הפאר בעירנו. לפי המסופר נבנה בשנת 1740. כשהעיר והסביבה היתה נתונה תחת השלטון הפולני, ופרנסי הקהילה קבלו לאחר הרבה השתדלויות את הרשיון מהנסיך ראדזיוויל לה־

בית הכנסת הגדול, ביה״כ הטוריסקי לאחר השריפה 1919.
די גרויסע שול, טריסקער־שול, נאך דער שריפה אין 1919.

קים את בית הכנסת. במשך כמה דורות הכניסו בו שיפורים; אף הביאו ציירים מחוץ לארץ ל־קשט את התקרה הקמורה ואת הקירות. בעיר התהלכה אגדה, שהצייר (לא־יהודי) צייר בבית הכנסת גם את צורתו הוא, ולאחר שגמר את ע־בודתו נפל מעל הפיגום הגבוה, שעמד עליו, ונהרג במקום, וראו בזה אצבע אלוהים *).

בבית הכנסת הגדול התפלל חזן העיר עם מקהלה גדולה ואל רינת תפילתו נהרו כל חוגי העיר. את בית הכנסת הגדול קראו גם: „די קאלטע שול" כי לא היו בו תנורים להסקה, ובימי החורף היו מקצרים בו את זמני התפילה.

בבית המדרש הגדול ישבו גם משמרות לומדים, שערכו משמרות לילה. ה„מגידים" ש־ביקרו את העיר היו משמיעים שם את דרשותי־הם מעל במת בית־מדרש זה. כחזן ראשי כיהן שם בזמננו השו"ב ר' משה ליכט; היתה לו מקהלה קטנה והוא ריכז סביבו קהל מעריצים.

בבית התפילה המאקארובי התרכזו הח־סידים של שני האדמורי"ם ר' ישעיה'לה ור' משה־מרדכי'לה, שהיו מבקרים בכל שנה את ה־עיר וערכו שם את „שולחנות השבת" שלהם. שם התפללו כמה מעסקני העיר ונגידיה כמו: ר' שמואל דוד מארמר, העו"ד היחיד בעיר ס. שאפניק. ר' יהושע מארמר („יהושע גאַטס"), אחד החסידים התמימים והישרים ביותר וה־אברכים שנתפרסמו כעסקני צבור כמו: איזיק חזן, יעקב גרינפלד, ישראל ציפנסקי. שם התפלל גם הרב החסיד ר' יואל שדה־לבן, שהצטיין במידותיו והיה נערץ על ידי כל המתפללים.

בבית התפילה הטוריסקי — התלקטו חס־דים נלהבים ובעלי בתים חשובים כמו: רבי לוי בקרמן, רבי וולף ביבר (שו"ב), ר' יצחק פייגנהולץ, ורבי יהושע־פנחס זילברמן, בן־ציון הופמן שהצטיין במיוחד בטוב לבו וצדקותיו המרובות.

בבית התפלה הטאלנאי — היו למדנים ובעלי חסידות עמוקה. בבית התפילה הזה לא פסקו מללמוד בכל זמני היום והערבים, לרבות מש־מרות לילה. שם התבלטו: ר' אהרן טשסקיס; ר' אשר אליהו שלאין; ר' דוד מזיריצסקי; ר' פנחס באראש; השו"בים: פנחס מאליאר

*) ראה: זוויהיל — ע. אורי.

(פיני אברהמ׳קס); פיני לייבישיס; יצחק ליפ־נהולץ, פסח קוטמן ועוד.

בבית התפילה הסטולנאי היו מתפללים בהת־להבות מיוחדת, בנוסח סטוליני מובהק. קולות התפילה בקעו תמיד ונשמעו מרחוק. "בעלי בתים" החשובים היו כאן החסידים: ר׳ פסח חנה׳לס, אברהם הבלן, ר׳ נחום ספרד.

בית התפילה הצ׳רנובולי עמד בתוך גן גדול. גם בו היו לומדים תורה לאחר זמני הת־פילה, יומם ולילה, בבית תפילה זה התרכזו הלומדים מחוג המתמשכלים — אנשי מעשה ועבודה.

בית הכנסת של הנפחים היה בית תפילה לאנשי עבודה; נפחים ופחחים היו מתקבצים בכל ערב לשמוע שיעור מפי הישיש ר׳ יונה פלדמן שהיה למדן מופלג ובעל מידות תרומי־ית.

בבית התפילה "סקורי־סוויט" (ותיקין) היו מתפללים אנשי העבודה, שהיו מש־כימים להתפלל לפני צאתם למלאכתם: טייחים, בנאים, פועלים סבלים ושואבי מים.

בבית התפילה "קאטורז׳אנסקי" ברחוב ה־קוריצי היו רוב המתפללים מהטיפוס של "אר־יה בעל גוף". מקור השם לא ידוע לי.

בית התפילה במורד (נידער שול) היה בית הכנסת העתיק ביותר בעיר ונבנה בפעם הש־ניה לאחר שהתמוטטו קירותיו. גם כאן התפ־ללו אנשי "עמך".

ב. הבנקים בעיר

שני בנקים היו בעירנו: קופת מלוה וחסכון ("ססודוסבערגאטעלנאיא") ובנק לאשראי הדדי.

הבנק הראשון נוסד ע״י הסוחרים הזעירים ובעלי המלאכה אשר היה נותן הלואות בסכו־מים לא גדולים — עד 300 רובלים. הוא הת־פתח משנה לשנה, וב־1915 היו בו 2500 חב־רים. רוב החברים בבנק זה היו מהמעמד הבי־נוני; סוחרים זעירים, בעלי מלאכה ופקידים. ענין ציבורי רב היו מעוררות תמיד האסיפות הכלליות השנתיות של חברי הקופה. לקראת האסיפות האלו היתה התכונה רבה בקרב כל החוגים והכל שאפו לכבוש בה את רסן ההנה־לה. כיו״ר ההנהלה שימש כמה שנים העסקן ד״ר אוסטרובסקי, ואחריו כאשר חוגי "עמך" נחלו נצחון — הד״ר א. גליקמן. בתור חברי ההנהלה היו אז הח״ח ד״ר א. גלוזמן, אייזיק חזן, יעקב גרינפלד וישראל ציפנסקי. בין פקידי הבנק היו מנהל החשבונות יעקב פלדמן ויהושע מייזליש.

הבנק לאשראי הדדי היה משותף ליהודים ולנוצרים. רוב החברים היה מבין הסוחרים ה־סיטונאים, סוחרי־היערות והתבואה ובעלי הא־חוזה מהסביבה. במשך כמה שנים היו בהנה־לה: הרוקח יונה טובבין, מאיר שלאין ויונה כצנלסון. הפקיד היהודי היחיד היה שם יצחק שיחור. בימי הכבוש הסוביטי, נתגלה שהוא היה קומוניסט ותיק, וחי כל הזמן במחתרת. הוא נתמנה אחר כך כקומיסר בשם לאטיפוב.

בלה ברץ קליגמן (קרית חיים)

זכרונות

זווהיל עירי היפה, זכורה לי היטב בנופה הנהדר, בחורשות המקיפות אותה, הנחל רחב הידים, הגבעות והשדות המוריקים. לפעמים נדמה לי, שעדיין מתהלכת אני ב־רחובותיה היפים ונושמת ריח פרחיה הנעי־מים, עם בוא האביב, רואה אני בדמיוני את בתיה היפים ומעלה בזכרוני פרקי חיים של שמחה ועצב מהימים ההם. הכרתי את רוב תושביה בעיר וזוכרת את כל אלה שעסקו במלאכה ובמסחר. העיר נודעה ברוח התרבותית שהיתה שוררת בה, יחסי ידידות נסוכי רוח טובה חדורי חוש הומור קיימו תושביה בינם לבין עצמם. גם כאשר היו מכנים זה את זה בשמות לוואי בהתאם למראהו או עסקו. טובי לב היו יהודי העיר וברובם — ציונים נאמנים. גם הנוער המשיך בדרכי הורים והיה לדוגמה בהליכותיו לכל הסביבה, אף השתייך ב־רובו לחוגי התנועה הציונית.

מאותם הימים זכורים לי כמה מאורעות, שהיו בעיר — וגם בביתנו, בית לוי ברץ ז"ל, הוא „לוי דער קרופניק" — בשל חנות למכירת גריסים שהיתה לו. נזכרת אני באי־זו חדווה פנימית קיבל את את בקשת אחותי מרים להרשות בביתנו פגישות של חבריה הצעירים, אף כי הדבר היה עלול לגרום סבל ו„צרות" מצד המשטרה, שעיניה היו פקוחות על כל הנעשה, והתערבה בכל דבר שאינו לפי רוחה. כשנוסדה בביתנו הספריה הזעירה של חוגי הנוער הציוני ומספר מבקריה נתרבה, היה אבא מקבל הכול בהבנה ובטוב לב, ואף השתתף אתנו במסיבות הקטנות, שנערכו בביתנו.

קבוצת פעילות „צעירי ציון" — ב־1917.
אגרופע אקטיווע־טוערינס אין „צעירי ציון" — אין יאָהר 1917.
אויבערשטע שורה (פון רעכטס): חיה ליכט, שפרה גולדמן, רחל רוזנפלד, חנה מרמר, רחל גכטמן; צווייטע שורה: חנה שלאין, בוזיע ליפשיץ, חיה געכט, שיינדיל יאקובוויץ; דריטע שורה: איידל גרינפלד, שרה טרומבוואלסקי, בולמאַן. בתיה קפלן.

במסיבה אחת, שנערכה בביתה של בתיה קפלן — בתו של שמואל קפלן, הוא שמואלק אידל׳ס — השתתפו הרבה צעירים, וביניהם תלמיד הגימנסיה „הרצליה" ביפו, שנאם ודיקלם בעברית (החברים שלנו דיקלמו באידית). מסיבה זו היתה לנו לחוויה עצומה וקישרה אותנו עוד יותר לחוג הציוני.

בימי האביב של 1917, בפרוס המהפכה הרוסית הכינונו את הדגל הציוני הכחול־לבן וצירפנו לו גם דגל אדום לכבוד החגיגה הראשונה החפשית של האחד במאי 1917, כך התכנסנו חפשים על הבימה כציונים גאים בעמם. כסמל ייחודנו הלאומי הקימונו גבעת „הר סיני", שהתנוססה בין לילה מכוסה עשב ירוק ומעליה שני לוחות הברית. הלכנו בקומה זקופה עם דגלים עגודי פרחים מצבע תכלת־לבן עם הכתובות: עם אחד, שפה אחת, ארץ אחת, ו„אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". ושרנו את „התקוה" ואת „במקום שם ארזים" בנצוחו של מר פינס. מצב רוח זה נמשך עד סוף 1917. בהתמוטט המשטר של קרנסקי והתחלת העריקה של החיילים מחזית המלחמה.

פלוגה אחת של חיילים ערקה מהחזית וערכה פרעות בעיר. הפרעות פרצו ביום ששי לפנות ערב. פתחו בשוד והכאת יהודים שנקרו להם בדרך, והמשיכו כל הלילה ולמחרתו בשבת. אכרי הסביבה באו אחריהם מהכפרים הסמוכים בעגלות והובילו את אשר שדדו. השוד הופסק במוצאי שבת לפני חצות, בהגיע קבוצה מזויינת מחבורת ההגנה בז׳יטומיר. הקבוצה שגוייסה ע״י עזריאל אורי (מליאר), עברה בשתי מכוניות משא תוך יריות באויר, הפורעים נבהלו ובראותם שגם המשטרה חדלה מהגן עליהם, נסו בבהלה לכפריהם. כעבור זמן מה כבשו הגרמנים את מרבית אוקראינה והמצב הכלכלי השתפר בהרבה. אך עד מהרה הופיע שלטון חדש של פטליורא. מפלוגות חייליו—הרפיעו בעיר כנופיות שונות כמו „רויטע ציפקעס", „גרינע ציפקעס" — שעסקו בשוד וברצח יהודים. רק הודות להגנתו של מפקד העיר, הקומנדנט פודלקו, לא קרה אצלנו מה שקרה בפרוסקרוב; המפקד הזה התאמץ לעצור בכנופיות, וגם סייע בידם והמציא נשק ליהודים לשם ארגון הגנה עצמית. מרכז ההגנה בסביבתנו, שהקיף את רחוב פוז׳ארנה ואת רחוב וארשאווניה — היה בבית הכנסת של הקצבים. בימים הראשונים של חול המועד פסח נכנסו הבולשביקים לעיר וכאילו השתרר בה שקט, לאחר שהגדוד הטרשצ׳נסקי שנכנס העירה ביצע במשך יומיים מעשי שוד, רצח ואונס, המצב הזה נמשך עד יולי 1919. לאחר הסתה מרובה בכפרים ובפרברי העיר התקוממו הגויים על הבולשביקים וגרשום מהעיר, ואת שמחת נצחונם חגגו בשחיטת יהודים. את הגברים — צעירים וזקנים — אספו באופטווארטה בקרבת הכנסיה הפראווסלאבית, ולאחר חקירה מדומה הובילום לגיא ההריגה מאחורי הגשר, ברחוב הז׳יטומירי. זוכרת אני אחדים משמות הבחורים שנרצחו: מיכאל שפירא, ישראל אסתרמן, מאיר ביבר, שני האחים בלוגוז, מאז גדל הסבל מיום ליום. מפעם לפעם התחלפו המשטרים, אך כולם חגגו את נצחונם בשחיטת יהודים. בימים ההם נרצח אבי ז״ל ועוד יהודים מרחובנו. קיפניס ואשתו, פייבל הקצב, קוטליאר ואחרים. העיר נשרפה ותושביה נשארו בלי קורת גג וללא אמצעים למחיה. השריפה והנדידה לאחריה חלו באלול תרע״ט (1919).

בתחילת 1920, עם כיבוש אוקראינה ע"י הפולנים, חזר חלק מתושבי העיר והחלו לחפש אפשרויות של עבודה ולבנות חיים חדשים, הם כינסו את היתומים ו־טיפלו בהם אך כשהחיים החלו להסתדר הגיעה השמועה שעירנו תימסר לחיילים הסוביטים ההולכים ובאים. התאספו אז, בני החוג המצומצם של „צעירי ציון" והח־ליטו לעזוב את זוויהיל ולעלות לארץ יש־ראל.

זוכרת אני את יציאתם בימים שהפולנים עזבו את העיר, ושלטון אחר טרם קם. מרים אחותי באה הביתה בחיפזון והת־חילה להעביר את חפציה, שהיו ארוזים ומוכנים, ועם חשכה נפרדה מאתנו. אמא הלכה ללוותה. השלג ירד לסירוגין, והלי־לה היה בהיר, בעיר נשמעו יריות, שכבר התרגלנו אליהן. עברה שעה קלה ואמא חזרה ודמעות בעיניה. למה תבכי ? שאל־תיה, הרי מרים נוסעת למחוז חפצה. — כן, ענתה אמא, הלואי ותגיע בשלום. אמא לא הרגישה בי בצאתי, ואני לבושה מעיל דק ונעלים קרועות ובאתי לחצר בית הי־תומים — שהיה בהנהלתו של הח' ע. מליאר — אורי היוזם העיקרי של יציאה זו כדי להיפרד מאחותי מרים. חברי „צעירי ציון" היו מעמיסים את חפציהם לעגלות. בית היתומים היה מלא אור ומתוכו בקע רעש, קולות של ילדים. נכנסתי לפרוזדור ועמדתי בפינה. הילדים אכלו ארוחה אחרו־נה לפני צאתם. בחור ניגש אלי ושאלני למעשי במקום. מי את ? — אני אחותה של מרים ברץ, עניתי — באתי להפרד ממנה. מרים ! קרא הוא, אחותך כאן, הידוע לך ? מיד ניגשה מרים אלי וציוותה עלי לחזור הביתה. לא שמעתי בקולה וחכיתי עד ש־העלו את הילדים לעגלות ועזבו את הח־צר. חברי „צעירי ציון" הלכו אחריהם ב־רגל ובפינת רחוב קוריץ ניגשה אלי מרים לנשקני, פרצתי בבכי ואמרתי : איך תגי־עי לקוריץ ברגל ? ואין לכם אפילו נעלי חורף טובות, ולא מקומות בעגלות ? — נגיע נגיע, ענתה מרים. רוצי מהר הביתה, כי יורים. כך חזרתי הביתה וסיפרתי לאמא, שהחבורה כבר עזבה את העיר.

למחרת היום כבשו החיילות הסוב־יטיים את זוויהיל ובעיר הוקם משטר סו־בייטי. את הילדים חילקו בכמה בתי ספר

בית ספר אידשאי ב־1925 א אידישע שול אין 1925
במרכז, המורים : שעיה, וואליס ואלעזר פוסטרנק

ואת הנוער אירגנו בחוגי התנועה הקומוניסטית. התנועה הציונית שותקה לגמרי. בתי הספר נקראו לפי מספרים. למורים בבתי הספר מונו מבין הצעירים שגמרו גימנסיות. נכנסתי לבית הספר מס׳ 1 בהנהלתו של מר ישעיהו וואליס, בין המורים היו נתן שניידרמן, אהובה גולדפרב, חנה קופרשמיד (בתו של לוזיה קרופיבנר). מר א.י. פראבוטינר היה מורה לאידיש. ביתר בתי הספר לימדו מורים רוסיים. באחד מבתי הספר היה המנהל אליעזר פוסטרנק.

בפעם הראשונה יצאנו לטיול האביב ביום ל״ג בעומר. הגענו לחורשה שמעבר לנהר סלוץ׳ — והמורים וואליס ושניידרמן הזכירו לנו את ערך היום של ל״ג בעומר, ושניידרמן בירר לנו את תפקידי הנוער החלוצי להתכונן לעבודה בארץ ישראל. סיימנו את השיחה הנלהבת בשירת „העבודה היא כל חיינו ומכל צרה תצילנו״. כך הצליחו המורים להזכיר לנו ולהשריש בלבנו את אהבת עמנו, על אף האיסורים. לאחר שחזרנו מהטיול התארגנו קבוצות בשכבות. בחרנו בועדות, שהתחילו לפעול במחתרת. קראנו לעצמנו „החלוץ הצעיר״ והתקשרנו בראשונה עם מוסקבה, מקום שם פעלה עדיין התנועה הציונית בגלוי. מדן פינס, שעמד אז בהנהלת „החלוץ הצעיר״ במוסקבה — קבלנו תשובה חיובית ומעודדת, ע״י שליח — אינסטרוקטור להתעמלות. הוא הוציאנו מחוץ לעיר וסיפר לנו מהנעשה, אף איחד אותנו עם תנועת „החלוץ״ בזיטומיר. משם היינו מקבלים אח״כ חומר מודפס על דפים דקים ברוסית: נאומים מפלגתיים על ברל כצנלסון, ז׳בוטינסקי ואחרים. קבלנו הסברים על פילוג המפלגות לימין ולשמאל. את החומר היינו קוראים בסתר, כי באותו הזמן השתייכנו רשמית לשכבות קומסומוליות. לא פעם הוטל עלינו להעביר פעולות ציוניות עם

מבתי הספר האחרונים שהתקיימו ב־1921 בהנהלת המורה העברי נטע שנידרמן.
די לעצטע שולע אונטער דער אנפירונג פון העברעישן לערער נטע שנידרמן.

שכבות יותר צעירות, עם צופים, ואת זה יכולנו לבצע בנצלנו את השתייכותנו לאר־גונים קומסומוליים.

ב־1925 קרה דבר שלא פללנו לו. כשהו־רע המצב הכלכלי חידשה הממשלה הסו־ביטית כמה דרכים לפיזור האוכלוסיה וניתנה רשות להורים ולנשים לצאת את רוסיה ולהצטרף לבניהם ולבעליהם. מיהרנו לנצל הזדמנות זו. וכשהשגנו את הדרישות מקרובינו בארץ, הספקנו לצאת בקבוצה קטנה של „החלוץ הצעיר" ולעלות ארצה, מיד לאחר צאתנו נסגרו שערי רוסיה ולא נפתחו עד היום.

ב. אדירי (נשר)

זכרונות על עירי זוויהיל

מה אהבתי את זוויהיל עיר מולדתי. עיר לא גדולה, טובלת כולה בירק, שקטה ונקיה, מוקפת נהר רחב ידים — הסלוץ׳ — ובה גן עירוני עם שדרות יפות. רחובותיה רחבים ובתיה גבוהים, וביניהם משתטחים כרים עטופי ירק. מלבין כביש סלול חצץ זעיר. חורשות מקיפות אותה ובתוכן — יער אר־נים גדול משיב־נפש — היער האלכסנ־דרובי.

בזכרוני נחרת הרחוב הפוז׳רני, שבו נולדתי ובליתי את ימי ילדותי. ריח הבושם העולה מעצי הלילך, לפנות ערב בזמן הקיץ; הילדים משחקים ברחוב, האמהות יושבות מחוץ לחצר ומשוחחות ביניהן אגב סריגת גרבים. הפרות חוזרות מהמרעה וגועות. מהנהר מגיעים צלילי גיטארה ושי־רה בוקעת מפי הזוגות בסירות שעל פני הנהר. בחוץ יושבים הכבאים ומנגנים שירים עליזים במפוחיות. אי שם נשמע צפצוף צפרי לילה וזמזום הרמשים למי־ניהם. ליל ירח, ושמים מכוכבים פרושים עלינו; ילדי ישראל שמחים ומחוסרי דאגה.

מול ביתנו — בית ר׳ אהרן צ׳סקיס, בין שתי שורות בתים דומים זה לזה אשר לכל אחד גינת נוי — עומד לו גם ביתו של ר׳ וולף השוחט (ביבר). הוא יהודי גבוה מהודר פנים, פיקח ובעל הומור עסיסי. אשתו אדיל מטופלת בבנים וטרודה תמיד במשק ביתה. בחצרם באר, גינה ורפת. לעתים קרובות באה עגלה לקחת את השו־חט לבית המטבחיים שמחוץ לעיר; ואנו הילדים, מצפים אולי נזכה ויסיעו אותנו קצת. לידינו הבית של ר׳ משה השו״ב; עם אחדים מבני ביתו היינו חברים טובים. לא רחוק מאתנו הזדקר מגדל גבוה של מכבי אש, ובעד אשנבו ראינו את הצופה התורני. בית זה היה מכניס הרבה חיים, ולעתים גרם גם צרות לתושבי הרחוב בשעה שהיו מריצים את סוסיהם לשם תמרון. בזמן דלי־קה היה הרחוב מתמלא רעש, תקיעות אזעקה, ודהרות סוסים ועליהם רוכבים כב־אים חבושים כובעי נחושת. האמהות היו חרדות אז לילדיהם, ששיחקו ברחוב, ומ־מהרות להרחיקם.

ביום ששי לפנות ערב לבש הרחוב צורה של שבת. האבות הלכו לבית הכנסת והא־מהות היו יושבות ליד הבתים ומשוחחות ביניהן, ואנחנו הקטנים, חפופי ראש ולבו־שים בגדי שבת משחקים. אור בכל בית. נרות השבת דולקים בנחת ומהבהבים שו־פעת מנוחה של שבת.

נזכרת אני ברחוב בתי הכנסת (שול־גאַס). גרנו פעם בבית שבו גר סבא חנינא דער

עסיג מאכער (מייצר החומץ). לא זכיתי להכירו, אבל רבות שמעתי עליו: היה מכניס אורחים, יהודי למדן ובעל השכלה וגם היטיב לקרוא רוסית. על ידינו היתה חצר ולה שער בנוי בצורת קשת, ובפנים החצר כמה בנינים שהיו ערוכים בצורת ח׳ זה היה אזור תעשיתי ומשם נדף ריח נעים של מעשי אפיה מתוצרתה של חיה לאה „די לעקעך־מאַכערן״ (האופה עוגות), שם היו בתי המלאכה לנעלים של האחים בלצינסקי (די זיטאמירער שוסטערס) ועוד בתי מלאכה שונים. באותו הרחוב היו כמה בתי תפילה של חסידי השושלת הצ׳רנו־בולית. הבולט ביותר היה בית־הכנסת הג־דול והמסוייד לבן; בחלונותיו הגבוהים היו קבועות שמשות צבעוניות. בחצר בית הכנ־סת היו נערכות חופות, ואנו היינו נדחפים ליד ה„כלי זמר״ להציץ בפניהם של החתן והכלה; אולם לעתים עטף הרחוב קדרות, בתי הכנסת וביחוד בית הכנסת הגדול — הטילו אימה ואגדות ובדיות נשזרו סביבם.

ערב שבת. סוגרים את החנויות וממה־רים הביתה; יענקל השמש גמר כאן את הכרזותיו — השתלט שקט ברחוב. נזכרת אני במלכה די שוחט׳קה (אשת השוחט, שמעון) בעלת החנות, שבה היינו קונים דברי מכלת — היא אמו של הסופר מ. ז. פיארברג; אשה גוצה, צנומה ועדינת רוח, שהשרתה תמיד מרה שחורה מסביבה.

והנה נזכרת אני בימי בגרותי. עירנו התברכה בנוער אידיאליסטי שעבד במח־תרת כפולה — כלפי הבית וההורים וכלפי השלטונות, באשר מיאנו לחיות חיי נרדפים וחלמו על תקומת עם ישראל על אדמתו וחרגו מהסביבה הכובלת אותם.

בימי המהפכה ב־1917 ששון ושמחה. יהודים וגויים מתחבקים וחולמים שהם כולם שוים. לא עבר זמן רב והמציאות באה וטפחה על פני כולם. השתרר שלטון בלתי יציב, ו„הידידים״ הללו התגלו כפורעים שודדים ורוצחים. הם היו מתפרצים לבתים לחפש נשק, כביכול, ורוצחים את יושביהם. אחי הגדול חזר הביתה לאחר שש שנים מהשבי ההונגרי. לא זכרתיו מלפני המל־חמה והנה בא אח גדול. הקשבנו לספוריו הנוראים ואמא היתה מזילה דמעות לשמעם. אולם השמחה הושבתה מהר. מצב הבטחון היה איום. אורגנה „הגנה עצמית״ ואחי היה בין המפקדים. החיילים הסוביטים הטילו פגזים מציתים על העיר והבעירו את רחו־בותיה הגדולים. ברחנו מהעיר לרובנה. בפרעות אלו נהרג אחי עם כל בני משפחתו.

בני תורה,
חסידות
ואנשי מעשה

מרדכי בונה (ביבר)

תורה, חסידות והשכלה

זכינו, ויצאנו מתוך ההפיכה ושתפנו את עצמנו בהקמתה מחדש של מולדתנו. מחובתנו להציב יד ולתת שם לאלה אשר נסחפו עם גלי הזדון. זאת חובה קדושה על כל פליטת בית ישראל. עלינו יכבד הדבר לעשותו: אנו ברובנו בני העליה השלישית כשלושים ושש שנים מנותקים מעיר מוצאנו. זכרה וזכר אישיה הולך ומטשטש. הקשר עם העיר פסק לגמרי מאז עזבנוה, כי העיר תחת שלטון הסוביטים „ואין יוצא ובא". זאת היא הסיבה, שאין אנו מוצאים בכל הספרות על הערים והקהלות שנכחדו אף ספר על עיר אשר בשלטון הסוביטים. הופיעו ספרים על פינסק, ביאלוסטוק, לומזה, ברנוביץ, ורשה, קרמניץ ועוד. אבל על קהילות חשובות כגון ז׳יטומיר, פולטבה, חרקוב, יקטירנוסלב, אודיסה ועוד, אשר הוציאו מקרבם אנשי מעשה, חכמים ובעלי שם ושמשו מרכזי תרבות, כלכלה ותעשיה — אין זכר, כי לא היה קיים שום קשר עם הערים ההן ב־35 השנים האחרונות.

הטלנו עלינו, איפוא, משימה כבדה, נועזת ורבת אחריות.

זוהיל העיר (רבים הם הכותבים זביל או זבול וחכמי נוטריקין דרשו: **ז**ה **ב**ית **ו**עד **ל**חכמים...) — אחת הערים החשובות במרכזה של ווהלין. היא מלאה תפקיד חשוב בחיי היהודים בחבל ההוא ותרמה רבות להתפתחותו בשטחי הדת, התרבות והכלכלה. ידועות ומפורסמות לשבח הערים אוסטראה ודובנה בחכמיהן וגאוניהן, מאורי התורה או קרמניץ במשכיליה. אולם ערים אלו עתיקות הן וגאותן היא על העבר במרחק זמן של מאות שנים, וזוהיל היא עיר צעירה וחדשה — מעיד על כך שמה ברוסית נובוגרדווהלינסק (בעברית „עיר חדשה בווהלין") — שמשה החל לעלות כאשר תהילת הערים ההן היתה כבר במצב של ירידה.

עוד באמצע המאה ה־18 שמשה זוהיל לאחד ממרכזי החסידות וההשכלה באוקראינה. זוהיל סמוכה לעיירות: קוריץ, מזיריץ, פולנאה ושפטובקה. עיירות אלו התפרסמו בצדיקי הדור: ר׳ פנחס מקוריץ, המגיד ממזיריץ, ר׳ יהודה ליב המוכיח מפולנאה, הקדוש ר׳ יעקב שמשון משפטובקה, אלה הם תלמידי הבעש"ט, מפיצי תורתו. תנועת החסידות הצליחה ללכד את חלקי העם אשר היו נתונים במצב של יאוש אחרי גזירת חמי"ל, התנועה השבתאית ואח"כ שלטון העריצות של הצארים לבית רומנוב פאבל הראשון, אלכסנדר וניקולאי הראשון וביחוד בתקופת גזירת ה„חוטפים". ואז שאבו עידוד ונוחם בחצרות בתי הצדיקים. דברי הצדיקים השאובים ממעינות האמונה והבטחון היו להמונים כסם מרפא לעצבותם והחיו את רוחם.

גם זוויהיל נתברכה בשני בתי אב של מפיצי החסידות, הלא המה: בית ר׳ משה איש הורביץ אשר ריכז מסביבו לומדים ותלמידי חכמים, העלה נרות בכל בתי הכנסת והושיב תלמידי־חכמים להורות משניות ועין יעקב לפשוטי העם, לחזקו ולעודדם באמונה, ביראה ובטחון. בית אב זה השגיח על מנוי „כלי הקודש״ בעיר כגון רבנים, שוחטים, חזנים ושמשי הקהל. השושלת הזו התקיימה רק ארבעה דורות: ר׳ משה איש־הורביץ ובנו ר׳ יהושע מגיד מישרים דמתא; נכדו ר׳ משה ונינו ר׳ יהושע. בנו של ר׳ יהושע ז״ל — גם הוא ר׳ משה בחר באמנות השו״ב. הוא לא רצה להשתמש באיצטלא של צדיק וזרק את השטריימיל ממנו והלאה ר׳ משה זה נסע לארץ ונפטר בשנת תר״ם ומקום מנוחתו על הר הזיתים בירושלים. בתו היא סבתי בריינצי ז״ל אם אבי. עד שריפת העיר בתרע״ט—1919 היה עוד קיים בית כנסת ע״ש ר׳ יהושע. בבית כנסת זה היה נשמר פנקס העיר ועלה באש יחד עם הבית. מתוך הדליקה ניצל כתב יד מדרש תנחומא עם פירוש, כנראה, נכתב וחובר ע״י ר׳ יהושע או ר׳ משה הראשון איש־הורביץ. הפירוש היה לעיני והוא מיוסד על דרך הסוד. הכת״י נלקח ע״י אחי ז״ל לאמריקה. בבית אבא ז״ל היתה שמורה תעודת „קבלה״ (משנת תק״ל), שניתנה ע״י ר׳ משה הראשון ז״ל לשו״ב. אני זוכר את צורתה (נייר ירוק) וגם את תוכנה, בה היו הוראות להנהגת השו״ב כגון טבילה במקוה, לימוד שעור יומי במשניות ובגמרא, בדיקת הסכין ואחרי כל אלה על השו״ב לחדש את ה„קבלה״ כל שלשה חדשים.

השושלת השניה אשר המשכה עבר לארץ — שם מיסדה גם הוא ר׳ משה בן לר׳ מיכלה מזלוצוב. זכורני בילדותי בט׳ באב בקרתי ליד הציון שלו בביהק״ב הישן. על קברו היה אז בנין ומצבת אבן על הדלת. נשאר בזכרוני תאריך הסתלקותו — החקוק על האבן — לפי חישוב האותיות בפסוק „וימת משה עבד ה׳״. מאיזו אותיות מצורף התאריך — אין אני זוכר.

בנו היה ר׳ מיכל׳ה ז״ל, נכדו ר׳ מרדכי׳לה נפטר בערב סוכות תר״ס; בניו: ר׳ מיכל׳ה נפטר בקוריץ בסוף מלחמת העולם הראשונה ור׳ שלמה׳לה נפטר בארץ. נכדו ר׳ מרדכי׳לה ממשיך את השושלת בירושלים.

לאותה התקופה, תקופת התגברות התנועה החסידית, מקבילה תקופת המהפכה הצרפתית החלו מנשבות באירופה רוחות חדשות: אמנסיפציה, שויון, אחוה והסערה הגיעה גם לרחוב היהודי. קמה תנועת ההשכלה. ראשיתה בברלין, ומבשרה מנדלסון, המאספים, הסערה עוברת את ערי גליציה והגיעה, איכשהו, דרך דובנה וקרמניץ גם לזוויהיל אשר בוהלין. והנה זה פלא! גם בזוויהיל בדומה לרוזין ולעוד חצרות צדיקים חדרו קרני ההשכלה ופגעו בבתי הצדיקים. ר׳ נחמן בן הצדיק קצרה נפשו באגדות קדומים ובשיחות מני קדם. הד סערות הימים מטלטל אותו ביום הקדוש לעם ישראל, יום הכיפורים, הרחק הרחק מאותו העולם בו שקע ומאותם הענינים שהעסיקו אותו עד עכשיו. ובצורה דרסטית הוא מנתק את עצמו בפעם אחת ולתמיד מעולם ישן זה. הוא פורץ את הגדרים וקורא להתחדשות ולשנויים בדרך ההשכלה. הפרשה כולה, האמיתית כשלעצמה, מתוארת בספר „לאן?״ של בן עירנו פיארברג ז״ל. אין הנפשות הפועלות בסיפור זה מופיעות בשמות בדויים אלא כולו מעשה שהיה קיים. הרי גרעיני ההשכלה הונחו בזוויהיל עוד בראשית המאה ה־19 אם לא עוד בתקופה יותר מוקדמת. יכולים אנו להסתמך על הגניזות בבתי הכנסת וכן בעליות הבתים ובהן מצאנו לא פעם בין ה„שמות״ שרידי ספרים בכעין „שמות״ ספרי התנ״ך עם ה„באור״ מדפוסים של המאה ה־18 וכן מספרות המאספים. זוהי עדות חיה על קיומו של חבר משכילים בעירנו בתקופה ההיא.

כל האמור כאן בא ללמדנו, כי החסידות וההשכלה בזוויהיל ירדו כרוכים זו בזו; גם נאבקו זו בזו ושתים אלו שמו את השפעתן ועיצבו את פני הדורות הבאים.

נצטרך לדלג על פני תקופה של 150—100 שנה ונצטמצם בהעלאת דמויות שחיו ופעלו בדורנו אנו. בהעלאת הדמויות של בני עירנו, דמויות שהיו ואינם עוד אנו מתכוונים להשיג שתי מטרות, האחת היא הנצחתם והשניה היא להנחיל לבנינו ולדורות הבאים את מורשת העבר שלנו למען ידעו את המקור שממנו שאבו הם ואחריהם אנו, בנינו ובנותינו, את הכוח לשאת בעול המאבקים הנועזים ולעמוד במבחנים הנוראים אשר שר האומה העמיד בפניהם אותם ואותנו בימי המסה ההיסטוריים ולמען ידעו, כי שורש צמיחתנו ומקור יניקתנו, אלה הם אשר הכשירו אותנו לפעלים ולמעשים, יחד עם רוקמי מסכת הפאר של כנסת־ישראל.

מ. ש. גשורי

זוויהיל — עיר החסידות

ר׳ משה הצדיק מזוויהיל

ר׳ משה, מייסד בית הצדיקות בזוויהיל, היה בר אוריין, בן לאביו הגדול ר׳ יחיאל מיכל המגיד מזלוצ׳וב ונכד לסבו הגדול ר׳ יצחק מדרוהובץ, שהיה ידוע בדורו. ר׳ משה היה, איפוא, „מגיד בן מגיד", שהמגידות עברה להם בירושה מדור לדור. בתפקידו כ„מגיד מישרים" בזוויהיל שירת את החסידות לא רק במקום שבתו, אלא היה חוזר על פני עשרות ישובים גדולים וקטנים בסביבה להפיץ את תורת החסידות בין המוני ישראל.

ר׳ משה היה מטיף נפלא ובנועם לקחו משך אליו את הקהל. הוא היה לא רק „נאה דורש" ומוכיח בשער, כי אם גם פועל ומפעיל לתקנתה של החסידות, לתורה ולתעודה. צדקתו ויראתו מילאו את כל הגיוני נפשו ופועל כפיו. רעיונותיו היו נעלים ושפתו צחה ונעימה. מאביו המגיד קיבל את כשרונו במגידות וגם בנגינה. צלילי הנעימה השפיעו לטובה גם על הנושא התעמולתי, והודות לשתי התכונות האלו נתעלה לכסא הצדיקות וההשפעה.

זוויהיל היתה עיר מאוכלסת יהודים. בהיותה מרכז לחסידות גדלה עוד יותר, ורחובותיה מלאו המוני חסידים, שבאו לשבתות ולחגים לחסות בצל רבם. רב היה מספר בתי הכנסת בעיר לתורה ולתפילה. ואף ר׳ משה הקים בחצרו בית תפילה, שבו היה מתפלל במשך כל השנה. רק בימים הנוראים היה מתפלל בבית הכנסת הגדול ושופך את נפשו בתפילה עם כל קהל המתפללים. כמוהו נהגו גם בנו ר׳ מיכל׳ה ובן בנו ר׳ מרדכי׳לה. הוא נפטר בי״ז אייר תקצ״ז.

ר׳ יחיאל מיכל

ר׳ יחיאל מיכל (תקמ״ח — תרט״ז), שמילא את מקום אביו בצדיקות זוויהיל נשא לאשה את דבורה בת ר׳ ישראל חיים בן הרב אברהם המלאך, בנו של המגיד ממזיריץ וממנה נולדו לו שלושה בנים ושלוש בנות. היתה זו אישיות מיוחדת ומופלאה, שרק ההווי הישן של החסידות הראשונה היה מסוגל לגדלה. הוא לא הלך בגדולות ולא רדף אחרי הכבוד, והיה חביב על ההמונים והתקרב להמוני העם — אומנים ופועלים, חנוונים זעירים וכדומה. התקרבות זו נבעה ממניעי נפש עמוקים הומאניים; רגשי אהבה, חמלה ורחמים

היו ערים בו תמיד, השתתף בצער הסובלים, המקופחים ומחוסרי פרנסה ושאף להקל בסבלם. הוא אהב את „עמך" משום שחבב את הפשטות והצניעות.

באופיו מיזג את האקסטאזה החסידית, העליצות התמימה והפזיזה כאחת, היה רוקד שעות שלמות במסיבות שבת ומועד ושופע ניגונים ממעיין הצדיקים הותיקים.

התוים של „הניגון הקדוש". די נאטן פון „הייליקן ניגון".

ר' מיכל הוא שנתן זכות בכורה ל„נגון הקדוש" בזווהיל על פני יתר הניגונים שהושרו בצוותא במסיבות שבת וחג. הניגון גדוש רגשות ודמיון, שמחת חיים ואמונה. הרקע הנפשי הוא אוירת המסתורין של החסידים בשעת ישיבתם לפני הצדיק. עתים מגיע סיגנונו של הניגון לניב סמל האמיתיות. והמאזין נהנה וסופג את החוויות כמו שהן. אמנם הניגון אינו נוח בהתחלתו לכל מאזין אבל מי שתפס אותו רותק לצליליו השקטים והסוערים כאחד. בראשונה היה הניגון רק נחלתם של חסידי זווהיל והדינאסטיות הקרובות קירבה משפחתית כגון: סטיפאן, ברזנה, ליביושיי. מעט מעט הלך הניגון ורכש את הלבבות, עד שהיה שגור בפי כל בני העיר, חסידים ומתנגדים גם יחד, מעין „נגון הניגונים". עוד בתרל"ח הושר הניגון בשני ואריאנטים. ברבות הימים, עם פירסום הניגון בשדרות הרחבות של החסידים, החלו להתחקות אחרי מוצאו, וזקני החסידים קבעו אל נכון שהוא חובר ע"י המגיד ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב, שהיה אחד המנגנים בבית הבעש"ט. ומקובל היה בבית צדיקי חב"ד, שהבעש"ט כינה אותו בשם „הניגון המעורר רחמים רבים". האגדה מספרת: כי הבעש"ט צווה לפני פטירתו לשיר לפניו אותו ניגון מחבוריו של המגיד מזלוטשוב, והתלמידים שחסו בצלו קיימו את הפקודה בדביקות והתעוררות דלעילא. אחרי כלותם לשיר, אמר להם הבעש"ט: הריני מצהיר בפניכם, שכל מי שישיר את „הניגון המעורר רחמים" בהתעוררות של תשובה, אקשיב לזמרתו בכל מקום שאהיה ואעורר רחמים על הזקוקים לתשובה ורחמים".

הניגון הפך להיות לחם חוקם של בית צדיקי זווהיל, והוא מושר בכל תפוצות חסידי זווהיל ונודע בשם „הניגון הקדוש". ואף בירושלים, שבה קבע מקומו נצר מצדיקי זווהיל, מושר הניגון.

ר׳ מיכאל׳ה נפטר בי״ב תשרי תרס״ז, כבן 70 והשאיר אחריו את בנו ר׳ מרדכי׳לה כממלא מקומו.

ר׳ מרדכי׳לה

הוא היה השלישי בשושלת וחסידי אביו דבקו בו. בשעתו נחשב כאחד מגדולי הצדיקים בדורו. הצטיין באהבת ישראל ובעסקנות ציבורית ודגל בסיסמת הכתוב „האמת והשלום אהבו״.

החסידים הזקנים שהכירוהו מקרוב ונהנו מזיוו נושאים בלבם את זכרו כקנין יקר. עד היום מדברים עליו ישישי חסידיו מיוצאי זוויהיל אשר בירושלים ובמקומות אחרים בארץ כאילו הוא עדיין בחיים, ואין קץ להתפעלותם על דרכי חייו והתנהגותו. משיחותיהם עליו מסתבר שר׳ מרדכי׳לה היה בעל לב טוב ומוח בהיר, שכל רז לא אניס ליה בתורה ובחסידות, ומי שנפגש אתו פעם הוקסם משעור קומתו בכל השטחים. כל מלה שיצאה מפיו היתה מדודה ושקולה ועצותיו לשואלים בדעתו היו מחושבות בעמקות מופלאה. הוא היה מעורב בין הבריות ולא הסתגר בד׳ אמותיו.

כל חייו היתה בריאותו לקויה והוא לא שם לב לכך במיוחד. מטבעו היה רזה אך בעל לב בריא, והודות ללבו החזק האריך ימיו לא פחות מאביו. חולשתו לא הפריעה לו לעסוק בעניני צבור חשובים. הוא היה צנוע וענוותן. מהגבאי שליווהו בקש שבמסעיו על פני הערים לא יעשו לו פרסום. הוא היה תמיד שקוע בדביקות ויכול להישאר שעות על שעות נשען אל עמודו שקוע במחשבותיו, בלי שהחסידים העיזו להעירו. הכסף היה שנוא עליו; הוא היה נוגע רק בקצה הפתקה שהגישו לו החסידים, כדי שלא לנגוע בכספי הפדיונות. את כל הפדיונות היה מחלק בין העניים והנצרכים.

ר׳ מרדכי׳לה נפטר בערב סוכות תרס״א בגיל 75. הוא השאיר אחריו שני בנים צדיקים. ר׳ מיכל׳ה בנו עבר לקוריץ וניהל שם עדת חסידים ואילו בנו השני ר׳ שלמה׳לה מילא את מקומו בזוויהיל שנים רבות עד שעלה לא״י וקבע את מושבו בירושלים, ובה נפטר בכ״ו באייר תש״ח.

---

*) שני בניו, הבכור רבי מיכאל׳ה ורבי שלומקה׳לה הצעיר ממנו בשנים מלאו את מקום אביהם לאחר פטירתו. מאות חסידים נהרו אחרי שניהם, שהיו מכובדים ובמידה מסוימת גם נערצים על חוגים שונים, ביחוד חוגי בעלי המלאכה.

עם הכיבוש הסובייטי עבר רבי מיכאל׳ה עם רבים אחרים לקוריץ. נפטר לאחר זמן קצר ונטמן שם. רבי שלומקה׳לה נשאר בזוויהיל גם לאחר הכיבוש הסובייטי מ־1920 עד סוף שנת 1925. השלטון הסובייטי העריך את אישיותו ולא הפריע לו לנהל את המסתופפים בצלו. בראש־השנה תרפ״ו הוא הגיע ארצה, קבע את מושבו בירושלים. גם כאן התרכזו סביבו מספר חסידים. קנה לו פרסום רב עד לכדי הערצה. נפטר בכ״ו באייר תש״ח.

המערכת

ש. צ. זצר

דמויות מהעבר

ר׳ פסח׳ל פיני מרדכי׳לס

הרבה שנים חלפו מאז נעקרתי מעיירתי האומללה ועדיין שמורים בזכרוני בכל זוהרם הרב, כל הדמויות הקדושות שלאור נשמותיהם הגדולות התחממה נפשי בשנות נעורי. צלליהם ליווני כל ימי חיי וצללו עמוק בנבכי רוחי. יותר מכולם נחרתה עמוק בנפשי דמותו הנלבבת, אפופת הוד וזוהר מיוחד — דמותו של ר׳ פסח קוטמן ז״ל.

אם לדורנו נתגלגלה הזכות הגדולה להנות מזיום של צדיקים עולם — מובטחני כי הוא היה אחד מהם.

***

כבר הרבה שנים חלפו מאז ועדיין דמותו חיה וחרותה בזכרוני. קסם נפשו מלאת האור מרחף לעיני רוחי. רגילים לכנות בשם „גאון״ — את האישים שהגיעו לשלבים העליונים במדע, שירה וספרות, שהצטיינו בשכלם החריף. אולם ישנם גם גאונים כאלה, ובמספר רב, שאינם גלויים לכל. כשם שישנם „גאונים״ בחריפות המוח, ככה קיימים בעולם גאונים — בעלי־לב.

אנשים שלא נתברכו בחריפות שכלם בכשרון בלתי מצוי אלא השיגו את השלבים העילאים בטוב לבם הרוחש אהבה וחסד. כשמש מזהירה ומחממת הם מתהלכים אתנו בחייהם הפשוטים ומפיצים אור וזוהר מסביבם. מעין בלתי פוסק של חסד ורחמים מפכה בלבותיהם וברחבות ופזרנות עילאית הם מחלקים את אוצרותיהם.

ואחד מ„גאוני־הלב״ — שביכלתי להשיג בדמיוני היה ר׳ פסח׳ל פיני מרדכי׳לס. טוב לבו הצטיין בגאוניות מיוחדת. בתוך לבו הרעידו נימי נפש עדינים, מהם השתפכו צלילי הוד, הרעיפו לתוך לבותיהם של האחרים ולתוך נשמותיהם. צלילי הוד ויופי של אהבת עולם, של חמלה ורוך. הוא חונן בלב עמוק של „בעל שם״ מפואר. הוא היה פנינת היופי במכלול הקבוץ הטלנאי שלנו ובודאי שהוא היה היהודי היותר גדול ביניהם.

הוא היה אחד הגדולים ביניהם, אף כי הוא לא נמנה בין ראשי הלומדים — יודעי תורה וחכמה. בבית התפילה הטלנאי היו רבים שידעו יותר ממנו לשחות בים התלמוד והפוסקים. ליותר מידיעת פרק במשנה ופרשת „מאור ושמש״ לא הגיע. ברם, הוא היה פנינת חמד בכתר הקבוץ הטלנאי — לא בראשו החריף כי אם בלבבו היהודי הגדול והעמוק. והוא הצטיין במדותיו התרומיות ומעשיו הטובים. מה שהחסיר אלהים ממנו בכשרו האינטלקטואלי העניק לו במדה כפולה ומכופלת בלב מחונן רגשות עדינים.

הנה הוא מופיע לעיני רוחי, כשהוא זורח כאילו בנהורא עילאה, עולם של חסד וטוב לב נבעו מפניו, משתי מעיינות עיניו זרמו תמיד אור וחמימות ונדמה היה, כי הוא חותר ומחפש תדיר למצוא אי איפוא את מי שהוא הזקוק לרחמיו וסיועו.

רצינות מיוחדת התרכזה תמיד בפניו השרויים דאגה, כאילו הוא שרוי בין כתלי בית חולים ונפשו ערה לתפוס כל תנועה ואיושה קלה או הד צלילו של הזקוק לעזרה. מחפשי העזרה לא הזדקקו אף פעם לחפש אחריו. נכונותו לעזרה חיפשה ומצאה תמיד את הזקוקים לה.

היתה לו יד חפשית ורחבה ויותר מאשר פיזר בצדקתו בגלוי הרבה ב„מתן בסתר" שלו. הוא כבר ידע, בהכנסו בכל ערב יום חמישי בשבוע לבית התפילה, למי מיהודיו „חסר לשבת". והוא כאילו התגנב מאחוריו ותוחב לו בכיסו רובלים אחדים ל„שבת". ובבואו לבקר חולים — מצאו תדיר החולים העניים לאחר צאתו רובלים אחדים מתחת לכרם. בהזקק אחד מ„אנשי שלומנו" לנדוניה ל„הכנסת כלה" — היה פורס לו בסתר את כל „סכום הנדוניה". ובהגיע קיצו, במצב של סכנת נפשות, הוא מוסר גם את נפשו וחייו בעד אחרים ברצותו להצילם.

***

כשאור זרוע קורן מפניו הנני רואה אותו לפני עיני, כשהוא עומד ליד פתח ביתו בימי הפרעות הגדולים ושריפת העיר ב־1919 וזועק ליהודים הבורחים מאימת הפורעים ומחפשים מחבוא מכנופיות הרוצחים שפרצו לעיר: יהודים, הכנסו להחבא למרתף ביתי, גדול הוא מרתפי להכיל את כולכם!

והיהודים נכנסו והצטופפו במרתפו והוא עמד בפתח ביתו ושמר על הנחבאים, וכשפרצו הפורעים לביתו ותבעו ממנו, תוך מכות והתעללות בו, להראות להם איפוא נחבאו היהודים שנכנסו לביתו — הוא עונה להם: אערה את נפשי למות ולא אסגור את היהודים. הם הרגוהו בעמדו על משמר מרתפו. כך הוא מוסר את נפשו בשמרו חיי יהודים אחרים. ושתי יממות, לילות וימים, התגולל ההרוג־הקדוש בחוצות העיר בין שאר ההרוגים. ורק ביום השלישי, כשהגיעה אשתו הצדקנית, שיינה רחל, שהיתה חברותו האמיתית בלב ונפש, בצדקותיו המרובות, מהעיירה הקרובה שאליה ברחה לפני כמה ימים, עם עוד הרבה יהודים — סחבה את גופו ביחד עם עוד כמה נשים וגברים, לבית הקברות. כך הביאו אז בעיירתי האומללה את המתים לקברות ישראל. ככה סחבה גם היא את בעלה הצדיק־הקדוש בידיה החלשות, סחבה סחוב ועמוד, סחוב ועמוד, עיפה ומדוכאת — לבית הקברות.

כך סחבה את הצדיק הגדול. את אחד המחוננים ביותר בלב קדוש־גאוני, סחבה למנוחת עולמים באופן כה מחפיר. ואלהים מנע גם אז את רעמיו וברקיו מרקיע עוזו ולא הרעימם עלי ארץ וחמתו לא העיר ולא השמיד את הרשעים מתחת לשמי ד׳.

ר׳ זוסיה רדזבילר

ר׳ זוסי׳ רדזבילר, הנני זוכרהו עוד היטב. הוא היה גבה קומה ורזה, זקוף למדי אם כי מצד אחד נכפפה קצת כתפו. היתה לו הדרת פנים מיוחדת, בשערות שהכסיפו כולן, פנים מאורכים עם זקן צר וחד שנמשך למטה. הוא נראה תמיד נקי ומצוחצח בסורדוט שחור ארוך, ומכנסיו מופשלים, כמנהג החסידים, ומגפיים ארוכים שהיו מצוחצחים ונוצצים תמיד.

למדן גדול, כנראה, לא היה. ברם הוא היה בודאי בן תורה והצטיין ביחוד במדה מפליאה באמירת תהילים, שפרסמה אותו לתפארת. זכיתי פעם לשמוע את נגינת התהילים שלו שהפליאה במתיקות מיוחדת. קשה לתאר את מי שהוא אחר שישקיע יותר געגועים, כסופי לב ורגש עילאי בפרקי תהילים כמוהו. שמעתי את ה„תהילים" שלו רק פעם בחיי זה היה בשחר יום ששי שנקלעתי לבית התפילה הטלנאי שלנו, איפוא שהייתי ער וערכתי אשמורת לילה, שהיתה ליד ביהמ"ד הישן, איפוא שעיינתי לפעמים בספרים שלא נמצאו אז בבית התפילה שלנו ולפעמים גם להתבדר קצת לאחר היותי שקוע

שעות רצופות בלמוד מאומץ. באותה שחרית מוקדמת זכיתי להקשיב לתהילים שלו שצד והקסים את מעייני נפשי ועד כה אינה משה מזכרוני.

ר׳ זוסיה זכה לאריכות ימים מפליאה ומת בגיל 107. על זכותו בגיל חיים זה מספרים עובדא זו: בשחרותו היה מלמד לבניו של הצדיק ר׳ משה׳לה, מגיד העיר. ופעם פרצה בנוכחותו מריבה בין הצדיק ואשתו ובפחדה להתגברות המריבה נסוגה האשה והנה תפס ר׳ משה׳לה מעגילה בידו והסתער עליה. בראות זאת ר׳ זוסיה רץ ועמד ביניהם והוציא ממנו את המעגילה — והצדיק, בשוך אח״כ זעמו עליה, ברכוהו בעד זה שעצרו מביצוע הפשע להכות את הרבנית.

מאז, לאחר הסתלקות המגיד ר׳ משה׳לה, בחלות ר׳ זוסיה היו משגרים שליחים ל„אהלו״ של הצדיק להתפלל בעד שלומו והבראתו. ובכל פעם השתפר מצבו של החולה עוד לפני שוב השליחים מבית העלמין.

ר׳ זוסיה מת לפני 60 שנה, ז״א כיום בערך 167 שנה להולדתו. הוא היה איפוא כמה שנים עם יתר צדיקי הדור שהופיעו בדור השני של הבעש׳ט, והיה מחבורת הרב מברדיצוב, ר׳ נחמן מברסלב, הסבא משפולה ואחרים זצ״ל.

בתקופת ר׳ משה׳לה היו עוד כמה צדיקים בזווהיל. ברם הוא היה החשוב בהם והוכתר ע״י המגיד ממיזיריץ בתואר ה„מגידות״ בזווהיל וסביבתה.

בילדותי שמעתי ספורים נפלאים, אגדות על ה„חבריה״ — השם הכולל של חבורת הצדיקים בעירנו בתקופה זו.

אגדה אחת מסרה על כינוסם ב„ליל שבת״ בבית המדרש להגיד „שיר השירים״ בצבור. ולא הורשו, מלבדם, לאף אחד לחדור באותו הזמן אליו. במשך כל זמן היותם בבית המדרש עטף „עמוד אש״ את כתלי הבית וכאילו הזהיר בזרים מלהכנס לשם.

(תרגם ע. א.)

פחדנות.

„אשרי אדם מפחד תמיד״. לעולם יהא אדם דבק במידת הפחדנות. תהא דאגתו לכל הנעשה על־ידו — שיעשה כראוי, ושלא יכשל בצעדיו בארחות חייו. ברם אין להגדיש את הסאה במדת הפחד יותר מדי. אל לנו לתת מהלכין להפריזה במדה זו — כמו בשאר המדות היפות.

ישנם כאלה, אשר מרוב דבקותם במדה זו נוהגים בה בהפריזה רבה. רגש הפחדנות פורש את שלטונו אצלם על כל הרגשות האחרים. הרגשת הפחד מפני אבני הנגף בדרך החיים אינה מניעה אותם לנקוט באמצעי זהירות ולחשב את דרכם כיאות, אלא היא מביאה אותם לידי ניוון גמור ולשיתוק כל פעולה. הם מהלכים בהולים ומבוהלים, אובדי עצה ותועי דרך. רגש פחד ממין זה עושה את האדם לחדל־אישים.

ואיש פחדן ממין זה — פחדן מרוב יראה וחסידות יתרה, חרות בזכרוני עוד מימי ילדותי.

עדיין ניצבת לנגד עיני מראה דמותו של ר׳ מרדכי ששהה בעירנו מספר חדשים ושם משכנו בבית המדרש.

איש נודד היה ר׳ מרדכי. הוא ערך גלות — מן הסתם.

מעיר לעיר הוא היה נודד. את בית המדרש שבעיר איזה למושב לו בכל מקום שאיקלע לשם. נראה היה כמו גלגול של גרוגרת דרבי צדוק. כל גופו — שק עצמות יבשות. רוב ימיו — צומות. מאכלו — פת־לחם חרבה טבולה במים. הוא היה עוסק בתורה ביום ובלילה.

אכן, איש צדיק, קדוש ממש. איש אשר עיניו זולגות דמעות כל היום ללא הפוגות. עיניו — מקור דמעה בלתי פוסק. ולבו נאנח ומתאנח.

אז בימי ילדותי, ואני עודני נער וטרם קניתי בינה, החיים עוד לא עצבתני, דמעת האחר היתה עוד מזילה דמעה גם מעיני. אנחת האחר היתה מרעידה את לבי. לא יכולתי לראות בצערו. רק ראיתיו בוכה ופני נתעותו ופרצתי בבכי גם אני. כל אנחה פורצת מלבו היתה צובטת את לבי והייתי מפרפר ביסורי־כאב.

זוכרני, פעם, למראה התיפחותו המרה, קרבתי אליו בעינים דומעות — אף אני — ובקול חנוק מבכי קראתי אליו ואמרתי: — רבי מרדכי, רבי מרדכי, מפני מה יבכה כבודו? — והוא ענה ואמר אלי:

— בני, בני איך לא אבכה, ואני נושא על גופי את המשא הכבד של החטאים הקשים שחטאתי? איך לא אאנח ואני חש בבשרי את כבלי הברזל שהשטן אסר אותי בהם?

איש קדוש ופרוש זה ראה את עצמו כעובר עברה; זה אשר היה רחוק מכל תענוגי העולם הזה מצא את עצמו אסור בכבלי השטן.

ואני זוכר עוד אחד, והוא בן עירנו, תושב ולא גר. אף הוא פחדן היה. אבל לא דוקא פחדנות משום יראה ועבודת־השם.

פחדנותו הצטמצמה בשטח קטן של תקרה אחת ויחידה. הוא גילה פחד מוזר מפני קטע שבתקרת בית הכנסת הצ׳רנוביל׳. הוא היה מבין מתפללי בית הכנסת הזה.

בביתו הוא, וכן בכל בית או בנין אחר לא ידע כל פחד משום תקרה. בבתים ובבנינים ההם בטח בתיקרות, כי לא יבגדו בו וחייו שם הם מחוץ לכל סכנה.

והחלק הקטן הזה שהחזיק אותו פחד מתמיד, מקומו בתיקרה מעל לפתח הכניסה לבית הכנסת. ורק חתיכת תקרה זו הסבה לו צער ועגמת־נפש בלי גבול. ברי היה לו, כי חתיכת תיקרה זו נדונה לקצור ימים וקרוב יום אידה. ואשר לתיקרה בכללה היה שקט ובוטח: אין שום אסון נשקף לה.

משום כך, הוא היה רגיל להקדים את בואו לבית הכנסת לפני הכל ולאחר את צאתו מבית הכנסת אחרי כולם למען אשר החלון ישמש לו לכניסה לבית הכנסת וליציאה ממנו תחת הדלת. הוא נקט באמצעי זהירות זה בכדי למגוע את הסכנה האורבת לו.

והיה, כי איחר את בואו לבית הכנסת או כאשר הוצרך להקדים את צאתו ממנו והוכרח להכנס או לצאת כמו כולם דרך פתח בית הכנסת — כאילו הקיץ הקץ עליו וכמעט שהיה גווע מרוב פחד.

עזריאל אורי
רמת־גן

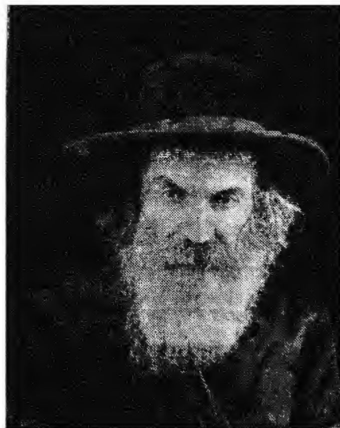
אישים וחוויות

בשריפה הגדולה ב־1919 נשרף גם הפנקס העתיק, שהיה שמור בבית המדרש, ושבו נרשמו קורות העיר ואישיה המרכזיים מכמה מאות שנים. כך אבדו הרבה זכרונות ופרטים על אישים רבים שהסתופפו בעירנו ובעירות הסמוכות — מזיריץ, קוריץ ופולנאה וכו׳ — אשר שמשו מרכז רוחני למחוללי החסידות ופרשניה.

בערך בימי המגיד ממזיריץ הגיע לעירנו ר׳ משה׳לה, הבן הרביעי מחמשת בניו של ר׳ יחיאל מיכל מזלוצוב, שנודעו בשם „חמישה חומשי תורה". האגדה מוסרת, כשנשאל הבעש"ט לפני פטירתו על שמות יורשיו אמר שיש לו שלושה יורשים, המגיד ממזיריץ, ירש ממני את התורה, ר׳ פנחס מקוריץ את החכמה ור׳ מיכל מזלוצוב את הקדושה. ר׳ משה׳לה קיבל מהמגיד ממזיריץ את תואר ה„מגידות" בעירנו ויסד את השושלת הזוההילאית. לשושלת זו היתה השפעה רבה בעיר. קורות השושלת בעירנו נמסרו בספר ע"י אחרים. אסתפק לכן, רק בהעלאת דמותו של אחד מטובי האחרונים בשושלת זו, והוא הצדיק ר׳ שליומקה. ואתחיל באביו ר׳ מרדכי׳לה.

הצדיק ר׳ מרדכי׳לה

את נכדו ר׳ מרדכי׳לה, הספקתי עוד להכיר בילדותי. הוא היה יהודי נמוך וצנום מרוב סיגופים. התבודד והסתייג מחסידיו הרבים, שדפקו על דלתות חדרו הצר. השפעתו היתה גדולה על הרבה חוגים, שהקשיבו לדבריו, ואגדות רבות נמסרו עליו. יום מותו בערב סוכות (תר"ס או תרס"א), החריד את כל הצבור בעיר. באותו היום שבת המסחר, נסגרו כל החנויות ובתי המלאכה ואלפים רבים נהרו והצטופפו ליד הבית שבו גר, וליוו אותו לבית הקברות.

הצדיק ר׳ שליומקה׳לה

לאחר הסתלקותו של ר׳ מרדכי׳לה המשיכו את השושלת בניו — ר׳ מיכל׳ה ור׳ שלמה׳לה, ביחוד הצטיין ברוב צדקתו, תמימותו וטוב לבו — צעיר הבנים ר׳ שלמה׳לה. הוא היה מכנס לביתו תלמידי ישיבה שנהרו אליו וכלכלם על חשבונו, אף כי היה שרוי תמיד בעֹני ובדחקות רבה.

תום לבו הובלט בימי הפרעות ב־1919 כשהפורעים השתלטו והטילו אימים על אנשי העיר, אשר לא ידעו במה להיאחז ואיך להינצל. הוא חירף את נפשו ויצא עם כמה מנכבדי העיר

להיפגש עם הרוצחים ובהשפעת משלחת זו נמנעה לא במעט ההשמדה הכללית. בימים ההם תבעו הפורעים מהיהודים למסור להם את הבריון „קיטיי־באבה", אחד מבריוני העיר שהסתגל והצטרף לבולשיביקים ולדברי הפורעים נרצחו באשמתו, כמה מבריוני הכנופיות. הוא התחבא בתחומי העיר וקשה היה למצאו, והפורעים איימו ברצח המוני אם לא ימסרוהו לידם. חקרו אנשי העיר ומצאו את עקבות מחבואו ובאו לר' שלמה'לה לשאול, אם מותר להסגירו לרצח? — הרב נרתע וקרא: על כגון אלו נאמר לנו „ייהרג ואל יעבור" — אסור לנו למסור במו ידינו יהודי לרצח — אם כי הוא מחוג הבריונים שגרמו לנו הרבה צרות. השו־אלים נרתעו לשמע דבריו ולא מסרוהו, עד שהפורעים מצאוהו בעצמם. אז הביאוהו לככר בית הכנסת ותבעו שאחיו הגדול, ר' מיכל'ה, ירצחו במו ידיו. ר' מיכל'ה סירב למלא את מבוקשם. המוני העיר היו צפויים להשמדה, עד שאחד מחבריו הבריונים, הסבל חנא, אשר נפשו נכמרה למראה העינויים, התאזר עוז והמית את „קיטיי־באבה" ביריה.

בראש השנה שנת תרפ"ו הגיע ר' שלמה'לה עם בני משפחתו לארץ ישראל. הוא התיישב בעיר העתיקה בירושלים והיה בה מ„הנחבאים אל הכלים"; את נצר משפחתו לא מסר לשום איש ושמר על מנהגו ללכת יום־יום, גם בימים הפרועים בהתנפלויות הערבים, ל„כותל" ולבלות שם שעות בתפילות. הוא היה מכניס לביתו חולי־נפש ו„מצורעים" שאף אחד לא כינסם; הוא כינס גם את ילדי ההפקר שהתגוללו בחוצות העיר העתיקה וכלכלם על חש־בונו. בימי המצור על ירושלים חיזק את ידי הלוחמים לעמוד על נפשם והעריץ את „הצעירים" העובדים והלוחמים שעמדו בגבורת מלחמתם; הוא העריצם בעד טוהר נפשם והטיף לכולם, שלא לחטט בחיפושים אחר כשרותם.

לאחת מקרובותיו שנשמעה לעצותיו יעץ להשיא את בתה רק לאדם עובד החי מיגיע כפיו. שכן רק בדרך זו יכולים להגיע לחיים כשרים וצודקים. הוא היה גם מחסידיו ומעריציו של הרב קוק ז"ל. הוא חי בצוותא עם כל מרי הנפש, שהתכנסו תחת חסותו עד סוף ימיו. בהל־ויתו בירושלים השתתפו המונים רבים, הרבנים והאדמורים בראשותו של הרב הרצוג.

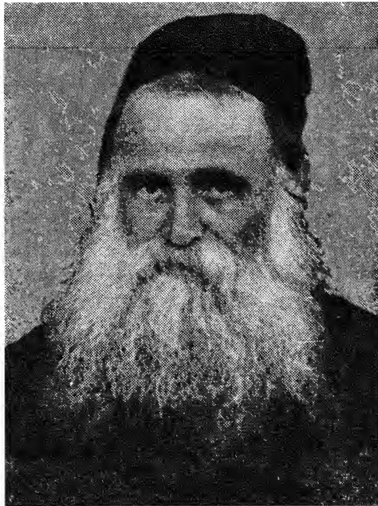
הרבנים

בימיו של רבי מרדכי'לה חיו בעירנו כמה רבנים גדולים. ביניהם הצטיין במיוחד הרב ר' משה שמואל ברוב השפעתו. הוא חיבר ספר גדול „באר משה" על ארבעת חלקי ה„שולחן ערוך", אך ורק חלק זעיר ממנו נדפס בשם „נחלת אבות"; כן השאיר בכתובים עוד ספר גדול וחבור על מסכת „כלה רבתי". הוא כיהן כרב ראשי בעירנו כ"ז שנים ונפטר בה' אייר תרס"ג.

באותו הזמן היה בעירנו גם הרב ר' הירשל בארו, שהצטיין בטוהר מידותיו. חי אז בעירנו גם הרב ר' שמחה קופשטיק. הוא לא שימש בכתר הרבנות בעיר, אלא פעל בה הרבה, והרבנים הגדולים שבאו אתו בכתובים בעניני שו"ת (שאלות־ותשובות"). קראו לו בשם „הרב מזווהיל". בין האישים הרבניים הנערצים בעיר היה הדיין ר' אלטר, מראשי החסידים הטלנאים, שהצטיין במידותיו האצילות ובעדינות רוחו. על אישיותו נמסר לחוד בספר.

ראוי לציין את אחד הרבנים הראשיים בווהלין — יליד עירנו ששימש כרב בקרמניץ, ושמו הרב ר' זאב משנה מזווהיל. הוא היה גאון מפורסם ובקי גם בהוויות העולם ורבים מאנשי המעשה דפקו על דלתותיו והיו מזמינים אותו אף למרחקים לבוררויות ולדיני־תורה בעניני מסחר, יחד עם חברו ר' אלטר מקונסטנטין ישן. הוא היה נוהג את רבנותו ברמה

בלי משא פנים ולא פעם עורר על עצמו, את חמת תקיפי העדה שנלחמו נגדו. כשנפטר לא היה קל למצוא לו יורש, ובעיר פרץ ריב חזק על כסא הרבנות במקומו.

העילוי ר׳ יואל שארין

הוא היה מגדולי המחנכים התורניים, שרכש לו השפעה עצומה על חוגים רבים והטביע את חותמו לא רק על החיים בעירנו וסביבתה הקרובה, אלא גם הרחק ממנה בכל רחבי ווהלין. נוסף על דברי ההערכה שהובאו במאמרי הכולל רצוי לציין כאן כמה פרטים מקורות חייו.

הוא נולד בלוחוביץ, פלך פולטבה, להורים עניים, ששקדו על חינוך בנם. בעודו ילד הצטיין בכשרונותיו ונקרא בשם „העילוי מפולטבה״. רב הקהילה ר׳ משה־בר לוריא הכיר בכשרונותיו וסייע בידו לנסוע לוולוזין המפורסמת. שם קרבוהו הגאונים הנצי״ב ור׳ חיים סולוביציק ׳איפשרו לו להשתלם, עד שהיה גדול בתורה. כשהתחתן עבר לגור בבית חותנו הרב אלחנן שיף בטשרניק, פלך מינסק. שם הפצירו בו, כאחד הרבנים המפורסמים בסבי־בה, להיות רב באחת הקהילות החשובות, אולם הוא שם לו מטרה בחייו — להרביץ תורה בישראל ולייסד ישיבות במקומות שאין בהם מהלכים לתורה. לכן בחר לו את חבל ווהלין ושם יסד בראשונה, בתרנ״ז, ישיבה בעיירה ברז׳ניצה. כעבור איזה שנים העביר את הי־שיבה לזוויהיל; היא הישיבה הנודעת בשם „אור תורה״.

ר׳ יואל שארין הצטיין בלב רגיש והגיון צלול ועמוק. הוא לא הצטמצם בשטח אחד והתענין תמיד במתרחש בעולם כולו ובציבוריות היהודית. הוא ראה את בנין העם בריכוז ואיחוד כל הכוחות שבו ופרסם גם קונטרס מיוחד על ערך האחדות ורבה היתה שמחתו כש־הוקמה ברוסיה הסתדרות „אחדות ישראל״, שאירגנה לחטיבה אחת את כל החרדים; הוא ניהל תעמולה אישית לביסוס התנועה הזאת בווהלין ובאוקראינה כולה.

כשהשתלטו הסוביטים על העיר וסכנה נשקפה לישיבה — העביר אותה לעיירה הסמו־כה קוריץ, שהשתייכה כבר לשטח הכיבוש הפולני, והצליח להקים שם מעוז לתורה. לרגל מחלתו יצא לרפוי לורשה וכל מאמצי הרופאים להצילו לא הצליחו ונפטר שם בי״א אייר תרפ״ז—1927. בלויתו השתתפו מחוגי החרדים בוורשה, רבנים, ראשי ישיבות ותלמידיהם. את קברו חצבו ליד קברות שני מוריו בתורה, גדולי ישראל, הנצי״ב ור׳ חיים סולובייציק, אשר גם הם שוכנים בבית הקברות היהודי בוורשה.

ר׳ דוד בצלאל

הוא היה למדן מופלג: רוב הגירסות החמורות שבתלמוד עד הפוסקים האחרונים היו שגורות בפיו. באמצע שנותיו החל להגות בלמודי „סוד״ ומסתורין וסיגף את גופו המוצק בתעניות, כדי להגיע בעידון רוחו לעמקי הקבלה. הוא היה איש עדין־רוח ואציל שנענה ברחבות־לב לכל הפונים אליו. הוא אהב להתאבק בין חוגי „עמך״ — אנשי יגיעי כפים וחילק אתם את פתו הדל. שנים אחדות היה גר בביתנו ויכולתי להתחקות על מסתרי דרכיו. הייתי נדהם למידת הצניעות ופשטות נפשו של „אחד מל״ו״ שפרש מדרך הרבים ורחף בעולמות האצילים של המסתורין והקבלה.

הוא היה רגיל לקום בחצות, לאחר שינה של שתים־שלוש שעות, להתחמק מהחדר דרך החלון כדי שלא להקים רעש, והיה רץ באמצע הלילה — גם בימי החורף הקשים — לנהר הקרוב לטבילה ואח״כ נחפז לבית־המדרש הקרוב של הקצבים. שם למד עד צהרי היום והגיע לחדרו לאכול סעודה קלה, שהספיק להכין בעצמו, ואכל לחם צר. לאחר שנח במקצת היה חוזר שוב ללימודיו עד חצות הלילה. איזו רעננות, שלוה וחדוה פנימית היתה נסוכה בגופו המוצק ובהדרת פניו, שהשאירה רושם על כל מי שבא אתו בקשרים ושאל בעצתו.

הוא הצטרף למדוכאי העם, לסבלים ושואבי המים והיה להם לרב; פרש מלמודיו היק־רים לו מכל והיה לומד אתם בשעות קבועות את פרשיות השבוע וקטעים מ„חוק לישראל״. באותו הזמן היה בא בכתובים עם רבנים גדולים ודן אתם בסוגיות עמוקות יצו״ל כמסתרי הקבלה. חוגי „עמך״ היו כרוכים אחריו, אהבו להתאבק בעפר רגליו, אף הגינו עליו מפני המשטינים, שקמו עליו, מאז התחברו עם פשוטי העם והחלו לרדת לחייו.

נשמה עממית גדולה ועמוקה של צדיק טהר־לב שכנה בו והאצילה הוד והדר על כל סביביו. בשנותיו האחרונות כיהן כרב בעיירה רוגצ׳יב.

דוד רובינפין — בעל התשובה

בן לאשת אהרן טשסקיס מזיווגה הראשון לפני נשואה לר׳ אהרן טשסקיס וכל ימיו עשה בבית המדרש והתחנך על ברכי החסידות. בהגיע תור ההשכלה לעירנו החל לה־ציץ בספרי ההשכלה והתפקר, לדבריו, עד כדי כפירה בעיקר, אף כי לא התחבר מעודו לחוגי המשכילים או לאחיו הסוציאליסטיים ולא נמשך כלל לפעולותיהם. כעבור זמן מה ביחוד לאחר הפרעות, התאכזב מהאידיאלים „האביביים״, של „המהפכנים״ והיה ל„בעל תשובה״. האיש התפשט לגמרי מכל גשמיות. עזב את משפחתו, אשתו וילדיו הרכים, החל לסגף את עצמו בצומות משך שבועות, ואח״כ להתפלש לעיני כל על ספי בית־המדרש, בדר־שו מהאנשים „יראי אלהים״ לדרוך עליו ולענות את גופו ב„מלקות בית־דין״, כדי לזכך את נשמתו החוטאת והצמאה לאלהים. האדם נראה כ„משוגע״. הילדים התקלסו בו. בכל־זאת לא עזב את בית המדרש והיה דן אח״כ בדברי תורה בפכחות וצלילות־דעת.

זוכרני תמונה שהרעישה אותי. בלכתי פעם ליד בית־המדרש הדהימוני צעקות ושועה מחרידה. ניגשתי לבית והנה הוא מתפלש לעיני כל ליד הסף; בגדיו קרועים, עיניו מביעות זלעפות, כולו מתכרבל, רועד ומתחנן, שיסייעו לגופו להשתחרר מטומאתו, ששקע בה, ולהתעלות ממנה. אנשים עמדו סביבו — מהם חרדים לשלומו ומהם צוחקים ולועגים. אך הוא כאילו לא רואה אותם ומתפלל לטוהר נפשו. ותפילה זו היתה אמיתית, זכה, נשמתו צמאה לאלהים. בערוב ימיו עלה עם בני ביתו לארץ והשתקע בעיר העתיקה ליד ה„כותל", ושם בילה את סוף ימיו בצום ותפילה.

אישי המפנה הלאומי

בשנות השמונים, ימי ה„סער והדחף", התפרסמו בעולם הספרות והמחשבה שני אישים חשובים, מבני עירנו

א. לודויפול

המופלא שבהם הוא אברהם לודויפל (נולד בחשון תרכ"ו — 1866 לאביו ר' דוד דוב). הוא היה מצאצאי בעל ה„נודע ביהודה" ור' פנחס מקוריץ והתחנך על ברכי החסידות. בהיותו בן 16 התחיל לקרוא בחשאי ספרי השכלה. הדבר נתגלה וגרשוהו מבית התפלה הטלנאי. שירת בצבא, בהשתחררו מהצבא השתקע באודיסה והחל לעבוד כסופר בעתון הרוסי־יהודי „ווסכוד" ובעתונות היומית הכללית באודיסה. הימים היו ימי ביל"ו — ימי השחרות של „חיבת ציון" והוא התמכר לתנועה זו, אף כי לא נמנה רשמית בין חבריה. בשנת תר"ן (1890) יצא לארץ־ישראל, אך לא הורשה לו להיכנס לארץ ונשאר באלכסנדריה של מצרים, בתקוה שיעלה בידו במשך הזמן להתגבר על האיסור של ה„פתק־האדום". בינתיים עבד כששה חדשים כפועל פשוט בנמל, וכשנוכח לדעת שלא יוכל לבוא ארצה, עזב את מצרים ועבר לפריז שם למד בסורבונה, הכיר כמה סופרים ומלומדים והללו עזרו לו להשתלם בלמודים. עד מהרה למד את השפה הצרפתית והתחיל לכתוב בעתונות הצרפתית הגדולה, אף הוציא ירחון „ל'אקו זיוניסט" וכן כתב בעתונים: „המליץ", „הצפירה", „הדור", „השלוח" ועוד. אולם לבו היה במזרח. ובתחילת תרנ"ז (1897) הגיע סוף־סוף לארץ. לאחר ששהה בה כארבעה חדשים יצא לקונגרס הראשון. את רשמיו פרסם ב„לוח אחיאסף" — תרנ"ט, „מגדות הירדן לגדות הרהיין".

הוא השתתף בכל הקונגרסים הציוניים, שהתקיימו עד תרס״ח. בשנה זו עלה לארץ והשתקע בה. באותן השנים השתתף גם בעתונות הצרפתית הכללית ובהשפעתו פורסמו בעתונים בעלי ההשפעה „פיגארו״ ו„סאן״ מאמרים על התנועה והקונגרסים הציוניים. בש־נים שלפני הקונגרסים ו„מדינת היהודים״ להרצל—בימי משפט דריפוס—השתתף במערכה הגדולה להגנתו והיה מקורב לאמיל זולא, פיקארד, קלימאנסו, יוסף רינאק ועוד. הוא הת־רועע גם עם הרצל, נורדאו וברנאר לאזאר וכתב על עניני המשפט בעתונות הרוסית הגדו־לה וביחוד בעתון הליברלי „רוסקאיה וידומסטי״. הוא פרסם ב„לוחות אחיאסף״ מונוגרפיות מלאות ענין על ברנארד לאזאר, נורדאו וברוסית על הרצל ונורדאו. את עיקר מפעלו קיים בתרס״ג (1903) בווארשה ביסדו שם את העתון „הצופה״ — שריכז מסביבו את כל חוגי הצעירים, וברעננות רוחו ועמדתו הציונית האיתנה בימי משבר אוגנדה והפילוג שחל אחרי כן — שימש מיפנה בעתונות העברית היומית. ב־1907 יצא בשליחות „חובבי ציון״ לארץ־ישראל לשם הנחת יסוד לעתון יומי הגון בארץ. העתון לא נוסד, אמנם, מתוך קשיי המצב בארץ בימים ההם, אולם הוא השתקע בארץ והתיישב בתל־אביב, השתתף בכמה מוסדות ציבור, פרסם מאמרים בעתונות הא״י והיה ממכיני אסיפת הנבחרים הראשונה. פרעות מאי בתרפ״א זעזעוהו עד היסוד ולא יכל להתגבר על התרגשותו. ביום השלישי לפרעות, בכ״ה ניסן תרפ״א, נפטר בתל־אביב.

שמואל אבא פן

בן גילו של לודויפל. למד אתו בבית־המדרש והתפרסם בכשרונותיו כ„עילוי״. כשנתפס להשכלה גרשוהו מבית התפילה הטלנאי והוא עקר לז׳יטומיר על מנת להיכנס לבית־המדרש לרבנים. הדבר לא עלה בידו ויצא לאודיסה. התבלט כעתונאי מוכשר בעתונות היומית הרו־סית, פעל גם בצבוריות העברית ונבחר כ„רב מטעם״ באודיסה. לאחר שנפסל ע״י הרשות, מבחינה פוליטית, נבחר כרב בברדיצ׳ב. גם שם פסל אותו הגוברנאטור הקיובי מסיבות

פוליטיות. הוא הצליח אחרי־כן, בגיל 40, לקבל תואר עו״ד והצטיין כמשפטן מומחה, אף השתתף במועצת המשפטנים להגנה על בייליס ובמשפטים ציבוריים אחרים. באותו זמן פיר־סם גם מאמרים ב„השלוח״, לוחות „אחיאסף״ ו„הצפירה״. אחרי המהפכה פעל הרבה למען הפליטים היהודיים ונבחר כסגן ליו״ר ההנהלה של הקהילה העברית באודיסה וכציר לועי־דה הלאומית באוקראינה. הוא נאסר אחרי כן ע״י ה„יבסקציה״. בהשתחררו מהמאסר לאחר שהבולשביקים נסוגו מהעיר הספיק לצאת מרוסיה ולעלות לארץ. כאן תפס שוב מקום נכבד בחיי הציבור ופרסם מאמרים ב„הפועל הצעיר״, „קונטרס״ ו„הארץ״. הוא נפטר בכ״ו סיון תרפ״ג בתל־אביב.

חבורת פיארברג

גאותה של זוויהיל על קבוצת הצעירים הקטנה שנתגלתה בעירנו בסוף שנות ה־90 של המאה שעברה ובראשה עמד העלם הצעיר והמחונן מרדכי־זאב בן שמעון השוחט שהתפרסם עד מהרה כסופר בעל השפעה רבה על הדור, ידוע עד היום בשם מ. ז. פיירברג.

רישומו של פיארברג היה ניכר ביחוד על החוג המצומצם של בעלי „שאר רוח״, אשר התלכדו מסביבו וקלטו מזהרורי נפשו. הוא הטביע את חותמו לכל ימי חייהם, אם כי חלק מהם נפרדו אחרי־כן מהמחנה הציוני וכמה מהם אף עזבו את הציבוריות היהודית כליל. נימים מיוחדות נשזרו מחבורה זו, בעוד פיארברג חי, עם החוג הספרותי באודיסה ובעיקר עם אחד העם שהתיחס אליהם כאב ופטרון. אציין כמה אישים בולטים מחבורה זו:

ש. צ. זצר

הוא נולד בשנת 1876. פרטי חייו בתקופת פיארברג צויינו במאמרו על פיארברג הכלול בקובץ זה. הוא עזב את עירנו סמוך למותו של פיארברג ועבר לז׳יטומיר הסמוכה. ב־1901 פירסם ב„הדור״ של פרישמן את מאמרו הראשון „קולטורה עברית — קולטורה לאומית״, ובו התווכח עם ש. ברנפלד, אשר פרסם תחילה ב„הדור״ מאמר בשם זה. בגליון זה פורסם גם מאמרו „אנשים וסופרים״, ובהמשכים אחדים, על מאקס שטירנר ופ. ניטשה. הוא השתתף אז הרבה גם ב„הצפירה״ היומית ובתוספת הספרותית של העתון הזה.

כעבור כמה שנים עבר לעתונות האידישית והיה חותם את מאמריו בפסידונימים שונים ב־1912 יצא לאמריקה והחל להוציא שם ירחון „התחיה״, שלא יכל להחזיק שם מעמד ונפסק. מ־1922 החל להוציא באידיש את העתון „דאָס וואָרט״, תחילה כשבועון ואחרי כן כירחון. הוא כתב בעיקר על עניני הרוח ביהדות העתיקה, בימי הבינים ובתקופת החסי־דות, וכן מאמרי בקורת על הספרות העברית והאידית. הוא תרגם לאידיש חלקים מ„הזוהר״, המדרשים, משנה תורה־לרמב״ם ומהספרות העברית, ביניהם — גם כתבי פייארברג. ספ־ריו העיקריים הם: 1) אלגעמיינע גרונט־פרינציפן און כללים בנוגע דיני ממונות ודיני נפשות; 2) מידת רחמים, לפי מקורות התלמוד, המדרשים, הרמב״ם והזוהר; 3) די וויכטיג־סטע פיגורען און מאמענטען אין דער אידישער געשיכטע, ב־4 כרכים; 4). „די אנטשטיי־אונג פון קריסטענטום״ ב־6 חלקים; 5) „פיגורען״ — מסות על ביאליק. ברנר, ליעסין, מוריס ראָזענפעלד, נורדוי, פרופ׳ קאהלער, זנגוויל וי.א. הורביץ; 6) וואונדער מעשיות פון ר׳ נחמן בראָסלאוּוער. שני ספרים על ר׳ יהודה הלוי ור׳ אברהם אבן־עזרא, ועוד הרבה רשימות

בעניני השעה. הערכה מפורטת על יצירותיו החשובות ניתנה על־ידי ד״ר א. מוקדוני ותרגומה מתפרסם בספר זה לחוד.

בהיותו בז׳יטומיר התמסר גם לפעולה ציונית־ארגונית בוועד הגלילי הציוני ובימי הבחירות ל„דומה״ הרוסית השניה, כאשר הוצגה מועמדתו של ז׳בוטינסקי מטעם הרשימה הציונית, ביקר בעירנו וניהל תעמולה עזה בעד הרשימה הציונית.

פעולתו הספרותית הענפה ביותר התעצמה בשנים האחרונות. במכתביו האחרונים אלינו הוא כותב: „כמו להכעיס נהייתי עתה, לעת זקנה, כמעיין המתגבר. ברעיוני מתבשלות בכל יום מסות משוכללות שאינני מספיק להעלותן על הנייר, וגוברת עלי התשוקה העזה ללמוד ולחקור. הייתי יכול להיצמד ללמודים אלה, רק לשם חקירה בלבד, לפחות שש שעות ביממה, אולם אין ביכלתי להמשיך במצב זה ולבצע את חפצי. אני נושא בחובי איזו סוגיה חמורה שנתקלתי בה ומהרהר עליה הרבה, עד שהנני מספיק לעכלה ול־הרוות בה את נפשי, ומוסיף על־ידי־כך שעות תמימות לבירורים אלה. במלה אחת, לא חסר לי כיום צער ועגמת נפש. ברם בהם כלולים, מבחינה גדולה. גם יסורים של אהבה, שהנני גם מתגעגע ומתרפק עליהם״.

אברהם משסקים *

אחד הצעירים בחבורה המצומצמת של פיארברג בעירנו אשר ניחן בכשרון ניתוח מעמיק ושנון. לאחר מותו של פיארברג עזב את זוויהיל ועבר לאודיסה והיה מבאי ביתו של אחד העם. אחד העם חיבב אותו. קיוה ממנו גדולות ותמך בו מספר שנים גם כשעבר לפאריס ולמד בסורבונה. עוד בשחר ימיו נטה להשקפה המרקסיסטית וניסה לבסס ברוח זו את התפתחותה של הספרות העברית (במאמרו היפה „ספרותנו״ ב„הדור״ של פרישמן — 1902). היה פעיל בתנועה הציונית והשתתף בועידת מינסק כבא כח הקבוצה הדימוקרטית. אולם בעברו לפאריס שינה את השקפתו והצטרף ל„בונד״. ובועידה ה־6 של ה„בונד״ (אוקטובר 1905 — בציריך) נבחר כחבר למרכז. השתתף אז גם בועידה הסוציאל־דמוקרטית הרוסית בטאמורפוקס — בפינלאנד. בבואו לרוסיה נכלא בבית הסוהר בדווינסק. עם שחרורו משם פעל בווארשה כחבר הועד הגלילי של הבונד בפולין. אירגן אז את הבחי־רות לועידה הסוציאל־דימוקרטית הרוסית בלונדון והשתתף בה. אחריה השתקע בפאריס. השתתף בשורת מאמרים בירחון המדעי „ריביו סוציאליסטי״. פירסם ספר בצרפתית על פ. לברוב ויסד יחד עם אישים סוציאליסטיים חשובים את הליגה ל„הגנת היהודים״. וערך את הירחון „אמנסיפציה זשואיס״. חיבר בשביל ה„סורבונה״ דיסרטציה פילוסופית על „המטריאליזם ההיסטורי ברוסיה״.

בפרוץ המהפכה הרוסית הראשונה חזר לרוסיה וחידש, כחבר מרכז הבונד, את פעולתו האירגונית והספרותית. היה מעורכי ה„פאלקס־צייטונג״ בוילנה. עם כשלון המהפכה שב לפאריס. חזר שוב לרוסיה עם פרוץ המהפכה השניה והצטרף לבסוף, בהיותו באגף השמאלי של ה„בונד״ ואינטרנציונליסט — לבולשיביקים. שהה אז בעירנו בביקור משפחתי אצל אביו הישיש ר׳ אהרן. השתתף בכמה אספות של הבונד בהרצאות על עניני המהפכה. אח״כ השתקע בקיוב והיה ממיסדי ה„קולטור־ליגה״ והאוניברסיטה העממית של־ידה. עבר אח״כ למוסקבה והיה מעורכי ה„עמעס״ ו„קראסנאי נאב״ ברוסית. פירסם מסה

*) תמונתו במדור האידישי.

פילוסופית על לודוויג פיארבוך ונתמנה כדוצנט בפקולטה הפילוסופית באוניברסיטת מוסקבה. בסופו נספה בתאונת דרכים.

יעקב יוסף וואהל

נולד בתר"ל בטריסק והתחנך על ברכי החסידות סמוך לחצר הרבי. בנערותו החל להשתלם בידיעת לשונות וספרותן. בעיר באקו סיים בית ספר תיכוני והמשיך שם את לימודיו במכללה. לאחר נישואיו עבר לעירנו והצטרף לחבורת פיארברג. הוא היה מראשוני המורים בעירנו, יזם ויסד בסיוע חבר עסקנים את בית־הספר העברי המתוקן הראשון. מיד לאחר הפרעות ב־1919 יצא לאמריקה ונכנס שם להוראה עברית, תחילה בבוסטון, ואחר־כך — בבתי ספר שונים בניו־יורק, ביניהם — בבית המדרש למורות, שבו לימד עד סוף ימיו.

את עבודתו הספרותית החל ב„המליץ" ו„הצפירה" בעניני ספרות ובעיות הזמן, ומאז השתתף בכל כתבי העת של התקופה: „השלוח", „לוח אחיאסף", „הצופה", „הזמן" ו„העולם" הווילנאי, ומשעבר לאמריקה — ב„הדאר", ב„ספר השנה ליהודי אמריקה", ב„מסד", ו„שבילי החינוך". הוא השתתף גם ב„צוקונפט". השתמש בפסידונומים שונים: ר' משה, וואלינסקי ועוד. הוא מת בי' ניסן תש"ד, בעוד הוא עוסק בכינוס כתביו לדפוס. אחרי מותו הופיע ספרו בשם „שתי רשויות", ובו כלולים מאמרי בקורת על הספרות העברית והכללית.

עזרא ברכמן *

נולד בכפר הרובושע־זוטא הסמוך לזוויהיל ונתחנך בבית סבו בזוויהיל. הוא קיבל חינוך דתי, חסידי. בהתבגרו יצא לאודיסה ולמד שם באוניברסיטה. אחרי־כן השתלם בסורבונה בפאריז.

בשנות המהפכה הרוסית הראשונה השתייך לבונד ונאסר פעמים ובילה כמה שנים במבצר השליסלברגי. עם כשלון המהפכה בגבור הריאקציה שלאחריה התאכזב מתעלולי המהפכנים ועזב את הבונד והיה לבלתי מפלגתי. אך גם אז המשיך להתמסר לעבודות צבור חיוניות לטובת המוני העם ובאלה התבלט בחוגים הכלכליים.

בזמן הראשון של המהפכה הסוביטית, בימי המצור ומלחמת האזרחים לביצור השלטון נתמנה במוסקבה לתפקיד אחראי והיה למנהל אגף המזון בימי מצוקה אלה, למרות זה שראשי השלטון ידעו היטב שאין לו כרטיס מפלגה ואינו משתייך לחבורה הקומוניסטית. הוא מת ב־1928 במוסקבה. כמה פרטים על אישיותו ברשימת הירש רוזנפלד.

ברוך (בוזיה) טשסקים *

אירגן ביחד עם חברו נוסיה קפלן את חוגי הסוציאל־רבולוציונרים בעירנו. הוא הצטיין ברוח סוערת, רחבות לב, השכלה מקיפה וצדד את לב כולם בקסמי נפשו העדינה. פעולתו העיקרית היתה אז בקיוב — כחבר המרכז הכל־רוסי של הס"ר־ים (סוציאליסטים ריבולוציונרים) ואחר כך בקווקז. ב־1908 נאסר בבאקו — כיו"ר ועד החבל הקווקזי של הס"ר וישב בכלא ביחד עם יוסף סטאלין. גורש משם למאסר עולם עם עבודת פרך לסיביר. אולם הוא הספיק לברוח אחר כך לצרפת, שם שירת בימי המלחמה העולמית הראשונה כקצין בצבא הצרפתי.

---

*) תמונתו במדור האידישי.

עם פרוץ המהפכה הרוסית השניה חזר לרוסיה והתמסר בלב ונפש לעבודתו המהפכנית ביקר אז שוב בעירנו והלהיב כדרכו, ברעננות רוחו המקסימה, חוגים רחבים באספות המוניות בדבריו על החיים החדשים בתקופה זו.

ברם, במהרה פרץ המרד הסוביטי והוא נאלץ שוב, כאחד הס"ר־ים שדוכאו ע"י הבול־שביקים, לרדת למחתרת ולנדוד בהחבא ממקום למקום. נתפס ונכלא במבצר הידוע הבר־טירקי ובילה שם כמה שנים. ב־1927 נפגש עם אחיו יוסף טשסקיס (פרופ׳ באוניברסיטת ברנדיס בבוסטון), שביקר אז ברוסיה והנה נהפך לאיש אחר לגמרי. רוחו נחבל. סבל הרבה יסורים גופניים והיה מדוכא מאד. מרה היתה אכזבתו מתוצאות המהפכה, שבשבילה מסר את מיטב שנותיו וחייו. הוא התבטא מתוך יאוש, כי „המהפכה השלישית" — הסוביטית — היא רק פארס טראגי איום למפעלי החיים של דורות מהפכניים קודמים.

הוא נתחסל ככל חבריו המרכזיים של הס"ר — בימי החיסול האיומים של הנ.ק.וו.ד.

ד"ר טורגוביץ *

אחד האישים העממיים והמצויינים ביותר בעיר. רופא מהולל בחוגים העממיים וביחוד בשכבות הדלות והסובלות. ביתו היה פתוח לכל מר נפש, הושיט להם עזרה רפואית, וגם כספית, וטיפל בהם ברחמים רבים. במקרים מסוכנים היה יושב בביתו של החולה לילות שלמים ודואג לכל מחסורו. לעתים קרובות אף השאיר בצנעה כסף למשפחה ודואג אחרי כן להבראת החולה וסידור משפחתו.

הוא היה ציוני מחוגי „הפראקציה העממית". השתתף בכמה ועידות ציוניות וביניהן בועידת מינסק. השתתף בקונגרס הציוני הראשון „כאורח" מחוגי הסטודנטים. בשנות המ־הפכה הראשונה ברוסיה שינה את דעתו והצטרף לזמן מה לחוגי ה„בונד". באחת ההפגנות הוכה קשה ע"י אנשי המשטרה הצארית. כשוך גלי המהפכה התאכזב מתעלוליה, זנח את ה„בונד" ונשאר „בלתי מפלגתי". הוא התבלט בפעולתו הענפה ורבת־התוצאות בשדה השכלת ההמונים, בעוררו בהם את צמאון החתירה ללמוד ולהשתלם. בהשפעתו חרגו כמה צעירים ונדדו לכרכי ההשכלה, ורבים מהם התפרסמו אחרי כן כאישים דגולים, לוחמים וסופרים. אתו השתתפה גם אחותו אולגה. שהצטיינה בנפש חמה סוערת ורוח אצילה. פרטים על אישיותו ברשימת ה. רוזנפלד.

ד"ר קניגסברג

אחד הרופאים הגדולים בעיר שפרסומו היה רב גם בסביבה הרחוקה ולעתים היה נדרש למועצות רפואיות גם לערים הגדולות והעיירות הסמוכות. הוא היה חניך הישיבה, איש שנון וחריף מאד בתפיסתו המהירה והעמוקה. בבחרותו „התמשכל", עזב את הישיבה והת־מסר ללמודים חיצוניים. כעבור זמן־מה קיבל תעודת בגרות ולמד תורת הרפואה. אך גם אז לא פסק מגירסתו בספרות העתיקה ותמיד היו שגורים בפיו דברי הלכות ופוסקים. בביקוריו בבתים של למדנים ויודעי־תורה היה נמשך לוויכוחים בעניני ההלכה וביחוד — בעניני טריפות וטהרות, הקרובים למקצוע הרפואה.

בימים ההם התנהל בספרות הכללית הרוסית הויכוח עם האנטישמיים ברוסיה הצארית בענין איסור השחיטה והופיע ספרו הידוע של הפרופ׳ חבולסון בענין השחיטה, שעשה אז רושם

*) תמונתו במדור האידישי.

רב; אז הופיע גם ספרו הידוע של הד"ר י.ל. קצנלסון על יסודי טומאה וטהרה. ועניני הבריאות הציבוריות ועליהם התבססות יסודות ההלכה. הד"ר קניגסברג היה נלהב, כרופא, לסוגיות אלו ולא פעם היה מלהיב את שומעיו באמרותיו השנונות של תלמיד חכם מובהק. הוא היה גם בעל מידות טובות, סירב לקבל תשלום גבוה והיה מטפל חינם בחולים עניים ואף תומך בהם גם בכסף. הוא היה נזהר מלפגוע בהליכותיו במנהגי הדת המקובלים ולא חילל את השבת. הוא היה איש עממי נדיר, אף כי היה מתבודד ורחוק מהתערב בעניני ציבור.

ד"ר אוסטרובסקי

היה איש רב פעלים ומסור בכל נימי נפשו לחוגי העמלים, הסובלים ומדוכאים. הוא נטה להתבוללות והשתייך לסוציאל־דימוקטיה הכללית. בכל זאת הצטרף לעתים קרובות, בשנות המהפכה הרוסית הראשונה, לחוגי ה„בונד" בפעולותיהם הפוליטיות וגם לפעולות התרבותיות כחבר פעיל בהנהלת הסניף של ה„קולטור־ליגע".

אולם הצטיין ביחוד בפעולתו הרבה בשטח העזרה הרפואית. בהיותו מנהל בית החולים היהודי בעיר, דאג מתוך מסירות עצומה לספק את צרכיו המרובים והעלה אותו לרמה גבוהה. הוא הסתגף — בשנות המהפכה ב־19־1918 ובחדשי המגיפה האיומה של טיפוס־הבהרות שהשתררה מיד לאחריהן, שבה ניגפו יותר מאלף קרבנות, — ביסורי החולים והפרסונל הרפואי שהיו במצוקה נוראה ודאג לסיפוק צרכיהם.

הוא התמסר גם לטיפוח וכלכלת היתומים שנשארו בעיר לאחר שכול הוריהם — ללא כל תמיכה. הוא דאג גם לסידורם וכלכלתם לאחר שנמלטו מהעיר ועברו לרובנה עד עלותם לארץ.

חוגים רבים העריכו אותו עבור פעולותיו הטובות וגם העריצוהו בתור בעל־נפש אצילה ועדינות רוחו.

אייזיק ארבטמן *

הוא היה אחד האישים המופלאים בעירנו. הוא היה בקי בספרות העתיקה והצעירה, מחונן בהגיון צלול והומור חיוני ומסור בלב ונפש לציונות העובדת. היה לו בית מלאכה לתוצרת נייר וקרטון וברוב שעות היום עבד לכלכל את משפחתו הגדולה. עם זה היה מתמסר בלי גבול לעבודתו הציונית, ביחוד לפעולות תרבות .ביחד עם חבריו י.י. וואהל ויוסף גילברג יסד את בית־הספר ה„מתוקן" וניהל מלחמת תנופה ותקיפה עם חוגי החרדים, שהתפרצו לכבוש את ה„תלמוד תורה" העירוני.

הוא התמזג במסירותו הרבה עם הקבוצה הציונית הצעירה, שהחלה אז להתלקט, בש־נות התסיסה של המהפכה הרוסית הראשונה, והיה זונח את סדנתו בבית המלאכה שלו לערבים שלמים — ולעתים גם לימים שלמים — ומתמסר לפעולות התעמולה. הוא נסחף בסערות הוויכוחים, שהשתוללו ברחבי ה„בירז'ות", ומשתלט על יריביו באמרותיו השנו־נות. היתה לו דמות של תלמיד חכם מובהק. מצחו הרחב, עיניו השחורות הנוצצות, זקנו השחור שכיתר את פניו, ולהט רוחו, אינם משים מזכרוני.

בימי הפרעות הצטרף למחנות הנודדים־הפליטים ויצא לרובנה ומשם הועבר עם עוד כמה עסקנים ע"י הג'וינט לאמריקה. על פעולותיו בארצות הברית מוסרת בתו ברשימה מיוחדת.

בעלי צדקה ואישי „מתן בסתר"

בפעולות הצדקה הצטיין ביחוד הישיש ר' פסח קוטמן והרבה אגדות הסתובבו בקהל על מעללי החסד שלו וגם על מותו הטרגי בהרצחו ע"י הפורעים בפרעות 1919. עליו כותב לחוד במפורט מר ש. ז. זצר, בספרנו זה.

ר' ליב רוטנברג *)

השני מבעלי הצדקה הגדולים הנסתרים — היה ר' ליב רוטנברג. הוא החזיק טחנת קמח בכפר הסמוך אלכסנדרובקה, והיה שולח מדי שבוע להרבה נצרכים בעיר קמח לצרכי אוכל לביתם. הוא היה רגיל לבוא העירה כדי להתחקות ולהיודע על מצב המשפחות הזקוקות לעזרה, ביחוד את אלה הצנועים והנזהרים לגלות את מצוקתם ברבים — והוא היה מצייד אותם בצרכי אוכל, עצים להסקה ואף שולח לביתם תמיכות כסף. כל זה נעשה בצניעות רבה וענות־נפש והרבה אגדות התהלכו על נדיבות לבו. את דרכו זו לא זנח גם באמריקה, לשם נמלט אחרי הפרעות. בני עירו בבוסטון מספרים על נדיבותו שם, שלא פסקה ממנו גם לעת זקנותו אף כי היה תלוי שם כבר בחסדי בניו.

ר' אפרים השו"ב ובנו ר' אברהם

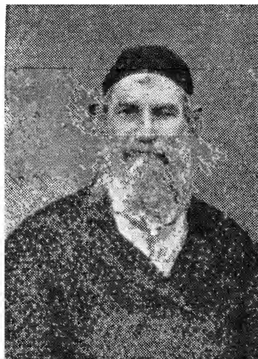
אחד מיקירי העיירה אנופולי שליד עירנו בשנים שבהן היתה עדיין שרויה רוחו של הצדיק, ר' זוסיה, היה ר' אפרים ניקלשבורג השו"ב. הוא היה בעל נפש פיוטית מלאת כיסופים חסידיים, בעד צדקה ומכניס אורחים גדול.

אם כי לא היה אמיד היה ביתו פתוח תמיד לכל עובר אורח וכל מר נפש מצא מקלט בביתו ושהה בו זמנים ממושכים ומשפחתו היתה דואגת למלוי מחסורם. הוא שימש חזן

---

*) תמונתו במדור האידישי.

בבית התפילה הטריסקי והיה מראשי החסידים בעיירה. ריקודיו ונגוניו המלאים ערגוני נפש הפליאו את כולם ביחוד בימי האושפיזין כשהיה יוצא יחידי במחול בחצות הלילה, והאציל מחדוותו האצילית על כל אלה שהתלכדו אז מסביבו.

כרגיל בעיירות באותם הימים פרץ פעם סכסוך גדול בין גבירי העיירה ויחסניה הבעלי־בתיים ובין העמלים בשל מינוי רב לאחר מות הרב הישיש. נהרו אז לעיירה הרבה רבנים ממקומות רחוקים וכל אחד עמל למשוך אחריו חוגים שונים. לאחר שהיחסנים בחרו ברב שלהם, גדלה המריבה. ר׳ אפרים נמשך לחוגי העמלים, שבחרו אח״כ ברב הידוע ר׳ דוד בצלאל שהיה ממוקירי חוגיהם. הצטרפותו של ר׳ אפרים עודדום והחוגים המיוחסים לא יכלו לסלוח לו והפריזו לגנותו על בגידתו בהם למרות הימנתו בין הלמדנים המובהקים וממיוחסי העיירה, אולם הוא לא שם לב לחמתם עליו.

בימי מלחמת העולם הראשונה התחבא בקלויז הטריסקי חייל שערק מהצבא אשר סעד תדיר על שולחנו בביתו. כעבור זמן מה נתפס החייל והאשימו את ר׳ אפרים שתמך בעריק. המשפט התקיים בקיוב. הוא לא נבהל ועודד את בני ביתו שלא יפחדו מתוצאות המשפט שבא רק לנסותו אם גם הוא יעמוד במבחן צבאי זה, כפי שאירע להרבה יראים ושלמים. בבואו לפני המשפט התאזר עוז והודיע, בלי מורך לב, כי אמנם ארח יהודי זה בביתו זמן מה אך הוא לא בדק, כפי שנהג בכל ימיו, לחקרו לארחות חייו ומעשיו. הוא קיים רק את המצוה לכלכל במזון ולינת לילה לכל אלה הדופקים על דלתות ביתו וככה ימשיך לנהוג גם להבא עד תום חייו. אירע נס והשופטים חדרו לצדקת טענתו ושחררוהו. להתנהגותו במשפט זה היה הד רב בכל הסביבה שראו בתוצאות המשפט את יד ההשגחה העליונה הצופה על דרכי עושי הצדקה ומשלם להם כגמולם.

בכל מאורעות האימים, הפרעות והגירושים שהשתרגו בימי חילופי השלטונות הוא חיזק את ידי המתגוננים, אימצם לא לאבד את אימונם מייחל לתשועת ד׳. הוא מת בשם טוב ובשיבה טובה.

בנו ר׳ אברהם — חתנו של ר׳ פסח פיני מרדכי׳לס — היה ממשיך את אורח חייו של אביו ז״ל. היה מפרנסי העיירה בימי האימים של הכנופיות ששרצו מסביב לעיירה ועמד בפניהם באומץ לב, חתר בכל מאמציו למלא תביעותיהם הבלתי פוסקות. הוא לא חת לעבור, לרגל נסיעותיו בעניני הגנת העיירה, בדרכים הפרועות, עד שפעם התקיפוהו בדרכו לזוויהיל

כנופית רוצחים ורצחוהו בקרדומותיהם. אכרי הסביבה סיפרו אח"כ על השתוללות הפורעים עליו. הוא הספיק בעמדו על נפשו להתגבר בראשונה בחטפו מאחד מהם את הגרזן שבידו והתפרץ והרג כמה מהמתנפלים עליו עד שהם התגברו והצליחו לכבלו ליד עץ ולרצחו.

הרב צבי נהור־קופשטיק
(בהרה"ג מו"ה שמחה זלה"ה)

הרב ר' שמחה קופשטיק
(קצת מתולדותיו)

אבי מורי ר' שמחה קופשטיק ז"ל נולד בשנת תקצ"ח. אביו הרה"ג ר' אהרן שמואל זצ"ל ישב אז על כסא הרבנות בעיר אוינין פלך קמניץ—פודולסק ונחשב לאחד מגדולי הרבנים בזמן ההוא. היה גדול בתורה וביראה וכן — נצר ממשפחה מיוחסת בישראל. מצד אביו הוא נין ונכד להרה"צ ר' צבי הירש מטשורטקוב זצ"ל, אביהם של הני תרי צנתרי דדהבא הרה"ג ר' שמואל שמעלקי זצ"ל מניקלשברג והרה"ג ר' פנחס זצ"ל מפרנקפורט דמאין; ומצד אמו נין ונכד להרה"ג ר' מרדכי מארדוש זצ"ל, בעל הבאור על המהר"מ שיף. שמו של הרב ר' אהרן שמואל היה מפורסם ונודע לתהילה לא רק בעירו, אלא בכל הסביבה ולא פעם בקשו ממנו תושבי קמיניץ לשכון כבוד בתוכם כרב העיר, אך הוא לא נענה לבקשתם באמרו, כי טרדות הרב בעיר גדולה מרובות מאד וגוזלות הרבה זמן, ולא נשאר לרב פנאי לעסוק בתורה.

א"א הצטיין עוד בילדותו בחריפות שכלו ובזכרון נפלא, ובהגיעו לגיל בר־מצוה כבר היה גדול בש"ס ופוסקים וניבאו לו עתידות גדולים.

בשנת תרי"ב נתיתם א"א מאביו הרב ר' אהרן שמואל זצ"ל ואמו הרבנית מלכה ע"ה עברה לעיר זוויהיל, מקום שם גרו קרוביה ובני משפחתה, נכדי הרה"ג ר' שמחה הרב

מלודמיר. בתקופה זו שימש ברבנות בעיר זוהיל הרה״ג משה־שמואל ואבי גדל בביתו ויצק מים על ידיו.

בזוהיל התפתחו כשרונותיו של אאמו״ר ורכש לו ידיעה רחבה ועמוקה בכל מקצועות התורה והחכמה, לרבות תורת הנסתר. ובהגיעו לגיל י״ח שנה הוכתר בתואר רב ע״י גדולי הרבנים שבדור, ובראשם הרב הגאון רבי שלמה קלוגר זצ״ל מברוד.

משנת תרי״ח עד שנת תרנ״ד, שנת הסתלקותו של הגאון מברודי, עמד א״א אתו בקשרי מכתבים ומו״מ של תורה, ורבות הן התשובות שהריץ הגאון מברודי לא״א במשך השנים הללו, אבל רק מקצת מן התשובות אלו התפרסמו בספר „קנאת סופרים״, ואילו רוב המכתבים והתשובות, נשארו בגניזה יחד עם שאר התשובות שערך הגאון בשנים האחרונות לפני שנסתלק ולא ראו אור (ראה ספר „קנאת סופרים״ לרב הגאון ר׳ שלמה קלוגר, דף ל״ב—ל״ג, נדפס בלמברג בשנת תר״כ).

בזוהיל ישב א״א עד תר״ל. בשנים הללו נתפרסם שמו ברבים כאחד הרבנים המצויינים, ואז נלקח אחר כבוד לשבת על כסא הרבנות בעיר שדה־לבן. העיר שדה לבן היתה עיר גדולה ולפני־כן שימש בה כרב אב״ד הרב הגאון ר׳ נפתלי הירץ הכהן זצ״ל מאוסטרה. אך מאז הסתלקותו בתקנ״ו עד שנת תר״ל לא נתקבל רב אחר במקומו ובעיר שימשו בקודש דיינים (ראה בספר „מזכרת לגדולי אוסטראה, סימנים ס״ח ורי״ג).

בתר״ל הגיע שמו של א״א לשדה לבן וטובי העיר, ובראשם הנדבן ר׳ יהודה ליב פריצקר ז״ל, שמו עיניהם בא״א ובחרו בו כרב ואב״ד בעירם. בימים ההם גדלה והתרחבה העיר ומספר תושביה עלה עד 30 אלף נפש. צרכיה הרוחניים היו מרובים והיה מורגש הצורך ברב גדול. א״א התחבב מאד על כל בני העיר. הוא שבה לבבות בדברי התורה והחכמה, שהשמיע בשבתות וברגלים, בנועם מדברותיו ובצורתו החיצונית, הדרת קודש היתה נסוכה עליה.

שלשים שנה שימש א״א כרב בעיר שדה־לבן ושמו נתפרסם כאחד מגדולי ההוראה המובהקים, ורבים מרבני הסביבה פנו אליו בשאלותיהם בעניני דת ודין וביקשו תורה מפיו. במשך ימי רבנותו עלה בידו להרים את קרן התורה בעיר ובסביבה. הוא אירגן וסדר מחדש את בית ה„תלמוד תורה״, הגדילו והרחיבו והכניס סדרים מועילים חדשים בהנהלת בתי החסד והצדקה בעיר, ואף הקדיש אחר־כן את כוחותיו, כדי לטעת בלבות כל בני העיר אהבה לתורה ולישראל.

לציון מיוחד ראויים המאמצים שהקדיש כדי לעורר בלבות בני שדה־לבן את האהבה לארץ קדשנו. כשם שאהבתו לתורה ולישראל לא ידעה גבול, כן הצטיין באהבתו העזה לציון והיה אחד מהרבנים המועטים בדורו, שנשא דגל ציון ברמה. הוא בא בחליפת מכתבים עם הרה״ג ר׳ שמואל מוהילובר זצ״ל ובספר „שיבת ציון״ נתפרסמו מדבריו, בהם הוא מביע את אהבתו לתנועת „חיבת ציון״.

בהשפעת א״א ובהדרכתו אורגן בעיר, החל משנת תרמ״ט, אוסף כספים לטובת „חובבי ציון״, ע״י העמדת הקערות בערב יום הכפורים בכל בתי הכנסת ובתי המדרש. הפעולה הביאה ברכה רבה וסכום הכסף שנאסף בכל שנה בעיר בעיו״כ עלה בהרבה על סכומי הכסף שנאספו בערים אחרות בפלך קיוב.

בשנת תרנ״א, כאשר הוציאו רבני רוסיה את הכרוז הידוע נגד השימוש באתרוגי קורפו היה א״א מהראשונים שחתמו עליו; אך הוא לא הסתפק בחתימתו על הכרוז, אלא ניהל מלחמה נגד מוכרי אתרוגי קורפו בעיר ובסביבה. ובשנת תרנ״ז, כאשר סוחרים אחדים

מברדיצ׳וב ושדה־לבן עשו קשר ואמרו לחתור תחת יסודות האיסור על אתרוגי קורפו והפיצו שמועות שוא, שכאילו הוסר האיסור, ועשו נסיון להביא שוב למכירה אתרוגי קורפו — עמד א״א בפרץ ונלחם בעוז נגד סוחרי אתרוגים אלה, גילה קלונם ברבים והפר את מזימתם הרעה.

ביום כ׳ בניסן תר״ס, בעוד א״א עומד בפסגת גדולתו והשפעתו, ובטרם מלאו לו ס״ב שנה, נאסף אל עמו ותאבל כל העדה על הסתלקותו של רבה ומנהיגה הנערץ.

לפני פטירתו ציוה שלא לסדר כל הספדים ולחרות על המצבה רק שמו ושם אביו, ללא כל תארים ושבחים.

חשוון תשט״ו

אליהו שדה־לבן

סבי הרב ר׳ משה שמואל ז״ל

הוא כיהן רב ואב״ד בעיר זוהיל. יצאו לו מוניטין כאחד הגאונים המפורסמים בנפות ווהלין ואוקראינה. רבנים רבים הריצו אליו את שאלותיהם בהלכות ובספיקותיהם לפסקי הלכה למעשה. בקיאותו היתה נפלאה והיה מחונן בזכרון מפליא ובחריפות שכלו. מכיריו סיפרו עליו, שהיה זוכר דברים ששמע או ראה אותם בספר וחוזר עליהם בע״פ מלה במלה כעבור עשרות שנים.

נולד בז׳יטומיר לאביו ר׳ אליהו, שהיה איש נכבד בעירו. בעודנו צעיר לימים התפרסם לתהילה וכינוהו בשם ה„עילוי מז׳יטומיר״. כהונתו הראשונה ברבנות היתה בעיירה בישוב, פלך קיוב. בהשתדלות האדמו״ר ר׳ יעקב יצחק ממקארוב נתקבל לראש בית דין בזוהיל ושם כיהן ברבנות. עד סוף ימיו. הוא השאיר אחריו חבורים רבים בכתב שעלו באש בשריפה הגדולה של העיר ב־1918. אחד הספרים שהשאיר היה הספר „באר משה״ על ארבעת חלקי ה„שולחן ערוך״, ספר רב כמות ואיכות; ספר פירושים על מסכת „כלה רבתי״ וספר שלישי בשם „טהרת מים״ בעניני מקואות והלכות שונות בש״ס ופוסקים. חיבר גם ספר עם חידושי תורה על הספרים „ויקרא״ ו„במדבר״. בספר זה הראה בקיאות רבה בש״ס בבלי וירושלמי ופוסקים ראשונים ואחרונים. הוא היה מעין שוטף ובלתי אכזב. נוהג היה לשבת נשען במצחו על בוהן ידו הימנית ושטף הכתבתו היה כל כך מהר עד שהמזכיר שרשם על ידו את דבריו היה מתקשה ברישומם.

מטבעו היה צנוע, שתקן ועניו. בהקדמה לאחד מחבוריו הוא כותב לקורא: „חלילה לך המעיין לסמוך עלי בהלכה. חקור תמיד אחרי שורש כל הלכה ועיין בכל המקורות שרשמתי ואם תתבונן בשכלך ותיוכח שכן הדבר — אז תוכל לסמֹוך עלי״. הרבה היסס ונלחם במחשבתו להמנע מלהפיץ פרי רעיונותיו. חשש שמא מישהו ילעג לו ויאמר: „הגם שאול בנביאים?״ ומאידך גיסא הרגיעה אותו המחשבה שהנה ימצא מן־דהוא ויהנה כלשהו מחבורו. בהיות לו איזה ספק בדבר הלכה ובשביל כך כדאי היה כל עמלו.

כל ימיו היה שקוע בלימודים. וכל אנשי העיר העריצוהו, ביחוד מתפללי הקלויז המקארובי שהכירוהו היטב. בכל שבת סעדו על שלחנו בסעודה השלישית אנשי בתי הכנסת הקרובים והוא היה דורש בפניהם מעניני דיומא והדרוש היה כמעין המתגבר עד שהגיעה שעת סעודת מלוה מלכה.

זוכרני, כשהייתי נער, תלמיד הישיבה בהנהלתו של העילוי ר׳ יואל שארין ז״ל, התאכסנתי אצל סבא. הורי גרו אז בעיירה ברנובקה הסמוכה לזוויהיל. לאחר תפילת מעריב במוצאי שבת ביקש ממני הסבא לשיר „המבדיל״. סירבתי, מאימתא דציבורא. והוא אמר לי: בני טובה ישיבה עם דרך ארץ. והוסיף: אם תציית לשיר, תאמר לי את השיעור שלמדת השבוע בתלמוד ואדרוש בסוגיא זו ואסיים בתוכן של „המבדיל״. נפתיתי לדבריו ושרתי ואח״כ מסרתי לו, כי שנינו השבוע פרק „איזהו נשך״. הוא התישב אז בכורסתו ונאם כשעה בסוגיא זו ושילב את שיחתו בתוכן של „המבדיל״. כל השומעים שהקשיבו לנאומו התפלאו על חריפותו הרבה ובעיקר על שליבת תכנו עם שירת „המבדיל״.

הוא היה נחשב בין חובבי ציון בעירנו ואמר, שאין תקומה לישראל אלא בארץ־ישראל המובטחת לאבותינו. בדיוני כשרות חיפש מקורות להקל ולא פעם חזר לעיין בכל המקורות, ובדק את הפרטים עד שמצא את האפשרות להכשיר את הבהמה. אכן, הוא חס תמיד על ממונו של ישראל.

לפני פטירתו צוה להושיב במקומו על כסא הרבנות את אבי ז״ל, בהעידו שהוא ראוי לאיצטלה זו. כן צוה, שבל יכתבו על מצבתו שום תואר אלא: „מורה הוראה בזוויהיל. שיגע בשקידה בתורת ד׳ מנעוריו״. נשמתו יצאה בטהרה ה׳ באייר תרס״ג. תושבי זוויהיל הקימו אוהל על קברו ונר תמיד היה דולק בו.

יונתן שלאַין (תל־אביב)

רבי אלתר הדיין

זקן מנהיגיה הרוחניים של העיר היה רב אלתר הדיין. וזאת לזכור כי מעת פטירתו של רבי משה שמואל, אשר שימש באיצטלה הרמה של רב ומורה הוראה דקהילת זוויהיל, לא נתמנה אחר לתפקיד מקיף זה של הרב דמתא. כסא הרבנות עמד ריק. העיר היתה נתונה למרות דתית של אישים מוסמכים בעלי תואר צנוע „דיינים״, אם כי כל אחד מהם מילא תפקיד של רב ומורה הוראה באיזור ההשפעה שלו בעיר ובחוגים הנוטים אחריו.

כל הפונה אל רב אלתר, בין אם היה זה רב וואלף ראש השו״בים בעיר אשר רגיל היה להזדקק לעצתו של רב אלתר בענינים חמורים, ובין אם היתה זאת „בעלת בית״ הבאה ב„שאלה״ בענין בשר בחלב, או אפילו באו לפני רב אלתר בענינים שבין אדם לחברו עם דרישה מפורשת לפסוק „דין תורה אמיתי״, היה ר׳ אלתר מקבל את דורשיו בהבעת סבר הפנים המיוחדת לו בנימה הרצינית הטבועה בהם. על כי הוא מכיר בחומרת הענין שעליו לפסוק, רבה היא האחריות וגם נקיפת המצפון כי „שגיאות מי יבין״... אין ר׳ אלתר מתחמק מחובתו, שומע בעיון, שואל, חוקר ומדפדף בספרים. החלטתו שקולה היא תמיד, ברורה וקצרה. פסק דינו של ר׳ אלתר אינו זקוק לפרושים.

חוג דורשיו של ר׳ אלתר רחב הוא. מכובד ויקר הוא לרבים. ר׳ אלתר אינו רגיש כלל לכבוד שחולקים לו, הוא גם נזהר מעשות למען הרחבת השפעתו ומכל שכן לגרום חו״ש לדחיקת רגלי אחרים. השפעה רוחנית מקיפה מרשה הוא לעצמו רק בטלנר קלייזל (בית הכנסת של חסידי הרבי מטלנה). כמנהיגה הרוחני של עדה קטנה זאת, כותיק החסידים, ידע הוא ומרגיש שכאן לא ייתפס להתנשאות. כי הלא מעמדו מקובל ממש על כולם. מקומו של ר׳ אלתר בכותל המזרחי טבעי הוא ומובן, כי אישיותו קבועה ומוגדרת מאז ומתמיד ללא עוררין.

גבה קומה ותמיר הוא ר׳ אלתר, דמות פטריאכלית. ישיש בעל זקן ארוך הגולש גלים גלים על חזהו, פאותיו ארוכות ומטופחות, כל תנועותיו מביעות חשיבות. כולו הדרת פנים ומבטו רחמים. אינו עוזב כמעט את מקומו שעל יד ארון הקודש מרגע הופיעו ואינו מרים קולו בזמן תפילתו (ובכלל אינו מרים קול). קפוטת המשי שלו השחורה מבריקה תמיד, וכאילו זה עתה גוהצה. חגור הוא אבנט משי רחב וטליתו המבהיקה בנקיונה, המכסה כמעט תמיד את ראשו, מקושטת עטרת כסף כבדה.

הליכתו לבמה לשם עליה לתורה איטית היא ומשווה חשיבות למעשה שהוא עומד לעשות, באותו אופן הוא צועד בראש ההקפות של שמחת תורה בחבקו את ספר התורה, ובהקפות של סוכות עם האתרוג והלולב ביד.

מעמדו כראש עדה מכובד ונערץ הובלט על־ידי ביקורו של הציבור בדירתו הצנועה של ר׳ אלתר ביום האחרון של פסח ל„קידוש". ביום זה שמותר בו כבר לאכול מצה שרויה, מתכבד הקהל בכופתאות קמח מצה מסורתיות בצירוף שתית „לחיים" מלווה לחיצת קצות כפות היד ואיחולים הדדיים לבריאות, פרנסה, ישועות ונחמות על כלל ישראל, וכל זה עם החזקת כוסות הפסח המבריקות ביד המלאות י״ש כשר לפסח.

ביקור מסורתי שני בביתו של ר׳ אלתר היה בשמחת תורה לאחר ההקפות. ה„קידוש" נעשה אז ע״י יי״ש מבושל ומרותח ב„דבש". משקה זה היו מכינים בעלי חזקה מיוחדים שהיו מומחים לכך ולא היו מוַתרים על זכותם זאת „בעד כל הון דעלמא", את המשקה היו מכינים בדחילו ורחימו כאילו היו עוסקים בעבודת הקודש.

ביקורים אלה אצל ר׳ אלתר מלווים היו שירה חסידית נוגה, עם דפיקת האצבעות, סגירת העיניים והרמת הראש כלפי מעלה. הביקור בשמחת תורה היה מסתיים בריקוד קצר אשר ר׳ אלתר בעצמו היה מצטרף אליו בהחזיקו ביד אחת כלפי מעלה את מטפחת הכיס האדומה שלו.

***

זוכר אני את ההתמרמרות הרבה שהקיפה חוגים רבים ושכבות שונות בעיר כאשר בסיועם של חלק מתושבי העיר נתמנה לרב ר׳ ישראל יעקב קורף (איש צעיר אז). טענו: אם העיר זקוקה למנוי כנ״ל הרי ר׳ אלתר הוא הוא האיש אשר האיצטלה של רב ומנהיג העדה היתה הולמת אותו ביותר. נפשו האצילה ואנינות דעתו לא נתנה לו לר׳ אלתר להגרר אחרי מריבות ומדנים, אם כי הרגיש כנראה את עצמו נפגע ביותר. למגינת לב ציבור מעריציו ותומכיו שהיוו אז את רובה של העיר, עזב ר׳ אלתר את העיר, ועבר לברדיצ׳ב מקום מגורי גיסו.

אברהם בארו

הרב ר׳ ישעיהו ב״ר בן־ציון ז״ל בארו

(תרכ״ז—תרצ״ז)

זו היתה אישיות ססגונית; שלם במידותיו ובמעשיו ותלמיד חכם מופלג שהקדיש את עצמו לעסוק באמונה בצרכי ציבור, מיום שעלה על כס הרבנות, בהיותו בן עשרים וכמה שנים. הוא גם הכיר והוקיר את ספרות המחקר של „חכמת ישראל" מפרי ה„השכלה". אולם אלה לא גרעו אף במלוא הנימה מנאמנותו לתורה ומסורת. אלה רק הרחיבו את דעתו והעשירו את אוצר תורתו. הוא היה „מתלמידיו של הלל" ותמיד מצא דברי זכות גם לקלים וריקנים; אולם באותו הזמן שמר גם בתקיפות על עצמאותו בפני ה„גבירים", שרצו לרכוש להם „זכויות" שלא כדין, והכריח אותם לציית לפסקי־הדין שלו.

הוא סבל בהרבה מהפירוד הרוחני שבתוך העיר, פרי ההתחרות המגונה וקטנות המוחין של „פרנסי הקהילה". כבעל אחריות ובר־מוח מלא רעיונות נשגבים התאמץ לשקוד על שיגשוגם של המפעלים הקיימים וסייע להקמת מוסדות עזרה לזקוקים לה; בעבודה זו גילה את כל כוחו הנפשי כאיש סגולה. ככה עמל בתחילה ביסוד „הלואה וחסכון". שקד על איסוף מניות מהחברים הראשונים, ואילו אחרי כן סירב להשתתף בהנהלת המוסד. הוא עזר הרבה גם ביסוד ה„בנק לקרדיט הדדי". השקיע הרבה זמן והוצאות הנסיעה לחארקוב ולקיוב, עד שסוף־סוף הצליח להניע את הנהלות הבנקים הגדולים, שילוו כסף במשכנתאות בתנאים נוחים לבנית בתים בזוויהיל. על־ידי־כך הציל הרבה בעלי בתים מפשיטות רגל וממלווים בריבית קצוצה.

הוא עמל גם בשטח העזרה המשפטית הציבורית. בימי הגזירה לנשל את יהודי הכפר מאחוזותיהם, כיתת את רגליו ונסע לפטרבורג לעו״ד גרוזנברג וסליוזברג; נפגש גם עם עוד עורכי־דין יהודיים גדולים ושיכנע אותם שיש לפתוח בזוויהיל קונסלטציה משפטית מטעם הועד הכללי של עורכי דין היהודיים ברוסיה. הללו הזמינו את הכפריים המנושלים לבוא אליהם במשרדו בזוויהיל עם תעודותיהם האינדבידואליות, והם עשו כל המאמצים כדי להשיג בשבילם את רשות הדיור בכפר. אלו הן רק דוגמאות מעטות מפעולותיו להועיל לבני קהילתו. ולסייע לזקוקים לעזרה.

הוא לא היה יכול להצטמצם רק במסגרת קהילתו והדאגות הקרתניות, כי־אם שקד לפתרון בעיות לאומיות. הוא היה ציוני נלהב ובזמנו — בתקופה הראשונה של התנועה הציונית ההרצלאית — השפיע על הפרופ׳ מאנדלשטאם בקיוב, בזמן שבא להתרפא אצלו,

שיצא בכרוז גלוי נגד הרבנים אשר ניהלו אז הסתה פרועה נגד הציונות. ר׳ ישעיהו הוכיח לו כי חוגים רבים בין החרדים פועלים במחנה הציוני ואינם נשמעים כלל לדברי הרבנים. הוא גם ריכך אח״כ את נוסח הכרוז, שנכתב בתחילה ע״י הפרופיסור בסיגנון חריף ביותר, ואשר עלול היה להחריף את מערכות המלחמה הנטושה.

הוא היה מתון, רחב־דעת ושאף לשלום; בהתגבר המלחמה העזה נגד חבורת „המתפקרים״, שהתלכדה סביב פיארברג ז״ל, התחבר הוא אל ה„מתונים״ והגין עליהם, אף סייע בידי פיארברג, שהביא לפניו את ביכורי עטו, את סיפורו הראשון „העגל״ ועוד.

עם כי היה ציוני — נשבר לבו כאשר גברו נחשולי ההגירה. כשנוכח שההגירה לארגנטינה לא הצליחה וכי המהגרים הרבים, הנסים מרוב שבר ופחד מביתם הנהרס אינם יכולים לחכות לאפשרות הנסיעה והקליטה בארץ־ישראל — עשה מאמצים רבים. יגע ועמל עד שהצליח להשיג רשיון־הגירה מהממשלה באנגליה, בצורת חוזה מנוסח רשמית: ליישב יהודים בתנאים ממלכתיים טובים מאד על הקרקע בקאנאדה. היהודים הראשונים שהיגרו לקאנאדה לפי הרשיון הזה קיבלו שם רשמית את כל ההקלות הממשלתיות, נקלטו בעבודות האדמה והשתרשו שם בהצלחה רבה.

חוגים ציבוריים רבים החלו להתעניין בתנאים הללו, שהתפרסמו אז בעתונות היהודית והכללית ברוסיה. אך מיד קפץ רוגזו של המיניסטר העריץ פלבה והוא פירסם הודעה רשמית בעתון הממשלתי: „הואיל ואיזה רב יהודי פרובינציאלי בשם בארו מופיע רשמית — כבא־כוח הממשלה האנגלית ומסייע בשמה להגירת יהודים לקאנאדה — הננו מודיעים, כי פעולה זו היא בלתי חוקית והננו אוסרים עליו להמשיך בה. אחרת ייאשם בעבירה פלילית וייענש כחוק״. הודעה פתאומית זו שברה את לבו, והוא חלה קשה במשך שנים, אף היה נאלץ לנסוע לגרמניה להתרפא.

בגלל מאמציו הרבים, שהשקיע בפעולה זו, הוציאו עליו דיבה, שהוא נעשה לטרי־טוריאליסטן, ושותף לפעולתם, כביכול. עלילה זו נתבדתה מהר, שכן הוא המשיך ביתר התלהבות בפעולתו הציונית, וביתו היה בית־ועד לתכניות ציוניות שונות. הוא כתב כמה חיבורים ציוניים, אך לא הספיק להדפיסם, אף לא הצליח להוציאם מרוסיה בצאתו לארץ־ישראל.

אחרי הפרעות והשריפה הגדולה בזוהיל ב־1919 יצא מהעיר, שהה בוארשה עד מאי 1921, ובא לארץ־ישראל בתחילת אוגוסט אותה שנה. הוא התישב בתל־אביב בין יהודי „עמך״ וסירב להשתמש בכתר הרבנות. ילדיו שהגיעו אז ארצה תמכו בו והוא שקד על תלמודו והספיק להוציא שני ספרי דרוש „שיבת ציון״ ו„הסניגור״, ובהם פיאר את עבודת הבנין בארץ. הוא המשיך והכין עוד כמה ספרים, אולם המות הפתאומי חטפוהו מאתנו, בעודו מלא מרץ ורצון לפרסם את אשר כתב.

הוא אהב את הארץ ושמח לכל התקדמות שראה, אף כי לא היה מרוצה מכמה דרכים של הצעירים, שכן בחזונו קיוה לראות את הארץ נבנית על יסודות המקורות העתיקים. אך יחד עם זה היה מאושר בראותו את התחלת הבנין ואת הראשונים לבנין „בדרך הטבע״ — כפי שהתבטא, שכן הארץ תיבנה רק על ידם ולא על־ידי הרבנים המתימרים להיות צדיקים ומונעים את עצמם מהשתתף בעבודות היסוד.

הוא השאיר אחריו בן ושתי בנות בארץ, שני בנים באמריקה ובת אחת ברוסיה.

מרדכי בונה (ביבר)

רבי ישעיה־פישל הדיין

איש בעל צורה וכולו אומר חן והדר. היה מהדר בלבושו ומקפיד על הטוהר והנקיון — הן בחומר והן ברוח.

ביתו עמד בעיבורה של העיר, בירכתי הככר הרחבה בה היו מרוכזים בתי הכנסיות החשובים שבעיר. בית בנוי בטעם הדור מבחוץ ומקושט מבפנים. דבר המעיד על החוש האסטטי של בעליו.

בחלק עיר זה, שרובו בתי כנסיות ובתי מדרשות ולידם בתי מגורים נמוכים, דלים וקודרים, היה ביתו הנאה של רבי ישעיה פישל, הבית האחד והיחיד אשר גינת עצי נוי עיטרה אותו, לכעין מרכז־מקשר של חוגי התושבים לשכבותיהם השונות, ולצומת־הדרכים בו הצטלבו אורחות חייהם של בני העיר על שלל גווניהם.הבית מצד החזית שלו נשקף על פני הככר הגדולה והרחבה עם בתי הכנסיות ובתי המדרשות שעליה, כולו קולט לחן תפילה על הנוסחים השונים, וסופג צער היחיד בהשתפך לבו לפני אלוהיו על הגלות המרה, החיים הקשים, הפרנסה הלקויה וכו׳. לצידו הימני של הבית סימטה צרה חבויה בין שני טורי בתים ותוצאותיה לרחוב גוטינסקי, לאותו החלק של הרחוב, שם התרכזה האריסטו־קרטיה של העיר והעשירים שבה, כגון: זיידל פציניק, משפחת שופניק, וולף בירול, מאיר קפלן, יצחק פייגנהולץ, שמואל־דוד מרמר וכו׳...

ואמנם, שימש רבי ישעיה־פישל הדיין כעין סינטזה לשני עולמות אלה; לעולם של קדושה ולעולם של חולין. באישיותו נתמזגו ההוד והאצילות שבקדושה עם הזך והטוהר של החולין. הוא היה מקפיד על הידור מצווה, אתרוג נאה סוכה נהדרת, וכן יתר תשמישי הקדושה שהיה זקוק להם לעניני דת, היה דואג שיהיו נאים ומן המובחר, כגון: טלית מבהיקה ביפיה, תפילין נאים ובתוך נרתיקים יקרים וכו׳. כך היתה גם עבודתו את השם בתפילה או בתלמוד תורה בהוד ובהדר, בהתלהבות של שמחה, וברוֹן ובזמר.

חסיד נלהב היה רבי ישעיהו פישל, ממקורבי הצדיק מצ׳רנוביל. הוא היה מקובל גם בחצרות שאר הצדיקים. הצדיק מטריסק, בשהותו בזוויהיל, היה סר לביתו לשעת מנוחה בליל שבת, אחרי קבלת שבת, והיה שוהה אצלו עד שהתכנסו חסידי טריסק לשולחן שנערך לכבודו בבית הכנסת לחסידי טריסק.

התנהגותו החסידית וחיי האדיקות שלו, כאיש השייך לכלי קודש, לא היו ניכרים כלל ביחסיו עם הזולת ובמשאו ומתנו עם אנשים — הן בביתו והן מחוצה לו. בכל זאת, ה„חופשיים״ במחיצתו, היו נזהרים לפגוע במקודש ובמקובל הרבה יותר מאשר במחיצתם של אלה, אשר לקחו להם למונופולין את השמירה על הערכים המקודשים. הוא היה מקובל ונערץ על־ידי כל החוגים השונים בעיר, כולל האינטלגנציה ובני הנוער. שוחרי ביתו רבים היו, הבית המה מרוב אדם שהיו יוצאים ונכנסים לתוכו, אנשי מסחר ועסקים שבאו לשאול בעצתו — הוא הבין גם בעסק ומסחר — אנשים שבאו להתדיין אצלו, וסתם אנשים שאהבו להכנס אליו לשם שיחה, הן בעניני תורה והן בהוויות העולם. הוא היה בעל שיחה נעים, הרבה לשוחח על ענינים שקרו בעבר ועל עניני דיומא. ספורי חסידים ומעשיות צדיקים. ידע את אמנות הספור, האנשים היו ממש מוקסמים לשמע דבריו.

עמל וטרח הרבה לתקנת העיר. ואלה שלושת השטחים אשר פעל ועשה בהם: **חינוך ילדי העניים**. „התלמוד תורה" בעיר היה כעין חומה פרוצה, הפקר לכל מתרברב ומתנשא. ולכל „מלמד" בטלן, שלא הצליח באומנותו מהצד השני. רבי ישעיה־פישל לא נרתע מלהלחם בהפקרות הזאת עד שהתגבר עליה והכניס סדרים פחות או יותר מניחים את הדעת בעניני הת"ת. כן הוא דאג להלבשה ולהנעלה בשביל ילדי הת"ת העניים. הוא עמד לצידם של העסקנים הצעירים אשר טיפלו במודרניזציה של הת"ת בימי בקורי של הד"ר טורוב בעיר.

הוא פעל ועשה הרבה לאישפוזם של חולים עניים בבית החולים. דאג לציודו של בית החולים היחידי של העיר ברפואות ומכשירים.

הקדיש הרבה מזמנו לעזרה ולעצה לאנשי צבא יהודיים שנשלחו ממרחבי רוסיה המדינה לשרות הצבאי בגדוד ה־18 שעל שם המלך הרומני, שחנה בזוהיל. אודות לטיפולו הוא מנע הרבה עונשים שהיו צפויים לחיילים בעד עבירות צבאיות, הרבה חיילים נעזרו על ידו עד כדי שחרורם המלא מהצבא. כן דאג למאכל ולמשתה בשביל החיילים ולאכסונם בבתי העיר.

במכתבו הראשון של חברנו שמואל שלאין ז"ל, לאחר הגיעו ארצה, סופר על פגישתו עם יוסף אהרונוביץ ממנהיגי הפועל הצעיר ועורך השבועון „הפועל הצעיר". בין היתר, סיפר אהרונוביץ על שרותו בצבא בזוהיל בגדוד ה־18 שחנה אז בעיר, וכי היה מבאי־ביתו של רבי ישעיה־פישל וגם רחש אליו חיבה ויקר.

רבי ישעיה־פישל בהילוכו ובנוהגו היה נראה כאיש העם, נוח לכל ומסביר פנים, ובצדק רכש לו חיבה מצד כל החוגים שבעיר על שכבותיהם ומעמדותיהם.

הרב ר' גרשון יואל שדה־לבן וביתו

דמות אצילה של רב ומו"צ, בנו של הרב הזקן ר' משה שמואל, שנסתלק מעולמו בתרס"ג והנחיל לו את כסא הרבנות. שתקן מטבעו, צנוע בהליכותיו ותמים דרך. **שקדן**

בתלמוד תורה ובדברי הלכה. קבע עתים להוראה לחברות ש״ס ומשניות, בבית הכנסת לחסידי מאקארוב אשר נמנה עליהם. בקולו הערב היה מנעים את לקחו לשומעיו, ובכושר ההסבר אשר ניחן בו — היה מקל על הלומדים את הבנת הסוגיה. רבים היו נוהרים לשמוע את לקחו. הוא התרחק מעסקי החולין של הציבור ודאג לטוהר המידות ונקיון הכפים במוסדות החסד וחצדקה בעיר והצליח בכך, כי השפעתו על עסקני הצבור היתה רבה ונהנה מהערצת הצבור. את בניו חינך ברוח התורה והמסורת, אולם לא מנע בעד רוחות הזמן שיחדרו לביתו. ואמנם, בניו ינקו, נוסף לתרבות ישראל העתיקה שספגו לקרבם, גם מהתרבות האירופית. בנו הבכור נקטף באבו, היה „צנא מלא ספרא״, ידען בתורה ובמדעי הטבע והפילוסופיה.

הרב ר׳ יואל תמך בתנועה הציונית, ביתו שימש כעין מועדון לנוער הציוני, אשר התרכז מסביב לבנו הצעיר, החי אתנו כיום בארץ, ובתו שרה ז״ל. לרבים מאתנו זכורי״ם ערבי השבתות בלילות החורף הארוכים, בחדר שבבית הרב — „חדר קטן צר וחמים״. נערים ונערות היינו אז והצטופפנו בתוך החדר ושומעים הקראה של סיפור או שיר, שנתפרסם באותו השבוע, סחים ומתווכחים ולבסוף פוצחים בשירה ורינה. החברה התכבדה במאכלי מטעמים, ואיזו חמימות מיוחדת היתה שופעת בחלל החדר הקטן.

הרב נפטר בלא שזכה לעלות ארצה. אף כי סודרה לו ויזה לעליה ארצה. בחייו התנה שבבואו לארץ יעסוק במה שיעסוק לשם קיומו בארץ, חוץ מהכהונה ברבנות.

הרב רבי יעקב־ישראל קורף

יליד פודוליה. נצר מגזע צדיקים וגאונים. נכדם של הצדיקים רבי ברוך ממדזיבוז ורבי אהרון מקרלין זצוק״ל.

נולד בסוף שנות ה־70 למאה הקודמת להורים שנהגו באדיקות מופרזת. למרות השמירה הקפדנית עליו הוא התפרץ מתוך התחומים הצרים של החנוך הצדיקי ונסע לנובוגרודוק ונתקבל שם לתלמיד הישיבה. בימים ההם, היו החסידים נמנעים מלשלוח את בניהם ללמוד תורה בישיבות, כי הישיבות רובן ככולן, היו תחת השפעת רבני ליטא מתנגדי החסידות. באותה הישיבה הוא הוסמך להוראה ע״י הרב הגאון ר׳ יחיאל מיכל הלוי אפשטיין.

בראשית המאה שלנו, הוא נשא לאשה את גיטלה בת הצדיק ר׳ מיכאלה בנו הבכור של הצדיק ר׳ מרדכ׳לה מזוהיל. גיטלה אשתו, שנרצחה בפרעות תרע״ט, היתה אשה אצילת רוח ובעלת נפש יפה.

לאחר נשואיו הוא התישב בזוהיל, היה סמוך מספר שנים על שולחן חותנו והקדיש את זמנו לתלמוד תורה. בינתיים הכשיר ר׳ מיכל׳ה, בתוקף מעמדו בעיר והשפעתו על חלק ידוע של הצבור, את הקרקע למנויו של חתנו לרב העיר.

דבר זה עורר בצבור התרגשות. לאו דוקא תוך התנגדות אישית לר׳ יעקב־ישראל, אלא ראו בזה פגיעה וקפוח לדיינים ששמשו בהוראה בזוהיל, ואף אחד מהם לא תבע לעצמו איצטלא דרבנן.

לאחר פטירתו של הרב ר׳ משה־שמואל, היה צריך לרשת את כסא הרבנות בנו ויורשו רבי יואל הדיין ששמש כרב בעיירה ברנובקה. הוא אמנם עבר לזוהיל, אבל מרוב ענוונותו לא הסכים לשים את כתר הרבנות על ראשו, ומטעם זה, גם יתר הדיינים לא מלאם לבם לשלוח ידם לכתר הרבנות. ואפילו זקן הדיינים, רבי אלתר הדיין אציל הרוח וטהר

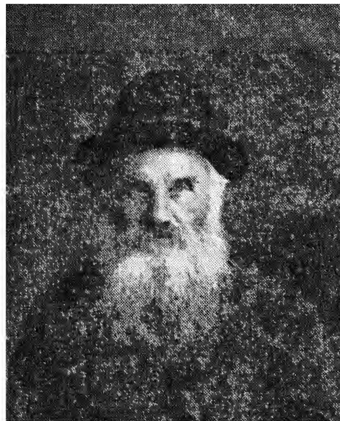
הנפש, אשר לו בודאי יאתה תהלת רב בישראל ואצטלא דרבנן היתה הולמת לו, לא ראה לעצמו לטוב וליאה שישימו כתר הרבנות על ראשו מאחר שהיורש הטבעי, אף הוא נרתע מלזכות בכהונה הרמה הזאת והנה אברך צעיר אשר טרם הגיע לשנות כוח (30) מנשאים אותו להתרברב על קהילה גדולה וחשובה בישראל.

זה היה מאורע שהכניס מבוכה בעיר. אי־אפשר היה לאסור מלחמה על רבי מיכלה, שמו וזכות־אבות שלו היו לו למחסה גדול ורב, ורבים מההמונים ופשוטי העם נטו אחריו.

מנויו של רבי יעקב־ישראל קורף לרב העיר קם והיה לעובדא. אדם צעיר בעל מרץ ויזמה כבש עד מהרה את לבות בני העיר ומתנגדיו היו לידידיו.

מעורה בחיי החברה, גילה פעולות בשטחי צבור שונים. הקים מפעלי צדקה והתאמץ להכניס סדר ומשטר במוסדות הקיימים בעיר.

הוא עשה ופעל הרבה בימי המלחמה בארגון עזרה וסעד לפליטים ובימי הפרעות היה מוכרח לנדוד לאמריקה. הוא ריכז סביבו גם שם חוגי צבור שונים, אולם ידיעות על מעשיו ופעולותיו בארצות־הברית חסרות לנו ואנשי עירנו שם, לא ציידו אותנו בידיעות עליו. הרי עלינו להסתפק במה שהעלינו כאן.

אבי ר׳ בונם־זאב ז״ל

„בן יכבד אב״ (מלאכי א׳ ה׳)

מוצאו ממשפחה ענפה של רבנים, צדיקים, סופרים ואנשי מעשה. מצד אביו — הדור החמישי לקצין ר׳ שמחה ביבר, בן ר׳ אברהם יצחק מאוסטראה, אשר בעת שהממשלה הרוסית אסרה את הדפסת התלמוד ויתר ספרי הרומ״ל, הוציא ר׳ אברהם יצחק מכיסו 10,000 אדומים והדפיס את הספרים בלבוב. בשער הספרים הנ״ל אנו קוראים: „נדפס בהשתדלות הקצין ר׳ אברהם יצחק ביבר, אשר הזיל זהב מכיסו למען...״ (מזכרת לגדולי אוסטראה לר׳ מנדיל ביבר), כן היה מצד אמו נין להצדיק ר׳ יהושע, מהשושלת לבית ר׳ משה איש־הורביץ.

בילדותו התחנך בבית סבו הרב מאוסטראה. ר׳ מאיר אליהו. שם ספג לקרבו מרוח התורה וההשכלה גם יחד. אוסטראה התפרסמה בגדולי התורה וההלכה ומפרשיהן, כמו המהרש״א, הרש״ל, הט״ז ועוד. בהיותה סמוכה לדובנא וקרמניץ חדרה גם אליה רוח ההשכלה. משום

כך — אף כי היה שייך ל„כלי קודש", לא מנע אבא את עצמו מן ה„הגיון" (הבטוי שהחרדים נתנו להשכלה). מיום שפקחתי את עיני (יותר מחמשים שנה) — הנני זוכר, כי הבית היה מלא עתונים וספרים חיצוניים, והרי בימים ההם היה הדבר נחשב לכפירה. ייתכן, שרוח זאת חדרה ללבות עוד אנשי „כלי קודש", אולם הם לא העיזו לעשות מעשה ורק אבא ז"ל לא חת. צלילות דעתו ותקיפות הליכותיו חייבו אותו לא להסתיר את דעתו, מחשבותיו וכינון צעדיו.

אבא היה איש התורה. לא אפריז אם אשתמש בביטוי „לא פסק פומיה מגירסא". אוהב תורה ודעת, שונא בטלה, ובדרך זו חינך את ילדיו. זכורני: עוד בילדותי היה רגיל להעירני משנתי עם שחר. מובן שהייתי רוצה להמשיך עוד בשינה, וכאשר העירו לו על כך שהוא מקדים להקים אותי ממטתי, השיב, אדם שהוא ישן נחשב כמת, ואיך אוכל לראות את בני מת ? והוא היה אמנם מלא חיים. משב רוח חיים היה מכניס בכל הופעותיו, כי היה האיש מחונן בהומור בריא ועל כל מאורע ומקרה היה מגיב תיכף בבדיחה או בספור־מעשה ידוע. משום כך התחבב על הצבור, ורבים חפצו את קרבתו. הבית היה מלא אורחים ומבקרים, אשר אהבו להסתופף בצל קורתו, לשבת ליד השלחן ולהאזין עם שתיית תה לדבריו. בסכסוכים שבין אדם לחברו היו פונים אליו לפשר בין היריבים. דבר זה העסיק אותו הרבה ובהצלחה רבה.

הוא התפרסם גם במרחקים. כל שד"ר או רב, שנקלעו לעיר היו קובעים את האכסניה שלהם בבית אבא, והוא היה מארח אותם בכבוד ואם האורח היה תלמיד חכם היה אבא מגלגל אתו בדברי תורה. וכמה מהשד"רים מבני ליטא היו תוהים, בראותם לפניהם איש והלין בן תורה. הדבר הגיע לר' יצחק אלחנן ספקטור והוא בא עם אבא בכתובים.

רבני העיר היו משתפים אותו בהתרת שאלות מסובכות. זכורני. כי היה עסוק בהרבה עם ר' אלתר הדיין בענינים אלה, והיה שוחר את מוצאי פיו. הוא נמנה על חסידי טריסק; בהערצה היה משוחח על המגיד הזקן מטריסק, ואמר, כי אחריו אינו יכול לסגל לעצמו את יורשו. הוא עסק בצרכי ציבור, בעיקר—בעניני חינוך: דאג לצרכי הת"ת של העיר, ובמיוחד להלבשת הילדים והנעלתם. ושוב זכורני, כי ביתנו היה מלא מלבושים ונעלים, אשר אבא עמל והשיג בשביל הילדים העניים. הוא גם דאג לצביונו של הת"ת, ולא פעם הקים עליו בזה שונאים. והנה שוב חרג מהמסגרת, בתמכו בד"ר טורוב. אשר ביקר בעירנו מטעם „חברת מפיצי השכלה" לשם שיפור החינוך בעיר. אבא לא נרתע אז מחמתם של הקנאים אשר התנגדו לשנויים בחינוך בני העניים, וכאשר נוסד ה„ת"ת" החדש בהנהלתו של ה„משכיל" י. י. ואהל — היה אבא מתומכיו.

כל מעלותיו וסגולותיו לא העבירו אותו על דעתו, ולא ביקש גדולה לעצמו. הוא ייחד את מקומו לעצמו, בין פשוטי העם: אהב את חברותם והתרועע אתם, ולא פעם השתמש בביטויים עממיים, אשר רכש מהם. משום כך לא ייפלא, כי בעת הבחירות לדומה הראשונה ניהלו הסוציאל־דימוקרטים בזוהיל משא־ומתן אתו בדבר הצגת מועמדותו כ„בוחר" בז'יטומיר.

בעלותו ארצה ראה אבא בעיניו בכבוד הרב, שחלקו לו בני העיר: בצאתם ללוותו לדרכו. קיבל סיפוק ושאב עידוד לצעדיו בעתיד, בארץ האבות, אשר הבנים מחיים אותה ומשיבים את האבות אליה. בן שבעים היה אבא בהגיעו ארצה. הוא מצא תיכף את מקומו בה. נמצאו כמה „יהודים טובים" שרצו לזכות בו כ„פירמה" ל„מוסד", אבל בחושו הבריא סלד מהצטרף אליהם. מיד הוזמן לכהן כשו"ב בכפר מגדיאל.

גם בארץ קנה לו פרסום רב בכל החוגים. הוא היה מבאי ביתו של הרב אהרנסון אשר החשיבו מאד. במגדיאל התרכז מסביבו חוג של יהודי בית המדרש והוא היה מרביץ תורה בפניהם בבית הכנסת — בימות החול, ובמיוחד בשבתות. הוא התחבב על הנוער במושבה. את חדרי ביתו השכיר אך ורק לפועלים. מהעתונים שהופיעו אז בארץ בחר ב„דבר" ופרסם בו מחקרים. אף השיג על כמה דברים שנתפרסמו בעתון. זה משך את תשומת לב עורכי „דבר" וניהלו שיחות אתו, בהזדמנויות שונות. ברל כצנלסון ז"ל זכאי ושז"ר יבדל"ח התרשמו מאד מאישיותו. בשיחותיו הגן על הדור הצעיר וביחוד על הפועלים והעלה על נס את תפארת מעשיהם החלוציים. גם הוא כחרד, מובן, שדעתו לא היתה נוחה מהזלזול במסורת ובדת, אולם הוא התנגד ל„מלחמת קודש" ובדרכי הנועם שלו וכיד ההומור הטוב עליו, מנע התפרצויות, שעלולות היו לחול בשטח הפעולות הציבוריות במגדיאל. הנוער ידע היטב להעריכו וגם לשמור על כבודו.

איש העמל והעבודה היה אבא מנעוריו עד סוף ימיו. גם את ילדיו חינך לתורה ולעבודה. הוא היה שמח לכל צעצוע, או כלי, שנעשה על ידי אחד הילדים, כמו ששמח על ידיעת סוגיה בגמרא. היתה לו פינה בבית, זשר שמשה בית מלאכה. בפינה זו היו כלי מלאכה של נגרים ומסגרים. הוא היה מתקן בעצמו כל מיני תיקונים בבית, וכן היה מכין בעצמו את כלי המלאכה שלו. היה רגיל לקנות משורים, שהוחלדו ויצאו מכלל שימוש, ובעצמו היה מתקין מהם חלפים. היתה לו משחזה בבית, והיה בעצמו משחיז ומלטש את החלפים. כן היה עוסק בעבודת הבית, למד ועבד. עצם הלימוד אצלו, נחשב לעבודה: עבודה להבין ולדעת. וכן היתה אצלו העבודה — לימוד. מתוך העבודה למד, ונתגלו לו חידושים בעבודה, אשר בכוחם להקל על העובד. ולא פעם הוא התקין בשביל המטבח אמצעי בישול ואפיה, אשר יצמצמו את הזמן והשטח.

פטירתו מסמלת את אפיו ותכונתו. הוא היה קרבן לתאונה בעבודה: ברעננה, המושבה הסמוכה למגדיאל, היה צורך לטבוח שור גדול. הקצב לא רצה לסמוך על השו"ב המקומי והזמין את אבא לזביחה. אבא נענה להזמנה והזביחה עברה בשלום, אולם לאחר הזביחה הותר החבל והשור בעט באבא. לאחר מספר ימים נתגלה במקום הבעיטה אבציס, וזה גרם לשיתוק אשר נמשך 4 שנים בדיוק. בן 84 היה במותו.

ר' פנחס (ר' פיניה לייבישוס), שו"ב

מחסידי טלנה. נצר מהאילן רב הענפים של משפחת שפירא מסלאוויטה. יהודי ירא שמים, קנאי אדוק. נלחם בחרוף נפש בקבוצת הצעירים נושאי ההשכלה בזוהיל. עם כל זה היה מקובל על הצבור, כי איש האמת, היושר והמוסר הנעלה היה בכל חייו, ודרכו היתה לעזור לנצרכים. היה מסור ואץ לעזור ולסעוד לכל הזקוקים בזמן הצורך. ואז לא היה מבחין בין אדוק לחפשי. לכולם חילק מזמנו, למען הושיט עזרה. הצבור העריך את מסירותו ומנוהו לגבאי „ביקור חולים" „לינת הצדק", ובסוף ימיו היה לגבאי „חברה קדישא".

ר' אברהם שפירא

אחיו הצעיר של ר' פיניה הנ"ל. גם הוא היה שו"ב, אולם אומנותו זו לא כפתה עליו אורח חיים כדוגמת שאר בני אומנותו. הוא היה שומר מסורת ויחד עם זה קיים מגע הדוק עם בני בלי מסורת. גרמה לכך התנועה הציונית. הופעת הרצל, הפצת הרעיון הציוני לקחו את לבו, עקרוהו מעולם ההזיות, אשר היה שקוע בהן, והעמידו

על קרקע המציאות היהודית, זו שתוארה ע״י הרצל. ר׳ אברהם שפירא היה הציוני היחידי בעיר, אשר זקנו מגודל ופאותיו יורדות על לחייו. הוא פתח את דלתי ביתו לכל כינוס ציתי בעיר, וכינוסים אלה התקיימו כמעט מדי שבת. וכמה נהדר היה המראה: צעירים אשר לא הגיעו לשנתם העשרים. מגולחי זקן וקצוצי פאה מסיבים לשלחן עמו ודנים בכובד ראש בענין ציוני אקטואלי ולבסוף פותחים בשירי ציון, ור׳ אברהם שפירא הזקן מנצח בנגינות.

ר׳ משה אברהמ׳קס שו״ב

יהודי למדן ו„נתפס״ להשכלה. פיקח ושנון; בעל הומור, איש שמחה ומסביר פנים לבריות. נוסף לאומנות השו״ב, שימש גם כחזן בבית המדרש הגדול. היה לו קול ערב, ידע לשיר לפי תוי הנגינה. אף כי היה חביב על הבריות לא הסכים לשום התמנות צבורית. הוא היה בעל נפש פיוטית ושאף לבדידות. בחדרו היה אוהב להתמסר לנגינה ולפזמונות, ואלה היו בוקעים ביום ובלילה לתוך הרחוב ולבתים הסמוכים. היה גם קרוב לרעיון הציוני. בנו הצעיר אברהם ליכט ז״ל היה פעיל ב„חוגים הציוניים״ בעיר.

ר׳ פיניה אברהמ׳קס (מאליאר) — שו״ב

יהודי בר אורין וירא שמים. חריף ושנון. איש הספר, כולל ספרי עיון במדע ופילוסופיה, ספרי השכלה ושירה. מתמיד בלימוד, בקריאה לוהטת ובעיון. עניו ואציל במידותיו וצנוע בהליכותיו. ציוני בכל לבו וחרד לערכי האומה. משב הרוחות של התקופה שחלף בעיר פרץ גם לביתו פנימה ובנותיו הבכירות ארחו לחבורת פיארברג ולמלחמותיה — והוא אם כי היה חרד בכל דרכיו השכיל להבין ולקלוט בנבכי נפשו את הרוח האצילה, הלוהטת בחבורה זו, ולא התנגד לה גם בביתו. ביחוד לאחר בוא הציונות הצעירה, בהתגבר המהפכה הרוסית הראשונה ונחשולי הפרעות הזדוניות שפרצו מיד לאחריה. חרד לשמור על ערכי היהדות והציונות והאציל מרוחו גם על ילדיו שישמרו ויטפחו בקרבם ערכים אלה.

ר׳ פיניה אברהמ׳קס השכיל להבין, כי אין לשים מעצור לסערה הציבורית המתחוללת והתאמץ לעצרה וללכדה בתוך האפיק הלאומי. ויפה היה לראות, כיצד האב עם הבן, בן הט״ו, רכונים שניהם על „הצפירה״ וקוראים בהטעמה ובהתרגשות מאמר של סוקולוב או „לומדים״ בעמקות ב„השלוח״ רשימה של אחד העם, „ילקוט קטן״ או כהן ונביא״. עיני האב נוצצות היו תוך הנאה לרגל חדירתו של הבן לרעיונות העמוקים המובעים במאמרים. וחיוכו של האב עצמו היה אומר תהילה לבעל המאמר.

רבי טוביה סחרברוט (טביל מלמד)

לא רב ולא בן־רב, אלא איש אשר תורתו אומנותו היה ר׳ טבל, אחד מלמד־תינוקות בראשיתו ומשום כך היה נקרא בשם טבל מלמד כל ימי חייו. נתגלגלה זכות לידו, והיה לרב ומורה לבני הישיבה אשר בזוהיל וכיהן במשרה רמה זו לצדם של גדולי התורה רבי יואל שארין, העילוי, ורבי מרדכי ניסנבוים. מבין אנשי התורה והמלמדים בעיר אשר הראו את כוחם בתלמוד תורה. לא מצא רבי יואל שורין ראש־הישיבה מועמד יותר טוב להוראה בישיבה מאשר רבי טביל. והלא היו אז בעיר מלמדים אשר שמם הלך לפניהם כגון רבי

בנימינקה בליזובסקי שהיה מפורסם בלמדנותו, חריפותו ובקיאותו, ורק המעולים שבבני העיר זכו להמנות על שומעי־לקחו; והוא היה ברנן גדול בקבלת תלמידים ויותר משששה תלמידים להוראה לא קבל. ורבי חיים־משה'לה רוטברג אשר קנה לו שם בתורה ובחכמה וגם בטוב לבו. מ. ז. פיארברג נמנה גם הוא על תלמידיו. אופייני הדבר, כי רק שני מלמדים אלה זכו לשמות חבה. רבי „בנימינ'קה" ורבי „חיים משה'לה". הם חנכו דורות של תלמידי חכמים בעיר. אולם רבי טבל נוסף על למדנותו, היה גם בעל סגולות נעלות והן הכריעו.

אמן גדול היה רבי טבל במלאכת ההוראה. הוא ניחן בכשרונות פדגוגיים מפליאים. עיניו היו מכוונות למקשיבים ללקחו בזמן השעור ושופעות חבה ורוך. בקולו הצלול והמרנין היה מכניס רוח של ערות והתענינות בלמודים. דעתו ולבו היו נתונים לתלמידיו גם אחרי השעור להחדיר למוחותיהם את ההבנה בסוגיות הקשות והמסובכות. כולו דאגה וחרדה למצב החמרי והאישי של תלמידיו, טפול אבהי הוא גילה לכל שומע לקחו. אין פלא, איפוא, שהתחבב על תלמידיו במדה כזו שעוד היום, כחמשים שנה אחרי פטירתו — אלה שהיו תלמידיו נושאים את זכרו בהערצה וביקר.

אחד מתלמידיו מר ש. מילר בספרו „דור המדבר" מקדיש כמה שורות לדמותו הנפלאה, והרי העתק התרגום: (ראה במדור באידיש של ספר זה, עמ' 141).

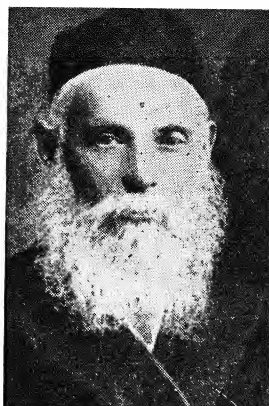
„רכון על עמודו, הוא היה מנעים ניגון תלמודו בקול חרישי, כאילו הוא לומד לעצמו, שערו מכסיף — מצח רם, פאות דקות ומסולסלות — הנה מבטו סוקר את פני כל תלמידיו — נח על פניו של אברהם ובוחן אותם — אחרי השעור, קרא הרבי אליו את אברהם (תלמיד חדש) ושאלו מה שמך, נערי? הרבי צבט לו בלחייו — שפע חמימות חדר ללבו של אברהם. הרבי קורא לו נערי — הוא דואג לו ודורש טובתו. הוא משהה את מבטו על פני רבו. לחייו גרמיות מצחו חוור, מצח יפה כזה. דבורו — איזה דבור! קולו רך וחרישי. הוא אוהב את הרבי „כה מטיב לדבר"...

תאור קצר זה, כתוב בידי אחד מתלמידיו, סופר־אמן נאמן למציאות. כזו ממש היתה אישיותו של רבי טוביה. כל זוכריו יסכימו לתאור זה.

איש בעל קומה ובעל צורה, דק הגו, פנים מאורכים עטורי זקנקן מחודד, ענים קורנות מבט מלבב ובת הצחוק לא סרה מעל פניו, דבורו בנחת ומתובל בהומור שנון. העניות והדחק היו מנת חלקו כל ימי חייו הקצרים ומעולם לא שמעו אותו מתאנה ואף לא ראו אותו מיצר כל שהוא. איש אמונה ובטחון בעל שעור־קומה ושאר רוח. עמד על משמרתו באמונה ומת קודם זמנו לצערם של הרבים.

ב. דלוגץ

אבי ר׳ משה דלוגץ

— ר׳ משה באתי לבקשך שתפסוק לי „שאלה". אבא שואל על הפרטים ומתעמק קצת ועונה לרוב: כשר. היהודיות אהבו להביא את „שאלותיהן" לפני אבא והוא לא החמיר בדין. ר׳ משה דלוגץ היה משתדל לגמור מהר עם הקונה בחנות, בכדי שיוכל לשוב ולהתעמק באיזה ספר: גמרא, שלחן ערוך או דוסטויבסקי ברוסית, אף בספר לימוד לאנגלית. תמיד ספרים. בלילות החורף, כשהייתי מתעוררת מאוחר הייתי רואה את אבא ליד השלחן עם ספר ביד. בליל ששי היה שר את הניגון של פרשת השבוע בקול ערב ומושך והנה אני רואה את אבא ביום קיץ לוקח מגבת ויוצא עם חברו שטנדל להתרחץ בנהר הקרוב ושוחה עמו בהתלהבות קונדסית — על הגב והבטן. אך המעניין היה ביותר ליד השלחן בשבתות ובחגים, כשהוא מוכיח ומעיר על הנמוסים בזמן הסעודה והכל בהומור קולע, בשילוב משלים ומעשיות.

עם בוא המהפכה הרוסית נהרס בסיס האמידות בבית, ואמא ואבא עבדו עבודה פיזית קשה במשק החקלאי הקטן. משטר העבודה הבולשיביסטי — היה אבא מלמד ומשנן לנו ולשכניו — הוא בר קימא ועלינו להשתדל ולהתרגל לחוקיו.

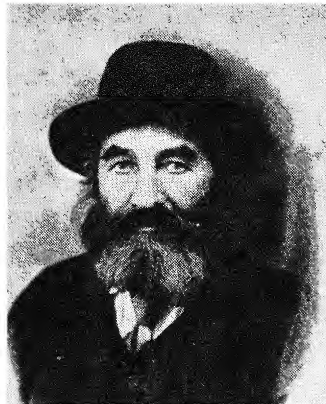
בהיותי כבר בארץ קבלתי מאבא מכתב הכתוב עברית תלמודית, והוא ביקשני למסור את המכתב לרבנות הראשית בארץ. במכתבו זה הציע אבא, שיש ברצונו לשלוח להם רשימות על תיקונים קלים בחוקי התורה, שלפיהם יש לנהוג בישראל. מלשכת הרבנות

של הרב קוק ז״ל ענו לו וביקשו שישלח את החומר המוצע, וכי הם מוכנים לעיין בו מתוך רצון חיובי, אולם הצנזורה הרוסית עיכבה את המכתבים ולא העבירה אותם לארץ. והרשימות הלכו לאיבוד.

אייזיק ה.

ר׳ בן־ציון הופמן ז״ל

היתה זווהיל יהודית־ציונית וחלוצית, בונדאית וקומוניסטית לאומית ואף מתבוללת; אולם היתה גם זווהיל יהודית אפוליטית, יהודית מסורתית בלי סיוג נוסף — דתית, חסידית, למדנית ועממית כאחת.

אחד ממעצבי דמותה ומכוניה של זווהיל זו, זווהיל של „תורה ומעשים טובים״ היה ר׳ בן־ציון הופמן ז״ל.

ה„בסיס״ שלו —— ה„טריסקער קלויז״ ומתפלליו הקבועים ציבור החסידים מכל שכבות העם, חדורי־חמימות יהודית ודבקות דתית לבבית, לאו דוקא רק במלוי המצוות הפורמליות ש„בין אדם למקום״, אלא, ובעיקר, בהושטת עזרה חמרית לנצרכים בשטח המצוות של „בין אדם וחברו״.

למרות היותו קנאי אדוק, היה ר׳ בן־ציון מצטט תמיד את דבריו הנצחיים של י. ל. גורדון — „אם בלבך את ה׳ לא תבקש — בכל העולם לא תמצאנו״.

לשעור הגמרא שהיה קורא לפני קהל החסידים היה מזמין ומעודד להתמדה את אנשי דלת העם, אנשים מבוגרים, בעלי־מלאכה ושוליות, סוחרים זעירים, זבנים ורוכלים. מטבעו היה ר׳ בן־ציון מקרב את הבריות ומקדם פניהם בידידות ולכן כינוהו „תלמידו של הלל״.

כאשר היה אמיד ובעל נכסים היה מנהל חשבונות מדויקים לשם קביעת ה„מעשר״ שהגיע ממנו לפי חוקי התורה והיה תורם תרומות „קונסטרוקטיביות״ לאנשי העם, כגון תרומת פרה לחלבן שהתקיים על הספקת ה„יודישע מילך״ או מכונת תפירה לחייט. ר׳ בר

ציון היה נוהג כך משום שראה בחוקי התורה הוראות להגשמה יום־יומית ולא „מצוות אנשים מלומדה" המקוימת באופן מכני ואבסטרקטי ובלתי מחייבת בחיי יום יום. למרות היותו למדן מופלג היה רגיל תמיד לומר: — „לא המדרש העיקר אלא המעשה".

לאחר שירד מנכסיו, כתוצאה מהתמורות שחלו אחרי המלחמה העולמית הראשונה והשתקע בקרמניץ (בעבר הפולני של הגבול) לא שינה ממנהגו והמשיך במעשיו הטובים במסגרת „האמעריקאנער קאמיטעט", בו כיהן כגזבר במשך שנות קיום ה„ג'וינט" בקרמניץ (1920—23), כן היה פעיל בפדיון שבויים והודות להופעתו הנאה ונועם הליכותיו היה למושיעם של עשרות משפחות יהודיות מרוסיה שחצו את הגבול לפולין בקרבת קרמניץ ונשאו פניהם לקרוביהם אשר מעבר לים.

וכך קיבל עליו עול־מצוות והקדיש חייו למען הזולת עד פרוץ מלחמת העולם השניה, בה ניספה בידי אוקראינים שליחי הנאצים יחד עם כל בני ביתו וקדושי קרמניץ ב־1942, והוא אז כבן 76.

יהי זכרו ברוך!

דוב ברנשטין

אבי ר' משה ברנשטין

אבי ומורי ר' משה ברנשטין ז"ל, אם כי דרכו בענווה ובצניעות החשיבוהו בני העיר על פקחותו, טוב לבו ויושר דרכיו. איש סוחר היה ונשא ונתן באמונה ולמרות טרדותיו הרבות בעסקיו, היה קובע עתים לתורה גם בשעות היום. ניגונו הערב בלמודיו בגמרא השפיעו עלי בילדותי במידה שהייתי מקיץ משנתי, בכדי להאזין לזמרתו בלימודיו בשעות הבוקר המוקדמות, או שהייתי מאחר לישון בגלל זה.

בכל לבו ונפשו היה מתמסר לעזרת הזולת בעת מצוקתו. זכורני מעשה בבעל עגלה שהתפרץ לביתנו בבכי כי סוסו נפל. אבא נפנה תיכף מעסקיו, יצא מביתו ואסף נדבות ואת חלק הארי הוסיף מכיסו וקנה לו סוס והעמיד אותו שוב על רגליו ואיפשר לו ע"י כך לפרנס את בני ביתו.

הוא היה פעיל מאד בהגשת עזרה לפליטים שזרמו העירה בימי מלחמת העולם הראשונה.

היה מידידיו ומקורביו של ה„עילוי" ר' יואל שארין — ראש הישיבה ותמך בו ביד רחבה.

בזכרוני תמונה אשר לא תמוש ממני כל ימי חיי. הימים היו ימי המהומות שלא היה בהם שלטון יציב. והישובים היהודיים הופקרו לכל מיני כנופיות ובנדיטים, שהשתוללו בהם, שדדו ובזזו את החנויות. זה היה באחד מערבי השבתות ובשבת שלמחרתו התמלאו הרחובות בעגלות השודדים שהעמיסו עליהן את הביזה — רכוש היהודים. במקרה נשארה החנות של אבא שלמה ולא נפרצה. אנו עומדים בחצר ותוהים על ההרס והחורבן בעיר. והנה ניגשת לאבא אשה אלמנה שגרה בחצרנו ואבא תמך בה בלא יודעים, ואומרת לו: ר' משה, זה עשה אלהים שעזר לך ולא נתן למשחית לעשות כל רע לך, כי אתה עזרת לנו בעניינו, ומעשיך עמדו לך בעת צרה. אבא הרים ראשו ופנה למעלה ואומר, רבש"ע, אני מוותר על זכותי זו ורוצה במנה שחילקת לכל ישראל בעיר. בו ברגע באו והודיעו לנו, כי גם חנותנו נפרצה ונשדדה.

אבא נפטר בערב יום טוב. נערכה לו לויה ברוב עם וחשובי העיר ליוו אותו, העילוי ר' יואל שארין נשא עליו מספד מר. יהא זכרו ברוך.

מרדכי זאב פיארברג
וחבריו

פיארברג

הוי עֶלֶם זַךְ־צְלִילִים, אֲשֶׁר מִהַרְתָּ
לָלֶכֶת בְּעוֹד שִׁגְשֵׂג כֹּה יְגוֹנְךָ!
אֲשֶׁר עִמְּךָ נִקְטַף, אֲשֶׁר סִעַרְתָּ
בְּטֶרֶם־יוֹם, הִשְׁלִים דוֹר אֲהֵבְךָ.

כֹּה תַּם קְלַח־דָמְךָ, כְּמוֹ לִפְרוֹס
הֵחֵל בְּךָ עוֹלָם, לִגְוֹעַ תַּם,
וְנֵץ־כָּל־אֲבִיבָיו בְּלֵיל נִיחוֹחַ
אֶחָד עִם לְבָבְךָ נִשְׂרַף מִקֶּדֶם.

הָיִיתָ נְעוּרֵינוּ שֶׁהִקְדִּימוּ
הָיִיתָ אֲבִיבֵנוּ שֶׁאֻסַּר
וּבְעוֹד יָמִים עָלֵינוּ כִּי יַאְדִּימוּ
תֵּלֵךְ בּוֹדֵד יַלְבִּין שָׁם בַּגֹּבֶר.

אַךְ, דוֹר, עוֹד יִתְרַפֵּק עַל אֶבְלְךָ
כְּאֵבְךָ יָחֹן בְּלֹבֶן הַפְּרִיחָה.

אלול תשי״ד

יעקב פיכמן.

אודה ולא אבוש, מדי קראי בפרקי השירה המקוטעים, אשר הניח אחריו אותו המשורר הנפלא שבא פתאום והלך פתאום, הנני מרגיש איזו הכנעה שלא פללתיה אצלי עד היום.

כל חלומותי הגדולים על שירה עברית חדשה, שירה אשר תכיל כל האור שבמבואותינו האפלות וכל האופל שבאורות שלנו, שירת העצב הישראלי והיופי שבאותו עצב; כל משאת נפשי וגעגועיה לסמן את הלך נפש עם הולך ואינו הולך וכל גלגולי עברו והנסתרות שבעברו; כל שאיפותי לגלם כל אותם החזונות שבאהלי ישראל ולהביע את תוגת עולמו — הכל הכל בא לפני בחזיונות אשר חזה אותו המשורר ונפשו כורעת לפני הוד יפים ודממת תוגתם.

מ. י. ברדיצ׳בסקי „בא והולך"
לוח „אחיאסף" — תר"ס

ש. צ. זצר

מ. ז. פיארברג
(פרקי זכרונות)

לא יותר משלוש־ארבע שנים עשה פיארברג בעבודת היצירה שלו, אולם מה עמוקים הם השרשים אשר היכה במשך ימי חייו הקצרים האלה בספרותנו העברית, מה רבה הבר־כה אשר השאיר אחריו בספרותנו. לא רבות כתב בימי חייו: כל יצירותיו מצטרפות לכרך קטן אחד, שמספר דפיו אינו עולה על מזה וחמישים. אולם כרך קטן זה זיכה אותו בהשארת נפש כה רבה בספרותנו, אשר רק יחידי סגולה מעטים זוכים לה במשך של דורות. ולא עוד. אלא שאי אפשר לנו לציין את התפתחותה של הספרות העברית בזמננו בלי השתתפותו של פיארברג. דומה, שאילמלא הוא, היתה נעדרת בה חלקה עיקרית, יסודית. אילמלא היה נובע בה מעין צלול זה, היו חסרים בה הרבה, הרבה ניצני חמד, שצמחו בה אחר כך וינקו ממימי הברכה של מעיין שירתו הזך.

אפשר מאד שפייארברג אינו יכול להיחשב בין אותם הסופרים אשר מקום גדול ורחב ידים יוקצע להם בהיכל התרבות הלאומית של העם, שממנו יצא. אולם זו היא קרן זוית, אשר שפע של קדושה מתפשט והולך ממנה תמיד על פני ההיכל כולו.

הכרך הקטן של פייארברג נמנה על הספרים האינטימיים ביותר שבעולם, הוא מאותם הספרים, אשר ב„לשד המוח ובדם הלב הם נכתבים", ונשמותיהם של יוצריהם מתגלמות בהם: שכן מכל מלה ומלה שבהם עולה לאוזן הקורא תפילה של לב נענה המבקש את אלוהיו; בכל שורה ושורה שבהם מורגשים זעזועי אדם אובד בעניו. ונפלא הדבר בשעה שאנו קוראים בכרך קטן זה, אנו עומדים לפעמים ומשתאים לדעת, מה הוא השם הראוי לכנות בו את היצירות, אשר זה עתה קראנו ואשר השפעתם עלינו כה חזקה. לבנו מהסס בנו, אם בכלל רשאים אנו להגדיר את היצירות ההן כספרות יפה. מפקפקים אנו, אם השם „סיפור" או „ציור" יהיה הולם ומתאים באמת.

אמנם פה ושם אתה נתקל — בתאור נהדר של מחזות טבע, בתיאורים פסיכולוגיים הנוקבים ויורדים עד למעמקים; או שהוא נותן ביטוי נפלא לפרקים שלמים בחיי אדם עמוסי תוכן נסער, או חושף מצבי־רוח נואשים, אשר בידם להביא חורבן בלב הנענה שנלכד בחרמם.

ברם, על אף כל אלה הרי ברור לנו גם זה, כי בעיקר יסודותיהן רחוקות מאד היצירות הללו מאתנו, מהטיפוס הרגיל של חיבורים ספרותיים, המכונים סיפורים או ציורים.

הכרך הקטן של פייארברג נמנה על הספרים המעטים, אשר בכוחם לכפות את הלך רוחם על הקורא בהם. הם קרובים קירבה רוחנית למזמורי התהלים, לאותם הספרים המעטים, האוצרים בקרבם משהו מאותה ההשפעה המהפנטת של תפילה, החדורים רגש של התלהבות דתית נשגבה; לאותם הספרים המעטים, שכל שורה ושורה בהם חודרת לעמקי נפשנו.

זאת ועוד: הכרך הקטן של פייארברג מצטיין בזה, שבו באו לידי ביטוי מלא ושלם רגשות יאושו ואמונתו, הלך רוחו ושאיפותיו, מלחמותיו ותקוותיו של דור שלם, של תקופה שלמה.

לפיכך. כשאנו שומעים את קול שירת הלב הענוגה והעדינה, הנישא מתוכו אלינו, מתחילה גם נשמתנו לשיר.

ולפיכך נשאר בעינו יחסנו החם לירושה שהשאיר המנוח בספרותנו; יחס של קדושה ורטט, כיחסם של בנים אוהבים לדברי אם אהובה, אשר יצאו מפיה ברגעי חייה האחרונים.

ימי הילדות

מרדכי זאב פייארברג נולד בתשעה לחודש תשרי, שנת תרל״ה (ביום השמיני לחודש ספטמבר שנת 1874) — בעיר נובוגרוד־ווהלינסק, היא זווהיל אשר בפלך וואהלין, לאביו שמעון פייארברג, שהיה שו״ב בעירנו, וחי כל ימיו בדוחק גדול.

אגב, עיר זו, שנקראה בפי תושביה העבריים, בהתאם לשמה המקורי הפולני „זוואַ־גילא" — גם בשם זוועהיל או זוואהיל — היא אחת הערים היפות ביותר שבפלך וואהלין. אחרי העיר ז׳יטומיר, עיר הבירה של וואהלין, היא אולי היפה ביותר בכל הערים והעיירות שבפלך זה. היא גם מצטיינת מכולן בגורלה המר לשתות עד תומה את כוס התרעלה של פורעניות, חורבנות ושחיטות, בכל ימי המהומות של שלוש עשרה השנים האחרונות.

מרדכי זאב ראה חיים בעיר הזאת שנים מועטות, אביו עקר את דירתו לכפר הילסק הסמוך לעירנו. כאן ישבה המשפחה שנים אחדות. הטבע העשיר בשדות ובכפרים; ארחות החיים שאין בהם מן השאון וההמולה של חיי העיר; הלילות השקטים; הנהר עם מימיו הזכים הזורמים ושוטפים ללא הירגע, הבדידות הנעימה השוררת במקומות ברוכי־יה אלה — כל אלה פעלו פעולה עזה על הילד מרדכי זאב, העשירו את דמיונו. הרחיבו את לבו, העמיקו את רגשותיו וסיגלו לו את כשרון ההסתכלות וההתבוננות. מכאן שאב את כוחו האמנותי לתאר את מחזות הטבע לכל קסמיהם וצבעיהם. במלאת לילד מרדכי זאב עשר, או אחת־עשרה, שנה, יצאו הוריו את הכפר וחזרו וקבעו את דירתם בעירנו, עיר מולדתו. אביו שלחו ללמוד בחדר, ולפעמים גם ליווהו בעצמו.

ראשית ימי השכלתו

בחדר למד המנוח כשלוש ארבע שנים, אחר הוציאוהו מהחדר, והנער היה ללומד בקלויז אשר לחסידי טשרנוביל, מקום שם התפלל אביו.

בבואו ללמוד בקלויז, החלה תקופה חדשה בחייו: תקופת ההשכלה וההשתלמות. אביו החל לדאוג לאחריתו, ויחל לחנכו בלימודי הלכות, שחיטה וטריפות. אולם הלימוד הזה היה לפייארברג למשא, ויעש את מלאכתו רמיה. נפשו בחלה באומנות הזאת; עוד בימי ילדותו עשתה עליו שחיטת בהמות רושם מדכא, כפי שהביע אחר כך בציורו הנפלא „העגל".

בבית התפילה שבו למד פייארברג נמצאו בימים ההם הרבה לומדים, אשר כבר הריחו מעט מריחה של ההשכלה העברית. הם פתחו לנער מרדכי זאב פתח כחודו של מחט, והוא בעצמו הרחיבו כ„פתחו של אולם". הם נתנו לו כמה ספרי השכלה לקרוא בהם, וכאן מצאה נפשו השירית מקום רחב להתענג ולהתעדן בו.

הוא החל לקרוא ספרים עבריים, שקע בתנ"ך, וילמד גם אגדה — ונפתח לפניו עולם חדש, רחב ועשיר, עולם של שירה והתרוממות הרוח, עולם של דמיון מרקיע ומחשבה עמוקה. והוא התמכר ללימודיו אלה בכל נפשו.

פעולה עזה ועצומה ביותר פעלו עליו קינות ירמיהו, נחמות ישעיהו ומזמורי תהילים, המלאים עצבות ומרירות, טענות ותרעומת, נחמות ותקוות, אמונה ובטחון תפילות ותחינות, דמיון וחזון. גם בימיו האחרונים היה קורא מהם לפנינו בעל פה.

הוא למד אז שעות רבות ביום בחשק גדול ונמרץ. היה אוכל מעט ושותה מעט, תפילתו היתה קצרה, וחדל כמעט מלימודי התלמוד. הוא נמצא אז בעולם קסמים וידא על כנפי רוח.

המנוח התחיל אז להקדיש זמן רב להגות בספרות העברית החדשה. הוא קרא ספרי מאפו, סמולנסקין, ברוידס, ושירי גורדון, לבינזון האב ובנו, ספרי רי"בל ומאמרי ליליגבלום.

בהיות פייארברג כבן שמונה עשרה שנה, בא בברית האירוסין עם כלתו, „בת יפה כלבנה וברה כחמה", עלמה תמימה וענוות רוח. היא היתה צעירה ממנו בשנים אחדות. אבי הכלה היה גם כן שו"ב בעיר קוריסטשוב, הסמוכה לז'יטומיר, אבל עשיר היה מאביו של המנוח, הוא הבטיח לתת למנוח ארבע מאות רובל נדוניה. את כלתו אהב המנוח בכל חום נפשו האוהבת. אחרי היותו שם בפעם השניה והכיר לדעת את יושרה ואת חום לבבה.

כאשר נסע עם אביו לעיר קוריסטשוב, לכתוב את התנאים, הצטנן שם מעט. אביו התאכסן בבית אחד ממכריו והבית היה ישן ורעוע, והוא, פייארברג, שכב לילות אחדים סמוך לחלון. והימים ימי הסתיו. הצטנן הצעיר ויחל להשתעל ולחוש כאב בצדו השמאלי. בריאותו לא היתה איתנה גם לפני כן; מימי נעוריו לא היה לו היה ניזון ולבוש כראוי, מסיבת המחסור שהיה בבית אביו. ריב הדברים שהרבו עליו הוריו על שהתמכר להשכלה, היו הגורמים להתרופפות בריאותו בימים ההם. עתה נוספה עוד הצטננות זו והפילה אותו למשכב. אולם בראשית היגלותה היתה המחלה רפויה מאוד ובטיפול רפואי מתאים, אפשר היה בנקל להסיר ממנו את חליו ולהבריאו. אבל דבר זה לא נעשה ומחלתו הלכה וגברה. עד מהרה נוספה עוד תקופת המלחמות המרובות בינו ובין תושבי העיר, וגם אלה סייעו להביא עליו את המחלה הנוראה, מחלת שחפת הגרון.

גם בראשית ימי השכלתו לא ידע פייארברג שלוה בבית הוריו. התוכחות, שהמטירו עליו הוריו, העיקו עליו מאד והמרו את רוחו; הוא לא יכול לעמוד בכמו אלה. לפעמים קרובות, כאשר כשל כוח הסבל שלו, היה פייארברג עוזב את בית אביו, למצוא לו מחסה בבית ידידו אנופולסקי — גם הוא איננו עוד בחיים — אשר היה שכן קרוב לאבותיו, ואנופולסקי זה היה לו למגן וסתר ביום רע. רחמיו נכמרו על ידידו הצעיר, האובד, ויאכילהו וישקהו ויתן לו משכב בביתו. ימי „שלווה" כאלה עברו על המנוח כבר בראשית ימי השכלתו. אולם בתקופה זו, שעליה אני מדבר בפרק זה, שתה מצה את כוס התרעלה עד תומה.

בימים ההם, אחרי בואו בברית האירוסין, החל המנוח גם להגות בספרי מחקר. הוא החל ללמוד אז את ספר „הכוזרי", וידעו כמעט בעל־פה. הספר הזה פעל מאוד על הלך מחשבותיו והשקפותיו על החיים. על עמנו, דתנו, ולאומיותנו. רבי יהודה הלוי היה בעיניו הטיפוס המאיר ביותר בין חכמי ישראל וגאוניו בהשקפותיו, ברום מוסרו הטהור, בעומק הבנתו ברוח ישראל ותורתו ובלבו העברי. ספר הכוזרי היה לו „לקודש קדשים". כן שקד אז על הספר „יסוד האמונה ועמוד העבודה" לרבי ברוך קוסובר, וגם זה פעל הרבה על התפתחות המחשבה וכוח ההסתכלות שבו. הוא החל אז לשים לבו לשאלות דתיות

ופילוסופיות — ויבקש להן פתרונים. למטרה זאת החל לשקוד גם על יתר ספרי חכמי ספרד.

אביו אשר ראה את בנו יחידו הולך ומתרחק יותר ויותר מדרך החיים, שהוא התווה לו, החליט בלבו, כי הגיעה השעה להכריחו בחזקת היד להשליך אחר גוו את השכלתו ול־שוב אל לימודי התלמוד והשחיטה. לכן החל להציקהו ולדרוש ממנו במפגיע, כי ימהר ויזניח את הדרך שבחר בה וילך בדרך שהוא הורה לו. אולם גם אז לא היו עדיין עינוייו ויסוריו של פייארברג גדולים, כפי שהיו כשנתיים לאחר מכן.

התוועדותי אל פיארברג

התוודעתי אליו כשנה, או מעט יותר, אחרי שהיה לחתן. הוא היה גדול ממני בשנים אחדות, וכך התוודעתי אליו: הייתי רגיל לבקר תכופות בבית התפילה לחסידי טלנא, ששם הייתי לומד ומתפלל, שכן אבי היה מחסידי ר' דוד'ל מטאלנא. כיון שנחשבתי בעירנו, בצדק או לא בצדק, לתלמיד שלמד „הרבה" ויודע ומבין את אשר למד, נתנו בי עיניהם הבחורים המשכילים האחדים, שנמצאו בין הלומדים בבית התפילה של חסידי טשרנוביל. אולם דברי הטפתם נשארו מעל. יחסי אליהם לא הצטיין ברחשי כבוד מרובים, להיפך היה בו קצת גם מן הביטול, ל„מבלי עולם" נחשבו בעיני. ורק פיארברג הצליח להשיג את מטרתו הודות לתכסיס היפה שנקט.

לא עברו ימים רבים, ובהשפעתו התחלתי ללמוד תנ"ך ולקרוא את הספרות העברית, עד מהרה נקשרנו בקשר חזק ואמיץ של ידידות ואהבה איש לרעהו, אף על פי — ואולי דוקא משום כך — שתכונות נפשותינו היו כה שונות אלה מאלה. התרשמתי מרוח לבו ומטוב מזגו. נמשכתי אחרי הרומאנטיות שבו ורגשנותו העמוקה. והיינו לידידים נאמנים, מסורים איש לרעהו, אף התחלנו להיפגש תכופות. בכל פעם שנועדנו יחד היה נותן לי ספ־רים למקרא.

כשאני מעלה בזכרוני את הרושם שנחרת בלבי על פייארברג בימים ההם, אני רואה אותו כעלם חי, אוהב צחוק ושעשועים. הוא היה איש חברה ואוהב תנועה ועבודה. היה עליז ושמח ובשעותיו הפנויות מלימודים היה אוהב להשתעשע עם חבריו בשחוק ומהתלות, והיה עושה אז הרבה מעשי ילדות. כה רבה היתה השתובבותו כשרחץ בנהר. הוא היה מהשחיינים המפורסמים בעיר. לא היה אחר מבין השחיינים שבקלויז אשר פייארברג לא יצא אתו „במל־חמת מים". בלילות החורף הארוכים, כשהיינו ערים לפעמים כל הלילה בבית התפילה, אחרי אשר קראנו, למדנו, השתובבנו — נשמע פתאום קול פייארברג: בואו נצא ונעשה פסלי אנשים מהשלג. וכ„מתחיל במצווה" רץ לפנינו ויעש גולם ברצון ובחשק ובשמחה של מצווה.

אכן, חביבים היו עליו כדורי השלג לנפצם על ראשי חבריו. הוא התמכר לשעשועים וצחוק והיה תמים כילד בן שבע למשחק.

הויכוח על שפינוזה

כעבור זמן מה, לאחר שהתחלתי ללמוד יחד אתו, בבית־המדרש שלו, נאספו אל תחת דגלנו עוד צעירים מתלמדים ומתמשכלים. בימים ההם השגנו את חוברות „השחר" משנים אחדות, את „דור דור ודורשיו", את „מורה נבוכים" ואת „מורה נבוכי הזמן", את ה„פרדס" ואת ה„לוחות" (לוח „אחיאסף"). פייארברג שם לילות כימים והגה בספרים האלה. ביחוד שם את כל מעיינו ב„מורה" וכן גדלה שקידתו על הספר „מורה נבוכי הזמן". באחד מרשמי זכרונותיו כתב על הספר הזה כדברים האלה: קראתי ב„מורה נבוכי הזמן". והוא

עמוק מאד. אדמה, כי מועטים הם יודעיו. גם מאמרי לילינבלום, סמולנסקין ואחד העם עשו עליו רושם גדול מאד.

אז החלו ימי הרעש והמהפכה הרוחנית. המלחמה הפנימית בלבו ובנפשו, אשר התנהלה עד כה לאט, התפרצה עתה בחזקה, בהשפעת זרמי הספרות האלה, והוא איבד את שיווי המשקל הרוחני שלו. לילות שלמים התהפך על משכבו ויילחם בנפשו פנימה. השאלות הגדולות אשר נגולו לפניו גזלו את מנוחתו ממנו ולא נתנו דמי לו. עינוייו הרוחניים היו קשים מאוד ופעמים רבות בכה הרבה בכי. מוחו ולבו היו מלאים שאלות וספקות, נוחם ומוסר, חרטה ויאוש. את המלחמה הנואשה הזאת תיאר בסיפורו האחרון „לאן?" בכל דמותה וצביונה.

הדעות החדשות ניצחו את דעות העבר, והעלם מרדכי זאב היה ל„מקצץ בנטיעות". כל העת נשא את מדברותיו על התפתחות התורה שבעל פה, תיקונים בדת והאמונות התפלות, על הרמב"ם ורבי יהודה הלוי ויתר חכמי ספרד, על מנדלסון וסמולנסקין, על הלאומיות וההתבוללות.

אולם יותר מלבותינו ומוחותינו היו אז פיותינו. פיות כל בני המחנה, מרבים בעבודה. בכל מקום שנפגשנו היינו נלכדים במצודה של ויכוח דברים סוער, עוד לפני שהספקנו לומר „שלום" איש לרעהו.

אחד הוויכוחים שלנו נמשך שלושה חדשים תמימים. ויכוח זה נודע בינינו לתהילה— בשם „המחלוקת הגדולה על שפינוזה". עזות לב היתה בי אז, שאוכל להכריז על עצמי שאינני ממעריציו אלא דוקא ממתנגדיו הקשים ביותר והאוסר מלחמה נגדו. צעיר מאד הייתי אז ובלתי מרוסן בהבעת רגשותי. לא יכולתו למחול אז לשפינוזה את דברי החלקות והחנופה שהשמיע כלפי הנצרות, יחסו הקל לעינוייו הנוראים של העם העברי, חוסר הבנתו בחייהם הפנימיים של משפחות האנוסים בהולנד, אשר הוד של מארטירולוגיה קדושה מרחף עליהם. לא יכולתי למחול לו אש על אף הטפתו לרבים ש„לא לבכות ולא להתרגש, אך להבין" — הוא עצמו לא יכול היה לשכוח את מעשי החרום שהכריזו עליו ראשי הקהילה העברית באמשטרדם, ורגש של נקמה מר ועקשני קינן בלבו עד סוף ימיו, והוא הוא שהביא אותו גם לידי כך שיזלזל בקדושת התעודה שניתנה לו בחיים כפילוסוף, שאין על עפר משלו, ויחלל את קדושת היהדות.

הרבה התמרמרות גרמה לי גם הצורה שבה הביע את התנגדותו לענק הרוח הגדול הרמב"ם ז"ל, אשר ממימיו הירבה לשתות גם שפינוזה. כן היתה בלבי טינא עליו על כך, שאף על פי שתורתו קלטה לתוכה השפעה ניכרת מיסודות עיקריים רבים של ה„זוהר" הרי הנקל היה לו, בכל זאת, לשים לאל — את הספר הנעלה הזה, שאין רבים כמוהו בעולם לשירה ולדמיון ולמחשבה פילוסופית עמוקה.

אולם שונה בתכלית השינוי היה יחסו של פייארברג אל שפינוזה. הוא היה מעריצו מאד ואהבה רבה קיננה בלבו אליו, ו„האהבה מקלקלת את השורה". באהבתו זו „יגע ומצא" תירוצים שונים לכל אותן השאלות ששאלתי. ומוצא אנוכי לנחוץ להוסיף בזה, שבקווי אופי עיקריים ידועים היתה לפייארברג קירבת נשמה מסויימת עם שפינוזה, אשר גם חייו קופחו בלא עת במחלת השחפת, כפי שנפגע בה פייארברג.

הויכוח על אחד העם

ויכוח ממושך אחר היה על אחד העם. בימים ההם היה זרוע אור כוכבו המזהיר של אחד העם על פני שמיה של הפובליציסטיקה העברית. הוא היה נערץ אז לא רק על הנוער, שהתאסף בימים ההם אל תחת דגל הרעיון העברי הלאומי, כי אם גם בחוגים שהתנגדו לדי־עותיו, כמו בחוגי ה„בונדאים". גם בחוגי המתבוללים של האינטלגנציה העברית, התיחסו אליו ביחס של כבוד שאינו מצוי. היום שבו היתה מתקבלת חוברת „השלוח", ובתוכה מאמר מאת אחד העם, היה נחשב ממש כחג לקורא העברי.

עיירתנו היתה רחוקה מאודיסה, ואף על פי כן, קרוב היה אל לבנו ביתו של אחד העם. היינו מרגישים את עצמנו תמיד, כאילו גם אנו הננו מבאי ביתו ולוקחים חלק בכל האסי־פות שהתקיימו שם בלילי שבתות, אף כי מעולם לא ביקרנו בהן. אכן, התקרבות זו לא הי־תה חד צדדית, כי אם הדדית. אחדים מאתנו היו מחליפים מכתבים עמו, כפי שהיינו נוהגים לעשות גם עם אחדים מהסופרים העבריים האחרים שבאודיסה של אז, ו„הם", באודיסה, חשבו אותנו ל„אנשי שלומם" והתייחסו אלינו כאילו גם אנחנו היינו תלמידים מובהקים לאחד העם.

כך, למשל, כשהתכוננה האינטלגנציה העברית באודיסה לחוג את חג העשור של „אחד העם" שלחו מכתב הזמנה גם לחברה הקטנה שלנו בזוויהיל. נתבקשנו להשתתף בחגיגה, ולשלוח מכתב ברכה לבעל השמחה. וכשהיה אחד העם כותב מכתב משותף לכולנו, לא היינו בשבילו סתם נערים צעירים, אלא „בני ציון יקרים".

אולם גרם לי מזלי הרע, שעל ידי תופרע כמעט אותה רוח ההערצה הכללית, שהיתה שוררת בתוכנו. לא שהוצאתי את עצמי מכלל מכבדיו ומעריציו, אלא שהערצתי לא הגיעה להערצה זו, שפייארברג, למשל, היה מעריץ אותו ולהתפעלות שהיה הוא מתפעל ממנו. לבי נמשך בימים ההם אחרי דברי כתיבה של סופרים מטיפוסם של פיסארב, סמולנסקין, גורדוי — דרכי כתיבה שכוחה של אנרגיה יוצרת נסערה מורגש לנו מתוכה. רק אחרי שנים מרובות למדתי לעמוד על אותה האמנות הנפלאה, המציינת לטובה את דרך כתיבתו של אחד העם. אז למדתי להאזין לאותו פאתוס לירי הכבוש באי אלו שורות שבמאמריו, והוא עושה עלינו רושם הרבה יותר חזק, מהרושם הנגרם בפאתוס של „קול ברמה נשמע".

נוסף לזה, גם עצם תוכנן של הרבה מהדעות, שאחד העם היה להם לפה היה זר לרוחי. הייתי היחיד בין חברי שלא התפעלתי מהציונות ה„רוחנית" שלו. ציונות כזאת נראתה לי חיוורת יותר מדי, מחוסרת ממשות ריאלית. לבי נמשך באותם הימים אחר ציונות המעמידה לעצמה מגמות סוציאליות פוליטיות מקיפות, ציונות השואפת לארץ ישראל לא בשביל רוחו של אחד העם, אלא בשביל העם עצמו.

גם דרך גישתו של אחד העם לשאלת ה„תיקונים בדת", אשר היתה תופסת בימים ההם מקום חשוב בפובליציסטיקה העברית, לא נראתה לי, ונפשי לא מצאה קורת רוח מהשקפו־תיו האבולוציוניות. גישה מהפכנית של סופרים כסמולנסקין בתקופות הראשונות של עבו־דתו הספרותית, ושל לילנבלום — לפני שהתחיל ללכת ב„דרך התשובה" ושל י.ל. גורדון — משכה אז הרבה יותר את לבי. נראה הדבר שהייתי נמהר ביותר בימים ההם, ולפיכך יראתי להשליך את כל יהבי על הפרוצס ההיסטורי האובייקטיבי, שיביא במרוצת הזמן גאולה לנשמת העם, ש„פרחה ממנו ונכנסה לתוך הכתב".

אולם שונה לגמרי היה יחסו של פייארברג לכל זה. טיב הבנתו בספרות עלה הרבה על הבנתי. גם בהלך מחשבותיו ותפיסת עולמו היה קרוב „לאחד העם"יות, וזו מסוגלת היתה מאד למשוך את לבו אחריה.

מה נפלאו ומה נעמו השנים ההן, שנים של תקוות מזהירות, חלומות מקסימים, של אמונה בלי גבול בכוחותינו, של חדוות חיים צוהלת. ואף עתה, כשנפשי עוטפת יגון למראה עולם־גיהנום זה, שעלי לחיות בו, יש שפתאום יורם מסך השיכחה והימים המאושרים הר־חוקים ההם מתגלים לפני במלוא אורם, עד שנפשי מתמלאת ממנו — ואני שם מוצא את עצמי תמים עם אלוהים ואדם.

רגילים היינו לצאת מחוץ לעיר, וטיילנו שם כחמש־שש שעות, והתווכחנו במידה סו־ערת, כשאנו מהלכים לצדי השדות והיערות, המשתרעים ללא גבול במרחבי עולם מלא יופי וקסם. באותם לילות הקיץ היפים, שהיו מגרים בשלוות העדן הספוגה בהם ובלובן אורם השפוך על פני כול — יש שהיינו אוחזים את דרכנו אל הגן שנמצא סמוך לבית חברנו קפלן. שם גמרנו את הוויכוח הממושך. אחר שכבנו על האדמה ושקענו מיד בשינה מחלפת כוח. רק לפני עלות השחר נתעוררנו לקום וללכת הביתה.

מבית ומחוץ

כשגדלה חבורתנו גברה גם ההתנגדות אלינו, עד מהרה עברה גם עלינו מלחמת ההש־כלה על כל פרטיה, צרותיה ורדיפותיה.

נודה על האמת, כי אנו בעצמנו סייענו בהרבה שתתלקח נגדנו מלחמה קשה ומרה. יותר משהיינו נעלבים היינו עולבים. עשינו את כל אשר בידינו לעורר את זעמם של אנשי ריי־בנו. כדרכם של כל „הגויים" היתה גם דרכנו אנו. השתדלנו להפוך את לב כול, כי יאמינו בכל אשר אנחנו מאמינים. לא התחשבנו כלל בתוצאות וביושר שבדבר. היה זה מנהג רגיל לנו, שמי מאתנו ירד אל השוק בשעה שאנשים רבים מצויים שם ודורש את דרשותיו האפי־קורסיות, למען לעורר אותם מ„תנומת אמונת ההבל" ולהפוך אותם לאפיקורסים. נוהג זה עורר עלינו את רוגזם של כל בני העיר כמעט, והחלו לרדפנו ולקללנו. גירשו אותנו מכל בתי המדרש שבעיר, שרפו את הספרים שמצאו אצלנו, וגם מכות לא חסרו.

תקופה זו פעלה לרעה על בריאותו הרופפת של פייארברג. מטבעו לא היה איש ריב ומדון ולא איש מלחמה; אבל כל המצוקות שהיה נתון בהן הכאיבו מאוד לנפשו. כדי לעקור כליל מלב פייארברג את מסירותו להשכלה, אכף עליו אביו לשבת כל היום בחנות במקום אשתו. החנות היתה קטנה ודלה מאוד. ישיבתו בחנות הסבה לו צער גדול ביותר. אבל נחמה היתה לו בדבר, שהחנות נעשתה למרכז ההשכלה שבעירנו. שם היינו רגילים להתאסף ול־בלות זמן מרובה בשיחות ובויכוחים. נמצאנו אתו כל הזמן לפני מותו, בשבתנו לבדנו גל־גלנו זכרונות מימים עברו. אמר לי: אני קורא היום עוד הפעם בתולדות ישראל לגרץ ומוצא, כי רוח ישראל לא ישים משכנו בהיכלים ובארמונות נשגבים. בכל מקום שאתה מוצא עליה, או חדר קטן וצר. אתה מוצא רוח ישראל עמם. התזכור את החנות, את עליתך בבית, את חדרי עתה, ואת הדרך, ואת חדר וואהל ?..

התוודעותו לסוקולוב ולפרץ

נוסף על הצרות והעינויים שסבל אז באה עליו המחלה הנוראה, מחלת שחפת הגרון. רעיו וידידיו שלחוהו לווארשה לדרוש ברופאים. הוא יצא לשם בחורף תרנ״ו (1896). בחורף זה החל לכתוב דברים, שיש בהם ערך ספרותי. נסיעה זו פעלה הרבה על התפתחותו והשתלמותו הרוחנית והעמיקה את השקפותיו על החיים והספרות.

אחרי ששהה ימים אחדים בווארשה סר אל בית מערכת „הצפירה״. סוקולוב קיבל אותו בסבר יפה. הוא מצא בו כשרון לספרות ויעוררהו לעבודה ולפעולה. הוא יעץ לו גם לחדול מלכתוב שירים ולנסות את כוחו בפרוזה, אף הבטיח לו להדפיס את חיבוריו ב„הצפירה״. שם התודע גם עם מיכל וובר ושפ״ר. הוא רצה להישאר בווארשה ולבצר לו מעמד בחיים, אבל הרופא ציווה עליו לנסוע לקייטנה לימי הקיץ, והוא הוכרח לחזור לעירנו. בבואו קבע את דירתו בבית רענו אנופולסקי, אשר כבר הזכרתיו למעלה, ואחר כך נסע לסלאביטה המפורסמת בקייטנותיה. בטוב לבו ובענוות רוחו קנה לו את לבות הצעירים, משכילי העיירה, אשר כבדוהו ואהבוהו מאוד ועזרו לו גם בכסף. בסוף הקיץ שב לעירנו.

בזמן ההוא העתיק חברנו אנופולסקי את דירתו לכפר צימובקי, במרחק פרסאות אחדות מהעיר, ויתאכסן פייארברג אצלו כל החורף של שנת תרנ״ז. מצב בריאותו הוטב. הוא קיבל כמה שעורים פרטיים, חסך מעט כסף ונסע עוד הפעם, בקיץ תרנ״ז, לסלאביטה. באותו קיץ נדפס ציורו „העגל״ ב„השלוח״, ולפני כן, בסוף החורף, ציורו הראשון „יעקב השומר״ — ב„הצפירה״. בשובו לעירנו קיבל מאת אחד העם 6 רו״כ שכר סופרים בעד „העגל״, והוא שמח מאוד על זה. תקוותיו שעשעו אותו והוסיפו לו עוז ועצמה. הוא חפץ אז לנסוע לאודיסה ואחד העם הבטיח לסייע לו. אך הוא לא הוציא לפועל את מחשבתו, ונשאר בבית אביו. בחורף שלח פיליטון ל„המליץ״ בשם „מכתבים מווהלין״.

בחורף ההוא רבו אתו הוריו, אף כי למעשה נסתלקה ממנו אופוטרופסותם מכבר, שכן מימי מסעו לווארשה לא הוציאו עליו, כמעט, מאומה. הוא התחיל להשתלם בשפה הרוסית ולקרוא את ספרותה. בסוף החורף התרופפה בריאותו מאוד, ובכל זאת יסד אגודה ציונית בעירנו והתמסר לפעולה ציונית — ולא רק בעירנו. שמו היה מכובד גם בסביבה הקרובה והוא נסע אז לקוריץ ולז׳יטומיר להטיף לציונות. פעולה זו הגבירה את מחלתו והוא נשלח, בעזרת חבריו, שוב לסלאביטה. הוא שהה שם שלושה חדשים. בסוף הקיץ ההוא נדפסו ציוריו „בערב״ „הקמיע״ ב„השלוח״, ו„הצללים״ ו„ליל אביב״ — ב„לוח אחיאסף״. הוא קיבל אז שכר סופרים הגון וישכור לו דירה מיוחדת, שם התחיל לכתוב את ה„לאן״? זו היתה שירת חייו האחרונה שדלה ממעמקי נשמתו והציב בה מצבה לכל שאיפותיו ותקוות חייו הקצרים.

המנוח כתב כל הזמן כשהוא מפנה את לבו מהבלי העולם לעניניו. הוא התרומם אז מעל החיים הפשוטים לאטמוספירה אחרת, אשר אין בה מיסורי העולם השפל ותענוגותיו. שעות שלימות היה יושב! גבו שחוח, עיניו כהות וליאות, פניו לבנים כסיד, והוא עובד את עבודתו בשקידה גדולה ובעונג נפשי.

ב„לאן״? נתן פייארברג את עצמיותו המוסרית והרוחנית. השתלשלות המקרים שאובה מתולדות חייו; הוא הציג לעצמו מצבה ספרותית, ולפיכך בא לידי התרגשות עמוקה כזאת.

כאשר באתי אליו יומים לפני מותו וכבר גברה עליו מחלתו, אמר לי: שאלתי בימים האחרונים את הקהל „לאן״? ומי יודע, אנה אני הולך עתה? כל אברי רעדו לשמע הדברים הללו, אולם הבלגתי על יגוני ואמרתי לו: האמינה אחי, כי עוד תשוב לאיתנך ותראה חיים.
— לא אאמין — ענה.

ימיו האחרונים

משגמר את „לאן"? נתרופפה בריאותו מיום ליום. בחורף הזה נותק קשר האירוסין עם ארוסתו. גם הדבר הזה פעל לרעה עליו. הוא ידע, כי לא ברצונה עשתה זאת, ורק אבותיה הכריחוהו לכך; לכן הצטער מאוד על יסוריה ועינוייה.

אולם אמונתו בכוחותיו הספרותיים גדלה אז מאוד. הוא הכין את עצמו לכתוב שני ציורים קטנים בשביל ה„לוח", וסיפור בשביל „תושיה" וכן עבודה על הבעש"ט בשביל „השלוח". אך כוחותיו היו רפויים מאוד ולא יכול לכתוב מאומה. בכל זאת אהב את הבדידות ויתמכר לדמיונותיו. הלך מחשבותיו קיבל אז צורה מיסטית.

כאשר באתי אליו ימים אחדים, לאחר שקיבל את חוברת „השלוח", שבה נדפס מאמרו של אחד העם בדבר האגודות המוסריות הלאומיות, אמר לי: „מה שמח אני שאחד העם הציע זאת ולא אחר". ראויים הדברים לאומרים, ודבריו ודאי יעשו ויצליחו, כי גדול הוא הרושם אשר אחד העם יעשה עליהם. מה שאין כן בסופר אחר. גם בעירנו דרושה אגודה מוסרית כזאת.

המלים השגורות ביותר בפיו בימיו האחרונים היו: „עלינו הצעירים העבריים להילחם. עלינו להילחם בכל המכשולים אשר על דרכנו, בגבורה ובאומץ לב". כאשר סדרנו באחד מימי החנוכה חגיגה לאומית, היו דבריו האחרונים אשר נאם בעברית: „הבו אחים, נלחם. נפיל את הקיר, נפרוץ את הגדר".

ה ק ץ

ביום ד', י"ט אדר ב' תרנ"ט, לא יכול עוד פייארברג לרדת ממיטתו. מחלתו נמשכה כשלו־שים ושלוש שעות. לפני מותו שאל אותי, אם שעונו לא עמד מלכת. ואמנם השעון עמד. הבנתי שהדבר הזה יכול לפעול לרעה, על חולה מסוכן בעל דמיון גדול כמוהו וכיחשתי לו. כאשר דקות לפני מותו שאלני עוד פעם את שאלתו זו, כיחשתי לו גם הפעם. וכה גדול היה תמהוני, כשמצאתי אחר כך בספר זכרונותיו את הדברים, כתובים לאמור: „ביום שאמות יעמוד מלכת גם שעוני". את הדברים האלה כתב בחורף תרנ"ט, אחרי שגמר את „לאן"?

הוא דיבר מעט בכל העת הזאת. גדול מאד היה חפצו לחיות. ישבתי אצלו כל הלילה ההוא והוא לא נרדם אף לרגע. הוא ישב על מיטתו, ראשו מורכן על ברכיו ורק לפעמים נשא עיניו אלי. ומבטו היה מלא יאוש, תפילה, תחינה ותרעומת גם יחד. לפעמים דיבר אלי גם מלים אחדות. כמה דקות לפני מותו נתתי לו חלב לשתות. גסיסתו נמשכה דקות מספר. וביום כ' אדר שני בשעה שלוש אחר הצהרים מת.

כל אנשי עירנו חלקו לו את הכבוד האחרון. המונים נהרו אחר מטתו. גם בחצר המוות היה רב מספר האנשים, אף כי היה אז ליל סגריר וקור והמקום רחוק מעירנו מרחק רב למדי. בבית הקברות חצבו לו קבר בין אנשים נודעים בצדקתם ויראתם. שלשה אנשים מחברי המנוח וממיודעיו הספידו אותו ליד קברו בעברית.

ישראל ברמן
תל־אביב

פיארברג בקיטנה בסלאביטה

(בשלהי הקיץ תרנ״ח)

יום אחד בעה שישב אפרים דובין על ספסלו תחת האץ בקיטנת סלאביטה השוכנת בלב יער אורנים גדול התופס שטח של אות פרסאות ועסק בלמודיו עבר על פניו אדם צעיר כבן כ״ג, בהיר שערות, בעל פנים פולניים, שמהם בלטו במיוחד שתי עינים גדולות חולמות, כשהוא נושא תחת בית שחיו חבילה בתוך תרמיל בד כחול. ברגעים הראשונים לא משך האיש את תשומת לבו, שהרי רגיל היה לפגוש אנשים חולים על כל צעד ושעל בשבילי הגן. רוב האורחים היו כאן כאלה. אך בראותו כי הצעיר חור על עקביו ושולח מבטים לצדדים, כאלו הוא מסייר ומחפש משהו, התחל עוקב אחריו תוך סקרנות. הלה נעמד לאחרונה בין שני עצים סמוכים מעבר השביל ממול ומדד בפסיעותיו את המרחק שביניהם, אח״כ הוציא מתרמילו ערסל עשוי בד שקיק גס, שלא כאותם הערסלים היפים שעליהם היו נחים רוב החולים כאן, תלוהו על שני העצים, שכב עליו פרקדן והתחיל קורא בספר הוציא מתוך אותו תרמיל ואת התרמיל עצמו שם למראשותיו.

סקרנותו של דובין הלכה וגברה עוד יותר בימים שאח״כ בראותו שהצעיר עוסק ברוב שעות היום בקריאה או בכתיבה שלא כשאר החולים במקום זה המבלים את זמנם במשחקים שונים. לפי מראהו חולה האיש וניכר בו, כי השחפת אוכלת אותו מנפש עד בשר ואע״פ כן עוסק הוא בעבודתו כאדם בריא, ולא עוד אלא שאפילו בשעת קריאתו אינו נראה כאדם הקורא לשם תענוג ובלוי זמן אלא כאדם הקורא לשם לימוד, מטרה ותכלית. ובאחד הימים תפס אפרים, כי הספר הבלתי מכורך שהצעיר קורא בו הוא ספר עברי, תקפה עליו סקרנותו, זה לו כחדשים שלא החזיק ספר עברי בידו והוא מתגעגע לכך. השגיח בו הצעיר ובסקרנותו נתחייך ואמר לו תוך נעימה של ביטול.

— ספר עברי,„ וכאילו נתכוון להגיד, שאין זה ספר מאותו הסוג שיש בו כדי לענין אדם לבוש מדי צבא שלבשתי אז.

— רואה אנכי שזה ספר עברי ודוקא משום כך עורר בי סקרנות, זה מזמן לא החזקתי ביד ספר עברי ואני מתגעגע לכך.

— אדוני מדבר עברית? העמיד עליו הצעיר עינים תמהות.

— כן, מדבר וגם קורא כשיש לו פנאי ואפשרות לכך. אם איני טועה הרי זו חוברת „השליח" אשר בידו.

— כן. „השליח", הריני עומד כבר בסיומה וברצון רב אשאלה גם לך.

— אני מודה לך מקרב לב.

ואם זה לא ישעמם אותך תוכל לקרוא בחוברת זו גם את ספורי „הקמיע".

— ספורך? אתה סופר?.. מה שם אדוני? —

— מרדכי זאב פיארברג.

פיארברג? פיארברג? השם ידוע לי. אם איני טועה הרי קראתי משהו מפרי עטך... הנה חכה, אל תאמר לי... הנה נזכרתי! כלום לא אתה הוא זה שכתבת את הסיפור „העגל" באחת החוברות הראשונות של „השלוח"? —

— כן, אנכי... פרי בוסר — האף אין זאת?

— מה אתה שח? פרי הלולים הוא זה והלואי שירבו כמותו בספרותנו, והרי לך גם שמי, אפרים דובין, תותחן ומוסיקאי בצבא הוד מלכותו ניקולי אלכסנדרוביץ׳ ואעפ״כ פרסמתי גם אנכי משהו בעתון „המליץ״, מצחיק — האף אין זאת?

מובן מעצמו שאין לזה שום ערך ספרותי ואיני מתכונן לעמוד אתך בהתחרות.

— בן כמה אתה? — נתחייך פיארברג.

— בן עשרים, למאי נפקא מינה?

— יש לך עוד שלש שנים להשתלמות עד שתגיע לגילי ואז תוכל בודאי לעמוד אתי בהתחרות, המשיך פיארברג לחייך, ולפי שעה נעים לי מאד להכיר בן אדם שכפי הנראה תהיה לי אתו שפה משותפת.

מכאן ואילך היו שני הצעירים נפגשים מדי יום ביומו, עד שנתחבבו זה על זה והיו מבלים שעות שלימות בדברי תורה וספרות.

היה זה הקיץ האחרון שבלה בסלאביטה, הסופר רב־הכשרון חולה השחפת שבא הנה להתרפא ולא נתרפא לאסונו ולאסון הספרות העברית. הוא ידע והרגיש כי קרב־קצו והיה מדבר ע״ז בגלוי ופעם בגבור עליו יסורי מחלתו, לאחר שנרגע במקצת משעולו הנורא שתקף אותו במשך רבע שעה, קרא במרירות:

משפט השעול הזה בגרוני כמשפטי אנכי בעולם זה — לא לבלוע ולא להקיא... ובהשתדל דובין לנחמו ולהוכיח לו כי עדיין יש תקוה וכי אדרבה, הוא מכיר בו שבימים האחרונים הוטב מראה פניו ועליו להזהר ולא להתרגש, הפסיקו הלה מתוך רוגז:

— הנח, מר דובין, אין אני תינוק שאפשר להרדימו בשיר ערש יפה... מה יודע אדם בריא על מצב נפשו של אדם ההולך למות, אדם ששוב אין העולם נתון בלבו והוא חותר ומחטט כבר כעטלף את עפר קברו... הוא נשתתק לרגע ופתאום התרומם, נשא עיניו למעלה כאדם העומד בתפילה והמשיך:

— הוי אלי, אלי! מה יפה עולמך! מה רב החן והחסד אשר שפכת עליו בטובך! מה נעימים החיים בעולמך היפה אשר יצרת! חיים, חיים, חיים, אלהים! חיים אני רוצה! אך החלוקה שלך, אלהי, לא עלתה יפה לא לכולם יהל הירח, ינצצו הכוכבים ויפרח הטבע בתוך גל הנמלים אשר יצרת בעולמך היפה...

אפרים דובין ישב בראש מורד ושתק תוך התאמצות להתכווץ ולהקטין את עצמו. וכאילו היה מתבייש בגופו החסון השופע בריאות וחיים בפני ידידו החדש הנערץ, העומד על הגבול בין החיים והמות. הוא הרגיש את עצמו ברגע זה כאדם היושב על ספסל נאשמים בעוון גזל וקיפוח. פיארברג הרגיש פתאום במבוכתו, נצטחק ואמר:

— למה אתה יושב ומצטמק, שיננא? כלום אליך אני מתכוון בתלונתי על אותה חלוקה בלתי צודקת, וכלום אתה הוא שגזלת את חלקי בחיים? — חיים ובריאות אינם בתרומה ובנדבה. והרי גם אותן שבעים השנה שתרם אדם הראשון בשביל המלך דוד, שלפי דברי המדרש עלול היה להולד נפל, אינם אלא אגדה ודמיון. אין בכוחו של אדם לתרום לחברו אלא „פת לאורחים וצדקה לעניים״ בצירוף שיחה נאה ומלת תנחומים... זהו המקסימום — ותו לא... כזה הוא עולמנו.

ב.

יום אחד לפנות ערב כשישבו שני הצעירים על הספסל מול ערסלו של פיארברג ושוחחו על הספרות העברית בקשר לתנועה הציונית ועל התנגדותם של חוגי הציונים

הדתיים להכנסת „התרבות" לתוך התכנית הציונית. ניגשה אליהם פתאום גברת צעירה ופנתה אליהם בעברית:

— סלחו נא לי רבותי על צעדי הנועז, להכנס ללא בקשוני לתוך שיחת גברים זרים... כח המשיכה של השפה שבה דברתם השתלט עלי עד כדי כך שהחלטתי להתגבר על דרכי הנימוס המקובל ואפילו על רגש הבישנות. זה כמה ימים אשר מדי עברי עליכם אני שומעת אתכם מדברים עברית ומתוך המלים הבודדות שקלטתי הפעם מתוך שיחתכם, שלא בכונה תחילה, כמובן, אני משערת, שאותה שיחה אינה סודית והיא מענינת אותי משתי בחינות, מבחינת הנושא וגם מבחינת העברית היפה אשר בפיכם. התרשוני, איפוא, להתאבק בעפר רגלי תלמידי חכמים?

שני הצערים הופתעו. הדיבור העברי בפי אשה עדיין היה בימים ההם תופעה מאד נדירה. על אחת כמה וכמה עברית כ"כ צחה מתובלת בצרופי מלים מתוך המשנה ובפי גברת כ"כ הדורה, אשר תלבשתה שהיתה לפי האפנה האחרונה ופניה הבלתי חולניים מעידים עליה שלא לשם התרפאות מאותה מחלה אנושה באה הנה. הם ראוה גם קודם לכן יושבת לפרקים על הספסל הנמוך וקוראה ספר, אך לא עוררה תשומת לבם, מכיון שלא עלה על דעתם שהספר אשר בידה הוא דוקא ספר עברי. עתה קפצו שניהם ממקומם וענו בבת אחת:

— בבקשה גברת, אדרבה ואדרבה, נעים לנו מאד.

— שם משפחתי הוא עתה רוזנבוים — הציגה הגברת את עצמה, אבל אני שומרת עדיין על שמי מבית הורי, שפירא, חוה שפירא.

— שפירא? קראו שניהם, שפירא שם מפורסם. שמא את נצר ממשפחת שפירא מדפיסי הש"ס דסלאביטה שעליהם מסופר...

— כן, — נתחייכה חוה — נכדתם אנוכי, כלומר לא אני רק אבי, אני רק נינה שלהם... אבל סלחו לי, רבותי — המשיכה לחייך — רוצה גם אני לדעת עם מי יש לי הכבוד להפגש הפעם.

— פיארברג. — דובין.

— פיארברג? — כלום לא אתה הוא זה שפרסמת לפני הפסח ב„המליץ" כתבה גדולה מנובו־גרדוהלינסק.

— כן, אני הוא זה, אבל „קורוספודנציה" בעתון אינה עדיין בגדר ספרות.

— ואם כן הרי יש לי כאן עסק עם מושכים בשבט ספר, נעים מאד. אכן גם אני נתפשתי כבר לאותה חולשה...

— חוה שפירא? — שאל פיארברג: אכן קראתי משהו, אבל איני זוכר מה.

— בעוד זמן מה יופיע „קובץ ציורים" שלי בהוצאת ספרות בוורשה, אבל אין להשוות את כל זה לספורך מר פיארברג, שנתרשמתי ממנו מאד ולפי דעתי נצפנו לך עתידות גדולים בתור סופר.

—לא בעולם זה, כמובן — נתחייך פיארברג.

— שוב אתה מתחיל לפטפט, מרדכי זאב — טפח לו דובין על פיו — מתגנדר אתה במחלתך כמו אשה בתכשיטיה. ודוקא בשעה שמצב בריאותך משתפר והולך ופניך הולכים וטובים.

ואכן נדמה היה שבמצב בריאותו של פיארברג חל שיפור כלשהוא בימים האחרונים, פניו הוטבו ועל משקלו נוספו כמה קילוגרמים, ואולם הוא גופו ידע והרגיש, כי ההקלה היא רק זמנית והיה רחוק מכל השליה.

— כאותה השלהבת של נר המתלקחת בטרם תדעך — המשיך בחיוכו המריר.

— אל תפתח פה לשטן, מר פיארברג — אמרה חוה, אסור לאדם צעיר לאבד עשתונותיו! עליך להתעודד ולקוות, ולא להתמסר למחשבות שחוריות, אנו שנינו נשתדל להסיר ממך את רוחך הרעה. האף אין זאת מר דובין? — לפי שעה אני מזמינה את שניכם אל ביתנו לכוס תה. אנו גרים לא רחוק מכאן ליד בית החרושת לנייר שלנו. הורי מכבדים תלמידי חכמים ומאד ישמחו להכירכם. אכן תלמיד חכם בלבוש של „יון" זוהי באמת תופעה נדירה.

— פחות נדירה מלמדנית בשמלת אשה. כמוך גברתי — נצטחק דובין.

— ממשפחת שפירא — העיר פיארברג, התורה חוזרת אל אכסניה שלה.

מכאן ואילך התחילו שני הצעירים מבקרים כמעט בכל יום בבית משפחת שפירא ומבלים שם את שעותיהם הפנויות. בקורים אלה הועילו במדה ידועה לשיפור מצב רוחו של פיארברג גם בשביל דובין היתה זאת חוויה גדולה להיות מבאי ביתה של אותה משפחה מיוחסת ונאורה, שתורה, עשירות ורוח נדיבה יחד בה נפגשו. אף הוא נתחבב על בני המשפחה עד כדי כך שגם אחרי עזבו את סלאוויטה המשיכו לעמוד אתו בקשרי מכתבים במשך כמה שנים.

תל־אביב, תשי"ד.

מ. ב.

מ. ז. פיארברג כהוגה דעות ואיש־חזון

גאים אנו על בן־עירנו, הסופר האמן מרדכי־זאב פיארברג, אשר עוד בסוף המאה הקודמת, עם התגברותה של התנועה הלאומית וראשיתה של הציונות המדינית, הוא דרך ככוכב מאיר על שמי ספרותנו וכבש מיד את כל הלבבות, והוא עודנו אז בעצם ימי עלומיו — כבן עשרים שנה.

לעיני קוראיו נתגלה פיארברג כצייר אמן, אשר ביד חרוצים נאמנה העלה דמויות ותמונות של ההוי היהודי על גוניהם וצלליהם המרובים. בכשרון רב, הוא נתן בטוי ללבטים וההתחבטויות של בני דורו מאז המצאם בתוך תחומי החדר הישן והצר ובכתלי בית המדרש של העיריה, אחר כך. בחן וברחמים הוא מלווה את בני הדור בהתירתם לפריצת המעגל הצר בו הם נתונים, ומצטרף לקריאה לשנויים והתחדשות.

למעלה מששים שנה עברו מאז סיים פיארברג את הפרק האחרון של ספורו „לאן". בפרק הזה, נאומו ב„אספה הגדולה" של „כל צעירי העיר", מתגלה פיארברג, בגישתו לחקר הבעיה היהודית, כאיש הוגה דעות מעמיק וחוזה מדיני. עוד אז ראה גם הוא את הבעיה היהודית, כבעיה עולמית. בחושו המדיני, הוא חזה עוד אז — לפני למעלה מששים שנה — את התסיסה בארצות המזרח, את המאבק עם ארצות המערב. ואת היעוד של עם ישראל במערכה הזאת.

להלן קטעים מהנאום הנ"ל אשר פיארברג שם בפיו של גבור הספור נחמן המשוגע:

— — — עם ישראל השתתף תמיד בכל תנועות העמים אשר בארץ. רשמים עתיקים מוכיחים לנו, כי בהתקופות היותר ראשונות

של העם העברי, התנועע והתנודד יחד עם עוד גוים רבים ועצומים. כל תקופה גדולה בחיי העם העברי היא תקופה גדולה בהסטוריה הכללית — — —

— — תקופה כזאת, היתה התקופה של החרבן השני. — — — אז נעו כל אלילי הגוים ונפלו — — — העם בקש לו אלהים חדשים. אז בנה המערב חברה חדשה על יסוד מזרחי על היהדות. — — —

— — — ויום יבוא ומאות המיליונים אשר במזרח, העצמות היבשות יתעוררו לתחיה: אז יקומו עמים רעננים ומלאי חיים ויסדו את החברה החדשה... אז יתנער המזרח וימלוך בתבל כולה אחרי המהפכה המערבית, כמו שמלך המערב אחרי המהפכה המזרחית. ואתם, אחי, בלכתכם עתה מזרחה, עליכם לזכור תמיד, כי מזרחים אתם מלדה. בעת שהמערב הולך מזרחה לרשת נחלת המת, עליכם ללכת שם בשביל להחיות את המת ולבנות את בנין החברה החדשה.

השונא היותר גדול של היהדות הוא המערב. לכן אני חושב כדבר בלתי טבעי שהעם העברי, המזרחי, יפיל גורל על המזרח ביחד עם עמי המערב.

— — — אירופה חולה עתה, הכל מרגישים, כי החברה מתמוטטת וכי אשיותיה נרקבו, הנביאים הקטנים הקמים בקרבה נותנים בה כח לזמן לא רב, אך נביא גדול אשר יתן צו לחברה ללכת הלאה — אין עתה, והתשועה תבוא אך ממזרח.

— — — הנני מאמין, כי העם הגדול הזה אשר אי אפשר לנו לצייר במחשבתנו את מצב העולם בלעדי ספריו ורוחו הגדול יתן עוד הפעם חיים לחברה, אבל החברה הזו תהיה מזרחית. המזרח הגדול יתעורר משנתו ויחל לחיות חיים טבעיים. אז יעמוד העם המקולל בראש גויים, בראש המזרח החי... לכן, אחי, בנסעכם מזרחה, אל תסעו כאויבי המזרח, אך כאוהביו ובניו הנאמנים. התחזקו נא להחיותו ולא להמיתו — — —

אם אמת הדבר, כי יש תעודה לעם ישראל, יצור נא את תורתו ואת תעודתו וישא אותם אתו אל המזרח... לא אך לארץ ישראל, אך אל המזרח כולו... כתבו נא אחי על דגלכם: „אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב"!

מזרחה! מזרחה!"

קטעים מהנאום של „נחמן" בספורו „לאן?"

כן, הוא היה מהיחידים אשר ייחסו ליצירה הלאומית שלנו ערך א ו נ י ב ר ס ל י בנגוד לדעה שהיתה רווחת אז בחוגי האינטלגנציה היהודית כי אנו ניזונים משל אחרים:

— — — הן זאת לא יכחיש כל איש, כי אם פעלנו מאומה לטובת האנושיות היתה פעולתנו אך על שדה הספרות: אנחנו נתנו מתוך חוגנו הלאומי והחברתי, מחשבות גדולות שתזכינה להתנחל בכל הספרות. הביעו נא ביצירותיכם את „המלה האחרונה" של השאיפה האנושית ואז תהיה הספרות מאליה לספרות כללית. אחרי דברינו אלה הננו חושבים, כי אך למותר לנו להוכיח, עד כמה טועים אלה הסופרים, המתאוננים על עניות החומר למעשה יצירה בחיי ישראל.

ספרותנו היפה וחובותיה

לצערנו הרב ולצערם של הרבים, הוא נעקר מתוכנו עם ראשית צמיחתו. אולם כיום, כששים שנה לפטירתו, עוד שמור זכרו באומה אשר ייחדה לו מקום כבוד בתוך גדולי בניה.

ד"ר א. מוקדוני

ש. צ. זצר — הפרוש

הוא אחד המתמידים הלומדים „לשמה", שאינו נדחק לועדים ואינו רץ לועידות ול־קונגרסים. הוא יושב ולומד בספרים עתיקים וכותב ספרים חשובים, העומדים מעבר לסף ההויה השוטפת.

במסגרת ירחונו הפרטי הצנוע הוא מוציא בכל חודש עלונים בודדים המצטרפים לספ־רים שלמים, ואלה אינם נכתבים „סתם בעלמא", אלא רק כשהוא רואה צורך לסייע למאן־דהוא ולהוציאו מהסבך שהתפתל בו. פעם הסתבך הד"ר איסר גינצבורג בספרו על ישו; זצר חש בבקורתו היסודית להתירו מהסבך, והגיע בינתיים לספר שלם.

עתה מונח לפני ספרו החדש בשם: „ההנחות היסודיות הכללים של דיני ממונות ודיני נפשות", ובו הוא מתפלמס עם הרב פורת, אייזיק עלן, „רב צעיר", אשר גם הם דנו בענינים אלה בירחון „בצרון". בספר זה הוא מסביר את ההנחות בהפלגה למדנית עתיקה, כאילו הוא דן בבעיות אקטואליות של החיים השוטפים. כזה הוא דרכו של ה„פרוש" הותיק, שאין לו במעגל חייו אלא תורה ולימוד תורה בלבד.

ועוד ספר לפני — על „שלושת הגדולים": הרמב"ם, ר' חסדאי קרשקש ויהודה הלוי. כאן הוא מבהיר את דעותיו על יחס האמונה הישראלית לפילוסופיה. הספר כתוב בסיגנון מלבב, שאין בו כלל מעובש הבקורת הוותיקה של „חכמת היהדות". רוח רעננה נושבת בו, כאילו הוא מתלבט בבעיות־חיים אקטואליות הכרחיות. זהו כוחו של הלמדן הוותיק החי תדיר בצל תורתו, כאילו היו אלה חיי יום יום. בכוח זה הפכנו תמיד את חיי תמולנו — להווי תוסס ורענן.

בטבור עולם נכרי וזר יושב לו ה„פרוש", מתבודד בבית מדרשו ומשקיע בסוגיה שלו את כל לשדי חייו, באין לו כל לבטי נפש אחרים.

* ברם זצר אינו מתנכר כלל לבעיות החיים השוטפים, ובירחונו הוא דן לעתים ומתלבט בחריפות עזה גם בבעיות השעה.

בשביל זצר קיים עולם יהודי אחיד שאינו מסוייג מהתמול. אין סייג ומחיצה מהתמול היהודי — לבין החיים היהודיים התוססים כיום.

הוא מתרגם את „הזהר" לאידיש ועברית. הוא כותב על החסידות, הפילוסופיה וה־תחוקה היהודית. באופיו הוא רב צדדי ומורכב מאד, אולם יחד עם זה הוא „פרוש", כפרושים העברים העתיקים. ואת כל זה הוא עושה בניו־יורק רבתי. השקועה כולה בתענוגי ה„עולם הזה" ואשר כולם בה נדחפים ואצים לחטוף וליהנות מהתענוגות האלה. כוחות עילאיים דרושים בשביל להתרחק מהתוהו והמהומה ,שבה נלפתים 8—9 מיליונים אנשים, להתבודד ולהסתגר יחידי בעולם זה בפינתו.

לזה דרוש אופי מוצק. עוד לפני כשנות דור אחד, אופי כזה היה מצוי להרבה אישים בעמנו. מרבית היהודים יצרו לעצמם בארצות הגולה את פינותיהם הבודדות, הסתגרו בהן ולא הניחו בהן דריסת רגל לזרמים אחרים. המגע שלהם עם העולם שמסביבם הצטמצם רק בעניני מקח וממכר. כך חיו כאלפים שנה. העם היהודי הסתגר בהם כ„פרוש" מהעולם הנכ־רי, הזר — עם פרוש.

אולם כיום אין אנו יכולים כמעט להצביע על פינה רוחנית עצמית שלנו. אנו מתגוללים ב„דירות רוחניות" זרות לנו. במונח זה אינני מגדיר רק את הגלות חלילה, יכול אדם שיהיה מדבר עברית שוטפת ואילו יניקתו — תהא מעולם רוחני זר ; אפשר לו לעם שישב בארץ משלו ולקיים מדינה יהודית, ולחיות בכל זאת בגלות זרה, מבחינה רוחנית ותרבותית.

ש.צ. זצר נשאר נאמן ל„פרישה היהודית" בעולם המסוכסך והמסובך תרבויות זרות, והוא חי לו חיים שלמים ללא כל הרגשות קיפוח. מעולם לא שמעתי ממנו כל תלונה על בדידותו. לא, הוא אינו בדד. הוא איננו מפחד להישאר עם עצמו לבדד. הוא לא יקפח את עצמו. שכן מצויים כל כך הרבה ספרים נפלאים, אשר הוא מוכרח להתעמק בהם, והזמן אינו מספיק לו לכך.

הוא אינו בודד בעולם. תמיד הוא מצוי בחברת אנשים חשובים בעלי צביון מוסרי גדול, והוא חי בין שני עולמות רוחניים : בעולמו של הרמב"ם בעל „שלטון השכל", בעולם הבהיר של הרות וההגיון החד ; בעולם זה מבהיקה תמיד יפעה רוחנית נפלאה. ובאותו הזמן הוא חי גם בעולמו של ה„זוהר", המסתורין המעורפל, שאין בו שליטה על השכל, והוא מתעטף בצפונות של „חכמת הסוד" הצרופה.

הרמב"ם וה„זוהר" מהווים בשבילו עולם אחיד בעל שתי פנים תואמות ומשלימות זו את זו.

במסתרי נפשו מצויים שני העולמות המנוגדים האלה בהרמוניה שלמה כשהם חצויים זה מזה במחיצה דקה, והוא מטייל לו חפשי כרצונו בשני העולמות כאחד.

כך הוא בספרו הפולמוסי „הנחות היסוד והכלל על דיני ממונות ודיני נפשות". הוא פשוט משום שהוא הגיוני. הוא חריף, אולם אינו מטשטש את ההגיון הבהיר. הספר חריף בלמדנותו המובהקת, אולם הוא חדור גם רוח רעננה של ההווה השוטף. המחבר צולל בש־ניהם בבקיאות ובחריפות, כדי להבהיר את הענין, ולא לסבכו.

* (עיין שם)

והעולם הישן אינו מסוייג מהחדש, הכל אקטואלי בפניו. ה„שקלא וטריא" בדיני ממונות ודיני נפשות, הרמב״ם וה„זוהר" ר׳ חסדאי קרשקש, ר׳ נחמן מברסלב, זרם החסידות בכלל, הפייטן הצעיר פייארברג שנקטף בעלומיו, התהוות הנצרות, ר׳ א. אבן עזרא, פרדינגד לסל. הכל אקטואלי בעיניו.

הוא אינו רב, לא פרופסור באיזה קולידז׳; אין לו כל מנוי. הוא חי לו בדד בצניעות דלה. הוא „פרוש".

הוא סופר, אולם אינו מתערב כלל בין חבריו הסופרים. אינו נואם במסיבות ובבנקטים אף לא עלה בדעת מישהו לחוג את חג יובלו. במלאות לו 70 שנה. והוא הלא מילא מדף שלם בספריו החשובים, ובהם השקיע מרבית שנות חייו.

אך אצלנו שוכחים לכבד את מי שהוא ראוי באמת לכבוד, ואין מחשיבים את מי שאינו „תובע בפה".

הופתעתי לכן לטובה כשנודע לי, שסוף סוף נזכרו בו והעניקו לו את הפרס מטעם הקרן „לואיס־למד"; זהו הפרס הנאצל ביותר אשר הקרן הזאת העניקה בכל עשר שנות קיומה. מתן הפרס הזה הצדיק במלואו את קיומה של הקרן.

(עברית ע. א.)

פרופ׳ ש. הלקין

י. י. וואהל

לאחר שנות שתיקה לא־מעטות, כשנות דור אחד בספרות, הופיע בקרבנו י.י. וואהל שנית, ידוע ולא ידוע לנו, קרוב ברוחו לעברי המתעורר בין שנות התשעים המאוחרות למאה שעברה. לנו בני הדור, אשר קם אחרי כן ואשר למד להבחין בין ספקנותו של הפרט ביחסו לעולם, לבין אמונתו המוחלטת, החיובית בתכלית, של פרט זה לעצמו ביחסו ללאו־

מיות העברית ולכוחות היצירה, הגנוזים בה — נראה במתנגד י. י. ואהל הרחוק, כחדש וישן יחד, מעין חוני המעגל, אשר זה עתה פתח שוב את עיניו לראות את העולם עפ״י דרכו שלו, דרך ראיה שונה לא במעט מדרך ראייתנו אנו. לקורא העברי בן דורנו, הזוכר חסד נעורים לאותה תקופה תמימה מהססת, שראתה את ימי ההשכלה האחרונים ואת ימיה הראשונים של העברית החדשה, האירופית ביסודה, נראה י. י. ואהל כממשיכה של אותה תקופה רכה מעורפלת של ראשית ההתעוררות המטושטשת והמבולבלת במקצת, אשר מתוכה נמתחה נימה נוגה סוערת זו ברוחו של פייארברג וברוחו של ברדיצ׳בסקי בלבטיו הראשונים. לקורא העברי מבני דורנו, שנתחנך באוירה ספרותית עברית מבוגרת, תקיפה וצלולה יותר במשאלותיה ובשאלותיה גם יחד, הרי עבר קרוב־רחוק זה, הקם לתחיה לעינינו בקלסתר פניו של י. י. ואהל מהווה מעין גילוי — גילוי מוזר בעצם ה„חדש״ שבו — בהווה שלנו, במסכת חיינו אנו. סימן, איפוא, שהרחקנו לכת בשלושים־ארבעים השנים האחרונות: סבך הדעות, הלופת אותנו גם כיום, רענן יותר, חיוני יותר. עדיין מהססים אנחנו לעתים קרובות, עדיין יש ואנו שואלים לנתיבות עולם כפרטים, כיחידים, אבל מגמת פנינו בחיים מסוימת וברורה כל צרכה.

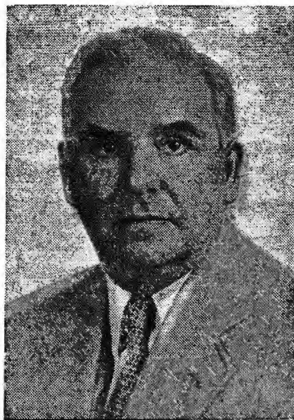
זאת למדנו מתוך יסוריהם של הבאים לפנינו — אם התקדמות היא זו ואם נסיגה לאחור — ואף על פי שמבחינות אחרות עדיין מלאים קושיות ופירכות ותמיהות. כי על כן נראה לנו י. י. ואהל, המתהלך בקרבנו חושש ומסתכל לצדדים, כאילו היינו זרים לו. ודוקא באותה מידה של ודאות ואמונה ובטיחות שרכשנו לנו במשך שלושים השנים האחרונות, לא זר הוא לנו, כי אם „חדש״ כשהוא מנסח את קושיותיו עפ״י דרכו שלו, דרך דורו. „חדש״ הוא בעינינו דוקא משום שהוא עדיין מקשה עלינו מתוך הלך נפש, שהיה רווח בספרותנו בשנות התשעים האחרונות; דוקא משום שמתוך הלך נפש זה, העגום ודוקרני כאחד, הרך והקשה גם יחד — עדיין הוא מטיל ספק בכל הקנינים שרכשנו במשך שלושים או ארבעים השנים האחרונות, כאילו עדיין לא רכשנום כלל. נופך פיקאנטי הוא מוסיף לחיינו בתהייתו על העולם עפ״י דרכו, דרך העבר הקרוב־הרחוק כל כך, גם כשעיניו פקוחות ואזניו קשובות לכל רטט אמונה וקדושה בחיים ובספרות — בעולמנו ובעולם הגדול שמבחוץ לא כל שכן — גם כשספקנותו בולטת מתוך אמונתו, עד כדי לחפות על אמונתו. גאוות עבר יחסנית כאילו לוחשת על אזנו, כי הוא־הוא המבוגר ואנחנו הצעירים, בני תשחורת מתלהלים בזיקי השוא, ומתוך כך נזכרים גם אנחנו, כי הוא בן דורם של פייארברג וברדיצ׳בסקי הצעיר. אנושיותם של אלה — אנושיותו, זו אהבתו הרבה לאמיתי שבחיים — נכון יותר: חתירתו לקראת האמיתי שבחיים — המחממת את הלב, המקרבת אותו אלינו דוקא משום שהיא מביישת אותנו בשלימותה, הצעירה כל כך; וספקנותם של אלה ששרשה באותה אמונה סמויה וצעירה עצמה — ספקנותו הוא, זו תהייתו החמה, השוקקת, על עולם תוסס שוטף תמיד ותמוה תמיד עד דכדוכה של נפש.

גם כפובליציסטן גם כמבקר ספרותי — ושנים אלה כרוכים בו יחד כדרך כמה וכמה מבני דורו ה„צעירים״ — אין י. י. ואהל מתעורר לכתיבה עראית, הניתנת לקטעים, מתוך מאורע חיצוני, הפועל עליו. המאורע החיצוני, בחיים ובספרות, אינו אלא מדרס למחשבותיו ורגשותיו הפנימיים. מחשבותיו ורגשותיו כאילו מבודדים בקרבו תמיד ומשומרים בעינם וברוחם הישנים והם עשויים להתפרץ בצביונם, האחד תמיד, עפ״י גירוי חיצוני זה או אחר, אשר כשהוא לעצמו הריהו טפל תמיד לגביהם. לכאורה, חיי אדם עברי לפניך, הכואב בכאב דורנו, אבל בדוק יותר ותמצא שאין חיים אלה משקפים אלא את נסיונות האינטליגנציה העברית בת דורו שלו ש„נסער ונגלה״, שאין נסיונות אלה מספיקים כדי להצטרף להשקפת

עולם מסויימת, אילו גם ניסה בעליהם לזכותנו בהבעתם השלמה, כשם שלא נתגבשו מער
לם גם דעותיהם של גדולי בני דורו של י. י. ואהל בשעתם, להשקפת עולם ברורה ומסר
יימת. אבל „אצילות מהססת" זו, כשהיא לעצמה, יש בה ממבוכתו הסוערת של פייארברג
זמהתוהו, שקדם ליצירת „עולם ומלואו" של ברדיצ׳בסקי הצעיר, והיא מעשירה אותנו
בטהרה האנושית ישראלית, — כאז כן עתה. אמתה ישראלית עיוורת. הכרחית בימי חיינו
כבשעה שהוא מספר מתוך המיית לב עצורה, בפרקי הבקורת שלו על הגדולות והנצורות,
על המעמקים שבספרות האירופית המודרנית, לרבות זו שהיא פרי רוחם של סופרים יהו
דיים, הכותבים לועזית. באמונה עיוורת זו, ומשום הנוקשות הסרבנית שבה דוקא —
מפעמת אותה קדושה מיוחדת, שהיתה שרוייה על היצירה העברית בסוף המאה שעברה
עד כדי מוחשיות, עד כדי אחיזה, על אף המגומגם והמעומעם שבה. לפיכך טהרה אנושית
שופעת עלינו מתוך מאמריו המקריים והמקוטעים של י. י. וואהל, בעיקר, היא היא המשיבה
את לבנו עליו: יסוד זה של טהרה, קדושה ותמימות אינה מהמצויים בספרותנו כיום והלב
יש והוא עורג על יסוד זה דווקא בדורנו, הבטוח כל כך באמיתיותו והמפוכח כל־כך בבטיחותו

מ. בונה

יצחק ביבר

גם הוא היה שייך לאלה, אשר החליפות והתמורות שחלו בארחות החיים בסוף המאה הקודמת, הטביעו את חותמם על דרך חינוכם ומהלך התפתחותם, חשלו את רוחם ועצבו את דמותם.

ראשית דרכו בחיים, כדרך כל נער יהודי שנולד בתחום המושב ליהודי רוסיה וגדל בבית בתוך הווי דתי הממלא את כל חללו ביום ובלילה, באכילה ובשתיה, בקימה ובשנה, בשבתות ובחגים, בדיני איסור והיתר ואף בהילוך ובמלבוש.

החדר הישן על מראהו החיצוני ותכנו הפנימי, הרבי הזקן, סדור התפילה וספרי הקודש נסכו לתוך דמו מראשית עסיסם המרענן, רווה את נפש הילד היהודי, והכשיר אותו לקראת הבאות למען החזק במורשת קדומים ולהמשיך את שלשלת הדורות.

בעל נפש פיוטית עזת הרגש עוד מימי ילדותו. הוא ניחן בתפישה מהירה ובשכל חריף. שאף להתבודדות. ברוב שעותיו של היום, הוא היה משקע את עצמו בעיון ובהתבוננות, במחקר ובלמוד. לעתים גם עסק במעשה קונדס ובבידוח הדעת, כאשר נחה עליו רוח ההו־מור. עם זאת לא דרש גדולה לעצמו. לא רם לבו ולא גבהו עיניו. הוא היה נעים הליכות, בעל מזג טוב ונפש עדינה.

הוא היה מיחידי־סגולה המעטים במספרם שהתחממו מסביב לאורו של פייארברג, והיה הצעיר שבהם. פייארברג ותקופתו, פייארברג וחבורתו. הלא זוהי פרשה נפלאה רבת ההוד לא רק בתולדות עירנו, אלא בתולדות מאבקה של אומתנו על עצוב דמותה, קביעת ערכיה ונכסי צאן ברזל שלה. הלא זוהי אפופיאה נאדרת, נתחוללה „על פרשת הדרכים" על־ידי בני הנעורים של התקופה ההיא, השואלים לנתיבות חדשים מבינות לספים נרקבים של מקדשים נחרבים — לאן? ודורשים שנויי ערכם: ביאליק, פייארברג וברדיצ׳בסקי. והנה גם הוא זכה להמנות על חבורת „בני ציון היקרים", (כנוי אשר ניתן לחבורה זו על־ידי אחד־העם בימים ההם) וביחד עם פייארברג ואחרים לחשל את הטבעות ולצקת את הדפו־סים לתקופה העתידה לבא.

חבורת פייארברג אשר סללה את הדרך לממשיכיה היתה כידוע מוחרמת ומנודה על־ידי אנשי העיר שראו בה מסיתים ומדיחים את הנוער מתורת ישראל וממנהגי היהודים. רובם של ההורים ראו למהר בהעמסת עול משפחה על בניהם בכדי להסיח את דעתם מה־הבלים. ככה נהגו גם הוריו. עוד טרם מלאו לו ח״י שנים הובל לחופה וביום מלאות לו י״ט שנים נולד לו בנו בכורו. אולם עד מהרה הוא מצא את דרכו גם בתנאים האלה. הוא קנה לו ידיעות, השתלם בתורת החנוך והקדיש את עצמו להוראה בקוריץ העיר והוא אז בשנתו העשרים. שם הוא היה הראשון שיסד בית ספר עברי והקים תלמידים רבים מהם החיים אתנו בארץ וממלאים תפקידים חשובים בצבור ובמדינה ועדיין שמו נערץ בפיהם. עד מהרה קנה לו פרסום בחוגי „חברת מפיצי השכלה" ונדרש להורות בערי רוסיה אחרות.

הנסיבות טלטלוהו לארצות הברית עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. שם עבד ולמד. גמר בית־ספר גבוה להנדסה. היה מובטח לו עתיד וגם קריירה, אולם הוא החליט להמשיך בהוראה גם באמריקה. באותה הזמן הוא התמסר לחקר התנ״ך. למרות היותו מטבעו איש צנוע ונחבא אל הכלים, הוא משך את תשומת לבם של אנשי „ההסתדרות העברית" באמריקה והללו החלו להעסיק אותו בחבור ספרי למוד לתלמידים וספרי חינוך למורים. עד מהרה התפרסם כפדגוג חשוב ונתמנה למורה ראשי בבית הספר הגבוה (כיום „מרשליה") שעל־יד לשכת החנוך. בסוף מלחמת העולם הראשונה הוא היה יו״ר הועד המכין לועידת מורי ארצות הברית וזמן מסוים היה מזכיר הסתדרות המורים בארצות הברית.

רבים הם פרסומיו בעתונות בארצות הברית בתקופה ההיא על נושאים חנוכיים וספ־רותיים.

ב־1933 אחרי 20 שנות חיים באמריקה, בא להשתקע בארץ. נתמנה למורה לתנ״ך והיס־טוריה בביה״ס התיכון לחקלאות ביגור. כאן בארץ יכול היה להתמסר לעבודתו בחקר התנ״ך. כן פרסם מאמרים ורשומות ב„דבר", ב„מוסף לדבר", ב„הארץ" וב„החנוך", מחקרים על הנביאים ועל התנ״ך וכן על דרכי הוראת התנ״ך ועל נושאים פדגוגיים אחרים.

והנה הגיע להגשמת חלום חייו, והיא הוצאת „תנ״ך־לעם". יצאו רק יהושע שופטים בספר אחד. התנ״ך מסומן בסימני־הפסק, ומחולק לפסקות וניתן לקריאה ולהבנה בלי כל פירוש. זו היתה התחלה נאה ונתקבלה ברצון בארץ כולה והנה בעצם הכנתו לדפוס את יתר ספרי התנ״ך הוא נקטף באמצע עבודתו. היד האכזרית של הגורל פגעה בו בשבתו על

ספון האניה בדרכו לאמריקה בקשר עם עבודתו, הטילה אותו למחלה ממושכת אשר הצעי־דתהו אלי קבר.

במסגרת זו של העלאת דמויות בני־עיר למען הנצחת זכרם בספר הנועד לבני העיר, ורושם הדמות הוא אחד מבני המשפחה, מובן הדבר, כי תאור הדמות ייעשה על רקע מצומ־צם ובקוים כוללים. אולם הערכה מלאה של דמותו ועל דרכו בפרשנות התנ״ך והוראתו ניתנה בזמנה על־ידי דניאל פרסקי בכמה גליונות של השבועון „הדואר״ וע״י גינגולד ב„אידישער קעמפפער״ וכן גם נתפרסמו רשימות עליו ב„דבר״.

בהשתתפות חברים ובסיוע ועד החנוך (בהנהלת פנחס גינגולד) של ברית הפועלים הלאומיים (אידישער נאציונאלער ארבעטער פארבאנד) באמריקה קובצו כמה ממחקריו בתנ״ך, ציורים הסטוריים ומאמרים בחינוך ויצאו לאור בשנת תש״ד בעריכת דניאל פרסקי בספר „כתבי יצחק ביבר״, 186 עמ׳.

ג. קרסל

משהו על יצחק ביבר

יש קונה עולמו בספרים גדולים ונכבדים ויש קונה עולמו במאמר אחד בלבד — ולא אגזים אם אומר כי יצחק ביבר קנה עולמו במאמר אחד — הוא המאמר „שיחה על התנ״ך בכלל ועל ירמיהו ומפרשיו בפרט״, שנדפס ב„מוסף״ ל„דבר״ תרצ״ז וכונס עתה לספרו („כתבי יצחק ביבר״, ניו־יורק תש״ד, עמ׳ 31—40). איני יודע רע למאמר אחר בו מתבטאת אישיות במידה כה מרובה כמאמר זה, שכל אנתולוגיה משובחת ראוייה לקשט בו את עמודיה. רבים, הקוראים אותו מאמר, היו שותפים להרגשה זו, שכן נשבה מבין שיטיו רעננות של כתיבה מתובלת הומור ולמדנות והכל במזיגה מופלאה ביותר.

תמהתי, ואתי תמהו רבים אחרים, מי הוא ביבר זה? והאין מסתתר תחת חתימה זו סופר נודע בשערים? חקרתי, ואתי ודאי חקרו רבים אחרים, ונודעתי כי האיש — מורה וחוקר, הקורא בספר הספרים בעינים משלו ויחד עם כך בקיא להפליא בספרות־המחקר בלשונות לועז, העוסקת בספר הספרים. ונפלאתי. ידעתי כי אנו בני „עם הספר״ נתברכנו בגישה מיוחדת לתנ״ך. או שאנו רואים באספקלריה המגוונת של אבותינו מדורי דורות, שככל שהיא מגוונת, כן היא חוצצת בין ראייה עצמאית ומקורית של דורנו. ויש שאנו משולים לבן כפר שנקלע לכרך גדול ונדהם משפע אורותיו כך נזדמנה לנו ספרות המחקר העצומה, ואף החשובה, של הגויים ונגררנו אחריה בעינים עצומות ובזיקת התפעלות והתלהבות. ויש שעשו כוונים לכאן ולכאן ויצא מעין גישת־כלאים, שהטלאי ניכר בה ביותר ואף מגביר את תחושת המלאכותיות. ואף זאת ידעתי כי לימוד ספר הספרים בבתי הספר היא בעייה כאובה זה שני דורות מעת גילה אחד העם את מקומות התורפה שלה ומעת שהפרשנות הגרמנית נכנסה „על ראשה ועל כרעיה״ לבתי־הספר בכאן לרבות ה„תיקונים״ למקראות שריחם הפגום נודף מהם למרחוק.

כאן במאמר זה אורו עיניך לראות, כי מחברו, הכותב בנימת־הומור מופלאה, כואב בעיית הבנת התנ״ך מזה והוראתו בבית הספר מזה. ודאי שהגויים גילו גדולות ונצורות במחקר המקרא ואין איש בר הגיון יכול להתעלם מכך. אולם יחד עם כך בידינו מסורת של

פרשנות משלנו. ברם, והוא העיקר, כיצד ממזגים שני קצוות אלה למזיגה אורגאנית אחת הראה ביבר במאמרו זה, שהוא כלל גדול לא רק למאמריו ומחקריו בענינים אלה אלא ראוי הוא מאמר זה שייעשה כלל גדול בהוראת התנ״ך והבנתו היסודית אצלנו.

אמרנו: כלל גדול. ברם, לאמיתו של דבר כולל כלל גדול זה שפע של כללים אחרים המצטרפים למכלול מפואר אחד. לכאורה הרי דרך הפשט עיקר ישן נושן שבזמן החדש חזרו חוקרים ומורים לדגול בו. אולם צא וראה כיצד נדחק פשט זה על־ידי דרש גדול והוא הדרש היוצא בימינו במחלצות הפשט, שלכאורה הוא המובן ההגיוני ביותר שאינו מניח לאחר. הוא נוקט דוגמאות לרוב וביחוד מחבב הוא דוגמת „הסקיתים״ שחוקר גרמני גרשם מהסתפח בנחלת התנ״ך אולם פרשן עממי מבני אחינו, המקובל בבתי הספר, הוא הדש וחוזר לדוש בכל עת מצוא בסקיתים אלה, שאין להם אח ורע בספרי המקרא ו„זכר״ אך הודות לדרש החדש המבקש דוקא להיות „פשוטו כמשמעו״ של המקרא. ואם פנימיותו של אותו פירוש עממי כך חיצוניותו על אחת כמה וכמה. יפה הקיצור למקרא וכל המוסיף אינו אלא גורע. אולם פרשן זה דומה וחביב עליו שטף המלים שלו בו הוא מבקש כביכול להטביע את דברי המקרא והרי הם בבחינת מרגליות הטמונות בחול עמוק.

וביבר, היוצא לקטרג על פירוש עברי ממין זה, מתריע על נוהג־לא־נוהג זה וקורא: „האם מבאר הוא את המקומות הצריכים ביאור, האם ביאורו מפרש הדבר הסתום או עדיין ביאורו צריך ביאור אחר?״ מכלל השאלה אתה שומע גם את התשובה והתשובה מביאה להגדרה, לכאורה מובנת מאליה אולם צריכה עתה להדגשת יתר: „ביאור צריך להתחבר לשם הבנת הספר ולא שהספר יהיה טפל לביאור״. ומכאן אך כפסע להוקעת הדרש של הזמן החדש המופיע באיצטלה מדעית, שעה שאין לו סמוכין כל עיקר וכל עצמו עדות שנבצר מפרשן זה לחדור לגופו של מקרא ופשוטו. ודורש ביבר בשם הפשט לא רק משמה של הבנת המקרא אלא משמה של מטרה חינוכית ותרבותית: „האם צריך אני להשתדל שתנ״ך זה, שנשאר בידינו מאבותינו ושהוא ,חכמתנו ובינתנו לעיני העמים׳ יהא לנו לסם חיים, לכוח פועל בתרבותנו המתנערת והמתחדשת, או שאני חייב להשתמש בו כנושא לדרשות ולעשות ביאורו הפקר לכל השערה?״

ואין פירוש עברי זה, נודע ומפורסם, אלא דוגמת־אב לפירושים רבים אחרים, הנוהגים „לפרש״ את שאינו זקוק לכך, ולערפל בפירושים את כל המאור המבצבץ מגבישי הפנינים. ואף זו, הכנסת „סלנג״ של עברית הרחוב לפרשנות עברית, הנועדה לבתי ספר, כמותה להרחיק את הנער והקורא בן ימינו מהשגב המקראי ולקרבו לוולגאריות הזולה ביותר — ודומה שאין חילול גדול ואיום מזה. ומערם ביבר דוגמאות לרוב ל„פרשנות״ זו, הממלאה את בתי־הספר בארצנו ובמדינתנו והוא עוקצה ברוב הומור ודעת ובעיקר — בשם המקרא עצמו ופשוטו, שהם נעלים מכל הפירושים גם יחד.

ודאי שאין חמתו ניתכת רק על גבב המלל שבפרשנות החדישה לבתי הספר ולעם, אלא גם על הלמדנות למחצה, ש„ליקקה״ משהו מהמדע המקראי בעולם וטרם הספיקה לעכל אלא את קליפתה החיצונית. ואף כאן רבות הדוגמאות. ואין צורך לומר, כי ביבר, הבקיא בספרות המחקר הלועזית (באנגלית וגרמנית) יודע ברוב בינה ודעת לסתור מסקנות של המחקר הזה אם הן אינן מתיישבות לפי שיקולים פשוטים ביותר. לעומת זאת הוא יודע לפאר ולרומם כיבושי פאר של מדע זה — ודוקא אלה טרם הגיעו לראשי המדברים בפרשנות העממים.

וטוען ביבר בשם ההתחיות הבלתי אמצעית עם ספרות המקרא, לשונה והלך רוחה, שהיא היא שצריכה להנחות את המורה העברי בארצנו, המתהלך בנופו של עולם המקרא, הוא הנוף הנבלע בלב הילדים משחר נעוריהם. ואף על פי כן נגררים פרשנים אלה לבתי הספר אחרי הלכות פסוקות מפוקפקות של הגויים, שקבעו לעצמם מושכלות ראשונים וקני מידה שלפיהם הם מודדים את דברי הנביאים ומה שנמצא ראוי למסגרת זו נאה ויפה וכל שאינו מתאים מוצא מחוץ לתחום, בבחינת „הוספות״ — ואין קץ כמובן ל„הוספות״ אלה. בדבר זה שוים חוקרי ישראל והגויים. אלה ואלה רוצים למצוא צידוק למשנה קדומה שלהם והרי הם מייגעים את עצמם ו„מוצאים״ — הכל לפי רצונם ובקשתם — ובינתיים מתקפחת האמת.

וביבר אינו יודע רק להרוס. הוא גם יודע יפה יפה לבנות על משואות הריסות אלה בנינים — וחבל שלא הספיקה לו השעה להגיע בתחום זה להישגים ראויים. ברם אפילו הדוגמאות המעטות להוראת ספרי המקרא בבתי הספר וכן מחקריו בכמה וכמה ספרי המקרא מראים את הניגוד הבולט לנושאי בקרתו ולפרשנות זו שעליה שפך מיטב זעמו ושנינתו. ולמרות עיסוקו בפרטים — ויפה עשה שעסק בכך — הרי אין הוא מסיח דעתו מהעיקר בהבנת המקרא ולימודו בבתי הספר: „מה שאנו רוצים בלימוד התנ״ך בזמננו הוא להשריש בלב הילדים את אידיאלי התנ״ך, שעדיין לא נתגשמו, ושעדיין עומדים בשאיפה לדורות״. ואף כאן אין הוא מרחף במרומי המליצה אלא מפרט טיבם וטבעם של אידיאלים אלה, שהם: „אהבת הבריות, כבוד האדם, חמלה על מדוכאים, צדק ויושר חברתי ושלום עולמי״. כל אלה עדיין רחוקים מלהיות חלק מעצמיותנו ואין כמות ספר הספרים להיות כלי שרת נאמן לציוויים מוסריים אלה.

כזאת וכזאת הורה ביבר בכלליו ופרטיו. הוא פתח בבקורת, המשיך בהעמדת דרך משלו וסיים בעיקר, במהותו של ספר הספרים לנו ולדור הצעיר. דומה וכל העוסקים בתנ״ך, כמורים וכשוחרי ספר הספרים, אין טוב להם מאשר לילך לקובץ הצנוע של „כתבי יצחק ביבר״ ולהתבשם מההומור והשנינה מזה ומהיחס השרשי לתנ״ך מזה. כל שיתבשם מזה ודאי לו שהתנ״ך ייראה לו באספקלריה אחרת מאותה הנשקפת לו מהפרשנות העממית. וזכות זו ודאי שתעמוד לו לביבר ועשוייה לייחד לו מקום כבוד בשרשרת המחנכים העברים, ששמו להם את ספר הספרים ליסודו של החנוך העברי וליסוד עיצובו של הדור החדש בישראל.

מספר אישים מחבורתו המצומצמת של פיארברג נכללו ברשימת ע. אורי „אישים וחויות״.

סופרים ומשוררים

ש. ז. שז"ר

יחיאל רברבי

בני דורנו, למודי חויות מופלאות מאוד בציבוריותנו, נגזר עליהם להתנסות גם בחוויה כאובה ואכזריה זו, שבראשונה אי אפשר היה כלל להעלות על הדעת כי בן תמותה עלול להתרגל אליה ולשאת בה לא שנה ולא עשר שנים כי אם כימי דור תמים. הלא היא, מחיקת הגבולין בהכרה בין קיים והווה לבין זכרון והיה היה, בין יש לבין, חלילה, אין. מאז המלחמה העולמית הראשונה והמהפכה הגדולה שלאחריה, כאשר נותקנו בזרוע מכל כך הרבה אנשים קרובים ויקרים לנו וגבה הר בינינו ללא כל קשר וגשר, גם אם נפשנו קשורה בנפ־שם, החלה להרקם בהכרתנו מעין מציאות נוספת, שלא ידעוה אבותינו והלואי ולא ידעוה בנינו אחרינו, זאת הויה־לא־הויה, שכל מקורה בזכרון וכל ודאותה בתחושה שבלב וכל קיומה אינו אלא בכמיהה הדדית. אם אמנם גזירה היא על המת שישכח מן הלב, הרי לא פחות מזה גזירה היא על החי, שהשכחה הגמורה לא תשתלט עליו. ואם תחושה נוקבת זו אינה רק ענין של יחידים, אלא אופפת מיליונים מבני עמך, מעבר מזה של החומה ומעבר מזה, וכולם רגישים מאוד ומשפחתיים כולם ואנשי רעים להתרועע, ואם התחושה הזאת חבויה ברובה ונטולת כל ביטוי הולם, הרי היא הופכת גורם נפשי, כמעט לאומי, שאין לשער כלל את ממדי השפעתו.

על כן כה דרוך הלב לכל שמועה וכה יתפעם לכל אות של ישות ממש, לכל עולה שבא משם, לכל תייר שראה במו עיניו, לכל עלה טרף אשר בפי היונה ששבה אל התיבה — —

ועל כן כה יהמה הלב לכל ידיעה כי שמה נגדע ענף וחדל לעולמים. — —

כי בהגיע אליך ידיעה על מות משם, ולו גם באיחור זמן רב (הזמן כאילו חדל בהויה־לא־הויה זו לשמש כל גורם) רק אז מתבהרת לך מעין מחיצה של ממש בין היש־לא־יש שב־הכרתך לבין האין המוחלט, וכאב הפרידה הוא כעין חותם למחיצה.

הנה אומרים לי עתה: בערבות סיביר אשר ברוסיה המועצתית שבק חיים רעי בנעורי יחבר ללמודים, המשורר העברי יחיאל רברבי.

ואני לא ראיתיו מאז ערכנו יחד את הסדר של פסח בבית אבא בבירת רוסיה, חדשים מספר לפני פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. חדשים אחדים אחרי כן פער התהום את פיו והגשרים נשברו — — וטרם הוקמו עד היום הזה.

אולם כל השנים היה „דוק מרחקים" מתוח בין לב ללב. הנה מבשרים לי: ניתק הדוק. והפעם — ניתוק של ממש.

צעירים לימים היינו כאשר ישבנו יחד על ספסל הלימודים ושמענו לקח מפי רבו־תינו, מאורי חכמת ישראל אשר ברוסיה. במחזור הראשון של „השעורים הגבוהים ללימודי המזרח" שיסד רבנו הבארון דוד גינצבורג ז"ל, ושהיו מכונים בשם „אקדמיה". קומץ קטן נענה לקריאתו של המיסד (בשנת 1907). והוא, רברבי, היה בין ראשוני הנענים. כאשר הגעתי לפטרבורג, אחרי סוכות של אותה השנה, כבר מצאתיו לפני. רם קומה, בלונדי, איש יוהלין, ידען גדול בדקדוק הלשון העברית, מתכונן לבחינות בגימנסיה היהודית־רוסית של אייזנבוט, ביישן במקצת ושוגה בכתיבת שירים עבריים.

המשורר שבחבורה היה אמנם לא הוא כי אם חברו הגדול ממנו, הלא הוא, דוד שמעונוביץ ז"ל, לו היה כבר שם במשוררים. בספריה עומד ספר שיריו שיצא בוארשה וחובבי השירה שבינינו בקיאים בו. האם נדפס כבר אז „השומרוני האחרון" שראינוהו כשיר אזהרה וכסמל? ובלכתנו בלילות מהא׳ הואסילאי, ששם היה בית־הלימודים שלנו אל מרכז העיר דרך הרציף הצרפתי אשר על חוף הניבה, ובהשתאותנו אל הספינקסים המצרים הרובצים משני עברי הרציף, האם כבר ידענו כי עליהם שר חברנו המשורר שמעונוביץ, כאשר ישיר המשורר הרוסי על „פרש הנחושת" הנשקף שם לא הרחק מהם? ואני גם ידעתי אז את שיריו באידיש שנדפסו ב„דער נייער וועג" אשר לס. ס. ובהתעטף עלינו רוחנו הרבולוציונית בשיר האזכרה לגבורי המהפכה „ווי ז׳רטבויו פאלי" אהבתי לשיר לעצמי את השיר בתרגומו היהודי של דוד שמעונוביץ: „ווי לייבן געפאלן זייט איר אינ׳ם שלאכט".

אבל שמעונוביץ היה רק אורח אצלנו „באקדמיה". עיקר לימודו היה באוניברסיטה ואלינו היה בא רק כשומע חפשי לשיעורים מסוימים. אולם רברבי היה תושב אתנו, איש הגרעין היסודי, מאז הראשית.

רם קומה היה, הגבוה ביותר שבין כולנו. וכפוף מעט.

לדוד שמעונוביץ היה אח"כ שיר:

„עִבְרִי אָנֹכִי מֵאֶרֶץ הַנָּכְרִים
וַיְהִי לִי גֵו כָּפוּף".

ומי בינינו היה כה עברי בולט כמשוררנו הצעיר יחיאל רברבי, ומה היתה לו ארץ נכרים יותר מפטרבורג זו, בירת רוסיה הצארית, ותהי גם כפיפות גוו כאילו מוסברת מאד וכמעט טבעית.

זכות ישיבה כמובן לא היתה לו בפטרבורג. אלכסיי מיכאילוביץ׳, איש הבארון גינצבורג, שהיה ממונה על עסקי זכות הישיבה של התלמידים, רשם אותו כאומן לעשיית

דיו, ועד אשר ענין הרישום הזה הסתדר לכל פרטיו, טעם לא פעם, יחד עם חבריו כמותו, את טעמם של טיולי לילות רצופים על פני חוצות פטרבורג, לאור הירח החוור. — —

וכאשר נוסדה הפנימיה שלנו, בליניה השמינית מספר 33, באותו הבית שבחצרו היה גר רבנו ההיסטוריון שמעון דובנוב, והחדרים חולקו בין התלמידים, שנים שנים לחדר, היה הוא, רברבי, האחד בינינו שזכה לחדר מיוחד, לזה החדר הקטן שבין אגף המגורים לאגף ההרצאות. והדבר היה מובן וטבעי, כי הלא על כן רברבי משורר הוא.

וכחן ציבורי לא היה גם אז, ובדיסקוסיות המלהיבות לא אהב להתערב. גם כעבור שנה, כאשר הגיעו האודיסאים, הלא הם תלמידי הישיבה הגדולה מיסודם של רב צעיר וקלויזנר וביניהם פולמסנים מובהקים, והדיונים בינינו, קומץ הציונים הסוציאליסטיים, לבינם, הציונים הצרופים, עלו למעלה ראש, ואף ההתנגשות הבלתי נמנעת שבין מורשת קלויזנר לבין תורת דובנוב הכתה את גליה, והויכוחים סערו והתמידו — בחר רברבי להיות בין המסתכלים מן הצד, אנינות־דעת היתה בו לא „להתקהל" למעלה מן המידה.

אולם ל„חובבי שפת עבר" שמר אמונים. ובאגודה לספרות היהודית מיסודם של דובנוב ושאול גינזבורג היה מבקר לפעמים קרובות, ובהתלקח שם הריב בין העברים לבין האידישאים היתה רוחו עם העברים, בשקט ובבטחה.

ורק פעם התאזר לפעילות ציבורית ערה ונסערה. היה זה כאשר בחוגי האגודה למוסיקה היהודית נולדה המחשבה על אופירה. אז התבודד חדשים תמימים בחדרו המיוחד ותרגם לעברית את „שמשון ודלילה" במשקל מדויק ובמכוון לתוים. למען אפשר היה להציגה על הבמה; וכאשר גמר — הפך עסקן, הקהיל את המקהלה וגייס את עזרת אגודת חובבי שפת עבר, והכניס לפעילות את רבנו בוקי בן יגלי, והדפיס את הליברטו בעברית. ולא היה קץ לאשרו באותו ערב חגיגי כשבאנו כולנו לשמוח בשמחתו ובשמחת העברית בבירה, כאשר הוצגה האופירה בבית־הספר הטנישבאי, בפני כל האינטליגנציה היהודית הלאומית שבפטרבורג. ותהי זאת האופירה העברית הראשונה, וכמדומני האחת שהוצגה ברוסיה.— —

וללגיטימיות השירית שלו היה לו גם מעין כתב־יוחסין מיוחד: בן וזהלין זה איש זוהיל היה, כלומר מנובגורוד־ווהלינסק, זאת העיירה שבה נולד מרדכי זאב פיארברג וממנה בא לנו סיפורו „לאך". ו„לאן" היה לנו אז משכיות היקר של ספרותנו החדשה. המשבר הרוחני שעבר על נחמן שלו היה משברם של מרבית באי האקדמיה, לשיחת הזקן עמו על יעוד־החיל בצבאות הקודש אשר יש לצעיר בישראל. היה גם איזה חלק סמוי בעצם התלקטותם הנה) וזה נאומו האחרון של נחמן על שיבת ישראל אל המזרח, יקד כבר בלב אחדים מאתנו כתקוות חיים. היתה איפוא איזו קירבת גורל מתוחה בין הסופר מזוהיל ההוא היקר ללב מאז, לבין המשורר מזוהיל הצעיר המתחיל לעינינו את דרכו בספרות.

רודף פרסומת לא היה. וחוברות „השלוח" שבהן פרסם ביאליק את שירי רברבי, היו טמונות במגירת שולחנו. זכור לי הערב בו ישב רברבי לפני על מיטתו בחדרו וקרא באזני ברגש עצור, את שירו „על השחר":

חוּשָׁה אֲרִיאֵל, פְּרוֹשׂ כְּנָפֶיךָ,
וְעַל עוֹלָמִי אָשְׁרְךָ זְרֵה,
יִכְבּוֹד זָהֳרְךָ לֹא נִדְעַךְ
רָקִיעַ חוֹלֵם עָלַי נָטָה.

הנהו השיר לפני בחוברת אדר של „השלוח" תרס"ח. כבר אז פחד מאד מפני „השמש האורבת" ומפני „להט קצפה האדום" וכל כולו התרפק על „זיו חלום השחר" אשר „ינצור עד הליל":

וּבְלֵב זִירַת חַיִּים טוֹרְפִים
יִהְיֶה לִּי לְמִקְדַּשׁ אֵל.

וכעבור חדשים מספר, כאשר הגיעה חוברת חדשה של „השלוח" (אב, תרס"ח) ובה שירו החדש „בנחל", הסתמנה בו ההשפעה הוהלינית הביאליקאית עוד יותר. בשיר הזה יש שורות הטבועות לפי כל קצבן ותכנן בחותם „הבריכה":

בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה הֵם נָעִים, נֶחְפָּזִים, וְאֵין אֲנִי יוֹדְעָם
מֵאַיִן הֵם בָּאִים הַגַּלִּים וּלְאָן הֵם מוֹלִיכִים אֶת סוֹדָם.
וּבְרֶדֶת הַלַּיְלָה בִּדְמָמָה, מְעֻטָּף בִּקְסָמָיו הָרַכִּים
בַּחֲלָקוֹת עֲדִינוֹת שֶׁל רוּחוֹת, בְּרֶמֶז כּוֹכָבִים צָנוּעַ
יָנוּחַ בָּם מִשְׂחוֹקוֹ, וְיִנַּדְנֵד בִּרְחָבָה וָנַחַת
בֵּין עֵצִים יְשֵׁנִים בַּעֲמִידָה אֶת מֵימָיו הַקָּרִים, הַזַּכִּים...

ויש אשר גם מוטיבים „מלבדי" מזדמנים בהן:

וּבְרִדְתִּי בַּלַּיְלָה אֶל שְׂפָתוֹ וּבְשָׁמְעִי אֶת לַחַשׁ הַגַּלִּים
יָרְדָה אָז שְׁכִינַת הַדְּמָמָה, כְּאֵם רַחֲמָנִיָּה הִיא בָּאָה
וְהֵשִׁיבָה הַמְּנוּחָה אֶל חֵיקִי וְתִקְוָה אֶל רוּחִי הַכּוֹאֵב.
שֵׁנִית יוֹפִיעַ בִּלְבָבִי, לְשָׁעָה אַךְ קַלָּה יוֹפִיעַ
חֲלוֹמִי, חֲלוֹם זָהָב נִשְׁכָּח, שֶׁלֹּא פְּקָדַנִי זֶה כַּמָּה
וְשׁוּב הוּא צָץ דוֹמֵם בְּלִבִּי, כְּסַהַר הַכֶּסֶף בְּנַחַל;
חֲרִישִׁי הוּא צָץ, כִּי יִתְבּוֹנֵן, וְהוּא חִוֵּר וְעָיֵף כָּמוֹנִי —

ואכן חוור יושב לפני חברי הבלונדי הרם, ובמשהו עייף, תמיד, וכשומר אמונים לחלום־זהב נשכח — הוא שמור בזכרוני.

אחרי כן נפרדו דרכינו, דרישות השלום הנדירות שהיו מגיעות ממנו בצורת שירים נדפסים ב„השלוח", לבשו כבר דמות של שירי אהבה:

עָלֵינוּ אָז גָּחַן הַלַּיְלָה וַיִּשְׁחֹר
עַל חָזוֹן שֶׁנִּפְתַּר וְעַל סוֹד שְׁנֵי לְבָבוֹת.

וגם בם גברו המוטיבים הביאליקאים:

הַדְּמָמָה זוֹרַחַת וְהָאוֹרָה שׁוֹתֶקֶת,
וְשַׁאֲנַנָּה, מוּגָפָה עַל כַּנְפֵי מַלְאָכִים
שְׁכִינָה עֲדִינָה מִתְפַּנְקָה, צוֹחֶקֶת.

ושוב בא שיר על:

„פְּנִינָה זוֹרַחַת עַל חָזֵךְ יָפָתִי!
הֲתֵדְעִי, מֵאַיִן הַפְּנִינָה?״

ואומרים לי — בימי מלחמת העולם הראשונה ובימי מהפכת קרנסקי, רבו עוד השירים ובאו גם יצירות גדולות יותר. ב„התקופה״ פורסמה גם פואימה שלמה, ויריעתה ארוכה („אפרסמון״).

ונשתתקה בת השיר. בכל אופן, אלי הדי שירתו לא הגיעו עוד.האם משום שגבה ההר הגדול בינינו, או בת שירתו נאלמה? לשוא חיפשתי את שמו ב„בראשית״ וב„צלצלי שמע״, נפקד מקומו גם שם.

אחרי כן, כעבור שנים רבות, שנות מהפכה ודמים ואלם, בפגישתי האחרונה עם מורי, ר׳ שמעון דובנוב, בברלין ביום מלאת לו שבעים שנה ואנו, חבר תלמידיו באנו לברכו, נודע לנו מפיו כי רברבי הלך לבין החוקרים וכי פרנסתו על כך שהוא לוקט את החומר בשביל ישראל צינברג לחיבורו הגדול על „תולדות ספרות ישראל״. יושב הוא בספריה הגדולה והלא־מוסקת של המוזיאום האסיאתי, שולה ציטטות מתוך ים הספרות העתיקה, ומקבל „פאַיוק״, כעובד מדעי רשום.

ונתישבו לי דברים רבים, איך סרגיי לזרביץ׳, הוא ישראל צינברג, האיש המהסס והצנוע, אינז׳נר בבית־החרושת של פוטילוב לפי מקצועו, ומבקר ספרותי יפה־רוח לפי נטיתו, הכותב להנאתו על ספרים חדשים „בנובי ווסחוד״ ו„בסבובודה אי רבנסטבו״ בהוקרת סופרים ובחיך טועם, ומתאונן מרות באזני המשתתפים הצעירים של האנציקלופדיה היהודית רוסית על אשר העמיסו עליו את עריכת כל המדור הספרותי שבתוכה והוא איננו מאומן לכך ואיננו מוכן למדי והוא כורע לעייפה תחת סבל האחריות — כיצד התאזר הוא לגשת לעשות לספרות ישראל את אשר לא עשה איש לפניו? ואיך יכול למשימה העצומה הזאת? אין זאת כי כאשר גברה היתמות מסביב. וגזר הדין נחתך, הקהיל צינברג היקר את שיירי צעירי תלמידי־החכמים שבבירה, חילק ביניהם את המלאכה ואתם יחד הקים את בנין התלפיות, מעין חתימת הסתכלותה של יהדות־רוסיה בכל מורשת ספרות העם, בשעה האחרונה לפני הערב יומה — —

ונתישב גם, מדוע נפקד מקומו של חברנו רברבי ב„צלילי שמע״ וב„בראשית״: עובד מדעי רשום, המתפרנס מן ה„פאַיוק״, בימים ההם, מוטב לו להיות זהיר ולא להתערב עם המפוקפקים.

ואחרי כן, כאשר הוקמה הפקולטה היהודית באוניברסיטה הבילורוסית אשר במינסק, נסתננה הידיעה כי רברבי לוקח לשם להיות מרצה לספרות. הוא ורבו י. ד. מרקון — רבנו לפנים ב„אקדמיה״ אף הוא. מרקון — כפרופיסור לספרות העתיקה, והוא, רברבי, כדוצנט לספרות החדשה.

ואכן, לא עברו ימים רבים ובספריה הלאומית שבירושלים נתקבל קובץ מדעי ברוסיה המוקדש לחכמת ישראל, כמדומני הקובץ האחד והיחיד ממין זה שהופיע ברוסיה הסובייטית. ושמו „יברייסקי וסטניק *)״. ובקובץ — מחקר היסטורי־ספרותי מאת יחיאל רברבי על „רב לוחם בנושנות במאה הי״ז״, כלומר מסה על ר׳ אברהם קואנקו, בעל „אבק סופרים״ —

*) עי׳ מאמרי עליו „לאור הצוהר״, בהתקופה כרך כ״ה, תל־אביב.

גל של זכרונות שטפני למראה המאמר.

היה זה בסמינר ההיסטורי של שמעון דובנוב בתוך „האקדמיה". הוטל עלי להרצות על „זכרונות גליקל מהאַמלן כמקור ללימוד קשרי הקהילות שבתקופה ההיא". הספר יצא אז רק שנים מספר במקורו באידיש העתיקה ובתרגומו הגרמני עם המבוא המדעי, ע"י הפרופ' דוד קויפמן. רבות התכוננתי להרצאתי זאת וכערבים אחדים נמשך הדיון עליה בהנהלתו של רבנו דובנוב המחובב עלינו. היינו כשמונה חברים בסמינר, ורברבי היה ביניהם, וההשתתפות בדיון היתה ערה וכללית. התעכבנו, כמובן, גם על זכרונות הילדות שלה מימי ראשית השבתאות (עמדתי אז לפני כתיבת מאמרי על שבתי צבי באנציקלופדיה הרוסית) והפלגנו למקורות על הפצת הבשורה המשיחית בין הקהילות. ולראיה הבאתי לסמינר את „אבק סופרים", זה ספרו הגדול של המשולח השבתאי ר' אברהם קואנקי שנדפס באמשטרדם בתע"א, וקראתי באזני חברי מתוך ההקדמה המאלפת את הרשימה הארוכה של הקהילות, שהמשולח הזה, בן דורו של ש"צ ומעריצו, ביקר בימי גליקל, במסעיו. והרשימה מקיפה את מרחבי גלויות אירופה, „את אמשטרדם ואת לונדריש, את המבורג ואת במבורג ואת אייזנשטאַט ואת פראג „ומדינת מערין ומדינת סלעזיא ומדינת המרק עם ברלין והאלברשטאַט... ואת פרנקפורט ופיורדא, ומדינת פולין עם תשע כפתוריה ופרחיה זהב טהור, קרקא, פוזנא, לובלין, לבוב המכונה לעמבערג, — — — ומדינת וולין ובקרבה העיר הגדולה לאלהים ק"ק אוסטראה, ומדינת ליטא ומדינת רייסין, בריסק פינסק, הורדוני ווילנה ועוד לה ק"ק סלוצק עם גליל מינסק וגליל שמרגון וגליל אניקשט וגליל בורזא וגליל קיידאן וק"ק מוהלוב ומדינת זאמוט — עד כאן בחשבון הגס" — רשימה ארוכה מאד, ורבנו ש. דובנוב לוה את הדברים בהסברה מפורטת על כל אחת מן הקהילות ההן, מה היה אז מצבן ומי עמד בראשן ואיך התבטא הקשר שביניהן. ערבו הדברים והוארו מאד, ושומעיהם לא בנקל ישכחום.

והנה, כעבור עשרים שנה ויותר, כאשר „הרים הפכו מישור", וברוסיה המנותקת מוהשותקת, הצליח חבר שיירי חוקרים, בודדים ומבודדים, להציל רגע נסי של שעת כושר מפתיעה ולצרף קובץ־יתום אחד, — מעין צרור קרשים, קשורים ולא קשורים, שנשתיירו לפליטה מספינה כבירה שצללה לתהומות — נזכר רברבי הנלבב בערבי גרסתו ההם, שכלו ללא שוב, הוריד מן האצטבא של המוזיאום האסיאטי את הפוליאנט ההוא של „אבק סופרים" והשקיע את עצמו בתוכו מחדש, להביא משם את מנחתו לקובץ. על שבתאותו של השליח ההוא ועל יחסיו לארץ־ישראל, כמובן, לא כדאי לספר בתנאים ההם — אולם על מלחמתו בתקיפי הקהילות ועל ריבו את ריב ההמונים מאת הפרנסים, כדאי וכדאי לספר. להיפך, אולי יש בכך מעין סגולה „להכשיר" בעיני אישים מסוימים את כל דבר פרסום הקובץ הגלמוד הזה.

לקובץ אולי היה המאמר לתועלת, לרברבי עצמו, גם זכות זו לא עמדה לו ביום עברה קרוב.

כי לא ארכו הימים וחברו־יריבו שבאוניברסיטה ההיא, שידע יותר ממנו להסתגל לרוח היבסקציה, הוקיע ברבים את חטאי רברבי, שכבדו מנשוא: בצטטו בהרצאותיו באזני תלמידיו משהו מדברי מחקריו של ההיסטוריון דובנוב, אין הוא שם לב כראוי להדגיש למדי את „האופי הריאקציוני־בורגני־לאומני" שלו ואינו מחרפו כראוי.

נסתחפה שדהו. לא עברו ימים רבים ושניהם הודחו מכהונתם. גם הרב, הפרופ׳ י. ד. מרקון וגם התלמיד־המרצה יחיאל רברבי. מרקון עוד הספיק להגיע לאירופה המרכזית ולהיות ספרן בהמבורג, ורברבי נעלם מן האופק...

כעבור שנים רבות, בעצם ימי שלטון המנדט וצמצום העליה, בא אלי צעיר בלונדי רם קומה וכפוף במקצת ואמר לי: אני בן־אחות לחבר נעוריך, ליחיאל רברבי. והוא מעין בעל פרדס קטן בראשון־לציון. והנה הגיעה אליו הידיעה, כי יחיאל נמצא בסיביר והיה אם יושג לו סרטיפיקט, ישיג הוא את הכסף ואולי אפשר יהיה להחליף את שילוחו בעליה לארץ־ישראל. החלה פרשה ארוכה של השתדלויות. הסרטיפיקט הושג ובן־אחות שלח ושום תשובה לא נתקבלה. האם לא הגיע הסרטיפיקט לתעודתו, או תכנית החילופין סוכלה? בן־הדוד גרס כי יחיאל לא העיז כלל לדרוש שם רשיון יציאה.

עתה אומרים לי בני זוהיל: בערבות סיביר דעך גם אורו של חברנו יחיאל רברבי.
זה „דוק המרחקים״ שהיה פרוש־ולא־פרוש בין לב ללב עשרות בשנים הנה ניתק כליל.
מעל „הענף הגדוע״ צנח לו זלזל מאחורי הגדר וינום. — —

ולאור הכאב החד של הניתוק הסופי הוארה כמו בברק פתאום כל יקרת הדמות של חברי בזיו הגורל של נסיונות־הדור. — —

הכרמל, כ׳ אלול תשט״ז.

דוב קריביצקי רחובות

יחיאל רברבי

יחיאל רברבי נולד בשנת 1882 — (או ב־1883) להוריו ישראל ובילה בעיירה באראנובקה, והלין. אביו היה שו״ב וחינוכו בבית היה דתי. עד שנתו העשירית ביקר בחדר ואחרי כן עבר להיות מחובשי בית המדרש. הוא ניחן בתפיסה מהירה ובזכרון יוצא מן הכלל. סבא היה מספר, שבלילות שבת, בשכבו על משכבו, היה יחיאל קורא בעל־פה את כל פרשת השבוע לרבות חלק גדול מתרגום אונקולוס. גם בבית המדרש היה מהמצטיינים בין חבריו והיה משמש לכל חבריו, אפילו לגדולים שבהם, כעין אנציקלופדיה חיה. בכל דבר קשה, או ענין שנשכח מהם, היו פונים אליו והכל באו על סיפוקם.

עד שנתו ה־18 לערך בילה בבית המדרש ימים כלילות ולא היה כל מאורע חשוב שישמש לו מניע למשהו חדש, מהפכני. שם יצא לו שם של „עילוי״ ולא זה בלבד אלא שדפי הגמרא והפוסקים, שלמד בהם, היו מלאים בשוליהם שירים קטנים, הברקות ופתגמים. קרה שהוא ועוד שנים מחבריו הקרובים והטובים ביותר, אשר כנראה היו מנסים גם הם את כוחם ב„שיר״ וב„מליצה״, החליטו, שכל אחד מהם יכתוב משהו על נושא אחד משותף וישלחו את חיבוריהם למערכת עתון לבדוק, מי מהם יזכה בכתר סופרים. הייתי אז ילד בן שמונה והנני זוכר היטב את הדבר. שלשתם בחרו בנושא „מתן תורה״ ואת חיבוריהם שלחו למערכת „הצופה״ — בעריכתו של א. לודויפול. ומה גדולה היתה האפתעה והשמחה, שתיכף לאחר שבועות נתקבל המוסף הספרותי של „הצופה״ לחג ובו המאמר של י. רברבי בצירוף מכתב מהעורך המעודד ומבקש להוסיף לכתוב ולשלוח למערכת את יצירותיו. הדבר הזה נתן לו את הדחיפה הראשונה. כי עד עכשיו היה נחשב רק לחובש ספסל בית המדרש. אמנם מוחזק היה למדן מופלג ו„עילוי״ אך כל זה בסביבתו החסידית־בעל־ביתית הצרה. בזכות „כתר סופרים״ זה יצא, איפוא, מן המעגל הצר והקטן שהיה נתון בו והוא

התקרב לסביבה רחבה יותר ושופעת חיים. וביתר דיוק לשתי סביבות שונות זו מזו. הראשונה היתה האינטלגנציה הקרתנית הגבוהה, כביכול, שהתחילה לחזור אחריו בלי להזכיר לו את „חטאות־נעוריו" — היותו מחובשי בית המרש; ואילו הסביבה השניה היתה בעלת תוכן מושך יותר וכבדת משקל — התנועה הסוציאליסטית. בבאראנובקה היה בית חרושת גדול לחרסינה יקרה ועדינה. כל עבודות הציור בצבע ובזהב היו מבוצעות בידי ציירים שנמשכו מכל קצווי תבל, ביניהם בעלי השקפה סוציאליסטית רחבה, שהיו פעילים מאד במלחמת המעמדות. בפעולתם הגיעו לידי שביתות מאורגנות יפה, לפי כל הדקדוקים. שני החוגים האלה משכוהו כל אחד לצדו. ברור היה, כי חוג המשכילים הקרתניים לא היה יכול לתת לו כלום ויחיאל נקלע לקלחת הסוציאליסטית המפעפעת והמלאה תנועה וחיים. הוא התחיל לשקוד על הקריאה בספרות הסוציאליסטית ולא פעם התחמקתי, אני הילד הצעיר, מידי השוטרים, שבאו לחפש אצלנו ובידי ספרות „טריפה" שהצלתי בגניבה.

בזמן ההוא שלח את שירו הראשון באידיש לעתון „דער פריינד", שהופיע בפטרבורג. שם השיר היה „די וועבער" („האורגים"). במשך הזמן הוסיף לשלוח שירים לעתון ההוא ולעוד כמה הוצאות. יחיאל חי בבאראנובקה עד שנתו ה־21, אז השתחרר מהצבא בזכות היותו בן־יחיד והתארס אז עם אחת מבנות באראנובקה, אסתר לבנזון. בעזרת הוריה ניתנה לו האפשרות לעזוב את עיירתו ולנסוע לוילנה להשתלם. בוילנה חי שתיים־שלוש שנים ובמשך הזמן הקצר הזה הספיק לקבל תעודת בגרות וגם „סמיכות" לרבנות מאת רבני וילנה. בהיותו בוילנה שינה את השקפתו הסוציאליסטית, כי שם נקלע לסביבה אחרת לגמרי. הוא היה מבאי ביתו של הרב מוילנה ד"ר י. ל. קנטור ובית ש. שטראשון ועוד.

אחרי תקופת וילנה עבר לסימנר למדעי רוח בפטרבורג מיסודו של הברון דוד גינצבורג ז"ל. באותו הזמן הוא תירגם את האופרה „שמשון ודלילה" שהוצגה שם בבמויו של מר גולינקין. הוא תרגם אז גם האופירות „המכבים" ו„יהודיה". אך אינני יודע מה היה בסופם. אחרי המלחמה הראשונה עזבתי את רוסיה ועליתי ארצה. אך הייתי מחליף מכתבים אתו. באותו הזמן הוזמן כמרצה באוניברסיטה היהודית במינסק לספרות ימי הבינים ולחקר ארכיאולוגי. באחד המכתבים, הנמצאים אצלי, הוא כותב, שכתב הרבה מאמרים על תקופת ימי הבינים ברוסית. וכי אוכל למצאם בספריה הלאומית בירושלים. שכן לפי הסכם בינלאומי שולחים לשם, את כל העתונות המדעית.

בשנות השלושים התחלתי לטפל להשיג בשבילו רשיון־עליה, כי רצה מאד לבוא ארצה. עזר לו בזה מר זקש הישיש ז"ל מפטרוגראד — מנהל בנק „אשראי" בתל־אביב, שהכירהו אישית ואהבוהו מאד. קבלנו גם מכתב המלצה מביאליק ז"ל לסוכנות היהודית. הסופר א. ברש פעל הרבה מטעם אגודת הסופרים ומר זלמן שז"ר — יבדל לחיים ארוכים, חברו בלימודים עשה יותר מכפי יכלתו להחיש את קבלת הסרטיפיקט. והנה נתקבלה סוף סוף הידיעה מהסוכנות, שהסרטיפיקאט נשלח לקונסול הבריטי במוסקבה, אך לא קבלנו ממנו כל תשובה.

באותו הזמן, לערך, קבלתי מאחי קטע מעתון יהודי מאמריקה (הקטע נמצא ברשותי) שאחי שלחוהו ובו מאמר מאת משה שטארקמן על יחיאל רברבי, במאמר מסופר, כי הוא פיענח טבלה כנענית שנמצאה בחפירות בסוריה. הטבלה היתה לפי הערכת החוקרים מלפני חמשת אלפים שנה וכתובה בשפה נשכחת. כל החוקרים עמדו בפניה כלפני חידה ולא ידעו את פתרונה. והנה קטע מהמאמר: „במשך שש שנים רצופות יגעו ארכיאולוגים מפורסמים

מזרחנים וחוקרי התנ"ך לפענח את התעודה הפיניקית העתיקה. מלומד גרמני אף הצליח לגלות את הא"ב של הכתב, אך יותר מזה אי אפשר היה למצוא. אולם מה שלא עלה בידי המלומדים הנוצרים בעולם, הצליח למצוא המשורר והספר המלומד היהודי הסוביטי — יחיאל רברבי".

בגוף המאמר הודפסה גם תמונתו של יחיאל.

יוחנן טברסקי

מנחם ריבולוב

מנחם ריבולוב נלחם לספרות העברית, וביחוד לספרות העברית בעולם החדש. שתי תקופות עברו עליו באמריקה. הוא בא שמה „באותם הימים", ימי האביב הטובים כשהעולם עוד נראה שלם והוא התאהב באמריקה. היא מקום הכושר, כי היא רחבות, רחבות המקום ורחבות העין והלב. ואילו אמריקה העברית — הקורא הישן, שהיה כורך ביראת הקודש את „הצפירה" ו„הצופה", הלך ואיננו, והחדש טרם בא. והוא העמיד ב„ספר המסות" שלו (תרפ"ח) את השאלה באופן אחר: ואולי זו היא אשמת הסופר העברי החדש? — מולדתנו — מבאר הוא היתה רוסיה. גם מולדתו ברות. רוסיה הגדולה שכללה את אוקראינה ורייסין, ליטא ופולין — היא היתה הכלי ששמר על ייננו, נתנה צורה לחיינו וחיברה יחד את נשמותינו. הסופר העברי עודנו חי באותה העיירה קטנה שנחרבה בינתיים ואינה עוד. והדבר מובן. הוא בא לעולם החדש בוגר גמור או כמעט גמור וקרובה לו התרבות הרוסית, כובד הראש שלה, תהומותיה, דבקותה וחיפוש האלהים שלה. קרובה לו יותר העיירה הפטריאכלית שלפני המהפכה מהתנופה העצומה שבחיים האמריקניים. כאן נראה לו הכל זר וקר ואולם מה רב חלקנו עכשיו בבנינה של אמריקה מה רב חלקנו בהקמת הפלד, מגרדי השחקים במלאכה ובאמנות, בעתונות ובאמצאות. אנו הכינו שורש בארץ התמורות והחידושים — ואולם היכן אמריקה זו בספרותנו העברית?

גם ריבולוב, יליד אוקראינה, אהב את עיירתנו הקטנה, את תמולנו והסופרים מהדור שלפניו — מנדלי, טשרניחובסקי ואחרים. אולם עם כל אהבת העבר, אהב גם ריבולוב עוד יותר את החיים החדשים אשר מסביב. אם ספרותנו תגלה את אמריקה, תגלה אמריקה גם אותה — היא תמצא לה קוראים בין מאות ואלפי בני הנוער הלומדים עברית והמבקשים את תיקונם בספרות.

ריבולוב ידע ללחום. מעשים ומפעלים היו נחוצים לבריאותו, ובריאות היתה דרושה למעשיו. אולם גם אצלו, החולם והלוחם על עתידה של ספרותנו באמריקה, היו רגעים של עיפות. זכורני: אנו הולכים ממשרד „הדואר״ בשדרה החמישית של ה„תחתית״ ב„יוניון סקוואר״. בערפל מזדקר ראש ה„אמפייר סטייט״ מחושק המתכת. פה מסומר סי־גארה — איש ביזנס. במדרגות התחנה שופעים עולים ויורדים. אנשים ממהרים ונדחקים. אין זמן! ריבולוב עומד. בידו תיק שחור, מלא ספרים, כתבי יד ועתונים. והוא מדבר על מצב „הדואר״, על חוסר סופרים וחוסר אמצעים ובדידות איומה. הערפל מתחיל עורף. הגשם מתגבר. אנו יורדים. רכבות, ההולכות לכאן ולכאן, פולחות את ניו־יורק של מטה, מוליכות אותנו בכיוונים נפרדים.

תקופה שניה מתחלת בחייו עם קום מדינת ישראל. מתחלת אולי בחיי כל סופרינו העב־ריים באמריקה. כמה חיות וחיוניות יש באותה מדינה קטנה ועניה. ודאי, „אמריקה הצעירה״ — אומר אחד מחברינו היקרים הלל בבלי — נתנה משהו לספרות העברית כולה, גם בשירה וגם בפרוזה, על אף התנאים הקשים כאן. אולם יש לי הרושם, שסופרינו כאן — יכלתם גדולה מביצועם. היו סופרים חשובים ואינם ומי יבוא אחריהם, אחרינו? איזה פרצוף יהיה ליהדות אמריקה בלי ספרות עברית? — אולי אנו אשמים. לא טיפחנו ולא עודדנו צעירים ועלינו למלא עוד בימינו את החסר ולקיים עתיד לספרות עברית בארץ זו.

ריבולוב ביקש יותר מאחרים לטפח ספרות עברית באמריקה. הביקורת שלו באה לא רק להסביר סופרים אלא לחבבם על הקורא. בהרצאותיו היה שר על הספרות העברית בהתלהבות, וכמה היה מחמם את הלבבות. אולם היכן הכוחות האמריקאיים החדשים, הצ־עירים — ההמשך? והיחס שם, בא״י? — — בכתבו על אהרן צייטלין „משורר הנסתר״, האין הוא כותב בעצם גם על עצמו? ואם לא די לו ביחידתו הגורלית כאן, בתוך עמו שאינו מכירו ואינו מעריכו, הנה באה ונוספת עליה גם ההתנכרות משם, מארץ ישראל, שהיא מרכזה של היצירה העברית בדורנו. הסופר העברי באמריקה רוצה בכל מאודו להיעשות חלק אורגני של רקמת החיים העבריים בישראל. אולם אפילו הם יוצרים ערכי ספרות קיי־מים — אין להם כאילו חלק ונחלה ביצירה הלאומית שלנו, כאילו בני שבטים נידחים הם, מגלות רחוקה־רחוקה. והוא חולם על גשר. ובחדשים האחרונים לחייו הוא מייסד את „מבוע״. העמד על סף תקופה חדשה בחייו?

אני רואהו צעיר, רחב כתפיים, גלוי ראש, ציץ־שיער נופל לו, משעה אוקראיני, על מצחו. והוא מחייך והוא מזרז לעבודה: קרעו חלונות לספרותנו! הרחיבו אופקיה! הוציאוה למרחב!

הוא נולד לפני חמשים ותשע שנים בעיירה ליובאר, ליד העיר זוויהיל. הוריו היו עניים מרודים ובפרוטותיהם האחרונות שלחו את בנם ל„חדר״ ולישיבה. בן י״ד עוזב הוא את עיירתו ונוסע לאודיסה ללמוד. נער היוצא לבדו לכרך גדול; כאילו מפילים לו פתע שן של חלב. הים השחור — עתים היה כחול ועתים היה כגוון הכסף מעורב בעופרת. אכסטרנים. יש שריבולוב אינו זוכה לשבת אפילו בשיפולי בית. טועם טעם מרתף מזוהם. ונקיון שי־ניים. אולם יודע הוא גם רעב אחר. עטוף הוא בקריאה. נפשו נדבקת בעליונים ושמח הוא להימצא בקרבת ביאליק ואחרים מגדולי אודיסה.

בן תשע־עשרה הוא מדפיס את סיפורו הראשון — „על שפת הים״, תיאור מלחמתו הקשה ברעב. מלחמת העולם הראשונה. המהפכה. דומה רוסיה כולה אינה חיה עכשיו חיים טבעיים, אלא נסיים. ריבולוב לומד בבירת רוסיה; לומד וכותב. נודד מעיר לעיר וב־1921 הוא בא לאמריקה ומלמד תחילה ב„תלמוד תורה בניו־יורק. מה עלוב היה אז מצבו של

ה„היברו־טיצ׳ר״ — זכרו את ה„היברו״ לאופאטושו. אולם ריבלוב מאמין גם בספרות העב־רית וגם באמריקה. הספרות העברית היא בעיניו כוח. „זכינו בדורנו למתן הגדול של מדי־נת ישראל״. כותב הוא בשנת תש״ט, וכדי להבינו ולהעריכו כראוי על סוד יצירתו עלינו לחקור בשורש שרשיו ולחוש את ציפור נפשו, ולשם כך עלינו ללכת אל המעיין, אל הלשון העברית — כל הספרות העברית החדשה נולדה וגדלה בטהרת הרעיון של גאולת העם וה־ארץ. אותו רעד קסם ואותו כוסף מולדת אשר חוללו את תנועת ציון כוננו גם את מדינת ישראל״.

וכי אין הספרות כוח עצום גם בחיי אמריקה? — יש ספרים, שקבעו במידה מרובה את מהלך ההיסטוריה שלה. והאין ליצור באמריקה גם ספרות עברית? — אמנם, לכאורה, כור־היתוך היא המטשטשת ומבלעת את כל הצבעים, ואף על פי כן הרי אמריקה היא ענק בעל אברים מרובים, היא כוללת בקרבה קבוצות שונות, וכן תמצא לה מקום גם הספרות העברית. ולפני שלושים וארבע שנים מייסד ריבולוב את „הדואר״ השבועי. עתונאי מעולה היה, לא נושאים מופשטים משכוהו בעיקר, אלא בעיות השעה — ההסתדרות העברית, מחנות הנוער, התיאטרון העברי, ספר חדש. הוא היה עד רגע מותו באמצע החיים, פעל ויצר. מה מאוד חסרים עכשיו באמריקה האמונה שלו, הלהט ומרצו העצום!

מ. בונה

השגריר הבלתי מוכתר

(לדמותו של מנחם ריבולוב)

בין הדמויות המפארות, אנשי המעלה אשר עירנו וסביבתה נתברכו בהם, נתיחד מקום חשוב ביותר למנחם ריבולוב, יליד ליובר.

ליובר העיירה הקטנה בעלת האוכלוסיה הדלה הכילה בקרבה חבורה קטנה של נוער משכיל, בעלי שאר־רוח. על חבורה זו ניצח העלם הצעיר בעל העינים התכולות והפנים מלאי חטטין, הקונדס השובב מנחם ריבולוב. שפעת מרץ עלומים אשר הוא ניחן בה פרצה הרבה מעבר לעיירתו וביזמתו והדרכתו נוסדו אגודות ביתר העיירות הסמוכות, שפעולתן היתה בלימוד השפה וההיסטוריה העברית. אין שום ספק בדבר, שבאלו הוכנו הקדרים ששימשו אח״כ, בשנות המהפכה, לעסקני הקהילה והתנועה הציונית.

העלם גדל והיה לאיש. ספג תורה והשכלה. באודיסה נהנה מקרבתם של ביאליק ויתר סופרי אודיסה והתחיל לכתוב בקורת ולנסות כוחו בשירה. הוא הראשון שפירסם בביקרתו את המשורר א. המאירי (אז פיירשטיין) ודרך כתיבתו חבבוהו מיד על קהל הקוראים. במערבולת המהפכה של 1917 הוא נסחב לעסקנות פוליטית והיה מראשי המדברים ב„צעירי ציון״. הואיל ונפשו סלדה מהווכחנות הבינמפלגתית הוא בחר לעצמו לפעול בשטח התרבותי והחינוכי ולמען יוכל להמשיך במשא נפשו בכתיבה ברח מהרעש שבכרכים באודיסה ובקיוב וחזר לערי השדה, בתחילה בליובר וזוויהיל ואח״כ ברובנה, עושה ומעשה.

זכורני את מסיבת הפרידה שנערכה לכבודו ברובנה בערב צאתו לאמריקה בבית חברנו משה קיפר, אז מנהל הגימנסיה „תרבות״ ברובנה ומורה למתימטיקה בגמנסיה „הרצליה״ כיום. בנפש דואבת אחוזה רתת הוא גילה לפני המסובים את נפשו השסועה.

זו היתה רננת צפור פצועת כנפים כבטויו אז, כביכול, נעדרת מעוף וחסרת יכולת. כאלה היו הלכי רוחו בהפרדו מאתנו.

אולם באמריקה נתגלה מנחם ריבולוב כנאמן ליעודו. הוא המשיך באמריקה במה שהתחיל בליובר. הוא מילא שליחות היסטורית נאמנה של האומה כולה. הוא תפס מיד את המקום הנכבד ב„הסתדרות העברית" שם והיה מזכירה. ערך את השבועון „הדואר" כ־34 שנים עמד על משמר התרבות העברית בארצות־הברית, שמר על גחלתה העוממת ליבה אותה וגם הפריח ניצוצות ללבות הנוער והודות לו ולפעולתו קיים באמריקה גרעין עברי בריא וחזק המהדק את קשריו אתנו כאן בישראל.

לזכרו של יצחק למדן

יצחק למדן / בָּאוּר הַחוֹזֵר / (מתוך „מִשִּׁירֵי שֶׁמֵּעֵבֶר לַדַּף)

הָהּ, שׁוּב עֲלֵה, יַצַר שָׁקוּעַ, הִנְנִי!
כָּל אֲשֶׁר מִמַּתָּנְךָ בִּי נִשְׁאַר —
עַתָּה אֵלֶיךָ אֲבִיאָה!
פְּתַח נֹאדוֹת שָׁרְפְּךָ הַמְשֻׁמָּר,
אֲנִי כְּלִי הַגָּבִיעַ,
וְאִם נִסְדַּק — אֵין דָּבָר,
הַטֵּה־נָא וּמְזֹגָה!
חָהּ, נִבְלֵי־צַמָּרוֹת, נוֹגְנֵי־נֹעַ,
מֵיתְרֵי סַעַר וָרֹגַע,
שׁוּב עֲבָרַנִי יֵין הַשֶּׁרֶף הַזּוֹלֵף —
נַגְּנוּ! אֲנִי מוּכָן שׁוּב לִשְׁמֹעַ
עַד כְּלוֹת נֶפֶשׁ וָלֵב!

אוֹתוֹ עַרְמוֹן, זְקַן גַּן־בֵּית־אָבִי
גְּבַהּ־נוֹף, רְחַב צֵל וּפֹארָה,
לְמוֹד שֶׁקֶט וָסַעַר —
שׁוּב אֵין הוּא עוֹמֵד שָׁם,
אֵינוֹ קַיָּם זֶה מִכְּבָר:
הוּא נִשְׁמַד, כְּהִשָּׁמֵד שָׁם
בְּאוֹתָהּ יָד אֲרוּרָה
כָּל עֵץ־חַיִּים אָהוּב וְיָקָר,
כָּל מַטַּע אֹמֶן וָצַעַר.
הֲנִגְדַּע הָעַרְמוֹן אוֹ נֶעֱקַר?
אִם כֹּה וְאִם כֹּה —
לִי בָּרוּר כִּי אֵינֶנּוּ.
אַךְ הִנֵּה, עַל כָּל גָּבְהוֹ וְיַרְקוֹ

שׁוּב אֶרְאֶנּוּ
כֶּהֱיוֹתוֹ בְּאוֹתָם הַיָּמִים:
נְסִיךְ מַלְכוּת־גַּן וְהוֹדָהּ,
נוֹשֵׂא פְּאֵר צַמַּרְתּוֹ בָּרָמָה,
וַעֲדוּי פְּנִינֵי־טַל מוּפָזוֹת
יַרְעִיד רַעֲמַת־עָלְוָתוֹ הַכְּבֵדָה.
אֶרְאֶה אַף זֹאת:
בַּעֲבִי נוֹפוֹ, כִּבְהֵיק־מְרוֹמִים
וּמִצְפֵּה־חֲשָׁאִים, נֶחְבָּא יֶלֶד,
מַמְתִּיק סוֹד עִם פִּלְאֵי יָהּ וְעוֹלָם,
מַקְשִׁיב לְפַעַם לֵב הַדְּמָמָה,
לְרַחֵף פַּרְפָּרִים וּמְחוֹלָם,
לְנִתּוּר אֶצְבָּעוֹת לֹא־נִרְאוֹת
שֶׁל יַד־רוּחַ קַלָּה מְעַלְעֶלֶת
בַּעֲבִי הַפֹּארוֹת
וְצוֹבְטָה בְּקוּרֵי־אוֹר נִמְתָּחִים,
וּפָנִים אֶל פָּנִים, מִשְׁתָּאֶה וְדָחִיל,
יַבִּיט בְּנִשְׂגָּב מֵהָבִין,
בָּרַב מֵהָכִיל:
אֵינְסוֹף הַנְּצָחִים — —
הַס... הוּא חָרֵד וְהִרְתִּיעַ...
הַאִם הִפְרַעְתִּיהוּ?
הִנֵּה יִסְתַּכֵּל בִּי מִגֹּבַהּ מְסִבּוֹ
כִּבְזָר הוֹרֵס לְקָדְשׁוֹ בְּמַפְתִּיעַ.
כֹּה יַבִּיט הוּא בִּי וַאֲנִי בּוֹ —
אֵלִי! הֵן אֲנִי הוּא! — —

יוחנן טברסקי

יצחק למדן

בשנתה האחרונה של המאה התשע עשרה מת בבית המשוגעים פרידריך ניצ׳שה, „הקו־טב הנוגד של טולסטוי״ (גאורג ברנדס). כמה חדשים לפני כן חזר לפריס מגלותו באנגליה אמיל זולה ופניו מאירים: יש כוח בסופר, שאינו עושה עט לשקול. אלפרד דרייפוס יישפט שנית!

ובעיירה אחת בווהלין שמחת מצוה באכסניה — ועריםה חדשה. קטנה מלינוב. „בנויה בתי עץ רעופי גגות ורחובותיה התפשטו בצורת מחומש מסביב לכיכר השוק העגולה. רחו־קה ממסילת ברזל ומרוחקת מפרשת הכבישים. עקף אותה הנהר הגדול „איקבה״ ועטרוה גבעות מוריקות וחורשות אלונים וליבנים, והיא נתברכה ביהודים ישרי־לב ומוקירי תורה, ובמסחר תבואה, שממנה נתמשכה קרן השפע שלה״ (משה תמרי: במחיצתו במלינוב, גל־יונות, חוב י״ב, כרך ל״א, תשט״ו).

מלינוב זוהי פגישתו הראשונה של איצי־יהודה־לייבס, הוא יצחק למדן, עם העולם. יש מן האמת בדברי ביאליק: „אין אדם רואה ומשיג אלא פעם אחת: בילדותו. המראות הראשונים — — — הם הם גופי דברים, עיקר תמציתם, ואלה שלאחריהם — אך מהדורו־תיהם השניות והפגומות הן. מ ע י ן הראשונים, רמזים קלושים להם״. גם „על סף הערביים״ חוזר למדן אל ראשוני רשמיו.

גן הוא יער מבויית, משועבד. הוא גן־אלוהים. יער הוא דרור וצל וסוד. באחד משיריו הנאים ביותר, „באור החוזר״ כותב למדן על אותו יער רחוק, בו חד לו העולם חידותיו הרא־שונה:

„יַעַר זֶה עַל פְּלָאָיו וּסְתָרָיו,
כְּבָר שָׁקַע, אַךְ עֲדַיִן
רֵיחוֹ, רֵיחַ הַשְּׂרָף,
יֵשׁ יְבוֹאֵנִי אֵי־מִזֶּה אֵי מֵאַיִן
וּמְשַׁכְּרֵנִי עַד דֶּמַע״.

ואין למדן יכול לשכוח עד אחרון ימיו, את:

גַּם אוֹתוֹ עַרְמוֹן, זְקַן גַּן־בֵּית־אָבִי,
גְּבַהּ נוֹף, רְחַב צֵל וּפְאֵרָה, לְמוּד שֶׁקֶט וָסַעַר —
וּפָנִים אֶל פָּנִים, מִשְׁתָּאֶה וְדָחִיל,
יַבִּיט בְּנִשְׂגָּב מֵהָבִין,
בָּרֵב מְהָכִיל:
אֵין סוֹף הַנְּצָחִים — —
הוּא חָרֵד וְהִרְתִּיעַ...
הַאִם הִפְרַעְתִּיהוּ?
כֹּה יַבִּיט הוּא בִּי וַאֲנִי בוֹ
אֵלַי! הֵן אֲנִי הוּא!".

כן, ב„ילד החולם", גלוי העינים" יש הרבה מאותו ערמון זקן — גם הוא יהיה „למוד שקט וסער" — מיטלטל עם הרוח וצופה אל האין־סוף. ושרשים לו ליצחק למדן — אביו בעל האכסניה יהודי תורני, היכול לפרוש משאונו והמונו של העולם ולהתכנס מתחת לט־ליתו.

אין ספק, שלמדן שומע הרבה בנעוריו על אחד מבניה הגדולים של עיירתו — הד"ר שלמה מאנדלקורן, בעל הקונקורדאנציה המהוללת „היכל שלמה". אלו מדברים בזכותו ואלו בגנותו. „פרי שקד" קרא לו אד"ם הכהן ויל"ג ראהו „מוכתר בשלושה כתרים: רב ומהיר משפט וחוקר קדמוניות", אלא ש„נפשו לא טהורה", לדעתו, והוא נפטר בבית מרפא לחולי הרוח. בעל ה„היכל שלמה" — מתמיד שאין כמוהו — וקרוע הלב. כמה שואף למדן לשלי־מות.

שנים סוערות, בוערות. המלחמה העולמית הראשונה. ב־1916 מנסים לערוך פוגרום במלינוב. משפחת ר' לייב למדן עוברת לזוהיל, היא נובוגרודווהילינסק, ויצחק אז כבן 18—19. חמש שנות שהותו בעיר זו הן שנים מכריעות בחייו.

מר י. ל. יונתן כותב בספר זכרונותיו „נוף וגזע": „היו הרבה ערים ועיירות בווהלין. היו מזשבוז' ומזריטש לחסידות; ברדיצ'ב, עיר שעל ידי הזכרת שמה בלבד מתעוררים חסד ורחמים בעולם, לאהבת ישראל; ז'יטומיר — לביאליק וקרמניץ — להשכלה; אוסטרה —— ללומדות; סדילקוב וסלוויטה לאותיות העברית הקדושות בדפוס — אותיות מאירות על נייר כחלחל בקווי מים מתוחים כגידים; דובנא למגיד ר' יעקב הממשל משלים לעם, והייתה זוהיל, בימי התעיה והתהיה של דור ששאל לנתיבות, „לאן"?

עיר זו היושבת על גדותיו המסולעות של הנהר סלוטש, מוחזקת מאז לנקודה איסטר־טגית חשובה ותמיד היה חונה בה צבא. סמוכה היא לקוריץ (זכרו בר' פנחס מקוריץ) לפר־לנאה. ולמזריץ'.

כאן בזוהיל, עיר הנתיבות, הטיל מרדכי זאב פייארברג לעולמנו את שאלתו המפור־סמת; שאלה שעודנה עומדת במקומה: מזרח, מערב — או דרך משלנו?

יפה כותב שמואל וילנאי במחקרו „עולם האגדה ביצירת מ.ז. פיארברג": „התיאור של נחמן (גבור „לאן" — י.ט.) העומד על שן סלע חוזר בקצב בעל מתח סמלי. אין לראות כאן מצב נטול משמעות, שהרי „רוח עוז וגבורה לובשת אותו בעמדו על שן סלע ובהביטו

למרחק סביבו". — — — ההטעמה היתירה של המקום „שן הסלע" תסתבר לנו, אם נביא את הדריכות שבה נתונים יהונתן ונושא כליו בשעה ש„שן הסלע מהעבר מזה ושן הסלע מהעבר מזה (שמואל א' י"ד, ד'). מקום זה משמש נקודת מוצא להסתערותו רבת התנופה של הגבור היחיד של מחנה פלישתים. כן יש לצרף למקורות האסוציאטיביים — — — לתיאור אותה עמידה סמלית על שן הסלע, את הציור שבאיוב (ל"ט, כ"ז—כ"ח) בדבר הנשר השוכן על הסלע, „יתלונן על שן סלע ומצודה" (גליונות, חוברת ג' כרך ל').

האם לא הפכה במשך הזמן האלכימיה של היצירה את „שן הסלע ומצודה" זו — למסדה של למדן?

אולם כאן לא רק ההשפעה על תיאורי פייארברג, אלא של כל החוג שלו. החברים הראשונים בחבורה זו היו: אברהם טשסקיס, שהיה זמן מה מזכירו של אחד העם, יונה קורצקי— אף הוא מת בדמי ימיו בשחפת הגרון, שנה אחת לפני מותו של פייארברג; הסופר יעקב יוסף ווהל, שנולד בקוביל ואחרי נשואין עבר לזוויהיל; יצחק ביבר, אברהם הירש קפלן, אברהם שלום סטיפאנסקי, א. לודוויפול וש.צ. זצר, ובשנותיו האחרונות ביותר של פייארברג הצעירים יותר מאלו — עזרא בראכמאן ויהושע איידלמאן (ש.צ. זצר, „דאָס וואָרט ביבליאָטעק, חוברת 160). יזכר פה בין צעירי זוויהיל גם משה בירשטין, שהיה חותם על שיריו „היתום" — אדם רחב חיוך ורחב לב, אף שסבל הרבה בחייו. זמן מה ערך את ה„פאָרווערטס" בבוסטון.

הנוער שבזוויהיל מושפע מכחו ומכוח כוחו של פייארברג. גם יצחק למדן, ולא אחת מרצה הוא בעיירה וביישובים הסמוכים לה על התפתחות המוטיבים הפייארברגים בספרות העברית.

שנות התפתחותו של למדן הן שנות מלחמה ומהפכה. בעיות נצחיות והרגע הבוער לא דמם: (הכל בוער. הכול מתמוטט. מאמצע הקייץ של שנת 1919 עד סוף הקיץ של 1920 ספוגה ורוויה אדמת זוויהיל דם יהודי. (עיין רשומות, ג' עמ' 456 וגם מ. אשעראָוויטש: שטעט און שטעטלעך אין אוקראינע, כרך ראשון עמוד 289). ב־1919 מתגייס למדן למיליציה העממית. וכאן בזוויהיל, מתחיל הוא, כפי שיש יסוד לשער, לכתוב את „מסדה". (מפי מר עזריאל אורי).

למדן הולך ברגל לאודיסה ו„תרמיל הצבא על שכמו מעיק". מאחוריו עיירות חרבות, שרופות באש הפרעות. מאחוריו אחיו „נוגה־המבט", שחלם אף הוא על העליה ארצה והפטליוראים הרגוהו.

מהפכה:

כַּלֵךְ לֵךְ, כֶּלֶב — לְלֹא מְכוֹרָה.
צֵא מִשָּׁם, קוּם וּבְרַח!
עוֹלָם יָשָׁן, כְּכֶלֶב מְצוֹרָע,
צֵא! וָלֹא — בְּפִגְיוֹן הָךְ!

(אלכסנדר בלוק, שנים עשר, תרגום טל).

אולם למדן חולם על מהפכה אחרת:

הוגד לי:
בֵּין חוֹמוֹת מַסָּדָה מִתְהַלְּכִים נְבִיאִים
מְנַבְּאִים גְאוּלָה.

בחצר הגדולה המוקפת חומה והנישאה על גבעה בצלע ההר של פוריה ויבנאל, התרכזו גופים חברתיים שונים. בחלק הקדמי של החצר שבנייניה צופים פני ים כנרת והרי הגולן נמצא המוסד החקלאי להכשרת פועלות, בהנהלתה של חנה מייזל; בצד הצפוני מזרחי עוד עומדים היו החדרים הגדולים של החאן — בנייני הראשית של כנרת. בהם התגורר בצפיפות חלק מציבור הפועלים שנקראו „בודדים" ובאו לכנרת לבקש אחיזה בעבודת דחק שהזמן גרמה, — עבודות להכשרת הקרקע וייבוש הביצה. בחצר הפנימית, הפונה לדרום ולמערב, התרכזו חיי הקבוצה ממש.—„בחצר הגדולה, ששערי ברזל לה, בטבורה וליד קירותיה, מרוכזים היו כלי העבודה, המחרשות והעגלות. לצד ההרים — בנייני הרפת, האורווה והמחסנים, חדרי המגורים של חברי הקבוצה וה„בודדים" מעורבים היו, וקשה היה להבחין ביניהם. בשבועות הראשונים להיותם בכנרת נהרג יוסף זלצמן, בשובו לפנות ערב מעבודת החריש". (שמעון קושניר: בכור המכורה, תשט"ז).

כאן עובד גם למדן וכאן הוא ממשיך וכותב את „מסדה". שנה לפני עלותו נתפרסמה ב„אדמה", בעריכתו של ברנר, הפואימה של בלוק „השנים עשר". באותה חוברת קוראים אנו „בשולי גליונות הפואימה": „המשורר מעביר לפנינו ציורים ריאליים סמליים את המצב בעיר הבירה, את מצב נפש התושבים בשעת ערעור יסודות ואנדרלמוסיה, ובעיקר את ההפקרות, האנרכיה, האינסטינקטים העיוורים, הדעות המתהלכות — — ועל אלה — הריליגיוזיות החייתית־המהפכנית — — —. „שנים עשר" לאו דוקא, כי לא שתים עשרה תכונות אישיות לפנינו, ונקט מספר זה של שבטי בני ישראל ושל השליחים הראשונים (אף מספר הפרקים — י"ב) (אדמה, כרך ב' עמוד 366 תר"פ).

ב„מסדה" של למדן ששה פרקים והוא כותב אל כל שבטי בני ישראל. אין הוא חולם עוד. רואה הוא דברים כמות שהם. את כל הרע. את כל הרעוע. את כל הקרבנות שאין להם קץ. את כל הייסורים. ואף על פי כן — .

„שמחה אך הנשמה", כותב פרץ ב„השמחה במעוננו", „בשעה שהיא מנצחת את הגוף, בשעה שיתגברו החיים על המוות, הקיים על האובד, כי אין שמחה אלא שמחת הנצחון". ואמנם, כל שמחה גדולה חיובית היא לפי מהותה: שמחה שבהישג.

„מסדה" היא המנון לחלוציות, כלומר, לאקטוויזם העברי, לוולונטאריזם של הנוער.

סִיַּמְנוּ סִפְרֵי כָּל הַדְּרָכִים. — — —

מֻצָּתָה סֵפֶר בְּרֵאשִׁית חָדָשׁ נִפְתָּח עַל הַחוֹמָה.
וּכַאֲבוֹתֵינוּ בְסִיְּמָם סֵפֶר הַתּוֹרָה וְטֶרֶם מֵחָדָשׁ יָחֵלּוּ —
בְּשַׁאֲגַת בְּרֵאשִׁית חֲדָשָׁה וְאַחֲרוֹנָה נִשְׁאַג:
חֲזַק חֲזַק וְנִתְחַזֵּק!

חדש והמשך:

מכתבים לרוסיה, פולין ואמריקה — כתב ידו המיושב ושווה. אותיות המאירות ומעירות העיניים. עשרים ואחת שנה.

„איני יודע", כותב הוא ברשימתו „מפנקסו של עורך עברי", „מהו המצב אצל אומות העולם בנות תרבות. על יסוד כל הידוע לי איני מעז עדיין להכליל הכללות, אבל אחת ברור לי, שמצבו של עורך עברי בישראל מיוחד הוא, ומסופקני אם יש לו דוגמא אצל אחרים. —

— — על העורך הנאמן למצפונו ולתפקידו להיות מוכן למצב, שיהא מוקף מכל העברים אוי־בים, צרי עין, חשדנים, נוקמים ונוטרים. קטני נפש, כפויי טובה מכל המינים ולזכות לאימונם ולהבנתם של יחידים מעטים ולעתים קרובות להיות בודד לחלוטין. בכך יכול לעמוד רק זה העושה את עבודתו לאורו של מצפונו בלבד, זה המחושל מבפנים בכוח אמיתו. מי שאין בו מתכונות אלו — יכשל הוא ומפעלו כאחד״.

למדן אינו נכשל במפעלו. אבל השלם לבו בכל עת עם „גליונות״? הירחון ביקש ברא־שונה להיות בית מוקד לכל כוחותינו. ואמנם, בשנים הראשונות משתתפים בו לא רק סופרי הארץ, אלא גם סופרים עבריים סובייטיים, פולניים ואמריקאים. אולם כמה מתמעטים אייה ומושבותיה של המלכות העברית אחרי השואה! ויש שדומה: האם לא ייעשו גם „גליונות״ מעין „קלייזל״?

אולם דווקא בעת האחרונה מתחיל הירחון שוב יוצא למרחב. יותר מאשר תמיד יותר ממי שהוא אחר מרגיש למדן, כי בלי דיפוליטיזאציה של חיינו, בלי המשך של דורות והעי־קר, „בלי יחסי גומלין אורגאניים, קשרי רוח אמיצים וברית לבבות שבינינו ובין יהדות העולם — ובייחוד יהדות אמריקה הגדולה — נשמיט מידינו את אחד המפתחות העיקריים והיקרים ביותר לשערי הבאות — לחיזוק עצמאותנו״.

כמה ימים לפני ההתקפה המכרעת עומד למדן על במת בית ציוני אמריקה. השיער בגובה ראשו מכסיף. הוא לבוש חליפה אפורה, פשוטה. אדם ישר בצורתו ובדבריו. הוא מדבר על הקשר בין „כאן״ ל„שם״. מעיין עתים בתוך הנייר. ויום או יומיים לאחר כך הוא מראה לי בחדר קטן בבית „דביר״, מקום פגישותינו בוקר בוקר, מכתב שקיבל — מינוהו חבר במשלחת של הברית העברית העולמית לאמריקה. חביבות עליו נסיעות. בבואו ארצה היה אוהב לנסוע לילות שלמים בדרכים — כמה נעימה נסיעה סתם, ללא כל מטרה ותכלית, בליל זוהר. אולם נסיעה זו... רעשה של אמריקה מפחידו — הבאנקטים, ה„ספיצ׳ים״, הסאנ־סאציות, הגוזמאות, והעיקר קשה לו לעזוב את עבודתו כאן.

— לא, לא אטוס, — אומר הוא. אשתי אומרת, שלא אטוס. באניה אוכל לנוח ולהכין דברי כראוי.

לא ל מ נ ו ח ה הוא שואף אלא למעט מ נ ו ח ה. לשוב לעיקרו ולעצמו. שנה לפני מותו הוא כותב את אחד משיריו הווידויים ביותר:

הַמַּלְאָךְ נֶאֱמַן בֵּיתִי,
אֲשֶׁר הוּפְקַד לִשְׁמוֹר עַל שַׁעַר גְּנָזַי — — —
עוֹד נִיצָּב שָׁם עַל עָמְדוֹ בָּדָד
וּמְצַפֶּה לְשׁוּבִי
יָמִים עַל יָמִים. — — —
אַף הַמְּלָאכָה כְּבֵדָה וַאֲרוּכָּה מְאֹד,
וּכְכָל אֲשֶׁר אָרְכָה כֵּן הִתְמַהְמֵהַּ וְרָחַק סִיּוּמָהּ מֵעָיִן.
— — — וְאַף זֹאת אֵדַע יָדוֹעַ:
מִי בְּצֵל עָמָל זֶה אָהֳלוֹ נָטָה,
— — — שׁוּב לֹא יִשְׁגֶּה בַּחֲלוֹמוֹת־מַרְגּוֹעַ
אַף אִם תַּחְתָּיו יִצְנַח
עָיֵף הוּא עַד אֶפֶס נְשִׁימָה
עַל סַף מְאֻדָּם עַרְבַּיִּם.

האם לא היה בשיר זה מעין ניבוי הלב?

אברהם ברוידס מספר לנו ברשימתו „פגישה אחרונה" על ביקורו האחרון אצל למדן בבית החולים: „הצצתי בדיוקנו אפוף המכאובות. ניסיתי להרגיעו לכוונו לעניין אחר. והנה כמתעורר הפליט בחיתוך דיבור נוקב: „פושע הייתי... פשעתי לעצמי...

ואף על פי כן אילו ניתן לו עוד לחיות ההיה משנה את דרך חייו? מי כמוהו ידע, מי כמוהו הרגיש, ששום דבר גדול ונעלה „אינו ניתן לנו אלא „במחיר נפתולים מרים על גורל האדם, במחיר ייסורי תמיד, במחיר עמידה של אחד נגד הכל?".

ע. אורי

יצחק למדן

(פגישות)

הָה, הִלֵּךְ בְּמֶרְחַק עִתִּים בֵּין מַזָּל אַחֵר, רַב אוֹר
אִם פַּעַם לְתְמֹךְ בְּיַעְרִי זֶה תַּעֲבֹר
(וְהוּא אָז נִשְׁכַּח מֵרֶגֶל, בְּיַרְכְתֵי הַזְּמָן שׁוֹקֵעַ)
וְעָלֶה מִשַּׁלַּכְתּוֹ יְאַוֵּשׁ בַּלָּאט —
אַל תְּמַהֵר לָלֶכֶת, עֲמוֹד תַּחְתֶּיךָ נָא כִּמְעַט
זוֹ נֶפֶשׁ יַצָּר נִדַּח תְּאַוֵּשׁ מִמַּעֲמַקֶּיהָ.

(„רק אשר לו ניב"
„במעלה עקרבים„)

במפתיע נקטף מאתנו; רק ימים מועטים לפני פטירתו חזר על הבטחתו להשתתף בעריכתה הסופית של קובץ הזכרון לזוויהיל והסביבה וביקש ממני להשיג בשבילו את ספר פיארברג שהיה דרוש לו לסיום המסה, שהחל לכתוב בשביל הקובץ, לציון תאריך הולדתו ה־80 של הסופר בן־עירנו. על סבלו בימים האחרונים לא ידענו כלל עד שהופיעה ההודעה על פטירתו הפתאומית. נותקה שרשרת החויות המשותפות שנמשכו עשרות שנים, מאז שהופיע בעירנו בקיץ תרע"ה, ביחד עם משפחת הוריו, כפליטי עיירת הספר מלינוב. היכרותי אתו החלה בשלהי תרע"ז כשחזרתי לעירנו, חדשים מספר לאחר פרוץ המהפכה הרוסית הגדולה.

המלחמה העולמית הראשונה היתה אז בעצם שקיעתה. להבות לחכו את אדמות אוק־ראינה. קהלות ישראל שתתו דם. צללי פרעות היו פרושים על פני ערים ועיירות. כנופיות פורעים ומרצחים הטילו אימתן בכל. הבטחון נתערער ואין יודע מה ילד יום. גם עירנו נסחפה לתוך נחשולי המהומות והפרעות. פלוגת החיילים הטאראשצנצים, שהסתערו מה־חזית הפרועה פשטה על העיר ועסקה בשוד מרכז העיר ובשווקים ורב היה הדכאון, אף כי לא הגענו גם אז למצב של אזלת־יד.

בתוך הסערה הזאת צמחה, כאילו, חוויה חדשה. גברה התסיסה הציונית והגבירה חיי־לים בחוגים אשר לא פיללנו להם. ביחוד — בחוגי הנוער, שהתבגרו בשנות המלחמה והת־לבטו בחיפושי מוצא. אמנם, הנוער השתתף, בפעילות רבה באירגון ההגנה העצמית, בגיוס

העזרה לנפגעי הפרעות ובבנין הקהילה היהודית החדשה; אולם במכמני נפשו תסס הרצון לחרוג ולעלות ארצה.

בחוגים אלה התבלט הבחור הרזה והגבוה, הזקוף בהליכתו התמירה, בעל העינים החול־מות, שיגון עמוק השתקף מהן. איזו עצבות מיוחדת היתה נסוכה תדיר על פניו והיה מת־בודד וממעט בשיחות רעים. הוא, בהיר העינים, הנאמן לריאליזם אשר האמת היתה לו לקו ומשקולת ויחד עם זה תבע מאתנו להעמיק את הפעולה התרבותית. ומה עלץ נפשו כשביקשנו ממנו להרצות על אישי הספרות וערכי התרבות העברית; הוא מילא ברצון את מבוקשנו והיה נוסע להרצות גם בעיירות הסמוכות.

איזה סוד כמוס היה תמיד במגעו אתנו והיו בינינו שניחשו, כי הזוועות שחזו עיניו, על כבישי ווהלין הן־הן שגרמו לתוגתו העמוקה שעטפה את נפשו ואינה נותנת לו מרגוע.

לימים הבינונו, כי ימי ההתבודדות ההם וריכוזו הפנימי, שימשו לו כבר אז כעין תקופת התייחדות לצבירת המטען הנפשי שצמח והתחולל בו, עד שמצא את פורקנו בשירת „מסדה". לפעמים בהתעגם עליו נפשו היה קורא לפנינו מקטעי שיריו וכולנו היינו מרותקים לשמע צלילי היצירה הרוננים־רעננים. התלכדנו סביבו והיינו מסוערים.

בימים ההם איקלע לעירנו לזמן־מה המשורר י. קרני והשתתף אתנו בכמה פעולות תרבותיות. כאן „מצא מין את מינו". י. קרני הקודר והזועף מצא את יצחק למדן ושמח עליו.

כשגברה מלחמת האזרחים והגייסות הסוביטים התקרבו למחוזנו, נתפרדה החבילה והוא נעלם מאתנו. בשובי שנית לעירנו כעבור שנה ומחצה, כבר לא מצאתיו. הספקנו אז, חבורה חלוצית ראשונה, לצאת את העיר, יחד עם קבוצת יתומים, ולעבור לעבר השני של הגבול הרוסי־פולני, ומשם עלינו כעבור זמן־מה לארץ. כאן נפגשנו שוב בתל־אביב, לאחר שעזב את שרונה, אשר בה הספיק לגמור את שירת „מסדה".

כאן נתגלה לפנינו למדן אחר, שליו יותר ברוחו, מאופק מבחוץ אך כולו סוער ודרוך מבפנים. קומתו הזדקפה, פניו נשתזפו וידיו התקשו ביבלות מהעבודה המפרכת בגליל. הוא מצא כבר את בטויו בשירתו הסוערת. בשיחותיו אתי הירבה לדבר על פגישותיו עם קרני ועל הסיוע שהוא מגיש לו בחוגי הסופרים. הוא החל להוציא, ביחד עם א. ברש ויעקב רבינוביץ, את קובצי ה„הדים" שבזמנו נתיחד להם מקום מיוחד בספרותנו הפריודית ואשר רמזו על מבוע חדש ומגע ישיר עם מעינות היצירה המקורית, הפורחת בשדות הארץ.

כעבור זמן ניגש ליסוד ה„גליונות", אשר רבים ראו בכך הקמת במה מיוחדת לעצמו והאשימהו בשאיפה להתבדלות. אולם כבר אז הרגיש במעמקי נפשו, כי בתפקידו להשמיע דברים מיוחדים. כ"א שנה עמל בהתמדה בטיפוח במה זו: באווירה של כיתתיות ובדידות עיצב את דמותה, גילה כשרונות צעירים שכמה מהם הם מראשי היוצרים כיום, צירף גליון לגליון והקים בנין רם. הוא האחד במערכה נאבק להחזיק מעמד, בו בזמן שאחרים חזקים ומרובים נפלו ללא קום. והנה היתה גם בו יד הגורל ולפתע כרע ולא השאיר יורש אחריו אשר ימשיך לקיים את הבמה. שכן אין לתאר המשך קיומן של „גליונות" בלי שנשמתו של יוצרו ומטפחו מלווה אותו.

בכינוס הארצי הראשון ליוצאי עירנו נענה מיד לקריאתנו ובא, אם כי תחילה הסתייג בדבריו מהנהיה היתירה לתאר את ההווי הגלותי שבעיירות בצבעים בהירים מרהיבי עין. בעוד שלאמיתו של דבר היה בהן הרבה מספיחי הבטלנות החשוכה, מאזלת יד של משועב־דים, מדוכאי עולם ונכנעים מצד אחד, ותקיפות עריצים, מושלים בכיפה שהטילו את אימתם על הצבור—מצד שני. נהיה אחר תיאורים ורודים אלה — טען למדן — עלולה להסיח את

דעתנו מקיום החובה היסודית הראשונה לביסוס חיינו במדינה, קיבוץ הגלויות, השרשתן ומיזוגן לעם אחד. אולם יחד עם זה ציין מיד גם את חובתנו להנציח את זכר ההווי השרשי של הדורות הקודמים, לגילוי המקורות שהיו חבויים בקורות הדורות הקודמים, לחישוף חריפותם ושנינותם של האישים הדגולים וכן טוהר המידות של צנועי־פשוטי העם, אשר זוהר אורם הבהיקה גם את חביוני נפשנו, ואשר מכוחם שאבנו אונים ומרץ לעמוד איתן נגד הכוחות הזידונים ולהגיע לקוממיות ישראל. הוא קרא אותנו למילוי חובה זו והבטיח לשאת אתנו בעול הביצוע להוצאת הספר, אף התאמץ למלא את החובה הזאת והתעניין בכל הפעולה הנעשית לריכוז החומר. אולם הקדים הגורל והוא נלקח בטרם הספיק לקיים את הבטחתו ולבצע את העריכה הסופית של הקובץ.

ב׳ אייר תשט״ו.

משמאל: יצחק למדן, שמואל קפלן, יונתן שלאין.
(שנת 1918)

מרדכי בונה

ד"ר יעקב לוי ז"ל

לא עלה אף על דעת מי שהוא מאתנו, אלה שהיו קרובים אליו, כי בספר זה, נצטרך לייחד מקום, בתוך שורות אנשי העבר, בין אלה אשר סיימו את שירת־חייהם וצוו אותם נחלה לדורות הבאים, גם ליעקב־מאיר, אשר היה לנו ליועץ ולמדריך בעריכת הספר ובהוצאתו לאור.

אמנם, נחלש גופו בעטיה של מחלה שתקפתו לפני מספר שנים, אולם הוא הוסיף להחזיק מעמד, עבד במלא כח התנופה שלו — וכח תנופה כביר היה לו, — ואפילו יותר מזה, הוא היה, עד רגעיו האחרונים, הרוח החיה שהניעה את הגלגלים בעולם ההוראה והחינוך. מהדרכת מורים בכתות הנמוכות והגבוהות, עריכה. ייעוץ ופקוח על הוצאת ספרי למוד לכל מקצעותיהם ועד לעריכת כלי מבטאם של המורים „החנוך". מלבד זה עסק בחבור ספר למוד לתולדות ישראל בשביל בתי־הספר היסודיים והתיכוניים „ישראל בעמים", אשר חמשה חלקים כבר יצאו לאור ונתקבלו על־ידי המורים והתלמידים באהדה רבה. כן, הוטלה עליו ההשתתפות בעריכת האנציקלופדיה החנוכית. כי הוא הוכר כאיש מדע חשוב ובר־סמכא בקביעת דרכים ושיטות בעניני חנוך. ויותר משאנשי־מעלה ראו בו כח מדעי, הכירו בו המוני המורים והגננות איש יועץ ומדריך, כי הוא היה גם חבר טוב, ומשום־כך היו משכימים לפתחו בשאלות ובבקשות, ואת דלתות ביתו פתח לכל. היה שומע, מקשיב ומאזין, משוחח, מיעץ ומעודד. הוא היה מפליא באינטנסיביות שבו. דייקן היה מטבעו. כל שקבל עליו הוציא לפועל בזמן. והמשימות רבות היו. רבים תמהו על כוח ההתמדה שלו, על כושר הביצוע שניחן בו וכן על השלמות שבעבודתו. כי לא קרה שיוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. ומה שמפליא יותר מהכל, הוא הדבר, כי למרות העומס הרב

של עבודה אחראית זו וגם מפרכת, לא מצאנו אותו אף פעם במצב של מתיחות ולא הכרנו עליו שום סימנים של עיפות. הוא היה פוגש את המזדמן לקראתו בחביבות — זו שהיתה מיוחדת רק לו — ובחיוכו המלבב. מדבר בנחת ובחן. אף פעם לא הרגשת כי הוא היה רוצה שתעזבנו לנפשו, היפוכו של דבר. הוא בעצמו היה עוצר בבן שיחו עד שהלה שפך את כל מרי שיחו לפניו, ועד שיעץ לו מה שיעץ לו. והוא לא נח ולא שקט עד שסידר את הטעון סידור — אם רק זה היה באפשרותו. היה לו זמן גם לזה.

מהו, איפוא, המקור, ממנו שאב את הכוחות לעבודה מאומצת בממדים כאלה, ומאין נחל את סגולותיו הנפשיות העדינות ואת תכונותיו הנעלות?

התשובה היא בו בעצמו. בפשטות שבאישיותו. איש תמים־דרך בחיים היה. עניו וצנוע ונעים־הליכות עם בני־אדם, שקול בדיבורו ומחושב במעשה, חד ושנון, רחוק מפרובלימטיות וחתר להשתחרר מכל תסביך. הוא ידע את סוד הזמן. כאילו היה הוא מבני־יששכר, „יודעי בינה לעתים", פועל ועושה לקצב הזמן ולצורך הזמן, כביכול, הוא החזיק שעון ביד ומסתכל בו. וכן, הוא ראה צורך להפנות את תשומת־לבם של אחרים לשעון.

אחד והוא כבן ששים, ובצקלונו כתבי־יד בחקר המקרא. יעקב־מאיר ראה אותם, מצאו חן בעיניו. הוא היה מאיץ בבעל הכתבים שימשיך בכתיבה וגם יתחיל בפרסום. הלה לא נזדרז. והיה יעקב־מאיר מאיץ בו השכם והערב וכך הוא היה אומר לו: „למה הנך משהה את עבודתך, ולמה אינך מכין אותם לדפוס. הלעולם תחיה? הבן שלושים אתה? או ארבעים הנך? הסוף היה שהלה נפטר לעולמו ומפעל חייו, שדרך אגב הוא חשוב מאד, לא ראה אור וגם לא יראה אור.

ולמה להרחיק עדות?

הוא היה מאיץ גם בנו בהחשת הוצאת ספר זוהיל. צריך למהר — הוא היה אומר, כי לא נדע מה יולד יום.

זה הוא הדבר. הוא הרגיש כי שעונו אשר בידו דופק את שעות „בערוב היום" שלו. ובאה „עת האסף המקנה" והוא שיקע את כל עצמו באסוף מקנהו ורכושו אשר קנה ורכש בימי חלדו. גדול ורב היה קנינו ורכושו, לא כאן המקום לפרטו. כבר סופר ונכתב על־כך ועוד יסופר ויכתב במקומות שנועדו לכך. כאן נתעכב קצת על תולדות חייו למען דעת איך וכיצד היה יעקב־מאיר נאסלינר לד״ר יעקב לוי.

אחת הזרועות המשתלחות מהכביש הראשי זוהיל—זיטומיר בחצותה את קרפיבניה הכפר, היא עולה על דרך תחוחה של אדמת חול, ומגמת פניה לעיירות סוקלוב ופולין. בצדי הדרך כפרי חוחולים ומושבות גרמניות וביניהם הכפר נאסלין. במבואותיו של הכפר, עומד בית־עצים לבן בתוך חצר גדולה רחבת־ידים, מטופחת ביד חרוצים, נטועה עצי פרי ואילני סרק. במרכזה עיגול כעין ככר קטנה. באמצעה, בצל עץ עבות, באר ולצדה שוקת וספסלי ישיבה.

שבילים צרים מתפתלים ויוצאים מהבאר לבנינים הפזורים בירכתי החצר, כגון רפת לפרות, אורוה לסוסים ומחסנים שונים לאגירת פרי־עץ וירק הגינה, עצי הסקה וכלי עבודה ועוד.

בית זה הוא ביתו של רבי משה נאסלינר. תלמיד חכם ואיש חסיד ממקורבי הרבי ממאקארוב, נצר למשפחת אנשי־אדמה אשר התנחלו על הקרקע מלפני מאות בשנים בפודלובי, סרדי, קובלס ותמרין. אנשים בעלי צורה ובעלי קומה, היו נראים כגזע בריא

ומיוחד במינו. הגיעו לזקנה מופלגת. ידוע היה רבי פנחס־מאיר, אחד מאבות אבותיו שחי 109 שנים.

יעקב־מאיר הוא בן למשפחה יהודית שרשית־גזעית זאת — בנו של ר׳ משה איש כפר נסלין .יליד כפר זה היה ושם הוא קיבל את ראשית חינוכו. אביו ר׳ משה איש אמיד היה ויכול היה להחזיק בביתו מטובי המלמדים והמורים. ואמנם נתגלה בראשית תקופת חינוכו, כי הילד זקוק לכוחות הוראה מעולים. הוא גילה הבנה רבה וידיעת ענינים לא בהתאם לגילו. כן, הוא הראה התענינות ורצון לחקור ולדעת עוד בגילו הרך. לא כילדים אחרים הוא התיחס ללימודים כלמשחקים, כי בחריפות שכלו ויצר סקרנותו נמשך ללימודים. אלה גם לא שעממו אותו ולא הוגיעו את מוחו. וכשרק נתאפשרה לו קריאה בספר נמשך אחרי קריאה והתמיד בה.

הנוף הכפרי הרחיב את דעתו, עידן את רוחו והשפיע על התפתחותו. הוא לא היה נתון בתוך אותם הלבטים אשר שאר ילדי העיירה היהודית מטיפוסים של „חפני בעל דמיון״ * היו נתונים בהם. חינוכו נורמלי והתפתחותו בריאה. הוא הילד היחידי בכפר בין „שקצים״ רבים. בבית אביו היחיד בכפר בין בתי גויים רבים חושלו את הרוח היהודי שבו, גם נטעו בו את הכרת הערך העצמי. הוא הוכר על־ידי הגויים כעולה עליהם. כמו שאביו נחשב כאיש המעולה בין הגויים וכמו שאביו היה למכריע ולפוסק בין הגויים, כך היה הוא ליועץ ולמדריך בין השקצים.

עוד אז התחיל להטריד אותו הנושא „ישראל בעמים״, הוא הרגיש את זה היטב על גבו. ברשימתו זוהיל ובנותיה, המתפרסמת בספר זה, ניתן לבעיה זו ביטוי מוצלח כיד האמנות הסיפורית הטובה עליו.

בן שתים־עשרה, והוא תלמיד ישיבת זוהיל, מסב ליד „השולחן השני״ („שולחן״: כיתה), שומע שיעורים מפי ראש הישיבה רבי יואל שורין ז״ל. אחד מהשלושה אשר טרם הגיעו לגיל מצוות ונמנים על קבוצת הלומדים מבני 16 ומעלה והכוללת בקרבם אף אברכים נשואים. התחבב על ציבור הלומדים בני הישיבה בידיעותיו, בחריפות שכלו ובעליזותו. בעל קול ערב וכשרון בימתי. ובהציג, „משחק גלית״, „גלית שפיל״, זהו משחק מסורתי שהותר לבני הישיבה להציג בפורים — הוא היה מבין „השחקנים״ (יזכר כאן המשחק על משחקיו עד כמה שנשמרו בזכרוני: גלית — דער חלמר, דוד — ליבשקה מזיריצר, שאול — שלמה נרינסקר; שמואל הנביא, אברהם רובנר (הוא אברהם בר״ל שעלה ארצה; שמר בסג׳רה ונרצח. הוא נזכר ב„יזכור״); מוטל נסכיזר — מלאך דומה ויעקב־מאיר מילא את תפקיד של „פויאץ״ — ליצן.

אין זה אמנם פרט חשוב לשרטוטי קוים לדמותו, אלא זה מראה על הערנות והחיוניות שנפשו נתמלאה מהם ואין ספק שהשתים הללו היו מניעים חשובים לסלילת דרכו לקראת העתיד.

השנים הם שנות הריאקציה הסטוליפינית ומשרתו שר החינוך קאסו. שותקה אז כל תנועה חברתית. הנוער מיואש ומאוכזב, שערי בתי הספר — התיכוניים והגבוהים — סגורים בפני העלם היהודי. רבו האכסטרנים. הנהייה לבתי האולפנא שבמערב אירופה גוברת והולכת. יעקב־מאיר, אשר בינתים בגר, רכש לו השכלה, ידיעות נרחבות וגם עשה חיל בלימוד שפות זרות ובמיוחד — השפה הצרפתית, החליט לעשות דבר נועז. לעלות ארצה ולהכנס לגימנסיה „הרצליה״ והוא אז בשנת הט״ז לחייו — אמר ועשה. חייו בארץ

* טיפוס ילד המתואר על־ידי פיארברג בסיפורו חפני בעל דמיון.

השתקפו יפה מתוך מכתביו אלינו אשר התבשמנו מקריאתם. גם בגימנסיה ביפו התבלט עד מהרה כאחד התלמידים המצטיינים ומעורכי בטאון התלמידים שהופיע אז.

מלחמת תרע״ד—תרע״ט שיבשה את מהלך חייו, אולם גם שנים אלה לא הוציא לריק. התחבט אז ביחד עם כל הישוב בארץ. התעתמן, גויס לצבא התורקי ועלה לדרגת קצין. ערק מהצבא, מצא מחסה בקושטא. הטיל את עצמו לתוך המאבק בעד החינוך הלאומי. בהשתדלותו וביזמתו נוסדו בקושטא וביתר ערי תורקיה, בהן מרוכזים ישובים יהודיים, בתי ספר עבריים. היה „במסילה חדשה״ וטיפל בעליה החלוצית. והוא נרתם למשימה זו.

בינתיים נסתיימה המלחמה, ברוסיה פרצה המהפכה ובעקבותיה באה אנדרלמוסיה ועשתה שמות בישובי היהודים בתחום המושב — בערי אוקראינה. יהודים התחילו לברוח, חלק מהבורחים הגיע גם לתורקיה ומגמת פניהם לארץ־ישראל. אלה הם ראשוני העליה השלישית. הם התרכזו במסילה חדשה.

דרכו בפעולות הציבוריות אשר הצטמצמה רק בשטח החינוך ובעזרה לעליה החלוצית היתה בשקט ובצניעות לגופם של הענינים ולתועלתם, בלי רעש ובלי פרסומת, אלא ההיפך מזה. הוא היה רגיל לפעול מתוך הסתר דבר. כדוגמא לכך תשמש העובדה דלקמן: ידענו אותו היטב והכרנוהו יפה במוצאיו ומבואיו. ידענו, כי עם תום מלחמת העולם הראשונה, בראשית שנות העשרים למאתנו זו, התמנה על־ידי ועד הצירים למפקח על בתי־ספר העבריים בבולגריה. אף קראנו את מאמריו בשאלת החינוך מעל דפי „העולם״. כן ידענו גם על תקופת שהותו בפריז ולימודיו בסורבונה. בפגישותינו אתו מאז שובו ארצה ב־1932 עד יומו האחרון שוחחנו אתו רבות על עניניו הפרטיים. הירבה לספר על נדודיו והרפתקאותיו, גלגוליו וחוויותיו — אך פרט אחד בעל חשיבות רבה הוא מעלים מאתנו ולא היינו יודעים על־כך, לולא בא הסופר החשוב והביבליוגרף הנודע גצל קרסל וגילה כי עוד בשנות 1920 פירסם יעקב־מאיר סיפורים ודברי בקורת ב„השלוח״ וב„מעברות״ של „הפועל הצעיר וב„אחדות־העבודה״ תחת הפסידונים א. אהרוני. למדרגה כזאת של ענוה וצניעות הגיע יעקב־מאיר עוד אז, בשנת הכ״ג לחייו.

ידיעותיו הנרחבות בספרות, במדע ובאמנות, פירסומיו בחקר דרכי החינוך, ההוראה וכו׳ ייחדו מקום של כבוד עבורו והקנו לו מעמד חשוב בחברה ובין אנשי מדע (הוא גם כיהן כמה פעמים כשופט למתן פרסי־ספרות). מעמדו זה לא העביר אותו על דעתו. לא גבה לבו ולא רמו עיניו. אין לומר, כי לא ידע ולא הכיר את ערך עצמו. הוא ידע וגם הכיר. אבל לא ייחס חשיבות לכך. הוא לא העריך את ערכו. כאילו זהו דבר טבעי אשר כך צריך להיות, ולא נטל גדולה לעצמו.

בחברת אנשים פחותים ממנו במעלה היה הוא במצב של מבוכה, כנזוף, כאילו אשמתו היא זה שהוא עולה עליהם ברמתו האינטלקטואלית. והיה משתדל לטשטש את

מ. בונה וי. לוי

עצמיותו על־מנת להשוות את עצמו לרמתה של החברה. מאידך, היה חותר בכל מאמצי כוחותיו להעלות אנשים על רמה גבוהה יותר, כאשר נוכח לדעת, כי איש זה או אחר ניחן בסגולות מסוימות שעל ידן הוא יכול לעלות ולא היה זז ממנו עד שהדבר הצליח בידו.

רב הוא הרכוש הספרותי בכמותו ובאיכותו אשר השאיר אחריו. מהרכוש הזה יהנה הדור הזה ועוד יהנו ממנו הדורות הבאים. בשם טוב הוא נפטר מהעולם הזה בטרם־עת ורבים הם אשר נתיתמו במותו באין להם עוד המורה, היועץ והמדריך.

לזכרו של שמואל שלאין

(דברים מפי חברים. רשם מרדכי בונה)

בקיץ תרע"א עלה שמואליק ארצה ושימש לכולנו לדוגמא נאה בקיימו את אשר דרש מכולנו. הוא קיים קשרים בכתב עם חברים וגם עם כותב הטורים. הגלויות היו מדגניה, שהיתה בראשית ייסודה ואף הוא מראשוני עובדיה. כמה קסם היו בדבריו על הקבוצה אשר לחוף הירדן. לדבריו במכתביו היתה השפעה רבה על חוג הנוער אצלנו, והם חיזקו בהם את השאיפה לעליה ארצה.

רב היה חלקו של שמואל שלאין במאבק על החדרת הרעיון הציוני בחוגי הנוער בזוויהיל ואף בחוגים ה„בעל־ביתיים" והאינטליגנציה.

לצערנו הרב, הוא נעקר מתוכנו טרם זמנו בשנתו הס"ב לחייו אחרי ארבעים ואחת שנות חיים בארץ.

בן כ"א היה בעלותו ארצה והיה יכול, לפי סגולותיו, השכלתו והכשרתו לרכוש לו מעמד בחברה שהיתה עוד קטנה ודלת כוחות אינטלקטואליים. אולם העדיף אורח־חיים פשוט בבחינת „שכיר־יום עושה מלאכתו באמונה" ותרם מזמנו גם לציבור ובעיקר לענינים מקומיים. היה איש אוהב סדר ושקד על הדברים שבתחומו שיתנהלו בסדר: כשעבד בגליל כמזכיר הועד דאג לתקנתם של איכרי הגליל, כאשר שימש בפקידות בועד הצירים היתה כל דאגתו לעניני הפקידים והיה בין מייסדי הסתדרות הפקידים וכו. וכו'.

לכאורה עסק ב„פכים קטנים", אולם הפכים הקטנים הללו היו אחר כך לנכסי ציבור בעלי ערך רב. להלן מחרוזת ארוכה של „פכים קטנים" המתבטאים במעשים, בבנין הישוב ובהגנה, בארגון החברה, שנעשו על־ידו בצניעות ובלי נטילת כבוד לעצמו — בצורת דברי הערכה שנאמרו ונכתבו בהזדמנויות שונות לזכרו.

*

„הלך מאתנו אחד מאבות הסתדרות הפקידים, ממיסדיה ומניחי יסודותיה. מאנשי העליה השניה היה האיש, אשר טרח ועמל לעצב טיפוס חדש של פקיד עברי במולדת הקמה לתחיה.

שמואל שלאין היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים, והוכיח זאת במעשיו, בהתנהגותו ובאורח חייו.

בתום מלחמת העולם הראשונה הוזמן לירושלים לעבוד בתור פקיד ראשי בועד הצירים (המחלקה להתישבות) וכאן נפתחו לפניו אפשרויות גדולות לפעולה ציבורית רחבה. ראשית פעולתו היתה לארגן את הפקיד העברי ולהקים את איגודו המקצועי.

אך לא היה יכול להסתפק בפעולה מקצועית בלבד. חלוץ היה האיש מטבעו ובתור

שכזה רצה ליצור מפעל קונסטרוקטיבי לעם ולישוב. עלה בדעתו רעיון להקים שכונה עברית במערב ירושלים, בין סלעים ואבנים, הלא היא שכונת בית הכרם. שלאין ראה ביצירה זו מפעל חייו ושנים רבות היה ראש השכונה. הוא בנה את בית הכרם כשכונה עברית נפרדת שלא תהיה קשורה עם עירית ירושלים וראשה נאשאשיבי.

היה חבר נאמן במפלגת הפועל הצעיר (כשנתיים עבד במערכת הפוה״צ). אחר כך במפלגת פועלי ארץ־ישראל.

עם הפסקת עבודתו כפקיד, עבר לעבוד ברשות עצמו כעורך־דין. גם אז לא הפסיק את פעולתו הציבורית ונשאר נאמן לתנועה ולהסתדרות.

יהושע לוי

*

שלאין, רצה בבואו ארצה לעבוד בגליל וזכה להיות מספר שנים במושבה קטנה יבנאל במזכיר של מושבות הגליל עם עוד חברים יקרים אשר היו קודם כובשי עבודה, ולתרום לתחית מושבות הגליל. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה והישוב הלך ונתדלדל, היתה יבנאל מקום לקליטת פליטים. הוועד הקטן אשר שלאין פעל בתוכו דאג להקל על סבלם של הפליטים. כשהוא הוזמן לעבודה במוסד הציוני העליון, דאג תמיד לעניני התישבות. היה לו סיפוק שהוא עוזר למתישבים. היתה לו זכות גדולה להכנס הראשון לבית הכרם. כל הדרך הארוכה אשר הלך בה, היתה דרך של יצירה.

יוסף רבינוביץ

*

כשבאתי לארץ היה שלאין כבר ביבנאל ועבד אז בגליל התחתון בחברה מצומצמת כמזכיר המושבה. הישוב היה מוקף אויבים, שהביטו בעין רעה ובלב חורש מזימות על הישוב העברי והיתה הרגשה היסטורית שהישוב צריך להתאחד כדי לשמור על קיומו, ושלאין הגשים את הרעיון הזה. אז קם בגליל המזכיר הטוב במשמעות של מזכיר עצמאי. הוא היה המרכז של המשרד אשר עבד בו באמונה.

שנים אחדות מתרע״ה ועד תרע״ח היינו יחד בעבודה ציבורית אחת. יוסף בוסל בכנס לתוך החבורה הזאת וכן בן ציון ישראלי וידו של אחד מהחבורה לא זזה מידו של חברו ביום ובלילה, בחול, בחג ובשבת. ואז נקשרה בינינו ידידות עמוקה.

וכשהמלחמה פסקה והאיר האור הגדול עם הצהרת בלפור, יצאנו את הגליל גם הוא וגם אני, כי לא היינו קשורים לקרקע. נשתלשלו הענינים, שמצאנו את הדרך לעבודה הציונית שיש למסור לה את הכוח, הרצון והשאיפה.

העבודה שנתגלגלה לידו ביסוד בית הכרם קשרה אותנו יותר. מצאתי את שלאין בעבודה הציבורית בשביל בית הכרם. אני רוצה לסמן מומנט אחד, המומנט של כניסת משפחת שלאין — הראשונה לבית הכרם. אצל האיש היתה זו שמחה מיוחדת, שמחה של מצוה, הוא ראה בזה מצווה של התנדבות ולכן היא נעימה כל כך.

יוסף ווייץ

*

ראיתי אותו במשך כמה שנים בעבודתו. בועד הקהילה, עמד בראש ועדת המצב במאורעות 1936—39. ראיתי בו נציג אשר נבחר על ידי תנועה מסויימת. עובד במסירות ללא גבול וללא כל משוא פנים. אינני מכיר כל כך הרבה חברים שהיו רגישים לציית למרות ולמשמעת. זכורים ימי הנדידה של אנשי עיר העתיקה בראשית המאורעות, וועדת המצב היתה צריכה להכריע בענין קשה ומסובך זה. והוא החרים את בית ההסתדרות

ושיכן שם פליטים. טען שעכשיו ימי חירום ואין שום דבר שיכול לעמוד נגד הדבר הזה.

בסיכום קצר זה לפרשת כל חייו נראות הסגולות הטובות של חבר תנועה פעיל. לא בז לקטנות, אם כי הבין וגם חש שהוא יכול למלא שליחויות מרכזיות לעניני עבודה.

משה ברעם

*

אני מדבר בתור חברו של שלאין, שעבד אתו 6 שנים בועד הקהילה. שמו של שלאין היה ידוע בירושלים. הכרתי אותו אישית, היה אוהב לספר על מנחמיה. נבחר כחבר לועד הקהילה בירושלים ופעל באופן צנוע מאד. כמעט שלא השתתף בויכוחים, לא יכול לסבול את הויכוחים החריפים ואת ההתפרצויות. גילינו אדם שהיה שונה מכל אחד מאתנו, מכל טיפוסי העסקנים, שאנו מכירים. ראשית כל גישה רצינית לענין. כן ראינו אצלו גילויי הקרבה בפעולותיו יום יום, ותמיד בחר לו את התפקידים הקשים, אם גם שאינם מהנעימים. הוא בחר לו את התפקיד להקים בירושלים מוסדות דתיים ולהכניסם בתוך הקהילה. כשהוא הביא בפנינו ביום כ״ז בכסלו תרצ״ה את ההסכם ממשרד הרבנות, היה זה בשבילו יום־חג בהכירו שאין כל ערך לקהילה אם כל זה יהיה בחוץ.

שלאין העמיס עליו עול הכספים, דאג להרמוניה בין הפקיד למצבה הכספי של העיריה. היה חבר הועדה למען ירושלים — תוצרת ועבודה עברית. יום יום נלחם בעבודתו, בשקט, בכוח השיכנוע, הואיל והקהילה יכלה לפעול כמוסד — רק בכוח ההשפעה. שלאין אמנם סבל, אבל זכה לראות כיצד הולכת ונוצרת עיריה חדשה. הוא לחם למען העיריה ובעיריה, ותמיד מתוך שקט. הוא תמיד השתדל להבין, וכל כך מוזר היה בשנת 1938 ששלאין נעלם.

יש לי הרגשה, שלא הכרנו את שלאין. כשיתגלו פעם הפרוטוקולים של העיריה, יראו אדם שבמשך 6 שנים לחם על ירושלים יפה, בריאה, ירושלים בירת הנצח.

ד״ר קצנלסון (ניסן)

יעקב גלאטשטיין
ניו־יורק

שמואל מילר

— — — השורות הכתובות בידי ש. מילר מתנגנות מאליהן, מעשה אמנות מוסיקלית. משל, הוא מכה בקמרטון אשר בידו, מטה אזנו לצליליו ועל פיהם הוא יוצר מקרא מוסיקלי. ולא עוד אלא שבאמנות הסיפור, אנו רואים בו את המוסיקאי המהדרני העליז והמתרונן. לא יתיפח, אף אנחה לא יעלה. הוא בונה את הדיאלוג שלו בקצב, בדיקנות, בל יעבור את התחום. לא יאריך בלשון יותר מדי, לבל יהפוך את הדיאלוג לשיח־יחיד. את גבוריו החד־גוניים, הוא ידע לדובב בשפה חד־גונית כזו, שלא תביאך לידי שעמום.

כאיש סופר, לא ראינו את ש. מילר יוצא בבגדי יום־טוב. הוא, הביט אפילו על ימי חג ומועד בעינים של ימות החול. בכל זאת, כצייר, הוא היה רחוק מהשיגרא המעלה על נס את הסמוך ונראה. מילר רכש לו עולם רוחני, לו לעצמו. בעולמו זה מטיילים צדיקים משלו עם הרשעים. עולם רוחני זה כולו הוא קנינו של המחבר. בעצמו תיכן אותו לפי אמת המידה משלו. אף את קווי הבקורת על עולמו זה, הוא מתח בעצמו, והכול כתוב וערוך בקצב תוך הערכה נכונה.

מילר ריכז סביבו חוג קוראים רחב, אם כי נושאיו לא היו מאלה השווים לכל נפש. הדרך בה הלך היתה מיוחדת רק לו. הוא ייחד לו דרך לעצמו, דרך משלו, שאף לקרבו מריחה של אמריקה למלוא רחבה. נשימה אמריקאית. רחבות אמריקאית. הוא ידע והכיר את אמני הסיפור האמריקאים. למד מהם ועמד על שרשי יצירתם. לא היה אמנם מחסידיהם — ונתן את עצמו להשפעתם, אולם שמר על עצמאותו לבל תיפגע, כי זו היתה הכרחית לו בשביל גבוריו הוא.

כל מה שמילר הספיק ליצור, בעת שנאבק על שארית חייו בפרכוסיו האחרונים, מהווה ירושה ספרותית בעלת ערך רב ונתיחד לה מקום חשוב בהיכל היצירה היהודית הצעירה באמריקה.

סיפוריו של מילר יהיו נקראים ונקראים שוב. וכל כמה שנוסיף לחזור עליהם הם יפתיעונו בגילויים אמנותיים חדשים. עוד נהיה מופתעים, כאשר נרצה לעמוד על שרשם של מעשי אמנות נפלאים אלה שרוקעו וחושלו על סדן יצירתו בתוך חדר־הגסיסה שלו. בו עשה את מלאכתו — — —

מאידיש מ. ב.

ע. א.

שמואל מילר

(קורות חייו)

שמואל מילר נולד ב־25 באוקטובר 1895 בכפר דוברובקה ליד זוויהיל. למד עד השנה השמינית ב„חדר" ונכנס אז, בגיל מוקדם זה, ללמוד בישיבה המפורסמת בזוויהיל, עד שהתחיל ללמוד רוסית כרוב האכסטרנים בשנים הללו והתחיל לשנן את דקדוקה לפי ספרו של קירפיצניקוב, כגרסתו בספרו הביאוגרפי רב האיכות וההיקף „דור המדבר".

בספר זה שרטט מילר יריעה רחבה רבת תוכן מלהטי חייו, רחשי נפשו והגות רוחו, הנוף ואישי הסביבה. לימודיו בישיבה ובבית המדרש, תקופת התפקרותו והמשבר הרוחני שעבר עליו עד צאתו למרחב העולם — לעיר הפלכית זיטומיר, הסתפחותו בגלי המהפכה הסוערת וההתאכזבות ממנה, שובו לבית אמו בכפר מכורתו וצאתו לחפש את אשרו בארצות הברית וההרפתקאות שעדו שוב עליו. חלק מסוים מספר זה נכלל בספרנו במדור האידישי.

ב־1917 הוא היגר לארצות הברית, לדאקוטו — מקום מגורו של דודו. הדוד רצה להכניסו בכבלי המסחר לפי השיגרה הרגילה אז של רוב המהגרים, להסתובב עם חבילות מרכולתו בכפרי הסביבה. אולם הוא בחל בעיסקא זו, נאלץ להשתמט מסיוע דודו ועבר לפיטסברג. שם הספיק לעבוד בכמה מקצועות וביחוד בבית מלאכה לסיגריות. עבודה זו חיבלה בבריאותו והרופאים יעצו לו להזניחה.

ב־1914 עבר לאיסט־ליברפול בקאנטון אוהיה והתמסר ללימודים הומניטריים והשפה האנגלית.

בהיותו בקליבלנד התוודע לעורך ה„אידישע וועלט" — עתון יומי שהופיע אז שם והתחיל לעבוד במערכת העתון כחבר המערכת. הוא התמסר שם גם לעבודה ציבורית ענפה בהנהלת „פיפל־רעליעף" ויסד בסביבה שם בתי ספר באידיש.

ב־1922 עזב שוב, בגלל רפיפת בריאותו, את קליבלנד ובא, לפי עצת רופאיו, ללוס אנג'לס בקליפורניה וחי שם עד 1958. ברוב ימיו שם התמסר לעבודה ספרותית והספיק להוציא בתקופה זו 13 ספרים, רבי כמות ואיכות, באידיש. מאז נחשב ע"י גדולי הסופרים ומבקרי האמנות באידיש לאחד הסופרים הגדולים והמובהקים בספרות האידית באמריקה.

ספריו הם: 1. דערציילונגען — 1921; 2. בלעטער פאלן — 1926; 3. די שמאלץ גרוב — 1933; 4. אַ בליאַסק אויף אַ טאג — 1935; 5. מאטיוון — 1940; 6. רויט און שווארץ — 1945; 7. דור הפלגה — 1946; 8. שטויב — 1948; 9. דור המדבר — 1951; 10. אין די שווארצע פינטעלעך — 1953; 11. נעכטן — 1956. 12. חי געלעבט — 1959; 13. סקעפטישע מחשבות — 1959.

נוסף לספרים הללו השתתף הרבה ברוב הקובצים העתיים, ירחונים ושבועונים שהופיעו תוך תקופה זו בארצות הברית, קנדה וארגנטינה ובישראל באידיש. כ־200 הערכות, באידיש ואנגלית, בהן רשימות ספרותיות חשובות רבי היקף נכתבו עליו ע"י

המבקרים ש .ניגר, יעקב גלאטשטין, י. בוטשנסקי, מרדכי יפה, ש. לעשצינסקי, ד"ר א. מוקדוני, נ. ב. מינקוב, ב. מיזל, וואלענטין, מלך רוויטש, ש. ביקל, א. גולומב, יעפים ישורון ועוד. — לפי הרשימה הביבליוגרפית המפורטת בספרו „סקעפטישע מחשבות" שסודרה ע"י מר ישורון.

על שמואל מילר

מספר מלים ודפים מ„דור המדבר"

זוהיל נתברכה בחבר אנשי רוח דגולים ומספרם לא קטן כלל. לחלק מהם, אשר קנו להם בזמנם פרסום עולמי הוקדשו בספר זה מדורות מיוחדים, כגון המדור „אישים וחויות", דמויות שנרשמו על ידי ע. אורי ב„מדור מ. ז. פיירברג וחבריו". אולם בחיפושינו בעתונות ובארכיונים התגלו לעינינו סופרים, משוררים ועסקני ציבור אשר מוצאם מזוהיל. הכנסנו אותם לתוך ספרנו זה עד כמה שמצאה ידנו. הפעם, אנו מתעכבים על סופר ברוך כשרון, ש. מילר, בן עירנו, אשר עוד בראשית המאה שלנו טולטל לארצות הברית וקנה את עולמו כסופר באידיש, והנציח את שמו בעירנו על הדמויות שהוא העלה אותם בספרו „דור המדבר". אנו מביאים כאן תרגום של קטע מהפרק אשר פורסם בספר זה בחלקו האידישי. ניכרת יד אמן נפלאה אשר הצליחה להציג לפנינו את הדמויות מבני עירנו כמו שהם זכורים לנו והם מופיעים בשמותיהם האמיתיים.

גיבור הספר, אברהם, זכור לנו מימי ילדותי. זה היה ילד עילוי ה„ינוקא" של ישיבת זוהיל. ויהיו השורות האלה מוקדשות לזכרו.

לפנינו תיאור של ילד כפרי שעקר העירה לשכון באהלי תורה. הנסיעה העירה. הישיבה, בחורי הישיבה וכו', כולם בשמותיהם זכורים לנו היטב. והנה תרגום שורות מספר מתוך ספרו הנ"ל:

„— — — יושב אברהם בעגלה, יושב ומחריש. לעיניו שדות. שדות מעבר זה של העגלה, שדות מעבר השני, שדות לאין קץ. כמה תארך הנסיעה? האל ידע! הנה שם יער. יער עבות, לבו של הילד מלא פחד. דמויות של שודדי יער מרחפים בדמיונו.

— מתי נגיע העירה?

— מיד, בעוד שעתיים.

העגלה מטלטלת. הסוסים החישו פעמיהם. העגלון תיקן מושבו. האם תיקנה שביסה. הנה עלו על הכביש. עוד ורסטאות אחדות העירה. לעיני אברהם מתגלים עמודים ומעליהם מתוחים חוטי ברזל וגולות לבנות. בכפר הוא לא ראה כזאת.

יושב אברהם ועיניו תוהות. עגלות חולפות על פניו. העגלות הן אחרות מאשר היה רגיל לראות בכפרו. גם האנשים נראים אחרים בעיניו. לעיניו מתגלים גגות. גגות אדומים. גגות ירוקים. הנה רואה אברהם את עצמו בלב העיר. מה יפים הבתים כאן? והגגות מה נפלאים! אין לראות אף גג אחד של קש. וכמה כנסיות!

העגלון עצר את סוסיו ליד בית אכסניה אחד. האם תפשה את ידו של אברהמ'ל, והוא הלך אחריה כשהוא מפנה את מבטיו לכל צד, מושך את עצמו אחורה, מתרשם

ממראה עיניו; מפסיק את הילוכו ואומר לאמו: אמא, ראי! האם הביטה בזעם על פניו, משכה בידו ופקדה עליו: ללכת.

התחילו לרדת במדרגות. אברהמ׳ל קפץ ודהר ממדרגה למדרגה מרוב התפעלות ושמחה. כל כך הרבה מדרגות! הפנה את ראשו אחורה. הוא רוצה לעלות שוב למעלה ולרדת למטה. האם שוב משכה בזרועו. —

— לאן מובילות המדרגות? — הוא שואל את אמו.

— לשפלה — היא עונה. —

— זוהי השפלה? — הוא שואל. —

עיניך הרואות! וכי כאן למעלה? — מסבירה לו אמו.

הקץ, הסוף כבר! בואה עמי, כאן הישיבה.

חדר ארוך וצר, שולחנות ארוכים. ליד הקירות ספסלים. יושבים בחורים על הספסלים ולומדים בקול נגינה ולחן. כל אחד רכון על השולחן, מתנועע לפנים ואחורה. הנה וחזור. אחד הבחורים פוסע לאורך החדר, כשהוא מעיין בגמרא פתוחה המונחת לה על זרועותיו. נתקל בבחור אחר שהלך למולו כשהוא מסלסל פאתו.

כמה בחורים הרימו עיניהם מעל הגמרות. הסתכלו באשה ובבנה. ושוב המשיכו ללמוד. האשה תיקנה שוב את שביסה, ניגשה לאחד מקצות השולחן ואמרה לאחד הבחורים: הואילה נא והראה מקום שבתו של ראש הישיבה.

הבחור לא הפסיק משנתו וברמז הראה לה לאן עליה לגשת.

יהודי גוץ, פנים כהים וזהרים, שערות שחורות כפחם. עינים תכולות עמוקות. קֵרֵב אליו את אברהמ׳ל.

— מה שמך, בחורי?

בחור? — תהתה האם — אברהם!

— בן כמה שנים אתה?

— עשר שנים, שיחיה ויאריך ימים אצלי — הוסיפה האם לענות.

ראש הישיבה תפס באצבעותיו הענוגות בקצה סנטרו של הילד והישיר את פני הילד כלפיו. — היודע תלמוד הנך?

הילד שיחרר בתנועה את סנטרו מבין אצבעותיו של ראש הישיבה והוריד ראשו כאילו ענה . הן.

ראש הישיבה החמיר פניו כלפי הילד ושאלו: — מה למדת?

— מדוע אינך עונה? הלא שאלתיך.

— בבא מציעא.

ראש הישיבה עשה כמה פסיעות. לעיני אברהם מתגלה, כי ראש הישיבה משרך רגלו האחת. לא היה סיפק בידו להחליט, אם זוהי רק שריכת רגל גרידא או צליעה. בינתיים אמו מתקנת את כובעו על ראשו ומעירה לו בלחישה כי התנהג לא יפה, הוא לא ענה לראש הישיבה על שאלותיו.

הוא רואה את ראש הישיבה חוזר ושתי גמרות בידו. הוא בוחן אותו בסוגיה אחת. מעלעל בדף אחר ובוחן אותו שוב. את זה אתה יודע? וזה? — די!

— כמה זמן אתה לומד גמרא?

— שלושה זמנים (שנה וחצי. „זמן" — חצי שנה — המתרגם).

— עליך לקנות לך „חבר". בעזרתו יוקל עליך הלימוד.

ראש הישיבה קרא אליו את הרשל פריצקר — תהיה „חבר" לזה. — מסכים! — ענה הרשל ואמר. האם התחילה לדאוג בדבר אוכל ומזון והרשל קיבל עליו את הטיפול בדבר.

הוא הביא אותם לפני ישעיהו־אשר.

טוב! אשיג בשבילו „ימים", גם אדאג לו למקום לינה. חמישה זהובים בעד ה„ימים" וחצי רובל בעד מקום הלינה.

האם קרבה לדלת, וליד הדלת הוציאה שתי מטפחות צרורות. מאחת הוציאה כמה מטבעות כסף ונתנה לישעיהו־אשר ומהשניה מטבע של זהב (חמשה רובלים) ונתנה להרשל „החבר".

האם מסרה להרשל צרור חפציו של בנה, הרכינה ראשה כלפי הילד ונשקה לו. — היה ילד טוב, שמע לקול הרבי, הקשיבה לדברי החבר ואל תשוטט בחוצות. עוד נשיקה שארכה יותר מהקודמת, ניתקה ממנו. הלכה ולא שבה.

אברהם רואה עכשיו רק את גבה. הוא רואה אותה הולכת ומתרחקת ממנו. אין הוא יכול להזיז רגל וללכת אחריה ואין הוא יכול לפתוח פיו ולקרוא: אמא! איזה קפאון תקף את רגלו ואיזה דבר נתקע בגרונו.

בוא אתי, משך אותו ה„חבר" הרשל בזרועו".

רשם ותרגם מ. בונה

*

כן, הגיעה לידינו חוברת „דאס ווארט", שמר שמואל־צבי זצר, בן עירנו, אחד השרידים של חבורת פיארברג, ומאלה שהיו מקורבים אליו ביותר עורכה ומוציאה לאור. בחוברת זו, הוא מגלה את דמותו של אחד מעירנו בעל שאר רוח ושעור קומה.

מאין לנו פרטים עליו, הרי מסתפקים בכמה שרטוטים לדמותו שהועלו על ידי מר ש. צ. זצר לחוברתו הנ"ל.

„— — — יזכר גם שמו של המנוח משה בירשטין *. חבל על אדם ישר זה שאבד לנו. הוא כתב שירים ופליטונים ב„פארווערטס", „פרייע ארבייטער שטימע" ובדאס ווארט — בירחון שלי.

מן הראוי שבני משפחתו וידידיו יוציאו לאור חלק מהכתבים ביחוד חלק משיריו של המנוח בקובץ מיוחד".

יהיו הדברים האלה המובאים כאן קודש לזכרו.

מ. ב.

---

* יוחנן טברסקי מעלה את זכרו במאמרו על יצחק למדן, בספרנו זה.

י. י. סיגאל*

צְלִיל

לְאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל אֶעֱלֶה לִי
וְאֶעֱרוֹג לַשְּׁכִינָה בְּגָלוּת.
אֶל בְּאֵר־זְהָבוֹ שֶׁל הַבֶּעשְׁ״ט,
אֶל קִבְרוֹ הַפָּשׁוּט שֶׁל הָרַב מִבְּרַסְלַב,
אֶל כָּל הָעָם בְּבוֹר־אֶפְרוֹ,
רְסוּק־אֲבָרָיו.

אֶל כָּל אֶבֶן־מַצֶּבֶת נוֹשֶׁנֶת
נִפֵּץ גֶּרְמַנִי. קַלְגַסָּיו.
אֶל כָּל בַּיִת בְּעֵמֶק ווֹלִין
נְקוּר־חֲלוֹנוֹתָיו.

בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל לִי אַזְקִינָה
וְאֵשֵׁב כְּתֹב סֵפֶר־הָגוּת.
סֵפֶר־גָלוּת לְזִכְרִי.
וְחֵכֶר יִהְיֶה לַגָּלוּת.

הֲיֵדַע־מִי־יָדַע אִם זְמַן לִי יַסְפִּיק
בּוֹ שְׁלֹשֶׁת פְּרָקִים הַעֲלוֹת,
כְּשֶׁרוֹטְטִים־אֲבוּדִים כֹּה יָמַי,
חֲרֵדִים לַבָּאוֹת.

עוֹד יַמְשִׁיךְ מִישֶׁהוּ אַחֲרַי.
וּשְׁלִישִׁי... הַבָּאִים יַטּוּ שֶׁכֶם.
הֶמְשֵׁךְ, אוּלַי כַּגָּלוּת, כֹּה אָרֹךְ,
מִקּוֹרִיץ־זְוִוהִיל עַד צְפַת וּבֵית־לֶחֶם.

מיידיש: נ. ל.

* דברים על המשורר י. י. סיגאל המציא לידינו מר מ. מאן. את דבריו פירסמנו במדור האידישי.

איש וביתו

תלמידי חכמים, אנשי מעשה ועסקני ציבור
שפארו את עירנו בנדיבות רוחם
ובפעליהם המבורכים.

יועלה כאן זכרם של בתי־ישראל
בזמנם — שופעי אורה.

ע. אורי

בית אבא

הבה ואשרטט כמה קוים מהווי בית הורי אשר עדיין חרותים בזכרוני. הרחוב שבו גרנו היה אחד הרחובות השקטים, נטוע עצים לשני צדדיו. לא הרחק מביתנו הסתעפו סמטאות צדדיים עטורי עצים וגינות ירק מסביב לבתים אשר הובילו לשדות כפרי הסביבה. בקצה הרחוב השתפלה סמטא תלולה עד לגדות הסלוץ, ובקיץ רבו בה מטיילים שנהרו להתרחץ או לשוט בסירות על מרחבי הנהר.

בחזית הבית היתה גינה קטנה של עצי פרי: שזיפים, דובדבנים, פטל ואגוזי־שועל, מאחורי הבית גינת ירק גדולה שטיפחנוה היטב ואשר הזינה את ביתנו בירקות בכל עונות השנה. ברפת שבחצר המליטה לנו פרה ולדות מדי שנה.

בביתנו נשמע קול תורה ורון חסידי. אבא — שו״ב ממשפחה חסידית ותיקה של שו״בים ורבנים, היה רגיל לקום בחצות הלילה וללמוד בניגון שובה לב את שיעורו בגמרא ופוסקים. הוא סיים את הש״ס שלוש פעמים בחייו ועוד הספיק לעבור בפעם הרביעית על מחצית הש״ס עד סוף ימיו. אך לא בגירסא עסק אבא, אלא הגה גם בספרי עיון וחקירה הדורשים התעמקות כגון: ספרי הרמב״ם, העיקרים, ספרי שירה של ימי הבינים ומהאחרונים: ספר הברית, סדר הדורות, יסוד ושורש העבודה וגם מספרות הזמן החדש: ה„מורה״ לרנ״ק, על פרשת דרכים — לאחד העם, דור דור ודורשיו, כרכי „השלח״ ושירי ביאליק.

בלילות היה לומד בחדר שבו ישנתי ועוד עולה בלבבי רננת גירסתו. הניגונים הללו היו משרים עלי עצבות נעימה וכיסופים לעולמות נעלמים, רחשי לב טמירים שליוו אותי אחר כך בכל שנות המצוקה.

בביתנו התארחו תדיר אורחים, משולחי הרביים. וזכור לי ביחוד הגבאי ר׳ נחמן — שליח חצר הרבי מרחמיסטריבקה. ר׳ נחמן זה היה יהודי יפה והדור בלבושו, אדמומית היתה שורה על פניו האצילים. הוא ידע לשיר ובבואו אלינו מדי שנה היה מביא אתו ניגון חסידי חדש, שהושר באותה שנה בחצרות החסידים והיה מכנס בערבי שבתות את חסידי רבו, משלמי המעמדות, לביתנו לסעודה ליד שולחן ערוך אשר הקשיבו לסיפוריו החסידיים שהיו מלאים כיסופים לתורה. הוא הנעים אתם זמירות עד השעות המאוחרות בלילה ונפרדו מתוך דביקות עילאית. הוא היה גם ידיד נפש לבית והיה מביא לנו מדי פעם תשורות מתאימות מהרבי. בימים שהיה מבלה בביתנו היה משרה זמרה ענוגה ודביקות חסידית. רוח חסידות היה משרה גם הרבי ר׳ נחומצ׳ה, נכדו של ר׳ דוד׳ל מטאלנה. בביקוריו בביתנו היה בא עם פמליה גדולה של חסידים מנכבדי העיר. הרבי היה מתאכסן תדיר בביתו של ר׳ פסח קוטמן.

רוח התורה התגבר עוד בעבור הישיבה בשכנות לביתנו. כמה מפרחי התלמידים היו לומדים אצל אבא את אומנות השר״ב והיו מבלים כמה שעות בכל יום. לומדים ומגלגלים אתו במילי דאוריתא. התחלתי ללמוד אז בישיבה והייתי, בהתחלה, אחד המתמידים שבילו 2—3 לילות בשבוע באשמורות בלימודים ובבוקר השכם לימות הקיץ היינו ממהרים, אחדים מהלומדים, להתרחץ ולשחות במי הסלוץ הקרוב. התרעננו, התפללנו ורצתי הביתה לארוחת הבוקר הטריה והטובה שהכינה אמא מתנובת החלב של הפרה הביתית.

לילות האשמורות היו רוויים ניגוני העצב של הגמרא. דמדומי צללי הלילה נסכו בנו רגשות עמוקים, ביחוד לאחר ביקורו הלילי של ה„„עילוי״ ומשבי טללי השחר הקיצי, והם עדיין מהלחלים בפנימיות נפשי גם כיום, לאחר חמשים וכמה שנים מאז.

בספריה הגדושה של אבא היו מעורבבים ספרים שונים, לכאורה מנוגדים אחד לשני, אולם לאמיתו של דבר הם השלימו אחד את משנהו. היו אצלנו כמה ספרים גדולי כמות ורבי איכות מהשו״ת ובתוכם גם של ה„חתם סופר״; ארבעת הטורים עם הפירושים העוטרים אותם. באחת האצטבות היו שמורים ספר ה„זהר״, „מגיד מישרים״ לר׳ יוסף קארו וביניהם הספרים הדקים: „ספר רזיאל״, „ספר יצירה״, שעליהם שמר אבא במיוחד. אולם בין הספרים הללו תפסו גם מקום חשוב ספרי החקירה והעיון של פילוסופי ימי הבינים של הרמב״ם, הכוזרי — שאותו חיבב אבא מאד, ליד ספר השל״ה מוצאים מקומם גם ספר העיקרים, השגות הראב״ד וגם מספרי החסידות: חלקים מ„התניא״, ו„חפץ חיים״, „קדושת לוי״ וה„נועם אלימלך״, „מגן דוד״ של ר׳ דוד׳ל מטאלנה וספר תורותיו וחידודיו של ר׳ אהרן מקרלין. לידם היה הסידור של ר׳ יעקב עמדין, מדרש רבה ומדרש תנחומא, לידם הספר „יסוד ושורש העבודה״, ספר התנ״ך עם הפירושים של „אור החיים״ וגם של ה„מלבים״. איזו הדרת קודש היתה מרחפת על ביתנו בסעודת השבת, ליל השבת ולמחרתו בצהרים, אבא ידע לשיר והיה מצרף אותנו בשירתו מלאת התוגה והכיסופים. אחרי־כן, בשעות הלילה המאוחרות היה מתעורר ללימודיו ועיוניו בספרים מתוך להט נפשי, כשכל אנשי הבית ישנים ואני במיטתי ליד השולחן שלידו למד הייתי מקשיב לסלסולי ניגונו המלא הוד ורננת נפש שפיזם בחשאי לעצמו.

ספרי פלפול לא היו אצל אבא. סימן שלא קנה ספרים שלא היה לו בהם צורך אישי. ברם לפני חגיגת ה„בר־מצוה״ שלי השגתי בישיבה את ה„שאגת אריה״ ושיננתי לעצמי אחד הפרקים המתאימים מהספר והרציתיו בסעודת ה״בר־מצוה״ שהוכנה ברחבות בבית. הדרשה מצאה, כנראה, חן בין המסובים וקיבלתי לאחריה מהמסובים תשורות רבות.

הוא היה רגיל לקרוא בענין את „סדר הדורות״ להלפרין; מעיין ב„שם הגדולים״ לחיד״א, ספר הברית ואחרי כן את כל הספרים הרציניים שהייתי מביא הביתה בתחילה בהחבא והיה משנן לי: „הוה זהיר בגחלתם של ה„אפיקורסים״ הותיקים, שהם מלאים תורה כרימון ולפעמים גם חרדת קודש המזעזעת גם את תוכי נפשם״.

בביתנו היו מתארחים רבים ושונים. זכור לי אחד מופלא. התארח אצלנו זמן ממושך, ליטאי בר אורין וצנא דמלא ספרא, ממקורבי ה„עילוי״, אולם יחד עם זה נתפס גם לרוח ההשכלה. יהודי גבוה עם זקן קצר מדובלל קצת, עינים מבריקות וזכות ומצח עמוק, הולך קצת שחוח ואינו פוסק פימו מגירסא, נקי דעת ובעל מידות אצילות. הוא נתפס גם לדברי שירה בעברית ואידיש והיה אוהב מאד לקרוא את פרץ וברדיצ׳בסקי. נהנה הנאה מיוחדת מסיפוריו העממיים של פרץ שהודפסו אז ב„פריינד״ הפטרבורגי ומכנס את בני הבית וקורא לפניהם את „שלוש המתנות״ או „מאחורי מיטתו של בר־מינן״ ואחר כך את „השוק

העתיק ליד חצר בית התפילה" של י. ל. פרץ ומבאר לנו את תכנם העמוק. רוח אביבית קלילה היתה נושבת ממגעו אתנו והיינו כרוכים אחריו. איפה כיום יהודים עדיני נפש כאלה, ואיך נעלמו עקבותיו, מי רצח אותו, ואיפה הם יורשי רוחו כיום? — — —

השכלה הביאה גם תסיסה עמוקה וגעגועים ליצירה ישראלית. קבוצת המשכילים שהתלקטו מסביב לפיארברג פרצה עוד בימים הראשונים גם לביתנו. גרמה לכך אחותי הבכירה שרה בעלת אופי אמיץ ורוח שירי. היא נתארשה אחר כך עם אחד מהחבריה, שהתפקר והתכונן אז לבחינות הבגרות. בתחילה התנגד אבא ז"ל באומץ רוח, אבל יחד עם זה שוכנע מהתלהבותה האמיתית ונכונותה לקרבנות. המלחמה נגד קבוצת פיארברג היתה אז בעיצומה. ברם אבא התחמק ממנה. אביו של פיארברג, ר' שמעון השו"ב, היה קרוב משפחתי לנו והיה נוסע לפעמים קרובות עם אבא לתורנות בבית השחיטה ופיארברג, בעצמו היה מבקר בביתנו ומראה לאבא את יצירותיו הראשונות „העגל" וה„צללים". אבא היה מקרבו בעדינות אף כי היה מתנגד חריף למלחמת התנופה שהתנהלה בהשפעתו על־ידי חבריו הקרובים. כשאחותי שרה נישאה לבסוף לאהוב נפשה המשכיל — הם נפרדו מהבית ואבא לא ביקרם זמן ממושך. בביתם החדש היו מתכנסים פרחי המשכילים שהיו מתאמצים להפיץ את תורתם והלכי רוחם בין הנוער ביחוד. הייתי אז בגיל רך מאוד, עברתי רק את גיל הילדות והם התאמצו לתפוס גם את נפשי, בתחילה על־ידי הלצות תוקפניות על אופן הילוכי, הקפוטה המסתרחת עד עקבי הרגלים והבלתי סדוקה, הפיאות הארוכות וזהירותי במנהגי הדת. ההלצות הללו עיכרו בתחילה את רוחי שהיה שלם ותמים והביאוני לפעמים לידי התיפחות בכי.

כשנודע לאבא על ההתרסות האלו התרגז וציוה עלי לבלי ללכת אליהם. אולם לבי נמשך להרורי החדוה ששורה במחנם והתחמקתי לעתים קרובות ונחפזתי לבקרם ולהכנס בסודם והם החלו לצייד אותי בספרים קטנים: של י. ב. לבנר, מגבורי האומה — של ש. ל. ברמן, ספרי האגורה של בן־אביגדור שעשו עלי רושם רב, אחר כך גם את „אהבת ציון", ו„אשמת שומרון", „נפש רצוצה" לש. בן־ציון. בלעתי אותם ממש ונפשי ניצודה לקריאתם וחזרתי לא פעם עליהם. נכללתי לאט לאט כטירון בחבורתם, אם כי לא תפסתי עדיין את שיחם ווכוחיהם הנלבבים שנישאו תוך סערה ורתיחת לב.

נישאה גם אחותי השניה ובעלה הביא לביתנו את „ספרי השנה" והקובצים העבים של ה„אסיף" לרנ"ס, ואחר כך גם את ה„דור דור ודורשיו" והחילותי להתעמק בהם. פסקה ההתלהבות מגירסת הגמרא והפוסקים וטמנתי בהחבא בין דפי הגמרא את הספרים החיצוניים, אחר כך גם של „תושיה" ו„אחיאסף", ה„לוחות" והחילותי לקרוא ב„השלוח". עד שפעם תפסה עינו של ה„עילוי" את השינוי שהחל ברוחי והתחיל לתהות על קנקני.

במות פיארברג התפזרה החבורה המצומצמת שהתלקטה מסביבו. אחדים מהם יצאו את העיר. בתוכם ש. צ. זצר — יצא אז לז'י'טומיר וא. טשסקיס יצא לאודיסה והסתופף בצלו של אחד העם. כעבור זמן קצר החלה התסיסה של המהפכה הרוסית הראשונה, ההתגודדות המפלגתית של המהפכנים. צעירי ההשכלה והמוני פועלים החלו לנהור ולהקשיב ללהגי ה„בונד", הס"ד הכללית והס"רים. וכל אחד מהם התייחד בבירזה המיוחדת לו באחד הרחובות המרכזיים של העיר והביאו את גדולי תעמלניהם. החלו ההפגנות ובעקבותיהם המאסרים. אחותי לאה נתפסה במקצת להלכי הרוח הללו, השתתפה בחבורה מצומצמת של לומדי התיאוריות וברושורות מהפכניות החלו לנשור מחיקה. היא למדה בחבורה מצומצמת את הפוליטיקה הכלכלית מספרו של א. בוגדנוב והיתה

כרוכה אחרי אחד הצעירים הנלהבים מיקירי נפש, יהושע אידלמן — מראשי התעמלנים של ה„בונד". החבורה הזו התכוננה מתוך להט רב להציג את „משפחת צבי" לד. פינסקי, והיא השתתפה בחבורה הדרמטית באחד התפקידים.

הבירזה הס"רית היתה ברחובנו והטביעה את חותמה על כל הרחוב. הלכי רוח אלה הרגיזו מאד את אבא שלא יכול לראות בחילול השם והשבת באופן כה מרגיז ורצה לעמוד בפרץ, אולם הדבר לא עלה בידו. ושמח מאד כשנאחזתי בציונות ומתלהב מהיצירה העברית והיה קורא אתי את מאמרי אחד העם וחוברות ה„צעירים" של ברדיצבסקי. הוא היה מחבב מאד ומעריץ את אחד העם כ„אחד משלנו", אם כי לא אהד את דבריו על ההכרח בריפורמה מעשית מתונה ביהדות. הוא היה כרוך אחרי העתונות הציונית בעברית ובאידיש והשתתף בהתלהבות בבחירות לדומה הרוסית הראשונה כבא־כוח בקוריה היהודית והגן על הבלוק הציוני שבראשו עמד אז ז'בוטינסקי בחבל והלין.

זכורה לי גם החויה העצומה שהיתה לי בבוא אבא בערב אחד מבית התפילה רצוץ ומדוכא ומסר לנו את הידיעה על מות הרצל. הוא ישב כאבל על הרצפה ומתנה לנו את רוב יגונו על האבידה הגדולה לאומה כולה שבאה כחתף על ראשנו. מקרה זה עשה עלי רושם אדיר ואינני יכול לשכחו.

נחום ביבר

תרבות בית־אב

בית רחב מידות, מוקף גן גדול של עצי פרי וירק הגינה. לצד מערב, הגן מתמדרן בשפולו עד הגיעו לנהר רחב ידים, המפריד בין העיר לבין רמה גבוהה, המת־נשאת לרחבה של כל העיר, שופעת עצי־יער ושדות תנובה, וצופנת בחובה ארמונות־פאר של אצילים ובעלי אחוזות שזיקתם אל העיר גרמה לפריחתה הכלכלית, לשיפורה ולנקיונה המפליא. לאורך חזית הבית, הפונה לצד הרחוב מתמשכת גדר־עץ, צבועה ירוק. והיה צבע הגדר מובלע בירק העצים בעלי־קומה, שהסתירו חלק די ניכר מן החצר רחבת הידים, מרוצפת אבנים שטוחות, שביניהן „איים" בודדים של ערוגות קטנות לפרחי־נוי. בחצר — מבני־עזר למשק הבית, כגון: רפת, מחסן לעצי הסקה וכו'. בפינת החצר ליד שער הכניסה באר, אשר יותר מאשר ספקה את צרכי הבית, נהנו ממימיה רבים אחרים. הספקת המים בשביל הבית נמשכה כמימים ימימה על־ידי ר' יוסף שואב המים. אלא, בית־טוב לו והנאה לבעליו שתהיה באר בחצרו בשביל להשקות את הבהמה ובשביל יתר צרכי הבית הצריכים למים, כגון שטיפת הרצפות, השקאת הגינה וכו'. מי־שתיה — שאני! אין לקפח את פרנסתו של רבי יוסף שואב המים. הוא היה ממשיך להריק את 8—10 דלייו (ה„גזוזים" מדי פעם בפעם) לתוך החבית שעמדה בפרוזדור הבית לשתיה, לבישול וליתר צרכי הבית הפנימיים.

באר זו, חפרה בעל הבית בכבודו ובעצמו — יצאה לה מוניטין בין כל דרי הרחוב שנהנה ממימיה והיו משיחין בטיב טעמה. והיתה החצר לתל־פיות שהכול פונים אליה; והיו בני הבית נהנים למראה הדוחק של השוחרים למי הבאר ולמשמע הרעש שגבר בשעות שלפנות ערב. על בני הבית היה גם להמציא חבל לקשירת הדלי למי שאין לו חבל. ויש אשר הדלי נפרד מהחבל, צלל ושקע למטה, היה בעל הדלי שואל מבני הבית

עוגן להוצאת הדלי. עפי״ר לא הצליח בעל הדלי במציאת הדלי, ונזקק לעזרת מי שהוא מבני הבית. העזרה ניתנה לו, והדלי הלך שוב אחרי החבל.

עיקר הרעש נגרם על־ידי אנשי „מכבי־האש", אשר נעמו להם מי הבאר להשקות את סוסיהם, יותר מאשר מי הנהר שזרמו לא רחוק מהם. גם סתם בעל־עגלה כשהיה מאחר לשוב בלילה, היה דופק על דלתות הבית, מעורר ישנים, מבקש רחמים על נפש בהמתו שעמלה כל היום ולא באו מים אל פיה, ושואל לדלי ולחבל למען ירווה נפש בהמתו.

גן עצי הפרי בין בימות החורף, כשהם עטופים תכריך לבן של שלג מסנוור ובין בימי הפריחה והלבלוב בהפיצם ריחות אביב המשכרים; ואפילו בימות הסתו כשהם עומדים בשלכתם, מרוטים ועזובים לנפשם, והרוח מיללת מבין הענפים המשחירים — היו תמיד מושכים אליהם את ילדי הרחוב והסמטאות הקרובות, צהלת הילדים התמזגה אז עם געית בעלי החיים שבחצר, שפרצה מקרבם, תוך הנאה, לאחר שהרוו את נפשם ממימי הבאר. הבית עצמו, אף הוא היה חוסה בצל אילנות עבותים שנופם נאה, כאלה שהשרו אושר רב בבתים.

*

הבית היה נתון בתנועה מתמדת מאז התחלת היום עד שעה מאוחרת בלילה, בשבתות ובימי החג כבימות החול. ברוך־ילדים ותינוקות היה הבית. נוסף על בני הבית, אומצו על־ידי בעל הבית יתומי שתי אחיותיו שנסתלקו לעולמן בקיץ אחד. יאכלו ויגדלו עם הנערים והנערות. לחם לא יחסר להם. גם כר מתחת למראשותיהן יימצא להם. והיתה אוירת הבית נוחה ומרגיעה, למרות הרעש הבלתי פוסק של נכנסים ויוצאים.

בשעות הלילה המאוחרות, כאשר נדם הכל, עוד היה נראה אור מבליח בקיטונים הצדדיים היוצאים לגן. שם עוד ישב אבי המשפחה רכון על גבי ספר ומעיין, או לומד בו. כן בוקע אור מחדר אחר. אשר בו היה קשה לאחד הבנים או הבנות להנתק מעל הספר שהיה קורא או לומד בו.

אבי המשפחה יליד דור ההשכלה בעצם פריחתה ושגשוגה. מצאצאי שושלת צדיקית. נמנה על „כלי קודש". שו״ב לפי מקצועו. היה מעורה בתוך הציבור. רבים היו משכימים לפתחו ושאלו בעצתו. הוא נתבקש, אפילו, להביע „מבינות" על חתן המוצע לבת. כולו קשוב לאנחת דורו, לבו עורג למשא נפשה של האומה, ולרננת היקיצה הלאומית, לאפופואה ה„בילוית", ומלא התלהבות למלחמה בטמיעה בכל גילויה. מאידך, נתונה אהדתו לטובי בחורינו על גילויי הגבורה במלחמתם נגד הדיכוי המדיני והסוציאלי. וכך היתה נפשו נקלעת ממחנה חולמי ציון ובוניה לאלה המקדשים את שם הפועל על מרומי הגרדום. ורוחו — לארץ האבות.

הוא היה מנוי על „הזמן" של ב. צ. כץ מהיום הראשון להופעתו עד סגירתו. הבית היה מלא ספרים. ספרי תנ״ך רבים מהוצאות שונות. ש״ס, ספרי דרוש וקבלה, הלכה, פוסקים, ראשונים ואחרונים, ספרי השכלה והספרות החדשה של תקופתו. אוסף גדול של ספרי מדע בעברית (לשון קודש־אז) על אסטרונומיה וחכמת הטבע: של חז״ס, ברנשטין וצבי הירש רבינוביץ. מחוסר מקום בשביל הספרים בחדרי הבית היו אלה טמונים בעלית הבית. כרכים מכורכים של „המגיד", „המביט", „המליץ" ו„הפסגה" שבין משתתפיו היה גם בן עירנו, נח רוזנפלד הבן להרשל שמחה — בונם׳ס. כן היו נשמרים בעלית הבית קובצי „כנסת ישראל" לשפ״ר, „גן־פרחים" של יהושע מזח ולוחות קובצים — אין מספר. בין הספרים היו גם המאספים „בכורי העתים" ועוד.

הוא היה חסידו הנלהב של ב.צ. כץ. ראשית מפאת למדנותו של זה. ב. צ. כץ היה נחשב לעלוי בתלמוד. שנית, על שגילה עוז־רוח במלחמתו בביורוקרטיה הרוסית וגילוייה האנטי־שמיים. הוא היה ממש „מזיק". היה לו מהלכים בבתי הדפרטמנטים ואף הצליח „לסחוב" משם טופס של נוסח המנשר בדבר הקונסטיטוציה של הצאר ניקולאי השני, ופרסמו ב„הזמן" הווילנאי. וה„נוביה וורמיה" המקורב למלך ולפמליה שלו, העתיק את הטופס מ„הזמן" ופרסמו בעתונו. הדבר היה אז לסנסציה מרעישה. כן הוא כתב פיליטון „מעשה במלמד שחטא באשת־איש", שגרם לפטוריו של קאסו המיניסטר להשכלה של אז, שהיה צורר־יהודים ידוע לשמצה. כל התאורים שבאו בפליטון הנ"ל התאימו בדיוק למצב, בו מצאו את המיניסטר לחינוך עם אשת חברו.

*

מינויו על „הזמן" הביא תוספת ניכרת לספריו. ה„ירחון" של הזמן, ההיסטוריה של גרץ שניתנה כפרס לחותמי הזמן ויתר הספרים ש„הזמן" העניקם בזול ובתוכם גם „הערוך השלם" לקוהוט. אבל בזה לא סגי. אם המשפחה, אף היא, זקוקה לעתון. האם אשה רגילה העושה רצון בעלה, בין לידה לכיריים, סירי־בישול בעלי נפח גדול, אפיית פת ורדיתה, חלות לשבת, „פופלקע'ס", „קיכליך" (רקיקים ועוגיות), פשטידות ועל כל אלה — טיפול בפרה. היא גם חברה בועד של נשים ליולדות עניות. היא היתה מהמנויות על ה„היינט". יפה היה לראותה לעת בין השמשות יושבת ומקריאה את החדשות לכל השכנות של הסביבה — ובמיוחד את הרומנים המותחים והמרתקים שה„היינט" ריתק על־ידם את קוראיו לעתונו כגון „הגברת המצועפת", או „אשת הדמים".

עם ביקורו של קרוב המשפחה ר' מנדל ביבר ז"ל, בעל ה„מזכרת לגדולי אוסטראה", נודע לה, כי בן אחיו, שלמה ביבר, מכהן פאר במערכת ה„מומענט" כעורך־לילה. היא הפסיקה את החתימה על ה„היינט" ומאז נמנתה על ה„מומענט", והתענגה מאוד על המכתבים הפוליטיים של „איטשלה" (יאושזון).

מלים אחדות על שלמה ביבר. הוא בן דודו של אבי המשפחה. עודו נער — לפני 70 שנה בערך, נכנס בו „דיבוק" של „פרודוקטיביזציה" ולא הסתפק בדברי תעמולה לאחרים שילכו לעבוד, אלא הוא בעצמו קיים את המצווה הזאת בגופו. עזב את בית המדרש ונכנס לבית ספר מקצועי ואחר כך ירד למכרות הפחם באגן הדון והיה לכורה ממש. חבר פעיל בתנועה הסוציאליסטית. עבר לפולין, עבד כעתונאי ותפס מקום נכבד בפ.פ.ס. השתתף בעתונות המחתרתית וגם בעתונות הלגלית. כתב סיפורים ורומנים היסטוריים מתקופת ת"ח ת"ט, לקורות השתדלנות בישראל, משפט ביילים ועוד (עיין לקסיקון, דער אידישער ליטעראטור — מ. ז. רייזין, ערך ביבר).

הבן הבכור היה ממחוללי התנועה שהיו לה מהלכים בסופה של המאה שעברה, ואשר בראשה עמד הסופר מ. ז. פייארברג. עליו תבוא בספר זה הערכה לחוד. הוא שימש מורה דרך, מכוון ומדריך לאחיו ולאחיותיו הצעירים ממנו. אף כי הנסיבות הרחיקוהו מהבית וטלטלוהו למרחקים, היה קיים קשר ומגע אתו.

הבנות באותו בית, עם התבגרותן, שמו פניהן לעבודה, אף כי לפי מעמדן הציבורי של אבי המשפחה בימים ההם, היה דבר כזה נחשב לפגם. הן היו מנויות על השבועון „פרובינציה" כעין „גזית". השבועון „ניבה" עם התוספות הספרותיות היה למזונם הרוחני של האחים והאחיות. עוד ירחון בשם La end D esperanto, היתה האחות מנויה עליו. לא אטעה אם אומר, כי היא היתה מהמעטים והיחידים בזוויל, שמרוב מסירות לאספרנטו, השתלמה בשפה זו ועד מהרה גם השתלטה עליה. כן, היה אחי הגדול

ממני מנוי על ה„ווסטיניק זנאניא" וה„זורנאל דליא אכסטרנוב". מובן שגם הספרות הבלשית לא נעדר מקומה מהבית כגון נאט־פינקרטון, ניק קארטר ושרלוק הולמס.

הצעירה בבנות ה„מזינקה" אף היא היה לה בטאון משלה „קולוסיה" (שבלים) אשר היה לו גוון ציוני.

הבנים הירבו לקרוא ובלעו ועיכלו כל מה שבא לידיהם. שוק הספרים שהוצף על־ידי תושיה, ה„ביבליותיקה הגדולה" ואחר כך „צנטרל", סיפק להם מזון למכביר. וכל ספר שהופיע „נאכל" על ידיהם „כבכורה בטרם קיץ".

*

ספר מיוחד במינו היה ספרו של הדוד אהרון. כתוב בשפה הרוסית. בזמנו חרשתן גדול ומפורסם וידע פרק בהלכות כלכלה. הספר נועד לאיש העובד והעמל ברוסיה הגדולה הטרום־מהפכנית, בו הטיף לתנועה קואופרטיבית בייצור כותנה וטכסטיל וגם לפיתוחו של ייצור זה כעבודת־הבית. הוא הפריח את הסיסמא התנ"כית: „שש וארגמן לבושה — לא תירא לביתה משלג".

הבית כולו הועבר ארצה והכה שרשים בו, פרט לבת אחת שיצאה מן הבית לפני „המבול" ובנתה לה קן משפחתה לחוד והוא קיים ועומד בהרי קזכיסטן. בנה הבכור היה ידוע כאיש המחתרת הציונית, נכלא בפוליטאיזולטור וחוסל בשנת 1937.

מ. בונה

בית ציוני

באחד הרחובות השקטים אשר בעיר אשר לא היה בו משהו שימשוך את תשומת לבו של העובר ושב, עמד בית בן קומה אחת, פשוט, צנוע, קירותיו לבנים, גגו — שחיפי עץ, חלונותיו קטנים סמוכים ונשקפים לרחוב. ראוי הוא הבית הזה לציון מיוחד, בשעה שאנו רושמים את קורות העיר בימי דורנו. כי עם כל פשטותו וצניעותו, היה הבית הזה לגורם ציוני בעיר.

זה היה ביתו של רבי אשר־אליק שלאין, יהודי מהדור הקודם, בנו של סופר סת"ם, תלמיד חכם ובר אורין, חסיד טלנאי, בעל הדרת פנים, איש השכל החד וההגיון הבריא, המעשה והחשבון. הוא התענין בהוויות העולם וגם קבע את יחסו אליהם. חשב את דרך ישראל בעמים, ולפיו קבע גם את דרכו הוא בחינוך בניו ובנותיו ובהכוונת צעדיהם לקראת עתידם, ומשום כך היה למשב הרוחות של הימים ההם הד חזק בבית הצנוע הזה. הם נישאו מעל גליונות „הזמן" וה„הצפירה", שהתענג על קריאתם, הם הדהדו לקולו של האברך אהרון סטבניצר חתנו, בלילות השבת, בקראו את סיפורי שלום עליכם ומנדלי, הם נשמעו בריתחת הויכוחים הגועשים בין שלושת האחים — בניו המבוגרים; אחד בונדאי, השני פועל ציון, והשלישי ציוני.

הוא חינך אותם לתורה ולהשכלה גם יחד, דבר אשר היה נדיר מאוד בעירנו בתקופה ההיא. יהודי שומר מסורת היה נמנע אפילו מללמד את בניו תנ"ך, כי זה היה נחשב לביטול זמן. ור' אשר־אליק שחה נגד הזרם ומסר את בנו הבכור לבי"ס עירוני רוסי. הודות להבנה שהאב הראה להלכי הרוח של התקופה ההיא — ימי התסיסות הלאומיות והחברתיות בראשית המאה שלנו — נתאפשר לשלושת בניו הגדולים להיות פעילים בתנועות. הבכור יצחק, אשר עשה את ראשית דרכו בתנועה הציונית, נתפש אחר כך ל„בונד" והיה מהפעילים במפלגה בעניני הסברה ובארגון שביתות, נתפס בזמן פעולה, כשליח

המפלגה בביאליסטוק, התנגד למשטרה, נפצע ונכלא שם בסוהר. האב בעל האופי החזק, קיבל את המאורע תוך שקט נפשי כלפי חוץ, אולם מזועזע בפנימיות, לא הסתמך על הנס ופעל רבות לשחרורו. עם השתחררו היה נאלץ להגר לחו״ל למען מנוע גרושו ויתר העונשים שהיו צפויים לו. לאחר מספר שנים חזר לציונות העובדת ובהגיעו ארצה מצא בה את מקומו ואת עצמו. חי בה כמה שנים ומחלה ממארת הכריעתו קודם זמנו. הבן השני, רוקח לפי אומנותו. השתייך לפועלי ציון, היה פעיל במפלגתו וייצג אותה בועד הקהילה לאחר המהפכה הרוסית הראשונה.

שמואל (שמואליק) — הבן השלישי, הצעיר בין שלושת האחים, ירש מאביו את הפשטות בהליכות החיים ובדרך ארץ, אהבה ומסירות לקדשי ישראל וערכיו ואת השיקול הזהיר בהבנת הדברים. היה חניך הישיבה וחברו של יוסף בוסל על ספסל הלימודים. למד גם באודיסה בביה״ס למסחר. אורות הכרך הסואן לא סינוורו את עיניו ונשאר נאמן לחינוך שקיבל בבית־אבא ומצא את עצמו עד מהרה בסביבה ההולמת את משא נפשו, בתוך החוג הציוני שהתקיים בתקופה זו באודיסה. הימים היו ימי ה„ציוניסטישע קופיקה ביבליאטעק״ שנוסדה ע״י ד״ר י. ספיר ונועדה להיות המכשיר לתעמולה והסברה של הרעיון הציוני והוא הוזמן להיות המנצח על המערכה הזאת והוטל עליו להביא את החוברות לבתי ישראל ברוסיה, ליטא, פולין, ואוקראינה. הוא מילא בהצלחה את המשימה הזאת.

ע. אורי (מליאר), ש. שלאין

באותו הזמן הוא לא שכח את חבריו בעירו והיה עומד אתם בקשרי מכתבים וביחוד עם חברו הקרוב אליו ביותר עזריאל אורי (אז מאליאר). השנים האלה היו ממחוללי התנועה הציונית ומפעליה. הם המריצו את החברים לפעולה ציונית. זכורים ימי החופש שלו מהלימודים. ימים אלה היו בשבילו קודש לפעולה ציונית. כבר אז, עודנו בעלומיו, היה מופיע על הבמה בבית המדרש הגדול בשבתות, בעצרת הזכרון להרצל וגם בתשעה באב. ביחד אתו הופיעו אז חבריו עזריאל — אז בן 17 שנה ומרדכי אורלובסקי, שהיה גדול ממנו בשנים.

אם כי יש ליחס חשיבות רבה לפעולת ההסברה שנעשתה על ידו מעל הבמה, יש לציין גם את הקטנות בעבודה המעשית שהוא עסק בה שלא גרמה לו נחת רוח וכבוד רב, כי דבר הציונות בימים ההם טרם קנה את לבות המונים. עצם ההעזה, אפילו במחשבה על מדינת ישראל היתה עדיין רק נחלת יחידים. רוב רובם של היהודים התיחסו לזה כאל חלום דמיוני. הנוער הציוני נתקל בקיר אטום בפעולותיו ולא אמר, בכל זאת, נואש. ושמואליק ריכז אז חוגים בעלי משקל — אם כי לא רחבים ביותר, לעיון ולמעשה בעניני ציונות. נעימים הם הזכרונות משנות 1911, שנת צאתו ארצה, כן הכינוסים בבית הדוד אברהם שפירא ובביתו של דוד ליפנהולץ.

נערים היינו אז. מאתנו היו כאלה, אשר טרם הגיעו לגיל בר־מצוה, נמשכנו אחרי הבחורים האלה. היינו עוקבים אחריהם בהערצה, לעינינו, נערי העיירה, נתגלו הבחורים האמיצים האלה, בעלי הפנים המאירים בעמידתם הגאה ובהילוכם הנאה כאנשי מעלה מבשרי תקופה חדשה והיינו עורגים וכמהים לחברתם. ספגנו לתוכנו את שירת הנעורים שפרצה מתוכם והרנינה את לבותינו. לאט לאט ניתן גם לנו מהלכים בתוך החוג הזה, אשר שמואליק ועזריאל טפחו אותו.

שנת 1910 ומקצתה של שנת 1911 (עד עליתו ארצה) רובה של תקופה זו, בילה שמואליק בעיר. אלה היו ימי עליה לאגודה הציונית שהיתה נשענת — אם להשתמש במליצה על ארבעת „עמודי התווך" אלה: שמואליק, עזריאל, שמואל אינגל והקשיש ביניהם יהושע חיזין. הארבעה אלה היוו מטה ראשי לארגון הפעולה הציונית בעיר. כל השעות הפנויות שלהם היו קודש לפעולה ציונית. יום יום היו רואים מבעד לחלון הראוה של השען יהושע היזין, כשהוא בולש במבטו קרבי השעון ואזנו נטויה לדברי שני בחורים, שמואל ועזריאל, בעניני הציונות, ארץ־ישראל וכן בעניני העיר. פעולותיהם היו ניכרות. דבר הציונות החל משמש נושא לשיחה בבית וברחוב, בבית הכנסת ובכל המקומות שהיו בו מתכנסים. הציונות כתנועה עוררה ענין. אלה הארבעה חוללו את הלך הרוח הזה והשכילו גם לנצלו. הם רכשו לתנועה כמה מבעלי ההשפעה בעיר, מחוגי הסוחרים ובעלי מלאכה. אחריהם נמשך גם הנוער, מתלמידי הישיבה והגימנסיה העירונית וכן שוליות של בעלי מלאכה ואכסטרנים. יש לציין גם את הפעולות התרבותיות ביסוד חוגים להשתלמות עצמית, שבתות של מקראות, כל שבת אצל חבר אחר, על נושאים ציוניים וספרותיים. אלה היו הגרעינים הבריאים אשר נזרעו על ידי הראשונים בעירנו, עם שמואליק בראשם. שמואליק יסד אז בשנות 1909/11 חוג דוברי עברית. וזכורים לי ימים אלה ביחוד ימי השבתות והחגים אשר הרחוב המה נערים ונערות. דוברי עברית בחוג זה היה שמואליק גרצולף, מוטל רוטברג, א. שדה לבן, כותב הטורים ועוד. ולאותם הראשונים הננו חייבים להודות, כי כל אשר אתנו משלהם הוא, מהם ניתן לנו.

מסיבת חברים עם שמואל שלאין לעליתו ארצה

יושבים (מימין לשמאל) (רעכטס־לינקס): י. טרומבובולסקי, מ. אורלובסקי. ש. שלאין, ע. אורי (מאליאר), א. שדה לבן. למטה (אונטן): מ. קורלנציק, מ. בונה (ביבר).
עומדים (מימין לשמאל) שטעהן (פון רעכטס־לינקס): א. רוזנפלד, י. חידין, דוד ליפנהולץ, א. ליכט.

מרדכי בונה (ביבר)

הפינה הציונית

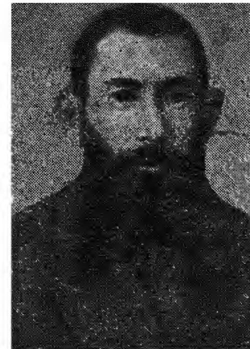
הרחוב הטומרבי, אשר מוצאיו ממרכז הרחוב הסובורי, משתפל ויורד, שולח את זרועותיו שמאלה בינות לבניני הפחים וסוכות העץ התקועים על גבי מורדות העיר (די נידר) שמשמשים למפחות, פחחיות, נגריות ושאר מיני סדנאות למלאכת הברזל והעץ. ימעבר זה של הרחוב הרי פתח רחב לככר גדולה ארוכה ורחבה. לעתים מזומנות משמשת ככר זו למקום משחקים ובילויים שונים: די פערדלאך כעין קרסולה, די מענטשלאך — בובות־עץ, וכן הצגות רחוב, הופעות מוקיונים, מעשי להטים, קרקס וכו׳. משם מתמשך הרחוב ועולה עד בואכה לרחוב הז׳יטומירי.

הרחוב הטומרבי — חנויות ובתי־מסחר משני עבריו. בחלקו האחד הוא שוקק מרוב אדם, בהמה, סוחרים וסרסורים, עגלות וסוסים, רעש המולה, משא ומתן, מקח וממכר, פירוק סחורות וטעינת עגלות והאבק עולה עד לשמים.

מכיון שהגעת לביתו של ר׳ פייסי קרקוביץ בפתח הסאזלקה ממול ביתו של ר׳ משה זאגטובשציק בפנת הסמטא, הרי כאילו נתגלגלת לתוך עולם אחר. כאן אתה נושם אויר אחר. לא ריח נפט, עטרן ודגים נודף מכאן, אלא ריח פשתים מתעשית החבלים של שוזרי החבלים לבני זולוטה וקופרשמיד. כאן אתה מרגיש בריחות של עורות טריים הבוקעים מביתו של משה זאגוטבשציק. כאן מגיע לנחיריך ריח הצמר וריח הקוקט והצמר גפן של הרשל אוריס וריח הנסורת הניתזת ומועפת מתחת למקצועות והמשורים שבידים העמלות של משפחת הנגרים לבית זולוטה הידועה במסירותה לציונות. מאידך, בוקעים ועולים קולותיהם של תינוקות של בית רבן מבתי הספר של אליהו בעל־קורא, רבי ברעז המלמד. משה הרשל אוריס, משה פלדמן והמורה פרידמן. בערבים בתוך בליל הקולות היו נספגים גם קולות התפילה מבתי הכנסת לחסידי קורסטישוב ואוליק. (קורסטישובר און אליקער שולכענס). בערבי הקיץ היתה עינם של העוברים והשבים נמשכת לבית העומד באחת הפינות במורד אל דמות הנשקפת מבעד לחלון הפתוח, דמות עטורה זקנקן זהבהב ומבהיקה בלובן יפיה, חבושה כפה לראשה, רכונה על ספר המונח על גבי שולחן ארוך ורחב. זו היתה דמותו של הרב ישעיהו בארו (רב שיקה דער דיין). והנה מתמלא הבית אנשי הרחוב, הבאים להסתופף בצלו של רבם שכנם. ליהנות מנועם דבריו אם זה בעניני הלכה ואם בענינים המרחפים בחללו של העולם בתקופה ההיא. העינים נטויות לפניו האצילים, כשחיוך נסוך עליהם והאזנים קשובות לנועם דבריו היוצאים מפיו. וראה זה פלא. למרות ידיעותיו הרבות בתלמוד ובהלכה, בקיאותו הנפלאה ועמקותו הוא היה מתחמק מלשאת ולתת בעניני הלכה עם אורחיו שביקרוהו בערבים, ואפילו כשהנסיבות אילצוהו לכך. הוא ידע להטות את השיחה מעניני הלכה לעניני חול, לדברים העומדים על הפרק באותה השעה. וכך היה אומר: עניני תורה ביום בבית הכנסת אחרי התפילה ולא איברי ליליא לגירסא (הלילה לא נברא לשם לימוד). השיחות בעיקר נסבו על מצב היהודים בעיר, פרנסה, מו״מ ומתובלות בסיפור המעשה ובמשל למה הדבר דומה. מענין לענין נתגלגלו השיחות על ארץ־ישראל ועל התנועה הציונית; כאן, כאילו ניצת זיק בלבו של הרב והוא מלהיב בדיבוריו את שומעיו.

הדברים לא נזרעו לריק ולא נפלו על לבות שוממים. רוב מבקריו בערבים שהיו מבין שכניו, ביניהם רבים מבעלי המלאכה, היו אח״כ לציונים ולכך הם חינכו גם את בניהם. הזכרנו לעיל את משפחת הנגרים לבית זלוטה, משפחה ציונית, מאיר חיימן, פייסי

קרוקוביץ ועוד. אנו נזכור לתמיד את ימי שמחת תורה בביתו של ר׳ משה זאגאטובשציק (משה דבורה׳ס) ואת נשפי ט״ו בשבט שסידרו בביתו. רבי משה עצמי יהודי דל וצנום בעל הדרת פנים, איש העמל והעבודה, אדוק בדת, שומר מסורת וציוני נלהב. בכל הזדמנות העמיד לרשות האגודה הציונית את האולם הגדול שבביתו.

משה דבורהס

במעלה הרחוב הטומרובי בעלית אחד הבתים היה מקום משכנו של רבי אליה בעל קורא. רבי אליה בעל קורא היה גם מלמד תורה לילדי הרחוב. לכאורה היה זה „חדר" כאחד החדרים, אבל ה„חדר" של רבי אליה היה נבדל מכל החדרים כשם שרבי אליה כמלמד היה נבדל מכל המלמדים. והוא היה יהודי תלמיד־חכם וגם משכיל אם כי היה אדוק ושומר דת. בחדר שלו למדו גם את השפה ודקדוקה מתוך ספרים המיו־חדים לכך, תנ״ך וספרות. רבי אליה דאג גם לחינוך לאומי וציוני ואמנם היו תלמידיו אח״כ לציונים ומהם אתנו בארץ. נזכור לתמיד את דמותו הנפלאה של רבי בועז המלמד, את רבי בועז אנו זוכרים בערוב ימיו. יהודי תלמיד־חכם ובר אוריין, שומר דת ונאמן למסורת ישראל ולקדשיו. יחד עם זה הוא לא הניח גם את ידיו מהשכלה ומדע. הוא היה אוהב לעיין בספרי מטימתיקה, פיזיקה, ואסטרונומיה. מובן אלה שנכתבו על ידי חכמי ישראל, כגון ספר אלים ליש״ר מקנדיה, איל משולש להגאון מווילנא, יסודות העיבור לחיים זליג סלונימסקי. את תלמידיו היה מחנך ברוח זה. הוא היה מלמד אותם היסטוריה עפ״י „דברי ימי עולם" לקלמן שולמן, „דברי עלילה" של מיכל — „הריסת טרויה" וכו׳. גם עמל הרבה לחבב על תלמידיו את ספרות ישראל ואת הרעיון הלאומי.

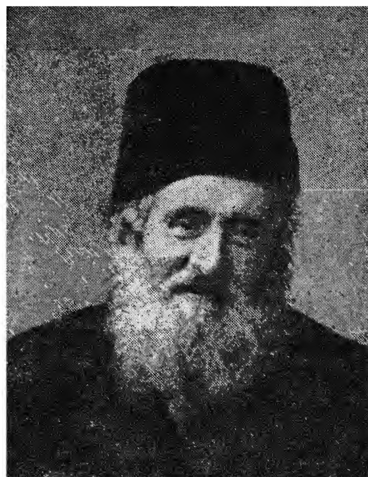
יזכרו לטובה ויבורך זכר כל הדמויות הללו, אשר יד וחלק להם בהכשרת דורנו לעמידה מול המסה והמבחן. אשר הגורל הועיד לנו לקראת קבלת עול המשימה ההיסטורית אשר הוטלה עלינו.

מרדכי בונה

בית סוציאליסטי

מזכרונות ילדותי

הימים, הם ימי ההסתערות של שכבות העמלים והמוני העם המדוכאים ברוסיה הצארית. הדיהם נישאו גם לתוך זוהיל. נערים מגודלי בלורית, ענודי פנסנה (משקפים צובטים) הופיעו בצדי הדרכים בלוית נערות קצוצות־שער. רחש לחש מילא את העיירה. בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, היו מוצאים „פרוקלמציות", אלו הן כרוזי המפלגות הסוציאליסטיות, כתובות על ניר דק באותיות פטיט שבפטיט. כל הפנים לבשו חרדות. ההורים היו חרדים לבניהם ולבנותיהם, שמא נתפסו לתנועה המהפכנית. אוזן הילד קלטה את המלים העטויות סודות מסתורין „אוביסקה (חיפוש), „זאבאסטאווקה" (שביתה), ציציליסט" (סוציאליסט). לפעמים איקלע הילד לאחד הבתים „הנגועים" וספג צלילים מעוררים את הנפש „צלילי החופש והדרור" ; „השבוע", „ברידער און שועסטער" (אחים ואחיות). יש אשר הילד ישב בחברת ילדים בצדי הרחוב ושיתף את עצמו במשחקי

ר׳ אהרן משמקיס

הילדים, והנה עובר בחפזון עלם צנום ויקפוץ אחד הילדים ממקומו, הורה עליו באצבעו ולחש באזני החבורה: הוא, הוא, ציצליסט־ הופנו עינים מביעות קנאה ומלאות הערצה כלפי הילד אשר בא כביכול בסודם של אישי התעלומה והסוד. אותו עלם צנום אז היה „יוסקה, אהרון פיניה — מרדכליס" (יוסף בן אהרון חתן פיניה בן מרדכי), כיום פרו־ פסור למתימטיקה ודיקן המחלקה באוניבר־ סיטה שע"ש בראנדייס בבוסטון.

ר׳ אהרון פיניה מרדכ׳לס הוא ר׳ אהרן צ׳סקיס, אחת הדמויות המפוארות ביותר של הדור הקודם בעירנו זוויהיל. הוא היה בנו של רבי ברוכל — רב ומו"ץ בזיטומיר. יהודי למדן, משכיל ובר אוריין. מתמיד בתו־ רה, בעיון ובקריאה, בקי בספרות אירופה של התקופה ההיא. את בניו חינך לתורה ולהשכלה. נתגלגלו הדברים, שכל בניו ובנותיו של רבי אהרן נתפסו לתנועה המהפכנית ברוסיה. היו בין פעיליה ואישיה המרכזיים. הבכור אברהם צ׳סקיס, ראשיתו דוקא בתנועה הציונית והיה חברו ובן־גילו של מ. ז. פייארברג, ויבדל לחיים — ש. צ. זצר. הוא השתתף כציר בועידת מינסק והיה אחר כך לבן־ביתו ומזכירו של אחד־העם באודיסה. עבר לתנועה המהפכנית והיה לאישיות מרכזית במפלגת הסוציאל־דמוקרטים. נכלא במבצר הפטרו־פבלובסקי ונמלט לחו"ל. חזר לרוסיה בפרוץ מהפכת 1917 ונכלל בין המועמדים בבחירות לאסיפה המכוננת מטעם מרכז הס. ד. כשם שהמועמדות של אחיו — ברוך צ׳סקיס — הוצגה ברשימת המרכז של הס. ר. זכור לי היטב השלישי יוסף צ׳סקיס, בשחר בחרותו: היה אז חד ושנון בהיותו אכסטרן־ לומד ומלמד (חדור הווי יהודי עסיסי) ער למתרחש בעיירה ופעיל במיוחד בשטח החינוך והתרבות. הוא התנדב אז להורות חינם לבחורים מעוטי־אמצעים ושקד על טיפוחה של הספריה העירונית. עודנו נער, הגן בעוז על עניני השוליות של בעלי המלאכה בעיר ובחרף נפש לחם על הטבת מצבם הכלכלי ולהעלאת רמתם התרבותית. לקח חלק בתנועה המהפכנית כאחד מראשי מפלגת ס. ד. בעיר והצטיין בנאומיו המזהירים והחריפים. זכורני את הופעתו ביום א׳ דראש השנה 1905 על שפת הנהר סלוץ׳, בזוהיל העיר, לפני קהל יהודים מגודלי פאות וזקן שירדו לנהר לתפילת „תשליך". יהודים עמדו והאזינו לדבריו ומסופקני אם הגיע אז לשנתו השש עשרה. בהיותו „בארצות־נוד" — קודם בצרפת ואחר כך באמריקה, ובעלותו בשלבים הגבוהים של החברה, בהמנותו לפרופסור במכללת ברנדיס בבוסטון קיים גם את קשריו עם עמו. חזר ועלה על הדרך הסלולה לשחרור האומה וגאולתה. גם הוא עוד זכה בנעוריו לצקת מים על ידו של משורר התקופה ההיא בעירנו מ. ז. פייארברג.

רק אחת מבנותיו של ר׳ אהרון פיניה מרדכלה׳ס נשארה נאמנה ודבקה למסורת היהודית בבחינת „בת ישראל כשרה", זוהי גיטל, הבת הבכורה שנשאה „עוד בנעוריה" טרם „פרצה הסערה" לרבי ליפנהולץ שהיה שו"ב בזוהיל. יתר הבנות לייקה, בשקה וציריל היו מהפעילות ב„בונד" ובס. ד. והיגרו אחר כך, מחשש מאסר, לארצות הברית.

נתן לבנה

עִיר בַּעֲרָפֶל

כְּשִׁיר־יַלְדוּת הַמִּתְנַגֵּן עַד אַחֲרִית
אֶזְכְּרֵךְ, עִירִי. אֶל זִכְרוֹנוֹת־זַאֲטוּט
שֶׁל רֹשֶׁם לֹא־נִמְחֶה, נִשְׁחַל בָּךְ כְּחוּט
לֹא יִרְפֶּךְ, מָשָׁל: עַל לוּחַ־לֵב תַּחֲרִיט.

וְהַיְנוּ־הַךְ אִם זֶה עַרְמוֹן בְּגַן־שֶׁל־עִיר
כֹּה תַּחְמֹד פִּרְיוֹ שָׁחוּם, לוּט לוּט־הוֹד־בַּרְקָן
אוֹ... שָׁלוֹם אֱלִיס. יָנוּקָא־חָבֵר גָּר כָּאן.
סִמְטָה־בְּתוֹךְ־סִמְטָה. גַּם הוּא עַרְמוֹן בָּהִיר.

הָהּ, רַק אֲנִי אֵדַע זֶה סוֹד־זְהַב־רֹאשָׁם
שֶׁל כָּל הַמִּשְׁפָּחָה! מִמְרַח־בֵּיצָה עַל פַּת
(בֵּיצָה אַחַת בְּסַהַ״כּ) — וְסוֹעֲדִים כַּדָּת!

שִׁבְעָה רָאשֵׁי־זָהָב. עוֹד מְכַבְּדִים אוֹתִי...
אָז לֹא הֵבַנְתִּי מַה רָגְזָה שֶׁל אֲחוֹתִי.
הִיא עֲבוּרִי שָׁנִים שִׁלְּמָה קָרְבַּן־אָשָׁם.

מִשְׁפָּחָה

רַבַּת־יוּחְסִין וּצְנוּעָה מְאֹד.
רַבָּנִים כֻּלָּהֶם. סָב וְסָב וְדוֹד וְדוֹד.
וּשְׁאֵרִים. יְהוּדִים קְטַנִּים רַבָּם,
דַלֵּי־בָּשָׂר וְכִיס וּגְדוֹלִים בְּלֵב וָרוּחַ.
אֲשֶׁר כָּל מְלַאכְתָּם בַּיּוֹם, בַּלַּיִל,
לִצְלֹל בְּיָם זֶה, הַנּוֹדָע,
וְלִשְׁלוֹת פְּנִינִים.
לֹא עַל צַוָּאר עֲנָד, לֹא לִנְשׁוֹת הַמִּשְׁפָּחָה חָלִילָה,
כֹּה זַכּוֹת־בָּרוֹת וּמַעֲלוֹת־מְצַטַּלְלָה הָרוּחַ.
לַדּוֹרוֹת הָרְחוֹקִים, יָבוֹאוּ. פְּנִינִים כַּטָּל.
עוּף עִמָּהֶן! אֶפְשָׁר פְּנִינִים הֵן
לְכֶתֶר־שֶׁל־מָשִׁיחַ.

וּנְשׁוֹתֵיהֶן צִדְקָנִיּוֹת לוֹחֲמוֹת כָּל הַיָּמִים
מִלְחֶמֶת גּוּף וָרוּחַ.
צָרִיךְ שִׂמְלָה וְנַעַל. בֶּגֶד, אַף עֵצִים לַהֲסָקָה
וְתַבְשִׁיל בַּסִּיר. וּבַת עוֹד לְהַשִּׂיא.
חַיִּים תּוֹבְעִים הֵן „הָב!" וְהֵן מַחֲשׁוֹת־שׁוֹתְקוֹת.
נוֹשְׁכוֹת שְׂפָתַיִם עַד כְּאֵב לֹא לוֹמַר דָּבָר.
שֶׁמָּא וְחָלִילָה יֵשׁ בָּזֶה מִשּׁוּם סִלּוּק־שְׁכִינָה,
מִשּׁוּם עִכּוּב הַגְּאוּלָּה, מִשּׁוּם...
שֶׁמָּא וְחָלִילָה.

וְכֹה בָּנִים, בָּנוֹת. הָלְכוּ בְּטָהֳרָה. אֵינָם.
מְאֻשָּׁרִים! עַכְשָׁיו יוֹשְׁבִים הֵם
וְקוֹשְׁרִים כְּתָרִים־לְמָשִׁיחַ, מַמָּשׁ.
כָּל־כַּךְ הַרְבֵּה כְּתָרִים!
כָּל הֶבֶל־פֶּה וְכָל שְׁתִיקָה — כְּתָרִים.
כָּל הַמִּשְׁפָּחָה סָבִיב.

רַק אֲנִי עוֹד מִתְהַלֵּךְ עַל אֲדָמוֹת
וְרוֹאֶה. רַק אֲנִי.
יָתוֹם וּבוֹדֵד וְאָשֵׁם וְקָטָן.
וּמְחַפֵּשׂ אֲנִי יְדִיד אֲשֶׁר יָבוֹא,
יֹאכַל עִמִּי בְּצַוְתָּא.
שֶׁמָּא יִהְיוּ בֵּינֵינוּ גַּם דִּבְרֵי־תוֹרָה,
צֵל־צִלְלֵי פְּנִינִים לֹא הִגִּיעוּנִי,
וִינַחֲמוּנִי בִּיגוֹנִי.

חנה שלאין־סלונים

אבא
ר׳ אשר אליהו שלאין

ר׳ אשר־אליק (כפי שנקרא על־ידי בני עירנו) היה בנו של רבי יעקב, סופר סת״ם לפי מקצועו (יוקל הסופר). הוא היה יהודי עניו וצנוע, מתונן בכשרונות ואדוק במצוות בלב שלם (מעשה והזדמן לעבוד בכפר בחדשי החורף ובאין מקווה לטבול בה כדרכו, לפני עבודת קדשו, טבל בפירצה שבקרת שעל הנהר הקפוא), והיה מזלזל במותרות העולם הזה ,שראהו כ„פרוזדור לטרקלין״. הוא הצטיין בזכרון מופלא, זכר על פה את כל התורה (על הקרי והכתיב שבה) והיה עובד בכתיבת „יריעות״ בלי להציץ במקור. כן היה עוסק גם בהגהה ועבודתו זו היתה נקיה ומתוקנת. מאחר שהיה ידוע כאיש תמים ואדוק במצוות ללא סייג, היו רבים דורשים אחר עבודתו. אולם בגודל תמימותו נודע גם בחוסר מעשיות מסחרית ולקוחותיו (סוחרים ומו״ס שהרויחו היטב על עבודתו של סבא) הם הם שקיפחו אותו ללא רחמים, הוא אף לא ניסה לעמוד על זכויותיו. לפיכך שרר תמיד המחסור בבית סבא. הדלות הזו שאבא טעם בבית אביו השאירה עקבותיה עליו ולא נשכחה ממנו לעולם. היא קבעה בהרבה את מהלך חייו ועתידו. שכן טעם העוני המר ההוא המריצו לדאוג ולהבטיח את משפחתו הוא ולהרחיקה מן העוני המנוון. אבא היה מרבה לספר לנו על השעות המרות של הדלות בבית אביו (מאכל „מותרות״ שהסבא היה מרשה לעצמו בימי חול היתה חלה שנשארה משבת טבולה במים חמים ממותקים). מקרה אחד נראה לי כאופייני. ברחוב עבר שר המחוז שמתוך מרכבתו פנה לסבא בגערה על שהוא נועל „פנטופיל״ (מין נעל הדומה לנעל בית) ולא מגפיים, כדרוש (בתקופה ההיא יצא הקצף של הרשות נגד התלבושת היהודית הטיפוסית ופנטופיל בכלל זה). כל כעסו של „הפריץ״ נמוג והתנדף כאשר שמע את תשובתו התמימה של הסבא שאינו נועל מגפיים כי „ניע מאי הרושי״ (אין לי כסף).

נעורי אבא

אבא ירש מאביו כמה תכונות נעלות: כוח זכרון היוצא מגדר הרגיל, דייקנות מפליאה, סדר בעבודה ויושר לב ללא רבב ולזה נוספו עוד הגיון בריא, השקפת עולם

רחבה וחתירה ללא לאות למדע. ואמנם ניצל אבא את כשרונותיו ורכש דעת ומעשים.

הוא נולד בשנות הששים של המאה שעברה — ראשית תקופת ההשכלה ביהדות הרוסית. בגיל שבע למד כבר גמרא. אבל כבר בגיל זה היה משכים כשעתיים לפני שעות ה„חדר" גם בקיץ וגם בחורף, ולאור הנר היה שוקד על התנ"ך שמשך את לבו ואשר לא הורו אותו ב„חדר". מאז הפתיע בבקיאותו בתנ"ך. גם כעבור שנים רבות, כשהיה בוחן את בניו הוא בתנ"ך היה מפליא אותם בידיעותיו המעמיקות. בעודנו רך לימים עבר ללמוד „בעצמו" בבית המדרש הגדול שבעיר ועד מהרה נודע כעלם חריף בעל מוח צלול, יודע להסביר את הסוגיות הקשות והמסובכות, שגם גדולים ממנו היו מתקשים בהן. הוריו קיוו לראות בו „מוסמך לרבנות", אך אבא לא רצה לעשות את תורתו „קרדום לחפור בה" וביחוד לאחר שבדעותיו הלך ונעשה „חפשי" במידה רבה. מבחינת דרישותיו החמורות מהחיים היה דומה לאביו: הסתפק במועט ולא התהדר בלבושו; אבל צמאונו לדעת לא פסק עד אחרית ימיו. הוא הצטיין בידיעת הדקדוק העברי, למד רוסית, ואם כי המבטא שלי נשאר יהודי טיפוסי, הרי את השפה ידע היטב. הוא היה קורא ומעיין בשפה זו בכל ספר שהשיג, החל מספרי מדע וגומר בספרות יפה. כן רכש ידיעה רחבה בלימודים הכלליים, כמו גיאומטריה, פיסיקה, וכימיה ואף היה עוזר אחר כך לילדיו בלימודים אלה, גם כשהגיעו לדרגות גבוהות. הוא היה מדבר על הכימיה כעל מדע העתיד אשר תפתור את כל הבעיות ו„ממנה תיושע האנושות במזון ובכל השטחים האחרים". האסטרונומיה קסמה לו מאד והיה מאחר שעות לאחר חצות ומרבה לעיין בספרי מחקר מסוג זה.

סידורו בחיים ועבודתו

כנהוג בזמן ההוא השיאוהו אשה בגיל שמונה עשרה. תחילה משך אותו גיסו (אחיה של אמא) למסחר, אך הוא מאס בזה מהר ונכנס לעבוד כפקיד וכמנהל חשבונות (מקצוע זה למד בקלות יתירה) בעסק של אחרים. במשך עשרות שנים עבד כ„גזבר" בטחנות קמח אשר קבוצת סוחרי קמח חכרה במשותף מבעלי אחוזה. בעסק היו יותר מ־30 שותפים ובזכות האמון שכל השותפים רכשו לאבא, הודות לשכלו הבהיר, לכושר השיכנוע הבלתי מוגבל שבו, התקיימה השותפות שנים רבות. פנקסי החשבונות היו תמיד בסדר וכל אחד משותפי העסק היה יכול לעיין תמיד בחשבונו הפרטי. הכינוי „גזבר" ניתן לו כי הוא היה אחראי ל"מזומנים", אבל למעשה היה מוטל עליו כל ניהול העסק, שכן רבים מהשותפים היו עסוקים גם בענינים פרטיים אחרים ,נוסף לכך לא סמכו על חבריהם שלהם. ואמנם מסר אבא את מיטב כוחותיו לעבודתו והחזקת הגה „שלטון היחיד" בידיו. כן היה גם מיישב סכסוכים ואי־הבנות בין השותפים.

צמאונו ואהבתו למדע

עם כל היותו מוכר וחשוב בקהל מוקיריו ,נהג בעצמו בפשטות יתירה. סבר פנים שווה היה לו לחשובים שבין „נותני לחמו" ולאחרון העגלונים אשר סידר אתו חשבון בעד הובלת קמח. לכולם התיחס בפשטות ובאמיתיות, שכן בכל אחד העריך את ה„אדם" שבו, חולשה יתרה היתה נודעת לו לבעלי כשרונות ועל כל גילוי של „ניצוץ" היה שמח כעל מציאה רבה. הוא היה מספר בסיפוק כיצד הוא שם לב בזמנו לנער אחד בבית הכנסת הטלנאי והכיר בו שנועד לגדולות. ואכן, כשגדל הנער, הצדיק את נבואתו של אבא והיה לגדול, היה זה ש. צ. זצר, שעוד בחייו של אבא נתעלה ונודע כאיש מדע וסופר בישראל.

האופי המוצק של אבא, רוחב מבטו, קנאותו ליושר וביחוד הצלחתו להחזיק ולנהל את השותפות הקשה של טוחני הקמח, גרמו לאבא, שנתפרסם בעיר וגם מחוצה לה כמוסמך ליישב סכסוכים וכ„בורר" מובהק בעניני מסחר, ירושה וכדומה. לכן היו פונים רבים לאבא והיו סומכים על הגיונו בבירור הענין ובהוצאת משפט צדק. מטעמי עיקרון לא הסכים לייצג צד אחד, כי חשש שמא יתגלה בזמן הבירור ש„הצד שלו" אינו צודק. ולפיכך קיבל עליו בוררויות רק כנאמן של שני הצדדים גם יחד אם כדן יחידי או כשלישי בבוררויות זבל"א. בשכלו החריף היה מגלה מוצא גם במקרים מסובכים ביותר והיה מחסל סכסוכים שנמשכו לעתים שנים רבות לסיפוק הצדדים היריבים.

השנים היו שנות משבר. ומחוסר אשראי ל„אדם קטן" פשטה בעיר מגיפת „פשיטת הרגל". אבא היה בין היוזמים הראשונים והמייסדים של הבנק היהודי (מוסד קואופרטיבי להלוואות וחסכונות), מפעל זה היה „ילד שעשועיו" וכחבר ההנהלה מסר למפעל זה, בהתנדבות, הרבה מכוחותיו ומזמנו, אף נלחם שמוסד זה יהיה מוסד דימוקראטי עממי באמת, והפעיל גם אחרים לכך. הוא היה בין המפקידים הראשונים וניצל את כל כוח השפעתו (ובהצלחה) שגם חוגים אחרים ינהגו כמוהו. אבא ראה את „שכרו בעמלו" כאשר המוסד התקדם ושימש גורם וסעד לשכבות עממיות רחבות של האוכלוסיה היהודית בשנות המשבר ההן.

חוג המשפחה

קשה להעלות על הדעת שאיש טרוד זה בענינים מענינים שונים, ידע בימי שבת ומועדים „לשכוח" דאגות ימי חול, ועניני ציבור מטרידים והיה מתמסר למסגרת המשפחה. עם כניסת השבת או החג היתה מסתלקת ממנו הרצינות והדריכות ונחה הרוח הטובה של עדון ורוך. הסעודות היו נערכות כפי המסורת, עם הזמירות לשבת בנעימה לבבית ושאר המנהגים המקובלים. הוא היה מזמר ומפזם כמה ניגונים שהוא זכר. ניגונים אלה קשורים בזכרוננו עם דמותו עד היום. על ניגון אחד היה מספר כי בימי ילדותו נסע עם אביו לרבי (מטלנה?) ובחזרם דרך היער למדו החסידים מפי הגויים את המרש הרוסי „מאחורי פלבנה", החסידים אימצו את המרש הזה והוסיפו לו נימה נפשית יהודית עצובה. אבא היה שר ניגון זה על שלושת חלקיו ומשננו לילדי הבית. הוא היה אוהב לשיר ברגש את השיר המפורסם על צוואתו של הרש לקרט ובהתלהבות שר בחגים את הזמירות. פולחן זה של שירה היה משרה חגיגיות ומנעים את ימי הנופש והמנוחה. אז גם הרגשנו את כל חום אהבתו אלינו ורצונו להנעים את חיינו.

בלילות שבת, לאחר הסעודה היו מצטרפים למשפחה אחותנו דבורה וגיסנו אהרן וכמה נעימה היתה שבת כל המשפחה גם יחד. על פי רוב היה גיסנו קורא לפני כל המשפחה באידיש (למען תשמענה גם הנשים) סיפור חדש מספר או מן העתון. לרוב היו אלה מסיפורי שלום עליכם, מנדלי, פרץ, שירי פרוג וכדומה. מסיבות אלו של „עונג שבת" בהם נוכח אבא, גרמו לנו נחת רב והרימה את רמת המסיבה. כי רב היה הכבוד וההערצה שרכשנו לו, נוסף לזה שאהבנו אותו ללא גבול.

מסירותו ונאמנותו למשפחתו עברה כחוט השני בכל מסכת חייו. לאמנו גילה תמיד יחס של כבוד אמיתי, שאל בעצתה בכל ענין חשוב הנוגע למשפחה ומתחשב בדעתה. גם אותנו הדריך לקיים מצוות „כיבוד אם". הוא היה חוזר ואומר, שאף כי מקובל וידוע שאשה אינה מסוגלת בדרך כלל לשמור סוד, הרי שאמנו יוצאת מכלל זה. ללא פקפוק היה מגלה לה את הטעון שמירה בסודיות ואמנם לא אוכזב אף פעם. כמעט שלא יאומן,

אבל עובדה היא, שבביתנו לא הרימו ההורים יד על הילדים. ואבא היה מטיף על כך גם לאחרים. אמנם הוא מסכים כי באין ברירה מותר אפילו להלקות ילד לשם חינוך, אבל בתנאי, שמעשה זה ייעשה לא לשם הרגעת הכעס של המלקה, כי אם לאחר שהכעס יפוג ועל ידי כך לא יגיעו ההורים לידי הלקאת הילד. אבא היה לא רק נאה דורש, אבל בדבר אחד לא עמד במבחן, שכן למרות זה שהטיף לחינוך ללא פינוק לשם חיסון יתר של האופי, הרי היה הוא בעצמו מלטף ומנשק את ילדיו, וטעמה של נשיקת אבא במצח בכוונה להוציאנו משינת בוקר, לא פגה עד היום...

הכנות לעלות לארץ־ישראל

אבא החליט, להפתעת ידידיו ומוקיריו, לעלות לארץ־ישראל עם בני משפחתו. רבים וטובים לא יכלו להבין את צעדו זה, שאינו מתאים כלל לאדם „מיושב בשכלו" כמוהו. היה זה בתחילת הקיץ של שנת 1914, אחרי שביקר בעירנו אחינו שמואל, שעשה שלוש שנים בארץ־ישראל. אהבתו של אבא לארץ־ישראל היתה רומנטית. הוא היה ציוני בכל לבבו ושנא את „הגלות המרה". דעתו היתה, כי מחובתו של כל יהודי לעזוב את רוסיה „ארץ הדמים". לא מעט חשב על הגשמה עצמית ציונית. אבל החוק התורקי עמד לו למכשול. ידוע היה אז, שכל הנכנס לארץ־ישראל מקבל מהשלטונות התורקיים „פתקא אדומה", המחייבת אותו לעזוב את הארץ כעבור שלושה חדשים. אמנם הסדרים של אז לא הפריעו לעולים להישאר בארץ וגם ה„באקשיש" עשה את שלו, אבל אבא היה מטבעו איש משמעת ושומר חוק וברוחו התנגד לנוהג זה. נוספה לכך דאגת האחריות כלפי המשפחה והחששות מפני כשלון: חיי העוני של ימי הילדות בבית אביו מנעו אותו מכל צעד העלול להביא לידי התמוטטות חומרית. נסתיימה המלחמה הפנימית בנפשו רק אחרי שקיבל הסברה נאמנה מאחינו שמואל. והחליט „לעשות צעד זה". אך ביולי 1914 פרצה מלחמת העולם ושמה לאל את כל התכנית הזאת. אכן העסקים כבר היו מחוסלים, התנהל כבר משא ומתן על מכירת נכסי הרכוש, אך ביצוע העליה נתעכב ובוטל ואבא לא זכה להגיע לארץ כיסופיו.

מלחמת העולם הראשונה

מלחמת העולם הראשונה הרסה את מעמדו הכלכלי מחמת האינפלציה, מאחר שכל חסכונותיו של אבא היו מרוכזים במזומנים (מפני ההכנות לעלות ארצה). בתחילת המלחמה הציעו לו חוכרי טחנות הקמח, שיעשה עמם שותפות והבטיחו לו שיתעשר בימי המלחמה. אבא נמנע ממעשי ספסרות בימים אלה ולא רצה להתעשר על חשבון הדם השפוך. יותר גרוע היה בשבילו המשבר הרוחני: נתערערה השקפת עולמו. הוא כה האמין בקדמת האנושיות, במוסר, בצדק ובמדע המודרני והנה נתגלה לו במפתיע שהמדע (ילד שעשועיו) הצליח רק לשכלל כלי משחית מודרניים. ענין זה גרם להתמוטטות בריאותו. מחלתו היתה ממושכת ודוקא בימים ההם עמדנו על תכונותיו הנפשיות והנעלות. הוא סיפר לנו אז על חלומות נעוריו ועל שאיפותיו למסע השתלמות באירופה המרכזית ואיך התלבט בשאיפתו זו, שכן עקירה כזאת מהמסגרת המקובלת נחשבה בימים ההם כהמרת דת ממש. הוא ידע שמעשה זה היה שובר את לבה של אמו והורס את בריאות אביו ואת מעמדו הכלכלי. לכן ויתר על משאת נפשו ונשאר בבית הוריו. אז גילה לנו גם על המשבר הגדול בחייו, שקדם למשבר מלחמת העולם. הדבר היה בזמן שאחינו הבכור יצחק נאסר בביאליסטוק בזמן שפעל בין פועלי בתי החרושת בשם מפלגת ה„בונד". הידיעה המעציבה

שיצחק נאסר לאחר שהתנגש עם המשטרה ושוכב פצוע בבית חולים ממשלתי — שברה ממש את רוחו.

מחולשתו הפיסית ורוחו הנעכרה לא התאושש אף בזמן המהפכה הגדולה ברוסיה של שנת 1917. ההתלהבות והשמחה שתקפה את כל תושבי הארץ, ושגם היהודים בכללם נסחבו אחריה — לא עודדה את רוחו ולא נסכה בו כל תקוה. להיפך, מתוך שהכיר את הבורות של עמי רוסיה וידע את תולדות המהפכה הצרפתית ותוצאותיה, התהלך כאבל בין השמחים ומנע את עצמו מלהפריע את השמחה וההתלהבות של הרבים. לצערו התקיימה נבואתו השחורה. כבר בשנת 1918, מיד לאחר המהפכה הבולשבית, התחילו הפרעות באוקראינה. יסורי גיהנום אלה הכריעוהו ובסוף חודש ניסן תרע"ח, הלך מאתנו אבינו היקר. בני המשפחה התנחמו לא פעם בעובדה שאבא ניצל מן הפורענויות ולא ראה בעיניו את הפגעים, שעברו על יהדות אוקראינה, לאחר שנת 1918, ואשר הוא עם כל ראיתו את הנולד, לא שיער ולא תיאר כזאת לעצמו גם ברגעים הפסימיים ביותר.

הרב ירחמיאל קומין, ברוקלין

הרה"ג ר' יואל שארין — העילוי

(קוים לדמותו)

אינני מתכוון במאמרי זה למסור תיאור ממצה של האיש הדגול והקדוש הזה, — לא אני המוכשר לכך — מכיוון שלא הייתי במחיצתו אלא שנה אחת בלבד, כאשר למדתי בישיבה שהוא עמד בראשה.

אולם אי־אלו קוים ושרטוטים מדמות דיוקנו ואישיותו שנחקקו בזכרוני מימי נעורי, אתאר בפניהם של בני עיירות קוריץ ווזוהיל שזכו ליהנות מזיו תורתו במשך תקופה שלמה, וגם לקיים כבוד רב.

זכירנא כד הוינא טליא, בגיל של 14 שנים לקחני אבי ז"ל לדרך רחוקה לעיר זוויהל בווהלין כדי שאלמד בישיבת העילוי מפולטבה. נסעתי בחשק רב, כי היה זה מן הדברים הרגילים בארץ ליטא להיות גולה למקום תורה, ורוב בני התורה נתנסו בזה. העיר זוויהל היתה גדולה ויפה יותר מעירנו הקטנטונת דיליאטיץ. נהניתי מיפי המקום והייתי שמח ושבע רצון. אולם לאחר זמן קצר, כשאבא חזר לדרכו הביתה ואני נשארתי לבדי במקום החדש והזר עבורי נתבלעה שמחתי ותקפוני געגועים הביתה. מטבעי הייתי איסטניס וכרוך אחר הורי ובפרט אחרי אמי נ"ע. רגשי חרטה אפפוני במלוא תקפם; מדוע הסכמתי לרצונו של אבי לנדוד למקום מרוחק כל כך? לאן נסתתרה בינתי? איך לא חזיתי מראש אחרית דבר? הרעיונות האלו מררו את רוחי, לימודי היו עלי לטורח, בבחינת „כפה עליהם ההר כגיגית". לא חזרתי בכל זאת הביתה משום שהדבר היה כרוך בהוצאה גדולה, וכיצד אגרום היזק כסף לאבותי הדחוקים בלאו־הכי? וכיצד אַמרה את פי אבי, ואני מטבעי כבר בילדותי הייתי בעל אחריות ונושא בעול? החלטתי איפוא להישאר בישיבה לשנה תמימה. בנין הישיבה היה עלוב מאוד, הוא שימש הן כמקום לימוד, והן כמקום לינה לחלק מהתלמידים. ארוחותיהם היו „ימים", כמנהג דורות עברו. רובם של בני הישיבה היו בני עניים ודלת העם ולכן שבעו רצון ממצבם הכלכלי הזה... היו לומדים מתמידים בלימודם יומם ולילה ממש, העששיות בישיבה נכבו רק למספר שעות באשמורת השניה. כמה מן התלמידים היו לומדים ב„משמרות" במשך כל הלילה בלי הפוגות. מה היתה שיטת הלימוד? על התלמידים היה ללמוד על פה את כל דפי הגמרא שלמדו ולדעת

תוכנם על בוריו. שיטה זו היתה חובה על כל בני השיבה, זה היה סדר הלימוד שנקבע ע״י „העילוי״ והר״מים אחרים שהיו למדנים מופלגים. „שיטת לימוד״ זו דרשה מאת לומדיה התמדה מופלגת והיתה קשורה בהשגחה קפדנית ובמשמעת חמורה מעין צבאית. עול ברזל הושם על צווארי, ובצירוף עם תנאי חיי הקשים בנכר היה בשבילי המשטר הזה מעמסה כבדה ושיעבוד קשה.

למרות זאת נשאתי הכל בדומיה, ואפילו מתוך רצון עז להתרגל ולהסתגל לסדרי הישיבה. הגיעתני לכך אישיותו של העילוי. יחסו האבהי לכל בני הישיבה היה ניכר ומורגש אפילו אצל עלם צעיר כמוני. כאב אמיתי דאג הן להתקדמותם בלימודים והן למחסוריהם הגשמיים. יחסו זה בלט מתוך הנהגתו, מתוך שיחותיו, ומתוך מבט עיניו. אמנם התאמץ לפעמים להיראות קפדן ודקדקן ומטיל אימה על התלמידים במידה מסוימת, אבל לא נמשכה הקפדנות אלא שעה קלה בלבד, היא היתה מלאכותית ופגה במהרה, במקומה באו חיוך קל על שפתיו, מבט מלא רחימותא, פנים קורנים טוב לב ונועם הליכות.

זכורני, כי התייחס אלי במיוחד בחיבה וחנינה, אשר מצאו את ביטויין לא במלים, אלא ברגש חם. הבין לנפשו של הבחור הצעיר שהרחיק נדוד בארץ ליטא וזקף זאת לזכותי וגם ראה כי המשטר החמור כבד עלי, ובכל זאת אינני בורח כתינוק מהחדר.

אם כי שנה אחת בלבד ראיתי את האיש הדגול מרבבה, נחרתה דמותו הרוחנית בלבבי למשך כל השנים והייתי רוחש רגשי אהבה אליו כל הימים.

כשלמדתי אחר כך בישיבת ולוזין, בימי כהונתו של הר״מ ר׳ רפאל שפירא, שמעתי כי העילוי מפולטבה למד גם הוא בנעוריו בישיבה זו שנוהלה אז ע״י הנצי״ב. סיפרו לי, כי חביב היה העילוי על הנצי״ב בעד מוחו החריף ובגלל מידותיו הנעלות כי היה העילוי איש המוח ואיש הלבב גם יחד ושני אלה נשתלבו באישיותו בהרמוניה גמורה.

כגדולתו בתורה ובצדקות כן גדולתו בדרש ובכשרון הדיבור. זכורני ליל תשעה באב אחד אחרי אמירת הקינות אסור היה ללמוד ורוב בני הישיבה שכבו לישון. העילוי נשאר בישיבה, נצטדד לקרן זוית, התיישב על הרצפה והחל דורש מדרש איכה בפני מספר מצומצם של בחורים ואני בתוכם. ביאוריו ומדברותיו היו מתוקים מדבש ובדרשו געה בבכי ואנו השומעים נמשכנו אחריו ובכינו כולנו בחבורה.

מישיבת זוויהיל נמשכו תלמידים הרבה לישיבות ליטא ופולין שנהיו שם במרוצת הזמן לגדולי תורה. כמו כן העשיר את והלין גופא בלומדי תורה והעמיד תלמידים הרבה. אפשר למנות את עילוי בין יחידי הסגולה שהרביצו תורה במסירות לב לשם שמים ואשר נתחבבו על תלמידיהם ועל כל סביבותיהם במידתו של ר׳ אליעזר בן ערך „לב טוב״.

ר׳ זאב וואלף השו״ב ז״ל

חובה נעימה היא לי להעלות את זכרונו של אדם מצוין, למדן, חסיד, חכם ואיש האשכולת, ר׳ זאב וואלף ז״ל, שו״ב בזוויהיל.

כשהביאני אבי ז״ל, בהיותי בגיל י״ד לישיבת זוויהיל, דאג לסדר בשבילי ארוחות יום יום בבתי נכבדי העיר העשירים מידידיו ומקורביו בזוויהיל, ועל יום השבת אמר לי, שאהיה אורחו התמידי של ידידו המכובד, ר׳ וואלף שו״ב. משפחה גדולה בליע״ה, בית מלא אורה ועונג שבת היה נוצץ מעיני כולם. ראיתי כי עשיר הוא הבית הזה באוצרות תורה

וחסידות, והשליט על מכמניה היה ראש המשפחה ר׳ וואלף. כל בני המשפחה היו מקשיבים קשב רב לדבריו הספורים, ואת כולם נהג לא ביד חזקה, אלא בדברי נועם. יראתי מפניו יראת הכבוד, כי כולו היה אומר כבוד.

משחר טל ילדותי היה לי הכשרון להרגיש „ולהריח" אדם אם גדוש הוא בתורה וקנאתי היתה רבה, הן לנערים בני גילי, והן לגדולים מקרוב ומרחוק, מתי אגיע גם אני למדרגתם. זכורני כי גם ביחס לר׳ וואלף הייתי מרגיש אותה קנאה.

מר אבא ז״ל היה נוסע כל השנים באוקריינא, אם כי היה ליטאי והיה יוצא ונכנס בביתו של הגאון ר׳ יצחק אלחנן. בקובנא רכש לו ידידים נאמנים ומכירים בין שדרות הרביים ואנשי השם, והיה חביב בעיניהם. זכורני כי היה מזכיר את שלושת אנשי השם אלה בחיבה ורגשי כבוד. הרבי מהורניסטפול פלך קיוב, ר׳ שלום בער טברסקי, חתנו של ר׳ חיים צאנזער. גדול בתורה עמוד האמת ואיש מופת. השני היה ר׳ הערשל גינזבורג מזלטופול, ש״ב של הגביר הידוע בקיוב, מלומד, בלשן, י״א ונועם המידות. אומנותו היתה מסחר, אבל את עוזריו ומשרתיו בבית מסחרו היה מחשיב במדרגת שותפים והוא לא התערב במסחר. והשלישי הוא ר׳ וואלף שו״ב, אשר החשיבו מאוד בעד תורתו וחכמתו.

אשרי בני משפחתו שהיה קברניטם. ואשרי אנשי סביבתו והקרובים אליו שנהנו מאורו והודות לבנו מרדכי בונה, הוא זכה לעלות לארץ הקודש והגיע שם לזקנה מופלגת.

יהא זכרו ברוך!

יונתן שלאין

ר׳ אייזיק ארבטמן — פעילותו הציונית ועסקיו*

מתוך רטט שבלב אני מעלה זכרונות לציון דמותו של איש יקר וצנוע זה ר׳ אייזיק ארבטמן, אשר במעשיו הברוכים יש גם משום טרגיות לאור האכזבות הקשות שנחל בחייו.

היו קיימים בעירנו חוגים שנטו לציונות גם בתוך הקשישים. אולם מספר פעילים המושכים בעול באופן ממשי, היה קטן וביניהם בלט במיוחד ר׳ אייזיק. שיתופו המלא בפעולה הציונית היתה לה משמעות רבה באשר יחס הציבור לציונות היה כלאוטופיה, ולעוסקים בה כלבעלי חלומות. ובהשתתפותו, הידוע כאיש המעשה, רחוק מענינים בלתי ריאליים, היה מחזק את מעמדה של קבוצתנו הציונית בתוך קהל קטני אמונה.

זכורני את אביו ר׳ זוסיה „המלמד מאנפולי" איש שיבה, קטן קומה, לבוש קפוטה ארוכה וחבוש קשקט משי וכיפה בלטה ממנו על ערפו. מלאכת הקודש של מרביץ תורה בישראל — שכרה אינו מרובה, מכאן שנעוריו של ר׳ אייזיק לא עברו עליו מתוך רחבות. גם בהגיעו לאמידות אין ר׳ אייזיק מתמסר לחומרנות ולא במעט היה „חוטא" כלפי עסקיו בהקדישו את זמנו ומסירתו לעניני הציונות.

קשרי עם ר׳ אייזיק החלו מימי פעולתי בהפצת חברות „הקופיקה ביבליוטק", בולי הקה״ק וכו׳. עודני נער והוא כבר מותיקי הפעילים. נזכר אני, כי אף בזמן העבודה ורעש המו״מ עם הלקוחות, כשהיה מרגיש באחד מחברינו מתקרב אליו בצעדים זהירים מתוך חוסר העזה לבטלו מעסקיו, שונתה מיד דמותו המתוחה, על פניו הופיע חיוך מלבב כמשתדל לשכנע את חברנו שאינו מיותר כאן וכי הוא שש לביקורו המוציא אותו מחיי שעה לעולם המהוה עבורו חיי עולם.

* תמונתו בחלק האידישאי.

את עסקיו התחיל ר׳ אייזיק מבית מלאכה קטן לעיבוד מוצרי נייר ותעשיית חותמות גומי. מפעלו התפתח ובית המלאכה היה למפעל תעשייתי מצויד במכונות, ובמכשירים ומעמדו התבצר. עם ההתפתחות העניפה של עסקיו, הוא ממשיך במלאכת החותמות גם בעבודת ידיו, כי ראה בעבודת כפיים מצוה שאין לותר עליה.

למרות היזמה שר׳ אייזיק פיתח בעסקיו והגיע לאמידות וקנה שם טוב בחוגי המסחר, ראה בכל הישגיו אך ורק אמצעים למטרות נעלות יותר. פורקן מעניני החולין וסיפוק מלא היה מוצא בחברת הצעירים אשר דאגת הפרנסה מהם והלאה והשואפים לאידיאלים רמים. והיה נכון להפקיר אתם מזמנו היקר, לטובת הרעיון המשותף. פעילותו ומסירותו ללא לאות הוערכו גם כראוי ע״י החוג. באשר הדרכתו ועצותיו הנאמנות שימשו תדיר נושא וגורם מכריע להתחלת הפעולה.

בחדר המלאכה של ר׳ אייזיק התקיימו ישיבות והתיעצויות. להסדר זה נודעה חשיבות באשר התקהלות של מספר אנשים היתה אסורה והוא העמיד את בית המלאכה שלו לרשותם של קבוצת הנוער „פרחי ציון״ (אשר כותב הטורים האלה ואחותו היו בין פעיליהם), הזכרונות של האסיפות והפעולות במקום קשורים ושזורים עם אישיותו של ר׳ אייזיק וחדרי המלאכה שלו.

המנין הציוני המסורתי

עם כל התחמקותו מפירסום יתר, הובלטה בכל זאת אישיותו במסיבות ציוניות ובמיוחד במנין הציוני המסורתי בשמחת תורה. במנין זה הופיעו אנשים מחוגים וגילים שונים, בהם גם מאלה שבקושי נתפתו לרכוש שקל לעצמם. אז לא היה איכפת לו להופיע כ„כנור ראשון״ ולנצח על הצרמוניה, כפי שהתבטא. בהדרכתו חולקו „עליות״ ויתר הכיבודים. לאחר התפילה היה משמיע את דבריו בטעם, מתובלים אמרות שנונות שהיו אחר־כך ל„אמרות כנף״ והיינו שמחים שדמותו הרוחנית העשירה התגלתה לפני הקהל הרחב.

עניני החינוך

כמעשה שאין לדחותו, ראה ר׳ אייזיק את ענין יסוד בית ספר עברי. הקשיים היו מרובים ביותר, הורי הילדים נמנעו מלהשתתף בפעולה ומרובים היו גם המתנגדים. ר׳ אייזיק עורר גם אחרים לפעולה וביזמתו הובא העירה המטיף הלאומי ר׳ יהודה לייב לוין המכונה בשם „יהל״ל מסלוצק״. המטיף הופיע בבית המדרש שהיה מלא מפה אל פה. בנאום חוצב להבות הלהיב את שומעיו. גם אחיו של כותב הטורים, שמואל (שמואליק אשר אליקס), שחזר לעירנו מלימודיו באודיסה ושהתחבב על הקהל בנאומיו הציוניים, נרתם גם הוא לפעולה, להופעות מצומצמות בחוג ההורים ובפומבי בבית המדרש הגדול בנושא הנדון. המלחמה היתה נטושה נגד החינוך הזר שחדר לשכבות רחבות של תושבי העיר. מחוסר מקומות בבית הספר העירוני (הרוסי) מסרו ההורים את ילדיהם לבתי הספר בכפרי הסביבה וגם לבתי הספר של הכְנסיות, בלי להתחשב ברמתם הירודה והסביבה העוינת. על פעולה זו להכשרת הלבבות וביצוע ההכנות המעשיות ליסוד בית הספר ניצח ר׳ אייזיק בעצמו. הוא נתקל גם בהתנגדותם של אנשי הדת שרצו להשבית את המפעל בטרם התגשמותו. ר׳ אייזיק גילה כדרכו התמדה עקשנית ובית הספר הוקם לאחר זמן.

ר׳ אייזיק בעליתו הכלכלית

מלחמת העולם הראשונה אשר החריבה אזורים שלמים של תחום המושב היהודי

ברוסיה מחד, קידמה באזורים הקרובים לחזית את המסחר והתעשיה והעשירה את העוסקים בה, מאידך. ר׳ אייזיק אשר פעל כיצרן וסוחר, ביסס בימים האלה את מעמדו הכלכלי. הוא רכש את בית הדפוס של גרשונוב (אחד משלושת בתי הדפוס בעיר) והתגלו לפניו אפשרויות חדשות לסיפוק כיסופי היצירה שלו. הוא ריכז ברשותו אוצר רב של סוגי אותיות שונים ונפתח כר נרחב לארגון יעיל במפעל הדפוס. הרחיב גם את תעשית הנייר שלו ונהנה מהישגיו בעבודה ובמסחר.

בתקופה זו הגיע להישגים חמריים חשובים והוא גם במלוא כוחותיו הרוחניים והכלכליים. בימים אלו שותקה הפעולה הציונית, והוא נקט אז בפעולה נמרצת לביצורו של החינוך הלאומי והציוני וחיזוקו של בית הספר העברי. יש להכין עתודה לאומית. בן עירנו המורה והסופר ואהל (נזכר לחוד בספר) מכהן כמנהל בית הספר ועם גיוס חבר מורים ממשיך בית הספר בפעולה מבורכת כמוסד לאומי מודרני. ר׳ אייזיק משתתף בקביעות בועד המפקח. על ידי בית ספר זה ניתנה למספר ניכר של ילדי עירנו, הזדמנות לקבל חינוך כללי ועברי־ציוני ללא כל הרגשת נחיתות והתבטלות. אין ספק בדבר כי לא רבים מהם שעלו ארצה או יצאו לארצות אחרות וגם אותם מהחניכים שנשארו ברוסיה יונקים עדיין משפע ההשפעה שקבלו בבית ספר זה.

מהפכת פברואר

שנת 1917. מהפכת פברואר באה עם הניצנים הראשונים של האביב. כולם מרגישים שעם האביב בא גם החופש לעמי רוסיה. הפעולות של המפלגות הפוליטיות פורצות כזרם מים כביר, עם פריצת סכר, על פני נהרות. הדור הצעיר שר׳ אייזיק פעל אתו יד ביד מאז תקופת 1905, בהיותו גם אז בחוג זה בבחינת „זקן״, לא היה כבר ברובו המכריע בעירנו. היגרו לחו״ל (אחד מהם עלה ארצה — אחי שמואל), אחדים גויסו לצבא או שהתפזרו במרחקים. פרחי הציונים, שרק לא מזמן ראה אותם ר׳ אייזיק באסיפות ציוניות, השרים שירי ציון במסיבות ושישים לכל שליחות מפלגתית — גדלו לפתע והתיצבו במאורגן לפניו, מוכנים לפעולה. מה גדולה היתה שמחתו והתרוממות רוחו עם היפגשו אתם בהציגם לפניו תכנית פעולה ציונית מקיפה.

(גילם הממוצע של הציונים החדשים היה 17 שנה). ר׳ אייזיק היה נרגש מאוד להופעתם והתאמץ לקרבם אליו והבטיח להם מצדו שיתוף פעולה מלא ללא סייג.

על השתתפותו המלאה של ר׳ אייזיק בפעולתנו עם מהפכת פברואר אפשר לעמוד מתוך אפיזודה דלהלן המציינת גם את חיבתו לעבודת כפיים. היה צורך להדפיס את כרוזינו הראשונים מיד לאחר המהפכה בקשר לפעולה ציונית בעיר. חיבור הכרוז והדפסתו ברוסית לא היוותה כל בעיה. אולם צריכים היינו לפנות לקהל בכרוז ביידיש. לצערנו נתגלה לנו, כי מערכת האותיות העבריות בדפוסו של ר׳ אייזיק דלה, מספר אותיות לסוגיהן אינן מתאימות לצרכינו. במין קונדסיות נעורים קופץ ר׳ אייזיק לפעולה, ביחד אתנו מחדש את הכרוז בכדי להתאים לאפשרות הסידור להדפסה, של הכרוז שהתחיל במלים: „די אלטע מאכט איז געפאלן אאונטערגעראבענע פון זיך זעלבסט״ וכו׳.

עם התגברות הרעש והפולמוס המפלגתי המופרז, מיטינגים, חגיגות ומלחמת הבחירות, לא נתפס ר׳ אייזיק לרעש הרחוב ואין הוא מצפה לגדולות מזה, כשהוכח לו כי מתגלים עסקנים ציוניים חדשים השׂשים לפעול בנסיבות החדשות וביחוד עם הרתמה של קבוצת ה׳ א. מלופ (הנזכר בספר זה לחוד) עם מר פינס בראש, הפועלים ביד רמה, הצטמצם הוא בפעולה שקטה וצנועה.

קלוב ציונים כלליים

חורף 18—1919. סערת החגיגות ובולמוס מלחמת המפלגות שכך, ירח הדבש של המהפכה עבר כבר מזמן. גם התכניות הציוניות שצצו בימי הגאות של המהפכה נגוזו. על עירנו עבר פוגרום, ממש, כהלכתו... הגרמנים הספיקו לכבוש את אוקראינה וגם לעזבה וממשלת האוקראינים באה במקומה. סכנת פוגרומים מוסיפה לאיים. כיסי האנשים מלאים חבילות „קרנקים" ו„לופטות" אשר ערכם בשוק יורד מיום ליום. הגיעו ימים אפורים והתפכחות מ„שיכרון" המהפכה. הציוניות חודרת לחוגים רחבים בעיר ורואים בה את הפתרון ההגיוני היחידי.

בתקופה ההיא הושלמה בינתים ההגדרה העצמית של הצעירים כ„צעירי ציון" עם מגמה עמלנית הכפופים למרכז אשר בקיוב. צעירי ציון משתפים פעולה עם הציונים הכלליים בניגוד ל„פועלי ציון" אשר עמדו בעקביות מחוץ לכל מסגרת של תנועה ציונית אחרת.

ר' אייזיק שוב בראש הפעולה. קבוצת צעירי ציון עומדים בקשר הדוק אתו, ביזמתו נוסד קלוב ציוני ברחוב טומרובסקי בלב אזור מסחרי רועש. מתגלה כר נרחב לפעולה. ההרשמה של אנשי העיר לציוניות מקיפה הפעם חוגים רחבים של סוחרים, בעלי מלאכה וכו' מתלקטים עשרות ומאות אנשים עממיים, ציונים ותיקים וחדשים, מהם חוג עסקנים חדש הפועל יד ביד עם ר' אייזיק ומתמסרים ומוכנים לפעולה.

נראה בפעולה זו ר' אברהם שפירא השוחט (על אישיותו מסופר בספר לחוד). יהודי בעל זקן פטריארכלי, עם עיני ילד כחולים. איש אשר הציונות היא משוש חייו והמסכן לא מעט יום יום את פרנסתו ומעמדו בשל הציונות, בהקימו נגדו את הרבי ר' שליומקה „זולל הציונים" ואנשי דת אחרים. בשיחת רעים נלבבת — מעורר קולו השקט התרגשות כשהוא שר את שירי ציון הותיקים מימי חיבת ציון.

בחוץ אימת פוגרומים, העיר מנותקת, השלטון רופף, ובקלוב הציוני שיחות על עליה, הצהרת בלפור, ממשלה ציונית בארץ (שמועות שהופצו אז) ור' אברהם שר בסיום בקולו הנעים את „די סאכע" ושירים המוכיחים את ותיקתו בציונות אשר גאותו היה עליה.

התמסרות לקלוב ופעלתנות הראה ר' משה הכט. פנים חדשות ישנות בעיר. הוא היה אדם נוח לבריות „מהמשכילים". עזב את עירנו מלפני זמן בהלכו אחרי אשתו ובימי המלחמה חזר לעירנו. הוא נרצח כעבור זמן מה בימי הפרעות שפרצו מיד אחרי התקופה הנידונה. חבר אקטיבי ונאמן היה אז גם מר אנצילביץ, יהודי תלמיד חכם, פליט, בן הרב ממחיר (הוא נזכר גם במיוחד בספר), ציוני ותיק שהצטרף בכל לבו לפעולה שקטה ומסורה בקלוב זה.

היה פעיל גם משה דבורה'ס הותיק בחוגנו, תפר לפי מקצועו והציג בתוכנו את חוגי העמלים. עליהם היתה גאותנו הודות למעמדם ומלאכתם, באשר השמאל הטיח כלפינו, כי אנו מיצגים את הבורגנות וחוגי בעלי בתים.

הצטרף לפעולה ר' פנחס מילרוד, יהודי עממי בעל לב חם ומתרגש בהגיע השיחה על הזמן שבו נוכל לזוז לארץ ישראל ממש.

מהראוי להזכיר את ר' שואליק (דער טעפער) קושניר. יהודי עממי המשכים ומעריב בקלוב כחסיד, שאין בכוחו להיפרד מהרבי; לייזר הבנאי שעסק בקיץ בבנאות ובחורף בתיקון ערדלים; נחשב לנכבד בחבורה באשר מי כבנאי חשוב לבנין הארץ. כמובן שפעילים ותיקים כמו ר' זלמן בערזל, י. ציפנסקי, אהרון סטבניצר; ברוך קוסטרוב ואחרים שאיני זוכרם כעת וודאי שלא עמדו מנגד ופעלו במיטב יכולתם בקלוב זה.

תפקידם של הציונים הותיקים הפעילים, ובראשם ר׳ אייזיק, היה לפעול בזהירות, בבחינת שמאל דוחה וימין מקרבת, כי הקשר עם הארץ והעולם בכלל היה מנותק והידיעות על הישגי הציוניות היו מעורפלות. פעולת הקלוב למעשה התבטאה במאמצים לארגון השכבות העממיות של יהודי עירנו הואיל ועליה המונית מאורגנת, שהיתה בתחילת המהפכה כ״כ נראת לעין, לא יכלה לצאת עדיין לפועל. התפתחות הדברים הלכו בכיוון שלא שוער מראש והתוצאות היו טרגיות בסופן. הזרם הכביר שעמד לפרוץ. במקום חוגים רחבים מאנשי העם המלאים כסופים לארץ, הצליחו רק מספר קטן של משפחות להסתנן לארץ ולהיקלט בחיי העבודה.

הצעד הגורלי

עם חורבנה החומרי של העיר לא החזיקו אנשיה מעמד גם במובן רוחני. רבים ביניהם איבדו את דמותם האישית כתוצאה מהתלאות של הזמן. היינו זקוקים אז לעידוד ולהסברה ידידותית מאיש בעל השפעה. את העידוד הזה קבלנו מר׳ אייזיק ביחסו החם והסברת פנים לכל אחד.

עם כיבוש העיר ע״י הפולנים החיש הדז׳וינט את עזרתו. הופעת העזרה הבלתי צפויה בממדים הניכרים הצילה את יהודי העיר מכליון וניוון רוחני. היה איפוא צורך בחבר עסקנים ישרי לב וכושר מעשי שיתגיסו לפעולה ותכונות אלו נתגלו אצל ר׳ אייזיק שלמרות המנעותו לקבל תפקיד רשמי עזר הרבה בעצה והדרכה ביחוד לאותם מחברינו שנרתמו לתפקיד.

במקרה חשוב אחד בקשר לתכנית מקיפה של עזרה קונסטרוקטיבית לשיקומם של הנפגעים נאלץ אייזיק להופיע בראש משלחת מטעם בני עירנו, שהוזמנה לורשה לפגישה עם אנשי הג׳וינט המרכזיים. בהגיע המשלחת לרובנה הגיעו שמועות שהצבא הפולני נסוג מקיוב תחת לחץ הצבא הסוביטי והיה ספק בהצלחת הפולנים להחזיק מעמד בזוויהיל. אנשי המשלחת: ר׳ אייזיק, ר׳ זלמן בערול ואחד מחברינו הצעירים — נבוכו ושני הקשישים החליטו לאחר שיקול להמשיך בדרכם. הצעיר (עלם בגיל 20 שנה) חזר לזוויהיל. החששות בנידון עמדת הצבא הפולני והנסיגה התאמתו. השנים מהמשלחת נמצאו בהינתקם מזוהיל בנסיבות שאילצום להגר לארצות הברית.

קשה לשער את נימוקי צעדו של ר׳ אייזיק בהמשיכו את דרכו למרות החששות הרציניים להינתק מזוויהיל וממשפחתו. מעשה זה היה בניגוד לאפיו.

יתכן שלא רצה להאמין בכיבוש זה וגם יחס חשיבות יתירה לשליחתו בפעולה שהטיל על עצמו ורצה לבצעה ויהי מה, או שהאמין דוקא באסון שיתרחש לאחר הכיבוש וקיוה שיצליח מבחוץ להחיש עזרה יתירה למשפחתו ועירו. לבסוף התגלה, שהשקולים שהיו לו לפני המעשה עוררו אותו לצעד הרפתקני, גורלי. את משפחתו העזובה השיגה יד הגורל. אשתו החולנית מתה מטיפוס. בנו הצעיר יוסף שכל כך אהבו, לא הצטרף לשרידי משפחתו כאשר ניתנה להם אפשרות לעזוב את העיר. בגלל זה לא נהרסה משפחתו כליל. לא היה לו כבר כל ענין לשקם מחדש את מעמדו החמרי, כי באיבוד המטרה לא היה לו יותר ענין באמצעים לכך.

ר׳ אייזיק נפטר בנכר, בגלות אמריקה, רחוק מחבריו ומעריציו מאז. וכואב הלב על כך שלא זכה לראות את ארץ כיסופיו.

י. שלאין

זלמן ברול

בהעלותי בזכרוני את ר׳ זלמן ברול הנני רואהו מופיע באסיפה פומבית בעיר, בתקופת קרנסקי, בחצר בית הכנסת הגדול. המון רב ממלא את החצר. מופיעים נואמים מכל המפלגות והמעמדות, ואנו, קבוצת הציר־נים הצעירים, גאים על נציגתנו על במת הנואמים שאינה מבוטלת בכמות ובאיכות לעומת יתר המפלגות. ר׳ זלמן ברול נלחם כאריה במפלגות היריבות ואינו נרתע מלהשתמש בנשק שלהן. אינו משתפך על הלב היהודי המלא כיסופים לארץ ישראל כמנהגם של רוב הנואמים הציונים דאז, אינו סומך יתדותיו על הגלות המרה; נהפוך הוא. הוא מעלה על נס את הישגי המהפכה הרוסית ורוב הטובה שהיא כבר השפיעה ועתידה עוד להביא לעמי רוסיה וליהודים בכלל זה. כמשחק שח־מט מובהק, הבטוח בחולשת יריבו, הוא מוותר מראש לא רק על איזה כלי סתם בלוח השחמט, אלא שש לקרב בוותרו ליריבו על המלכה עצמה. בכוח הפולמוס שלו הוא מוכיח, בהיעזרו בהגיון ובשכל הישר ללא כל סנטימנטליות יתירה, שהיהודים מסוגלים ויכולים לבנות את ארץ־ישראל וכי עליהם לעשות זאת בהקדם ובמרץ למרות הטובה שהם יכולים להפיק כיום בארצות שונות בגולה. וטעמו ונימוקיו עמו...

בעמוד ר׳ זלמן על הבימה (שולחן עץ מרובע שהוא מהפלוש של בית הכנסת הגדול הועמד בפינת החצר) אינו יודע אימתא דציבורא מהי, ולא נחיתות. נמוך־קומה ורזה — הוא מגביה, כאילו נושא את דבריו בקול רם ומהדהד ובתנועות גופו, משל מוכיח בשער, הזועק אמת מרה, באזני שומעיו. שפתו היא לכאורה אידיש רגילה אלא שהיא מתובלת מלים ספרותיות ולועזיות העושות רושם על הקהל... משכנעות לא פחות אולי, מאשר באמת הנובעת מהמסקנות, אליהן הוא מגיע. אכן, אנו הצעירים, אשר פנינו תמיד מול חזית הויכוחים בתוך הקהל לפני ואחר האסיפות, עושים אזנינו כאפרכסת וקולטים בצמא את דברי הנואם. בויכוחינו אין אנו מרשים לעצמנו ויתורים כה מרחיקי־לכת ליריב ואין אנו נועזים כמותו, שעה שהוא עומד על הבמה ולוחם את מלחמתנו.

בחוג הצעירים היה ר׳ זלמן פנים חדשות לכאורה. הקשישים יותר מקבלים אותו כותיק החבורה, שכן הגדיר עצמו כציוני עוד בשנות המהפכה הראשונה 1905/6; מאז הוכיח את השתייכותו לחוג זה על־ידי הופעותיו התדירות במנין הציוני בשמחת תורה, ברכשו את השקל הציוני ואת ההוצאות הפרידיות הציוניות שאנו, בני הנוער הציוני, מפיצים. הסוד של אי־הופעתו הגלויה בינינו בפעולה ציונית היה טמון, כנראה, במקצועו כ„טוען פרטי" בבתי הערכאות, אשר בא לו לא על סמך דיפלומה של עורך דין אלא הזורק אמת מרה, באזני שומעיו. שפתו היא לכאורה אידיש רגילה אלא שהיא מתובלת השכלה יורידית מתאימה. בתור כזה נדרש ממנו „טוהר מידות" ציבורית מיוחדת, וכל פעולה מפלגתית היתה עלולה להכתים את שמו ללא כל תיקון.

*

לפי גילו השתייך ר׳ זלמן לתקופת פיארברג ולחבורה שלו, ואהב לתבל את שיחותיו בזכרונות מהתקופה ההיא. היה מספר, כיצד פיארברג קרא לפניו אחדות מיצירותיו בכדי לשמוע חוות דעתו וכי לא מעט דפים הושמטו מחיבוריו בגלל דעותיו השליליות שלו, ולבו נוקפו עד היום על יחסו הביקורתי לסופר עולם זה. ר׳ זלמן חלם גם על קריירה ספרותית ושלח כתבות לעתונות הרוסית בקיוב. הוא הזכיר לא פעם חיבור ספרותי שלו מתקופת פיארברג, שנדפס, כנראה, באחד המאספים וקרא פעם מיצירותיו במסיבה צרה, בבוקרו של יום שבת, בשעה של קורת רוח. מתוך אחת המחברות השמורות אתו.

דרכו במקצוע המשפטים לא היתה שגרתית. העמיק חקר ולמד בחוקי הארץ והתאמץ לבסס את טענותיו בבתי הדין לא רק על פרטי החוק לסעיפיו, אלא הכין גם פרטי תקדימים והחלטות עקרוניות של בתי משפט לדרגותיהם, כדרך עורכי דין. בבתי המשפט התפעלו מהוכחותיו למרות הפלפול המיותר שהעלה לפעמים והשופטים, שהיו אמונים בימי הצאר על צדק, ובלתי משוחדים (תופעה בלתי רגילה בהוי הכללי ברוסיה בתקופה ההיא) החשיבו את יכולתו לצלול ללא קושי במעמקי המדע המשפטי, למרות שלא הגיע לכלל שלמות בהשכלתו המשפטית.

מוצאו המשפחתי היה פשוט לפי מושג הימים ההם והוא הכיר ב„מכשול רציני״ זה בדרכו הציבורית אולם התעלם ממנו בהאמינו שמעמדו במקצועו, הברקותיו בהגיון ופעילותו יסללו את דרכו לפניו. אותנו הצעירים רכש ללא סייג, אם כי היו ויכוחים בינינו על רקע הציבורי. הואיל והוא הגדיר את עצמו כציוני כללי, בניגוד אלינו שהיינו בפלג „צעירי ציון״ העמלים.

עם חורבן העיר לאחר הפרעות והשריפה הגדולה, גילה יזמה רבה ופעילות בועד העזרה של הג׳וינט. ההתקפה הגדולה של הצבא האדום (התקפת בודיוני) מצאה אותו בדרכו בשליחות לורשה בשם ועד העזרה המקומי, לרגל המצב היגר אז משם לארצות־הברית.

*

על חייו באמריקה ידוע לנו מעט. מתוך ידיעות מקוטעות, שהגיעו אלינו, אנו למדים, שלא נס ליחו עד סוף ימיו ולא נחלשה האמביציה הציבורית שלו. לפי הידיעות שקד על איסוף החומר על יהדות והלין וביחוד על יהודי עירנו, בתכננו מפעל ספרותי להנצחת יהדות זו. אולם לא זכה לבצע את מפעלו.

הערכתנו נתונה ליזמתו בשטח זה, אך נבצר מאתנו להשיג, עם כל ההתאמצויות מצדנו, את החומר שליקט ועיבד בשביל ספר זה.

חומר רב תוכן הגיע אלינו ממאמציו ותעמולתו בשנות חייו האחרונות ממש בין צירי הקונגרס הציוני הכ״א (ראשון לאחר יסוד המדינה) נגד „הציונות המכירה בקיום הגלות תחת השם תפוצה״, כלומר: נגד „שיבת ציון האמיתית״. פעולת יחיד זו על רקע החיים היהודיים באמריקה אופינית לר׳ זלמן ומוכיחה כי זקנותו לא ביישה את נעוריו.

מ. אדיר (רודניצקי)

יעקב בן־מאיר

קוים לדמותו

בן־מאיר היה תלמיד חכם ובן טובים ממשפחת רבנים. בנעוריו נתפרסם בחריפות שכלו ובהיותו בן שבע עשרה הוסמך לרבנות, וגם כסא רבנות היה מיועד לו, אולם נפשו חשקה בהשכלת חול ולבו משכהו לעבודת החינוך ובה ראה מטרה רוממה.

בנעוריו ידע גם עוני ומחסור ובעיירתו התפרנס מהוראה פרטית. על אף מצבו החמרי הקשה מסר את זמנו ומרצו לעבודת החינוך ובעיירה אמילצינה בחלין יסד תלמוד תורה לבני עניים, הקנה להם תורה ודעת ודאג לכלכלת הילדים ולהלבשתם. בהיותו בן עשרים עבר בן־מאיר עם משפחתו לאודיסה וסבל שם לא מעט דחקות עד שרכש לו השכלה כללית וקיבל תעודת מורה. כשהשתכר להוראה התמכר לעבודת החינוך בכל חום לבבו. ההוראה היתה בשבילו עבודת הקודש.

הכרתי את בן־מאיר היקר בשחר חייו ועבדתי במחיצתו כשלוש שנים בבית ספר ציבורי באודיסה, שהיה מפורסם באופיו הלאומי ובתכניתו הרחבה ללימודים העבריים. זה היה בית הספר מיסודו של הד״ר לנדסמן ז״ל, אחד הציונים הנלהבים. בית ספר זה היה כקוץ בעיני חברי הועד של מפיצי השכלה באודיסה, כי על כן שימש הכחשה חיה לטענותיהם שבביה״ס העממי אי אפשר ללמוד עברית יותר משש שעות בשבוע.

בן־מאיר ביסס את ביה״ס והיה מנהלו כעשר שנים, לו הקדיש את מיטב כחותיו וידיעותיו כדי להחדיר בו את האידיאלים של תנועת התחיה ברוח הציונות. מלחמה קשה היתה לבן־מאיר גם עם פקידי השלטון מחוץ ועם המתנגדים מבית — ממערכת „המפיצים״ והאידישיסטים המודרנים. אולם הוא עמד איתן ויצא תמיד כמנצח. מלבד עבודת החינוך לקח בן־מאיר חלק פעיל בכל עבודה תרבותית והיה גם ראש המדברים ודבריו היו מלאי תוכן.

שנים אחדות טיפל בן־מאיר, ביחד עם כותב הטורים האלה, באהבה רבה בהוצאת ספרי קריאה מצוירים לילדים. זו היתה הוצאת „ספרי״ באודיסה, שכבר לפני כארבעים שנה נתנה לילדים עשרות חוברות נאות, מנוקדות ומצויירות המושכות את הלב. לפני עלותו לארץ עסק בן־מאיר במסירות רבה במחלקה לחינוך ולתרבות של הקהילה היהודית באודיסה ועם האפשרות הראשונה הגיע לחוף המולדת שאליו נכסף תמיד, לפני 41 שנה באניה „רוסלן״ הידועה. גם בארץ המשיך בן־מאיר שנים אחדות להורות בבית הספר לבנות בתל־אביב והיה פעיל מאד בקהל המורים. הסתדרות המורים הכירה מיד במעלותיו של בן־מאיר, בעירנותו ובחוש הציבורי ובחרה בו לחבר המרכז. מטעמי בריאות הוכרח

לעזוב את ההוראה שאליה היה קשור בכל נימי נפשו ושמר לה אמונים עד יומו האחרון. גם במקצוע החדש שהתמחה בו כעורך דין גילה את תום דרכו וכנות נפשו. מיד תפס מקום חשוב ומרכזי בהסתדרות עורכי הדין. שלושים שנה עבד בשטחי פעולה שונים. ופרשת חייו נחלקה לשתיים: חמש עשרה שנה לפעולה פדגוגית חינוכית וחמש עשרה — למשפט. וכשם שגילה תום דרך, אהבה ומסירות ללא קץ כמורה ומחנך לילדי ישראל בשכונות העוני באודיסה, כן נתגלו יושרו ונאמנותו במקצוע המשפט. הוא לא רדף מעולם אחרי הפרסום ולא נשא נפשו לכבוד, אולם מידותיו הנאצלות העלוהו ועשאוהו אישיות מרכזית בחוגי המורים בחו״ל ובארץ ובהסתדרות עורכי הדין בארץ. לא בכדי זכה להיות מקובל על הבריות, להערצה ולחיבה. תמיד היתה נפשו ערה ופתוחה לכל מעשה ישובי לאומי ולכל המתרחש בתנועת העבודה, תמיד נטה שכם לפעולה וקיים את המצוות הציוניות כהלכתן בגופו ובממונו. כשנוסדה לפני שנים קרן חוסר עבודה, שילם לה מיד את תרומתו בעין יפה עוד לפני שנדרש. לבו היה פתוח לכל קשי־יום ורבים הציל מרעה וכל אלה בהסתר ובצנעא.

חנה סלונים—שלאין

רחל ברונפנשום-מליאר

ישנם אנשים אשר בקסמם האישי הם רוכשים להם כבוד וחיבה עוד בפגישה הראשונה אתם. על אלה נמנתה גם רחל ברונפנשום.

ב־1917, כשהתחילה הפעילות הראשונה של „צעירי ציון" בזוהיל, החלה רחל להופיע באסיפות. כל החברים שלנו — ברובם נוער ויתרם נוער מתבגר, קבלוה מיד בחמימות ובדרך ארץ, כי רחל באותו זמן הספיקה כבר לרכוש מקצוע (סיימה בית ספר לרפואת שיניים).

גישתה לצעיר ולמבוגר יותר היתה באמון הדדי וגישר בין הלבבות. נאה היתה. עינים חומות מאירות מתחת למצחה בהבעה של פקחות וידידות. זכורתני, כשנתגלתה לפני בפעם הראשונה הגדרתיה במחשבתי „בת ישראל אצילה" — ולא בלי שמץ של קנאה.

נולדה וחונכה בעיירה סוקולוב הקרובה לזוהיל במשפחה ענפה. את הציונות ינקה ממקור מחצבתה (אחותה הבכורה עלתה ארצה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה) עירנו היתה לרחל תחנת־ביניים בדרכה לארץ. בינתיים, עבדה אצל רופא שיניים וגרה בחדר קטן קרוב למקום עבודתה.

הפעילות המשותפת במפלגה יצרה קשרי ידידות בינינו. ביקרנו בפינתה הצנועה. שם נראתה נעימה ומעניינת יותר. על הקירות ציורים, רישומים עדינים בקו בטוח, אם כי בלתי מטופח, שהעידו על כשרון ראוי לתשומת לב. לפני חברות קרובות, היא גלתה רשימות מפרי עטה. טרדות התקופה הסוערת דחו את העיון ברשימותיה, אבל שמיעת

הסיפורים רוויי הומור מימי הילדות ושנות הנעורים למדתנו כי חוננה גם בכשרון הביטוי. הרבתה בקריאה — אף בספרי מחשבה ועיון הדורשים ריכוז ומאמץ מחשבתי. בשיחותיה נתגלתה ברמתה האינטלקטואלית הגבוהה ובעצמאותה. עם זאת לא תבעה גדולה לעצמה. חותם הענוה היה טבוע בה. לא ייחסה חשיבות לעצמה, והיתה נוהגת לשמוע ולשוחח עם כל אחד כשוה עם שוה, להעניק לכל אחד מאהבת האדם שבה, לעזור ולעודד את כולם. התקופה מסוערת. וויכוחים. ריב מפלגות. רחל הצטיינה בסבלנות אף למתנגדיה. וגם לאחותה הצעירה ממנה שנסחפה עם הזרם הקומוניסטי, באמרה כי אין להאשים איש על דעות הבאות מתוך אמונה ואידיאלים.

האמון שלה בבן אדם היה ללא גבול. גישתה לבעיות היתה בלתי רגילה. ברגעים של יאוש כשפורעים עמדו להחריב את הישגי המהפכה ובתוכם את האוכלוסיה היהודית, התבטאתי פעם לפניה, כי הייתי בורחת לאי בודד מפני הטמטום והגסות שהשתלטו על האנשים. רחל הביטה אלי כאילו ברחמים. מבט זה שימש לי כעין נחמה. התביישתי להודות ולהגיד לה כי אליה במיוחד הייתי מתגעגעת באי הבודד.

העבודה הפוליטית התנהלה במלוא הקיטור. גם אנו הצעירים צריכים היינו להציע מועמדים לועד הקהילה היהודית. רחל, אם כי היתה חדשה בעיר, נבחרה פה אחד לנציגות זו . מוסד זה התקיים אמנם זמן קצר. רחל הספיקה לתפוס מקום חשוב במוסד הזה, בגישתה הרצינית לבעיות ולניתוח הדברים. שיחתה שטפה בנחת בלי התנצחות. רכשה לה אמון גם מצד נציגי מפלגות אחרות.

עם כל היותה מעורה בציבור, היתה בודדה בחייה הפרטיים. כי הביטה אל החיים בעינים פקוחות, הטיבה להכיר אנשים ולנתח את מהותם. חברנו עזריאל מליאר־אורי, הקשיש בתוכנו, זכה בידידותה ובאו בברית הנשואין. הזוג הצעיר עזב את עירנו ועברו לקיוב שם גרו עד עלותם ארצה.

נפגשתי עם רחל בארץ. ביקרתי אצל הזוג הצעיר בראש פינה. הסידור שלהם היה אז ארעי. רחל עבדה כרופאת־שיניים. התחבבה על המקום וממרחקים נהרו אליה לרפא את השיניים. כן רבו אורחיה במעונה הארעי.

למרות תנאי החיים הקשים לא התאוננה רחל והשתדלה להנעים אותם במעונה הדל. טובי החברה התרכזו סביב זוג זה. רחל התכוננה אז לאמהות תוך תקוה ואושר. בערבים הסגרירים של אותו חורף, תפרה והכינה את הדרוש לתינוק העומד לבוא. הגורל התאכזר אליה, בעיר צפת שם ילדה את בתה אביבה, כיום ציירת מפורסמת, שזכתה להכרה בינלאומית, חלתה בקדחת הלידה, ממנה לא החלימה.

מעטים הם היודעים מה טהורה היתה נשמתה של רחל, מה תמים ונדיב היה לבה ואיזה כשרונות ברוכים נעקרו בדמי ימיהם... אלו שידעו על כך נושאים בלבם את זכרה בגעגועים, וישאו אותם תמיד.

מ. ב.

בנימין גולדמן

התאכזר אלינו הגורל ועקר מתוך שורותינו גם את בנימין, שעה, שעוד היה במלוא חיוניותו, ער ודרוך לפעולות כחבר הועד של „איגוד יוצאי זוהיל והסביבה".

ואכן העקרו מתוכנו ללא עת גרם להתהוות חלל ריק. אנו חסרים את בנימין. זה שהיה לנו לדוגמא בפשטותו בהליכות החיים. זה עם השלווה הפילוסופית שהיתה ניבטת מעיניו, עם החיוך טוב הלב שלא סר מעל פניו. לא יפלא, איפוא, הדבר שבנועם־הליכותיו אלה, הוא רכש את לבות כולנו לאהבה אותו, אנו עדיין לא פסקנו מלכאוב את דבר העקרו מתוכנו — אם כי חלפה כבר שנה ועוד מספר חדשים מאותו היום המר והנמהר עד יום כתיבת שורות אלה.

*

איש העליה השלישית היה בנימין — ומראשוני עליה זו. הוא היה אחד החברים בתוך קבוצת החלוצים הראשונה מבני עירנו שנטשה את העיר והעמיסה עליה את כל העול והמשימות הכרוכים בכל מיני סיכונים — בכדי לצאת מתוך התוהו ובוהו שהשתלט אז באיזור מגורינו על־מנת להגיע לארץ ישראל. הוא עשה דרכו ברגל ביחד עם קבוצת החלוצים הנ"ל, צועד אחרי העגלות המובילות את יתומי הפרעות ואת הציוד התרבותי־חינוכי. הוא, אחותו שפרה ז"ל ויבל"ח אחיו משה. מתעכב בקורץ, שוהה ברובנה. שם הוא מטיף לקבוצת החברים לבל יהיו סמוכים על שולחנם של „חברות העזרה" למיניהן, כמו „ג'וינט" ועוד ולבל יהנו מהתמחוי — אלא יעשו מאמצים להתפרנס מפרי עמלם ומיגיע כפיהם. והוא יזם את קבוצת „חוטבי עצים" אשר הרויחה למחיתה במידה מספיקה ועוד הכניסה את המותר ל„קולקטיב" אשר קם ברובנה ביזמתו.

אולם לצעדו הנועז הזה קדמה ההכשרה הציונית והחלוצית שהיתה לנחלתו שנים רבות לפני כן. עוד בימי נעוריו המוקדמים ראינו אותו כאחד פעיל במחנה הנוער החלוצי, זה הנוער אשר כתב דף מזהיר בתולדות הציבוריות הזוהילאית טרם שקיעתה ולאחריה. כאיש־רעים ואיש חברה, הוא מילא תפקידי־ציבור חשובים גם בשטחי החינוך וההסברה בתוך הנוער העמלני והנוער הלומד.

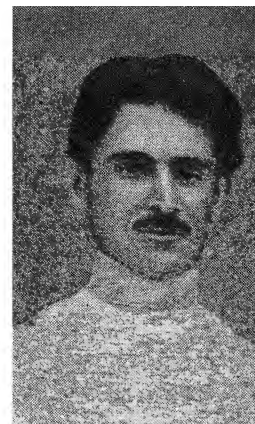
דרכו בארץ — דרך חלוץ ואיש העמל והעבודה. ראשיתו בקבוצת זוהיל אשר בגדוד העבודה ע"ש טרומפלדור. עבד בבנין ענף הרכבת פתח־תקוה—ראש־העין וסלילת כבישי הגליל על שפת ימה של הכנרת. לאחר עזבו את הגדוד עבד בנגרות עד שמצב בריאותו שנתרופף אלצהו להחליף את העבודה הגופנית בעבודה משרדית. לצערנו הרב גברה מחלתו ועקרתו מתוכנו.

נצר לגזע של אנשי־שם בישראל. אלה שחוללו תנועה עממית שהקיפה המונים רחבים בישראל, שעה שבית ישראל היה נתון בתוך משברים חמריים ונפשיים. תנועה זאת הצילה בזמנה את נפש האומה והעלתה אותה מתהומי האבדן והיאוש. זוהי תנועת החסידות, שחולל אותה הבעש"ט ותלמידיו אשר אחד ממקורביו היה ר' יצחק מדרהוביטש ובנימין הוא הדור ה־5 או ה־6 לרבי יצחק.

אין ספק, שהשפעתם של אבותיו הגדולים אשר רבבות מבני ישראל התחממו לאורם ונהנו מהדרת זיום — פעלה גם עליו.

חנה שלאין־סלונים

יצחק שלאין־שטרן

הוא נולד ב־1886. קיבל חינוך מסורתי והצטיין בלימודיו, בעיקר בתנ"ך ובתלמוד. עוד בימי נעוריו המוקדמים נמשך ללימודים כלליים. הוא נתקבל כתל־מיד לביה"ס העירוני הרוסי למרות היחס השלילי שהיה רווח אז בחוגים הרחבים של שומרי מסורת אבות להשכלה בכלל ולבית ספר רוסי ביחוד.

יצחק היה יכול להמשיך בלימודיו בביה"ס העי־רוני כל זמן שהתלמידים היהודים שוחררו מהכתיבה בשבתות אולם עם ביטול השחרור הוכרח לעזוב את ביה"ס ולהמשיך את לימודיו כאקסטרן. גילה נטיה מיוחדת ללימודי הנדסה והתכונן לבחינות בבית הספר הריאלי.

בן 17 היה כשיצא את בית אבא לקישינוב לשם המשכת לימודיו, ניגש שם לבחינות ועמד בהן למרות היחס העויין במשטר החמור בעניני ההשכלה לתלמי־דים היהודיים.

הגורל הטילו לקישינוב בעצם סערת הדמים שהתחוללה שם באביב 1903 — פסח תרס"ג. מסיבת ריחוקו מהעיר לא היה אמנם עד למחזה הדמים, אבל ההרס והחורבן ומראה פניה של עיר ההרגה ותושביה היהודים זעזעהו עד היסוד.

טובי העסקנים של העיר והאישים הפעילים בה הכירוהו כעלם בעל שאר־רוח. קירבוהו והעסיקו אותו במצוות שהזמן גרמן והיו לו הימים האלה ימי הכרעה בכינון צעדיו לעתיד. הוא חזר לזוהיל והחל לפעול במחנה הסוציאליסטי, להטבת תנאי החיים של הפועל היהודי ופשוטי העם המנוצלים ע"י המשטר כפועלים וכיהודים כאחד והיה לחבר ה„בונד".

יצחק מתקבל בחוגי האינטליגנציה המהפכנית ומתחבב על הפועלים הצעירים הרואים בו חבר, מורה ומדריך באירגונם להטבת מצבם. הוא מסדר קבוצות של נערים ונערות, מורה להם שפות ודעת, מקנה להם ידיעות יסודיות בחיים ומעלה את רמתם התרבותית.

פעולותיו הארגוניות והתרבותיות התחילו להיות ניכרים בבית. התגלו חוברות תעמולה וספרות אסורה, נשמעו שירים מהפכניים שהיו משננים אותם בעל פה מתוך פחד להדפיסם פן יתגלו למשטרה. השורות הראשונות של השיר נגד הקיסר „שלאָף אַלקסיי" (נומה אלקסיי) זכורות לנו ואנו מביאים אותן בזה, בחשבנו ששיר זה הוא יצירה מקומית:

שלאָף אַלעקסיי
ליכטיקער פאַרשוין
שלאָף, קדיש, יורש מיינער
שלאָף, שלאָף, ניט וויין
זאָלן אַווקין די געזעטן

שרייען אויף די ציין
ליבעראַלען און קאַדעטען
וואַרפן אַרויס אַ ביין.

עד מהרה הוא נמנה בין ראשי המדברים במפלגה. כשהיה צורך בוויכוח פומבי היה יצחק מופיע. אובסטרוקציה, אמרת כנף (צווישן־רוף), בכדי לבלבל את היריב ולהביאו במבוכה ע״י קריאת ביניים אין כיצחק למצוא את הביטוי הקולע שתפגע במתנגדו. כושרו הארגוני עורר את המרכז האיזורי של הבונד להעבירו לפעולה לזיטומיר — עיר הפלך. תחת מסוה של התכוננות לבחינות אקסטרניות וכמורה פרטי הוא ממשיך שם את פעולותיו בין הנוער הלומד ובשכבות הרחבות של הפועלים ופשוטי העם, משתדל להרים את הכרתם העצמית כפועלים יהודיים ומארגנם ללחום להטבת מצבם.

מזיטומיר לרובנה. כאן עמד בראש הפעולה ועל פיו מתנהלים עניני המהפכה ברחוב היהודי והשפעתו גדולה על חוגי המהפכנים בכלל, הטביע עליהם את חותמו והשאיר רושם להרבה שנים. *

פעילותו המפלגתית הביאוהו לידי ניתוק גמור ממשפחתו. כשנודע בבית שמץ מ„עסקיו" ברובנה אחזה חרדה את ההורים ובני המשפחה. גדולה היתה חרדתם על היותו מהפכן.

ויכוחים אידיאולוגיים היו נטושים תדיר בביתנו. יצחק שלל את הציונות ואת ה„כלל־ישראליות" והיה בצד אחד של המיתרס. משה אחינו השני שנטה ג״כ שמאלה לא ויתר על ארץ־ישראל ונמנה על „פועלי־ציון" ושמואל הצעיר שבשלשתם היה מגלה בויכוחים הללו להט ציוני. אבא ואהרן גיסנו נטו בכל לבם לרעיון הציוני, אם כי לא הגדירו את עצמם כציונים. הויכוח עם יצחק ניהל אבא אשר הצביע, נוסף על הדרך המוטעית ואי האימון באידיאליו, גם על הסכנה הגדולה המרחפת עלינו הודות למעשיו. והנה הדביקתהו הרעה ושבר ממש את רוחו האיתנה עד כה של אבא.

מה שיגורנו בא. הדבר התגלה בגלויה כתובה רוסית בדיו כחולה ומחוקה בחלקה ע״י הצנזורה. והיא סימלה את האסון שבא על המשפחה. בגלויה הודיע להוריו, שהוא שוכב פצוע בבית החולים בביאליסטוק וכי הוא במאסר. כיצד ואיך הגיע לשם ובאיזו נסיבות נפצע — לא פורש בגלויה. פירושים למותר.

בסופו של דבר שוחרר יצחק בהשתדלותו של אבא, ע״י ערבות כספית קטנה. החוקר הממשלתי שטיפל ב„ענין" האזין לתחנוניו ורמז בהתרגשות שגם בנו תפוס בחטא „מרידה במלכות", בשל ההשפעה המזיקה של חבריו הרעים ושהוא כ„אב" מאמין ומבין לרחשי אבא.

יצחק חזר הביתה לא רק פצוע בפרק ידו השמאלית וכולו חולה (פצעו הוזנח במזיד ע״י מרפאיו), כ״א גם קצוץ כנפים. הוא מרותק כעת לזוהיל בתוקף היותו נתון בפיקוח משטרתי לפני העמדתו למשפט פלילי, על אשמת התנגדות למשטרה עם נשק חם ביד.

ענין ביאליסטוק משמש למעשה סיום טרגי לפעולתו הפוליטית, המהפכנית המזהירה של יצחק ואחרי זמן קצר הוא עוקר את עצמו מהמשפחה, מחוג החברים ותכניותיו הקשורות עם פעולה פוליטית מקיפה בעתיד ומהגר לארצות הברית.

* בהיותנו ברובנה, בדרכנו לארץ ישראל, הופתענו לשמוע מעסקני ה„בונד" על יצחק ופעולותיו הארגוניות. בימי המאבק על החרות בשנות 1904.

דרכו בעולם החדש לא היתה קלה. לעבודה פיזית לא היה מסוגל עקב ידו הפצוע. ואת עסקי ה„ביזנס" הוא בז עד תהום הנפש. קשריו עם זוויהיל התחדשו רק לאחר הפרעות בשנות 1919/20 — בהשתתפותו הפעילה להחיש עזרה מאת בני עירו באמריקה לקרבנות הפרעות. התפתחות הענינים ברוסיה קירבו אותו לגישה הציונית ולבעית ארץ־ישראל. והוא החליט בשנות השלושים להצטרף למשפחתו שעלתה בינתיים והשתרשה בארץ. והוא עולה לארץ עם משפחתו ומוצא כאן מחדש את „שורש עצמו" בהשתלבו בחיי יצירה כמהנדס (מקצוע שרכש בארצות הברית).

הוא נפטר בארץ בשנת 1947 בתוך המשפחה.

מ. בינה

רבי דב אנצלביץ

זו היתה דמות מיוחדת במינה, אשר הער־רות למתרחש, הדריכות למשימה והזריזות לפעולה — שלוש תכונות אלו סימנו את קווי אופיה. בעל נפש סוערת, דבוקה ואחוזה בלהט החזון ומלאה כמיהה וכיסופי גאולה.

לזוויהיל הוא התגלגל בימי מלחמת העו־לם הראשונה, והוא, עדיין בצעירותו. השעה מטורפת, גלים גלים זורמים מחנות יהודים מגורשים, שנעקרו בזדון על־ידי השלטונות הצבאיים מהאזורים הקרובים לחזית המלחמה. כן גברו נחשולי הפליטים שנמלטו מהערים שנכבשו, או שעמדו להיכבש, בידי האויב. מאות משפחות, אנשים, נשים וטף התגלגלו ברחובות העיר לאין קורת גג, מזון ולבוש. היה צורך בארגון מהיר של עזרה וסעד. ר' דב אנצלביץ, על אף היותו חדש בעיר, נחלץ לפעולות העזרה בכל חם מזגו הלוהט: הקים ועד עזרה, הפעיל מספר עסקנים, דירבן את בעלי היכולת ונשא ונתן עם השלטונות האזרחיים והצבאיים.

בני עירנו העריכו מאוד את יזמתו של האברך ואת יכולת הביצוע שלו וכל משימה קשה הטילו עליו, והוא אף פעם לא סרב להענות למבקשיו.

יהודי בן תורה, שומר מסורת, ת"ח ומשכיל כאחד. נצר לאילן רב היחש. טבעת לשלשת רבנים וגאוני התורה, המונה למעלה מעשרה דורות לפניו. בנו של הרב שניאור זלמן, רבה של מוזיר.

רבות הן הפעולות שעסק בהן בשטחי התרבות והכלכלה. עוד בהיותו בחו"ל, התמסר

לתנועה הציונית. השתתף בכינוסים אף בימי הצאר. ארגן ועידות ציוניות של מורים ברוסיה הלבנה ולקח עליו את הסיכון.

בארץ משנת 1924. ראשיתו במסחר זעיר. מהראשונים שדאגו להשליט סדר ומשטר בענף זה. יצר את ארגון הסוחרים הזעירים. נלחם להגנת התוצרת העברית בע״פ ובכתב. כעבור זמן־מה עזב את המסחר ועבר לענף החקלאות. התישב במגדיאל ופתח שם משק מעורב.

מזגו הסוער, דחף אותו לפעילות ציבורית גם בתוך הכפר השקט. הצטרף לתנועת „חרות" וייצג את תנועתו במועצה המקומית. נאמנים עדויותיהם של עסקני מגדיאל, ומהמפלגות השמאליות, כי בעבודתו הציבורית לא היה ניכר איש המפלגה והיחסים אתו היו יחסי כבוד, כי היה ישר דרך ונעים הליכות.

גם מהעט לא משך ידיו. מזמן לזמן היה מפרסם רשימות על נושאים אקטואליים בעתונות המופיעה בארץ. הוא גם השאיר בעזבונו מחברת מלאה שירים, בהם משתקפת אישיותו על לבטיה, שאיפותיה, כמיהתה וכיסופיה.

ורואה אני הכרח לעצמי להביא כאן אחד מהשירים, שבעזבונו:

בַּעֲלוֹת הַכּוֹרֶת עַל חַלּוֹנִי
לָשִׂים קֵץ וְסוֹף לַהֲוָיָתִי,
לְכַבּוֹת שִׁמְשִׁי, לַעֲצֹם עֵינַי,
וְעִם הַחַיִּים לְהָפֵר בְּרִיתִי.

לִי לֹא יֵצֵר אָבְדַן גּוּפִי,
אֲבָרֵךְ מוֹתִי וְאָדוֹם,
וּבַמִּשְׁחִית לֹא אֶתֵּן דֹּפִי
כִּי לִי נִשְׁמָתִי וְלוֹ הַתְּהוֹם.

וְנַפְשִׁי כִּי תֶעְגַּם עָלַי,
בַּמִּסְתָּרִים אַזִּיל דִּמְעָה,
עַל זֹאת אֶקוֹנְנָה, אַלְלַי!
כִּי לֹא זָכִיתִי בְּנֶחָמָה.

שיר זה כתב בעודנו נער. כבר אז היה מלא כיסופי גאולה, כפי שזה משתקף בשיר. הוא השתתף בהוצאת ספר זה ובו הוא מגולל ביריעה רחבה את פרשת הפרעות בתרע״ט שפורסם בספר, במדור המיוחד לכך.

נפטר במגדיאל, בשם טוב ובשיבה טובה ורבים חילקו לו את הכבוד האחרון וליווהו לבית עולמו, הוערך כראוי ונספד כהלכה.

י. ש.

ד״ר אברהם מרדכי גופמן (מן)

בבית הקברות התל־אביבי אשר בקרית שאול, בכניסה הראשית לצד שמאל מתרומם על שטח רחב קבר האחים של קרבנות ההתקפה הזידונית על המטוס הישראלי בעברו בשמי בולגריה בבוקרו של יום ביולי שנת 1955.

רצה הגורל ובין קרבנות האסון יהיה גם יליד זוויהיל אברהם מרדכי גופמן. עוד בימי נעורים המוקדמים היגר לאמריקה וניצל מהמוראות שבאו על בני עירו והנה השיגו האסון בדרכו לישראל.

אברהם מרדכי הוא בנו הצעיר של ר׳ אייזיק גופמן מנכבדי עירנו, מחשובי חסידי טריסק בזוויהיל, ואחיו של בן ציון גופמן הנזכר במיוחד בספר זה.

זכור לי ר׳ אייזיק בערוב ימיו כשהוא כולו שיבה מתרחק מעסקי חולין, ומשקיע את עצמו בתלמוד תורה ובעשיית מצוות. הוא משתף בתלמודו את מוטל בן זקוניו עוד בימי ילדותו הרכים, והנער מצליח בלימודיו.

„יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ״ — אביו, ככל שראה לשחרר את עצמו לעת זקנתו ממשא ומתן ומקח וממכר, דאג גם להכניס את בנו לעולם המעשה והוא מסר אותו לר׳ אהרון סטבניצר איש מסחר שיקלוט אצלו נסיון ודעת בעסקים ובמסחר.

לבוש קפוטה שחורה, מגודל פיאות מטופחות, שחור עינים, אדום לחיים ופנים רציניים ומרוכזים, הוא עושה חיל בהבחנת הסחורות לסוגיהן, בסידור והנהלת החשבונות תוך חתירה לידיעה והשתלמות נוספת בעניני מסחר, ולרכישת השכלה כללית כאחד האקס־טרנים.

בעצם שאיפתו להגיע למעמד בחיים התיתם מאביו והוטלה עליו המעמסה לדאוג לצרכי המשפחה ולמעמדה הכלכלי באשר הוא הגבר היחידי בה כעת, אם כי עודו בגיל צעיר.

חלומותיו להגיע למעמד בחיים באמצעות ההשכלה נגוזו והיה צפוי לו מצב של איש „אויר״ שהיה מנת חלקם של יהודי תחום המושב.

המשפחה (הוא, אמו ושתי אחיותיו) החליטה להגר, ומוטל מכין את עצמו לקראת העתיד. הוא בחר במקצוע סידור אותיות בדפוס גיסו גרשונוב. וזה עזר לו בהגיע המשפחה למונטריאול שבקנדה. הוא הסתדר מהר כפועל דפוס אבל לא יכול היה להצטמצם בפעולה חד־גונית בהיותו שואף למרחבים.

הוא עבר אז לניו־יורק, אחריו מגיעה המשפחה והתחיל לגלות מרץ ויוזמה ומגיע להישגים ניכרים. ראשיתו במסחר, עוסק בתעשיה, רוכש חוה חקלאית, עוסק בספקות ממשלתית וכו׳. שמר על דמותו המיוחדת בתוך ניו־יורק הרועשת והיה נאמן למסורת הדת ולעקרונות הצמחונות כבשחר נעוריו. הוא גם נשאר נאמן לאנשי עירו המהגרים וסובלים, למרות עזבו את זוויהיל בגיל צעיר, בהיותו קשור אליהם בהרבה נימים נפשיים והתמסר לעניני אישיה שהגיעו לארצות הברית. ביטוי לקשרים אלו ניתן בפעילות הרבה אשר גילה בארגון הלנדסמנשפט בניו־יורק, בסייעו לקרבנות הפרעות של שנות 1918—1920. ואת כולם הוא זוכר בשמות על משפחותיהם ו„הירוקים״ האלו התפרקו עליו כעל אח וקרוב.

ענין רב מוצא אברהם מרדכי בציונות ובשפה העברית ומקדיש לה לא מעט מזמנו, משתתף בועידות, אסיפות ציוניות ופעיל ב„חברותא״ שבניו־יורק.

עם יסוד המדינה, עוד לפני תום מלחמת השחרור, הוא מגיע לארץ. שמח על שזימן לו המקרה להמצא במקלט אתנו בזמן התקפות האויר על תל־אביב. התפעל מההישגים של תושבי הארץ. יותר מהכל מתפעל הוא מ„הצברים" ילדי ישראל .שעות ארוכות הוא מבלה בחברתם, משוחח אתם ומצליח להתחבב עליהם. השפה העברית היתה שגורה בפיו ובהברה ספרדית דוקא הוא היה מספר בצורה מענינת על חיי היהודים בגולה, והילדים הקשיבו לו קשב רב.

אברהם מרדכי מתגלה לפנינו בישראל, אחרי עשרות שנים שלא ראינו אותו, כאישיות בעלת ידיעות מעמיקות בענפי מסחר ומעשה שונים ומרובים. הוא מסביר לנו בהרחבה תכניותיו בפעולתו העתידה בארץ, ומחסל את עסקיו לפני השלימו את תכניותיו להשתקע בארץ.

מיום יסוד המדינה ביקר שלוש פעמים בארץ ובפעם הרביעית נספה בדרכו לישראל בצורה כה אכזרית, בהיותו במלוא כוחותיו.

ההתקפה על מטוס „אל על" הישראלי לא היתה מכוונת לאברהם מרדכי בר אייזיק גופמן האיש — שריד קהילת זוהיל השדודה, אשר חלקים כה רבים ממשפחתו הושמדו, ולא בשביל לעקור מאחיותיו את יקירן — הפשע הסדיסטי היה מכוון לפגוע באישון העין ואחרית התקוה של עמנו — מדינת ישראל. שמו של אברהם מרדכי גופמן (מן) שובץ לפיכך לרשימת הקדושים והטהורים שנפלו על קידוש השם לשחרור העם.

שרה ארגוב

בן-ציון ארגוב

העיירה פולנאה ידועה עוד מימי הטבח של חמלניצקי ימ"ש והשמדת יהודיה שנכלאו אז במבצר העתיק שבה. נהר רחב ידים חצה את העיירה לשני חלקים. בטבור העיירה היה מבצר כמעט הרוס ובחפירותיו גילו כלי זין מזמנו של חמלניצקי.

בעיירה גרו באזורים נפרדים יהודים, אוקראינים ופולנים. בסביבת העיירה היו בתי חרושת לנייר, זכוכית, חרסינה וטחנת קמח ובהם עבדו בעיקר אוקראינים ופולנים. האוכלוסיה היהודית היתה מורכבת בעיקר מסוחרים, חנונים, בעלי מלאכה ומקצועות חפשיים.

העיירה היתה מאז ומתמיד ריזרבואר של עולים נבחרים לארץ בימי העליה השניה והשלישית. בין אלה תפס מקום מיוחד בן־ציון ארגוב, שבכל תחנות חייו ופעולותיו כמזכיר הפועל המזרחי, גזבר עירית תל־אביב, נציב מס ההכנסה ובנק קופת עם, היה ניכר כאיש הכשרון והמעש, בעל מעוף ויוזמה.

ההתקפה על מטוס „אל על" הישראלי לא היתה מכוונת לאברהם מרדכי בר' אייזיק ר' יעקב יוסף בעל ה„תולדות" שהוא התייחס לצאצאיו. הוא היה טיפוסי לאותם צעירי העיירה שעמדו על הגבול של שני דורות. היה יתום מאביו ונתחנך אצל סבו הרב וספג ממנו מרוח תורת ישראל. הסב שאף להנחילו מסורת האבות ואילו הנכד הצעיר לא מצא מרגוע לנפשו מהקיים. כשהכרתיו היה נבדל כבר אז מהרבים ולא נמצאו אז הרבה חברים בני גילו, שיבינו לרוחו. היה מטבעו בעל נפש פיוטית־מוסיקלית, אף נגן בכינור. את הנימה המוסיקלית. הוא חיפש גם בספרים ובעולם הרוח. התמדתו וחכמתו הביאו אתו, בהיותו עוד נער צעיר להזבלט בין בני גילו. כבר ידע אז, מהמתרחש בארץ והרגיש כי מקומו

בין בוני הארץ. בנפשו ובדמיונו היה כבר בחוגם. הוא בחל במליצות והתחקה במלוא המרץ ללמוד את הבעיות המעשיות של הארץ והחליט לנסוע לארץ להשתתף בפועל ממש בגופו בבנינה. אז התחילה מלחמתו עם משפחתו וביחוד עם אמו שאהב מאד שדרשה בכל תוקף ממנו להשאר אתה ולהיות רב במקום סבו שנפטר אז. היא לא רצתה לוותר על מורשת הוריה וגם לא האמינה, כהרבה אנשים אז, שהבולשביקים יחזיקו מעמד זמן רב.

הנער הצנוע והחבוי בתוך עצמו שניחן במתנת אלהים יקרה, ב„אהבה גדולה לזולת" נלחם אז לא רק עם אמא אלא גם, קודם כל, עם עצמו ומצפונו. הוא דרש קודם כל מעצמו מה שהטיף לחבריו הציונים והחליט מתוך כאב לב להשאיר את האם ולנסוע לארץ על מנת להביאה אחר כך אליו.

נסיעתו לארץ ישראל

מיד לאחר נשואינו התחיל בן־ציון לתכנן תכניות של עליה לארץ, והנה התגשמה שאיפתנו. עברנו אז את הגבול ביחד עם קבוצת חלוצים שבאה בדברים עם מבריחי הגבול. בדרך שדדו המבריחים מחברי קבוצתנו את כל הכספים, הבגדים, תעודות הלידה וכו'. והגענו לרובנה, שהיתה אז עיר ספר פולנית, בעירום ובחוסר כל.

רבים מהחבורה היו מודאגים ממצב זה — אך לא בן־ציון. ביוזמה המיוחדת לו התגבר על המצב ועבר מהר ביחד עם קבוצתו לוורשה. התמסר במרצו הרב לעבודה ציבורית והצליח, תוך מזגו הנעים והטקט המיוחד לו, לסדר תעודות זיהוי פולניות למאות חלוצים ופליטים ולשחררם מאימת הגירוש מגבולות פולין.

יצחק גרינבוים, שעמד אז בראש המשרד הארץ־ישראלי בוורשה, הכיר מיד, בכשרונו ומסירותו. והיה מוכן לקבלו כעובד קבוע במשרדה, אולם הוא סירב לקבל את המשרה בחתרו להגיע לארץ. בימי שהותו בוורשה הספיק להכיר את אישי המזרחי, פעל שם, זמן מה, ברוח תנועת „תורה ועבודה" והחליט לפעול בבואו לארץ למען התנועה הדתית לאומית.

כעבור שנה עלינו בראש קבוצה חלוצית לארץ דרך וינה, אך העבודה הציבורית המאומצת והתזונה הלקויה החלישוהו מאד וחלה בוינה ונתקבל שם לאישפוז בבית החולים היהודי. עבדתי אז, לכלכלתנו, בבית משפחה נוצרית שהאשה היתה רוסית. ביום טיפלתי בילדי המשפחה ובלילות ישבתי ליד מיטת בעלי החולה. קרוב לחדשיים שכב אז בן־ציון בבית החולים ובצאתו משם, כשבריאותו היתה עדיין רופפת, באה המשפחה הנוצרית לעזרתי. ראש המשפחה היה עורך עתון גרמני, ובשמעו ממני, כי בעלי מחונן בכשרון ספרותי, הזמינו לפרסם בעתונו רשימות על החיים ברוסיה. הוא הצליח במבחן ופרסם בו פיליטונים שונים והראה את כוחו הרב בעטו. העורך הציע לו משרה קבועה כסופר העתון אך הוא סירב, עזב את בירת אוסטריה והפלגנו בספינת משא והגענו בינואר 1922 לחוף חיפה. כעבור זמן קצר עברנו לתל־אביב וב"צ נתמנה כמזכיר הועה"פ של הפוה"מ בתל־אביב אולם לא מצא שם סיפוק בעבודתו. אחרי עבור זמן־מה, הוא נתקבל לעבודה במחלקת הכספים של העיריה ומצא כאן כר נרחב לעבודה ציבורית מסועפת, רבת תנופה.

מהתחלת עבודתו הצליח לתפוס לו מעמד בין עובדי הגזברות ונמסרו לו תפקידים אחראיים ומסובכים ביותר. בעיר תל־אביב היו בעשרות השנים האחרונות כמה אישים בולטים שעיצבו את דמות הכלכלה בארץ. ביניהם בלט גם בן־ציון ארגוב. הוא ביצע

תכניות רבות לשיפור המצב הכלכלי לא רק בעירית תל־אביב, כי אם גם בשביל כל הארץ. יזם את הרעיון למפעל הפיס, ותכנן גם את הפעולות המוקדמות לביצועו וגם נתן לו את השם „פיס" לפי המקורות במשנה בסידור העבודה של משמרות הכהנים במזבח, בהגרלה. וכמו בכל דבר אשר יזם היתה לו גם בקשר למפעל זה מלחמה קשה עם חוגים רבי השפעה בממשלה — עד אשר הכירו בצורך סידורו והסכימו לבצעו.

הוא קבע גם את סדרי הגביה של מסי העיריה על ידי הבנקים ובתי הדואר ושכלל את הגביה על יסודות מוצקים וקימץ על ידי כך את דמי האחוזים שהופרשו עד כה לגובים.

פעל בגזברות המרכזית של „ההגנה", בועדי הלחם, וכן עזר לייסוד ספריות עירוניות בפרברי העיר השונים. בהופעותיו הפומביות לא אהב להבריק ולהתבלט ושמר תמיד על נקיון המעשה ושקד להקל על האחרים.

הוא השקיע מאמצים רבים לרכישת האוסף החשוב של כלי זכוכית עתיקים ומימצאים ארכיאולוגיים מאגם ים התיכון שאסף הד"ר וולטר מוס תוך שקידה מופתית והסכים למסרם למוזיאון העירוני רק לאחר משא ומתן מיגע והתנגשויות עם כמה ממנהלי המחלקות בעיריה. זו היתה תרומה מדעית ממדרגה ראשונה לחקר התרבות של המזרח התיכון ודרוש היה טקט רב כדי להסביר למנהלי המחלקות וביחוד למר מוס עצמו את הקשיים שישנם ולשכנעו למסור את האוצר.

מאמצים רבים השקיע גם ביחס לרכישת אוספו המזרחני והאשורולוגי של מר יעקב פארמן — מייסד שכונת נוה שאנן, שעירית רמת גן וגם „בית־ברל" רצו לרכשו. הוא לא נח ולא שקט עד שאוסף זה עבר לרשותה של עירית תל־אביב.

בהיותו מטבע אישיות רבת צדדים ידע לשכנע וליצור יחסים טובים עם כל אלה שעבדו במחיצתו. חתר תמיד לשיפורים וליעול העבודה.

גייסו אותו גם לזמן ממושך (1952—1954) כנציב מס ההכנסה לישראל לשם יעול הגביה למס שאינו כ"כ חביב על העם והיה צורך להסביר ולהחדיר לנפש התושב את ערכו וחשיבותו של המס, וגם פה השקיע הרבה מאמצים והראה יחמה ברוכה שאותותיה ניכרו בהכנסות אוצר המדינה.

הוא עזב את הממשלה, כאשר נתמנה למנהל בנק קופת עם, וניתן לו לפעול גם במקצוע הבנקאות. הוא התחיל ללמוד באופן יסודי גם את המקצוע הזה. ביקר באמריקה, התחקה מתוך לימוד רב בבנקים וקיים פגישות רבות עם מנהליהם ולמד את דרכי הפעולה הזו אשר טרם ידעם.

כל פרק מחייו היה כעין מבוא לפרק שבא אחריו ובעצם הלך בכל ימי חייו בנתיב האחיד שהובילו למטרתו — שירות האומה וצרכיה. במשך ימי דור שלם צעד כחלוץ בדרך חייו, דרך הדור, אשר חוט השני המשוזר בה — הוא בנין העם והארץ.

אי אפשר גם לא להזכיר את קשריו הנפשיים עם עולם הרוח, הספרות והמחשבה. את לילותיו לאחר עבודת יומו, היה חי באוירה הרוחנית, בעולם המחשבה, ההגיון והשירה בספרים הרבים אשר קנה והגה בהם תדיר.

נ. ל.

אשר ברזנבוים

חתנו של הרב ר׳ משה שמואל שדה־לבן ז״ל. תלמיד חכם ואיש משכיל. יליד אוליבסק. מחבריו של מ. ז. פיארברג. מצא ענין רב בחקר היהדות ובתורת החינוך. ורק נתאפשר לו הדבר עזב את עסקיו (היה לו בית מסחר למוצרי חרסינה וזכוכית וכן שימש כסוכן בית חרושת למוצרי זכוכית) והצטרף אל חבר המורים של בית הספר העירוני „תלמוד תורה" מיסודה של „חברת מפיצי השכלה". מאז יצאו לו מוניטין כמורה בעל שיעור קומה. פירסם מאמרים ורשימות בעתונות העברית בפולין על נושאים של חינוך ויהדות (עפ״י רוב בכינויו הספרותי אבי״ב).

הוא העריך מאוד את למדנותו המופלגת של חותנו הרב ז״ל והמריצו להעלות על הניר את חידושיו בהלכה ובפוסקים, ואף קבע לו שעות ושימש מזכיר לו. הדבר נשא פרי והביא יבול גדול של כתבים בעלי ערך רב בהלכה מסוגננים וערוכים על ידו. הכתבים עלו באש עם שריפת העיר ולא נשאר מהם אלא מעט מזער, רק אלה שנשתמרו אצל גיסו הרב מרדכי ניסנבוים — עוזרו הראשי של העילוי ר׳ יואל שארין בהנהלת הישיבה (יצאו לאור לאחר מלחמת העולם הראשונה בירושלים בהוצאת בנותיו בתיה ואידה ובהקדמת הרב ר׳ מרדכי ניסנבוים ז״ל בשם „נחלת אבות").

*

אשר ברזנבוים קיים קשרים עם רבנים ואנשי תורה. אלה העריכו את דעותיו. העילוי מזוויהיל, ר׳ יואל שארין ז״ל, אשר העביר את ישיבתו לאחר הפרעות בתרע״ט לקוריץ, ביקר אצלו וקרא לפניו מכתביו, כמעט לילה שלם נמשכה פעם קריאה זו. בין כתביו אלה היו גם שירים חוצבי להבות אש־דת, במתכונת הפיוטים מימי הבינים. העילוי ביקש עזרתו של ברזנבוים בהדפסתם בבמה עברית אלא מפני ששירים אלה לא היה להם מקום בבמות העבריות המעטות שהיו קיימות אז בפולין והוצאה תורנית כמעט שלא היתה קיימת, לא הגיעו יצירותיו של ה„עילוי" לכלל פירסום וזה ציער מאד את ברזנבוים. לדעתו היו השירים ראויים להכלל במחזור פיוטים מודרני.

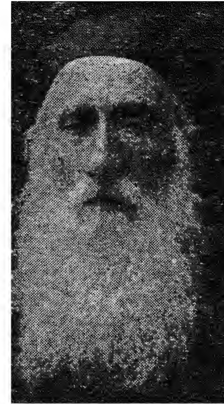
אשר ברזנבוים ביקש כל ימיו לעלות ארצה עם בני ביתו. אפשר שהדבר היה יוצא לפועל, אילו היו בידו אלף לי״ש שנדרשו אז ע״י ממשלת המנדט ואילולא המחשבה שמקומו דוקא שם, בגולת והלין שבפולין, אשר כמעט כל היהודים שהיו שם היו עניים בחומר ועשירים ברוח ואשר פעילותו ביניהם, בשביל הדור הצעיר, לא היתה מוטלת בספק. וחשש גם ל„הכניס תבן לעפריים". עודו חושב ושוקל בדבר — והגרזן הנאצי הונף עליו ועל בני ביתו בעיר קליבן, בוהלין. ת. נ. צ. ב. ה.

א. ז. בן־ישי

מזוהיל ועד ירושלים

(לזכר הרב ר׳ יעקב שמואל הלוי איש הורוויץ ז״ל)

א

גבה־קומה, תמיר, עם עינים כחולות, חולמניות קצת ועטור זקן ארוך, מרובע כמעט — לשעבר בגון ערמוני, המכסיף והולך — הדור פנים, נעים הליכות, נעים דיבור, פה שופע דברי תורה ואמרות חכמים וגם חכמת חיים, מתובלים בשנינה דקה. טורי שינים לבנות וקצובות (שינים שלא לקו ולא נפגמו כמעט עד הגיעו לגבורות) המתגלים תוך חיוכו הכבוש, חיוך של תלמיד־חכם. שערו הלבין עוד בגיל צעיר, והלובן שיוה לו דמות קשישה הרבה יותר מכפי גילו האמתי. בעשרים שנותיו האחרונות לא השתמש כמעט במשקפים, וראייתו היתה צלולה. לא כהתה עינו ולא נס ליחו, ולא נתכופפה קומתו. לא חלה כמעט מימיו. נצר מגזע בריא וחזק של מאריכי־ימים.

כך אני זוכר את אבי, ר׳ יעקב שמואל הלוי איש הורוויץ, שהייתי בן־זקוניו מזיווג שני (מאשתו הראשונה, שנתאלמן ממנה, נולדו לו שלוש בנות), שנשא אשתו השניה, היא אמי.

היתה זו דמות ראשונית של הגזע הלמדני־חסידי מצאצאי רבנים ואדירי התורה, דור עשירי לר׳ ישעיהו הלוי איש הורוויץ, בעל השל״ה (שני לוחות הברית), ורבה הראשון של עדת האשכנזים בירושלים (ספר היוחסין עבר בירושה מבן לבן, לפי קבלה שנשמרה במשך דורות, שכל בן חייב להעתיק את ספר היוחסין הזה בכתב־ידו, ולהוסיף עליו את שמו).

ב

נולד בתרט״ו — 1855 בזוהיל, היא נובוגראד־וולינסק, או אחת מעיירות המחוז שלה (כידוע, היו גם נולדי העיירות והכפרים שבמחוז נרשמים בספרי הנולדים שבעיר־המחוז, ובדרכונו של אבא היתה רשומה כעיר מולדתו נובוגראד־וולינסק). בצעירותו גר בזוהיל, ושם למד. הוא היה מזכיר את רבני זוהיל, חבריו, שלצערי לא נשמרו שמותיהם בזכרוני. בעודו צעיר מאד, הוסמך להוראה על־ידי גדול־הדור ורבן־של־ישראל הרה״ג ר׳ יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, ועוד מגדולי־התורה שבדור. שימש ברבנות רק זמן מועט, שלא לעשות את התורה „קרדום לחפור בה״, והחל לעסוק בסחר יערות. לרגל עסקיו הדרים אל מחוזות הדניסטר, וגר בערים שונות משני עברי הדניסטר בפודוליה ובביסרביה, ורוב השנים — במוהילוב־פודולסק, עיר־המחוז השוכנת לחוף הדניסטר (להבדיל ממוהילוב שעל נהר הדניפר, שברוסיה הלבנה), עיר חשובה מאד מבחינה גיאוגרפית־איסטרטגית בצומת הדרכים שבין אוקראינה והבאלקאן, הנקראת בפי היהודים גם בשם „טערקיש־מאהליב״ (מוהילוב התורכית), שכן היתה כבושה פעם בידי התורכים, ועד היום נמצאים בסביבתה שרידי מבצרים תורכיים.

ג

אני עצמי נולדתי במוהילוב־פודולסק (אמי היתה פודולית), ובעודי צעיר יצאתי לגור וללמוד בערים גדולות. גם לארץ־ישראל עליתי צעיר. בווהלין לא הייתי מימי, ולא הכרתי את בני משפחת אבי הגדולה, שהיתה מפוזרת בכמה מערי ווהלין (ז׳יטומיר, זוהיל־נובוגראד, מיזריץ׳קה־אמילצ׳ינה ועוד. כמה מבני המשפחה היגרו לארצות אמריקה, והם היחידים מן המשפחה שניצלו בשנות השואה). כל מה שידוע לי על ווהלין, הרי זה מתוך הספרים או מפי השמועה, ובפרט מפי אבא ז״ל.

מפי אבא ידוע לי, שעוד בימי אבי־אביו של אבי נפלגו בני המשפחה, ששמה המקורי הוא „איש הורוויץ" — מגזע ר׳ ישעיהו איש הורוויץ, השל״ה הקדוש, ואחיו ר׳ יעקב משברשין, שצאצאיהם התחתנו אלה באלה — לשמות־משפחה שונים „מטעמים צבאיים": לוי, סגל, ברמן ועוד. אין זה מן הנמנע, שנמצאים אפילו בארץ כמה „שני בשלישי" או „שלישי בשלישי" ממשפחה ענפה ומפולגת זו ואינם יודעים כי קרובי משפחה הם.

בביתנו היתה שרויה רוח ווהלין, רוח זוהיל. לאבא היו קוראים בעירי „דער זוהילער" (הזוהילאי), כדרך שהיו קוראים בשם ערי־מוצאם, ולא בשמות המשפחה, את כל ה„זרים" שהיו באים מפלכים אחרים ברוסיה ומתאזרחים במקומם החדש. ה„זרים" היו ניכרים בניבם האידישי, במנהגיהם, במאכליהם, ולפעמים אפילו בלבושם. כל פלך ברוסיה — פלכים עצומים בשטחם — היה כעין מדינה־בפני־עצמה, וכשהיה מזדמן יהודי מפלך אחר, היה כאילו בא יצור אכזוטי מכוכב אחר. יחידים מבני הצפון הרחוק, ובפרט ליטאים וכו׳ — היו מזדמנים לפלכי הדרום לעתים רחוקות — בעיקר סוכנים־נוסעים, שדרי״ם, מורים מטעם חברת „מפיצי השכלה", תעמולני תנועות מדיניות וחברתיות, וכל תופעה כזאת של אדם היתה מעוררת תשומת־לב.

ניב האידיש בפודוליה הוא דשן, מלא, מגושם קצת, מבוטא בשפתים מלאות, כולו קמצ׳ים. הניב הווהליני רך קצת יותר, והוא כעין ניב־בינים בין הניב הפודול־ביסרבי ובין הליטאי. אלה שאינם בקיאים בגיאוגרפיה הניבית, מסוגלים להחליף את הניב הווהליני בגלל השוני שבו, בניב הבילורוסי או הליטאי. „בורים" כאלה בעיר־מולדתי היו מכנים את אבי על שום ניבו, בכינוי „דער ליטוואק" (הליטאי).

אך „ליטאי" זה היה לא היה קר־מזג כלל, כולו רגש וטמפרמנט. הוא הביא אתו לעיר־מגוריו החדשה את מורשת החסידות הווהלינית, את ההתלהבות הבלתי־מרוסנת והכיסופים לארץ־ישראל, שחסידות ווהלין היתה מצויינת בהם. בעודו נער, כבן ט״ו, זכה אבא לנסוע אל הצדיק ר׳ אהרן מטשרנוביל, דור שלישי לאדמורו״ת הבעשטנית, בנו של ר׳ מוטילי „המגיד מטשרנוביל", ונכדו של ר׳ נחום הגדול, תלמידו של הבעש״ט. ואם כי נסע אל ר׳ אהרן רק שנתים קודם פטירתו (ור׳ אהרן נפטר בזקנה מופלגת, בן 85), עשתה עליו רושם עצום אישיותו של הצדיק הזה (שהיה מקובל מאד בדורו, ובפרט בפלך ווהלין. אף מ. ז. פייארברג, פארה הספרותי של זוהיל, מזכיר בספוריו את ה„זקן מטשרנוביל", הוא ר׳ אהרן), ונשאר כל ימיו „חסיד טשרנובילי", חסידו של הרבי הנפטר. אם כי „נסע" אחר־כך גם אל אחיו האדמורי״ם, בניו של ר׳ מוטילי, וגם אל צדיקי ריז׳ין סדיגורה, שמחוזות הדניסטר היו באזור השפעתם.

ביתו של אבא בעירי היה בית ועד ללמדנים, לחסידים ולחובבי ישוב ארץ־ישראל. בשבתות היו סועדים על שולחנו לא פחות מ„מנין" אורחים, ובמוצאי־שבתות היו נקהלים אצלו כמה מנינים של חסידים לכוס חמין ולשמוע מפיו סיפורי צדיקים. אבא היה בעל־זכרון יוצא מהגדר הרגיל, והיה מרתק בסיפוריו. היה גם סופר מהיר בלשון הקודש, אסף

ורשם סיפורי צדיקים ושיחות ולקוטי תורה, ששמע ממקורות ראשונים מפי הצדיקים עצמם, בעודם בחיים, או מפי מקורביהם. רוב המחברות, שרשם במשך שנים רבות, נשארו ברוסיה ואבדו ודאי. רק מחברת אחת הובאה לארץ בידי עורכי „רשומות" (דרויאנוב־ביאליק), שלידיהם מסרתיה באודיסה. סידרה של סיפורי מעשיות ושיחות צדיקים מאותה מחברת נתפרסמה בשם „ילקוט שמואל" ב„ספר הבעש"ט", שהוציא מוסד הרב קוק, בעריכת הרב י. ל. מיימון, בתש"ך, שנת המאתיים לפטירת הבעש"ט. קטעים ממחברת זו נתפרסמו גם בעתונים אחרים וב„רשומות" (כרך א׳ אודיסה, תרע"ט).

ד

אבא היה אוהב ספרים. לא חובב, אלא אוהב ממש. ספריתו היתה אחת הספריות הפרטיות הגדולות בעיר־מגוריו ובמחוז כולו. ספריה עשירה בכל סוגי הספרות, ובהם דפוסים יקרי־ערך, ובראש וראשונה ש"ס ווילנא, הוצאת האלמנה והאחים ראם, מהדורה ראשונה, בכריכות עור־עגל אדום ובאותיות־זהב ועיטורים. הספריה נשדדה בשנות המהפכה והתמורות ברוסיה — אם לא עשאום נייר לאריזה, הרי הם ספונים באחת הספריות הממלכתיות בברית־המועצות. רק ספרים בודדים הציל והביא עמו בעלותו לארץ, בשנות העשרים, בעיקופי גבולות ובסכנת נפשות ממש. ארץ־ישראל היתה מעייניו כל הימים, והוא היה מדבר תמיד על „הליכה לארץ־ישראל", הליכה שהיא חגיגית וכרוכה־בהרפתקאות הרבה יותר מאשר נסיעה. אך לא זכה לעלות לארץ בעודו צעיר או בגיל־העמידה, אלא לעת־זקנה.

בעיר מושבו, במוהילוב־פדולסק, היה ה„זוהילאי" ממיסדי הישיבה הגדולה, שנוסדה בעיר זו כמה שנים לפני מלחמת־העולם הראשונה, וכן של מוסדות חסד וצדקה אחרים, בהם בית הכנסת־אורחים ומושב־זקנים. כל שאיפתו היתה: לעלות לארץ־ישראל ולהמשיך שם בייסוד מוסדות כאלה בירושלים, משאת נפשו (בפרט היתה הכנסת־אורחים מסורת תורשתית במשפחתנו, ובילדותי שמעתי הרבה סיפורים ואגדות על סבים וסבתות מכניסי אורחים) ואכן קיים נדרו לפחות במקצת! סכום כסף מסויים, שהצליח להביא אתו, תרם למוסדות לבית הכנסת־אורחים ומטבח־חנם לנצרכים בירושלים.

ה

בשנות שבתו בירושלים נתחבב מאד בחוגי החסידים, והיה בקשרי ידידות עם האדמו"ר, ר׳ מנחם־נחום מרחמיסטריבקה, משושלת צדיקי טשרנוביל, ועם ר׳ יחיאל מדרוהוביץ׳, אישיות מופלאה של אדמו"ר ציוני. כן היה מקורב לרב א. י. קוק ולרב י. ל. מיימון.

על אף החרם של האדוקים הקיצונים בירושלים, השתתף בבחירות לאסיפת־הנבחרים ולמוסדות הציוניים, שבהם השתתפו החוגים הדתיים־הציוניים. מכתביו מן הארץ אל ידידיו בחוץ־לארץ (כמה מהם נתפרסמו בשנות העשרים בעתונות בחוץ־לארץ, כעדות־אמת של רב וחסיד) היו ספוגים אהבת הארץ ואהבת ישראל, והיו משמשים תעמולה טובה לעליה ולהתישבות, נגד המוציאים דיבת הארץ רעה. גם על החלוצים שאינם מדקדקים בקלה כבחמורה היה מגין, בגלל מסירותם לבנין הארץ והגנתה. עוד בהיותו בחוץ־לארץ, היה מדבר עם ילדיו בלשון הקודש, בפרט בשבתות. וכאן בארץ הקפיד על כך ביותר.

ראוי להביא קטע מתוך אחד ממכתביו שכתב לידידיו בגולה, יהודים דתיים מאנשי המעמד הבינוני, שעמדו לעלות לארץ־ישראל אך השמועות על המצוקה הכלכלית בארץ הרתיעה אותם. המכתב הזה, הספוג אהבה בלתי־מסויגת של הארץ, העדיפה מכל חשבונות

כלכליים שהם, אמונה תמימה ובטחון — נתפרסם בשעתו בעתונים יהודיים בגולה. הקטע מובא ככתבו וכלשונו מתוך העתון „הארץ" (תל־אביב), שבו נתפרסם בתרפ"ה המכתב במקורו:

„ידידי עוז, מכתבו קבלתי היום, והנני להשיב לכם, שהארץ טובה מאד מאד. כפי הנראה, כל העולם נכנסה להם בלבבם חיבת הארץ. נראה מזה, שמהשי"ת (השם יתברך) הוא. ובכל ספינה באים אנשים מכל סוגים: מבוגרים ובחורים, רבנים וחסידים ודייטשן, אנשים קלים, גלוחים, שמעולם לא אמרתי שיהיה להם רעיון מישוב ארץ־ישראל. נראה, שהיא עת קיבוץ ישראל, שבשנה זו באו כמה אלפים ונתישבו ביהודה ובגליל. יש שקנו אדמה, ויש שבנו דירות. ולא שמעתי מפי איש אחד שיאמר צר לי המקום שאלין בירושלים. יש שטוב להם בירושלים, יש שטוב להם בתל־אביב ובשאר ערי יהודה והגליל. שבכל מקום באו ומצאו איש איש פרנסתו, ולא שמעתי מפי איש שיתחרט. הרבה רבנים ואדמורי"ם באו לארץ, ובהם הרב הצדיק ר' נחום בנו של הרב הצדיק ר' יוחנן מרחמיסטריווקה, שהוא בן שמונים, ואחיו ר' זאב. הם פנו להרה"ג קוק שליט"א, הרב הראשי לארץ־ישראל, והוא שלח אחריהם דרישה בגושפנקא דמלכותא. מוורשא בא לכאן רבי מיאבלונה עם כמה מאות חסידים, וקנו אדמה בסביבות חיפה, ויש שם אדמה שנראה שאינה כל־כך, וצריך לעבדה בכלים מכלים שונים. והרבי בעצמו יעשה את עצמו כאיש פשוט שבפשוטים, ולבש בגדים משומנים ועבד באדמה הזאת, ועמו כמה אנשים חסידים, שמסרו נפשם ועשו אותה כמו אדמה אחרת. ובע"ה (בעזרת השם) הרבה מקנאים בהם.

לכן, ידידי, אין לחקור ולדרוש בדבר, אלא כל אחד כפי השגתו. ומלבד זה הרי לפי הגמרא ישיבת הארץ היא דבר גדול, שאפילו כל המהלך ד' אמות בארץ־ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא. והדבר תלוי בבטחון, שכל מי שחיבת הארץ אצלו, יפה וטוב לו כמו בחוץ־לארץ. לא כל העתים שוות אצל כל אדם, אלא הכל במזל תלוי. גם כאן יש אנשים שהשעה משחקת להם, ויש שאין כל־כך, והדבר תלוי באמונה, שצריך להאמין שהכל יכול ודבר תלוי במזל. אלא שלעת־עתה אין אדם יודע משעבוד מלכויות ודעתו עליו מיושבת. יש שטוב לו ביהודה ויש שטוב לו בגליל, וכל זה מוכיח שהארץ טובה היא ומבורכת בכל טוב".

היה לא רק סופר מהיר, מצוין בסגנון עברי מקורי ומדוקדק, אלא היה גם בעל כשרון ציור. היה מצייר להנאתו (בצבעים שיצר לעצמו ממיץ פרחים חיים — אמצאה מקורית, שזכתה להכרה אצל ציירים מקצועיים) „מזרחאות" ו„פנקסאות" וציורי־קודש, בפרט על נושאים מקראיים, שהיה נותנם במתנה לבתי־כנסיות ולבני המשפחה. כן קישט בהם את ביתו־הוא. צייר ציורים (עד כמה שאני זוכר התפעלתי מהם בילדותי) למגילת־אסתר ולהגדה־של־פסח. הם נשארו ברוסיה.

בשנות שבתו בירושלים היה הולך פעמיים בשבוע אל הכותל המערבי. ליד הכותל היו נוהגים, כידוע, לעלות לדוכן יום־יום, והוא, כאיש מבית לוי, היה רואה חובה לעצמו „למלא תפקידו" — כיוצק מים על ידיהם של הכהנים העולים לדוכן — באמונה שלימה, שעוד יזכה לביאת הגואל ולמלא תפקידו גם על ההר שממעל לכותל.

ו

בשבת כ"ה מנחם־אב תוצ"א נפטר — כמעט בלי מחלה, אלא מיתת־נשיקה, מתוך זקנה ואפיסת כוחות — ולמחרת הובא למנוחות בהר הזיתים, בחלקת בית־הקברות של „כולל ווהלין", הצופה אל הר הבית ומקום המקדש.

אחד המספידים, הסופר ר׳ בנימין, שהכירו מקרוב והוקירו מאד, הספידו בעתון „הארץ" והגדיר את אישיותו במשפטים קצרים וקולעים:

„איש התום והטוהר, איש האגדה והחסידות, איש הענוה ואהבת הבריות".

כזו היתה דרכו, דרך ארוכה ונפלאה, של אבי ז״ל מזוהיל ועד ירושלים.

רשימות ביוגרפיות על הרב יעקב שמואל איש הורוויץ — עיין: א) אנציקלופדיה של הציונות הדתית, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים — כרך ב׳, עמ׳ 52—55; ב) אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו הוצאת „ספרית ראשונים", תל־אביב, כרך ח׳ עמ׳ 1321—1322; ג) ספר הבעש״ט, בעריכת הרב י. ל. הכהן מימון, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש״ך. עמ׳ רפ״ב—רפ״ד.

י. צ.

ישראל ציפנסקי

נולד בעיירה סוקולוב לאביו הרב ר׳ מנחם מנדל ציפנסקי. הוא היה נצר למשפחה חסידית, מחסידי מאקארוב ושושלת רבנית ותיקה. הוא קיבל חינוך אדוק בבית מדרשו של הצדיק ממאקארוב ואח״כ בישיבה שבעיירת מאלין ליד זיטומיר. כשהחלה ההשכלה לחדור לעיירה נתפס לאורה והתחיל להשתלם בלימודי ביה״ס התיכוני ואח״כ במקצוע הפרמוצבטי.

התמסר לציונות ואירגן חוגי נוער ציוני, שיעורי ערב לעברית וספריה עברית.

לאחר נשואיו, ב־1910 השתקע בזוהיל ופתח בה בית מרקחת. החל להתמסר בכל מרצו הרב לעבודה הציונית ולכמה מוסדות ציבוריים, ביחוד, בשנות המלחמה העולמית הראשונה, לועד הפליטים מטעם הי. ק. פ. עם פרוץ הפרעות ב־1919 נמלט ביחד עם נגועי הפרעות בזוהיל והעיירות הסמוכות לקוריץ והתמסר שם כולו כמנהל סניף הג׳וינט בעיירה, שפיתחה שם פעולה רבת ממדים, לעבודת הסיוע. יסד אז בצוותא עם עוד עסקנים בני קוריץ את ביה״ס „תרבות" וניהלו שנים רבות. ב־1928 נבחר כמזכיר ועד הקהילה והשתתף בפעילות רבה ברוב המוסדות הציבוריים והציוניים, הקרנות וכו׳.

בפרוץ מלחמת העולם השניה ברח עם משפחתו בעירום ובחוסר כל לעבר הרוסי. נדד רגלי ביחד עם נחשול הפליטים בערבות רוסיה עד הגיעם לשטחי אוזביקסטן. בדרך נתפלגה המשפחה וחלק ממנה ניתק לגמרי ורק לאחר מספר שנים נמצאו באקראי והמשפחה התאחדה שוב באוזביקסטן. הסבל הרב שעבר עליו ועל משפחתו הכריע את גופו החלש וכשהספיק לאחר נדודים, סבל ורעב, להגיע לימי השלום ב־1945 ולהתיישב בשטטין הסמוכה לגבול הגרמני — עזבוהו כוחותיו. הוא עשה אז מאמצים לעלות ארצה לבתו שהספיקה להשתקע כאן קודם. לאחר שהשיג כבר את התעודות והויזות הדרושות וגם את הוצאות הדרך — תקפה אותו מחלת לב קשה ונשבר לפתע.

משפחתו הגיעה לארץ כעבור זמן מה.

ב. אדירי

אחי שמואל

שמואל נולד להוריו מאיר ופרל גרצוולף (פרל — בתו של ר' חנינא ברייליאנט) בשנת 1891 בזוהיל. את חינוכו הראשון קיבל, ככל ילד יהודי בתקופה ההיא ב„חדר". משחר ילדותו הצטיין בתפיסתו החריפה ובידיעותיו. כשגדל למד ב„ישיבה" וה„עילוי" ניבא לו גדולות בעתיד. באופן מקביל עשה שמואל את השכלתו הכללית אצל מורים פרטיים וגם בהם עשה חיל. רצונו ללמוד ולדעת היה מעל לכל. הוא חיפש כר נרחב יותר לפעולות וחלם על נסיעה לאמריקה ללמוד רפואה.

הטבע העניק לשמואל ביד נדיבה מסגולותיו: יפה תואר, מזג טוב שופע הומור ונעים הליכות, וכולם אהבוהו. עוד בהיותו נער התמסר לפעולה ציונית במלוא המרץ. הוא למד והשתלם במקצוע הנהלת חשבונות ועבד במקצועו כמה שנים בחנות המנופקטורה של האחים בארו, עד שהגיע זמנו לשרת בצבא, דבר אשר הרס את כל תכניותיו. מיטב שנות תקופת הנוער ירד לטמיון. ולמרבה הצער פרצה מלחמת העולם הראשונה חדשים אחדים לפני שחרורו ונשלח לחזית, ועברו עליו כל זוועות המלחמה. לפרקים „הסתנן" איזה מכתב מהחפירות משדה הקטל. זכורני, איך שהיו מדברים בבית ומוסרים את תוכן מכתביו. פעם הגיע מכתב קצר ובו תיאר בכמה מלים את זוועות הקרב: „היינו, הוא כותב, שלושה חיילים בצותא. 2 רוסים ואני האחד. אחד מימיני נהרג, השני נפצע קשה ואני — נשארתי שלם ללא כל נזק". כשנתיים היה נתון בתוך קרבות עזים והצליח לנפול, ללא שריטה בגוף, בשבי ונקלע להונגריה.

קשה לי כיום לתאר את שמחתנו בהגיע בשורה זו אלינו. סוף סוף יצא מהסכנה וצריכים היינו להזדיין בסבלנות ולצפות לכריתת ברית השלום ולשובו. כעבור זמן, מיד לאחר מהפכת פברואר ב־1917, חזר שמואל בשלום הביתה לאחר 6 שנות העדרו. את שובו הנני זוכרת כבר היטב. תמיד שמעתי על אח דגול שיש לי ואני טרם הכרתיו. כדמות אגדית הוא היה לי. והנה בא היום הנכסף. אזכור תמיד אותו בין השמשות כשראיתיו מתקרב לבית — בעמדי על מרפסת הבית. אמא ישבה אותו זמן בחברת חברתה ודיברו ביניהן על שמואל העומד לחזור כבר הביתה והיאחרו לשוב.. ופתאום אם ובן נצמדו אחד לשני ומתרפקים אחד על משנהו לאחר פרידה של 6 שנים.

רבות סיפר לנו בשובו על מה שעבר עליו וכולנו נצמדנו אליו והקשבנו לדבריו — „היינו כחולמים". אולם לא הספיק שמואל ליהנות משחרורו, כי גל של פרעות ורציחות פרצו מיד. גולת הכותרת היתה השואה הגדולה בזוהיל בקיץ 1919. לאחר נדודים רבים והתלבטויות הגיע לקובל בתוך קבוצה זעירה שהתכוננה לעלות ארצה. בינתיים קרה לנו אסון ואבא נפטר, ושמואל לא יכול לנטוש את משפחתנו. היינו אז ברובנה משפחה מטופלת בילדים קטנים והוא הטיל על עצמו, בתור הבכור במשפחה, לדאוג לקיומה. ליד קובל

היתה עיירה נידחת בשם ניסכיאז והוא יסד שם בית ספר והצליח מאד בסידורו זה. הכניס חיים תרבותיים במקום נידח זה והעלה את הילדים והנוער כולו לרמה תרבותית, בהיותו מורה בחסד עליון. כעבור כמה שנים חזר לרובנה ועבד שם כמורה לעברית.

נוסף לעבודתו בהוראה התמסר כחבר ה„התאחדות" לפעולה ציונית מסועפת ואיפשר לכל ילדי משפחתנו הצעירים ממנו לעלות ארצה. הקים משפחה לעצמו והתכונן לעלות בעצמו. אולם נתקל בקשיים עצומים במשרד העליה בוורשה. בינתיים פרצה מלחמת העולם השניה. חלומו על העליה נגוז באכזריות. הוא נקטף ביחד עם משפחתו בתוך כל שארית יהודי קובל עם 6 המיליונים חללי השואה ההיטלרית.

מה כואב הלב שאיש כזה לא זכה לראות את הארץ שקסמה לו משחר עלומיו.

מ. בונה

שרה שדה־לבן, הבת הבכירה של הרב

אחת הדמויות המפוארות שבבנות העיר. בעלת נפש זכה ויקרה, אשר העמיסה על עצמה את העול של הנהלת בית הרב (האם היתה אשה חולנית), ולהיות במקומה פטרונית לילדים. כל זה לא מנע בעדה להשתייך לחברה ולתנועה. היא ראתה אז צורך לעצמה ללמוד מקצוע, והיה זה צעד נועז מצדה. היתה מהראשונות אשר הצטרפו לתנועת הנוער הציוני „צעירי ציון" וגילתה פעילות בתוך התנועה במסירות רבה. פעלה רבות להקניית השפה העברית לנועד. היתה בין אלה שיסדו שיעורי ערב לעברית, רכשה כמה מורים מתנדבים להוראה. הודות לשיעורים האלה נשמעה העברית מפי נערים ונערות ברחובות העיר. עלתה לארץ, אולם נסיבות שונות גרמו להטרידה מן הארץ ונדדה לארה"ב וקיימה קשרים אתנו כל ימי היותה בנכר. לא הספיקה לעקור מארצות הברית ולחזור כרצונה ארצה עד שהשיבה את נפשה הטהורה.

ע. אורי

אליהו רוטנברג *

הוא היה אישיות שופעת מרץ ובעלת מעוף השואפת לחרוג מהתחומים הצרים למרחב הרבה בנדודים על פני ארצות רבות, כולל ארץ־ישראל, ובסופו נידון למיתה ברוסיה הסוביטית.

אביו, ר׳ אברהם איצי קוניס, היה איש אמיד ובן משפחה מיוחסת מושרשת מדורות בחיי הכלכלה והחרושת בעיר. היה תלמיד חכם ובר אורין ודאג להקנות לבנו את ערכי היהדות והמסורת ומסרהו למלמדים הטובים אשר בעיר ואמנם הפליא הנער את מלמדיו ומוריו בשכלו החד ובתפיסתו המהירה.

בשנות המהפכה הראשונה ברוסיה נתפס גם הוא להלכי הרוח המהפכניים, אבל לא כרבים אחרים נסחף לתוך החבורה הפעילה בתנועה. עודו נער בן ט״ז שנה היה אוגר בחשאי נשק ומסתירו בחצר בית אביו מתחת לחטמה של המשטרה הצארית השוכנת ממול בית אביו. הדבר נתגלה לר׳ אברהם אביו. מובן שהדבר עורר חילופי דברים חריפים בין האב והבן. אולם חזקו דברי הבן על דברי האב בטענה, כי הנשק הוא לצורך ההגנה על חיי היהודים נגד הפורעים. הוא עוזב את הלימודים, עובר לחיי עבודה בעברו לשם זה לזיטומיר. כעבור זמן מה הצליחו הוריו להניעו, מתוך פחד מרדיפות המשטרה ומאסרו, לנדוד לארצות הברית.

בהגיעו לגיל ההתיצבות לצבא חזר לרוסיה למלא את חובתו לצבא ואף לאחר השתחררו מהצבא על־ידי השלטונות, לא רצה ליהנות מזכות זו ונכנס בגדוד הפרשים של הצבא. ברם לא יכול מפאת אָפיו ותכונותיו להחזיק מעמד זמן רב בקסרקטינים וערק מהצבא. עבר את הגבול ושהה כמה חדשים באוסטריה. עבד במכרות הפחם. משם נדד ליון ולמצרים ואחר כך הגיע לארץ־ישראל בימי הקציר. עד מהרה נשתלב בחברת אנשי העמל, עבד בתיקון מכונות חקלאיות שהיו אז בארץ וגם יזם תיקונים ושכלולים. עמד בקשרים עם אחיו אשר בזוהיל, בעל בית יציקה, והזמין אצלו מודילים למכונות חקלאיות.

תאוות הנדודים עקרתהו שוב ממקומו וטלטלתו מעבר לימים. נתגלגל לפריז ועבד שם בנהגות. נשא אשה ונולדה להם בת. שוב אחזו יצר הנדודים והחליט לשוב הפעם ארצה על מנת להשתקע בה, אולם הנסיבות המשפחתיות דרשו שהוא יעביר בינתיים את אשתו ובתו לארצות הברית ולעלות אחר כך לארץ בגפו. מיהר וביצע את החלטתו ובדרכו חזרה ארצה נסע לרוסיה להיפרד מהוריו בזוהיל. והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה ונשאר תקוע ברוסיה. הוא השיג תעודת שחרור מהגיוס. עזב את זוהיל והתגלגל לסביסטופול. עבד שם כבעל מקצוע במספנה. בהתבססו בעבודה בבית החרושת התחיל לנהל בין הפועלים תעמולה מהפכנית. כעבור זמן מה נתפס, נכלא בכלא ובו התידד עם סטאלין, שהיה אסור אז בכלא אתו ואחר כך הובל במשמרת שיירות הגולים דרך בתי־הכלא (דרך האיטַפים) לסיביריה ונכלא באי סאכאלין, שוחרר משם רק בבוא המהפכה ב־1917. עָבר לפטרוגרד שם עבד במפעלי בתי החרושת הפוטליבי ואף נתמנה שם לקומיסר לבנית מכונות. אחר כך הועבר לצאריצין (כיום סטלינגראד) לבית החרושת לעיבוד מוצרי דגים והתבלט שם בכשרונו וחריצותו בעבודה.

אפיו החזק, מזגו הסוער והלהט בעבודה הפנו אליו את תשומת לבם של אישי

* תמונתו בחלק האידישאי.

צמרת השלטון הסוביטי (לנין וסטאלין) והטילו עליו לבצע משימות אחראיות וקשות לביצוע, כגון החרמת יבולים וצרכי מזון בחבל וולגה העשיר והעברתם לערי רוסיה המרכזית. עם עבודתו זו נרקמו קשרי ידידות בינו לבין אישי הצמרת. והנה חלה התנגשות עם סטאלין בבואו באותו הזמן לצאריצין. הוא נפגע מדברי הלצתו של סטאלין, אגב הבעת קורת רוחו מעבודתו, בשאלו כמה הרויח מעסקיו אלה, ורצה להתפטר מעבודתו ורק הודות להתערבות של ארדניקידזה, אז קמיסאר לתעשיה כבדה, חוסל הסכסוך וסטאלין פייסו והעבירו, לבקשתו, למוסקבה. שם הוא נתמנה למנהל המכון לחרושת תעשיתית.

כעבור זמן מה נשלח לחרקוב ללמוד בפוליטכניון. לאחר הצטיינו שם במחקריו בחרו בו כחבר משלחת מקצועית שיצאה אז לדטרויט שבאה"ב לביקור לימודי ממושך וגם לשם קנית ציוד כבד לתעשית המתכת. הוא שהה בדטרויט כשנה וחצי ולמד שם את דרכי היצור באמריקה. נפגש עם משפחתו ונפרד מאשתו. ובחזרו לרוסיה לקח אתו את בתו. עם שובו הגיש לשלטונות דו"ח מפורט על מבנה בתי החרושת בדטרויט, ציודם ודרכי הייצור בהם, והציע לבסוף כמה תיקונים חשובים, לפי דוגמתם בדטרויט, שיש להנהיגם גם ברוסיה. הדו"ח נתקבל ברצון וכמה מהנחותיו בוצעו, בהתאם להצעותיו. לאות הוקרה נתמנה אז למפקח ראשי על בתי החרושת לטרקטורים בחבלים המרכזיים. מאז לא ידע ליאות במילוי התפקידים שהוטלו עליו.

הוא חדר לכל פינה וסדק במפעלי חרושת המתכת, קיים קשרים מתמידים עם מנהלי המפעלים, הרבה במתן הוראות בכתב וע"י טלפון, אולם לפתע איתרע מזלו: לרגל חוסר זהירות בשיחה טלפונית שקבעה את גורלו להבא. לפי המסופר על־ידי בני משפחתו טעה בשיחה טלפונית עם אחד ממנהלי מפעל המתכת ובה הורה על הצורך בתיקון שגיאה טכנית באחד המתקנים והוא הפליט מפיו, כי השגיאה נעשתה, כאילו, על ידי סטאלין. עם פליטת פה זו נפסקה בין רגע השיחה והודעתו, נמסר מיד להנהלת המפלגה ומיד גורש מהמפלגה. הוא חש את הסכנה הצפויה לו ואץ לאחוז באמצעים למנעה בכדי להנצל ממנה, אולם לא הועילו לו כל השידולים והיחסים הטובים שלו עם ראשי המפלגה. לבסוף ציית לעצתו של ידידו פרונזה, חבר האיספולקום (סטאלין חיסל גם אותו כעבור זמן מה) והתודה בפני הנהלת המפלגה על כשלונו באותה שיחה וביקש סליחה. בקשתו נתקבלה והוא הוחזר למפלגה, אולם הטילו עליו פיקוח חמור. האחריות על ניהול בית החרושת רבצה אמנם גם עתה עליו כמקודם, אבל המפקחים עליו ציפו בכל רגע לכשלונו.

בימים אלה יצא אחיו, אשר, שעבד במוסקבה, לארץ והוא הצטרף לבני משפחתו ללוותו. וטרגי היה לראות, בנפלו על צואר אחיו והביע בבכי רב את צערו על שנמנע ממנו להיות בין בוני המולדת האמיתית העברית בארץ־ישראל.

עם התחלת ההתקפה של היטלר על ברית המועצות נאסר גם הוא על־ידי נ. ק. וו. ד. בפקודת סטאלין, תוך גל המאסרים של הרבה קומוניסטים פעילים ותיקים, ולאחר כמה שבועות קיבלה בתו הודעה מבית הכלא על מותו הפתאומי מבלי לפרט את נסיבות מותו. מסרו אח"כ, כי ירו בו בלי כל הודעה מוקדמת.

חנה סלונים—שלאין

בבציה אולמן

גן רחב ממדים של עצי פרי ופרחי נוי. שביל עטור שיחים ופרחים מוביל לעומקו. בית מדות חבוי בלב הגן.

ר׳ איציה אולמן — איש כפר ורשניצה — היה בן תורה אשר עיקר שאיפתו בכפר היה לחיות בין יהודים איוה לעצמו חצר פריצים זו למגורים, כי נמצא בקרבה יתירה לבית הכנסת ברחוב גוטינסקי. והאיש ניחן בחכמת חיים, אמידות, נוטה להשכלה כללית, „תורה וגדולה", והזכירו אותו בעיר ואת אמרותיו הקולעות וצפונות חכמת חיים — שנים רבות לאחר פטירתו.

לא יפלא איפוא, שבבציה, בתו היחידה היתה גם עדינת נפש וחדורת רצון עז לרכישת דעת ואת מיטב שנות נעוריה הקדישה ללמודים ושנים אחדות השתלמה גם בקיוב במדעי רוח גבוהים.

בבציה התיתמה מהוריה בעודנה צעירה לימים. העזבון שקבלה בירושה הבטיח את קיומה. אבל אושר אישי לא יכול להעניק לה. חיי משפחה לא בנתה לעצמה. מעמדה הכלכלי המובטח איפשר לה לא לדחוק את הקץ בענין זה. כאישיות אינטלקטואלית, כבעלת נפש טהורה ועקבית לא השלימה עם פשרה והגורל לא זימן לה כנראה חבר בחיים כערכה לפי מושגה היא. אם כי הוערכה לחיוב על ידי כולם ודרישותיה מהחיים היו בכלל צנועות ביותר, אין להגיד בכל זאת, כי רב היה סיפוקה מהחיים. עם כל זאת עמדו לה לבבציה כוחותיה הנפשיים בפני המרירות והרוגז על החיים ועל הסובב אותה.

היא היתה מעורה בחוגי האינטליגנציה המתבוללת וחברה נאמנה במפלגה הסוציאל־דימוקרטית הרוסית וכמקובל בתקופה ההיא התעלמה מכל בעיה יהודית. אולם בעדינות נפשה ונועם הליכותיה שמרה תמיד על יחסי כבוד עם מפלגות יריבות ודאגה ליצור אוירה של סבלנות גם בריתחת הפולמוס המפלגתי החריף.

היתה רגישה לסבלו וכאבו של הזולת ומוכנה להרתם בכל עת לכל פעולה העלולה לעזור לזקוקים. היא נחלצה גם לעזור למשפחתנו בזמן מחלתו האנושה של אחי משה. היה זה עם כיבוש העיר ע״י הגרמנים לאחר תקופת הפרעות וקשה היה אז להשיג חמצן — האמצעי היחידי להצלת החולה במצבו האנוש. קילומטרים רבים שוטטה אז בבציה מחוץ לעיר במחנות הצבא הגרמני בחפשה בית חולים צבאי ובמרצה הרב, בהשפעתה הנאה וביכולת השכנוע שלה השיגה את מבוקשה.

והנה באו ימי השואה על העיר, פרעות, חילופי שלטון, חורבן על ידי השריפה הגדולה, הרג ורצח. רוב התושבים ברחו. במקום נשארו מספר רב של נחשלים ורעבים אשר התגוללו במחסור רב. התפשטה מגיפת הטיפוס אשר הפילה מדי יום חולים למאות באין מאסף. נתגלה לה אז, כי קיימת גם בעיה של המונים יהודיים מופקרים ובהרגישה שרבים זקוקים לעזרתה הממשית המידית לא הרשתה לעצמה לערוק והתמסרה לעזור להמוני הסובלים.

בבציה פותחת אז את ביתה הגדול, מרובה החדרים, לסובלים וביחוד בשביל הילדים שהופקרו. לכאן מביאים את ילדי הנרצחים, יתומי חללי הטיפוס והרעב וסתם ילדים — שלדים חיים הנאספים בבתים עזובים המעוטפים סמרטוטים מתוך עיי מפולת. בבציה דואגת לכולם בכל כוחותיה. היא היתה האם המסורה של כולם והאב הנושא בעול האחריות גם יחד. ביתה נהפך אז, ללא כל תכנון מראש, לבית יתומים לילדים עזובים.

בעצם השתקעותה בעבודת העזרה לנגועי מגפת הטיפוס ותוך פעולותיה המאומצות נדבקה בטיפוס. אבל היא אינה שמה לב לזה, אינה חושבת כלל על עצמה ומתעלמת מהסכנה החופפת עליה אישית. מתוך ערש מחלתה היא מנהלת את הבית בעזרת ה„ילדות שלה החצי מבוגרות" מבין ילדי הבית. את הבראתה של בבציה ממחלתה המסוכנת בתנאים שבה נמצאה, אפשר ליחס אך ורק לכוח רצונה העז באשר היא הרגישה בתקופה זו ואולי בפעם הראשונה באופן מוחשי כמה נחוצים חייה עבור המסובבים אותה וכמה אהובה ונערצה היא על כולם.

עם בוא העזרה המקיפה של הג'וינט לזוהיל נקלט ביתה של בבציה כאחד מבתי היתומים העומד לרשות המוסדות הנתמכים על ידו. רק אז יכלה בבציה לסכם עבור עצמה את תנופת פעולותיה וגודל מעשיה. היא לא יכלה להפרד כבר מ„ילדיה" במוסד וראתה מעתה ב„ילדיה" הנקלטים את יעודה ותוכן חייה העתידים. עם העברת מוסדות הילדים לרובנה לפני האבקואציה של הפולנים מזוהיל, לפי הסכם שביתת הנשק, עוברת גם בבציה לרובנה ביחד עם המוסד שלה.

גדולה ודגולה היתה בבציה אולמן וזכרה קורן לנו באור יקרות.

י. ש.

שלמה גוז

אישיות מופלאה היה שלמקה גוז. את מקום הכבוד שלו המיוחד בכותל המזרחי של בני הנוער בעיר על כל חוגיה, כבש לו בכוחותיו העצמאיים. הוא היה יכול לשמש דוגמה מאלפת של התגברות הרוח על החומר. חיור פנים היה, רזה ורק עיניו הבולטות והחולמות מציצות אליך כאילו מעולם אחר ורחוק. כן חייו האמיתיים של שלמקה היו מחוץ למציאות, כי כל הסובב אותו היה קשוח וטפל עבורו — פועל יהודי שהציק ונפגע על־ידי המגע עם עולם גדול ואחר, אם כי מגע זה לא היה ממשי ורק באמצעות הספרות.

שלמקה היה מחברי ה„בונד". עם הפסקת פעילות מפלגה זו בעיר, לאחר שנת 1906, היה עדיין מצעירי חבריה. עסקני ה„בונד" המרכזיים ופעיליה, שהיו ברובם משורות הנוער הלומד, בני „בעלי בתים" ואינטליגנטים, נעדרו מהעיר. הנוער הפועלי שרוכז מסביב ל„בונד" נשאר לפיכך בלי מורה ומדריך. אבל, המעט אשר שלמק'ה הספיק לקלוט, היוה בכל זאת נכס בעל חשיבות עבורו. המדובר הוא בהשתחררות מהנחיתות שבה היה שרוי מעמד הפועלים היהודים בתקופה ההיא וביחוד בני הנוער שבמעמד זה. הוא הגיע להכרה מעמדית ודרכו, דרך לוחם מפלגתי היתה ברורה לו. בכוחותיו המצומצמים ובכל להט נעוריו מתחיל שלמקה בהשתלמות עצמית במטרה להרחיב ולהעמיק את ידיעותיו במדע המדיניות והסוציאליזם. תוך התלהבות של העיון בספרות המעמדית מגלה שלמקה את הספרות היפה, ועולמות חדשים נפתחים לפניו ובולעים את כל ישותו. הוא נעקר כאילו

מסביבתו וחייו אינם יותר תוך כתלי בית המלאכה הצפוף עם מכונות התפירה המקשקשות. אינו רואה יותר את שולחנות העבודה המגושמים וחרש הוא מלהאזין ל„חתיכות" החזנות הנשמעים מפיות עוזרי החייטים. זמנו הפנוי מוקדש לקריאה בספרות היפה וכל עודפי רוחיו נמוגים מהר על־ידי רכישת ספרי קריאה. הספרות החדשה באידיש על הוצאותיה הפריודיות נרכשת על־ידו וכמו־כן הרבה מהספרות החדשה ברוסית. אינו יכול להסתפק בספר רק כמטרת קריאה ארעית. הספר יקר לו ואינו יכול להפרד ממנו ומספר אצטבאות הספרים בחדרו, גדל והולך.

הוא נולד, גדל ועבד בבית אביו החייט, אשר יוקה׳ס. אדם רחב גרם, עטור זקן שחור והדרת פנים. במקצוע לא היה ר׳ אשר בין המצטיינים ולא מעט סבל במסרו חתיכת עבודה, מענין הצוארון, שלא היה מתקבל „מונח כמו יצוק", כפי שהשתדל לשכנע את לקוחו, ובהחליקו את הגב היהודי הכפוף ניסה במלאכת פה לתקן את מה שהחסיר במלאכת ידים. ר׳ אשר לגמרי לא הבין את בנו בכורו שלמק׳ה. ככל אב, טבעי הוא שתלה תקוות בבנו זה, שידע באותיות הקטנות, כי יגיע לשלמות גם במקצוע. אדישותו של שלמקה למקצוע לא הבין ואת התמסרותו לספרות לא הבין וגם לא החשיב ותמה היה ביותר על שבנו אינו משתדל אפילו להתרומם מדרגת פועל בבית המלאכה. בכל ויכוח היה מצטרף עם חבריו לעבודה ולא את אביו מולידו. יחסו לענין שלמק׳ה השתנה רק כשהתחיל להרגיש את העמדה החשובה אשר שלמק״ה התחיל לתפוס בחוגי הנוער ולאו דוקא מתוך חוגי הפועלים.

אנו, הנוער הציוני בעל המגמה התעמלנית, בחפשנו מדריך לבעיות סוציאליות וכלכלה מדינית, פנינו לשלמק׳ה, כשריד מתקופת הפעילות המפלגתית אשר קיבל גם הדרכה בבעיות אלו. מה השתוממנו למצוא באיש זה ידען ומבקר בעל כוח שיפוט רציני בספרות, ומצטט בעל טעם בדברי שירה. בתוכן פגישותינו חל שינוי ואת מקום בעיות מדעי החברה ירשה במהרה הספרות. לתמהוננו התגלה כי בשטח שאנו, נוער לומד אז, חשבנו את עצמנו חזקים, הוא עלה עלינו בהרבה, והוא נתקבל בחוגנו כמורה דרך ממש בכל הנוגע לספרות והבקורת עליה.

ההתקרבות שלנו עם שלמק׳ה גרמה לנו סיפוק רב, אבל גם הוא שמח מצדו, כנראה, במצאו בנו, בתקופה ההיא, חוג שומעים רציני. בהתחלה היסס אמנם לבוא בחברת נוער „בני בעלי בתים" בעלי השקפות „נחשלות", אבל הצמאון שלו לחברה המעריכה את משנתו גבר על ספקותיו. מופתע היה מהדור הציוני החדש הצמא להשתלמות והמתעתד להגשמה עצמית (אם כי ביטוי זה טרם היה אז בשימוש). ההתקרבות היתה לפיכך הדדית. הזכרון על שלמק׳ה משולב עד היום זכרונות על מסיבות לעניני ספרות ולימוד עשירות תוכן. עם תום יום עבודה ועניני החולין שלו, מחליף שלמק׳ה את בגדיו, לובש את מעילו הארוך והמגבעת ובהשענו על מקלו המסורתי מטייל לו שלמק׳ה לאטו למקום המיפגש אתנו אם היה זה הגן העירוני על שדרותיו האפלות, היער שמעבר לנהר או בדירתה של החברה שלנו רחל. מקום אחרון זה נוח היה במיוחד לפגישותינו ולויכוחינו. המקום הוא בקצה העיר. המבוגר היחיד מאתנו אמא של רחל, היתה מתחמקת מהחדר מתוך לויאליות ורגש עדין, „בהיותה טרודה" ויכולנו להתמסר לענינינו מתוך חופש גמור. שלמק׳ה מופיע בצעדיו השקטים עם ה„ערב טוב" שלו, מוציא מכיסו הפנימי ספר או חוברת וזורקו על השולחן כמשחק קלפים מובהק הזורק את קלפו המבטיח זכיה. אנו מרגישים ויודעים כי הערב לא יעבור מתוך שעמום.

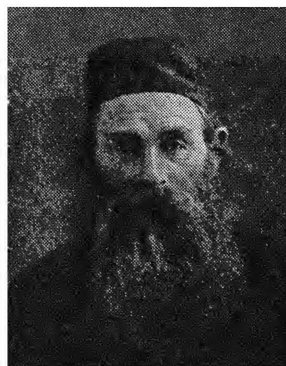
הקשר של בני הנוער עם שלמק׳ה היה גם פרטי. רבים מהצעירים והצעירות היו רגילים לבקר אצל שלמק׳ה לשאול ספר או חוברת פרידית. ולא פעם נהפך ביקור ארעי זה בחדרו הצר לשיחה נלבבת ותמיד נפרדנו ממנו בסיפוק על שפע הרעיונות שנחלנו ממנו. למרות אהבתו ללא סייג לספר היה משאילו לכל דורש בלי יוצא מהכלל, אבל באיזו שמחה היה פוגש אותו כשהושב לו בחזרה. בחיבה מיוחדת היה מחליקו והיה מיישר דפים שקומטו בהוכיחו במבט עין את האשם. התרעמותו היתה לא חס ושלום על פגיעה ברכושו כי אם על הזלזול ביקר מכל, — בספר...

הגיעו שנות המהפכה. המפלגות הפוליטיות החלו לפעול ושלמק׳ה קרוב היה ליעוד שאליו הכשיר את עצמו. על סף פעילותו הנכספת בחוגי פועלים ממש הוא נפל למשכב. מחלה ממארת שהיה לקוי בה כנראה מזמן, התגברה עליו והפילה אותו למשכב. מרובים היו המטפלים בו. ליד ערש חליו נפגשנו בני נוער מחוגים ומעמדות שונים. אדיר היה הרצון לעזור לו ולא מעטה ההתמסרות. בשכבו על ערש הדוי היה פוגש את מבקריו עם חיוכו הרגיל והשתדל להעסיקם בשיחות על ענינים שונים מחוץ לענין מחלתו בידעו את קיצו הקרב.

הוא גוע עם בת צחוק על פניו.

מ. בונה

רבי ברוך טרומבובולסקי

אחת הדמויות המפוארות והמיוחדות במינן שעי־רנו נתברכה בהן. לכאורה, איש המעמד הבינוני, אשר מעשהו במקח וממכר ומקומו ליד הדלפק בחנות בין שקי מלח וחבית נפט. אולם מקומו לא יכירנו שם בשום פנים ואופן. איש אשר קומה לו, ראש מוקף זקן רחב, נטוי לפנים, עינים מפיקות ענוות־תם, והיראה נשקפת מהם. כולו אומר כבוד והדר.

ובין אהלי התורה וההלכה היה רבי ברוך צריך לשים משכנו, כי הירבה להגות בתורה גם ביום, בחנותו, בהפסקות — בין מכירה למכירה ובלילות בביתו והיה מתמיד בגירסתו. רבי ברוך לא רצה להניח מידיו את עסקי המסחר ולהיות נהנה מעמלם של אחרים ואפילו הם בניו.

עסק במשא ומתן באמונה. תם וישר בהליכותיו. דיבורו — דיבור. בעל מזג טוב ונוח לבריות. נחל כבוד ויקר מכל אלה שבאו אתו במשא ומתן, בין שהנם בני ברית ובין שאינם בני ברית.

איש צנוע במהותו ושתקן מטבעו. בעל טוהר מוסרי בכל הליכות חייו. דיבורו לאט, מתון ושקול. נזהר מלדבר בגנותו של הזולת ומכל שכן לפגוע בכבודו, הן בפניו והן שלא בפניו. מכונס בתוך עצמו, היה מתמסר לעבודת ד׳ בתורה ובתפילה. חסיד ירא־שמים ובעל־צדקה.

עירנו זוויהיל, ככל הערים והעיירות המאוכלסות ברובם יהודים, כללה אף היא בתוכה טיפוסים ידועים של יהודים פשוטים, תמימי־דרך וענווי־רוח. הקהל היה מגלה אליהם יחס מיוחד של כבוד ויקר. כאלה היו ידועים בעירנו רבי דוד בצלאל (דוד־צאליה), רבי אפרים־דודל׳ס, ר׳ פייסי פיניה מרדכל׳ס, ר׳ יהושע וכו׳. גם רבי ברוך נמנה ביניהם, אולם בענוות־רוחו ובתפארת מעשיו עלה על כולם. הקהל הזוויהילאי הצמיד אליו את הכינוי „מלאך", מה שאף אחד מהמנויים למעלה לא זכה לו.

זכה רבי ברוך כי בנותיו תעלינה ארצה ונתגלגלה להן הזכות להביא אותו ארצה ולסיים בה את חייו בכבוד ובשיבה טובה.

האחים פיניה ולייבוש ווייסברג

הם היו בעלי הטכסא, כלומר חוכרי מס הבשר הכשר מאת הממשלה. ברוסיה הצארית הטילה הממשלה על היהודים מסים על אכילת בשר כשר. כן חויב היהודי בתשלום מס בעד נרות השבת שאשתו מדליקה ערב שבת עם חשכה. בעירנו היתה חכירת מס הבשר ביד משפחת ווייסברג 3—2 דורות. רבי אליהו ווייסברג אבי שני האחים חי בדור שקדם לנו. ספק אם חי עוד בדורנו מי שזוכר אותו. מספרים, כי הוא היה יהודי תלמיד־חכם בעל צדקה ומעורב עם הבריות. הוא הוריש את ה„טכסא" לבניו. הבכור פיניה והשני לייבוש.

פיניה ווייסברג, או פיני בעל הטכסא, לא כיתר בני אומנותו, אשר בתוקף מעמדם והיותם מקורבים לאנשי שררה הכבידו את אכפם על הקהילה היהודית — הלך בדרכי אביו ר׳ אליהו ווייסברג, וחתר בכל מאמציו להקל על הקהילה את עול המסים הרובץ עליה. כן דאג ונאבק קשות עם השלטונות על החזרת סכומים ממסי הבשר לכלכלת צרכי התלמוד־תורה ו„ביקור־חולים". היה מעורה בתוך הציבור ובזמן הצורך, היה מנצל את קשריו והיכרותו עם אנשי השררה והיה מביא טובה לפרט זה או אחר.

אחיו ר׳ לייבוש ווייסברג נוסף לשותפות שלו בטכסא היה איש מעשה, ער, זריז, בעל יזמה ומלא מרץ. הודות לקשריו עם אנשי השררה, דלתותיהם פתוחות לפניו וחושו המפותח, נתגלו לפניו כל צפונותיהם. והוא היה להם ליועץ ולמדריך בענינים כלכליים. השלטונות האזרחיים והצבאיים היו מוסרים לו בקבלנות ביצוען של עבודות שונות ורבות והוא מלא אותן בהצלחה. ישרו והצלחתו נתפרסמו בחוגי השלטונות ובמלחמת העולם הראשונה, הוא הוזמן להיות אחד הספקים ליד המטה הראשי של מחנה הצבא הדרום־מערבי בפקודו של הגנרל ברוסילוב. הוא לא היה איש ציבור. אבל מעורה בתוך הציבור ורבים מבני העיר יזכרו את פעולותיו למענם אם זה כרוך בשחרור מהצבא או בשחרור מהכלא. וביחוד היה חש לעזור לבני דלת־העם.

הודות למרצו הרב, קשריו הרחבים עם הצבור, יכול היה לעמוד במבחנים חמורים אף לאחר שירד מנכסיו — עם השתלטותם של הבולשביקים ברוסיה ובאוקראינה. הוא לקח אז את מקל הנדודים בידו על מנת להגיע לחוף מבטחים לארץ־ישראל ואמנם הגיע ארצה בתקופת העליה השלישית יחד עם חלק מבני משפחתו. ראינו אותו בשנות העשרים — והוא כבר בשנות זקנה, מחמר אחר חמורו ומוביל זיפזיף. ואח"כ היה מבקר כרטיסים בחברת האוטובוסים וחיוך נסוך על פניו.

הארץ לא הכזיבתו. הוא ומשפחתו השתרשו בארץ. חתן בתו הבכירה אחד מראשוני מורי ההתעמלות, חתן בת זקוניו, מראשי הפעילים בתנועת העבודה.

זוויהיל
עיירות סביב לה

— — — וּבְאוֹר תִּפְאֶרֶת
מַרְאֶה שֶׁל עִיר עֲיָרוֹת לָהּ מִסָּבִיב — — —
וּמִגְדָּלִים מֵהֲוָיָה אַחֶרֶת
וּשְׁבִיל רָמִים נָאֶה עַד לְהַכְאִיב.

ש. שלום

ברנובקה

ראצ׳ב

פולנאה

הורודניצה

פולין

משה שמואלי
אשדות יעקב

ברנובקה עיירת מולדתי

א. כף היד הפשוקה

על אם הדרך שבין זוהיל לפולנאה עמדה עיירת מולדתי ברנובקה.

מבעד למרחק השנים, מאז עזבתיה, הצטיירה עתה בזכרוני בדמות כף יד שטוחה ופשוקה. ככר השוק הגדול במרכזה — זוהי הכף השטוחה, ורחובותיה שפרשו ממנה — אצבעותיה הפשוקות. לאו דוקא חמישה במספר היו והיקפם לא היה בהשואה לשעור התחום שבין האגודל והזרת, כי אם הרבה יותר, לכל עבריה מסביב. וככף יד שטוחה ופשוקה היתה אף היא פתוחה לכל צדדיה. עיירות וכפרים הקיפוה מסביב ושימשה קפנדריה לעוברי דרך רבים. שלוש האכסניות הגדולות ששכנו סמוכות זו לזו בככר השוק, עמדו תמיד פעורות־שער לקלוט לתוכן עגלות־נוסעים ומשא, שעברו דרך העיירה, על נוסעיהן, עגלוניהן וסוסיהם. והיתה ככר השוק מלאה בכל ימי ראשון לשבוע ובימות השוק, מאיכרי הסביבה, שהביאו את תוצרתם למכירה ומפרנסים אגב כך גם את חנוני העיירה. ומסביב לשלוש האכסניות, שסוחרים עוברי דרך היו מצויים בהן ברוב ימי השבוע, הצטופפו יהודים ספסרים ומתווכים, עושי סחר־ומכר. על גבי כף היד הפשוקה והפתוחה היו תושבי העיירה מושכים את יניקתם בשפע.

אמנם בדומה לכל עיירה אחרת, לא היתה ברנובקה חסרה אף היא עניים משלה: אלמנות מטופלות ילדים, בעלי מלאכה נחשלים ובעלי מומים שונים, ו„נצרכים" ו„בעלי יחוס" — ספק יורדים מנכסיהם וספק לא־יוצלחים מטבע ברייתם, שעיקר פרנסתם על ה„קיצבה" ועל צדקה בסתר, ואילו העיירה ברובה הגדול נחשבה לאמידה ונתפרנסה בריווח.

רבות אצטער עתה, למה לא עלה אף פעם על דעתי לחקור מפי זקניה את תולדות ימי ברנובקה עיירתי, מי היו אבותיה אשר הקימו לראשונה את בתיהם במקום ההוא דוקא, שבין זוהיל לפולנאה, מתי חל ייסודה ולמה נקראה שמה ברנובקה? (על שם אייל (Барань) עיין סשימתו של ארהי בלובשטיין, „ברנובקה".

בימי ילדותי סיירתי לא אחת בבית הקברות שלה, בימי תשעה באב וחודש אלול עם אבא, ובימים אחרים בחברת נערים ב„גניבה" לקטוף תפוחי בוסר שהיו מצויים שם בשפע. זכורני את שדה הקבורה שהיה רחב מידות ומגודל עצים סבוכים, עתיקי ימים. שורת הקברים בו היו צפופות, ורבות ממצבות העץ שעליהם אכולות רקב ועש. סימנים אלה העידו על קיומו רב השנים של הישוב במקום. אך אף פעם לא עלה על דעתי לחפש שרידי תאריכי ימים מחוקים על מצבות בלות אלו, כדי ללמוד מהם את שנות קיומה של ברנובקה. ילד הייתי עדיין וחקירות מעין אלו טרם עלו על לבי, וכאשר גדלתי קצת, כבר היה לבי, כלב של רבים מחברי, תפוס בענין מטריד אחר: כיצד לצאת ממנה ולעזבה מאחורי גווי, ושוב לא ענינו אותי קבריה.

ב. משכילים אכסטרנים

כשם שלא נתתי את לבי לחקור את תולדות ימיה, כן לא העליתי על דעתי לדעת את מספר תושביה. עתה זכורים לי רק אורך רחובותיה, מהם ארוכים יותר ומרובי אוכלוסין ומהם קצרים ומיעוטי אוכלוסין. עיירה קטנה ביותר לא היתה בכל אופן. מספר עיירות בסביבה היו קטנות ממנה בהרבה. ארבעת בתי הכנסת שבתוכה הכילו בודאי, לפי זכרוני, פרט לעזרת הנשים, מקומות ישיבה בשביל שש־שבע מאות מתפללים. מכאן אתה למד על מספר תושבי העיירה כולה. אך זאת אזכור ואדע היטב: מספר תלמידי חכמיה קטן היה מאוד. פרט למתי מעט „כלי קודש", הרב, השוחטים ושלושה־ארבעה מלמדים — ועוד כמנין קטן יודעי תורה, לא עלתה תורתם של הרבה מבעלי בתיה — על הבנה מצומצמת בפרשת „חומש" ובפרק משניות לפי פירוש רש"י — בקושי. אך לעומת מספרם המועט של תלמידי החכמים נתברכה ברנובקה בראשיתה של המאה הנוכחית בדור של משכילים, משכילים אכסטרנים, אשר קנו את השכלתם בתחומי העיירה גופא, והיתה ממוזגת מבקיאות בספרות הרוסית הקלסית ומידיעת פרק בהלכות כלכלה מדינית. מעטים בלבד מהם ידעו גם פרק בספרות ההשכלה העברית.

מניין חדרה ההשכלה אל העיירה בימים ההם — ובמידה רבה יותר — מאשר בכל יתר העיירות מסביב, ומה היו הגורמים לחדירתה — גם עובדה זו, כיתר העובדות בעיירה, קיבלתי אז בילדותי כהינתן מן השמים, ללא הירהור וללא חקירה, אולם ייזכרו שנים מן המשכילים ההם. הקשישים מהם בשנים: חייקל פוגל ובן ציון ווינוקור. הראשון כבר היה אז, בימי ילדותי, זקן מופלג, והיה מטיפוסם של המשכילים העברים מימי ארטר ודוב־בר גוטליבר, יהודי תלמיד חכם ומשכיל להכעיס. השני, בן ציון ווינוקור, צעיר לימים מן הראשון וכבוש ממנו ברוח אפיקורסותו. הלה נתחנך על „הצפירה" מימי סלונימסקי ועל „התועה בדרכי החיים". סיפרו עליו, שאחד מבעלי הבתים שבעיירה הביאוהו בצעירותו מאחת העיירות הסמוכות כחתן בן טובים לבתו. לאחר שהשיא לו את בתו לאשה, הקים לו חותנו בתורת נדוניה חנות של תבואה. האברך דנן בחר לטוב לו לעסוק בהטפת ההשכלה בין צעירי העיירה ובשיחות רעים עם הולכי בטל תחת לשבת בחנותו ולעסוק בשקילה ובמכירה. בוקר בוקר היה משכים אמנם לפתח חנותו, אך מיד היה פורש יוצא אל בין החנונים לעשות נפשות להשכלה ואת חנותו השאיר פתוחה והפקר. הריחו חזירי הגויים שבסביבה בריחן של התבואות העומדות בחנות ללא בעלים ויבואו לנבור בהם. והיה בן ציון עוסק בסיפורי מעשיות על סלונימסקי ועל סמולנסקין והחזירים נוברים ונוברים עד שהשאירו את החנות ריקה. ולא עברו שנים מרובות עד שבן ציון וינוקור נעשה במקום סוחר — מלמד, מלמד משכיל.

אלה היו שני המשכילים האלה מקימי דור ההשכלה בברנובקה ואילו חניכיהם, כדרכם של תלמידים טובים„ הרחיקו בהשכלתם הרבה יותר מרבותיהם.

והשנים ההם, שנות ערב המהפכה הראשונה ברוסיה. נראה, שתוך פריצתם מגדרי ההוי המסורתי של אבותיהם, ובחתרם להוי ההשכלה החדש, חטפה סערת המהפכה את הבחורים האלה ותבלעם בתוכה ותשבש, שלא מדעתם, את מטרתם. להט ההשכלה שבלבם הפך אצלם ללהט מהפכני והתמסרו הבחורים באש קנאתם לתנועת המרד נגד המשטר המלוכני ברוסיה, לפלוגותיה השונות, והניחו הצידה את ספר הדקדוק של קירפיצ'ניקוב, את ספר החשבון של וורשצ'גין ואת ספר הגיאוגרפיה של איבנוב והחלו מתכנסים לאסיפות סתר ולטכס עצה בחשאי איך לסלק את ניקולאי השני מכסא המלכות. לילה

לילה, כאשר שקעה העיירה בשינה ובחשכה, בקעו אורות גנובים וצנועים מחלונות עזרות הנשים שבבתי הכנסת, שם ישבו בחורי המהפכה ועסקו בצנעה בדברים שאסור היה לעסוק בהם לאור היום. לא אחת מן האמהות והאבות נדדה שנתם על משכבותיהם מרוב דאגה וחרדה לבניהם פן ייתפסו למלכות. לא אחד מהם רצה לקפוץ מעל מיטתו, לפרוץ אל עזרת הנשים ולהוציא משם בחזקה את „תכשיטו", אך נעצר מלכתחילה, בידעו מראש, כי השטן כבר פרש את רשתו מסביב ופקעה רשותו הוא מעל בנו או בתו. והיו מתהפכים האבות והאמהות עד שעה מאוחרת בלילה על משכבם, ולא נרגעו אלא בהגיעם אל אזנם חריקה חשאית וגנובה מעבר הדלת, וידעו, כי שב הבן או שבה הבת ממקום הסכנה וישקטו בלבם. ואולם בהשכימם בבוקר לעסקיהם מצאו על קירות בתים רבים כרוזים באותיות של קידוש לבנה ובהם כתוב אדום על גבי לבן: „הלאה משטר העריצות! ניקולאי, רד מהכסא!"... ונתפזרו ההורים חיש ברחובות העיירה למחוק את הכרוזים מן הבתים, בטרם תגיע רגל של גוי העירה. אחרי כן, בשנות השבע והשמונה למאה זו, כאשר נתגברו סרדיוטי ניקולאי על הבחורים שוחרי החופש בברנובקה ובעיירות רבות אחרות, והמהפכה דוכאה באכזריות רבה, הביטו הבחורים סביבם וראו, שבתוך בעירת המהפכה נשרפו גם מיטב שנותיהם ועמדו כמרוקנים מתוכנם. „פועלי ציון" המעטים שבעיירה קמו ועלו לארץ, בונדאים ומתנגדי ציון אחרים היגרו לאמריקה, ומי שנחבש במאסר, נשלח למקום אשר נשלח לרצות את עוונו. אלה שנשארו בעיירה היו ל„מורי שעות" לדור הצעיר שקם בינתיים, דור בני עשר ובני שתים־עשרה. בשעות היום היו מלמדים את תלמידיהם ובשעות הלילה היו עוסקים בלימוד עצמם, והתכוננו לעמוד בבחינות של ארבע או שש מחלקות גימנסיה אצל הרשות הממשלתית בז'יטומיר. שנה־שנה נסעו להיבחן ומדי פעם חזרו מבויישים ונכלמים. לא מפני שתורתם לא היתה שגורה על פיהם, אדרבא, ידוע ידעו אפילו יותר משצריכים היו לדעת — אבל הבוחנים, שונאי ישראל מרושעים — הכשילום בזדון. לעתים הכשילם גם רוב תורתם, שניטשטשה מחמת עירבוביה במוחם ללא סדר.

אך המה לא נסתלקו עדיין מלחפש אחר אידיאלים במשטר ובחברה. והיה בשוך עליהם סערת המהפכה נדבקו בטולסטויות שהיתה לאחר דיכוי המהפכה, תורה עוברת לכל בחור מחפש אידיאלים. בערב שבת אחת בשעות ארוחת הצהרים — הוסטו בבתים אחדים הצדה צלחות צלי הבשר המסורתי בתנועה הפגנתית והבחורים הכריזו חגיגית באזני אמותיהם: „מהיום והלאה לא יבוא כל מאכל בשר אל פינו, צמחונים אנו, טולסטויים!"

למן היום ההוא נעשה האיש טולסטוי ותורתו מפורסמים בברנובקה בפי כל איש ואשה.

ולא עברו מספר ימים ולפני אבי ז"ל, הרב דמתא, התייצבה משלחת של אותם הצמחוניים הטולסטויים לשאלו שאלת איסור והיתר: מאכלי צמחונות שנתבשלו בסירים שמבשלים בהם בשר — מה דינם? האם מותרים הם באכילה לצמחוניים?

זכורני את קבוצת המשכילים האכסטרנים מהימים ההם, והם כבר היו בגיל של קרוב לשלושים או למעלה מזה, מעין עדה מיוחדת לעצמה, שלא התערבה כמעט עם אחרים בעיירה, שקועים היו תמיד במחשבות על עולמם שנשרף כה מהרה. ועיניהם, אם כי הביעו הכרת ערך עצמית, נראו כעיני אנשים נפגעים ונפצעים. כולם כמעט היו רווקים ורווקות. ואף כי היחסים בין שני המינים היו יחסי ידידות וכבוד, ובחלקם אף ידועים ליחסי אהבה, לא נישאו בכל זאת זה לזו. בעיירה היו אומרים עליהם, כי „תכלית" יחפשו לעצמם.

ג. דור של גימנזיסטים וסטודנטים

ובשנים ההן ממש צץ פתאום מכל בית ובית שבעיירה דור צעיר חדש, שהיה שונה בתכלית מאחיו בני הדור הקודם, המשכילים האכסטרנים. שום אידיאות פוליטיות וחברתיות לא עניינו את הנערים והנערות האלה. אך גם במסורת הוריהם ובעסקיהם בחלה נפשם. והיה זה דור קל תנועה, מלא מרץ, רענן, שוקק חיים ועליצות, ושאיפתו האחת היתה לפרוץ מתוך העיירה ולצאת אל בתי האולפנא שבכרכים, כדי להיות לגימנזיסטים ולסטודנטים.

רובם של אבותיהם לא מחו בידיהם ולא נלחמו כנגדם. אדרבה, קל מהרה השלימו עם שאיפות בניהם הצעירים, סייעו בידיהם, והיו מרוצים בלבם שבניהם ובנותיהם עתידים להיות דוקטורים. את ראשית ידיעת הלשון הרוסית, המתימטיקה, ההיסטוריה והגיאוגרפיה למדו הנערים והנערות מפיהם של המשכילים האכסטרנים שהיו, כאמור ל„מורי שעות" וכאשר רכשו להם מעט ידיעות במקצועות האלה, קמו ונסעו לז'יטומיר, לקיוב, לאודיסה ולערים אחרות. נכנסו לגימנסיות והיו לגימנזיסטים. ולימי החג ולירחי חופשת הקיץ היו חוזרים לברנובקה לבושי מדים גימנזיסטיים, עוררו כבוד וקנאה בעיני בני העיירה האחרים, צעירים מהם ופחות אמידים, ללכת בדרכם.

בעיירות הסביבה נתפרסמה בארנובקה לעיירה „אינטליגנטית".

נדמה לי שעוד אז, בשנים ההן, כבר אפשר היה לראות את סימני השקיעה הברורים של העיירה. לכאורה התנהל הכל כשורה, כבשנים הקודמות. עם בוקר השכימו החנונים לחנויותיהם ובעלי המלאכה למלאכתם. בבתי הכנסת, אשר גם קודם לא היו מלאים מתפללים תפילות שחרית וערבית, פרט לימי שבת, — לא הורגש ביותר כי מנין המתפללים חסר והולך לאט־לאט. מן הכפרים הסמוכים מסביב עוד נהרו ובאו ברוב ימות השבוע איכרים על עגלותיהם למכור ולקנות. הדרך הראשית מזוהיל, עיר המחוז, לפולנאה, עיר מסילת הברזל, שחצתה את ברנובקה, המתה ברוב הימים, סוחרים, פל־דים ונזקקים רבים מן הסביבה למוסדות עיר המחוז. יום יום היו עוברים דרך ככר השוק של בארנובקה ובעברם את העיירה עשו חניה לשעה, סרו לאכסניות לסעוד את לבם ולנוח שעה קלה או שנתעכבו לשם עסקי מסחר. בשעות בין השמשות חזרו חנווני העיירה בעגלות מלאות סחורה שהביאו מזוהיל ומפולנאה ומליובאר, מקום חרושת לתעשיית סוכר. וסוחרים מהעיירות הסמוכות אשר שקעה עליהם השמש בדרכם לביתם סרו לברנובקה ללינת לילה.

אכן לאורו של היום הוסיפה עדיין ברנובקה לחיות כלפי חוץ את חייה השלמים התקינים, כבשנים קודמות. ואילו עם בוא הערבים, בין בערבי הקיץ ובין בערבי החורף, בפרוש החשכה את כנפיה על פני העיירה, נפרצה שלמותה של ברנובקה והיתה לשלושה ראשים: הראש האחד — אלה בעלי בתיה, סוחריה, חנווניה, מלמדיה ובעלי מלאכתה וכו' — כל רודפי פרנסותיה. הראש השני — המשכילים האכסטרנים, והראש השלישי — זהו הדור הצעיר, הגימנזיסטים והסטודנטים ואלה המתעתדים להיות לגימנזיסטים. ופרש כל ראש לדרכו המיוחדת, ודומה היה שברנובקה, כפי שהתקיימה מדורי דורות — שוב אינה קיימת כגוף ציבורי שלם אחיד.

ההורים הזקנים — זקנים בגיל וזקנים בזמן — עלו על מיטותיהם לישון וכבו האורות ברוב הבתים שבעיירה. בתי הכנסת עמדו בחשכתם מבעוד ערב, מיד לאחר תפילת ערבית. לומדי תורה בלילות לא היו מצויים בהם גם קודם ודרשנים עוברי דרך

כבר פסקו מזמן לדרוש את דרשותיהם בעיירה מחמת מיעוט שומעים, אלא לעתים רחוקות, בשבתות, והסתפקו באוסף נדבות בלבד. פעמים־שלוש בשנה עוד הוסיפו להגיע אל העיירה לביקורי שבוע האדמו"רים ממאקארוב, רבי משה — מרדכי'לה, רבי ישעיה'לה, ורבי נחומ'צי מאוסטרופוליה, רבם של בעלי מלאכה. מתאכסנים היו באכסניות שבעיירה. בשבוע זה של ביקורם היתה להם עדנה. שרידי החסידים היו מתכנסים בערבים ומתחממים קמעה לאורם הדועך והולך של האדמו"רים. נסעו ה„רביים", והזקנים נשארו שום לבדם עם נפשם.

והראש השני — אלה המשכילים האכסטרנים, עם בוא הערב העיקה עליהם הישיבה בבתים בצוותא עם הוריהם. לשכב לישון — היתה עדיין השעה מוקדמת, ואילו לבם ער וחסר מנוחה. אך לצאת לטייל בראש חוצות, דומה שנתביישו מעצמם. ויותר שנתביישו מעצמם — נמנעו מהפגש עם תלמידיהם הצעירים, שמילאו את רחובות העיירה בשאונם וברעשם. והיו פורשים בלאט ובחשאי קבוצות קבוצות קטנות של שנים שלושה ליד בתיהם ומטיילים הלוך ושוב עקב בצד אגודל, הליכה איטית ובנחת, ומשוחחים זה עם זה בלחש, בל ישמעו קולותיהם ברבים. אור של בית כי נפל עליהם במקרה, היה מטיל אחריהם צל ארוך ושומם.

ואילו הראש השלישי, הדור הצעיר והנוער המתלמד, היה פורץ בערבים, ובעיקר בערבי הקיץ לראשי חוצות שבעיירה, ותופש בהמוניו את מלוא הרחובות והדרכים. חבורות חבורות של נערים ונערות היו מטיילות הלוך וטייל לאורך הדרכים הראשיות, המובילות לזוויהיל, ולפולנאה וחזור וטייל לאורך הרחוב הראשי של בית החרושת וחוזר חלילה, עד לשעות המאוחרות בלילות. אלה שחזרו הביתה מן הגימנסיות לחופשת הקיץ סיפרו על חייהם הסואנים שבכרכים. ואלה שהתכונו לנסוע לשם האזינו בלבבות פועמים מכמיהה נכספת. בדמיונם חבקו את קצות העולם הגדול, וברנובקה הקטנה, בה התהלכו וטיילו עדיין, כבר היתה רחוקה מהם והלאה.

שלא כמו אז, לפני כעשר שנים, כאשר ישבו אחיהם הגדולים בלילות בעזרות הנשים שבבתי הכנסת ועסקו בהדפסת כרוזים כנגד המלכות — לא שכבו עתה הוריהם על משכבותיהם טרודי שינה מדאגה ומחרדה לבניהם, המאחרים לשוב לבתיהם בלילות. בהם, בנערים אלה, בטחו האמהות והאבות. הם ישנו בשקט אף התענגו, והשתעשעו בחזון חלומם, כי בשנים הקרובות, עומדים בניהם לחזור עטורים בכתב דוקטור.

האם העלו הוריהם על דעתם, מה יהיה אז לחנותם ולעסקיהם כשבניהם כולם יהיו לדוקטורים? הדאגו לגורלה של כף היד הפשוקה בשנים הבאות? דומה שכל אחד ואחד חזה בדמיונו רק את „נחת" בנו או בתו הוא.

המוהיקני האחרון בעיירה שעמד על משמרתו והוסיף להילחם את מלחמת העולם הישן, היה אבי זכרונו לברכה. איש ירא שמים ותמים דרך, אשר כגודל יראתו ותומתו היתה קנאתו לאמונתו. דרך קצרה אחת היתה בחייו במשך שנים רבות — הדרך מביתנו לבית המדרש הסמוך. ובדרך זו נמשך כל מעגל חייו. בשניהם, בבית ובבית המדרש היה מבלה את רוב שעות יומו וערבו בתורה ובתפילה. בוויכוחיו, להוטי הקנאה, אתי, היה טוען וחוזר וטוען לתומו: „כמה אתם פורקי עול, כמנין מועט בלבד?!"... ואני חסתי לצערו ולהשיבו, כי עוד מעט קט ולא ישאר לו מנין לתפילה בציבור.

והנה בא היום ובאתי אליו והודעתיו: אבא, נוסע אני לאודיסה...

פני אבי החוירו כממהלומת פתע. הוא הביט בי נדהמות ופנה אלי במגומגם: משמע, וגם בך ה„סמך־מים"!... וכעבור רגע נשא את ידו אל עבר ארונות הספרים

והפטיר בקול חנוק מדמעות: — ירושה לי המה, הספרים הקדושים, מאבות אבותי הרבנים — ומי ילמד בהם אחרי מותי?...

ד. בזרוח שמש המהפכה

לא עברה כמחצית השנה מאז נסעתי לאודיסה ופרצה ברוסיה מהפכת מרץ 1917. את בשורת המהפכה הביאו לברנובקה שני יהודים סוחרים, שעברו דרך העיירה מזווהיל לפולנאה. בתחילה לא האמינו בה תושבי העיירה, מרוב תמהון והפתעה, עד שהביא הדואר את העתון „קיאבסקיה מיסל", שהיה מגיע, כרגיל העירה למחרת הופעתו, והיתה הבשורה המשמחת והמפתיעה כתובה בו באותיות גדולות שחור על גבי לבן.

שום בשורה משמחת אחרת, פרט לבשורה על ביאה הגואל, לא היתה בכוחה לשמח את תושבי העיירה כבשורת המהפכה. השנה היתה השלישית למלחמת העולם הראשונה ומספר המשתמטים בעיירה מן הגיוסים הדחופים למלחמה, אלה המכונים בשם „ארנבות" הגיע לכמה מאות אחדות. הפריסטב (ראש המשטרה), נושא השלטון בברנובקה, נתפרסם עד לעיירות רחוקות מסביב כמקבל שוחד ומעלים עין מן המשתמטים לצבא, ונהרו ה„ארנבות" ממקומות רבים לברנובקה למצוא מקלט תחת כנפי חסותו של הפריסטב רב החסד. לא נמצא אז בית בעיירה שלא היו בו „ארנבות" נסתרות, אם בעליות הגג ואם במקומות סתר אחרים, שהותקנו במכוון לשם מקלט ומחבוא זה. נמצאו גם בתים לא מעטים בהם היו מסותרים אבות ובנים מגודלים יחד. אך עם ריבויים של המשתמטים בעיירה העלה הפריסטאב, בעל הרחמים, מפעם לפעם את דמי השוחד, לפי מספר הגולגלות שהיה רשום אצלו בדיוק, עד שהיה מרושש הרבה משפחות בעיירה, שנידלדלו ממילא מחמת ירידתם ל„מסתרים" של ראש המשפחה, מפרנסי הבית. ואולם מלבד תשלומי השוחד המרובים, ונוסף על הפחד להיתפס באחד הימים על ידי גדודי העונשין המיוחדים שהיו מסובבים בעיירות לשם עריכת חיפושים אחר משתמטים — היתה תלויה האימה על ראש כולם, בשל גורל עתידם של המשתמטים לאחר שתיגמר המלחמה.

הימים היו אז בין פורים לפסח. כבכל שנה ושנה היו אמנם גם בשנה ההיא עוסקים בעיירה באפית מצות ובהכנות לחג, ואילו האנשים התהלכו קודרים ומדוכאים ונדמה היה שאם לא תמהר הגאולה לבוא בדרך של נס תבוא השואה על העיירה כולה. והנה בדיוק אז, בימים הקשים ההם, הגיעה הבשורה המפתיעה על פרוץ המהפכה.

אך נודעה הבשורה בעיירה, ונתאשרה לאחר שעה על ידי העתון „קיובסקיה מיסל", מיד פרצה מחנותה סטיסיה — אשה תקיפה ובעלת מרץ, שזכתה משום מידותיה אלה להקרא בשם „הגבר" ורצה מבית לבית, דפקה על הדלתות והכריזה בקול: ה„ארנבות", צאו מן החורים, בפייטרבארג קמו הפועלים ועשו ריבולוציה ואת ניקולקא כבר הורידו מן הכסא!...

ולא נסתפקה סטיסיה בכך שהביאה את דבר הבשורה ל„ארנבות", אלא מיד לאחר כך כינסה את כולם והובילתם בתהלוכה רבת רושם בראש חוצות העיירה אל בית הפריסטאב לתבוע ממנו החזרת השוחד. את הפריסטאב המבוהל מצאו עוסק באריזת חפציו לעקור מן העיירה, מיד הוציא מכיסו שטרות אחדים בני מאה ומסרתם לידיה של סטיסיה.

שלושה ארבעה ימים אחר כך היתה ברנובקה שרויה ללא שלטון וללא מלכות, עד שהגיע מזווהיל, עיר המחוז, בחור אחד, קומיסר ממונה מטעם השלטון המהפכני החדש במחוז, וכינס את תושבי העיירה כולה, היהודים עם הגויים יחד, בככר השוק הגדולה

לאסיפת עם לשם בחירת מועצה מהפכנית מקומית. שמואלי׳ק שפרינצס, נגר לפי מקצועו ומהפכן „בונדאי״ ותיק משנת 1905, כבר התיאש בשנים האחרונות לזכות ולראות בחייו בנחמתה של המהפכה, התרגש כל כך לבואה פתאום, עד שלא הסתפק באסיפת עם בלבד, אלא נזדרז והזעיק לאסיפה את ה„כלי־זמרים״ על כלי הנגינה שלהם, ואת הרב, ועדיין לא נחה עליו דעתו עד ששלח את השמש להביא גם ספר תורה לאסיפה, למען תהיה שמחת המהפכה שלמה וחגיגית יותר. ונמצא גם מהפכן אחד מבין הגויים שנתקנא ביהודים, והביא אף הוא לעצרת את הכומר ואת דגלי הקדושה מן הכנסיה. ונשא הקומיסר מעיר המחוז נאום על ערך המהפכה, ונבחרו שבעה אנשים מבין תושבי המקום, יהודים וגויים, למועצת השלטון, אחר כך שרו את המרסליזה — ה„כלי זמרים״ הפטירו ניגונים שהיו נוהגים לנגן בחתונות.

ככה נתקדש בברנובקה חג המהפכה ימים מספר לפני התקדש חג הפסח.

אך שמחת האידיליה הזאת לא ארכה ימים רבים. בחודש מאי, עם סגירת בתי הספר לחופשת הקיץ, חזרו לבתיהם שבברנובקה כל הסטודנטים והגימנזיסטים ותלמידי בתי הספר לרפואת־שינים מז׳יטומיר, מקיוב, מאודיסה ומערים אחרות. בחדשי המהפכה הראשונים למדו שם בערים הגדולות את פירושה האמיתי של המהפכה ונוכחו לדעת שהיא אינה אידיאלית כלל וכלל, כשם שסברו תחילה אבותיהם, בברנובקה הקטנה. סוערים ונסערים התכנסו ובאו אל העיירה ובלבם תשוקה לוהטת להפיק את מרצם המהפכני הרב, שלא ניתן לו מוצא במקומות לימודיהם, ולו היו כולם בעלי השקפה פוליטית אחת לא היתה האידיליה בעיירה מושבתת כל כך, ואילו האורחים הצעירים נשתייכו לכל תרפ״ט המפלגות, שהיו קיימות אז ברוסיה: ס״ד׳קים, ס״ר׳ים, בולשביקים, בונדאים, מאוחדים, ו„פועלי ציון״, „צעירי ציון״ וכיוצא באלה. עוד בהזדמנם יחד ברכבת, בדרך לברנובקה, כבר פרצו ביניהם ויכוחים נלהבים אשר שימשו להם מעין חזרה לפעולה ציבורית שכל אחד ואחד התכונן בלבו לבצעה בברנובקה. סמוך לבואם הביתה הכריזו על אסיפות־עם איש איש בשם מפלגתו. והיות שלא נמצאו בעיירה אולמות לאסיפות, תפסו את בית הכנסת למקומות האסיפות, ודוקא בשעות בין הערבים, עם גמר העבודה, לא אחת נדחתה תפילת מנחה וערבית בפני האסיפות.

ליובה, חבר מפלגת „המאוחדים״ וסטודנט במחלקה למשפטים, כאשר נודע לו איך קיבלו בברנובקה את פני המהפכה בככר השוק, נתרתח כולו ונתמלא חימת קנאה. בחור זקוף־קומה היה, רחב־כתפיים ובעל פנים בולטות ועינים תקיפות. אם כי היה אז תלמיד הקורס השני ועד גמר לימודיו נשארו לו עוד שלוש שנים, כבר הכין את עצמו לקראת תפקידו כעורך־דין וילמד את לשונו לדבר רמות ונשגבות. באסיפת העם הראשונה אשר כינס בבית המדרש הגדול בשם מפלגת „המאוחדים״ הכריז בקולו הטנורי הרועם וקרא: מהפכה אינה חתונה בעיירה, ואין בה מקום ל„כליזמרים״ לנגן כל מיני „פריילכס״. מהפכה אינה גם אחרית הימים המקווים, בהם יגורו רב עם כומר, וספרי תורה עם דגלי קדושה של הכנסיה ישכנו יחד... מהפכה היא קודם כל מלחמת מעמדות שבין הפרולטאריון המנוצל ולבין הפלוטוקראטיה המתועבת... מהפכה היא דם!...

דבריו הטילו אימה בעיירה. ולמחרת בבוקר בשעת תפילת שחרית, כשעמד אבא בין חליצת תפילין של רש״י לבין הנחת תפילין „של רבנו תם״, הקיפוהו אחדים ממתפללי המנין וסיפרו לו את אשר דרש ליובה בדרשתו מעל הבמה שבאותו בית־המדרש, ניענע אבא בראשו ואמר:

סבורני, שכל ענין המהפכה הזאת, אינו אלא ענין בשביל הגויים ולא בשבילנו היהודים...

ואילו נתנו אז לאבא לשבת בשלווה ולעסוק בתורה, היה ודאי מוותר מרצונו הטוב על מהפכה זו, שבאה עליו שלא מדעתו ושלא מרצונו, ולא היה מגלה בה כל ענין. ואולם המהפכה שנתפשטה חיש על פני כל העיירה וחדרה לכל פינותיה, משכה לתוכה כל אחד ואחד, מרצונו ולא מרצונו, ולא היה מפלט ממנה גם לאבא.

בערי הבירה בפטרוגרד ובמוסקבה, ובערים הגדולות האחרות, התנהל אז מאבק דמים על השלטון במדינה בין האוקטיאבריסטים והקדטים מימין, ולבין הס״ד־קים והס״ר־ים במרכז ולבין הבולשביקים משמאל, וגורלה של המהפכה עצמה עדיין לא הוכרע בין הכוחות הנאבקים האלה, ומזלה היה תלוי במי שינצח במאבק זה. ואילו בברנובקה, בדומה לישובים יהודיים רבים אחרים שבתחום המושב — כבר היו עסוקים בכינונה של הדימוקרטיה בחיי הקהילות, כאילו המהפכה עצמה כבר עמדה איתנה על תילה ולא ניתנה שוב להתערער. כאן נטושה היתה המלחמה בין כל המפלגות הסוציאליסטיות, לזרמיהן השונים, מעבר מזה, לבין המפלגות הציוניות והקרובות להן מעבר מזה. משל שתי מלחמות התנהלו במדינה: אחת גויית — והיתה זו מלחמת דמים — על עצם קיומה של המהפכה, ואחת יהודית, והיתה זו מלחמת דיבורים — על עיצוב דמותה של המהפכה.

בברנובקה, למשל, היתה נטושה המלחמה בעיקר על שתי בעיות עקרוניות: על בחירת מועצת קהילה דמוקרטית, עממית וחפשית ועל הקמת בית ספר עממי חפשי. לכאורה, הודו גם „צעירי ציון״ שבעיירה בעיקרון הדמוקרטי העממי והחפשי, ואילו ה„בונד״, „המאוחדים״ ו„פועלי ציון״ טענו לבית ספר ששפת ההוראה בו תהיה אידיש ואילו צעירי ציון״ דרשו —עברית. והיו אלה ואלה מכנסים אסיפות בבתי הכנסת ומנהלים תעמולה בציבור ומתווכחים זה עם זה עד חצות הלילה. וכדי להגביר את הרושם ולנצח אחד את השני, היו שני הצדדים מביאים מפעם לפעם נואמים בעלי־שם מחוץ למקום, והעיירה כולה היתה כמרקחה. ראה אחד ממנהיגי „צעירי ציון״ שבעיירה, כי יד ה„שמאל״ על העליונה, טיכס עצה ומצא כיצד להגביר את סיעתו, קם וכינס את בעלי הבתים שבעיירה, עם „פני״ העדה בראש, שלא היו מאורגנים עד כה בשום מפלגה, נאם בפניהם ואירגן גם אותם בשם מפלגת ציונים כלליים. אלה לא היו ציונים כלל, אך בחוש הבינו כי בימים אלה, בהם נחתכים ענינים חיוניים על ידי מפלגות מאורגנות — טוב גם להם להיות מאורגנים במפלגה, ולו זה יהיה שמה ציונים כלליים. וכיוון שנתארגנו אלה במפלגה משלהם ובחרו בועד משלהם, נתכבד גם אבא, הרב דמתא, שלא היה מ„דוחקי הקץ״ והמתין באורך רוח עד לבואו של משיח — להיות חבר בועד הציונים הכלליים. ואז נאלץ היה גם אבא שלא מרצונו להשתתף בישיבות הועד של הציונים הכלליים ולקחת חלק בפולמוס „המהפכה״. מובן שאותו הועד של הציונים הכלליים לא נקף בעצמו באצבע קלה, בלי שיקבל הוראות מפיו של אותו המנהיג מ„צעירי ציון״.

בעטיו של טכסיס מחוכם זה מצד מנהיגים של „צעירי ציון״, ירד אמנם ערכה הדמוקרטי העממי של סיעה זו בעיניהם של חברי מפלגות ה„שמאל״. באסיפותיהם הוקיעו את דמותם הבורגנית־קלריקאלית של „צעירי ציון״ ואילו אותו חבר הצליח בטכסיסו לחזק את עמדת סיעתו על ידי הקמת מפלגה בעלת ברית, שחבריה היו מרובים ובעלי דעת.

אכן, סוער מאוד היה פולמוסה של המהפכה בעיירה בימי הקיץ ההם, ולא אחת הגיעו הדברים לידי כך, שחברי צד אחד, בהימצאם נלחצים אל הקיר, השביתו את האסיפות הפומביות על ידי פרובוקציות שונות, את האסיפות הפומביות של הצד שכנגד, והגיעו

הדברים כמעט לידי קטטות. אך אותם הסטודנטים והגימנזיסטים, שהיו אז מראשי המדברים בעיירה, שמרו ביניהם גם עתה על יחסי חברות אינטימית כבשנים הקודמות. שלא כמשכילים האכסטרנים, שהוסיפו לחפש „תכלית" לעצמם עד שנשארו ברווקותם ללא־תיקון, נתקשרו בני שני המינים בין הגימנזיסטים והסטודנטים ביחסי אהבים כבר מגילם הצעיר וקשרי אהבה לא היו ערוכים בכל המקרים לפי הנטיה המפלגתית דווקא. היו צעירים מן „המאוחדים" שאהבו צעירות מ„צעירי ציון" ולהיפך. הכרזתו של ליובה על מצוות מלחמת המעמדות שבמהפכה, לא חייבה את הזוגות שבמחנות הפוליטיים. פרט לכך, קשרי הרעות שבין הנוער משנים קודמות היו כל כך הדוקים, עד שגם מהפכה של קרנסקי בקיץ 1917 — עד לפרוץ מהפכת הבולשביקים בנובמבר — לא היה בכוחה להתירם ולהפריד בין הדבקים. אדרבה, דומה, שלהט הפולמוס הגביר את מרץ הנעורים במידה כזאת, עד שחיזק עוד יותר את קשרי הרעות שבין הצעירים והצעירות.

בערבים שבין אסיפה לאסיפה ובין בחירות לבחירות, היו חבורות הנוער, ללא הבדל מפלגה ומחנה פוליטי, פורשות לטיולים לארכו של רחוב בית החרושת כבשנים קודמות. והפעם בקיץ ההוא, נפתחה לפני המטיילים דרך ארוכה ורחבה יותר מאשר בכל השנים לפני כן. הארמון הגדול, המוקף גן עצים ופרחים גדול, של גריפארי בעל האחוזות שבעיירה ובעל בית החרושת לכלי חרסינה מובחרים, אשר שם מחסום בקצהו של הרחוב כל השנים ולא היה ממנו והלאה מעבר לתושבי העיירה, נפרץ עתה ונפתחה דרך רחבה לשדות האחו, עד לסלוץ' הנהר, שזרם לא הרחק מן העיירה. גריפארי עצמו ברח מן העיירה עם פרוץ המהפכה, והיתה זו אחת מן התקנות הראשונות של מועצת המהפכה בעיירה — לפתוח את גן הפלאים למקום טיול לתושבי העיירה. מה שמצאו וראו תושבי העיירה בגן פלאים זה של גריפארי, לאחר שנפתח לקהל, אין לתאר ממש — „לא ראתה שפחה על הים".

מעתה שימש הרחוב היהודי של בית החרושת רק מקום מעבר לחבורות הנוער בטיוליהם בערבים, ואילו עיקרם של הטיולים עצמם היו נערכים בין שדרות העצים ומסביב לאגמים שבגנו הגדול והמסתורי של גריפארי. משם היו פורשים אל שדרות האחו עד לסלוץ' הנהר ולכל בני העיירה לא חרץ כלב של גוי את לשונו. רוח החופש של המהפכה נחה, כנראה, גם על כלבי הגויים עד שחדלו לנבוח. ובהגיע בני החבורות אל הנהר היו מפליגים בסירות ,אם היה זה לאורו של היום ואם לזהרם של הכוכבים, וכטוב לב השטים בנהר פצחו את פיהם בשירה. ונתערבב שיר האנארכיסטים הרועם „השמש זורחת על פני אדמתנו" בשיר הכיסופים למולדת הרחוקה של מ. צ. מאנה „איך, איך אדמת קודש" ולא ניכרו בין זה ובין זה.

ולא יהיה תיאורם של הימים והלילות ההם שלם, אם לא נשבץ בתוכו גם את מקומם של המשכילים האכסטרנים, מהפכני שנות החמש. מיד עם פרוץ המהפכה — דומים היו למי שמנשבת פתאום על פניו רוח פרצים צחה, לאחר זמן רב, חיתה עליהם רוחם פתאום, פקחו את עיניהם כחוני המעגל בשעתו, בהקיצו משנות שנת השבעים והיו מהלכים נרגשים ונרעשים; דומה שטרם תפסו בחושיהם את נס־הפלא שבא עליהם ממש, והיו כחולמים בהקיץ. ואילו לאחר שהחלו לאט־לאט להתרגל למציאות הממשית של המהפכה, כן נראתה, זרה להם משום מה, ודומה כאילו היטעה אותם מי־שהוא. לא אלה היו פני המהפכה שציפו לה לפני שלוש עשרה שנה, שכן המהפכה ההיא נראתה להם אידיאלית יותר, שקטה וצנועה יותר. אז דימו שעם סילוקו של ניקולאי השני מכסא המלכות יבואו מיד כל אותם החזיונות היפים שתיארו לעצמם, ואילו עתה — דומה,

שהמהפכה עוד טרם באה כלל וכלל. וכאן בברנובקה תפסו מקום בראש אותם הנערים הזריזים והפזיזים, הגימנזיסטים והסטודנטים, וימלאו את הרחובות רעש וצווחה כמנהגם ואילו הם המהפכנים הותיקים, האמיתיים, נשארו שוב מן הצד. כך הוסיפו הם גם אז לטייל בנחת בערבים בצדי הבתים בימי הקיץ ההוא.

ה. בסחרחורת השואה והחורבן

אם לא יטעני זכרוני ארכה חופשת הלימודים ברוסיה בשנה ההיא שלושה חדשים. עם פתיחת בתי הספר לשנת הלימודים החדשה, יצאו את ברנובקה הסטודנטים, הגימנזיסטים ושאר תלמידי בתי הספר, ודומה ששאונה של המהפכה בעיירה בא אל קיצו. אולם המאורעות ברחבי המדינה, שהתפתחו במהלכם הם ובמהירות של סחרחורת, הטביעו עד מהרה את רשמיהם העמוקים גם בברנובקה, כבכל שאר הישובים שבחבלי רוסיה הגדולים, ללא כל תלות בצעירי העיירה, שנמצאו אז כבר רחוקים ממנה.

האופנסיבה הכושלת של קרנסקי בחזית הגרמנית עודדה את המרד הראשון של הבולשביקים בעיר הבירה, שנסתיים תוך ימים ספורים בכשלון חרוץ. כתוצאה ממנה פרץ המרד של הגנרל המונרכיסטי קורנילוב, שדוכא אף הוא על ידי הממשלה הזמנית בעזרתם הפעילה של הבולשביקים, אולם לא עברו ימים מרובים, עד שפרצה מהפכת הבולשביקים השניה בחודש נובמבר, והפעם נעשו לשליטי המדינה. בעיר בריסק נחתם הסכם השלום בין שליטי רוסיה החדשים ובין גרמניה, כתוצאה ממנו נכבשה אוקראינה, וברנובקה בתוכה, על ידי חיילות וילהלם קיסר, והם אשר המליכו על חבל ארץ זו את ההטמאן סקורופאדסקי. באוקראינה הגיע קץ המהפכה. לברנובקה — וכן לשאר ישובי החבל האוקראיני — חזרו עד מהרה רובם של פקידי הרשות שלפני המהפכה, ובחסותם חזר גריפארי, בעל האחוזה, וגדר מחדש את הפארק היפה מסביב לארמונו. הגם שבלאו הכי כבר לא נהרו לשם מטיילים. משמרות של חיילים גרמניים שמרו עליו, ותושבי העיירה היהודים פחדו להתקרב אליו מחשש שלא ייחשדו במהפכנות.

ואולם גלגל המאורעות לא נעצר אלא לזמן קצר. עד מהרה חזר לסיבובו שנית, ובסיבובו המהיר, עד כדי סחרחורת מסנוורת, נתמעכה בין שיניו עם שאר הישובים היהודים במדינה, גם ברנובקה הקטנה.

עם פרוץ המהפכה בגרמניה בסתיו 1918, החלו בורחים מאוקראינה חיילותיו המכודנים וענודי הקסדות של ווילהלם קיסר, אשר קודם נראו כחיל בלתי כושל שלא ימוט לעולם. החיילים נסו ללא סדר, והשאירו מאחוריהם את צידם ונשקם. עם בריחתם של אלה נמחק במחי יד אחת שלטונו של ההטמאן סקורופאדסקי. ומאז החלה שלשלת השואה והחורבן: שלטונו הפורע והרצחני של פטליורה; מלחמת הבולשביקים ב„ראדה" — האוקראינית; כיבוש הקצר של אוקראינה על ידי הבולשביקים; התקוממות האיכרים שהשמידה מאות קהילות יהודיות; כיבוש אוקראינה על ידי צבאותיהם הפורעים של הגנרלים הפולנים פילסודסקי והאלר; הסתערות הבולשביקים דרך אוקראינה על וארשה ונסיגתם המהירה; פרשי הפורעים והמאנסים של הגנרל בודיוני, כיבוש מחודש של חלק מאוקראינה על ידי צבאות פולין —עד לחוזה השלום בין רוסיה לפולין בריגה ב־20 לאוקטובר 1920, לפיו הוחזר מחוז זוויהל עד לנהר הורין לשלטונות הסוביטים. אז נסוגו שוב הפולנים מאזור זוויהל ובאיזור נקבע שלטון סוביטי.

מסופקני, אם ניתן לציין בדבר־מה מיוחד את ברנובקה החרבה והשוממה משאר הישובים החרבים שבסביבה, ובאוקראינה כולה. אלה שנשארו בחיים, לאחר ההרג

והמגפות שפשטו בשנים ההן, התהלכו קודרים ודוממים כצללים חיים. כשלדי עצמות יבשות עמדו טורי החנויות, הריקות מכל סחורה ופרוצות ללא דלת וללא חלון. ככר השוק הגדול במרכזה של העיירה עמד ריק ואבל. הדרך מזוהיל ופולנאה שוממה ללא עוברי־אורח. איכרי הסביבה לא הוסיפו עוד לבוא העירה. מי שנשאר בידו לפליטה מן הגזל והשוד חפץ בעל ערך או בגד של חג — היה מביאו לביתם של איכרי הכפר לקנות תמורתו פוד קמח או שק תפוחי אדמה. כזה היה מצבם של היהודים ברוב העיירות באוקראינה וכך היה מצבם של היהודים גם בברנובקה.

אצבעותיה הפשוקות של כף היד השטוחה, שופעת ה„חיונה", נקטעו ממנה עד לעצמות הכף, והכף עצמה — נצטמקה ויבשה. השלטון החדש לא צריך היה לטרוח הרבה בעיצובו של משטר השוויון; הוא מצאו נכון לפניו. תוך השנתיים האחרונות הושווה העשיר והדל.

הנוער המהפכני שהיה שוקק בימי הקיץ של 1917, הסטודנטים והגימנזיסטים, רובם ככולם לא חזרו לעיירה. בכרכים הגדולים, בהם למדו, נשתלבו עד מהרה במנגנון הגדול של השלטון הסוביטי ובצבא האדום. ואילו את מוסדות השלטון בעיירה, ניהלו עתה קומיסארים שנשלחו ממקומות אחרים. אלה נעזרו בסיועם הפעיל והקנאי של בחורים מן העיירה, שהיו לפני כן שוליות בבתי מלאכה והגיעו לגדולה. מן הראוי לציין, שאת תפקידיהם מילאו במרץ, באמונה וביכולת רבה. לו היה נמשך משטרו של הצאר גם להבא היו ודאי הבחורים האלה נידונים ברובם לעוני ולניוון לכל ימי חייהם. אכן חזרו לעיירה רק מעטים מבין הנוער המשכיל, אלה שעיניהם היו לציון, ומגמתם לצאת עד מהרה מן העיירה אל הגבולות. עוד בלילות החורף ההוא של ראשית 1921, עם התחלת עיצובו של השלטון הסוביטי בסביבה, נעלמו אחד־אחד, וחבורות חבורות קטנות הסתננו אל מעבר לגבול הסמוך לפולנאה, בדרכם לארץ. אחדים, אשר הדרך לברנובקה היתה מנותקת בפניהם, יצאו גם הם דרך גבולות וגלגולים אחרים לדרכם האחת — לארץ.

ז. מי ישא לי שלום?

כאשר הגיע תורי להפרד מן הבית ומן העיירה, כדי לצאת אל עבר הגבול, באחד הלילות החשוכים שבחורף ההוא, עמד אז אבא בתפילת קריאת שמע על המיטה ושפתיו לחשו בלאט: בידך אפקיד רוחי, פדית אותי, ד' אל אמת...

את ידו הושיט לי לשלום בהכנעה אילמת ובקבלת גזר־דין של פרידה מאונס. ומאז ועד הישמדה של ברנובקה בידי הצורר — קיבלתי תחילה את הידיעה על מות אבא, ואחרי שנים מועטות — על מות אמא. שניהם מתו באלם צער וביגון יסורים וסבל.

המכתבים הקצרים שהייתי מקבל מן הבית, מן ההורים — לפני מותם, ולאחר מותם — מהאחיות ומן האח — סיפרו לי תמיד באלם שתיקתם על מידת הענות הרבה ועל הבדידות האיומה. הפיסקה האחת שהיתה חוזרת ונפלטת מדי פעם בפעם במכתביהם: אשריך שאתה שם... סיפרה וביארה לי הכול, מה שנמנע מהם, מחמת יראה, לספר לי בגלוי ובמפורש.

עד שקיבלתי את הגלויה הקצרה האחרונה מאחותי, שהספיקה לכתוב לי עוד ביום העשרים ושנים ביוני, יום שחיילותיו של היטלר פרצו את גבולות אוקראינה, ומטוסי הצורר כבר הפציצו את סביבת העיירה. „הלואי שעוד אספיק לכתוב לך גם להבא", — היתה משאלתה האחרונה הנחרדת הגלויה. משאלתה זו לא נתקיימה. יותר לא הוסיפה

לכתוב לי ועד היום לא אדע איך ובאיזה יום מצאה את מותה, יחד עם האחות השניה והאח ועם כל שאר בני העיירה.

מי יבוא וישא לי שלום מברנובקה עיירתי ומבית אבא בתוכו? השרד ממנה משהו? וספריו הקדושים של אבא, להיכן נעלמו? האם גם אדמת קברותיהם נחרשה לשדה תבואות, המניב את ברכתו למרצחים?

אריה בלובשטיין
ירושלים

ברנובקה

השם המקורי של העיירה עד לפני מאתים שנה, בזמן שאוקראינים מועטים עסקו בה בעיקר במרעה צאן — היה „באראנובצי" כלומר (אילים וכבשים). שם זה שונה לברנובקה על ידי בעלת האחוזה הפולנית יחופובה, שבנתה בית חרושת לכלי חרס במקום, וזה גרם להתישבות מספר יהודים מפולין וגליציה בעיירה זו. עד שנבנתה מסילת הברזל שפטובקה—נובוגרד וואלינסק (זוהיל) היתה ברנובקה צומת דרכים בין פולנאה לעיר המחוז זוהיל, והיתה משמשת תחנה ללינה ומנוחה לשיירות הנוסעים בעגלות ולעוברי דרך בכלל.

כשנסללה מסילת ברזל חדשה זו נפסקה התנועה לחלוטין, והעיירה נעשתה מבודדת. אבל מצב זה לא השפיע על חייה הכלכליים והתרבותיים. פרנסתם של התושבים כ־300 משפחות היתה בעיקר ממסחר ומלאכה ורק מעט מהם עבדו בבית חרושת לכלי חרס. במרצם ובחוש המסחרי הצליחו יהודים רבים לקשור קשרים עם בתי מסחר ברחבי אוקראינה ופולין, והיו מייצאים למרחקים סחורות שונות, ביחוד מתוצרת המקום והסביבה: כלי חרס וזכוכית, עצים, כסאות וכו'. וכך הוטבו החיים הכלכליים בעיירה.

השלטון של העיירה היה בידי „הפריץ", שקבע את תכנית בנין הרחובות המעטים כדוגמת עיר גדולה. מכאן צורתה היפה של עיירה זו, ששכנה על גדות הסלוץ' והצטיינה בהידורה החיצוני. תושביה היו גאים על כך, חיו חיים שקטים ושלוים והיו מסורים זה לזה כבני משפחה גדולה אחת.

מעטים היו לומדי תורה בין בני העיירה. שכן רובם הגדול היו שקועים בדאגות פרנסה היום יומית. ואף על פי כן הצטיינה העיירה בכוחות אינטלקטואליים רבים וכיום אפשר למצוא מומחים רבים מיוצאי העיירה בכל מקצועות המדע ברחבי תבל. השאיפה להשכלה בקרב הנוער התחילה, בעיקר, בסוף המאה ה־19 והקיפה גם את מחוסרי האמצעים. הנוער התוסס התחיל לצאת לערים הגדולות, ובעיקר לאודיסה, ובמשך הזמן קם דור של משכילים ובעלי מקצוע שונים: ביניהם סופרים, מורים, רופאים, עורכי דין וביחוד הצטיין יחיאל רברבי* — בנו של ר' שמעון רברבי השו"ב, אשר בהיותו בבית המדרש עלה בידו ללמוד שש שפות על בורין. רבים מהמשכילים האלה לא מצאו עוד מקום בעיירה והתפזרו בערי רוסיה וגם נדדו לחוץ־לארץ. ראש קהילת דטרויט שבאמריקה, העתונאי ד"ר שמריהו קליינמן, ומנהל בנק ידוע בקליבלנד, מר משה גרוזמן, הם בני

* ראה את רשימת מר שז"ר עליו.

ברנובקה. אחדים הגיעו גם לארץ ועוסקים בה בחקלאות, בפקידות וכיוצא באלה.

מהאישים שהצטיינו בעבודתם לטובת התושבים והמוסדות השונים ראוי לציין את ברוך שומאכר ז״ל — מוכתר העדה, יליד זוויהיל; שכנא גרינפלד, שהיה גם ציר הועידה הציונית בלנינגרד, את רב העיר ר׳ שמואל מרגוליאן ואת רבי ר׳ שמואל בלובשטיין ז״ל. אנשים אלה לא חסו על זמנם ומרצם וייסדו מוסדות שונים לעזרה הדדית, כמו „הלואה וחסכון״, „בנק מסחרי״, „גמילות חסד״, „ביקור חולים״, בית ספר עברי מודרני ועוד. גם בעבודה הלאומית הצטיינה ברנובקה ושימשה כעין מרכז לפעולה ציונית לישובים הקרובים.

במלחמת העולם הראשונה, וביחוד לאחר מהפכת אוקטובר, התחילה הגירה רבת ממדים לכרכים הגדולים ברוסיה. הפוגרומים של פטליורה גרמו להגירה גם לחוץ־לארץ. הפטליורים זממו להשמיד את הישוב היהודי, ובז׳ תמוז תר״פ אספו את כל הגברים לבית הכנסת הגדול והודיעו להם שהחליטו לשרפם בתוך הבנין כמו שעשו במקומות אחרים. כל הקהל עמד צפוף ומבוהל; ולפתע עמד יצחק פייארבנג (כעת בארגנטינה) ופתח את ארון הקודש, ובדברים נרגשים דיבר אל הרוצחים עד שהצליח להשפיע עליהם. הרוצחים נרגעו, לאחר שבאו על שכרם והיהודים ניצלו.

בשנת 1917—20 קמה תנועה תרבותית ולאומית מוצלחת ביותר, והעיירה שימשה מרכז לעיירות הסמוכות. אגודת „צעירי ציון״ שהתארגנה לאחר המהפכה, עבדה במרץ רב לטובת הקרנות. נערכו הרצאות, ובין המרצים היה מנחם ריבלוב ז״ל, הד״ר פינס והמשורר יצחק למדן ז״ל, שבאו אלינו מזוויהיל. שתי ספריות היו בעיירה ובהם ספרים רבים בעברית ובאידיש. חבריהם השתתפו בועידה המחוזית בזוויהיל ובועידה הציונית בלנינגרד.

אך עם השינוי. שחל ברוסיה עקב מהפכת אוקטובר, נעלמו כל המוסדות ובמקומם הוקמו מטעם הממשלה מוסדות חדשים שהיו בעלי מגמה בולשביסטית מובהקת ונסתיימה פרשה יפה של חיים תוססים ומעניינים. הישוב התרגל לאט לאט לזמנים החדשים וקיבל הכל באהבה, עד שהופיע משטר הרשע של הנאצים והשמיד באופן איום ואכזרי את כל העיירה ומחה אותה מעל פני האדמה.

יפה פרלמוטר

עיירתי — ברנובקה

זכרון לאחי הקדושים בעיירתי ברנובקה
אשר נרצחו בידי צוררים.

עיירתי ברנובקה... „באראנובקער סטריצערס" קראו לנו. וזה על שום מה? — על שאהבנו נקיון, סדר וגם הידור (לא אתכחש לאמת, כפי הנראה, נפתח החלון ל„אירופה" תחילה בעיירתנו, ורק אחר כך בעיירות שבסביבתנו). היינו מוזרים בעיני שכנינו בלהיטותנו אחרי נקיון, אויר ומים. זכורה אני איך התפלאו הבריות כשבביתנו הותקנו בחורף אשנבים בחלונות הכפולים בעוד אשר ביתר הבתים היו החלונות סגורים וחתומים בנייר דבק למשך כל ימי החורף, לבל תחדור חלילה טיפת אויר צונן לבית. בבחינת „יוצאי דופן" היינו תחילה גם כשרכשנו אמבטיה מעץ, בשביל להתרחץ במים חמים בבית במקום ללכת לבית המרחץ הציבורי. במהירות נפוצו המנהגים ההיגייניים בעיירתנו ונחשבנו, לכל הפחות בעיני עצמנו, כמתקדמים בכל. גם ביחסי חברה עם הגויים התקדמנו. היו אצלנו קשרי מסחר ועבודה לא רק עם האבות, אלא גם עם הצעירים משתי הדתות. הורשנו להיפגש אתם בעתות הפנאי מהלימודים. עד עכשיו כשאני שקועה במחשבות, הנני נתונה להרגל לכתוב בהסח הדעת שורות אחדות ברוסית Евгения Яковлевна Перлмутр כך קראו לי בחברה יהודית הרוסית. לא שיינלה פשוט, כפי שקראו לי בבית אפילו לא Женя, כפי שהיה שמי בבית הספר העממי, רק לפי הכינוי הנ"ל. וגם יתר חברי היו מוכנים בשמות כגון אלה. אך זה היה בתקופת הבחרות. זכורתני, כי בילדותי קרה לי מקרה לא נעים: ביתנו היה מול בית היראה של הגויים, איזה כוח טמיר היה דוחף אותי להכנס ולהציץ מה נעשה שם בפנים; עד שפעם הרהבתי עוז ונכנסתי. ראיתי את הכומר ותשמישי הקדושה שלהם ואת פני העם המתפללים: אף אחד לא שם לב אלי, כאשר בשעת התפילה כרעו כולם על ברכיהם נשארתי רק אני עומדת; יד סמויה ניסתה לכופפני ולהכריעני ברך, אך אני נמלטתי כל עוד נפשי בי, תוך הרגשה שליוותה אותי שהצצתי ולא נפגעתי. כך הייתי מציצה אחרי כן לבתים של בני האינטליגנציה הרוסית, בלי להיפגע מהם. היינו יחד עורכים טיולים בפארק הגדול בעיירתנו. היינו מבקרים גם במערות הסמוכות, לוקטים גרגרים אדומות, שטים בסירה על הסלוץ' — זה הנהר העהדר שבסביבתנו — ואפילו היינו יחד עורכים הצגות, בה הצגנו מחזות אחדים של צ'חוב. בני האינטליגנציה הרוסית היו מבקרים בהצגתנו יחד עם הנוער המשכיל, רקמנו חלומות על אחוה ושויון. ככה נמשכו הדברים עד שנסעתי לחארקוב להמשיך בלימודים בזמן שלטון האדומים. אחותי בלה היתה כבר בארץ. משחר ימיה היו פניה מועדות לארץ־ישראל. קשורות היינו בלב ונפש, אך היא כיוונה את צעדיה העצמאיים לפולניה על מנת לחתור משם ארצה. בפולניה הקדישה את כל כולה לטובת הילדים בבית היתומים של י. בלקינד. לא עברו ימים ועלתה ארצה.

נכנסתי לאינטרנט האינסטיטוט הפדגוגי הגבוה לנערות שבחרקוב. היינו בפנימית. החורף היה קשה ואכזרי, לא היה חומר להסקה, היינו רעבות למחצה, אך קיבלתי הכל באהבה, כי כולי הייתי ציפיה לעתיד של התגשמות הסוציאליזם ואחוות העמים, עד שבבוקר עבות אחד נתקבלה הודעת הלשכה ממשפחת ח', משכנינו בברנובקה, אשר ציינה, כי אינני ראויה ליהנות מחסדי הממשלה, כיון שהנני ציונית בת ציונים בורגנים וכו' — כי

לאבי ז״ל היה בית מלאכה קטן לזפת. שם היה עובד בעצמו ולפעמים היה לוקח לו עוזרים. למשפחה זו היה אבא עוזר תמיד בגלוי ובסתר, אך מצבם היה קשה, והם קינאו בי תמיד ובאחותי, שהורינו היו חוסכים מפיהם בכל הזמנים והיו שולחים אותנו ללמוד. כתוצאה מהלשנה זו הודחתי חיש מהר מהלימודים והוכרחתי לחזור הביתה. לא עברו ימים רבים והתנסיתי במאורעות הדמים. אזכור לנצח את התפרצות הפורעים, ביחוד אזכור את העץ שעליו היתה גאוותנו והפורעים שפכו את חמתם גם עליו ועקרוהו ממקומו. הוא נתן פרי מיוחד במינו: דובדבנים לבנים (מארעל׳ין קראו להם). ממוות ניצלנו רק בזכות המזווה שהיה מלא ריבות מכל המינים, משקאות מפירות וכדומה מטעמים אשר אמי, טהרת הנפש וברוכת הידים, היתה מכינה ומשמרת במרתף. הפורעים שירדו למרתף התנפלו בלהט גם על המטעמים ושכחו אותנו, וכך הצלחנו להימלט.

תשמש רשימה זו נר נשמה לזכר יקירינו שניספו אז ובימי השואה האחרונה.

הירש רוזנפלד
ניו־יורק

ראצ׳יב

במדרון ההר לעבר הדרומי של הסלוץ׳, בין זוהיל וברנובקה, שכנה עיירתנו ראציב, מכותרת שדות דגן נרחבים. בעבר השני של הנהר השתרעה חורשת הדוכס העבותה, אשר הצניעה בתוכה, בין האילנות, אגם נפלא.

הדרך הראשית השתרעה מדרום לצפון והיו לה שני שמות. בכיוון לזוהיל נקרא:

הכביש הזוהילאי הצפוני, בכיוון לברנובקה — הכביש הברנובקאי. במזרח הדרך הראשית היתה סמטה ומערבה לה התמתחו שתי סמטאות זעירות. בטבור העיירה היה שוק רחב ומסביבו דוכנים קטנים וחנויות — בערך כעשרים.

לא רחוק מהשוק, ברחוב הברנובקאי, התנוסס בית המדרש — בית אבן ישן עם קירות עבים ובהם דלתות מפורזלות כבדות. בילדותי (בערך לפני 60 שנה ויותר), נבנה הקלויז המאקארובי וקצת יותר מאוחר — גם הקלויז הטוריסקי בפינת השוק. בבנין בית המדרש היה גם בית תפילה קטן, שבו התפללו בעלי המלאכה — רק בשבתות וחגים.

בית הקברות היה ברחוב הזוהילאי. אפס במרכז העיירה נמצא גם בית עלמין ישן, ולא רחוק ממנו בית מבשל הבירה.

ליד בית המדרש עמד בית המרחץ, שמילא תפקיד חשוב בעיירה ושימש מקור פרנסה ליעקב השמש. האדוקים שבעיירה היו משכימים כל בוקר לטבילה במקווה. הסיקוהו רק בערבי שבתות וחגים ואז נהרו אליו כל יהודי העיירה. גם גויי הסביבה השתמשו במרחץ בלילי שבת.

א. מספר היהודים ופרנסותיהם

בעיירה היו יותר ממאה בתים, ודרו בהם כ־120 משפחות, היינו כארבע מאות נפש. כ־20 משפחות מאלה התפרנסו מחנויות זעירות. בעיירה היו גם כעשרה מלמדים, רב אחד, שלושה שו״בים ששימשו גם כחזנים, שלושה שמשים, „בעלי טכסא״ וכמה קצבים, חייטים, סנדלרים, בנאים, מנקרים, זגגים, פחח, נפח, אורגים אחדים, בורסקים, רופא, רוקח וספר. היה גם ארכיטקט בנאי יהודי בעל קומה גבוהה רזה ושזוף משמש. ליד העיירה

היו שני בתי בורסקות קטנים ומגרסה. כעבור זמן הוקמה גם טחנת קיטור. ליהודי אחד היה גם בית חרושת קטן ללבנים שבו עבדו זוג גויים.

במרחק שתי וורסטאות מהעיירה היה ביח״ר לנייר. היו בו שתי מחלקות ועבדו שם כארבעים נערות. במחלקה למטה היו הנערות מנקות את הסמרטוטים מהבוץ שנקרש עליהם, לפיכך היה שם תדיר האויר דחוס ומחניק. החלונות היו מוגפים. הנערות צינפו את ראשיהן ופיהן במטפחות להגן מפני האבק הכבד והחודר. במחלקה השניה, למעלה, היו חותכים את הנייר המוגמר וארזוהו בחבילות קטנות. במחלקה זו נעשתה העבודה באויר צח וחם, והחלונות מכל צד היו פתוחים בשעות העבודה. שכר הפועלות במחלקה זו היה גבוה יותר מאשר במחלקת הסמרטוטים. יום העבודה היה מתחיל משש בבוקר ונגמר בשש בערב עם חופשת צהרים קטנה, לחצי שעה, בלבד. הפועלות שאיחרו לבוא בדקות אחדות לא הורשו לעבוד והנערות נאלצו להשכים בחרבוני קיץ ובסגרירי חורף זועפים, בגשם ובשלג, ולכתת רגליהן שתי וורסטאות לבית החרושת ולחזור בהן מדי ערב. הן השתכרו שמונה זהובים (רובל ו־20 קופיקות) בשבוע. שכר זה נחשב להגון למדי.

במרחק שמונה וורסטאות מראציוו — היתה העיירה קאמינוברוד, ובה בית חרושת לכלי חרסינה. יהודי העיירה שעבדו בו לא היו מאושרים יותר מהפועלות שעבדו בבית החרושת לנייר. הם היו משכימים בכל בוקר יום ראשון בשבוע כדי לעזוב את ביתם כשהם עמוסים שקי מזון קטנים לכלכלתם בימות השבוע, והיו חוזרים לביתם בערבי שבתות. במשך השבוע לנו בדירותיהם הצרות של הפועלים תושבי קאמינוברוד. בין הפועלים הללו היו הרבה נערים בגיל 10—12, שהתענו בסבלות העבודה המפרכת והחיים הקשים של הפועלים המבוגרים.

מקורות ה„חיונה״ האלה לא הספיקו לכולם. רק מתי מספר של חנונים אמידים ובעלי מקצוע התפרנסו ברווחה. פרט לבני משפחת ה„גביר״ וולובניק — בעל בית חרושת לנייר, שחיו כ„פריצים״ — התפרנסו כולם „מן היד אל הפה״ והיו הרבה משפחות שהיו זקוקות, מדי פעם, למתנת יד. לא יפלא, איפוא, שמחמת העוני והדוחק ששרר ברוב המשפחות בעיירה, נאלצו ילדים רבים לעזוב את לימודיהם בגיל עשר — שתים עשרה ולכתת את רגליהם בכל יום לעבוד כשוליות בבתי־חרושת או אצל בעלי מלאכה. הם לא הגיעו בלימודיהם אף כדי קריאת „עברי״. אמנם, נמצאו בכל זאת כמה צעירים אמיצי לב ורצון שחרגו מכבלי העיירה והגיעו בחתירותיהם לעבודה ולהשכלה לכרכים הגדולים, והצליחו להתמחות בכמה מקצועות עבודה והשכלה.

ב. חוגי התורנים והמשכילים

העיירה היתה אדוקה ברובה, אך בימי שחרותי כבר היו בה כמה משכילים — וביניהם אבי בונים ז״ל, — שידעו היטב עברית, התעמקו ב„מורה נבוכים״, „הכוזרי״ ובשאר ספרי המחקר. הם קראו גם את כרכי ה„כנסת״ ו„השחר״ והגיעו אפילו ל„חטאת נעורים״ של מל״ל ו„הדת והחיים״ לברודיס. אחד מהם רכש גם את „זכרונות לבית דוד״ ו„מסתרי פריז״. אחרי כן הצטרפו אליהם כמה מהדור הצעיר, ה„משכילים האמיתיים״. בתוכם הייתי גם אני הצעיר, בשובי מהישיבה. כל החוג הזה נמנה על „חובבי ציון״. לעתים קרובות היו משוחחים בעברית ושרו בהתלהבות את השירים „איה כי עוטיה אני״, „שושנה״ וכיוצא באלה. שירתם הנוגה והנרגשת הקסימה את לבם של הקשישים, שהקשיבו בחשאי ובלבם גם נהו אחריהם. מובן, שהמשכילים הללו לא פסחו כלל על

תפילותיהם בציבור, אף למדו בכפיפה אחת עם הלומדים הותיקים דף גמרא, והיו ביניהם גם למדנים עמוקים. ביחוד הצטיין שמואל לייב בן השו״ב הישיש ר׳ מנדל וגיסו שמואל לאנגר. שמו של שמואל לייב אוסטרובסקי (בנו ברוך אוסטרובסקי — ראש המועצה המקומית ברעננה), התפרסם בכל הסביבה, בלמדנותו. נוסף לחריפותו העמוקה הצטיין גם במידותיו הטובות, הוא גם הפליא אותנו בכשרונו לציור. ציורי „המזרח״ בבתי הכנסת היו עדינים והצבעים שבהם שקטים ומלטפים להפליא.

בין הלומדים הקשישים בבית המדרש היו מאיר נוסיאס ואיצי הישיש. על ר׳ מאיר היו אומרים, שעבר כבר עשר פעמים על הש״ס, ורבים מצעירי הלומדים נזקקו אליו מדי פעם בשאלותיהם. הוא היה משכים לבוא לבית המדרש ומסתתר בפינתו הקבועה בקרן המזרחית, בבואו היה מדליק את העששית, וניגש לארון הספרים, מוציא ממנו את הגמרא שלו ומניחה פתוחה על עמודו הקבוע; אחר היה מוציא את קופסת הטבק ו„מגלגל״ לו סיגרה, מציתה ומוציא במציצות הראשונות דרך שפמו ונחיריו קלוחי עשן ומתיישב בניחותא ומתחיל ללמוד, אגב נהימה חרישית של ניגון הגמרא המלבב. אף אחד לא ההין לגשת אליו ולהטרידו ברגעים אלה. אף הוא בעצמו היה מקשיב ומתבונן בכל זאת לכל המתרחש בבית המדרש, וידע לבדוק ולהבחין בין הלומדים המתמידים האמיתיים ובין הלומדים השטחיים.

כשהתחלתי לסור מ„הדרך הישרה״ וללמוד רוסית, התרחק ממני ר׳ מאיר זה ונמנע מלבוא אתי במגע, גם אני מצדי השתדלתי שלא להתקרב אליו ולא לצערו, אולם הוברר לי אחר כך שהוא התחקה אחרי מרחוק וידע את כל מעשי. הדבר היה בשמחת תורה בשנת 1904 בבית המדרש, כשעת קריאת התורה בא קצין המשטרה עם שני שוטרים והוציאוני החוצה. השוטרים הכניסו אותי למרכבה והובילוני הביתה, שם עשו חיפוש מדוקדק. אבא סיפר לי אחר כך על המהומה שפרצה, בזמן מאסרי, בבית התפילה. רוב המתפללים חששו ודאגו לי. היו שחשבו כי כבר גרשוני למאסר עולם, או שישליכוני לדניפר פשוט, כפי שעושים להרבה מהמורדים במלכות, דרך התעלה של בית הכלא — לדניפר, ויטביעוני שם. רק אחד, חיים לייבוש׳ס, התפרץ בחדוה וצעק: נודה לאל על שהתפטרנו מאפיקורוס הזה״. לשמע המלים האלו התכעס הישיש מאיר נשיא׳ס פניו חוורו מרוב זעם והתמרמרות והוא קרא: איך אתה מעיז, עוכר ישראל, לחרף כך את הירשל שלנו? הלא הוא הקריב את חייו בשביל להשביח את חיי הפועלים שלנו — שלא יאלצו לפרך את גופם בעמל כה קשה למחית נפשם. מה עשית אתה בחייך, מה רצית לעשות למען האומללים? — הדברים הנמרצים האלה „צינגר״ את חיים לייבשי׳ס המחוצף, הוא התחמק מהר ממנו וברח מבית המדרש. ואני חשבתי לתומי, כי מאיר נשיא׳ס הישיש שוטם אותי.

חרף דלותה המרודה, הצטיינה העיירה בנדיבותה הרבה לעניי העיירה ולדלים הבאים מהחוץ. היו כמה מתנדבים שהטילו על עצמם לסובב בכל ערב שבת בין הבתים ולאסוף נדבות בשביל הזקוקים הצנועים, אשר לא יכלו בעצמם — מפאת חליים או מחמת ביישנותם לקבץ נדבות.

היתה אצלנו חברת „אומרי תהילים״, מרבית חבריה היו מבעלי המלאכה, שהיו משכימים בכל בוקר שבת ומתכנסים לאמירת „תהילים״. אחד מהם היה הבנאי לייב ברוכ׳ס, שהיה לו קול טנור גבוה וערב להפליא, היה מסובב בכל רחובות העיירה במנגינה נפלאה וקורא:

יש־ראל עם קדו־ר־שים
קו־מו ועו־רו
לע־בו־דת ה־בו־רא
כי ל־כך נו־ו־צו־ת.

את כולם היה לייב ברוכ׳ס צריך לעורר, אך לא את מאטיס החייט. מאטיס היה בעצם מטליא סמרטוטים, מתקן פרוות קרועות לאיכרי הסביבה. בכל בוקר יום ראשון היה יוצא לאחד הכפרים לחפש עבודה וחוזר הביתה ביום שישי לאחר הצהרים. הוא היה נזהר מאד באכילתו והסתפק בכל ימי השבוע בצנימים יבשים, תפוחי אדמה וחמיצה. הוא היה גוץ ובעל כתפים רחבות, אך רזה מאד. ונדמה היה שאפשר להפילו במשב רוח אחד, אולם לפעמים היה מראה את כוחו לא במכות ומהלומות אלא במשחקים. במוצאי שבת לאחר ההבדלה, ברבות עליו נכאי נפשו, עלה בו הרצון להתבדר, היה תופס את עריבת העץ ומושיב עליה את שני ילדיו, מרימם ביד אחת ונושא אותם בשיניו החזקות בכל חדרי הבית. השכנים שהתלקטו לחזות בפלאיו נדהמו למראה להטוטיו אלה. אך אף פעם לא אירע שירים את ידו על מישהו להכותו.

בשבת בבוקר השכם, בקיץ ובחורף, היה מאטיס משכים לקום עוד בטרם הספיק לייב ברוכ׳ס להעיר אותו לעבודת הבורא, ומיד היה מתישב לאמור „תהילים" בקול ערב וחודר.

בין בחורי בעלי המלאכה היו כבר הרבה „גלוחים", שלא השאירו זכר לפיאות על אף המחאות של הוריהם האדוקים. ברוב אדיקותי לא רציתי לעמוד בד׳ אמותיו של אחד מהם לוי סוסיס שמו, שוליא של נגר. הוא היה בא להתפלל עם אביו ואחיו הקטנים ופניו סמוקים מרוב שיפשוף הגילוח.

והנה פעם, בשמחת תורה, קרה שחבורה של גויים באה לעיירה והובילו חבילות נייר לתחנת הרכבת בפולנאה ובדרכם סרו ליד המרזח להנפש ולתת לסוסים אוכל, וכן לחטוף לגימה. אך בחג לא נמצא מי שימכור להם דבר מה. האיכרים התדפקו על הדלתות בכמה בתים, וכשלא נענו החלו לרגוז ולהשתולל בעוברי דרך, לפרוץ חלונות ולהרביץ מכות. פרצה צווחה בעיירה „מכים יהודים". רבים החלו לרוץ לשוק על מנת להגן ולהתגונן בפני הגויים. קמה מהומה ויהודים רבים ספגו מכות. הגויים ניפצו חלונות ותריסי חנויות ופרצו לתוכם ואף שדדו. מעט היהודים שהתלקטו לא יכלו לעמוד בפניהם. והנה מאחת הפינות בשוק התפרץ לפתע לוי סוסיס כשהוא מחזיק בידו רגל עץ משולחן. כולו גועש נקלע לתוך הפקעת המתקוטטת והתחיל מוחץ בגויים. כשהללו הבחינו בקילוחי הדם על פניהם התחילו לברוח בבהלה, והיו דורסים בבריחתם את חבריהם והמבוכה רבה. אך לוי זה אינו מרפה ממחוץ על פניהם עד שכולם הסתלקו. מאז התחלתי לחבב אותו, על אף סנטרו המגולח למשעי. הוא גדל בעיני כ„שמשון" בשעתו, ואת הערצתי אני שומר לו בלבי עד היום.

ד"ר דוד מויסייוביץ טורגוביץ: *

בשנות התשעים למאה שעברה התיישב בעיירה רופא צעיר, דוד מוסיוביץ טורוגוביץ — גבר גבוה בעל כתפים רחבות. רעמתו החומה מסולסלת קצת, עיניו כחולות וזקנו

* תמונתו בחלק האידישי.

ראצ׳יב נעשתה מרכז לימודי לכל הסביבה הקרובה. תלמידיו של נובומינסקי נפוצו גם לעיירות הסמוכות, לקמינוברוד, הורודניצה ועוד, ולימדו שם את הפועלים הצעירים, היכרות זו גרמה אחר כך לייסוד ה„בונד" בסביבה.

*

ב־1897 כאשר התכנס הקונגרס הציוני הראשון, החליט הד"ר טורגוביץ לנסוע לחוץ־לארץ כאילו להתמחות בענף מדיציני חשוב, ובא לקונגרס כאורח. ייתכן שדוקא כינוס הקינגרס הראשון הניעו לקיים נסיעה זו, למען יוכל לייצג את החוג הציוני שבעיירתו. אולם שמו לא נרשם בין משתתפי הקונגרס. רבים מיוצאי רוסיה שהשתתפו בקונגרס לא נרשמו רשמית מאימת הנגישות הצאריות, שהיו כרוכות אז בדבר כעין זה. בשובו מהקונגרס היה הרופא אחוז התלהבות רבה ובכל לבו האמין, כי ממנו תתחיל הפעולה לשיחרור העם. הוא מסר דו"ח נלהב לחברי „חובבי ציון" הבודדים בעיירתו ועודד אותם לפעול במסירות למען הפצת הרעיון הציוני. באסיפה הגדולה שהוא כינס בקלויז המאקארובי, הופיעו שני נואמים, אבי ז"ל והד"ר טורגוביץ. הרופא התחיל את נאומו בקריאה נרגשת: עמי, עמי המסכן, קום והתעורר! עורה נא להשליך מעליך את הכבלים שבהם אסרוך! עדיין זוכר אני איך הרטיטו דבריו את הלבבות. נאומו החריד את הרבים. אכן! לא לימים רבים נמשכה התלהבותו זו. תנועה יותר חזקה התרוממה בשנים הללו וסחפה את המוני הצעירים והפועלים בערים ובעיירות של וההלין — תנועת ה„בונד". לראצ׳יב חדרה תנועה זו, תחילה באקראי ולאחר זמן מה באופן ישיר על־ידי ה„בונד".

את הידיעות הראשונות על ה„בונד" הביא לעיירתנו הסטודנט אנשיליס מאוניברסיטה בקיוב. הוא היה חתנו של הגביר יעקב וולובניק — בעל ביה"ח לנייר. הוא היה מתארח לעתים קרובות בבית חותנו, והתוודע מיד לד"ר טורגוביץ ונובומינסקי — אולגין ותלמידיו, והיה מתווכח אתם על בעיות הסוציאליזם, המארקסיזם והציונות. הוא הכניס אחר כך את נובומינסקי, בבואו לקיוב, לתנועת ה„בונד".

האינטליגנציה בעיירה עם הד"ר טורגוביץ בראשה, החלה להטות אוזן להדי המחתרת של התנועה המהפכנית, אך לפעולה ממשית הגיעו הדברים רק עם בוא השליח מה„בונד" גרשון רברבי. הוא היה יליד פולנאה, מחובשי בית המדרש, וחי אז בז׳יטומיר. הוא התכונן אז כאקסטרן לבחינת בגרות, אך בהגיעו לבחינות השליך מאחור את כל לימודיו והתמסר לפעולת המחתרת של ה„בונד". בצאת נובמינסקי לקיוב — בא רברבי לעיירה למלא את מקומו כמורה. בהמלצת נובומינסקי קיבל שעורים פרטיים טובים והתמסר לארגן חוג מצומצם ללימודי הפוליטיקה הכלכלית, לפי ספריהם של בוגדנוב וז׳לזניאק ואת המאניפסט הקומוניסטי של מארקס. הוא עמל להגן גם על הפועלים בקמינוברוד. בגורלי עלה לארגן את החוג הראשון, כי באותו הזמן הייתי מורה בקמינוברוד. מהועד המקומי של ה„בונד" בז׳יטומיר קיבלנו חוברות בלתי לגליות. רברבי ואני נסענו גם לז׳יטומיר לקבל משם את הספרות האסורה והחילונו בפעולה ארגונית נמרצת.

בקיץ החילונו לארגן פגישות ביער המקסים. בכל פעם נתווספו חוגים חדשים עד שפעם התכנסו שם מאות אחדות מפועלי ראצ׳יב וקמיניברוד יחד. נפגשנו בחשאי וישבנו על הדשא הרך. כשהגיעו אחרוני הפועלים — כינסנו את הפלוגה המפקחת ורברבי היה מתחיל לנאום. רחשי העצים, נצנוצי הכוכבים מרחוק והנעימה הרכה של הנואם התערבו יחד עם לחשי הנשימות ופעמי הלב של המקשיבים, והעלו אותנו כאילו לעולם אחר נכסף, עולם של חירות ושויון שחלמנו עליו. כאשר גמר רברבי את נאומו הנרגש והחלו

בקריאת הסיסמאות, היה נדמה לנו כי גם עצי היער והיקום סביבנו הקשיבו להמולתנו. נפרדנו אז בשירה לבבית ויצאנו כל אחד לעיירתו. כעבור זמן החלו לדבר על ארגון שביתה בבית החרושת, אך לא עלה בגורלנו שלי ושל רברבי, להיות בראצ׳יב. בזמן השביתה היינו אז בברדיצ׳יב. את השביתה ניהל הועד הזיטומירי של ה„בונד״ על ידי שליחו המנוסה יחזקאל ליכטמאכר — מהפכן ותיק שישב כבר שש שנים במבצר בוטירקי.

בפרוץ השביתה אסרו מיד את מארגניה — מהפועלים בקמינוברוד, ביניהם גם את הד״ר טורגוביץ. עצרו אותם זמן מה בכלא הזווהילאי הגדול ושיחרו אותם אחרי כן. אסרו בביתנו גם את יחזקאל ליכטמאכר והובילוהו לכלא בזוויהיל. מצב הפועלים הוקל במקצת לאחר השביתה, וזה הוסיף מרץ ואימון גם בין יתר הפועלים במקומות העבודה האחרים. בראצ׳יב התכוננו הפועלות בבית החרושת לנייר לשביתה. אני ואהר׳ל מיין — בחורון צעיר ממשפחה אמידה, התמסרנו לארגון השביתה של הנערות־הפועלות. את תוצאותיה של השביתה לא הספקתי לראות, כיון שנאסרתי מיד עם התחלתה. בשובי ממאסרי סיפרו לי, שיהודי ישיש אחד — לוי איציס סונדלסון — אילץ את בנותיו להפר את השביתה ולעבוד. היה מתרועע עם אבי והכירני מקרוב. משהשתחררתי פגש אותי פעם ברחוב וניגש לברכני בברכת „מתיר אסורים״ — נרתעתי ממנו בקריאה „פורץ שביתה״, אולם אחר כך נתברר לי כי לוי איציס היה מפקח במחסן הסמרטוטים, ובמשפחתו הגדולה היו שנים עשר או שלשה עשר ילדים. הנהלת בית החרושת איימה לפטרו מהעבודה אם לא יביא לפחות שנים מילדיו לעבודה. הוא לא הבין, כי הפועלים יוכלו להכריח את הבעלים להחזירו לעבודה גם לאחר פיטוריו, לכן נכנע לפקידות ההנהלה.

החוג הזווהילאי

על החוג הזווהילאי של המשכילים, הסופרים והעסקנים הציוניים יכתוב בודאי סופרנו האהוב ש. צ. זצר. אני אגע בזה רק בקבוצה הקטנה של הסוציאליסטים בזוויהיל, פרט לאחים אברהם ובוזיע טשסקיס, שלא היו כבר בזוויהיל בזמן ההוא.

בחוג שהשתייך לגרעין ה„בונדאי״ בזוויהיל היו כ־10 פועלים צעירים וכמה צעירות מחוגי האמידים, ביניהם שתי האחיות טשסקיס. בין הפועלים היו: איזיק ווייס, אברהם ואנשיל — כופפי הכסאות, שלום הכט ויהושע הנפח, אלטר ונאריק, דוד פרלמוטר. אינני מזכיר כאן את החברים יצחק שלאין ואליהו רוטנברג, אשר עיקר פעולתם נעשתה כבר אז בערים אחרות. בזוויהיל התרועע אתנו גם סטודנט פולני, אוסטרובסקי.

אנו, הסוציאליסטים מראצ׳יב, היינו באים לזוויהיל ומביאים אתנו ספרות בלתי ליגאלית, והיינו מבלים שם יום או יומיים עם החברים המקומיים.

לאחר הפרעות בז׳יטומיר השתרר בשורותנו דכאון רב והחילונו לפחוד מארגון פרעות בסביבתנו. והנה בשבת אחת בסתיו (במקרה הייתי אז בזוויהיל) נפוצה שמועה, שהגויים מהכפר הקרוב סיסלה מתכוננים לפרוע ביהודי עיירתנו. התכנסנו לדון כיצד להתגונן: נשק לא היה לנו. אמנם יכולנו להשיג נשק בז׳יטומיר, אולם הנסיעה לשם ובחזרה נמשכת שני לילות, ויכולנו לחזור רק לאחר הפרעות, הצפויות לפרוץ מחר ביום הראשון הבא. היינו מדוכאים מאד ולא ידענו מה לעשות. לפתע קם יהושע הנפח ואומר: נכין נא לעצמנו כידונים גדולים וחדים. בכידון אחד אפשר לגרש פורעים רבים. אלך מיד לנפחיה ואתחיל להכינם עד מחר בבוקר. אעבוד לשם כך כל היום והלילה. הוא מילא את הבטחתו וצייד

למחר בבוקר את כל החברים בכידונים חדים. התאספנו אז בבית התפילה של הרב ר׳ מרדכי׳לה והבאנו לשם את הכידונים. זכורני, כי רעדה עברה בנפשי כאשר קיבלתי כידון כזה — כיצד אוכל להשתמש בו ולתקוע בגוף חי, ולוא גם של פורע חוליגאן, איך אעשה זאת? בלב כבד החילותי לסייר בסביבה, כולי מלא רתת וזועה מאימת הרעיון על הריגת אדם והחשש אם אעמוד בנסיון זה — לאשרנו לא קרה ביום ההוא כל דבר. הגויים מסיסלה לא חשבו אז כלל על פרעות. התכנסנו שוב בערב ובלב שקט החזרנו את הכידונים האיומים.

עלי להזכיר עוד עובדה: כשנאסרתי והושבתי בכלא זוהיל ונודע הדבר בעיר, מיד החלו החברים לנהור לרובע המשטרה, והביאו לי אוכל, טבק לעישון, רק אחר כך נודע לי, כי הדואג לצרכי אלה היה הדוד הישיש השו״ב שמחה בונים, הוא גם הביא במיוחד בשר מהאטליז וציוה בביתו לבשלו ולהביאו אלי לכלא, ולבני ביתו אמר, יאכל נא ויסבול פחות. הלא הוא דאג לאחרים ולא לעצמו. הוא ידע היטב שאני אפיקורוס גמור, אולם כאב את כאבי, על כי הרהבתי עוז בנפשי לסכן את חיי בכדי להיטיב ליהודים העמלים. כך התייחס גם לסוציאליסטים אחרים.

בין הסוציאליסטים בזוהיל חייבים להזכיר גם את עזרא ברכמן ויהושע אידלמן. עזרא היה מבקר אצל הד״ר טורגוביץ בכל פעם שבא מאודיסה לראצ׳יב. אינני יכול לשכוח איך הפליא לנאום ולנתח את מצב הענינים. כל באי הבית, לרבות הד״ר טורגוביץ, הקשיבו לדבריו כמוקסמים ולא ההינו להפסיקו. היו לו גם פנים עדינים מאד, שאינם משים מזכרוני. שמעתי אחרי כן שהוא היה פרופסור באחת האוניברסיטאות ברוסיה, ואיני יודע מה היה גורלו בימי ה„טיהור״ הידועים.

על יהושע אידלמן לא שמעתי כלל, מאז יצאתי ב־1906 לאמריקה. גם הוא היה רגיל לבוא לראצ׳יב ולבלות שם כמה ימים. היה תענוג רב להקשיב לדבריו, בבית הד״ר טורגוביץ. בכל פעם כשהיה מבקר בעיירתנו, היינו מכנסים אסיפות חברים מקמינובברוד וראצ׳יב יחד. היכן הוא עכשיו?

על קוריץ אינני זוכר הרבה. דומני שהיו בה בזמני מעט סוציאליסטים. החברה היחידה שהנני זוכר היתה פועלת צעירה בשם רייזל החיה עתה בניו־יורק ובימי ביקורי האחרון שם בשנת 1905 היתה פעילה מאד.

(עברית, ע. א.)

אליהו קריינרמן ז״ל
תל־אביב

פולנאה

פולנאה השוכנת על הנהר תמיר, היא אחת הערים העתיקות ביותר בווהלין. עוד בימים רחוקים, כשהיתה תחת שלטון הפולנים והשתייכה למחוז לוצק, היו בה כ־12 אלף יהודים, המסחר פרח בה ועניני כלל ישראל של החבל היו מסודרים בתוכה. בגזירות ת״ח ות״ט התבצרו במבצרה יהודים ופולנים מהחבל ונלחמו בהיידמאקים, אולם לא עמדו בפני האויב והעיר נלכדה על ידי מחנות חמיל. ההיידמאקים ערכו בעיר טבח גדול. נרצחו אז כ־10 אלפים יהודים, ובתוכם הצדיק המקובל ר׳ שמשון מאוסטרופולי. לפי המסורת התאספו בבית הכנסת שלוש מאות יהודים יחד עם ר׳ שמשון, עטופי קיטלים וטליתות, ועמדו בתפילה עד שהתפרץ האויב ושחט את כולם באכזריות. במרוצת השנים אבדו הרבה פרטים מקורות הימים ההם ושלאחריהם. בשנת 1864 העניקה הנסיכה לובומירסקה זכויות ליהודי פולנאה, והעיר החלה להתאושש ולהיבנות מחורבנה. בספר „פנקס ועד ארבע ארצות״ לישראל הלפרין נזכרת פולנאה כמה פעמים, שניתן לה, יחד עם רובנה ומיזרץ, לשלוח נציג ועד ד׳ ארצות. בין יתר עתיקות העיר מראים על שרידי המבצר הישן, וכן על אבן גדולה בבית הקברות הישן, אשר לפי האגדה השחיזו עליה ההיידמאקים של חמיל את חרבותיהם לשם טבח היהודים והפולנים.

בחלוקת פולין, כשפולנאה עברה לרוסים, נמצאו בה 350 יהודים, והיא השתייכה אז למחוז זוהיל. ליד פולנאה הועברה מסילת הברזל קיוב־ברדיטשב־רובנה. דבר זה סייע הרבה לפיתוחה וגידולה של העיר, אך מבחינה אדמיניסטרטיבית נחשבה לעיירה.

פולנאה נמצאת בסביבה טבעית יפה ואדמתה דשנה ומבורכת. סביב לה שדות בר, שטחי מרעה וגני פרי, ומאלה נתפרנסו אלפי משפחות. תנובת הכפרים היתה עוברת דרך העיירה. מצבה הגיאוגרפי גרם לה, לפולנאה שתעבור דרכה מסילת הברזל ותשמש מקום מעבר לכמה ערים וישובים של הסביבה, והתנועה בעיירה ובתחנת הרכבת היתה חזקה תמיד. במשך הזמן נבנו כמה בתי חרושת לנייר, לסוכר, לכלי חרסינה, לבירה, לבורסקאות, לקוביות עץ (לריצוף) ועוד. בצד התעשיה התפתח גם המסחר, ופועלים ופקידים לאלפים (בתוכם יהודים) מצאו במקום את פרנסתם סביב התעשיה והמסחר. שלושה בנקים מקומיים פעלו בעיירה לפני המהפכה הרוסית.

לפני שנים רבות התקיים בפולנאה דפוס שהיה מבתי הדפוס הראשונים בווהלין ובו הדפיסו, בעיקר, ספרות חסידית.

כשהחלה החסידות להתפשט בוואלין ופודוליה נעשתה פולנאה לאחד ממרכזי החסידות, ובה ישבו תלמידי הבעש״ט — ר׳ יעקב יוסף הכהן ור׳ יהודה לייב הנודע בשם „המוכיח״, שעשו נפשות לחסידות והפיצו את הרעיון בעיירה ובסביבתה. שניהם טמונים בבית העלמין הישן של פולנאה ב„אהל״ גדול, שעליו סיפרו הזקנים אגדות שונות. מהשושלות שהשתרשו בעיירה, ראוי להזכיר בעיקר את: נצר מאקארוב, טריסק, סאדיגורה. החסידים נמשכו לצדיקים לשמוע תורה וניגונים, ובשעת ביקוריהם של האדמו״רים השונים הורגשה התעוררות עממית עמוקה. לצד החסידים קמו בעיירה אנשי תורה ודורשי השכלה, אך מספרם לא היה גדול. בין אלה ייזכרו: שמואל אבא פן, שהתיישב אחר כך באודיסה; א. לודויפול, עורך „הצופה״; סיביראקוב, הזמר הממלכתי הרוסי, ועוד. מהרבנים בעיירה זכורים: ר׳ יהושע׳קלי, מצאצאי הצ׳רנובולים ור׳ ברוכל

יוזפוב, מנכדי ר׳ שמואל מקאמינקא. אחד הטיפוסים המיוחדים בעיירה היה ר׳ נחומצ׳י, חוקר קבלה ולמדן גדול, שבילה את ימיו בצומות ונהנה רק מעונג שבת.

רבנים ידועי שם ישבו על כסא הרבנות בפולנאה. בראשית המאה הנוכחית כיהנו בה כמה רבנים: ר׳ יעקב שמעון, נכדו של הגאון ר׳ יעקב שמעון משפטובקה, שעלה לארץ־ישראל לפני כמאה וחמישים שנה, הוא סבו של הזמר פ. גורין (הנמצא בארץ), הרב ר׳ אבא ת״ח מובהק, בעל הבנה רבה בהנדסה, איש נסיון שהיה מקובל בחוגי הסוחרים כבורר ומכובד על הציבור. נכדו של ר׳ אבא, מר בן ציון ארגוב, היה גזבר העיריה בתל־אביב ומנהלה של בנק קופת עם.

ילדי ישראל היו לומדים לפנים ב„חדר״ וב„תלמוד תורה״, אולם בעשרות השנים האחרונות (לפני שהוקם השלטון הסוביטי בעיירה) נתקיימו כבר שלושה בתי ספר כלליים ממשלתיים, גימנסיה ובי״ס למסחר. ב„תלמוד תורה״ הוכנסו שינויים יסודיים וכמנהלה הוזמן הד״ר קריינמן. גם „חדר מתוקן״ הוקם בעיירה, כדוגמת החדר בברדיצב.

בספירות התושבים בפולנאה הגיע מספר היהודים: בשנת 1847 ל־2647 נפש, ואילו ב־1897 ל־7910 נפש. כתום המלחמה העולמית הראשונה מנתה העיירה כ־13 אלף יהודים.

בראשית צמיחת הציונות נתנו כמה מבני פולנאה את ידם לתנועה זו. בפולנאה הפיצו את מניות אוצר ההתישבות, מכרו שקלים, אספו כספים ליישוב ארץ־ישראל. בשנת 1912 נתקיימה ועידה ציונית חשאית, שעליה נודע אחר כך לז׳אנדרמריה הרוסית ונערכו חיפושים ואחדים מהמשתתפים בועידה זו אף נאסרו. בינתיים הופיעו בעיירה גם מפלגות אחדות: „פועלי ציון, „בונד״, ס. ס. אך הנוער ברובו היה על צד הציונים. בקהילה הדימוקרטית בשנות 19—1918 היה לציונים רוב מכריע, וכמה מהם השתתפו כצירים בועידה הציונית שהתקיימה בחשון תרע״ח בזוהיל. מפעילי הציונים היה בית מארמר, בית ציוני מובהק. צבי מרמר היה גם יו״ר הציונים בעיירה ויהודה גרמן המזכיר (כעת גור אריה בקירת ענבים).

ש. אנ—סקי התעכב במסעיו פעמים אחדות בפולנאה, אסף חומר היסטורי ואתנוגרפי ופולקלור יהודי, ורשם אגדות רבות שהתהלכו בעיירה. בשנת 1914—1915, כשעבר גל הפליטים, מגורשי המלחמה, ממקומותיהם שבקרבת הגבול והחזית, גילו יהודי פולנאה את מסירותם ודאגתם לאחים בצרה. אחרי המלחמה טעמו בני פולנאה מהפרעות של אותה תקופה. בימים הקשים ההם אירגנו יהודי פולנאה הגנה עצמית מזויינת והתושבים הלא־יהודים ידעו לעמוד לימין היהודים והגנו עליהם בצורות שונות.

לפי דרישת השלטון האוקראיני התגייסו 25 צעירים יהודיים מפולנאה לשירות בצבא, והם נשלחו לזוויהיל. אולם בעיירה נודע אחרי כן שכל המגויסים האלה נרצחו על ידי ההיידמאקים בקסרקטין. כשעלה הכורת על זוויהיל, ב־1919, ובניה התפזרו ביערות ובעיירות הסמוכות, דאגו יהודי פולנאה להאכילם ולאספם לבתיהם.

בסתיו 1919 הגיע לפולנאה מחנה צבא אוקראיני שפרע ביהודי פרוסקורוב. בראש המחנה עמד המפקד קאטאמיה. בקרב שהיה למחנה זה ליד העיירה רומנוב, נפל בשבי הרוסים ההידמאק, גולובה, קרובו של המפקד. בהיודע לו הדבר, אסר שמונה יהודים מהעיירה כבני תערובת ודרש מהיהודים שישלחו משלחת אל הרוסים שישחררו את גולובה ואיים, שאם לא יחזירו את גולובה, יתן חופש פעולה לקוזקים שלו לעשות בפולנאה כאשר עשו בפרוסקורוב. המצב היה קשה, ובלית ברירה נשלחו שלושה יהודים מצויידים ברשיון של קאטמיה לעבור את קו החזית על מנת להחזיר את גולובה. אך שומרי הגבול הצבאיים לא נתנו למשלחת השלושה לעבור והם הוחזרו לפולנאה. קאטאמיה לא השלים

עם הדבר ודרש שישלחו אחרים בדרך היערות, ושוב נשלחה משלחת (כותב הטורים היה בין השליחים) ותעודת מעבר חפשי ניתנה לשליחים עם פקודה לא לחזור בלי גולובה. היהודים היו שרויים בפחד ופנו לשכניהם והנה נמצא ביניהם איש ס. ר. לשעבר, שכיהן כסגן ראש ה„ראדא" המרכזית, ווייוודה שמו, הלה הריץ טלגרמה למטה הצבאי הראשי ותיאר את המצב ואת דרישתו הבלתי הגיונית של קאטאמיה וביקש לבטלה. נראה שדבריו הועילו ופקודה דחופה הגיעה לקאטאמיה לזוז עם מחנהו לחזית השניה, וכך חלפה הסכנה שריחפה על העיירה.

בערב פסח תרע"ט כבש הצבא האדום את פולנאה. אותו לילה הספיקו החיילים האיקראינים לפשוט ברחובות ורצחו שמונה יהודים, שגופותיהם נמצאו למחרת בקרבת תחנת הרכבת. בהלוית הקרבנות השתתף הצבא האדום על תזמורתו. ביום א' בחול המועד נסוג הצבא האדום מן העיירה ויהודים רבים נהרו אחריו מפחד הצבא של פטליורה. מראה הבורחים והשיירה הארוכה של הפליטים הזכירה את ציורו של הירשנברג „גלות". ההיידמאקים מצאו את העיירה ריקה כמעט מיהודיה ולא העיזו, במלאם את פקודת האטאמאן, לנגוע ברכושם, והשכנים יחד עם היהודים שנשארו במקום שמרו על מה שנשאר בבתים ובחנויות. כעבור שבוע ימים חזר הצבא האדום וכבש את העיירה מידי האוקראינים ואתו חזרו היהודים הפליטים לבתיהם.

הרוחות שקטו לזמן מה; והנה כעבור ששה חדשים, בשמיני עצרת ובשמחת תורה, ערכו חיילי בודיוני שחנו בעיירה פוגרום רוסי, שדדו את החנויות ואת הדירות, היכו ורצחו 40 נפש מישראל (אחר כך נודע, כי מספר חיילים מהפורעים הועמדו למשפט צבאי בברדיצב ונידונו לענשים קשים ואף למוות, בעד מעשיהם בפולנאה).

לא ייפלא איפוא שאחרי הקורות האלה ונוכח העתיד המעורפל, גברה השאיפה אצל רבים לעזוב את העיירה, וכך יצאו בני העיירה מי לאמריקה ומי לארץ ישראל. בקביעת הגבול בין רוסיה ופולניה נשארה פולנאה בתחום רוסיה. החיים נשתנו בעיירה, אך על אשר נעשה ונתרחש בעיירה מתקופה זו ועד הכיבוש הנאצי אין בידינו ידיעות רבות.

יהודי פולנאה נשאו את סבלם תחת עול הגרמנים בשנים 1942—1941 כשאר אחיהם בווהלין וברחבי הגולה, עד שהוצאו להורג על ידי הנאצים ועוזריהם האוקראינים. אחרי נסיגת הגרמנים חזרו לעיירה 13 יהודים, שהלכו בזמנם אחרי הצבא האדום לרוסיה. הם מצאו את עיירתם פולנאה חרבה ושרופה, ואין בה נפש יהודית חיה.

אוי לנו, כי מקהילה מפוארת זו של שלושה־ עשר אלף יהודים, שרדו שלוש עשרה נפשות בלבד.

יעקב בן־דב
ירושלים

פולין

בדרך המלך שהובילה מזיטומיר לזוהיל שכנה העיירה הקטנה פולין, במרחק 40 וירסטאות מזיטומיר וכ־80 וירסטאות מזוהיל. בצדי הדרך עמדו על תילם עיירות, אחוזות וכפרים רבים וביניהם הכפר פאדובה שהיה מיושב איכרים יהודים גם בימי הצאר וישובי הגרמנים.

הערים זיטומיר וברדיצב שימשו מרכזים ליהודי פולין, משם היו מזמינים מורה ולשם היו שולחים בנים ללמוד, כדרך העיירות הקטנות על פני והלין. לפי המפקד הרשמי משנת 1897 נמצאו בעיירה 2736 תושבים, ביניהם 1168 יהודים. ב־1925 העריכו את מספר היהודים ב־1300 נפש.

אדמת הסביבה של פולין היתה שמנה ופוריה, שדות וגנים לרוב. האיכרים האוקראינים והגרמנים ובעלי האחוזות היו מוכרים את יבול שדותיהם ופרי גניהם ליהודים והם העבירום לשווקים. זה היה מקור הפרנסה לרבים מיהודי העיירה.

בתי העיירה, כמאתים במספר, היו נמוכים, בנויים עץ וגגותיהם עץ או קש. ברחבה שבטבור העיירה עמדו שתי שורות חנויות, אף הן מעץ, דבוקות זו בזו. החנויות ישנות מאוד, שכן ניצלו מכל התבערות שהיו בעיירה. לפי מסורת בירך ה„מגיד" הזקן ממאקארוב, את העיירה שלא תשלוט אש בחנויות אלו ובני העיירה האמינו, שבכוח הברכה שרדו החנויות מכל השריפות.

בעיירה עמדו ארבעה בתי כנסת. האחד — בית הכנסת הישן בו התפלל הרב, השוחטים בעלי בתים ותיקים ומהמוני העם; השני הקלויז המאקארובי — בנין יפה ובו התפללו למדני העיירה עם ר' אברהם זינגרמן בראש. הוא היה חסיד נאור, קורא קבוע של „הצפירה" ו„המליץ" וגם פוסק הלכות. שם למדו חברת ש"ס ואברכים המשיכו בו את לימודם עד „עת דודים"; השלישי בית התפילה של החייטים, בו התבלט ר' אלתר שמעון שקיים את חברת „תהילים" ונהג בקביעות לערוך סעודת מלוה מלכה לרבים. עניים, עוברי אורח היו מסועדי שולחנו; הרביעי בית התפילה של הקצבים, בו כיהן פאר המלמד ר' משה מווילדניק, ת"ח ולמדן גדול. יהודי פולין, שהיו יראים ושלמים, היו מקדימים לתפילה באמירת תהילים והמשיכו בחיים המסורתיים של הדורות לפי לוח השנה, שמרו על השבתות, החגים והמועדים. מנהגים רבים השתרשו בחיי העיירה והפכו במשך הזמן לחוק.

על רקע חיי מסורת אלה ובאוירה יהודית שרשית זו, גדל דור צעיר בראשית המאה העשרים שינק את חלבה של העיירה ושתה ממעינותיה, אך גם ידע לספוג מרוחות הזמן ומהתעוררות ההיים הסוציאליים והלאומיים ברוסיה. רעיונות של חופש ושויון חדרו גם לפולין, הפוגרומים ביהודים עוררו בהם את השאיפה ל„מולדת" ולשלילת ה„גלות". הנוער המבוגר החליט לתת גט־פיטורין לעיירתם ולגולה בכלל ונדד, מי לאמריקה ומי לארץ־ישראל.

במלחמת העולם הראשונה שפרצה ב־1914, נפגעו הרבה יהודים בפולין ומצבם החמרי ירד. הם גם הפסידו את הכספים שחבו להם הגרמנים שנעקרו מאחוזותיהם וגם את הלקוחות. נוסף לכך גרמו תנאי המלחמה לכך שמספר מסויים של תושבים יהודים יצאו מהמקום והתפזרו בערים.

הגיוסים של הגברים והקרבה לשדה־המערכה היו בעוכריהם. והנה הגיעה המהפכה ועננים כבדים כיסו את שמי היהודים באוקראינה. מלחמות פנימיות בין צבאות ומחנות הלוחמות ביניהן — פגעו קשה ביהדים, ואף יהודי פולין טעמו את טעם „הפשיטות" הללו.

כעשרים שנה נמשך המצב עד הכיבוש הגרמני הנאצי. היהודים נאנחו קשה, נאנסו בעבודות כפיה, עונו בצורות שונות ושועבדו בגופם וברכושם. בתקופת ההשמדה ההמונית, שעברה על יהודי ווהלין הוצאו כל יהודי פולין אל מחוץ לעיירה ונרצחו בידי הנאצים ועל קהילות פולין הקיץ הקץ המר.

משה נובלמן

טורונטו — קאנאדה

עיירתי החרבה

בעיירתנו הקטנה — פולין, בפלך ווהלין, שהבולשביקים שינו את שמה ל„קראסנר־ארמייסק" — היתה אוכלוסיה של 1000 יהודים בערך, ביניהם אנשי תורה והשכלה, סוחרים, בעלי מלאכה וגם בטלנים. רוצה אני להזכיר עתה אחדים מהם שהכרתי היטב ודמויותיהם נחרתו בזכרוני.

זכור לי היטב — חיים בר יפה. יהודי גבוה ומהודר בהליכותיו, בעל זקן אדום ארוך. היתה לו חנות סיטונית לקמח וכל הנשים היו קונות אצלו קמח לאפית חלות קלועות לשבת. הוא היה איש ישר ונאמן, חסיד מאקארובי ונוסע לצדיק ר' ישעיה'לי בכל ערבי ראש השנה ויום כיפור. הוא היה יהודי אמיד ומעורב עם הבריות ואהוד על כל מכיריו, היהודים והגויים כאחד. לא היה למדן גדול אבל ידע בכל זאת לעבור על פרק „משניות", או „חוק לישראל" והיה מאחר לשבת בבית הכנסת ומקשיב לשיחות על מעשי המופת של הרבי הישיש ר' יעקב יצחק'ל, משוחח בעניני חסידות. אגב שיחה היה מוציא ונותן לשמש כמה פרוטות לקנית בקבוק יי"ש ומיני תרגימא, והמסובים שתו „לחיים" וברכו את כולם ב„ישועות ונחמות" לכלל ישראל.

אשתו נחמה, או כפי שקראו לה „נעכע" היתה לו ל„עזר כנגדו". כשסידרו בעיירה איזו „סעודת מצווה" היתה נותנת תמיד את מנת חלקה בשמחה וביחוד בזמן שהצדיק ממאקארוב היה מבקר בעיירה. אז היתה מוסרת ל„רבי" את ביתה המרווח שהתנוסס בטבור העיירה והיתה משרתת אותו ואת חסידיו במסירות רבה, כדי ש„הוא" יברך אותה ב„זרע של קימא", ברם, היא לא חוננה בפריון. כשחברת לומדי משניות היו מקיימים „סעודת סיום" הרשתה להם לערוך את הסעודה בביתה. וכשהמסובים רוויי השתיה, היו במצב של „גלופין" ויצאו בצוותא, יד על שכם, לריקוד של מצווה, היתה חודרת למעגל הרוקדים ותופסת בידי בעלה שיחיה ומשתתפת בריקוד בהתלהבות רבה.

חיים בר ואשתו היו מחלקים הרבה צדקה, היו נותנים בהקפה לעניי העיירה קמח לשבת, בלי כל משכנתאות ודמי ריבית ואמנם סכומים גדולים שהלוו הלכו לאיבוד ולא הוחזרו להם.

לפני מותם ציוו להכניס את „פנקס החובות" לתוך בור קברם. חיים בר היה אומר, כי זה „חלקו מכל עמלו שעמל תחת השמש".

*

היהודי השני שראוי להזכירו, בכדי שדמותו תישאר לסמל גם לדורות הבאים, זה היה טיפוס מפואר, וראוי למופת.

שמו היה הירשל — הירשל „איציס" ע"ש חותנו, ושם משפחתו הורודיצקי. בן דודו של הסופר הידוע שמואל אבא הורודצקי. מקור מחצבתו היה מברדיצ׳ב וגדל בישיבה כנער יתום. חותנו איצי צוועט היה איש אמיד וחי בשפע, היה לו מחסן גדול של חמרי ברזל. היתה לו בת יחידה — בתיה, היא היתה נבסית, כמעט גמדה ולא חוננה ביופי רב. בעלה הירשל היה להיפך יהודי גבוה, יפהפה, בעל עינים שחורות נוצצות וזקן שחור ארוך. וכשתשאלו: איך זה הגיע אחד למשנהו? — נענה: „הכסף יענה את הכל". היתה לו חנות גדולה של חמרי ברזל ואשתו העניקה לו ילד בכל שנה. את בנו בכורו קראו אלתר שמואל בשם הסבא מברדיצב שהיה למדן גדול ונצר משלשלת יוחסין גדולה עד הבעש"ט ז"ל. ר׳ הירש, כפי שקראו לו בעיירה, ידע היטב מתימטיקה והרבה סטודנטים שהגיעו לעיירה כמורים היו באים אליו כשהתקשו למצוא פתרון לשאלות מתימטיות והקשיבו לפתרונו. הוא היה ידען גדול בדקדוק והיה עובר את פרשיות השבוע לפני המתפללים בבית הכנסת שהקשיבו לקריאתו בהתפעלות רבה — הוא היה גם שחקן טוב בשח וניצח את טובי השחקנים בעיירה. הוא היה מחונן בזכרון טוב ונפלא. ידע בעל פה את „משנה תורה" ו„מורה נבוכים" של הרמב"ם. את ה„כוזרי" של ר׳ יהודה הלוי ורוב שיריהם של ר׳ שלמה בן גבירול, משה אבן עזרא ויהודה הלוי. הוא היה אומר ברוב חריפות שיעור בגמרא בחברת „לומדי הש"ס". אף על פי כן היה מתנהג עם כולם בענוות ולא התגנדר בידיעותיו, והיה משוחח בלבביות רבה גם עם פשוטי העם.

הוא מת בתר"ע כשהוא עדיין צעיר ובמלוא כוחו והשאיר אחריו 5 יתומים.

(מאידיש ע. א.)

ב. וו.

הורודניצה

העיירה שוכנת על הנהר סלוץ במרחק של 35 ורסטאות מעיר המחוז זוהיל ומוקפת משלושת צדדיה יערות גדולים. תושביה לפני המלחמה העולמית הראשונה מנו בערך 600 משפחות. מהן כ־350 משפחות התפרנסו בעיקר מעבודתם כפועלים ופקידים בבית החרושת לכלי פרפור של זוסמן שהיה קיים בעיירה. נמצא שם גם מספר חנונים בעלי מלאכה וסוחרים, בעיקר סוחרי יערות ועצים, שגם פרנסתם היתה תלויה בבית החרושת ובעובדיו. ביניהם היו כמה משפחות אמידות.

יהודי העיירה היו ברובם חסידים ושומרי מסורת וגם לומדי תורה. רוב המבוגרים עבדו או שלחו ידם במסחר. היה גם מספר ניכר של משכילים קוראי ספרים ועתונים בעברית ורוסית. האדוקים לא היו מן הקנאים והתיחסו בסבלנות למשכילים ולחפשים. היו בעיירה 5 בתי כנסת ובתי תפילה וגם קלויז חסידי אחד.

עד שנת תרס"ה לא היתה קיימת בהורודניצה כל אגודה או הסתדרות ציונית, בכל זאת היו יהודים שאהדו את הרעיון של חיבת ציון ושילמו 3 רובל לשנה — דמי חבר לועד האודיסאי, קנו גם מניות של הבנק הקולוניאלי ותרמו לישוב ארץ־ישראל בקערות של ערב יוה"כ. פעולות אלו נעשו ביזמתו והשגחתו של מר הירשהורן הרב מטעם בקוריץ הסמוכה. הוא היה בא פעם או פעמיים בשנה לעיירה לרגל משרתו ובהזדמנות זו היה גובה את התרומות לטובת חיבת ציון.

מפעם לפעם היו מבקרים בעיירה נואמים ומטיפים לציונות שהיו מופיעים בבית

הכנסת הגדול, אך לידי פעולה ציונית מאורגנת לא הגיע הדבר. שמור בזכרוני מימי ילדותי הרושם שהשאיר אחריו מטיף כזה בהספדו למותו של ר' שמואל מוהליבר ז"ל בבית הכנסת שהיה מלא עד אפס מקום. כל הנוכחים ישבו אותה שעה על הרצפה חלוצי נעלים באבל למותו של אחד רב וגאון בישראל מראשי התנועה הציונית.

בפעם הראשונה נוסדה אגודה ציונית בשם „הרצל" בכ' תמוז תרס"ה על־ידי ששה צעירים בני 17—16. מספר החברים הלך וגדל ובזמן קצר הגיע ליותר ממאה. ביניהם הרבה פועלים שהתאכזבו מהמהפכה הראשונה ועזבו את ה„בונד".

פעולת ה„בונד" במקומנו הקדימה במקצת את העבודה הציונית המאורגנת. הסתדרות זו השקיעה הרבה מאמצים בארגון התנועה בין הפועלים וכמעט בכל שבוע היה מבקר את העיירה שליח המוסדות המרכזיים שלה ומארגן אסיפות ביערות שמסביב לעיירה. לאסיפות האלו נהרו הפועלים הצעירים שבעיירה וביניהם גם חברי אגודתנו הציונית. אולם אך לעתים מאוד רחוקות היו נותנים לאחד מחברינו רשות להתווכח באסיפותיהם. לרוב לא היו נותנים לנו מתחילה לגשת למקום האסיפה. מלחמה קשה היתה לנו עם ה„בונד" עד שלבסוף ניצחנוהו וכעבור 2—3 שנים לא נשארו אצלם אלא קנאים בודדים. הציונים שלטו בציבוריות היהודית בעיירה עד פרוץ המהפכה השניה ב־1917. הציונים יסדו ספריה ציבורית, „חדר מתוקן", שבו לימדו עברית, חשבון ורוסית, יסדו ושיכללו מוסדות של צדקה ועזרה, כמו: לינת הצדק ועזרה לחולים. מוסד לתמיכה בצרכי המזון והסקה וכו'. תושבי העיירה, רובם אנשי עבודה שבקושי הרויחו את לחמם, היו בכלל ערים לכל דבר שבצדקה ועזרה לא רק לצרכי העיירה עצמה אלא גם לישיבות ולמוסדות ציבוריים ברוסיה הגדולה ומוסדות הישוב הישן בארץ־ישראל.

האגודה הציונית מנתה מספר הגון של עובדים ציוניים מסורים. חלק גדול מהם עזבו אחר כך את העיירה, לאחר שהיא עברה לצד הסוביטי, והמשיכו בעבודתם בפולין הקונגרסאית. מספר פעילים המשיכו לעבוד עבודה ציונית, וביחוד בשטח התרבות העברית בעיירה, גם במחתרת תחת השלטון הסוביטי, ושנים מהם הוגלו לסיביר בשל פעולה ציונית ותרבותית.

ראויים להזכר כמה מיקירי העיירה:

א. ה„מלמד", ר' וולף דונדר. הוא שהעמיד דור של משכילים עבריים וציוניים. אביו היה קצב, יהודי פשוט ובעל צדקה. לבניו לא נתן חינוך מיוחד וכשגדלו עזרו לו בבית המטבחיים ובאטליז. יוצא מהכלל היה וולף ליב הנזכר. מלבד שהיה בקי בגפ"ת ובספרות התלמודית נתפס גם להשכלה ולמד באופן יסודי תנ"ך, עברית, הספרות החדשה וגם רוסית. הוא היה כותב גם מזמן לזמן מאמרים ומכתבים מהעיירה ב„המליץ" ו„הצפירה" וחותם בשם „נר דוד". אותו חשבנו לאבי התנועה והפעולה הציונית בעיירה. בגלל מצבו בתור מלמד לא נחשב באופן רשמי לציוני אך את תלמידיו היה מחנך, ביחוד בשעורי התנ"ך וההיסטוריה היהודית, ברוח הציונות והלאומיות. פרנסתו היתה בדוחק אך תמיד היה עליז ושמח בחלקו. התיחס לתלמידיו כחבר הגדול מהם ועזרם בעצתו והדרכתו והקשר אתם נמשך הרבה שנים גם לאחר עזבם את כתלי החדר וגם את העיירה.

ב. ר' ישעיהו דב ז"ל — הגבאי של בית הכנסת הגדול. היה זה טיפוס של עסקן מהדור הישן, בעל בעמיו ותקיף בדעתו. ביתו היה תמיד פתוח לרוחה לכל נצרך על אף היותו לא עשיר. אליו היו פונים אנשי העיירה ומבקשים עצה והדרכה. הוא היה בעל השפעה לא רק בקרב העדה היהודית, כי אם גם בחוגי השלטון בעיירה ובמחוז. פעל הרבה לבטל או להמתיק גזירות על יחידים בימי שלטון הצאר הרוסי וגם בימי השלטונות

האוקראינים שלאחריו. רצה היהודי הזה לבנות בית כנסת גדול ויפה והקדיש למטרה זו הרבה משנות חייו עד שהקים בית כנסת גדול ויפה המתאים גם לקהילה גדולה בעיר מרכזית שעלה רבבות רובל. איש לא ידע מאין השיג סכומים כה גדולים לבנין הבית. הוא גם דאג תמיד לשכלולו.

כשעברה הורודניצה לאוקראינה הסוביטית והייבסקים החלו לשלוט בעניני היהודים החלו להחרים את בתי התפילה בעיירה פרט לבית הכנסת הגדול, לאחר שר׳ ישעיה דב ז״ל התנגד לזה בכל תוקף. לפעמים ביטל את הגזירה אצל השלטונות המקומיים ואם לא עלה בידיו לקבל את עזרתם, לא שקט הזקן בן השבעים ולא נח ועל אף שיבושי הדרכים נסע כמה פעמים לחרקוב והגיש את עצומותיו נגד הייבסקציה לפני השלטון הגבוה בארץ — הצ׳יק וביטל כמה פעמים את גזירת ההחרמה של בית הכנסת הגדול. כעבור איזה זמן הלשינו על חתנו שהוא ציוני והגלו אותו יחד עם בתו ושני נכדיו הקטנים לסיביר. סוף סוף עלה בידי הייבסקציה להחרים גם את בית הכנסת היחידי שנשאר בעיירה ולהפכו למחסן של תבואה. מתוך צער וכאב עזב ר׳ ישעיהו דב את העיירה, זקן ונדכא, ועבר לז׳יטומיר ושם מת אחרי שנים אחדות גלמוד וערירי.

ג. ר׳ אפרים קופרשטין, מנהל בית החרושת, יהודי תלמיד חכם, משכיל ויודע שפות: רוסית, צרפתית, גרמנית וכו׳. הוא היה חתנו של הגאון ר׳ שלמה בולכובר ז״ל. הוא היה מנהל את בית החרושת הגדול ולדבריו היו נשמעים ומצייתים לא רק העובדים היהודים והאוקראינים כי אם כל איש שנפגש אתו הן בעניני עסק והן בענינים אחרים. הכל היו מכבדים ומעריכים אותו על ישרו והתנהגותו האמיצה. ידו היתה פתוחה גם לצרכי ציבור וצדקה וכל אנשי השם שבאו לעיירה היו משכימים לפתחו בדירתו הצנועה בשטח בית החרושת. בידיו היו מפקידים אנשי העיירה והסביבה את כספי חסכונותיהם רק לפי קבלה רגילה. הואיל ונזהר לחתום על שטרות והוא היה מהימן על כולם.

במשך 20 שנות השלטון הסוביטי עד המלחמה האחרונה גדל הישוב היהודי בעיירה הודות לזה שהעיירה נמצאה על הגבול ושם רוכזו הרבה מוסדות ומשרדי שלטון. כן שיכללה הממשלה את בית החרושת שהולאם על ידה וניצלה את יערות הסביבה לחמרי בנין בשביל מרכזי החרושת באוקראינה. עבודות אלו שימשו מקור פרנסה להרבה מאות משפחות יהודיות נוספות ומספר היהודים גדל פי 4—3 בהשוואה למספרם ב־1914.

עם פלישת קלגסי היטלר לאוקראינה הסוביטית עלה הכורת גם על הישוב היהודי בהורודניצה שנשמד כולו ולפי הידיעות שהגיעו ארצה לא נשארו שם בחיים לאחר עזיבת הגרמנים אלא 3 יהודים.

הטבח בתרע״ט

מִי יִקּוֹם דַּם אַחִים וַאֲחָיוֹת, דְּמֵי אָבוֹת וּבָנִים,
שֶׁסָּבְאָה הָאֲדָמָה כַּיַּיִן וְלֹא הֱקִיאַתָּם הַנּוֹאֶפֶת?
אֵין דֶּרֶךְ, אֵינֶנּוּ! יִשְׁאַג גַּם חָלָל רֵיק וְאִלֵּם.
יַבֶּשֶׁת, יַמִּים וּשְׁחָקִים עָלֵינוּ הַמְּעַטִּים קָשְׁרוּ
וְכָל הָאֵלִים וְהַשְּׂטָנִים עַל כְּתָב זֶה הַקֶּשֶׁר חָתְמוּ
בְּדָמֵנוּ חָתָמוּ.
לָאֵל אֶחָד תִּשָּׂא עֵין יִשְׂרָאֵל דּוֹמַעַת אֲבַדּוֹן
אֵל נָקָם!

י. למדן

מ. בונה (ביבר)

הפרעות בזוהיל בתרע״ט

ח׳ תמוז תרע״ט, ראשון בשבת.

מפני קדושת היום (שבת שלהם) אין תנועה בעיר. אמנם, החנויות סגורות גם בימות החול. משנתנה העיר בידי שלטון הבולשביקים קורא דרור למסחר. פירושו — עבר ובטל מן העולם. אף על פי כן יש תנועה רבה בימות החול. השליטים החדשים, פקידי המועצות, טסים ורצים כל היום בשוקים וברחובות, מי בסוס ומי ברגל, איש איש תיק מתחת לבית שחיו, וכולם ייחפזון כמלאכים שב„ונתנה תוקף״. נחפזים הם ל„רבקום״, ל„זבקום״ ל„פרודקום״ ולכל יתר ה„קומים״. היום — שקט ומנוחה. ה„קומים״ שובתים את שבתם ודממה נסוכה על העיר.

ופתאום: לא הרחק מביתנו, במגרש שלפני בית התפילה של הנוצרים, מתחילה תנועה. תחילה אין אני שם אליה, מה בכך? רגילים האכרים להתאסף כאן בכל יום ראשון בשבת אבל כיון שאני רואה שהתנועה מתגברת וההמון הולך וגדל, לבי מתחיל להסס, כבר שמעתי על התקוממותם של האכרים בכמה מקומות הסמוכים לעירנו. מי יודע, אם אין כאן דברים בגו?

עוד רגע, ואני נקרא אל הטלפון. המדבר אלי הוא אוקראיני אחד, גוי, מכרי. הוא מבקש, כי אבוא אליו מיד; יש לו ענין חשוב אלי — בטלפון אי אפשר לדבר עליו.

קמתי והלכתי. בביתו מצאתי עוד אנשים ממכרי. בעל הבית פתח את פיו והודיע: הפקודה החדשה מטעם שלטון המועצות — להבדיל בין הכנסיה ובין הריפובליקה הרגיזה מאד את התושבים הנוצרים. אם משום שחשוכים הם בכלל, או משום שרבה עליהם השפעת המסיתים האנטישמיים — ברי להם, פקודה זו באה להשליט את היהודים גם על הכנסיה. הם טוענים: כי רשימת הנשואים, הנולדים והמתים, אשר עד עתה היתה נתונה בידי כוהני הכנסיה, תימסר גם היא מעתה ל„רבקום״, זאת אומרת ל„מושקה״ ול„יוסקה״. היתה להם אסיפה, לתושבים הנוצרים וגם הוא, בעל הבית, השתתף באסיפה. שם הוחלט: אם ה„רבקום״ לא יחזור מפקודתו — יישפך דמם של היהודים...

ובעל הבית סיים בהצעה: אתם היהודים, צריכים להשפיע על איצקה, כי יבטל את הפקודה.

„איצקה״ זה, שבו הכתוב מדבר, הוא בחור יהודי שעלה לגדולה. מזכירו של ה„רבקום״ הוא. יהודי זוהיל האומללה יזכירו את שמו לדראון עולם על „מפעליו הריבולוציוניים״. ידענו, כי זה לא ישים לבנו לנו ולדברנו. בכל זאת נבחרה משלחת בת שלושה, וזו מיהרה להתייצב לפני השליט. הוא דיבר עם הדלגציה (המשלחת) הרוסית ותשובתו היתה קצרה: אין דבר! בסרטים אחדים של כדורים נפזר אותם לכל הרוחות.

ונדע, כי מלאך המות מרקד לקראתנו. השתדלנו לבוא בדברים עם חשובי הנוצרים, אבל בכל מקום מצאנו אוירה ספוגת רעל, פתחי הלבבות כבר היו אטומים למצוקת לבנו אנו...

*

ארבע שעות אחר הצהרים, במגרש שלפני בתי התפילה של הנוצרים „המון גויים רבים", ביניהם גם רבים מן האינטליגנציה הנוצרית. חיצים שנונים בלשונם: הז'ידים המה האשמים.

מרחוק נראים „איציק" וחבר מרעיו בלוית חיילים מחיל משמר רכובים על סוסים דוהרים. עוד רגע, והם פורצים לתוך ההמון והרובים פותחים את פיהם.

עמד איציקל בדיבורו...

ב.

י. תמוז, שלישי בשבת.

יריות תכופות מהדהדות ממערבה של העיר. מצד השלטון מחזירים תשובה. והיריות משני הצדדים הולכות וחזקות מרגע לרגע.

ההמון, ש„איציקל" הבריחו „לכל הרוחות" הספיק להלהיב במשך יום אחד את כל איכרי הסביבה, והללו התקוממו והתנפלו על העיר; זהו דבר היריות.

רבים מן התושבים היהודיים רוצים להאמין, כי לישוב היהודי לא תאונה כל רעה. הן הגויים מכירים את כל תושבי העיר ויודעים, מי מן היהודים היה מעורב בין הבולשבי־קים; ומי לא היה מקורב להם. המעטים המקורבים ודאי כבר עקרו ואינם עוד. למה, איפוא תאונה רעה לישוב היהודי?

ואף על פי כן הולך ומתפשט צל של מרה שחורה. ידיעות באות: חיל המשמר של השלטון עבר לצד המתקוממים. בחירוף נפש נלחמים רק הסינים וגם הקומוניסטים היהודיים. אלה האחרונים נשמדים אחד אחד, הנה שם ברהוב, מוטל הרוג גם בנם של קדושים, שנתחבר לקומוניסטים. — בנו של ר' נחום טברסקי, הרבי המאקארובי...

היריות פסקו. אחד משכנינו מזמין אותי לביתו, כדי להצטרף למנין עשרה. אני נכנס, אין איש יודע עדיין בבירור למה פסקו היריות.

בשעת התפילה רואה אני מבעד לחלון ארבעה אנשים מתהלכים ברחוב וסרטים לבנים ענודים להם בשרווליהם. מכאן משמע, שהעיר כבר בידי המתקוממים. אני מוסר את מסקנתי זו למתפללים. התפילה נעשית חטופה ואיש איש ממהר לביתו. אני „מפשפש במעשי" ונשאר כאן, בבית שכננו. חזקה על בחור צעיר כמותי, שיש בו קצת „חטאים", חושש אני לעבור את הרחוב פן יסגירוני ה„גויים" בידי המתקוממים.

כעבור חצי שעה, אני מסתכל בחלון ורואה — בית אבי מוקף חיילים „לבנים". הללו מתדפקים על הדלת. אבא וכל יתר בני הבית יוצאים לקראתם. עוד רגע אחד ומחזה נורא לעיני. אחי מוכים, אחיותי המנסות להגן עליהם נדחפות הצידה. רובה מכוון אל חזה אבא, אמא מתעלפת וכורעת תחתיה. הילדים הקטנים מתפלשים בעפר וזועקים זעקה גדולה ומרה. אני מנסה לקפוץ דרך החלון אליהם. רגלי כבדות. יד חזקה — איני יודע למי היד החזקה הזאת — תופסת בי וגוררת אותי פנימה לתוך הבית. יותר איני זוכר כלום...

אני שומע את קול אחותי מדבר אלי: אבא, אמא, הילדים — לכולם שלום. מ. ועוד שלושה בחורים מביתנו נתפסו ונאסרו... ניתנה פקודה לאסור את כל הצעירים מחשד, שמא מן המפלגה הם... אין דבר, ישחררו אותם. יש ועדת חקירה מיוחדת. לועדה נכנסו גויים טובים.

את כל אשר דברה אחותי לא יכולתי עדיין לקלוט. קלטתי רק את הקטעים המעטים האלה.

לפנות ערב שבה אלי רוחי. קמתי והלכתי הביתה.

גבר (כמובן גבר יהודי) כי ייראה בחוץ — את נפשו הוא קובע. לאשה אין סכנה צפויה ברחוב, יום תמים חזרו אחיותי על פתחי בתי האסורים לבקש את אסירינו — ולא מצאו אותם.

כל הרחובות שטופים דם. את החללים מאספים לבתי חולים. לסתם אדם אסורה הכניסה לשם. מחנות יהודים מובלים... להיכן? אין איש יודע. השובים צוחקים צחוק — פרא לדמעות השבויים ומתעללים בהם. המתקוממים פורצים לכל הבתים, מחפשים, בודקים, חומסים, בוזזים, הורסים, מחריבים. דלת ביתנו לא תדע מנוחה גם היא. חבורה הולכת וחבורה באה. ובפני כל חבורה וחבורה עלי להתנצל ולבקש זכות לעצמי: אנכי לא יריתי בבית התפילה שלהם. ידי לא היתה במעל להוריד את ניקולאי מכסאו. בקומונה אין לי חלק ונחלה. את תמונותיהם של הז׳ידים לוין (לנין) וליבא טרוצקי לא תליתי ב„צרקבות״...

ועוד ועוד חקירות ודרישות כאלה, ועל כל חקירה ודרישה — אקדוח במקום אגודל. תולעת אין אונים אנכי נגד נכדיו של חמלניצקי, המזויינים עד לשיניהם ובלבי קודחת כלהבת אש תאוה איומה ללפות אותם כנחש לחנק. לחנק...

סוף סוף מובל גם אנכי, ודוקא ביחידות ולא בציבור וגם בי מתעללים לפי נוסח אוקראינה. כפשע ביני ובין המות. והנה גוי, אחד ממכרי, עובר עלי ובהמלצתו אני מובא בשלום לבית האסורים. כל הבית מלא יהודים מוכים ופצועים.

אחרי רגעים מועטים באה ועדת חקירה לבית האסורים ושחררה את כל אלה שנתפסו ב„טעות״. נשתחררתי גם אני.

שבתי הביתה. דמעות שמחה ויגון קדמוני: היכן הוא מ. מאיר (אחי ז״ל)? היכן הוא י. יואל? מיכאל שפירא ואסטרמן שחשבו למצוא מפלט בגן ביתנו ונתפסו ואנחנו לא ידענו, כי עם אור הבוקר כבר כסתה האדמה את דמם...

נשים אומללות, אמות שכולות, ילדים וילדות יתומים תועים בחוצות, בעיניהם אימה ובפיהם תחינה: האין איש יודע, האם לא שמע איש דבר על מחמל נפשם? — — —

ג.

לילה. דממת מות, מסביב. ופתאום — זעקת הרג פולחת את הדממה. ושוב דממה ושוב זעקה. אבא משכיח את הרהוריו הקשים ב„זוהר״. דומה שסוד חבלי משיח נסוך על פניו. אמא נאנחה. רגע אחד תכבד כאבן המחשבה אשר בלבה: מאיר היכן הוא? ומשנהו ינהרו פניה באור אמונה ותקוה... אחי הקטן, נער בן אחת עשרה, קורא חרש בספר התהילים בקול חנוק דמעות. יתר הילדים רובצים בפינה אפלה וחבוקים זה בזה כחתלתולים...

שעטת סוסים ושקשוק אופנים. דפיקה קלה בדלת. לא דפיקה של עשיו היא זו. קולו של יעקב מרגיע אותנו. הדלת נפתחת ונכנסים — הרב קורף ושני „בעלי בתים״ חשובים. פני האורחים חיוורים. הרב מספר וקולו רועד: הוא נקרא אל האטמאן הלה מלא חימה על הזידים הקומוניסטים ודורש, שהיהודים ימסרו לו את כל הנשק הנמצא אתם. בביתו של השוחט (הוא אבי) טמונה מכונת־יריה. גויה אחת העידה, כי בעיניה ראתה שהשתמשו במכונה זו לירות במתקוממים. מחר יחפשו בביתנו. הרב כלה את סיפורו ויצא. מה יהיה גורלנו ביום מחר?

בוקר. אין קץ לטבח. טובי בחורי ישראל מוצאים מבתיהם, נהרגים לעין כל, ואין אומר, השב.

חבורות מתקוממים פורצות לביתנו לבקש את מכונת היריה. הרוצחים מתנפלים עלי

להרגני. אותה שעה עוברים על ביתנו בחורים רוסיים מבני העיר, הם מעידים עלי כי לא הייתי בקומוניסטים מימי. אני ניצל ממות שנית. ובו ברגע מגיע יריה לאזני וממנה אני שומע כי נהרגה נפש יהודית אחרת...

ד.

בהשתדלות הרבנים פירסמו כוהני הדתות הנוצריות כרוז אל העם „בשם האב והבן והרוח הקדושה" להפסיק את הטבח ולהקהל לבתי התפילה להתודות על הדם הנקי אשר נשפך. אמנם הכרוז לא השפיע במידה רבה על הרוצחים אולם עודד מעט את רוח היהודים. התחיל משא ומתן עם השליטים החדשים בדבר הבעת אימון והכנעה להם. מתחילה לא רצו השליטים גם לשמוע את אשר יאמר בשמו של העם הזה „הסורר ומורה" מטבעו, לא שעו גם אל הלחם והמלח שהגישה להם המשלחת היהודית. אבל לסוף הסכימו לשבועה בבית הכנסת.

השעה ארבע אחר הצהרים. השמים זועפים. בצדי הרחובות שוטפים מי הגשם המעורבים בדמי החללים. השמש יוצא לרחוב ודגל לבן בידו. ואחרי השמש — אדמו"רי העיר, רבניה, ונכבדיה. השמש פוסע בראש ומכריז: יהודים לבית הכנסת. יהודים ממהרים ויוצאים מבתיהם ונספחים אל התהלוכה.

ואולם להיכן פונה התהלוכה? או לעיניים שכך רואות! כל העדה הגדולה, עדת ישראל, עמדה ליד פתחה של ה„צרקוב". דלגציה של רבנים ואדמו"רים נכנסת לביתו של הכומר. עוברים רגעים אחדים והרבנים והאדמו"רים חוזרים ויוצאים ובראשם — הכומר לבוש בגדי כהונה. והרי הוא, כהנו של עשיו, עומד ומטיף מוסר לבית יעקב...

בבית הכנסת הגדול. עיני העם כלות מיחל לבוא האטמאן השליט — להישבע לו שבועת אימון ולשמוע מפיו דבר ישועה ורחמים, כי יאמר למשחית: „אסוף ידיך". והנה הוא בא. השליט הגדול של הרפובליקה הקטנה. הוא עולה על הבימה ובקולו הגס הוא פותח בנאום. הוא מדבר על רוח ההרס, השוכנת בלב כל אדם מישראל עוד מימי אברהם, משה ודוד, אבל הוא מאמין בכוחו שלו וברצוננו שלנו לגרש מקרבנו את הרוח הרעה הזאת. הדרשן מטעים כל משפט ומנסחו בסימן שאלה והוא מחכה לתשובה מצד היהודים. וכל העדה הגדולה עונה לעומתו פה אחד: כן דברת, אבא!

מתחילה הצרמוניה. באי כוחו של כל הקהל הזה נשבעים שבועת אמון, גניחות, צעקות, יללות, אזניו המפונקות של האטאמאן האיסטניס נכוות מן ה„זידובסקי־גוואלד" הוא מצווה על אנשיו להשקיט את הקהל, והללו יודעים כיצד להשקיט...

ה.

עשרה ימים ארך הטבח. לסוף ניתן רשיון לאסוף את החללים, להוציא את הגופות מן הבורות, אשר לשם הושלכו ולהביאם לקבר ישראל.

כ' תמוז. ששי בשבת. הנוגשים אצים בנו למהר ולכלות את מעשינו. לא ניתן לנו גם להסתכל בחללים כראוי ולזהותם. כל היום נפגשות עגלות טעונות חללים המובאים לבית הקברות, בעגלות שטופות דם ומוח, היוצאות לגאיות ההריגה. משעה חמש בבוקר אנו עוסקים בחפירות הקברים. אנו ממהרים לגמור את הקבורה בטרם תתקדש השבת. אנשים ונשים בהמון רב עומדים על החללים. איש איש מבקש את מתו. אבא קורא לי ורומז לי בידו על חלל אחד. אני עומד לפני החלל, מסתכל בו ומחריש. האומנם הפך לבי והיה לאבן? האמנם גולם זה, הדומה לגל סיד כבוי או לערמת עפר תחוח, היה לפני ימים

אחדים גופו של אדם חי? אני גוחן על הגל שלפני ומסתכל: לא גוף ולא דמות הגוף. ערמה...

אבל, — אומר אבא וקולו נחנק בגרונו, הביטה נא אל הסמרטוט הזה, הכר נא, „הכתונת בני היא אם לא"?... רעדה עברה בכל גופי. אני גוחן שוב אל הגוף הגל. ואז ידי נוגעות בבשר המדולדל, להט צורב יורד עלי, אני מרטט כולי וזעקה איומה פורצת מלבי — אחי!..

ו.

בתשעה באב כבשו הבולשביקים את העיר. אבל ברור היה הדבר, כי לא לשם כיבוש ממש באו לכאן. הפולנים רדפו אחריהם. כל כוונתם של האדומים היתה — ליתן רווח לפלוגותיהם לסגת לזיטומיר. ואמנם עם גמר הנסיגה יצאו את העיר.

בו ביום פרצה אל העיר חבורת רוצחים ובמשך שעות מועטות הכריעה לטבח כחמישים איש. לפנות ערב נכנסו גדודים פטליוראים וגירשו את הרוצחים, ולמחרת היתה העיר למאכולת אש מכדורי השריפה שהמטירו האדומים עליה. בשלוש שעות עלה בלהבות החלק הראשי של המרכז, השוק, כל החנויות, בתי הכנסות ובתי המדרשות.

כעבור חמשה ימים החלו הגדודים הפטליוראים לסגת אחור. רוב היהודים יראו להישאר במקומם, מחמת חבורת השודדים והרוצחים אשר התהלכו מסביב לעיר וינוסו בעירום ובחוסר כל לעיירה הסמוכה יארון.

הסיכום: בעיר גופה נהרגו כאלף ומאתים נפש. את מספר ההרוגים בישובים הסמוכים אומדים בשש מאות נפש.

בחשון תר"פ כבשו הפולנים את זוהיל. רבים מהפליטים חזרו לבתיהם העזובים והחרבים ונתלקטו ה„אודים העשנים" אולם בפרק זמן זה התחילה מגפת הטיפוס ומחלות אחרות, ומחרבו זו של מלאך המות נגזרו במשך שלושה חדשים (חשון—טבת) לא פחות מאלף איש.

דב אנצילביץ

בן הרב דמוזיר, פלך מינסק

הפרעות בזוהיל ב־1919

קשה לכתוב עתה זכרונות על מה שהתרחש לפני 34 שנה. אבל החובה הקדושה להנציח דמויות ומאורעות של קהילת זוהיל האצילה מטילה עלי לכתוב מה שעבר עלי ולהזכיר את הטיפוסים שנחרתו בזכרוני בימי שהותי בזוהיל לאחר המהפכה האוקטוברית.

הבולשביקים שכבשו אז כמעט את כל רוסיה, חדרו גם ללב אוקראינה. שלטון פטליורה נסוג ווהיל עברה לידם. הכיבוש לא עלה לנו הפעם בקרבנות מרובים, היינו מוכנים לבוא הבולשביקים ורוב הישוב גם אגר לו מזון לשעת צרה. האוכלוסיה בסביבת העיר היתה מעורבת מבני גזעים ודתות שונים, רובם אוקראינים ובחלקם גרמנים ופולנים. הכול נטרו שנאה לסוביטים בשל ההחרמות המרובות שהטילו בעיקר על האיכרים. החלה הסתה בכפרים נגד היהודים ותוצאותיה התנפלות מזוינת של העיר. קדם לה התנפלות ומעשי רצח יהודים בכפרים ובדרכים. באחד הימים נכבשה העיר ע"י כנופיות המתקוממים. הכובשים החלו מיד בפעולותיהם: חללים נראו מתגוללים ברחובות, קבוצות מעונים הובאו

כצאן לטבח. אחדים הובאו אל מחוץ לעיר, מעבר לגשר. שם פקדו עליהם לכרות בורות לעצמם וקברום חיים; יהודים רבים הובאו לבית הסוהר, נכלאו שם וחיכו לגזור דינם. הצעתי לשכני פסח קוטמן — יהודי בעל צדקה ובר־אורין לסכן את נפשנו ולצאת ללא דיחוי למערכת ההצלה. הישיש הסכים אולם שאל בתמימות: כיצד אפשר להציל בגהינום זה? הצעתי לו, שנארגן משלחת מנציגי הקהילה, בהשתתפות הרבנים וחשובי העדה ונתייצב בפני מפקד הכנופיות ונבקש ממנו להפסיק את הטירור המביא נזק גם להם. התלבשתי, קראתי „וידוי" ונפרדתי מבני משפחתי כהולך למות בטוח, וביחד עם ר' פסח עברנו את הסימטא סאדוביה ונכנסנו לבית הרב קורף ומצאנו אותו שוכב באין־אונים וכולו חרדה. הרב הצטרף אלינו והלכנו לצדיק ר' שלמה'קה. בצידי הרחובות וממול בית הכנסת הטשרנובולי התגוללו חללים, המדרכות הוכתמו בדם. הפורעים הובילו קבוצות אסירים יהודים לטבח. כאשר פגשו אותנו עכבונו ורצו לאסרנו. לאשרנו נמצא בין הכנופיות „גוי" מבני המקום שהכיר את הרב ואותנו והוא המליץ עלינו ושחררו אותנו. בקשתיו לתת לנו חייל שליווה אותנו והגענו בשלום לבית הרב שלמה'קה. בדרך נצטרף אלינו ר' פנחס באראש, יהודי ישיש וחביב. נכנסנו לבית ר' שלמה'קה ומצאנוהו יושב רצוץ ומדוכא. כשהצענו אליו את בקשתנו התחזק והצטרף אלינו. בלווית החייל שמנו פנינו לחצר בית הכנסת הגדול. שם פגשונו מאות מאנשי הכנופיות שהיו מזויינים ברובים וסכינים ואכרות עם שקים מלאים שוד. החייל שלנו התערב בין הכנופיות ונעלם. נשארנו לבדנו. הרוצחים כלאו אותנו ותבעו מאתנו לגלות להם את מקום מחבואם של הקומוניס־טים שלחמו נגדם, וכן את מחסן התחמושת שלהם. לא הועילו כל ההסברות שלנו עד שלבסוף הסכימו שאני הצעיר שבחבורה אביא להם את המפתחות של בית הכנסת הגדול, בכדי שיוכלו לעשות שם חיפוש, כי לדבריהם טמון שם נשק. נשארנו כשעתיים במקום והסכנה מאימת עלינו — עד שנכנס אחד מראשי הכנופיה ופקד לשחררנו. לקחנו אתנו ספר תורה, טס עם לחם ומלח וצעדנו דרך הרחוב הראשי, הרחוב הקוריצי, לבית הגרמני שולץ שבו היתה מפקדת המתקוממים. במשלחת השתתפו: הרב קורף, האדמו"רים ר' מיכל'ה ור' שלמה'קה, ר' גדליה שחור, ר' פסח קוטמן, ר' פנחס באראש ואני. בחרנו בר' פנחס באראש שהוא יביע את ברכתנו ומשאלתנו. ליד בנין המפקדה הצטופפו כחיות טרף כנופיות חיילים מזויינים. ר' פנחס הביע בפני המפקד את דבר המשלחת. המפקד פנה בקול רם ושאל עצה מההמון, איך לנהוג אתנו — התשובות היו: להחזיקנו כבני ערובה עד שנגלה את מקום מחבואם של הקומוניסטים ומחסני נשקם. אם לא נמלא את דרישתם תוך 24 שעות יתלו אותנו בראש חוצות ויכריזו על טבח כללי של היהודים. אחזונו חיל ורעדה, אך איזה כוח עילאי עודד אותנו. ניגשתי למפקד ובקשתיו להרשות לי להגיד את דברנו, כנדונים למוות, לפני כל ההמון. הוא הסכים לדרישתי ועלה אתי לגזוזטרת הבית. התאוששתי ודיברתי אליהם כדבר אל שכנים משנים רבות. ניסיתי לשכנעם, שאין לנו כל קשר למעשי האלימות שנעשו נגדם וכי הננו נכונים לרכז את יהודי המקום בבית הכנסת ולתבוע מהם בפני תורתנו הקדושה, שיסגירו לכם כל נשק אשר יימצא. הבטחנו גם להטיל חרם על כל מי אשר לא יציית לפקודתנו זו. כשסיימתי את דברי בקול נרגש ניגש אלי הקצין ובהסכמת ההמונים ציוה לזקני האכרים, לתת לנו את ידם לאות ברית ושלום והם נשמעו לעצתו. הזמנתיו להשתתף בו ביום בכינוס היהודים בבית הכנסת לשם ההכרזה המוסכמת והוא הבטיח לשלוח לשם את בא כוחו. מהמפקדה הלכה המשלחת לכומר הנוצרי ומשם לחשמן הקאתולי שגילה לנו, שאלמלא פעולת המשלחת היו הפורעים עושים כליה ביהודים. הוא מצדו הבטיח גם לכנס את בני עדתו לכנסיה ולאסור עליהם

מעשי אלימות. ואמנם כינס את בני עדתו והוכיחם על מבצעי הרשע עד שגעו בבכי והרימו את ידיהם בשבועה לחזור מדרכם הנלוזה.

כשגמרנו את ביקורינו אצל הנציגים הדתיים והצבאיים שלחנו אנשים לבתי היהודים בפקודת הרבנות והקהילה להזעיק את התושבים להתכנס בשלוש בבית הכנסת הגדול. בשעה הקבועה עלו על הבמה הרבנים, מנהיגי הקהילה ובא־כוח המפקדה הצבאית. בא־כוח הקהילה מר מאיר שלאין נאם בפני קהל והרבנים הכריזו בפקודת חרם להמציא להם כל נשק שיימצא בשכונות היהודיות. לאחרי ההכרזות התפזרו בני הקהילה נרגעים ושבו לעבודתם ומסחרם. גם החשמן הקאתולי עזר לנו בהשפעתו הנמרצת על השלטון ועל האיכרים.

הערה: לי ידוע על משלחת שהלכה לראש הכנופיה ביום השני לפרעות — הוא יום ד'. לעיני עברה תהלוכת יהודים ביום הנ"ל דרך רחוב מגורי. בראש התהלוכה צעד ר' שלמה'קה זצ"ל. עיין: מ. בונה — הפרעות בזוהיל תרע"ט (מ. ב).

מרים קלינפלד־זוקין
נס־ציונה

הבריחה מזוהיל ב־1919

ר' ברוך זוקין

שנת 1919 היתה שנה קשה בזוהיל, וביחוד לילדים צעירים כמוני אז. עודני זוכרת את ההתקהלויות ליד ביתנו, שעמד במרכז הרחוב הקוריצי מול הגן העירוני. לידנו גרו שני רופאים יהודיים, שהסתובבו בעיר וקלטו את כל הידיעות על המקרים שקרו והעומדים להתרחש: אחד היה הד"ר אוסטרובסקי והשני הד"ר פטרולביץ, פולני, אך ידיד ביתנו. המשטרים התחלפו מפעם לפעם, ולא היה שלטון יציב שיעצור בעד המתקוממים ממעשי שוד ורצח ביהודים. כולם הסתתרו מתוך צפיית אימה. כל דפיקה בדלת גרמה לבהלה, מנוסה וקפיצה דרך החלונות למחבואים.

ביום אחד נודע לאבי ז"ל מפי הד"ר פטרולביץ, שנשקפת סכנה לחיי יהודי עירנו מצד המתקוממים ה„לבנים". מסרנו את הידיעה לשכנינו הקרובים והחלטנו לברוח מהעיר. בלילה נטשנו את הבית על כל אשר בו וברחנו לעיירה הסמוכה יארון. הגענו לשם רצוצים ומדוכאים. העזרה הרבה שהושיטו לנו תושבי העיירה עודדתנו במקצת. כעבור ימים אחדים התפשטו שמועות, שהמתקוממים מתכוננים לעשות טבח גם ביארון. הפליטים החליטו לנדוד הלאה, לעיירה קוריץ. הלכנו ברגל דרך ארוכה רעבים וצמאים ואני הילדה הקטנה ביניהם. בדרכנו עברנו כמה כפרים של גויים. רבים מהם ירקו בפנינו, אולם היו גם שבכו ונדו לנו, למראה תלאות דרכנו, וכיבדו אותנו בפרוסת לחם. סוף סוף הגענו לקוריץ. הפליטים התפזרו לחפש להם מקלט בבתי התושבים. נוסד ועד לחלוקת לחם לפליטים, ויחד עם כולם הושטתי גם אני ידי לקבל את פרוסת הלחם שהושיטו לנו להשקיט את רעבוננו. מעשה זה, שהסתרתיו מקרובי זמן מה, נחרת עמוק־עמוק בזכרוני. מקוריץ עברנו לעיירה מזיריץ, וכעבור זמן קצר חזרנו לזוהיל השרופה.

אבי ז"ל על סף המוות:

הדבר היה בשנת 1920, כשחיילי הסוביטים כבשו את עיירתנו והשלטון עבר לידי הג.פ.או. התנהגותם היתה תקיפה, החרימו בתים ורהיטים לצרכי המשרדים ואסרו את בעלי ההון. מצב רוח של פחד תקף את תושבי עירנו. למזלנו הרע החרימו גם את הבנינים הגובלים אתנו משני הצדדים וקבעו בהם את משרדי הג.פ.או. גם הורי קבלו צו פינוי, כדי שלא יוכלו להתחקות אחר מעלליהם, שנעשו במשרדים אלה. והנה אחד ממנהלי הג.פ.או., סטודנט יהודי מקיוב, שבא לבדוק את הדירה, ריחם עלינו והחליט להחרים רק הדר אחד בשבילו. כן ציוה להקיף את שני הבתים הגובלים עם חצרנו בגדר תיל גבוהה ועל התושבים האזרחיים נאסר לעבור על ידם. היינו מלאי תודה לבחור על מעשהו והשתדלנו להנעים לו את שהותו בביתנו. במשך הזמן התקרב אלינו, ועל ידו הצליח אח"כ גם אבי ז"ל, ר' ברוך זוקין, לגמול הרבה טובות לאנשים שסבלו מהמשטר החדש.

יום אחד הקיפו המתקוממים את עיירתנו והצבא הסוביטי החל לסגת. היריות לא פסקו במשך כל היום ורבים התחבאו במחבואים. עם כיבוש העיר החלו המתקוממים לדרוש כופר נפש בזהב. תושבי העיר השתדלו ככל אשר יכלו לתת מה שנשאר להם. אך כעבור ימים אחדים חדלו התוקפים להסתפק בכסף וזהב והחלו להעליל כל מיני עלילות על יהודי עירנו. מוציאים אותם אל אחורי הגשר שברחוב הז'טומירי והורגים אותם בלי משפט. חיל ופחד אחז את יהודי המקום. איש לא ידע מה מצפה לו ביום המחר.

היתה לנו שומרת בית גויה זקנה, שגרה בבית קטן בגן הפירות שלנו. היא היתה מביאה מים לביתנו, שוטפת את הרצפות ומנקה את החצר והכביש. היא היתה לנו כבת־בית וידעה את כל הנעשה אצלנו. באחד הימים הגיעה אלינו קבוצת צעירים מהכפרים הסמוכים ושאלו לאבא: האשימו אותו בקשרים עם הסוביטים, בביתנו קמה מהומה, בזעקות בכי נאלצנו להיפרד מאבא היוצא להרג. כל כופר לא נרצה להם. החלו להובילו לכיוון הגשר ברחוב ז'יטומיר. אך שמעה השומרת הזקנה את הקולות — התפרצה ורצה אחרי הפורעים בצעקות: רוצחים, האם אתם יודעים מה אתם עושים? איש זה ידידכם הוא, הרבה מכם הציל מידי הג. פ. או. ואני ערבה בפניכם לצדקתו, ואני תובעת לשחררו מיד. בשמוע הצעירים את דבריה עזבו את אבי לנפשו. לשמחתנו לא היה גבול ולא ידענו במה להודות לזקנה זו.

אמא

אחת הנשים בעלת מידות טובות וכעזר נגד בעלה במעשים טובים היתה אמי לאה זוקין ז"ל, כבת רב מלוהין, ברצוני לציין את מידותיה הטובות שנחרתו בזכרוני. נזכרת אני בערב הפסח שעניי עירנו הנזקקים היו באים לביתנו לקבל את מנת „קמחא דפסחא" והיא הכניסתם לביתה בסבר פנים יפות ומאחלת להם שלשנה הבאה יהפכו לתומכים ולא לנתמכים. בערבי דיני התורה כשאבי ר' ברוך בן ציון זוקין, היה הדיין השני בצדו של ר' ואלף ביבר השוחט ז"ל, היתה תמיד מבקשת ממנו דין צדק. בשבתות, בעת שאבי בחזרו מבית הכנסת היה מביא אורח לשבת, היתה בת צחוק מאירה את פניה וכן קיבלה תמיד באהבה את בן הישיבה שאכל אצלנו בקביעות בימי השבוע ואף פעם לא התלוננה בישבה לבדה בבית בידעה שבעלה המסתובב בין עשירי העיירה ומתרים אותם, עושה מעשי צדקה. היא גם לא התלוננה אף פעם בבואה ארצה כשנזקקה לעזרתו החמרית. בהיודעה על מות בנה יחידה קיבלה שבץ חלקי, אולם נמנעה גם אז מלהטרידו, בכדי

שיוכל להמשיך בעבודתו הציבורית במושבה. יהיה זכרה ברוך ותשמש לדוגמה במעשיה לנשים אחרות.

בתיה דלוגאץ

א. איך ניצלנו בימי הפרעות ב־1919?

בקיץ 1919 פרצו התקוממויות של הפורעים נגד השלטון הסוביטי וסיסמתם היחידה היתה: הרוג ביהודים ובקומוניסטים! והנה פרצה שריפה בקרבת הכנסיה הפרבוסלבית ופעמוני הכנסיה החלו לצלצל בשביל לרכז את הפורעים העירוניים ולהסיתם לנקום ביהודים האומרים לשרוף את הכנסיה. היהודים סגרו את חנויותיהם וברחו. אמא הופיעה בבית, חיוורת, ובשקט האופיני שלה נשארה עומדת ומסתכלת בי ובאחותי בדאגה. אבא לא היה בבית. כולנו היינו מאובנות מפחד בלהות בלי לדעת לאן לפנות ומה לעשות. פתאום התקרבה עגלה לביתנו וגוי צעיר, אחד הלקוחות בחנות אמא נכנס הביתה ושואל: „במה אוכל לעזור לכם?" אמא נמלכה רגע בדעתה. לבסוף ארזה חפצים מועטים ונתנה לי בצירוף כמה מטבעות ואמרה לנו להפרד מהבית ולנסוע עם האיכר. נפרדנו ממנה. התחבאנו בעגלה ויצאנו מהעיר. השקט בכפרים, בשדות וביער הרגיע אותנו. בבית קיבלה אותנו אשת הגוי בסבר יפה. אך בחצות עוררה אותנו והורידתנו למרתף, אף הזהירה, שעלינו לברוח בבוקר השכם מהמרתף. השכמנו והתחמקנו בשבילים צדדיים. תעינו בשדות ללא מטרה, שכבנו בין שבלי החיטה והתאמצנו לסור מהדרכים הסלולות ולהתרחק מהכפרים. לבסוף גילו אותנו הכפריים, אך בשמעם, כי אנו בנותיה של גב' דלוגץ הם הניחו לנו. שוטטנו ככה בודדות בין הכפרים כשמונה ימים וגוי מכר החזירנו הביתה. אמא היתה חביבה על כל מכיריה וידועה לכל הסביבה בטוב לבה. היתה מלווה לגויים וסעדה אותם בעצות אף פתחה להם את ביתה למנוחה ולסעודה. בשנת 1944 נרצחו אמא ואבא בידי הגרמנים ומקום קבורתם לא נודע. יהיה זכרם ברוך.

ב. האחות סוניה

בין הדמויות של אנשי הרפואה בעירנו עומדת לפני דמותה של אחות סוניה. היא באה לבית החולים העירוני עם זרם הפליטים ב־1918. הייתי אז תלמידה בבית הספר לאחיות ונמצאתי בחופש־השתלמות בבית החולים היהודי. עבדנו יחד במשך חדשי החופש עם יתר האחיות. בעירנו השתררה אז מגפת טיפוס קשה, ביחוד השתוללה המגפה בין החיילים שהגיעו מהחזית הקרובה. האחות סוניה עבדה במסירות רבה וללא כל הפסקה ימים ולילות. טיפלה בחיילים אשר רובם שכבו על מזרוני קש רוחשי כינים ומלוכלכים שטוחים על הרצפה. סוניה לא שמה לב לסכנות הצפויות. מרוב עמל וסבל חלתה ומצאה את מותה בבית החולים הזה — כאלמונית ושמה לא היה ידוע כמעט לעובדים ולרופאים.

מנהל בית החולים הד"ר אוסטרובסקי השתדל אז להשיג איזה ציוד רפואי ומאמציו אלה שללו ממנו מזמנו וכוחו. הד"ר צרנובולסקי, אחד הרופאים בבית החולים, לא הספיק אפילו להכיר את החולים המרובים שזרמו ללא הפסק מהחזית והעיר והדריך אותנו לעבוד בעצמנו בבית החולים. באותו הזמן היה מבקר „נח הרופא" — שהיה ידוע כ„חובש" וממציא להם כל מיני תרופות של המעבדה הפרטית שלו, אם כי לא היתה לו כל תעודת־רופא וגם לא השכלה כללית.

א. י.ו.

קמניברוד

במרחק כ־30 וירסטאות מזוהיל שוכנת העיירה קמניברוד, שהיתה כמעט יהודית. למעשה היה זה כפר, אבל היה ענין בדבר שתחשב לעיירה. היא מנתה כ־150 משפחות יהודיות, ולהן רב, בית כנסת ומוסדות־קהל. כמעט כל יהודי העיירה היו פועלים בבית חרושת גדול לכלי חרסינה של זוסמן. גם מעט הנוצרים שבמקום ובסביבה התפרנסו מבית החרושת הזה. הם היו מספקים לו אבנים, טיט, לבנים והיו מובילים את החרסינה לתחנה. כאנשי מעמד הפועלים — נמשכו רבים מהם לתנועת ה„בונד״. הנסיונות שנעשו לארגן אגודה ציונית במקום לא הצליחו. בית הרב המקומי היה פתוח לבני המקום, לאורחים ולעסקנים.

לפי הפרטים שלוקטו על ידי א. ד. רוזנטל, „רשומות״ כרך ג׳, תרפ״ב — היה מהלך המאורעות כדלקמן:

„בימי מלחמת האזרחים והשתוללות ההיידמקים באוקראינה, באחד מימי תמוז תרע״ט באו לעיירה אנשים אחדים לבושים בגדי חיילים ומזויינים ברובים ואספו את האכרים לאסיפה חשאית. כפי הנראה הוחלט באותה אסיפה להרוג את יהודי המקום. אחרי האסיפה הזמינו האכרים את היהודים לאסיפה בבית החרושת והודיעו להם, כי האסיפה תהיה במעמד ה„קומנדנט״, הגר בביתו של אכר אחד. מיד הקיפו את כל היהודים שבאו לאסיפה, כארבע מאות איש, והוליכו אותם ליער הסמוך. שם חיכו אכרים אחרים, כולם מכיריהם ושכניהם של היהודים מזויינים רובים וקרדומות. היהודים סודרו שורות שורות וההרג החל. אלה נהרגו ביריה ואלה בקרדומות ונחתכו איברים איברים. אבות נהרגו לעיני בניהם, בנים לעיני אבותיהם. יצויין שבשעה שהאכרים הוליכו את היהודים ליער נמצאו אחדים מבין היהודים שהבינו, כי כלתה אליהם הרעה ואמרו להתנפל על האכרים ולהנצל מהם ביד חזקה. אבל הרבי, שגם הוא היה באותו מעמד, הניא אותם מעשות את הדבר הזה, באמרו: הן כל האכרים הללו הם מכירינו ושכנינו ואי אפשר לשער, כי הם חושבים עלינו רעה. בעיירה היה חובש יהודי, ציוני, איש אהוב על הבריות, שלא בא אל האסיפה. למחר, אחרי ההרג, כשנודע לרוצחים, כי החובש נמלט מידם, יצאו לבקש אותו, ביקשו ולא מצאו. יצאו אל האלמנות והיתומים, שעסקו בקבורת החללים והתרו בהן, שאם לא יגלו את מקום מחבואו של החובש, יהרגו גם אותם. בתו של החובש גילתה את מקום מחבואו של אביה. אבל החובש הקדים והמית את עצמו ביריה. הרוצחים התנקמו בגויתו, חתכו אותה איברים איברים״.

לפני יושבת ילדה כבת שבע מיתומי קמניברוד היא מספרת בתמימות: ביום החמישי לקחו את אבא. ביום הששי מתה אמא. אחרי השבת חלתה אחותי בטיפוס. אחרי כן מתה הפרה. ואת? שואל אני. אני? משיבה הילדה — לא כלום״.

*

כל הדברים דלעיל נראים תמוהים מאד. כפי הנראה יש הרבה מן האמת במה שסופר בספרו של חזנוביץ (עמ׳ 45) במחצית הראשונה של חודש יולי 1919 פרצה לקמניברוד סיעה של אכרים מתקוממים ובראשם השטבסקפיטן רומניוק, הסיעה הזאת תפסה 250 יהודים בתור „ערבים״ והחליטה להביא את כולם לרוגטשוב (הסמוכה לקמניברוד) אל השטב של סיעות המתקוממים. משמר של שלשים איכר ליווה את הערבים. בדרך הוציא

מי שהוא שמועה, כי „מפולנאה וברנובקה (גם הן עיירות סמוכות) עולים על הפורעים חמש מאות ז׳ידים״. מיד התחיל המשמר לירות והרג את כל 250 יהודים.

לפי המקורות על הפגיעות הקשות האלה ביהודי קמניברוד — אבד הרוב הגדול של יהודי העיירה, רק מעטים ניצלו ממות. הפורעים הרוצחים חגגו את נצחונם.

כשנכבש החבל על ידי הצבא האדום ונקבע בו השלטון הסוביטי, החלו לחקור את מעשי הרוצחים, אך לא ידוע אם באו על ענשם. אז גם החלו להתרכז מחדש יהודים בעיירה ונכנסו לעבוד בבית החרושת לכלים כבימים ההם, שלפני הטבח.

תנאי הזמן והמקום גרמו שלא יגונבו ידיעות משם וכך לא ידוע מה היו החיים בקמנברוד במשטר החדש, שהוחלף מקץ 19 שנים בכיבוש הנאצי גרמני ובו אבדו יהודי העיירה, כשאר יהודי ווהלין בגזרות תש״א—תש״ב.

ב. חקלאית

זכרונות

בזכרוני עולה התקופה של חילופי משטרים בעירנו. המלחמה היתה נטושה בין חיילי פטלורה ופלוגות הצבא האדום. חדשים לבקרים היו מתחלפים השלטונות. אך האויב המשותף של שני הצדדים היה רק היהודי — הנרדף וחסר המגן. כיון שהוא החלש תמיד היו אלה ואלה מוצאים בו את פורקנם למזימות הרצח שלהם.

בבוא הבולשביקים התנקמו בנו בטענה, שכאילו עזרנו לקלגסי פטליורה. כאשר באו הפטליורים היו הרוסים השכנים מצביעים עלינו כעל בולשביקים ומשתפי פעולה עם הצבא האדום. כך התלבטנו בין הפטיש והסדן ולא ידענו מה ילד יום.

זוכרת אני, כי בבוא פעם חיילי המתקוממים והחלו לחטוף יהודים, אסרו אותם והובילום מעבר לגשר למען יכרו קברים לעצמם. רצנו, אני ובני משפחתי, להחבא באחד המרתפים שבבית הכומר שכננו, אך הוא גרש אותנו בזעם משטמה ובקריאות עלבון נגדנו ולא הרשה לנו להציל את נפשותינו בביתו. באחד מימי האימים האלה נתפסנו, אני ועוד שלושה מחברי והובלנו אל מחוץ לעיר. ידענו כי שם מחכה לנו המוות הבטוח ואיש מאתנו לא העלה על דעתו, כי יחזור עוד חי משם. הועמדנו בשורה ופנינו „אל הקיר״. כל אחד חיכה בדומיה ל„תורו״. אמנם הייתי אז במדי אחות רחמניה ולבוש זה היה בו כוח־הגנה בכל המשטרים, אולם הפעם לא התחשבו בהם והייתי נדונה למות ככל האחרים. ברגע האחרון, כשראיתי שכל אלה שעמדו לידי נפלו וידעתי, כי בעוד רגע יגיע תורי התאזרתי אומץ והתחלתי לרוץ, לברוח. הרוצחים היו כנראה עסוקים, כך הספקתי להסתדר ולהציל את חיי.

והנה עוד מקרה. עשרות צעירים הובלו לעבר הגשר ושם נצטוו לכרות קברים לעצמם ונאלצו לעשות כפי שציוו עליהם והם נורו אחד אחד בדם קר על־ידי השליטים הרוצחים. בהיודע דבר הרצח ההמוני בעיר התעוררו להוציאם מקבריהם בכדי להביאם לקבר ישראל ואחרי הרבה שידולים בפני הכומר, הוא הסכים להמליץ על זה בפני השלטונות. וכאשר הוצאו הגופות מהבור המשותף וזה היה כעבור עשרה ימים להרצחם נקראו הקרובים לזהותם. בין המזהים היה גם השוחט ר׳ זאב ביבר, אשר הכיר את בנו בין הנרצחים.

פ. מרמר

נובוגרד-ווהלינסק (זוויהל)

(מתוך דו״ה על מצב הפליטים מזוויהל)

הפרעות ביהודי זוויהל התחילו ביולי 1919, עת איכרי הסביבה החלו לארגן כנופיות מתקוממים בהנהגת קבוצת קצינים בראשותו של הקצין פוגורילוב, שהשתייך לחוגי הגנרל דניקין. הכנופיות התארגנו בגלוי בסביבת העיר. בצמרת השלטון הסוביטי היו רק שני יהודים: קירשון ומלניק. היתר: זלינסקי, צרנוב, מיסקופ פיליפוב, קורניאק, ברנוב וקורצקוב היו לא יהודים. נוסף לזה היה יחס הפועלים היהודיים שבעיר אדיש מאד כלפי השלטון החדש, אחר שהנגישות הקשות ביותר של ה„צ׳יק״ נתכו בעיקר על האזרחים העירוניים, היה איפוא, מקום לחשוב שזעם המתקוממים יופנה בעיקר למיגור החוגים הראשיים החייבים באמת בביצוע ההפיכה. מנהיגי המתקוממים גם הבטיחו בראשונה לנהוג כך: אולם למעשה סבלו מהפרעות רק היהודים.

אור ל־9 ביולי החלו כנופיות המתקוממים ה„לבנים״, כ־10,000 איש מספרם, לתקוף את העיר. הגייס הסוביטי התגונן כל הלילה ועם אור הבוקר נמלטו כולם לצד קורסטין. כשהכנופיות לא מצאו את הסוביטים בעיר — שפכו את כל זעמם על היהודים. בעיר עצמה נהרגו אז 273 יהודים. בקמינוברוד הסמוכה — 280 ובסביבה הקרובה עוד כ־100 יהודים. ביחד 653 יהודים. ביחוד גברים. מעשי שוד לא היו.

למחרת היום השתרר שקט * ו„הלבנים״ — כפי שקראו לעצמם — שלטו בעיר 4—5 שבועות. כל הפקודות והכרוזים שלהם היו מופיעים ברוסית ובאורינטאציה רוסית מובהקת. אך הנה החלה הנסיגה הכללית של הכוחות הסוביטיים מחזית נובוגרד—והלינסק, ובעיר הופיעו שני גדודים סוביטיים (4—5 טראשצנצים ושני גדודים (7—9), שכונו נובוגרד־והלינסקים). במשך היומים ששהו בעיר שדדו מכל החנויות והבתים ונסוגו לצד ז׳יטומיר. חלק מהם החלו להתחפר בגדה של הנהר סלוץ׳ ופוצצו את הגשר היחיד של הנהר, ברחוב הז׳יטומירי. בינתיים, מאותו היום, לא היה כל שלטון בעיר, גדודים סוביטיים קטנים היו עוברים בסירות בלילה אל העיר, הורגים את היהודים שפגשו מגרי קצוות העיר, ושודדים את כל אשר מצאו בדרך. הצבא שהגיע העירה ברכבת משורינת „ווילנא אוקראינה״ גרש ביריות אחדות את הגדודים הקטנים, לעבר השני של הנהר. באותו היום נכנסו העירה גדודי הקוולריה האוקראינית ונתקבלו בתרועות מצד המונים. למחרת נכנסה העירה המפקדה של הגדוד השני הסיטשובי. כאשר החלה התזמורת לנגן את ההימנון האוקראיני החלו הבולשביקים מהגדה השניה של הסלוץ׳ להטיל פגזים מציתים על העיר. ההפצצה נמשכה 44 שעות ובזמן זה נשרפו כ־800 בתים ו־2000 חנויות על כל שהיה בהם. כל אנשי העיר ברחו אז, בהשאירם את כל רכושם — לעבר העיירה יארון. כשוך השריפה חזרו רבים מהנמלטים, וחיפשו להם מקלט בבתים שנשארו.

עברו יומיים, הגדודים האוקראינים החלו לסגת ואילו הגייסות הסוביטיים שמעבר לנהר יכלו לחדש שוב את הסתערותם ולשדוד את אשר נשאר מהשריפה. הפרעות האלה נמשכו 5—6 ימים והפורעים התעללו בקרבנותיהם. אז נהרגו 11 ישישים ב„מושב זקנים״, וכן, הנשים קארמזין — בעלת בית דפוס, והרבנית קורף, שהפורעים התעללו בהן ולא

---

* למעשה נמשך הטבח בכל תקפו גם „למחרת היום״ בבית ובחוץ. רצחו יהודים שניסו לצאת החוצה. כן גם הוציאו אנשים מהבתים והובילום לטבח. — מ. ב.

הורשו לקברן במשך ששה ימים עד שכלבים כירסמו את גוויותיהן. במשך ששה ימים הובילו האיכרים הפורעים בעגלות את כל אשר מצאו בעיר. לאחר שניתצו את הקירות והרצפות בבתים, החריבו את בתי התפילה, בית הכנסת הגדול ובית המדרש הישן, הבאנקים והקואופרטיבים. בימים אלה נהרגו 83 איש ונפצעו כ־100.

העיר נעזבה ותושביה התפזרו בעיירות הסמוכות בקוריץ 4500—5000; בקרסנוסטב — 1000; בברזדיב — כ־1000; ביארון, אמילצינה, הורודניצה. המספר הכולל של פליטי זוהיל הוא כיום בערך כ־13,000—14,000 איש, החיים בתנאים איומים בלי לבנים, בגדים ונעלים, באין כל מקור למחייה ורעבים פשוט ללחם. הצפיפות בדירות גורמת למגיפות טיפוס הבהרות. בקוריץ לבד נמצאים כ־400 חולי טיפוס. טיפלה בהם תחילה הקהילה הקטנה במסירות וסייעו לשיכונם; אך עתה, מרוב עייפות וסבל, החלו עתה להסתלק מהושיט עזרה. כיום יש גם מקרים של ניצול מחפיר מצד אי אלה חוגים ובתוכם גם הרופא המקומי. כך הוא מצב הפליטים גם ביתר העיירות. ואם בימי הקיץ, אפשר היה להתגונן ולהילחם במחסור, הרי עתה — בהתקרב הסתיו והחורף הקשה, הורע המצב לבלי נשוא. אנו זקוקים לסיוע ממלכתי ציבורי רב מידות. אחרת צפוי, חלילה, כליון חרוץ.

מתוך התכוננות נגד המחסור והמחלות התעוררו הפליטים בעצמם, ביחוד בקוריץ, מקום שם נמצאים מרבית הפליטים, והתקשרו עם המשלחת האמריקנית, שבראשה עומד מר מורגנטאו ועם המשלחת האנגלית בראשות סיר סטוארט סמואל, והללו הבטיחו להם את עזרתם. אולם לעת עתה היא מצערה מאוד והפליטים מטילים את כל יהבם על השלטון האוקראיני המרכזי וביחוד על המיניסטריון היהודי. בחקירות שנעשו על ידי ועדת החקירה האוקראינית בהנהגת האטאמן קונוואליץ התברר כי החוגים היהודים התייחסו בבוז ומשטמה לשלטון הסוביטי ופגשו בתרועות את הכוחות של המתקוממים האוקראינים.

העזרה הדרושה עתה היא: לייסד בתי תמחוי לפליטים, לייסד בתי ילדים ולציידם כראוי; לתת הענקות קטנות לבעלי מלאכה והסוחרים לרכישת כלי עבודה או ציוד מסחרי קטן, וכן לחלק לפליטים הערומים שהם מחוסרי כל — לבנים, בגדים ונעלים.

בסיום תזכירנו זה הננו רוצים לקוות ולהאמין, כי המיניסטריון היהודי יחוש לעזרתנו ויקיים מיד את מבוקשנו.

חתום בשם הנהלת הפליטים שליד המיניסטריון היהודי
פ. מרמר

החתימות אושרו על ידי מחלקת המודיעין הממשלתי
ר. שוולבוים

חתום ע״י הצענטראל־קאמיטעט פאר געליטענע פון פאָגראָמען מס. 12/10, רעגירונג־נומער 15.

נתקבל מהארכיון של הג׳וינט במכון „יוו״א" — ניו־יורק.
(מרוסית ע. אורי)

בלה פתוית

חנה — הסבל וקאשוק*

את חנא לא רצו הסבלים לקבל כחבר לקבוצתם וכי מה מרובה היא הפרנסה כאן בעיירה זו ובכלל מאין בא אדמוני זה? מי שלח אותו? מאיזה בית סוהר ברח? הראיתם גיבור כמוהו בא להוציא את הפרנסה מידי יהודים כשרים?

אכן מראהו היה כגיבור, אפילו פיניה בעל הזקן הארוך והרחב, ובעל האיברים הגדולים והמרושלים, רק הביט בו בעיניו המלאות דם. הביט בשנאה, הביט בקנאה, אולם לא ניסה להתמודד עם הענק הזה. הרשל השחור החזק מכולם, החצוף והאכזר מכולם — וקומתו בינונית — הרשל זה, שהיה מקבל מס מחבריו גם בימים שלא לקח כל חלק בעבודה, קפץ את אגרופיו, כאילו אמר לאמן אותן מחדש. הצטדק והרגיע את חבריו: חכו נא, חכו: יש רק לתפוס את הרגע. סוף סוף הוא אחד ואנו עשרה". וולולה הקטן והצהבהב, חובב התינוקות המופלג, ישב לו וחייך בפינתו חיוך אין אונים. מה הוא ומה כוחו?

וכך היה חנא מופיע בוקר־בוקר ועומד לו מול שורת הסבלים, היושבים במקומם הקבוע. הוא לא חגר סינור שק במתניו ולא ענד צרור חבלים עבים, כמנהג סבלי המקום. רק חבל אחד עבה היה תלוי לו על כתפו דרך גנדרנות, ההולמת את כובעו השמוט על צדו ואת סנטרו המגולח. מן הסתם נהנה האיש מכוחו, נהנה מעולמו של הקדוש ברוך הוא, ומכל יתר יצוריו הסרים למרותו. אולם כחיה זו, חושיו נתונים לשמירה מתמדת על כוח זה, מפני שונאים ואויבים. כוח וחדלון — האם רב המרחק ביניהם? מכה נתונה במקום הנכון וחסל! החוש הפרימיטיבי ידע תמיד על המוות האורב לו מכל צד. לא מחלה שהמוח אינו משיג מציאותה, לא רעב שהכוח מתגבר עליו בדרכים רבות ושונות, ולא עוני, שעל אחד מבניו לא יטיל פחד. רק המוות — המות מידי אדם. בפניו צריך להיזהר תדיר, להתגושש אתו ולהכניעו. וזו התורה שלמד חנא בדרך חייו: או שאתה מכה או שאתה מוכה.

— הרשלה, התערב מי יפרוק את הסחורה של סנדר, אני או אתם? — מתגרה הוא בהרשל השחור, „הראש". הרשלה נוהם נהימה לא ברורה. אינו רוצה לטעום שוב את טעם אגרופיו של חנא. אולם עד אשר פיניה קם בכבדות ומתיר בחשיבות את צרור חבליו, ובטרם נתן הרשלה את פקודותיו, וולולה מפזז עדיין בצעדיו הקטנטנים — כבר מגלגל חנא לבדו, ללא עזרת מישהו, את חבית השמן השניה לתוך המרתף האפל. ואז מתחיל דין ודברים עם סנדר החנוני, רעש והמולה. גידופים וקללות ולעתים גם מכות. אולם למעלה ממחצית שכר העבודה מגיע לחנא.

סוף סוף נוכחו הסבלים לדעת, כי מוטב לקבל את חנא לקבוצתם, מאשר יגזול זה את פרנסתם כולה. ואולי מוטב גם שחנא יהיה ל„ראש", במקום הרשל העצלן, היודע רק לסחוט מהם את תמצית דמם. וחנא — אין חבר טוב ממנו לעבודה. את הקשה ביותר יטיל על עצמו בפשטות וללא התגנדרות, אלא כמין „מס תשלום" בעד כוחו העצום. ובערב, חלוקת השכר שוה בשוה, ללא מריבות וללא לקיחת „חלק הארי" לו לעצמו, כשם שהיה עושה זאת הרשל, וולולה הצהוב, הסיר מעל עצמו את פחדו של „האכזר" (כך קראו בינם לבין עצמם להרשל), ולבו טוב עליו.

רק דבר אחד עוכר את רוחם של הסבלים: אין דרכו של חנא כדרך יהודים אחרים. מאין בא? מי הוא? היכן אשתו וילדיו? משפחתו איה? הכל רואים: הוא פרא אדם,

* „דבר" — ג' חשון תש"ח.

„יחפן" והם כולם יהודים יראי שמים. בשבתות ישבו בבתיהם עם נשותיהם וילדיהם שם „במדרון", ליד שפת הנהר, מקום משכנם של דלת העם. יסירו בגדיהם המשומנים והמקומחים ילבשו בגדי שבת ארוכים, יתפללו בבית הכנסת שלהם תפילה בציבור, וישמחו שמחת חג ומועד. והוא — חנא, שוכב לו סרוח על ספסל בגן העיר, בבגדי החול שלו הפרועים והממורטים, ומטיל פחדו על העלמות העדינות העורכות את טיול השבת שלהן — והמתרחקות בשאט נפש ממקום מרבצה של „החיה". אכן, חנא מצדו עשה כמה נסיונות לבוא בציבור. פעם תקע את ראשו המדובלל לחלון בית הכנסת של „בעלי בתים" הנכבדים ביותר. אך גורש בחרפה. ופעם הלך ל„קידוש" עם כל יתר הסבלים. חנוכת הבית היתה זו של אחד מנותני העבודה שלהם. פיניה הגדול לבש אז קפוטה ארוכה ומטפחתו האדומה קשורה לצווארו. הרשל החצוף צחצח את מגפיו הארוכים, שעליהם גאותו אף בימי הקיץ החמים, וזקנו הרחוץ מקמח של כל ימות השבוע, נראה אף הוא כמשוח במשחה שחורה. וולוולה הקטן ישב לו צנוע בקצה השולחן, שהיה ערוך למענם בחדר המבוא, אף ביקש לזכות בתשומת לבה של הילדה הקטנה בת המארחים, שעמדה על הסף והסתכלה בעין תמהה בסבלים המשונים היום השותים „לחיים" כמו „אנשים". אולם חנא לא היה משונה כלל וכלל. מראהו היה כבכל ימות השנה. הוא גם לא הסב לשולחן, אלא שתה שלוש ארבע כוסות ועקר את רגליו. לא היה כאן די מקום בשבילו. כאן גם לא היה כל ערך לכוחו. פה היה מקום לבדיחותיו המפולפלות של הרשלה; פה היה שוב הרשלה הראש". וחנא יצא מעליהם לקול בדיחותיהם אשר היין השרוף וקדושת השבת, השייכת רק להם ולא לו — הוסיפו להם עוז וחוצפה.

אולם אף על פי כן — ולמרות הכל היה חנא לאיש מאנשי העיר. השוק הסכין כבר למראהו הפרוע. ושוב לא פחדו אנשי המסחר למסור לידיו עבודה אחראית, וסר גם החשש פן יחנוק את חברו לעבודה בשעת קטטה. היפוכו של דבר, לו נמסרה שמירת רובע החנויות מפורעים וגנבים, ופחתו סיוטי הפחד של החנווני היהודי, בבטחה שכב במיטתו החמה בלילות הארוכים והקצרים, ללא דאגה לחנותו. העולם אינו הפקר הרהר, חנא שומר עלי.

אבל זו היתה נחמת שוא. הכול היה הפקר, ביום, בלילה. אף חנא הגבור חסר אונים היה לעומת חליפות המשטרים וכל הכרוך בהם. אחרי שלושת ימי קרב נסוג הצבא האדום, התבצר מעבר לנהר, ושלח משם כדורי גישוש לעיר הצפופה יהודים. ואי שם כאשר הגיח ממחבואו צבא „הלבנים" הם חיפשו את היורים בין היהודים וערכו טבח איום. לאחר הטבח ברחו שוב ליערות. ובלילות פקדו שוב את העיר פלוגות מעבר מזה. ופלוגות מעבר מזה, גאולה לא הביא איש מהם. ושוב נכנס הצבא „הלבן" לעיר. הפעם בא בדברים עם ראש העדה היהודית. רצה לנהוג מנהג סדיר. הוא כביכול חיפש קומוניסטים, אנשי המפלגה, ודורש את עזרת הקהל היהודי. הסבירו לו: אנשי המפלגה ברחו מזמן עוד לפני שנסוג הצבא. אך „השלטון" לא אבה לשמוע: הבו לנו אך ורק את האשמים! לא ידוע מי הוא אשר לחש באזני „השלטון" את שמו של קאשוק. ייתכן, כי היה אחד האכרים אשר נפל פעם ברשת מזימותיו של נוכל זה, ומצא לו עתה לנקום את נקמתו. אכן, קאשוק זה לא היה נוכל סתם, אלא „אלוף" הכרך הגדול — שמו הלך לפניו בעיר ובכל הסביבה. „פנינה" זו דלה במרחקים אחד מ„בעלי הבתים" העשירים, להיות חתן לבתו האומללה לכל ימי חייה. בפרצופו המחוטב, שפמו הדק וידיו המקושטות טבעות, ידע איש צעיר זה להפוך עורו מעשה אמן. היה משחק בקלפים בחברת ראש המשטרה. פעם מכר אובליגציות מזויפות. והנה העמיד פני רופא ורשם תרופה לאיכרה חולה, ובבואה

לבית המרקחת היתה לצחוק בפי כל, כי „הרופא" רשם לה בפתק „מכה טריה בחמש אגורות". פעם „שכח" קאשוק כי אשה לו ושלושה ילדים ונשא לו בעיר הסמוכה אלמנה עשירה. משנודעה האמת גורש בחרפה וגידופים, וחזר אל ביתו ואל אשתו, אשר במות אביה שנתרושש נשארה בודדה, אובדת בים של צרות. ילדים עזובים, גדלים ללא תורה, והאב „משוטט" לו בעולם לרגל עסקיו המפוקפקים. לפעמים היה מביא צעצועים יקרים וסיכות יהלומים, ונעלם שוב לזמן ארוך והמשפחה עזובה לאנחות. לפעמים היתה באה המשטרה לחפש בביתה של המסכנה רכוש שנגנב מבעלי אחוזה פלוני. ודי בזיון וכלימה.

זה היה האיש קאשוק, אשר העמיד עתה בסכנה את שלום הציבור היהודי כולו. „השלטון" עשה את הציבור אחראי למעשיו של הנוכל. ולא קאשוק הנוכל, הרמאי גונב הסוסים ומפתה הבתולות, נדרש לתת את הדין; השלטונות דרשו להסגיר לידיהם את קאשוק מנהיג המפלגה הקומוניסטית, ואיכרי הסביבה רצו לעשות בו שפטים. העיר מלאה אימה ופחד. את בית הרבי הקיפו. רובע בתי הכנסת מלא איכרים מזויינים השמים עצמם חיילים למודי משמעת. אולם יהודי העיר יודעים משמעת זו מה טיבה. שמועה עוברת מפה לאוזן, כי קאשוק מסתתר בעלית בית הרב, ואם יימצא שם, הרי שהרב יהיה חייב בשותפות וקשר עם הקומוניסטים. האמהות פורכות ידיהן, התינוקות בוכים ויהודים ממללים תפילה להצלה. והנה עוברת שמועת הקלה: ראו אותו, את קאשוק, גולש בסתר ויורד מגג ביתו של הרב לחצר הסמוכה, ומסימטה לסימטה, קפוץ ודלוג דרך גדרות ושערים — חדר ונעלם בגגו העבות של הכומר. נשמעו צעקות: „החזיקו בו! תפסו אותו!". והחל הצייד בתוך הגן, צייד אחר „חיה" המחפשת לה מגן.

„וברוך השוכן במרומים!" — קאשוק נתפס בגנו של הכומר ולא בביתו של הרב. קשרו את ידיו להובילוהו, כשהוא שרוט ומלוכלך אחר ימים של מחבואים, ישר לחצר בית הכנסת הגדול. קהל של יהודים נפחדים מלווה את התהלוכה. החיילים קשרו את קאשוק לעמוד הגדר שבחצר, הפקידו עליו משמר, ופנו שוב אל בית הרב. רועדים ומדוכדכים עמדו היהודים וראו, כיצד הוציאו את הרב מביתו, והוא הרב קטן הקומה והצנום — מובל בין שני חיילים, גברתנים, חמושים מכף רגל ועד קדקוד. העמידו חיילים את הרב כחמישה מטר מול קאשוק הקשור לעמוד, ואחד מהם, הושיט לו רובה וציווה עליו, על הרב, ירה! ירה בו בכלב זה ובידך יומת!

פני הרב חוורו כפני מת. את הרובה המושט לא לקח. רגע עמד קאשוק, ופתאום כשלו רגליו, וצנח לארץ מתעלף. „קומוניסטים! כולכם קומוניסטים!" שאג החייל. אם לא תהרגוהו במשך שלושה רגעים, נראה לכם אנו כיצד הורגים". ופיו ירק מטר קללות וגידופים. „אני נותן לכם רק שלושה רגעים; איש לא יזוז מכאן".

רעד אחז את מחנה היהודים. הרב התעורר מעלפונו וישב על האדמה במקום שכרע ונפל. שפתיו לחשו מה. אך קולו לא נשמע לו. שקט של אימה אפף לרגע בצהרי יום בהיר זה את חבורת האנשים אשר עמדה נידונה למוות מול פניהם הנוקשים של החיילים המפיקים אכזריות ורצח.

בין חבורת היהודים עמד גם חנא הסבל. הוא נדחק ויצא לפניהם, ובצעד מרושל אולם בטוח התקרב לחייל והושיט ידו לקבל את הרובה. כרע על ברך אחת ובגופו הגדול שם חיץ בין הנידון והרב, לחץ את כת הרובה ונשען בכתפו החזקה הגיש את עינו אל הכוונת.

„זכור, חנא, מה אתה עושה" — קרא פתאום קאשוק אשר התחיל לנוע בתוך החבלים. „זכור חנא — איים בקולו — אני עוד אעשה את חשבוני אתך".

חנא לא שעה למאיים, כדרכו תמיד, עשה את מלאכתו בלי רתיעה.

ע. א.

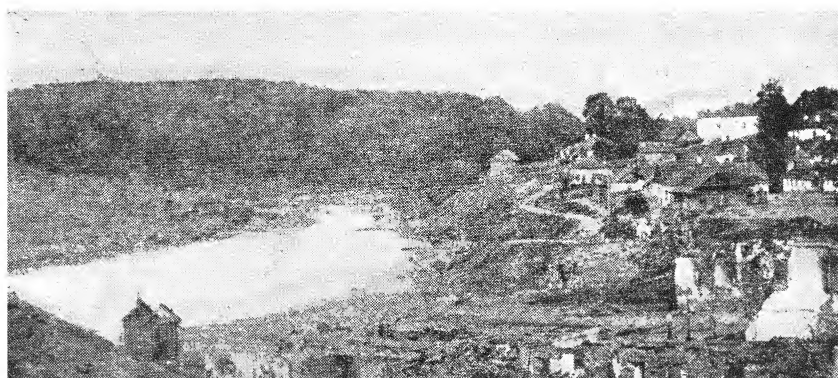
מרדכי שמואל׳יק מ„העולם התחתון״

מכל אלה העולים עתה בזכרוני: למדנים מופלגים, יחסנים ובעלי צדקה, סוחרים ואנשי מעשה שהצטיינו בישרם; אנשי עמל מפשוטי העם; קצבים, סבלים ושואבי מים שרקמו בסתר את חייהם והירבו תפארת בעולם — בדעתי להזכיר גם את אחד מראשי „העולם התחתון״, גונבי סוסים וחומסי כפיים שהיו גם בעירנו.

מרדכי שמואלי׳קל — היה אז בעלומי חייו. התהדר בלבושו המצוחצח, מכנסי הגליפה, מגפיו הנוצצים ובלורית ראשו. התנהג בחוצפה כלפי חבריו מתוך זה שידע הרבה דברים „נסתרים״ ופחדו ממנו. לפעמים היו גם „יחסני העיר״ זקוקים לשעות אליו ולבקש ממנו את חסיתו עליהם. הוא היה „המנהיג״ של מחנה „יגיע כפיים״, כפי שכינו אותם וכולם צייתו להוראותיו. הוא השגיח עליהם והקפיד לבל יכשלו חלילה בגניבה אצל אביונים ואנשי „עמך״. ובהתרחש מקרים כאלה היו פונים אליו והוא ידע למי לפנות ואיך להשיב את הגניבה. במקרים כאלה היה מטיל על ה„חבריה״ עונשים חמורים שייחרתו בזכרונם לבל ישובו לעשות עוד כדבר הזה.

הוא היה בא לעתים קרובות ל„ישיבה״ שהסתופפה אז ברובע ה„מורד״, בעיר, להקשיב לניגוני הגמרא של הלומדים ולשאוב נחת מהם. היה תומך בצנעה בתלמידים המתמידים, בסיוע שבועי. היה גם נוהג לבוא להתפלל שם בטרם צאתו למלאכתו — עבודת „יגיע־כפיים״. חוגים שונים התיחסו אליו בחיוב מה, אם כי פחדו גם ממנו וממעלליו.

עודני זוכרהו בהליכותיו בימי השוק — ה„יארידים״ הגדולים. עם מצחיתו הנוצצת בכובעו על ראשו המקורזל ופרגול בידיו בהשגיחו על מעשי חבריו, תלמידיו, בין האכרים שהצטופפו ב„יאריד״. לא פעם קרה כאשר האכרים השתכרו, התקוטטו והחלו להשתולל ולהתנפל אחד על משנהו והיהודים היושבים ליד דוכניהם התחילו לרעוד ולצרור את סחורתם — היה הוא צופר לחבריו והם התערבו מיד בתוך המחנה והשתררו על המתקוטטים, הפרידו ביניהם וסידרום. הרגיעו את אנשי הסביבה, גוננו עליהם והצילום מפחד הפרעות.

רחוב הקוזניצי — במורד השפלה

השואה ולאחריה

אָרוּר הָאוֹמֵר: נְקֹם
נְקָמָה כָזֹאת, נִקְמַת דַּם יֶלֶד קָטָן
עוֹד לֹא־בָרָא הַשָּׂטָן.

על השחיטה — ח. נ. ביאליק

מרדכי בונה (ביבר)

זוויהיל בשקיעתה

חוזה השלום בין רוסיה ופולין מה־22 באוקטובר 1920 אישר את העברת זוויהיל לרשותה של רוסיה הסוביטית. דבר זה גרם לשינוי בהרכבה של האוכלוסיה במקום. החלק החשוב של התושבים, הפעיל והער שביניהם ואתם המוסדות התרבותיים והסוציאליים עזבו את העיר לילה לפני מסירת העיר לסוביטים ועברו למדינת פולין. האוכלוסיה המקומית, שבגלל הפרעות והמהומות נידלדלה עוד בשנים הקודמות, פחתה והלכה ורק מעטים ובודדים נשתקעו בעיר.

עם ייצוב השלטון הסוביטי במדינה, ועם העברת המשק הסוביטי ממצב של מלחמה למצב של „ימים כתיקונם" — החלו אמנם רבים מהתושבים לחזור העירה, אולם הם נתקלו כבר באוכלוסיה חדשה וזרה להם לגמרי, כי במשך הזמן נהרו לזוויהיל אנשים חדשים מכל רחבי רוסיה לרגל מעמדה החדש שניתן לה.

העיר נעשתה לעיר־ספר רבת חשיבות. מצבה הגיאוגרפי הכשיר אותה לתפוס מעמד אסטרטגי להגנתו של חלק זה של רוסיה הסוביטית. קו הגבול הסוביטי־פולני עבר במרחק של 25 קילומטר מהעיר, וכל השטח מהעיר עד הגבול היה מכוסה יערות עבותים ומספר כפרים חבויים בינותם. במזרחה של העיר זורם הסלוץ, נהר רחב ידים העושה את דרכו בערוץ המתפתל בין צוקי סלעים גבוהים וחורשות עצי אורן הגולשים מעל גבעות המתרוממות לשני צדדיו. ואלה הדברים הם מהסגולות המצויינות ביותר השומרות על העיר בעינא בישא.

אנו בני העיר, היינו עדים לקרבות הרבים שהתנהלו על כיבושה מצדדים שונים, אם מהצד המזרחי ואם מהצד המערבי, ובו בזמן שבמסעי הקרבות בימי המלחמה הקודמת היו כל ערי ווהלין נופלות בזו אחר זו כעמיר אחרי הקוצר, הרי כשהגיעו לזוויהיל נעצר המסע. כן היה יכול צבא פילסודסקי הנסוג ממסעו לקיוב להחזיק מעמד בזוויהיל מספר שבועות עד כריתת שלום בריגה והעיר נמסרה לסוביטים לא בקרב אלא בתוקף חוזה השלום.

השלטונות הסוביטיים העריכו, איפוא, יפה את מצבה של העיר, הקדישו לה תשומת לב מיוחדת והשקיעו בה מאמצים רבים עד שהפכוה לאחד המבצרים החשובים ביותר שעל גבולותיהם. פועלים לאלפים הובאו לעיר ממרחקים, מהנדסים וטכנאים, פקידים ואנשי צבא. זוויהיל היתה למרכז מושך של אוכלוסים מרוסיה הגדולה והרחבה ובתוך השאון והרעש של העיר המתנערת מחורבותיה והלובשת צורה חדשה, ובתוך האוכלוסיה החדשה שסיגלה לה כבר את ההוי החדש, היה קיים קיבוץ קטן ודל של התושבים היהודיים הוותיקים — שארית פליטת ימי קדם שעדיין שמרה על „הגחלת הלוחשת מתוך לערימת הדשן". אלה היו נתונים בתנאים הקשים ביותר בימים ההם: החוקה הסוביטית לא התירה תפילה בציבור, כל בתי הכנסת ובתי המדרשות הוחרמו והפכו למועדוני פועלים או עברו

לשימושי־ציבור אחרים. השפה העברית הוכרזה לשפה אסורה בבתי הספר, התנועה הציונית דוכאה באכזריות וחבריה שולחו לארץ גזירה. אף על פי כן התנהלה פעולה לאומית ציונית במחתרת ורישומה היה ניכר; היא חרגה מתוך תחומיה הצרים של יחידי סגולה ותיקים וחדרה לתוך חוגים אחרים שהתנועה הלאומית היתה זרה להם לגמרי; נוסדו בתי ספר לילדים וגם שיעורים לבוגרים וקויים קשר עם מרכזי המחתרת הציונית. נעשו בימים ההם הרבה נסיונות של העברת הגבול ועליה לארץ — נסיונות שבחלקם הגדול הצליחו.

ויצויין לזכותם של יחידי סגולה אלה, הותיקים בזוהיל, בשנות העשרים והשלושים, שעמלו וזרעו בתוך האוכלוסיה היהודית והמתנכרת לקדשי האומה וחזונה את גרעיני התחיה הלאומית. כעדת נמלים לקטו גרעינים והביאום למחתרת. הם לא ראו, אמנם, את הפירות ולא קצרו את היבול, כי התחולל ובא הסער מצפון והמלאך המשחית יצא לחבל את כל הארץ...

*

הידיעות שהגיעו אלינו מעידות על גילויי גבורה נהדרים מצד בני זוהיל, ביחוד הנוער, כלפי הפולש הנאצי. הממשלה הרוסית פעלה רבות למען הצלת האוכלוסיה היהודית מצפרני הנאצים וחלק גדול הועבר אמנם בעזרת השלטונות למרחבי רוסיה, אולם רבים נשארו בעיר ועליהם היה למצות את כוס התרעלה עד תומה. לא על נקלה עלה להם לנאצים לדכא את האוכלוסיה בזוהיל. היהודים עמדו על נפשם ולפני שהוכרעו נאבקו אתם קשות וגם הירבו את חלליהם.

עדות לכך משמש מכתבו של צעיר אחד מבני זוהיל. המכתב נתפרסם ב„פארווערטס" ומובא גם בספר „קידוש השם" בהוצאת „למד" בעריכת ש. ניגר:

„הדבר היה בסוף שנת 1941. הגשר ברחוב זיטומיר נהרס לחלוטין. אח"כ שוב הופיעו הנאצים בעיר, תפסו את רחיב סיסלה והבתים הסמוכים לרחוב, כגון פולונסקאיה וז'יטומירסקאיה ומשם החלו תעתועיהם.

לראשונה פקדו על ועד הקהילה היהודית שימציאו יהודים לעבודות כפיה. דרישתם זו היתה מכוונת כלפי זקנים וילדים. לאמיתו של דבר, כזו היתה האוכלוסיה של העיר. הגילים האחרים או שעזבו את העיר או שגויסו לצבא על ידי שלטונות הרוסים.

חיות הפרא הנאציות חשבו להם, כי הרכב הגילים של העיר יקל עליהם את מעשי ההתעללות באוכלוסיה חסרת המגן. אולם נהלו אכזבה מרה, כמו מתחת לאדמה היו מופיעים בחשכת הלילה אנשי מחתרת והיו מקצצים בגרמנים ושורפים את מחסניהם ובתי מגוריהם. פעם גם העלו באש את רחוב סיסלה והגרמנים נעורו בבהלה בחצות הלילה והחלו לנוס מנוסת עכברים שנטרפה ספינתם.

נבצר מהם מהרוצחים לכבות את הדליקה שאחזה ברחובות ז'יטומיר ופולנאה והרחובות הסמוכים להם. מצבם העגום אילצם לסגת לעיירה קורסטישוב.

ההגנה העצמית היהודית בזוהיל, שלזכותה יש לרשום פעולות רבות בעבר מימי 1905—1919 הראתה את כוחה ואת נחת זרועה גם לנאצים והשמידה מהם רוצחים.

עם נסיגת הגרמנים לקורסטישוב נשמו היהודים לרוחה ואז יכלו גם לקבור את חלליהם. יצוין כי בזוהיל היתה מלחמה בין היהודים הפרטיזנים עם הנאצים והאוקראינים, ועל כותב דברי ימי התקופה ההיא מוטל להדגיש כי יהודי זוהיל לא הלכו לטבח ללא התנגדות חריפה. בתעודה שנמצאה אצל מפקד נאצי מפקד הגרניזון הזוהילי נאמר, כי בפעולות הנגד של היהודים הושמדו יותר ממחצית סוסיו וכלי הרכב שלו ויותר משני שלישים של חילותיו".

בראשית 1942 היו חודרים לזוהיל אנשים מקוריץ, קרמניץ ומהיערות שבסביבה ונלחמו בגבורה עם הנאצים. כן התמסרו לפעולת הצלה של שרידי שארית הפליטה והודות להם הגיע חלק מהם לארץ־ישראל. וכזה היה סיומה של פרשת הגבורה של בני זוהיל.

ביום אחד הוציאו את אלה שעדיין נשארו בעיר, זקנים וזקנות, שההליכה היתה קשה עליהם. כולם כמעט החזיקו תינוקות על זרועותיהם, תינוקות העזובים מהוריהם שנהרגו. את אלה ריכזו על שטח שמלפנים עמד עליו בית־הכנסת הצרנובולי ומשם הובילו אותם לבית־הקברות הישן. הקברנים עמדו הכן לפעולות. לא נשמעה אף אנחה אחת, אפשר היה לראות כיווץ שפתים, עינים מלאות זעם כלפי הרוצחים ולשמוע את שירת „אני מאמין" ששואת החורבן הפכה אותה ל„שמע ישראל".

אך הנה קרה דבר פלא: שני סבלים יהודים שעבדו בסביבת תחנת הרכבת, הופיעו פתאום כשגרזינים בידיהם והתחילו בפעולת ריצוץ גולגלות של הנאצים. מובן שאותם השנים נורו בו במקום. אולם מחזה דמים זה הפיח רוח עוז בלבה של נערה בת 16 ומפיה יצא משא דברים מתלהמים שנשאה על עם האדונים, דברים שישארו לזכר בלב אלה שנשארו לפליטה מאותו מחול־מות. וכה דיברה הנערה: „אתם חיות אדם. אנו ניפרע מכם לא רק „עין תחת עין". לא תמצאו מרגוע לנפשכם ולא תגיעו למנוחה; דמנו דם קרבנות נקיים יתבע נקמה וגמול, הדם ירתח בגלי סער ולא ידום עד שעריכם תחרבנה ובתיכם יהרסו ותקומה לא תהיה לכם"...

*

עם התמוטטותה של החזית הנאצית נעזבה שוב העיר — לחץ הצבא האדום מזה והתנועה הפרטיזנית מזה. היה זה בראשית שנת 1945. לאט לאט החלו לחזור תושבי העיר הניצולים והתחילו בהקמת ההריסות.

אכן, רבים מפליטי זוהיל הבקיעו להם דרך לארצות המערב בתקוה להגיע לארץ. מעטים הצליחו בכך.

זוהיל — עיר ואם בישראל, הקיימת זה כ־300—250 שנה, תרמה רבות לרוח האומה וכתבה דף מזהיר בתולדותיה.

מ. גילדנמאן
(הפרטיזן „דיאדיא מישא״)

זוויהיל בשנים 1920—1941

ב־1921 נקבעו הגבולות בין פולין ורוסיה המועצתית והיהודים שגרו באוקראינה המזרחית ניתקו מחלקי העולם המערבי שמעבר לגבול. מספר יהודי ווהלין ירד וכוחם החיוני פחת לאחר תום מלחמת העולם הראשונה מחמת חילופי המשטרים והפרעות שאורגנו על ידי המתקוממים הלבנים והכנופיות הפטליוריות. הם לא יכלו להתנער ממצבם הירוד אלא בעזרת קרוביהם בחוץ־לארץ וביחוד — בארצות הברית. אלה הואילו להענות לקריאת ההצלה באמצעות „הג׳וינט״ וה„היאס״ והמציאו ביד רחבה כסף, מזון ומלבושים. המוסדות הללו השתדלו גם לפני שלטונות ארצות הברית והשיגו רשיונות כניסה לאחיהם הפליטים ויהודי ווהלין ניצלו את מכסות ההגירה שניתנה להם והיגרו לארצות הברית.

רבבות יהודים ניצלו גם את המכסות של ההגירה לאמריקה שנקבעו בשביל הרוסים אשר לא השתמשו בהן. אולם מרובים היו יסוריהם של יהודי מזרח אוקראינה שבגלל הגבולות שנקבעו לא יכלו להתאחד עם קרוביהם וגם לא להתקשר אתם בכתובים. יהודי אמריקה פנו למכיריהם שגרו בגבולות פולניה וביקשום לבוא בקשרים עם קרוביהם שנשארו מעבר הגבול. הם גם הבטיחו סכומי כסף ניכרים, אם יצליחו להוציאם משם ולהעבירם לארצות הברית.

בתקופה זו נקבעו יחסי מסחר מקוריים למדי בין פולין ובין רוסיה המועצתית. השלטון הפולני הוציא רשיונות מסחר ע״ש „בתי־מסחר״ („דומי האנדלובי״) שנקבעו בכפרים לאורך הגבול הרוסי ופתחו שם מחסנים גדולים. הקונים בעבר הרוסי הופיעו בראשונה לפלוגות הגבול, שהביאום בפיקוח משמרת צבאית למחסני בתי המסחר והעבירום מיד עם תום הקניות לעבר הרוסי. פלוגות המשמר ידעו, כמובן, על מסחר המחתרת וגוננו עליו בשל הרווחים הגדולים שהיו מקבלים מצד הלקוחות. בעלי מחסני המסחר היו פולנים, קצינים לשעבר בצבא פילסודסקי, בעלי אחוזות גדולים אשר קרקעותיהם ורכושם נשארו בעבר הרוסי והם עצמם התגוררו בווארשה, קרקוי וערים גדולות אחרות והיו מבזבזים שם את הכספים המרובים שאגרו מהסוחרים היהודים, סוכניהם במחסנים האלה. הסוחרים היהודים היו, בעיקר, בני העיירות הסמוכות לגבול: קוריץ, אוסטרה ורובנה, ורובם מיוצאי זוויהיל שברחו לשם לאחר הפרעות והשריפה הגדולה שהיתה בעירם ב־1919. הם התאמצו לרכוש להם סוכנים מהימנים בעבר הסוביטי שאפשר לסמוך עליהם.

כשנודע לסוחרים הללו, שבמרכז ה„היאס״ בווארשה נמצאים סכומים גדולים וגם רשיונות הגירה שנועדו ליהודים הגרים בשטח הסוביטי, החלו לחפשם ולהעבירם לפולניה. אולם קשה היה לבצע את המשימה הזאת. כרגיל היו מעבירים את הגבול מבריחים מומחים מאיכרי הסביבה, שהיו להם קרקעות ליד הגבול בעבר הפולני. רוב המועברים היו נשים, ילדים וקשישים וקשה היה להסתירם. היו מקרים שתפסום ואסרום וניהלו משפטים נגדם. היו מתאמצים, איפוא, להעבירם דרך ביצות ונחלים, ולא פעם קרה בעונות הסתיו והגשמים, שהפליטים בתועם בחורשות העבותות או בצעדם על שכבת הקרח הדקה על פני הנחלים והביצות, הצטננו, נתקפו במחלות ונאלצו להישאר בבתי החולים בקוריץ. אני זוכר תושב כזה מזוויהיל, קופירשמיד שמו, ששכב זמן ממושך בבית החולים וקטעו לו

שתי רגליו. היהודים בקוריץ טיפלו בחולים במסירות ורחמים רבים; החביאום מעיני המשטרה והעבירום לבסוף לווארשה. בין הניצולים היו הרבה יהודים מזוהיל והעיירות הסמוכות.

כעבור כמה שנים חיסלו את בתי המסחר ונפסק הקשר עם יהודי זוהיל. הזדמנות שניה לחידוש הקשר הגיעה רק בשנים 1931—1935. בגבול הכפר סטוריזיב היה נהר קטן שזרם ליד הכפר הרוסי ושם היו חוגגים, כנהוג באוקראינה, ב־6 לינואר את חג הטבילה וערכו שם תפילות. לתפילות התקבצו ברשיון פקחי הגבול האיכרים מכפרי הסביבה משני עברי הגבול. היהודים בעבר הפולני השתמשו בהזדמנות זו ולאחר מאמצים רבים הושגו, לאחר תשלומי כופר, רשיונות־מעבר בהשגחה קפדנית של פקחי הגבול. מחזות קורעי לב התרחשו בפגישות הללו בין הקרובים משני עברי הגבול לפני היפרדם.

מה היה ידוע לנו, תושבי קוריץ, על חיי היהודים בזוהיל בתקופת השנים 1920—1939? לאחר השריפה הגדולה ב־1919 עזבו הרבה יהודים את עירם. במגיפת הטיפוס בחורף 1919—1920 מתו יותר מאלף יהודים ונשארו כמשוער 8000 יהודים. בשנים הראשונות, לאחר כיבוש העיר, בנה השלטון הסוביטי ליד תחנת הרכבת „עיירה צבאית" והקים שם כמה מאות בתים בני קומותיים לאיכסון חיילי שני הגדודים, הקצינים עם משפחותיהם. וביניהם היו הרבה יהודים. כאן קם משא ומתן עם יהודי העיר שקנו מאיכרי הסביבה שטחים קטנים ובנו שם בתי מלאכה זעירים. יהודי העיר נתפלגו אז לשלושה סוגים:

א. נוער — שהסתגל מהר למשטר הסוביטי ונהנה מהזכויות שהעניק המשטר לאזרחי הארץ, ביחוד נהנו מהאפשרות ללמוד חינם. הנוער החל ללמוד ולאחר שסיימו את בתי הספר התיכוניים נהרו לבתי הספר הגבוהים בכרכים הגדולים ברחבי רוסיה ומעטים מהם שבו אחרי־כן לזוהיל.

ב. הגיל הבינוני — סוחרים זעירים לשעבר נקלטו ברובם במשרדי הממשלה והקואופרטיבים השונים. בעלי המלאכה התאגדו ב„ארטילים זעירים" והספיקו לאחר עמל רב להרויח די מחיתם המצומצמת. לא היתה ביניהם כל פעולה ציבורית־תרבותית יהודית. הם היו מזדמנים לפרקים, רק למקרי שמחה משפחתית או בהלוויות מתים. בתי הכנסת היחידים שנשארו לאחר השריפה נהפכו על ידי השלטון למועדוני מפלגה.

ג. הישישים (איזשדובינצים) — שחיו על חשבון ילדיהם העובדים, הם היו היחידים ש„שמרו על הגחלת" ובתוכם עוד הבהב זיק יהדותם. היו מקרים שהיהודים הללו, החלשים והישישים, זקפו את קומתם, הפגינו את יהדותם והתקוממו נגד פקודות השלטון. נזדמן לי להיפגש באביב 1946 עם „אחד המוהיקנים" האלה והוא סיפר לי על המקרה הבא: השלטון הסוביטי רצה להחרים את בית הכנסת היחיד שנשאר ברחוב הקוריצי — במקום שהיתה הישיבה הידועה, על מנת להפכו למועדון קומסומולי והמתפללים התנגדו להחרמה. לא הועילו כל השיחות ושידולי נציגי השלטון ובבוקר אחד הגיע גדוד קומסומולי והחל להשליך ממנו את כלי הקודש עם ספרי התורה. המתפללים הקשישים התקוממו נגדם והיתרו בהם, כי רק על גופותיהם המתות יוכלו לדרוך ולהיכנס לבית הכנסת. בני הנוער, שביניהם היו בודאי ילדים ונכדים לקשישים, התרגשו מעמדתם הנועזה ולא ידעו איך להגיב. אחדים מהם מסרו לראש המפקדה על המתרחש, והוא יעצם לעזוב את המערכה לעת־עתה. גם לאחר שבטלה גזירת ההחרמה לא עזבו הקשישים את בית הכנסת ועמדו על משמרתם במשך כמה שבועות ורק לאחר שנוכחו, שלא יאונה כל רע לבית הכנסת, הסירו את המשמר.

*

מלחמת גרמניה—פולין שפרצה באחד בספטמבר, כאילו הגיעה לקיצה כבר אחרי שבועים. ב־17.9 הגיעו קלגסי היטלר עד לנהר בוג. חיל ופחד אחז את כולנו, כי הנה קרוב היום והם יציפו גם אותנו — — מה רבה היתה שמחתנו לפלא הגדול שנגלה לעינינו ביום ה־17.9 כאשר במו עינינו ראינו את צבאות המחנה האדום חוצים את הגבול הסוביטי—פולני, כובשים את קוריץ וממשיכים בצעדם מערבה. אולם גם אז לא רפה הפיקוח של פלוגות הספר הרוסי—פולני הקודם ודרוש היה רשיון־מעבר מיוחד משני הצדדים, לעבור את הגבול. בכל זאת היו מבקרים יהודי זוויל את קרוביהם וידידיהם שגרו בעבר השני של השטח המדיני־הפולני.

מיד לאחר הכיבוש התחיל השלטון הסוביטי לסלול כביש רחב „אוטוסטראדה" לקישור לבוב עם קיוב. בכל הערים והעיירות שהיו בשטח הכביש הזה נפתחו משרדים טכניים. בזוויל נקבע מקום המחסן הראשי לכל החומר הדרוש לסלילה. השלטון הסוביטי גייס אותי כמהנדס דרכים. הודות למינוי זה הייתי רגיל לבקר בזוויל. רושם קשה השאיר עלי ביקורי הראשון בזוויל בסוף אוקטובר 1939. ב־20 השנים שלא ביקרתי בה השתנתה העיר לבלתי הכירה. הרחובות היו מלוכלכים, אבני המדרכות היו שבורות ברובן, הבתים שלא תוקנו זה מזמן רב היו עזובים ונתוצים. ביחוד הובלטה השממה בערבים. לא הודלקו פנסי לילה, רק במבואות ה„קינו" (קולנוע יחיד בעיר) היה אור זעום ושם נפגשו חוגי הנוער שעמדו בתור להשיג כרטיסים. בשאר הרחובות שוטטו הולכי רגל נדירים. קרבו ימי החורף ודאגה היחידה היתה, איך להשיג אוכל וקצת עצים או פחמים לחימום הבתים השבורים. דרגת החיים של שכבות הדלות ביותר בפולניה נחשבה כחיי מותרות לעומת החיים בזוויל. והם התענינו לדעת על החיים בארצות המערב וקינאו מאוד ביהודי זוויל שהצליחו לעקור משם ולהגר לארצות אחרות.

ימי היטלר

ב־22 ביוני 1940 החלה ההתקפה הגרמנית על רוסיה המועצתית. ב־28 ביוני כבשו את רובנה. גדולה היתה המהומה בין יהודי קוריץ עם התקרבות מפתיעה זו. ביחוד ב־28—29 ליוני, כשמשרדי השלטון הסוביטי עזבו לפתע את העיירה והשאירו בה רק פלוגה קטנה של נ. ק. וו. ד. יהודי קוריץ חיפשו אמצעי תחבורה לעזוב את העיירה ולהגיע לתחנת הרכבת בזוויל על מנת לעבור משם הלאה. ב־28 ליוני שהיתי בזוויל בענין העברת מחנות שבויי המלחמה שעבדו בהנהלתי בבנין הגשרים. בין יהודי זוויל לא נראתה התרגשות מבוהלת כעין זו שהשתררה על יהודי קוריץ, כיון שבידי השלטונות בעיר היו הרבה כלי רכב וכל מוסדות השלטון יכלו לעבור בשעת הצורך ביחד עם פקידיהם, שביניהם היו הרבה יהודים, בדרך הכבושה לז'יטומיר. הם גם קיוו שהצבא הסוביטי יצליח לעצור את החיילות הגרמנים ליד הקו הסטאליני, שנמשך מעבר לנהר סלוץ' ושנתבצר במיוחד ב־1920. הם לא מיהרו, איפוא, לעזוב את העיר. ב־29 ליוני התקיפו אוירונים גרמניים קשה את תחנת הרכבת ונהרגו כמה עשרות יהודים. בהתקפה זו שנמשכה כחצי שעה נהרסו הרבה קרונות וכמעט כל מכוניות המשא שרוכזו ליד הטחנה שהיו עמוסים רכוש ממשלתי והוכנו להעברת המפקידים וחלק רב מהתושבים. כשלון זה הביא לכך, שבידי הגרמנים נשארו כ־2000 יהודים, שלא הספיקו לצאת את העיר. הקו הסטאליני לא הצליח להתגונן בפני ההתקפות הנועזות של הארטילריה והאויריה הגרמנית

וכבר ב־30 ליוני נכבשה העיר על ידי חיילי היטלר. ביום זה נכנסו העירה בחגיגיות רבה מחנות הצבא ובו ביום החלו הפעולות להשמדת היהודים.

*

הגרמנים תיכננו תכנית שטנית מושלמת להשמדת היהודים. הם הפעילו בכל מקום תכנית מסויימת שהיתה שונה מאשר במקומות אחרים. למשל, בפולין הקונגרסאית לא מיהרו להשמיד את היהודים בכל המקומות והמחנות האחרונים מיהודי לודז הועברו למידאניק וטריבלינקה רק באפריל 1944. את יהודי מערב־אוקראינה עד לגבול הסוביטי־פולני, בתוכם גם יהודי קוריץ — השמידו בשני מועדים. האקציה הראשונה להשמדה הגדולה היתה בערב שבועות תש״ב (1942), כשנה לאחר הכיבוש. והשניה, ההשמדה הסופית, החלה כעבור כמה חדשים, ביום הראשון לסוכות תש״ג (1942).

את היהודים — תושבי השטח הרוסי, מעבר לגבול הקודם, השמידו מיד לאחר הכיבוש, פרט למרכזי התעשיה הגדולה שבהם היה מחסור בפועלים וניצלו את היהודים ככוח עבודה חשוב. לדוגמא, הם כבשו את חארקוב עוד בנובמבר 1941 וסידרו שם מיד שני מחנות נפרדים: אחד מהשבויים הרוסים והשני מהיהודים הגברתניים שעבדו בבית החרושת המפורסם לתעשיית הטראקטורים — ורק ב־15 לספטמבר 1943 השמידו 15000 מיהודי חארקוב. אותו הסדר היה גם בקיסלובודסק וקראסנודאר, מקום שם סידרו מחנות ארעיים, מהם גייסו פועלים לעבודה בבתי החרושת והמכרות שבסביבה ורק ב־5 ליולי הם השמידו את 5000 היהודים האחרונים.

בזוהיל לא היו בתי חרושת גדולים ולא היו להם צורך בעבודות היהודים; לכן ניגשו להשמידם מיד עם כיבוש העיר. הטבח הראשון התחיל על ידי חיילי החזית, שהתפרצו לבתי היהודים ושדדו ורצחו. מהר התפשטה הידיעה בין האוקראינים שבסביבה על התחלת ההשמדה וכנופיות של רוצחים החלו לזרום העירה כשהם מזוינים בקרדומות ומטילי ברזל, ואף הביאו אתם שקים לקחת שלל. רבים מהם באו בעגלות ולאחר הרצח שדדו את כל אשר מצאו בבתים ובחנויות, לרבות רהיטי הבית.

ניני חמלניצקי וגונטה, שהציפו בשנים ת״ח ות״ט, את ווהלין ופודוליה בנחלי דם יהודי — מצאו שוב הזדמנות לרוות את צמאונם לדם יהודי והם ביצעו את זוממם ביהודים האומללים של זוויהל והעיירות הסמוכות. משובת הפראים הללו נמשכה 3 ימים עד שנתמנה במקום מפקד גרמני במקום המפקד הצבאי. הוקם שלטון אוקראיני אזורי ומיליציה אוקראינית. המפקד המקומי שיגר אז בסביבות העיר פלוגות צבאיות, שגירשו את השודדים והרוצחים האוקראינים ואסף את היהודים הנשארים בקסרקטיני העיר שהיו במבואות הרחוב הפולנאי. עברו כמה ימים עד שנמצאו היהודים שהתחבאו והוצאו ממחבואם. בחיפושים אלה עזרו הרבה הרוצחים האוקראינים שהכירו את כל מבואות העיר והבתים והובילו את היהודים שהוצאו לככר שליד ארמונו של מזניצוב, אשר שימש עוד לככר־ההשמדה ליהודים בפרעות 1919. שם ציווה עליהם לכרות להם קבר ורצחום ליד הקבר. חלק מהיהודים נרצחו בערוצי החוף ליד הנחל צמובקה ושאריתם בחורשות ליד פיליפוביץ, ביחד עם יהודי יארון ואמילצינה שהובאו לשם. כך נרצחו אז 2000 יהודים, שלא הספיקו לברוח עם הצבא האדום בעזבם את האזור. כמה עשרות יהודים השאיר בכל זאת המפקד הגרמני למען ישרתו את הצבא הגרמני ויעשו את כל העבודות המלוכלכות שבחלו לעשותם בעצמם. היהודים האלה נמצאו במחנה ליד המפקדה המקומית בפיקוחו של הרוצח המפקד בול.

*

בוניאק גינדלמן, נהג קוריצאי, נסע בסוף יולי 1941 לזוהיל עם פלוגה גרמנית, שהחרימה את אוטו־המשא שלו. בהגיעם העירה לרחוב הקוריצאי נחסם להם המעבר על ידי המונים רבים, חיילים ואזרחים, שהצטופפו במדרכות לצדי הרחוב והיה נאלץ לעצור את מכוניתו, והנה ראה דבר מזעזע: מרחוב גוטינסקי, ליד בית החומה של שמואל דוד מרמר, נראתה עגלה על שני גלגלים, העגלה רתומה לידי אשה צעירה, גופה של האשה עורטל מבעד לכותנתה הקרועה ומלוכלכה בדמה ועל העגלה יושב גרמני מפוטם, בידו פרגול ארוך והוא מצליף על ראשה ושכמה של האשה המעורטלת ומאיץ בה לרוץ ולמשוך את העגלה. ההמונים האוקראינים ליוו את המחזה הזה בשחוק בלהות. לנהג גינדלמן נודע אחר כך שם האשה דוקטורמן. אולם את אשמתה לא ידע אף אחד.

חיסול 18 היהודים האחרונים

את העובדה הזאת מסר לי בינואר 1946 יוסף גורלניק מזוהיל, שיצא עם הצבא האדום מזוהיל בהתחלת המלחמה וחזר אליה מיד לאחר שהעיר שוחררה מהכובשים הגרמנים. שכנו הנוצרי מסר לו את הסיפור שלפיו ראה בעיניו את מעשה התועבה. המפקד בול פקד על הפלוגה היהודית בעריצות איומה. היה מכה ומוחץ על כל אי דיוק במילוי פקודותיו או ששיסה בהם את כלבתו הזאבה שהיתה מלווה אותו תמיד. במו ידיו רצח יהודים רבים.

באוגוסט 1941 נתפרסמה בעיר הודעה: „ביום הראשון הקרוב, בשעה 12 בצהרים תיערך בגן העירוני — חגיגה עממית בהשתתפות התזמורת של הכבאים". כל אזרחי העיר הוזמנו לחגיגה. עוד לפני השעה הקבועה נהרו לחגיגה המונים מכל הפרברים, לבושים בגדי חג. בדיוק ב־12 נכנסו לגן בתהלוכה צבאית מנהל התזמורת ולאחריו תחת שמירה מעולה — 18 יהודים כפותים בשלשלאות ברזל. המפקד בול פקד על היהודים לעמוד בחצי עיגול, והתזמורת החלה לנגן. אז התיר בול את הכלב מקשורי החגורה שבידו ופקד עליו להביא לו את חטמו של היהודי המטונף העומד בפינה". הכלב מילא את פקודתו, התנפל על היהודי וקרע ממנו חצי פניו, אחר כך פקד עליו להביא לו את ידו של השני, רגליו של השלישי והכלב מילא את כל פקודותיו. האוקראינים הנאספים הצופים במחזה הריעו בצחוק וקולות שמחה. כעבור חצי שעה התבוססו כל היהודים בדמם ומתו ביסורים נוראים. אחר כך הועמסו גויותיהם על עגלה והובלו אל מחוץ לעיר לקבורה.

זוהיל לאחר המלחמה השניה

זוהיל שוחררה על ידי הצבא האדום בינואר 1944. כאשר שרידי יהודי זוהיל שהיו מפוזרים בכל קצוי רוסיה שמעו על שחרורה, החלו להתכונן לשוב לעיר הולדתם. ביקרתי את העיר בסתיו 1945 וכבר מצאתי שם כ־3000 יהודים. הם התישבו ברובם במרכז העיר, ברחובות: הז'יטומירי, הקוריצאי ובצד השמאלי של הרחוב הגוטינסקי שנשאר שלם בדרך נס. היהודים פחדו להתיישב ברחובות העיר הצדדיים, כי שם היו משוטטות עדיין כנופיות של ה„בנדורוביצים", אשר ניהלו מלחמה פרטיזנית נגד חיילות הסוביטים והיו מתקיפים את היהודים שחזרו. הרוצחים הללו מצאו להם מחבוא אצל איכרי הסביבה שגרו בפרברי העיר.

מלבד זה התברר כי בתי היהודים ברחובות הצדדיים כבר היו תפוסים, והאיכרים

שישבו בהם לא נשמעו לתביעות ולא רצו לפנותם ואילו במרכז העיר התרכזו קודם מוסדות השלטון, והאיכרים לא יכלו להשתלט על הרובע הזה.

נזכר אני במקרה, שהאחים קורליאנציק חזרו לאחרי המלחמה, בה שימשו כקציני צבא. הם מצאו שבביתם התיישב ישיבת קבע איכר והוא סירב לפנותו. רק לאחר מאמצים מרובים, הצליחו לפי הוראת השלטון לגרשו מהבית, אך האיכר הספיק לשבור, לפני שפינה את הבית, את הדלתות והחלונות, לנתץ את התנורים והאחים לא יכלו להכנס לשם עד שבא האביב. היהודים שחזרו הרגישו את עצמם כזרים בעיר מולדתם, במרבית הבתים ישבו איכרי הסביבה שרצחו בעצמם את בעלי הבתים היהודיים ושדדו את רכושם. הללו התיחסו בשנאה וכעס על היהודים ה„נידיאובידקי" כפי שכינו את אלה שחזרו. מוסדות הממשלה קצרה ידם וגם לא רצו, עדיין, להסדיר את היחסים עם הגויים האלה, לכן לא שעו לתביעות היהודים לשחרר את רכושם. היחס הזה של השלטון עודד את השודדים והגביר את חוצפתם אף נטל מהיהודים את התוקף לעמוד נגד השודדים, והם התחרטו מרה על שובם לעיר. יותר גרוע היה המצב בעיירות הקטנות הסמוכות. שם התגודדו הכנופיות והיו שוב לשליטי המקום. היהודים הוכרחו לעזוב את העיירות ולהתרכז בעיר הגדולה. כשהייתי בזוהיל בפעם האחרונה, באפריל 1946, נמצאו בזוהיל הרבה משפחות מיהודי העיירות: יארון, ראטשיב, הורדוניצה ועוד.

המצב החמרי של היהודים בזוהיל לאחר המלחמה היה קשה, כל אשר היה להם לפני המלחמה נשדד מהם ועתה הוטל עליהם לבנות מחדש את חייהם. הם לא ידעו גם במה להיאחז. מנגנון השלטון טרם הוקם, והמוסדות שהוקמו לא הספיקו עדיין להתארגן כראוי ולהתבצר. בעיר היו הרבה מחוסרי עבודה. כמה מבעלי המלאכה ניסו להתארגן באגודות (ארטילים) ועמלו קשה, אולם יתרם רעבו פשוט ללחם.

בטבור העיר, על חורבות הרחובות וורשבניה, שול־גאס שנשרפו כליל, הוקמו דוכני „השוק השחור" של סחר החילופין של בגדים וכלי בית, לדוכנים הללו הוציאו היהודים כלי בית או בגדים ו„החליפום" בלחם וחמאה. תחילה לא שם השלטון לב לחילופים שבשוק, אולם כעבור זמן החלו להצר ליהודים, שכן נתברר שברשות הגויים נמצאה הרבה מביזת היהודים שנשדדה קודם ויש להם יותר מאשר יכלו היהודים שחזרו להביא. יכולת למצוא בידי „הגויים" טליתות משי, מנורות כסף וחנוכיות. אם שאלום מאין להם כל הכלים היהודיים אלה — היו עונים בחוצפה, כי קיבלום מהגרמנים תמורת צרכי אוכל. ליד הדוכנים שררה תמיד אוירה מתוחה. הסוחרים הגויים הציקו ליהודים, הטילו עליהם אשמות שונות וגרמו להם צרות מרובות. פעם הייתי עד למקרה זה: לידי עמדו בשוק אוקראיני צעיר „בעל גוף" ויהודיה קשישה, כל אחד מהם הביא למכירה חבילת חמאה. ביום ההוא היה מחסור בחמאה בשוק, רצה האוקראיני לקנות מהיהודיה את חבילת החמאה שלה, כדי שישאר המוכר היחידי בשוק שיש לו חמאה. היהודיה לא הסכימה למחיר שהציע לה הגוי. הגוי התרתח וצעק: תראי עוד מעט, ז׳ידובקה ארורה, מה שאעשה לך. במקרה עצר לידו אוטו־משא ובו חיילים וקצינים ששבו עתה מפולניה לביתם. האוקראיני ניגש לקצין ומסר לו בלחש דבר מה והוא פנה מיד ליהודיה בשאלה: מאין לך חבילת החמאה? ענתה היהודיה שהחביצה אותה מחלב הפרה שבביתה. התחיל הקצין להתעמר בצעקות שהיא מרמה אותו וכי היא השיגה את החמאה בתרמית יהודית מידי איכרי הסביבה ובסוף הוציא הקצין בכוח את החמאה מיד היהודיה. התרגשתי למראה זה ותפסתי את ידו ואמרתי לו: הרף נא, קצין מלחמה, מעשות דבר רע ליהודיה, שנתאלמנה ונשארה שכולה גם מבניה שנרצחו, והטחתי בפניו דברים קשים.

הקצין הזדעזע לשמע הדברים, התחרט על מעשיו והרפה מהיהודיה. ומקרים כמו אלה היו בבחינת „מעשים בכל יום", כי התקנאו ביהודים והיו מציקים להם. הם היו גם מסיתים ביהודים את החיילים ששבו במרירות מהחזיתות והללו היו משתכרים ופורעים שוב ביהודי העיר.

השלטון הסוביטי לא הגן על היהודים, אף לא הגיב כלל על תעלולי הרוצחים ביהודים. במשרדי השלטון היו עונים, כי אין הם יכולים לעמוד בפני המשטמה הלאומית של האוקראינים נגד היהודים ואינם רוצים להתגרות בהם. הוכח גם שאנשי השלטון הסוביטי, הרוסים והאוקראינים כאחד, חדורים שנאה פראית נגד היהודים ובעומק לבם תמכו בכל מה שהאוקראינים עשו לפליטים שחזרו.

עד כמה גדול היה הדכאון בלב החוזרים תעיד העובדה, שעוד באפריל 1946 — שנתיים לאחר השיחרור, עדיין לא ההינו היהודים להתחיל בפעולה, כדי להנציח את זכר היהודים שנטבחו בידי צבאות היטלר ולהציב להם מצבה, או לגדור, לפחות, את הככר שבו נרצחו ונקברו. סבורני, שעדיין לא עשו זאת עד היום. יעברו עוד שנים מספר והמחרשה האוקראינית תיישר את גבעות הקברים ולא יישאר גם זכר לדור האחרון של יהודי זוויהיל שניספו ביסורים רבים על קידוש השם. ת. נ. צ. ב. ה.

(מאידיש ע. א.)

מ כהנוביץ

פלוגת הפרטיזנים של „דיאדיא מישא"

ביערות ז'יטומיר, ליד העיר זוויהיל וסביבתה, נודע שמו של האינג' מישה גילדנמאן (הכינוי „דיאדיא מישא") — כמפקד גדוד של פרטיזנים רוסיים.

הוא היה יליד העיירה קוריץ. בשעת ה„אקציה הגדולה" בערב שבועות תש"ב, בה ריכזו את כל יהודי העיירה וחילקום לשני מחנות, את האחד מהם הובילו מחוץ לעיר להשמדה — שם ניספו אשתו ובתו. במחנה השני בין הלקוחים לחיים נשארו הוא ואתו בנו הקטן — שמחה (המכונה לונקה). הוא החליט לברוח היערה ולהצטרף לפלוגות הפרטיזנים. אך חיכה להזדמנות מתאימה. ב־23 לספטמבר 1942 השגיחו בכמה מכוניות משא מלאים שוטרים שבאו לבנין המשטרה והם מציבים משמרות על מבואות הגיטו, זה היה האות שאין להמתין עוד. הוא הצליח אז להתחמק מהגיטו יחד עם בנו ועוד 3 יהודים ולעבור, ליד זוויהיל, את הסלוץ. בידם היה רק אקדח אחד עם 5 כדורים. ליד העיר הצטרפו אליהם עוד 9 יהודים. הם מצאו מקלט ביערות העבותים שליד הכפר מישאקוב. קבוצה זו שימשה גרעין ל־„יעוו גרופא" (פלוגה יהודית), שקמה אחר כך בפיקודו של ה„דיאדיא מישא". הם התנפלו על שומרי היער ופרקו בהם את נשקם ונוסף להם עוד רובה רוסי ורובה צייד.

מצויידים בכמה רובים ערכו מארב על קבוצת שוטרים, שנסעו ליד כפר יאלניה בסביבות רקיטנו, לשם גיוס נוער אוקראיני לעבודה בגרמניה, הם הרגו 6 שוטרים ובידם נפל שלל רב: 6 רובים, 2 אקדחים ו־3 רמוני יד. פשיטות על תחנות משטרה קטנות בסביבות היער העשירו את מלאי הנשק שלהם. במשך שבועות מספר כבר היה להם מלאי נשק שהיה בו כדי לצייד אנשים חדשים. אז קיבלו ליחידתם יהודים רבים, ששוטטו ביערות הסביבה.

ביערות הסביבה לא נמצאו עדיין פרטיזנים רוסיים ורק כנופיות הפורעים של באנדורה השתוללו שם, לכן נדדה הקבוצה לפולסיה, אך בדרך בין קלסובה לרוקטינה, כותרו ע"י הגרמנים. רבים קיפחו את חייהם ורק מתי מספר מהם הצליחו להימלט. הניצולים פעלו זמן מה בסביבות ויסוצק. לימים עברו למחוז ז'יטומיר. כאן נוצרה ב־13 בינואר 1943 ה„יעוו גרופא" (הקבוצה היהודית) ע"ש „דיאדיא מישא". אחרי פגישתם עם חטיבת „סאבורוב" בכפר רובאדין — הועברו מרבית הפרטיזנים היהודיים מיחידת „סאבורוב" ל„יעוו גרופא" של ה„דיאדיא מישא". בשנת 1943 קיבל ה„דיאדיא מישא" פקודה ממוסקבה לגייס לגדודו את הנוער האוקראיני. לבסוף היוו הלא יהודים רוב ביחידתו. ואילו מספר היהודים לא עלה על 30%—35%.

גדודו של ה„דיאדיא מישא" ערך קרבות רבים, ופיזר את חיילות המצב בעיירות ובכפרים: רוזבדוב, אלקסנדרובקה, מוכאידה, נורינסק, וילדניק. אנשיו פוצצו את הגשר על נהר טיטירוב ליד העיירה ברוסילאב (פברואר 1943) ואת בנין הקולנוע בעת הצגה חגיגית לחיילים גרמניים בעיירה נארובלה (מחוז אובריץ 43־6־21) בשיתוף עם חטיבת קופייב פוצצו גשר ליד העיר אוליבסק בקו מסילת הברזל אובריץ — קאלינקוביץ מינסק (מרץ 1943). לפני השחרור התקיף הגדוד את העיירה נוושיפליצי. הקרב נמשך שש שעות והעיירה שוחררה. לנצחון זה היה ערך רב. שכן אפשר לחצות במקום זה את הנהר פריפט ולהבטיח את התקדמות הצבא האדום המתקיף.

בגדודו של „דיאדיא מישא" הצטיינה לוחמת יהודיה אמיצה בת 17 בשם שרה־ליבה זיגמאן, או כפי שקראו לה — ליובה. במיוחד יצאו לה מוניטין לאחר שהרגה במו ידיה את המפקד המחוזי ממשטרת קורוסטין, פיוטר צוקנוב לשעבר לויטננט של הצבא האדום, שנפל בשבי הגרמני. הוא סיים כאן בי"ס למלחמה בפרטיזנים ושיתף פעולה עם הגרמנים.

ליובה עברה בשנות המלחמה גלגולים רבים. לפני פרוץ המלחמה הגרמנית רוסית בשנת 1941, נתגלגלה למוסקבה, כתלמידת הקונסרבטוריון. מחמת המחסור בעובדים נשלחה, כשאר תלמידי בתי הספר הגבוהים, לקולחוז במחוז בריאנסק, לעזור באיסוף היבול. בינתיים נכבש הכפר ע"י הגרמנים והיהודיה שרה ליובה זיגמאן חרדה לעתידה. היא הצליחה להוציא ממועצת הכפר תעודת זהות על שם ליובה אנדראסובה, כבת לבעל הבית פיוטר אנדראסוב שבביתו היא התגוררה. משם נלקחה יחד עם יתר בני הנוער הכפרי לעבודה בגרמניה, וכעבור זמן מה שוחררה, כבלתי מוכשרת לעבודה פיזית קשה, בנדודיה חזרה למחוז בריאנסק, נתקלה באנשי הגדוד של „דיאדיא מישא" ונצטרפה אליו.

בגדוד התאהבה בפרטיזאן יהודי, יוסלה שמו, שהיה ידוע בכינוייו הפרטיזאן „מונאך" (נזיר). בחיר לבה זה נהרג בידי אנשי המחתרת הרוסית של צ'וקנוב הנ"ל, בדרכו לבצע פעולת חבלה במסילת ברזל, אז קיבלה ליובה רשות ממפקדת הגדוד ללכת לקורסטין ולהרוג את צ'קנוב, אשר ידיו שפכו דם פרטיזנים רבים בסביבה. היא הצליחה לחדור לביתו של צ'וקנוב והיתה לו לעוזרת בית כרוסיה בת קולחוז החוזרת מגרמניה לכפר מולדתה שבמחוז בריאנסק. צ'וקנוב התאהב בה ומילא את כל משאלותיה. בהיותה בבית צ'וקנוב מסרה לגדודה באמצעות המקשר הפרטיזאני, ידיעות חשובות על תנועותיה ותכניותיה של המשטרה נגד הפרטיזנים, ומנעה על ידי כך אבידות רבות בנפש. באחת הידיעות שהעבירה למפקד „דיאדיא מישא" הודיעה שמחר בשעה 10 בבוקר יצא צ'וקנוב במכוניתו מקורוסטין לאמילצינה, לשם פגישה עם מנהיג כנופיה פאשיסטית אוקראינית („בולבובצ'י"). הגדוד של מישה הכין מיד מארב בדרך קורוסטין אמילצינה. ברגע האחרון לפני צאת מפקדה בקשה ליובה שיקח אותה במכוניתו. צ'וקנוב חלם על מסע תענוגות עם הצעירה הרוסית

ונאות להצעתה. משנורו היריות הראשונות של הפרטיזנים מהמארב והמכונית נעצרה, נמלטו צ׳וקנוב וליובה לעבר החורשה הסמוכה. כאשר משך אותה צ׳וקנוב לעומק החורשה — שלפה ליובה את האקדח, שגנבה ממנו בשעת הנסיעה ירתה בו והרגתו.

גדודו של הדוד (מישא) שיחרר ארבעים יהודים (שנותרו ממאתים ועשרים איש לאחר ארבעה חדשי עבודה במקום, שעבדו במנסרה ליד העיירה וילדניק. מרבית היהודים מתו מחמת העבודה הקשה והתזונה הלקויה, או נורו ע״י מנהל המנסרה הסאדיסט הגרמני פרידריך קריפאל. על עינויי היהודים בידי המרצח מסרה גליה, המקשרת הפרטיזנית שעבדה כטבחית אצל שוטרי משמר המנסרה.

במצבו הקיים ומפאת נשקו הדל של הגדוד לא יכול מישה להתנפל על המנסרה שהיתה נתונה במשמר חזק של שוטרים. היה גם חשש, שחיל המצב הגרמני בעיירה הסמוכה וילדניק יחוש לעזרת המותקפים. אולם כשהודיעה המקשרת שהגרמנים מתכוננים לחסל בימים הקרובים את ארבעים היהודים ולהעסיק במקומם שבויים רוסיים החליטה המפקדה לא לשהות יותר ולשחרר בכל מחיר את היהודים העומדים על סף המוות. באמצעות המקשרת גליה ובשיתוף הבריגדיר של קבוצת הפועלים היהודיים, עיבדה המפקדה תכנית לתקיפת המנסרה בו בלילה.

סמוך לחצות הלילה הגיע המפקד „הדוד מישא״ בלויית קבוצת פרטיזאנים, בהסואת השלג העמוק אל נקודה לא הרחק משער המנסרה. כאן חיכו לשעת ההפסקה בחצות של משמרת הפועלים. בשעה 12 בדיוק נשמע צלצול פעמון לאות הפסקה, ושתי יריות מ„בעזשומקה״ (הרובה היורה ללא רעש), הרגו את השוטרים בשער, את מקומם תפסו מיד שני פרטיזאנים שלבשו את אדרותיהם החמות של ההרוגים. מקץ 20 דקות הגיע מהמנסרה המולת המכונות והמשורים. 4 היהודים הראשונים שהגיעו לשער עם קרונית ריקה ספרו, שהמנהל הגרמני פרידריך העניש את היהודים על שלא מלאו את מכסת העבודה, ושלל מהם את שעת המנוחה. כתוצאה מכך יכלו רק 24 היהודים העובדים בדחיפת הקרוניות לעזוב את השער, ואילו 16 הנותרים, העובדים על יד המשורים, נאלצו להישאר במקומותיהם. אולם מפקד הפרטיזנים החליט, שלא לוותר גם על ה־16 היהודים והגניב בין 3 היהודים, שדחפו את הקרוניות, פרטיזן אחד שצריך היה להטיל רימון על פרידריך, המנהל הגרמני, היחידי שהיה בבנין. אבל הפעם נבצר מן הפרטיזן לבצע את משימתו. פרידריך נהרג ע״י יהודי, שמואל הזגג שמו, אשר ביקש מכבר להינקם מרוצח בנו יחידו.

שמואל הזגג הובא למנסרה מהעיירה שליד זוהיל יחד עם בנו היחיד בן ה־16, לאחר שכל משפחתו הענפה נהרגה בידי הגרמנים. כשהעמיס פעם יחד עם בנו בול עץ על קרונית התחלק בול העץ ושבר את רגלו הימנית של הבן. המנהל הגרמני פרידריך קריפל, שנוכח בשעת המעשה, הוציא את אקדוחו וביריה אחת הרג את הצעיר האומלל, כאדם שאינו מוכשר יותר לעבודה. מאז נתקף שמואל ב„מרה שחורה״ ובפגשו את פרידריך היה ממלמל „מחיר יקר תשלם בעד ילדי האומלל״. כשנמסר לו תכנית הבריחה, אמר לעצמו בין כך וכך אין לי שום ענין לחיות בעולם, אני אשאר פה כדי לנקום את דם ילדי, ואתם לכו לשלום ואלהים יהיה בעזרכם...

באותה ליל הבריחה, כשאפף היאוש את 16 היהודים שליד המכונות והמשורים בראותם שיתר היהודים שעבדו בקרוניות, עזבו את הבנין — אמר שמואל הזגג לשכנו: אל תפחדו, אני אשחרר אתכם.

הוא היטה את בול העץ מהמשור הצידה, שלא כמקובל, פרידריך השגיח בדבר ופרץ

בצעקה: חבלנים, יהודים ארורים! ובריצה התקרב אל שמואל ונפנף עליו במקלו. במהירות הבזק תפס שמואל את פרידריך ובצעקות „תמות נפשי עם פלישתים" — נפלו שניהם על קורת העץ שבתחת לשיניו הזדות של המשור הגדול. כעבור דקה היו גויותיהם החתוכות של הגיבור היהודי והרוצח הגרמני מוטלות משני צדי הקורה.

שלושים ותשע היהודים ברחו דרך השער ונעלמו בחשכת הלילה עם הפרטיזנים ליערות.

„דיאדיא מישא" שנותר בחיים, פעל כמפקד גדוד פרטיזני בסביבות והלין עוד כשנתיים לאחר טבח היהודים בקוריץ. והוא מעיד כי האוקראינים לא פעלו כמעט ולא כלום להצלת יהודים. אדרבה מרביתם לקחו חלק פעיל בהשמדתם והם השמידו בעצמם הרבה מהיהודים. אחרי כל „אקציה" גרמנית היו אצים, ביזמתם הם, לחפש אחרי יהודים שהצליחו להסתתר, וכשהיו מוצאים אותם היו בוזזים כל מה שיש להם ורוצחים אותם. לא פעם הסגירו את היהודים האומללים ליד ה„גיסטאפו" הגרמני תמורת הפרס של שני קילו מלח — מיצרך נדיר מאד ויקר בשנות המלחמה — בעד כל גולגולת יהודית.

לאחר השיחרור נתקבל „דיאדיא מישא" לראיון אצל וורשילוב שהציע לו כמהנדס, עבודה אזרחית בעורף. „דיאדיא מישא" ענה לוורשילוב, שמגמתו להמשיך במבצע הנקמה ולהגיע ככובש לברלין: „את שטרי האחרון רוצה אני לגבות מהיטלר בברלין... אחרי שעבר קורס של קצונה בפאוולובסק התגייס לחיל ההנדסה, סיים את המלחמה בדרגת קאפיטאן בברלין הכבושה, יחד עם בנו שמחה ששירת גם הוא בצבא.

בנו שמחה (ליונקה) שימש ראש הסיור של הגדוד, ועל אף גילו הצעיר הוכיח אומץ רוח, כושר פעולה ויוזמה קרבית. האב ובנו זוכו בהרבה אותות הצטיינות גבוהים ובמדאליות על פעולותיהם ביערות ובצבא האדום. שניהם נמצאים כיום בארץ.

(מלחמת הפרטיזנים) הוצ' עיינות ת"א.

ע. אורי

ההשמדה בזוויל

מפי הגב' חיה רוזנשטין—פירקס, בת זידל רוזנשטין — הזגג.

בכל זמן הכיבוש הסוביטי הראשון גרה משפחתי בקוריץ הסמוכה לזוויל.

עם התחלת ההתקפה הגרמנית על הצבא הרוסי ב־22 ליוני 1940 החלה הבריחה גם מזוויל לעבר קיוב. מכל העיירות הסמוכות וגם הרבה מהחלק הפולני החלו להתרכז בזוויל על מנת לברוח משם יחד עם הצבא ואנשי השלטון הרוסי שנסוגו מזרחה לעבר רוסיה הסוביטית. בתחילה הבטיחו השלטונות לקחת אתם חלק מהתושבים בקרונות הרכבת ובאמצעי התחבורה האחרים של השלטון, אך קודם גייסו את פקידי משרדיהם עם משפחותיהם. אולם כעבור ימים אחדים הרסו הגרמנים, בהתקפות אויר את תחנת הרכבת והשמידו את מרבית הציוד של המכוניות, אשר הכינו הסוביטים, ושיבשו את הדרכים, ואז סירב השלטון לטפל בחוגים האזרחיים. מיד נשתררה בהלה ורבים החלו לברוח — ברגל ובעגלות שהשיגו איכשהו — לעיירות הסביבה, ומשם לצד ז'יטומיר במגמה להגיע לקיוב. שתי בנותי עבדו במשרדי הממשלה ובזכותן נדחקנו בשיירה (אשלון) האחרונה (ב־27 ליולי) של הרכבת הצבאית. הרכבת זחלה, בהתחבאה בכל פעם. נאלצנו למצוא מחסה מהתקפות האויריות. יומים נמשכה

הנסיעה עד שהגענו לאחת התחנות בקיוב. כעבור מספר ימים שלחו אותנו בספינות משא על פני הדניפר והגענו לדניפרופטרובסק (יקטרינוסלב). העיר היתה כבר הרוסה, לכן הסיענו הלאה לרוסיה הפנימית. תחילה לערבות הדון ואחר כך לאוזבקיסטאן. שם התגוללנו במשך כל ימי המלחמה וסבלנו הרבה מחמת הרעב והתחלואים, ועוד יותר — מהיחס הזידוני של תושבי אוזבקיסטאן, אשר התעללו בפליטים שהתרכזו שם. היחס הזה והרעב עשו בנו שמות. אנשים נפלו כזבובים, באין להם כל מפלט.

יתר האנשים שברחו דרך העיירות לעבר ז׳יטומיר הספיקו לעבור, תוך יסורים ופגעים, את ז׳יטומיר. סמוך לקיוב הקיפה אותם פתאום פלוגה גרמנית, שפעלה בעיקוף הצבא הרוסי; הם ריכזו את הבורחים והובילום בחזרה, תוך מהלומות נוראות, לזווהיל. שם החזיקו את כולם במשך ימים אחדים, ברובע של המורד, ליד בית המרחץ העתיק; אחרי כן העבירום למגרש הרחב של מזניצוב, ליד הגשר ברחוב הז׳יטומירי. אילצו אותם לכרות בורות וקברום חיים. ההרג ההמוני של הפליטים האלה חל ביולי 1941 כחודש לאחר ההתקפה על רוסיה. בהרג הזה היתה גם תקרית ידועה: תפסו בעיר את בתו של בן ציון סגל (בעל מגרסה), היא נישאה לפני כן לפקיד רוסי והמירה את דתה. עתה חשבה שכנוצריה אין לה ממה לפחוד ונשארה בעיר. כשהובילו את היהודים לשחיטה הלשין עליה אחד השכנים, שהיא יהודיה. אך כאשר נתפסה והוצאה להרג העידו עליה בעלה, ילדיה וכמה מהשכנים, שהיא כבר מזמן נוצריה. הגרמנים לא ויתרו, הם התעללו בה והשליכוה לבור האבדון. כשהיתה כבר בבור התפרצה משם וצעקה לעבר הגרמנים: „שמעו, חיות אדם, לא תינקו מאשמתכם. אני יהודיה גאה ובזה לכם; קללת אלוהים תרבץ עליכם ולא תמצאו מרגוע לנפשכם ולא תגיעו למנוחה. דמנו, דם קרבנות חפים מפשע — יתבע מכם נקם וגמול ולא ידום, עד אשר עריכם תחרבנה ובתיכם יהרסו וכל תקומה לא תהיה לכם״. יריה שמה קץ לחייה. ביום ההוא לא נשאר אף יהודי בזווהיל.

קבוצת יהודים אחרת מהבורחים שהספיקה להתחמק ולחדור הלאה, נתפסה סמוך לקיוב והגרמנים אילצו גם אותם לכרות לעצמם קבר בשדה פתוח. בשיירה זו היתה גם אחותי שברחה עם שתי בנותיה: האחת בת 16 והשניה כבת 10. כשהחלו לירות באנשים ולהפילם לבור, הגנה בגופה על ילדתה. בגבור היריות נפלה האם עם בתה יחד לבור. הגרמנים הוסיפו לירות והאנשים נפלו זה אחר זה. אך הילדה לא נפגעה מהיריות ונשארה שוכבת מתחת לגוית אמה המתה, כתום היריות פיזרו הגרמנים על ההורים שכבת עפר, אך השאירו את הבור פתוח למחצה, כדי להוסיף למלאה למחרת בבוקר בקרבנות חדשים. בלילה, כשכולם הלכו להם, זחלה הילדה מבין המתים ובחשאי פרצה למרחב. היא היתה ערומה כולה, חיפשה ומצאה בין הסמרטוטים חולצה קרועה של ילדה קטנה, התעטפה בה, החלה לרוץ, בלי לדעת לאן. מרוב עייפות כרעה ונפלה באמצע השדה. כעבור שעה קלה שמעה צעדים מתקרבים; איכר ששב מהעבודה ניגש אליה ושאל ממנה פרטים. סיפרה לו הילדה בבכי, את אשר עבר עליה. ריחם עליה האכר ולקחה אליו הביתה. בבואם סיפרה גם לאשת האיכר את כל אשר עוללו לה; נכמרו רחמי האיכרה והמשפחה אימצה אותה כבת ביתם, כי לא היו להם ילדים. כעבור זמן שלחו אותה גם ללמוד בבית הספר העירוני לקיוב, כך שהתה שם הילדה עד קיץ 1944. בבוא הנצחון על חיילות היטלר החלו הפליטים להתרכז בקיוב, במגמה להגיע למקום הולדתם. הילדה החלה להתגעגע ורצתה לשוב לזווהיל ולחפש את קרוביה, אם נשארו בחיים. היא ביקשה מהאיכרים שירשו לה לצאת. האיכר הבין מיד לרגשותיה והסכים למלא את רצונה. אולם האיכרה סירבה להוציאה מרשותה ודיברה על לבה שתישאר בביתם, כי הרי מזמן אימצה אותה לבת ואין כל

צורך לחפש שוב את הוריה הקודמים. לאחר הפצרות רבות היא הצטרפה בכל זאת לדעת בעלה, אך התנתה שהילדה, תבטיח לה שתשוב אחרי כן „הביתה" אליהם. הילדה יצאה והגיעה רצוצה ומדוכאה לזוהיל, אך לא מצא בה יהודים כלל. כשהחלה לשאול על קרוביה צחקו לה הגויים והתגרו בה. לבסוף עלה בידה לקבל את כתובת דודה האילם, אחי אביה יצחק — בנו של חייקל קיליקיובסקי־הכובען. לאחר הטבח הצליח יצחק להימלט ליערות הסביבה והצטרף לפלוגת הפרטיזאנים המעורבת שפעלה בסביבת זוהיל, ופעל הרבה בפיצוץ רכבות, שעברו את העיר, וכן בפיצוץ גשרים לשם שיבוש דרכי התחבורה של הצבא ההיטלראי. בסוף המלחמה קיבל הרבה מדליות מהמטה הראשי של הצבא האדום על הצטיינותו. הפרטיזאן הזה גר ברחוב הז׳יטומירי. הדוד החל לשכנעה שתישאר בזוהיל, ותיפגש עם האחיות (המספרת כבר היתה אז בזוהיל, ועוד אחות אחת היתה כבר בקיוב). הילדה הסכימה, אולם עמדה על חובתה לקיים את הבטחתה של האיכרה שהצילה אותה. הם נסעו אחרי כן ביחד לבית האיכר וסיפרו להם שמצאו אח ואחיות. אף הפצירו באיכרה שירשו לה להישאר אצל בני משפחתה בזוהיל. משפחת האיכר נאלצה לקיים את רצונה, וגם ציידה אותה עם צאתה בכמה שקים של תבואה וירקות. היא הצטרפה אז למשפחתה ונשארה בזוהיל.

בשובנו לזוהיל בראשית 1944 נמצאו בזוהיל רק משפחות אחדות שחזרו מגלותן. בראשונה חזרו 3 משפחות: לייבל בלנרוב (ממשפחת החייט י. הרשנהורן), אוירבוך וריזנשטין. לא היה להם מקום לגור, כי הגויים תפסו את כל הבנינים שנשארו שלמים ולא רצו לצאת מהם. היהודים שחזרו נפגשו במשטמה גלויה מצד התושבים הגויים, שהתעמרו בהם ובזו להם. הגויים „תמהו" בגלוי על שנשארו בכל זאת כמה יהודים חיים בעולם. השלטונות לא התבססו עדיין במקום ולא רצו להתגרות בתושבים הקיימים והתעלמו בראשונה מתביעות היהודים. אולם במשך 1944 נתקבצו החוזרים ומספרם הגיע לכמה מאות משפחות, ואז ניתנה להם אפשרות להשיג מעט עבודה שניתנה להם במשרדי השלטון, כעובדים בבתי המלאכה והחרושת.

כשבאנו לזוהיל היו בעיר ארבעה בנינים של בתי כנסת. בנין ביהכ״נ הגדול, ובו היה בית מלאכה, בית התפילה שליד הגשר ברחוב הז׳יטומירי, בית התפלה ברחוב הקוריצי, ובית התפילה הצ׳רנובולי, שהפך למועדון של הקוסמומול היהודי. כל יתר בתי התפילה וכן הרחובות המרכזיים של העיר, הסבורי, השווקים, רחוב בית הכנסת (שול גאס) נהרסו לגמרי. נשארו כמה בנינים גדולים וביניהם הבתים של שמואל דוד מרמר, שטנדל, בן ציון הופמן, הגן העירוני והבית ממולו — של המשטרה, וכן חלק מהצד הימיני של הרחוב גוטינסקי, החל מבית פייגנהולץ, לעבר המורד לסלוץ.

את ספרי התורה, שנמצאו לאחר החורבן, החביאו במסתרים, ומאחר שלא איפשרו ליהודים הקשישים להתפלל, הם התלקטו, בהיחבא, בשבתות ובחגים בכמה בתים להתפלל לפני צאתם לעבודה. בלי לגלות לאחרים את מקום התכנסותם.

כשהחליטה משפחתנו להימלט מרוסיה ולעבור את הגבול כדי להגיע לארץ ישראל, נמנענו מגלות את סודנו גם לידידים ומכרים. אבינו הזקן ר׳ זיידיל האיץ בנו להחיש את הנסיעה. יתר בני המשפחה שהתלקטה ממקומות גלותם סירבו, מתוך פחד, להמשיך שוב בחיי נדודים. לפני צאתנו נפגש בעלי עם קצין גבוה של הנ.ק.וו.ד. (יהודי). זה התנכר לו בתחילה ופתח בצעקות עליו: שמעתי שאתה רוצה לעזבנו, למה ולאן, על מה הנך מתאונן אצלנו, מה רע לך? — אולם מיד לאחר מכן הרפה מצעקותיו ופנה אליו חרישית: אני יודע ידידי היקר את מאוייך הכמוסים. רוצה אתה להגיע למולדתנו האמיתית,

לפלשתינה עלה וצלח! מהר לנסוע וקיים לך שם משפחה יהודית אמיתית עם בנים גאים במולדתם, ולוואי שאוכל גם אני להגיע לשם כעבור כמה שנים ולהיפגש אתך. אח"כ הושיט לו את היד לשלום, והתחמק מהר ונעלם. הפניה הפתאומית הזאת הפתיעה אותו והוא התחיל להחיש מיד את צאתו מרוסיה לארץ ישראל.

אריה בלובשטיין

השמדת יהודי ברנובקה

כשבאו הנאצים לבראנובקה כלאו את היהודים בגיטו מיוחד, בכמה בתים קטנים, ואסרו על „הגויים" שמסביבם, באיום מוות, לקיים כל מגע עם היהודים. בכל יום הופיעו גזירות חדשות. נאסר עליהם להתפלל וללמוד. בכל יום חטפו האנשים למאות, העבידום עבודות פרך אגב התעללות זידונית. הביזה והשוד נעשו בכל יום. ביום אחד כינסו הרוצחים חלק מהגברים לבקתה מלאה שברי זכוכית וע"י מכות ויריות הכריחום לרקוד יחפים על שברי הזכוכית. אחרי זה גרשום החוצה כשהם יחפים ושותתים דם. כך הובילום בפיקוח משמרת מזויינת, והכריחום בצליפות פרגולים לזחול למקום בו נקברו חיים. לאחר כל שחיטה כזאת ניסו להבטיח, כי את הנותרים ישאירו כבר בחיים אם יצייתו לפקודותיהם. ריבוי הפקודות והאיסורים, זוועות היריות וההתעללויות בכל יום ובכל שעה, הפכו את כולם לצללי אדם ושללו מהם כל רצון להתקומם. לפיכך מלאו האומללים את פקודת מרצחיהם ושכבו בשורה כשפניהם למטה, וכך הומתו. עוד לא גוועו אלה ופקודה חדשה ניתנה לנשארים לזחול ולשכב בשורות חדשות.

כך הושמד החלק הגדול ביותר של תושבי העיירה. נשארו רק שרידים בודדים שהספיקו לעבור עם הכוח הסוביטי והתפזרו במרחבי רוסיה, בלי שהשאירו כל שריד בעיירה. רבים מהניצולים הללו נפלו אחרי כן בפרעות שהשתוללו ברוסיה עצמה בזמן הכיבוש הנאצי, — ובעיירה נשארו רק בתים שוממים אחדים שבהם דממה של בית קברות עזוב.

טבח נאצי בחבל זוזהיל: קטע מה„פארווערטס" מ־10 למאי 1944

זיאמה אוסטרובסקי קצין יהודי מהצבא האדום, מתאר, איך השמידו הנאצים את כל היהודים בברנובקה וליובר וקברו חיים ילדים וטף. נהר הסלוץ' האדים במשך שבועיים מדם הטבוחים.

מוסקבה 9 למאי:

לא נשאר אף שריד יהודי אחד מהעיירות ברנובקה וליובר — אשר הכילו לפני בוא הנאצים אוכלוסיה יהודית צפופה — מוסר הקצין ז. אוסטרובסקי. בשובו מהחזית לאחר שביקר בעיירות האלה ושוחח עם השכנים הגויים, שנוכחו בזמן הטבח.

הטבח הראשון בבראנובקה התחיל ב־9 ליולי 1941, כאשר פלוגות הסער הנאציות גרשו כמה מאות יהודים מחוץ לעיר והרגום ביריות. בין קרבנות היום הזה היה הישיש מילצין — קופאי של הלואה וחסכון, הישיש גורפינקל ומשה ריבלוב, והרבה פועלים מבית החרושת לכלי פרפור הסמוך. תושבי העיירה מסרו לי, כי במשך שבועים לאחר הזוועה היו מי הנחל הסמוך סלוץ' אדומים מדם הטבוחים.

כעבור שבועיים היה הטבח השני. הקרבנות האומללים הועמסו על עגלות זבל והובלו

אל מחוץ לעיירה. עדי ראיה מספרים כי חיילי פלוגת הסער דקרו בכידוניהם בישישה שרה צימשנסקיה, הרימו אותה בכידון ורוצצו אותה חיים בגלגלי העגלה.

ב־19 לאוגוסט 1941 הוציאו הנאצים יותר מ־200 יהודים כ־7 קילומטרים מחוץ לעיירה, על המגרש הרחוק כ־150 מטרים משמאל לכביש המוביל לבאראנובקה. האומללים הוצבו בשורות ופקדו עליהם לחפור בעצמם את בור קבורתם. בהיגמר מעשי החפירה, החלו הנאצים לירות בהם ולהשליכם הבורה וחלק רב מהם נקברו חיים. לאחר הטבח החלו לעבור מבית לבית וחיפשו בהקפדה אם נשאר מי שהתחמק והסתתר בין איכרי הסביבה.

ב־6 לינואר 1942 חטפו הנאצים 594 יהודים והובילום אל מחוץ לעיירה, ליד הכביש המוביל לזוויהיל. בתחילה פשטו מהילדים הקטנים והטף את כל בגדיהם ואחר השליכום ערומים בעגלות והוציאום לערבה שמחוץ לעיירה בקור הצורב של ינואר. אחרי כן פשטו מכל היהודים את הבגדים והתעללו בהם. סידרום קבוצות קבוצות, ירו בהם והשליכום הבורה. פועל אחד מבית החרושת קאוואלצ׳וק סיפר לקצין אוסטרובסקי, שהרבה ילדים הושלכו חיים לבור הקברות והושמדו יחד עם הוריהם.

משה גינדלמן

(דיאדיא מישה)

התקפה על חיל המצב הגרמני

(ההתנקשות ליד אלכסנדרובקה)

השלג כבר הפשיר, רק מבין השיחים, שאליהם טרם הגיעו קרני שמש — האביב, האפירו פיתות שלג. הפרטיזנים החליפו בגדי החורף בבגדי הקיץ, שוב אינם יושבים, כדרכם בחורף, ליד המדורה, אלא מהלכים במחנה או שוכבים אפרקדן על הגבעות, נהנים מחום השמש ומגלגלים שיחה. האוקראינים מדברים על עבודת השדה, על משפחותיהם שנשארו במרחקים מעבר לחזית, על נשותיהם המתקשות בודאי במלאכת הזריעה, ובקולם ובדברם — געגועים לבית ולמשפחה.

לידי ישבו כמה פרטיזנים יהודים. בוריס גולדפארב — שרוע אפרקדן ועיניו הגדולות והנבונות נשואות בתכלת הרקיע. מוטילי מברז׳ניצה מפליג, כרגיל, בוויכוח נלהב עם סאשא האודיסאי: היתנו עמי העולם לאחר המלחמה את פלשתינה ליהודים הנשארים בחיים, אם לא? סאשא האודיסאי בחור פלגמטי במקצת שגופו גוף אתלט, דעתו היתה כי שרידי היהודים יוכלו לחיות לבטח בארצותיהם. אך מוטילי לא הסכים לדעה זו והכריז בהתלהבות, כי עם ללא ארץ וללא מדינה אינו עם. בכל ויכוח היה מבֵּיע את צערו, על שלא נסע לפני המלחמה עם הקבוצה שלו לפלשתינה. עד היום אינו יכול לסלוח להוריו, אשר מנעוהו מלקיים את משא נפשו. עכשיו קבורים הם כולם בקרב הרבים בגיטאות זוויהיל, סרנה, וביערות, אך דעתו של מוטילי זחה עליו, כי הוא נמנה על הפרטיזנים ונוקם בכל הזדמנות את נקמת אחיו בגרמנים. כן, עדיין משעשעת את נפשו התקוה, שיזכה להגיע לארץ־ישראל.

ממעל נשמעה צווחת אווזי הבר, סיעות סיעות הן עפות מהארצות החמות. ויכוח הפרטיזנים נפסק לרגע והכול ניפנו בלבם לעופות, השטים במרומים מעל היער, בני עוקב אחר מעופם.

הם יגיעו במהרה לחוף ויעלו לקיניהם. להם יש בית, אמר לעצמו ונאנח מעמקי לבו. הכל החרישו.

מנחם פינק ישב בריחוק מה על הקרקע והדיח צלחת אלומיניום. המגעיל אתה כלים לפסח? שאל בוריס בבת צחוק, ומצה כבר יש לך?

בינתיים ניגש אלינו זיידל גרין, לכתפו היה תלוי תת מקלע, בידו פרוסת לחם, והוא נוגס ממנה בהנאה. זה עתה חזר מפלוגת פרטיזנים, לשם הלך בשליחות קשר.

„הדוד מישא", פנה אל זיידל: אספר לך חדשות מעניינות, אל פלוגת ה„סיטובצים" הגיעו שני פולנים מקראקוב, שגוייסו על ידי הגרמנים לעבודה בבית החרושת לטראקטורים בחרקוב. בדרך לחרקוב ברחו היערה. הם סיפרו, כי לפני עשרה ימים היו בוורשה ובה התחוללו קרבות עקשניים בגיטו. הנוער התארגן ונלחם בעוז, הגרמנים משתמשים בכל סוגי נשק, הגיטו עולה באש מכל עבריו. אירגוני המחתרת הפולניים מסייעים בידי לוחמי הגיטו. בכדורי היהודים הלוחמים כבר נפלו גרמנים רבים, גם אוקראינים וליטאים. היהודים יודעים כי אין תקוה למאבקם. ואף על פי כן הם ממשיכים להיאבק.

הפרטיזנים האזינו לסיפורו של זיידל גרין בנשימה עצורה.

— קמה לתחיה רוח המכבים — העיר בוריס גולדפארב — לא על הנצחון נאבקים, אלא על כבוד העם.

— חבל שווארשה רחוקה כל כך, היינו יכולים להחיש להם עזרה; הרי נשק לנו למכביר — אמר בני.

— בעת ההיא היה לנו מלאי גדול של נשק אשר שימנו אותו והסתרנוהו באדמה.

— לדאבוננו אין אנו יכולים לסייע להם במישרים — הודעתי — אך עלינו לפתוח בפעולה נועזה, שירגישוה הגרמנים בבשרם, זו תהיה הבעת סולידאריות עם לוחמינו בגיטו ווארשה וגם נקמת דם הנופלים במלחמה זו, מלחמת המעטים נגד הרבים.

כך החלטנו להתקיף את חיל המצב הגרמני באלכסנדרובקה. חיל המצב הזה כלל 200 גרמנים מזויינים כהלכה, שחנו במרכז הכפר. בתי מגוריהם היו מוקפים חומה עבה — שתי שכבות של קורות עבות ושכבות אדמה ביניהם. בארבעת קצות הכפר התנשאו מגדלי עץ קטנים, ועליהם ניצבו יומם ולילה זקיפים חמושים במכונות יריה כבדות, מוכנים ומזומנים לזרות אש על סביבותיהם.

למבצר ארעי זה היה שער ולידו משמר גרמני ואתם כלבי צייד. מן הנמנע היה להגיע אל חיל המצב בנשק יד בלבד, אף על פי כן החלטנו לפתוח בהתקפה ב־30 לאפריל.

בחמש אחרי הצהרים יצאנו, קבוצה בת 70 פרטיזאנים מצויידים במכונות יריה, שני תותחים ורימונים. התקנו לנו הסוואת שיחים יפה; הדבר לא עורר כל חשד, שכן הכפר כולו מוקף שרשרת ארנים ירוקה.

בדרך עברה עגלת איכרים רתומה לסוסה צנומה וטעונה שקים. העגלה נסעה לעבר אלכסנדרובקה. על השקים שכב, משים עצמו ישן, הפרטיזאן משה מילר, שהיה מכונה „פופוב", בשל זקנו הארוך ששיוה לו דמות „פופ" (כומר) אוקראיני. הסוס משך לאטו את העגלה, שהתקרבה אל מחנה חיל המצב. פופוב היה אוקראיני לכל דבר; ידע אוקראינית על בוריה ובקי היה בכל מנהגי האוקראינים. בסמוך לכפר החביא כובעו תחת השקים, כרך המושכות בכף ידו והשתטח כדרך איכר מבוסם שחטפתו שינה. בינתיים התקרבה העגלה כדי מטרים אחדים משער הצבא. פופוב משים עצמו שוטה, הורה על ראשו המגולה, צעק אוקראינית „את כובעי איבדתי"

וירד מן העגלה, אחר כך החל לסדר את השקים. מן השק העליון הוציא פתיל ירוק ובקצהו האחרון — ברזל. בקצהו השני היה דטונאטור (פצץ) מהודק למוקש שהיה טמון בתחתית העגלה. על גבי המוקש מוטל היה שק מלא חומר נפץ. פופוב השים עצמו בודק את הגלגל הקדמי, ובין רגע הידק את הוו אל חישוק הגלגל, בשלווה הניח את המושכות על גבו של הסוס ופנה לחזור בדרך שבה בא כשהוא גוחן לארץ כמחפש את כובעו. כשהתרחק כדי מטרים, עדיין שמעו את קולו של הגרמני המצעק. פופוב התרחק בלי להפוך פניו.

ההתפוצצות עשויה היתה להתחולל כשיזוז הגלגל, שאליו מהודק הקרס. עם תנועת הגלגל יתמתח הפתיל ויעקור את חוט הברזל הנעוץ בניצרת המוקש.

כמה דקות לאחר שחזר פופוב שמענו קול התפוצצות איומה. הצופה שלנו שישב בראש אורן גבוה, הודיע כי מעמדת הצבא המוצב מתאבכות תמרות עשן ולהבת אש גדולה. אחר כך הגיע לאזנינו, בזה אחר זה, הדי התפוצצות מחסני הנשק אשר בבניני חיל המצב הגרמני, ואחרי כן מטחי רובים ממושכים.

חילקתי את הפרטיזנים לשתי קבוצות, בראש האחת בני, ואני בראש השניה. בני נצטווה להיכנס לכפר מצדו השני ולנתק את חוטי הטלפון והטלגרף.

שתי החבורות יצאו לדרכם והגיחו אל חיל המצב בבת אחת. ההתקפה היתה בלתי צפויה כל כך, שהגרמנים אשר היו טרודים בכיבוי האש, לא הספיקו לאחוז בנשק. תחילה ירינו בזהירות רבה, כדי שלא לפגוע באוקראינים שנשאו דליי מים לכיבוי הדליקה. לאחר היריות הראשונות השליכו האוקראינים את דלייהם והתפזרו.

החילונו בחיסול חיל המצב. לונקה — הוא שם בני בפי הפרטיזאנים — פרץ בראש חבורתו דרך השער שנעקר בפצצה. הגרמנים נסו מפניהם בבהלה ונפלו במנוסתם. לא יצאו דקות מועטות עד שכל החצר כולה היתה מכוסה היטלראים הרוגים ופצועים. אחדים מהם, שפחדו ליפול בידי הפרטיזאנים היהודיים, קפצו לתוך הלהבות. כל הבנינים בערו, חוץ ממועדון הקצינים ואולם הקריאה שבקצה השני של החצר. הגרמנים הניצולים התבצרו בתוכם וירו עלינו מן החלונות.

בעוד לונקה רודף אחרי הגרמנים הבורחים, התקפנו אני וחבורתי את המועדון אך נאלצנו לסגת קצת לאחורנו מפני ברד הכדורים. ניסיתי להשתער שנית על הבית אך גם הפעם לא הצלחתי. בהתקפה השניה נפצעו שלושה מחברי.

נסוגונו לאחרי החצר, שבה עמדו שתי מכוניות משא. הסתתרנו מאחוריהם ועו כנו התיעצות קצרה. מרוחקים היינו מן המועדון מרחק 20 מטר.

— ארוץ לשם ואטיל כמה רימונים לתוך החלונות, אמר סאשא.

בו ברגע נשפך עלינו מטר יריות וסאשא נפל ארצה כקורת עץ; אחר כך התפוצצו רימונים בזה אחר זה. צעקות הגרמנים פילחו את האויר. קפצתי לעבר הבית ונמצאנו בין הגרמנים הרועדים מפחד. עד עתה לא ראיתי בשום פעולה את חברי הפרטיזאנים נלהבים כל כך; כזאבים השתערו על הגרמנים בצעקות: נקמה! נקמה! נקמה! החרבנו את המועדון ואחרי כן העלינו באש את כל הספרים וכתבי העת. כעבור דקות מספר עמד הבית כולו בלהבות. בצאתנו מן המועדון ראינו כי בני וכמה פרטיזאנים טוענים שקי סוכר וקמח על גבי עגלה גרמנית גדולה, שרתמו אליה שני סוסים בלגיים.

לקחנו את שני חברינו ההרוגים ואת חמשת הפצועים קלים, ביניהם גם סאשא שנפצע בשתי רגליו וחזרנו ליער. עברנו בכפר ולקחנו עמנו את זקן הכפר שנודע בהתרפסותו לגרמנים. בידי אשתו הנחנו מכתב למפקד חיל המצב, הברון פון אלמאן,

אשר מיד לאחר שהתפוצץ המוקש ברח אל בני לויתו לאובריץ להודיע לגנרל הדיביזיה על ההתנקשות. במכתב היה כתוב לאמר: ברון פון האלמאן, את העם כולו לא ישמיד היטלר. ואילו אני את חל המצב של אלכסנדרובקה השמדתי". חתמתי: מפקד קבוצת הפרטיזאנים היהודית: היהודי „דיאדיא מישא" (הדוד מישא).

(ספר „מלחמת הגיטאות" הוצאת בית לוחמי הגיטאות, הקיבוץ המאוחד)

מנדל מן

זוויהיל

לא איש והלין אנכי. לווהלין נקלעתי כפליט. זה היה בשנת 1940. הנוף, היהודי הווהליני, האידיש החיננית והעסיסית, כל אלה כבשו אותי.

רצה הגורל, כי אראה בחורבנה של היהדות הווהלינית. והייתי עד למתרחש בה לפניו ולאחריו. הרושם העמוק וכן השפעתם הרבה של שנות השואה עלי לא ישוערו. כמה שלא אתאמץ להבליט את ה„פולניות" שבי, את מוצאי הפלונסקאי, לא ארכוש את האמון הדרוש. בעיני מבקרי לווהליני אחשב. הם מבחינים באידיש שלי את הטעם הווהליני, וכך הייתי לאיש ווהלין. אימצתי לעצמי „מולדת" שניה, חרבה והרוסה.

כאמור, שאפתי לקרבי את ריחה של ווהלין בשנת 1940. לא בדרכי כל הפליטים מפולין הגעתי לווהלין, הגעתי לשם בדרך ז'יטומיר וזוויהיל בקו הרכבת מסרנה בואך עירה רובנה. ומעשה שהיה כך היה. נסעתי מבילוסטוק להומל. אחרי שהותי כשנה בהומל ביקרתי בקיוב. בקיוב אמרתי להגיע לרובנה. מובן, כי כאי־ליגלי סיכנתי את עצמי במסע זה. אולם זוהי פרשה בפני עצמה, עליה יכתב בהזדמנות אחרת. בז'יטומיר ובזוויהיל לא התעכבתי, רק מבט שטחי העפתי על הערים ההן וכיומיים שהיתי ליד תחנת הגבול אוליבסק. העיירות היהודיות, אם כי נדלדלו ונתרוששו, הנוער היהודי, הנוער הבריא, עוטה אבל בימים המסוערים ההם לקח את לבי וחרת בנשמתי רושם בל ימחה.

בפרוץ מלחמת היטלר והסוביטים שהיתי בסרנה. אחר כך עשיתי את דרכי ברגל לרובנה. מרובנה הלכתי לטוצ'ין, שם נמצאה משפחתי. בימי המלחמה הראשונים היתה ווהלין דומה לנחיל דבורים עזוב ומופקר. בני אוקראינה המכורבלים, מטומטמי הפנים, כבויי עינים וקהי המבט פשטו את צורתם בין לילה ולבשו צורה אחרת מבלי להכירם. ניצוצות נתזו מעיניהם והיו לאש יוקדת. ניכרת היתה בפניהם המתוחים הכוננות לרצח.

נוסו יהודים נוסו לכל הרוחות ומלטו את נפשותיכם. כה נשאתי קולי ואקרא ליהודים — רחקו עצמכם משכניכם ומהגרמנים.

משאת נפשם וחלומם של יהודי רובנה, קוסטופול, טוצ'ין, לודויפול היתה: זוויהיל! רובנה היתה נתונה להפצצה. שמנו פנינו לעיר הספר, העיר אשר זה עשרים שנה ומעלה היתה מנותקת מהישוב. לרגל מעמדה האיסטרטגי, עקב הימצאה על הגבול, לא ניתנה לה האפשרות של גידול והרחבה. להיפך מענינם של השלטונות היה לעכב את התפתחותה ולהפחית את אוכלוסיתה. היו מוציאים את התושבים מהעיר ומעבירים אותם למרחקים. תוך הנחה כי כל מה שיקטן ישובה כן יגדל ערכה הבטחוני והאיסטרטגי עם בואנו העירה נתקלנו במבטים קרים וחשדניים. ראינו לעינינו עיר בחציה מרוקנה מתושביה, אף אחד לא נותן לעבור את סף ביתו. הוכרחנו לשוטט כל היום ברחובות

ורק כשהחשיך מצאנו מקלט בבית של משפחה יהודית. קבלה את פנינו אשה צעירה בשנות השלושים, אם לכמה ילדים. האשה הטובה שמחה בנו ועשתה בשבילנו כפי יכלתה. כיומים שהיתי שם. בית יהודי... עינים מלבבות שופעות חום. מבט אל מבט מביע אומר... אנחות פורצות ועולה אי פה אי שם... חששות לצפוי חודרות גם לקרבנו ומעוררות בנו חרדה לבאות.

אין להכיר בכל שנוי ברחובות שנשארו על תילם. אותם הבתים, אותם בתי העץ אשר מאז ומקדם. אולם הנוער נעלם מהרחובות — אין לראותו, כמו ברובנה ומרבית ערים אחרות. כה נראתה לעיני זוהיל ב־1941 בחדשי יוני ויולי.

שונה לגמרי היתה זוהיל של שנת 1944. אין יהודים — אין.

רחובות שלמים עלו באש ונעלמו. מבין החורבות ומבין חלקי העיר שנשארו עומדים על תילם נראים אוקראינים יוצאים במלבושי פאר. אני מכיר עליהם לבוש יהודי. צבא רוסי רב. היהודים מעטים — אינם נראים. אין רצון ליהודי לגלות את פניו.

הזה אומר, כי היהודי אחוז פחד באשר הוא יהודי. לחש עובר מפה לאוזן על מעשי רצח המבוצעים ע״י כנופיות בעיר, מאחורי העיר, בדרכים ובקרונות הרכבת.

ליד תחנת הרכבת נגש אלי מאן דהוא ולוחש לי ברוסית: אל תרבה לשוטט כאן. אין מראה פניך יפה לטיול בזוהיל, שמע לעצתי! אני מביט בפני האלמוני ומחריש וכי מה היה לי לאמור לו?

במספרה צבאית יושבים ומחכים בתור. לידי קפיטן רוסי. ספר זריז, ספק פולני ספק אוקראיני, מחליק בתערו, משוחח עם הקפיטן ומסביר לו למה רצחו הגרמנים את היהודים, — הגרמנים להוטים היו אחרי ביצים ואפרוחים. היהודים שלנו גם הם זללו אפרוחים וביצים. חששו הגרמנים פן יחסרו להם ביצים ואפרוחים, השמידו את זוללי הביצים והאפרוחים.

בקפיצה אחת ירדתי מעל הכסא ואמרתי לתקוע בפרצופו של הספר.

נאצי שכמותך! סוכן גרמני נבזה! האתה תזרע שנאה גזעית? גם אתה דם שפכת.

הקפיטן מחריש. גם הוא מנוחתו הופרעה. זה היה מורגש בתנועותיו העצבניות בתוך הכורסה שישב עליה. הוא פנה אלי:

חייל לאיזו פלוגה אתה שייך? הראה לי את תעודת התנועה שלך המתירה לך להסתובב ברחובות.

מכאן, כי הוא לא הבחין בסרטים שלי ולא הכיר את הדרגה הצבאית שלי כי האלונטית שהספר עטפני בה כיסתה עליה.

הורדתי את האלונטית מעלי ואמרתי:

— קפיטן אני לא אסבול נאציזם בתוך זוהיל המשוחררת. יהודי אנוכי וגם קצין בצבא. לא לך אני חייב למסור דין וחשבון. קום ונלך למטה ושם אשמיעך את דברי.

— תן לעבוד! למה תפריע לספר בעבודתו? החרו־החזיקו אחריו חיילי הצבא הסוביטי. הרגשתי בבדידותי. יצאתי מהמספרה בחרי אף.

אחר כך נזדמן לי יהודי וסיפורי החורבן שלו היו סיפורים קורעי לב. לנוס לנוס מכאן — אך כיצד והיכן?

עוד באותו הלילה יצאתי לדרכי. וכאשר הימים ההם עולים בזכרוני עומדים לנגד עיני פני היהודי ההוא.

היכן הוא כיום, מי הוא והיכן הוא?

והשאלה — ללא תשובה.

(מאידיש: ע. א.)

ע. אורי

מפי הפרטיזן שמחה גילדנמן

שמחה ומשה גילדנמן

ב־28 ליוני 1941 הגיעו גייסות הגרמנים לקוריץ ולמחרתו ב־29 ליוני לזוהיל, ב־30 ליוני התגברו על התעלות בביצורי „קו־סטאלין", כפי שנקראו המבצרים שנבנו ע"י הצבא האדום מעבר לנהר סלוץ' לאחר סיפוח העיר לשלטונם של הסובייטים. בשטח השלטון הפולני הקודם מעבר לספר שהיה ליד זוהיל לא מיהרו בהשמדת היהודים ולא שללו מהם את כל זכויותיהם הקודמות ולא הטילו עליהם לשאת תו קלון יהודי, בתחילה סרט לבן ומגן דוד כחול וכעבור כמה חדשים כתם צהוב על החזה והגב. מהצד הסובייטי עמדו גייסות סוביטים וירו בכל מי שניסה לחמוק לעבר התחום הסוביטי. ליהודי זוהיל והסביבה הרשו לברוח לתוך השטח־הרוסי. אולם כבר ביום הראשון להתקפתם הפציצו את תחנת הרכבת והשמידו את ציוד התעבורה, ואביזריהם. רוב הפליטים שערקו בעגלות או רגלי דרך העיירות הסמוכות לעבר זיטומיר הוקפו מאחורי זיטומיר או ליד קיוב. חלק מהם הושמד במקום וחלק ניכר מהם הוגלה לזוהיל ושם השמידום חיים. העיר וסביבתה התרוקנה כבר אז מכל יהודיה.

בסתיו 1941, כשעבדתי יחד עם אבא ביערות פוסטשיב פגשתי ביערות במשך כל הזמן יהודי אחד מתושבי יארון, הוא היה חבר בקולחוז כללי ועסק לפי דבריו, מילדותו בחקלאות. באותו הזמן נפגשתי גם עם עריקים חיילים רוסיים שערקו מהשבי בגרמניה והסתובבו ביערות והתקרבו לפלוגות הפרטיזניים ומצאו אצלם מחסה. באמצעותם, הספקתי להתקשר עם כמה חוגים פרטיזניים והושטתי להם במחתרת, בצותא עם עוד מספר חברים צעירים שהשפעתי עליהם, סיוע חלקי בבגדים ונעלים שחסרו להם.

הורי לא ידעו אז על פעולתי זו ורק לאחר השמד הגדול הראשון, שקרה בערב שבועות תש"ב (1942), שבו נחטפו ונהרגו לעינינו אמא והאחות הצעירה בת 13, גליתי את הסוד לאבא והתאמצתי לשכנעו שיתחמק ביחד אתנו מהעיירה ולעבור לפרטיזנים ביערות הסביבה.

אולם אבא לא יכול היה עוד אז לנתק את הקשרים שריתקו אותו לבני העיירה בעת צרה זו וטרם ההין להחליט על מעבר זה. הוא התחיל רק אז לנהל תעמולה בין יהודי העיירה לאסוף כספים לקניית ציוד לשם התגוננות נגד המשמידים. יהודי העיירה שנמלטו מהאקציה הראשונה התריסו נגדו בחשבם כי לא צפוי להם עוד בעתיד הקרוב השמדה נוספת וגם פחדו שתעמולה זו עלולה לגרות את האויב ולהחיש את הכליה. זכורני שבאסיפה גדולה אחת שבה אספו כספים למתן הקונטרובוציה שהוטלה על הציבור היהודי, קרא אבא להפריש חלק מהכסף הנצבר — לשם קנית ציוד נשקי חשאי שאפשר היה אז לרכוש עוד ע"י הפולנים ולהמציאם לפרטיזנים הנמצאים ביערות הקרובים — גערו בו הנאספים ומיאנו לשמוע בעצתו.

אבא היסס בכ"ז לעשות את הצעד האחרון ולהצטרף לפרטיזנים — עד שהגיענו לערב סכות תש"ב ונודע לנו על כוננות הגרמנים לבצע את ההשמדה הסופית של יהודי העיירה. אז החליט אבא להצטרף סוף סוף יחד אתנו אל הפרטיזנים. התחמקנו אז, 3 אנשים מצויידים באקדח אחד טעון 6 כדורים, מתוך העיירה שהוקפה כבר ע"י גייסות הגרמנים והאוקראינים ועברנו ליער. תוך זמן קצר הצטרפו אלינו עוד כמה צעירים.

הגענו אז לחורשות בסביבות העיירה לודויפול, ולא פגשנו בסביבה אף פלוגה פרטיזנית נוספת והיינו אז הפלוגה היחידה שהחלה לפעול ביערות סביב זוהיל. נדדנו ביערות עד סביבות אמיליצינה, פודלוב, נוביה וסטרה־הוטה התקפנו לפעמים את כפרי הסביבה והצטיידנו במזון ההכרחי, רכשנו במרוצת הזמן גם נשק והחילותי לתקוף מהמארב רכבות ושיירות של הפלוגות הגרמניות. באותו הזמן פוצצנו 3 רכבות גדושות ציוד רב וגרמנים.

בזוהיל והסביבה שהתרוקנה אז מיהודיה שלטו האוקראינים ששיתפו כולם פעולה עם הגרמנים. הם תפסו את הדירות היהודיות ושדדו את כל אשר נמצא בהן. הם ביצעו בידיהם את כל פעולות השמד לפי רצון הגרמנים.

בנדודינו ביערות הגענו עד סביבת וולדניק והצלחנו להתקשר אז עם הפלוגות הכלליות של הפרטיזנים. קבלנו מהם ציוד ושיתפנו אתם פעולה. במרוצת הזמן שילבו אותנו בתוך פלוגה כללית מיוחדת — בפיקוד אבא וכינוה „פלוגת דיאדיא מישא" וביצענו בסביבה זו כמה התקפות מוצלחות שעל כמה מהן מסר כבר אבא ז"ל.

יש לציין, כי לשילוב הזה לא הגענו בקלות. נתקלנו בכמה פלוגות ביחס אנטישמי מובהק, התרחקו מאתנו ולעגו לנו בביטויים מבישים. ולא קיבלנו את הציוד הנשקי הדרוש המתאים לנו.

באירוע אחד הסתערנו על פלוגה צבאית גרמנית ורחפה עלינו סכנת השמדה. לידינו שכבו פרטיזנים רוסיים והם מיאנו לציית לפקודת ההסתערות והתחמקו ממנה. הגיע רגע מכריע, ובהרגישי את הסכנה הצפויה לנו החילותי להסתער יחידי בראש המחנה. אבא שהיה אז המפקד הראשי של הפלוגה תפס רובה והסתער על הפרטיזנים ואיים עליהם ביריות אם לא יצייתו להוראות ואילצם לקום ולהסתער. ההסתערות הצליחה והספקנו להשמיד פלוגה גרמנית שלמה, לתפוס ציוד רב ולהביא כמה שבויים. והנה לאחר הקרב הם חיבקו אותי והובילוני בשירה למפקד החבל אשר הכתיר אותי ב„אורדן הנצחון".

אחד הקצינים ניגש אח"כ אלי ושבחני באמרו, כי הוא רואה בפעם הראשונה „גיבור־יהודי" בניגוד לכל יתר היהודים הנרפים. לשמע מלל זה — לא יכולתי להבליג וסטרתי על פניו. הקצין התלונן אח"כ עלי בפני המפקד הכללי — אולם המפקד הצדיק את הגבתי ודחה את התלונה.

כשהגעתי לקוריץ, בתור קצין המבצעים בצבא האדום, מסרו לי, כי ביערות הסביבה מתחבאים כמה יהודים וחיפשתי כל האפשרויות להגיע אליהם. בינתיים נתגלו כמה מהנמלטים והתאמצו להשיג בשבילם דירות בבתיהם הקודמים שבהם גרו עתה אוקראינים והם מיאנו לפנותם. פניתי למפקד המקום, קצין רוסי שהשתתף אתי בקרבות עזים והתידד אתי והוריתי לו על כמה מהם ששימשו קצינים במשטרה של הלבנים ורצחו יהודים במו ידיהם ושדדו את כל אשר היה להם והוא המפקד — הידיד היתמם לפני ושאל: הגד נא לי במטותא, מה הם עשו נגד המשטר הסוביטי, בעד איזו אשמה מוטל עלי לכלאם? — מניתי שוב לפניו את כל מעלליהם נגד שכניהם היהודים ועל השתתפותם

בפעולה עם הגרמנים והוא חוזר שוב בתמימות מעושה, על שאלתו הערמומית, תפסתי את כל הזדון שבשאלותיו ויצאתי ממנו באכזבה מרה ובשאט נפש.

יחס זה עורר שוב את רוח הפורעים שהסתתרו בתחילה במחבואים מתוך פחד מהעונש הצפוי להם והם החלו שוב להשתולל ביהודים שהחלו להתגלות וקראו להם „נידובידקו" — חבל שלא הספקנו להשמידם כליל. כך נפגשו עשרות היהודים שנמלטו מהשמד — ע"י השלטון והצבא הסוביטי שאליהם ציפו מתוך כליון נפש.

והנה עוד אירוע: בסיורי בעיירת מכורתי קוריץ ענוד מדי צבא האדום, נפגשתי עם אוקראיני אחד שהיה מידידי ביתנו ולמד אתי בביה"ס ושבמו ידיו רצח בפנינו את אמי ואחותי. הוא היה לבוש בגדי ביתנו ופניו צהלים. ניגשתי אליו ברעדה „קראתיו בשמו וגוללתי לפניו את כל פרשת ידידותו עם בני משפחתי, חברותו אתי בבית הספר ורצחו בפני את אמי ואחותי — והוא מיתמם ומגמגם בחרדה שאינו מכירני. הוריתי לו שוב על בגדיו שעליו ששדדום מביתנו — והוא טוען בשלו כי אינו מכיר אותי — לא יכולתי יותר להבליג ואחוז כולי חרדה תפסתי את האקדח שהיה אצלי ויריתיו במקום.

בינתיים התקבצו מסביב המון גויים והחלו לחרפני — אבל לא נבהלתי מפניהם, התגברתי וקראתי להם: אל תהינו לפגוע בי, הנני קצין צבא האדום ועליכם לקרוא לקציני צבא והם יאסרוני ומי שיעיז לפגוע בי אהרגהו בו במקום — הגיעו 2 קציני צבא והושטתי להם את האקדח, תעודת הצבא והאורדנים של המדים והסגרתי את עצמי אליהם.

המפקד הצבאי במקום היה רוסי מפרבר ליד מוסקבה שהתידד אתי לאחר כמה קרבות משותפים. כשמסרתי לו את תעודותי ופרטי האירוע הוא נדהם לשמע דברי וקרא בידידות: הנני מבין היטב את הנסיבות שהניעוך להתפרצותך. נדמה לי, שהייתי עלול בעצמי לפעול כמוך — אלמלי אירע לפני מקרה כזה — אבל מה לעשות עתה, איך להגיב, לאחר שביצעת את הפשע בהיותך לבוש בגדי חייל והפרת ע"י כך את המשמעת הצבאית? והנה פרצה קריאה בפיו: הנך יהודי מוזר, עצבני וגא על כבוד עמך. הנני איש מסביבת מוסקבה ובכפרי הסביבה לא נפגשתי אף פעם מקרוב עם יהודים. שמעתי רק שהיהודים הם נוכלים ואין להם כבוד עצמי, וכי הם מוגי לב המוכנים להתרפס בפני החזק מהם — והנה אני רואה בפעם הראשונה בפני יהודי גאה המהין לנקום ברוצח אמו ואחותו — פלא.

לאחר הרהור הורה לקצינים שהביאוני אליו, לאסרני לע"ע בכלא ביתי במחנה ולא להביאני כעת לתובע הצבאי. למחרת שחררו אותי לכמה ימים בחתמי על התחייבות לא לערוק מהפיקוח הצבאי ולבוא כעבור כמה ימים למפקדה המשפטית הצבאית.

בינתיים המשכתי במאמצי להציל את הנמלטים המתגלים ולסייע להם להשיג את מעונותיהם הקודמים ואחרתי להתייצב לתאריך שקבעו לי לשובי לפיקוד הצבאי. כשהביאוני אליו ראיתי לפני קצין זועף ומחמיר בפניותיו אלי ובקשני למסור לו באופן חפשי על הנסיבות שגרמו להתפרצותי החמורה ועל סיבת איחורי להתייצב לפניו.

לשמע הפרטים ותאור מצבי הנפשי, עת ראיתי לפני את רוצח אמי ואחותי — לבוש הדור בבגדים משלנו, כולו זוהר וצוהל, החויר התובע הצבאי, אחז בידי והובילני לחדר סמוך. שם הוא פרץ בבכי וקרא: הנה אחי, זהו גורלנו כיהודים. אולם, עלינו להתאושש. בל נתמוטט! לכבוש את זעמנו, למנוע התעללות־יתר בנו. לא אטיל עליך עונש, אבל לשחררך לגמרי — לא אוכל.

הוא שלח אותי לפלוגת עונשין צבאית לכמה חדשים בעד איחורי להתייצב בפני המפקדה הצבאית, ולאחר כמה שבועות שחררו אותי מפלוגה זו ושבתי לתפקידי הצבאי הקודם.

גבורי מלחמת השחרור

בַּחוּרִים יְקָרִים, אַנְשֵׁי אֵת וְעָמָל
שֶׁחָרְשׁוּ וְזָרְעוּ וְנָטְרוּ בַּדְּרָכִים.
יִתְקַדֵּשׁ פֹּה זִכְרָם הֶעָלוּם הַנִּסְתָּר
מִזֹּאת הַשָּׁעָה וּלְנִצְחֵי נְצָחִים
יְהֵא נָא צָרוּר בְּכָל עֵת וַאֲתַר
בְּתַלְמֵי מְכוֹרָה וּבְנִבְכֵי לֵב אַחִים.

ש. שלום

יעקב ריצמן

מנחם ריצמן

22.5.1948—13.5.1924

הנערים והנערות, אשר מסרו את נפשם במלחמת השחרור, היו מבני העם, אולם משימת הדור, שהוטלה עליהם, העלתה לדרגות גבורה עליונה וצירפה את נפשם בטוהר ההקרבה, ובבוא שעת המבחן ידעו לעמוד בה בלי לחסוך עצמם; הם הם שהגישו לעמם את מדינתו על „מגש הכסף", הקו המשותף בכולם — מסירות ללא גבול, אהבה עזה ואחוות רעים. בקורות חייו של מנחם יש לראות ביטוי ללבטיו של הדור כולו בתקופה זו.

הוא נולד בניסן תרפ"ה ברובנה (פולין) למשפחה אצילית, שהיתה מושרשת בעיר זוהיל הקרובה וגלתה משם בימי הפרעות של פטליורה. הוא עלה לארץ עם הוריו ב־1935. למד בבית הספר „אחד העם" בתל־אביב וגמר בו את לימודיו בשנת 1939. בבית הספר בא לראשונה במגע עם בני הארץ, וגדולים היו לבטי נפשו עד שנקלט ביניהם והתמזג עם רוחם. כאן גדל באווירה המתוחה של המאורעות ב־1935, ונתקל בראשונה בעוז רוחו של האדם הישראלי, בסבל והצער על הקרבנות שנפלו. ברשימה הקטנה שפירסם בעתון בית הספר דיבר הנער על קדושתם של חללי המאורעות והכריז, „כי דרכם מחייבת לא להירתע ולהמשיך בה עד כלות הנפש". הוא לא שיער אז בעצמו, כי כעבור שתים־עשרה שנה ייתבע גם הוא — וייענה לצו הזה במלואו.

מבית הספר העממי עבר לבית הספר התיכון „גאולה", כאן נתגלתה בו התכונה היקרה של ביקורת וקריאה שקדנית. הוא התגייס ל„הגנה" והתמסר לה בכל נימי נפשו. חבריו עומדים על כשרונותיו והוא עולה מהר בשלבי הפיקוד: מפקד כיתה, מפקד מחלקה ומפקד פלוגה ומסייר בארץ עם יחידתו לארכה ולרחבה, מכיר הריה ועמקיה, שביליה ודרכיה, הוא תר במקומות אשר לאחר שנים נלחם שם ונהג את אנשיו בקרבות מרים. עד מהרה קנה לו את הערצת פקודיו שידעו כי בעת מילוי התפקיד אין כמוהו לקפדנות, אולם לאחר מכן הריהו חבר, ידיד ורע.

את בחינות הבגרות סיים ב־1942, בעיצומה של מלחמת העולם השניה. הוא נקרא להגנת הישוב — לגדודי „משמר המולדת" בזמן שהגרמנים התקרבו לארץ, בימי מערכת אל עלמין. שנתיים שירת בגדודים האלה, שנתיים קשות, מפרכות, מתישות — והוא מילא את תפקידו בנאמנות בלתי רגילה; השנים האלו הטביעו בו את חותמם העמוק.

בגיל עשרים סיים את שירותו ועמד לפני הבעיה הקשה: מה הלאה? אך הוא לא התלבט זמן רב. כוח פנימי דחפו ללמוד ולהקנות דעת לאחרים. הוא מחליט להתמסר להוראה ונכנס לסמינר למורים בתל־אביב, ורכש לו מהרה את הערכתם ואהבתם של כל מוריו. ולאחר שנת לימודים נתבקש לצאת להוראה. ניתנה לו האפשרות ללמד בעיר, אך הוא העדיף ללכת לכפר ובחר לו מקום הוראה במושבה כנרת. כאן מתחיל פרק חדש בחייו. הוא מתאהב בתלמידיו ומשמש להם לא רק מורה ומדריך, אלא רע וידיד. הוא יוצר לו „פואמה פדגוגית" ברוחו של מאקארנקו. בהשראתו וביזמתו בוחרת חברת הילדים לעצמה מוסדות שיפוט וביצוע; הצלחתו בשיטה זו מגבירה בו את ההכרה בהכרח החידושים בשדה החינוך. שאיפתו היתה להתמסר לחינוך הנוער העזוב, וחלם על חינוך נוער הפרברים במסגרת ה„הגנה". לפיכך הלך בעצמו ללקטם אחד אחד, כדי ליצור גרעיני אירגון, כן חלם על הקמת מוסד חינוכי מיוחד לנוער העזוב, שהוא יעמוד בראשו. זו היתה אחת התכניות הרבות ששאף להגשים בחיים. הוא גם השתתף אחרי כן בהקמת נקודות יישוב חדשות וקידם בברכה כל תפקיד מסוכן, הקשור בשחרור לאומי. כדי להגשים את מאווייו אלה, החליט להרחיב את השכלתו הפדגוגית ונקלע ב־1946 לאוניבר־סיטה בירושלים, אך לא מצא כאן את סיפוקו המלא, לאחר שלא מצא בה את הלהט הנפשי אשר חיפש. הוא סלד בפני החמרנות היתרה וחיפושי „תכלית" — שכן הוא ראה את עצמו משרת רעיון בלי לחשוב חשבונות אישיים. בירחי החופש מלימודים החליט להעשיר את נסיונו בחיים על ידי עבודה של ממש והוא הלך לעבוד בבנין. וכמה היה מאושר בחוויותיו לאחר כמה חדשי עבודה בין הפועלים, אשר יחד אתם רב את ריבם.

בסוף 1947 שוב בא לירושלים, וכאן מוצאת אותו ההחלטה של 29 בנובמבר. הוא נסחף עם כל ההמונים בזרמי השמחה, אך מיד חש כי עוד רבה הדרך וקרבנות גדולים עוד יידרשו. כאן גמלה בנפשו ההכרה כי את קרבנו הוא יתן, ונרתם מיד בכל להט למלחמה. הוא דבק בירושלים, אף כי רבה היתה אצלו בקורת כלפי זה שהתרחש בה בימים ההם.

לראשונה נפגש במוות כאשר שירת עם פלוגתו בכפר עציון, בינואר 1948. מכתביו מתקופה זו מביעים את תשוקתו העזה לחיים, ואף כי הם רצופים הכרה ברורה, שאם גם יתרחש הגרוע מכל — הרי אין להירתע ממילוי החובה. הוא מבקש את הוריו וחבריו לשמור על שלוותם, כי רק בהקרבת הקרבן העליון תושג המטרה.

בירושלים עוברים עליו כל שלבי המלחמה. מהקרבות על השכונות, כפר עציון, קרית ענבים ופריצת הדרך לעיר בפעולות „נחשון" ועד להכרזת המדינה בה' אייר. הדם הרב אשר נשפך לעיניו חישל את נפשו. כל פעם בנפול חבר יקר היה מתרגש מחדש ומציין ביומנו: „ולוואי והורי ידעו להחזיק מעמד בהגיע תורי"... לבו ניבא וידע מה ניבא. חלק נכבד היה לו בכיבושה של ירושלים החדשה. כיבוש הר ציון, שבו נטל חלק בראש, הביאו לידי דמעות על הזכות הגדולה שניתנה לו לחדש את הקשר עם חומות ירושלים. וכך, משכונה לשכונה, בקרבות בלתי פוסקים עם הלגיון הערבי, הוא זוכה לשחרר עם חבריו רחוב אחר רחוב בירושלים. הוא לא נרתע מפני כל סיכון חדש — עד אשר בשבת, י"ג אייר (2.4.1948), עת חש עם פלוגתו להצלת רמת־רחל, נפגע בפגז ופתיל חייו נקפד בן רגע, והוא רק בן 24. ברגעיו האחרונים אמר לחבר שחש לעזרתו: „עזוב אותי, לך יש תפקיד אחר עכשיו, יותר נערץ"!

ישראל הורביץ

הנדהמתי? — לא! מוכן הייתי לזאת; מוכנים היינו כולנו. מפקד היית, מפקד טוב ונאמן ובחזית קשה לחמת — ירושלים.

עשר שנות חיים הקדשת להגנה ומיטב כשרונך, זמנך ומרצך מסרת לה. אלפי חניכיך פזורים על פני הארץ כולה ואותה רוח קרב, הכרה ועקשנות להטים גם בהם.

מחנך היית, מחנך למופת. את כל הבא במחיצתך חינכת ובראש וראשונה את עצמך. הדרכת ואימנת ללא הפוגה וללא ליאות ופילסת לך נתיב.

להכשרה רצית ללכת ולא ניתן לך — כי נדרשת לעמידה על משמרתך. אך משהורשית להתמסר ללימודים — התמכרת כולך למקצוע החינוך. בתורה אשר רכשת בכנרת באה לידי ביטוי יכולתך החינוכית. שאפת לחנך נוער הפרברים ולעמוד בראש מוסד כזה. אך לא זכית להגשימו. בטוחני, אילו היית אתנו — היית משיג את מטרתך בלחימה עקשנית, עקבית, מתמדת, כי כך נהגת.

לאוניברסיטה הלכת בכוחות עצמך, ללא עזרת איש ואף פה לא התנכרת לתפקיד. ההגנה קוראת וחובה להענות.

עם פלוגתך הלכת: ירושלים, כפר עציון, רמת רחל... וכאן נפלת. מנסה אני להעלות בדמיוני כיצד קרה זאת — ואני בטוח שהעקשנות הכריעתך: להגן על הנקודה ויהי מה! ובזכותך הגענו עד הלום!

הנדהמתי, מנחם? — לא! מוכנים היינו למכה. מעלליך, מציבים — יד לנשמתך הטהורה.

מיומנו

אי שם, 21.7.45

הידעת מה הם רגשי חולשה? — נפשית, כוונתי — אלה הם רגעים בהם נצבט הלב ומוכן הנך לזרוק הכל, לשרוף הכל אחריך ולברוח, וכששואל הנך את עצמך לאן? — התשובה ממך והלאה...

אי שם, 17.8.45

החיים הם קדושים. הדרגה הגבוהה ביותר בבריאת העולם היתה הקדושה. בלי קדושה אין טעם וערך לחיים. והאהבה המקיימת את החיים היא קדושה. גם כשלעצמה היא קדושה. יצרים גסים ואנשים רעים חיללוה ומחללים אותה, הפכוה ל„תאוה". דורנו הוא „דור התאוה" ולא האהבה. אנו ירדנו, האהבה צריכה להשאר קדושה. אם יש רגש קדושה בלבך אין לפרטו לפרוטות של תאוה. מדוע קל לרדת וקשה כל כך לעלות?

כנרת, 27.11.45

ובאשר להוראה — אל חשש! הייתי רוצה יותר לחנך מאשר ללמד. אני מרגיש שמתפקידי להיות מחנך. נתתי להם עכשיו אבטונומיה. קבעתי מרכזים לגינה וחצר, קק"ל, כיתה, עתון, ספורט, מועדון. כל אחד חייב להגיש תכנית ולטפל, לשפר ולעמול. כמובן הדבר עדיין בתחילתו — אך אני מלא תקוה.

אני חי עכשיו יותר ויותר עם הילדים. א"א בכ"ז לשמור כמורה על חמש שעות

העבודה, בעיקר לא בכפר. יש לחיות אתם. לשתפם בהרבה דברים מחנכים ומועילים. והם הילדים מתלהבים: עובדים במרץ, ואני נהנה.

אתמול למדתי לחרוש. יצאתי לשדה וחרשתי. ואמר לי מורי, בחור צעיר וחבר, שתפסתי יפה. בתכניתי לימוד החליבה ועוד.

כנרת, 20.2.46

...נלחמתי כל היום ואתמול, נלחמתי במצב הרוח האורב לתקפני ואני מרגיש איך הוא עולה ומשתלט — ואני נלחם בו. למי יותר טוב, לרגש או לקשיח? הטוב להרגיש כלי כך הרבה ולהתרשם? וכי לא טוב כשהדברים עוברים מלמעלה? כמה מהדברים נתקעים אצלי ולא מרפרפים. איש איש וגורלו, איש איש ומלוהו.

כנרת, 2.3.46

ידידיה נהרג... לא, לא ארבה לכתוב על כך. חושש אני מפני מחשבה זרה היכולה לעלות בראשי. הוא עומד כחי לפני. ישבתי וכתבתי לישראל. לא בכיתי. הטפתי מלות עידוד קצרות ואת הצורך ללמוד ממנו ולהגביר כוח. וקיבלתי מכתב — ובכיתי מרה — לא יכולתי להרגע. הנגזר עלינו למות בצורה כזו? — ישראל כותב שלא אתפלא לשמוע זאת — אבל אני לא רוצה למות!! יש לי עוד אידיאלים ושאיפות ותכניות. רוצה אני כ"כ הרבה עוד ללמוד ולראות. ועם זה, איך אפשר להיות נאמן לרעיון יקר לי כשחרור לאומי מבלי להיות מוכן למות?? — — י ד י ד י ה א י נ נ ו!!

אי שם, 9.2.47

מצבנו הפוליטי מערפל את מוחי. מחר הריני יוצא למשהו של ממש. למעשה בונה ויוצר ועל זה אינני יודע מה נכון לנו, אימתי ואיפוא ובאילו מסיבות — אהיה במקום מסוכן.

החשבת פעם על המות? — בודאי — גם אני. והיה מתאים ונכון לכתוב מעין צוואה. אך עיפתי, עד מאוד.. מחר הריני יוצא להקים נקודה חדשה בסביבה פרועה ומסוכנת. הבטיחו לי לילה „חם". שמח... הרי אחזור להתראות ולא... מסרי נא את כל אשר בלבי למגיע להם ולך!

תל־אביב, 13.4.47

הסברתי, כי המצפון דוחפני. לתפקיד הנדרש יש מספר קופצים מועט (הכוונה לשליחת מורים למחנות אירופה). עשרה מתוך ארבעים. המותר לי לעשות חשבון אגואיסטי־קרייריסטי של לימודים בעוד שהשעה הגדולה תובעת? הנכון הוא שעלי להתנדב, להחלץ ולא להגיד, כי לא נקראתי, לא נצטויתי. במקרים כאלה חשוב, כמובן, ללכת. לא אהיה פגום. השעה קוראת והענין חשוב מלימודי. יש לתת, להקדיש ולהקריב. ומעל לכל: להפסיק לפקפק, להחליט!!

— ובכן החלטתי. מחר אגיש את הבקשה בירושלים ואם יאשרוני — אצא בזמן הקרוב ביותר. את זכויותי באוניברסיטה אבטיח ואקוה לחזור ולגמור. ואולי לא? אנשי מצפון סבלו תמיד, היו קרבן לכלל ולאידיאלים שלהם. אינני רוצה לברוח מעצמי. אם יחייבוני — אקריב! ובלבד לא להתכחש לדעות, להשקפות ולמצפון. אני רוצה ללכת לפי קול לבי. יודע אני שההולכים אחרי קול לבם — דרכם לא סוגה בשושנים. מהם יהיו גם לי בודאי רק הקוצים. אך הסיפוק יהיה.

ירושלים, תקופת המלחמה

אני לומד עכשיו באוניברסיטה. בריא ושלם ומתוח. עיפות מתגברת עם כניסה

לשבלונה ולהרגל. ובכל זאת ההרגשה שהכל למען משהו לא נמוגה. מה אצלך? איך בכלל בתל־אביב? הרוגים לא חסרים, כפי ששמעתי. וטוב שאין לי הרגשה של צער וכאב נוקב.

בסנטימנטים לא קונים מולדת

אם תראי את אחי היקר מסרי לו שירגיע את הורי. לא אבייש את הפירמה (לפחות כך אני חושב) ומקוה שגם הוא עומד איתן. דוקא עכשיו חושבים פחות מכל על המות... כולנו רוצים לחיות ואני בכלל.

ירושלים, 1.1.48

לעתים אני חושב על עתידי, באם הכל יעבור בשלום וההסתננויות לא תפגענה בי לרעה — נראה לי עתיד מעורפל כעבור מספר שנים. לאחר הרעש ברחה האוניברסיטה ממני ושוב אני נסחף אל אותו הוי ישן שלימים סלדתי ממנו. והבעיות הן כמעט אותן הבעיות אך בשינוי גוון חריף. המשחק עכשיו הוא בחיים. אולם המשחק אינו מסודר. נעשים מעשי פשע. אנשים אינם במקומם ואתה עומד ורב על דברים שלכאורה צריכים להיות ברורים. המצב נראה לך הרבה יותר חמור מן הידוע ומפורסם בעתונים ומשום שהנך מכיר את מגרעותיהם ומפני שהדבר נוגע בשאלות חיים ומות.

— ויש לצאת למעשים, עם אותו רעד משונה שעובר בך לשמע תזמורת דיסהרמונית וצורמת, עם אותו חום שתוקף אותך ובכובד ראש לחיי משהו נוסף...

אפריל, 1948

אינני נמצא בירושלים. קצת רחוק ומנותק ממנה. אחריות רבה רובצת עלי וטבילת אש חמה כבר עברתי. אגב בנס ניצלתי ממנה בשלום. על ידי נפל חבר. הלב נתקשה כבר ואף טיפה לא נצנצה. חוסר אונים הורגש. חסרים תחמושת ונשק, וחסר כוח האדם. אני לא מיואש כי אם קצת מדוכדך. אם ננצח (וחובתי להאמין שננצח), נהיה שבורים מאוד. אמהות שכולות תבכינה את בניהן. אהובות את בחוריהן. כי המלחמה טוטלית לחיים או למות. לו ראית אותם את המוני הערבים, איך נהרו גלים גלים לכבוש את עמדותינו. אני הוכרחתי לחסוך כל כדור והם המטירו אש בלי הפסק.

והתנאים קשים, גשם וקור, הזנה לקויה. חסר קשר עם העיר. ובתוך זה עליך לחייך ולעודד.

התביני? — ראיתי פה, איך אחרי אבידה קשה התחילו המפקדים לדבר על גורל ועל הכתובת הרשומה על כל כדור. לא היה לי האומץ לבטל את דבריהם. היה רגע וחשבתי תוך אדישות שהנה כבר הגיע הקץ. הם יסתערו ואנו המועטים נלחם בגבורה עד הכדור האחרון ונפול, והיה קצת צר. הצילה אותנו התקפת נגד של תגבורת בה נפלו שנים. ומוזר, הם נפלו בשביל שאתה תחיה. ולא צר לך...

צר לי על הורי. דומני שאת המכה הקשה ביותר ינחלו הם בנפול אחד מבניהם. לא, אינני דפיטיסט, אבל ראיתי שאין זה משחק ילדים... יתכן שאחר כך ישירו ויספרו עלילות גבורה על הנופלים. יתכן שדור חדש וצעיר יתחנך על כך. אך מה בצע? המתים מתים.

ותל־אביב בודאי רועשת ושמחה, צוהלת כרגיל. אני כאן מתגעגע הרבה, הרבה, עיפתי קצת. כמה טפשים הילדים כשהם משחקים במלחמה, איזו רומנטיקה מוטעית ונבזית. אני מסיים. אין הרבה פנאי לענינים פרטיים. כי התנאים קשים מאוד ואני רק בהתחלה. היי שלום. אם נתראה שוב בתום המלחמה ונוכל ללחוץ יד ולחייך (לחייך, לחייך) טוב יהיה, ולא? — —

דוד כספי

לזכר אליעזר ליפא כספי (זילברמן)

(נפל על משמרתו בפרוזדור ירושלים בכ״ז כסלו תשי״ב)

אלעזר נולד בי״א בשבט תרפ״ד. את ראשית חינוכו קיבל בביה״ס „תרבות" בקוריץ ליד זוויהיל. מגיל תשע המשיך את למודיו בביה״ס „תרבות" ברובנה. כבר בילדותו היה שופע מרץ ותנועה והחל להתבלט באופיו המוצק ומזגו הסוער. במחיצתם של חברים נתגלה אומץ לבו המיוחד. הוא, קטן הקומה — לא נרתע מפני גדו־לים וחזקים ממנו והשיב מלחמה שערה למתגרים בו. כל רואיו התרשמו ממנו לטובה. וכאשר ביקר המשורר ח. נ. ביאליק ברובנה בביה״ס „תרבות", משך פולי הקטן את תשומת לבו והמשורר התעניין מאד במוצאו של הקונדס הגוץ.

בהיותו בן אחת עשרה עלה עם משפחתו ארצה והמשיך את לימודיו בבית הספר פיק״א בפתח־תקוה. הוא הצטיין בלימודים אף כי לא משך את ידו מ„עיסוקים" שונים אחרים. היה שקוע בקריאת ספרים שונים, להוט אחרי ספורט וביחוד אהב את השחיה, ולא פעם קיבל אותות הצטיינות על הישגיו בשטחי ספורט שונים. עוד טרם גמר את בית הספר העממי, כבר לקח חלק בהגנת הישוב, במאורעות הדמים שפרצו בשנות תרצ״ו—תרצ״ז, ושימש כקשר ב„שורה" בסביבת פתח־תקוה.

בגיל שלוש עשרה גמר את לימודיו בבית הספר העממי ולמרות מצבם הכלכלי הקשה של ההורים המשיך את לימודיו בגימנסיה ע״ש אחד העם בפתח־תקוה. גם כאן הצטיין בלימודים, אף פעל רבות ב„הפועל" ובהסתדרות הנוער העובד. בשטח העיוני התעניין בעיקר בלימודים ההומניסטיים. ובבחינת הבגרות הצטיין במקצוע ההיסטוריה.

עם גמר הלימודים הועמד בפני הכרעה רצינית, אם להמשיך בלימודים שעלו לו בנקל ללא יגיעה רבה או לצאת לעבודה, כדי שיוכל לתמוך במשפחתו, שמצבה היה דחוק מאוד. ואליעזר, שידע את מצב המשפחה ואת מאמציה לאפשר לו את לימודיו עד עתה — החליט לצאת לעבודה. אולם בני המשפחה, שהעריכו את רמתו האינטלקטואלית וכשרו־נותיו, אילצוהו להמשיך בלימודיו ולהשתלם. הוא עלה לירושלים לבית המדרש למורים. שם למד בתנאים קשים ביותר, כמעט ללא כל תמיכה וסיים את לימודיו בהצטיינות. שם קיבל „פרס ילין" לספרות. בתש״ה החל בעבודתו החינוכית כמורה בבית הספר „נס ציונה" בתל־אביב. מיד הראה יכולת חינוכית רבה והפליא את מנהליו־חבריו ומפקחיו בגישתו המיוחדה לתלמידיו וכשרונו כמחנך. אולם הוא לא היה „שוקט על שמריו". ולא פסק מהשתלם במקצועו. הוא מרבה לקרוא ספרות פדגוגית־פסיכולוגית. השתלם בשפה האנגלית וחשב תמיד, כיצד להמשיך בהשתלמותו. למטרה זו חי בצמצום, צירף פרוטה לפרוטה ובשנת תש״ז יצא ללונדון, שם שהה קרוב לשנה. בינתיים קרה לו אסון — אביו נפטר. אך קיבל את הידיעה על פטירת אביו ויתר על כל תכניותיו ומיהר הביתה, להיות על יד אמו באסונה.

הוא חזר לעבודה בבית ספרו, ועם פרוץ מלחמת השחרור התייצב מיד להגנת המולדת ונכנס כקצין מדריך בחיל האויר. הוא מתבלט מיד בשירותו; ופקודיו מעריכים אותו מאוד. עם גמר המלחמה חזר אליעזר להוראה. הקים לו משפחה ונדמה, כי הגיע כבר למנוחה, אך אופיו התוסס לא נתן לו מרגוע, לא יכול להסתפק בעבודתו בבית הספר והוא מחליט להצטרף לשירות צבא־קבע.

מעתה עשה לילות כימים בתפקידו החדש כקצין חיל המודיעין. לא ארכו הימים והוא עלה לדרגת סרן, ולאחר זמן מועט — לדרגת רב סרן בצה״ל. הוא עבד הרבה, אימן וחישל את עצמו למאמצים קשים ביותר, דומה שעייפות ותשישות לא היו קיימות בשבילו. את מעט זמנו הפנוי היה מבלה במשפחתו, ליד אביעד הפעוט, שאהבו מאוד. בקיץ תשי״ג יוצא אליעזר לקורס השתלמות נוסף, מלא שמחה וקורן מרוב אושר על שזכה להימנות בין היחידים שנבחרו לקורס זה. באחד הסיורים בהרי ירושלים עלה על מוקש ופתיל חייו ניתק.

יוסף דוכנא

נולד ביום 25 לדצמבר 1926 בהרצליה, בה ניהל אביו עבודה בפרדס ועסק במשקו החקלאי. הילד גדל באוירה של עבודה חקלאית מסורה ורישומיה נחרתו בנפשו. אהב את הטבע ואת החקלאות ומשנות ילדותו היה לעזר רב במשק הוריו. גמר את בית הספר העממי במושבה. ניחן בכשרון טבעי־מכני. בנה מתקני אוירונים והמציא מכשירי השקאה ביתיים. המשיך והשלים לימודיו בבית הספר המקצועי ע״ש מכס פיין בתל־אביב. משסיים את בית הספר החל לעבוד במושבתו במכונאות ובחשמלאות. לפי דברי כל חבריו לעבודה ומנהליו הצטיין בתבונת כפיים והתמדה בעבודה. בימי שלום ובימי מלחמה היה חבר פעיל ב„הגנה״ ונכון לכל פעולה, השתתף במחתרת בימי המאבק.

עם הכרזת המדינה ע״י או״מ התגייס לשירות מלא יחד עם בני ישובי השרון אשר היוו פלוגה מיוחדת. נשאר קשור מאוד לבית הוריו ובהיותו במחנה בקרבת המושבה ניצל כל הזדמנות לפקדם, אם בביקור חטוף אם בפתק מרגיע. השתתף בקרבות אחדים ב„חזית המרכז״ ומשגברו הקרבות בדרך לירושלים הועבר שם עם פלוגתו. לאחרונה השתתף בפעולות „בן־נון״ ומשם לא חזר. נפל בקרב לטרון ב־1948 ב־25 למאי. גויתו הועברה להר הרצל בירושלים יחד עם גויותיהם של חבריו ב־17 לנובמבר 1949.

ספר „יזכור״

זאב ויסמן

יהושע ויסמן

(בנם של אסתר ואברהם ויסמן — ילידי זווהיל)

בכ״ג תר״ח, שהוא גם יום הולדתו הכ״א, נפל יהושע בקרב ליד רמאללה עם עוד 15 חברים לוחמים שכותרו ע״י מאות ערבים. מעטים מול מאות ניהלו קרב גבורה אחרון עד שנפלו כולם.

הוא היה בן־הזקונים להוריו והחיים במשפחה לא קידמוהו בתפנוקים רבים. המשפחה בת ארבע נפשות היתה דלה ועניה ומקום מגוריה בחדר אחד בשכונת הבוכארים בירושלים — והוא ספג את טעם הדלות מילדותו, אולם על אף הקשיים הכלכליים שבמשפחה דאגו ההורים לתת לו חינוך מעולה. תחילה למד בבית ספר „תחכמוני" הטיפוסי אז לציבור החרדי בירושלים; אח״כ המשיך בלימודיו בבית החינוך התיכון, אולם הלימודים לא משכו את לבו. הוא נמשך למגע ישיר עם חבריו הרבים שרכש לו במשחקי הספורט וביתנו הפך למקום ההתכנסות והנערים בילו את זמנם בתרגילי ספורט שונים. מאז רקם את מסכת חייו בבילויי החברה, ואי אפשר היה למנוע ממנו את הדרך החפשית בה בחר. הוא עזב את לימודיו בבית הספר התיכון ולאחר לבטים רבים החליט לצאת להכשרה צעירה בקיבוץ „מעוז" בעמק בית־שאן. קשה היתה לו וגם להוריו פרידתו מהבית אך הסיכוי אשר שם ימצא בסיס לחייו העצמאיים הכריע. אפס גם שם לא מצא מרגוע לנפשו. הבדידות האיומה בגיל צעיר כוססה את נפשו וקשה היה לו להסתגל לחיים מחוץ לבית הוריו, להיות מנותק מחבריו ומפעולתו בשורות „הפועל". אז הובלט שינוי האופי שבינינו. בטיולינו הרבים בשדות המשק התאמצתי לשכנעו, בדבר יופי החיים הקיבוציים, בהכשרה ובקיבוץ, אך רהגשתי, כי חרף אמונו בי ורצונו להישמע לעצתי — אין לו כאן כל סיפוק בחייו ונאלצתי להסכים להחלטתו לחזור הביתה בירושלים.

הגיעו שנות המלחמה ואימת רומל החלה מרחפת על פני הארץ. הגיוס לגדודים העבריים גבר והוא חשק אז בהיותו רק בן שש עשרה להתגייס לצבא. במאמצים רבים הנאהו מצעד זה, אולם לא יכולנו למנעו מלהתגייס לחיל הנוטרים. כשנה שרת במשטרה הנוספת. במחיצתם של הרבה יותר מבוגרים ממנו, יהודים ובריטים, הספיק לרכוש את לב כולם בנאמנותו הכנה לתפקידיו וביחסיו הלבביים. לא פעם נפגע במסתרי נפשו מהגילויים האנטישמיים של שוטרים בריטיים מסויימים והיה מגיב עליהם באומץ רב — ובזה עורר כבוד לעצמו. הבריטים גם חיבבוהו על כשרונותיו בספורט ורוחו העזה במשחקיהם הספורטיביים. משנתבגר עבר למשטרת הישובים העבריים ונשלח לקורס למפקדים, אך הוא לא נמשך אחרי קאריירה צבאית וחיכה בקוצר רוח למועד שחרורו.

הוא מצא לו אז „מרחב־מחיה" בספורט. לא פעם הייתי צופה במשחקיו נגד קבוצות ידועות והוא, הצעיר בקבוצה, היה משחק בקור רוח, אך גם מתוך הזדהות מלאה עם עצם

המשחק. הוא לא הפך את הספורט ל„קרדום לחפור בו" ולא אבה להמיר את קבוצתו „הפועל—ירושלים" במעולה יותר, שבה נשקפו תנאים יותר נוחים לעליה ספורטיבית.

ב־1947 כשיצאה משלחת ספורטיבית מישראל לפסטיבל הראשון של הנוער הדי־מוקראטי בפראג נבחר יהושע לייצג את ישראל בכדור־סל. הוא הצטיין שם לא רק במשחקיו, כי אם בהתנהגותו ויחסיו עם שאר חברי המשלחת ועם בני עמים שונים שנפגש אתם. אכן, גם שם לא פסקו געגועיו לארץ ולבית, ורבה היתה חרדתו למצב שהלך והחמיר במולדת. הפגישה עם הגולה היהודית, שארית הפליטה היהודית באירופה חרתה בו רשמים עמוקים והעולם החיצוני שהתגלה לפניו הרחיב בבת אחת את אפקיו. במכתביו שהיו מלאים געגועים עזים וחרדה לבאות — חשתי את השינוי ברוחו ;בהסתכלותו החדה בחיים הסובבים אותו.

עם שובו לישראל התחיל לעבוד במרץ רב והתמחה תוך זמן קצר במקצוע הטפסנות. ביסס את מצבו העצמאי, החמרי וחש את עצמו מאושר בהגיעו לאפשרות להעניק עתה תגמול להוריו בעד כל עמלם עליו ומלא תקוה לקיים עכשיו את רוב מאווייו. הוא החליט להתמסר עתה לאימון ספורטיבי לכמה קבוצות ב„הפועל". בינתיים גברה סכנת המלחמה והתחיל גיוס המתנדבים.

במכתביו אלי מהבית באותו הזמן על החלטת האו"ם ב־29 לנובמבר הביע לפני גם את חדותו הגדולה שהשתררה אז בין כל החוגים בירושלים והביע את רצונו למלא גם את חובתו — והתגייס. מאז חיפשתי בכל יום, ברעדה עצומה, בעתונות על הנופלים בקרבות. קיבלתי אז ממנו רק מכתבים ספורים קצרים ומהם הכרתי את הסיכונים המרובים האורבים לו. גם ממכתבי ההורים חשתי את חרדתם לחייו ודאגותיהם המרובות לחירוף נפשו.

הוא הספיק תוך זמן קצר להשתתף בקרבות רבים בעיר העתיקה, בשיך ג׳ירח, הרטוב, רוממה ועטרות — עד נפלו. בן כ"א שנה היה אז בהטמנו בין הרי ירושלים שבעדם שפך את דמו, בעודנו אפוף תקוה וחלומות.

כִּי גַם אֶת זָהֳרֵי הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבוּרָתָם נָשָׂא
הָעֶלֶם בְּלִבּוֹ וְאֶת מַחֲשַׁכֵּי הַלַּיְלָה וְרָזֵיהֶם —
וְאוּלָם צָמֹא לֹא צָמְאוּ עֵינָיו בִּלְתִּי אִם אֶל
הַשַּׁחַר, וַיְהִי נֹגַהּ הַצְּפִירָה חוֹתַם נַפְשׁוֹ
וְדִמְדּוּמֵי הַשַּׁחַר שִׁירַת חַיָּיו — — —

מגילת האש

ח. נ. ביאליק

עם סיום הספר

ז. זייציק והחובש נ. ויינאריק

מרדכי בונה

עם סיום הספר

פרשת 1914—1920

אין להעלים עין מזה, כי למרות העמל הרב והמאמצים הכבירים, שהושקעו באיסוף החומר ובליקוטו — הספר לקוי בחסר. זווהיל היתה גדולה יותר במעשיה, אף עשירה יותר באישיה — בעבר ובתקופה הנידונה מאשר היא נראית מתוך הספר. זה ידוע לנו. בכוחותינו אנו ובאמצעים שעמדו לרשותנו לא יכולנו לעשות יותר מאשר עשינו. מפעלנו הוא בגבולות היכולת והאפשרויות שעמדו לנו. עלינו, איפוא, להסתפק בזה ולברך על המוגמר ולאמור: „את זה ראה וקדש".

אולם, אף במסגרת זאת לא תהיה מלאכתנו שלמה, אם תחסר את תיאור התקופה הקצרה רבת האירועים וההתרחשויות, עת „המו גויים רעשו ממלכות" — תקופת תרע"ד — תר"פ (1914—1920) — ימי מלחמת העולם הראשונה על האנדרולמוסיה שבאה עמה לעולם, איך הסבל, העוני, המחסור והמצוקה וכל מיני פורענויות ששררו בעיר, העמידו על הרגלים קבוצה קטנה של נוער והללו חוללו תנועה בעיר. הם הכשירו חלקים חשובים של הנוער, ניהלו פעולה הסברתית, תרבותית וחינוכית בתוכם והפיחו רוח חיים בעיר כולה. הם היו אלה, שהיוו אחר־כך אחד הגורמים הקובעים בעניני העיר, אף עמדו בצר לה, עת ניתך עליה פורענות השמד והכליון. זו היתה קבוצה הירואית של נערים ונערות, בני שכבות סוציאליות שונות וחניכי אסכולות שונות. מאלה התגבשה קבוצת חלוצים, אשר מבינות לנחשולי האימים שהציפו אז את ארץ מוצאם, ובתוך הגלים העכורים של גייסות פורעים וקלגסי רוצחים ושודדים שפשטו על קהילות היהודים, ובהיותם רדופי חרב ואש, הם גילו מעשי גבורה נואשת. ועל־ידי פעולה מאורגנת ומתוכננת הצליחו לצאת בעצמם מתוך ההפכה ולהוציא — עד כמה שאפשר — מה שניתן להוציא, להציל מה שניתן להציל ולהגיע לחוף מבטחים. אלה הם הראשונים שהגיעו ארצה כקבוצה מאורגנת וזכו להשתלב למעשה בתוך אנשי בראשית בסלילת דרכים, ממש, בארץ ישראל המתחדשת לקראת קבלת אלפי רבבות שבים אליה. היו מפועליה ומפעיליה של ראשוני העליה השלישית. קבוצה קטנה זו לא נוצרה מעצמה. קדמו לה חולמים ויוצרים. יש, איפוא, להצביע על הקרקע ממנה צמחה ועל הרקע עליו היא פעלה.

*

שאננים ושלוים זרמו להם החיים בעיר, בימי ילדותנו ואחר־כך בימי נעורינו. חותם יהודי טיפוסי היה טבוע עליהם, הן בימי שבתות וחגים והן בימות החול. יהודים בעלי קומה ובעלי צורה. ברובם המכריע „יהודי בית־הכנסת", ביניהם לא מעטים תלמידי חכמים ובעלי יחוס־אבות. יהודים סוחרים, אנשי־חרושת, בעלי־עסקים ובעלי־מלאכה. מורים ומשכילים, מלמדים, רבנים, שוחטים ושאר כלי הקודש שכל עיירה בתחום המושב נתברכה בהם. יהודים בעלי־לב ונפש, מצויינים בפקחות היהודית המיוחדת, ברוך ובנועם הליכותיהם. יהודים קנאים־קפדנים ומחמירים. אש קודש תיקד בעיניהם. כל הליכותיהם בקודש, הן במשא־ומתן והן במאכל ובמשתה.

כללו של הדבר: בחוגי האוכלוסיה הקשישה שטפו החיים באפיקים רגילים: יהודים חיו בנחת וברווחה. הפרנסה היתה מצויה. למי בשפע ולמי לא בשפע. היו בעלי־צדקה וגומלי־חסדים. לפעולות העזר והסעד לנחשל, מה שקוראים כיום „עזרה הדדית", יצאו מוניטין

בסביבה. יהודים אלה לא ראו בעסקים ובפרנסה את המטרה העיקרית בחיים, הם שאפו להתעדנות, להתעלות נפשית, וניתן לזה פורקן בנעימות ובלחן בבית הכנסת — בתפילה, ובבית — בניגון ובזמר בזמן ההסיבה לשולחן בימי שבתות וחגים. ואף הריקנין שבבני עירנו, אלה הבריונים, גסי־הרוח — אנשי העולם התחתון, אשר מספרם מעט היה, לא פעם היו כובשים את יצרם ומבטלים תכניות של „מבצעים", כאשר נקודת היהודי שבקרבם נתעוררה והיתה להם לסוף פסוק. ולא עוד, אלא שהיו ביניהם גם גילויים של מסירות־נפש ממש למען הצלת נפשות יהודיות או אפילו רכוש יהודי (עיין בציוריהם הנאים של ע. אורי ובלה סתוית). וכך שמרו יהודים אלה על ניצוצי הזוהר שהבהבו בהם, באבותיהם ובאבות אבותיהם, משך דורות רבים והעלו אור בתוך המחשכים שפשטו על דרכי חייהם, בתוקף התנאים והנסיבות של גולה ונכר.

ובני הנוער, נמשכו אז, לאורם של היהודים ההם, ונהנו משפע החמימות שהפיצו מסביבם.

*

והעיר היתה ברוכת נוער. והרבה גוונים לנוער. ברובו נוער עמל. נוער, שאחז באומנות אבותיו — אם בחנות אביו ליד הדלפק, אם בסדנת אביו: בפחחיה, במפחה, במחרטה או בנגריה. כן היו נערים רבים שוליות של חייטים, של סנדלרים, סיידים וצבעים או של שוזרי־חבלים. מעטים שמשו כשוליות למלאכות עדינות, כגון: צילום, צורפי־זהב ושענים.

הנערות שלחו את ידיהם במקצועות התפירה והזבנות. אולם מספרן היה קטן. בימים

למעלה:
ח. נודלמן, מ. גרבר
באמצע, יושבים:
אשר קרמר, פ. שנידרמן,
מנשה סחרברויט
למטה:
חיים ליפשיץ, אשר ארליך

ההם, לא לכבוד היה לבית אב בישראל לשלוח את הבת להרויח. רק בנות העניים שבעניים או נערות יתומות הלכו לעבוד אצל זרים, ואף בתור משרתות. (מקצוע זה היה תפוס בעיקר ע״י נשים עניות שנתאלמנו מבעליהן ונשארו ללא מפרנס וללא פרנסה. חלק חשוב מהנוער, אלה הם בני השכבות האמידות שבעיר. שהיו רגילים לקראם „בני בעלי בתים״, וכן בני כלי־קודש (רבנים, דיינים, שוחטים וכו׳) — אלה היוו חוג מיוחד, מין „בני תשחורת״. לעבודה לא היו זקוקים, כי „לחמם ניתן ומימיהם נאמנים״. ולו אפילו רצו ללכת לעבודה — והיו מביניהם שרצו את זאת — היו נתקלים בסירוב מוחלט מטעם ההורים, שראו בעבודת הבנים פגיעה במעמדם האישי והציבורי. בעל־כרחם או שלא בעל כרחם נפל בחלקם לעסוק בתורה ובהשכלה למען הגיע למטרה מסוימת. לרכוש השכלה למען הגיע למטרה מסוימת, ברוסיה שמלפני מלחמת העולם הראשונה — זה לא היה מהדברים הקלים בשביל הנוער היהודי. בין כל ההגבלות והגזרות שנתכו על היהודים ברוסיה. היתה ידועה ומפורסמת גזרת האחוזים על היהודים הרוצים להתקבל לבתי האולפנא הממלכתיים. כלומר: מספר היהודים בבתי־ספר התיכונים והגבוהים הוגבל באחוז מסוים ביחס לתלמידים הנוצריים. שואפי הדעת וההשכלה מבין הנוער היהודי היה מוכרחים להשתלם מחוץ לכתלי בית הספר, על ידי שעורים מפי מורים פרטיים, ולהכין את עצמם לבחינת הבגרות. אלה היוו מעמד מיוחד בנוער היהודי והיה ידוע כמעמד האכסטרנים. מעטים הצליחו להבקיע להם דרך לבתי האולפנא על ידי קשרים אישיים ובתשלומים מרובים — „כסף שלמונים״. חלק מהנוער התרכז גם בישיבת זוהיל ועסק בתלמוד תורה, פשוטו כמשמעו. רובו מערים אחרות, רחוקות וקרובות, ומעוטו מהעיר והסביבה. נוער משכיל זה בעל שעור־קומה הוגה־דעות נועד לו בעתיד תפקידים חשובים.

בדומה לאוכלוסיה הקשישה, שאף גם הנוער להתעדנות ולהתעלות נפשית, הוא לא מצא סיפוק בחיי יום־יום האפורים וחיפש מוצא לעודף המרץ העצור בקרבו — אם בחיי חברה, אם במשחקים, בילויים ודומיהם. שאיפת התפרקות זו, היתה משותפת לכל חוגי הנוער ומצאה לה את ביטויה במיוחד בימי המנוחה בשבתות ובחגים בין בימות הקיץ ובין בימות החורף. הרחוב היה מלא מטיילים ומטיילות. בחורף היו מחליקים על הקרח ועושים מעשי קונדס בזריקת כדוריות שלג ובקיץ שיוט בסירות על הסלוץ׳. כן היו מתקהלים בבתים, עורכים נשפיות, יוצאים במחולות צוהלים ורוננים.

מרץ זה שפרץ בעוז ממעינות־טוהר של חן־עלומים, חתר לו לאט לאט ערוצי התנדבות לפעלים ולמעשים. כמו מאליהם נעשו הדברים. לא קדמה להם שום תעמולה, ואף להסברה לא היו זקוקים. מאחורי הדלפק של חנות המנופקטורה של פיני גובין, בעת מנוחת הצהרים, בשיחת־רעים על דא ועל הא, על „תכלית״ ועל מצב המקצוע וכדומה קם והיה הדבר. הרעיון הבריק במוחו של הזבן. הוקם הועד לעזרה „בלגוטובריטלני קומיטט״ שם יפה מצלצל, עשוי לעשות רושם, למשוך את תשומת־הלב ואף לרכוש אהדת הציבור. ואמנם, הועד עשה רושם, משך את תשומת־הלב, אף רכש את אהדת הציבור. ופעל גדולות ונצורות. הוא תמך בחשאי בנזקקים ובמיוחד עזר לזוגות צעירים לעת נשואיהם. בנימין גולדמן ז״ל ומלכה ספיצקי תבדל לחיים היו חברים בועד הזה. ומבצע אפיית המצות — מי יזם אותו? מספר נערים ונערות נמנו וגמרו להתנדב ולעסוק באפיית מצות למעוטי־אמצעים. מה עשו? ראשית, הם הלכו והתרימו את בעלי היכולת. שכרו דירה עם תנור, בעל כלי קיבול גדול, קנו עצי המערכה ואחר כך הפשילו את השרוולים, חגרו סינרים, יצקו מים, לשו, הסיקו את התנור ואפו מצות.

הלא היה זה אחד מגילויי ההתנדבות הנאים ביותר שהקיף את כל חוגי הנוער בעיר,

ושלא היה לו אח ודוגמא באף אחת מהערים והעיירות שבסביבת עירנו. התנדבות זו נתקבלה בהערכה והערצה מצד כל תושבי העיר לרבות החרדים וכלי הקודש שביניהם, אשר מלכתחילה הביעו בעין רעה על כל המפעל מחשש קירבה יתירה שבין שני המינים אשר אי־אפשר היה להימנע מזה בזמן העבודה. אבל די היה רק ביקור אחד של הדיינים בלויית „יהודים יפים" בבית מאפה המצות, שלבם ילך שבי אחרי המסירות והדבקות לעבודה, מראה פניהם של הקליאנטים ועל הכל התועלת הרבה שמפעל זה הביא לנצרכים והברכה שבו — שתהפך עינם לטובה. ולא עוד אלא למחרת היום שלחו הם עצמם את בניהם ובנותיהם לעבודה באפיית המצות. יזכו גם הם במצוה זו.

יצויין, כי לנוער של אז לא היו מדריכים ומכווני־דרך. כי כוחות אינטליגנטיים בעלי רמה אינטלקטואלית גבוהה לא נאחזו בעיר לזמן רב על אשר לא היתה להם אחיזה בעיר. אלה ששאפו להשכלה גבוהה היו מוכרחים לעקור לערים הגדולות או להגר לחוץ־לארץ. זולת זה, יש לקחת בחשבון, כי בתי האב אז, בעיירות שבתחום המושב, היו משופעים בוולדות, כ־10 נפשות ויותר לבית־אב, ומעטים היו בתי האב אשר מנו רק 4—2 נפשות. לא כל בית־אב יכול היה לפרנס את כל בני ביתו. גם דבר זה היווה גורם ליציאת בני המשפחה המבוגרים מהעיר לחפש פרנסה בעיר אחרת. חלק מהנוער גם הגר לחוץ־לארץ לשם התחמקות מחובת השרות בצבא. במצב ענינים זה היו פעולותיו של הנוער מקריות לגמרי למטרות שהזמן גרמן, באין יד מכוונת מלמעלה. התפקיד לארגון הנוער בצורה חברתית תוך ניצול מלא של הכוננות והדריכות שלו למשימות — איזו שהן, נועד, איפוא, לנוער התנועתי שהודות לגורמים מסוימים קיבל חינוך חברתי והוכשר לפעולה

עומדים: מ. שלאין, ש. גולדמן, ז. סיני. יושבים: ב. גולדמן, י. גוז, א. בודמן

ציבורית. נוער תנועתי בזוהיל, אז — הווה אומר, נוער ציוני. תנועות אחרות, בזוהיל, בתקופה הנידונה לא היו קיימות, לא בגלוי ולא במחתרת. היה קיים בעיר חוג ציוני פעיל מאוד. חברנו בן עירנו עזריאל אורי, שהיה מראשי החוג, הרחיב עליו את הדיבור במאמרו בראש הספר. חוג ציוני זה הפעיל מספר נערים ונערות. חינך אותם בתורת הציונות והדריכם בביצוע משימות לפרסום דבר הציונות בעיר. לעתים מסוימות היו הנערים שומעים לקח בתורת הציונות ומשתתפים במסיבות חגיגיות. הם נשלחו לאסוף תרומות לקה״ק בנשפי נשואים, למכור בולי הקה״ק ולהפיץ את הספרות הציונית ויתר דברי התעמולה וכן להתרים את המתפללים. ולא רק מכירת בולי קרן הקיימת ואסוף כספים העמיס עליו אז הנוער הציוני. הוא הטיל על עצמו משימה נכבדה מאד, והיא להכניס לתוך הבית היהודי מ ר י ח ה ש ל א ר ץ י ש ר א ל. בשנה הראשונה להופעתו של „הפועל הצעיר" — הופצו בעיר 21 טפסים, בזמן שערים מרכזיות כמו קיוב, ורשה, לודז' ועוד ספק אם הגיעו למספר זה. כן דאג הנוער להפצת ספרים וחוברות שהופיעו בארץ־ישראל בהוצאות שונות; כגון הוצאת „לעם", עשרות טפסים; קובצי „יפת", „העומר" ועוד. אמנם לא שיחק לו המזל לנוער הציוני להתחמם זמן רב לאורו של החוג הציוני המבוגר, כי אלה אשר טפלו בו בחינוך ובהדרכה גם הם „איש לעברו פנו".

למען הבהר את הדבר הבהר היטב, יש צורך לתת תמונה חיה של הפרשה הזאת על הנפשות הפועלות בה.

החוג הציוני הפעיל אשר טיפל ממש בענינים ציוניים והמתאסף מדי פעם היה מורכב מהאנשים דלקמן: דודי ר' אברהם שפירא, אייזיק ארבטמן ,אהרון סטבניצר ,יוסף הורנשטיין, יצחק קוסטרוב, משה גכט ועוד כמה יהודים שאינם זכורים לי. כל אלה אנשים סוחרים ובעלי עסקים חוץ מדודי ר' אברהם שפירא אשר מלאכת השו״ב היתה אומנותו. אנשים בגיל העמידה אשר נתפסו להשכלה אם כי שמרו על מצוה קלה כבחמורה. לאלה הצטרפו קבוצת בחורים ובחורות מהדור הצעיר עם שמואל שלאין ז״ל ויבל״ח עזריאל אורי אז מאליאר בראשה, יהושע חיזין, מוטל אורלובסקי, שמואל אינגאל, דוד ליפנהאלץ, אהרון רוזנפלד, מוטל קורלינציק ועוד. מובן, כי הטיפול וההדרכה בנוער היתה בידי קבוצת הצעירים, ונמשכה כל זמן שהם היו קשורים לעיר. אולם צעירים אלה כאמור היה גורלם ככל הצעירים האינטלקטואליים, ולאט לאט עזבו גם הם את העיר. שמואל שלאין עלה ארצה. עזריאל גם הוא — יצא לקיוב וכן מוטל אורלובסקי ושמואל אינגל. דוד ליפנהולץ היגר לאמריקה.

יהושע חיזין, שען לפי מקצועו, בנה לו משפחה. ביתו שימש בית ועד בשבילנו, היינו מתכנסים בביתו. אפשר לומר כי שכינת הציונות היתה שרויה בביתו. דירתו היתה רק בת חדר אחד באחד הבתים במרכז העיר ממש. ליד החלון הפונה לרחוב הראשי הוא ייחד לו את פינת עבודתו בעריכת שעונים ותיקונם. על־ידו עוזרו, נער צעיר: אברהם בנו של נחל (נחמן) המלמד. בקורינו לא הפריעו לו. אם אפילו באו בשעות העבודה. עסק בעבודה והעסיק אותנו בשיחה, ולא קרה שידחה אותנו. היתה לו אשה חננית ואהודה והנעימה לנו את שבתנו בדירתה. שם מצאנו את העתונות הארץ־ישראלית הנ״ל ואת ספרותה: הפוה״צ, העומר, קובצי יפת, הוצאת „לעם" של הפועל הצעיר וגם את הקובץ „יזכור". בקיצור, זה היה בית אשר ריח ארץ־ישרא נדף ממנו. יהושע עצמו מבני דלת העם, איש החי על יגיעו ועמל כפיו, היה תמיד שמח לארח אותנו בביתו,

לשוחח אתנו על נושאים חברתיים וציוניים ובהגיונו הפשוט ובגישתו העממית הוא מבהיר לנו הרבה מהבעיות שהעסיקו אותנו אז, חבל רק שנמנע ממנו להצטרף אלינו ולעשות את דרכו אתנו ארצה.

אולם גם אותו פרק זמן שהיינו שרויים במחיצתם של אותו החוג הציוני, הספיק בשבילנו להצטייד בכל המכשירים והכלים לשם יציאה לכיבוש הרחוב בשביל הרעיון הציוני. לחוג שלנו הטצרפו נערים ינערות מהנוער הלומד כגון שמואל גורין, אברהם חזן, האחים מיז׳יריציסקי — בני רבי דוד, יצחק מיז׳יריציסקי, בנו של אברהמצ׳יק אחיו הצעיר של רבי דוד.

שמואל גורין הפליא את כולנו בזינוק־הפתע שלו, עת היינו מסובים בביתו של ר׳ משה דבורה׳ס בחג שמחת־תורה, קשישים ונוער. בלהט נעורים ובפתוס רב, הוא נשא אז את דבריו בשפה הרוסית. כל המסובים הוקסמו מדברי העלם בן הי״ז, חבוש משקפי „פנסנה״, ענוד מדי תלמיד הגימנסיה. הדברים היו מהוקצעים ונאמרו בטעם. אלה היו דברים על הגברת הפעולה החינוכית וההסברתית בין הנוער; והחדרת־יתר של ההכרה הלאומית ותביעה לתנופה חלוצית. מי הוא העלם הזה וכיצד הגיע לכאן? התברר כי הוא נלוה לחברו אברהם חזן, גם הוא תלמיד הגמנסיה, אשר הוזמן למסיבת שמחת־תורה יחד עם עוד מספר נערים. ונודע לנו כי הוא שמואל גורין מהמצטיינים בגימנסיה. קיבל אות הצטיינות ממדרגה ראשונה (גם אברהם חזן קיבל אות הצטיינות ממדרגה ראשונה). מוצאו מדלת העם. גדל בעוני ובמחסור. לא קיבל חינוך מסורתי וההווי היהודי המסורתי לא היה נהיר לו.

מאז התקרב לחוג הנוער הציוני ועד מהרה רכש את לבות כולם והיה לראש המדברים. הוא ניחון בכשרון הביטוי והיו לנואם על הבמה וכעבור שנים, היה מופיע ראשון ברשימת המועמדים לבחירות המקומיות. הצטרפותו לחוג שלנו גרם לגידולו ולהרחבתו וכן גם העשרת תכנו.

מובן כי עיקר הפעולה בחוגנו אז, הצטמצם בשטח ההכשרה החינוכית. היינו עדיין רחוקים מפעולות פוליטיות אם כי גילינו גם ענין בכך. ידענו על ועידת פולנאה שחברנו עזריאל אורי שנבחר כציר לועידה מספר עליה במאמרו בראש הספר. ידענו גם על בקורו של החבר צבי יהודה. אולם רק מעטים מאתנו זכו להיות נוכחים בביתה של לאה׳קה אוטרובסקי (כיום רוטברג) לשמוע מפיו על א״י. כן עקבנו בחרדה על המאסרים של עסקנים ציוניים בזוויהיל את הדוד אברהם שפירא ז״ל ויבל״ח גדליה לוי. והמשפטים שהתנהלו נגדם. (עיין: זכרונותיו של ג. לוי — ציונים במאסר ובמשפט).

והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה אשר לא ציפו לה כלל. מיד נשתלטה ערבוביה בכל שטחי החיים. גיוסים, שיבושי דרכים, גייסות, מחנות פליטים מציפים את הערים והעירות הקרובים לחזית המלחמה ובתוכם גם זוויהיל. חייבי גיוס שבינינו (בני 21—18) או שגויסו לצבא או שערקו, ואלה שלא גויסו ולא ערקו ירדו למחבואים. הגיע תורה של השכבה הצעירה לפעולה אשר חוללה נפלאות.

— — לא תהיה בזה כל הפרזה, אם יצויין כאן שבכל המעלות והמורדות שחלו בחיי האוכלוסיה היהודית בעירנו בעטיין של תהפוכות הזמן בשנות מלחמת העולם הראשונה, ובתקופת אי הסדרים, המהומות והפרעות שתכפו עליה אחר כך — רב היה חלקו של

הנוער בעמידה על הנפש, בהצלת רכוש יהודי, בהגשת עזרה לנפגעים. ועל הכל, השכיל נוער זה להפנות את מרצו ואת להט נעוריו לפעולות באפיקים קונסטרוקטיביים.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה התרוקנה העיר מכל אלה אשר לפי גילם הם חייבי גיוס. הוה אומר, כי בני 18—50 שנה, כמעט שאי אפשר היה לפגשם ברחובות העיר. נתהוה כעין חלל ריק בחייה החברתיים של העיר. דוקא החומר הער שבחברה, היוצר והתוסס נעלם והיה כלא היה. על פני העיר כיסו הדכאון והשממון, ובתוך לבות בני האדם השתררה ריקנות. אולם יצר הקיום החברתי — בדומה ליצר הקיום האישי פועל גם הוא — כנראה — כחוק טבעי או ביאולוגי, כשם ששיתוק פעולתו של אבר מסוים בגופו של האדם — יש, ואבר אחר בגופו מתחיל לפתח את עצמו על מנת למלאות, איך שהוא, את תפקידו של האבר המשותק — כדבר הזה קרה גם בחיי החברה בעירנו. שני ריכוזי נוער בגיל מוקדם (מה שרגילים לקרוא כאן „שכבה צעירה״). של תלמידי בית הספר, הגמנסיה, פועלים, בני בעלי מלאכה ובני בעלי בתים סתם קמו בעירינו. האחד היה מודרך על ידי חנה ויונתן שלאין ועסק בלימוד ועיון בשאלת החברה, הלאום ובחקר הרעיון הציוני. והשני בהדרכת נטע שנידרמן ואליו הצטרף כותב השורות האלה. ריכוז נוער זה היה קיים בצורת חוג ללימוד השפה העברית וספרותה, תנ״ך ותולדות ישראל. היה קיים מגע ושיתוף פעולה בין שני הריכוזים. הראשון שהתנהל על טהרת הפעולה הציונית להלכה ולמעשה והשני אשר טרם בשל לקליטת הרעיון הציוני — אלא היה „כמה לדבר יהודי״ והתגעגע אליו ומצא סיפוק בפרק תנ״ך ובסיפור עברי. המדריכים בחוג זה התאמצו שהמודרכים יגיעו בעצמם למסקנה הציונית.

שני ריכוזי הנוער היו יושבים בצוותא בשבתות של ימות הקיץ מעבר לסלוץ ובערבי לילות החורף בביתה של רחל גכטמן ומאזינים לשיחה הקולחת מפיו של שלמקה גוז (פועל מחט — איש תרבות, בונדאי, ידוע־חולי ושוחרר מגיוס) על נושאים ספרותיים וחברתיים (עיין י. שלאין — שלמה גוז) גם הוא ראה לתרום חלקו במלוי החלל שנתהווה — — —.

בהזדמנות זו, מן ההכרח לציין לשבח פעולתו הברוכה של שלמקה גוז ז״ל. הוא, יליד העירה, חסר השכלה שטתית, היתה לו עין בוחנת בהווית העולם, גילה הבנה רבה בספרות (רוסית ואידיש) של התקופה, והעניק לנו הרבה מידיעותיו. הגם שהוא היה בונדאי והשתתף עוד בהפגנות שנערכו ב־1905 לא נעשה מצדו שום נסיון „להאציל מרוחו עלינו״. הוא ראה את הפעולה התרבותית כמטרה לעצמה.

הזרע שנזרע בשנות המלחמה נתן פרי הלולים. קם נוער ציוני מאורגן, עם פרוץ מהפכת פברואר, תפס נוער זה — הראשון — את הרחוב, דבר אשר עורר את זעמם ואת קנאתם של יתר המפלגות. הנוער הציוני, שפעל כארגון ליגלי, השתלב בתוך שורות „צעירי ציון״. ובהיבחר ועד עירוני של ההסתדרות הציונית — בעיר — היה מיוצג בו בשלושה חברים מתוך שבעה — המספר הכללי של הועד. „צעירי ציון״ בלטו בחגיגות המהפכה הרוסית שנערכו לכבודה. כן היו מיוצגים במוסדות המחוקקים והמבצעים של העיר. בועד הקהילה בבית הספר העברי וכו׳. נוסדה קבוצת „החלוץ״ שהכשירה את עצמה לעליה ארצה.

בינתים, והמלחמה נמשכת עדיין. רבים מ„השכבה הצעירה״ של הנוער עוברים לאט לאט לשכבה הקשישה. וחובת גיוס כבר חלה גם עליהם. להשתמט — במשטר מהפכני חופשי — אין לדבר על כך. השורות שוב מתרוקנות. הדבר, ששערי בתי הספר

התיכוניים והגבוהים נפתחו לרווחה בפני היהודים רוקן גם הוא את השורות. אבל אין דבר. את השורות ממלאים נוער חדש. חניכים שלנו מהת"ת ומבתי ספר העירונים והגמנסיה. התנועה לא פסקה. היא המשיכה ביתר שאת וביתר עוז. נתגברה התנועה העברית.

בתוך השורות של נוער זה קם חוג של חובבי הבמה וממנה יצאה להקה דרמתית. אם כי חותם ציוני לא היה טבוע על הלהקה הזאת — היו כל חבריה ושחקניה מתוך הנוער הציוני. להצלחה מרובה זכתה ההצגה „די שחיטה" ליעקב גורדין ששני השחקנים הראשיים היו פרלמוטר וחייקה גכט. כן הועלו על הבמה ברוב הצלחה „די פאמיליע צבי" לדוד פינסקי ו„די נבלה" לפרץ הירשבין. ועוד. מעשה נועז, בוצע על ידי כותב הטורים בעזרתה של חנה שלאין. לאחרי הכנות מרובות הועלה על במת התיאטרון העירוני מחזה עברי לילדים „מכירת יוסף" ליצחק קצנלסון. השחקנים 15 במספר היו תלמידי התלמוד תורה שכותב הטורים היה אחד המורים בו. לפי תשואות שהצופים ערכו לשחקנים הקטנים, יש להסיק כי ההצגה הצליחה.

זוויהיל היתה למרכז גלילי של ההסתדרות הציונית בווהלין. ועידת ציוני ווהלין התקיימה בעיר. רב היה חלקו של הנוער בהכנת הועידה הכללית שהשתתפו בו הרבה צירים ובאי כוח המרכז הציוני. המשלחת של צעירי ציון בועידה היתה מכובדת מאד ואף הטביעה את חותמה על הועידה. בשם הסניף המקומי של צעירי ציון ברך את הועידה המשורר יצחק למדן ז"ל.

עיקר תפקידה של הועידה היה התווית קווי פעולה במלחמת הבחירות לאסיפה המכוננת, לרשויות המקומיות וליסודן של הקהילות היהודיות. הציונות דגלה אז ברעיון האוטונומיה לאומית־פרסונלית; כלומר כל עניני היהודים יתנהלו על ידי היהודים עצמם; חינוך, בריאות, עזרה סוציאלית, דת, תרבות ויתר השירותים שחברה תרבותית זקוקה להם. בניגוד ל„בונד", שהוא הסתפק רק באוטונומיה לאומית תרבותית (נאציונל קולטור אוטונומיה) ותרבות יהודית נוסח „בונד" — הווה אומר תרבות אידישאית.

יצויין כאן כי עוד לפני התכנס הועידה הגלילית, הופיעה על במת תיאטרון ה„ראינוע" (אז לא ידעו עוד על „קולנוע") „לוקס" חברתנו חנה שלאין (כעת סלונים) (ספק אם מלאו לה אז 17 שנה) בהרצאה מענינת על בעיות מוניציפליות, בפני קהל של מאות. דרך אגב, אקיים כאן חובה לאיש ציוני נאמן, מר חזנוב — בעל הראינוע הנ"ל, אשר עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, שלח אחד מבניו להתחנך בארץ־ישראל בגימנסיה של יפו, אז, כעת גימנסיה הרצליה בתל־אביב. מר חזנוב תרם גם הוא את חלקו לתנועה הציונית — אם כי לא היה פעיל בה.

*

האיר המזל לעירנו, ובשעה זו, בנתה הממשלה הרוסית קו מסילת ברזל גרישינה— רובנה וקבעה את מרכז הפעולה בעירנו. העבודה נמסרה לקבלן מלופ — עסקן ציוני ידוע, והוא העסיק רבים מאישי התנועה הציונית במשרדו. ביניהם המשורר י. קרני — אז וילובלסקי, העסקן הציוני אריה פינס — אישיות דגולה רבת פעלים, מ. רבינוביץ ועוד. שהותם בעיר עשתה הרבה לשגשוגה של התנועה הציונית, והקלה את המלאכה עלינו. יכול היה הנוער להתמסר אז לעבודה פנימית, ארגונית ותרבותית.

וכך שטפו החיים תוך שנתיים, לאחר פרוץ המהפכה. עם כיבוש רוסיה על ידי הבולשביקים, ואוקראינה ניתקה מעל רוסיה הגדולה, ניתק גם הקשר עם המרכז הציוני שבמוסקבה. חלו שינויים בהלכי הרוח בתוך האוכלוסיה היהודית. הערכה אחרת

למתרחש. נגוזו חלומות. „אומרים כי שם — משטר אימים .טרור אדום שולט שם. מחרימים רכוש פרטי. יהודים מתרוששים. מצרים את התנועה הציונית. קמה יווסקציה ליד השלטון המרכזי (סקציה המטפלת בענינים יהודיים). היווסקציה מתנכלת לציונות. לפי הוראותיה אוסרים את הציונים, סוגרים את העתונים העבריים. גזרו על לימוד השפה העברית". אלינו לאוקראינה, טרם הגיעה הרעה מצפון. אולם גם אנו, שלותנו נגזלת מאתנו. אנו סובלים מחילופי השלטון. השלטון באוקראינה הוא אמנם סוציאליסטי להלכה — פטליורה — ס. ר. אוקראיני — ראש הממשלה; וינינצנקו — ס. ד. שר החוץ ועוד. אולם, די להביט על מראה פניהם של חיילי הצבא הלאומי האוקראיני וחלחלה תתקפך. אתה רואה לפניך את ההידמקים האוקראינים על תלבושתם וזיונם מכף רגל עד קדקוד. פנים נזעמים מלאי חרון. אמנם לעת עתה הם עוצרים עוד את זעמם בקרבם פנימה. אולם אתה מרגיש את עצמך כאילו הנך יושב על הר געש, ובכל רגע עלולה הלבה להתפרץ. ואמנם, מתחילות להגיע אלינו שמועות מדאיגות על החמרת מצב הבטחון בדרכים. לחישות מפה לאוזן על מעשה שוד, רצח ואלימות תוכפות והולכות. הלב מתמלא חרדה. יושב אמנם יהודי בתוך הממשלה „הסוציאליסטית" — לך, שפוך צערך לפניו, ואת מערכי לבך — מה יושיעך זה?! גם הוא, בין חברי הממשלה, יושב אל עקרבים — — קיימת ראדה אוקראינית — כעין פרלמנט — ומתוכה מפעפעת שנאה כבושה ומשטמה גלויה לעם היהודי — — — אנו חרדים לבאות. — — —

*

זמן מה, תקופה של 8 חדשים, הונח לנו כמעט, בתקופת הכיבוש הגרמני ומינויו של סקורופדסקי כהטמן של אוקראינה. התנועה הציונית נשמה לרווחה ופיתחה, אז, פעולות בממדים רחבים. אמנם אי אפשר היה עוד לדבר על עליה ארצה, אבל בהכשרה לעליה אפשר היה לעסוק. לא ישבנו בחיבוק ידים. ניצלנו את המצב השקט, באופן יחסי. המצב החמיר עם צאת הגרמנים וכינונו של השלטון החדש באוקראינה. ראשית השלטון התחיל ב„מזל מאדים". בשורה של ערים ועיירות, ברחבי אוקראינה, פורצות פרעות. בעירנו פרצו מהומות. אמנם, לא הגיע למעשה רצח; פלוגות מזויינות של בחורים יהודים בשורות מלוכדות עמדו נגד הפורעים ופיזרו אותם. אולם, מאז מתחילים שמי העיר להתקדר... דכאון ויאוש חודרים ללבותיהם של היהודים. בבתים ובחצרות מכינים מקומות מחבוא לעת צרה. האויר ספוג רעל ובלבות פועם הפחד מפני יום המחר. ועל כל אלה היוקר ההולך ומאמיר. האיזור כולו משובש גייסות של כנופיות פורעים. העיר מנותקת. רוסיה כולה נתונה במערבולת של תוהו ובוהו, בתוך התלקחות של מלחמת אזרחים; קולצ'ק ויודניץ בצפון, דניקין במרכז ובחלקה של אוקראינה; ורנגל — בדרום ובקרים. נוסף לגייסות אלה שהיו ידועים אז בכינויים „מחנות הצבא הלבן" שנלחמו להפלת המשטר הבולשביסטי. התלקטו כנופיות של פורעים ושודדים, בפיקודם של אטמנים שונים. הללו פעלו בשטחים מצומצמים ומטרתם — רק לשם שוד וביזה ומלווים מעשי רצח, הצד השוה שבכולם — הרס וחורבן של קהילות יהודיות בכל מקום אשר רק דרכה כף רגליהם.

עירנו יכלה להחזיק מעמד בתקופה של התפרעות הכנופיות אך ורק הודות לערנותה של ההסתדרות הציונית וחלק הנוער שבה במיוחד (צ. צ.). נוער ער ורענן מטבעו ותוסס באופיו, לא נכנע! הוא עמד על המשמר והיה דרוך וקשוב לכל רוח רעה המתרגשת לבוא על העיר והשכיל לקדם את פניה ולסכל כל מזימה של חורשי רע. מבין חבריו של נוער זה נבחר חברנו עזריאל להתייצב בפני המוסדות המרכזיים של שלטונות הפלך

בשליחות ההגנה העממית וכתוצאה משליחות זו וסיוע כוח ההגנה שהביא לאחר נסיעתו הדחופה לזיטומיר נמנעו שואה ואסון מעירנו (פרטים במאמרו של ע. אורי — בראש הספר).

— — — עד שהגיע יום העשרים לחודש אפריל 1919.

*

פסח תרע״ט, והעיר נכבשה על ידי הבולשביקים. הם החזיקו בעיר כשלושה חדשים. במשך הזמן הזה, אמנם הונח ליהודים מבחינה פיסית — אם כי מעשי רצח בודדים לא פסקו גם אז. אולם שותקה כל פעולה ציבורית יהודית עברית־לאומית וציונית. כן הכבידו הבולשביקים את אכפם על החלק הבעל ביתי של העיר, על „הבורגנות״. החרימו כספים ורכוש. הטילו עונשים כספיים (קונטרובוציות). חברינו „צ. צ.״, שלמעשה, הוכרזו כמתנגדי המשטר וכל פעולה מפלגתית נאסרה עליהם, קיימו, בכל זאת, קשר ומגיע ביניהם. הם ראו צורך השעה לחדור למוסדות העירוניים שהשלטון הבולשביסטי הקימם, למקומות שהכניסה ללא קומוניסטים מותרת. כגון ל„קומבדים״ (קומיטט בדנוטי — ועד העוני). זה היה מוסד חשוב, שמתפקידו היה לדאוג למצב הבריאות וההספקה ועוד שירותים שבשטח שיפוטו. ועד זה, היה גם אחראי לבטחון אזורו, ועליו היה גם לכלכל את צבא המצב באספקה, ריהוט והלבשה. על הועד מוטל היה גם לבצע החרמות של כסף ורכוש לצרכים צבאיים. ברובם היו חברי הועדים יהודים והיו מסונפים לועד מרכזי שהיה מורכב מיו״ר של הועדים האזוריים וסגניהם. חברינו בועד זה נהגו ביושר ובתום לב ובדאגה רבה טיפלו בעניני היהודים תוך זהירות לא לקומם את האוכלוסיה הנוצרית המוסתת נגד היהודים. ואמנם עיקר העומס היה רובץ על היהודים — מרצונם. היה עליהם להאבק עם הקומו־ניסטים שבועדים אשר לא החשיבו את ההסתה כלפי היהודים מצד האוכלוסיה הנוצרית. חברינו, בכל זאת, שכנעו את הקומוניסטים גם בפרט זה.

רק בפרט אחד, והוא היה חשוב מאד, לא הצליחו חברינו; והוא, ביטולו של החוזר הידוע שהוצא על ידי ה„רבקום״ בדבר רישום הילודים והמתים במחלקה מיוחדת שקמה למטרה זו ליד ה„רבקום״ — דבר אשר גרם לטבח תרע״ט (עיין מ. ביבר — הפרעות בתרע״ט).

*

טבח תרע״ט המיט שואה על העיר והפיץ את יושביה ששרדו לארבע רוחות השמים. היחידים ,אשר עמלו, גם מעל עיי החרבות של עיר שרופת־אש, ודאגו ליציאה בלתי מבוהלת של אלה אשר ראו לטוב להם לצאת מהעיר, עשו למען השלטת סדרים בתוך אלה אשר לא ניתן להם לצאת מהעיר ועוררו את בעלי היכולת להרתם לפעולת עזרה והצלה — אלה היו אותם החברים הצעירים, אשר ראינום סוחבים בעול המשימות מאז פרוץ המלחמה והמהפכות שלאחריה. נוצר ועד עזרה אשר דאג לחסרי בית, שתהיה להם קורת גג; לחסרי מזון — מנת לחם ומלבוש. לחולים — עזרה רפואית. הוקמו בתי מחסה ובתי יתומים. הפעילו שוב את בית הספר העברי לחנך ילדים ונערים. הפעולות התנהלו בסדר ובשיטה במידה כזאת, עד שרבים מאלה אשר עקרו מהעיר לאחר הטבח והשרפה החלו שוב לחזור אליה. העיר התחילה להתנער מחורבנה. זמן־מה היתה בידי הבולשביקים. יותר מזה — בידי האוקראינים. גיסות צבא פולין, בפיקודו של מרשל פילסודסקי, כבש את העיר במאי 1920 והחזיקו בה עד אוקטובר של אותה שנה (הפסקה

של שבועים היתה העיר שוב בידי הבולשביקים). עם חתימת הסכם השלום בין רוסיה ופולין ב־22 באוקטובר 1920 עוברת העיר לבולשביקים.

שבת — 21 באוקטובר שנת 1920. לפנות ערב. הצבא הפולני מכין את פינוייה של העיר על מנת למסרה עם שחר של יום המחרת לבולשביקים. הודות לקשרים אשר חברנו עזריאל אורי יצר עם אישים מרכזיים עוד בימי שהותו בקיוב, ראינו הכרח — כאשר רק הורגש באויר דבר נסיגת הפולנים מהעיר — להטיל עליו שוב שליחות נכבדה, והיא העברת מוסדות התרבות והעזרה מעבר לגבול, בידענו כי בהשתלטות הבולשביקים

בית היתומים בזוויהיל. במרכז א. פוסטרנק, א. י. פרבוטינר ומאיר זילברמן

יונף הגרזן על מפעלי התרבות, אלה הם בתי היתומים שהתנהלו על ידינו ושכל כך עמלנו בטיפוחם.

הח׳ אורי קיבל עליו מחדש את השליחות להוציא את מוסדות אלה והצליח, מתוך סיכון נפש, לעבור את הדרכים המשובשות בגייסות הכנופיות ולהגיע לרובנה. שם התקשר עם באי כוח הג׳וינט ושכנעם בצורך הדחוף ביותר בעזרת ההצלה וחזר אלינו כעבור יומים מצויד באמצעים מספיקים אשר איפשרו לנו להוציא את הטעונים הוצאה וגם לצאת בעצמנו — החבורה החלוצית המגובשת הראשונה.

זכור לי ליל יציאתנו מהעיר. מספר עגלות העמיסו עליהם ילדים ורכוש, רהיטים, מכשירי ילדים, צעצועים וכל דברים חשובים. עם שקיעת החמה יוצאת את העיר קבוצה של כמה עשרות נערים ונערות. את דרכם הם עושים ברגל, מגמת פניהם לעיירה קוריץ שלפי החוזה היא שייכת לפולנים. משם לרובנה, קובל ו.. ארץ־ישראל.

פרשת „ואלה מסעי״... זוהי שלשלת ארוכה של אירועים והתרחשויות. ראשיתה

ליד משמר הגבול, 5—6 קילומטרים לפני מבואותיה של קוריץ .אחרי שעות הליכה בליל סתיו, ליל חשוך ואפל בכביש אשר היערות משני צדדיו מגבירים את החשכה, עד שאינך רואה אפילו את העגלות העמוסות ילדים וילדות המשרכות דרכם לפניך, נתקלה „התהלוכה" במחסום, ולידו זקיפים מהצבא הפולני, המונעים בעדה להמשיך ולהתקדם מעבר למחסום. המשא ומתן אתם לא הביא לשום תוצאות. רק עם היודע מקום חניית המפקדה של משמר הגבול — על גבעה שמשמאל לכביש במעבה היער, התיצבה בפניה משלחת בהרכב החברים עזריאל אורי וכותב הטורים האלה. לאחר משא ומתן ארוך ומיגע ומתן שלמונים הגון שוכנעו הקצינים והואילו להרשות ל„תהלוכה" להמשיך בדרכה. — — —

לא הרבה זמן התעכבה הקבוצה בקוריץ. הגענו לרובנה. דירה רחבה ברחוב וורטובה 26 היתה למשכנה של קבוצה זאת שמנתה קרוב ל־20 חבר וחברה. חברי „צעירי ציון" ברובנה טיפלה ברוב מסירות בקבוצה זו, דאגו להעסקתם בעבודה. במיוחד עסקו בדבר החברים אבטיחי, הרשפלד, אידסס, דינס והרמל. היה קיים ועד עזרה לפליטי אוקראינה ברובנה בראשו של פפרמן — איש י. ס., כותב הטורים האלה ייצג את פליטי עירו בועד זה.

חברי ועד „צעירי־ציון" ברובנה במסיבת־פרידה עם כותב הטורים לכבוד עלייתו ארצה.

אבל לא זאת המנוחה ולא זו המטרה. אחרי זמן מה הגיעה הקבוצה לורשה. בורשה פעלו כבר שליחים מארץ־ישראל ועסקו בארגון ראשיתה של העליה השלישית, במחלקת העבודה, שהיתה קיימת ליד המשרד הארצישראלי, שהד"ר קורנגרין ז"ל היה מנהלו, ומר ח. ברלס — מזכירו. חברנו י. לוינשטין ז"ל היה מנהלה. לידו פעל החבר שמואליק אפטר, איש תל־יוסף. בעזרתו של החבר ישראל מרמינסקי (י. מרום) שעמד אז בראש תנועת צ. צ. בפולין, הצלחנו בסידור חברינו בורשה. חלק מחברינו נשלח ללומזה ויתרם לביאליסטוק. היה עליהם לשהות שם עד אישור עליתם ארצה וסידור דרכונים. כל התעודות האלה הגיעו לידי חברי הקבוצה בראשית מרץ 1921 ובליל פורים תרפ"א נמצאנו ישובים בצוותא בקרון מיוחד מחובר לרכבת היוצאת לוינה מבית הנתיבות

הוינאי „ויסער״! בקרון נמצא גם הרב קובלסקי, רב מפורסם וידוע לתהלה בפולין המדינה, איש מרכז המזרחי. הוא קרא באזנינו את „מגילת אסתר״.

לפרשת רובנה—ורשה, יש להוסיף את העזרה הרבה שקיבלנו מאת בן עירנו מר זליג כץ, בנו של רבי מנשה — כתבן (מורה מלאכת הכתיבה לבנות ישראל בזמנו). זליג כץ, אז, עלם כבן 22 שנה, חייל בצבא האמריקאי ושליח הג׳וינט. הוא פעל רבות וטובות בשבילנו. מימן את הוצאות נסיעתנו ב־80% כמעט. הוא גילה לנו ידידות רבה ועשה בשבילנו הרבה מעשים טובים אחרים. הוא כעת בארץ ויהיו דברים אלה ביטוי של הכרה ותודה למאמציו עבורנו.

הקבוצה התעכבה בוינה מספר ימים עד שנזדמן לה אנית־ משא המפליגה מטריאסט להודו ועגנה בנמלי הים האדריאטי, האגאי והים התיכון. 16 יום שרכה האניה את דרכה בימים, וביום א׳ עם שחר, ט׳ בניסן תרפ״א, הוא 17 באפריל 1921, עגנה האניה במרחק 2—3 קילומטרים מיפו העיר בין כיפים וסלעים המרצפים את פאת ימה של יפו.

ביום א׳ בבוקר, הורדנו מעל האניה והובלנו לקרנטינה שעל חוף שפת ימה של יפו כמה קילומטרים דרומה לה. שהינו בקרנטינה 3 ימים וביום הרביעי אחר הצהרים יצאנו מהקרנטינה בשמחה ובצהלה לנמל יפו ולאחר כל הסידורים הפורמליים הפנה אותנו המשרד הארץ־ישראלי שליד החוף לבית העולים שבעג׳מה ביפו העיר.

חגגנו את חג הפסח הראשון בארץ־ישראל בהתרוממות רוח. הקבוצה דאגה לסידורה מיד עם בואה. תצויין כאן לשבח ומתוך הכרה והוקרה עזרתו הרבה והדרכתו היעילה של חברנו היקר ניסן בן דוד איש העליה השניה אשר ליווה אותנו בראשית דרכנו בארץ בעצה, בהדרכה ואף ביטל מזמנו להנעים לנו את ימינו הראשונים בארץ בטיילו אתנו במושבות יהודה והשרון.

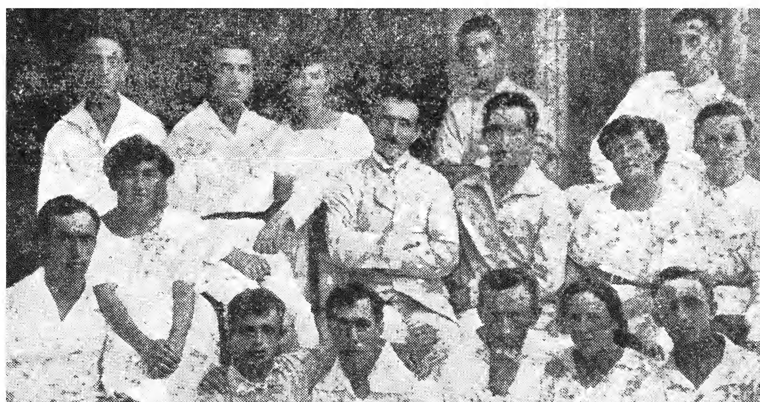
כחברים לתנועה: „הפועל הצעיר״ ו„אחדות העבודה״ מצאנו מהר את הקשרים למרכזי שתי התנועות והללו לקחו להם את הדאגה ואת הטיפול לסידורנו. קסם לקבוצתנו רעיון הקומונה הכללית של פועלי ארץ־ישראל אשר מצא את ביטויו הממשי בגדוד העבודה שע״ש יוסף טרומפלדור. 17 חברים מתוך קבוצתנו הביעו את רצונם להכנס כחברים לגדוד העבודה, אולם לפני כניסתנו לגדוד היה עלינו לעבור טבילת־אש ראשונה בארץ. באסרו חג של פסח פרצו פרעות ביפו. התנפלו על בית „החלוץ״ ורצחו כ־30 וכמה חלוצים. ביום השני נרצחו ברנר וחבריו בבית ערבי שעכשיו הונצח והוא ב„קרית שלום״. חברי קבוצתנו גויסו מיד להגנת השכונות ביפו. החברים דוד לרמן, אפרים דרך, בנימין גולדמן ז״ל וכותב הטורים האלה בתוך קבוצה של כעשרים איש שנשלחו על־ידי יצחק קנב (אז קניבסקי) ממגיני תל־חי ליפו. זכורני כאשר הגענו לשכונת הגרמנים ביפו ל„יעד״ רק ראונו הערבים מרחוק — נתפזרו לכל הרוחות, החזקנו בבית רק שנים: כותב הטורים ובנימין גולדמן ז״ל. — — —

עם השלטת הסדר בארץ והחזרת החיים למסלולם התקין יצאה הקבוצה לפתח־תקוה ועבדה בבנין ענף מסילת הברזל פתח־תקוה — ראש־העין. כעבור חדשים עברה קבוצתנו הגלילה ועבדה בסלילת כביש טבריה—טבחה לאורך שפת ימה של הכנרת.

בגליל מצאנו את הקשר עם חברנו עזריאל אורי שהיה אז פועל בראש פינה ובפוריה ועם חברנו יונתן שלאין, שמיד עם בואו העסיקה אותו חברת בנין במקצועו בהנהלת מפעלי בניה למשקים.

עם ראשית החורף (תרפ״ב) 6—7 חדשים לעליתנו ארצה, נגמרה עבודת הגדוד לאורך הכנרת. הגדוד החל אז לחנך פועלים ועובדים בעלי מקצוע, בנין, מכונאות ועוד. קבוצתנו היתה היחידה בכל הגדוד שהתמתחה בעבודת הסיתות בירושלים והמשיכה בזה זמן רב. ממנה יצאו גם מורים ומדריכים בענף עבודה זה: האחים סיני (קוטליאר), יזרעאלי ז״ל.

עשרות בתים ואולי גם מאות נבנו באבנים שסותתו ע״י חברי קבוצתנו, בתוכם בניני האוניברסיטה ובית ההבראה „ארזה". כאן נקיים חובה נעימה לציין את העזרה החברית שהגיש לנו הח׳ יעקב בן־דוב. הוא פתח לפנינו את דלתות ביתו לרווחה ועשה הרבה בשבילנו. אין להעריך גם את טיפולה המסור האמהי של חברתו בחיים הגב׳ רוזה בן־דוב ז״ל אשר פתיל חייה ניתק קודם זמנה.

קבוצתנו הראשונה. עומדים: א. קוטליר־סיני, שמחה ביבר, שפרה גולדמן ז״ל, מרדכי ביבר (בונה), מיכאל וינשטיין ז״ל, אפרים דרך, אתיה ביבר, א. בן־ברוך, יעקב בן דב, מלכה שפיצקה־ווקסלר, דוד ווקסלר ז״ל, ש. יזרעאלי ז״ל, מרים ברץ, זוסיה סיני, דב דברהס, ב״צ חיימן ז״ל

תקצר היריעה מלהעלות עליה את כל אשר קבוצה זו עשתה בראשית דרכה בארץ. אולם בלי שמץ של גאוה והתפארות, יכולה קבוצה זו לזקוף לזכותה — אי אלו פעולות שיש בהן משום תרומתה לבנין הארץ בסלילת הדרך לבאים אחריה נוסף למעשיה ופעליה בהכשרת חלוצים לעליה ארצה. ועל זה אנו חייבים תודה לאלה שקדמו לנו בעירנו ולמורי דרכנו בחיים, למנהיגי הדור אלה, שלצערנו הלכו מאתנו ואינם עוד ואלה החיים אתנו. וברוך שהבדילנו מן התועים. — — —

בקורת רוח הננו מציינים את הכינוס של יוצאי עירנו בלוס אנג׳לס, שעדיין לא שכחו את עיר הולדתם זוהיל ונענו מיד לקריאתנו. מיט גרויס צופרידנהייט בעצייכנען מיר דאָס צוזאַמענהאַלטן זיך פון אונזערע לאַנדסלייט אין דער ווייטען קאַליפאָרניע (לאָס־אַנדשעלעס), וועלכע האָבן ניט פאַרגעסן און אַרויסגעוויזן פיל ליבע צו אונזער אַלטער געבורטס־שטאָט זוהיל.

1. נתן בורשטיין; 2. אָדל בורשטין; 3. טשערנע גינזבירג (באראנאווקע); 4. שמחה ראָטענבערג; 5. חיה ראָטענבערג; 6. מאריס גליקמן; 7. גיטריס גליקמן; 8. משה אורסיס (ראמאנאוו); 9. אניא אורסיס; 10. לואיס (יום־טוב) שניידמאן; 11. מאַניה שניידמאן; 12. בעריש פערלמוטער; 13. ליובא פערלמוטער; 14. אסתר זאקלאד (ראמאנאוו); 15. חיים מארקוס; 16. מעלא מארקוס (פולין); 17. בערל מלמד; 18. לילא מלמד; 19. טאנבערג (ראטשעוו); 20. רחל בעקער; 21. דוד דיאמאַנד (באראנאָווקע); 22. פרידא דיאמאַנד; 23. הארי בראָנפמאַן (ראטשעוו); 24. סאָניא בראָנפמאן; 25. אָדל אנאפאלסקי; 26. שמואל פראוועטיגער; 27. חייה פראוועטיגער; 28. מיכל קאזאשמאן; 29. מילטאן שפילבערג; 30. עטל שפילבערג; 31. שמעון לוי שליט; 32. עלין שאליט; 33. רחל וואלמאן; 34. יעטע האפמאן (קאמענבראָד), 35. מינאַ סמוליאר (קאמענבראָד); 36 פרוי פיינמאן (קארעץ); 37. יונה גרין (גרינשפאן); 38. חנה גרין; 39. ליובא גערשאווסקי; 40. מאָטל וואלדמאן (טוטשין); 41. חנה לאה וואלדמאן; 42. בערטא בורקין (באראשי); 43. חייקע בורגער (באראנאָווקע); תת. שרה זאלצמאן; 45. הארי אוריסמאן.

דאָס בילד איז גענומען געוואָרן אין אפריל 5—1954, אין לאָס אַנדזעלעס.

עצרת הזכרון בתשי"ד, כינוס בני העיר ב-29.8.54

רשימת המצטלמים בעצרת הזכרון במלאת ל״ה שנים לפרעות 1919 — ב־29.8.1954

שורה ראשונה — משמאל) : 1. נחום לרנר — יהושע בעניס זון; 2. א. הופמן — בנציון הופמנ׳ס זון; 3. רוזנשטיין; 4. ליב ביבר — וואלף דעם שוחט׳ס זון; 5. בתיה פישמן — פסח קוטמנ׳ס אייניקל; 6. אשר ארליך — בן יוסף; 7. בלה קליגמן — באראץ; 8. דב קליגמן; 9. אהרן קליגמן; 10. בנימין גולדמן — נחמן אברהם בנימינ׳ס זון; 11. ירוחם מאריידה; 12. שמואל קפלן — ראובן דעם עפעלמאכערס זון; 13. משה בלימען — קארעץ; 14. אברהם פינקלשטין.

שורה שניה — (משמאל) : 5. לאקה רוטברג — אוסטרובסקי; 16. פנחס פולונסקי; 17. בלה סתוית — סטאווניצר — אהרן סטאווניצע׳ר טאָכטער; 18. עדה מזיריצסקי — סטאווניצער — אהרן סטאווניצער׳ס טאכטער; 19. לאה ריצמן — מזיריצסקי — דוד נחומ׳ס טאכטער; 20. שרה פלדמן — זוקין, ברורך זוקינס טאכטער; 21. מרים קלינפלד — זוקין, ברוך זוקינס טאכטער;22. שמואל קליינפלד, איר מאן; 23. ש. צפור — יעקב בן־מאיר׳ס שווערטער; 24. שושנה אהרונוב — קושניר; 25. דניאל ברנשטין — משה דעם קאמיסיענער׳ס זון; 26. דבורה ציפנסקי — משה דעם קאמיסיענער׳ס טאכטער; 27. אברהם בארו — שייקע דעם דיינס זון; 28. צפורה בן־דוד, יואל דעם דיינ׳ס טאכטער; 29. זוסיה סיני — קוטליאר.

שורה שלישית — (משמאל) : 30. מרים פולונסקי — מרגלית; 31—32. מנחם — זייוויל שלאינ׳ס זון און זייוויל שלאין; 33. ד״ר אברהם מאן — בנציון הופמנ׳ס ברודער, פון ניו־יורק; 34. ד״ר יעקב מאיר לוי — פון נעסעלין, ביי זווהיל; 35. מ. בונה — ביבר, וואלף דעם שוחט׳ס זון; 36. עזריאל אורי — מאליאר, פיני אברהמ׳קס זון; 37. יונתן שלאין — אשר אליקס זון; 38. אליהו שדה לבן — יואל דעם דיינ׳ס זון; 39. משה גילדנמן — פארטיזן „דיאריא מישה״, קארעץ; 40. דב ברנשטין — משה דעם קאמיסיאנער׳ס זון; 41. אהרן בן ברוך — גולדפארב, ברוך דעם פוטערניקס זון; 42. משה בן־ארצי, לנדויער.

שורה רביעית (משמאל) : 43—44. רחל ביבר, ציפה ביבר — וואלף דעם שוחט׳ס טעכטער; 45. בוניה אדירי — גרצוולאף — חנינה דעם עסיג מאכער׳ס איניקיל; 46. חנה שלאין — אשר אליק׳ס טאכטער; 47. פרוי פון ד״ר יעקב לוי 48—49. רחל לוין און גיסיה אורי — אייניקל און פרוי פון ע. אורי; 50. בליומה דערינגער — מאליאר — פיני אברמ׳קעס טאכטער; 51. ט. שדה לבן — אליהו שדה לבנ׳ס פרוי; 52. אהובה גולדפארב — ברוך גולדפארב׳ס טאכטער ; 53. מרים סיני — באראץ, פרוי פון ז. סיני.

שורה חמישית (משמאל) : 54. טובה כהן—בארא‍ש, יהושע בעניעס אייניקל; 55. בליומה חקלאית — טרומבוואלסקי — וואלף לייזיס אייניקל; 56. חיים ליפשיץ — מוטיל זייוויל׳ס זון; 57. ניסן בן־דוד; 58. יונה ברמן — סטאווניצער, — אהרן סטאווניצער׳ס טאכטער; 59. שרה ישראלית — טרומבוואלסקי; 60. מלכה חלפוני — ספיצקה; 61. מרים לנדויער.

הפגישה עם יוצאי עירנו האורחים הגב׳ ש. הופמן ומר פ. קרמר ב־3 לדצמבר 1954

יושבים (מימין לשמאל): **ע. דבורס (ביבר), א. בארו, ג. אורי, עז. אורי, (מליאר), פיליפ קרמר (בוסטון), מ. בונה (ביבר), י. שלאין, ז. שלאין, שינדיל הופמן (ניו־יורק).**

עומדים (מימין לשמאל): **ד. דבורה׳ס, ט. כהן—באראש, ד. ברונשטין, ח. ברנשטין, א. שדה־לבן, ז. שלאין, מ. שלאין, א. בונה, אשר ארליך, ש. קפלן, ב. גולדמן, ג. קפלן, מ. קרמאזין, ב. צרניצר, חנה סלונים—שלאין, שרה ישראלית.**

נוספות

טיפוסים מותיקי העיר

זוויל לפני מאה שנה

(כתבה ב„ראזסויעט" גליון 8 (22.7.1860)

האוכלוסיה השלטת בווהלין, כמו ביתר המקומות בחבל המערבי, היא פולנית, ומיד לאחריה — האוכלוסיה היהודית. שני הלאומים שלובים יחד ומשלימים אחד את השני. על אף ההבדלים הגדולים שביניהם אין אוכלוסיה אחת יכולה להתקיים בלי עזרת השניה. וחשוב כאן להכחיש את הדעה האומרת, כאילו היהודים עוסקים רק במסחר ובתיווך ואינם ממלאים כל תפקיד בעבודת ייצור. זוהי טעות גדולה, הואיל ונעשות על ידם של היהודים כל עבודות הייצור בתעשיה החקלאית והעירונית, לא רק בסביבת אזור העיר, אלא גם בכל הפלך. רק לעתים רחוקות קונה בעל האחוזה הפולני או גם מייצר דבר מה בלי הסיוע, היוזמה ועמל היהודי. יתר על כן, כל הצרכים הביתיים, התעשייתיים בכפר ובעיר נעשים על ידי היהודים. לאחר בדיקה קפדנית ואוביקטיבית הוכח, כי היהודים בחבל זה ממלאים תפקיד משקי וכלכלי חשוב במסחר ותעשיה, שהם פיתחו בחבל זה.

בכל החבל בולטים, איפוא בעיקר הפולנים והיהודים. בני אומות אחרות אינם מורגשים כמעט כלל. לפעמים הננו נפגשים בגרמנים, וביחוד רוסים, כפקידים בעיר הפלך הקרובה זיטומיר. בחוגי המסחר גם הפולנים, אינם מתבלטים, שכן הם רוכשים את כל צרכיהם באמצעות היהודים. מרבית המסחר הסיטוני עם ייצרני החיטה ויצוא הדגן לחו"ל נמצאים בידי היהודים. נמצאים בפלך גם הרבה בתי חרושת לתעשית בירה ומשרפות־יין (כ־500), המשמשים מקורות עושר לחוגים רבים. היערות הנרחבים, המשתרעים על שטחים גדולים מסתעפים גם הם לפעולות מסחריות חשובות — כגון ייצור זפת, עיבוד עצים ועוד מיני תעשיה שונים. רב גם הסחר באריגים, חמאה ומלח. הוסיפו נא לסוגי מסחר אלה גם את הפעולה להחזקת תחנות הובלה, בתי האכסניות, בתי החרושת לסוכר ותעשית היער, הנעשים אך ורק על ידי היהודים בחבל זה, ותיווכחו על התפקיד הגדול, אשר האוכלוסיה היהודית ממלאת בעירנו ובסביבתה הגדולה. הכל זקוקים להם.

בכתבה שניה מעירנו ב„רזסביט" משנת 27.1.1861 מס' 63, מתאונן ה' גורביץ על הסידורים הבלתי היגייניים בבית החולים העירוני „הקדש", כגון העדר כל פיקוח רפואי על החולים המתגוללים וגוססים שם, וכן על השתמטות ילדי היהודים מלבקר בבית הספר הממשלתי, אשר נפתח ביזמת המשכילים מחוגיו של ליליינטאל. כשנודע להורים, שאין חוק כופה על ילדי היהודים לבקר בבית ספר זה. וכי אין כל עונש צפוי למשתמטים, שמחו מאוד וקיימו משתאות בבתי התפילה.

רב ואב״ד בזווהיל מלפני מאתים שנה

הרב הגדול המופלג מהור״ר אברהם אבד״ק זוועהל

הוא בנו של התורני החסיד מהר״ר אהרון בהקצין הנגיד ר׳ יוזפא. ר׳ אהרון מת לפני אביו ובנו ר׳ אברהם נתגדל בבית אבי זקנו הקצין ר׳ יוזפא אשר השיאו ולקח לו לאשה את בת הרב הגאון בעל „לקט יוסף״ ואחר כך נתקבל ה״ר אברהם לאב״ד דק״ק זווהיל והיה אחד מגדולי הרבנים בזמנו. בראש הספר „גורל יהושע״ (נדפס בזולקובה תקי״ג) הובאו חידושי תורה על בראשית, תרומה, מצורע ודברים מהרב הגאון ר׳ אברהם אבד״ק זווהעל חתן הגאון בעל „לקט יוסף״. בפנקס החברה קדושה משנת תצ״ח כתוב, „פ״ר להרב מזווהעל״. מבניו מצאתי את הראש מוהר״ר ישראל. בקלפי שנעשה בשנת תקמ״ו נמנה בין אלופי הגבאים „הראש מהר״ר ישראל בהרב מזוועהל, בקלפי שנעשה בשנת תקמ״ו, נמנה בין אלופי הגבאים „הראש מהר״ר ישראל בהרב מזוועהל״וכן מצאתי אותו הרבה פעמים, ויותר מבניו לא מצאתי; אך ידידי הרב הישיש החכם ר׳ יוסף כהן־צדק במלואים לספר „תולדות משפחת גינצבורג״ (צד 224, סימן י״ט) מביא כי להג׳ הרב הרב אבהרם אבד״ק מזוועהל היה בן ושמו יוסף אשר מילא את מקומו ויוסף הוליד את הגביר ר׳ זלמן ליברם והוא חושב שם את כל שלשלת יוצאי חלציו ולא ראיתי להעתיק הנה מפני האריכות. הרב הג״מ אברהם נפטר פה עירנו אוסטרהא על פני אבי זקנו הקצין ר׳ יוזפא כאשר כתב בצואתו סימן ט׳ „לנכדי הנשארים מנכדי מ׳ אברהם ז״ל, הגם שגלוי ומפורסם הממון הרב שנשתקע עבור אביו בני המנוח אהרון בעודו בחיים ואף מה שנתתי לבני נכדי מ׳ אברהם הנני נותן לנכדי בני נכדי הרב המנוח אברהם ז״ל במתנת בריא כל הנחלאות שיש לי בק״ק דובנא, הכל שייך להם״.

מצבתו העומדת בשורה אחת עם מצבת אבי זקנו ר׳ יוזפא והיא תביע את שבחו לאמר: „פ. נ. הילל בן שחר/ מרחם משחר / הורם בחיר ה׳ / הנבחר מן העדה / וכך היא המדה / אחר היה אברהם / הוא כבוד הרב הגדול, המופלג ה״ה מהור״ר אברהם שהי׳ אבד״ק זוועהל בן מהר״ר אהרן זצ״ל נפטר ביום ד׳, ח׳ אייר בשנת תקכ״ב לפ״ק״.

מ. ב.

ציונים במאסר ובמשפט ברוסיה הצארית

לאחר דיכוי התנועה המהפכנית ברוסיה של 1905, החלה הבולשת הצארית להגביר את השגחתה על הקבוצות הציוניות שבערי תחום המושב. נתרבו החיפושים בבתי הציונים ובעקבותיהם באו המאסרים.

וככל שהחמירו הנגישות כלפי הציונים, כן גדלה והתפתחה התנועה הציונית בימים ההם. בדרכים ובאמצעים שונים, גלויים ומוסווים, התנהלו פעולות רחבות בארגון „אגודות״ ציוניות בערים ובעיירות. כן נעשתה פעולה רחבה בהסברה ובתעמולה בע״פ ע״י מטיפים ציוניים שסבבו בערים ובעיירות, ובכתב על־ידי פרסום מאמרים בשאלה הציונית בעתונים ובירחונים וגם בהוצאות ספרי תעמולה מיוחדים.

לא על נקלה עלה בידי העושים בארגון ובהסברה הציונית לעשות את מלאכתם. עין הבולשת עקבה אחרי כל צעד ושעל, של כל הנחשד בהשתייכות לתנועה פוליטית. אסיפות היו אסורות, כל דבר דפוס היה נתון תחת פיקוח חמור של הצנזורה, והצנזור (יהודי, כמובן) נהג בחומרה יתרה. אולם אלה שדבקו ברעיון הציוני לא השגיחו בזה. בחושם הלאומי וע״י חזונם הציוני הם נדחפו לפעולות, אם גם היה כרוך בסיכון לעצמם.

אחת הפעולות החשובות שנעשו ע״י הועד המרכזי לציוני רוסיה (צ. ק.) בשנים שמלפני מלחמת העולם הראשונה, אשר תוצאותיה היו התגברותה של התנועה הציונית וחיזוקה הארגוני, היתה כנוס ועידות גליליות של ציוני רוסיה. אחת הועידות התקיימה פילנאה — עיירה כ־50 ק״מ צפונה לזוויהל — ועידת ציוני ווהלין. בועידה השתתפו חברינו עזריאל אורי כציר מזווהיל וגדליה לוי מאמילצין (ראה „זוויהיל״ לע. אורי).

כאמור היו לכינוסים הגליליים האלה הצלחה מרובה. קם ארגון ציוני חזק ברוסיה. דבר כינוס ציוני ווהלין הגיע לבולשת הרוסית. התחילה פרשה של חיפושים בבתי הציונים והחשודים בציונות ואחריה גל מאסרים, חקירות ומשפטים.

חברנו גדליה לוי מיוצאי אמילצינה, המציא לנו לבקשתנו בכתב זכרונותיו בדבר החקירה והמשפט ואלה הם דבריו:

לזכר החיילים האלמונים בציונות בזמן השלטון הצארי

בימי שלטון הצארים ברוסיה, לא הגיעה עדיין ההתמחות של החוקרים הרוסיים לאותן השיטות והדרכים הנהוגים כיום. החיפושים והחקירות, אז, לא היו מלווים בעינויים ובשיטות הנהוגות כיום, ולפעמים היתה שיטת החקירה מבדחת ,יותר מאשר מצערת. והרי כמה דוגמאות:

כאחד החשודים בעבירה פוליטית על השתתפותי בועידה הגלילית של ציוני ווהלין, שהתקיימה בזמנה בעיירה פולנאה, נכלאתי בבית האסורים, והועמדתי למשפט עם עוד מספר חברים חשודים כמוני. קדם למאסר חיפוש־פתע שנערך בביתי על־ידי ז׳נדרמים שליחי הבולשת.

בזמן החיפוש נמצאה אצלי תמונתו של משה־ליב לילינבלום ובול הקרן הקיימת דבוק עליה. אנשי הבולשת ראו כעין פגיעה ברגשותיו של העם הרוסי בזה שעל תמונתו של „ליאב ניקולייביץ טולסטוי״ מדביקים בול יהודי... מצאו אצלי חוברות אחדות של השבועון הציוני „רזסביט״ שהופיע בשפה הרוסית. אם כי זו היתה הוצאה ליגלית, בכל זאת, מעידה ההוצאה על קוראיה כי אלה עוסקים בפוליטיקה, ואנשי הבולשת ראו לטוב

ולמועיל להזהירני כי אשמור על נפשי וארחיק את עצמו מה„רזסביט" ואם בשבועון דוקא חשקה נפשי — מוטב בשבילי לחתום על השבועון „פצ׳ילו־וודסטבו" „גידול דבורים).

בדרך זו התנהלה גם החקירה על־ידי חוקר הדין לענינים חשובים בעיר הפלך ז׳יטומיר. נחקרתי על מכירת שקלים, אוסף כספים לקהק"ל ולישוב א"י בעיר"כ, תשובתי נתקבלו בהבנה. בסיום החקירה הוא דרש ממני התחייבות אישית, כי אופיע בבית המשפט, והוסיף, כי אילו היה הוא יהודי היה גם הוא ציוני.

המשפט התקיים בבית הדין המח־זי בזוויהל. על ספסל הנאשמים — חוץ ממני — ישבו אברהם שפירא ז"ל, יהודי אדוק שו"ב, לייב שפילברג מאוסטראה, בן־ציון ברזילי—אייזנברג מרובנה (אלה — אינם בחיים כבר).

הועד המרכזי לציוני רוסיה מינה שני עורכי דין מפורסמים להגנתנו, את מר בקשט מקיוב ומר גולדנברג מווילנה. התובע הכללי דרש להחמיר בדין ולענוש את הנאשמים במאסר שנה אחת לפחות, ולכלוא אותם במבצר.

לאחר שהסניגוריה הוכיחה, כי אין הציונות מאיימת על שלום המדינה ובטחונה, וכי אין חלקם של הציונים עם השואפים לערער את המשטר הקיים במדינה, וכי עיקר מגמתה של הציונות הוא החדרת רעיון העצמאות המדינית לעם היהודי על־ידי שיבתו לארץ אבותיו בארץ־ישראל, הקל בית הדין בעונש. בפסק־דינו קבע בית הדין מאסר לשלושה חדשים על עבירה של השתתפות בכינוס בלתי חוקי. היות והשנה היתה שנת יובל — 300 שנה למלכות בית רומנוב, נתקצר המאסר והועמד על שלושה שבועות בלבד.

שמואל קפלן

עם הופעת הספר

כאחד, אשר עמד קרוב לענין הוצאת ספר הזכרון לקהילת זוהיל, גבר בי הרצון לציין לשבח את המסירות ואת האהבה שהחברים עזריאל אורי, מרדכי בונה (ביבר) ויונתן שלאין גילו בעבודתם המאומצת לתת לבני עירם ספר יקר־ערך זה שחשיבותו אינה רק עם הופעתו בשבילנו, אלא גם לבנינו ולדורות הבאים.

שלושת חברים אלה, לא רק שהם היו היוזמים והמעוררים לפעולה, אלא הם היו גם המבצעים בעצמם. ולא חסכו עמל, זמן ומאמצים קשים בכדי לקיימה ולהשאיר יד וזכר לעיר מכורתנו שנמחקה כליל ולאישיה האומללים שניספו מתוכה.

מעיד אני שהאדישות שבה נתקלו מצד חלק מבני עירנו לא החליש את מרצם אלא רק דרבנם להגביר את פעולתם. הם עבדו עבודת נמלים ממש בכל המלאכה, נוסף על המאמצים למצוא מקורות לכספים המרובים הדרושים. ועל כך יבואו על הברכה.

היתה לי ההזדמנות לעיין בחומר שהומצא למערכת לפרסמו בספר. לרגל עיוני בחומר נתעוררו בי זכרונות מימי ילדותי וימי נעורי. אני מדגיש בזה, כי החומר נערך בצורה כזאת, שהוא כמו החזיר לתחיה זכרונות נשכחים. למרות 40 שנות חיי בארץ. כל התמונות המתוארות בספר, ניצבו כמו חיות לנגד עיני. כאילו זה רק קרה: תיאור חורבן העיר על ידי הגדוד הטרשצנצי, השריפה שהם חוללוה בזדון, יום הראשון שלאחר השריפה, החרבות עוד העלו עשן והמוני הגויים לבושים בגדי חג חוגגים את „נצחונם" על היהודים. הם זורמים לכנסיות ברחוב — לא רחוב, ששני טורי הבתים שלצדדיו אינם קיימים עוד, רק עשן עולה מעל לעיי החרבות, אף אחד מהם לא הביע השתתפות בצער על האסון שפקד עדה שלמה וגדולה. והנה תמונה שניה — מחזה נורא, מחריד ומזעזע: עיר שלמה עוקרת ממקומה. שורה ארוכה של אנשים, בתוכם זקנים, נשים וטף — מי עם חבילה על שכמו, מי בלא חבילה, נוהרים בטור ארוך ורחב למלוא רוחב הרחוב, לקורץ. נסיב בבהלה ליארון. דרך מיסטרוב הכפר. מאחריהם יריות. העיר על שרידי בתיה ושארית רכושה הופקרו לשודדים המקומיים שעטו על הבתים שברחוב הסמוך לנהר, של אלה שנשארו ולא הספיקו להימלט ושוב רצח ושוד. זכרונות אלה נוגים ועצובים אולם יחד עם זה מתעוררת הרגשה של אושר וחדוה על אלה שזכו לצאת מתוך ההפיכה ולהגיע לחופי הארץ ולהיות בין חלוצי בוניה והנם כיום אזרחים למדינת ישראל חפשית ורבונית.

תוך חובה נעימה אני מביע את רגשי תורת לחברינו עזריאל, מוטיה ויונתן. חושב אני שכל מי שהספר יגיע לידיו יצטרף גם הוא לדברי, תוך תודה עמוקה.

מפתח השמות

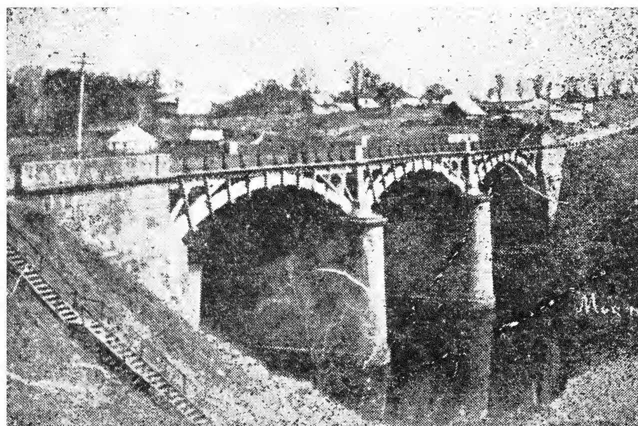
תיקוני טעויות בעברית

עמוד	שורה	במקום		צ״ל
29	29	לקורי	—	לקוריץ
31	6	אפריין	—	אפרייזן קיין ארץ ישראל
31	8	ב. גץ	—	סעם כץ
107	41	בר	—	בן
122	5	בעה	—	בשעה
122	5	האץ	—	העץ
122	6	אות	—	מאות
122	10	חור	—	חומר
122	15	היציא	—	שהוציא
122	30	השליח	—	השלח
144	24	מהשותקת	—	והמשותקת
134	17	רע למאמר	—	איני יודע מאמר אחר
152	19	חרושת	—	עבות
152	19	התפרקו	—	התרפקו
211	31	להוציא את השורה	—	ולהכניס במקומה את השורה: העיירה היתה אפופה הוד של דור שנתפרסם עוד בימי צמיחת החסידות ע״י
211	38	להבלט	—	להתבלט
219	6	ירולשם	—	ירושלים
286	3	1941	—	1945
293	1	מיש	—	מעשה
229	14	גינדלמן	—	גילדנמן
316	25	רהגשתי	—	הרגשתי
324	41	מ. שלאין	—	י. שלאין
326	28	אוטרובסק	—	אוסטרובסקי

תיקוני טעויות באידיש

זייטע	שורה	אויפן אָרט		דאַרף זיין
7	20	באמבארדירן	—	באמבאדירן
11	36	איבערגער לאזן	—	איבערגעלאזן
16	22	פאטער	—	זיידע זיינער
18	28	געגן	—	קעגן
21	14	אויסבידלען	—	אויסבילדן
22	6	19912	—	1912
23	40	אנטשעקט	—	אנטפלעקט
26	8		—	די שורה דארף ווערן אויסגעשטריכן
23	18	וולכע	—	וועלכע
23	34	שטבן	—	שטאַבן
27	18	ביי 30	—	60
29	2	ז. כץ	—	סעם כץ
49	18	גפעיל	—	געפיל
51	22	פאשעפטיקט	—	באַשעפטיקט
53	21	ציגעקמען	—	צוגעקומען
62	23	ראיינגעפירט	—	איינגעפירט
62	38	ארגאניזרן	—	אָרגאַניזירן
63	7	ארבטער	—	ארבעטער
65	19	געדוירעט	—	געדויערט
65	37	פרעגט	—	פלעגט
74	37	פייסזאזעען	—	פייזאזן
76	13	מיליעטר	—	מיליטער
82	32	ואנזערע	—	אונזערע
83	1	סומליאר	—	סמוליאַר
85	23	פלצעס	—	פלייצעס
85	39	ועטאלן	—	דעטאלן
85	39	ייטט	—	טויט
89	7	אמן	—	מאן
94	11	האר	—	הארץ
94	30	געברכאט	—	געבראכט
104	22	קעמעפר	—	קעמפער
109	5	יוריסדישע	—	ארידישע
117	25		—	אויסשטרייכן דאָס וואָרט „ניט" נאָכן „חלילה"
121	9	ענעגרישער	—	ענערגישער
122	6	אייסגעבאלט	—	אויסגעבאלטן
122	11	ברעסלאו	—	באריסלאוו
126	24	ענין	—	מנין
128	32	געפאלן	—	געווען
132	15	אן	—	אין
153	27	לוחינער	—	לוהינער
181	3	זינאג	—	זונטאג
187	8	פאר העלטיר ניסמעסוק	—	פארעלטנמעסיק
193	23		—	וואָס — נאָכן וואָרט אָטאָמאָבילן
195	24	געהרט ווי	—	געערט אז
198	38	פעטדליוועץ	—	פעטראליעוויץ
218	18	עטלאכע	—	עטלעכע
229	9	הערשיטענדע	—	ערשענדע
232	14	א זוערשטאט	—	ווערקשטאט

ז ו ו ה י ל
(נאוואגראדוואלינסק)

הויפט־בריק איבערן סלוטש

גשר ראשי על הסלוץ׳

רעדאַגירט פון

ע ז ר י א ל   א ו ר י

רעדאַקציאָנס־קאָלעגיום :

מרדכי בונה, יונתן שלאין, נתן ליבנה.

ארויסגעגעבן דורכן זווהילער לאנדספאַרבאַנד אין ישראל
מיט מיטהילף פון לאַנדסלייט אין לאָס־אנזשעלעס, ניו־יורק א. אַנד.
תל־אביב, ה׳ תשי״ז — 1957

ברוך הבא!

מיט גרויס פאַרגעניגן באַגריסן מיר אונזער עלטסטן חבר, דעם באַרימטן שרייבער און דענקער

שמואל צבי זעצער

דער איינציק געבליבענער פייערבערגס אינטימער חבר — צו זיין אָנקומען קיין ישראל.

מר ווינטשן אים: ער זאָל זיך איינוואָרצלען אין ישראל און פאָרזעצן זיין פרוכט־באַרע ליטעראַרישע אַרבעט — צו וועלכער ער ווידמעט זיין גאַנץ לעבן.

איגוד יוצאי זוויהיל בישראל

די רעדאַקציע

✶

ווי אַ שאָטן גיי איך צווישן אייך אַרום —
ווי אַ שאָטן וואָס זעט אַלצדינג און ווייסט —
און טוט אייך אַלעס נאָך:
און האָט קיין פאַרלאַנג און קיין באַגער.

ווי אַ שאָטן גיי איך צווישן אייך אַרום —
איך זע אויס ווי איר און רעד ווי איר.
דאָך ניט צו אייך באַלאַנג איך מער —
איך בין אַ שאָטן. נאָר אַ שאָטן און גאָרניט מער.

ווי אַ שאָטן גיי איך צווישן אייך אַרום —
און בין פרעמד פון אייך, ווי ער.
ווי אַ שאָטן גיי איך צווישן אייך אַרום —
און בין איינס מיט אייך, ווי ער.

(*ש. צ.* **זעצערס אַ ליד געדרוקט אין „דאָס וואָרט", מערץ 15, 1922).**

✶

— — — איך בין נאָך אַלץ פאַרשיכורט פון דעם געַנוס און פאַרגעניגן וואָס מיין זיין אין ישראל פאַרשאַפט מיך — — —

ווען איר וואָלט מיר געזען אַרומשפּאַנען איבער חיפה, תל־אביב אָדער גאָר איבער ירושלים — אָט די ווונדערלעכע שיינהייט וואָס פאַרכאַפּט אָפּט דיין האַרץ שוין באַלד אין ערשטן מאָמענט וואָס דו דערזעסט זי; ווען דיינע פאַרהיפּנאָזירטע אויערן הערן דאָרט ווי עפּעס אַ מיסטעריעזע סודן זיך; ווען דיינע פאַרכישופטע אויגן זעען פאַר זיך די הויפּט געשטאַלטן, נביאים, מלכים און גיבורים — אין דער לופט אַרומשוועבן...

...און איך בלייב אָפּט אַליין שטיין, שפּאַנונדיק מיט אַזאַ שאַרפן אויסדרוק אויפן פנים פון גרויס ווינדערן זיך, האָב איך דאָס אַלץ זוכה געווען?...

איך האָב שוין לאַנג ניט געפילט אַזאַ גוואַלדיגן דאָרשט נאָך אַרבעט, לערנען, לערנען און שרייבן. — — —

אוגוסט 1961 ש. צ. זעצער

(פון זיינעם אַ בריוו אַנקומענדיק קיין ישראל)

ז ו ו ה י ל
(יידיש)

ז ו ו ה י ל

ארומיקע שטעטלעך

ס. ז. פייערבערג

ליטעראטן און טוער

געשעענישן (פאגראמען און עפידעמיע) אין 1919/18

די געפאלענע אין דער באפרייאונגס-מלחמה

חורבן און אומקום

דאקומענטן

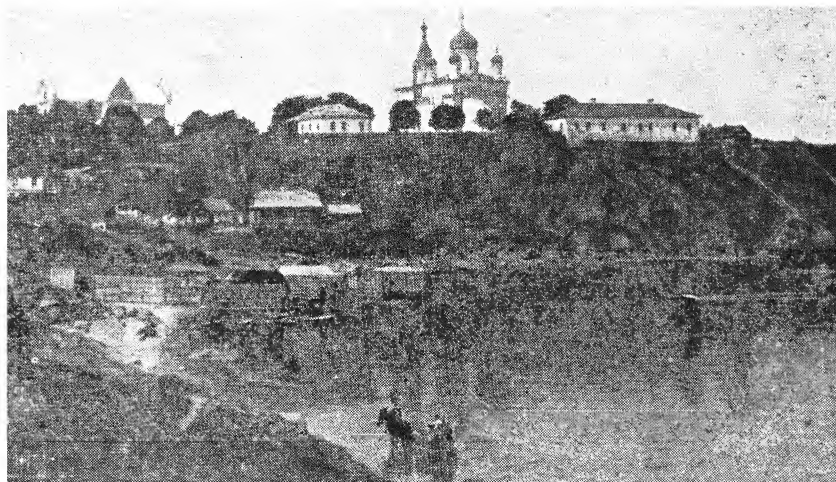
א י נ ה א ל ט :

די געשעענישן אין תרע"ט (1919)

חורבן און אומקום

דאָקומענטן און בילדער

ביילאַגע:

הסלוץ׳ במורד

דער סלוטש ביי דער נידער

אַרייַנפיר

מיט אַ באַזונדערן ציטער זענען מיר, איבערגעבליבענע פון זוועהיל אין ישראל, צוגעטראָטן זאַמלען מאַטעריאַל פאַרן „יזכור־בוך" פון זוועהיל און נאָענטער סביבה וועלכע איז נאָך אין די שווידערלעכע פאָגראָמען און טיפוס־עפּידעמיע אין 1918־19 — רואינירט געוואָרן, און ביי דעם היטלער־בראָך, אין די יאָרן תש"א־י"ב (1941־42) — אינגאַנצן פאַרניכטעט געוואָרן.

עס זענען אַריבער פיל יאָרן, נאָר דער בלוט־געשריי האָט אונז ניט געלאָזט צורו און פון אונז שטענדיק געפאָדערט אויפצושטעלן פאַר זיי אַ זכר. אָבער ווי אַזוי באַפרידיקט מען אָט־די פאָדערונג? ווער קען איבערגעבן וועגן גרויסן אומגליק; ווער קען דערציילן וועגן די טויזנטער און צענדליקער־טויזנטער אומגעקומענע אין יענער צייט, און ווער קען איבערגעבן זייערע נעמען? — —

עס זענען נאָך געווען פאַר אונז באַזונדערע שוועריקייטן: מיר, די זוועהילער אין ישראל, זענען שוין אָפּגעריסן פון איר, כמעט 36 יאָר — באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. סוף יאָר 1919 איז זוועהיל, זייענדיק פון דאַן אָן אונטער דער הערשאַפט פון ראַטן־פאַרבאַנד, אָפּגעריסן געוואָרן אינגאַנצן פון אונז.

וועגן אונזער שטאָט איז אויך קיינמאָל ניט געשריבן געוואָרן קיין מאָנאָגראַפיעס און פערזענלעכע זכרונות, כאָטש אין איר, ווי אויך אין דער אַרומיקער סביבה, זענען געווען באַרימטע פערזאָנען פון פאַרשיידענע שאַטירונגען, און דאָס ביסל וואָס איז פאַרצייכנט געוואָרן אין אַלטן שטאָטישן פּנקס — איז פאַרלאָרן געוואָרן ביי דער גרויסער שריפה פון באָמבאַרדירן פון רויטן מיליטער אויף איר אין 1919.

***

מיט גרויסער אָנשטרענגונג האָט זיך אונז איינגעגעבן צו זאַמלען אַ טייל פון די איבערגעבליבענע דאָקומענטן און אויך אויפמונטערן עלטערע מענטשן, וואָס זענען נאָך אַמאָל געווען אַקטיוו אין פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן — אונז צו דערציילן זייערע זכרונות. דער „יזכור־בוך" איז, דעריבער, אַ קאָלעקטיווע שאַפונג פון פיל אָנטיילנעמער. אין זיינע קאַפּיטלען איז פאַרקניפּט אַן איינגעוואָרצלטע פאָלקס־נשמה, וואָס שעפּט נאָך איר יניקה פון די ערשטע קוואַלן פון חסידישן אויפשטראַל. די וויכטיקסטע גרויסקייט אָבער איז אין דעם חן פון אונזער אַרבעטנדיקן איד, זיין שטענדיקע פּראַצע און לעבנס־שאַפונגס־פרייד. אָט־דער פאָלקס־טיפּ האָט פון זיך אַרויסגעגעבן די צניעות'דיקע פאלקס־טוער, גרויסע צדקה־לייט, משכילים און ליטעראַטן; פון זיי — חובבי־ציון און ציוניסטן, סאַ־

ציאַליסטן און חלוצים פון דעם אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל. זיי האָבן ביי זיך אויסגעקריסטאַליזירט וויכטיקע קולטורעלע ווערטן און געלייגט איר שטעמפּל אויף איר אירע קומענדיקע דורות.

מיר האָבן זיך באַמיט אַריינצונעמען אין בוך איר אינערלעכע טייערע נשמה. מיר האָבן אָבער ניט געקענט פונדעסטוועגן פאַנאַנדערצושפּרייטן די ברייטע אַרבעט פון אירע אַנשטאַלטן, פּאַרטייען און קיבוצים, וועלכע האָבן אַזוי פיל אויפגעטאָן פאר איר אַנטוויקלונג און אויפבלי. מיר האָבן געמוזט פאַרצייכענען נאָר דאָס וואָס איז געווען פאַר אונז מעגלעך. אין די ווייניקע בילדער וואָס מיר האָבן באַוויזן צו זאַמלען (די גרויסע מערהייט פון די בילדער און דאָקומענטן זענען פאַרלאָרן געוואָרן) — אַנטפּלעקן זיך פאַר אונז די ליכטיקע געשטאַלטן פון די עלטערן און קינדער פון די פאַרלאָרענע דורות.

**
*

ליט דער ביטע פון אונזערע חשובֿע לאַנדסלייט אין די פאַראייניקטע שטאַטן, האָבן מיר באַשטימט, אַז אַ גרויסער טייל פון בוך זאָל אויך דערשיינען אין אידיש, כדי ס'זאָל אויך ביי זיי און זייערע קומענדיקע דורות, בלייבן אַ נאָענטער אָנדענק פון אונזער לעבנס־שטייגער און פון די וויכטיקע טוער און קעמפער אין דער אַלטער געבורטס־שטאָט.

**
*

מיט באַפרידיקונג זענען ווערט דערמאָנט צו ווערן אונזערע לאַנדסלייט אין ישראל און חוץ־לאַרץ, וואָס זייער מי און אַרבעט האָט דערמעגלעכט דאָס דערשיינען פון בוך. אַ באַזונדערן דאַנק פון אונז דעם הער שמחה ראָטנבערג, וועמען ס'האָט זיך נאָך פיל מי איינגעגעבן צונויפצוזאַמלען אין ווייטן לאָס־אַנדזשעלעס (קאַליפאָרניע) אונזערע לאַנדסלייט לטובֿת דעם יזכור־בוך, און אויך צו דער פרוי שיינדל האָפמאַן, וועלכע האָט אויך געווירקט צווישן אונזערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק. ביידע האָבן אונז פיל געהאָלפן צו פאַרווירקלעכן אונזער אויפגאַבע.

מיט אַ טיפער אָנערקענונג און דאַנק פאַרצייכענען מיר אויך אונזער חבר עזריאל אורי — פאַר זיינע אָנשטרענגונגען אין זאַמלען דעם ליטעראַרישן און בילדער־מאַטעריאַל פאַרן בוך, און אויך זיין איניציאַטיוו און באַמיאונגען צו זיכערן דעם מאַטעריעלן יסוד פון דער אויסגאַבע און פאַרן רעדאַגירן און צוגרייטן דעם מאַטעריאַל צום דרוק.

קאָמיטעט פון זוהילער פאַרבאַנד
אין ישראל

ע. אורי

זוויהל (נאוואגראדוואלינסק)

ווען איך דערמאָן זיך אין מיין געבורטס־שטאָט זוויהל, אין וועלכער איך האָב געמאַכט מיינע ערשטע טריט אין דער גרויסער וועלט — דערוועקט זיך אַ גרויסע בענקעניש נאָך אירע שיינע נאַטור־בילדער פוןביידע ברעגן סלוטש, וואָס האָט זיך געשלענגלט ביי די באַרג־ברעגן און רוישיקע וועלדער, וואו מיר האָבן פאַרבראַכט אונזערע יוגנט־הולקעס, גע־היימע שפּאַצירן, מאַסאָווקעס מיט זייערע הייסע דיסקוסיעס, וועלכע האָבן זיך קיינמאָל ניט געענדיקט. נאָך מער, אין די חסידישע קרייזן מיט זייערע אויסטערלישע מידות, שבת־יום־טוב׳דיקע אידן פול מיט התלהבות, צניעות און צדקה; אירע משכילישע קרייזן, וואָס האָבן געחלומט און זיך געריסן צו דער גרויסער וועלט, וואָס האָט זיי באַצויבערט; דער ציוניס־טישער קרייז, וועלכער האָט נאָך געצויגן זיין יניקה פון דער קליינער פייערבערג־חבורה. און נאָך מער די פאָלקס־טיפּן פון פּשוטע פראַצע־אידן, שטענדיק פאַרהאָרעוועטע, געפּלאָג־טע — וועלכען האָבן מיט זייער אינערלעכער שיינקייט באַרימט געמאַכט די אָרעמיקע סביבה. ס׳גלוסט זיך דערמאָנען זיי כאָטש אין אַלגעמיינע שטריכן. דאָס איז וויכטיק ניט נאָר פאַר זיי, נאָר אויך פאַר אונז, און פאַר די קינפטיקע דורות. די צאָל פון די יעניקע, וועלכע האָבן פאַרבראַכט זייערע קינדער־און־יוגנט־יאָרן מיט זיי — ווערט וויניקער, און ס׳איז דאָ די געפאַר, אַז זייערע זכרונות וועלן אינגאַנצן פאַרניכטעט ווערן.

געשיכטע

לויט דער כראָניק וואָס מיר פאַרמאָגן, האָבן מיר ניט קיין דייסלעכע מקורות וועגן דער עלטער פון דער שטאָט. לויט דער רוסישער ענציקלאָפּעדיע (פאַרלאַג בראָקהויז־עפרון, 1897, באַנד 21, זייט 364), ווערט צום ערשטן מאָל דערמאָנט די שטאָט זוויהל אין די סלאַ־ווישע „לעטאָפּיסן״ אין יאָר 1257. די שטאָט האָט דעמאָלט געהערט דער פּויליש־וואָלאָדי־מיר־וואָלינסקער קניאַזשעסטווע. אין 15־טן יאָרהונדערט האָבן אין איר געהערשט די קניאַזן וואַסילי און אַנדריי סימונוביץ, וועלכע האָבן זיך גערופן „די קניאַזן פון זוויהל״. נאָך זייער טויט האָט געוועלטיקט אויף איר דער קניאַז קאָנסטאַנטין אוסטרוזסקי. ביז דעם נצחון פון די רוסן אין 1793 און די באַהעפטונג פון וואָלין צו דער רוסישער רעגירונג, האָט די שטאָט געהערט צום לוצקער פּאָוויאַט. פון דאַן אָן איז זוויהל געוואָרן א גובערניע־שטאָט און נאָר אין 1804 איז זי געוואָרן א אויעזד־שטאָט. נאָך לויט די פּוילישע היסטאָרישע קוועלן האָט דאָס דאָרף זוויהל געהערט אין 14־טן יאָרהונדערט צום פּוילישן פּרינץ באַזילי און איז נאָכהער דערוועבט געוואָרן דורכן קניאַז אנדזיי זוויאַגעלסקי, און איז גערופן געוואָרן אויף זיין נאָמען. ער האָט זי איבערגעגבן צום העטמאַן קאָנסטאַנטין אוסטראָזסקי. נאָך זיין טויט האָט דאָס דאָרף געירשנט דער קניאַז ליובאַמירסקי, און האָט געהערט ביזן רוסישן אַנ־

גריף, אין יעקאַטערינאַס צייטן, צום לוצקער פּאָוויאַט. מיטן רוסישן נצחון אין 1796 איז פאַרענדערט געוואָרן איר נאָמען אויף נאָוואָגראַד־וואָלינסק און איז געוואָרן א אויעזדנע שטאָט. (סלאָווניק געאָגראַפיטשיסקי קאַראָלעווסטוואַ פּאָלסקעגא. וואַרשאַווא, טאָם 7).

ווייל מיר פאַרמאָגן ניט קיין אָפיציעלע דאָקומענטן, קענען מיר ניט פּינקטלעך באַשטי־מען די צייט פון דער גרינדונג פון דער אידישער קהילה אין זוויהיל. פון דעם וואָס זי ווערט ניט דערמאָנט אין דער רשימה פון די שטעטלעך, וועלכע האָבן געליטן פון די כמעלניצקיס גזירות (49־1648), איז ניט צו באַשטימען אז אין דער צייט זענען אין איר ניט געווען קיין אידן. ווי ס'ווערט איבערגעגעבן, זענען דעמאָלט די זוויהילער אידן אַנטלאָפן אין דער נאָענ־טער פאָלאָנעער־פעסטונג און זענען דאָרט אומגעקומען צווישן די צענדליקער טויזנטער אידן, וועלכע זענען דערהרגעט געוואָרן דורך די היידאַמאַקס אונטער דער אָנפירונג פון אַטאַמאַן קריוואָנאָס.

לויט די פרטים, וואָס ווערן דערמאָנט אין בוך פון פּ. נ. באַטיושקאָוו*) איז נאָך דער שחיטה אין דער פעסטונג, אָנגעפאַלן דער אטאמאן קריוואנאס מיט אַ טייל פון זיין מיליטער אויף זוויהיל, אויסגעהרגעט די אידן, וועלכע האָבן זיך אין איר געפונען און זי חרוב געמאַכט. דער חורבן איז געווען אַזוי גרויס, אז ערשט נאָך 117 יאָר, אין 1765, האָבן זיך אין איר געפונען 567 שטייער־צאָלער און פון זיי — 474 אידן. אין יענע יאָרן האָט זיך געפירט אַ גרויסער פּראָצעס קעגן די קהילות אין וואָלינער געגנט, וועגן שטייערן צום דוכס. אין דער רשימה, וואָס איז בייגעלייגט צום מושל'ס באַפעל נאָכן משפט, ווערן דערמאָנט אויך זוויהילער אידן (פנקס ד' ארצות סימן מ' 1). נאָך דער הודעה פון פנקס געפינט זיך אַן עקזעמפּליאַר פון דער פקודה אין דער נאַציאָנאַל־ביבליאָטעק אין ירושלים.

די שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן בויען, לויט די אַמאָליקע דערציילונגען, פון דער נידער־זייט. אַלע פאַרבינדונגען, אין יענער צייט, פוןביידע זייטן סלוטש, האָבן זיך געפירט דורך א בריק־פּאָרום. דאָרטן האָבן זיך פריער קאָנצענטרירט די אַרבעטער, וועלכע האָבן אין דער וואָכן געוואַנדערט ארבעטן אין די אַרומיקע דערפער. מיט דער פאַרגרעסערנוג פון דער באַפעלקערונג, האָט מען ביסלעכווייז אויסגעקאָרטשעט די וועלדער אין דער רעכטער זייט סלוטש, און געבויט גרעסערע שטאָט־טיילן, ברייטע גלייכע גאַסן און שיינע געביידעס, מיט וועלכע אונזער שטאָט האָט זיך אויסגעצייכנט.

אין דעם שטילשטאַנד־פּעריאָד זענען אַנטשטאַנען אין שטאָט יאַרידן, וועלכע האָבן קאָנצענטרירט, עטלעכע מאָל אין יאָר, דעם האַנדל, און געהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, און אין 1855 זענען שוין געווען 7514 בירגער און 700 הייזער. אין דער קאָרעס־פּאָנדענץ פון זוויהיל, וואָס איז געווען געדרוקט אין יאָר 1860 אין דער אידיש־רוסישער צייט־טונג „ראַזסוויעט", ווערט באַצייכנט די גרויסע דאָמינירנדיקע ראָל, וואָס די אידן האָבן דער־פילט אויף אַלע געביטן פון ווי, טשאַפּטלעכן לעבן. אין דער פאָלקסציילונג פון 1897 זענען שוין געווען 9378 אידן און 7536 ניט־אידן.

די גרויסע שול, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר באַזונדערן סטיל און שיינקייט: הויכע זיילן, וואָס האָבן אונטערגעהאַלטן דעם הימל־בלויען קופּאָל, אין וועלכן ס'האָבן גע־שפּרודלט גלאַנצנדיקע שטערנדלעך. די שול איז געווען פון די עלטסטע און שענסטע בנינים אין שטאָט. איר בויאונג, רעכנט מען, איז געווען בערך אין די יאָרן ת"מ—ת"ס (1680—1700). צווישן די בילדער פון די מזלות איז געווען אבילד פון אמענטש וואָס כאַפּט פיש, און איך

*) П. Н. Батюшков, Волынь, Исторические судьбы Югозападного Края. стр. 170

געדענק די לעגענדע, וואָס דערציילט, אז דאָס איז דאָס בילד פון מאַלער, וואָס האָט אויסגע־מאָלט די שול, און אז ער האָט זיך אויסגעשעפּט, ענדיקנדיק דאָס מאַלעריי, איז ער מבולבל געוואָרן און איז אַראָפּגעפאַלן פון דער שטריק, צו וועלכער ער איז געווען פאַרקניפּט און איז געהרגעט געוואָרן. דער אַרומיקער עולם האָט דאָס געזען אַלס גאָטס־שטראָף פאַרן עובר זיין אויף דעם איסור פון מאַלן מענשליכע בילדער אין הייליקע שולן.

די שול, ווי אויך די אַלטע איינצלנע מצבות אויפן אַלטן בית־הקברות, דערווייזן, אז ס'איז שוין דאָרט געווען א אלטע חשובע קהילה. אין אלטן אוסטרער פנקס פון תצ״ה (1737־38) ווערט דערציילט פון זוויהילער רב ר' אברהם ז״ל, א אייניקל פון ר' יוזפא — דער פרנס פון אוסטרא. ער איז געווען איינער פון די גרעסטע רבנים אין זיין צייט. ער איז געשטאָרבן אין תקכ״ב (1762) אין אוסטרא.

די אַנטשטייאונג פון חסידות

מיט דער אנטפלעקונג פון בעש״ט און זיינע גרויסע תלמידים, וועלכע זענען אויסגע־וואקסן און געוואוינט אין אונזער שטאָט־געגענט און אין די ארומיקע שטעטלעך: דער מעז־ריטשער מגיד (תפ״ד—תקל״ג, 1704—1773) און זיין זון ר' אברהם מלאך, און דער טיפער פרשן פון חסידות ר' יעקב יוסף פון פולנאה (דער „ייב״י" — יעקב יוסף בן ישראל), דער מחבר פון „תולדות", וואָס האָט געבראַכט צו דער גרויסער התנגדות פון דעם ווילנער גאון און זיין חרם אויפ'ן חסידות (תקמ״ה—1786). אין דער צייט איז אויך געווען דער מוכיח — ר' יהודה ליב פון פולנאה. נאָך פריער, אין דער צייט פון בעש״ט איז געווען ר' פנחס, אליין פון שקלאָוו, נאָר ער האָט זיך באַזעצט און געוואוינט אין קאָרעץ און פון דעמאָלט זיך גע־רופן ר' פנחס קאָרעצער; באַלד נאָך אים, ר' זוסיה אַנאַפּאָלער — נאָענטע שטעטלעך ארום זוויהיל. זייער ווירקונג אין געווען זייער גרויס אויך אויף אונזער שטאָט, וועלכע איז געווען זייער נאָטירלעכער צענטער. דעמאָלט זענען אויך אַנטשטאַנען צוויי דרוקערייען: איינע אין קאָרעץ — אין וועלכער ס'האָבן זיך געדרוקט די ערשטע כתבים פון מעזיריטשער מגיד; און די צווייטע — אַ גרעסערע, אין פּאָלאָנע, אין וועלכער, ס'האָבן זיך געדרוקט פיל חסי־דישע כתבים און באַזונדערס דער „תולדות". די דאָזיקע צוויי דרוקערייען האָבן עקזיסטירט פאַר די צוויי באַרימטע גרויסע דרוקערייען וועלכע זענען געווען נאָכער אין זשיטאָמיר און סלאָוויטע.

אין יענער צייט האָט זיך באַזעצט אין אונזער שטאָט איינער פון די פינף זין פון ר' יחיאל מיכל זלאָטשעווער, דעם בעל־שמ'ס א תלמיד, וואָס זיינע קינדער האָט מען גערופן „חמשה חומשי תורה" — ר' משה'לע, וועלכער האָט באַקומען „מגידות" אויף דער שטאָט און דער סביבה. ער האָט געגרינדעט אין שטאָט די אַזוי־גערופענע „זוויהילער דינאַסטיע". אין דער שטאָט האָט דעמאָלט אויך געווירקט א קבוצה פון צדיקים אונטערן נאָמען „חבריה", וואָס וועגן זיי זענען אַרומגעגאַנגען שיינע לעגענדעס.

די אַנטוויקלונג פון חסידות און די ווירקונג פון דער „חבריה", די צדיקים, וועלכע האָבן געוואוינט אין דער סביבה, האָבן געבראַכט אין דער שטאָט און אין דער סביבה דעם חסידישן ברען, התלהבות און ניט איבערגער לאָזן קיין גרויסע מעגלעכקייט פאַר דער השפעה פון די משכילים, טראָץ דעם וואָס אין דער צייט האָט געווירקט אין דער נאָענטער סביבה, אין קרע־מעניץ, דער גרויסער ריב״ל (יצחק בער לעווינזאָן) און אויך נאָכדעם די השכלה־גרופּן, וועלכע האָבן זיך קאָנצעטרירט ארום דעם רבנים־און־לערער־סעמינאַר אין זשיטאָמיר (1848—1870), אין וועלכן ס'האָבן געווירקט אַזעלכע פערזענלעכקייטן ווי אייכענבאַרף,

חז״ס, חצ״ל, א. ב. גאָטלאָבער און ר׳ אליעזר צווייפל. די השכלה־באַוועגונג האָט דאַן ניט געלאָזט קיין טיפע וואָרצלען אין שטאָט. דער חסידיזם האָט געווירקט מיט זיין לעבנס־שטייגער אויף גרויסע טיילן פון שטאָט, און גרויס איז געווען די פרייד און התלהבות וואָס האָט געהערשט ביי זייערע פאַרוויילונגען מיטן קומען פון רבין אין שטאָט.

דאָס טאַלנער שולכל, וואו מיין פאָטער האָט מתפלל געווען, איז געווען אַ קליינס, אַ נידעריקס. דער אונטערשטער טייל פון גרויסן בית־המדרש און האָט זיך ניט אויסגעצייכנט מיט זיין רחבות, נאָר מיט זיין וואַרימער התלהבות און חסידישער דביקות, וואָס האָט אין אים געהערשט. איך געדענק נאָך די געמיינזאַמע באַגעגעניש שבת פאַרנאַכט צו „שלוש סעודות״, ווען מ׳איז אלע געזעסן ביי דער בין־השמשות דעמערונג־שטימונג און אָרימער סעודה, וואָס מ׳האָט געבראַכט פון דער היים און ברודערלעך צוגעהערט, ביי דער באַגלייטונג פון אַ שטילן, האַרציקן ניגון, צו די מעשיות פון דעם אַלעמען געליבטן אַלטן ר׳ דוד פיניעס (א. לודויפול׳ס פעטער) פון די עלטערע חסידים, וועלכער איז נאָך געזעסן ביי דעם טיש פון אלטן ר׳ דודל טאַלנער. ער פלעגט באַצויבערן אַלעמען מיט זיינע סיפורים נפלאים וועגן די גרויסע רביים, גרינדער פון די חסידישע דינאַסטיעס, און דערגרייכט ביז דער גרויסער מחלוקת וואָס האָט אויסגעבראָכן מיטן ווילנער גאון און געבראַכט צו גרויסע רדיפות און אַרעסטן פון ר׳ שניאור זלמן פון ליאַדי אין שליסלבערגער פעסטונג. באַזונדערס האָבן פאַרכאַפּט די הערצער די סיפּורים וואָס האָבן פּאַסירט מיט די עלטערע טאַלנער חסידים באַלד נאָך דער הסתלקות פון ר׳ דודל. זיי, די אַלטע חסידים, וועלכע האָבן דורכגעמאַכט אַלע יאָרן מיטן אַלטן, האָבן ניט געקענט ביי זיך אזוי גרינג פועלן צו פאַרבייטן אים אויפן אייניקל, וואָס איז נאָך דעמאָלט געווען בבחינת אַ „ינוקא״. זיי האָבן אָנגעהויבן זוכן אַ נייעם פירער — צווישן די גרויסע צדיקים פון יענער צייט. אין די זוכונגען האָבן אָנטייל גענומען עטלעכע עלטערע חסידים פון זוהיל, צווישן זיי מיין זיידע ר׳ אברהם און פעטער ר׳ מענדל פון ראַטשעוו. זיי האָבן באַזוכט די הויפן פון די אלטע צדיקים — די קינדער פון ר׳ נחומ׳צי טשערנאָבילער, און דערגרייכט צו די צדיקים פון גאַליציע, און האָבן ניט געקענט שטילן זייער בענקעניש נאָך אַ גרעסערן מנהיג. זיי האָבן באַשטימט צו בלייבן ביי דער אַלטער דינאַסטיע אונטער דער אָנפירונג פון אייניקל. פון דעמאָלט אָן האָבן זיי אָבער דערווייל אויפגעהערט צו פאָרן אויף ימים־טובים קיין טאַלנע און געוואַרט אויף זיין קומען צו זיי קיין זוהיל.

די אַלע דערציילונגען, וועלכע זענען איבערגעגעבן געוואָרן מיט א באַזונדער השראה, זענען באַלד באַגלייט געוואָרן מיט האַרציקע ניגונים, וואָס זענען נאָך געזונגען געוואָרן ביי ר׳ דודלס טיש דורכן אייגענעם טיש־מנגן ר׳ יוסיל. איינמאָל האָט ער דערציילט ווי דער אַלטער ר׳ ירוחם, דער גרויסער שטאָט־חזן אין באַרדיטשעוו, האָט זיך געטראָפן אין זוהיל און האָט מתפלל געווען אין טאַלנער שולכל. ביי זיין הייסער תפילה האָט ער זיך פאַרכריפּעט און אַנווערנדיק פלוצלונג זיין קול, האָט ער אויסגעבראָכן אין א גרויס געוויין. דער גאַנצער עולם האָט מיטגעמאַכט מיט אים די תפילה. אזא האַרציקע שטימונג האָט דאַן געהערשט אין אונזער קליינעם טאַלנער שולכל.

דאָס געזאַנג איז געהערט געוואָרן ניט נאָר ביי די טאַלנער, נאָר אויך ביי די טריסקער און באַזונדערס ביי די סטאָלין־קאַרלינער חסידים ביי די ניגונים פון „יה אכסוף״ און „יה רבון עולם״. ביז היינט קלינגען נאָך אין מיר די שטורמיקע קלאַנגען פון די פרייטאָג־און־שלוש־סעודותדיקע ניגונים, וועלכע האָבן אזוי באַצויבערט און אריינגעבראַכט א פרישן גייסט און מוט אין די אלע איבעריקע וואָכעדיקע טעג.

פון די עלטערע טאַלנער חסידים, וועלכע האָבן איבערגעלאָזט א שטאַרקן רושם איז כדאי צו באַצייכענען דעם אַלטן דיין ר׳ אלטער, וואָס איז געווען א גדול בתורה און האָט פאַר־מאָגט צאַרטע מידות. ער איז אויך געווען געשעצט ביי אלע קרייזן, און אויך ר׳ אברהם בער, אַליין פון דער חסידישער דינאַסטיע, וואָס האָט אונז אַלעמען פאַרכישופט מיט זיין חסידישער התלהבות און דביקות.

אין יענער צייט איז ביי אונז געווען דער וויכטיקער רב ר׳ משה שמואל, א גדול בתורה און מחבר פון אייניקע ספרים און וועלכער איז געשטאַנען אין א אינטימער פאַרבינדונג מיט די גרויסע וועלט־רבנים און געהאַט אַ גרויסע השפעה אין שטאָט. ס׳איז אויך געווען דער רב ר׳ שמחה קופשטיק — א מחבר פון עטלעכע ספרים, וואָס איז געווען באַוואוסט אין דער רבנישער וועלט מיטן נאָמען „הרב מזוויהיל״. זיי ביידע זענען געווען ביי אונז פון די ערש־טע „חובבי ציון״. ר׳ שמחה קופשטיק איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט די רבנים ר׳ שלמה קלוגער פון בראָדי און ר׳ שמואל מאָהילוועי, און האָט געקעמפט פאַר דער באַנוצונג מיט ארץ־ישראלער אתרוגים קעגן די קאָרפיער.

פייערבערג און זיין חבריה

דער חסידישער גייסט האָט געפונען זיין שטאַרקן און בולטן אויסדרוק אין יונגן דיכטער מ. ז. פייערבערג וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון די טיפע באַהעלטעניש פון חסידות און האָט מיט זיין דערשיינען געבראַכט אַ ווענדונג אין דער העברעאישער ליטעראַטור. נאָר פון אַזעלכע קוועלן, פון טיפער בענקעניש און גרויסער גייסטלעכקייט האָט געקענט אַרויס־וואַקסן אַזאַ גייסטרייכער שריפטשטעלער, וואָס האָט אַזוי טיף אויסגעדריקט זיין טרויער אויף „הסתלקות השכינה״. קיינער פון די פרומע האָט ביז אים ניט באַזונגען מיט אַזעלכע לויב־טענער און פאַטאָס די גרויסקייט פון „קידוש השם״. ביי אים איז דאָס אַלטע אידנטום וואָס האָט זיך אָפּגעשיידט פון אַלע רייכקייטן און הנאות העולם־הזה — געווען ניט אַ לעבנס־וועג פון נרדפים, נאָר אַ זעלבסט־אָפּפערונג פאַר אַזאַ אַרט לעבן. ער האָט געפּאָדערט פון דער יוגנט צו דערפילן דעם הייליקן חוב צו היטן אַלס מונטערע, גייסטיקע וועכטער פון דעם אידישן טורעם וואָס נייגט איינצופאַלן. דער שטאַרקער לעבנס־הימן קלינגט אין אַלע צאַרטע טענער פון זיין געזאַנג און ער רופט די יוגנט צו דרייסטקייט, העזה און קאַמף פאַרן שטראַלנדיקן אויפגאַנג פון מזרח...

„ער״ — וואָס איז כמעט ניט אַרויסגעטראָטן פון זיין אייגן שטעטל — רעדט מיט אזא קלאָרקייט און זיכערקייט וועגן „אייראָפּעאיזם״, אין דער צייט ווען די „צעירים״ פון בער־דיטשעווסקי און אהרנפרייז׳ס קרייזן האָבן זיך מיט אזא אימפּעט געריסן צו ברעכן די גרע־נעצן, האָבן געטרוימט פון דער „בלינדער בעסטיע״ און „איבער־מענטש״ פון ניטשע און אייראָפּעאישן מאָדערניזם. און נאָך פאַר דעם שטאַרקן געזאַנג פון ז. שניאור וועגן דעם „נאָענטן קומען פון מיטלאַלטער״ — „ימי הבינים מתקרבים״, האָט ער גערופן: „אייראָפּע איז איצט קראַנק, אַלע פילן איר אונטערגאַנג. אירע קליינע נביאים וואָס שטייען אויף אין איר — שטאַרקן איר אויף א שטיקל צייט, אָבער קיין גרויסער נביא וואָס זאָל זי אויפטרייס־לען און געבן כוח אויף צו שאַפן נייע ווערטן פאַרמאָגט זי ניט און אונזער הילף אַלס פאָלק און מענטש, וועט קומען נאָר פון מזרח״.

אין יענער צייט ווען אייראָפּע איז געווען שיכור פון איר אייגן גליק און די אידישע יוגנט האָט געשטראָמט זיך וואַרעמען אין איר ליכט — רופט ער אויס אין זיין אַרטיקל „וועגן דער שיינער ליטעראַטור״: „דער גרעסטער שונא פון אידנטום איז דער מערב־אייראָפּע־

איזם און דאָס אידישע פאָלק דאַרף זיך אומקערן אין זיין לאַנד, ניט נאָר אַנטרינען פון הונגער און נויט, נאָר כדי צו לייגן דאָרט אַ פעסטן יסוד פאַר אַ ניי לעבן און מוסטער־געזעלשאַפט, ווי ס׳איז געווען די אַלטע געזעלשאַפט פון אמאָליקן אידנטום״. און ער וואַרפט אַרויף אויף דער יוגנט, נאָך איידער ס׳איז באַשאַפן געוואָרן די אידייע פון „חלוציזם״ — דעם לאָזונג: „זיך קערן צום מזרח, זיין דאָרט אַן אַוואַנגאַרד פון דער אידישער אויפלעבונג״ און „אַז איר גייט אַהין זאָלט איר ניט קומען אַלס „פיינט״, נאָר מיט אַן אינערלעכער ליבע און ווי איבערגעגעבענע קינדער, אים אויפצולעבן און ניט, חלילה, אים אונטערברענגען״.

ס׳איז צו באַוואונדערן ווי אזוי דער יונג־פאַרטרוימטער דיכטער, אין עלטער פון 22—23 יאָר, האָט אזוי פאָרויס איבערגעכאַפּט זיין דור און געגעבן אזא שארפן, זאַכלעכן אויסדרוק צו די אויפוואַכנדיקע יוגנט־קרעפטן אין פאָלק און געזונגען מיט אזא קראַפט פאַר דער דערוועקונג פון חלוציזם און גבורה אין ישראל. ווי ער האָט פאַרנומען, נאָך פריער מיט פיפציק יאָר, די פראָבלעמען וואָס מיר האָבן זיי נאָך ביז איצט ניט באַשיידט. זיין רוף געפינט נאָך ביי אונז אויך איצט דעם הויכן אָפּקלאַנג. זיין קליין ביכל איז נאָך היינט דער „ספר הדור״, אין וועלכן מיר נויטיקן זיך צו פאַרטיפן.

די ווירקונג פון פייערבערגן און זיין חבורה אין די לעצטע יאָרן איז געווען גרויס, ווייל זיי האָבן זיך באַמיט צו דערוועקן ויכוחים מיט זייערע קעגנער און ווירקן אויף די יונגע קרייזן. ס׳זענען געשאַפן געוואָרן וועגן זיי און זייערע מלחמות פאַרשיידענע לעגענדעס. ניט איינמאָל האָט מען זיי ארויסגעטריבן פון זייערע בתי־מדרשים וואו זיי האָבן געהאַלטן זייערע „טריף־פסולן״ און געפירט זייער אַגיטאַציע און מ׳האָט פאַרברענט זייערע ביכער. די מלחמה האָט זיי געדריקט נאָר ניט פאַרקלענערט זייער מוט. זי האָט אָבער פאַרשאַרפט די קראַנקהייט פונעם יונגן פייערבערג, וואָס איז ניט געווען קיין גרויסער פיזישער גיבור און פאַרקירצט זיין לעבן. איך געדענק נאָך איצט די דערציילונג, וואָס האָט אויף מיר אין דער פריער קינדהייט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק, פון זיין לויה ביי א רעגן־טריבער האַרבסט־נאַכט, אין וועלכער ס׳האָבן גענומען אָנטייל מאַסן יוגנט און אינטעליגענץ. זי איז געווען די ערשטע ברויזנדיקע מאַניפעסטאַציע אין שטאָט, דער אָנזאָג פון די שפּעטערדיקע גרעסערע רעוואָלוציאָנערע מאַניפעסטאַציעס, וועלכע האָבן זיך שפּעטער באַנייט אין שטאָט.

אין זיינע לעצטע יאָרן איז געשאַפן געוואָרן אַ באַזונדערע פאַרבינדונג פון אים און זיין חבורה מיט דעם ליטעראַרישן צענטער אין אָדעס, באַזונדערס מיט אחד־העמ׳ען. אין דער חבורה האָבן זיך דעמאָלט געפונען: ש. צ. זעצער, י. י. וואהל, א. טשעסקעס, עזרא בראָכמאַן, יהושע איידלמאַן, ש. פינקל, א. אַרבעטמאַן, ז. בערול און יצחק ביבער.

באַלד נאָך זיין טויט האָט זיך אָנגעהויבן די ציוניסטישע דערוועקונג און די לעבהאַפטע אַרבעט נאָך דער צווייטער אַל־רוסישער קאָנפערענץ אין מינסק, וואָס אייניקע פון די דערמאָנטע האָבן אין איר אָנטייל גענומען. אין יענער צייט איז דורך דער חבורה, אָן דער שפּיץ פון ש. פינקל, וועלכער איז אויך געווען דער פאָרשטייער פון דער חברה „מפיצי השכלה״, געשאַפן געוואָרן אַ ביבליאָטעק און שיינער לייען־זאַל. אין לאָקאַל פון ביבליאָטעק פלעגן זיך פאַרזאַמלען פאַרשיידענע גרופּן פון אַלע שאַטירונגען, וועלכע האָבן געקעמפט פאַר איר באַהערשונג. אירע יערלעכע פאַרזאמלונגען זענען געווען שטורעמדיקע און פלעגן זיך ציען אָפט עטלעכע אָוונטן. אין דער צייט איז געגרינדעט געוואָרן דורך י. י. וואהל און די אַקטיווע ציוניסטישע טוער א. ארבעטמאַן און י. גילבערג, דער ערשטער בית־הספר המתוקן, וואו אלע לימודים האָבן זיך געפירט אויף העברעאיש. די גרינדונג פון בית־

הספר האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע אָפּענסיווע פון די אָרטאָדאָקסישע קרייזן און צוליב דעם האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף צו באַהערשן די אויפזיכט אויף דער אָרטיקער תלמוד־תורה, וועלכע איז געווען אין רשות פון די חרדים אָן יעדער פעדאַגאָגישער אויפזיכט.

די דערמאָנטע חבורה האָט דעמאָלט אַראָפּגעבראַכט קיין זוויהיל דעם באַוואוסטן פעדאַגאָג ד״ר נ. טוראָוו, וועלכער האָט דאַן באַזוכט די שולן פון דער חברה „מפיצי השכלה״. ד״ר טוראָוו איז געווען איינער פון די באַוואוסטע ארץ־ישראלער פעדאַגאָגן, איינער פון די רעדאַקטאָרן פון זשורנאַל „החינוך״. דאָס דערשיינען פון אזא עלעגאַנטע פערזענלעכקייט, האָט געמאַכט אַ גרויסע סענסאַציע אין שטאָט. איך געדענק נאָך די אינטימע פאַרזאַמלונגען, וועלכע זענען געווען איינגעאָרדנט אין פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע קרייזן און זיין דערשיינען אויף דער עפנטלעכער פאַרזאַמלונג, וועלכע איז איינגעאָרדנט געוואָרן דורך דער ביבליאָטעק, וואו ער האָט רעפערירט וועגן דעם קולטור־צושטאַנד און די דערציערישע אויפגאַבן פון דור, און אויך איבערגעגעבן פון נייעם לעבן אין ארץ־ישראל.

אין יענע צייטן פלעגן אויך אָפט באַזוכן די שטאָט די ציוניסטישע פאָלקס־מטיפים, וועלכע פלעגן אָפט באַצויבערן מיט זייערע מליצות, ניגונים דעם אַרומיקן עולם. איך געדענק נאָך פון מיין קינדהייט דעם שטאַרקן איינדרוק, וואָס עס האָט איבערגעלאָזט דער באַזוך פון מטיף (זיין נאָמען געדענק איך ליידער ניט), וועלכער האָט גערעדט עטלעכע נעכט נאָכאַנאַנד אין גרויסן בית־המדרש און אין טשערנאָבילער שול. גרויסע מאַסן, אין די טויזנטער, פלעגן זיך ציען אַהין צו הערן אים און פאַרשפּרייטן נאָכדעם, מיט גרויס התלהבות, זיינע רייד און ניגונים.

די ערשטע רוסישע רעוואָלוציע

די געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג האָט זיך געשטאַרקט מיט די ערשטע טריט פון דער רעוואָלוציע צום סוף פון דער יאַפּאַנער מלחמה. אין אָנהויב 1904 האָט געטראָפן אַ טויט־צופאַל מיט אַן אַרבעטער אין אַ זעלצער־ווערקשטאַט ביי אַן אויפרייס פון אַ גאז באַלאָן. דער צופאל האָט אויפגעשטורעמט א סך ארבעטער, וועלכע האָבן זיך קאָנצעטרירט ארום „בונד״. אין דער לויה האָבן אָנטייל גענומען א פאָר טויזנט ארבעטער. זי איז דורכגעגאַנגען אָן שום עקסצעסן, ווייל די פּאָליציי־לייט האָבן נאָך ניט געוואוסט ווי אזוי צו רעאַגירן אויף אזא פאל. דעמאָלט האָבן אָנגעהויבן צו פונקציאָנירן די „פּאָליטישע־בירזשעס״, וועלכע האָבן צוגעצויגן מאַסן ארבעטער און יוגנט, ניט האָבנדיק קיין אנדער אָרט זיך צו באַגעגענען. די פּאָליציי האָט זיי אין אָנהויב ניט געקענט שטערן. די בירזשעס פון עטלעכע פּאַרטייען זענען געווען פריער אין די אַלייען פון שטאָט־גאָרטן, נאָר שפּעטער איז באַשטימט געוואָרן די בונדישע בירזשע אויף אָנהויב זשיטאָמירער גאַס ביים לאָקאַל פון דער שטאָט־ביבליאָטעק און די ס״ר״ישע בירזשע אויף גוטינסקער, ביי דער טשערנאָבילער שול. די ציוניסטישע קרייזן האָבן נאָך דעמאָלט ניט פאַרמאָגט קיין נייע יוגנט און פון די עלטערע חברים זענען נאָר געווען אייניקע, וועלכע האָבן געוואַגט זיך צו באַגעגענען מיט די אָפּאָנענטן אויף די בירזשעס. איינער פון זיי איז געווען דער גייסטרייכער און שטענדיק־געטרייער חבר א. ארבעטמאַן. ער האָט געהאַט א קליינע פּאַפּיר־ווערקשטאַט. האָט אַליין שטענדיק געארבעט גאַנץ שווער אויף אויסצואַרבעטן די חיונה פאר זיין גרויסער פאַמיליע. ער איז געווען א גייסטרייכער איד מיט א טיפער ערודיציע אין דער אלטער און יונגער ליטעראַטור.

דעמאָלט איז געווען די ערשטע דערשיינונג פון „בונד״ צווישן די ארבעטער אין די

קליינע וואַרשטאַטן. צום ערשטן האָט דער „בונד" אַנגעהויבן אַריינדרינגען אין די נאָענטע פאַבריק־שטעטלעך: קאַמענעבראָד, פּאָלאָנע און האָראָדניצע, וואו ס'זענען געווען זוסמאַנס גרעסערע פּאָרצעליי־פאַבריקן, ביי וועלכע ס'האָבן געאַרבעט הונדערטער אידן. שפּעטער, ביי דער אַנטוויקלונג פון דער רעוואָלוציע איז דער „בונד" אַריינגעדרונגען צו אונז אונטער דער אָנפירונג פון יוסף און לאה טשעסקיס, פ. כ"ץ, יצחק גאָלדמאַן, מנשה סעגאַל און די בענקל־מאַכערס אברהמ'טשיק און אַנשיל און זיין שוועסטער. באַזונדערס האָבן געווירקט די אָנפירער פון זוויהיל: יהושע איידלמאַן, עזרא בראַכמאַן און יצחק שלאַין. ס'פלעגן זיי אָפט באַזוכן אויך אויסערגעקומענע אראטארן פון די גרעסערע שטעט, צווישן זיי משה אָלגין־נאָוואַמייסקי — זיך ערצויגן אין נאָענטן שטעטל ראַטשעוו, וואָס האָט ניט לאַנג אַראָפּגעוואָרפן פון זיך זיין ציוניסטישן בגד אלס גרויסער אָנהענגער פון עברית און איז אריבער צום „בונד". צו זיי איז נאָך דעם צוגעשטאַנען ד"ר טאַרגאָוועץ. וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין גוטסקייט אלס טרייער פאָלקס־דאָקטאָר. זיין הויז איז געווען שטענדיק אָפן פאַר יעדן פאַרביטערטן, באַעוולטן מענטשן, און איז געווען באַליבט ביי אלע וואָס האָבן אים געקענט. ער איז געווען א איבערגעגעבענער ציוניסטישער טוער און האָט זיך אומגעביטן אין אָנהויב פון דער רעוואָלוציע, און אויך ד"ר אָסטראָווסקי, וואָס איז געווען אַן אלגעמיינער ס"ד און אַ קאָנסעקווענטער אַסימילאַטאָר, דאָך אַן איבערגעגעבענער טרייער טוער אויף פאַרשיידענע סאָציאַלע און קולטור־געביטן.

די ס"ר'ישע קרייזן זענען געווען מער פאָלקסטימלעכער און אינטעלעקטועלער און זענען געווען נאָענטער צו אונזער יונגן ציוניסטישן קרייז. פון די ס"ר'ישע אָנפירער איז געווען: נוסיע קאַפּלאַן — א זון פון א אינטעליגענטער, פאַרמעגלעכער פאַמיליע: דער פאָטער איז געווען א שטאַרק פרומער איד וואָס האָט זיך ניט פאַרנומען מיט עולם־הזה עניינים, האָט פאַרבראַכט אלע זיינע טעג ביי די טשערנאָבילער חסידים, זיך פאַרנומען מיט צדקה־טיילן, מתן־בסתר; און זיין פרוי, די מאַמע, איז געווען א פרייע — משכילה, גערעדט איבערהויפּט רוסיש און זיך געהאַלטן אַריסטאָקראַטיש. מ'פלעגט זי רופן — „שפּרינצע די דאַמע". איר האַלטן זיך האָט יעדן גערייצט און זי האָט בעיקר געווירקט אויף אלע גענג אין איר שטוב אין וועלכער ס'פלעגן זיך טרעפן אלע יונגע קרייזן — חברים פון אירע קינדער און אייניקלעך. זייער הויז איז געווען אין א גרויסן הויף אין צענטער שטאָט וועלכן עס האָט אַרומגערינגלט א גאָר גרויסער גאָרטן. די יוגנט האָט דעמאָלט געלערנט אין פאַרשיידענע הויכשולן, א טייל אין קיעווער אוניווערזיטעט, אין כאַרקאָווער פּאָליטעכניקום און פלעגן זיך פאַרזאַמלען ביי די עלטערן. דער עלטערער זון נוסיע איז געווען פון די ערשטע אָרגאַניזאַטאָרן פון די ס"ר. אים האָט מיטגעהאָלפן בוזי טשעסקעס, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ גרויסע פילזייטיקע בילדונג און האָט יעדן באַצויבערט מיט זיין ברייטן פאַרנעם און רייכן גייסט און אויך לעבהאַפטע חברשע פאַרבינדונג.

דער „בונד" האָט אין שטאָט געהאַט א גרויסע השפעה. ער האָט אנטוויקלט א גרויסע טעטיקייט צווישן די ארבעטער־קרייזן אויפן פראָפעסיאָנעלן געביט און דורכגעפירט א סך גרויסע און קלענערע שטרייקן. ער האָט אויפגעהויבן ביי זיי דעם פערזענלעכן ווערט, פאַרברייטערט זייערע האָריזאָנטן פון לעבן און זיי געמאַכט קראַפט־פעאיק צו קעמפן פאַר דער פאַרבעסערונג פון זייער לאַגע. על־פי־רוב האָבן זיך די שטרייקן געענדיקט מיט א פשרה. פשוט, ס'איז ניט געווען ווערט צו קעמפן קעגן ארבעטגעבער, וואָס האָט אַליין שווער און ביטער געאַרבעט אויף זיין שטיקל ברויט. דאָך איז די לאַגע געוואָרן א סך בע־

סער אַ דאַנק דער טעטיקייט פון „בונד". זיין השפעה איז געוואַקסן מיט דעם רעוואָלוציאָנערן שוואונג, וועלכער האָט אַלעמען דערוועקט. איך געדענק נאָך די גרויסע מיטינגען, וועלכע זענען פאַרגעקומען אין די שולן, און וועלכע ס'האָבן אַנטייל גענומען די בונדישע אַנפירער און אין זיי האָבן זיך באַטייליקט טויזנטער מאַסן. ניט אַלע האָבן זיך גוט געענדיקט, אָבער אויך יענע פאַלן האָבן געשטאַרקט דעם קעמפערישן גייסט. א גרויסער מיטינג וועלכער איז געווען אין מיטן טאָג אין בית־המדרש אין די באַוואוסטע אָקטאָבער־טעג, האָט זיך געענדיקט מיט א גרויסן פּאָליציי־אָנפאַל און אַלע זענען זיך צעלאָפן, אַריינכאַפּנדיק דערביי גוטע קלעפּ. ס'זענען אויך געווען פאַרוואונדעטע. דער צופאַל האָט געמאַכט אַ גרויסן איינדרוק אין שטאָט.

נאָכן רעוואָלוציאָנערן נצחון זענען געקומען די כוואַליעס פון דער קאָנטער־רעוואָלוציע מיט די שרעקלעכע פּאָגראָמען. אין אַפּריל 1905 איז אין נאָענטן זשיטאָמיר איינגעאָרדנט געוואָרן א גרויסער פּאָגראָם, וועלכער האָט זיך געצויגן דריי טעג. אין אים האָבן אויך אָנטייל גענומען פּאָליציי־לייט און עס זענען געווען ביי צוואַנציק הרוגים און מער פון הונדערט פאַרוואונדעטע. צוליב אים זענען אויך געהרגעט געוואָרן אין שטעטל טרויאַנאָוו פופצן יונגעלייט פון טשודנאָוו, וועלכע האָבן זיך געאיילט צו העלפן די זשיטאָמירער אידן.

די פּאָגראָם־כוואַליע האָט זיך געשטאַרקט. ס'זענען געווען פּאָגראָמען אין הונדערטער שטעט און שטעטלעך. און גרויס איז געווען די אַנטוישונג פון רעוואָלוציאָנערן נצחון. די ווינציק־גליקלעכע מינוטן פון רעוואָלוציאָנערן אויפשטראַל זענען גיך אָפּגעמעקט געוואָרן און ס'האָט א פלייץ געטאָן א גרויסע כוואַליע אידיש־בלוט און שענדלעכע פאַרשוועכונגען פון אידישן כבוד, און ס'האָט זיך ווידער דערוועקט דער אינערלעכער געוויסן און די חרטה־געפילן אויף דער אומזיסטער פרייד. די רעוואָלוציאָנערע ווירקונג אין שטאָט איז געפאַלן און ס'האָט ווידער אָנגעהויבן זיך קאָנצענטרירן דער יונגער ציוניסטישער קרייז.

די ישיבה „אור תורה"

אין די יאָרן איז אריבער קיין זוהיל די ישיבה „אור תורה", וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן נאָך אין תרנ"ז (1897) אין שטעטל בערעזניץ. נאָך איר אַריבערגיין האָט זי זיך אַנטוויקלט און איז געוואָרן די צענטראַלע ישיבה אין גאַנץ וואָלין. ס'האָבן זיך צו איר גענאַמלט פיל תלמידים, אויך פון די ווייטע ליטווישע און ווייס־רוסישע געגנטן. ס'זענען געווען יאָרן וואָס אין זיי האָבן געלערנט ביי 300 תלמידים. דער ראש־הישיבה, איר גרינדער, ר' יואל שאַרין (באַוואוסט אונטערן נאָמען „פּאָלטאַווער עילוי"), האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין תורה און מידות. האָט געווירקט אין וואָלין ביי 30 יאָר (תרנ"ו—תרפ"ו) און אין זוהיל פון תרס"א—תר"פ (1901—1920). זיינע ביאָגראַפישע פּרטים ווערן איבערגעגעבן באַזונדערס אין בוך.

אין דער ערשטער צייט האָט ער פיל געליטן ביי אונז, ווייל ניט אלע חסידישע קרייזן האָבן ליב געהאַט די ליטווישע מתנגדים, אָבער ער האָט זיך מיט דער צייט באַליבט ביי אַ סך קרייזן, וועלכע האָבן געשאַצט זיינע אויסטערלישע מידות און האָבן אים געהאָלפן אויסהאַלטן די ישיבה, אפילו ניט מיט גרויס רחבות.

די ישיבה איז געווען פריער אין דעם נידער־קוואַרטאַל פון שטאָט וואו ס'האָבן געוואוינט די אָרימע האָרעפּאַשנע ארבעטער, וועלכע האָבן ליב געהאַט די ישיבה־לייט. די ישיבה איז דערנאָך אַריבער אויף גוטינסקי־גאַס, אין שכנות פון מיינע עלטערן. און נאָכער, ארום עטלעכע יאָר איז זי אריבער אין איר אייגן הויז אויף קאריצער גאַס.

די צייט האָב איך דערקענט דעם דערהויבענעם גייסט פון דער ישיבה און פון ראש־הישיבה. איך געדענק נאָך די „אשמרות" (וואַך־נעכט), וועלכע מיר, לערנער, פלעגן מאַכן יעדע וואָך מיטן אָנטייל פון צענדליקער תלמידים, צווישן זיי אויך גרויסע מתמידים. אין דער סיפער האַלבער נאכט פלעגט ער זיך באַווייזן אין מיטן צימער, וועלכער איז געווען אָנגע־פילט מיט שוועבנדיקע שאָטנס און ארומיקע פינצטערניש און זיך צוהערן צו די טרויעריקע גמרא־ניגונים.

די טיפע דעמערונג־שטימונג פון יענע נעכט און די צייט וואָס מיר האָבן פאַרבראַכט אין ישיבה, זענען איינגעקריצט געוואָרן אין האַרצן און כ׳געדענק זיי נאָך איצט. ער פלעגט זאָגן, אַז ער איז זיכער אין זיינע תלמידים, וואָס האָבן מיט איבערגעגעבנהייט פאַרבראַכט אין דער ישיבה, אַז זיי וועלן בלייבן גוטע אידן און וועלן ביישטיין אַלע נסיונות וואָס דאָס שפּעטערדיקע לעבן וועט פאַר זיי שטעלן, ווען זיי וועלן אַפילו אַוועקגיין, דורך פאַרשידענע סיבות, אין אנדערע וועלטן. און ער איז געווען גערעכט.

איך ווייס ניט פונוואַנען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז איך האָב אָנגעהויבן אריינקוקן אין די „טריף־פסול׳ן" און האָט אנגעהויבן מיט מיר שמועסן וועגן אַלגעמיינע ליטעראַרישע ענינים און אַנטפּלעקן פאַר מיר עטוואָס פון זיין לירישער רייכער נשמה, די לידער וואָס ער האָט געשריבן און זיין ברייטן קוק וועגן דער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג און די טעגלעכע פּראָבלעמען, וועלכע זענען דעמאָלס אויפגעוועקט געוואָרן פון די אזוי־גערופענע „צעירים", די חבריה פון בערדיטשעווסקי־אָרנפּרייז אין דער אויפברויזנדיקער העבראעאישער ליטע־ראטור. ער האָט מיר דעמאָלס דערציילט, אַז נאָך זייענדיק אין וואָלאָזשין איז ער געווען נאָענט צום ענגן קרייז פון הרב קוק ז״ל, וואָס האָט אינאיינעם מיט אים געלערנט אין דער ישיבה און ארויסגעגעבן אינערלעכע פלוג־בלעטער וועגן חיבת־ציון. ער האָט זייער געשעצט די פּערזענלעכקייט פון הרב קוק ז״ל און געזוכט וויסן פון זיינע מעשים. ער, דער „עילוי", איז געווען אַ מענטש מיט אַ רייכער ברויזנדיקער נשמה און טיפע געדאַנקען, פלעגט אַ סך רייזן אין די אינטערעסן פון דער ישיבה און איז געווען אַ אָפטער גאַסט ביי הרב מזאה אין מאָסקווע און הרב אייזנשטאַט אין פעטראַגראַד און איז געווען אַלזייטיק באהאַוונט אין די טעגלעכע לעבנס־פּראָבלעמען. אָבער איינזייטיק מיט דעם האָט ער געציטערט פון דער הפקרות, וועלכע איז געוואַקסן ארום און פלעגט שטענדיק קעמפן געגען איר. אָפטמאָל פלעגט ער מיט זיינע רייד פון טיפן האַרצן ווירקן אויף אַ סך און זיי אומקערן צום גוטן. איך געדענק עטלעכע פון זיינע דרשיינונגען אויף דער געזעלשאַפטלעכער בימה אין שטאָט ביי פאַרשיידענע קרייזן, וועלכע האָבן געהאַט אַ גרויסע השפעה און געווירקט. פיל קרייזן האָבן אים זייער געשעצט, נאָך מער האָבן אים ליב געהאט זיינע תלמידים, וועלכע האָבן אים פאַרשטאַנען און געווען פאַרכאַפּט פון זיינע געדאַנקען און שטורמישער נשמה.

שפּעטער, ווען די ישיבה האָט זיך איבערגעצויגן אויף עק קאַריצער גאַס אין אַ אייגן הויז, זענען געקומען פאַרשיידענע סיבות, וועלכע האָבן מיר דערווייטערט פון זיין סביבה. איך האָב פאַררייזט פון שטאָט אין ווייטע גרעסערע ערטער און דערנאָך קיין ארץ־ישראל. דורכגעמאכט אַ סך, נאָר אויך ביז איצט, נאָך 40 יאָר, בין איך פאַרבונדן מיט אַ סך אינטימע פעדעם מיט זיין פּערזענלעכקייט.

ס׳איז ווערט צו דערמאָנען אויף די גייסטיקע חבריה־תלמידים פון דער ישיבה, וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אין שטאָט און געווירקט אויף פאַרשיידענע קרייזן. פון דער ישיבה

זענען ארויס געוויסע תלמידי־חכמים, רבנים, ליטעראטן און כלל־טוער. אייניקע פון זיי
זענען נאָכדעם געוואָרן באוואוסטע צענטראַלע ציוניסטישע און רעוואָלוציאָנערע טוער.
צווישן זיי איז אויך געווען דער גרינדער פון קבוצת „דגניה" — די ערשטע אינטימע
קאָמונע אין ארץ־ישראל — יוסף בוסעל, וועלכער האָט געלערנט אַ צייט אין דער ישיבה
און איז געווען פאַרכאפּט פון דער גרויסקייט פון „עילוי", וועלכן ער פלעגט ציטעריק
דערמאָנען — זייענדיק שוין אין ארץ־ישראל. די ישיבה און איר ווירקונג האָט פיל
צוגעגעבן צום אלגעמיין־חסידישן פאַרנעם אין שטאָט. דער קול פון תורה האָט געקלונ־
גען אין די שולן און בתי־מדרשים, אויך נאָכדעם ווען די רעוואָלוציאָנערע כוואַליעס,
פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט פאַרכאַפּט די שטאָט און האָבן זיי נאכהער אינ־
גאנצן צעריסן אין דעם ראַטן־איבערקער וועלכער האָט רואינירט אונזער לעבנס־יסוד
אין דעם לאַנד.

דער עקאָנאָמישער צושטאַנד און די געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן

די אידן זענען געווען די הויפּט־בויער פון דער שטאָט און זיי האָבן מיט זייער
ענערגיע און איניציאַטיוו אַנטוויקלט איר האַנדל און קליין־אינדוסטריע. אַ וויכטיקער
פאַקטאָר צו איר אַנטוויקלונג איז געווען איר גוטע געאָגראַפישע לאַגע און דער צענטראַלער
שאָסיי קיעוו־בריסק און זי איז געווען דער נאַטירלעכער צענטער צו אַלע שטעטלעך און
דערפער אַרום איר. אַ גרויסע צאָל ארבעטער האָבן זיך באַשעפטיקט מיט גארבעריי־
ווערקשטאַטן, וועלכע זענען געווען קאָנצענטרירט אין אַבאַזונדער אָרט אונטער דער שטאָט.
ס'זיינען אויך געווען אַ סך ווערקשטאַטן פון קליידער, היטל־מאַכעריי, שיך און מעבל,
וועלכע האָבן באַנוגט דעם שטאָטישן און ארומיקער סביבה געברויך. אַ באַזונדערער קוואַר־
טאַל אין דער נידער, ביים סלוטש, איז געווען באַזעצט מיט „עמך", וועלכע האָבן אויס־
געאַרבעט פארשיידענע מעטאַל־ארבעטן: שמידעריי, בלעכער, אלערליי פאַכן פון בוי־
ארבעט. דער אויסזען פון דער שטאָט און אירע מענטשן האָבן באוויזן, אז איר מערהייט
פאַרנעמט זיך מיט ארבעט, גאַנץ שווערע. אין שטאָט זיינען אויך געווען באַנקן, גרויסע
קאָנסום־געשעפטן פון תבואה־האַנדל און מאנופאקטור, פעל און פוטער־האַנדל, וועלכע
פלעגן טראַנספּאָרטירט ווערן אין ווייטן רוסלאַנד און דייטשלאַנד. ביים סוף פון דער
ערשטער וועלט־מלחמה איז געבויט געוואָרן די באַן־ליניע קאָרעסטין־שעפעטאָווקע, וועלכע
האָט באַהעפט די פאראייניקטע פאָליעסער־ליניע מיט דער דרום־מערב'דיקער פונעם
רוסישן באַן. די בויאונג פון דער ליניע נאָך דער מלחמה האָט געבראכט אַ גרויסן שוואונג
פארן שטאָטישן האַנדל, אָבער זי האָט אויך דערנענטערט איר גרויסן חורבן, זי האָט
געפירט צו דער קאָנצענטרירונג פון פעטליורעס מיליטער און פארשיידענע רוצח'שע
באַנדעס. ס'זיינען ביי איר אויך געפירט געוואָרן די צענטראַלע שטרייטן מיטן ראַטן־
מיליטער, ביז איר ענדלעכן איינשלוס אין ראַטן־פאַרבאַנד אלס גרעניץ־שטאָט.

אין די יאָרן פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען געווען אין שטאָט גאַנץ גוטע
איינגעאָרדנטע צדקה און וואויל־אַנשטאַלטן, וועלכע האָבן זיך געפירט דורך איבערגע־
געבענע גבאים און כלל־טוערס, ס'איז געווען אַ גוט איינגעאָרדענטער בית־חולים,
חברת לינת צדק, די גרויסע ישיבה און תלמוד תורה, בית הכנסת־אורחים און
שטאָטישער מרחץ. די בנינים פאַר די אַנשטאַלטן זענען געבויט געוואָרן דורך פאר־
שידענע נדבנים אָדער דורכן קהל. ס'זענען אויך געווען גרויסע בענק „וואַזימנע (גע־
גענזייטיקע) קרעדיט" און „ליי־און־שפּאָרקאַסע". וועלכע האָבן ארומגענומען פיל קרייזן,

סוחרים, בעלי־מלאכות און קרעמער; געשאַפן פאַרשיידענע קרעדיטן און פאַרברייטערט דעם האַנדל און אויך דאָס בויען פון דער שטאָט. מיר האָבן שוין פריער דערציילט וועגן דער געזעלשאַפטלעכער מלחמה וואָס האָט זיך געפירט אַרום דער תלמוד־תורה און ביב־ליאָטעק. אויך די אַרבעט אין די באַנקן האָבן דערוועקט פאַרשיידענע ריכטונגען און די אַלגעמיינע יערלעכע פאַרזאַמלונגען, וואָס אין זיי זענען דערוויילט געוואָרן זייערע לייטונגען — זענען געווען גאַנץ שטורמישע, וואו ס'האָט זיך געפירט אַ מלחמה צו פאַרברייטערן זייער יסוד און מצב.

די וואַלן פאַרן קאַזיאָנעם רב

אַ גרויסע אויפרעגונג האָבן דערוועקט די וואַלן פאַרן אַרטיקן קאַזיאָנעם רב. ביז דעמאָלט איז געווען רב ה' י. פרידמאַן, וואָס האָט געענדיקט דעם ראַבינער־סעמינאַר אין זשיטאָמיר און איז געווען אַ גאַנץ באַשיידענער מענטש מיט אַ מעסיקער מילדער באַנע־מונג צו אַלע וואָס פלעגן זיך ווענדן צו אים. פאַר די וואַלן האָט זיך דערוועקט, אונטער דער אָנפירונג פון דער גבירטע חיה־שרה ראָזענשיין, אַ אשת־חיל מיט גרויסע אַמבי־ציעס צו מאַכן איר איידעם, ה' אופנהנדין, אַלס רב. איך געדענק נאָך די קריגערייען, וועלכע זענען דעמאָלס פאָרגעקומען. די שטאָט האָט זיך צעטיילט אויף צוויי מחנות, באַזונדערס האָט זיך געטומלט צווישן „עמך", בעלי־מלאכות און קליינע הענדלער, וואָס האָבן געקויפט ביי דער גבירטע. ס'זענען איינגעאָרדנט געוואָרן סעודות מיט פאַרשיי־דענע פאַכלייט און ס'פלעגט אָפט קומען צו געשלעגערייען. איך געדענק נאָך די לידלעך, שיינע ווערטלעך, וועלכע זענען דאַמאָלס פאַרשפּרייט געוואָרן. ס'איז געווען פריילעך. אָבער ס'האָט ניט געהאָלפן און אַלס ראַבינער איז דאָך געבליבן דער אַלטער פרידמאַן.

ווען ס'האָט זיך געענדיקט די מלחמה האָט זיך ביי די ציוניסטישע טוער דערוועקט דער ווילן צו זוכן אַ פאַסנדיקן באַוואוסטן ציוניסטישן טוער וואָס זאָל זיך באַזעצן אין שטאָט אַלס ראַבינער. מ'האָט זיך געווענדט צום ציוניסטישן מרכז אין ווילנע און צו חשובע עסקנים, ווי מ. שיינקין און ד"ר ב. צ. מוסינזון, וועלכע האָבן דאַן געררייזט אין דער ווייטער צענטראַלער רוסלאַנד, וועגן דער גימנאַסיע „הרצליה" אין יפו, נאָר זיי האָבן ניט געוואָלט בלייבן און זיך באַזעצן ביי אונז. די פאַרשיידענע זוכענישן האָבן, צום באַדויערן, ניט געבראַכט צו ממשות'דיקע רעזולטאַטן.

די חזנים־קריגערייי

אַביסל שפּעטער האָט אויסגעבראָכן אַ שטאַרקער קריג, וועלכער האָט פאַרכאַפּט גרויסע מאַסן און זיך געצויגן עטלעכע יאָר צווישן דעם חזן פון דער גרויסער שול ה' באַגאַמאַלניק, וואָס איז געווען אַ גרויסער עם־הארץ און ווייט פון פאַרשטיין דעם גייסט פון אַלטן נוסח פון די תפילות, נאָר האָט געהאַט אַ גוטע שטימע און שיינעם אויסזעען — און דעם נייעם חזן ה' שאַפּיראָ וואָס האָט ניט פאַרמאָגט קיין הויך קול, אָבער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע אָריגינעלע אידישע מעלאָדיעס אין זיין שיינעם כאָר, האָט אויך געזונגען די נוסחאות פון די בעוואוסטע חזנים ניסן בעלזער, קליינער ירוחם, זיידל ראָווונער און אויך לעוואַנדאָווסקי און ראַזומני. אין זיין כאָר זיינען געווען עטלעכע, באַזונדערס יונגוואַרג, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט טייערע פרישע שטימען און שיינעם געזאַנג. איך געדענק נאָך די גרויסע מאַסן, אין די טויזנטער, וועלכע האָבן זיך געצויגן אים צו הערן אין יעדער שול, אין וועלכער ער האָט מתפלל געווען.

זיינע תפילות אין די שבתים זיינען געווען איידעלע איבערלעבונגען פאַר אַלע צוהע־רערס, דערוואַרימט די הערצער וועלכע האָבן געבענקט נאָך אידישן פאָלקס־געזאַנג. זיינע ניגונים פלעגן באַלד נאָכדעם געזונגען ווערן אין די ווערקשטאַטן, הייזער, האָבן אָנגעפילט די שטאָט. די מלחמה צווישן די צדדים האָט זיך פאַרגרעסערט ווי ס׳האָט זיך פון לאַנגע צייטן געפירט אין אַ סך אידישע קהילות, און דערגרייכט צו שלעגערייען. ביז די גאַנצע זאַך איז נמאס געוואָרן דעם חזן שאַפּיראָ, וועלכער איז איינגעלאַדן געוואָרן אין אַ אַנדער שטאָט, און אין דער גרויסער שול איז געבליבן ה׳ באַגאַמאַלניק.

דער יונגער ציוניסטישער קרייז

נאָך דער אַנטוישונג וואָס איז געקומען מיטן דורכפאַל פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע און די גרויסע כוואַליע פון פּאָגראָמען — איז געקומען אַ רעאַקציע אין אַלע לעבנס־קוואַלן. ס׳האָט אויפגעהערט צו דערשיינען די טעגלעכע העברעאישע פּרעסע, דער חשוב׳ער זשורנאַל „השלח״ און נאָר איינצלנע „יחידי־סגולה״ פלעגן נאָך באַקומען די דינע העפטלעך פון ברענער׳ס „המעורר״ אין לאָנדאָן, וועלכע האָבן מיט זייערע וויי־געשרייען געווירקט ביסלעכווייז, אָבער ניט געקענט אויסבידלען אַ שאַפנדיקן כוח און ברענגען צו ממשות׳דיקע מעשים.

די אַלטע עסקנים זענען ווי פאַרשוויגן געוואָרן, זיך געקערט צו זייערע פּריוואַטע עסקים. און די יוגנט ? — די איינציקע, איינזאַמע, וועלכע זענען געבליבן ביי זייער יונגען גייסט און ניט פאַרשמאַגלט געוואָרן אין די זוכעניש נאָך אַ קאַריערע, אָדער „פריי־ליבע״ אַלאַ אַרציבאַשעוו׳ס „סאַנין״ — האָבן זיך געוואָרפן אין די דעמערונג־שטימונגען פון דער רוסישער דעקאַדענץ, וועלכע האָבן דאַן באַהערשט די רוסישע און אויך אידישע ליטעראַטורן. ס׳זיינען געקומען „קליינע טעג״, אָן שום שאַפונגס־גייסט. די אַרומיקע סביבה איז געווען פול מיט פחד פאַר די פּאָגראָמען, וועלכע מ׳האָט דערוואַרטעט און ס׳האָט זיך געדוכט, אַז ס׳איז פאַרטונקלט געוואָרן אינגאַנצן דער פאַקל, וועלכער איז אָנגעצינדן געוואָרן דורכן דיכטער פייערבערג און זיין חבורה.

אין יענע טעג האָט זיך ווייטער צונויפגעקליבן אַ קליינער ענגער קרייז פון עטלעכע צעירים, וואָס האָבן ניט געקענט פאַרטראָגן די שטילקייט, וואָס האָט באַהערשט די סביבה, און זיי האָבן געזוכט אַ אויסוועג פון דער שטיקעניש וועלכע האָט דאַן, אין די טעג פאַר בייליס׳עס פּראָצעס, באַהערשט אַלעמען, און זיי האָבן געזוכט אַ פאַרבינדונג מיט די חוגים פון „הפועל הצעיר״ אין ארץ־ישראל. דער דאָזיקער ענגער קרייז האָט אָנגעהויבן איינאָרדענען גרעסערע יוגנט־קרייזן אויף צו לערנען אידישע און ציוניסטישע געשיכטע, העברעאישע ליטעראַטור און זי פאַרשפּרייטן צווישן ברייטערע קרייזן. זיי זיינען אויך אָפט דערשינען אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען אין די שולן. איינער פון די אָנפירער פון קרייז איז געווען שמואל שלאין, וועלכער האָט דאַן געלערנט אין אָדעס און פלעגט אָפט קומען אין וואַקאַציע־צייט און אָנטייל נעמען אין אונזער אַרבעט. אינעם קרייז האָט אויך אָנטייל גענומען דער טרייער חבר יהושע חיזין, לויטן פאַך אַ זייגערמאַכער, וועלכער איז געווען עלטער פון אונז, אָבער שטענדיק יונג אין גייסט און גרייט שטענדיק צו דערפילן יעדע אָרגאַניזאַטאָרישע אַרבעט. ער איז צום אומגליק, פאַרבליבן אין זוהיל און נעלם געוואָרן מיט זיין פאַמיליע ; שמואל אינגאַל, וואָס איז נאָכער אריבער קיין אַמעריקע און דער שרייבער פון די צײלן (דאָן מאַליאַר). זיי האָבן מיט זייער איניציאַטיוו געבילדעט

דעם קליינעם קרייז, ארום וועלכן ס׳האָט זיך קאָנצענטרירט די יונג־ציוניסטישע געזעל־שאפטלעכקייט.

אין תרע״א (1911) איז דער חבר שלאין אַוועק, דער ערשטער פון אונז, קיין ארץ־ישראל און האָט מיט זיין אָפּפאָר געשטאַרקט ביי אונז דעם ווילן אים נאָכצופאָלגן, אבער דערווייל ניט אָפּלאָזן אונזער פראָפּאָגאַנדיסטישע ארבעט.

אין פרילינג תרע״ב (19912) האָט דער ציוניסטישער מרכז אין ווילנע איינגעאָרדנט אַ וואָלינער אומלעגאלע קאָנפערענץ אין פּאָלאָנעע. די קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען אין דער פאָרשטאָט ניט ווייט פון וואָקזאַל, וואו מ׳האָט געקענט ניט ווערן פארדעכטיקט ביי דער פּאָליציי, אין הויז פון עסקן דוד גרינפעלד. ער אליין איז געווען אן עלטערער איד, מיט אַ ברייטער אַלגעמיינער און אידישער ערודיציע און וואוילע מידות. אין דער קאָנ־פערענץ האָט אַ אָנטייל גענומען אין נאָמען פון מרכז דער ליטעראַט א. מ. באָראָכאָוו און אַ סך דעלעגאַטן, מערסטנטייל יוגנטלעכע קרייזן. צווישן זיי האָט זיך אויסגעצייכנט דער דעלעגאַט פון קרעמניץ, אַ סטודענט פון בערן, שווייץ, לאַנדסבערג, וועלכער האָט אלעמען באַצויבערט מיט זיין שארפזיניקן יוגנטלעכן גייסט. ער איז נאָכער געווען די צענטראַלע פיגור אין קרעמעניץ. די קאָנפערענץ האָט זיך אָנגעהויבן פאַרנאכט און ווען זי האָט זיך געענדיקט פרימאָרגן האָבן זיך אלע פאָטאָגראפירט. באלד נאָך דער קאָנפערענץ האָט די פּאָליציי זיך דערוואוסט און זי האָט אָנגעהויבן זוכן צו אַנטפלעקן אירע אָנטיילנעמער און האָט דערגרייכט מיט אירע אָביסקן צום צענטראַל־קאָמיטעט אין ווילנע, וואָס האָט דאַן געארבעט כמעט האַלב־לעגאַל, צוליב דער השפעה פון די ברידער גאָלדבערג. נאָר די אַנטפלעקונג האט געקענט רואינירן אויך זיין לעגאַלע ארבעט און מיר האָבן באַקומען אַ געהיימע אינסטרוקציע אַרויסצונעמען ביים פּאָטאָגראַף, אויף וועלכן ס׳איז געפאַלן אַ חשד, אַז ער איז אין פאַרבינדונג מיט דער געהיים־פּאָליציי, דעם נעגאַטיוו פונעם בילד און אים צעשטערן. מיט גרויסע שוועריקייטן האָט זיך איינגעגעבן צו דערפילן די אינסטרוק־ציע, אָבער ס׳האט זיך ארויסגעוויזן, אַז אַ טייל פון די אָנטיילנעמער אין דער קאָנפערענץ זענען שוין באַוואוסט דער פּאָליציי און עטלעכע זענען ארעסטירט געווארן, און אויך, אויב איך האָב ניט קיין טעות, געמאַכט אין דער נאָענטער שעפּעטאָווקע אַ פראָצעס קעגן עטלעכע אַרעסטירטע אָבער נאָכער זיי בעפרייט. פון דאַן אָן האָט די פּאָליציי אָנגע־הויבן שטאַרק נאָכקוקן אויף די אַקטיווע ציוניסטישע טוער און מיר האָבן געמוזט ווערן אומלעגאַל און זיך אָפּהיטן פון עפענטלעכע ארויסטרעטונגען. אין תרע״ב (1912), האָבן מיר אָנטייל גענומען אין די וואַלן צום עלפטן ציוניסטישן קאָנגרעס און אויסגעוויילט אַלס דעלעגאַט דעם חבר צבי יהודה פון „הפועל הצעיר״; באַלד נאָכן קאָנגרעס האָט ער אונז באַזוכט. זיין קומען האָט דערוועקט אַ חשד ביי דער פּאָליציי, וועלכע האָט געקענט אלע שטאָטישע איינוואוינער. מיר האָבן דעמאָלס איינגעאָרדנט אַ געהיימע פאַרזאַמלונג פון אונזערע חברים אין אַ פּריוואַטער הויז אין דער נידער. די פאַרזאַמלונג איז דורכ־געגאַנגען שטיל און ער האָט אויף מאָרגן פאַרלאָזט די שטאָט. באַלד נאָך זיין אָפּפאָרן האָט די פּאָליציי דורכגעפירט אונטערזוכונגען און אַרעסטירט עטלעכע חברים, נאָר זיי באפרייט אין עטלעכע טעג ארום.

די פעברואר רעוואָלוציע

מיטן אויסברוך פון דער קערענסקי־רעוואָלוציע אין פרילינג 1917, האָט זיך אָנגע־

הויבן פילן אין שטאָט גאָר אַ נייער גייסט. אַ גרופּע פון נייע ציוניסטישע טוער, וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט ביים בויען די נייע באַן־ליניע קאָרעסטין־שעפּעטאָווקע, האָבן געשאַפן אַ געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג. דער קבלן פון דער בוי־אַרבעט איז געווען אליעזר מעלופּ — פון אַ באַוואוסטער פאַמיליע אין ווילנע, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע באַגאַבטע ציוניסטישע און אויך סאָציאַליסטישע טוער. אין משרד פון אליעזר מעלופּ האָבן געאַרבעט עטלעכע ציוניסטן, צווישן זיי דער משורר יהודה קרני. ס'האָט זיך דאָן אויך געפונען אין שטאָט ה' פּינעס פון מינסק, אַן איבערגעגעבענער, דינאַמישער טוער, און אַ דאַנק זייער אַרבעט האָט זיך דערוועקט אַ געוויסער אינטערעס און ווילן צו אידישער פאָלקס־אַרבעט ביי אַ סך קרייזן, וועלכע זענען ביז איצט געשטאַנען ווייט פון דעם ציוניסטישן געדאַנק.

ס'איז געווען באַלד נאָך דעם אַל־רוסישן ציוניסטישן צוזאַמענפאָר אין פּעטראָגראַד, און די פרילינג־חדשים פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע. ס'האָבן זיך אַנטפּלעקט נייע לעבנס־קוואַלן, וועלכע זענען געווען ביז איצט אין דער אונטערערדישער באַוועגונג. נייע כוחות, פון וועלכע מיר האָבן פון זיי אפילו ניט געדאַכט אין דער צאַרישער רעאַקציע, האָבן אויפגעוואַכט, און אויך פאַרכאַפּט דעם פאָלקסטימלעכן וואַלין און אונזער שטאָט, וואו דער ציוניסטישער געדאַנק האָט געהאַט טיפע וואָרצלען. דאַן האָבן זיך אויפדאָסניי אָרגאַניזירט די יונגע קרייזן פון „צעירי־ציון". ס'זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטער און יוגנט און עס איז אָנגעפירט געוואָרן אַ קאַמף פאַר העברעאישן לערן־וועזן אין די שולן. ס'איז ווידער געגרינדעט געוואָרן דער בית־הספר המתוקן, וואו אַלע לימודים האָבן זיך געפירט אויף העברעאיש. ס'האָט זיך דעמאָלס אויך געפירט דער שטרייט ביי די וואַלן צו דער דעמאָקראַטישער קהילה און אידישן צוזאַמענפאָר און אויך צו דער אַל־רוסישער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג, וואָס איז באַלד צעשטערט געוואָרן דורך דעם באָלשעוויסטישן אָנגריף.

אין דעם פּעריאָד איז כדאי צו באַצייכענען דריי פאַרזאַמלונגען, וועלכע האָבן נאָך זיך איבערגעלאָזט אַ גרויסן רושם.

א. דער ציוניסטישער געגנט־צוזאַמענפאָר אין כ'—כ"ב חשון תרע"ח (1918) אין זוועהיל. אין זיין אָרגאַניזירונג האָט אָנטיילגענומען אונזער יונגער קרייז און די מיט־אַרבעטער ביי מעלופּ'ס קאַנטאָר, ווי אויך דער פאָרשטייער פון מרכז, מ. הינדעס. אין צוזאַמענפאָר האָבן זיך באַטייליקט דעלעגאַטן פון אַלע ערטער אין געגנט, וועלכע האָבן פאָרגעשטעלט צוויי ריכטונגען: א. אַרבעטס־פאָלקטימלעכע און אַ מער לינקערע מיט אַ אידישיסטישער ווענדונג. די קאָנפערענץ האָט זיך געצויגן צוויי טעג און ס'זענען אָנגענומען געוואָרן פּאָליטישע און אָרגאַניזאַציאָנעלע רעזאָלוציעס. אין איר האָבן זיך באַטייליקט: א. מעלופּ, י. פּינעס און די דיכטער י. קרני און יצחק למדן, וועלכער איז דאַן געווען אַ זעלנער און געהערט צו די צעירי־ציון.

ב. די הכנות צו דער בוי־אַרבעט אין ארץ־ישראל. באַלד נאָכן צוזאַמענפאָר האָט ה' מעלופּ צונויפגערופן די אָנפירער פון אַלע געזעלשאַפטלעכע. אויך סאָציאַליסטישע און אַסימיליאַטאָרישע קרייזן אין שטאָט און געגענט. אין דעם צוזאַמענטרעף האָט אָנטייל גענומען דער פאָרשטייער פון מרכז און מיטגליד פון רעדאַקציע „ראַזסוויעט" ה' יעקב קלעבאַנאָוו, וועלכער האָט רעפערירט וועגן דער קומענדיקער אויפבויאונגס־אַרבעט אין ארץ־ישראל. דער גרינדלעכער אַל־זייטיקער רעפעראַט האָט אַנטשעקט נייע האָריזאָנטן

פון דער פאַרשטייענדיקער ארבעט וואָס איז ביז איצט נאָך ניט באַוואוסט געווען די אַלע אָנטיילנעמער, און האָט זיי אלעמען באַגייסטערט. אינעם וויכוח, וועלכער האָט זיך געפירט נאָכן רעפעראַט, איז אויך געקומען צו אַ געלונגענעם אויסדרוק דער פאַרשטייער פון דעם „צעירי־ציון”־קרייז. אַ סך האָבן דעמאָלס אָנערקענט דעם ציוניזם אַלס ערשט־קלאַסיקער כוח, וועלכער בויט די אידישע צוקונפט.

ג. און צו לעצטנס, דער באַזוך פון אליעזר קאַפלאַן — שפּעטערדיקער פינאַנץ־מיניסטער אין דער ערשטער ישראל־רעגירונג. ער האָט דאַן אָנטיילגענומען אין פאַרזאַמלונגען פון פאַרשיידענע קרייזן און אויף אַ גרויסן מיטינג אין דער גרויסער שול וואוהין עס זענען געקומען גרויסע מאַסן, וועלכע האָבן אָנגעפילט די שול און די ארומיקע געסלעך. ס'האָט זיך דאַן געפירט די וואַל־קאַמפּאַניע צום אידישן צוזאַמענפאָר ביי אַ שטאַרקן קאַמף מיטן „בונד” און אַסימילירנדיקע קרייזן פון דער „פאָלקס־גרופּע”, וועלכע האָבן אַראָפּ־געבראַכט ל. מ. גאָלדשטין פון פעטראָגראַד. פון די ציוניסטישע טוער האָט דעמאָלס באַזוכט די שטאָט יוליוס בראָצקוס אויך פון פעטראָגראַד. דער גרויסער מיטינג האָט זיך געענדיקט מיט אַ ספּאָנטאַנער מאַניפעסטאַציע און שטורמדיקער זינגעריי פון אלע פארזאמלטע. דאָס איז געווען די לעצטע אידישע מאַנפעסטאַציע פאַר די אָקטאָבער־טעג און בירגער־קריג, וואָס האָבן באַלד געבראַכט דעם גרויסן „תוהו ובוהו”.

דער ערשטער פּאָגראָם אין שטאָט וועלכער האָט באַלד נאָכדעם אויסגעבראָכן, האט זיך אנגעהויבן פרייטיק בייטאג אין אלטן מארק, מיט ראבירן די שטעלן און קלייטן. די איבערראשונג פון פּאָגראָם־אויסברוך איז געווען אַ גרויסער און געבראכט אַ געדריקטע שטימונג אויף אלעמען. די זעלבסטשוץ איז נאָך ניט געווען צוגעגרייט און נאָר איינצעלנע האָבן זיך איינגעשטעלט ארויסצוגיין אויף דער גאס און העלפן די גערייבירטע. אַ גאַנצן שבת האָבן געווילדעוועט די פויערים פון דער ארומיקע סביבה. אין דער פרי, ווען מיר האָבן געזען, אז פון דער קליינער זעלבסטשוץ וועלן מיר ניט קענעןביישטיין קעגן די פּאָגראָמשטשיקעס, וועלכע זענען נאָך געווען באשיצט דורך דער פּאָליציי, האָט מען אויף מיר ארויפגעלייגט זיך צו פארבינדן מיט דער לייטונג פון דער זשיטאָמירער זעלבסטשוץ און איך האָב זייענדיק אָנגעטאָן אין מיליטער־קליידער, זיך ארויסגעכאַפּט אין נאָענטן זשיטאָמיר און באַוועגט די אָרטיקע זעלבסטשוץ, וועלכע האָט אויך געהאַט פריערדיקע ידיעות פונעם פּאָגראָם. און האָבן באַלד אָרגאַניזירט א באַוואָפנטן אטריאד אָן דער שפּיץ פון סטודענט טורקאַנאָווסקי. דער אטריאד איז אריין אין שטאָט שבת צונאַכט מיט צוויי לאַסט־אויטאָס, דורכגעפאָרן עטלעכע געסלעך מיט לופט־שיסערייען און האָבן אָנגעוואָרפן א שרעק אויף די פּאָגראַמשציקעס, וועלכע האָבן נאָך ראַבירט. די פּאָליציי האָט אויך דאַן פאַרלאָזט די שמירה אויף זיי און זיי זענען זיך צעלאָפן. אין סך־הכל זענען פאַרברענט געוואָרן דאַן אַלע שטעלן, קלייטן אויף סאָבאָר־נע־גאַס און אויך אַ טייל אויף פאַזאַרנע ביז דער קצבים־שול. ס'איז ניט געווען קיין קרבנות. אין דער זעלבסטשוץ האָבן דעמאָלט גענומען אַ אַקטיוון אָנטייל טולע מארמער, מיכאל גובין, פ. כ״ץ און אויך דער רב קארף, וועלכע האָבן מיט מסירות נפש דערלאנגט הילף די פּאָגראָמירטע.

אין אַ שטיקל צייט אַרום האָבן די דייטשן פאַרנומען וואָלין און נאָכהער גאַנץ אוק־ראינע און איינגעפירט דעם רעזשים פון סקאראפּאדסקי. אין משך פון דער דייטשער העטמאַן־אָקופּאַציע האָט זיך אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אין גאנץ אוקראינע. עס זענען געגרינדעט געוואָרן און האָבן זיך באַפעסטיקט פיל עקאָנאָמישע

און קאאפעראטיווע אנשטאלטן, אין וועלכע ס׳האבן געווירקט הויפטזאכלעך ציוניסטן. ס׳האט זיך אנגעהויבן א פארצווייגטע ארבעט פון די „צעירי־ציון", די „תרבות"־באוועגונג, וועלכע האט געגרינדעט א סך קולטורעלע אנשטאלטן, פאלקס־ און מיטל־שולן, אוונט־קורסן און סעמינארן פאר לערער. אוקראינע האט אין דער צייט אויסגעזען ווי א שטילער אינזל צווישן די ברוטאלע כוואליעס פון דעם בירגער־קריג וואס האט געשטורעמט אין אלע עקן רוסלאנד, אין דער אפענסיווע פון דער רויטער ארמיי קעגן די כוחות פון קאלטשאק, קורנילאוו און דעניקין.

אבער די אויבערפלעכלעכע שטילקייט איז גיך אריבער מיט דעם רעוואלוציאנערן אויסברוך אין דייטשלאנד און פאלן פון דער דייטשער מאכט אין אוקראינע. ס׳האט זיך אנגעהויבן א נייע כוואליע פון גרויזאמע פאגראמען אין דעם רוב אלטגעזעסענע אידישע שטעט און שטעטלעך, וועלכע זענען איבערגעגאנגען אין די קעמפן פון רויטן־מיליטער מיט פעטליורעס באנדעס, פון האנט־צו־האנט.

אין יענע טעג האבן אויסגעבראכן א רייע פאגראמען אין אונזער זוויהיל דורך פעטל־יורע־באנדעס, מיט דער אקטיווער הילף פון די ארטיקע אוקראינער און פאליאקן, וועלכע האבן גוט געקענט די אלע געסלעך און די אידן פון דער שטאט און ס- בה. זיי האבן געטאן זייער שחיטה־מעשים מיט א בעסטיאלער פרייד און גוט אויסגעארבעטן פלאן. זיי האבן פארטריבן דאס רויטע מיליטער (יוני 1919) אויף דער צווייטער זייט סלוטש, צונויפגע־זאמלט פון די הייזער פיל מענער — אויף דער געהויפט־וואכטע ביי דער פראוואסלאווונער קירכע און זיי געפירט אונטערן בריק אויף זשיטאמירער גאס, און דארטן זיי אויסגעהרגעט. די שחיטה האט זיך געצויגן 10 טעג.

די באלשעוויקעס וואס זענען געשטאנען ביי דער אנדערער זייט פון סלוטש האבן דאן באמערקט דאס אנקומען פון נייעם פעטליורע־מיליטער און זעענדיק, אז די אידן וואס האבן ניט געהאט קיין אנדער ברירה, האבן זיי באגעגנט, האבן זיי באשאסן די שטאט מיט אנצינדנדיקע באמבעס, וועלכע זענען געפאלן אין די צענטראלע געסער און זיי פארברענט. דאס ביסל אידן, וואס זענען נאך געווען אין שטאט, זעענדיק ווי די גאנצע שטאט פלאקערט אין א העליש פייער, זענען געלאפן אויפן וועג קיין קארעץ צום זייט פון שטעטל יארון. אין דער צייט האבן זיך באוויזן העלדישע מעשים פון מסירות נפש צו ראטע־ווען די ספרי־תורות ביי דער דערבייאיקער ברענענדער טשערנאבילער שול. אויספירלעכע פרטים וועגן דער תקופה ווערן איבערגעגעבן באזונדער אין דעם בוך.

ווען די שריפה האט זיך געענדיקט, האט זיך נאכמער געשטארקט די סאדיסטישע רציחה ביי די פאגראמטשיקעס, וועלכע האבן ארומגעזוכט קרבנות פון די פארבאהאלטענע אידן. אין די פאגראמען זענען אומגעקומען ביי 1,200 אידן אין שטאט און נאך 600 אין דער נאענטער סביבה. אין חשון תר"פ (סעפטעמבער 1919) האבן די פאליאקן פארנומען די שטאט און ס׳האט זיך אנגעהויבן א גרויסע טיפוס־מגיפה, וועלכע האט פארניכטעט ביי 1,000 נפשות. די געשטארבענע פלעגט מען צונויפוואַרפן אויף די וועגענער, אפט אין קליינע טאטשקעס, און זיי באהאלטן אן תכריכים אין ברידער־קברים אן א מצבה.

איך בין אין דער צייט געווען אין קיעוו וואו ס׳האט זיך געצויגן אפארמאנענטער פאגראם דורך די דעניקינשע באנדעס און האב זיך אומגעקערט ענדע זומער 1920 א צו־בראכענער בלב ונפש אין מיין אלטער היים, קיין זוויהיל. איך האב זי געפונען א פארברענטע, ראבירטע מיט א קליינעם טייל געבליבענע יידן. פארלאזענע, קינדער־יתומים אין בית־

היתומים. ביי די איבערגעבליבענע האָט געהערשט א יאוש שטימונג, אָן איניציאַטיוו צו נעמען זיך בויען ווייטער און אויפשטעלן א ניי לעבן. אָבער ווי געוויינלעך האָט זיך דאָס לעבן געשטאַרקט און יעדער האָט געמוזט זוכן ביי וואָס זיך אָנצוהאַלטן.

מיטן באַפעסטיקן זיך פון דער פוילישער מאַכט האָט באַלד דערגרייכט הילף פון וואַר־שאַווער הילפס־קאָמיטעט און באלד נאכער אין א פיל גרעסערער מאָס פון דזש׳וינט: שפּייז־פּראָדוקטן, קליידונג און גרעסערע סומען געלט. נאָך דער איניציאַטיוו פון די אָרטיגע עסקנים און דזש׳וינט טוער האָט זיך געגרינדעט עטלעכע פאָלקס־קיכן, 3 יתומים־האָט אויסגעפירט אלע הילפס־ארבעטן: געגרינדעט עטלעכע פאָלקס־קיכן, 3 יתומים־הייזער, אַ שפּיטאָל און קאָנסום־קלייטן וואו מ׳האָט פאַרטיילט די שפּייז פּראָדוקטן און קליידונג וועלכע מ׳האָט באַקומען פון דזשוינט. די דרינגענדיקע הילף האָט ממש מציל געווען דאָס לעבן פון די רואינירטע איבערגעבליבענע. באַזונדערס אין די חדשים פון דער טיפוס־מגפה וועלכע האָט פארכאַפּט אלע עקן שטאָט און פארניכטעט הונדערטער נפשות וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אין די רואינירטע הייזער און אויף די גאַסן. די געשטאָרבענע, צווישן זיי געשוואָלענע פון הונגער און נויט, פלעגט מען צונויפקלייבן אין די צענדלי־קער און אויפוואַלגערן אויף די האַנד־טאַטשקעס און זיי שלעפּן נאַקעטערהייט אין בית־הקברות און זיי באהאלטן אין ברידער קברים.

אין דעם הילפס־קאָמיטעט האָט זיך כסדר געפירט א האַסטיגער שטרייט צווישן די אַלטע פילאַנטראָפּישע טוער ייעלכע האָבן זיך באַנוגנט מיט טיילווייזע רחמים־הילף אויף צודערהאַלטן דאָס חיות, און אַ קאָנסטרוקטיווער טייל וועלכער האָט געשטרעבט צו ווידער־קאָנסטרואירן די געליטענע און זיי העלפן זיך צו באַשעפטיגן אויף זייער אייגע־נער ארבעט אין פארשיידענע פאַכן.

ביי מיין אומקערן האָב איך זיך אָנגעכאַפּט ביי דאָס בית היתומים וואָס איז אויפגע־האַלטן געוואָרן דורך דעם ציוניסטיש־העברעאישן קרייז, האָט זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון אונזערע יונגע חברים.

איך האָב זיך אָנגעכאַפּט ביי דעם בית־יתומים, וועלכער איז נאָך דאַן ניט עוואַקואירט געוואָרן — מיט אַ שטאַרקן ווילן זיי צו העלפן זיך ארויסרייסן פון דאַנען און זיי ברענגען קיין ארץ־ישראל. דערווייל האָט מען גענדאַרפט זאָרגן פאר די טעגלעכע באַדערפענישן. ניט־האבנדיק קיין פינאַנציעלע שטיצע פון וועלכן עס איז עקאָנאָמישן אנשטאַלט. מיר פלעגן אַמאָל באַקומען פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אַ קליינע שטיצע אין דער פאָרם פון שפּייז־פּראָדוקטן, אָבער דאָס איז בכלל ניט געווען גענוג, און דער עיקר, ס׳איז ניט געווען די זיכערהייט אויף מאָרגנדיקן טאָג. נאָך אַ באַראַטונג מיט די חברים האָבן מיר באַשלאָסן אָנצונעמען אלע מיטלען זיך צו פאַרבינדן מיט די אַנשטאַלטן, וואָס געפינען זיך פון יענער זייט גרענעץ.

אין יענער צייט האָבן זיך געפירט פאַרהאַנדלונגען צווישן די שטבן פון פּילסודסקיס מיליטער און דער רויטער ארמיי וועגן אַ וואָפן־שטילשטאַנד, און דער גורל פון דער שטאָט, אַלס גרענעץ־זאָנע, איז געווען אפהענגיק פון די האַנדלונגען. מ׳האָט איבערגעגעבן, אז זוהיל וועט ווערן איבערגעגעבן דער ראַטן־מאַכט און די גרענעץ וועט זיין ניט־ווייט פון דער שטאָט. דערווייל איז קיין גרענעץ ניט געווען און די באַנדעס האָבן געהערשט אַרום. ס׳איז באַשטימט געוואָרן אַז כ׳זאָל פּרוּוון זיך אַדורכרייסן קיין ראָוונע, וואו ס׳איז געווען אַ פעסטע רעגירונג און וואו ס׳האָבן אויך געווירקט די פאַרשטייער פון דזשאינט. און ס׳האָט זיך מיר איינגעגעבן דערגרייכן ראָוונע און זיך פאַר־

בינדן מיט ה׳ גאם, וועלכער איז געשטאַנען בראש פון דזשאָינט. ס׳איז וויכטיק דאָ צו באַצייכענען דעם באַשיידענעם פאָלקסטימלעכן עסקן, וועלכער איז אויך געווען דאַן דער פאָרזיצער פון דער ראָוונער קהילה. ער איז אויך געווען אַ איבערגעגעבענער ציוניסט. ס׳האָט מיר באַזונדערס גערירט זיין האַנדלונג ביי מיין ערשטער באַגעגעניש מיט אים. כאָטש ער האָט מיר דאַן כלל ניט געקענט און זיין באַלדיקע החלטה, ווען ער האָט געהערט מיין בקשה איז געווען איר באַלד צו דערפילן, כדי ניט צו פאַרשפעטיקן, ביי דער אומקלאָרער צייט, די מעגלעכקייט פון עוואַקואַציע פונעם אַנשטאַלט, און ער האָט מיר אויך געשטאַרקט מיט זיינע גוטע עצות.

איך בין געקומען צומאָרגנס בשלום קיין זוויהיל און פאַרזאַמלט באַלד אונזערע חברים און קרובים פון די יתומים און איבערגעגעבן, אַז מיר קענען און מוזן באַלד זיך עוואַקואירן מיט אַלע קינדער. אין דעם טאָג האָבן מיר אויך באַקומען אַ ידיעה, אַז ס׳איז שוין באַשטימט געוואָרן די רוסיש־פוילישע גרענעץ און אַז אונזער שטאָט וועט זיין אין דער סאָוועטישער זאָנע. מיר האָבן באַשלאָסן באַלד אָפּפאָרן.

דער מצב האָט דערוועקט אין אונז פיל ענערגיע זיך צו שטאַרקן אויף אַלע שטערונגען, צו באַקומען וועגענער פון די ארומיקע פויערים פאַר איבערפירן אונז ביז דער גרענעץ און באַצאָלט זיי וויפל זיי האָבן געוואָלט. אַ טאָג פאַר אונזער אָפּפאָרן האָט דאָס פוילישע מיליטער פאַרלאָזט די שטאָט. צומאָרגנס ביינאַכט האָבן מיר אָפּגערייזט. די קינדער (ביי 35) האָבן מיר אויפגעזעצט אויף די וועגענער, וועלכע זענען געווען אָנגעפילט מיט קליינעם אינווענטאַר און אַלטע מלבושים, וועלכע מיר האָבן ניט געוואָלט לאָזן, ווייסנדיק, אַז קיין אַנדערע וועלן מיר אזוי גיך ניט קריגן. ס׳איז געגאַנגען אַ געדיכטער טריבער רעגן, וועלכער האָט זיך אַלץ מער געשטאַרקט. ס׳האָבן אונז באַגלייט דער געווייין פון די קרובים פון די קינדער און אונזער חלוצים־חבורה, וועלכע האָבן אָפּגערייזט מיט אונז קיין ארץ־ישראל (ביי 20 חברים), און זיינען געגאַנגען האַרט ביי די וועגענער צופוס. און דאָ האָבן די פויערים, אָפּפאָרנדיק עטלעכע ווערסט, זיך אָפּגעשטעלט און געפאָדערט אַ גרעסערן אָפּצאָל און מיר האָבן, באין ברירה, געמוזט זיי געבן אַלץ וואָס זיי האָבן געוואָלט, אבי צודערגרייכן דעם גרענעץ. ס׳איז געוואָרן טאָג ווען מיר האָבן דערגרייכט די פוילישע וואַך. דער רעגן וואָס איז געגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט האָט אויפגעהערט, נאָר אַ קאַלטע ציטערניש האָט אונז ארומגענומען. מיר האָבן נאָך מער געציטערט פאַר די קליינע פיצלעך קינדער. די פאַרהאַנדלונגען מיט די פּאָליאַקן האָט געדויערט עטלעכע שעה ביז זיי האָבן איינגעשטימט צו נעמען אַ גוטע סומע און עפענען דעם איבערגאַנג. מיר האָבן דערגרייכט קיין קאָרעץ — דאָס ערשטע שטעטל, אין וועלכן ס׳האָט געוועלטיקט די פוילישע מאַכט. אין איר איז נאָך דאַן ניט געווען קיין פאָרשטייער פון דזשאָינט און מיר האָבן זיך אַ סך געמיט ביז מיר האָבן געקראָגן אַ צייטווייליקע וואוינונג פאר אונז אַלע. אין קאָרעץ האָבן אונז אַ סך געהאָלפן די ציוניסטישע טוער, נאָר די בעסטע שטיצע האָבן מיר באַקומען אין דער אייגענער חלוצים־חבורה וועלכע האָבן זיך באַלד איינגעשפאַנט און אָרגאַניזירט אַ קאָמונאַלן אַרטעל און האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן אַלע פיזישע אַרבעט ווי האַקן האָלץ, טראָגן משאות און מיט די פאַרדינסטן אויסגעהאַלטן די ערשטע וואָכן דעם בית־יתומים. דער ארבעטס־גייסט און די פיזישע ארבעט האָט אונז געשטאַרקט, אָנגעפילט מיט פרייד, מיר האָבן זיך דאָרט באַגעגנט מיט די זוויהילער, וועלכע זענען פריער געקומען. צווישן זיי איז אויך געווען דער „עילוי״,

וועלכער איז געווען זייער דערשלאָגן און האָט געוואָרט אויף זיינע קינדער, וועלכע זענען געקומען שפּעטער מיט אַ טאָג פון אונז.

אין עטלעכע טעג ארום האָבן מיר זיך פאַרבונדן אין ראָוונע מיט ה׳ גאם און אַ דאַנק זיין הילף, מיט דער שטיצע פון די איבריקע עסקנים, האָט דער דזשאָינט מסכים געווען ארייננעמען די קינדער אין שטאַטישן בית־יתומים פון דזשאָינט אין ראָוונע. אין קאָרעץ האָבן מיר געזאַמט נאָר עטלעכע וואָכן, ביז מיר האָבן איבערגעפירט און איינגעאָרדנט די קינדער אין אנשטאלט, עטלעכע טעג פאר די חנוכה־חגיגות.

עטלעכע טעג נאָך אונזער אפּפאָרן פון זוהיל האָט איבערגענומען די מאַכט אין שטאָט אַ ראַטן־מיליטער־אָפּטיילונג און איר אפּגעריסן אינגאַנצן פון אונז. מיר זענען דאַן אלע איבערגעפאָרן קיין ראָוונע, כדי צו זיין נאָענט צו די קינדער. דאָרטן איז אויך געווען גרינגער צו דערגרייכן סערטיפיקאַטן קיין ארץ־ישראל. מיר אלע האָבן ווייטער געארבעט ביי די דערמאָנטע פיזישע ארבעטן.

אין אָנהויב פון 1920 ווען די שטאָט איז אריבער אין שטח פון ראַטנפארבאנד זענען מיר אָפּגעריסן געוואָרן אין גאַנצן פון די איבערגעבלעבענע דאָרט יידן און האָבן מיט זיי, די גאַנצע צייט, ניט געהאָט קיין שום פארקער. פון די ידיעות וואָס ווערן איצט איבערגעגעבן איז אונז באוואוסט, אַז נאָך אין אָנהויב פון נאַצישן־אנגריף אויף ראַטנ־פארבאנד און די ברייטע שטחים פון וואָלין האָבן פיל יידן געפּרוווט לויפן מאַסנווייז אויפן וועג קיין זשיטאָמיר־קיעוו מיטן ווילן דערגרייכן די גרויסע שטחים פון ווייס רוסלאַנד, נאָר די נאַצישע באַנדעס האָבן זיי אויפגעכאַפּט און מיט גוואלט אומגעקערט אין זוהיל און זיי מאַסענווייז פארניכטעט, באַגראָבן זיי לעבעדיקערהייט אין פון זיי אליין צוגעגרייטע קברים.

ווילדע חיות האָבן זיי דערגרייכט בלאָנזענדיק אין די וועלדער, וואלדטיפּנישן און געריסן פון זיי שטיקער לעבעדיקערהייט און צעשפּרייט זייערעביינער, אברים אברים, אין די טמא׳דיקע פעלדער.

ווי אזוי זענט איר אומגעקומען — איר איידעלע גייסטער און פארווייטיקטע גופים?! ווי שרעקלעך האָבן זיי פארטיליקט די שיינהייט פון אייער פיל־ארטיקע מעשים וועלכע זענען געווען דורכגעדרונגען פון רייכן נשמה־גייסט!! אייער הייליקער גייסט וועט תמיד באַלייכטן ביי אונז אייער אָנדענק!! ד׳ י נ ק ו ם א ת ד מ כ ם!!

***

ס׳איז אויך וויכטיק דאָ צו באצייכענען די ווייטערע ארבעט פון אונזער חלוצים־חבורה אויף פארשיידענע חלוצישע געביטן.

מיר האָבן זיך דערוויל ווי איינגעבירגערט אין ראָוונע און האָבן זיך באמיט צו באַקומען די סערטיפיקאַטן און פארשנעלערן דאָס איבערפירן די יתומים קיין ארץ־ישראל. און פון ארץ־ישראל־אַמט האָבן מיר באַקומען די גאַנצע צייט נעגאַטיווע תשובות. פון ארץ־ישראל זענען דאַן, אין די טעג פון תל־חי, געקומען אַלץ ערגערע ידיעות און זיי האָבן נאָך מער געשטאַרקט אונזער רייץ פאַר ארץ־ישראל און מיר האָבן באַשטימט איבער־צופאָרן קיין וואַרשע, כדי צו פאַרשטאַרקן אונזער דרוק אויפן ארץ־ישראל־אַמט צו פאַר־גיכערן אונזער עליה.

אין מיטן ווינטער תרפ״א (1921) איז אַ טייל פון אונזערע חברים אָפּגעפאָרן קיין

קבוצת החלוצים הראשונה עם מר ז. כ״ץ, שליח היא״ס בדטרויט — רובנה, 1920

די ערשטע גרופּע חלוצים מיט ה׳ ז. כ״ץ, שליח פון היא״ס, ראָוונע, 1920

וואַרשע און דאָרט ווידער געאַרבעט ווי פריער. צוויי האָבן געאַרבעט אין ארץ־ישראל־אַמט און באַקומענדיק, אַנהויב פרילינג, די סערטיפיקאַטן, זענען אויך די איבעריקע חברים געקומען קיין וואַרשע. מיר האָבן אויך באַקומען פון דער צענטראַלע פון דזשאָינט אַ צוזאָג, אַז זיי וועלן ביי דער ערשטער מעגלעכקייט איבערפירן אונזערע קינדער קיין ארץ־ישראל. זיי זענען דערווייל געבליבן אין בית־יתומים אין ראָוונע, ווייל מיר האָבן ניט געוואָלט ריזיקירן זיי ארויס צונעמען פון אַנשטאַלט אין וועלכן זיי האָבן באַקומען אַלע באַדערפענישן און זיך דאָרט גוט געפילט.

אַנהויב ניסן תרפ״א (אַפּריל 1921) האָבן מיר פאַרלאָזט וואַרשע קיין טריעסט. געקומען קיין יפו. א טייל פון אונז עטליכע טעג פאַר פסח און א טייל ערב פסח. אין עט־לעכע טעג ארום, אסרו־חג (1־טן מאי) איז אויסגעבראָכן דער פּאָגראָם אין יפו, אין וועלכן ס׳זענען געהרגעט געוואָרן אַ צענדליק עולים (צווישן זיי עטליכע פון אונזערע שיפס־חברים) און י. ח. ברענער. אונזער שיף איז געווען די לעצטע פאַרן פאַרמאַכן די עליה. די קומענדיקע שיף, וועלכע איז אַרויס נאָך אונז, איז שוין פאַרהאַלטן געוואָרן נאָך דער אינסטרוקציע פון נציב סמואל — „סטאָפּ־עמיגריישן״.

אונזער חבורה האָט זיך צעשפּרייט אין פערשיידענע ערטער. די מערהייט איז אריין אין „גדוד העבודה״ ביי זיין אַנהויב עליה אויף דעם באָדן אין עין־חרוד און זיין אָפּטיילונג אין ירושלים. זיי זענען געווען צווישן די וועלכע האָבן געלייגט דעם יסוד פון דער גרויסער קבוצה־זידלונג באַלד נאָך דער ערשטער מלחמה. פון די ערשטע שטיינהאַקער אין ירושלים. דורך דעם סולל בונה. עטלעכע פון אונז זענען אריין אין לערער־סעמינאַר אין ירושלים, אונטער דער אַנפירונג פון דוד יעלין און געוואָרן די שאַפער פון דעם פאָלקס־חינוך אין ישראל. ס׳איז ניט געווען קיין איין חלוצישע אונטערנעמונג אין לאַנד, אין וועלכער אונזער חבורה האָט ניט גענומען קיין אַקטיוון אַנטייל.

ווען מיר זענען געקומען קיין ארץ־ישראל איז געווען אַ אַנגעשטרענגטע שטימונג. אין אַלע עקן לאַנד האָבן דאַן אויסגעבראָכן פּאָגראָמען. דער ישוב איז דאַן געווען קליין און צעשפּרייט. ס׳איז געווען אַ געדריקטע שטימונג נאָכן אָפּשטעלן די עליה. ס׳האָט זיך פאַר־אויסגעזען אויך אַ שווערער עקאָנאָמישער קריזיס. אָבער ערשט דאַן האָבן מיר זיך דערקונדיקט דעם טיפן אונטערשייד פון דער געדריקטער שטימונג דא — ביז די געוויינ־לעכע שרעק פאַר פּאָגראָמען אין גלות. אַלע זענען דאָ געווען גרייט זיך אַנקעגנשטעלן די אָנפאַלער. קיינער האָט זיך ניט באַהאַלטן. אַלע האָבן שטאָלץ געקעמפט אין דער „הגנה״ און צווישן זיי אויך אונזערע חברים. זיי האָבן זיך באַלד איינגעשלאָסן צווישן אַנדערע אויף אַלע מסוכנע ערטער.

אין אַ קליינער צייט אַרום, בלויז אַ פּאָר יאָר, זענען אויך אונזערע קינדער געבראַכט געוואָרן דורך דעם אַלטן טרוימער פון די גרינדער פון „ביל״ו״, ה׳ חנקין, קיין ארץ־ישראל און זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין דער מוסטערשולע אין גבעת המורה. די צענטראַלע פון דזשאָינט האָט מקיים געווען זייער הבטחה. און אונזער צווייטער חלום איז אויך מקוים געוואָרן.

ד״ר יעקב לוי

זוויהל און איר נאָענטע סביבה

אנדענק דער לויטערער קלאָרע נשמה פון
שרה בת ר׳ יואל שדה־לבן וועלכע איז איינ־
זאַם אוועק פון אונז אין דער פערמד.

ברענגסטו אויף דיינע זכרונות פון דער גרויסער קהילה אין זוויהל — מוזסטו זיך דערמאָנען אין אירע פולע אַרומיקע צווייגן, קליינע קהילות און אויך אין די איינצעלנע איינזאַמע אידישע הייזער צעשפּרייט איבער די דערפער און איינגעזונקענע אין גרויסן גויאישן ים, וועלכער איז אויף דעם אויסערן אויבערפלאַך שטיל און רואיק אָבער אין דער טיפעניש, פול מיט אייביקער פיינדשאַפט — די שנאה פון עשו צו יעקב׳ן.

אָט דער ים, וואָס פון אים האָט געצויגן חיונה די גאַנצע אידישע קהילה, גלייך און אומדירעקט, דורך פאַרשיידענע רערן: תבואה־ און פּרוכט־הענדלער, וועלכע וואַרטן אַ גאַנץ יאָר אויף דעם הערבסט־סעזאָן. דאַן קומען זיי און קאָנקורירן צווישן זיך, פאַרן פויער, דעם „בעל־גוף״, וואָס פאַרמאָגט די פעלדער. הענדלער פון קליינע און גרויסע קי — פאַר פלייש און מילך; אַגענטן פון זינגער־מאַשינעס, וועלכע וואַנדערן איבער די דערפער און זייער אויג פאַרשט דורך יעדער שיין הויז: פון דעם גלח, שליאַכטיטש, רייכן פויער, אידיש פאַרמעגלעכן — זיי צו פאַרקויפן אַ ניי־מאַשין מיט ראַטן־אויסצאָ־לונגען; אָדער וואַנדערנדיקע פעדלער, וועלכע האָבן באַזוכט די דערפער, צופוס, אָדער מיט אַ קליין וועגעלע איינגעשפּאַנט מיט אַ אַלטן דאַרן פערדל, און האָבן געבראַכט פון שטאָט וואָלוועלע גאַלאַנטעריי־סחורות און באַקומען פאַר זיי שפּייז־פּראָדוקטן: אייער, חזיר־האָר, הינער, קאַרטאָפל א. ד. ג.

פיל דאָרפסלייט האָבן אַליין געבראַכט אין שטאָט אַריין פון די פעלדער פּרוכט, מיט דער האָפענונג זיי דאָרט בעסער צו פאַרקויפן און קויפן פאַר זיך וואָס מען דאַרף. יעדן פרימאָרגן, מיט זון־אויפגאַנג פלעגן אין שטאָט־אַריינגאַנג זיי באַגעגענען אידן, מענער און פרויען, און אָנפאַלן אויף יעדע גויאישער פור — ווילנדיק פאַרכאַפּן קויפן עפּעס, איידער די פור וועט דערגרייכן קומען אין שטאָט אַריין.

אָבער די וויכטיקע פאַרמיטלער, וואָס דורך זיי פלעגט זיך פירן דער עיקר האַנדל צווישן דאָרף און שטאָט — זענען געווען די אידישע ישוב׳ניקעס, וועלכע האָבן געוואוינט אין די דערפער. זיי זענען געווען די וויכטיקסטע פאַרמיטלער צווישן די גויים און אידן, זיי האָבן געוואוסט מער פון די שטאָטישע אידן דעם שטייגער פון גוי, זיך געקענט מיט אים בעסער צונויפרעדן אין זייער שפּראַך. זיי זענען אויך געווען מער באַגלייבט ביי די פּויערים ווי די שטעטישע אידן. ביים אידן אין דאָרף איז געווען אַ קליינע קלייט וואו ס׳האָט זיך געפונען אַלץ פאַרן פויערשן באַדאַרף: מעל, צוקער, צוקערקעס, ביז מאַנופאַקטורישע סחורות (וואָלוועלע געוואַנטן און קאָפּ־טוכן), פאַרשיידענע קוך־געשיר און שטוב־זאַכן (בוימל, זייף, נאַפט, פעדים, נאָדלען), בוי־מאַטעריאַלן אין פאַרשיידענע פאַרבן, צוועקעס, שטריק און אפילו פּשוטע הייל־מעדיקאַמענטן א. ד. ג. און אַלס אין צימער, אין קאַסטנס און זעק, גלעזער אָן אַ צאָל, וועלכע זענען געווען אָנגעוואָרפן איינס אויפן צווייטן. דאָרט זענען געווען אָנגעוואָרפן, הויפנווייז, די אַלע זאַכן, וואָס די קויפער האָבן געבראַכט פאַר געלט.

איינמאָל אין וואָך שטייט דער איד און צעטיילט דאָס אַלץ אין די קאַסטנס, פעסער, זעק, און נעמט אויך מיט זיך ליידיקע כלים און פאָרט אין „שטאָט אַריין״ (דאָס הייסט קיין זוויהיל), וועלכע איז געווען זייער צענטראַלע שטאָט, און זייער גאַנץ לעבן איז געווען אָפּהענגיק פון איר ניט פון מאַטעריעלן צושטאַנד, נאָר אויך אַזוי ווי אַ פּיצל קינד איז אָפּהענגיק אין זיין מוטער, וואָס באַקומט פון איר און ציט פון איר זיין גאַנץ לעבענס־באַדאַרף.

אַ באַזונדער תענוג איז געווען דאָס פאָרן אין שטאָט אַריין פאַר דער גאַנצער משפחה אין דאָרף — גרויסע ווי קליינע. מ׳איז געפאָרן, געוויינטלעך, ברענגען „סחורות״, אָבער אין דער אמת׳ן „כדי זיך צו זען מיט מענטשן״, ארויסרייסן זיך אויף איין טאָג פון דער „חזיר׳שע סביבה״ (דער געוויינטלעכער צונאָמען פאַר די ערלים), און פאַרזוכן אויף עטלעכע שעה אַ ריינע אידישע לופט. די נסיעה אַליין איז ניט געווען גאָר קיין גרינגע. מ׳איז געפאָרן אין דער בלאָטע, אין די ווינטערדיקע טעג, און צווישן רודעס שטויביקן וועג, אין די זומער־טעג. אויך דאָס וואַקלען זיך אין פּשוטן וואָגן אויף די קעסטלעך און פעסער, איז ניט געווען קיין גרויסע הנאה. אָבער ווער האָט געטראַכט פון דעם בעת יעדער דריי פון וואָגן האָט דיר דערנעענטערט צו דער שטאָט. עס זענען אויך געווען קורצע קליינע סטאַנציעס אויפן וועג, וואָס יעדע האָט פאַרשאַפט הנאה, ווייל מ׳איז דורך זיי געקומען אין באַריר מיט אַ אידישן ישוב, און מ׳האָט געפילט אַ קליינעם אויפברויז פון דער שטאָט. די ערשטע סטאַנציע איז געווען דאָס דאָרף ק ר אַ פּ י ו ו נ ע, א קאַצאַפּיש דאָרף, אין וועלכן יעדער באַריר מיט זיי איז געווען אַ שלעכטער און דער דורכפאָר דורך זיי האָט דערוועקט שטענדיק אַ שרעק. אָבער ס׳איז געווען אָנגענעם זיך צו פאַרהאַלטן אויף אַ ווײַלע פאַרן אידישן הויז, וואָס איז געשטאַנען אויפן ברייטן שאָסיי, נאָענט צו דער רעגירונגס־שקאָלניע. ער איז געווען אַ פאַרמעגלעכער, בכבודיקער איד, פאַרמאָגט פיל קינדער, און ווען דער וואָגן האָט זיך אָפּגעשטעלט — פלעגן אַלע אַרויסגיין מקבל־

פנים זיין, געפרייט זיך צו זען איינער דעם צווייטן. דער שמועס האָט ניט געדויערט, דער עיקר, אַז מ׳איז אַלע געזונט און פּרנסה „ברוך־השם״, און מ׳פאָרט ווייטער. ניט ווייט פון דאָרף, הויבט זיך אָן דער אויסבראַקירטער שאָסיי, די רייזע ווערט גרינגער און גיכער. די פערד דערוועגן זיך צו לויפן, ווי ס׳ווייזט, ווילן זיי אויך קומען וואָס גיכער אין „שטאָט״ אַריין.

די צווייטע סטאַנציע איז אין דעם קליינעם ישוב ביי דער שטאָט ז י ל אַ נ אַ י אַ ג אָ ר ק אַ (גרין בערגל). אויף דעם היכן בערגל שטייט אַ שיין הויז און אין איר וואוינט אַ פאַרצווייגטע אידישע משפחה. כדי צוקומען צום הויף פון הויז, דאַרף מען אַראָפּגיין פון שאָסיי און זיך ווענדן אַהין באַזונדערס. מיר האָבן ניט קיין געשעפטס־ענינים מיט די איינוואוינער פון הויז, אָבער ווי פאָרט מען פאַרביי אַ אידיש הויז און מען זאָגט ניט קיין שלום? כמעט אַלע באַזיצער פון הויז, אויך דער לערער מיט זיינע תלמידים, גייען אַרויס און רינגלען אַרום דעם וואָגן. מ׳פרעגט זיך אויס וועגן געזונט און פּרנסה. „ברוך־השם״, די פּרנסה איז באמת ניט לעילא ולעילא, אָבער וואָס זיך צו קלאָגן — דער עיקר, אַז מ׳לעבט און מ׳איז געזונט. און נאָך אַזעלכע רייד, אויסגעמישטע מיט אַ סך לשון־קודש־ווערטער און פון חז״ל, מדרשים און אידישע פאָלקסווערטלעך — ווערט גרינגער אויפן האַרצן און מ׳געזעגנט זיך האַרציק און מ׳איילט זיך אין שטאָט אַריין, ס׳איז דאָך נאָך דאָ אַזויפיל אַרבעט, און דער טאָג שטייט ניט.

און נאָך אַ סטאַנציע, די לעצטע, ממש ביים אַריינפאָר אין שטאָט, בסך־הכל 3—2 הייזער, וואָס מ׳רופט זיי „ פּ אַ ר י ז ״ דווקא, און דער איד, וואָס זיצט דאָרט „יונה פאַריזער״ אונזער אַ משפחה־קרוב, האָט ניט, פאַר אייך געדאַכט, קיין קינדער, און מ׳קען דערום ניט דורכפאָרן זיין הויז און ניט זאָגן שלום, און איבערכאַפּן אַ פּאָר ווערטער.

דער וואָגן פאָרט אַריין מיט אַ גרויס געטויש אופן לאַנגן בריק איבערן סלוטש, און מ׳קומט סוף־סוף אין שטאָט אריין. אָט איז די רעשיקע שטאָט, א פולע אידישע וועלט. מ׳גייט פריער אַראָפּ אין דער אַזוי־גערופענער פּוטער־פאַבריק, אַראָפּוואַרפן פון וואָגן דאָס פעסל פּוטער וואָס מ׳האָט צונויפגעזאַמלט איבער דער וואָך. דער ריח פון פאַבריק הערט זיך פון דערווייטנס. דאָרטן קלייבט מען צונויף די פּוטער, וואָס מ׳האָט געבראַכט פון די דערפער. מ׳פאַרזאַלצט זי מיט אַ סך זאַלץ און מ׳לייגט זי אין נייע פעסער — אויף עקספּאָרטירן קיין אויסלאַנד. אין גרויסן זאַל שטייען אידן אין אַ וואַרגנדיקער לופט און הייסער היץ און קנעטן מיט זייערע האַריקע הענט די ווייכע פּוטער. און ס׳טוט באַנק צו זען די שטיקער פּוטער, וועלכע זענען נאָך איינגעלייגט מיט פערגאַמענט־פּאַפּיר, אָדער אין ווייסע קלאָרע זעקעלעך — ווי זיי פאַרלירן איצט זייער שיינע צורה. אמת, די פּוטער איז ניט קיין כשר׳ע, אָבער זי איז דאָך קלאָר און לויטער, ווייס אָדער געלבלעך. באַזונדערס די, וועלכע קומט פון די דייטשע קאָלאָניעס זענען אויסגעפּאַרמירט אין פאַרשיידענע פאָרמען און באַצייכנט שיין. די אַלע שיינע פּעקלעך ווערן פרעך אַריינגעוואָרפן אין דעם גרויסן בויט, פאַרלירן באַלד זייער צורה, פאַרב, און האַריקע הענט קנעטן זיי צונויף און מאַכן פון זיי איין גרויסע שטיק. רבונו־של־עולם, ווי קענען זיי דאָרטן, ווייט אין אויסלאַנד, עסן אַזאַ פּוטער?

סוף־סוף ענדיקט דער טאַטע זיינע חשבונות מיטן אייגנטימער פון פאַבריק, און גייענדיק צום וואָגן דערציילט ער אַ קאָמישע מעשה. דער אייגנטימער באַגלייט אים און

קען זיך ניט איינהאַלטן פון אַ קניפּ טאָן דעם דאָרפישן בחור׳ל און פרעגט אים: נו, שייגעץ, ווייסטו וואָס פאר א פרשה גייט היינטיקע וואָך? — ער באַקומט ניט קיין תשובה. ער וואַרט גאָר אויף איר ניט, אָבער דער טאַטע ווערט אַ ביסל פאַרשעמט און זאָגט: וואָס פרעגסטו אים די פרשה פון וואָך, ער לערנט שוין ברוך־השם דאָס צווייטע יאָר גמרא!

און מען רירט זיך סוף־סוף פון דאָרט און מען דערווייטערט זיך פון דעם שטיקיקן אָרט. ס׳איז ניט זייער אָנגענעם צו זיצן אויבן אויפן וואָגן, אויף די פולע זעק און אויך ליידיקע קאַסטנס — אַזוי ווי אַ האָן — און פאָרן פון קלייט־צו־קלייט, אַראָפּוואַרפן די סחורה און אָנלאָדן אנדערע. ס׳האָט אַ ביסל מיך פארשעמט די דאָזיקע „ישיבה של מעלה״, וואו מ׳האָט מיר אַוועקגעזעצט. באַזונדערס האָבן געררייצט די אָפטע סטאַנציעס אויף יעדן אָרט און די רופערייען צום טאַטן: ר׳ משה נעסעלינער, וואַרט נאָך אַביסל...

הונדערטער מענטשן קענען דעם טאַטן, אַלע שטאָטלייט זענען זיינע פריינט און ווילן כאַפּן מיט אים אַ שמועס. און דער טאַטע קען יעדן זאָגן עפּעס, ניט נאָר „עפּעס״, נאָר אַ גאַנצע דערציילונג דערציילן, אַ משל, אָדער אַ ווערטל. דער טאַטע דערציילט און אַלע האָבן הנאה פון זיין דערציילן. אָבער זיצן אויבן אויפן וואָגן, אויף די זעק און קאַסטנס און וואַרטן ביזן סוף פון דער דערציילונג -– איז ניטאָ קיין גרויסער חשק. — טאַטע, אפשר וועלן מיר פאָרן ווייטער? — יאָ, מיין זין, תיכף, תיכף. נאָר אָט דערמאָנט ער זיך אין נאָך אַ נייער מעשה און יענער וויל זי דווקא אויסהערן. און ס׳ציט זיך אזוי ווייטער.

מיר פאָרן אין דער לענג פון די גאַסן, אויף די צעשלאָגענע בריקן, וועלכע צעטרייס־לען דעם וואָגן און ביינער, אַז די ציינער פאַלן אַזש אַרויס פון מויל, אָבער ווער קוקט אויף דעם? — פאַר דיר איז נאָך דאָ אַ גאַנצער טאָג מיט אַזויפיל איבערלעבונגען. אַ באַזונדערער טאָג איז עס, ווי ס׳ווייזט זיך אויס, דאַכט זיך „חול־המועד״, אָדער אינגאַנצן יום־טוב׳דיקע טעג.

מיט וואָס האָט די שטאָט אַזוי באַצויבערט דאָס דאָרפישע קינד? — געוויס, מ׳קויפט אים דאָרט אַלע מאָל נייע זאַכן, אַ נייע קאַשקעטל, אָדער מ׳באַשטעלט ביים שניידער אַ נייעם בגד. אָבער דאָס טרעפט נאָר איינמאָל אין יאָר, ערב יום־טוב. ניין! דאָ איז געווען בעיקר די ריינע רוחניות׳דיקע הנאה, פון די שיינע זעאונגען און פרישן געדאַנקען־גאַנג. דאָס אידישע קינד האָט, ווי דער עלטערער, אויך פיינט געהאַט דאָס גויאישע דאָרף, אויס זיין איינזאַמקייט צווישן די גויאישע יונגען, וועלכע ער האָט געקענט, אָבער מיט זיי זיך ניט געחברט. אַלע אין זיין היים האָבן זיך באַמיט אים צו דערווייטערן פון זיי. אים אַליין האָט אויך ניט געצויגן צו זיי. די שווערסטע שימף־ווערטער פאַר אים זענען געווען, ווען מ׳האָט אים געזאָגט; ווערסט זיין ווי די „שקצים״, אַ חזיר׳שער פאַסטוך א.ד.ג.,און ווער האָט דען געוואָלט זיין גלייך מיט זיי? — זיין אידעאל האָט ער געזען אין אידישן שטאָטישן קינד, אין זיין אַרט לעבן, רעדן, גאַנג און קליידונג, וואָס האָט זיך מיט עפּעס גייסטיקעס אונטערשיידט פון אים, דעם דאָרפישן. און ער זיצט אזוי אויפן וואָגן און קוקט זיך איין אין די קינדערלעך, וועלכע שפּאַצירן פריי איבער די גאַסן. קלענערע פון זיי אין חדר און גרעסערע אין דער „ישיבה״. ער דערקענט שוין זיי פונאַנדער־צוטיילן און אין זיין האַרץ אַ פארנעפּלטע תפילה: הלואי וואָלט איך שוין געווען צווישן זיי.

דער טאַטע האָט מיר נאָר זעלטן מיטגענומען אין שטאָט אַריין, כדי מיר ניט צו ברענגען צו ביטול־תורה. אָבער פונדעסטוועגן פלעג איך אַלע חודש מיטפאָרן מיט דער מאַמען, צו זיין איר „שומר״ — פלעגן שמייכלענדיק זאָגן טאַטע־מאַמע. איך האָב גאָר

ניט אַזוי גוט פֿאַרשטאַנען דעם מיין פֿון דעם וואָרט, און איך האָב אים אָנגענומען פּשוט: ווייל דער קוטשער פֿון די פֿערד איז געווען אַ געדונגענער גוי און ער איז חשוד געווען אַלס גנב, וועלכן מ׳באַדאַרף היטן, כּדי ער זאָל עפּעס ניט אַראָפּלאָזן פֿון דער סחורה צו זיך אין טאַש אַריין.

די מאַמע פֿלעגט ניט קיין סך האַנדלען אין שטאָט און מיר האָבן ניט געמוזט זיך טראָגן שטאַרק איבער די קלייטן — ווי ס׳איז געווײַנטלעך ביי די רייזעס מיטן טאַטן. נאָר אַמאָל פֿלעגט זיך הערן אונטער אונז אַ רוף: ר׳ משה נעסעלינער׳ס פֿרוי פֿאָרט — ווייזט זיך אַרויס, אַז איינער פֿון די סוחרים אָדער פֿון די קרעמערס וויל עפּעס איבערגעבן אָדער פֿאַרלייגן פֿאַרן טאַטן און די מאַמע פּטר׳ט זיי אָפּ מיט עטלעכע ווער־טער און מיר פֿאָרן ווייטער. און נאָך אַ זאַך: איך האָב פֿאַר דער מאַמען ניט אַזוי מורא — און דערלויב זיך אַרומצושפּאַצירן פֿריי איבער די גאַסן. נאָר איין זאַך האָב איך ניט ליב ביי די נסיעות מיט איר: אָט זאָגט זי מיר בלייבן היטן ביים וואָגן, איך דאַרף אויף אַ ווילע צוגיין אין אַ אָרט — און זי רוקט זיך אַוועק און ווערט פֿאַרהוילן פֿון מיר און איך וואַרט אויף איר אַ גאַנצע אייביקייט און אַז זי קערט זיך אום, איז איר פּנים פֿאַרפֿלאַמט און פֿאַרשוויצט.

— וואו ביזסטו געווען די גאַנצע צייט, און וואָס שוויצסטו אַזוי?

— איך בין געווען אויף אַן אָרט, וואָס אַרט עס דיר? — און איילט זיך פֿאָרן אַהיים. די צייט איז שוין שפּעט.

איינמאָל זע איך איר ווי זי האָט זיך אַרויסגערוקט פֿון מיר און איילט זיך גיין אין דער „נידער" און איך פֿאַרשטיי ניט: צו וואָס? — דאָרטן זענען דאָך ניטאָ קיין קלייטן איז געשעפֿטן. צום סוף האָב איך זיך דערוואוסט, אַז זי לויפֿט אין „באָד" אַריין. און איך פֿאַרשטיי ווייטער ניט צו וואָס באַהאַלט זי דאָס? — און אויף וואָס דאַרף מען צוליב דעם פֿאָרן אין שטאָט אַריין; קען מען דען זיך ניט גוט אַרומוואַשן אין דער היים. וואו מיר טוען דאָס אַלע?

מיין מוטער איז אַ קראַנקע פֿרוי, קראַנק אויף אַסטמאַ און אַז זי דאַרף אַראָפּגיין פֿון דער „נידער" אָטעמט זיך איר שווער, איר פּנים פֿלאַמט און זי איילט זיך און באַהאַלט זיך אויס צו באַגעגענען מיט באַקאַנטע, גלייך ווי זיי אַלע קוקן אויף איר מיט נייגעריקייט און פֿאַרשטייען צוליב וואָס זי איז געקומען אין שטאָט. מער האָט איר ניט דערצאָרנט ווי אַ פּלוצלעכער רוף אונטער איר: זייט מוחל — וואַרט נאָר אויף איין מינוט!

איצט נאָך אַזוי פֿיל יאָרן, זע איך אַביסל צוריק די זאַך — און אַ גרויסע ליבע ווי אויך רעספּעקט דערוועקט זיך אין מיר צו דער ריינער לויטערער פּשטות פֿון דער כּשר׳ער אידענע, וועלכע האָט זיך געטרייסלט אַזאַ שווערן וועג, זומער אוןווינטער אין היץ און קעלט, ניט צוליב קויפֿן צירונג, אָדער קליידער, צוליב האַנדל אָדער פֿאַרברענגען — נאָר כּדי צו מקיים זיין די „הלכות נשים". איך בין דאַן אַ קינד געווען און דאָס ניט פֿאַר־שטאַנען און האָב געצאָרנט אויף איר איילעניש צו פֿאָרן אַהיים. און מיר כאַפּט איצט אַרום אַן אינערלעכער טרויער אַזוי ווי מ׳גייט איבער פֿון יום־טוב׳דיקער שטימונג צו דער וואָכיקייט.

ווירקלעך, אַלס אַ איד איז יעדער פֿון אונז געווען פֿאַרבונדן מיט זוויהל, פֿון גע־בוירן אַן ביזן לעצטן טאָג. און צווישן די צוויי עקסטרעמען זענען פֿאַרהאַן אין לעבן פֿאַרשיידענע מיטעלע סטאַנציעס, וואָס אין אַלע דערפֿילט זוויהל וויכטיקע אויפֿגאַבעס:

קינדער־דערציאונג, פאַמיליע־אַנגעלעגנהייטן, יום־טוב ענינים א. ד. ג.; ווער קען זיי אַלע אויסרעכענען?

אַט וואַקסן, ברוך־השם, זין און מ׳באַדאַרף זיי מאַכן פאַר כשרע אידן. מ׳קען זיי דאָך ניט איבערלאָזן, אַז זיי זאָלן ניט לערנען און בלייבן „גויים״ — דאַרף מען אין שטאָט פאָרן זוכן אַ לערער. צוויי מאָל אין יאָר, „זמנים־צייט״, נאָך פסח און סוכות — פאָרט מען אין שטאָט אַריין — אויב דער פריערדיקער לערער איז ניט געבליבן אויף נאָך אַ זמן — צו באַזאָרגן אַ נייעם לערער.

די שול־גאַס אין זוהיל רעשט מיט מענטשן. אַ סך „בחורים׳לעך״, יונגע און אַלטע, פאַרהייראַטע און אומפאַרהייראַטע, קלייבן זיך אַרום דעם גרויסן בית־המדרש. אַלע זוכן זיך אַ קאַנדיציע אין איינעם פון די דערפער. אַהין קומען אויך די דאָרפישע אידן צו באַ־קומען פאַר זייערע קינדער אַ גוטען „מחנך״. דאָרט דרייען זיך אַרום אויך מעקלער, שדכנים, וועלכע באַמיען זיך פאַרבינדן ביידע צדדים.

מ׳אַמפּערט זיך וועגן די תנאים, מ׳שטייט אויפן מקח, און אַמאָל ציט זיך לאַנג דער מקח, ווי ס׳פירט זיך ביי אידן־סוחרים. דער קאַנדידאַט אויף א לערער וויל דייטליך וויסן: די טבע פונעם דאָרפישן אידן, אין וועלכן הויז ער וועט דאַרפן זיצן אַ האַלב יאָר. אַ סתם דאָרפישער איד רעכנט זיך פאַר אַ גראָבן־מענטשן, אַן עם־הארץ, און מ׳דאַרף אים פריער גוט באַקלערן — און אויך דער דאָרפס־איד וויל, פאַרשטענדלעך, אויך וויסן: צי דער בחור איז אַ וואוילער, אַ בן־טובים, אַ גוט־לערנער, און דער עיקר אויב ער וועט קענען געוועלטיקן אויף די ווילדע קינדער, וועלכע ס׳גלוסט זיך ניט אַזוי שטאַרק לערנען, און ער וויל אויך, דער דאָרפישער איד, זיך דערקונדיקן וועגן דעם בחור און אַמאָל דער־גייט עס צו אַ מין פעדאַגאָגישער־פּריוו. מ׳געפינט אַ קליין קינד און מ׳פאַררעדט אים מיט אַ צוקערקע, ער זאָל זיך זעצן ביים טיש לערנען אין סדור — און דער לערער קאַנדי־דאַט גיט פאַר אים אַ מין „שעור לדוגמא״.

איך דערמאָן זיך, ווי ביי מיר זעלבסט האָט עס געטראָפן. איך בין שוין געווען באַלד בר־מצוה און האָב שוין געלערנט אין דער ישיבה ביי צוווייטן טיש, האָב שוין געלערנט גמרא מיט תוספות, אמת מיט אַ חבר — ווי ס׳האָט זיך דעמאָלט געפירט. אין דער צייט פון „בין־הזמנים״ האָב איך ליב געהאַט שפּאַצירן אין דעם רעש וואָס האָט געהערשט אין בית־המדרש און אַרום אים. אין דער צייט האָט איינער געזוכט אַ קליין אינגל אויף מאַכן אַ פּרווו דעם לערער, און ווייל איך בין געווען קליין און אויסגעזען יונג — האָט מען מיך פאַרנומען און איינגערעדט, אז איך זאָל מסכים זיין זיך פאַרשטעלן אַלס קינד, וואָס לערנט ערשט „עברי״. האָב איך איינגעשטימט, נאָך דעמאָלט ניט פאַרשטאַ־נעו, אַז איך דאַרף דערפילן די אויפגאַבע פון אַ קינד וואָס וויל אַליין ניט לערנען און יעדע זאַך פאַרוקט זיין געדאַנק פון לערנען און לויפט אַמאָל אַוועק אונטערן טיש און אַז ער לייענט שוין יאָ איז מיט שווערקייטן. אַזאַ „אויפגאַבע״ האָב איך געדאַרפט דערפילן כדי צו דערמעגלעכן דעם לערער צו פאַרריכטן און גוט לערנען. איך האָב זיי געוויזן, פאַרקערט מיין גרויס לומדות אין „עברי״. איך האָב אָנגעהויבן לויפן איבער די שורות, אַז דער לערער האָט מיך ניט געקענט דערגרייכן מיט זיין טייטל. פריער האָט מען מיר געלאָזט לייענען אין סידור אָדער מחזור, נאָר דערנאָך האָט מען מיר געפּריווט אין תרגום אונקולוס — און אַן נוצן פאַרן לערער. דער „דרדק״ איז געשפּרונגען איבער די „שורות״ אָן שום אָפּהאַלט און מ׳קען אים ניט פאַרהאַלטן. ביז מ׳האָט אויפגעהערט דעם

נסיון. און איך זאָרג, וואָס — ווי ס'דאַכט זיך מיר — צוליב מיר איז דער בחור געשטראָכלט געוואָרן און ניט באַקומען די קאַנדיציע אין דעם דאָרף.

גרויס איז געווען די צוגרייטעניש פון דאָרף אין שטאָט פאַר יעדן יום־טוב. אין יענע טעג האָב איך באַזונדערט געפילט די אינערלעכע פעדים וואָס האָבן פארבונדן יעדן איד אין די פאַרוואָפנסטע אידישע ווינקעלעך מיט דער גייסטיקער רעזידענץ זיינער. אין יענע טעג האָט יעדער איד געפילט באַזונדערס זיין „אידישקייט" און ס'האָט זיך אויך גע־שטאַרקט די לוסט צו באַהעפטן מיט „כלל־ישראל". אָט דערנענטערן זיך די פסח־דיקע טעג און מ'דאַרף ברענגען מעל אויף מצות, ווין אויף ארבע כוסות, הגדות און חרוסת א. ד. ג. אין די לעצטע טעג פאַר פסח דאַרף מען פאָרן צום רב צו פאַרקויפן דעם חמץ, און ווי גרויס איז די ציטערניש, אז די פסח'דיקע זאַכן זאָלן זיך ניט דערנעענטערן צו די אנ־דערע זאַכן, וואָס ווערן געפירט אין דעם וואָגן — פאַר זייער גויאישער פסחא, וואָס זענען אינגאַנצן „חמץ".

און אַז מען ברענגט שוין די זאַכן אין שטוב אַריין — ווערט רואיקער אין האַרצן. אַלץ אין שטוב איז שוין פסח'דיק, און איצט דערפילט מען נאָר מיט אויסערלעכע זאַכן וואָס מ'ברענגט פון דער שטאָט וואָס אַלץ זאָגט „ריינלעכע אידישקייט".

ס'איז שוין סוף זומער. די פרוכט פון די גערטנער און תבואות פון די פעלדער זענען שוין צונויפגעזאַמלט. די טעג ווערן קירצער און די נעכט לענגער און אַ טרויער פאַר־קלעמט דאָס האַרץ. ס'וועלן אינגיכן קומען די רעגנס, די וועגן וועלן זיך צעשעדיקן, די שטוב־באַדערפענישן אין דער שטאַרקער קעלט וועלן גרעסער ווערן און מ'דאַרף שוין טראַכטן וועגן האָלץ אויף הייצן, וואַרימע ווינטערדיקע קליידער און אריינשטעלן די דאָפּלטע פענצטער, פאַרריכטן דעם דאַך און בכלל די שטוב. די פרנסה וועט אין ווינטער פאַרקלענערט ווערן.

נאָר אויף די אַלע דאגות שטאַרקט זיך איצט די ספּעציפישע ימים־נוראים'דיקע שטימונג. אַ קלייניקייט: ראש־השנה און יום כיפור. אין יענע טעג ווילט זיך נאָך שטאַר־קער זיין צווישן אידן און שרייען צום הימל אינאיינעם מיט זיי, בעטן און פאַרגיסן טרערן אויף אַלע אידישע נויטן: פרנסה, געזונט און דערציאונג פון די קינדער צו תורה, חופה און מעשים טובים, און דער עיקר צו דער אויסלייזונג פונעם יאָך פון „גלות", צו וועלכן מ'איז שוין געוואוינט אַלע שעה אין טאָג — נאָר איצט פילט זיך שטאַרק, אַז דער גלות איז אין דעם אַרומיקן גוי, דעם גנב, רשע און רוצח; אָט־דער גוי, וואָס איז גרייט דיר — דעם אידן — טאָן יעדע שלעכטס, וואָס דו הענגסט אָפּ פון אים. און פילסט דאָס באַדערפעניש זיך צו באַהעפטן מיט דער אידישער ערד אין שטאָט, זיצן מיט איר לפּחות עטלעכע טעג. אָבער ניט יעדער איד קען עס טאָן. מ'קען דאָך ניט מפקיר זיין די ווירטשאַפט און שטוב און אַוועקפאָרן. ס'איז שוין בעסער אַריינצוברענגען אַהיים עפּעס פון דער „אי־דישקייט" אין שטאָט און פון איר שעפּן אַ טרייסט אַ גאַנץ יאָר.

קלייבן זיך אַרום די אידן אין די 3—2 דערפער און שטעלן צונויף אַ בשותפות'דיקן מנין. דאַמאָלס ווערן פאַרגעסן די געוויינלעכע רייבונגען צווישן זיך, וואָס פאַר אַ ווערט זענען די „קלייניקייטן" פאַרן נאָענטן „יום־הדין". מ'באַדאַרף פאָרן אין שטאָט — אַריינ־ברענגען אַ ספר־תורה, סידורים, סליחות און מחזורים און מ'באַדאַרף זאָרגן פאַר אַ גוטן חזן מיט אַ זיס קול, וועלכער זאָל זיין אויך אַ בעל־תוקע און אַ בעל־קורא. דער פריער־דיקער בעל־תפילה האָט שוין מער ניט געהאַט קיין גוט קול, אָבער ער איז געווען אַ גרוי־

סער „בעל־בכי״, וועלכער האָט געבראַכט דעם קליינעם דאָרפישן ציבור עפּעס פון דער „אידישקייט״ אין שטאָט, וועלכער האָט דערוועקט און מקרב געווען די הערצער.

מיר האָבן ניט באַדאַרפט אויסהערן דעם בעל־תפילה, ווייל מיין פאָטער האָט געהאַט אַ זיס קול און איז געווען אַליין אַ בעל־מוסף. און מיין זיידע, מיין מוטערס טאַטע — ר׳ יוסף באַרמאַק ז״ל, האָט געדאַוונט „שחרית״. מיר האָבן אויך געהאַט אַן אייגענעם בעל־קורא און אפילו אַ בעל־תוקע, וועלכער פלעגט אַלע טעג אין אלול זיך ספּעציאַליזירן אין זיין מלאכה, ביז ער איז ממש געוואָרן אַ ווירטואָז. די קולות פון זיין שופר זענען געווען אַזוי לויטער און אָנגענעם צו הערן. אָבער אויף להכעיס פלעגט דער שטן מקטרג זיין בשעת די „תקיעות״, זיך אריינמישן און אים שטראָכלען.

אָט דערנענטערט זיך די חשובע שעה. דער עולם זאָגט מיט פיל געפיל דעם „למנצח לבני קורח מזמור״. דער בעל־תוקע, וועלכער איז באַדעקט מיטן טלית, זאָגט מיט ציטער־ניש די תפילות פאַר די תקיעות, רופט צו הילף די גרויסע מלאכים: מטטרון, טרטיאל און אַנדערע — ס׳קומט די גורלדיקע מינוט. ער זאָגט מיט ציטערניש די ברכות, נעמט דעם שופר אין מויל און דער חזן רופט אויס: ת—ק—י—ע—ה— -- אַלע וואַרטן אָנגעשטרענגט, פאַרכאַפּט דעם אָטעם — און אין דער מינוט איז ווי אַ באַהאַלטענער קאָרק וואָלט פאַר־שטאָפּט דעם שופט — און ס׳הערט זיך ניט קיין קול. דער בעל־תוקע שטרענגט אָן אַלע זיינע כוחות און בלאָזט אריין אין שופר, ס׳דוכט זיך, אַז אָט וועט אַלץ צעשמעטערט ווערן — נאָר ס׳הערט זיך פון אים אַ כריפּ און אַ פייפערייַ, וואָס גרילצט דעם אויער און פילט אָן יעדן פון די דאַוונער מיט אינערלעכע שווערע יסורים, און נאָך מער דעם בעל־תוקע אַליין, וואָס פאַרענדיקט פונדעסטוועגן נאָך פיל אָנשטרענגונגען די תקיעות. דער גאַנצער ציבור פילט זיך פאַרשעמט און כאַפּט גיכער אָפּ אַן התלהבות די אַלע פסוקים מיט די נעמען פון די מלאכים, וועלכע האָבן ניט אַרויסגעהאָלפן אין דער נויט. און אַז דער בעל־תוקע נעמט אַראָפּ דעם טלית פון קאָפּ, זעט מען זיין בלאַסן פנים און שטראָ־מען שווייס רינען פון אים.

נאָר אָט הערט זיך אַ שטאַרקער קלאַפּ אויפן טיש, און אין דער אַלגעמיינער גע־דריקטער שטימונג הערט זיך די ליבע שטימע פון מיין טאַטן „אשרי העם יודעי תרועה״... דער יום־טוב׳דיקער זיסער ניגון באַרואיקט די הערצער און די ערוועקונג באַהערשט ווידער די הערצער. נאָר דער בעל־תוקע איז פאַרטרויערט ווי פריער און זאָגט זיין תפילה מיט אַ צעבראָכן האַרץ.

נאָך דער תפילה רינגלען די מתפללים אים אַרום און יעדער באַמיט זיך אים צו שטאַרקן, טרייסטן. פון יעדער זייט דערלאַנגט מען אים די הענט און מ׳בענטשט מיט אַ לשנה טובה און ער פאַרענטפערט זיך: איך פאַרשטיי אַליין ניט ווי ס׳האָט זיך מיט אים געטראָפן... —

— נו, וואָס קען מען טאָן, ענטפערט מען אים: דער שטן ימח שמו האָט זיך אַריינגע־מישט, איר זענט ניט שולדיק.

און איינער אַ שאַרפזיניקער באַמיט זיך אים צו צעשטרויען און דערציילט אַן אַלטע ווערטל, ווי ס׳האָט געטראָפן מיט אַ באַוואוסטן בעל־תוקע, וואָס דער שטן האָט אים גע־שטערט אין די תקיעות. וואָס האָט ער געטאָן, דער שטאָלצער בעל־תוקע? — ער האָט אַריינגעזאָגט דעם „סמיך־מים״ אין שופר אַריין: „אויב דו גייסט ניט אַוועק תיכף וועל איך זיך אַריינבלאָזן דורך דער ברייטער זייט פון שופר און וועל דיר פון דאָרט אַרויס־

שטופּן״. האָט ער זיך דערשראָקן און אַליין אָנטרונען געוואָרן. דאָס ווערטל האָט מען שוין געהערט ניט איין מאָל, אָבער אַלע באַמיִען זיך אים צו פאַרגרינגערן און לאַכן מיט.

איינער פרואווט אים טרייסטן: מילא, ס׳טרעפט זיך אַמאָל אַזעלכעס אפילו אין דער גרויסער זוויהיל — ניטאָ קיין עצה קעגן שטן. פאַראַיאָרן, ווי איך געדענק, האָבן אייערע תקיעות זייער געלונגען און זענען געווען וואונדערלעך שיין. — איך מיט מיין קינדערשען זכרון געדענק, אַז אַזעלכעס איז אויך דעמאָלט געווען, און ס׳איז מיר קלאָר, אַז אַזעלכעס וועט זיך מיט אים טרעפן אויך אין די קומענדיקע יאָרן. שטענדיק וועט דער שטן מקטרג זיין און וועט ניט דערלאָזן, אַז די תקיעות זאָלן קלאָר און לויטער דערגרייכן דעם כסא־הכבוד.

איך היפער איבער יום־כיפור, ווייל ער איז ניט אַזוי שטאַרק באַליבט ביי די קינדער. זייער אַ לאַנגער טאָג מיט אָן אַ שיעור תפילות. עלטערע אידן שטייען אָן אויפהער און דאַוונען מיט געוויינען און פון דעם צווייטן חדר קלאָגן־מיט די פרויען — אַז די מענער מוזן זיי אָפט פארשווייגן. אביסל אַנדערש איז נאָר אויף דער נאכט צו יום־כיפור, דאָס געדיכטע שמעקנדיקע היי, וואָס איז פאַנאַנדערגעלייגט אין תפילה־צימער, רופט זיך וואַלגערן אויף דעם. נאָר קען מען דען אַ ביסל פאַרברענגען, באַלד שרייט אַ עלטערער אָן, און אַמאָל כאַפּט אויך אַ קינד אַ הילכיקן פאַטש אין פנים. און אין דער שטילקייט פון מנין הערט זיך דאָס קלאָגעריי פון חזן ביי דער תפילה זכה.

אַביסל גרינגער אויפן האַרצן איז געוואָרן נאָך יום־כיפור מיטן צוגרייטן זיך אויף סוכות. אויפשטעלן די סוכה אין דאָרף איז ניט געווען שווער און דאָ האָט מען געדאַרפט פאָרן קיין זוויהיל איינהאַנדלען אַנ׳אתרוג און לולב און מיין פאָטער האָט זיך שטענדיק געאיילט ברענגען פון די בעסטע אתרוגים, און איז געווען גרייט צו באַצאָלן פאַר אים מערער. און דער רב האָט שוין געוואוסט אָפּצולייגן פון אָנהויב פאַר אים אַ שענערן אתרוג אָן אַ פגם, און מיר פלעגן זיך אומקערן מיט פרייד אַהיים. איך פלעג האַלטן אין דער הויך דעם לולב און אָפּגעהיט זיין שפּיץ זאָל ניט אָנגערירט און געשפּאָלטן ווערן. אויף מיין קני איז געלעגן אַ גרינגע קליינע בוקסע און אין איר איז איינגעוויקלט אין ווייכן זיידענעם פלאַקס דער שמעקנדיקער, לוסטיקער אתרוג וואָס דער טאַטע האָט אים אויסגעקליבן. פון אתרוג און לולב האָבן הנאה געהאַט, ווי געוויינטלעך, אַלע דאָרפישע אידן אַ גאַנצן סוכות. אַלע טעג פלעגן זיי קומען בענטשן אתרוג און זיך אָפּגעהיט ניט אָנצורירן מיט זייער שאָקלען דעם סכך פון דער סוכה. איך פלעג זיך שוין אין מיין פאַנטאַזיע גרייטן צו די הושענא׳ס־קלאַפּן אין הושענא־רבא און די פריילעכע טענץ ביי די הקפות אין דער נאַכט פון שמחת תורה און די עליות אונטערן טאַטנס טלית אויף מאָרגן צו קריאת התורה, ווען מען פלעגט הילכיק אויסרופן: „יעמוד החתן פלוני בן פלוני״...

פאר דער דערמאָנטער תקופה פלעגן די מענער גיין אַלע שבת דאַוונען אין נאָענטן דאָרף ט אַ ס נ א ו ו ק ע. דער מרחק אַהין איז געווען ניט קיין קליינער, און ס׳קוים גענוג געווען דער עירוב־תחומים אויף צו טראָגן אין אים. אָבער ס׳איז געווען אָנגענעם צו גיין אַהין, באַזונדערס זומער גאַנץ פרי, ווען די ראָסע האָט נאָך געשפּרינגלט אויף די פעלדער און די פיס פלעגן זיך טונקען אין די ווייכע פייכטע גראָזן. שווער איז נאָר געווען גיין צוריק אין דער ברענענדיקער היץ. אָבער דער טאַטע האָט שטענדיק פאַרגרינגערט דעם גאַנג מיט זיינע וויצן און דערציילונגען. אַ קינסטלער איז געווען מיין פאָטער מיט זיינע דערציילונגען און זיין שמועס פלעגט אונז באַגייסטערן, באַזונדערס

מיך, ווייל איך האָב דאַן געהאַט די זעלטענע מעגלעכקייט זיך צו באַהעפטן אין שמועסן מיט אים, ווען ער האָט שטענדיק קיין צייט ניט געהאַט אויף צו שמועסן מיט די קינדער. בכלל, וועלכער פאָטער האָט געשמועסט באַזונדערס מיט זיינע קינדער? — אַ טאַטע האָט אָנגעשריען אויף די קינדער, געזאָגט זיי מוסר, אַמאָל אויך געשטראָפט — ווען ער האָט געדאַרפט. דאָס איז געווען זיין חוב, אָבער אַזוי גלאַט ריידן, שמועסן מיט זיי — איז גאָר אויפן געדאַנק ניט געקומען. נאָר אין די שבת'דיקע פרימאָרגנס, גייענדיק צום מנין, קיין טאַסנאַוווקע, ביידע צוזאַמען אַזאַ לאַנגן וועג (דער אלטער זיידע פלעגט נאָר זעלטן מיטגיין מיט אונז), פלעגט זיך במילא פאַרקניפּן אַ שמועס מיטן טאַטן. ביי דעם פלעגט דער טאַטע ריידן און איך פלעג נאָר פרעגן, פון צייט־צו־צייט, פאַרשיידענע שאלות; אָבער וועלכע שיינע לעגענדעס האָב איך פון אים געהערט, באַזונדערס חסידישע אגדות. אַ וואונדערלעכן אוצר האָט ער פאַרמאָגט און ווי גוט ער האָט זיי דערציילט! אַלץ איז ווי לעבעדיק געשטאַנען פאַר דיר און אַ וואונדערלעכע הנאה האָט מיך באַהערשט.

דער מנין אליין אין טאַסנאַוווקע איז ניט געווען שטאַרק באליבט ביי מיר. די דאָרפֿ־לייט זענען געווען פון איין גרויסער משפחה, אַ פאָטער מיט 6 גרויסע זין און אַן איידעם פון זיין איינציקער טאָכטער. זיי און זייערע פיל קינדער, וועלכע זענען געווען עלטער פאַר מיר, שוין נאָך די בר־מצווה יאָרן. דער טאַטע מיט די קינדער, הויך געוואוקסיקע, זענען געווען גוטע אידן, אָבער זייער פשוטע, קוים געקענט דאַוונען און זייערע תפילות זענען געווען פול מיט גרייזן, וואָס האָבן גע'שמט אַלס וויצן אין דער אַרומיקער סביבה. יעדער פון די קינדער האָט געלעבט באַזונדער אין גרויס דחקות. דער עלטערער זון — דער בכור, האָט געהאַט אַ קליין באַקאַליי־קלייטל. ער איז שוין געווען דער נגיד צווישן זיי. פון די איבעריקע האָט יעדער געהאט אַ באַזונדער באַשעפטיקונג. דער זעקסטער, וועמען דער פאָטער האָט גערופן „מיין מיזיניק" — איז געווען ממש אַ טיטאַן און זיך ניט לאנג אמגעקערט פון מיליטער־דינסט, פון פוילן — וואו ער האָט פארבראכט 4 יאָר אָן קיין באַזוך ביי די עלטערן. ער האָט געבראַכט אַ שטאַטישע פרוי, פון לאָדזש, אַ פּאַר־פוצטע. אמת ניט קיין איבעריק שיינע, נאָר זי האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אויף די אַלע איבעריקע פרויען אין דער דאָרפישער סביבה מיט איר קליידונג און מאַניערן, און זיי האָבן באַרעדט איר פאַרגאַנגענהייט. כאָטש זיי האָבן פון דעם גאָרניט געוואוסט, גלאַט אַזוי גערעדט רכילות.

אַ גאַנצע וואָך האָבן זיי זיך כמעט ניט באַגעגנט. יעדער פון זיי איז געווען פאַרנומען אין זיינע געשעפטן און האָבן ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט זיך צו קריגן צווישן זיך, אויסער שבת, ווען זיי האָבן זיך באַגעגנט ביים דאַוונען, האָט יעדער קלייניקייט זיי גע־בראַכט צו אַ צוזאַמענשטויס און אַלגעמיינע קריג. עס זענען אַרויסגעשוואומען אַלטע, שוין לאַנג־פאַרגעסענע טענות, משפחה־פאַרלעגנהייטן נאָך פון קינדהייט, פון דער תקופה, ווען זיי האָבן בשותפות געהונגערט אין טאַטנס שטוב.

פון די אַלע קולות האָט זיך באַזונדערס געהערט דאָס קול פון צווייטן זון, דער טאָפּן־מאכער, וועלכער האָט מער פון אלע אָנגעגרייפט, ווייל ער איז געווען דער אָרימסטער צווישן זיי, א גרויסער מטופל מיט קליינע קינדער און צרות. ער איז געווען מער פאַר־ביטערט פון זיי און ס'האָט זיך אים אויסגעוויזן, אז אלע האָבן אים בא'עוולט, און ווען ער פלעגט אריין אין קריג איז די לאגע געוואָרן מסוכנער און דער טאטע האָט זיך געמוזט אריינמישן און אויסשרייען: „הלל, בארואיק זיך און זיץ אַליין!" — אָבער

דיווענדונג האָט נאָך מער זיי אויפגערייצט און הלל פלעגט אויפשפּרינגען און מיט חוצפּה שרייען: „טאַטע, שוויג שוין בעסער!"

— וואָס? — פלעגט דער טאַטע אויפזידן — אַ טאַטן ענטפערט מען אַזוי — און אַ קלינגענדיקער פליאַסק פלעגט זיך אָראָפּלאָזן אויף הלל׳ס פּנים.

— טאַטע, — פלעגט הלל דערנאָך שרייען ווי אַ גזלן, — הייב ניט אויף די האַנט אויף מיר...

דער פּלוצלינגער פּאַטש פון טאַטן דעם זון, וואָס איז שוין אַליין געווען אַ פאָטער צו עלטערע גרויסע קינדער, האָט מיט אַמאָל בארויקט דעם אַלטן און ער פלעגט זיך צוריק־ציען פון דער מלחמה. אָבער דער קריג האָט זיך ערשט צעפלאַקערט און ס׳האָבן שוין אין אים אָנטייל גענומען די קינדער און אייניקלעך — אַ גרויסער מיש־מאַש. נאָר דער יונגערער זון, דער „בן־זקונים", וואָס האָט שוין געלעבט 4 יאָר אויסער דער משפּחה און האָט געהאַט אַ לאָדזשער פרוי מיט מאָדערנע פאַרנעמונגען — איז זיך געזעסן ביי דער זייט און פרעמד געקוקט אויף די קריגער און זיך ניט געמישט. צום סוף פלעגט איינער אויסשרייען: „אָט איז דאָ ר׳ משה נעסעלינער, זאָל ער אונז אויסהערן און משפּטן!"

— אדרבא, אדרבא, — פלעגט זיך הערן פון אַלע זייטן, — לאָז נאָר ר׳ משה אַליין זאָגן, וועמ ס׳איז גערעכט. און אַלע פלעגן אָנפאַלן אויפן טאַטן, וועלכער איז אויסגע־קליבן געוואָרן, קעגן זיין ווילן. אַלס שופט אויף זיי. יעדער האָט אויסגעשריען זיינע טענות און מ׳האָט צוליב דעם אַלגעמיינעם רעש ניט געקענט אויסשיידן קיין קלאָרע זאַך. אָבער מיט דעם האָט זיך אָנגעהויבן די אַנטוואָפּענונג און דער סוף פון קריג.

אין אָנהויב האָט זיך דער טאַטע באַמיט פאַנאַנדערטיילן די קריגערייען, אָבער קיינער האָט אים ניט געהערט. איצט זענען זיי שוין ניט געווען מסוגל זיך צוהערן צו דעם וואָס ער רעדט, ווייל יעדער האָט זיך באַמיט איבערשרייען זיינע ברידער. אָבער מיין קלוגער טאַטע האָט שוין געוואוסט, אַז די היץ איז שוין פאַריבער און מ׳באַדאַרף זיי לאָזן אויסרעדן זייער כעס, איז געזעסן צווישן זיי און כלומרשט אויסגעהערט זייערע טענות, און אַז זיי זענען שוין מיד געוואָרן, פלעגט ער זיך צו זיי ווענדן: „נו, אידן, מ׳באַדאַרף ענדיקן די תּפילה, היינט איז שבת, אין דער היים וואַרטן ווייב און קינדער און מען באַדאַרף נאָך גיין אַזאַ שטרעקע", — און פלעגט זיך שטעלן ביים קליינעם טישל, וואָס האָט גענוצט פאַר אַ באַלעמער און מיטן שבתדיקן ניגון אויסרופן: „יקום פּורקן מן שמיה"... און אַלע פלעגן אים אָפּענטפערן רואיק, גלייך ווי ס׳האָט גאָרניט געטראָפן — און מ׳פלעגט רואיק פאַרענדיקן די תּפילה און גיין אהיים עסן דעם שבתדיקן מיטאָג און איינדרימלען רואיק, גלייך ווי ס׳האָט גאָרניט פּאַסירט.

אָט די בילדער פלעגן זיך אָפּט ווידערהאָלן ביז ס׳איז דעם טאַטן נמאס געוואָרן און ער האָט באַשלאָסן זיך זוכן אַ מנין אין אַן אַנדער אָרט, און דאָס איז ניט געווען אַזוי לייכט צו געפינען אין אַ פּאַסיק נאָענטן דאָרף גענוג אידן, וועלכע זאָלן וועלן קומען אַלע שבת צו דערגענצן דעם „מנין". נאָך פאַרשיידענע פּריוון, וועלכע האָבן ניט באַגליקט, האָט זיך דעם טאַטן איינגעגעבן צו ווירקן אויף די עטלעכע אידן פון דאָרף טעפּליץ, זיי זאָלן קומען צו אונז צום „מנין" און ער האָט אויף זיך גענומען איינצוריכטן אים.

צו דערגענצן דעם מנין האָט אונז געפעלט נאָר אַ ספר־תּורה, וואָס מיר האָבן געקענט באַקומען נאָר אין זוהיל. דער טאַטע איז אַליין געפאָרן ברענגען די ספר־תּורה. ער איז געווען אַ מאַקאַרעווער חסיד און ס׳איז אים ניט געווען שווער צו באַקומען פון מאַקאַרע־

ווער קלויז אַ ספר־תורה. איך געדענק נאָך איצט ווי גליקלעך איך האָב זיך געפילט זיצנדיק אויפן אויסגעבעטן וואָגן און האַלטן די ספר־תורה וואָס איז געווען גענוג שווער און גרויס, כמעט ווי איך, אָבער איך האָב זי געהאַלטן מיט מיין גאַנצן כוח, זי זאָל זיך, חלילה, ניט אַרויסרוקן פון מיינע הענט. פון צייט־צו־צייט פרעגט דער טאַטע, צי בין איך שוין מיד פון האַלטן די ספר־תורה, און לייגט מיר פאָר זיך צו בייטן מיט אים.

טרייבן די פערד איז געווען ביי מיר זייער באַליבט, אָבער פאַר קיין שום גוטס וואָלט איך ניט געשענקט דאָס האַלטן די ספר־תורה.

— ניין, ענטפער איך אים, — עס איז מיר ניט שווער. — און איך האַלט שטאַרקער דעם ספר און מיר פאָרן ווייטער. קומענדיק אַהיים בין איך געווען זייער צעבראָכן, אָבער אויך גייציק ביי זיך, וואָס איך האָב אויסגעהאַלטן קוראַזש ביזן סוף וועג.

אין אַ ווינקל אין גרויסן גאַסט־צימער האָט מען אַוועקגעשטעלט אַ „ארון־קודש״ און די גאַנצע שטוב איז ווי געוואָרן פול מיט קדושה. אַלע אין דער משפחה האָבן זיך געפילט ווי היטער פון אַ טייערן אוצר, וועלכער היט אונז אויס פון יעדער צרה, און ס׳ווייזט זיך אויס, אַז אַלע אידן־שכנים זענען אונז מקנא פאַרן כבוד און גליק וואָס איז אונז אויסגעפאַלן.

פון איצט אָן האָבן מיר שוין געהאַט אַן אייגענעם „מנין״. אונזער הויז איז געוואָרן ווי אַ קליינער גייסטיקער צענטער פאַרן ביסל אידן ביי אונז און פאַרן אַרומיקן דאָרף טעפּליק. דער „זאַל״, דער איינציקער ברייטער צימער אין אונזער הויז, איז געוואָרן ווי „געהייליקט״ און איז געווען אַ גאַנצע וואָך געשלאָסן, און מיר האָבן זיך באַנוגנט מיט דעם אַריינגאַנג־צימער, וועלכער איז געווען באַהעפט צו דער קיך. דאָרטן האָבן מיר געגעסן, איינגעלאַדן געסט און דאָרט זענען געשלאָפן אַלע קינדער. אין דעם „זאַל״, וואו ס׳איז געשטאַנען דער „ארון־קודש״ זענען מיר נאָר זעלטן אַריינגעגאַנגען.

איך דערמאָן זיך איין פאַל, וועלכער האָט מיר אין דער קינדהייט דערציטערט. איינמאָל האָט זיך אויף אַ ווילע אָפּגעשטעלט ביי אונז דער אוריאַדניק אין דער באַגלייטונג פון צוויי סטראַזשניקעס. דאָס איז געווען זיין ערשטער באַזוך ביי אונז. ער לאָזט זיך גיין גלייך אין „זאַל״. מיר האָבן ניט געהאַט קיין ברירה און געעפנט פאַר אים די טיר און זיי זענען גלייך אַריין אַהין. איך בין זיי באַלד פאַרלאָפן דעם וועג און אַריין היטן דעם „ארון־קודש״, ניט ווויסנדיק ווי אַזוי איך וועל דאָס טאָן. זיי האָבן אַרויסגענומען פון זייער רענצל אַ פלעשל בראָנפן און ווורשט און זיך געזעצט ביים טיש, מיט גרויס רחבות, צו עסן. זיי האָבן זיך גוט אָנגעפרעסן און האָבן זיך אַפילו ניט אומגעקערט צום ווינקל, וואו ס׳איז געשטאַנען דער „ארון־קודש״ מיטן זיידענעם פרוכת. אָבער נאָכדעם, ווען זיי האָבן געענדיקט און אָנגעהויבן שפּאַצירן איבערן צימער, האָט איינער פון זיי באַמערקט אויפן ארון דעם שופר, וועלכן מ׳האָט נאָך „נעילה״ אין יום־כיפור פאַרגעסן צו באַהאַלטן. — איך האָב אַ שפּרונג געטאָן מיט אַ געשריי «Нельзя»!. מ׳טאָר ניט!״ — האָט זיך דער סטראַזשניק שטאַרק פאַרוואונדערט אויף מיין פלוצלעכער העזה און געשריי «Нельзя»! פאַר אים, דער פאַרשטייער פון דער „מאַכט״.

— פאַרוואָס טאָר מען ניט? — האָט ער זיך פאַרוואונדערט.

— און וואָס טוט מען דען מיט דעם? — האָט ער ווייטער געפרעגט און ניט אַרויסגעלאָזט דעם שופר,

— מ׳בלאָזט אַריין אין אים און ס׳הערט זיך אַ קול — האָב איך געענטפערט.

— שפילט מען, הייסט עס, מיט דעם — און ער האָט זיך נאָך מער פאַראינטערעסירט.
— ניין, אפשר יאָ, מ׳שפילט מיט דעם...
— און דו קענסט מיט דעם שפילן? —
— ניין, ניט איך און ניט דער טאַטע קענען דאָס, מ׳דאַרף זיך פריער אויסלערנען דאָס צו טאָן. גיי גיב צו פאַרשטיין דעם „גוי" דעם ענין פון „שופר", וועט ער דאָס פאַרשטיין? — און דער סטראַזשניק דרייט דעם שופר אַרום און נעמט אים אַריין צווישן זיינע אומריינע חזיר־ליפּן און באַמיט זיך אַריינבלאָזן אין אים און ס׳גייט ניט אַרויס קיין קול. און איך האָב איילנדיק אַ שפרונג געטאָן, אַרויסגעכאַפּט פון זיינע הענט דעם שופר און אַנטלאָפן פון שטוב זיך צו באַהאַלטן.

די אַנגעגעסענע, זאַטע סטראַזשניקעס האָבן אויסגעבראָכן אין אַ גרויס געלעכטער. איך האָב אָבער דאָס ניט געקענט פאַרגעסן. פאַר מיר איז שוין דער „שופר" געווען פסול, ווייל ער איז געווען אין די טריפה׳נע חזיר־ליפּן. פאַרנאַכט האָט מיר דער טאַטע באַרויאיקט און גע׳עצה׳ט אויס׳טובל׳ען דעם שופר אין געמישטער וואַסער מיט עסיק — און נאָכער אים גוט אויסוואַשן מיט ריינע וואַסער — וועט ער ווערן ווייטער כשר. איך האָב דאָס געטאָן און זיך בארואיקט. — — —

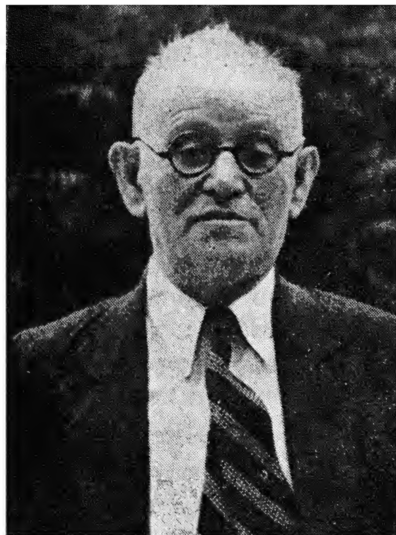
**

ווי אַ גייסטיקער צענטער, נאָכמער ווי אַ צענטראַל־לעבעדיקער נערווען־קנופּ איז געווען זוהיל פאַר אַלע אידן אין דער גאַנצער געגנט, פון וואַנען ס׳האָבן זיך געצויגן אינטימע פעדים, וואָס האָבן באַוואויגן אַלע אברים אין ווייטסטן פאַרוואָפנסטן אידישן ישוב פון דער געגנט. די אידן האָבן אָבער ניט נאָר גענומען פון צענטראַלן זוהיל, נאָר אויך אים עפּעס געגעבן, באַשאַנקען אים מיט גוטן ווילן און ברייטער האַנט.

צווישן די טויזנטער פעדים, וועלכע האָבן פאַרקניפּט די דאָרפישע אידן מיט דער זוהילער קהילה איז כדאי צו דערמאָנען זייערע תרומות אויף די פאַרשיידענע משולחים און גבאים פון דער ישיבה, ביקור חולים, רביים א.ד.ג.. די משולחים פלעגן אָפט קומען און זיי זענען אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד, שטענדיק געפונען ניט נאָר אַ גרייטן טיש און נאַכטלעגער, נאָר אויך אַן אָפן האַרץ און ברייטע האַנט.

זוהיל איז געווען פאר די דאָרפישע אידן אַ לעבנס־צענטער אויך אין אלע משפחה־ענינים. אין יעדער פרייד און, חס־וחלילה, טרויעריקע פאַמיליע־אַנגעלעגנהייטן פלעגט מען זיך ווענדן קיין זוהיל. איז אויסגעוואַקסן אַ טאָכטער און האָט געפונען איר בן־זוג האָט מען געשריבן, געוויינלעך, תנאים, און מ׳האָט זיך באַנוגנט מיטן נאָענטן סאָקאָלאָווער רב, אָבער ס׳איז געקומען די צייט פון דער חתונה, אום „שבת־נחמו", „שבת־בראשית", אָדער „שבת־שובה", האָט מען באַדאַרפט פאָרן קיין זוהיל. דאָרטן האָט מען געזוכט אַלץ וואָס מ׳האָט באַדאַרפט פאַר דער כלה, פאַר די מחותנים. מ׳האָט פון דאָרטן געבראַכט דעם „סאַרווער". וועלכער האָט אַלץ איינגעאָרדנט צו דער חופה און סעודה און אויך, להבדיל, דעם רב און די כלי־זמר. אויף אַ געוויינלעכער חתונה האָט מען זיך באַנוגנט מיט אַ קליינער קאַפּעליע פון 6—5 שפּילער, אָבער יעדע כלה פון אַ פאַרמעגלעכער פאַמיליע האָט געחלומט צו ברענגען צו דער חתונה דעם באַוואוסטן פידל־שפּילער און אָנפירער פון אַ גרויסער קאַפּעליע — זעליג דעם כלי־זמר אַליין, בכבודו ובעצמו. זעליג איז געווען אונזער „סטעמפעניו", וואָס זאָג איך, ניין, ער איז געווען אונזער „פּאַגאַניני" — דעם נאָמען זאָג איך נאָר איצטער, ביי אונז האָט מען דעמאָלט ניט געוואוסט פון אַזאַ

נאָמען. אָבער אַזוי האָבן אַלע געפּילט. נאָר די חתונה, אויף וועלכער זעליג האָט געשפּילט, האָט זיך גערעכנט פאַר אַ שיינער חתונה. ווען ער האָט אָנגעהויבן אַליין שפּילן און די גאַנצע קאַפּעליע איז אַנטשוויגן געוואָרן, און האָט זיך צעלאָזט אויף אַ וואָליכל, — זענען אַלע פאַרשטילט געוואָרן און פאַרגאַפט צוגעהערט צו די כשוף־דיקע קלאַנגען, יעדער פאַר־זונקען אין זיינע געדאַנקען, פאַנטאַזיעס. די אויערן פאַרנומען צו דעם איידעלן ברום פון די סטרונעס און דאָס האַרץ איז פאַרציטערט געוואָרן פון די קלאָג־טרעלן פון דעם אומגליקלעכן פאַסטוך, וועלכער האָט פאַרלאָזן זיינע שעפסן, וואָס האָבן פאַרבלאָנדזשעט אין געדיכטן וואַלד און ער געפינט זיי ניט. יעדעס האַרץ וויינט, באַהאַלטערנערהייט, מיט אים מיט אויפן פאַרלאָרענעם גליק, אויף דער איבערגייענדיקע יוגנט, וואָס האָט גאָר ניט גע־בראַכט מיט זיך, קינדער וועלכע זענען אין זייער יוגנט אומגעקומען, אויף דער פרנסה וועלכע איז ניטאָ, אויף די אַלגעמיינע גלות־יסורים, צרות פעלן דאָך ניט און ס׳איז טרויע־ריק און יאָמערלעך אויפן האַרצן... און אָט האָבן פלוצים אויסגעבראָכן אַנדערע גייסטרייכע קלאַנגען פול מיט פרייד — האָט דער פאַסטוך דערזען פון ווייטנס זיינע שעפלעך און איילט זיך מיט אַ שטורמיקער פרייד זיי צו באַגעגענען — און אַ נייער געמיט דערוועקט זיך, די „מרה־שחורה״ פאַרגייט, און ווען די אויגן זענען נאָך פייכט — קלאַפּט שוין דאָס האַרץ מיט א פאַרשטאַרקטער האָפנונג, גלויבן אין דער צוקונפט...

ר׳ זעליג געכטמאַן
(זעליג דער כליזמר)

אין דעם איז געווען דער גרויסער כוח פון ניט־פאַרגעסענעם זעליג דער כלי־זמר, וועלכער האָט באַצויבערט די צוהערער, זיי געוואָקלט מיט זיינע פידל־טענער אין אַלע עקיגע געפילן און אויך אָנגעפילט מיט פרייד. אַזוי איז געווען בשעת „באַזעצן די כלה״, ווען שטראָמען טרערן האָבן זיך נאָך זיין שפּילן געגאָסן פון אַלע פרויען און אויך בשעת דער „גאָלדענער־יויך״ — ביזן סוף. ווירקלעך, אָן זעליג דעם כלי־זמר האָט קיין רעכטע חתונה ניט געקאָנט זיין.

אַ סך טעג נאָך דער חתונה האָט נאָך געקלונגען אין די אויערן און באַהערשט די

הערצער די געפּילן וועלכע ער האָט דערוועקט. אויך אין יאָרן אַרום, ווען מ׳האָט זיך דערמאָנט אין פריערדיקע מעשים, קליינע און גרויסע איבערלעבונגען — דערמאָנט זיך אויך דאָס וואונדערלעכע שפּילן אויף די חתונות און שמחות פון זעליג דער כלי־זמר.

אויך אין יעדער צרה, וואָס פלעגט, חלילה, טרעפן אין דער משפּחה, פלעגן די דאָרפישע אידן פאָרן קיין זוויהל. איז פאַרשטערט געוואָרן, רחמנא ליצלן, דער שלום־בית אין דער פאַמיליע, די געבאָרענע קינדער האָבן זיך ניט איינגעהאַלטן, אָדער ס׳זענען אַריבער עטלעכע יאָר נאָך דער חתונה און די פרוי איז געווען אַן „עקרה" — ניט געבוירן קיין קינדער — וואו האָט מען זיך געקערט, אויב ניט צום רבי׳ן? אין זוויהל זענען געווען חסידים פון פאַרשיידענע רביים און יעדער האָט געהאַט זיין רבי׳ן, צו וועלכן ער פלעגט פאָרן. אָבער דער הויף פון רבי׳ן איז ווייט און ניט אַלע אין דאָרף האָבן פאַרמאָגט אויף הוצאות צו פאָרן צו אים בשעת צרה — פלעגט דער דאָרפישער איד ניט מקפּיד זיין און פאָרן צום זוויהלער רבי׳ן, ר׳ שלמה׳לע, וואָס איז אויך געווען אַ הייליקער איד, און האָט בכוח געהאַט צו העלפן די וועלכע האָבן זיך געווענדעט צו אים און אים שטאַרקן און צוזאָגן רחמים און גאָטס־הילף. און זיי פלעגן אויך נאָך דעם פדיון־געבן און זיינע, דעם רבי׳נס הבטחות — אומקערן זיך בערואיקט און געשטאַרקט אַהיים מיטן גלויבן אין גאָטס־הילף. און ווען ס׳פלעגט אַמאָל ווירקלעך קומען די הילף — פלעגט זיך פאַרשטאַרקן דער גלויבן אין רבי׳נס זכות — און מ׳פלעגט זיך איילן ברענגען אַ מתנה דעם רבי׳ן: אַ זאַק קאַרטאָפל, אַ פּאָר הינער און אויך אַביסל מזומנים...

די דאָרפישע אידן פלעגן אויך זוכן זייער מעדיצינישע הילף אין זוויהל. צווישן דער פיל טויזנטיקער גרויסע דאָרפישע באַפעלקערונג איז דאַן ניט געווען קיין מעדיצינישע הילף. און ס׳פלעגן אַפט אויסברעכן עפּידעמישע קראַנקהייטן. די ערשטע קרבנות זענען, געוויינטלעך, געווען די קינדער, וועלכע מ׳האָט ניט געקענט איינהיטן. פּלוצים האָט אַ קינד אָנגעהויבן זיך קלאָגן אויף אַ קאָפּ אָדער בויך־ווייטיק, מסתמא האָט ער עפּעס געכאַפּט און געגעסן — גיט מען אים באַלד ריצינאייל, אָדער מ׳רופט דער אַלטער חנה וועלכע שפּרעכט אָפּ אַ „גיטייג". קייקלט אַן איין אויפן וואַרימען שטערן און שעפּטשעט שטילערהייט, ווער ווייסט אויף וועלכן לשון, און נאַכהער צעברעכט זי דאָס איי און גיסט עס אַריין אין אַ גלאָז וואַסער. דאָס ווייסכל שוועבט אַרויף און מאַכט פאַרשיידענע צורות און די חנה דערקענט אין איינער די צורה פון דער כישוף־מאַכער׳ן, ימח שמה, און זי שפּרעכט זיי אָפּ.

דער טאַטע גלויבט בכלל ניט אין די אַלע שפּרעכונגען און אויך אין דער „עין־הרע". וואָס־זשע איז דעם קינד? — און ס׳גייען אַריבער עטלעכע טעג און די שלאָפקייט ווערט ניט גרינגער, נאָר נאָך ערגער. מוז מען, באין־ברירה, צופאָרן אין שטאָט אַריין, קיין זוויהל. און אַז מ׳קען שוין דעם חולה ניט פירן אויף דעם שווערן וועג, באַזונדערס ווינטער־צייט, און דער דאָקטאָר איז ניט מסכים צו פאָרן, ביז מ׳וועט אים ניט באַצאָלן אַ פינף־און־צוואַנציקער, דער פאַיעטאָן פאָדערט אויך 5—6 רובל, אויסער די הוצאות אויף רפואות — און ניט יעדער פאַרמאָגט עס — ברענגט מען דעם פעלדשער — אַן עלטערער פעלדשער מיט פיל פּראַקטיק נאָך אין צאַרישן מיליטער. ער צייכנט אויך, ווי אַ דאָקטאָר, רעצעפּטן, אָבער ניט יעדעס מאָל פלעגט ער העלפן, אַלענפאַלס ביי אונז האָט ער קיינמאָל ניט געהאָלפן. אַלע מיינע 4 ברידער זענען אין דער קינדהייט אומגעקומען. מיין אומגליקלעכע מאַמע פלעגט ברעכן די הענט און מיט אירע קלאָגערייען באַשרייען אַלעמען ביז זי

איז אינגאַנצן איינגעפאַלן. דער טאַטע פלעגט דאַן ניט וויינען, נאָר זיין פאַרשטיינערטער פּנים און פאַרפרוירענע אויגן פלעגן איבערגעבן זיינע יסורים. זיין שטומער אויסדרוק פלעגט דאָס האַרץ מער ברעכן ווי דער מאַמעס טרערן. דער טאַטע פלעגט דאַן איינשפּאַנען די פערד, נעמען אין זיינע הענט דעם קליינעם גוף, וועלכער האָט זיך אויסגעצויגן און אים פירן אין שטאָט מקבר צו זיין.

אַזאַ איז געווען דער לעצטער וועג פון יעדן דאָרפישן אידן אין דער מוטער־שטאָט זוהיל, קומען צו קבר־ישראל און זיך מיט דעם אויסגעלייזט פון אַלע שטענדיקע יסורים, זייענדיק צווישן די גויים.

***

וואו זענט איר, דאָרפישע, פשוטע נאַאיווע אידן, ביי וועמען ס'האָט תמיד געקלאַפּט אַ גוט אידיש האַרץ, וואו זענט איר איצט אַהינגעקומען ניט זוכה'דיק צו זיין אפילו צו קומען צו קבר־ישראל? ווילדע מענטשן־חיות האָבן אייך דערגרייכט צווישן די וועלדער און פעלדער און געמאַכט אַ סוף צו אייער לעבן, צעשפּרייט אייערע ביינער אין אַלע טמא'דיקע ערטער און ניט איבערגעלאָזט פון אייך קיין זכר.

פאַרהיילנדיקע אלמונים זענט איר געוואָרן אין אייער לעבן און אַזעלכע געבליבן ביי אייער טויט.

זאָל געבענטשט זיין אייער זכר, — דער זכר פון די טויזנדער קרבנות פון דער הייליקער ריינער מוטער־היים — ז ו ו ה י ל.

(איבערגעזעצט ע. א.)

ש. צ. זעצער (ניו־יאָרק)

געדאנקען און בילדער

פיל, פיל טייכן אידיש בלוט זענען שוין ווייט, ווייט פאַרלאָפן זינט ס'האָט מיר דער מזל מיינער פון יענעם באָדן אַרויסגעריסן. און דאָך לעבט נאָך אַלץ, וואָס איך האָב מיט זיך פון דאָרטן מיטגעבראַכט אַזוי שאַרף און פריש אין מיין זכרון.

אַלץ, אַלץ אָבער, וואָס איך האָב דאָרטן אין מיינע יאָרן דורכגעלעבט און אויפגענומען איז פאַרזייט געוואָרן אין מיין האַרצן און לעבן געבליבן. אָפטמאָל דאַכט זיך מיר, אַז נאָר זיי זענען דאָס איינציקע לעבן וואָס איך פאַרמאָג.

ווי אַ כישוף פאַרשווינדט פון מיר אַמאָל דער גאַנצער טומל פון מיין איצטיק לעבן און איך דערפיל זיך דאַן אין אָט־יענעם געבענטשטן און רואיקן ווינקל פון מיינע קינדערישע יאָרן.

דאָס גאַנצע לעבן מיינס, וואָס איך האָב דורכגעמאַכט פון זינט איך בין פון יענעם באָדן אַרויסגעריסן געוואָרן, דערשיינט פאַר מיר דאַן ווי א לאנגער, שווערער און בייזער חלום, וואָס איך האָב אין מיינע פאַרשיידענע גלגולים דורכגעמאַכט. זיי האָבן מיין אמת'ן „איך" פאַרטויבט און שטום געמאַכט, און איך האָב זיך איצט פון זיי ענדלעך דערוואַכט און זיך

באַפּרייט. און איך דערפיל זיך ווי איינער פון זיי, פון יענע עלטערע אידן, פון וועלכע איך האָב זיך אין מיינע יונגע יאָרן אָפּגעריסן, און אַלץ וואָס זיי האָבן דורכגעלעבט, האָט זיך אין מיר דערוועקט.

ר׳ פּסח׳ל פּיני מרדכי׳לעס

פיל יאָרן זענען שוין אַריבער זינט איך בין פון מיין אומגליקלעך שטעטל אַרויסגעריסן געוואָרן, דאָך האָבן זיך אין מיין זכרון איינגעהאַלטן אַזוי שאַרף און לעבנספול די אַלע הייליקע און ליכטיקע געשטאַלטן, וואָס זענען ד באַגלייטנדיקע שאַטנס פון מיין לעבן געבליבן.

און מער ווי אַלע אַנדערע האָט זיך אין מיר איינגעקריצט דאָס ליכטיקע געשטאַלט פון שטילן, באַשיידענעם פּסח קוטמאַן. אויב ס׳האָט נאָך אונזער דור געהאַט גרויסע זכיה, אַז צדיקים זאָלן זיך אין אים געפינען, איז ער איינער פון די גרעסטע צווישן זיי געווען.

פיל יאָרן זענען שוין פון דאַן פאַרשוואונדן און דאָך לעבט ער נאָך אַזוי שאַרף אין מיין זכרון. אַ ליכטנדיקן און שטראַלנדיקן זע איך אים נאָך איצט פאַר מיינע אויגן.

מיר גיבן דעם טיטול פון „גאונות״ נאָר די וואָס צייכענען זיך אויס מיט גרויסע קאָפּ־חריפות אָדער טאַלאַנט. ס׳איז אָבער אַ טעות. פּונקט ווי ס׳זענען פאַראַן קאָפּ־גאונים, אַזוי זענען אויך פאַראַן „הארץ־גאונים״. מענטשן וואָס פאַרמאָגן ניט נאָר קיין געניאַלע קעפּ, געניאַלן טאַלאַנט, נאָר אויך געניאַלע הערצער.

אַן אומענדלעכער קוואַל פון חסד און רחמים שלאָגט אין זייערע הערצער און מיט גרויס רחבות און וותרנות טיילן זיי פאַנאַנדער זייערע אוצרות.

איינער פון זיי איז געווען ר׳ פּסח׳ל קוטמאַן. ער האָט א הארץ פון א בעל־שם געהאַט.

אַ ליכטיקן און שטראַלנדיקן זע איך אים נאָך איצט פאַר מיינע אויגן. ער איז געווען א שיינע פּערל אין דער קרוין פון אונזער טאַלנער קיבוץ. ער איז זיכער איינער פון די גרעסטע אידן צווישן זיי געווען, טראָץ דעם וואָס ער איז ניט געווען פון די ערשטע פון די בעלי־תורה און חכמה. אין אונזער טאַלנער קלייזל זענען געווען פיל גרויסע און געניטע שווימער אין דעם ים פון תלמוד און פּוסקים און ער האָט ניט באַלאַנגט צו זיי. מער ווי צו אַ פּרק משניות און אַ פּרשה „מאור השמש״ איז ער ניט דערגאַנגען. ער איז אָבער א שיינע פּערל אין דער קרוין פון אונזערע אבות געווען, מיט זיין גרויס אידיש האַרץ. ער איז איינער פון די גרעסטע צווישן זיי געווען מיט זיינע מדות און מעשים טובים.

איך זע אים נאָך איצט פאַר מיינע אויגן, די גוטסקייט פון גאָר דער וועלט האָט פון זיין געזיכט אַראָפּגעקוקט. זיינע אויגן זענען צוויי קוואַלן געווען, פון וואַנען ס׳האָבן אום־אויפהערלעך ליכט און וואַרעמקייט געשטראַמט. ער האָט אויסגעזען ווי א זוכנדיקער שטענדיק. אפשר געפינט זיך אַרום אים אַזעלכער — וועלכן מ׳באַדאַרף טרייסט און הילף געבן.

ער האָט אַ פרייע, אָפענע האַנט פאַרמאָגט. און נאָך מער, וואָס ער האָט געטיילט אָפּן — איז געווען זיין „מתן בסתר״. ער האָט שוין געוואוסט, קומענדיק דאָנערשטאָג אין קלויז, ווער פון זיינע אידן האָט נאָך ניט אויף שבת. פלעגט ער זיך אונטערגנבענען שטילערהייט צו זיי און אַריינוואַרפן אין זייערע קעשענעס עטלעכע רובל. און פלעגט קומען אַן אָרימען קראַנק מבקר חולים זיין, האָט מען שוין נאָך זיין אַוועקגיין אונטער דער קישן פון קראַנקן עטלעכע רובל געפונען.

און אז איינער פון די „אנשי־שלומנו" האָט באדארפט אויף „הכנסות כלה", פלעגט ער אויך אַמאָל דעם גאַנצן נדן געבן. און אז ס'איז דער מאָמענט געקומען האָט ער מיט דער גרעסטער אָפּפערוויליקייט אויך זיין לעבן פאַר פרעמדע געגעבן.

אַ שטראַלנדיקן זע איך אים פאַר מיינע אויגן אויך אין יענעם מאָמענט, ווען ער איז געשטאַנען ביים טויער פון זיין הויז און געשריען צו די אידן וואָס זענען פאַרבייגעלאָפן די גאַס, זוכנדיק רעטונג פון די מערדערישע באַנדעס, וואָס האָבן זיך אין שטאָט אַריינגעריסן: „אידן, קומט צו מיר אין קעלער זיך באַהאַלטן, איך האָב אַ גרויסן קעלער!" — און די אידן זענען געקומען און האָבן זיך אין זיין קעלער באַהאַלטן.

און ער איז שטיין געבליבן ביים טויער און איבער „זיינע" אידן וואַך געהאַלטן. און אַז די מערדערישע באנדעס זענען צו זיין הויז צוגעקומען און האָבן געפאָדערט פון אים, ער זאָל זיי ווייזן, וואו ס'געפינען זיך אידן, האָט ער זיי געענטפערט: „פסח קוטמאַן וועט זיך לאָזן הרגענען און זיינע אידן ניט אַרויסגעבן". און זיי האָבן אים נאָך גרויסע יסורים געהרגעט. שטייענדיק אויף דער וואַך צו פארהיטן דאָס לעבן פון „זיינע" אידן האָט ער זיין אייגן לעבן פאַרלאָרן.

שיינע קוטמאַן
ר' פייסי פיניע מרדכילעס פרוי
אשת ר' פסח קוטמאַן ז"ל

עטליכע טעג און נעכט האָט זיך דער הרוג געוואָלגערט צוזאַמען מיט די איבע־ריקע הרוגים. און ערשט אויפן דריטן טאָג איז זיין פרוי, אַ הייליקע און ריינע נשמה ווי ער, צוריקגעקומען פון דערבייאיקן שטעטל, וואוהין זי איז צוריק מיט עטלעכע טעג אַנט־לאָפן צוזאַמען מיט אַנדערע מענער און פרויען — געשלעפט זייערע נאָענטע צום בית־עולם. אָפּגעשלעפּט עטלעכע טריט און שטיין געבליבן, אָפּצורוען זיך אַביסל. אָפּגערוט זיך און ווייטער געשלעפט. ווי א פגירה האָט מען דעם גרויסן צדיק צו זיין קבורה געשלעפּט.

ר' זוסיה ראַדזווילער

איך געדענק אים נאָך זייער גוט. ער איז געווען א הויכלעכער און אַ שטאַטנער — נאָר גאָר דער אויבערשטער טייל פון דער פלייצע אביסל איינגעבויגן — מיט אַ פיינעם הדרת

פנים, און גרוי־ווייס ווי א טויב אינגאַנצן. דאָס געזיכט לענגלעך, מיט א שמאָל און שפּיציק בערדל, וואָס האָט זיך פון קין אַראָפּ־צו געצויגן. ער האָט שטענדיק אויסגעזעען א ריינער און א ציכטיקער, אָנגעטאָן אין א שוואַרצן סורדוט און די הויזן, כמנהג החסידים אין אונזער געגנט, אין אויסגעפּוצטע, שטענדיק גלאַנציקע שטיוועלעך.

קיין גרויסער למדן, ווייס איך ניט צי ער איז געווען. דאַכט זיך אַז ניט. ער איז אָבער געווען, אַלנפאַלס, א בן תורה. דערפאַר אָבער האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט דעם אופן זאָגן תהילים. זיין תהילים־זאָגן האָט א שם געהאַט אין שטאָט. איך האָב נאָך די זכיה געהאַט צו הערן אים אַמאָל זאָגן תהילים. מ׳האט געקענט אויסגיין ממש פון דער מתיקות, מיט וועלכער ער האט די טעגלעכע קאַפּיטלעך תהילים געזאָגט. עס איז זיך גאָר שווער פאַרצושטעלן, עס זאָל קענען ווער נאָך מער הארץ און נשמה בענקעניש, מער מתיקות און געפיל אַריינלייגן אין זיין תהילים־זאָגן. איך האָב אים נאָר איינמאָל אין מיין לעבן געהאָרכט תהילים־זאָגן. דאָס איז געווען אין א פרייטאָג פאַרטאָג אין בית־המדרש. איך האָב זיך אַהין אַריינגעכאַפּט פון אונזער טאַלנער קלייזל, וואו איך בין אויפגעוואַקסן, ווי דער שטייגער אונזערער, א גאַנצע נאַכט. אונזער קלייזל איז, כמעט, אַ טיר לעבן אַ טיר מיט דעם בית המדרש געווען, פלעג איך זיך אָפּט אַהין אַריינכאַפּן. אין יענעם פרייטאג פאַרטאָג איז מיר אויסגעקומען צו הערן זיין תהילים־זאָגן. און ביז איצט איז נאָך פריש אין מיין זכרון דער פרכישופדיקער איינ־דרוק, וואָס דאָס דעמאָלטדיקע תהילים־זאָגן האט געמאכט אויף מיר.

זוסיע ראַדזווילער האט זוכה געווען צו א געוואלדיקן אריכות ימים, איז אלט געווען הונדערט און זיבן יאָר ווען ער איז געשטאָרבן.

וועגן דעם, ווי אזוי ער האט צו אזא אריכות ימים זוכה געווען, ווערט דערציילט: אין די יונגע יאָרן איז ער א מלמד געווען ביים שטאָט־צדיק ר׳ משה׳לע זוויהילער. האָט זיך געמאכט איינמאָל, ווען ער איז אין צדיק׳ס הויז געווען, האָט דער צדיק אָנגעהויבן זיך קריגן מיט דער רביצין. מורא האָבנדיק, אַז ס׳זאָל ניט פאַרקומען נאָך א שאַרפערע קריגעריי, האָט זיך די רביצין געלאָזט אַוועקגיין פון רבי׳ן. האָט ר׳ משה׳לע געכאַפּט א „קאָטשעלקע״, ווי מ׳זאָגט ביי אונז, און זיך געלאָזט איר נאָכלויפן. זוסיע ראדזווילער איז אָבער אים פאַר־לאָפן דעם וועג און האָט ביי אים די „קאָטשעלקע״ אַרויסגעכאַפּט, האט אים דער צדיק דאן געבענטשט, אז ער זאָל צו אריכות־ימים זוכה זיין דערפאר, וואָס ער האט אים אָפּגעהאלטן פון באגיין די גרויסע זינד פון שלאָגן די רביצין.

ר׳ זוסיע ראדזווילער ע״ה איז געשטאָרבן מיט א יאָר 60 צוריק, אזוי אז ס׳איז שוין ארום הונדערט זיבן און זעכציק יאָר זינט ער איז געבוירן געוואָרן. דאָס מיינט, אז ער האָט נאָך פיל יאָרן געלעבט אין איין צייט מיט אלע, כמעט, צדיקי הדור, וואָס זענען באלד אדער מיט א פאָר צענדליק יאָר שפּעטער נאָך דער הסתלקות פון בעל־שם געקומען. אז ער איז כמעט ווי א צייט־גענאָסע פון בערדיטשעווער רב, פון בראַסלאווער, שפּאָלער זיידן און פיל אנדערע צדיקים.

אין מיינע קינדערישע יאָרן האָב איך אויך א סך געהערט וועגן דער „חבריה״ — דאָס איז געווען דער אלגעמיינער נאָמען פאר די צדיקים, וואָס האָבן זיך אין איין צייט מיט ר׳ משה׳לען ביי אונז אין שטאָט געפונען.

מ׳פלעגט דערציילן, אז יעדן פרייטאָג־צו־נאַכטס נאָכן עסן פלעגן זיי זיך צונויפקו־מען אלע אין בית המדרש זאָגן שיר השירים בציבור — און אויסער זיי האָט מען קיינעם ניט צוגעלאָזט אַהין. און דער גאנצער עולם איז באַצויבערט געשטאַנען אויסערן בית־

המדרש און פארגאַפט געהערט דאָס געזאַנג פון דאָרט, וואָס איז געווען ווי א רמז אויף דער גרויסער ליבשאַפט און מורא פאַר גאָט, וואָס ברענט אין די הערצער פון די, וועלכע האָבן זיך דאַן דאָרט פאַרזאַמלט.

פחדנות

„אשרי אדם מפחד תמיד״.

אַמענטש דאַרף אין זיך די מדה פון פחדנות פאַרמאָגן. ער באַדאַרף באַזאָרגט זיין שטענדיק, אַז אַלץ וואָס ער טוט זאָל ווי געהעריק געטאָן ווערן; ער זאָל קיין פאַלשן טריט אין לעבן ניט מאַכן. ווי אַלע אַנדערע גוטע מדות, אָבער, באַדאַרף אויך די דאָזיקע מדה ניט אויף אַן איבער־געטריבענעם אופן פון אונז פראַקטיצירט ווערן; באַדאַרף מען אויך בנוגע איר די מאָס ניט איבערכאַפּן.

עס זיינען אָבער פאַראַן מענטשן, וואָס ווייסן שוין טאַקע גאָר פון קיין מאָס ניט בנוגע דער דאָזיקער מדה. זיי זיינען שוין צופיל פאַרקאָכט אין איר. זייער געפיל פון פחדנות איבערגעוועלטיגט ביי זיי זייערע אַלע אַנדערע געפילן. זייער פחדנות־געפיל, זייער מורא פאַר די שטיינער־שטרויכלונגען אין לעבן ברענגט זיי ניט צו דעם, זיי זאָלן פאַרזיכטיקע טריט מאַכן, זיי זאָלן אַלע זייערע האַנדלונגען באַקלערן ווי געהעריק, נאָר צו דעם, אַז עס זאָל גאָר אינגאַנצן זייער אַקטיוויטעט פאַראַליזירט ווערן. זיי זאָלן אַנגעשראָקענע, פאַראומ־ערטע, פארוויינטע שטענדיק אין לעבן אַרומגיין. אין אַ מאַניאַק פאַרוואַנדלט דאָס דאָזיקע פחדנות־געפיל דעם מענטשן.

און אָט אַזאַ מין פחדן —אַ פחדן אין עבודת השם — האָט זיך מיר אינגעקריצט אין מיין זכרון פון מיין קינדהייט נאָך.

עס שטייט נאָך ביז צום היינטיקן טאָג לעבעדיק פאַר מיינע אויגן דאָס געשטאַלט פון רבי מרדכי, וואָס האָט זיך ביי אונז אין בית־המדרש אַ פאַר מאָנאַטן אויפגעהאַלטן.

רבי מרדכי איז אַ וואַנדערער געווען.

מסתמא גלות אָפּגעריכט.

פלעגט ער אין יעדער שטאָט, וואו ער פלעגט קומען, אין בית מדרש זיך אויפהאַלטן. ער האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי ער וואָלט אַ גלגול פון א גרוגרת דרבי צדוק געווען. דער גאַנצער גוף זיינער איז אַ בינטל פון איינגעדאַרטע ביינער געווען. ער פלעגט פאַסטן הפסקות שטענדיק. און ווען ער פלעגט שוין יאָ עפּעס עסן איז דאָס געווען אַשטיקל דאַר ברויט מיט אַ ביסל וואַסער.

און גאַנצענע טעג און נעכט פלעגט ער נאָר אין תורה און עבודה פאַרברענגען.

אַן אמת׳ער צדיק. ממש אַ קדוש.

און דאָך אַשרעק וויפיל דער דאָזיקער מענטש פלעגט עס טרערן פאַרגיסן אַ טאָג. וויפיל ער פלעגט עס אויסקרעכצן און אויסזיפצן א טאָג. זיינע אויגן זיינען ממש אַן אומדערשעפ־לעכער קוואַל פון טרערן געווען.

און איך בין נאָך דאַן אין מיינע קינדערשע יאָרן געווען, אַ נאַריש יינגל, פון לעבן נאָך ניט פאַרהאַרטעווט, וואָס יענעמס טרערן האָבן פון זיינע אויגן טרערן אַרויסגערופן, פלעג איך דעם צער זיינעם ניט קענען צוקוקן. יעדעס מאָל ווען איך האָב אים וויינען געזען, פלעגט זיך באַלד מיין יונג געזיכט פאַרקרימען, גרייט מיטצווויינען מיט אים.

יעדעס מאָל, וואָס עס האָט זיך פון זיין האַרצן אַ שווערער זיפץ אַרויסגעריסן, האָט זיך דאַן מיין קינדיש האַרץ אין שווערע אַנגסטן אָנגעהויבן צו צאַפּלען.

און איין מאָל, געדענק איך, ווען ער האָט זיך גאָר שטאַרק צעוויינט, בין איך אויף אים קוקנדיק אויך אַליין אַ וויינענדיקער צוגעגאַנגען צו אים און מיט אַ וויינענדיק קול זיך אָנגערופן צו אים:

— רבי מרדכי, רבי מרדכי, פאַר וואָס וויינט איר? — און רבי מרדכי האָט מיר געענטפערט:

— קינד מיינס, קינד מיינס, ווי אַזוי זאָל איך ניט וויינען, אַז איך טראָג אויף זיך די שווערע משא פון די גרויסע זינד, וואָס איך באַגיי? ווי אזוי זאָל איך ניט קרעכצן, אַז איך פיל אַזוי שטאַרק דעם דרוק פון די אייזערנע קייטן, אין וועלכע דער שטן האָט מיך געפּענטעט?

און נאָך איינעם געדענק איך פון אונזער שטאָט: שוין אַ תושב, ניט קיין גר.

אויך ער איז אַ גרויסער פּחדן געווען. זיין פּחדנות אָבער איז שוין ניט אין עבודת השם געווען.

זיין פּחדנות האָט זיך אויף אַ שטיקל „סופּיט" קאָנצענטרירט.

ער האָט אַ מאָדנעם פּחד אַרויסגעוויזן פאַר אַ שטיקל סופּיט אין טשערנאָבילער קלויז; די קלויז, וואו ער האָט געדאַוונט.

ביי זיך אין הויז און אויך אין אַלע אַנדערע הייזער און בנינים, האָט ער דווקא קיין מורא ניט געהאַט. געפינענדיק זיך דאָרטן, איז ער געווען זיכער, אַז דער סופּיט וועט אים ניט פאַרראַטן; אַז ער האָט נאָך לאַנגע יאָרן צו לעבן.

דער פּחד פאַר דעם סופּיט איז אים באַפאַלן נאָר דאַן, ווען ער פלעגט קומען אין קלויז דאַוונען אָדער לערנען.

און אויך דאָ האָט, ווי שוין געזאָגט, ניט דער גאַנצער סופּיט אויף אים אַן אימה ארויפגעוואָרפן, נאָר איין שטיקל פון דעם סופּיט.

און דאָס דאָזיקע שטיקל סופּיט. וואָס האָט אים אין שטענדיקער שרעק געהאַלטן, האָט דערצו ביים אריינגאַנג פון דער טיר זיך געפונען. די אומנדלעכע צרות האָט אים נאָר דאָס דאָזיקע קליין שטיקל סופּיט פאַרשאַפט. ער איז געווען זיכער, אַז דאָס דאָזיקע שטיקל סופּיט וועט „כרת יאָרן" האָבן. אַז היינט־מאָרגן וועט דער פון אים דערוואַרטעטער קראַך געשען מיט דעם גאַנצן איבעריקן סופּיט איז ער גראָדע זיכער געווען. דאָרטן האָט ער קיינע קאַטאַסטראָפן ניט דערוואַרט.

פלעגט ער דעריבער שטענדיק זיין פון די „מקדימים לבוא ומאחרים לצאת". ער פלעגט פריער פאַר אַלעמען קומען אין שול און שפּעטער פאַר אַלעמען פאַלאָזן זי, כדי ער זאָל קענען מיט די פענצטער, אָנשטאָט מיט דער טיר, זיך באַנוצן ביים אַריינקומען אין שול און ביים פאַרלאָזן זי. ער האָט די אַלע נויטיקע פאַרזיכטיקייטן גענומען, כדי ער זאָל די לויערנדע אויף אים סכנה אויסמיידן.

טאָמער אָבער האָט ער געמוזט ווי אַלע אַנדערע מיט דער טיר גיין, ווייל ער איז צו שפּעט געקומען אָדער ער האָט געמוזט צו פרי אַוועקגיין, האָט זיך אים דאָס לעבן געעקט, און ער פלעגט שיעור ניט אויסגיין פון פּחד.

ב. מלמד (לאָס־אַנדזשעלעס)

די זוועהילער יוגנט און איר אנטייל
אין דער קולטור־באַוועגונג

זוועהילער, וועלכע געהערן צו די דורות פון סוף נײַנצנטן און אָנהויב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, האָבן באַזונדערע סענטימענטן צו שרייבן זכרונות וועגן זוועהיל. זיי זענען עס די, וועלכע האָבן דורכגעמאַכט דעם שטורם־ און דראַנג־פּעריאָד פון אידישן לעבן אין יענער צייט, אָנהויבנדיק מיטן קאַמף קעגן רעליגיעזן פאַנאַטיזם, וועלכער האָט דעמאָלט באַהערשט די אידישע גאַס, דורכגעמאַכט די רעוואָלוציע פון 1905, גענומען אַ טיכטיקן אָנטייל אין דער אידישיסטישער באַוועגונג, אין דער „קולטור־ליגע" — ביז דעם אָנפאַנג פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און סאָציאַלער רעוואָלוציע.

אין דעם קאַמף איז זוועהיל געווען פאַרטראָטן דורך אַן אָנגעזעענער גרופּע יונגע־לייט וואָס האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם באַגאַבטן, יונג־פאַרשטאָרבענעם דיכטער מ. ז. פייערבערג; אָדער ווי מ'האָט אים גערופן מאָטל שמעון דעם שוחטס זון. פון דער גרופּע האָבן זיך אויסער פייערבערגן, אויסגעצייכנט: הערשל זעצער — שריפטשטעלער און לאַנג־יאָריקער מיטאַרבייטער פון „מאָרגן־זשורנאַל", און י. י. וואָהל — ליטעראַטור־קריטיקער.

ניט נאָר קעגן רעליגיעזן פאַנאַטיזם האָט זיך די זוועהילער יוגנט אויסגעצייכנט. דער דראַנג צו לערנען און וויסן איז געווען בײַ זיי גרויס. ס'זענען געווען יוגנט־קרייזן, וואו מ'האָט געלייענט און דיסקוטירט ווערק פון אָנגעזעענע שריפטשטעלער און אויך גענומען אָנטייל אין געהיימע קרייזן, אין וועלכע מ'האָט געשטודירט די סאָציאַליסטישע לערע. די יוגנט האָט גענומען אָנטייל אין אַלע צווייגן פון פּאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן פון יענער צייט. זוועהיל האָט פאַרמאָגט א גרויסע צאָל בעלי־מלאכות, שניידער, שיס־טער, מוליאַרעס און אויך א צאָל גאַרבערייען. די אַלע האָבן פאַשעפטיקט אַ סך אַרבע־טער. אַ גאַנץ באַדייטנדיקע צאָל אַרבעטער איז געווען אין די שטעטלעך אַרום זוועהיל, קאַמענעבראָד, האָראָדניצע, באַראַנאָווקע, וועלכע האָבן געאַרבעט אין די פאַיאַנס פאַב־ריקן פון יענע שטעטלעך. די אַרבעטער זענען געווען אָרגאַניזירט אין „בונד", אונטער דער פירערשאַפט פון אָנגעזעענעם טוער ד"ר טאַרגאָווער אין זוועהיל, און מ. אַלגין פון ראָטשעיו. דער „בונד" האָט דאַן פאַרנומען אַ אָנגעזעענעם אָרט אין פּאָליטישן לעבן אין 1905. אין זוועהיל זענען דעמאָלט פאָרגעקומען גרויסע דעמאָנסטראַציעס פון אַר־בעטער־כוחות. אין איינער פון זיי איז ד"ר טאַרגאָווער ברוטאַל צעשלאָגן געוואָרן פון דער פּאָליציי.

אַ באַדייטנדיקע צאָל יוגנט איז אויך געווען פאַרטראָטן אין פאַרשיידענע צווייגן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, ווי פּועלי־ציון, צעירי־ציון און אַלגעמיינע ציוניסטישע קרייזן. אַ קליינע צאָל האָט אויך באַלאַנגט צו דער סאָציאַל־רעוואָלוציאָנער פּאַרטיי.

אַ טונקלן שאָטן אויף דער אידישיסטישער יוגנט פון זוועהיל האָט געוואָרפן אַ קליינע גרופּע אַוואַנטוריסטן, וועלכע האָבן זיך באַוויזן נאָכן דורכפאַל פון דער רעוואָלוציאָנע־רער באַוועגונג. די דאָזיקע זענען געקומען צו דער באַוועגונג ניט דורך איבערצײַגונגען,

באַוואוסטזיין, נאָר זענען אַריינגעצויגן געוואָרן, ריכטיקער אַריינגעשווינקט געוואָרן, אינעם שטראָם, ווי אין אַ פֿאַרפֿלייצונג שווינקט אַריין אַלערליי אָפּפֿאַל. די מיטגלידער פֿון דער גרופּע, וועלכע האָבן זיך גערופֿן „סאַניניסטן" — נאָכפֿאָלגער פֿון אַרציבאַשעוו׳ס ראָמאַן „סאַנין", האָט זיך פֿרנומען אויפֿן וועג אויסצופּרעסן געלט פֿאַר זעלבסטזיכטיקע צוועקן דורך דראָאונג־בריוו, אָדער דורך געווער. זיי האָבן אויך געפּרע־דיקט „פֿרייע ליבע". די גרופּע איז, ווי געזאָגט, געווען אַן אומבאַדייטנדיקע, האָט ניט געהאַט קיין איינפֿלוס און איז שנעל פֿאַרשוואונדען געוואָרן.

די איבערוועגנדיקע מערהייט פֿון אַרבעטער און אינטעליגענץ איז נאָכן דורכפֿאַל פֿון דער רעוואָלוציע, ניט אַריינגעפֿאַלן אין יאוש. פֿאַרקערט. די דעמאָנסטראַציעס קעגן צאַ־רישן רעזשים, און באַזונדערס דער אַלגעמיינער שטרייק פֿון אַל־רוסישן פּראָלעטאַריאַט — האָט געשטאַרקט דעם גייסט פֿון די רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן און האָט זיי געגעבן דעם גלויבן אין דער מעגלעכקייט ניט נאָר צו שטירצן די מאַכט פֿון צאַר, נאָר אויך אויפֿ־צוהויבן די פּאַן. פֿון קאַמף פֿאַר דער נייער סאָציאַלער סיסטעם. אין יענער צייט האָבן זיך אָנגעהויבן פֿאַרמירן אונטערערדישע גרופּן, וועלכע האָבן זיך געגרייט און געוואַרט אויף אַ שעת־הכושר צו באַטייליקן זיך אין ווייטערדיקן קאַמף.

ביז וואָס ווען האָט אַ היפּשע צאָל פֿון דער זוההילער יוגנט געפֿונען אַ באַגייסטערונג אין דער אידישיסטישער באַוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער גרינדונג פֿון דער „קולטור־ליגע" אין קיעוו. די לעצטע האָט פֿאַר זיך געשטעלט די אויפֿגאַבע צו פֿאַרשפּרייטן אידישע קולטור צווישן די מאַסן. אין אַ סך שטעט אויף אוקראַינע זענען געגרינדעט געוואָרן אָפּטיילונגען. אַזאַ אָפּטיילונג איז אויך געגרינדעט געוואָרן אין זוהיל. דער פּאַרזיצער איז געווען ד״ר אַסטראָווסקי — אַ סאָציאַל־דעמאָקראַט, און אין אַ געוויסער מאָס אַ אַסימילאַנט, אָבער ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט אידישע קולטור־ענינים. ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אַ קינדער־שול, אָוונט־קורסן פֿאַר אַרבעטער, וואו לערער האָבן אָפּגעגעבן זייער צייט אומזיסט. ס׳האָט זיך אויך פֿאָרמירט אַ דראַמאַטישער קרייז, וועלכער האָט גאַנץ אָפֿט געגעבן פֿאָרשטעלונגען פֿון בעסערע אידישע דראַמאַטורגן.

פֿון די אָנגעזעענסטע אין יענער צייט איז כדאי צו דערמאָנען די פֿאָלגענדיקע: אברהם טשעסקיס, עזרא בראָכמאַן און יהושע איידלמאַן — פֿריערדיקע חברים פֿון פֿייערבערגן. זיי האָבן אויך זייערע פֿעאיקייטן און וויסן געשטעלט אין דינסט פֿון דער סאָציאַלער רעוואָלוציע און ווען די סאָוועטישע מאַכט האָט זיך סטאַביליזירט, האָבן זיי פֿאַרנומען פֿאַראַנטוואָרטלעכע אַמטן אינעם רעגירונגס־אַפּאַראַט. אברהם טשעסקיס איז געווען פּראָפֿעסאָר אין מאָסקווער או־ניווערסיטעט און אין דער זעלבער צייט פֿאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין מיניסטעריום פֿון פֿאָלקס־בילדונג.

דאָס איז אין קורצן, אַ איבערבליק איבער דער זווהילער יוגנט, ווי זי האָט געלעבט. געקעמפֿט אונטער אַלע אומשטענדן און האָט ניט אויפֿגעגעבן איר שטרעבונג צו וויסן, ניט פֿאַרלאָזן איר קאַמף־לוסט, און ווען די זון פֿון פֿרייהייט האָט אַ שיין געטון, האָט זי זיך מיט לייב און לעבן, מיט מסירות נפֿש, אַריינגעוואָרפֿן אין קאַמף פֿאַר אַ בעסערער און יושר׳דיקער וועלט.

.1954

אַרומיקע שטעטלעך

הירש ראָזענפעלד

ראַטשעוו

באַרג אַראָפּ אויפן מערב בערג פונעם טייך סלוטש צווישן זוויהיל און באַראַנאָווקע איז געלעגען אונזער שטעטל ראַטשעוו, אַרומגערינגלט מיט ברייטע קאַרן, ווייץ און הרעטשקע פעלדער. אויף יענער זייט טייך האָט זיך געצויגן דער וואונדערלעכער סאָסנע־וואַלד ביז קאַמענעבראָד. אויף מערב זייט פעלדער ביים סאַמע האָריזאָנט, האָבן זיך געצויגן קליינע בושן און דער "כאַליאַוועץ" — אַ פּריצישע דעליאַנקע מיט אַלעריי הויכע אַלטע ביימער און מיט אַ קליינער אָזערע אינמיטן.

די הויפּט גאַס האָט זיך געצויגן פון דרום אויף צפון און געהאַט צוויי נעמען: אויף דרום אין דער ריכטונג קיין זוויהיל, האָט מען גערופן זוויהילער גאַס, אויף צפון צו באַראַנאָווקע — האָט שוין געהייסן „באַראַנאָווקער גאַס". פּאַראַלעל צו דער הויפּטגאַס, אויף מזרח, האָט זיך געצויגן דאָס הינטער־געסל. אויף מערב פון שטעטל זענען געווען נאָך צוויי קליינע געסלעך פּערפּענדיקוליאַר צו דער הויפּטגאַס — די סמאַלדראָווער און די נייע גאַס. אינמיטן שטעטל האָט זיך רחבות'דיק צעלייגט דער מאַרק מיט אַ רינג קראָמען און קרעמלעך — אַרום צוואַנציק וואָס זענען געווען איינגעבויט אין די פראָנט־טיילן פון עטלעכע וואוינונגען.

ניט ווייט פון מאַרק, אויף באַראַנאָווקער גאַס, איז געשטאַנען דער בית המדרש — אַן אַלטע שטיינערנע געביידע מיט דיקע ווענט און שווערע געקאָוועטע טירן. ווען איך בין געווען אַ אינגעל פון אַ יאָר זיבן—אַכט (מיט איבער 60 יאָר צוריק) האָט מען אויף באַראַנאָווקער גאַס אויסגעבויט די מאַקאַראָווער קלויז מיט צוויי בלויע לייבן איבער דעם אַריינגאַנג. אַביסל שפּעטער איז צוגעקומען דאָס טריסקער קלייזל אין אַ ווינקל פון מאַרק.

אין דער געביידע פונעם בית המדרש איז געווען אָפּגעטיילט אַ שולכל וואו ס'האָבן געדאַוונט בעלי־מלאכות בלויז שבת און יום טוב.

דער בית־עולם איז געווען אויף זוויהילער גאַס, כמעט ווי אין שטעטל. אָבער אין ראַטשעוו איז אַמאָל געווען אַן אַלטער בית־עולם אין סאַמע מיטן שטעטל. ניט ווייט פון בראָווער (ביר־ברויז). ווען איך בין געווען אַ קינד איז שוין פונעם בראָווער געבליבן בלויז אַן אַלטע חורבה און ס'איז געווען אַ סכנה אַהין אַריינצוגיין: אַ באַלקן האָט געקענט אַראָפּפאַלן, אָדער אַ וואַנט איינפאַלן. אַ פּאָר טריט פון דער חורבה איז געלעגן אַרומגעצאַמט מיט אַ הויכן פּאַרקן דער אַלטער בית־עולם. די ברעטער פונעם פּאַרקן זענען שוין געווען שוואַרץ פון אַלטקייט און ערטערווייז צעפוילט, די מצבות — איינגעפאַלן, צעבראָכן און אָפּגעריבן. איך האָב קיינמאָל ניט געקענט דערגיין ווי אַלט איז אָט דער אַלטער בית־

עולם. מיט דער צייט איז דער צעפוילטער פּארקן אינגאנצן איינגעפאלן און קיין נייעם האָט מען ניט געמאַכט. דעם אלטן בראוּוער האָט מען צענומען. אויף זיין פּלאַץ האָט מען אויפגעבויט אַ גרויס הויז, דער פּלאַץ, וואו ס׳איז געווען דער בית־עולם, איז פארוואקסן געוואָרן מיט קליינע ביימלעך און הויכע קראָפּיווע און אנדערע קרייטער.

ניט ווייט פון בית המדרש איז געשטאַנען די באד. דאָס איז געווען אַ וויכטיקע אינסטיטוציע אין שטעטל און אַ קוואל פון פרנסה פאר דעם אלטן יענקל, דער שמש פונעם בית המדרש. פרומע אידן פלעגן אלע פארטאָג גיין אין „וואַסער", ד.ה. אין „מקוה". אבער נאָר פרייטאָג האָט מען געהייצט די באד. פרייטאג נאָך מיטאָג פלעגן כמעט אלע אידן גיין אין באָד זיך ריינמאכן לכבוד שבת. די גויים פון שטעטל האָבן זיך אויך באנוצט מיט דער באד, נאר זיי פלעגן גיין פרייטאָג ביינאכט.

ווי פיל אידן זענען געווען אין ראטשעוו און פון וואָס האָבן זיי געלעבט ?

אין ראטשעוו זענען געווען איבער הונדערט אידישע הייזער, באוואוינט פון ארוּם 120 פאמאליעס. איך בין זיך משער, אז ס׳האָבן ביי אונז געלעבט ארום פיר־פינף הונדערט נפשות. ארום 20 פאמיליעס האבן געצויגן זייער חיונה פון קראמען און קרעמלעך. געווען אויך א צענדליק מלמדים, א רב, דריי שוחטים וועלכע זענען געווען אויך חזנים, 3 שמשים, עטלעכע קצבים, אַ בעל טאקסע, א לעכטציער. ווייטער זענען געווען עטלעכע שניידער, שוסטערס, מוליארעס, סטאָליארעס, טשעסלערס, גלעזערס און אַן ארכיטעקט, אַן אלטער הויכער איד, א דארער מיט א רויט אפגעברענט פנים פון שטענדיק זיין אויף דער זון. געווען אויך א בלעכער, א קאָטליאר, א קאוואל, עטלעכע וועבער, גארבער, אַ שערער, אַ רופא און אן אפטייקער. אין שטעטל זענען געווען 2 קליינע גארבארניעס און א דראטשקע שפּעטער אויך אַ פאראווע מיל. איין איד האָט געהאַלטן אַ ציגעלניע וואו ס׳האָט געארבייט א גויאיש פארפאָלק. די איבעריקע אידן האָבן געארבעט אין פאפירענע (פאפיראָס פאבריק) און אין דער קאמענעבראדער פאיאנס פאַבריק.

קאמענעבראד איז געלעגן 8 ווערסט פון ראטשעוו און די פאפירנע 2 ווערסט פון שטעטל. אין דער פאפירנע האבן געארבעט ארום 40 אידישע מיידלעך. די מענער זענען געגאנגען קיין קאמענעבראד. אין דער פאפירנע זענען געווען 2 אפטיילונגען : די אָפּטיילונג פון שמאטעס, וואו מ׳האט אויף טאמפע קאָסעס אויסגעריבן די בלאָטע פון די שמאטעס. דאָרט איז שטענדיק געווען אַ געדיכטער שטויב אז מ׳האָט אים געקענט שניידן מיט אַ מעסער. די מיידלעך וואָס האָבן געארבעט, פלעגן טראָגן פאטשיילקעס אויף די קעפּ כדי דער שטויב זאָל זיך ניט אריינפרעסן אין די האָר. זיי פלעגן ארומבינדען טיכלעך ארום די מיילער כדי ניט אריינצואָטעמען דעם שטויב. קיין פענצטער זענען דאָרט ניט געווען, זיי זענען געווען פארקלאפּט מיט ברעטער.

די צווייטע אפטיילונג איז געווען די „פאקאָווניע". דאָרט האָט מען צעשניטן די לאנגע און ברייטע בויגנס פאפיראָס־פּאפיר אויף קליינע בויגעלעך, און זיי געפאקט אין פּעק. אָט די אָפּטיילונג איז געווען אין אַ צווייטער געביידע אויפן 2־טן שטאָק מיט פענסטער אין אלע זייטן. דאָרט איז געווען ווארעם און ליכטיק. ווי שלעכט ס׳איז ניט געווען צו ארבעטן אין דעם שמאטע־מאגאזין, זענען די פארדינסטן געווען נאָך ערגער. די מיידלעך פון דער פאקאָווניע האָבן מער פארדינט.

אלע מיידלעך האָבן געמוזט זיין ביי דער ארבעט פונקט 6 אזייגער אינדערפרי. זיי האָבן געאַרבעט ביז 6 אין אָוונט און געקראָגן אַ האַלבע שעה צייט צועסן וואַרמעס.

זומער און ווינטער, אין שניי און אין רעגן, אין די ערגסטע זאַווערוכעס האָבן די מיידלעך זיך געשלעפּט צוויי ווערסט אַלע טאָג צו דער אַרבעט און אַזוי צוריק. פאַרדינט האָבן זיי אין יענע צייטן 8 גילדן (אַ רובל מיט צוואַנציק קאָפּיקעס) אַ וואָך, וואָס איז דאַמאָלט געווען אַ סך געלט.

די אידן וואָס האָבן געאַרבעט אין קאָמענעבראַד זענען ניט געווען פיל גליקלעכער פון די מיידלעך וואָס האָבן געאַרבעט אין דער פּאַפּירניע. יעדן זונטאָג פאַרטאָג פלעגן ראַטשעווער אידן זיך אַרויסלאָזן גרופּעסווייז מיט קלומעקלעך „כאַרטש" (עסנוואַרג) אויף די פּלייצעס און גיין קיין קאָמענעבראַד אַרבעטן. פרייטאָג נאָכמיטאָג פלעגן זיי וואַנדערן צוריק אַ היים אויף שבת. צווישן די דערוואַקסענע אַרבעטער זענען געווען אינגלעך פון 10—12 יאָר. די דערוואַקסענע ווי די אינגלעך פלעגן זיך באַזאָרגן מיט נאַכטלעגער אויף דער וואָך אין די היימען פון די קאָמענעבראַדער אַרבעטער.

די קלייטן פון קאָנטאַר זענען געווען אַ טייל פון די קוואַלן פון די אידישע פּרנסות אין ראַטשעוו. אָבער ס'איז ניט געווען גענוג פאַר אַלעמען. בלויז אַ קליינע צאָל האָבן געלעבט אין רחבות. פון די גבירים, די וואַלאַוויניקעס, איז שוין אָפּגערעדט. זיי האָבן געלעבט ווי די פּריצים, גוט האָבן געלעבט עטלעכע קרעמער, בעלי־מלאכות. אַלע איבעריקע האָבן געלעבט פון האַנט אין מויל. ס'זענען געווען אידן, אמת אין אַ קליינער צאָל וואָס האָבן געהאַט אַזוי ווינציג פּרנסה, אַז ווען מען העלפט זיי ניט אַרויס פון צייט צו צייט שטילערהייט, וואָלטן זיי אויסגעגאַנגען פון הונגער.

ס'איז דערפאַר ניט געווען קיין חידוש וואָס יונגע קינדער פון 10—12 יאָר האָבן געמוזט גיין אַרבעטן קיין קאָמענעבראַד, אָדער צו אַ בעל מלאכה, כדי אַרויסצוהעלפן אין דער פּרנסה. אָט די קינדער האָבן קוים געקענט זאָגן עברי. אָבער אויך אין יענע יאָרן זענען געווען ביי אונז יונגע בחורים'לעך וואָס פלעגן אַפּפאָרן פון דער היים אין ווייטע שטעט צו זוכן אַרבעט און בילדונג. אייניקע האָבן זיך טאַקע סוף־סוף דערשלאָגן צו בילדונג, אַנדערע האָבן זיך אויסגעלערנט אַ גוטע מלאכה.

ראַטשעווער אידן און זייערע פירונגען

אין מיינע יונגע יאָרן איז ראַטשעוו געווען אַ פרום שטעטל. אָבער ס'זענען שוין געווען אידן וואָס האָבן געשמ'ט פאַר משכילים און האָבן געקענט גוט העברעאיש. זיי האָבן שוין געלערנט דעם „מורה נבוכים", „כוזרי" און אַנדערע האַלב־פילאָזאָפישע העברעאישע ווערק. זיי האָבן שוין אויך געלייענט דעם „כנסת" און „השחר". אַפילו משה לייב לילענבלומס „חטאות נעורים" און דעם „הדת והחיים" — ברוידעסעס. אין דעם שטעטל האָט עמיצער געהאַט דעם „זכרונות לבית דוד" און דעם „מסתרי פאַריז" וואָס אַלע האָבן זיי געלייענט.

אָט דער גאַנצער עולם האָט זיך גערעכנט פאַר „חובבי ציון". זיי פלעגן אָפט, צווישן זיך רעדן העברעאיש. די יונגע האָבן זיך אויסגעלערנט עטלעכע העברעאישע לידער ווי „אויה כי עוטיה אני", „שושנה" א. אנד. און פלעגן זיי אָפט זינגען מיט אַזוי פיל האַרץ, אַז אַפילו די עלטערע האָבן זיך צוגעהערט און שטילערהייט זיי אונטערגעברומט. פאַרשטייט זיך, אַז די עלטערע, די משכילים, פלעגן גיין דאַוונען און אַמאָל נאָך אַריינכאַפּן אַ בלאַט גמרא.

נאָך זיי, אָט די גרופּע אידן, קומען די בחורים און די עלטערע אידן, וואָס פלעגן זיצן און לערנען אין בית המדרש. צווישן זיי פלעגן אויך אַריינקומען שמואל לייב־מענדל

דעם שוחטס זין און זיין שוואָגער שמואל לאַנגער.ביידע זענען געווען די גרעסטע לערנער אין שטעטל. שמואל לייב, זיין פאמיליע איז געווען אסטראוווסקי (זיין זון ברוך אסטראָווסקי איז דער מאיאָר פון דער קאַלאָניע רעננה, אין ישראל) האָט געשמט אין דער גאַנצער סביבה מיט זיין גרויס בקיאות און שארפן מח. דערצו נאָך האָט ער געקאנט מאלן און קאָמבינירן די קאָלירן פון די טינטן וואָס ער פלעגט אליין צוגרייטן פאר זיך. אין ראטשעוו האָט ער די פעאיגקייטן זיינע אויסגענוצט אויף מאלן אַ מזרח. זיין ליניע איז געווען איידל, די צייכענונגען לעבעדיקע און די פארבן — שטילע, גלעטנדיקע. אבער אַ חוץ אלע קענטענישן איז ער געווען אַ מענטש מיט גוטע מדות.

צווישן די עלטערע אידן, וואָס פלעגן קומען לערנען אין בית המדרש זענען געווען מאיר נשיא׳ס און איצי דער אלטער. אויף דעם אלטן איצין האָט מען געזאָגט אז ער האָט שוין אפגעלערנט גאנץ ש״ס צען מאָל. צום אלטן פלעגן בית־מדרש בחורים אמאָל צוגיין פרעגן אַ שטיקל גמרא. מאיר נשיא׳ס פלעגט קומען אין בית המדרש בלויז פארטאָג. ער האָט געהאט זיין ווינקעלע אין מזרח־וואנט, טאקע אויף זיין אייגענער שטאט. ווען ער האָט אָנגעצונדן דעם לאָמפּ, וואָס יענקל דער שמש האָט פאר אים געלאָזן אין אָוונט. איידער ער איז געגאנגען אַ היים, איז ער צוגעגאנגען צו דער גרויסער שאפע מיט ספרים, ארויסגענומען זיין גמרא און זי צוגעטראָגן צום סטענדער. געעפנט זי האָט ער ארויס־גענומען זיין פּושקע מיט טאבאק, צעריסן אויף העלפט א בויגעלע פּאפּיראָס־פּאפּיר, געמאכט א ציגאַר און פאַררויכערט. די ערשטע פּאָר צי זענען געווען גרויסע און ער האָט ארויסגעלאָזן אַ סך רויך דורך די דיקע וואנסן און האָט גענומען שטיל אונטערברומען דעם גמרא ניגון. קיינער האָט ניט געוואגט צוגיין צו אים עפּעס פרעגן. ער איז געווען אַ בייזער איד. אבער ער האָט זיך גראָד צוגעהערט צו אלץ. און ער האָט געוואוסט וואָס ס׳טוט זיך אין בית המדרש, ווער עס לערנט ערנסט און ווער ס׳פארבלענדט די אויגן, ווער ס׳קען און ווער ס׳נארט זיך אָפּ.

אָט דער אַלטער בייזער איד האָט אויף מיר גענומען קוקן בייז, ווען איך בין אַראָפּ פון דרך הישר און אָנגעהויבן לערנען רוסיש. פארשטייט זיך אז ער האָט מיך אויסגעמיטן. און איך האָב דאָס אויך געטון. איך האָב פשוט ניט געוואָלט אים מצער זיין. ווייזט זיך אבער ארויס, אז ער האָט געוואוסט וועגן אלץ וואָס איך טו. דערפון האָב איך זיך דערוואוסט שפּעטער ווען מ׳האָט מיך ארעסטירט אין בית המדרש. ס׳איז געווען שמחת תורה נאכן לייענען אין 1904. דער פריסטאוו מיט אזשאנדארם איז צוגעפארן צום בית המדרש, אריינ־געשיקט צוויי „סאטניקעס" וואָס האָבן מיך ארויסגעפירט. דער פריסטאָוו האָט מיך געפרעגט צי איך וויל גיין צופוס אהיים מחמת יום־טוב אָדער צופאָרן מיט אים איך האָב אויסגעקליבן דאָס לעצטע. איך האָב ניט געוואָלט גיין צווישן די סאטניקעס. דערווייל איז געוואָרן אַ בהלה אין בית המדרש. אַ האלבער בית מדרש איז ארויסגעקומען אָנקוקן וואָס ס׳וועט זיין מיט מיר. אבער די סומאטאכע איז שנעל אריבער. איך האָב זיך אריינגעזעצט אין דער בריטשקע מיטן פריסטאוו און זשאנדארם און אוועקגעפאָרן. נאָכדעם ווי מ׳האָט אבערגעאקערט אונזער שטוב און גארניט ניט געפונען האָט מען מיך אָפּגעלאָזט. שפּעטער האָט מיר מיין טאטע דערציילט, וואָס ס׳האָט זיך אפגעטון אין בית המדרש ווען מ׳האָט מיך פון דאָרט אוועקגעפירט. די מערסטע אידן האָבן, פארשטייט זיך, באדויערט וואָס מ׳האָט מיך ארעסטירט. אלע האָבן שוין געמיינט, אז מ׳שיקט מיך אויף אייביקער קאטארגע, אָדער מ׳וועט מיך אַראָפּלאָזן אין דנעפּער דורך א רער פון דער טורמע ווי מ׳טוט מיט בונטאוושטשיקעס. בלויז איינער, חיים לייבישעס, איז אריין אין בית המדרש

און אויפגעהויבן די הענט צו גאָט און ארויסגעזאָגט אויף אַ קול: — דאַנקען גאָט, וואָס מיר זענען פטור געוואָרן פון אָט־דעם „אפיקורס״.

אויף די ווערטער איז גראַד דורכגעגאַנגען דער אלטער מאיר נשיא׳ס און ער איז אין כעס געוואָרן, אזש בלייך געוואָרן און געשריען: דו עוכר ישראל איינער! ווי וואגסטו אזוי צו ריידן פון הערשן! ער האָט דאָך מקריב געווען זיין לעבן, כדי די קאמענעבראַדער אידן זאָלן האָבן א גרעסער שטיקל ברויט און ניט דארפן האָרעווען אזוי שווער... וואָס האסטו געטון אין דיין לעבן??...

חיים לייבישעס האָט זיך קוים ארויסגעדרייט פון דעם אלטען מאיר נשיא׳ס. און איך האָב שטענדיק געמיינט, אז מאיר נשיא׳ס האסט מיך.

ווי אָרעם ראטשעוו איז געווען האָט מען פונדעסטוועגן געגעבן צדקה אי צו היימישע אָרעמעלייט, אי צו דורכגייער. געווען עטלעכע אידן, וואָס האָבן אויף זיך גענומען ארומ־צוגיין אלע ערב שבת איבערן שטאָט און זאמלען געלט פאר מענטשן וואָס האָבן זיך געניטיקט, אבער אליין ארומגיין האָבן זיי ניט געקענט צוליב קראנקהייט אדער זיך געשעמט.

מיר האבן געהאט א חברה תהילים. די מערסטע פון דער חברה זיינען געווען בעלי מלאכות. יעדן שבת פאַרטאָג פלעגן זיי קומען אין שולכל צו זאָגן תהילים. איינער פון זיי: לייב ברוכ׳ס, א מוליער, וואָס האָט געהאט א וואונדערלעכע טענאָר שטימע פלעגט וועקן צו תהילים. אין די גרעסטע פרעסט, אין שנייען און רעגן פלעגט לייבע ברוכ׳ס ארומגיין שבת פארטאָג איבערן גאנצן שטעטל און אויסזינגען:

ישראל, עם קדו — ו — ו — שים
שטייט אויף, שטייט או — ו — ו— ף
לעבו — דת הבו — ו — רא,
כי לכך נו — ו — ו — צרת.

אלעמען האָט לייבע ברוכ׳ס טאקע געדארפט אויפוועקן פון שלאָף, אבער ניט מאטעס דער שניידער. מאטעס דער שניידער איז אייגנטלעך געווען א לאָטוטניק. ער פלעגט פאריכטן צעריסענע פעלצן פאר די פויערים פון די ארומיקע דערפער. זונטאג אין־דערפרי פלעגט ער אוועקגיין ערגעץ אין א דאָרף זוכן ארבעט, אַ היים פלעגט ער קומען ערשט פרייטאָג האלבן טאָג. ער איז געווען זייער א פרומער. פלעגט ער אפקומען די גאנצע וואָך מיט קארזשיקעס וואָס די גויעס האבן פאר אים געבאקן, מיט געבראָטענע קאַרטאָפל און זויערמילך. אזוי — וואָך איין, וואָך אויס.

אז איר האָט אַ קוק געטאָן אויף מאטעס דעם שניידער, איז פאר אייך געשטאנען א קורץ־געוויקסיקער איד מיט ברייטע פלייצעס, נאָר זייער מאָגער און אויסגעדארט. איר וואלט געקענט מיינען, אז מיט איין בלאָז ווארפט איר אים אום און קוים וואָס ער האלט זיך אויף די פיס. אָבער אָט דער איד איז געווען א זעלטענער גיבור. אַזייער שטילער מענטש, האָט ער פונדעסטוועגן פון צייט צו צייט ארויסגעוויזן זיין גרויסע גבורה ניט אין געשלעגן, חלילה, נאָר אין דער שטיל. אזוי פלעגט ער אמאָל נאָך הבדלה, כדי אפצויאָגן דעם וואָכיקן טרויער, וואָס האָט זיך אנגערוקט אין דער טונקל באלויכטענער שטוב, נעמען די טריפה־מולטער, אריינזעצן צוויי, זיבן־אכט יאריגע קינדער, און אויפהויבן די מולטער מיט איין האנט אדער מיט די ציין און ארומטראָגן די קינדער אין דער מולטער איבער דער

שטוב. די שכנים פלעגן זיך צוזאמענלויפן אנצוקוקן ווי מאטעס ווייזט ארויס זיין גבורה. זיי פלעגן שטיין און גאפן פון די קונצן וואָס ער פלעגט ארויסווייזן. אבער קיינמאָל האָט ניט געטראָפן, אז מאטעס זאָל אויף עמיצן אויפהויבן אַ האנט, אפילו ווען יענער האָט זיך מיט אים פארמאסטן, ער האָט מורא געהאט מיט איין קלאַפּ צו דערשלאָגן יענעם אויף טויט.

שבת פארטאָג, נאָך איידער לייבע ברוכ׳ס פלעגט וועקן לעבודת הבורא פלעגט מאטעס אויפשטיין און זיך אוועקזעצן זאָגן תהילים מיט אזא זיס־טרויעריקן ניגון, וואָס פלעגט זיך צעגיין אין יעדן אבר, אזוי זומער און ווינטער.

צווישן די יונגע בעלי מלאכות זענען די מערסטע שוין געווען גילוחים. זעליגל דער שוסטער, שמערל זיידלס און זיין ברודער לייזערל, מיכל אהרניקס און זייערע חברים פלעגן זיך אלע גאלן די בערד און ניט לאָזן קיין סימן פון פיאות, כאטש זייערע טאטעס זענען געווען פרומע אידן. איינער פון די חברה־לייט, אין וועמעס ד׳ אמות איך האָב, צוליב פרומקייט, ניט געוואָלט שטיין, איז געווען לוי סאסיס, א סטאָליאר־איינגל פון א יאָר 19—20. ער פלעגט קומען אין בית מדרש דאווענען מיט זיין טאַטן און קלענערע ברידערלעך. די באקן זענען ביי אים געווען אלע פרייטאג־צו־נאכט אזש בלוי, ווייל ער פלעגט זיך „לכבוד שבת״ גאלןביים שערער. פארשטייט זיך. אז איך האב אויף אים ניט געקענט קוקן.

מאכט זיך איינמאָל גראָד אום שמחת תורה, אז קיין ראטשעוו קומט אן אַ פארטיע סיסלער גויים, וועלכע האָבן געפירט פאַק־פאפיר קיין פאלאנע צום באַן. סיסלער גויים, פלעגן זייער אָפט דורכפאָרן דורך ראטשעוו מיט משאות קיין פאלאנעע און ווען זיי פלעגן צופאָרן פלעגן זיי זיך אָפּשטעלן אין מיטן מאַרק לעבן דער קרעטשמע, געבן עסן די פערד און כאפן אליין אַ טרונק בראַנפן און עפּעס צובייסן. אבער ס׳איז דאָך געווען יום־טוב, איז אין מאַרק ניט געווען קיינער פון די בעקערנס וואָס פלעגן פארקויפן ברויט און בולקעס און די קרעטשמע איז געווען צוגעמאַכט. די גויים האבן אנגעקלאַפּט אין א פּאָר הייזער, אבער קיינער האָט ניט געוואָלט אדער ניט געהאט וואָס זיי צו פארקויפן. האָבן זיי אָפּגעשטעלט אַ פּאָר אידן אין גאס און זיך גענומען מיט זיי קריגן. אַ וואָרט פאר אַ וואָרט — און ס׳האָט אויסגעבראָכן אַ געשלעג. די סיסלער גויים האָבן גענומען ברעכן פענצטער און שלאָגן יעדן אידן, וואָס זיי האָבן געכאפּט.

ס׳האָט זיך באַלד פארשפרייט א געוואָלד, אז סיסלער גויים ברעכן פענצטער און שלאָגן אידן. האָט מען זיך א לאָז געטון לויפן אין מארק. איך בין אויך געלאָפן. ווי איך בין צוגעלאָפן צום מאַרק, האָב איך דערזען א קנויל מענטשן זיך שלאָגן און דערהערט שרעקלעכע געוואלדן. אייניקע גויים האָבן געריסן די שלעסער פון קלייטן, אנדערע האָבן געבראָכן שויבן אין די הייזער. און אידן זענען געווען ווינציק אין מארק אויף זיך קעגנשטעלן. פלוצלינג האָט זיך פון א ווינקל פון מאַרק אַ לאָז געטון לוי סאַסיס צום קנויל גויים. ער איז געלאָפן. אין האנט האט ער געהאַלטן א פיסל פון א טישל. ער איז צוגעלאָפן צום געזעמל און גענומען האקן אויף רעכטס און לינקס. די גויים האָבן דערזען אויף זיך בלוט און דערשראָקן און צעטומולט געוואָרן. זיי האָבן גענומען לויפן צו די וועגענער. אבער לוי סאַסיס האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט. די וואָס זיינען געבליבן אביסל הינטערשטעליק האָבן פון אים געכאַפּט די אמתע קלעפּ. און אַ פּאָר מינוט זיינען אלע גויים זיך צעלאָפן...

פון דעמאָלט האָב איך לוי סאסיס אזוי ליב באקומען, אז וואו נאָר ער איז געשטאנען, בין איך אויסגעוואקסן און געקוקט אויף אים מיט גרויס ליבשאפט. איך האָב שוין זיין געגאלטע באָרד ניט באמערקט. ער איז ביי מיר געווען דער גרויסער העלד, שמשון הגיבור, וואָס האָט געראטעוועט דאָס שטעטל פון אַ שחיטה. איך קען אים נאָך איצט דאָס ניט פארגעסן.

ד״ר דוד מאסייעוויטש טארגאוועץ

אין די 90־ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט האָט זיך אין ראטשעוו באזעצט אַ יונגער אידישער דאָקטאָר דאוויד מאסייעוויטש טארגאוועץ — אַ הויכער, ברייטפּלייציקער יונגער־מאַן, מיט א קאָפּ בלאָנדע, ווייכע, עטוואס געקרייזלטע האָר, בלויע אויגן, קורץ־געשוירן בלאָנד בערדל און אַ אָפן פריינטלעך פּנים. ער איז געקומען מיט זיין פרוי סאָפיע קאָנס־טאנטינאָוונא, און דריי קליינע קינדערלעך — א אינגעל און צוויי שיינע בלאָנדע מיידעלעך. ס׳האָט ניט לאַנג געדויערט און אלע פון שטעטל האָבן אים שוין געקענט פאר אַ גוטן דאָקטאָר און פאר א מענטש אָן א גאל, גרייט צו העלפן יעדן וואָס האָט געדאַרפט זיין הילף. מ׳האָט געזאָגט, אז ניט נאָר ער נעמט ניט קיין געלט ביי אָרעמע חולים, נאָר ער לאָזט נאָך איבער אַ פּאָר גילדן אויף א רעצעפּט.

ד״ר דוד מסייעוויטש טארגאוועץ

אָבער דערמיט אליין, דאָס הייסט מיט טון א טובה אָן אָרעמאַן, האָט ד״ר טארגאוועץ זיך ניט באַנוגנט. צוזאמען מיט היילן חולים האָט דער יונגער דאָקטאָר זיך אויך גענומען אויפצוועקן ביי דער יוגענט א פאַרלאַנג צו בילדונג, צו וועלטלעכער בילדונג און אויך צו די נאַציאָנאַלע אינטערעסן פון אידישן פאָלק, דעם פאַרלאַנג זיך צו באַקענען מיט דער מאָדערנער אידישער און וועלטלעכער ליטעראַטור. ער האָט צוערשט צו זיך צוגעצויגן די בעסערע מלמדים, וועלכע האָבן געקענט תנ״ך און דקדוק. איינעם, טאַקע מיין טאַטן, האָט ער גענומען פאר זיין אינגל. מיט די דאָזיקע מלמדים האָט ער אויסגעפּלאַנעוועט צו גרינדן א מאָדערנעם חדר — א תלמוד תורה, וואו מ׳זאָל לערנען העברעאיש, ווי אין די גרויסע שטעט, און אויך רוסיש.

די תלמוד תורה איז גלייך אוועק אויף אַ לאַד. מ׳האָט געדונגען א גרויסע שיינע דירה, זי אויסגעשטעלט מיט קליינע בענקלעך און טישלעך, אויפגעהאָנגען אויף א וואַנט א גרויסן שוואַרצן טאוול, איינגעקויפט טעקסט־ביכלעך, אידישע און רוסישע, חומשים און

תנ״כ׳לעך און מ״האָט געדונגען צוויי מלמדים פון די „העברייער״, און א 30—40 קינדער האָבן אנגעהויבן לערנען אויף א מאדערנעם שטייגער, עברית בעברית.

טארגאווועץ איז געוואָרן דער בעל הבית. ער פלעגט קריגן געלט צודעקן דעם דעפיציט. קינדער פון פארמעגלעכע עלטערן האָבן אויך געלערנט אין אָט דער תלמוד תורה, פאר זיי פלעגן די עלטערן צאָלן שכר לימוד און פאר די אָרימע קינדער האָט שוין טארגאווועץ געזאָרגט צו קריגן גענוג געלט. פארשטי ט זיך, אז פאראלעל מיט דער תלמוד תורה האבן פונקציאנירט די חדרים. אבער אייניקע חדרים האבן שוין אויס קאנקורענץ, געמוזט אפטיילן א שעה. צו צוויי, אויף לערנען רוסיש, ניט אליין נאָר דורך אַ געדונגענעם לערער.

און לערער האבן זיך אין ראטשעוו גענומען מערן טאקע א דאנק דעם זעלביקן ד״ר טארגאווועץ. ס׳איז געווען אזוי: ער האָט געקענט יעדן בחור וואָס האָט געלערנט אין בית המדרש און געוואָרט ביז ער וועט ווערן אן איידעם אויף קעסט. אייניקע פון זיי פלעגן פאָרן אין די דערבייאיקע דערפער אויף קאָנדיציעס. אזעלכע בחורים האָט דאָקטאָר טארגאווועץ צוגעצויגן צו זיך און זיי אויסגעע׳עצה׳ט זיך צונעמען ערנסט לערנען, כדי צו אנקומען אין אוניווערזיטעט.

אזוי האָט ער איבערגערעדט נאָוואמייסקין, וועלכער איז שפעטער באַקאַנט געוואָרן אין דער אידישער פרעסע אונטער דעם נאָמען מ. אלגין. נאוואמייסקי האָט דעמאָלט געהאט געקנעלט אויף א קאָנדיציע אין דערבייאיקן דאָרף סמאָלדאראוו. ד״ר טארגאווועץ האָט זיך באקענט מיט אים ווען מ׳האָט משה׳ן געבראכט אַ קראַנקן פון דער קאָנדיציע און ער איז געקומען אים היילן.

די פאמיליע נאוואמייסקי איז געווען ביי אונז אין ראטשעוו א אנגעפארענע. זי איז געקומען פון בוקי, קיעווער גובערניע. זיין פאָטער האָט געארבעט אין א וואַלד (ווי א בוכהאַלטער, דאכט זיך) וואָס א פרעמדער אידישער וואַלד סוחר האָט געהאט אָפּגעקויפט ביים ראטשעווער פריץ. געווען דאָרט אין שטוב נאָך אַ ברודער, אינגער פון משה׳ן און עטלעכע שוועסטערלעך. דער פאָטער איז מסתם ניט געווען קיין גרויסער פארדינער און משה האָט געמוזט עפעס אָנהויבן צו פארדינען. דערפאר איז ער געפאָרן אויף א קאָנדיציע.

היילנדיק משה׳ן האָט ד״ר טראגאווועץ אים איבערגערעדט צו פאַרבלייבן אין דער היים און זיך נעמען ערנסט צו שטודירן. און אזוי איז געווען. ווען ער איז געזונט געווארן האָט ער אפגעדונגען אַ אלקירל ביי פערל־נחמה די אלמנה און זיך גענומען צום לערנען. אין דער זעלבער צייט האָט ער אָרגאניזירט אַ קלאַס פון עטלעכע בחורים, אינגערע פון אים. אין קלאס מיט די תלמידים האָט ער פארבראכט בלויז 2/3 שעה א טאָג. און די גאנצע פרייע צייט האָט ער געלערנט אליין. איבעריק צו זאָגן, אז טארגאווועץ האָט אים א סך ארויסגעהאָלפן אין זיין לערנען. ער האָט אים געוויזן וואָס צו לערנען, וועלכע טעקסט־ביכער זיך צו פארשאפן און אמאָל טאַקע האָט ער אים אויסגעהאָלפן לייזן אפּראָבלעם אָדער קאָרעגירט זיינע אַ „סאטשענעניע״.

ד״ר טארגאווועץ האָט געהאַט א שוואָגער, הירש גוכשטיין, וועלכער האָט שטודירט אויף מאטורע. האָט טארגאווועץ צוזאמענגעפאָרט זיי ביידן. אויך הירש האָט געקראגן פריוואטע לעקציעס. אזוי האט זיך אין ראטשעוו ביסלעכווייז אויסגעפארמירט א שטארקער דראַנג צו לערנען די „גויאישע תורה״. די תלמידים פון די צוויי יונגעלייט זענען אליין גאָר אינגיכן געוואָרן לערער. און אפילו זייערע תלמידים וועלכע האָבן נאר וואָס געענדיקט אַ טעקסט ביכל פון דער רוסישער גראמאטיק, האָבן שוין אויך אנגעהויבן לערנען אנדערע. מיטאַמאָל האָט ראטשעוו געקראָגן א גרויסן נאָמען אין דער גאַנצער סביבה. יונגעלייט

פון באַראַנאַוויקע, פּאָלאָנע און אַרומיקע דערפער זענען געקומען קיין ראַטשעוו זיך לערנען. אייניקע האָבן געקראָגן פּריוואַטע לעקציעס, אַנדערע האָבן אַ ביסל צוגעהונגערט און געשמאַק געלערנט. אפילו בחורים׳לעך וואָס פּלעגן גיין קיין קאַמענעבראָד אַרבעטן און מיידלעך פון דער „פּאַפּיערנע״ האָבן אָנגעהויבן זיך לערנען רוסיש.

אין יענער צייט האָט ד״ר טאַרגאַוועץ, וועלכער האָט פאַרמאָגט אַ סך ביכער געגרינדעט אַ ביבליאָטעק. יעדער איינער האָט געקענט קומען צו אים אין הויז און באָרגן ביכער און חברה האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט. ביים דאָקטאָר האָט מען אויך געקאָנט קריגן צייטונגען און זשורנאַלן. ס׳איז פּלוצלונג געוואָרן ליכטיק אין ראַטשעוו. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה פון אונטערשיידן די קאַפּאָטעס, אָפּשערן די פיאות, רעדן רוסיש און זינגען רוסישע און אוקראַיִנישע לידער אפילו אין מיטן גאַס. אייניקע האָבן אפילו גענומען רויכערן פּאַפּיראָסן אום שבת...

אַ האַלב שטעטל איז געוואָרן אַביסל אויפגעקלערט — די יוגנט האָט זיך געלערנט און געלייענט ביכער. ס׳האָבן זיך באַוויזן אידישע ביכער: י. ל. פּרצ׳ס יום־טוב בלעטלעך, מנדלי מוכר ספרים — „די קליאַטשע״, שלום עליכמ׳ס ווערק פון וועלכע מ׳האָט שטאַרק הנאה געהאַט. פונדעסטוועגן האָט טאַרגאַוועץ זיך דערמיט ניט באַנוגנט. ס׳זענען נאָך אין ראַטשעוו געווען אַ היפּשע צאָל אַרבעטער וואָס האָבן ניט געקענט לייענען אפילו קיין אידיש. און טאַרגאַוועץ האָט באַשלאָסן אַרויסהעלפן אויך די אַרבעטער. און ער האָט זיך ניט באַרואיקט ביז ער האָט ניט איינגעשטעלט אָוונט־קורסן פאַר דערוואַקסענע, אַרבעטער, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין געלעגנהייט צו לערנען אין דער יוגנט.

איצט איז אין ראַטשעוו באמת געוואָרן דער צענטער פון בילדונג פאַרן גאַנצן געגענט. פיל שטעטלעך האָבן נאָכגעטון ראַטשעוו. איינס פון זיי איז געווען קאַמאַנעבראָד. אַ פּאָר פון די ראַטשעווער בחורים וועלכע האָבן געלערנט ביי נאַוואַמייסקיס תלמידים האָבן אין קאַמענעבראָד דערזען אַ געלעגנהייט צו קריגן לעקציעס און זיין נאָענט צו ראַטשעוו. זענען זיי אַהין אַראָפּגעפאָרן און דאָרטן טאַקע געקראָגן לעקציעס צווישן די יונגע אַרבעטער. אָט די באַקאַנטשאַפט האָט שפּעטער אַ סך אַרויסגעהאָלפן, ווען ס׳איז אויפגעקומען דער „בונד״.

אין 1897 האָט ד״ר טאַרגאַוועץ באַשלאָסן צו פאָרן קיין אויסלאַנד צו נעמען אַ קורס אין אַ געוויסן צווייג פון דער מעדיצינישער וויסנשאַפט. ווען ער איז געווען אין אויסלאַנד איז אין באַזל פאָרגעקומען דער ערשטער ציוניסטישער קאָנגרעס. און היות ער איז געווען נאַציאָנאַליסטיש געשטימט אין יענער צייט, זיך גע׳חברט מיט די חובבי ציון, איז ער געקומען צום קאָנגרעס ווי אַ גאַסט. איך געדענק שוין ניט אַקוראַט די געשעעניש. ס׳קען זיין, אַז ער האָט אומיסטן אויסגעפּלאָנעוועט צו נעמען אַזאַ קורס, כדי ער זאָל קענען זיין אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס און פאַרטרעטן אונזער געגענט. סיי ווי האָט מען די רוסישע ציוניסטן אפיציעל ניט פאַררעכנט ווי דעלעגאַטן אויס מורא פאַר דער רעגירונג. טאַרגאַוועץ איז דערפאַר דאָרט געוויס ערגעץ פאַרצייכנט געוואָרן ווי אַ גאַסט. — ווען ער איז צוריק־געקומען, איז ער געווען שטאַרק באַגייסטערט פאַר דער אַרבעט פון קאָנגרעס. זיין באַגייסטערונג האָט ער איבערגעגעבן צו די עטלעכע חובבי ציון וואָס זענען שוין איצט געוואָרן ציוניסטן.

איבעריק צוזאָגן, אַז טאַרגאַוועץ און די עטלעכע משכילים־ציוניסטן האָבן געטאָן אַלץ וואָס זיי האָבן געקענט צו פאַרשפּרייטן דעם ציוניסטישן אידעאַל. אַזוי געדענק איך,

ווי איינמאָל האָט דער דאָקטאָר צוזאמען מיט דער גרופּע איינגעאָרדנט אין דער מקאראווער שול א ספּעציעלע פאַרזאַמלונג וועגן ציוניזם. ביי דער פאַרזאַמלונג זענען ארויסגעטרעטן צוויי רעדנער מיין טאַטע און ד״ר טאַרגאָוועץ. מיין טאַטנס רעדע געדענק איך שוין ניט. נאָר טאַרגעוועץ האָט זיין רעדע אָנגעהויבן אזוי:

מיין פאָלק! מיין אָרעם אומגליקלעך פאָלק!

שטיי אויף!

שטיי אויף און וואַרף אראָפּ פון זיך די קייט!....

מיר איז איבערגעגאנגען א ציטער איבערן לייב פון אָט די ווערטער און פון דעם אופן ווי טארגעוועץ האָט זיי אקצענטירט. איך בין דעמאָלט געווען אַ יונג אינגל. מער געדענק איך ניט פון די רעדעס.

אבער ניט לאנג האָט טארגאוועץ אוועקגעגעבן זיין צייט צום ציוניזם. אַ שטארקערע באוועגונג האָט זיך אין יענע יאָרן צעפלאקערט אין די שטעט און שטעטלעך פון וואלין. איך מיין די ארבעטער באוועגונג, אנגעפירט פון אידישען ארבעטער „בונד״ אין ליטע, פוילין און רוסלאנד. געקומען צו אונז איז די דאָזיקע באוועגונג פריער דורך א צופאל און שפּעטער — דירעקט פון „בונד״.

די ערשטע ידיעות וועגן בונד האט צו אונז געבראכט דער סטודענט פון קיעווער אוניווערזיטעט אַנשעלעס. ער איז געווען דער איידעם פון אונזער גביר יענקעלע וואלאווניק, דער אייגנטימער פון דער פּאפּיראָס פאַבריק. פלעגט ער קומען קיין ראטשעוו צוגאַסט.

פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט זיך באַקאַנט מיט טארגעוועצ׳ן און מיט נאַוואָמייסקין און אויך מיט אייניגע פון זיינע תלמידים. און אנשעלעס פלעגט זייער אפט, ווען ער איז געווען אין שטעטל קומען צו טארגעוועצן אין הויז, וואו מ׳פלעגט דיסקוסירן ביז אַ האַלבע נאכט וועגן סאָציאליזם, ציוניזם, מארקסיזם און רעוואָלוציע. דאָס האָט ער אנשעלעס ראַיינגעפירט שפּעטער נאָוואָמייסקין אין בונד ווען ער איז אָנגעקומען קיין קיעוו אין אוניווערזיטעט.

דעמאָלט האָט ראטשעוו, איך מיין די אינטעליגענץ פון שטעטל מיט ד״ר טארגאוועצן בראש אנגעהויבן צולייגן אַן אויער אויך צו דער אומלעגאלער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג. אָבער דאָס איז געווען נאָר רייד. ממשות׳דיקע ארבייט פארן בונד האָט ערשט אנגעהויבן גרשון רברבי. ער איז געווען אַ פאלאנער בית מדרש בחור, וואָס האָט פארבראכט עטלעכע יאָר אין זשיטאמיר אלס עקסטערן. ווען ער איז שוין געווען גרייט זיך צו עקזאמענירן אויף מאטורע, האָט ער זיך אריינגעוואָרפן אין דער באוועגונג. ער איז געווען א מיטגליד פון דער זשיטאָמירער אָרגאַניזאַציע פון בונד. און מער ניט געוואָלט שטודירן. ווען נאַוואָמייסקי איז אַוועק קיין קיעוו, איז רברבי געקומען קיין ראטשעוו אַלס לערער אויף זיין פּלאַץ. נאָכדעם ווי ער האָט זיך איינגעאָרדנט מיט די בעסטע פריוואטע לעקציעס האָט ער ארגאניזירט אַ קרייזל מיט וועלכן ער האָט אָנגעהויבן צו לערנען באגדאנאווס און זשלעזניאקס פּאָליטישע עקאנאמיע אין דעם קאמוניסטישן מאניפעסט. מיטגלידער פון דעם קרייזל זענען געווען עטלעכע חברים אָבער ער האָט גענומען זוכן מיטלען ווי צו אָרגאניזירן די קאמענעבראָדער ארבייטער.

אויף מיין גורל איז אויסגעפאלן צו אָרגאניזירן דאָס ערשטע קרייזל פון קאמענעבראָדער, ווייל איך האָב א שטיקל צייט געלעבט אין קאמענעבראָד ווי א לערער און זיך געקענט מיט א סך ארבעטער פון דער פּאיאנס פאבריק. איך בין אוועק קיין קאמענעבראָד און צוזאַמענגעקליבן אַ גרופּע פון אַ צענדליק יונגע ארבעטער. איך געדענק שוין ניט, צום

באַדויערן די נעמען פון די מיטגלידער פון יענעם קרייזל. מיר האָבן געקראָגן עטלעכע אומלעגאַלע בראָשורן ביים זשיטאָמירער קאָמיטעט פון בונד. רבֿרבי און איך זענען ספּעציעל געפאָרן קיין זשיטאָמיר נאָך דער דאָזיקער ליטעראַטור. אין איין וועג האָבן מיר שוין אויך געקראָגן עטלעכע רוסישע בראָשורן און ס'איז אַוועק אַ גאַנג.

זומער האָט די וועלט זיך געעפֿנט פֿאַר אונדז: מיר האָבן גענומען גיין קיין קאַמענעברעד. מיר זענען ניט אַריין אין שטעטל. די קאַמענעבראָדער אַרבעטער זײַנען אונדז אַרויס אַנטקעגן און מיר האָבן זיך באַגעגנט אַ פּאָר ווערסט פון קאַמענעבראַד. דער רעדנער איז געווען רבֿרבי. די עטלעכע אַרבעטער האָבן וואָס אַמאָל ווייטער געבראַכט מער צוהערער, ביז מיר האָבן שוין איינמאָל צוזאַמענגעבראַכט אַ פֿאַר הונדערט אַרבעטער. מיר פֿלעגן זיך באַגעגענען שטיל, און זיך אויסזעצן אויף דעם סאַמעט־ווייכע גרינעם גראָז. ווען דער לעצטער קאַמענאָבראָדער אַרבעטער איז צוגעקומען, האָבן מיר צוגערופֿן אונדזער פּאַטרול, זיך צוזאַמענגערוקט און רבֿרבי האָט אָנגעהויבן רעדן. דער שטילער גערויש פֿון די בוימער, די פֿינקלדיקע שטערן און דאָס ווייכע קול פֿונעם רעדנער האָבן זיך צוזאַמענגעמישט מיט דעם אָטעמען פֿון עולם און אונדז אַלעמען אַוועקגעטראָגן ערגעץ אין אַן אַנדער וועלט, פֿון פֿרייהייט און גלייכהייט. ווען רבֿרבי האָט געענדיקט, האָט אויסגעבראָכן אַן אַפּלאָדז און די אַרבעטער האָבן גענומען אויסשרייען די לאָזונגען וואָס מען פֿלעגט דאַמאָלס אַרויסרופֿן, אַז דער וואַלד איז פֿאַרהילכט געוואָרן. ס'האָט זיך געדוכט, אַז דער גאַנצער וואַלד שרייט...

צעגאַנגען זײַנען מיר זיך מיט לידער. די אַרבעטער קיין קאַמענבראַד און מיר עין ראַטשעוו. צוביסלעך האָט מען אָנגעהויבן שמועסן אין קאַמענבראַד וועגן אַ סטרײַק אָבער ניט מיר און ניט רבֿרבי'ן איז באַשערט געווען צוזיין אין ראַטשעוו בעת דעם סטרייק. מיר זענען דאַמאָלס געווען אין בערדיטשעוו. אָנצופֿירן דעם סטרייק האָט דער זשיטאָמירער קאָמיטעט פֿון „בונד" געשיקט זייער אַ דערפֿאַרענעם מענטשן, כאַסקל ליכטמאַכער, אַ אַלטער רעוואָלוציאָנער וועלכער איז שוין פֿריער געזעסן אין בוטירקי זעקס יאָר.

ווען דער סטרייק האָט אויסגעבראָכן האָט מען אַרעסטירט די אָנפֿירער. מיר דוכט, אַז דאָס זענען געווען קאַוואָקע, צימירינג, בערל און נאָך איינער צו צוויי, וועמעס נעמען איך קען זיך ניט דערמאָנען. אויך ד"ר טאַראַגאַווער איז דעמאָלט אַרעסטירט געוואָרן. מ'האָט זיי אָפּגעהאַלטן אַ קורצע צייט אין דער זווהילער גרויסער טורמע און מ'האָט זיי אַרויסגעלאָזט. שפּעטער האָט מען אַרעסטירט ביי אונדז אין שטוב אויך כאַסקעל ליכטמאַכער און מ'האָט אים אָפּגעפֿירט אין דער זווהילער טורמע.

דער סטרייק האָט אַ ביסל פֿאַרלייכטערט די לאַגע פֿון די אַרבעטער אין דער פֿאַבריק און דאָס האָט צוגעגעבן מוט אַנדערע אַרבעטער פֿון יענעם געגענט, צו סטרייקן און אויסקעמפֿן בעסערע באַדינגונגען. אין ראַטשעוו אַליין האָבן די מיידלעך פֿון דער פּאַפּיראָס־פּאַפּיר פֿאַבריק זיך צוגעגרייט צו אַ סטרייק. איך און אַרל מיין, גאָר אַ יונג בחור'ל, דווקא פֿון אַ פֿאַרמעגלעכער משפּחה, האָבן זיך אַריינגעוואָרפֿן אין דער אַרבעט צו אָרגאַניזירן די ראַטשעוווער מיידלעך, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער פֿאַבריק. איך ווייס ניט וואָס ס'איז געוואָרן פֿון דעם אַרל מיין. איך בין געווען אונטער דעם איינדרוק, אַז ס'וואַקסט אַ גרויסער אָראַטאָר אין אונדזער באַוועגונג. אונדז האָט זיך איינגעגעבן צו אָרגאַניזירן די מיידלעך פֿון דער פֿאַבריק און זיי צוגרייטן צו אַ סטרייק. מיר איז אָבער אויך דעם סטרייק ניט באַשערט געווען בייצוווינען, מ'האָט מיך אַרעסטירט און אַוועקגעפֿירט אין דער זווהילער טורמע.

ווען איך בין געקומען אַ היים האָט מען מיר דערציילט, אַז איינער אַ איד, לוי איציע סונדעלסאָן, האָט געצוואונגען זײַנע צוויי מיידלעך צו גיין אַרבעטן אין משך פֿון סטרייק,

כאטש אפילו די דארפישע שיקסעס האבן מיטגעהאלפן אין סטרייק. לוי איצי פלעגט זיך חבר'ן מיט מיין טאַטן און ער האָט מיך גוט געקענט. איך האָב זיך אויך געחברט מיט זיינעם א זון אין מיינע יאָרן — ישראליק. ווען איך בין באפרייט געווארן און לוי איצי האָט מיך איינמאָל באַגעגנט און געוואָלט מיר געבן א ברייטן שלום עליכם און מאכן די ברכה: מתיר אסורים. האב איך זיך אפגעווענדט פון אים מיט רוגז און אים א ווארף געטון אין פנים „סטרייק ברעכער"...

לוי איצי איז געווען אַן אויפזעער אין דער שמאטעס־מאגאזין פון דער פאבריק. ער האָט געהאט זייער א גרויסע פאמיליע צו שפייזן און די אדמיניסטראציע פון דער פאבריק האָט אים געצווינגען צו ברייגען כאָטש זיינע 2 קינדער צו דער ארבעט, אַ ניט וועט מען אים אָפזאָגן. א קליינשטעטעלדיקער איד וואָס האָט נאָך קיינמאָל פון קיין סטרייק ניט געהערט, האט ער ניט פארשטאנען, אז די סטרייקער קאנען צווינגען די אדמיניסטראציע אים צוריק איינשטעלן. און ער האט דאָס געטון.

די זווהילער גרופּע

וועגן דער זווהילער גרופּע משכילים, שרייבער און ציוניסטישע טוער, קלער איך, אז דאָס דאַרף טון אונזער אלעמענס באַליבטער שרייבער ש. צ. זעצער. איך וועל דאָ בלויז בארירן די גרופּע זווהילער סאָציאַליסטן, אחוץ אברהם און בוזיע טשעסקים וועלכע זענען אין מיין צייט ניט געווען אין זווהיל.

די זווהילער גרופּע סאָציאַליסטן וואָס האָט געהערט צום בונד איז באַשטאַנען פון ארום אַ צענדליק יונגע ארבעטער און אַ פּאָר בעלי־בתישע מיידלעך. — 2 שוועסטער פון אברהם טשעסקיס, כיסיע, עטל און פנינה. צווישן די בחורים זענען געווען — אייזיק ווייס, אברהמצ'יק און אנשיל די ביינקלמאַכערס, שלום העכט, יהושע'קע דער קאָוואַל, אלטער ווינאריק, דוד פערלמוטער און נאָך עטלעכע. איך דערמאָן דאָ ניט די חברים איסאַק שלאין און עלי ראָטנבערג, ווייל זיי זענען געווארן רעוואָלוציאָנערן אין פרעמדע שטעט. אין זווהיל איז דעמאָלט אויך געווען אַן עלטערער פוילישער סטודענט אסטראווסקי, וועלכער האט זיך מיט אונז געחברט.

מיר די ראטשעווער פלעגן אפט קומען קיין זווהיל, ברענגען אומלעגאלע ליטעראטור און פארברייינגען 2/3 טעג צוזאמען מיט די זווהילער. אויך די זווהילער פלעגן זיך אפט טרעפן אין ראטשעוו. נאכן זשיטאמירער פאגראם איז די שטימונג געווען זייער א געדריקטע. מיר האבן זיך גענומען שרעקן פאר פאגראמען אויך אין אונזער געגענט.

מאכט זיך איינמאָל, אין אַן אסיענדיקן שבת נאכמיטאָג איך בין דעמאָלט גראדע געווען אין זווהיל, צעטראָגט זיך אַ קלאַנג, אז מאָרגן זונטאַג, וועלן די סיסלער גויים מאַכן אַ פּאָגראָם. אלץ איז שוין ביי זיי ארגאניזירט. זיי האבן אפלו געווער. זענען מיר זיך צוזאמענ־געקומען און אנגעהויבן קלערן וואָס צו טון? קיין געווער האבן מיר נישט געהאט. קריגן געווער וואָלט מען געקענט בלויז אין זשיטאָמיר, אָבער אהין פאָרן מיט דיליזשאנס וואָלט געדויערט די גאַנצע נאַכט און אַ נאַכט צוריק. אַזוי אַז דאָס געווער וואָלט געקענט ערשט אנקומען מאָנטאָג אין דער פרי, ד. ה. נאכן פּאָגראָם. זיצן מיר אזוי און ברעכן זיך די קעפּ וואָס צוטון. — רופט זיך אָן יהושע־קע קאוואל: איך האָב אַן עצה. לאמיר מאכן גוטע־גרויסע קינזשאַלן. מיט אַ גרויסען קינזשאל קען מען אויך אָפּטרייבן אַ פּאָגראָמ־שטשיק. איך גיי גלייך אוועק אין קוזניע און שטעל זיך ארבעטן. וויפל קינזשאלן, חברים, קלערט איר, וועלן מיר דארפן? עמיצער האט געזאָגט, — בערך דארף מען 25 קינזשאלן. —

גוט האט יהושע׳קע געענטפערט. איך וועל קענען ביז פּאַרטאָג מאַכן די אַרבעט און ער האט זיך אויפגעהויבן און אוועק אין קוזניע. דעם גאַנצן שבת־דיקן נאָכמיטאָג האט יהושע׳קע געאַרבעט און אויך די גאַנצע נאַכט. פאַרטאָג האָבן מיר שוין געהאט גענוג קינזשאַלן צו פאַרטיילן צווישן אַלע אונזערע חברים, וואָס זענען אַריין אין דער זעלבסטשוץ.

מיר האָבן זיך צוזאַמענגעקומען אין רבינס שולכל. דאַכט מיר. אַ הין האט מען אויך געבראַכט אַלע קינזשאַלן. איך געדענק, אַז ווען איך האָב געקראָגן מיין קינזשאַל איז מיר אַזש פינצטער געוואָרן פאַר די אויגן. אַזאַ לאַנגן מעסער וועל איך דאַרפן אַריינשטעכן אַ כוליגאַן, אוודאי נאָר אַ כוליגאַן, אָבער ער איז דאָך אויך אַ מענטש און נאָכדעם דאַרף מען אָט דעם מעסער אַרויסשלעפּן... ווי וועל איך דאָס קענען טאָן? פונדעסטוועגן האָב איך גענומען דעם קינזשאַל און אַרויסגעגאַנגען פּאַטרולירן די גאַסן.

ס׳איז מיר געווען זייער שווער אויפן האַרצן און איך האָב זיך געשראָקן. ניט אַזוי פאַר מיין אייגן לעבן וואָס שטייט איצט אין סכנה, נאָר איך האָב מורא געהאט טאָמער וועל איך דאַרפן טאָקע הרגענען אַ מענטשן... — — — צום גליק איז דער גאַנצער טאָג אַריבער בשלום. די סיסלער גויים האָבן אַפילו ניט געחלומ׳ט וועגן מאַכן אַ פּאָגראָם. און מיר האָבן זונטאָג, פאַרנאַכט שוין, זיך ווידער פאַרזאַמלט און מיט גרינגע הערצער אָוועקגעלייגט די שווידערלעכע קינזשאַלן.

איך מוז דאָ דערמאָנען נאָך איין זאַך. ווען מ׳האָט מיך אַרעסטירט און געבראַכט קיין זוויהיל. האָט מען זיך גלייך דערוואוסט אין שטאָט פון מיין אַרעסט. ס׳האָט ניט לאַנג געדויערט און חברים האָבן אָנגעהויבן גיין אין אוטשאַסטאָק וואו איך בין געווען אין די ערשטע טעג פאַרשפּאַרט. מ׳האָט געבראַכט עסן, טאַבאַק וויפיל איך האָב נאָר געוואָלט דעמאָלט האָב איך ניט געוואוסט, ווער ס׳שיקט מיר דאָס אַזאַ גוט עסן. ערשט איצט האָב איך זיך דערוואוסט. דאָס האָט מיר דערציילט יענטע פערלמוטער. איר זיידע און מיין עלטער פעטער שמחה בונים דער שוחט, האט געבראַכט פון יאַטקע ספּעציעל פאַר מיר פלייש און געהייסן דאָס קאָכן און אַוועקטראָגן צו מיר אין טורמע. „זאָל ער דאָרט כאָטש ניט הונגערן״ — פלעגט ער זאָגן צו די שטוב מענטשן באַזאָרגט וועגן מיין גורל. דער פעטער שמחה בונים האט גוט געוואוסט, אַז איך בין געווען אַן אַפּיקורס. אָבער איך בין געווען ביי אים טייער דערפאַר, וואָס איך האָב זיך איינגעשטעלט פאַר אידן און וואָס איך האָב זיי געהאָלפן צו פאַרבעסערן זייער שווערע לאַגע. אַזאַ באַציאונג האט דער פעטער אויך געהאט צו אַנדערע סאָציאַליסטן.

צווישן די זוויהילער סאָציאַליסטן מוז מען דערמאָנען עזרא בראַכמאַן און יהושע איידלמאַן, עזרא בראַכמאַן, ווען ער איז געקומען אַ היים פון אָדעס, האָט עטלעכע מאָל באַזוכט טאָרגעוועצן אין ראַטשעוו. איך קען קיינמאָל ניט פאַרגעסן ווי וואונדערלאַך ער פלעגט רעדן און ווי טיף ער פּרעגט באַטראַכטן אַן ענין. אַלע אין שטוב בא טאָרגאָוועצן, איינשליסנדיק אים אויך, פלעגן זיצן פאַרגאַפטע און אויסהערן אים און קיינמאָל אים ניט איבערשלאָגן בעת ער רעדט. דערצו האט ער נאָך פאַרמאָגט אַזאַ שיין און איידל פּנים, וואָס מ׳קען ניט פאַרגעסן. וואָס איז מיט אים געוואָרן אונטער דעם באָלשעוויזם? — מסתמא האָט די גרויזאַמע האַנט פון רעזשים אויך אים אומגעבראַכט בשעת די „ריינונגען״... ווער ווייסט? — — —

וועגן יהושע איידלמאַן האָט איך ניט געהערט זינט 1906, ד.ה. זינט איך בין אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע. אָבער ער איז געווען אַ איבערגעגעבענער סאָציאַליסט. אויך ער פלעגט קומען קיין ראַטשעוו און פאַרברענגען יעדעס מאָל עטלעכע טעג. און ס׳איז שטענדיק

געווען א פארגעניגן צו זיצן מיט אים ביי טארגאוועצן אין שטוב און הערן ווי ער רעדט. אלע זיינע באזוכן פלעגן מיר אויסנוצן. מיר פלעגן מאכן ספעציעלע פארזאמלונגען אויך מיט די קאמענבראדער חברים. וואו זענען איידלמאן און עלי ראַטנבערג אַהינגעקומען??

וועגען קארעץ געדענק איך זייער ווייניק. איך בין אונטער דעם איינדרוק אז אין קארעץ זענען געווען ווייניק סאָציאַליסטן אין מיין צייט — ביז 1906. איך פערזענלעך בין אין קארעץ געווען בלויז א פּאָר מאָל. די איינציגע אקטיווע חבר׳טע איז געווען א יונגע ארבעטערין — רייזל. זי לעבט איצטער אין ניו־יורק. איך געדענק, אז ביי מיין לעצטן באזוך אין 1905 — איז רייזל געווען די סאמע אַקטיווסטע טוערן.

משה שמואלי (אשדות יעקב)

מיין געבורטס־שטעטל באראנאווקע

די אָפּענע האַנט

אין מיטן וועג פון זוויהיל קיין פּאָלאָנע איז געשטאַנען מיין שטעטל באַראַנאָווקע. פון ווייטע יאָרן זינט איך האָב זי פארלאָזן האָב איך זי געדאכט ווי אַן אויסגעשפּרייטע אָפּענע האַנט. דער ברייטער מאַרק אין מיטן שטעטל האָט זיך מיר געדאַכט ווי די אויסגעשפּרייטע לאַדאָניע, און די געסלעך וועלכע האָבן זיך געצויגן פון אים ווי אויסגעשפּרייטע פינגער, אמת א סך מער ווי פינף, און ניט אלע גלייכע און זיי זענען געווען אָפּט אין אַלע זייטן. מאַנכע שטעטלעך און דערפער האָבן איר אַרומגערינגלט און גענוצט פאר אלע דורכפאָרער. דריי גרויסע סטאַנציעס וועלכע זענען געשטאַנען נאָענט איינע צו דער צווייטער אין מיטן מאַרק, זענען געווען שטענדיק גרייט אריינצונעמען די אלע וועגענער און דורכרייזער. דער מאַרק האָט זיך אָנגעפילט יעדן זונטאָג אָדער גלאָט יאַריד פון די ארומיקע פּויערים, וועלכע האָבן געבראכט זייערע פּראָדוקטן און דורכדעם געשפּייזט די אלע קרעמער און מעקלער אין שטעטל, וועלכע האָבן געמאַכט אַרום זיי אַלערליי האַנדל.

ריכטיק, ווי אין יעדן שטעטל, האָט אויך אין באַראַנאָווקע ניט געפעלט אירע אָרימע לייט, אלמנות מיט די קינדערלעך, אָפּגעלאָזענע בעלי־מלאכות און פאַרשידענע נצרכים, בעלי־יחוס, אַ ספק „יורדים" אָדער גלאט „לאַ־יוצלחים" פון זייער געבורט — וואָס די עיקר חיונה האָבן זיי געשעפּט פון דער „קצבה" אָדער „צדקה בסתר", וואָס זיי פלעגן באַקומען — אָבער די מערהייט אין שטעטל האָט זיך גערעכנט אַלס פאַרמעגלעכע.

ס׳טוט מיר באַנג וואָס איך האָב ניט אויסגעפאָרשט פון די אלטע אין שטעטל, ווער ס׳האָט איר אויפגעבויט ווען זי איז געגרינדעט געוואָרן און דעם מקור פון איר נאָמען באַראַנאָווקע.

אין מיינע קינדער־יאָרן האָב איך ניט איינמאָל באַזוכט איר בית־הקברות, אין תשעה־באב און חודש אלול פלעגן מיר קינדער אָפּטמאָל רייסן ניט־דערוואַקסענע קליינע עפּע־לעך, וואָס זענען דאָרטן געוואַקסן בשפע. דער בית־העלמין איז געווען פאַרוואַקסן מיט פאַרצווייגטע אַלטעביימער. די שורות פון די קברים און מצבות זענען געווען ענג און פיל הילצערנע מצבות זענען שוין געווען דורכגעגעסן און פאַרפוילט. דאָס אלץ האָט באוויזן, ווי אלט ס׳איז דער אידישער ישוב אין שטעטל. נאר קיינמאָל איז מיר ניט געווען אין

געדאַנק צו זוכן די אָפּגעמעקטע תאריכים כדי פון זיי צו וויסן די עלטער פון אירע איינוואוינער. איך געדענק נאָר די לענג פון אירע גאַסן. קיין קליין שטעטל איז זי דאָך ניט געווען. ביי איר זענען געווען פיל קלענערע שטעטלעך. אין אירע פיר שולן, האָבן, לויט מיין זכרון, אויסער די ווייבערשע שולן, געוויס געדאַוונט ביי 700 מענער. פון דעם קענען מיר אָפּשאַצן, בערך, די צאָל פון אירע איינוואוינער, דאָך ווייס איך אויף געוויס, אז די צאָל פון די תלמידי־חכמים איז געווען זייער א קליינע. אויסער דאָס קליין ביסל כלי־קודש, דער רב און די שוחטים און 3—4 מלמדים און אפשר נאָך א מנין לערנער — האָבן די איבעריקע בעלי־בתים קוים פארשטאנען א פרשה חומש און א פרק משניות. א גרויסער טייל זענען געווען פשוטע עמי־הארצים און ניט געקענט עברי צו לייענען. דאָקעגן איז אין שטעטל געווען, נאָך אין אָנהויב פון לעצטן יאָרהונדערט, אַ היפּש ביסל משכילים, עקסטערן־משכילים, וואָס האָבן דערגרייכט זייער בילדונג — זעלבסט, און שטודירט איבערהויפט די רוסישע ליטעראטור־קלאַסיקער און אויך פּאָליטישע עקאָנאָמיע, ווינציק פון זיי האָבן געוואוסט אויך די העברעאישע השכלה־ליטעראַטור.

פון וואַנען האָט אַריינגעדרונגען דער דראַנג נאָך דער השכלה אין שטעטל, וועלכער האט אין א געוויסער מאָס אריבערגעשטייגט די ארומיקע שטעטלעך וועלכע לעבנספאַקטאָרן האָבן זיי געטריבן צו דעם? — דאָס האָט מיר אויך, ווי נאָך פיל אַנדערע זאַכן — ווייניק געקימערט צו וויסן. איך האָב דאָס אנגענומען און באטראכט אָן שום חקירה. לאָמיר נאָר דערמאָנען צוויי עלטערע משכילים: חייקל פאָגל און בנציון וויניקור. דער ערשטער פון זיי איז שוין געווען אין מיין קינדהייט פון די עלטערע העברעאישע משכילים פון י. ערטער און דב בער גאָטלאָבערס צייטן. א תלמיד־חכם און משכיל אויף צו להכעיס. דער צווייטער, בנציון וויניקור, איינגערער און אויך פיל געלאַסענער פון אים אין זיין אָפּיקורסות. ער האט שוין זיין השפעה באקומען פון סלאָנימסקיס „הצפירה" און סמאָלענסקיס „התועה בדרכי החיים". מ'האָט אויף אים דערציילט, אז איינער פון די רייכע בעלי־בתים אין שטעטל האט אים געבראכט פון א נאָענטן שטעטל אלס א גוטער חתן פאר זיין טאָכטער. און נאָך דער חתונה האט אים זיין שווער אויפגעשטעלט א קלייט פון תבואה. אָבער דער יונגערמאן האט זיך בעסער פארנומען מיט פארשפרייטן השכלה צווישן דער יוגנט אין שטעטל און גלאַט פירן שמועסן מיט ארומיקע בטלנים, איידער האַנדלען אין קלייט. יעדן פרימאָרגן פלעגט ער עפענען די קלייט, אָבער באלד פלעגט ער זי לאָזן אויף הפקר און פלעגט זיך איבערקלייבן צווישן די שכנישע קרעמער צו דערווערבן נייע אָנהענגער פאר דער השכלה. פלעגן דערביי דערשמעקן די גויאישע אַרומיקע חזירים דעם ריח פון דער תבואה אין דער אָפענער קלייט און אָנהויבן אין איר טיף נישטערן, פרעסן די תבואה — ווען בנציון פלעגט מיט התלהבות דערציילן פון סלאָנימסקין און סמאָלענסקין — און זי אויסגעליידיקט, ביז בנציון איז געוואָרן אויס סוחר און זיך גענומען צו מלמדות.

זיי האָבן אויפגעשטעלט אין שטעטל דעם דור־השכלה, אָבער זייערע נאכפאלגער זענען, ווי ס'טוען שטענדיק גוטע תלמידים, אַוועק אַ סך ווייטער פון זיי אין דייער השכלה־וועג.

ס'איז דעמאָלט געווען ערב דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע און זיי האָבן נאָך זייער דראַנג זיך אַרויסרייסן פון דעם געוויינלעכן טראַדיציאָנעלן לעבנס־שטייגער ביי זייערע עלטערן — האָט זיי פאַרכאַפּט דער רעוואָלוציאָנערער אימפּעט און האָט פאַרגרייזט, ניט באַטראַכטערהייט, זייערע נאָענטערע צילן. די פריערדיקע התלהבות פאר דער השכלה האָט זיך פארביטן ביי זיי אויף אַ נייעם ברען פאר דער רעוואָלוציע און זיי

האָבן זיך אַריינגעוואָרפן מיט דעם פולן יוגנטלעכן ענטוזיאזם אין רעוואָלוציאָנערן ברויז און אירע פאַרשיידענע שאַטירונגען, קעגן דעם צאַרישן רעזשים.

זיי האָבן איצט אַוועקגעלייגט אָן א זייט די גראַמאַטיקע פון קירפּיטשניקאָוו, ווערשטשאַגינס מאַטעמאַטיק און איוואַנאָווס געאָגראַפיע און זיך אָנגעהויבן זאַמלען אין קאָנספּיראַטיווע מאַסאָווקעס און זיך געקליבן אראָפּוואַרפן דעם צאר ניקאָלאַי. אלע נעכט, ווען דאָס שטעטל האָט איינגעדרעמלט אין טיפן שלאָף, האָבן זיך באוויזן פארבאָרגענע קליינע ליכטלעך אין די פענצטער פון עזרת־נשים אין די עטלעכע שולן. דאָרטן פלעגט זיך זאמלען די רעוואָלוציאָנערע יוגנט און זיך פאַרנעמען מיט זאכן וואָס מ׳האט ניט געטאָרט באַווייזן אין דער ליכטיקייט. ניט איינע פון די עלטערן זענען ניט איינגעשלאָפן צוליב זייער פיל זאָרג פאַר זייערע קינדער, אז זיי זאָלן חס־וחלילה ניט געכאַפּט ווערן פון דער פּאָליציי אלס מלוכה־פארעטער. ניט איינער פון זיי האט זיך געוואָלט ארייגרייסן אין דער עזרת־נשים און ארויסרייסן פון דאָרט זייער תכשיט — נאָר האט זיך באלד אָפּגעהאלטן, אַנערקענענדיק, אז ער האט שוין מער ניט קיין שליטה אויף זיי און אומזיסט וועלן זיין זיינע באַמיאונגען, און פלעגן זיך אזוי קימערן ליגנדיק אויף זייערע געלעגערס — ביז שפּעט אין דער נאַכט ווען ס׳פלעגט שוין שטיל אַ סקריפּע טאָן די טיר און ספּלעגט זיך שטיל אריינכאַפּן זייער זון אָדער טאָכטער. דעמאָלט ערשט האָבן זיי זיך אביסל בארואיקט. און ווען זיי האָבן זיך פרי אויפגעכאַפּט גיין אין זייערע קלייטן, פלעגן זיי טרעפן אויפגעקלעפּט אויף די ווענט רויטע רעוואָלוציאָנערע אויפרופן — פלעגן זיך די עלטערן צעשפּרייטן איבער די געסלעך פון שטעטל און זיך איילן זיי אויסמעקן אָדער אַראָפּרייסן — איידער די גויים פון דער סביבה האבן דערגרייכט קומען אין שטעטל.

ארבעטער פון פאָרצעליי־פאַבריק אין באַראנאווקע

פועלי בית החרושת לכלי־חרסינה בברנובקה

דערנאָך, אין 8—7 יאָר, ווען די צאַרישע זשאַנדאַרמען האָבן זיך געשטאַרקט איבער די פּרייהייטס־קעמפער אין באַראַנאָוויטשע ווי אין די איבעריקע שטעטלעך און דער רעוואָ־לוציאָנערער דראַנג איז מיט אכזריות געוואָרן אונטערדריקט, האָבן זיך די בחורים אַרומגעקוקט און געזען אַז אין דער רעוואָלוציאָנערער שריפה זענען אויך פאַרברענט געוואָרן זייערע בעסטע יאָרן און געבליבן פּוסט און לער. האָבן זיך דאָס ביסל „פּועלי־ציון" פון זיי עולה געווען קיין ארץ־ישראל און זייערע קעגנער, בונדיסטן, עמיגרירט קיין אַמעריקע, די אַרעסטירטע האָט מען צעשיקט אין זייערע טורמעס. און די איבערגע־בליבענע אין שטעטל זענען געוואָרן לערערס פאַרן נייעם דור, וועלכער איז דערווייל אויפגעוואַקסן. בייטאָג פלעגן זיי קנעלן מיט זייערע תלמידים און ביי דער נאַכט לערנען אַליין און זיך געגרייט צו די עקסטערן־עקזאַמענס אויף פיר אָדער זעקס קלאַסן פון דער רעגירונגס־גימנאַזיע אין זשיטאָמיר. יאָר־יאָר פלעגן זיי פאָרן צו די עקזאַמענס און אַלע מאָל זיך אומקערן פאַרשעמטע, ניט ווייל זיי האָבן ניט געוואוסט די גימנאַזיע־לימודים, זיי האָבן זיי דווקא געוואוסט מער ווי מ'באַדאַרף — נאָר די גויאישע רשעים האָבן זיך איבער זיי אומיסטן איזדיעקעוועט און געשטראָכלט. אַפּטמאָל איז דאָס געקומען פון איבער־וויסן אין וועלכן זיי האָבן זיך אַליין פאַרפּלאָנטערט.

פונדעסטוועגן האָבן זיי ניט אויפגעהערט צו זוכן נייע געזעלשאַפטלעכע אידעאַלן. און ווען דער רעוואָלוציאָנערער דראַנג איז שטילער געוואָרן, האָבן זיי זיך באַהעפט אין טאָלסטאָי'איזם, וועגעטאַריאַניזם. און האָבן פייערלעך דערקלערט זייערע מאַמעס, אַז פון היינט אָן הערן זיי אויף צו עסן פלייש און געוואָרפן די שבתדיקע מאכלים וואָס די מאַמעס האָבן געבראַכט צו דעם טיש פרייטאָג צונאַכטס.

פון דעמאָלט אָן איז טאָלסטאָי און זיין לערע געוואָרן זייער פּאָפּולער אין שטעטל און ס'האָט לאַנג ניט געדויערט און כאָר מיין פאָטער, דעם רב, האָט אַ דעלעגאַציע פון טאָל־סטאָיאַנער געבראַכט אַ שאלה: צי מעג מען עסן וועגעטאַריאַנישע מאכלים וועלכע האָבן זיך געקאָכט אין פליישיקע טעפּ?

איך דערמאָן זיך אין די שטעטלשע משכילים־עקסטערנס פון יענע טעג, וועלכע זענען שוין געווען נאָך די 30־ער יאָרן און האָבן זיך געהאַלטן ווי אַ באַזונדערע עדה. תמיד פאַר־זאָרגטע אויף זייער פערזענלעך חרובער וועלט. און פון זייערע טרויעריקע אויגן האָט ארויסגעקוקט, טראָץ זייער שטאָלצער האַלטונג, זייערע אינערלעכע וואונדן. אַלע זענען געווען אומפאַרהייראַטע, ניט־קוקנדיק אויף די אינטימע פריינטלעכע באַציאונגען צווישן זיי. אין שטעטל פלעגט מען זאָגן, אַז זיי זוכן פאַר זיך אַ תכלית.

אַ דור פון גימנאַזיסטן און סטודענטן

אין יענע יאָרן איז ווי פלוצים אויפגעוואַקסן אין יעדן הויז אַ נייער יונגער דור, אין עלטער פון 12—10, וועלכער איז געווען גאָר אַנדערש פון פריערדיקן דור — עקסטערנס. קיינע פּאָליטישע אָדער געזעלשאַפטלעכע אידעאַלן האָט זיי ניט אינטערעסירט, אויך קיין ארבעט און געשעפטן פון די עלטערן. זיי זענען געווען פול מיט ענערגיע און גרויסער פרייד און לוסט צום לעבן. זייער איינציקע שטרעבונג איז געווען צו פאָרן אין די גרעסערע שטעט און ווערן דאָרט גימנאַזיסטן אָדער סטודענטן.

די מערהייט פון די עלטערן זענען געווען מיט זיי איינשטימיק און צופרידן וואָס זייערע קינדער וועלן זיין דאָקטוירים און האָבן זיי געהאָלפן דאָס צו דערגרייכן. פריער האָבן זיי

געלערנט ביי די פריערדיקע עקסטערנס און ווען זיי האָבן דערוואָרבן זייערע ערשטע ידיעות פלעגן זיי פאָרן קיין זשיטאָמיר, קיעוו, אָדעס און אריין אין די גימנאַזיעס. ווערנדיק גימ־נאַזיסטן פלעגן זיי ביי זייער קומען אין שטעטל דערוועקן כבוד און אויך קנאה ביי דער שטעטלשער יוגנט און זיי מונטערן צו גיין אין זייערע וועגן. אין די ארומיקע שטעטלעך איז דעמאָלט באַוואוסט געוואָרן באַראַנאָווקע אַלס אַן אינטעליגענטן־שטעטל.

ווי מיר ווייזט אויס, האָט מען שוין אין יענע יאָרן געקענט זען די קלאָרע סימנים פון דעם זינקען. אויפן אויבערפלאַך, האָט זיך געדוכט, איז אלץ ווי פריער. פרימאָרגן האָבן די קרעמער זיך געאיילט צו זייערע קלייטן, און די בעלי־מלאכות צו זייער ארבעט. די שולן זענען, ווי געוויינטלעך, ניט געווען פול אין דער פרי און פארנאכט, אויסער שבת. פון די נאָענטע דערפער פלעגן זיך ציען די ארומיקע פויערים אויף זייערע וועגענער צו האנד־לען אין שטעטל. דער הויפּטוועג פון זוויהיל קיין פּאָלאָנעע צו דער באַן־סטאַנציע דורך באַ־ראַנאָווקע, האָט ווי שטענדיק גערעשט פון סוחרים און באַאַמטע און אנדערע באַזוכער, וועלכע פלעגן אלע טאָג דורכפאָרנדיק אָפּשטייגן ביי די סטאַנציעס אָדער קראָמען אין שטעטל. פארנאכט פלעגן זיך אומקערן די אָרטיקע קרעמער מיט פולע וועגענער סחורה, וואָס זיי האָבן געבראכט פון זוויהיל, פּאָלאָנעע און ליובאַר וואו ס'איז געווען א פאבריק פון צוקער, און דערבייאיקע סוחרים פון די נאָענטע שטעטלעך פלעגן אויך אָפּשטייגן צו אי־בערנעכטיקן אין באַראַנאָווקע.

אזוי האָט נאָך באַראַנאָווקע אויסערלעך געלעבט א נאָרמאלן לעבן ווי אין די פריער־דיקע יאָרן. אָבער פארנאכט צו, סיי זומער אָדער ווינטער, ווען די פינצטערניש האָט זיך פארשפּרייט איבערן שטעטל, איז צעטיילט געוואָרן די גאַנצקייט פון שטעטל אויף דריי טיילן. איינע: בעלי־בתים, סוחרים, קרעמער, בעלי־מלאכות און מלמדים; די צווייטע: משכילים־עקסטערנס; דריטע: דער יונגער דור, גימנאַזיסטן, סטודענטן; און יעדער האָט זיך אָפּגעטיילט אויף זיין באַזונדערן וועג.

די ערשטע פלעגן זיך כאַפּן שלאָפן און פארלעשן דאָס ליכט אין רוב הייזער; די שולן זענען געווען פינצטער גאַנצע אָוונטן, ווייל ס'איז מער ניטאָ קיין לערנער ווי אין די אַמאָלי־קע יאָרן. די אלטע בעלי־דרשער קומען אויך ניט. צוויי אָדער דריי מאָל אין יאָר קומט נאָך אין שטעטל צו זייערע חסידים ר' ישעיה'לע און ר' משה מרדכי'לע, אויך ר' נחומ'צע אָסטראָפּליער — דער רבי פון די בעלי־מלאכות. און זייער קומען פרישט אָפּ אַביסל דעם גייסט פון די איבערגעבליבענע חסידים, פאָרן זיי אוועק, בלייבן די אלטע אליין מיט זיך און ס'איז טרויעריק.

אויך די עקסטערנע־משכילים בלייבן פארנאכט מיט זייערע עלטערן אין שטוב און האָבן ניט ביי זיך קיין רו, שלאָפן איז נאָך פרי, גיין שפּאצירן שעמען זיי זיך פאר זייערע יונג־רעש'יקע תלמידים, קלייבן זיי זיך באַזונדער אין קליינע גרופּן, און גייען שטילער־הייט ביי זייערע הייזער און איילן זיך אריין אין הויז.

אָבער דער יונגער דור, גימנאַזיסטישע לערנער, פארכאַפּן די גרויסע לאַנגע גאַסן, וועלכע פירן קיין זוויהיל און פּאָלאָנעע, און שפּאצירן ביז שפּעט אין דער נאַכט. זייער פאַנטאַזיע פאַרכאַפּט גאַנץ גרויסע וועלטן און זיי פאַרגעסן גאָר אין זייער קליינער באַ־ראנאָווקע, וואו זיי שפּאצירן דערווייל.

ניט אזוי ווי אמאָל, ערשט פריער מיט צען יאָר, ווען זייערע גרויסע ברידער זענען גאנ־

צע נעכט געזעסן אין די עזרת־נשים פון די שולן און האָבן זיך פאַרנומען מיט דרוקן פּראָקלאַמאַציעס קעגן צאַר — שלאָפן איצט די עלטערן רואיק, האָבן ניט קיין זאָרג פאַר זייערע קינדער, וועלכע קומען שפּעט אהיים. זיי זענען זיכער און חלומען אויך צו זען אינגיכן זייערע קינדער אלס דאָקטוירים. טראַכטן דען די עלטערן, וואס וועט זיין מיט זייערע קלייטן און געשעפטן, ווען זייערע קינדער וועלן זיין דאָקטוירים? האָבן זיי א טראַכט געטאָן וואָס וועט זיין דעמאָלט מיט זייער באַראַנאָווקע? יעדער האָט נאָר געטראַכט פון זיין אייגענעם „נחת״, פון זיין זון אָדער טאָכטער.

דער לעצטער מאָהיקאַנער אין שטעטל, וועלכער איז געווען נאָך אויף דער וואַך און האָט נאָך געקעמפט פאַר דער אלטער וועלט — איז נאָר געווען מיין אלטער פאָטער ז״ל. א שטילער, תמימות׳דיקער איד איז ער געווען. איין קורצן וועג האָט ער געהאט אלע זיינע יאָרן: דעם וועג פון דער היים און דער נאָענטער שול. איןביידע האָט ער פאַרבראַכט זיינע טעג און נעכט. אין זיינע וויכוחים מיט מיר פלעגט ער טענה׳ן בתמימות: „וויפיל זענט איר, א קליינער מנין?״ און איך האָב אויף אים רחמנות געהאט און ניט געענטפערט, אז באַלד וועט אים אליין ניט בלייבן קיין מנין אין שול.

ס׳זענען געקומען די טעג ווען איך האָב אים געזאָגט, אז איך פאָר קיין אָדעס. דער טאַטע איז בלאַס געוואָרן פון פלוצלעכן קלאַפּ און האָט זיך א דערשלאָגענער געזעגנט צו מיר: „אויך אויף דיר האָט געווירקט דער סמך־מים״? — און אין א מינוט ארום האָט ער אויפגעהויבן די הענט צו דער שאַפע־ספרים און שטילערהייט געברומט דורך טרערן: „איר זענט מיר געבליבן הייליקע ספרים, פון מיינע עלטערן, אור־עלטערן די רבנים, און ווער וועט אין אייך לערנען נאָך מיין טויט?״ — — —

אין דער אויפגאַנג פון דער רעוואָלוציאָנערער זון

ס׳איז נאָר אוועק אַ האלב יאָר זינט איך בין אוועק קיין אָדעס און ס׳האָט אויסגעבראָכן אין רוסלאַנד די מערץ־רעוואָלוציע אין 1917. די בשורה פון דער רעוואָלוציע האָבן געבראַכט צוויי סוחרים, וועלכע זענען דורכגעפאָרן דאָס שטעטל פון זוויהיל קיין פּאָלאָנע, און די שטעטלשע אידן האָבן דאָס פריער ניט געגלויבט — ביז זיי האָבן אליין ניט באַקומען דעם „קיעווסקאַיאַ־מיסל״, וועלכער פלעגט, ווי געוויינטלעך, קומען אויף מאָרגן אין שטעטל — און די פריילעכע בשורה איז געשריבן דאָרטן מיט גרויסע אותיות. קיין שום בשורה, אויסער דער בשורה פון ביאת־הגואל, האָט ניט געקענט אזוי דערפרייען די שטעטלשע אידן, ווי אָט־די בשורה.

ס׳איז דעמאָלט געווען דאָס דריטע יאָר פון דער וועלט־מלחמה און די „האָזן״ — ווי מ׳האָט זיי גערופן — וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פון דער מיליטערישער מאָביליזאַציע, זענען געווען אין די הונדערטער. דער פּריסטאַוו, וועלכער האָט פאַרגעשטעלט אין שטעטל די צאַרישע מאַכט — איז געווען באַוואוסט אין אלע ארומיקע ערטער, אַלס אַ „נעמער״ און האָט דערפאַר ניט געזען וואָס מ׳באַדאַרף ניט. האָבן זיך די אלע „האָזן״ צונויפגעקליבן אין שטעטל. און ס׳זענען געווען ניט ווייניק הייזער וואו ס׳פלעגן זיך אויסבאַהאַלטן עלטערן מיט דערוואַקסענע קינדער. נאָר וואָס מער דער עולם איז געווען גרעסער — פלעגט ער פאָדערן מער געלט — נאָך יעדן „קאָפּ״, וועלכן ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט און געהאַט פאַרצייכנט ביי זיך. און ער האָט פשוט פאַראָרימט פיל משפחות, וועלכע האָבן געהאַט א סך „נעלמים״. אָבער אויסער די גרויסע צאָלונגען האָט מען אויך מורא געהאט אלע טאָג פאַר די שטראָף־אָטריאַדן, וועלכע פלעגן מיט זייערע אָפּטע באַזוכן טע־

ראַריזירן די איינוואוינער, ווייל אלע זענען געווען פאראנטוואָרטלעך פאר די אויסבאַהאַלטענע „משתמטים".

ס'איז דאַן געווען צווישן פורים און פסח און א סך אין שטעטל זענען געווען פאַרנומען אין צוגרייטן דעם יום־טוב, געבאַקן מצות, אָבער אלע זענען געווען דערשלאָגן און געוואַרט אויף דער גאולה. און אָט איז זי געקומען די פלוצלעכע בשורה. ווען די בשורה איז נאָר באַשטעטיקט געוואָרן דורכן „קיעווסקאַיאַ מיסל", האָט באלד אויסגעבראָכן סטיסיע — אַ תקיפ'דיקע אידענע, וועלכע מ'האָט דערפאר גערופן „דער מאַנספאַרשוין", איז געלאָפן פון הויז־צו־הויז און געקלאַפּט אין די טירן און געשריען: „היי, האָזן, גייט ארויס פון די לעכער! אין פייטערסבורג האָבן די ארבעטער געמאכט א רעוואָלוציע און אַראָפּגעוואָרפן ניקאָלאַיען פון בענקל!" און זי האָט זיך מיט דעם ניט באַנוגנט און האָט זיי אלעמען צונויפגעזאַמלט און האָט זיי געפירט אין אַ פייערלעכער מאַניפעסטאַציע דורך אלע גאַסן צו דעם פריסטאַווס הויז און געמאָנט פון אים, אז ער זאָל אומקערן די אלע געלטער, וואָס ער האָט ביי זיי באַקומען. דעם דערשראָקענעם פריסטאַוו האָט מען דעמאָלט געפונען פּאַקנדיק זיינע מטלטלין, וועלנדיק אַנטלויפן פון שטעטל. און ער האָט באַלד אַרויסגענומען עטלעכע הונדערטער, וואָס ער האָט דעמאָלט ביי זיך געהאַט און זיי אָפּגעגעבן סטיסיען.

3—4 טעג איז געווען באַראַנאָווקע אָן א מלכות, ביז ס'איז געקומען פון זוהיל א בחור, א קאָמיסאַר פון דער נייער רעוואָלוציאָנערער מאַכט אין געגנט, און ער האָט צונויפגעזאַמלט אלע אַיינוואוינער, גוים און אידן — אויפן גרויסן מאַרק־פּלאַץ, כדי זיי זאָלן אויסקלייבן פון זיך א רעוואָלוציאָנערע באַראַטונג. שמואל'יק שפּרינצעס, א סטאָליאַר און אַלטער בונדישער טוער, וואָס האָט אין די לעצטע יאָרן זיך שוין מיאש געווען פון צו דערלעבן און זען אליין די רעוואָלוציע, האָט זיך אזוי דערפרייט, אז ער האָט זיך ניט באַנוגנט מיט דער אַלגעמיינער פארזאמלונג און האט געבראַכט די קאַפּעליע כלי־זמר מיטן רב און האָט אויך נאָכגעשיקט דעם שמש ברענגען די ספרי־תורות, האָט זיך אויך געפונען אַ גויאישער רעוואָלוציאָנער און ער האָט באַלד געבראַכט דעם גלח און די הייליקע פאָנען פון קלויסטער. און דער געשיקטער קאָמיסאר האט געהאלטן א פייערלעכע רעדע וועגן ווערט פון דער רעוואָלוציע, אַון מ'האָט אויסגעקליבן זיבן איינוואוינער אין רעוואָלוציאָנערן ראט. מ'האָט געזונגען די „מאַרסיליעזע" און די כלי־זמר האָבן געשפּילט חתונה פריילעכס. — אַזוי האָט מען געפּראַוועט אין באראנאָווקע דעם רעוואָלוציאָנערן יום־טוב עטלעכע טעג פאר פסח.

אָבער די אידיליע האָט ניט געדויערט לאַנג. אין מאי, מיטן אָנהויב פון דער שולוואַקאַציע, האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אהיים אלע סטודענטן און גימנאַזיסטן פון זשיטאָמיר, קיעוו, אָדעס און אנדערע שטעט. אין די ערשטע חדשים פון דער רעוואָלוציע האָבן זיי דערקענט אַין די גרויסע שטעט דעם אמתן פירוש פון דער רעוואָלוציע, אז זי איז גאָר ניט אזוי אידיליש ווי זייערע עלטערן האָבן געמיינט אין קליין שטעטל באראנאָווקע. שטורמיש זענען זיי זיך צונויפגעקומען מיט א גרויסן דראנג צו פארווענדן זייער רעוואָלוציאָנערע ענערגיע. ווען זיי וואָלטן כאָטש געהאט איין פּאָליטישע מיינונג וואָלט די אידיליע אפשר ניט געשטערט געוואָרן, אבער יעדער פון זיי האָט זיך דאַן געהאט פּאַרשיידענע פּאַרטייען: ס"דקן, ס"רן, באָלשעוויקעס, בונדיסטן, פאראייניקטע, פּועלי־ציון, צעירי־ציון. באַלד ביי זייער קומען האָט יעדער ארויסגערופן א פארזאמלונג פאר זיין פּארטיי, און ווייל ס'זענען געווען ווייניק פרייע ערטער, האָט מען פארכאפּט די שולן און דווקא פאר־

נאכט, נאָך דער ארבעט, און ניט איין מאָל האט מען געשטערט די שטענדיקע מתפללים צו דאַווענען מנחה און מעריב.

ליובא — א פּאראייניקטער און א סטודענט פון יורידישן פאַקולטעט, איז געוואָרן פול מיט כעס און צאָרן דערוויסנדיק זיך ווי אזוי מ׳האָט געפייערט דעם רעוואָלוציאָנערן יום־טוב. ער איז געווען א הויכער ברייט־ביינערקער בחור מיט א בולטן פּנים און אָנציינעדי־קע אויגן. און טראָץ דעם וואָס ער איז געווען נאָר אין צווייטן קורס, האָט ער זיך שוין אויסגעלערנט רעדן מיט הויכע שיינע פראַזן, און האָט אויף דער ערשטער פאָלקס־פאַרזאַמ־לונג פון די פאראייניקטע אויסגערופן מיט זיין הויכער טענאָר־שטימע: „די רעוואָלוציע איז ניט קיין חתונה אויף וועלכער ס׳שפּילן כלי־זמר. זי איז אויך ניט „אחרית הימים״, וואו ס׳זאָלן פייערלעך פארוויילן דער רב מיטן גלח, די ספרי־תורות מיט די הייליקע קריסטלע־כע פאָנען. א רעוואָלוציע איז, קודם־כל, א העפטיקער קאמף צווישן דעם עקספּלואַטירטן פּראָלעטאַריאַט און דער נידערטרעכטיקער פּלוטאָקראַטיע; רעוואָלוציע איז בלוט...״. זיי־נע רייד האָבן אָנגעוואָרפן א שרעק אין שטעטל, און אויף מאָרגן פרי ביים דאַווענען, אז דער טאַטע האָט אויסגעטאָן די תפילין של רש״י, איידער ער האָט געלייגט די תפילין של רבנו תם, האָבן אים אַרומגערינגלט די מתפללים און אים דערציילט וואָס ליובאַ האָט נעכטן גערעדט אין בית־המדרש. האָט דער טאַטע א שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ און געזאָגט: „איך מיין, אז דער גאַנצער ענין פון דער רעוואָלוציע איז נאָר אן ענין פאַר די גויים — און ניט פאר אונז אידן...״.

ווען מ׳וואָלט געלאָזט אים זיצן רואיק און לערנען — וואָלט ער אַוודאי מותר געווען מיט זיין גוטן ווילן אויף דער גאַנצער רעוואָלוציע, וואָס איז געקומען אָן זיין ווילן און וויסן, און ער וואָלט זיך מיט איר גאָרנישט אינטערעסירט. אָבער די רעוואָלוציע, וועלכע האָט גיך פאַרכאַפּט אַלעמען אין שטעטל, האָט צוגעצויגן צו זיך אַלעמען און האָט אויך ניט אויסגעמיטן דעם טאַטן.

אין די הויפּט־שטעט פון רוסלאנד, פּעטראָגראַד און מאָסקווע, האָט זיך געפירט א בלו־טיקער שטרייט צווישן די קאַדעטן און אַקטיאַבריסטן פון רעכטס, ס״דקן און ס״רן אין צענ־טער און באָלשעוויקעס פון לינקס, און דער גורל פון דער רעוואָלוציע האָט זיך נאָך גע־וואַקלט און מ׳האָט נאָך ניט געוואוסט ווער ס׳וועט מנצח זיין. אָבער אין באַראַנאָוויטש, ווי אין אַנדערע שטעטלעך, האָט מען זיך שוין געאַמפּערט פאר דער גרינדונג פון די דעמאָק־ראטישע קהילות, גלייך ווי די רעוואָלוציע האָט זיך שוין פארפעסטיקט אן א שום רודער. דאָ איז געווען א שטרייט צווישן די סאָציאַליסטישע פּארטייען פון איין זייט און די ציוי־ניסטישע און אירע נאָענטע פאַרטייען, פון דער אַנדערער זייט. צוויי מלחמות האָבן זיך דעמאָלט געפירט אין דער מדינה: א גויאישע, דאָס איז געווען א בלוטיקע — וועגן עצם קיום פון דער רעוואָלוציע; און דערביי אויך א אידישע, וועלכע איז געווען א מלחמה פון ריידן וועגן דעם געשטאַלט און אויסזען פון דער רעוואָלוציע.

אין באַראַנאָוויטש, למשל, האָט זיך די מלחמה געפירט וועגן צוויי גרונט־פּונקטן: וועגן אויסוויילן א פאָלקס־דעמאָקראטישן קהילה־ראַט, און וועגן אויפשטעלן א פרייע פאָלקס־שול. אויך די צעירי־ציון האָבן אָנערקענט דעם פּרינציפּ פון א דעמאָקראטישער פרייער פאָלקס־שול, אָבער די בונדיסטן, די פאַראייניקטע און די פּועלי־ציון האָבן געוואָלט אידיש אלס לערן־שפּראך און די צעירי־ציון האָבן געוואָלט העברעאיש, און זיי האָבן צונויפגע־רופן פאַרזאמלונגען און דיסקוסירט ביז שפּעט אין דער נאַכט. כדי צו שטאַרקן זייער איינ־

פלוס, האט יעדער געבראכט באַוואוסטע חשובע רעדנער און אין שטעטל האָט זיך געליאַ־רעמט. שטראָמען רייד האָבן זיך געגאָסן פון אלע זייטן.

האָט געזען איינער פון די צעירי־ציון־פירער, אז די „לינקע" האָבן זיך געשטאַרקט, האט ער זיך באַטראכט און צונויפגערופן די בעלי־בתים פון שטעטל מיט דער „פני" בראש, וועלכע זענען נאָך ניט געווען אָרגאניזירט אין קיין פארטיי, און האט זיי אָרגאַניזירט אַלס אַלגעמיינע ציוניסטן. יענע זענען גאָר קיינמאָל קיין ציוניסטן ניט געווען, נאָר זיי האָבן דאָך פארשטאנען, אז אין אזעלכע טעג ווען אלץ ווערט באַשטימט דורך אָרגאַניזירטע פאַרטייען — איז גוט אויך פאר זיי זיך צו אָרגאַניזירן אין א פארטיי, אפילו מיטן אַלגעמיין ציוניסטישן נאָמען. און ווייל זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט און אויסגעקליבן א קאָמיטעט, האָבן זיי אויך מכבד געווען דעם טאטן, דער רב אין שטעטל, וואָס האָט געוואַרט אַלע זיינע יאָרן אויף משיח'ן און ניט געוואָלט זיך כאַפּן פאר אים — צו זיין א חבר ביי זיי אין קאָמי־טעם. דער טאַטע האָט אפילו ניט אזוי שטארק ווילנדיק מסכים געווען צו זיצן מיט זיי און אָנטייל נעמען אין דער פּאָלעמיק פון דער רעוואָלוציע. פארשטענדלעך, אז דער קאָמיטעט פון די אלגעמיינע ציוניסטן האָט ניט געטאָן קיין קליינע ארבעט אָן דער אָנווייזונג פון דעם „צעירי־ציון"־פירער.

צוליב אָט־דער קלוגער קאָמבינאַציע פון צעירי־ציון־פירער איז די ווערט פון דער פּראַקציע געפאַלן אין די אויגן פון די לינקע און זיי פלעגן אויף זייערע פאַרזאַמלונגען אויפווייזן די קלעריקאלע בורזשואזע פיזיאָנאמיע פון די צעירי ציון. אבער דער קלוגער חבר האָט ערגרייכט מיט זיין טאַקטיקע צו פארשטארקן די פּאָזיציע פון זיין פראקציע דורך דער אויפשטעלונג פון אָפריינדלעכע פּאַרטיי וועלכע האָט פארמאגט חשובע חברים, וואָס האָבן געהאט אגרויסע ווירקונג אין שטעטל.

שטורמיש איז געווען דעם זומער די פּאלעמיק פון דער רעוואָלוציע אין שטעטל און ניט איינמאָל האָט איין טייל געשטערט, דורך פארשיידענע פּראָוואָקאַציעס, די עפענט־לעכע פארזאַמלונגען, פון אַנדערן טייל. אָבער דאָס האָט ניט געשטערט זייערע פירערס, די יוגענטלעכע סטודענטן און גימנאַזיסטן פארווילן אינטים ווי פריער און ס'איז געוואָרן צווישן זיך גאַנץ ראָמאַנטישע פארבינדונגען, דוקא ניט נאָך פּאַרטיי שטעלונגען. דער לאזונג פון חבר ליובא וועגן דער מצוה פון קלאַסענקאמפף האָט ניט מחייב געווען די יוגנטלעכע פארבינדונגען פון די „פאראייניגטע" חברים מיט חברטעס פון צעירי ציון. און אין פרייע פארנאַכטן פלעגן די יוגנטלעכע, געמישטע גרופן פון חברים און חברות זיך לאָזן אין א גרויסן שפאציר אין די אויסערלעכע גאַסן צום גרויסן פּאלאץ פון פריץ גריפארי וועלכער האָט דעם זומער געעפנט פאר די שפּאצירנדע זיין גרויסן גאָרטן ביז די ווייטע גרינע לאנקעס ביים סלוטש וועלכער האָט זיך רואיק געשטראמט ניט ווייט פון שטעטל. גריפארי אליין וועלכן ס'האָט געהערט די גרויסע פארפור פאבריק איז באַלד פון אנהויב דער רעוואָלוציע אנטלאָפן פון שטעטל. און דער רעוואָלוציענערער ראט האָט באַלד געעפענט דעם גאָרטן פאר די שפּאַצירענדע. פון דאמאָלס איז דער גרויסער פארקן מיט זיינע גרויסע פערצווייגטע אלייען און לאנקעס געווען דאָס ציענדע ארט פאר שפּאַצירען. זיי האבן נישט געקענט אנזעטן זיך מיט די גרויסע פייסזאזשען וועלכע האָבן זיך פאר זיי אנטפּלעקט. די פרייהייט־שטימונג האָט אויך באהערשט די בייזע הינט פון דער גויאישער סביבה און קיינער האָט זיי ניט אויפגערייצט. פון די לאנקעס פלעגן זיי זיך לאָזן פאַרנאַכט אויף שיפלעך איבערן סלושץ אין דער שיין פון די שטערן אָדער לבנה אין אַגעמישטן געזאנג פון די בייַנקענדע לידער פון מ.צ. מאנה און ביאליק אדער אנארכיסטישע לידער.

אין דאָס בילד פון יענע טעג און נעכט וועט ניט זיין גאַנץ ווען איך וועל דערביי ניט דערמאַנען די האלטונג פון די עקסטערנע־משכילים, אמאָליגע רעוואָלוציאָנערן אין 1905. באַלד נאָכן רעוואָלוציאָנערן אויסבראָך אין 1917 האָט זיי ווי אויפגעברויזט אפרישער ווינטל. נאָך דער לאנגער שטיקענדער הפסקה פון די רעאקציע יאָרן האָבן זיי ווי אויפגעוואכט ווי חוני המעגל אין זיין צייט און זענען געווען ענטציקט און ווי פארחלומט האָבן זיי נאָך ניט געקענט בעגרייפן מיט זייערע חושים — דעם גרויסן וואונדער. אָבער דערנאָך ווען זיי האָבן זיך שוין ביסלעכווייז איינגעוואוינט מיט דעם נייעם לעבן, האָבן זיי זיך פלוצלינג ארומגעזעען ווי פרעמדע און אפגענארטע. ניט דאָס איז געווען זייער באגער, חלום מיט 14—15 יאָר צוריק. יענער איז געווען פול אידילישער, שטילער און שענער. דאמאָלס האָבן זיי פאנטאזירט, אז מיט דער צעשמעטערונג פון ניקאָלייס־טראָן וועלן פערווירקלעכט ווערן זייערע שיינע פאנטאזיעס, חלומות — אבער איצטער?? — גלייך ווי די רעוואָלוציע איז נאָך ניט געקומען. און דאָ בא זיי אין באראנאָווקע האָבן פאַרכאפּט זייער אָרט די רירעווודיקע סטודענטן און גימנאזיסטלעך וועלכע האָבן באהערשט, ווי זייער שטייגער, מיט זייערע געשרייען אַלע געסער און זיי פאַרלאָזן ווייט אונטער זיך. און ווי פריער האָבן זיי ווייטער שפּאַצירט איינזאַם און שטילערהייט, אויך אין דעם זומער, אין דער זייט ביי די הייזער פון שטעטל.

אין פלאָנטער פון חורבן

אויב איך האָב קיין טעות ניט האָט די זומער־וואקאַציע פון די שולן געדויערט ניט מער ווי 3 חדשים. מיט דער עפענונג פון די שולן זענען ארויס פון באראנאָווקע אַלע סטודענטן, גימנאזיסטן און איבעריקע שילער, און שטעטל איז געוואָרן שטיל. ס׳האָט זיך געדאַכט אז דער שטורם פון דער רעוואָלוציע אין שטעטל האָט זיך געענדיקט. אָבער די געשעענישן אין דער ברייטער מדינה וועלכע האָבן זיך שטורמיש ענטוויקלט האָבן אויך גיך פאַרכאַפּט באראנאָווקע, ווי אַלע איבעריקע ערטער אין די גרויסע רוסישע געגענטן. ניט אָפּהענגיק אין גאַנצן פון די יוגנטלאכע וועלכע זענען שוין געווען גאַנץ ווייט פון איר.

די געשטרויכעלטע קערענסקיס־אפענסיווע אויפן דייטשישן פראָנט האָט געשטארקט דעם ערשטן ראטן־אויפשטאַנד אין פעטראגראַד וועלכער האָט זיך געענדיקט אין עטליכע טעג מיט אַדורכפאַל. און ס׳האָט אויסגעבראָכן אום זיין ענדע דער אויפשטאַנד פון מאָנאַרכיסטישן גענעראַל קארנילאוו, וועלכער איז אויך באַלד געשטירצט געוואָרן דורך דער צייטווייליקער רעגירונג מיט דער אקטיווער הילף פון די באלשעוויקעס. ס׳האָט ניט לאנג געדויערט און ס׳האָט אויסגעבראָכן די צווייטע סאָוועטישע רעוואָלוציע אין נאָוועמבער, וועלכע האָט באהערשט איצט גרויסע טיילן פון דער מדינה. אין בריסק איז דאמאָלט גע׳חתמ׳ט געוואָרן דער שלום פון דער נייער רוסלאנד מיט די דייטשען און די דייטשען האָבן פארנומען גאַנץ אוקראינע און האָבן אויף איר ארופגעזעצט דעם העטמאַן סקאראָפּאדסקי. מיט אים האָט זיך פארענדיקט די רעוואָלוציאָנערע מאַכט אין אוקראינע. קיין באראנאָווקע ווי אין די איבעריקע ישובים אין אוקראינע האָבן זיך אומגעקערט די פריערדיקע רעגירונג אנגעשטעלטע און מיט זייער שוץ ארום זיין פּאַלאַץ, אַוואַך פון דייטשע סאָלדאַטן האָבן אויף אים געהיט און די איינוואוינער פון שטעטל האבן שוין מורא געהאַט זיך צודערנעענטערן צו אים.

די געשעענישן אין לאַנד האָבן זיך אָנגעהאַלטן נאָר אויף אשטיקל צייט. אין גיכן

איז אָנגעקומען די צווייטע כוואַליע און צווישן אירע רעדער איז צעריבן געוואָרן, ווי אין אַלע איבעריקע אידישע ישובים אין דער מדינה — אויך די קליינע באַראַנאָווקע.

מיטן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד, אין הערבסט 1918 האָבן אנגעהויבן די דייטשע מיליטער לייט, וועלכע האָבן דאַמאָלס אַרויפגעוואָרפן אויף יעדן א פחד פאַר זייער שטאַרקייט, אַנטלויפן אָן א סדר איבערלאָזנדיק נאָך זיך זייער גאַנצע אַמוניציע און שפּייז. מיט זייער אַנטלויפן איז פּלוצלינג אָפּגעמעקט געוואָרן די גאַנצע מאַכט פון סקאַראָפּאַדסקין. פון דאַמאָלס אָן האָט זיך אָנגעהויבן דער חורבן פון די פּעטלורישע באַנדעס. ס׳ האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער אָפענסיווע פון דער ראַטן־מאַכט און באַלד דערנאָך האָט זיך אנגעהויבן דער פּויערים־אויפשטאַנד קעגן זיי וועלכע האָבן חרוב געמאַכט הונדערטער אידישע קהילות. דאָס איינגעמען פון אוקראַינע דורכן פּוילישן מיליטער דורך די גענעראַלן פּילסודסקי און העלער.און באַלד נאָך איר די שטורמישע קעגן־אָפּענסיווע פון די באָלשעווִיסטישע קאַוואַלעריע ביז וואַרשע — און דאָס נייע איינעמען פון אוקראַינע דורכן פּוילישן מיליטער און דער שלום אָפּמאַך אין ריגע אין 20 דעצעמבער 1920, וואָס נאָך אים איז זוהיל און איר אויעזד ביזן טייך האָרען — אומגעקערט געוואָרן צו דער ראַטן־מאַכט און איר ווייטערע באַפעסטיקונג אין געגנט.

דער חורבן אין באַראַנאָווקע האָט זיך דאַמאָלט ניט אונטערגעשיידט פון דעם אַלגע־מיינעם חורבן אין אַלע אידישע שטעט און שטעטלאך. נאָך דער בעסטיאַלער רציחה דורך די פּאַגראָמשציקעס איז געקומען די אינפלוענציע און טיפוס מגיפות וועלכע האָבן פאַר־ניכטעט גרויסע מאַסן און די איינצלנע איבערגעבליבענע זענען אַרומגעגאַנגען ווי טויטע־שאָטנס.

די שורות ליידיקע קלייטן זענען געשטאַנען אָפן פאַר אַלעמען. דער גרויסער מאַרק־פּלאַץ איז געבליבן פאַרברענט און ליידיק. דער גרויסער שאָסיי פון זוהיל קיין פאַלאָנעע האָט געוויסטעט אָן דורכפאַרער. די ארומיקע פּויערים זענען שוין ניט געקומען אין שטעטל. קויפן און פאַרקויפן האבן זיי ניט געוואָלט און ס׳איז אויך ניט געווען מיט וואס צו באַצאָלן. ווען ס׳איז בא ווּעמען געבליבן א ווערט־פולע זאַך אדער א יום טוב׳דיק קלייד האט ער זיי געבראַכט צו די פּויערים אין די הייזער און געקויפט פאַר זיי א פּוד מעל, אָדער קאַרטאָפל.

די נייע מאַכט האָט ניט באַדאַרפט זיך פיל מיען צו אויסגלייכן אַלע איינוואוינער. די פריערדיקע שחיטות האָבן שוין דאָס דערגרייכט, אַלע זענען געווען אָרימע לייט. די רעוואָלוציאָנערע יוגנט פון זומער 1917 האָט זיך שוין ניט אומגעקערט אין שטעטל, זיי האָבן זיך איינגעשלאָסן אין גרויסן ראַט־רעגירונג אַפּאַראַט און אין דער רויטער אַרמיי. די אַרטיקע אָנשטאַלטן פון דער מאַכט אין שטעטל האבן איצט אנגעפירט אנגעפאַרענע קאָמיסאָרן מיט דער אַקטיווער הילף פון די היגע בחורימלעך וועלכע האָבן איצט געשטיגן און ענערגיש ערפילט זייער אויפגאַבע מיט גרויסע באַגאַבטקייט. נאָר ווינציק פון זיי האָבן זיך אומגעקערט. מערסטנטייל פון די וועלכע האָבן געוואָלט פאָרן קיין ארץ ישראל און האָבן געמיינט זיך גיכער פון דאָרט אריבער׳רייסן איבער דער גרעניץ קיין פּוילין און פון דאָרט קיין ארץ ישראל. אזוי האָבן זיך אריבערגעקליבן אין די ווינטערדיקע נעכט פון 1921 און אַוועק קיין פּוילן, פריער איינציקווייז און נאָכער אין קליינע גרופּן, א גרויסער טייל פון זיי איז געקומען קיין ארץ ישראל.

ווי בעקומט מען פון דאָרט א גרוס?

ווען איך האָב זיך געדאַרפט שיידן פון דער היים אין שטעטל, כדי זיך אריבער

קלייבן די גרענעץ אין איינעם פון די פינסטערע ווינטערדיקע נעכט, איז געשטאַנען דער טאַטע און געלייענט קריאַת־שמע בא דעם בעט. בידך אפקיד רוחי, פדית אותו ד׳...

ער האָט מיר מיט אַ שטימער הכנעה דערלאַנגט זיין האַנט און אַנגענומען דעם טרויעריקן גזר דין פון אונזער גוואַלטיקער צעשיידונג. פון דאַמאָלט, נאָך איידער מיין שטעטל איז פאַרטיליקט געוואָרן דורכן רוצח — האָב איך באַקומען פריער די ידיעה וועגן פאָטערס, און נאָך עטליכע יאָר, אויך פון מוטערס טויט. ביידע זענען געשטאָרבן נאָך פיל לייד און יסורים. די קורצע בריוו וואָס איך פלעג באַקומען פון דער היים, פריער פון די עלטערן און נאָכדעם פון די שוועסטער און איינציקן ברודער האָבן מיר דערציילט פון זייער פיין און שרעקליכע איינזאַמקייט. איין ציטאַטע וואָס האָט זיך שטענדיק איבער־געחזרט: „וואויל איז דיר וואָס די ביזט דאָרט״ — האָט מיר ערקלערט אַלס וואָס זיי האָבן מורא געהאַט מיר עפענטלאַך צו דערציילן.

ביז איך האָב באַקומען דאָס לעצטע פּאָסט־קאַרטל פון מיין שוועסטער וואָס זי האָט נאָך געשיקט דעם 22 יוני דעם טאָג וואָס די היטלערישע באַנדעס האָבן אריינגעשפּאַצירט אין אוקראַינע. ווען זייערע עראָפּלאַנען האָבן שוין געשטורעמט דאָס שטעטל: „הלואי וואָלט איך נאָר געקענט דיר ווייטער אויך שרייבן״ — — איז געווען איר לעצטער באַגער. נאָר ער איז ניט מקוים געוואָרן. מער האָט זי שוין ניט געשריבן און ביז היינט ווייס איך ניט ווען זענען זיי געשטאָרבן מיט אַלע איבעריקע יידן.

ווער וועט מיר אָפּגעבן אַ גרוס פון מיין אָרעם שטעטל און פון מיין טאַטנס היים? איז עפּעס דאָרט געבליבן און וואו זענען זיינע ספרים? איז ניט צעאַקערט געוואָרן אויך דער בית הקברות — פאַר אַ תבואה־פעלד און גיט זיין פרוכט — די בעסטיאַלע רוצחים.

איבערגעזעצט ע. א.

בנימין כ״ץ (עטיודן)

האראדניצע

וואָס געדענק איך פון מיין געבורט־שטעטל האָראָדניצע? וואָס געדענק איך ניט? ביז עלף יאָר — מיין קינדהייט — בין איך דאָרט געוואַקסן, געשפּילט זיך, געלערנט, געחלומט, ביז אין אַ שיינעם זומער קאַיאָר האָט מיך דער רב פון שטעטל מיטגענומען אויף זיין פור, קיין קאָרעץ, און פון קאָרעץ בין איך געקומען קיין זוויהיל — איך בין אַרויסגעפאָרן אויף דער גרויסער וועלט. פון זוויהיל צוריק קיין קאָרעץ און פון קאָרעץ קיין ראָוונע. אַלץ מיט פערד־און־וואָגן. ערשט פון ראָוונע — מיט דער באַן — צו דער שיף קיין קאַנאַדע, פון קאַנאַדע אין די פאַראייניקטע שטאַטן, און פון דאָרט — קיין ישראל. דערביי זענען אויך די יאָרן מיטגעלאָפן...

איצט בין איך מיטן געדאַנק צוריק אין האָראָדניצע. איצט נאָר? ווי נאָר כ׳פאַרמאַך די אויגן, זע איך דעם מאַרק מיט די קלייזן, די בתי־מדרשים, די קאַלטע שול, די גאַס וואָס פירט צו דער „פאַבריקע״ און עט אַרונטער צום טייך סלוטש.

עך, דער סלוטש! איך קען דעם האָדסאָן און דעם ברייטן מיסיסיפּי און דעם וואונדער־לעכן כנרת און דעם ירדן, אָבער די וואַסערן פון סלוטש. און דער פאַראָם איבערן טייך,

און דערנאָך די בריק — דאָס זענען איצט וויזיעס פון אַ שטורמעדיקער קינדהייט, וואָס האָט זיך אָפּגעשטעמפּלט אויף מיין געמיט און געלאָזן צייכנס אויף אַלע יאָרן. דער סלוטש און דער וואלד און דעם פריצ׳ס הויף און די פאַבריקע — דאָס זענען פונקטן וואָס מ׳קען ניט פארגעסן. קיין פינטעלע אויף דער מאַפּע איז אפילו דאָס שטעטל נישט געווען, אָבער אַ אידיש לעבן האָט דאָרט פולסירט, נאָר אין ביכער צו באשרייבן. בזעיר אַנפּין האָט זיך פון דער גרויסער וועלט אהין פארטראָגן. די עבודת־פרך אין פאבריקע; דער קלאסנקאמף מיט א באלעבאָס וואָס פלעגט אמאָל אין א יובל קומען באזוכן זיין אייגנטום, בעת די „פאָזשארנע קאָמאַנדע" פלעגט אים באגעגענען, ווי מ׳באַגעגנט א שריפה. אַ פּחד איז גע־פאלן אויפן שטעטל — דער באלעבאָס קומט! ווי קוקט אויס א באלעבאָס? א לעבן־לאנג ארבעט א גאנץ שטעטל אין א פאבריק און מ׳זעט ניט פאר וועמען מ׳שארט גאָלד; מ׳האָט צו סאָן מיט באַאַמטע, און די באאמטע צאָלן אויס צעטלען, און מיט די צעטלען קויפט מען איין חיונה, און פלוצים — עס קומט דער באלעבאָס! די סירענעס פון דער פאבריקע פייפן; די ארבעט שטעלט זיך אָפּ — אלע יאָגן זיך, אין די ארבעט־קליידער, צום טויער... מ׳לויפט פון אלע זייטן, פון הינטער געסלעך, פון מארק.

— וואו ברענט?

אימהדיק פייפן די סירענעס, די פייער־לעשער, יאָגן זיך מיט פעסלעך וואסער; דאָס גאַנצע שטעטל איז אויף די פיס; מ׳פארמאכט די קראָמען; גויים יאָגן די וועגענער פון מארק; מאמעס יאָגן זיך נאָך די קינדער; פערד הירזשען; מ׳טרייבט די בהמות פון די שטאלן ארויס...

— געוואלד, אידן, וואו ברענט?

— שוטה, עס ברענט ניט!

— סטייטש?

— דער באלעבאָס קומט!

— טפו, אויף אַלע מיינע שונאים! אז ברענען זאָל שוין ער אַליין, טאַטע זיסער!

לאַנג, לאנג האָט זיך דאָס שטעטל נישט בארואיקט פון באלעבאָס באזוך. ווער האָט אים דען געזען? ס׳איז דורכגעפאָרן א בריטשקע מיט פיר פערד געשפאנט און געלאָזן א גרויסן שטויב און א גרויסן רעש...

שטיל איז אין שטעטל. ס׳איז א ווינטער בייטאָג. שבת. מ׳זיצט אין בית־מדרש און מ׳ווארעמט זיך ביי דער אָפּגייענדיקער הרובע. אויפן שניי, אין גאס, פלאטערן שווארצע וואָראָנעס. מ׳דערוואָרט פאָגראָמשטשיקעס אין שטעטל — וואָראָנעס זאָגן אָן שלעכטס — און דער ניגון פון די תהילים־זאָגער, דער טרויער און דער פחד שוועבט אין מאיר־לייבס בית־מדרש; עס טונקלט שוין אין גאס, און אין דעמער ווערט ווייסער דער שניי, און יעדעס מאָל ווען די שווערע טיר פון בית־מדרש גיט זיך אָן עפן מיט א קוויטש, פאַלט איין דאָס הארץ... אימהדיק שרעקט זיך דאָס קינדעריש הארץ...

ביי יעדער שמועה פון אַ פּאָגראָם שלעפּ איך ארויף אויף זיך נאָך אַ פּאָר הייזלעך, טאָמער וועט מען דארפן לויפן פון שטעטל... וואוהין לויפן? פון איין זייט דער טייך; פון דער צווייטער — דער וואלד; פון דער דריטער זייט — דאָס דאָרף און די גויאישע גאַסן; פון דער פערטער — די מיל; ווער ווייסט פון וואנען די מערדער וועלן קומען?

זעלבסט־שוץ. אין אלע פיר זייטן שטייען גרייט יונגען פון שטעטל. מאָרגן, זונטיק איז אַ יאַריד. ס׳וועט שוין קיין יאַריד נישט זיין — מ׳וועט די גויים אפילו אין שטעטל נישט ארייַנלאָזן — אזוי רעדן אידן ביים אויוון, און אז אידן רעדן ווייסן זיי מסתמא!

א חתונה אין שטעטל. א מאָדנע חתונה. צען יאָר שוין געלעבט צוזאמען און גאָר א חתונה? יאָ. צען יאָר קיין קינדער נישט געהאַט, קומט אַ גט, שרייבט דאָס פארפאַלק אַ רייניקייט און מ׳שטעלט אַ חופה לעבן דער קאַלטער שול. אַ אויסגעשטערנטע נאַכט. עס שמעקט מיט לעקאך אויפן גאנצן מארק. דאָס פארפאַלק — בעקער — האָבן אנגעבאקן שמעקנדיקע געבעקס, אלעמען פארבעטן צו דער חופה, כלי־זמר שפילן א טרויעריקס, קינד־און־קייט פירט חתן־כלה צום שול מיט דער ספר־תורה; מ׳טאַנצט א געשלאָסענע קייט פון הענט און פיס קלאפן אויף די פארדארטע בלאָטעס אַ מצווה־טאַנץ, צוויי אידישע נשמות ווילן זיך ניט שיידן; זאָל די רייניקייט פארהיטן, אריכות ימים שענקען, מזל־טוב, אידן, מזל־טוב.

נאָך אַ חתונה, להבדיל, אַ מגיפה אין שטעטל, דער טיפוס שניידט אויף אַלע זייטן, לאָזט ניט אויס קיין הויז, שיידט ניט אונטער פון אָרעם ביז רייך.

ראַטעוועט, אידן, שטעלט אָפּ די מגפה!

אין הקדש זיצט א מויד. אין פּאַליש האַלט זיך אויף אַשטענדיקער בעטלער. שטעלט מען אויפן בית־עולם אַ חופה, ס׳זאָל פּאַרהאַלטן די מגפה. און דרשה־געשאַנקן ווערט אויס־געררופן פארן אומגליקלעכן פּאָרל: דער גביר ר׳ פלוני, גיט צען קארבען דרשה־געשאַנק. — די ארבעטער פון פאבריק טראָגן צו געשיר דרשה־געשאַנק.

אויף די אונטערגעהאקטע פיס פויזעט די כלה פון בית־הקברות, פון דער מגפה־חתונה — צוריק אין הקדש און דער חתן שלעפט זיך נאָך א פארשניאַשקעטער מיט דער נייער זיידענער קאַפּאָטע און שטריימל.

א זומערדיקע היץ פארעט אין שטעטל. פּאַרוואָס גייט מען זיך ניט באָדן? דער טייך האָט נאָך נישט „צוגענומען" דעם זומער, האָט מען מורא. פלוצים — א געוואלד! פון טייך יאָגן מענטשן אין איין אָטעם. עס טרינקט זיך אַ אינגל! דער שטראָם האָט פּאַרטראָגן. מ׳האָט נישט געקענט ראַטעווען. אלע לויפן צום טייך. דער שטראָם גייט זיין גאַנג. מ׳קוקט אויפן וואסער און מ׳ציטערט. עס קומען צולויפן די עלטערן, שוועסטער, ברידער און געוואלדן שפאלטן די וואסערן. מ׳לאָזט זיך מיט שיפלעך מיטן שטראָם. לאַנג ווארט מען און מ׳זעט גאָרניט. עס ווערט פינצטער, שפעט פינצטער, ווי ס׳איז פינצטער אויף דער נשמה און מ׳איז ברוגז אויפן טייך, אויפן ליבן סלוטש. מאָרגן וועט ער אָפּגעבן זיין קרבן; פונווייטן וועט מען אים ברענגען צו אומגליקלעכע טאַטע־מאַמע!

יעדן זומער נעמט דער סלוטש זיין קרבן!

— איצט מעג מען זיך שוין באָדן.

וואלן אין שטעטל. עס קאָכט זיך. דער „בונד" ארבעט מעשים. ער האָט אלע ארבעטער ביי זיך אין קעשענע. די ציוניסטן — זיידענע יונגעלייטלעך, זין און טעכטער פון די באַ־אמטע, קרעמער, כלי־קודש — אינטעליגענטן, סטודענטן, עקסטערן — פּארשרייען די גאסן מיט געצאצקעטע פּלאקאטן:

— שטימט פאר צעטל נומער — — — !

— נידער מיט די ציונים!

— א טויטקלאַפּ די באלעבאַטים!

— ארבעטער! ברידער!

מער פון אַלע טומלען די קינדער. זיי טראָגן די פּלאַקאַטן, ווער פון דעם צעטל, ווער פון יענעם צעטל.

אין די אָוונטן — פאַרזאַמלונגען אין די בתי־מדרשים, אין גרויסע זאַלן פון באַלעבאַ־טים, אין שטאָל פון דער פּאַזשאַרנע קאָמאַנדע, אויפן מאַרק — אַפּישן, אַפּישן, אַפּישן, אויסגעשריבענע מיטן האַנט, מיט אַ געקינצלטער האַנטשריפט רופן, רופן, רופן—שטימט!

אויף איינעם אַזאַ אָוונט, חנוכה, טרעט איך אַרויס אויף אַ פאַרזאַמלונג ביי די ציונים אַלס פאַרטרעטער פון קינדער־קלוב „פּרחי־ציון". איך בין דער „רעדנער", איך האַלט אַן אויסגעלערנטע דרשה.

— עוד לא אבדה תקותנו — אַזוי הייב איך אָן.

אויפן וויסגעדעקטן טיש, פאַר מיר, שטייען צוויי שיינע לייכטער מיט גרויסע ווייסע ליכט, פלעמען זיי אויף מיין נערוועז רויט פּנים, און ביים זייט שטייט אַ גרויסע פּושקע פון קרן־היסוד, צי קרן־קיימת.

איך רעד. איך ווייס אַליין ניט וואָס איך רעד. איך פיבער. אינגאַנצן בין איך צען־עלף יאָר אַלט. איך זע פאַר זיך אויגן, אויגן און ס'איז אַזוי שטיל — — — איך ענדיק. מ'קלאַפּט בראַוואָ, איך שטיי און ברען און ווער נישט פאַרברענט. עס גייט צו אַ מאַן, גיט מיך אַ קוש אויפן שטערן און גיט מיר אַ האַלבן ריכל חנוכה־געלט. דאָס זילבערנע שטיק גיט מיר אַ בליץ פאַר די אויגן. איך האַלט עס אַ רגע און וואַרף עס אַריין אין דער גרויסער פּושקע! עס ווערט אַ טומל, אַ פּאַטשעריי, מ'טראָגט מיך אויף די הענט און איך ברען, איך פיבער און ציטער פון קעלט...

ביז היינט פאַרדרוסט מיך ניט וואָס כ'האָב אַריינגעוואָרפן אַזאַ זילבער שטיק אין פּושקע...

פאַר מיינע אויגן שטייען נאָך די מלמדים מיינע, די לערערס פון העברעאיש און רו־סיש, די גוּאישע לערערס און לערערינס פון דער שקאָלע, פון דער גימנאַזיע; די באַלע־בתים, די בעלי־מלאכה'ס, די קרעמער, די גויים אין די יאַרידן, די „האָזן"; די בייטנדיקע־סעזאָנען; די הונגער־טעג און דאָס אוועקפאָרן קיין זוויהיל. די בענקעניש אַהיים. די טרייסט וואָס מיר האָבן כאָטש בשותפות איין טייך — דעם סלוטש — ווערט ביי מיר זוויהיל באַליבט. און איצט, אין אייער גרויסן יזכור־בוך „זוויהיל", זאָל אַריינשטראָמען כאָטש דער זכר פון האַראַדניצער פאַרשניטענע אידן, אומגעקומענע, פאַרברענטע און פאַרגאַזטע, און געפינען זייער רו און אָנדענק, בשותפות מיט אייערע העלדן און מאַרטירער, ווי בשותפותדיק כ'איז געווען דער טייך, דער סלוטש, וואָס איז רויט פון זייערע בלוטיקע גופים בעת דעם גרויסן אומגליק, אויף וועלכן מיר זאָגן קדיש, און שטעלן זיי אַ מצבה לזכר, לזכר, לזכר!

תל־אביב, 1956

יעטא הופמאַן (לאָס אַנדזשעלעס)

מיין שטעטל קאַמענבראָד און זוסמאַנס זאַוואָד

דאָס שטעטל קאַמענבראַד, ביי זוויהיל, איז צוליב זוסמאַנס זאַוואָד געוואָרן אַ שטעטל פון אַ באַפעלקערונג פון כמעט טויזנט מאַן. די גאַנצע אינדוסטריע איז באַשטאַנען פון אַ גרויסער פאַבריק וואו ס'איז געמאַכט געוואָרן פאַיאַנס אויסאַרבעטן, טעלער, שיסלען, שאַלן און פיל אַנדערע זאַכן פאַר הויז ווירטשאַפט. און אויך מאַלערייקונסט אַרבעטן

וועלכע זענען צעשיקט געוואָרן איבערן ראיאָן. די גאנצע באפעלקערונג פון שטעטל האט זיך דערנערט פון דער פאבריק, א חוץ עטלעכע פאמיליעס וואס האבן זיך דאָרט באזעצט, בעלי מלאכות — וועלכע האבן פארדינט נאר ביזן מויל.

אָבער דאָס שטעטל ווי זי איז קליין געווען און אָרים — איז דאָך געווען מער קולטורעל ווי אנדערע גרעסערע ארומיקע שטעטלעך. טראָץ דעם האט מען זי גערופן „דערעווניע״ — דארף און קיין פאטשט איז דארט ניט געווען. די פאטשט איז געווען אין נאענטן שטעטל ראטשעוו און פון דאָרטן פלעגט מען זי ברענגען אין קאנטאָר פון פאַבריק.

אייניקע ארבעטער — די גליקלעכע וועלכע האבן געהאט עמיצן פון זייער משפחה אין גאָלדענעם לאַנד פלעגן אָפטמאָל גיין צופוס צום שטעטל ראטשעוו כדי צו קריגן שנעלער די בריוו.

דאָס שטעטל האָט אויך פארמאָגט אַשיינעם געזונטן וואלד פון סאָסנע בוימער וועלכע האט פארשמעקט די גאנצע סביבה יעדן פרילינג און האט דאָס שטעטל באגליקט מיט געסט „דאַטשניקעס״. אייניקע זענען געקומען צוליב דעם גוטן קלימאט פאר זייערע קראנקע לונגען און אנדערע צוליב פארגעניגן וועגן צו געניסן די געזונטע לופט און די שיינקייט פון דער נאַטור און האָבן זיך געלאָזט וואוילגיין אויפן רייכסטן אופן און דאָס שטעטל האט אויפגעלעבט. דאָס שטעטל האט אויך פארמאגט אַ פעלדשער וואס האט זיך אויסגעטויגט אויף אלע געביטן, אפילו פאר ציין־רייסן, צו אַ דאָקטאָר האט מען געדארפט פאָרן 30 מייל צו דער שטאָט זוויהיל. ניט איין מענטש איז געשטארבן פאר דער דער צייט ווייל מ׳האָט ניט געקענט קריגן קיין דאַקטאַר צו דער צייט. דאָס שטעטל האָט אויך פאַרמאָגט א שול מיט א פאליש אונטער איר, אַ באָד — נאַטירלעך מיט א אונטערשייד פאַר רייכע און אָרעמע, אבער בעזעמלעך און שעפעלעך און א מקווה פאר אלעמען גלייך. אונטער דער באָד איז אויך געווען א מונטער־שטיבל. דארטן פלעגן זיך אויפהאלטן אָרעמע לייט וועלכע פלעגן אין אגרויסער צאל קומען פון דער ארומיקער סביבה. ווי אָרעם דאס שטעטל איז ניט געווען האבן די אידן דארט פארמאגט גוטע הערצער און אוועקגעגעבן דעם לעצטן ביסן די אָרעמעלייט. דערפאַר איז טאָקע דאָס שטיבל געווען שטענדיק פול און אַלע פרייטאג צו נאַכטס פלעגן אלע אידן פון שול נעמען אַ פּאַר אורחים אויף שבת און אוועקגעבן זיי דעם לעצטן ביסן פון מויל. דאס האט פאסירט מיט מיין אייגענער משפחה. ס׳געדענקט זיך מיר א עפיזאָד, מיין מוטער איז געווען באקאַנט אין שטעטל פאר זייער אַ ערלעכע. אַלע האָבן זי גערופן „מאַמע״. זי איז טאָקע געווען ווי אַ מאַמע פאר אלעמען, איבערהויפט פאר די נאָך אָרעמערע פון אונז. האָט געטראָפן איינמאָל ווען אן אָרימאַן וואָס פלעגט ארומגיין איבער די הייזער האט פארמאגט אגרויסן מאיאנטעק ביי זיך. האט ער אויסגענוצט די געלעגנהייט פון מיין מאמעס ערלעכקייט און געבראכט צו איר באהאלטן דאָס געלט וואס ער האט געהאט ביי זיך — ווייל ס׳איז געווען שבת און מ׳האט ניט געטארט טראָגן קיין זאך מיט זיך. מיין ערלעכע מאַמע האָט דאָס באַהאַלטן ניט־קוקנדיק אפילו וויפל ס׳איז דאָרט פאראן. אבער מיר קינדער האבן ניט געקענט זיין רואיק ביז מיר האבן געפונען דאָס זעקעלע און ווי איבערגעראַשט זענען מיר געוואָרן איבערציילנדיק אכט־הונדערט רובל. אַזעלכע אָרעמע לייט זענען געווען אַ סך וועלכע האָבן צוגענומען דעם לעצטן ביסן.

די אָרעמקייט פון שטעטל איז געווען אומבאגרענעצט. דער געהאַלט פון א פאבריק־ארבעטער איז באשטאנען פון פינף ביז אַכט רובל אַ וואך. דערפאר האבן געמוזט מיט־ארבעטן אין פאבריק קינדער פון אַכט יאָר, כדי צו העלפן דערהאלטן די נשמה. און אט

די קליינע פאַרדינסטן פלעגן גלייך צוגענומען ווערן צוריק דורך דער אדמיניסטראַציע. זענען טאקע פארדינסטן פון אַן ארבעטער געווען הונגער־לוין און די אנגעשטעלטע פון פארוואלטונג: דער קאסיר, דירעקטאָר, בוכהאַלטער א. א. וו. האָבן געלעבט אויפן חשבון פון די הונגעריקע. מיין פאטער איז געווען איינער פון די מער גליקלעכע ווייל ער האָט פארמאָגט מער קינדער וועלכע האָבן צוגעטראָגן אַ גרויסן חלק. מיר אלע האָבן צוזאמען פארדינט ביז צען רובל א וואך. און כדי אנצוהאלטן דעם לעבן האט נאך מיין מוטער מיט קליינע קינדער געמוזט נאָך באדינען אַ האַלבן טוץ קווארטיראנטן, פרעמדע מענטשן, וועלכע זענען אנגעקומען צו ארבעטן אויף דער פאבריק.

די עקספלואטאציע איז געווען שרעקלעך. מ׳פלעגט ארבעטן פון זעקס פרי ביז זעקס פאַרנאַכט. די דריי פייפן וועלכע זענען ארויסגעקומען פון גרויסן קוימען, וואָס האָט מיט זיין הויכקייט אונטערגעשפארט דעם הימל, האָט אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף די ארבעטער. דער ערשטער רוף איז באשטאַנען אויף אויפצווועקן די אַרבעטער; דער צווייטער — צו זיין גרייט פארן טויער, דער דריטער האָט מען שוין געדארפט זיין ביים ווארשטאַט. אויב איינער האָט פארשפעטיקט אויף איין מינוט האָט זיך דער טויער פארמאכט אונטער דעם ארבעטערס נאז און ער האָט שוין פארלאָרן אַ טאג ארבעט וואָס האט אים זייער אויסגעפעלט.

איך אלס קינד פון אַכט יאר האב שוין דאן באגריפן די אומרעכט קעגן די אָרעמע מאַסן און אויף מיין פראגע צו מיין מוטער: פארוואָס ארבעט ניט דעם דירעקטאָרס קינדער וועלכע האבן פון אלעס בעסטע און די אָרעמע קינדער וואָס ארבעטען אזוי שווער האָבן ניט קיין ברויט צו זאט? האָט מיין קלוגע מאַמע אָפגעזיפצט און געענטפערט קורץ: פרעג ניט מיין קינד קיין קשיות, ס׳איז אזוי באשערט. אבער אין הארצן האט זי געפילט אנדערש. ווייל די צייט האט באוויזן. ביים ערשטן אויפשטאַנד קעגן דעם פינצטערן סיסטעם איז זי געווען די ערשטע אין די רייען אין קאמף פאר א בעסערן לעבן פאר אירע קינדער. אָט דער סיסטעם און אָרעמקייט פון מיין שטעטל האָט מיך געשראָקן און פארטריבן יונגער־הייט אין דער וויטער וועלט צו זוכן עפּעס שענערס, בעסערס און איך האָב דאָס דערגרייכט.

שפּעטער ווען איך בין שוין געווען אין גאלדענעם לאנד האָבן מיר זיך דערוואוסט אז די לאַגע אין מייל שטעטל האָט זיך געענדערט אויף בעסער, אַ דאַנק דעם איפּברויז פון די מאסן און זייער אויפשטאנד קעגן דעם סיסטעם.

און ווען די באפעלקערונג האט ערשט געוואלט אפכאַפּן דעם אטעם און אנפאנגען צו געניסן פון דעם געווינס איז פלוצלונג דער הימל פארוואָלקנט געוואָרן און ס׳האָט א גאס געטאן די פינצטערע כוואליע פון פאגראמען אויף אידישע שטעט און שטעטלעך. די ערנסטע קאטאסטראָפע כוואַליע פון פּאָגראָמען האָט געטראָפן אין מיין שטעטל קאמענע־בראד. די פעטליורעווצעס, אייגענע גויים ואנזערע שכנים מיט וועלכע מיר האָבן געאַרבעט אינאיינעם אין דער פאבריק האבן זיך פאראייניקט און צוזאמענגענומען אלע אידן, די מענער, און געמאַכט אויף זיי אַן אַלגעמיינע שחיטה, אַלע ווי איינעם אויסגעשאָסן. און די פרויען וועלכע האָבן געקענט איבערטראָגן דעם גרויל זיינען לעבן געבליבן — אָבער אָך און וויי איז געווען צו זייער לעבן. — — —

מינע סומליאר (לאָס אנדזשעלעס)

מיין שטעטל קאמענבראד

אַן אויסגעהוילטער שטח אין דערמיט פון אגעדיכטן אוראלטן וואַלד, שוואָמיקע טארף פעלדער און ליימיקע זומפן. צוליב די ברען מאטעריאלן און ליימיקן באָדן האָט פישעלע זוסמאן אוועקגעשטעלט דאָרט אַ פאבריק פון פאיאנס פּאָרצעליי־געשיר.

ביים עק פון דער לאנגער גאַס, האָט זיך אָנגעהויבן די פאבריק וועלכע האָט זיך געצויגן אין דער ברייט און פארנומען דריי פערטל שטח פון שטעטל. מיט אן ארומגעצאַמטן הויכן פּארקן פון הויכע שפּיציקע ברעטער. אין פאבריק האָט מען געארבעט 12 שעה א טאָג און כאָטש אלע אין פאבריק זיינען געווען לוין ארבעטער האָבן געוויסע פאכן פארמירט א געוויסע קלאסן צעטיילונג פון העכערע און נידעריקע שיכטן. די מאלער, די וועלכע האָבן באבלימט די פאבריק געשיר, זיינען געווען די העכסטע באצאָלטע, שטיק ארבעטער. די מאלער זיינען געווען די געקרוינטע אריסטאָקראטיע פון שטעטל, וועלכע זענען שוין פארשטענדלעך געווען די דעה זאָגער פון אלע קהלשע ענינים פון שטעטל. זיי האָבן געהאט שטענדיקע „שטעט" אין מזרח וואנט פון שול.

צום צווייטן ראנגיקן פאך האבן באלאנגט יענע וועלכע האבן אויסגעארבעט די ארטיקלען פון דער רויער מאסע אויסגעקנאטענע ליים.

דער דריטער ראנג איז באשטאנען פון ארבעטער ביי טריקענע רויע ארטיקלען און בא די ברען אויוועגס. צודעם האט מען געדארפט געזונטע פלייצעס און שטארקע הענט. דאָס שטעטל האָט פערמאָגט איין שניידער, צוויי שוסטערס, דריי לאטוטניקעס — א טאטע מיט צוויי זין. פאר וועמען פרומע גבאי'טעס פלעגן יעדן דאָנערשטאָג ארויסגיין איבערן שטעטל צוזאמענקלייבן פאר די שבת'דיקע כאַרטש.

די אָפטע לויות האָבן, אין געוויסע מאָמענטען אפגעווישט גאוה און שטאנד. די מערהייט קרבנות זענען געווען די, וועלכע האבן אויסגעארבעט די ארטיקלן פון דער רויער מאסע. אחוץ דעם געדיכטען ליימיקן שטויב האט די נאסע ליים אנטהאלטן א געוויסן כעמישן שטאָף, וואָס האָט דורכגעגעסן די לונגען אין א גאָר קורצער צייט. אויב א געשטאָרבענער איז שוין אלט געווען 38 יאר, פלעגן ביי די לויה'עס פאלן טרייסט ווערטער: אז קיין יינגערע פון אים זאָלן ניט שטארבן...

מיט דער אנטשטייאונג פון דער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג, האָט די פאבריק דורכ־געמאכט 3 סטרייקן אונטער דער אָנפירונג פון „בונד". גלייכצייטיק האָט די יוגנט זיך אווארף געטון צו בילדונג. אין פאבריק האָבן דאן געארבעט 1200 ארבעטער. האלב פון דער צאָל זיינען באשטאנען פון פויערים פון די ארומיגע דערפער.

אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע, — אפאר טעג איידער די באלשעוויקעס זענען אריין אין שטעטל, זענען שטאפעטן פון דעניקינס באַנדע אריין אין שטעטל מיט א דראָענדיקן באפעל: אז אלע מענער פון 18 ביז די עלטעסטע זאָלן זיך פארזאמלען אין וואלד, וואו דער אטאמאן וועט פאר זיי לייענען א וויכטיגע דעקלאראציע. אויב עמיצער פון זיי וועט בלייבען אין שטוב וועט ער דערשאסן ווערן.

ווייבער, מאמעס, שוועסטער זענען ארומגעלאָפן דערשראָקענע און אויפגעזוכט יעדן פון זייערע נאָענטע און זיי ארויסגשיקט כדי צו ראטעווען זייער לעבן. אין שטעטל זענען געבליבן בלויז די פרויען און קינדער. און באלד האט זיך דערהערט הונדערטער

קנאלן פון שאסן. מיט וואנזיניקע ווילדע קולות זענען די פרויען און קינדער געלאָפן צום וואלד, און אַ אויסגעשטעלטע וואך אויף פערד, האט זיי פאַרהאַלטן ביים ברעג פון וואלד און ווען די שיסעריי מיט די שרעקלעכע קולות פון וואַלד זענען פערשטילט געוואָרן, האָט איינער פון דער וואַך באַפוילן, אַז אַלע פרויען זאָלן אויסגראָבן גריבער און באַגראָבן זייערע טויטע.

דער קאַמענעצבראַדער פעלדשער — קיסעלהויף

דער אַלטער פעלדשער מאטל דער רופא האָט געדינט געטריי דעם דירעקטאָר, קאַסירער און אלע אנדערע אנגעשטעלטע פון פאבריק, אבער די ארבעטער האָט ער געהאלטן ווי א אנשיקעניש אויף אים. אז מ׳האָט אים גערופן צו א חולה איז ער געקומען מיט צוויי טעג שפעטער. פרייטיק צו נאכט און שבת איז ער בכלל ניט געגאנגען צו קיין חולה, סיידן מ׳איז ארייננעלאָפן מיט א געוואלד אין שול אריין, אז דער חולה גייט אויס — האט ער מיט בייזקייט אויסגעטון דעם טלית און האָט זיך ניט געאיילט מיטן גאַנג. דאָס שטעטל האָט געטראָגן שטילע פערדראסן אויף אים. מען האט אבער אויך גע׳האָט אַ גוט ווארט פאַר אים, צוליב זיין פרומקייט. עס האָט זיך ביי אים געפירט א כשר הויז, זיין ווייב עטי האָט געטראָגן א שייטל — אין הויז האָט מען שטענדיק גערעדט אידיש. און ווען מ׳האָט אים אפגעזאגט האט קיינער ניט געוואוסט פארוואָס.

ווען מ׳האט אראפגעבראכט דעם פעלדשער (דעם נאמען האט מען גאלאָזט וויסן פון דעם קאַנטאָר) און ווען מ׳האָט אים דערזען, האָט מען גלייך פארשטאנען: אז דער נאָמען „רופא" פאַסט אים ניט. מ׳האָט זיך באַלד דערוואוסט, אַז די פעלדשערקע הייסט ווערע און אין הויז רעדט מען רוסיש. דאס שטעטל האט זיך דערפילט געקריוודעט און ווי אפגענארט. ווער וויסט? — דער רוסאק וועט נאך אפשר קעכלען זיינע מענטשען די „סיציליסטעך" און וועגן איבעריקע וועט ער זיך נאך ווייניקער אפרופן ווי יענער.

און ווען אַ געזעמל אידן האָבן צווישן זיך גערעדט און מ׳איז ארויף געקומען וועגן פעלדשער: האָט מען בלויז מיט א קורצן אויסדרוק: מ׳האָט אונז אפגעטון, הא"? — — — אויף א נייעם קייסער טאָר מען ניט בעטן... און דאָס אלץ האָט מען געפילט נאָר דעם ערשטן טאָג, מען וועט נאָך דארפן רעדן רוסיש און מען קען ניט.

מיט אמאָל אבער ווי איבער נאכט איז א נס געשען: דער פעלדשער האָט אנגעהויבן באזוכן חולאים, באלד ווי מ׳האָט גערופן איז ער געקומען און זיך באלד צערעדט אין א זאפטיקן ליטווישן אידיש מיט א היימישן טאָן. און ווען מ׳האָט אים גערופן פאני פעלדשער — האָט ער זיך באַלד אפגעשטעלט — מיין נאָמען איז קיסעלהויף און געבעטן אז מ׳זאָל אים אזוי רופן. פרויען זענען ווידער געשטאנען ביי די טירן און מיט צופרידענעם טאָן דערציילט די איבערראשונג: דער נייער פעלדשער האָט לאנג באטראכט דעם חולה, ער האט זיך געהאלטן ווי א אייגענער ברודער, אויסגעפרעגט, וואס מ׳עסט און אנגעזאגט וואס מען דארף עסן. טאג נאך טאג, זענען געקומען נייע איבערראשונגען, דאַ האט דער פעלדשער שנעל געבראכט דעם דאָקטאָר פון ראטשעוו. דאָ האט ער אריינגערוקט א האלבן רובל, אַ פערטעלע, צוקופן מער מילך פארן חולה. און די גרעסטע איבערראשונג: מען דארף אים מער ניט רופן ווי איינמאָל, ער ווייסט שוין אליין וואו ער דארף קומען אלע טאג. ער איז געוואָרן דער געשפרעך פון טאָג — אַ מלאך, ער האָט אַ גאָלדן האַרץ — זענען געפאַלן אויסדרוקן. באַלד האָט זיך צעטראָגן אַ קלאַנג איבערן שטעטל, אַז מען וועט אַנהויבן איינגיכן בויען אַ נייעם פליגל ביי דעם פעלדשערס הויז וואָס וועט דינען אלס באלניצע

(שפּיטאַל). רעדלעך מענטשן זיינען געשטאַנען און צוגעקוקט ווי מען וואַרפט אַפּ פולע וואַגנס מיט האָלץ און שווייגנדיק זיך איבערגעקוקט מיט צופרידענע בליקן. ס׳איז שוין געווען אַן אָפענער סוד. אז דאָס האָט קיסעלהויף דער פעלדשער געפועלט ביי דער פאַבריק אדמיניסטראַציע, אַז מ׳זאָל צובויען אַ שטיקל בנין כאָטש פאַר עטלעכע בעטלעך, פאַר די יעניקע קראַנקע וועלכע ווערן נאָך מער קראַנק אין די אייגנע שטיקנדע שטיבלעך זייערע. 5 בעטלאַך האָט מען אריינגעשטעלט וועלכע האָבן געבלאַנקט מיט די ווייסע בעט־ציגן. אונטער זיין אויפזוכט איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ קאָמיטעט פון אגרופּע שטעטלשע מיידלעך און יעדע איינע פון זיי האָט אָוועקגעגעבן אַ טאָג אין וואָך צו בעדינען די קראַנקע.

באַלד נאָך דעם האָט זיך ווידערצעטראָגן אַ נייעס, אז גאָר אין גיכן וועט זיך אין צימער פון דעם פעלדשער עפענען אַ ביבליאָטעק, מיט נייע ביכער, אידישע און רוסישע. אונטער דער אויפזיכט פון אַ יוגענט־קאָמיטעט מיט אַ אָפּצאָל פון 10 קאָפּיקעס אַ חודש. ביז איך האָב ארויסגעקריגן די צען קאפּיקעס — איז מיר ניט אנגעשטאַנען צו בעטן א בוך אומזיסט.

דער „בונד” האָט דאַמאָלט דורכגעפירט 3 סטרייקן אין פאַבריק און אויך גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער קולטורעלער אַרבעט. ס׳פלעגן אָפט אַראָפּקומען בונדישע טעאָרעטיקער און דורכפירן דיסקוסיעס אין פולגעפּאַקטע הייזער, אין די שבתים נאָך דעם דאַווענען אין דער גרויסער שול — מיט קיסעלהופן וואָס האָט אפּאָנירט פאַרן „פועל ציוניזם”. די דעבאַטן זענען געווען הייסע, שאַרפע. די ליניעס זענען צעטיילט געוואָרן אויף אַ קאָנספּעראַטיוון אופן. און כאָטש די טעטיקייטן זענען געפירט געוואָרן קאָנספּעראַטיוו, זענען אָבער די שטרייטיקייטן באַוואוסט געוואָרן איבערן גאַנצן שטעטל, אַז דער פעלדשער איז אַן אידעאישער געגנער און מ׳דאַרף אים באַקעמפן — דאָס איז געווען דער לאָזונג פון דער בונדישער יוגנט. דער עלטערער דור האָט געקנייטשט מיט די פּלצעס און ניט געקענט באַנעמען: וואָס האָט מען צו דעם מענטשן מיט אַזאַ גוט האַרץ?! ס׳איז געווען אַ פאַל וואָס אין אַ היציקער דעבאַטע אין דער גרויסער שול, וואו ס׳האָבן זיך אריינגעכאַפּט חדר־אינגלעך און זיי האָבן אויפגעכאַפּט די ווערטער, אַז דער פעלדשער איז אַ קעגנער, אַ שונא, אויף מאָרגן האָבן צוויי פון די יונגלעך אָנגעטראָפן קיסעלגאָפן אין גאַס און אים נאָכגעוואָרפן אַ שטעקן און געטראָפן אין פוס. אַ הינקנדיקער האָט ער זיך פאַרשלעפּט אַ היים. די שטעטלשע פירערשאַפט פון „בונד” האָט זיך באַלד דערוואוסט און מ׳איז גלייך אַוועק צו אים מיט א דערקלערונג, אז עס איז ניט קיין אָנגערייצטער טאַט, און קיינער פון זיי איז ניט שולדיק. און קיסעלהאָף האָט גוטמוטיק געענטפערט: ס׳אַרט מיך ניט דער קלאַפּ אין פוס, עס וועט פאַרגיין... אָבער דער ווייטיק איז טיף אין דער נשמה — וואָס עס איז ניטאַ קיין דערציאונג, די קינדער וואַקסן דאָ ווי ווילד־גראָז.

איך האָב פאַרלאָזט קאָמענעבראַד אין 1912. דאָס איז אַלץ וואָס איך געדענק פון יענער צייט. דאָס אלגעמיינע בילד שטייט פאַר מיר אַלץ גאַנצעס, איבערהויפּט געדענק איך די קינדערשע דערינערונגען בולטער, ווי דער איצטיקער נעכטן. ווען איך בין שוין דאַן געווען אין קאָך פון יענעם לעבן. איך האָב אָנגעהויבן ארבעטן אין פאַבריק ווען איך בין אַלט געווען 9 יאָר און האָב שוין באַלאַנגט צו דעם פּראָפעסיאָנעלן פאַראַיין. וועגן די אַנדערע ועטאַלן פון פאַגראָם און קיסעלהופס העלדישן ויטט איז מיר באַקאַנט פון דעם וואָס ווערט איבערגעגעבן אין אייער יזכור־בוך. אז די הריגה פון אלע מענער איז דורכגעפירט געוואָרן פון די היימישע פויערים, וועלכע האָבן געאַרבעט אַלע יאָרן אינאיינם מיט די אידן אין

דער פאבריק. די אידן וועלכע זענען דורכזיי געפירט געוואָרן צו דער שחיטה, האָבן ניט געוואָגט זיי חושד זיין אין דעם טאט, אנדערש וואָלטן זיי זיך געקענט שטאַרקען אויף זיי און זיך צעלויפן. איך גלויב אז די דאָזיקע פאקטן זענען ריכטיקע.

הארי בראַנפמאַן (לאָס אנדזשעלעס)

מיין שטעטל ראטשעוו

מיין געבורטס־שטעטל ראטשעוו איז באשטאַנען פון ארום 150 משפחות. אטייל קליין הענדלער, אין א גרעסערע טייל בעלי מלאכות. א טייל ארבעטער האָבן געארבעט אין וואלאוואניקעס פאפיר פאבריק וואָס האָט זיך געפונען דריי מייל פון שטעטל. זייער געהאַלט איז באשטאַנען פון פיר—זעקס רובל א וואָך און מיט די מיטלען האט מען געדארפט אויסהאלטן א משפחה פון זעקס און אַכט פערזאָן, האָט מען א גאנצע וואָך געגעסן בצמצום נאָר דאָנערשטאָג איז אנשטאַנען א גאַנצע פּראָבלעם: וואו נעמט מען אויף שבת און א סך פאַמיליעס האָבן ניט געהאַט קיין חלה אויף שבת. אַ גרויסער טייל אידישע מיידלעך האָט געאַרבעט אין פאבריק פון זייער פריער יוגנט אָן און מאַמעס פלעגן אויסוויינען די אויגן פאר ברוך דעם סטאַראָסטע אויף צו באַקומען פון אים אַ מעטריקע, אַז דאָס מיידל איז שוין אלט צען יאָר כדי מ׳זאָל זי אריינגעמען אין פאבריק. האָבן די מיידלעך געארבעט אין פאבריק אונטער שוידערלעכע באדינגונגען. אז אַ מיידל איז פארטיק געוואָרן מיט אַ טאג ארבעט איז איר קערפּער און פנים געווען באדעקט מיט שטויב און פיל פון זיי זענען זייער אָפט קראנק געווארן אויף די לונגען. זיי האבן סאָרטירט די שמאטעס און אויך גערייניקט זיי צום קאָך־קעסל צו פּראָדוצירן פאפיר און פּאַפּיראָס־פּאַפּיר. די פארהייראטע פרויען האָבן געזוכט וועגן ווי אזוי צו דערהאַלטן זייער משפחה. מ׳האָט געשטריקט און גענייט פאר די פויערים, א טייל יונגע פרויען האבן געזויגן קינדער פון די רייכערע און געטיילט זייער שפייז מיט זייער אייגן קינד. דער בית עולם האט זיך געפונען כמעט אין שטאט. און איז געקומען ראש חודש אלול ווען מ׳פלעגט גיין אויף קבר אבות זענען די קולות געווען אומדערטרעגלעך, בעטענדיק אז מ׳זאָל זיך באמיען פאר די לעבעדיקע און ליידנדיקע.

די באוועגונג צו פארבעסערן די עקאָנאָמישע און פּאָליטישע באדינגונגען אין לאַנד האָט אָפּגעקלינגען אויך אין אונדזער שטעטל אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר טאַרגאָווע**ץ**, זיין שוועסטער אָלגא און משה נאָוומייסקי (אלגין). אָלגא איז ארעסטירט געוואָרן און אויסגעטראָגן אין זשיטאָמירער טורמע שוידערלעכע אינקוויזיציעס ווייל זי האָט זיך אָפּ־געזאָגט צו ווערן אַ מסור, די יוגנט איז דעמאָלט צעטיילט געוואָרן אויף בונדיסטישע און ציוניסטישע גרופן, די יוגנט האָט זיך געריסן אין די גרעסערע שטעט וואו אידן איז געווען ערלויבט צו וואוינען. די רייכערע זענען אַוועק שטודירן, און די ארבעטער יוגנט האָט זיך פארמשכנט אויף צוויי יאָר כדי זיך אויסצולערנען א מלאכה. א טייל פון זיי איז אויך אוועק אין דער ישיבה אין זוהיל און נאכער געוואָרן לערער.

די עלטערע באַפעלקערונג האָט זיך צעטיילט אויף טריסקער און מאקארעווער חסידים. פון צייט צו צייט האָט זיך א בעל דרשער באוויזן אין שטעטל און דער עולם האָט זיך פאר־

זאַמלט אין בית המדרש שבת באַטאָג. נאָר אַלע בעלי דרשער האָבן געוואָרפן די זעלבע לאָזונגען אז מען מוז זיין פרום און דערציילט שוידערלעכע מעשיות וועגן גיהינם און גן עדן און אז די וועלט איז בלויז א קאָרידאָר צו יענער וועלט.

דער טייך סלוטש וואָס איז געווען ביים שטעטל האָט פארשאפט א סך פארגעניגן. זומער האָט זיך די יוגנט געבאָדן און ווינטער געגליטש אויפן פארפרוירענעם טייך.

אין די ערשטע יאָרן פון דער וועלט מלחמה האָבן זיך א סך מענער מאָביליזירט און ס׳זענען געווען א סך פארוואונדעטע און אויך טויטע און איבערגעלאָזט פיל אלמנות. נאָכדעם ווען ס׳האָט אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע האָט זיך א גרויסער טייל פון דער יוגנט אָנגעשלאָסן אָן דער רויטער ארמיי וואָס קעמפט פאר דעמאָקראַטיע און גערעכטקייט. באלד האָבן די דייטשן פארנומען אוקראינע און איינגעשטעלט אַ רעגירונג מיט סקאָראפאדסקין בראש און האָבן ארויפגעלעגט שווערע קאָנטריבוציעס און טראנספאָרטירט דאס אנגעזאמעלטע רויב צו זייער פאטערלאנד. ווען די דייטשן האָבן פארלאָזט אוקראינע האָבן אָנגעהויבן בושעווען די באַנדעס פון פעטליורען און דעניקינען און האָבן געראבעוועט אידישע הייזער אונטערן אויסרייד פון געווער זוכן און געהרגעט די וועלכע שטעלן זיך קעגן זיי. באַלד אָבער האָט די רויטע ארמיי פארנומען אונזער שטעטל און די אידן האָבן אנגעהויבן פרייער צו אטעמען. נאר זיי זענען ניט לאנג געבליבן בא אונז און זענען אפגעטראָטן צוליבן דראנג פון דער פוילישער ארמיי. זיי האָבן באהאגלט דאָס שטעטל מיט הארמאטן און די רויטע ארמיי איז געבליבן שטיין אין וואַלד אריבער דעם טייך און די פוילישע ארמיי האָט פארנומען דאָס שטעטל און האָט באפוילן אז אלע אידן זאָלן פאַרלאָזן דאָס שטעטל אין משך פון צוויי שעה ווייל מ׳ערוואַרטעט גרויסע שלאַכטן. און ווען מיר האָבן אין אַ פּאָר וואָכן זיך אומגעקערט איז אין אונזערע היימען געווען אַלץ צעראַבירט.

צוויי עפיזאָדן וועלכע זענען דעמאָלט פארגעקומען האָבן זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון: 1) די פּוילישע פּאָליציי האָט ארויפגעוואָרפן אויף דער אידישער באַפעלקערונג די פאַראַנטוואָרטלעכקייט צו היטן די קאָמוניקאַציע וואָס פלעגט אָפט אונטערגעריסן ווערן דורך דער אונטערערדישע רעזיסטאַנץ. פלוצלונג האָט זיך דערהערט אַן אויפרייס בא הערשל מענדלס גערשמאַנס הויז. און די גאנצע אידישע באפעלקערונג איז אויפגעטרייסלט געוואָרן און ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן אז איינער פון די אינגלעך האָט געפונען אויפן פעלד א באָמבע און האָט זי געבראַכט א מתנה א היים ; איינער פון די אינגלעך איז באַלד דער׳הרג׳עט געוואָרן און דער צווייטער האָט נאָך געלעבט אַ פּאָר שעה און מיט זיין בלייבן לעבן איז געלונגען דעם קאמענדאַנט אים אויסצופאָרשן וואו ער האָט די באמבע געפונען און אזוי ארום מציל זיין די ארומיקע באפעלקערונג. 2) יוסף גענעסיס קיפּניס איז געקומען פון א געשעפט רייזע און דערזעט ביים שטאָט אז זי איז באַלאַגערט מיט פויערים ; אייניקע פון זיי מיט געווער און זיי דערציילן אים, אז די סמאָלדראָווער און סעמיטיצער פויערים דערציילן אז נאָכדעם ווי די גלעקער פון קלויסטער האָבן געקלונגען און זיי אָנגעזאָגט די געפאַר וועלכע דראָט זיי פון די ראַטשעווער אידן וועלכע קלייבן זיי צופארניכטן — האָבן זיי זיך פארזאַמלט צו פארלויפן דעם וועג און אָנפאַלן אויף די אידן. נאָך לאנגע פארהאנדלונגען איז געלונגען צו נעמען א גרופע פויערים אין שטעטל אויף צו איבערצייגן אז די אידן זענען צופרידן וואָס מ׳לאָזט זיי צורו און טראכטן ניט פון קיין אנפאל. אזוי איז געלונגען דעמאָלט אויסמיידן א שחיטה אין שטעטל.

אַזאָ פּאָל האָט פּאַסירט אין אונזער שכנישן שטעטל קאמענעבראד וואו די פויערים

זענען אויפגערייצט געוואָרן פון אומבאַקאַנטע מענטשן און אומגעבראַכט אַכציק פּראָצענט פון די מענער אין שטעטל.

באַלד האָט אויסגעבראָכן אַן עפּידעמיע פון טיפוס אין שטעטל וואָס האָט ניט דורכ־געלאָזט קיין איין הויז. דער איינציקער דאָקטאָר וואָס איז געבליבן אין שטעטל האָט אָר־גאַניזירט די יוגנט צו העלפן די קראַנקע און זיי באַדינען. האָט זיך אַריינגעריסן אַ באַנדע פּעטליוראָוועס און האָבן דערשאָסן אין מיטן גאַס דעם דאָקטאָר, ווייל ער האָט געוואָלט לייקענען אַז ער איז אַ איד. און די אַלע קראַנקע זענען געבליבן אָן וועלכע עס איז מע־דיצינישער הילף.

אין דער צייט האָט אַ סך פון דער יוגנט עמיגרירט קיין רוסלאַנד, ווי אויך קיין פּוילן. אַ טייל האָט זיך איינגעגעבן צו פאַרבינדן זיך מיט קרובים אין אַמעריקע און מיט דער גרויסער הילף פון „האיאס" עמיגרירן צו זיי.

משה נאָבעלמאַן (טאָראָנטאָ)

מיין חרוב שטעטל

אונדזער קליין שטעטל פּאָלין, וואָלי־נער גובערניע, וואָס די באָלשעוויקעס האָבן משנה־שם געווען אויף „קראַסנאָי אַרמייסק", האָט פאַרמאָגט אַ באַפעלקע־רונג פון אַרום טויזנט נפשות. צווישן זיי זענען געווען אַלערליי אידן, לומדים און סוחרים, בעלי־מלאכות און בטלנים. איצט וויל איך נאָר דערמאָנען אייניקע פון די געציילטע, וואָס איך האָב גוט געקענט, און זיי האָבן זיך מיר איינגעקריצט אין מיין זכרון פאַר אַן אַנדענק.

איינער, חיים בער, וואָס איך געדענק. זיין פאַמיליע־נאָמען איז געווען יאָפע, כשמו כן תהילתו, טאַקע געווען אַ הויכער שיינער איד מיט אַ הדרת־פּנים, מיט אַ רויטער באָרד, וואָס האָט שטענדיק גע־שמעקט מיט זאַפּראַן. ער האָט געהאַט אַ קראָם פון מעל. דאָס גאַנצע שטעטל ווייַ־בער פלעגט ביי אים קויפן מעל אויף שבת צו באַקן חלה. אויך די פּויערים פלעגן קויפן ביי אים מעל צו באַקן זייערע קוכנס אויף די חגאות.

חיים בער איז געווען אַן ערלעכער איד, אַ מאַקאַרעווער חסיד, געפאָרן יעדן ראש־השנה און יום־כפור קיין מאַקאַרעוו צום רבין, ר' ישעיה'לע זצ"ל, ער האָט תמיד געהאַט שיין פּרנסה. ער איז געווען זייער אַ פריינטלעכער מענטש, אַ מעורב עם הבריות, געווען באַליבט סיי ביי אידן און סיי ביי גויים, להבדיל. ער איז ניט געווען קיין גרויסער למדן, אָבער אָפּלערנען אַ פּרק משניות, אָדער „חק לישראל", האָט ער יאָ געקענט. ער האָט ליב געהאַט צו זיצן אין בית־המדרש ביזן לעצטן מנין און שמועסן וועגן חסידות און דערציילן מופ־תים נאָך פונעם אַלטן מאַקאַרעווער צדיק, ר' יעקב יצחק זצ"ל, און אגב אורחא געבן דעם שמש אברהמל'ען עטלעכע מטבעות צו קויפן אַ פלעשל יי"ש מיט פאַרבייסן, און די אידן האָבן געטרונקען „לחיים" און געווינשן ישועות ונחמות אויף דעם כלל ישראל.

זיין פרוי, נחמה, אָדער ווי מ'האָט זי גערופן נעכע, האָט אים אַרויסגעהאָלפן אין אַלע זיינע אונטערנעמונגען. זי איז געווען אַן אמתע „עזר כנגדו".

ווען מ'האָט אין שטעטל געפּראַוועט אַ שמחה, האָט זי די ערשטע געגעבן צו־

שטייער איר חלק. איבערהויפּט האָט זי זיך משמח געווען, ווען דער מאַקאַרעווער רבי פלעגט קומען אין שטעטל. זי פלעגט דאַן אָפּגעבן דעם רבין איר הויז, וואָס איז געשטאַנען אויף דער הויפּט גאַס, און פלעגט אים באַדינען מיט גרויס דרך־ארץ, כדי דער צדיק זאָל איר געבן זיין ברכה, זי זאָל געבענטש ווערן מיט א קינד... אָבער דער אַלמעכטיקער באַשעפער האָט איר ניט באַגליקט מיט קיין „זרע של קימא״... ווען די חברה־משניות האָט געפּראַוועט א סיום, האָט זי דערלויבט צו מאַכן דעם סיום ביי איר אין הויז. און ווען די חסידים זענען שוין געווען בגילופינדיק און פלעגן פאַרלייגן די הענט אויף אקסל און כאַפּן א ריקודל, דאַן פלעגט זי אויך אריין אין קאראהאָד, אָננעמען איר מאַן ביים האַנט און נעמען אַן אַנטייל אין טאַנץ...

חיים בער און זיין פרוי פלעגן טיילן אַ סך צדקה. זיי האָבן צו אַלע אָרימע לייט געבאַרגט מעל אויף חלה לכבוד שבת, אַן משכנתאות און א סך געלט איז פאַרפאַלן געוואָרן. עס איז אינטערעסאַנט צו דערציילן, אַז זיי האָבן אָנגעזאָגט אריינצולייגן אין זייערע קברים דעם „פּנקס״ פון די חובות. חיים בער פלעגט זאָגן „כי זה חלקי מכל עמלי תחת השמש״...

***

דעם צווייטן אידן, וואָס איך וויל באַשרייבן, האָט זיכער פאַרדינט דערמאָנט צו ווערן, כדי אַזאַ טיפּ זאָל ניט פארגעסן ווערן פאַר די צוקונפטיקע דורות, ווייל ער איז געווען אַ זעלטענער טיפּ, וועלכן מען דאַרף היינטיקע צייטן זוכן מיט ליכט.

זיין נאָמען איז געווען הערשל. גערופן האָט מען אים הערשל איציס. אויף זיין שווערס נאָמען. זיין צווייטער נאָמען איז געווען הוראדעצקי. אַ קאָזין פון דעם באַרימטן העברעאישן שריפטשטעלער שמואל אבאָ האָראָדעצקי. ער האָט געשטאַמט פון בערדיטשעוו, געווען אַן אָרימער יתום, אַ ישיבה־בחור. זיין שווער, איצי צוועט, איז געווען אַ איד אַ נגיד און האָט פארמאָגט א בת־יחידה מיטן נאָמען בתיה, וואָס איז ניט געווען קיין גרויסע יפת תואר. דערצו נאָך איז זי געווען אַ קליין־געוויקסיקע, אַ קאַרליק. דער היפוך פון איר אמן, וועלכער איז געווען א הויך־געוויקסיקער, אַ שיינער מיט צוויי שוואַרצע גרויסע פאַרחלומ'טע אויגן און מיט אַ לאַנגער, שוואַרצער באָרד אלאַ ד״ר הערצל ז״ל. ווען איר דאַרף פרעגן: ווי פּאַסט זיך אַזאַ שידוך? וועל איך אייך ענטפערן: „הכסף יענה את הכל״... ער האָט געהאַט אַ קראַם פון אייזן, און זיין קליינינקע פרוי האָט אים געבאָרן יעדן יאָר אַ קינד, זייער בכור האָט מען גערופן: אלטער שמואל, נאָך דעם בערדיטשעווער זיידן, וואָס איז געווען אַ גרויסער למדן און בעל־יחוס, אַ שלשלת־היוחסין ביזן בעש״ט ז״ל.

ר׳ הערש, ווי מ'האָט אים גערופן אין שטעטל אויס רעספּעקט, האָט געקענט גוט מאַטעמאַטיק. פיל סטודענטן, וועלכע פלעגן קומען אין שטעטל אלס לערער און האָבן געהאט שווערע פּראָבלעמען אין מאטעמאטיק זענען געקומען צו אים און ער האָט זיי פאַרענטפערט גרינג און שנעל. ער איז אויך געווען א גרויסער בעל־דקדוק; ער פלעגט לייענען אין דער תורה עפ״י דקדוק, וואָס איז געווען אַ חידוש ביי אונדז אין קליינעם שטעטל. אויך איז ער געווען אַ גרויסער שאַכמאַטיסט; די גרעסטע שפּילער האָט ער באַלד מנצח געווען.

ער האָט געהאַט א גוואלדיקן זכרון. געקענט דעם גאנצן רמב״ם און „מורה הנבוכים״ בעל־פּה. ער איז אויך געווען קלאָר אין דעם „כוזרי״ פון ר׳ יהודה הלוי און אויך אין די שירים פון ר׳ שלמה בן גבירול ר׳ משה בן עזרא און ר׳ יהודה הלוי. ער האָט ליב געהאַט צו לערנען חומש מיטן אבן עזרא און זיך מפלפל זיין מיט די

בחורים, די חובבי בית־המדרש מיט די חידות פון ר׳ אברהם אבן־עזרא. ביי אונדז אין שטעטל איז געווען אַ חברה ש״ס, פלעגט ער זאָגן אַ שיעור פאַר די חברים מיט גרויס חריפות. ער איז געווען ביי זיך א גרויסער עניו, ער האָט זיך קיינמאָל ניט גרויס־געהאַלטן מיט זיין לומדות, ער האָט זיך געהאַלטן פאר א פשוטן מענטשן און פלעגט ליב האָבן צו שמועסן מיטן שמש און מיט די בית־המדרשניקעס.

***

ביי אונדז אין שטעטל איז געווען אַ משוגענער, ווי אין אלע שטעטלעך. יאָסל האָט מען אים גערופן. זיין פאָטער איז געווען אַ פארמעגלעכער איד. עס האָט מיט אים געטראָפן אַ טראַגעדיע. צוליב א נישט־דערפאָלגרייכער ליבע איז ער גע־רירט געוואָרן פון זינען. ער פלעגט זיך אויפהאַלטן אין בית־המדרש און שלאָפן ביי דער הרובע, פלעגן די בית־המדרשני־קעס אים אנגיסן וואַסער אין די שטיוול, אָדער אים אונטערררוקן א לעמפל פון חלב אונטערן נאָז ער זאָל זיך אָפּבריען...

ר׳ הערש פלעגט די מה־יעשה׳ניקעס אויסמוסרן שטאַרק און זיי זאָגן: ורחמיו על כל מעשיו — האָט געשריבן אין תהילים דער „נעים זמירות ישראל״.

איך געדענק זיינעם אַ וויץ, וואָס איז כדאי צו איבערדערציילן. איינמאָל האָט אים געפרעגט זיינער א פריינט, אַ איד אַ פקח; ר׳ בעריש, א איד ועלכער פאַר־מאָגט א מאַנופאקטור־געשעפט, מיט א פרוי אַן אשת־חיל און א גרוסע יפת־תואר: „ר׳ הערש, פאַרוואָס האָט איר, א איד אַ חכם, אַזאַ קליין ווייבעלע?״ — האָט ער אים באַלד אויפן אָרט געענטפערט מיט א וויץ: „די גמרא זאָגט: ,אשה חמת מלאה צואה והכל רצין אחריה״... נו, האָב איך אַ קליינעם חמת צואה און איר האָט אויסגעקליבן א גרויסן חמת צואה, יבושם לכם!״.

ער איז נפטר געוואָרן אין שנת תר״ע, נאָך אַ יונגערמאַן, איבערלאָזנדיק פינף יונגע יתומים.

מ. ז. פייערבערג

ש. צ. זעצער

מ. ז. פייערבערג און זיין תקופה

(דעראינערונגען)

זיין גאנץ לעבן איז נאָר פיר און צוואנציק יאָר געווען. זיין שאפונגס־פעריאָד האָט געדויערט אזוינע דריי־פיר יאָר בסך־הכל. אין די דאָזיקע פיר יאָר אָבער איז די העברעאישע ליטעראטור געוואָרן אזוי צוזאַמענגעוואָקסן מיט אים, אז ס׳איז אוממעגלעך צו דענקען פון איר אָן דער באטייליגונג פון פייערבערג צו איר. ניט פיל האָט ער געשריבן. זיינע שאפונגען שטעלן צוזאמען ניט מער ווי איין קליינעם באנד, וואָס אנטהאלט נאָר א הונדערט און פופציק זייטן. דער דאָזיקער באנד אָבער האָט אים מיט אזא „השארת הנפש״ פארזאָרגט״, צו וועלכן נאָר געציילטע יחידי־סגולה אין א משך פון דורות קענען זוכה זיין.

דער קליינער באַנד שריפטן פון פייערבערגן באלאנגט צו די אינטימסטע ביכער, וואָס געפינען זיך אויף דער וועלט. צו אָט יענע געציילטע שרייבער, וואָס פארקערפערן אין זיך גאנצע שטיקער פון זייער נשמה און יעדער געשריבן וואָרט טרעט אין לעבעדיקע געשטאלטן ארויס פאר דעם לעזער. עס איז אין אים גקומען צום שארפן, פולן אויסדרוק די שטימונגען און שטרעבונגען פון א גאנצן דור, תקופה.

און דעריבער איז אזא פרומע, הייליקע באציאונג געבליבן אין דער העברעאישער ליטעראטור צו דער ירושה, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט. מיין אבזיכט אָבער איז איצט ניט צו געבן אן אויספירלעכע אָפּשאצונג וועגן דעם שאפן פון פייערבערגן. איך וויל הויפטזאכלעך מיט־מיין איצטיקן שרייבן נאָר געבן אין אלגעמיינע שטריכן זיין לעבנסבאשרייבונג, זיך טיילן מיט דעם לעזער מיט אייניקע דערינערונגען, וואָס זענען מיר געבליבן פון דער צייט, וואָס מיר האָבן צוזאמען געלעבט, געלערנט און געפירט אונזער השכלה־קאמף.

פייערבערגס קינדער־יאָרן

מרדכי זאב פייערבערג איז געבאָרן דעם 20 סעפטעמבער 1874 (ט׳ תשרי תרל״ה), אין נאוואגראד וואלינסק — זוועהיל ס׳ווערט אויך געשריבן זוואהיל, זי איז אגב, איינע פון די שענסטע שטעט אין וואָלינער גובערניע, נאָך זשיטאָמיר די גובערניע שטאָט. מ. ז. פייערבערג׳ס פאָטער, שמעון, איז געווען אַ שוחט. א גרויסער אָרימאַן כל ימיו און נאָך א גרעסערע רעליגיעזער פאנאטיקער. ווען פייערבערג איז נאָך געווען אַ קליין קינד האָט זיך זיין פאָטער

איבערגעצויגן קיין הולסק, אַ נאָענט דאָרף, און דאָרט האָט די פאַמיליע פאַרבראַכט היבשע עטלעכע יאָר. זי האָט זיך צוריק אין שטאָט איבערגעצויגן ווען פייערבערג איז שוין אַלט געווען עלף יאָר.

פייערבערג האָט אזוי ארום פארבראכט די קינדערשע יאָרן זיינע אין א דאָרף־אטמאָספערע, אין אן אומגעבונג פון ווייט און ברייט פונאנדערגעלייגטע פעלדער, פון וואונדערלעכע נאטור־שיינקייטן. זיין לעבן מיט דער נאטור אין זיינע קינדערייען האָט אים מיט דער געבענטשטער מתנה באשאנקען צו קענען מאָלן פאר אונז די רייכע נאטור־בילדער מיט אזוי פיל מייסטערשאַפט, קינסטלערישן אויסדריק.

אין קאַמף מיט דער אַלטער וועלט

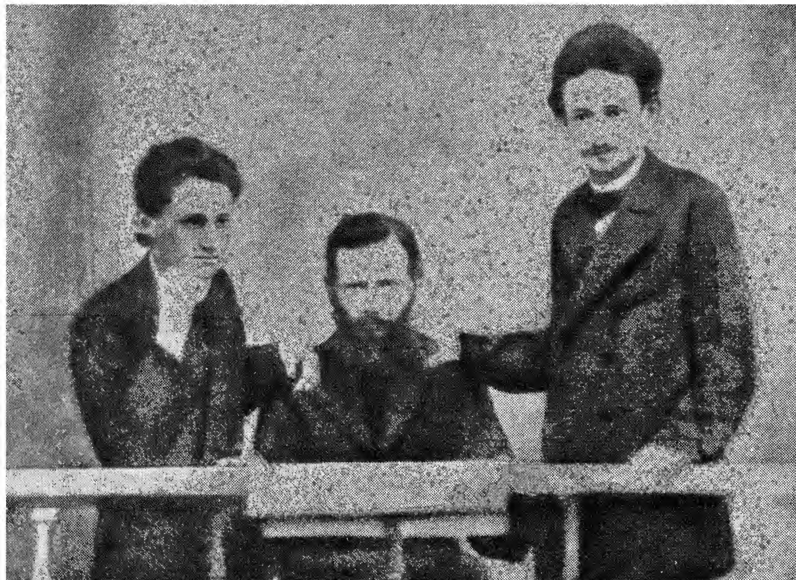
אין חדר האָט פייערבערג געלערנט פיר יאָר. נאָכדעם האָט אים זיין פאָטער ארויס־גענומען פון חדר און ער האָט אָנגעהויבן לערנען אין קלויז פון פאָטער, וועלכער איז געווען א טשערנאָבילער חסיד. מיט זיין אָנקומען אין קלויז, האָט זיך אָנגעהויבן ביי אים א נייע תקופה אין זיין לעבן, די השכלה־תקופה פון אנטוויקלען און פארפאָלקאָמען זיך.

אין אלגעמיין האָט פייערבערג קיין גרויסן אינטערעס ניט ארויסגעוויזן צו די לימודים פון תלמוד. זיינע ידיעות אין תלמוד זיינען דערפאר טאקע אויך געווען זייער קליין. פוסקים האָט ער כמעט גאָר ניט געלערנט, אויך די מפרשי התלמוד ניט געשטודירט.

אין קלויז וואו ער האָט געלערנט דאן, האָבן זיי שוין געפונען אייניקע לערנער, וואָס האָבן זיך אָנגעשמעקט מיט דער העברעאישער השכלה, האָבן זיי געזוכט אויך פייערבערגן פאר דער השכלה געווינען און ער האָט זיך אָן א ווידערשטאנד אונטערגעוואָרפן זייער אגיטאציע. האָט מיט גרויס חשק געלעזן די השכלה־ספרים, וואָס זיי האָבן אים געגעבן. ער האָט אָנגעהויבן זיך אָפּגעבן מיט דעם שטודיום פון תנ״ך, מדרש און אגדה — און א נייע צויבערפולע וועלט האָט זיך געעפנט פאר אים. ער האָט איצט די וועלט געפונען, צו וועלכער ער האָט געגארט די גאנצע צייט און האָט זיך פיל אָפּגעגעבן מיט גרויס התלהבות צו זיין לערנען.

דער ערשטער השכלה־ספר, וואָס פייערבערג האָט געלייענט אין העברעאיש, איז געווען דער „אביעזר" פון רמ"א גינצבורג. ער האָט אויך אָנגעהויבן שטודירן די נייע העברעאישע ליטעראטור פון מאפו, סמאָלענסקין, ברוידעס, י. ל. גאָרדאָן,ביידע לעווינ־זאָנס, דער פאָטער מיטן זון, און אויך ריב"ל און ליליענבלום.

ווען פייערבערג איז אלט געוואָרן 18 יאָר איז ער א חתן געוואָרן. די כלה זיינע, א טאָכטער פון א קאראָסטשעווער שוחט, האָט פייערבערגן זייער ליב געהאט און ער איז אויך שטאַרק צוגעבונדן געוואָרן צו איר. ווען ער איז געפאָרן מיט זיין פאָטער שרייבן תנאים, האָט ער זיך אין קאראָסטשעוו צוגעקילט, שלאָפנדיק עטלעכע הארבסט־נעכט לעבן פענצטער, און האָט אָנגעהויבן הוסטן און פילן א ווייטיק אין זיין לינקער זייט. ער איז פון פריער אויך ניט קיין געזונטער געווען און דאָס צוקילן זיך האָט אים אין בעט אוועקגעלייגט. די קראנקהייט איז אין אָנהויב ניט שטארק געווען און דורך א געהעריקער באהאנדלונג וואָלט מען זי געווען געקענט אינגאנצן באזייטיקן. ער האָט אָבער קיין געהעריקע הילף ניט געקראָגן און איז פון טאָג־צו־טאָג מער איינגעפאַלן. אין א צייט ארום האָט זיין קראנקהייט זיך אין א האלדז־שווינדזוכט אנטוויקלט.

מ. ז. פייערבערג מיט זיינע חברים יעקב אניפולסקי און אברהם טשעסקיס
מ. ז. פייארברג וחבריו יעקב אניפולסקי ואברהם צ׳סקיס. צולם בשנת תרנ״ז—1897

מיין באַקאַנטשאַפט מיט פייערבערגן

פייערבערג האָט געהאַט א סך צרות אויסצושטיין פון זיינע עלטערן. ס׳האָט אָפטמאָל געטראָפן, אז זיין פאָטער האָט אים פון הויז פארטריבן און ער פלעגט דאַן אוועקגיין צו זיין פריינט האניפאָלסקי, וועלכער האָט אין נאָענטער שכנות געוואוינט און ער פלעגט זיך ביי אים אויפהאלטן. אזוינע רדיפות האָט פייערבערג געהאַט אויסצושטיין שוין אין דער ערשטער צייט, ווען ער איז א משכיל געוואָרן. אָבער אין דער תקופה, וועגן וועלכער מיר ריידן דאָ, האָבן זיך זיינע צרות פילפאכער פארגרעסערט.

אין יענער צייט האָט פייערבערג אָנגעהויבן צו פארטיפן זיך אויך אין חקירה ספרים, אין דעם „כוזרי״, וועלכן ער האָט געקענט כמעט אויף אויסווייניק. דער דאָזיקער ספר האָט געהאַט א גרויסע ווירקונג אויף זיין גייסטיקער אנטוויקלונג. ר׳ יהודה הלוי איז געווען ביי אים דער ליכטיקסטער טיפ צווישן אלע פארשיידענע „חכמי ישראל״ מיט זיין גרויס אידיש הארץ, קריסטאָל־ריינער עטישער פערזענלעכקייט, און דער „ספר הכוזרי״ איז ביי אים געווען קודש־קדשים. ער האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אינטערעסירן מיט רעליגיעז־פילאָזאָפישע פראַגן און האָט פאר דעם צוועק פלייסיק שטודירט די איבעריקע ספרים פון די אלטע ספרדישע אידישע געלערנטע.

איך האָב זיך מיט אים באקאַנט דורך מיינע באַזוכן די משכילישע קרייזן, וואָס האָבן זיך אויפגעהאלטן אין דער טשערנאָבילער שול, צווישן וועלכע ער האָט מיר באַזונדערס צוגעצויגן. אין משך פון א קורצער צייט האָט זיך צווישן אונז אנטוויקלט א גרויסע ליב־שאפט, טראָץ דעם, וואָס אין די הויפט ־ שטריכן פון אונזער כאראקטער איז געווען א

גרויסער אונטערשייד צווישן אונז. מיך האָט אין אים צוגעצויגן די ווייכקייט זיינע, זיין ראָמאַנטישע נאַטור, אים ווידער האָט אימפּאָנירט אין מיר מיינע שאַרפערע פעאיקייטן מיין מוט צו שטעלן אויף זיך און ענערגישע אקטיוויטעט.

פון יענע יאָרן געדענקט איך אים אלס א גרויסן „מעורב בין הבריות". ער איז געווען דאן א פריילעכער, לוסטיקער. ווען ער פלעגט פריי ווערן פון זיינע לימודים, פלעגט ער ליב האָבן צו פארברענגען מיט זיינע חברים, באזונדערס ווען ער פלעגט זיך באָדן אין טייך. ער האָט געקענט גוט שווימען און פלעגט מיט אלעמען אויף א וואסער־דועל גיין.

אונזערע דעבאַטן

דער אינערלעכער קאַמף קעגן דעם גלויבן האָט אויסגעבראָכן איצט אין א שאַרפער פאָרם דורך דער השפעה פון די נייע ספרים, וועלכע ער האָט איצט געשטודירט. אין זיין האַר איז דאַן געווען א געראנגל צווישן נייע און אַלטע אידייען. דעם אינערלעכן קאמף האָט ער געשילדערט אין דער לעצטער גרויסער נאָוועלע „לאן?" — וועלכע איז אין א גרויסער מאָס פון אויטאָביאָגראפישן כאראקטער. און נאטירלעך האָט זיך דער אינערלעכער קאמף געענדיקט מיט א נצחון פון די נייע אידייען און ער איז אן אפיקורס געוואָרן. די באליבטע טעמעס זיינע, וועגן וועלכע ער פלעגט דאן ריידן, זיינען געווען וועגן דער נויטיקייט אין רעפאָרמען אין דער אידישער רעליגיע, רמב"ם, ר' יהודה הלוי, די איבעריקע חכמי־ספרד, מענדעלסאָן און סמאָלענסקין, נאציאָנאליזם און אסימילאציע.

צו יענער צייט האָט אונזער גרופּע זיך באדייטנדיק צעוואקסן. ס'זענען אריין נייע מיטגלידער. טראָץ דעם האָט זי דאָך געהאַט, ווי פריער אן איינהייטלעכן כאַראַקטער. דאָס אינערלעכע לעבן פון אונזער גרופּע איז געווען א אינטענסיווע נאָך איידער מיר האָבן באוויזן א רעכטן שלום־עליכם זיך אָפּגעבן, האָבן מיר שוין א דיסקוסיע פאר־פירט, א גרויסע דעבאטע געהאט.

די דעבאטן האָבן זיך אמאָל געצויגן שעות'ווייז. ס'זענען געווען צייטן, אין וועלכע אונזער דעבאטע איז אויסגעפילט געוואָרן אין א גאנצן מעת־לעת. אמת, מיר פלעגן זיך ביינאכט אראָפּכאפּן אהיים, ארייכנאפּן א שלאָף. אָבער די צייט האָט ניט געטראָגן. אזוי האָבן זיך אונזערע דעבאטן געצויגן אָן אן אויפהער וואָכן און אויך חדשים.

אונזערע קאַמפן

מיט דעם וואוקס פון אונזער קרייז זיינען געוואָקסן אויך אונזערע קעגנער. ס'איז דערגאנגען צו אן אפענעם קאמף, ווי אין די באוואוסטע מלחמות אין די צייטן פון יל"ג און ליליענבלום. אין דער אמת'ן האָבן מיר אליין געברכאט צו די אלע שטרייטן, מיר האָבן אליין געטאָן אַלץ אויף צו פארשארפן דעם קאַמף, ווייל מיר האָבן די גאַנצע צייט זיך באמיט צו פארשפרייטן אונזערע געדאנקען און זיך ניט גערעכנט מיט די פאָלגן, וואָס וועלן קומען. ניט איינמאָל פלעגן מיר ארויסגיין אויפן מארק און פראָפּאגאנדירן אונזערע אידייען. דאָס האָט פארשטארקט דעם כעס צו אונז און מ'האָט אונז גערודפט, פארטריבן פון אלע בתי־מדרשים, פארברענט אונזערע ספרים און אויך אָפטמאָל געבראַכט צו גע־שלעגערייען.

אָט די אומשטענדן האָבן שלעכט געווירקט אויף פייערבערגס געזונט, באזונדערס האָט אים געדריקט זיין לעבנס־שטייגער, וואָס האָט זיך דאן געשאפן ביי זיינע עלטערן,

וועלכע האָבן אים געוואָלט נויטן, כדי ער זאָל זיך ניט פאַרנעמען מיט אפיקורסות, צו זיצן א א גאַנצן טאָג אין דער קליינער משפחה־קלייט פאַר אַלע מינים. און ער האָט דערפון שטאַרק געליטן. די איינציקע נחמה זיינע איז ביי אים געווען אונזערע אָפטע פאַרווײַלונגען ביי אים. איינמאָל געדענקט איך, זיינען מיר אַלע געווען פאַרטיפט אין קלייט מיט א הייסער דעבאַטע וועגן רעליגיעזע רעפאָרמען און ס׳איז אָנגעקומען זיין פאָטער, וועלכער איז פאַרגאַפט געבליבן שטיין אויסער דער קלייט, זיך צוגעהערט צו אונזער שמועס און איז פלוצלונג דערשינען. מיר האָבן אַלע געמאַכט די פּליטה און אים איבערגעלאָזן אַליין מיטן פאָטער און ער האָט שוין געהאַט דעם גוטן פּסק. מיר האָבן דאָך ניט אויפגעהערט אונזערע פאַרזאַמלונגען ביי אים.

די ליטעראַרישע דעביוטן

אין יענער צייט האָט פייערבערג אָנגעהויבן שרייבן, פריער שירים און נאָכהער אויך פּראָזע. ער האָט דעמאָלט אָנגעהויבן לערנען רוסיש און דייטש. נאָר ער האָט ניט געהאַט קיין געדולד זיך אין זיי צו פאַרפאָלקמען. זיין האַרץ און מוח האָבן געזוכט אַנ־דערע גייסטיקע שפּייז. ער האָט דאַן אויך פיל געליטן פון די אַלע פאַרפאָלגונגען, וועלכע האָבן אויף אים געבראַכט די שרעקלעכע האַלדז־שווינדזוכט. זיינע פריינט און חברים האָבן אים געשיקט זיך קורירן ביי די וואַרשעווער דאָקטוירים אין ווינטער תרנ״ז (1897). אין דעם ווינטער האָט ער אָנגעהויבן שרייבן זאַכן מיט א ליטעראַרישן ווערט. די רייזע האָט פיל געווירקט אויף אים. ער האָט דאַן באַזוכט די רעדאַקציע „הצפירה״ און האָט זיך באַקענט מיט נ. סאָקאָלאָוו און י. ל. פּרץ. סאָקאָלאָוו האָט געפונען ביי אים א ליטעראַרישן טאַלאַנט און האָט צוגעזאָגט צו דרוקן זיין פּראָזע. ער האָט געוואָלט בלייבן אין וואַרשע, נאָר די דאָקטוירים האָבן אים געדראָט פון דעם און געפאָדערט, ער זאָל באַלד פאָרן אויף א קוראָרט און זיך היילן. ווען ער איז געקומען צוריק האָט ער זיך באַזעצט ביי זיין חבר יעקב האַניפּאָלסקי און נאָכדעם אָפּגעפאָרן אין באַוואָוסטן קוראָרט סלאַוויטע. זייענדיק דאָרטן, האָט ער געוואָלט פאָרן נאָכהער אין א גרויסער שטאָט פון משכילים און טוער. נאָר זיין קראַנקהייט האָט אים דאָס ניט געלאָזן. ער האָט דאַן אויך ניט פאַרמאָגט גענוג ענערגיע און מוט זיך אַרויסרייסן פון זיין משפּחה און ער איז צוריק־געקומען.

דעמאָלט איז אונזער פריינט האַניפּאָלסקי אַריבערגעפאָרן אין נאָענטן דאָרף צימאָוו־קע און פייערבערג איז ביי אים פאַרבליבן א גאַנצן ווינטער. זיין געזונט־צושטאַנד האָט זיך פאַרבעסערט און דעם זומער איז ער נאָכאַמאָל געפאָרן קיין סלאַוויטע. דעם זומער האָט זיך געדרוקט אין „השלוח״ זיין דערציילונג „העגל״.

ווען ער איז געקומען דאָס צווייטע מאָל פון סלאַוויטע האָט ער באַקומען פון אחד העם׳ען זיין ערשטן ליטעראַרישן האָנאָראַר און ער האָט זיך זייער געפרייט פון דעם. ער איז דאַן ווידער געווען פול מיט לעבנס־פרייד און האָט געשריבן זיין „הצללים״. האָט געלייענט א סך און זיך פאַרנומען מיט קולטורעלער און ציוניסטישער אַרבעט. זיין נאָמען איז געוואָרן באַוואוסט אין דער נאָענטסטער געגנט און פלעגט אַהין פאָרן וועגן דער ציוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע.

אָבער די שטענדיקע קריגערייען מיט זיינע עלטערן און אויך די דערמאָנטע אַרבעטן און די רייזעס האָבן אויף אים שרעקלעך געווירקט און ער איז ווייטער קראַנק געוואָרן.

זיינע נאָענטע חברים האָבן זיך דאַן געווענדט צו אחד העמ'ען און נאָך זיינע באמיאונגען האָט ער באַקומען אַ קליינע מאַנאַטלעכע שטיצע און ער איז ווייטער אָפּגעפאָרן קיין סלאַוויטע. ענדע דעם זומער זיינען געדרוקט געוואָרן די דערציילונגען „בערב", „הקמיע" אין „השלוח"; „הצללים" און „ליל אביב" אין „לוח אחיאסף". ער האָט דאַן באַקומען אַ גרויסן האָנאָראַר און האָט זיך געדונגען אַ באַזונדער צימער און אָנגעהויבן שרייבן זיין דערציילונג „לאָן?". שעהן־לאַנג פלעגט ער זיצן, איינגעבויגן און מיט גרויס פלייס און אינערלעכן פאַרגעניגן שרייבן אָן אויפהער, און זיך אָפּשיידן אין דער צייט פון דער אַרומיקער וועלט.

ווען איך בין געקומען צו אים צוויי טעג פאַר זיין שטאַרבן און אים געטראָפן ביי אַ שרעקלעכן צושטאַנד, האָט ער צו מיר געזאָגט: „איך האָב לעצטנס געפּרעגט דער אידי־שער גזעלשאַפט: ,לאָן? — וואוהין?' און וועד ווייסט וואו איך גיי?" איך בין דערשי־טערט געוואָרן פון די רייד און באַמיט זיך אים צו טרייסטן, נאָר ער האָט מיר געענטפערט, אַז ער גלייבט ניט, אַז ער וועט נאָך געזונט ווערן, און זיך ניט געוואָלט טרייסטן.

די לעצטע טעג

נאָכן ענדיקן זיין „לאָן?" — איז זיין געזונט־צושטאַנד געוואָרן ערגער פון טאָג־צו־טאָג. נאָר טראָץ דעם האָט זיך געשטאַרקט אין אים די זיכערקייט אין זיינע ליטעראַרישע כוחות. ער האָט זיך געגרייט צו שרייבן צוויי דערציילונגען פאַרן „לוח אחיאסף", אַ גרוי־סע דערציילונג פאַרן „השלוח" און „תושיה־פאַרלאַג". ער האָט זיך אויך געגרייט שרייבן אויף אידיש און אויך עטלעכע קינדער־דערציילונגען. ער האָט געטראַכט אויך צו שרייבן אַ גרויסע דערציילונג פון בעש"טס לעבן. זיינע כוחות האָבן אים פאַרלאָזט און ער האָט ניט געקענט שרייבן. ער האָט זיך אָפּגעגעבן צו זיינע חלומות, זייענדיק שעהנווייז פאַר־טיפט, שווייגנדיק, אין זיינע מיסטישע געדאַנקען.

מיטוואָך, י"ט אדר תרנ"ט האָט ער שוין ניט געקענט אַראָפּגיין פון בעט. די שווערע צייט האָט געדויערט 36 שעה. ער האָט אין די שעה'ן ווייניק גערעדט, געזעסן אויפן בעט, איינגעבויגן דעם קאָפּ צווישן די קני און האָט צייטנווייז אים אויפגעהויבן און געקוקט אויף מיר, וואָס איך בין ביי אים געזעסן די גאַנצע צייט. זיין קוק איז געווען פול מיט יאוש, געבעט און תרעומות. ער איז געשטאָרבן כ' אדר־שני תרנ"ט (1899).

זיין לוויה איז געווען אַ גרויסע, מאַסן האָבן זיך אין איר באַטייליקט, טראָץ דעם וואָס ס'איז געווען אַ בייזע ווינטער־נאַכט און דאָס הייליקע אָרט איז געווען ווייט עטלעכע ווערסט פון שטאָט. דריי פון זיינע חברים האָבן אים מספיד געווען אויף עברית.

ליטעראטן און טוער

א. מוקדוני

ש. צ. זעצער – דער פרוש

ער איז ביי אונז דער איינציקער וואָס שרייבט און לערנט לשמה, וואָס שטופט זיך ניט אין קאָמיטעטן און לויפט ניט אויף קאָנפערענצן און קאָנגרעסן.

ער זיצט און לערנט און שרייבט אידישע ספרים. זייטיקע, ניט היינטיקע, נאָר אייבי־קע ספרים.

ער האָט זיין אייגן קליין־זשורנאַל׳כעל, אין וועלכע עס דערשיינען אלע חודש עטלעכע בלעטלעך, וואָס זענען קאַפּיטלעך פון אַ גרעסערן ווערק. שפּעטער נעמט ער צוזאַמען די העפטלעך און איר האָט פאַר זיך אַ ווערק.

און שרייבן שרייבט ער ניט סתם אין דער וועלט אַריין. ער שרייבט ווען ווער עס איז פאַרפלאָנטערט זיך, קומט ער און פלאָנטערט פאַנאַנדער דעם ענין. האָט אַמאָל ד״ר איסר גינזבורג אָנגעשריבן אַ ווערק וועגן ישו הנוצרי, האָט ער אָנגעשריבן אַ קריטישע אָפּהאַנד־לונג וועגן זיין ווערק וואָס איז אַזוי גרויס ווי דאָס ווערק גופא.

איצט ליגט פאַר מיר אַ בוך וואָס הייסט „די וויכטיקע גרונט־פרינציפּן און כללים בנוגע דיני־ממונות און דיני־נפשות״. דאָס איז א פּאָלעמישע אָפּהאַנדלונג פון 336 זייטן, אין וועלכע ער פּאָלעמיזירט מיט הרב פורת, אייזיק עלען און רב צעיר. די אלע דריי האָבן באַהאַנדלט די פראַגע אין דעם „בצרון״. דאָ ווערט דורכגעלופטערט אַ שטיק אַלטע אידי־שע יוריספּרודענץ אויף אַ מאָדערנעם שטייגער, אָבער מיטן ערנסט פון די אַמאָליקע אי־דישע לומדים, אזוי ווי דאָס וואָלט געווען די אַקטועלסטע פּראָבלעם אין אונזער וועלט, וואָס איז איצט פול מיט גרויסע לעבנס־פּראָבלעמען ווי א מילגרוים.

אָבער דאָס איז דער פרוש, דער אַמאָליקער און היינטיקער למדן. די תורה איז ביי זיי דאָס אַקטועלסטע.

און נאָך אַ ביכל, צוזאַמענגעשטעלט פון דריי העפטלעך פון „דאָס וואָרט״, וואָס הייסט — „ר׳ חסדאי קרעסקאַש, דער רמב״ם און ר׳ יהודה הלוי״ — ליגט פאַר מיר. דאָ ווערט ארומגערעדט ווי יעדער פון זיי וויל פעסטשטעלן די באַציאונג פון דער אידישער אמונה צו פילאָזאָפיע. און דאָס איז ניט קיין „חכמת היהדות״. ניין, ס׳איז עפּעס היינטיקס. און היינטיק איז עס, ווייל די באַציאונג פון ש. צ. זעצער צו די פּראָבלעמען — איז אַ באַציאונג

פון דעם נעכטיקן אידישן למדן, וואָס לעבט מיטן אַלטן אידישן וויסן אַזוי ווי דאָס וואָלט געווען דאָס סאַמע היינטיקע, אַקטועלסטע.

דאָס איז געווען אונזער גרויסער כוח, מיר האָבן דעם נעכטן געמאַכט היינטיק. אינמיטן פון דער וועלט איז געזעסן דער פרוש, איינער אליין, אין בית המדרש, און זיך געשאקעלט איבער דער גמרא און די אלטע סוגיה איז געווען זיין גאַנצער אינטערעס אין לעבן.

אָבער זעצער איז אויך אַ היינטיקער איד. דאָ און דאָרט באַהאַנדלט ער אין זיין זשורנאַלכעל א הייסע היינטיקע פראַגע מיט דער שאַרפקייט פון דער היינטיקייט. ער האָט פאַר זיך איין אידישע וועלט. ניטאָ קיין אידישער היינט, וואָס איז אָפּגעצאַמט פון נעכטן; ניטאָ קיין מחיצה צווישן אידישן נעכטן און אידישן היינט — זיי זענען איינס.

ער זעצט איבער דעם „זוהר” אין אידיש און אין העברעאיש; ער שרייבט וועגן חסידות, אידישער פילאָזאָפיע, אידישער יוריספּרודענץ א.אז.וו. איר האָט דאָ פאַר זיך א פילזייטיקייט, א גאַנץ פאַרצווייגטע פילזייטיקייט. און דערביי איז ער דורכאויס א פרוש, ווי דער אַמאָליקער אידישער פרוש, און דאָס אַלץ באַווייזט ער צו טאָן דווקא אין ניו־יאָרק, אין דער שטאָט וואו איטלעכס שטיקעלע עולם־הזה איז ממש גינגאָלד, און אַלע יאָגן זיך נאָך דאָס שטיקעלע עולם־הזה. ער באַווייזט צו פּראַווען התבודדות צווישן דעם מאוימדיקן טומל פון וועלכע 8—9 מיליאָן מענטשן. ער איז דער גרעסטער מתבודד.

און ער שפּילט גאָרניט צו להכעיס מיט דער וועלט. ניין. ער האָט זיך זיין ווינקעלע אין דער וועלט, און אין זיין ווינקעלע האָט די טומלדיקע און שמייענדיקע וועלט קיין דריסת־הרגל ניט.

דאָס איז כאַראַקטער. ביז ניט לאַנג איז דאָס געווען דער כאַראַקטער פון דער מערהייט פון אידישן פאָלק, וואָס האָט געשאַפן פאַר זיך אין א היפּש ביסל פרעמדע לענדער זיינע ווינקעלעך, און קיין זייטיקער האָט צו זיי ניט געהאַט קיין דריסת־רגל. די אידישע מגע־ומשא מיט דער ארומיקער וועלט איז געווען באַגרענעצט בלויז אויף מקח־וממכר, חיונה, פרנסה; און נאָכהער האָבן זיי זיך צוריקגעצויגן אין זייער ווינקל צו זייער באַזונדערן שטייגער לעבן.

אַזוי צוויי טויזנט יאָר. אַ פאָלק אַ פרוש.

היינט האָבן מיר כמעט ניט קיין אייגן גייסטיק ווינקעלע, מיר וואַלגערן זיך כסדר אין די פרעמדע גייסטיקע דירות. און מיט דעם מיין איך ניט גלות, חלילה. מ׳קען רעדן העברעאיש און וואַלגערן זיך אין א פרעמדער גייסטיקער וועלט. מ׳קען האָבן אַפילו אַן אייגן לאַנד און מדינה און וואַלגערן זיך גייסטיק אין גלות.

ש. צ. זעצער איז געבליבן טריי דער אידישער פרישות. און ער לעבט זיך אויס גוט אין זיין ווינקל. איך האָב קיינמאָל ניט געהערט פון אים קיין קלאָג־וואָרט וועגן איינזאַמקייט און ענלעכע פלאָגערייען, ווי דו הערסט דווקא פון מענטשן וואָס טומלען זיך דווקא אין צוויי טומלדיקע וועלטן, אין דער אידישער און אין דער אַרומיקער וועלט.

ניין, ער איז ניט איינזאַם. ער שרעקט זיך ניט פאַר זיך אליין. ער קען זיך גוט אַפּנים. אגב, זענען דאָך דאָ אַזוי פיל גרויסע ספרים אז עס פעלט אים אויס כסדר צייט צו לערנען און לייענען זיי. ער איז קיינמאָל ניט איינזאַם. ער איז אין דער געזעלשאַפט פון גרויסע קעפּ און גרויסע מאָראַלישע פערזענלעכקייטן.

ער לעבט אין צוויי גייסטיקע וועלטן. אין דער וועלט פון רמב״ם, ווי ס׳הערשט דער שלטון־השכל, לויטערע קלאָרקייט און שאַרפער לאָגיק. אין דער וועלט הערשט א

וואונדערלעכע גייסטיקע ליכטיקייט. און אין דער זעלבער צייט לעבט ער אין דער וועלט פון זוהר, טונקעלער מיסטיק, וואו דער שכל האָט גאָרניט וואָס צו זאָגן, בלויז די וויזיע געוועלטיקט אין דער דאָזיקער וועלט.

און די דאָזיקע צוויי עקסטרעם־ווידערשפּרעכנדיקע וועלטן לעבן ביי אים אין דער גרעסטער האַרמאָניע. זיי זענען צוויי וועלטן וואָס זענען אָפּגעטיילט פון דער אַנדערער מיט אַ דינינקער מחיצה, און מ׳קען לייכט כסדר אַריינשפּאַצירן פון איין וועלט אין דער אנדערער.

דער רמב״ם און דער זוהר זענען איין אידישע וועלט מיט פאַרשיידענע אַספּעקטן.

און אַזוי איז ער אין זיין פּאָלעמישן ווערק „וויכטיקע גרונט־פּרינציפּן און כללים בנוגע דיני־ממונות און דיני־נפשות״. ער איז פּשוט, ווייל ער איז לאָגיש. ער ווייזט אַרויס שאַרפקייט, אָבער ניט אויפן חשבון פון דער קלאָרקייט און לאָגישקייט.

דער ספר איז א לומדישער, אָבער איז דורכגעוועבט מיט היינטיקייט.

ער אָפּערירט מיט לאָגישקייט און, פאַרשטייט זיך, מיט בקיאות. אָבער ער באַנוצט זיך מיט ביידע מיטלען, כדי קלאָר צו מאַכן דעם ענין און ניט אים צו פאַרפּלאָנטערן.

דער עיקר, ער לעבט אין דער דריי טויזנט יאָריקער אידישער וועלט ווי א פרוש. די אַלטע אידישע וועלט איז ניט אָפּגעטיילט פון דער נייער. זי איז אַלץ אַקטועל פאַר אים. א שקלא וטריא וועגן דיני ממונות און דיני נפשות, דער רמב״ם, דער זוהר, ר׳ חסדאי קרעס־קאַש, ר׳ נחמן בראַסלאַווער, בכלל חסידות, דער יונג־פאַרשטיטענער שרייבער פייערבערג, די. אַנטשטייאונג פון קריסטנטום, אבן עזרא, פערדינאַנד לאַסאַל, א.אז.וו. זענען גלייך אַקטועל.

ער איז ניט קיין רב, קיין פּראָפעסאָר אין קיין אידישן קאָלעדזש, ער האָט ניט קיין שום טיטול. ער לעבט אייננקער אַליין אין שטילער, פרומער אָרימקייט. ער איז אַ פרוש.

איינער איז ער אין אונזער טומלדיקער, מאַטעריאַליסטישער, עולם־הזה׳דיקער וועלט. ער איז א שרייבער, אָבער ער האָט גאָר ווייניק צו טאָן מיט דער שרייבערישער וועלט. ער האָלט ניט קיין רעדעס, ניט אויף לוויות און באַנקעטן. און האָט אָנגעשריבן און אָפּגע־דרוקט אַ פּאָליצע מיט ביכער און ספרים, ווייל גאַנצע פופציק יאָר האָט ער געטאָן, גע־לערנט און געשריבן.

אָבער ביי אונז פאַרגעסט מען צו ערן דעם וואָס פאַרדינט צו געערט ווערן. ביי אונז מוז מען זיין אַ תובע בפה.

האָבן זיך דאָך געפונען ביי אונז אַזעלכע, וואָס מאָנען די פייערונג פון שלום אש׳ס 70־יאָריקן יובילעי. און מיין קאָלעגע ש. ניגער הייסט אונז תשובה טאָן פאַר דער גרויסער זינד — פאַר ניט פייערן שלום אש׳ס יובילעי. אָבער קיינעם איז ניט איינגעפאַלן צו מאָנען די פייערונג פון זעצערס יובילעי, אפילו ניט מיין קאָלעגע ניגער.

און ש. צ. זעצער האָט אידן קיינמאָל ניט וויי־געטאָן. פונקט פאַרקערט: ער איז זיין גאַנץ לעבן געשטאַנען אויף דער וואַך און פאַרטיידיקט דעם אידישן כבוד.

אָבער דעם טומלער קומט אַלץ, אים קומט כבוד, עשירות און אויך גדולה. דעם שטילן, דעם פרוש — קומט גאָרניט.

איז מיר אַ גרויסער חידוש וואָס דער לואיס־לאַמעד פאָנד האָט זיך אומגעקוקט אויפֿן שטילן ש. צ. זעצער און אים געגעבן אַ פּרעמיע. דאָס איז די שענסטע פּרעמיע וואָס האָט באַרעכטיקט פולשטענדיק זיין עקזיסטענץ, די שענסטע וואָס דער דאָזיקער פאָנד האָט געגעבן פאַר די צען יאָר פון זיין עקזיסטענץ.

אונזערע וואַרימסטע באַגריסונגען צו ש. צ. זעצער. זאָל ער ווייטער לערנען און שרייבן זיינע גרויסע ווערק, נאָך לאַנג, לאַנג.

ש. לעשצינסקי

ש. צ. זעצער

די אידישע וועלטלעכע ליטעראַטור, באַזונדערס אויף דעם אַמעריקאַנער באָדן, איז אויסגעוואַקסן כמעט אָן דעם צוזאַמענהאַנג און טיפער פאַרבינדונג מיט די רייכע אוצרות פון דער אידישער גייסטיקער קולטור אין דער פאַרגאַנגענהייט, די נאָענטע אָדער ווייטע. דאַרפן מיר דעריבער שעצן אזא שעפערישע פערזאָן פאַר זיינע 9־38 יאָריקער ליטעראַרישער טעטיקייט.

זייער יונג און באַשיידן גייט ער אויף ווי אַ נייער שטערן אויף דעם ליטעראַרישן הימל. אין אַ העפטיקן וויכוח מיט ד״ר ש. בערנפעלד איבער דער אידישער קולטור, צייגט ער אַרויס פיל חריפות און רייפן דענקען און ער איז מנצח. איינצייטיק טרעט ער אַרויס מיט עסייען וועגן מאַקס שטירנער, און דער עיקר פּ. ניטשע, און פאַרנעמט אַן אַנגעזעענעם אָרט אין דער ליטעראַטור. ס'איז דאַן דער פּעריאָד, ווען די וועלט אַרום האָט אויסגעברייטערט פאַר אים די האָריזאָנטן, אָבער ער איז טריי געבליבן צו זיין מקור מחצבתו. מערקווירדיק איז דאָס, וואָס באַלד נאָך זיין אַריבערטרעטן דעם אַמעריקאַנישן באָדן, האט זיך אנטפּלעקט א נייער קוואַל אין זעצערס שאַפן, וואָס שטעלט אים אוועק אין די פאָדערשטע רייען פון די שאַפער פון קולטור־ווערטן.

זעצער אַנטדעקט, אז ניט נאָר אין דער קונסט, נאָר אויך אין דער וויסנשאַפט, איז פאַראַן דאָס וואָס מ'רופט אינטואיציע. ער אַנטדעקט און אנטוויקלט יענע פיינסטע מיסטישע עסענץ, וואָס האָט געאייניקט דאָס גאַנצע אידישע פאָלק, און ער עפנט די קוואַלן פון אידיש־רעליגיעזן דענקען, אין וועלכער מיר האָבן אַנגעקליבן אזוי פיל ווערטפולע אוצרות פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

וואָלין, באַזונדערס זיין געבורטס־שטאָט זוויהיל, איז אויך דאָס וויגעלע פון חסידיזם, און האָט צוגעגרייט דעם גרונט פאַר זיין עמפינדלעכקייט פאַר דער אידישער מיסטיק, און האָט אים צוגעגעבן די נייגונג צו סענטיזירן דעם ראַציאָנאַליזם מיט דער מיסטיק פון זיין שאַפן. ער שאַפט די פיגורן פון בעל־שם און ר' נחמן בראַסלאַווער, וואו ס'ווערט פאַרטיפט און אויסגעשפּראָכן די אייגנטלעכע באַגאַבטקייט פון זיין שאַפן.

אין דער קבלה, און חסידיזם איבערהויפּט, זעט ער די פאָעטישע פילאָזאָפישע פאָרם און אינהאַלט פון דער באַנייטער רעליגיעזער אידישער קאָנצעפּציע. אלס מאָדערנער דענקער הערט ער ניט אויף צו ראַציאָנאַליזירן אויך אין זיין נייער שאַפונג. אַזוי, למשל, זעט ער אין דער התגלות פון בעל־שם די העכסטע דערגרייכונג און השלמה פון זיין פערזענלעכ־

קייט, ניט ווי ס׳זעט אויס אין דער פאָלקס־לעגענדע. און אנדערע הערלעכע פיגור איז די פון ר׳ נחמן בראַסלאַווער ארויסגעבראכט פון זעצערן. אזא בילד און כאַראַקטעריסטיק האָבן מיר פון אונזער איינציקאַרטיקן רעליגיעזן קינסטלערישן קלאַסיקער.

מיט גרויסער עמפינדלעכקייט פאַר די קניני־הרוח האָט זעצער אויסגעפאָרשט דאָס גרעסטע קלאַסישע ווערק פון קבלה, דעם „זוהר״ און פון אים איבערגעזעצט, איבערגע־דיכטעט אויף אידיש, באַרייכערנדיק די אידישע ליטעראַטור מיט אזעלכע ווערטן, פון וועל־כע אונזער דור אין אונזער צייט ווערן וואָס ווייטער פאַרפרעמדט, אָפּגעריסן פון דעם מקור חי, פון די לעבנס־זאַפטן פון אידישן שאַפן. און נאָך אויף אַן אַנדער געביט פאַרנעמט זיך זעצער, — מיט דער פאָרשונג אין דער אידישער עטיק. אין דעם ענין פון „מידת הרחמים״ גייט ער דורך כמעט דעם גאַנצן אידישן עפּאָס און פאָלקלאָר, אַריינרעכענענדיק דעם „זוהר״, און ברענגט ארויס די פערל פון אידישער עטיק, דער יסוד פון דער אידישער קולטור פון דורי־דורות.

אין דעם ווערק „אַנשטייאונג פון קריסטנטום״, האָט דאָס אינטואיטיווע דענקען פון זעצער מיט באַזונדער קראַפט דורכגעבראָכן צווישן אזוי פיל טעאָרעטישע השערות, וואָס ווערן ארויסגעבראכט אין יעדן דור וועגן דעם ענין. אין דעם בוך „פיגורן״ ציינט זיך אַרויס דער גאַנצער עטישער און עסטעטישער חוש פון קולטיווירטן גייסט, וועלכער וויב־רירט אויף פולע און פאַרשיידנאַרטיקע טענער און רופט זיך אָפּ מיט זיין אייגענעם אָפּ־קלאַנג אויף יעדער גייסטיקער דערשיינונג פון אונזער צייט.

אָבער פון ווערק צו ווערק ווערט זעצער געטריבן צו מיסטיק, צו דער פאַרטיפונג פון זיין אייגענעם אינערלעכן מהות, וועלכער שאַפט בריקן צווישן וועלטן און אידייען, פאַר־אייניקט דאָס זעבאַרע מיט דער אומזעבאַרער ווירקלעכקייט אין איין קייט פון געשלאָסענע דערשיינונגען אונטערגעוואָרפענע צו העכערע געזעצן.

אונטער די אומשטענדן, ביי וועלכע ס׳קומט אויס זעצערן צו שאַפן אין דער אידישער ליטעראַטור — איז עס א העלדישער טאַט אַרויסצוגעבן יעדן בוך, וואָס ער פאַרעפנטלעכט, אפילו יעדע עסיי, באַזונדערס ווען די אידישע ווירקלעכקייט איז אזוי איזאָלירט פון אים און ער האָט פאַרלאָזט כמעט אַלעס אונטער זיך.

מרדכי בונה (ביבר)

יצחק ביבער

ווי אלע אנדערע אין דאמאלדיקן תחום המושב איז אויך יצחק ביבער אויסגעוואָקסן אין א שטרענג רעליגיעזער אַטמאָספערע וועלכע האָט אָנגעפילט זיין לעבן, טאָג איין טאָג אויס, אין שטוב, אין גאַס און אין שול — מיט שטרענגע פארבאטן. דער אַלטער חדר מיט זיין אדיסערליכן אויסזען און אינערליכן תוכן, דער אלטער רבי און די ספרי קודש פון וועלכע זיי האָבן געלערנט — האָבן אים אָנגעפילט מיט הייליקע געפילן, פאַרשטאַרקט אין אים די אַלטע ירושה פון דורות־לאַנג און אים צוגעגרייט צו זיין ווייטערן לעבן.

זייענדיק באגאבט מיט א פאעטישער נשמה האָט ער נאָך פון זיין פריער קינדהייט אַן פארמאָגט א גיכע תפיסה און שאַרפן שכל און האָט ליב געהאַט צו זיין איינזאם. אין

דער מערסטער צייט פלעגט ער זיך פארטיפן אין חקירה־ספרים און אויך אָפטמאָל, ווען די פרייד־לוסט האָט אים באהערשט — אויך פאַרברייגגן אין קינדערשע שפּילערייען. ער האָט פאַרמאָגט אנ׳איידעלן און מילדן כאַראַקטער.

ער אז געווען פון די ווייניקע יחידי סגולה וואָס זיינען געווען באאיינפלוסט פון דער פייערבערג־חבורה, דער יונגערער פון זיי. די פייערבערג חבורה וועלכע האָט אויסגעטרעטן א וועג פאר אירע וויי‏טערע פארזעצער איז ווי באוואוסט געווען באשימפּט פון די ארומיקע אָרטאָדאקסישע קרייזן, וואָס האָבן אין זיי געזען פאררעטער, וועלכע האָבן אָפּגעשטויסן די יוגנט פון דער תורה און יידישע מנהגים. די עלטערן האָבן געזוכט צו חתונה־מאַכן און ארויפוואַרפן אויף זיי דעם עול פון פרנסה, כדי זיי זאָלן ניט אין זינען האָבן קיין נארישקייטן. אַזוי האָבן אויך געטון יצחק׳ס עלטערן, וועלכע האָבן אים חתונה געמאַכט. צו 19 יאָר איז ער געוואָרן א טאטע. טראָץ דעם האָט ער דערגרייכט זיינס אויך אין די לעבנס־תנאים אין וועלכע ער איז געווען. ס׳איז אים געלונגען זיך פארפאלקאמען אין די פעדאַגאָגישע לימודים און האָט געגרינדעט א העברעאישע שולע אין נאָענטן שטעטל קארעץ. אין גיכן איז ער אויך באוואוסט געוואָרן אין די קרייזן פון דער חברה „מפיצי השכלה״, וועלכע האָבן אים ארויסגעפאָדערט צו לערנען אין אנדערע רוסישע שטעט.

צוליב פארשיידענע סיבות האָט ער עמיגרירט קיין אמעריקא נאָך עטליכע יאָר פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה, דאָרטן געאַרבעט און אויך געלערנט, געענדיגט א הויכע טעכנישע שול און געהאַט פאר זיך א זיכערע צוקונפט, געקאנט מאַכן א טעכנישע קאריערע, אָבער ס׳האָט אים געצויגן זיין פעדאַגאָגישע דערציאונגס אַרבעט און האָט זיך אָפּגעגעבן צו תנ״ך־פאָרשונגען. טראָץ דעם וואָס ער איז געווען באַ זיך א עניו, מיט באשיידענע מידות האָט ער אויף זיך געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די פירערס אין דער לערער אָרגאַניזאציע אין אמעריקא און זיי האָבן אָנגעהויבן ארויסגעבן זיינע לער־ביכער פאר די תלמידים פעדאַגאָגישע ווערק פאר די לערער. ער איז אויך אין גיכן באוואוסט געוואָרן אַלס חשוב׳ר פעדאַגאָג און אויפגענומען געוואָרן אַלס עלטסטער לערער אין דער הוכער שול (היינט מארשעליע) ביי דעם פעדאַגאָגישן אמט. אין דער ענדע פון דער ערשטער וועלט מלחמה איז ער אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פארזיצער פון דער צוגרייטונגס קאמיטעט פון דער אמעריקאנער לערער קאנפערענץ און א געוויסע צייט אויך געווען דער סעקראטאָר פון דער לערער אָרגאַניזאַציע אין אמעריקא. ער האָט דאַן פאָרעפענטליכט אין דער אמעריקאנער, אידיש העברעאישער פרעסע פיל ארטיקלן וועגן ליטעראַרישע און פעדאַגאָגישע ענינים.

אין 1933, נאָך 24 יאָר לעבן אין אמעריקא, איז ער געקומען זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל און איז אויפגענומען געוואָרן אלס לערער פאר תנ״ך און היסטאָריע אין דער אגראַרשולע אין יאַגור. דאָ האָט ער געקענט זיך אָפּגעבן צו זיין אַרבעט אין דער תנ״ך־פאָרשונג. האָט פארעפענטליכט פארשיידענע פארשונגען און ערציאונגס־אַרטיקלען אין „דבר״, „הארץ״ און „החינוך״. ער האָט דאַן אָנגעהויבן רעאליזירן זיין לעבנס־חלום: ארויסגעבן דעם „תנ״ך פארן פאָלק״. ער האָט צו ערשט ארויסגעגעבן די ספרים „יהושע־שופטים״.

דאָס איז געווען א שיינער אָנהויב וועלכער איז זייער גינסטיג אויפגענומען געוואָרן אין לאַנד. ער איז אָבער אין מיטן פון זיין אַרבעט אַוועק געשטאָרבן. זיין פאַטאַלער גורל האָט אים געטראָפן פאָרענדיק אַף דער שיף אין צוזאמענהאנג מיטן „פאָלקס תנ״ך״.

מיטן אנטייל פון חברים און מיטהילף פון ועד החינוך פון אידישן נאַציאָנאַל אַרבעטער פאַרבאַנד זיינען געזאַמעלט געוואָרן א טייל פון זיינע תנ״ך־פאָרשונגען און פעדאַגאָגישע מאמרים און ארויסגעגעבן געוואָרן אין א בוך־פארם אין 1944.

גענויע אָפּשאַצונגען וועגען זיין לעבען און טעטיקייט זענען פאַרעפנטליכט געוואָרן אין „דבר" „הדואר", „אידישער בעמפּפער", און אין די פּעדאַגאָגישע אויסגאַבן אין אמריקע דורך דניאל פּערסקי, י. גינגאָלד און אַנדערע.

ע. אורי

פאלקסטימלעכע פערזאנען אין זוויהיל

בעת דער שריפה אין 1919 איז אין גרויסן בית־המדרש אויך פאַרברענט געוואָרן דער אלטער שטאָטישער פּנקס, אין וועלכן ס'זענען פון צייט־צו־צייט פאַרצייכנט געוואָרן אַלע וויכטיקע עפּיזאָדן פון שטאָט און פון די אַרומיקע שטעטלעך. אַזוי זענען פאַרלאָרן גע־גאַנגען פיל זכרונות און פּרטים פון די ערטער, און גרויסע צדיקים — די שעפער פון חסידות.

אין דער צייט פון מעזיריטשער מגיד האָט זיך באַזעצט אין שטאָט איינער פון די פינף זין פון ר' יחיאל מיכל זלאָטשעווער, וועלכע מ'האָט גערופן „חמשה חומשי תורה" — ר' משה'לע, וואָס האָט באַקומען פון מעזיריטשער מגיד די „מגידות" אין שטאָט און געגרינ־דעט די אַזוי־גערופענע „זוויהילער דינאַסטיע", וועלכע האָט געהאַט בשעתו אַ גרויסע וויר־קונג אין שטאָט. איך געדענק נאָך זיין אייניקל ר' מרדכי'לע, וועלכער האָט זיך שטענדיק באַגרענעצט אין זיין קליינעם חדר און פלעגט אָפּט פאַסטן און זיין פאַרטאָן אין תפילות און אין לערנען. ער האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף אַ סך קרייזן אין שטאָט. די קלייטן און וואַרשטאַטן האָבן זיך געשלאָסן ביי זיין לוויה און טויזנטער האָבן אים באַ־גלייט צו זיין לעצטער רו.

דער רבי רב שליאמקע

נאָך דער הסתלקות פון ר' מרדכי'לען איז געפאַלן די השפּעה פון דער „דינאַסטיע" און איר נאַטירלעכער יורש איז געבליבן זיין יונגסטער זון, ר' שלמה'לע, וואָס האָט זיך אויס־געצייכנט מיט זיין צדקות און גוטע מדות. ער פלעגט אָן שום חקירות אריינגעמען צו זיך געפלאָגטע קינדער־יתומים און זיי לערנען און אויסהאַלטן אויף זיין חשבון, כאָטש אַליין איז ער געווען אַ גרויסער קבצן און געלעבט תמיד אין גרויס דחקות. זיין השפּעה איז געווען גרויס אויף פיל חסידישע קרייזן, וועלכע האָבן אים געשעצט פאַר זיין ערלעכקייט און תמימות.

זיין תמימות האָט זיך באַזונדערס אַרויסגעוויזן אין די פּאָגראָמען פון 1919, ווען די באַנדעס האָבן באַהערשט די שטאָט און איר טעראָריזירט, און מ'האָט ניט געוואוסט ביי וואָס זיך אָנצוהאַלטן און רעטן, האָט ער אַרום זיך קאָנצענטרירט די וויכטיקע אין יענער צייט פערזאָנען, וועלכע האָבן זיך מיט מסירות־נפש מפקיר געווען און זיך באַנוגנט מיט די פּאָגראָמשטשיקעס און אָפּגעהאַלטן אין אַ געוויסער מאָס די השמדה פון דער שטאָט. זיין ריינע נשמה האָט זיך באַזונדערס אַרויסגעוויזן ביי דעם ווייטערן עפּיזאָד. אין יענע טעג האָבן די פּאָגראָמשטשיקעס געפאָדערט, אַז די אידן זאָלן זיי איבערגעבן דעם באַנדיט „קיטיי־באַבאַ" — פון דער אונטערוועלט, וועלכער האָט זיך צוגעפּאַסט צו יעדער מאַכט,

און לעצטנס, צו דער רויטער־מאַכט. ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין דער שטאָט מיט דעם וויסן פון פיל שטאָט־לייט. די פּאָגראָמשטשיקעס האָבן געדראָט מיט א מאסן־רציחה, אויב מ׳וועט אים ניט אַרויסגעבן. איז מען געקומען צו ר׳ שלמה׳לען פרעגן, צי מ׳זאָל אים אַרויסגעבן און דערמיט רעטן די שטאָט פון טויט־שרעק. ער האָט זיי געענטפערט דער־ציטערט: „אין אַזעלכע פאַלן זענען מיר מחויב לויטן דין־תורה גיין געהרגעט ווערן און ניט איבערגעגעבן קיין אידן צום טויט, כאָטש ער האָט אונז אַנגעטאָן אומגליקן״. די פּרע־גערס זענען דערציטערט געוואָרן פון דער תשובה און אים געפאָלגט. צום סוף האָבן אים די פּאָגראָמשטשיקעס אַליין געפונען און אים געבראכט אויפן שול־פּלאַץ און געפּאָדערט, אַז זיין ברודער ר׳ מיכל׳ע זאָל אים אַליין הרגענען. ר׳ מיכל׳ע האָט זיך אָפּגעוואָרפן פון צו דערפילן עס, ניט קוקנדיק אויף אַלע דראָאונגען און קלעפּ, וואָס ער האָט פון זיי גע־קראָגן. ס׳איז געווען אַ מסוכנע לאַגע און איינער פון זיינע חברים, דער טרעגער חנא, האָט ניט געקענט עס מער דולדן, זעענדיק די אלע פּלאָגן און האָט אים דערשאָסן.

נאָך די פּאָגראָמען, מיטן באַפעסטיקן זיך פון דער סאָוועטישער מאַכט, האָט זיך אים איינגעגעבן אַרויסצורייסן פון דער שטאָט און אַריבערקומען קיין ארץ־ישראל. אין ישראל האָט ער זיך באַזעצט אין דער אַלטער שטאָט, געלעבט דאָרט בצנעה און קיינעם ניט איבער־געגעבן וועגן זיך און זיינע עלטערן. געגאַנגען אַלע טאָג צו דעם כותל המערבי — אויך אין דער צייט ווען די אראבישע באַנדעס האָבן געווילדעוועט אין די ענגע געסלעך פון דער אַלטער שטאָט. ער פלעגט אויך צונויפזאַמלען אין זיין הויז שווערע קראַנקע, מטורפים און מצורעים, אויך „הפקר־קינדער״, וואָס קיינער האָט ניט געזאָרגט פאַר זיי, און זיי אַריינברענגען אין תלמוד־תורה און אויסהאַלטן אויף זיין חשבון, כאָטש ער און זיין פאַ־מיליע האָבן דעמאָלט אָפט געהונגערט. אין די מלחמה־טעג אין ירושלים און באַלאַגע־רונגס־צושטאַנד, פלעגט ער אָפט זיך מסכן זיין אַרויסגייענדיק צו די קמעפער און שטאַרקן אין זיי דעם גייסט און לוסט פון מלחמה. ער פלעגט אויך לויבן צווישן זיינע מקורבים די „יונגע״ אַרבעטער און קעמפער פאַר זייער „קידוש־השם״־גרייטקייט. און פלעגט אָפט זאָגן, אַז נאָר די וועלכע אַרבעטן אַליין און לעבן פון זייערע „יגיע־כפּיים״, — קענען דער־גרייכן אַ כשר־געערכט־לעבן. ער איז אויך געווען אַ שטאַרקער פאַרהערער פון הרב קוק ז״ל. אויף זיין גרויסער מאַסן־לוויה האָבן אַנטייל גענומען אַלע רבנים, צדיקים־אדמו״רים, בראש הרב הראשי הערצאָג, און איז באַצייכנט געוואָרן אַלס „קדוש״ פון דער אלגעמיינער פּרעסע.

ר׳ יואל שארין — דער „עילוי״

ער איז געווען פון די גרויסע גייסטיקע דערציער פון דור און האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף פאַרשיידענע קרייזן, אויך ניט־אָרטאָדאָקסישע. וועגן זיין השפעה אין שטאָט דורך דער ישיבה האָב איך שוין איבערגעגעבן אין מיין אַלגעמיינער רשימה און איך וויל דאָ נאָר באַצייכענען איניקע ביאָגראַפישע פּרטים.

ער איז געבאָרן אין לאכוויץ, פּאָלטאַווער גוב., ביי אָרימע עלטערן. זיין פאָטער, אַ קוימען־קערער, האָט געטאָן אַ סך פאַר זיין דערציאונג. ער האָט זיך אויסגעצייכנט נאָך אין זיין פריער קינדהייט און האָט באַקומען דאַן דעם צונאָמען „פּאָלטאַווער עילוי״, און דער אָרטיקער רב האָט אים געהאָלפן פאָרן אין דער דעמאָלט גרויסער וואָלאזשינער ישיבה. דאָרטן האָבן אים באַזונדערס מקרב געווען די גאונים, ראשי־הישיבה, וועלכע האָבן אים

געשטיצט ביז ער איז געוואָרן אַ גרויסער למדן. אין דער צייט האָט ער באַקומען אַ סך בקשות פון גרויסע קהילות צו זיין ביי זיי אַ רב, נאָר ער האָט אויסגעקליבן פאַר זיין לעבנס־וועג, זיך איבערצוגעבן צו פאַרשפּרייטן די למודי־התורה דורך גרינדן ישיבות אין די ערטער, אין וועלכע דאָס לערנען איז ניט געווען פאַרשפּרייט און האָט זיך געלאָזט קיין וואָלין, וואָס איז דאַן ניט געווען באַרימט מיט איר לומדות. ער האָט געגרינדעט פריער די ישיבה אין שטעטל בערעזניץ און זי נאָכער איבערגעפירט קיין זוויהיל אונטערן נאָמען „אור תורה״ איך האָב אים באזונדערס דערקענט אין דער צייט פון מיין לערנען אין דער ישיבה. איך געדענק נאָך איצט די אשמורות (וואַכנעכט) וועלכע מיר, לערנער, פלעגן מאַכן יעדע וואָך אינעם אנטייל פון צענדליקער תלמידים־מתמידים. אין דער טיפער נאַכט פלעגט ער זיך באַווייזן אין מיטן צימער וועלכער איז געווען אנגעפילט מיט די שוועבנדע שאטנס און ארומיקער פינצטערניש און זיך צוהערן צו די טרויעריקע גמרא־ניגונים.

איך ווייס ניט פונוואַנען האָט ער זיך דערוואוסט אַז איך האָב אנגעהויבן ארייַנקוקן אין די טריף־פסול׳ן און ער האָט מיט מיר אָנגעהויבן שמועסן אין אַלגעמיינע ליטעראַרישע ענינים און אנטפּלעקן פאר מיר עטוואָס פון זיין נשמה. די לידער וואָס ער האָט געשריבן און זיין ברייטן קוק וועגן דער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג און די טעגלעכע פּראָבלעמן וועלכע זענען דאַמאָלט אויפגעוועקט געוואָרן פון די אַזוי גערופענע „צעירים״, די חבריה פון בערדיטשעווסקי־ערנפּרייז אין דער אויפברויזנדער העברעאישער ליטעראַטור. ער האָט מיר דאַן דערציילט. אז נאָך זייענדיק אין וואָלאָזשין איז ער געווען נאָענט צום ענגן קרייז פון הרב קוק ז״ל און מיט אים ארויסגעגעבן אינערלעכע פלוג־בלעטער וועגן „חיבת ציון״.

ער דער „עילוי״ האָט געהאַט א רייכע ברויזנדע נשמה און טיפע געדאנקען. פלעגט אסך רייזן און איז געווען אַן אָפטער גאַסט ביי הרב מזאה אין מאסקווע און הרב אייזנשטאט אין פעטראגראד און איז געווען אלזייטיק בעאוונט אין די טעגלעכע לעבנס פּראָבלעמען. אָבער אייגנצייטיק האָט ער אויך געציטערט פון דער הפקרות וועלכע איז געווען ארום און פלעגט שטאַרק קעמפן קעגן זיי. איך געדענק עטלעכע פון זיינע דרשיינונגען אויף דער געזעלשאַפטלעכער בימה אין שטאָט ביי פארשידענע קריזיסן וועלכע האָבן געהאַט אַ גרויסע השפעה. פיל קרייזן האָבן אים זייער געשעצט. נאָך מער האָבן אים ליב געהאַט זיינע תלמידים, וועלכע האָבן אים פארשטאנען און געווען פארכאפּט פון זיינע געדאַנקען און שטורעמדיקער נשמה.

ר׳ יואל שארין האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ רייך־פילנדיק האַרץ און ברייטן קוק. ער האָט זיך אינטערעסירט מיט אלע דערשיינונגען אין דער וועלט און אידישער געזעלשאַפט־לעכקייט.

מיט דעם אָנקומען פון דער סאָוועטישער מאַכט אין שטאָט און זענעדיק די גרויסע סכנה, וואָס דראָט דער ישיבה, האָט ער זי איבערגעפירט אין נאָענטן שטעטל קאָרעץ, וואָס איז געווען אין דער פּוילישער זאָנע. מיט דער צייט האָט ער אויך געעפנט אָפּטיילונגען פון דער ישיבה אין ראָוונע, קרעמעניץ, דומבראָוויצע און געזאָרגט פאַר זייער עקזיסטענץ. אָבער די מאַטעריעלע און גייסטיקע לאַגע איז געוואָרן אַלץ ערגער, און ער איז שלאַף געוואָרן און אריבער זיך היילן קיין וואַרשע. דאָרטן איז ער געשטאָרבן אין י״א אב, תרפ״ז (1927). אויף זיין לוויה אין וואַרשע האָבן אָנטייל גענומען ראשי־ישיבות מיט זייערע תלמידים. מ׳האָט אים מקבר געווען ביי די קברים פון די גאונים הנצי״ב און ר׳ חיים סאָלאָווייטשיק.

הרב דוד בצלאל

ער איז געווען א גרויסער למדן און מתמיד, אָפּגעגעבן זיינע טעג און נעכט אין לערנען. אין די מיטעלע יאָרן האָט ער זיך אָפּגעגעבן צו למודי־קבלה און סודות המסתורין; האָט אָנגעהויבן זיך פּייניקן, פאַסטן תעניתים, כדי אויסאיידלען זיין קערפּער, צו דערגרייכן, דורך יסורים, די טיפענישן פון דער קבלה. ער האָט פאַרמאָגט א זייער צאַרטע נשמה און האָט באַזונדערס ליב געהאַט די פּשוטע, האָרעפּאַשנע אידן, „עמך", פלעגט זיך מיט זיי טיילן זיין ביסן און זיך דערווייטערן פון די „בכבודיקע אידן", פּרנסים, גבירים און בעלי־בתים.

עטלעכע יאָר האָט ער צופעליק געוואוינט אין מיינע עלטערנס־הויז און איך האָב געקענט נאָכשפּירן זיינע פאַרבאָרגענע וועגן און בין געווען פאַרוואונדערט צו זען די צניעות און פּשטות, ווי איינער פון די פאַרבאָרגענע ל"ו, וועלכער האָט זיך אַליין אָפּגעטיילט פון דרך־הרבים, און געשוועבט אין דער מיסטעריעזער וועלט פון קבלה.

ער פלעגט אויפשטיין ביי האַלבער נאַכט, נאָך אַ קורץ־שעהדיקן דרימל און זיך שטילערהייט אַרויסרוקן דורכן פענצטער, כדי ניט אויפצוהייבן קיין שאָרך און באַאומרואיקן אַנדערע שלאָפנדיקע, און לויפן, אויך אין די שווערע פראָסטיקע נעכט, צום נאָענטן טייך סלוטש און דאָרטן זיך טובלען און לויפן באַלד לערנען אין נאָענטן קצבישן שולכל א גאַנצע נאַכט ביז אַ האַלבן טאָג. דעמאָלט פלעגט ער עפּעס איבערכאַפּן און אַ ביסל איינדרימלען אין זיין צימער און זיך אומקערן ווייטער לערנען ביז טיף אין דער נאַכט. וואָס פאַר־אַ רואיקע פרישקייט, אינערלעכע פרייד איז געווען אויסגעגאָסן אויף זיין פּנים, שטאַרקן קערפּער און שיינעם אויסזען, און מיט וועלכער תמימות און גרייטקייט פלעגט ער אָפּט קומען אין פאַרבינדונג מיטן פשוטן איד, וועלכער פלעגט פרעגן ביי אים אַן עצה און ער פלעגט דאַן פאַרלאָזן זיינע לימודים, זיצן מיט אים, שמועסן וועגן זיינע פשוטע הצטרכותן און אים לערנען וואָס צו טאָן.

אין א צייט אַרום האָט ער זיך אינגאַנצן אָפּגעגעבן צו די האָרעפּאַשניקעס, טרעגער און וואַסער־פירערס, וועלכע האָבן אים געמאַכט פאַר זייער רב און ער פלעגט שעהנווייז פאַרלאָזן זיינע לימודים, וואָס זענען ביי אים געווען טייערער פון אַלץ, און זיצן מיט זיי און לערנען, מיט א וואונדערלעכער פשטות, די וואָכיקע פרשה און „חוק לישראל" — אין דער צייט פלעגט ער אויך קומען אין אַ ענגער פאַרבינדונג מיט גרויסע רבנים און האַנדלען מיט זיי אין טיפע סוגיות, אָדער זיין פאַרטיפט אין די שווערע קבלה־מסתורין. און „עמך" האָט אים ליב געהאַט און באַשיצט פון אלע זיינע שונאים, וועלכע האָבן אים, פון דאן, אינגאנצן מבטל געמאַכט און אָנגעטאָן בזיונות. ער האָט זיך אָבער ניט געשראָקן פאַר אַלע דראָאונגען אויף אים און האָט ניט אויפגעהערט זיך צו פאַרנעמען מיט זיי און אָנטייל נעמען אין זייערע ליידן און אויך שמחות. ער איז געווען א גרויסע פערזענלעכקייט מיט אַ טיפער פאָלקס־נשמה פון א גרויסן צדיק־הדור און האָט באַשיינט זיין אַרומיקע סביבה.

דוד טשעסקים — דער בעל־תשובה

דער עלטערער זון פון דער אײדעלער משפחה טשעסקים, וואָס האָט זיינע פריע קינדהייט־און־יוגנט־יאָרן פאַרבראַכט אין לערנען אין חסידישן בית־המדרש. ווען ס'זיינען געקומען די שטורעמדיקע השכלה־יאָרן, האָט ער אָנגעהויבן אויך אַרייַנצוקוקן אין די טריף־פסול'ן, השכלה־ביכער און איז געוואָרן אַ שטיקל אפּיקורס. א כופר רחמנא ליצלן, טראָץ

דעם וואָס ער האָט זיך ניט באַהעפט, חס־וחלילה, מיט די משכילישע קרייזן און אויך ניט מיט זיינע סאָציאַליסטישע ברידער. אָבער אין א צייט אַרום איז ער אַנטוישט געוואָרן און געוואָרן אַ בעל־תשובה. ער האָט זיך דאַן אַרויסגעצויגן פון אַלע גשמיותדיקע זאַכן, פאַרלאָזט די פאמיליע, פרוי און קליינע קינדער, און אָנגעהויבן זיך פייניקן מיט לאַנגע וועכנטלעכע תעניתים. ער פלעגט זיך אויך וואַרפן אויף דער שוועל פון בית־המדרש און פאָדערן פון די דורכגייער — יראַי שמים, זיי זאָלן אים פייניקן מיט מלקות בית־הדין, כדי צו דערלייטערן זיין זינדיקע נשמה. ער איז פשוט משוגע געוואָרן. קליינע קינדער פלעגן אים נאָכלויפן און לאַכן פון אים מיט גרויס חוצפה. ווען ער האָט זיך באַרואיקט, פלעגט ער שמועסן געלאַסן מיט אַנדערע, מיט אַ קלאָרן פאַרשטאַנד, אין דברי־תורה, גאָר ניט ווי אַ משוגענער. ער פלעגט זיך אויפהאלטן אין בית־המדרש.

איך געדענק נאָך דאָס בילד, וואָס האָט מיך דערציטערט. גייענדיק ביי דעם בית־המדרש האָב איך געהערט האַרצרייסנדיקע געשרייען און צוגייענדיק נעענטער, האָב איך אים דערזעען ליגן ביי דער שוועל פון בית־המדרש, די קליידער צעריסן, זיין אויסזען און די אויגן פול מיט העלישן צאָרן. ער צאַפּלט אינגאַנצן דורך טיפע יסורים און בעט זיך, אַז מ׳זאָל אים העלפן זיך רעטן פון זיין אינערלעכער טומאה און זיך דערהויבן פון איר. אַרום האָט זיך צונויפגעקליבן אַ מענגע מענטשן, באַזונדערס רעש׳ן זיך די קינדער אַרום — און ער זעט, דוכט זיך, פאַר זיך קיינעם ניט. זיין תפילה איז געווען אַן אמתע, אינערלעך־ריינע, זיין נשמה איז אויסגעגאַנגען אין בענקעניש, זוכנדיק אַ ריינערן אינהאַלט אין לעבן.

אין זיינע לעצטע יאָרן איז ער מיט זיין פאַמיליע אַריבער קיין ארץ־ישראל און זיך באַזעצט אין דער אַלטער שטאָט ירושלים און פאַרבראַכט זיינע לעצטע יאָרן ביי דעם כותל המערבי מיט פאַסטן און תפילות.

***

אין די 80־ער יאָרן, אין דעם אַזוי־גערופענעם „שטורעם־און־דראַנג־פעריאָד" נאָך דער אויפוואַכונג פון דער אידישער אינטעליגענץ, פון די ערשטע צאַרישע פאָגראָמען אין דרום־רוסלאַנד, זענען אַרויס פון זוויהיל צוויי וויכטיקע פערזאָנען, וועלכע האָבן נאָך א שווערן קאַמף אין די בתי־מדרשים, וואו זיי האָבן געלערנט, מיט די ארומיקע חסידים, זיך אַרויס־געריסן פון שטאָט און זייער הויפט ווירקונג איז געווען בעיקר אויסער אירע גרענעצן: א. לודוויפול און שמואל אבא פען.

א. לודוויפול

געבוירן אין חשון תרכ״ו (1866) אין זוויהיל ביי זיין פאַטער ר׳ דוד דוב און האָט געשטאַמט פון א גרויס מיוחסדיקער פאַמיליע. ער איז דערצויגן געוואָרן, ווי אַלע דעמאָלט, אין חדר און נאָכער אין טאַלנער שולכל וואו זיין פאָטער איז געווען איינער פון די באַוואוסטע חסידים. אין עלטער פון 16 יאָר איז ער פאַרכאַפּט געוואָרן פון דער השכלה־באַוועגונג. ווען די ארומיקע האָבן זיך דערפון דערוואוסט, האָט מען אים אָנגעהויבן רודפ׳ן און אַרויסגעטריבן פון בית־המדרש. נאָך זיין באַפרייאונג פון מיליטער־דינסט, איז ער אפגעפאָרן קיין אָדעס און האָט דאָרט אָנגעהויבן זיין זשורנאליסטישע ארבעט אין רוסיש־אידישן זשורנאל „וואסכאד" און אויך אין דער טעגלעכער צייטונג, „אָדעסקי ליסטאק".

ס׳איז דאַן געווען די תקופה פון „ביל״ו" — פרילינג־צייט פון „חיבת־ציון"־אידייע. און ער האָט זיך איר געווידמעט מיט גרויס התלהבות און ער איז נאָך אין תר״ן (1890) אָפּ־

געפּאָרן קיין ארץ־ישראל, נאָר ניט געקענט, צוליב דעם טערקישן רעזשים פון רויטן־צעטל — אַריין אין לאַנד. איז ער געבליבן אין דער פּאָרט־שטאָט אַלעקסאַנדריע פון מצרים, וואו ער האָט געאַרבעט זעקס חדשים אַלס פּשוטער פּאָרט־ארבעטער און געזוכט וועגן ווי אַזוי אריין אין לאנד. ווען דאָס האָט זיך אים ניט איינגעגעבן איז ער אָפּגעפאָרן קיין פּאַריז. דאָרטן האָט ער אָנגעהויבן לערנען אין דער אוניווערזיטעט „סאַרוואָנע" און זיך באַקענט מיט די אָנגעזעענסטע אינטעלעקטועלע קרייזן. ער האָט דאַן אָנגעהויבן שרייבן אין דער אַלגעמיינער פּרעסע „טאַן", „פיגאַראָ", און האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ מאָנאַטלעכן זשורנאַל „ל'איקו זיאוניסט". איינצייטיק האָט ער אויך געשריבן אין די העברעאישע צייטונגען: „הצפירה", „המליץ", „הדור", „השלח". אָנהויב תרנ"ז (1897) האָט זיך אים איינגעגעבן צו באזוכן ארץ־ישראל און פון דאָרט גלייך אָפּגעפאָרן צום ערשטן ציוניס־טישן קאָנגרעס אין באַזל.

אין דער צייט פון דרייפוס־פּראָצעס האָט ער גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער פּאַרטיידיקונג פון דרייפוס און געשלאָסן אַ גוטע באַקאַנטשאַפט מיט די קעמפער פאַר זיין באַפרייאונג: עמיל זאָלאַ, הענרי פּיקארד, קלעמאנסאָ, יוסף ריינאַק און באַזונדערס מיט ד"ר הערצל, מאַקס נאָרדוי און בערנאַרד לאַזאַר. ער האָט אויך געשריבן אין דער גרויס־רוסישער פּרעסע. באַזונדערס האָבן געמאַכט אַן איינדרוק זיינע ארטיקלען אין דער גרויס־ליבעראַלער צייטונג אין מאָסקווע „רוסקאָיע וועדעמאָסטי". ער האָט אויך פאַרעפנטלעכט אין די לוחות „אחיאסף" אינטערעסאַנטע מאָנאָגראַפיעס וועגן: בערנאַרד לאַזאַר, נאָרדוי און אין רוסיש, וועגן הערצל און נאָרדוי.

נאָכן ערשטן קאָנגרעס האָט ער ווייטער אָנטייל גענומען אין אַלע ציוניסטישע קאָנג־רעסן ביז תרס"ח (1908), ווען ער האָט זיך באַזעצט אויף שטענדיק אין ארץ־ישראל.

זיין הויפּט־ארבעט איז געווען ווען ער האָט געגרינדעט אין תרס"ג (1903) די טעגלעכע צייטונג „הצופה" אין וואַרשע, וועלכע האָט דאַן קאָנצענטרירט אַלע יונגע זשורנאַליסטישע קרעפטן און איז דאַן געווען אַ מוסטערהאַפטע מאָדערנע, רייכע ליטעראַרישע צייטונג.

אין ארץ־ישראל האָט ער אָנטייל גענומען אין אַ סך געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן און אַרטיקער פּרעסע און אויך אין דער צוגרייטונג פון די וואַלן צו דער ערשטער אספת־הנבחרים. דער פּאָגראָם־אויסברוך אין יפו אין 1921 האָט אים אויפגעטרייסלט און ער האָט זיך ניט געקענט שטאַרקן איבער זיין פאַרביטערונג, און איז געשטאָרבן אויפן דריטן טאָג פון פּאָג־ראָם, כ"ה ניסן, תרפ"א, אין תל־אביב.

שמואל אבא סען.

אין איינע יאָרן כמעט מיט לודוויפּול, וועלכער האָט מיט אים איג־איינעם געלערנט אין טאַלנער קלויז. ווען מ'האָט אים געכאַפּט מיט זיינע טריף־פּסול'ען, האָט מען אים פון דאָרט מיט בזיונות פאַרטריבן. ער איז אַוועק קיין זשיטאָמיר, וועלנדיק אַריין אין רבנים־סעמינאַר. נאָר ס'האָט זיך אים דאָס ניט איינגעגעבן און ער איז אָפּגע־פאָרן קיין אָדעס. דאָרטן האָט ער זיך אויסגעצייכנט אַלס טיכטיקער זשורנאַליסט אין דער אלגעמיינער טעגלעכער פּרעסע און גענומען אַ גרויסן אָנטייל אין דער אידישער געזעל־שאַפטלעכקייט און איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס קאַזיאָנער ראַבינער. אָבער דער אָרטי־קער גובערנאַטאָר האָט אים ניט געוואָלט, אַלס פּאָליטיש־פאַרדעכטיקער, באַשטעטיקן. אויך

דער קיעווער גובערנאַטאָר האָט אים ניט געוואָלט דערנאָך באַשטעטיקן, צוליב די דער־מאָנטע טעמים, אַלס רב אין בערדיטשעוו.

ס׳האָט זיך אים דערנאָך איינגעגעבן, אין עלטער פון 40 יאָר, צו באַקומען אַן אַטעס־טאַט פון אַ יוריסט און זיך אינגיכן באַזונדער אויסגעצייכנט. ער האָט גענומען אַ גרויסן אָנטייל אין פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע פּראָצעסן, צווישן זיי אויך אין די יוריסדישע באַראַטונגען בעת דעם ביילים־פּראָצעס. ער האָט איינצייטיק פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען אין „השלח״, „הצפירה״ און „לוחות אחיאסף״, ווי אויך אין דער גרויס־רוסישער פּרעסע.

נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע האָט ער אַ סך געאַרבעט אין דער „יעקאפא״ פאַר די פּליטים און איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס וויצע־פּאַרזיצער אין דער אָדעסער קהילה און אַלס דעלעגאַט אין דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג אין אוקראַינע. ער איז אָבער באַלד אַרעסטירט געוואָרן דורך דער יעווסעקציע. ווען די ראַטן־מאַכט האָט צייטווייליק פאַר־לאָזט אָדעס האָט זיך אים איינגעגעבן צו פאַרלאָזן רוסלאַנד און קומען קיין ארץ־ישראל. דאָ האָט ער ווייטער פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין געזעלשאַפטלעכן לעבן, און אָנ־טייל גענומען אין טעגלעכן „הארץ״, „הפּועל־הצעיר״, „קונטרס״. ער איז געשטאָרבן אין כ״ז סיון תרפ״ג (1923), אין תל־אביב.

ש. צ. זעצער

ער איז געבוירן אין 1876. זיינע יוגנט־זכרונות פון דער פּייערבערג־תקופה האָט ער באַצייכנט אין זיינע פייערבערג־זכרונות, וואָס זענען דערשינען אין בוך פאָרם. ער האָט פאַרלאָזט זווהיל באַלד נאָך פייערבערגס טויט און איז אַריבער קיין זשי־טאָמיר. אין 1901 האָט ער פאַרעפנטלעכט אין פּרישמאַנס „הדור״ זיין ערשטן אַרטיקל „קולטורה עברית — קולטורה לאומית״, וואו ער האָט זיך מתווכח געווען מיט ש. בערנ־פעלד. אין דעם נומער איז אויך געווען דער אָנהויב פון זיינע אַרטיקלען „אנשים וסופרים״, וועגן מאַקס שטירנער און פרידריך ניטשע. ער האָט דאַן אויך גענומען אַ גרויסן אָנטייל אין טעגלעכן „הצפירה״ און אין זיינע ליטעראַרישע אויסגאַבן.

אין עטלעכע יאָר אַרום איז ער אַריבער צו די אידישע צייטונגען „פריינד״, „היינט״, „טעלעגראַף״ — וואו ער האָט געשריבן אונטער פאַרשיידענע פּסעוודאָנימען. אין 1912 איז ער אוועק קיין אַמעריקע און אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ מאָנאַטלעכן זשורנאַל „התחיה״, וואָס האָט צוליב דעמאָלטדיקן דאָרטיקן מצב ניט געקענט לאַנג זיך האַלטן. ער האָט אָנגע־הויבן פון 1922 אַרויסצוגעבן דעם זשורנאַל „דאָס וואָרט״, פריער אַלס וועכנטלעכע און נאָכער אַלס מאָנאַטלעכע אויסגאַבע.

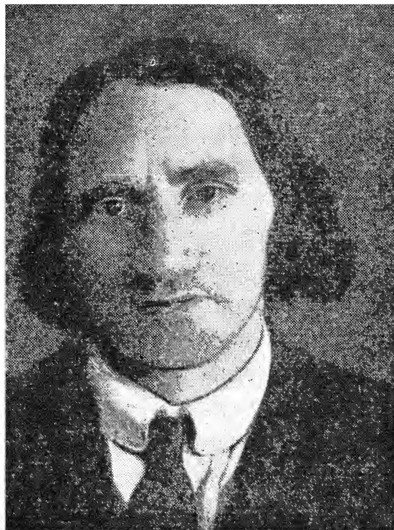
זיינע הויפּטווערק, צווישן זיי גאַנץ מאָנומענטאַלע, אין עטלעכע בענדער יעדעס בוך, איז: 1) די אַלגעמיינע פּרינציפּן און כללים בנוגע דיני־ממונות ודיני־נפשות; 2) מידת־הרחמים, נאָך די מקורות פון תלמוד, מדרשים, רמב״ם און זוהר; 3) די וויכטיקע פיגורן און מאָמענטן אין דער אידישער געשיכטע — אין 4 בענדער; 4) די אַנטשטייאונג פון קריסטנטום — אין 6 בענדער; 5) פיגורן, קריטישע אַרטיקלען וועגן ביאַליק, ברענער, ליעסין, בריינין, מאָריס ראָזנפעלד, נאַרדוי, פּראָפ׳ קאָהלער, זאַנגוויל און י. א. הורוויץ; 6) מעשיות פון ר׳ נחמן בראַסלאַווער; 7) ר׳ יהודה הלוי; 8) ר׳ אברהם אבן־עזרא. ער האָט אויך איבערגעזעצט אין אידיש פּרקים פון זוהר, מדרשים, משנה תורה, שכר ועונש

און י״ג עקרים פון רמב״ם. אַ באַזונדערע אָפּשאַצונג וועגן זיין חשובער שאַפונג — אין באַזונדערע אַרטיקלען אין בוך.

ווען ער איז געווען אין זשיטאָמיר האָט ער זיך אויך אָפּגעגעבן מיט ציוניסטישער אָר־גאַניזאַציע־אַרבעט, און בשעת די וואַלן צו דער צווייטער רוסישער דומע, וואו ס׳האָט זיך געפירט א שווערער קאַמף פאַרן ציוניסטישן קנדידאט אין וואָלין, ה׳ זשאבאָטינסקי, האָט ער באזוכט אונזער שטאָט און געפירט א שטארקע אגיטאציע פאַרן ציוניסטישן בלאָק.

זיין פאַרצווייגטע ליטעראַרישע טעטיקייט האָט זיך באַזונדערס געשטארקט די לעצטע יאָרן און אין זיינע לעצטע בריוו צו אונז שרייבט ער: „אזוי ווי אויף צר־להכעיס האָט זיך אין מיר אויף די עלטערע יאָרן געעפנט נייע שטארקע קוואַלן. אלע טאָג פאָרמירן זיך אויס אין מיין מוח נייע געדאַנקען, וועלכע איך בין ניט מספיק זיי אָנצושרייבן און ס׳שטאַרקט זיך אין מיר די לוסט צו לערנען מער און פאָרשן. אָבער איך קען דאָס ניט טאָן און זיי דער־פילן שטענדיק מיינע געדאַנקען — ביז ס׳גיט זיך מיר איין זיך אָנזעטן מיט זיי. פעלט מיר איצטער, דערום, קיין דאגות — אָבער זיי זענען פאַר מיר „יסורים של אהבה״, וואָס איך גלוסט און בענק נאָך זיי״.

די לעצטע צייט חלומט ער וועגן קומען קיין ישראל. הלוואי זאָל זיך דאָס אים איינגעבן.

ב. אברהם טשעסקעס

איינער פון די אויסגעצייכנטע אין פייערבערג קרייז. ווען ער האָט פאַר־לאָזט די שטאָט נאָך פייערבערגס טויט און געקומען קיין אָדעס, איז ער געווען פון די שטענדיקע באַזוכער אין אחד־העמ׳ס הויז, וועלכער האָט אים געשעצט און דערוואַרט פיל פון אים. ער האָט אים אויך געשטיצט מאַטעריעל עטלעכע יאָר אויך ווען ער איז אַריבער קיין פאַריז און געלערנט אין דער „סאָרוואָנע״. ער האָט געניגט נאָך פון זיין פריער יוגנט אָן צו מאַרקסיזם און געפּרווט באַזירן אויף די יסודות פון מאַרקסיזם די אַנט־וויקלונג פון דער נײַ־העברעאישער ליטעראטור (אין זיין ארטיקל „ספרותנו״ אין פריש־מאַנס „הדור״ — 1902).

געווען פריער אַקטיוו אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און אָנטייל גענומען אין דער באַוואוסטער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין מינסק. זייענדיק אין פּאריז איז ער אריבער צום „בונד״. אויף דער זעקסטער קאָנפערענץ פון „בונד״ (אָקטאָבער 1905, אין ציריך), איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אין בונדישן צ.ק. און האָט אויך אָנטייל גענומען אין דער אַל־רוסישער קאָנפערענץ פון די ס. ד. אין טאַנאַרקאַקס־פינלאַנד. ווען ער איז געקומען קיין רוסלאַנד איז ער באַלד אַרעסטירט און געהאַלטן געוואָרן אין דווינסקער טורמע. ווען ער האָט זיך באפרייט האָט ער אקטיוו געארבעט אין ווארשע אַלס מיטגליד פון בונדישן ראַיאָן־קאָמיטעט. האָט אָרגאַניזירט די וואַלן און אויך אָנטייל גענומען אין דער רוסישער ס.ד. קאָנפערענץ אין לאָנדאָן. נאָך דער קאָנפערענץ האָט ער זיך באַזעצט אין פּאַריז, וואו ער האָט געשריבן א ריי ארטיקלען אין סאָציאליסטישן וויסנשאפטלעכן זשורנאל „ריביו סאָציאַליסטי״. האָט פארעכנטלעכט א בוך אין פראנצויזיש אויף פ. לאווראו. האָט אויך אָרגאניזירט מיט נאָך חשוב׳ע סאָציאליסטישע טוער די ליגע צו „באַשיצן אידן״, האָט רע־דאַגירט דעם מאָנאַטלעכן זשורנאַל „עמאנסיפאציע זשואיס״.

אין אָנהויב פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע האָט ער זיך אומגעקערט קיין רוס־לאַנד און אָנטייל גענומען אין פיל אָרגאַניזאַציאָנעלע ארבעט, געווען רעדאַקטאָר פון „פאָלקס־צייטונג״ אין ווילנע. ביי דעם דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע איז ער ווידער אַוועק קיין פּאַריז און זיך אומגעקערט קיין רוסלאַנד אין אָנהויב פון דער צווייטער רעוואָלוציע (1917) און דאן באַזוכט זיין אלטן פאָטער ר׳ אהרן, זיך באטייליקט אין עטלעכע פאַרזאַמ־לונגען פון „בונד״. ער האָט זיך דאַן באזעצט אין קיעוו. אין אָנהויב פון דער סאָוועטישער איבערקערעניש איז ער אריין אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי און האָט זיך, פונדעסטוועגן, אָפּגעהיט פון צו נעמען אַ אָנטייל אין די יעווסעקישע מעשים. ער איז נאַכער אריבער קיין מאָסקווע אלס דאָצענט אין מאָסקווער אוניווערסיטעט. געווען אויך פון די רעדאַק־טאָרן פון „עמעס״ און „קראַסנאַיאַ נאָוו״ אין רוסיש. האָט פאַרעפנטלעכט א פילאָסאָפישע עסיי וועגן לודוויג פייערבוך.

ער איז, ווי מ׳גיט איבער, אומגעקומען דורך אַן עקסידענץ פון אן אויטאָמאָביל.

ג. יעקב יוסף וואָל

פון די ערשטע העברעאישע לערער, וועלכע האָבן געגרינדעט ביי אונז דעם ערשטן העברעאישן בית־הספר המתוקן. ער איז געבוירן אין טריסק און האָט זיך דערצויגן נאָענט צום טריסקער רבינ׳ס הויף. איז זיינע יונגע יאָרן האָט ער געלערנט שפּראכן און פיל געררייזט איבער רוסלאַנד. אין באַקו האָט ער געענדיקט אַ מיטל־שול און אָנגעהויבן לערנען אין אוניווערזיטעט. נאָך זיין חתונה קיין זוועהיל האָט ער זיך באַהעפט מיט פייערבערג קרייז און איז נאָך פייערבערגס טויט געבליבן אין שטאָט אַלס לערער, האָט גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין א סך קולטורעלע ארבעטן. נאָך די פּאָגראָמען אין 1919 איז ער אריבער קיין אמעריקע און האָט זיך דאָרט פארנומען מיט פעדאַגאָגישער אַרבעט אין פארשיידענע שולן אין באָסטאָן און ניו־יאָרק, צווישן זיי אויך דער לערער סעמינאר אין ניו־יאָרק.

זיין ליטערארישע ארבעט האָט ער אָנגעהויבן אין „המליץ״, „הצפירה״, „לוח אחיאסף״, „הצופה״, „הזמן״ און „העולם״ אין ווילנע. און אין אמעריקע אין „הדואר״, יאָרבוך פאַר אַמעריקאַנער אידן, „מסד״, „שבילי־החינוך״ און אויך אין דער „צוקונפט״, אונטער פאַר־שיידענע פסעוודאָנימען.

ער איז געשטאָרבן אין י׳ ניסן תש״ד (1954) אין מיטן זיין אַרבעט ארויסצוגעבן זיינע שריפטן, וועלכע זענען דערשינען נאָך זיין טויט אונטערן נאָמען „שתי רשויות״. וועגן זיין ליטעראַרישער אַרבעט — אין ארטיקל פון ש. האַלקין.

ד. עזרא בראַכמאַן

פון די וויכטיקע חברים אין פייערבערגס קרייז. ער איז געבוירן אין דאָרף האָראָבישצע און זיך דערצויגן ביי זיין זיידן אין זוויהיל. אין די עלטערע יאָרן איז ער אוועק קיין אָדעס, געלערנט אין דער אָרטיקער אוניווערזיטעט און נאָכער אין פאַריזער „סארוואנע״.

אין די יאָרן פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע איז ער געווען אין „בונד״ און איז עטלעכע מאָל אַרעסטירט געוואָרן און פארבראַכט עטלעכע יאָר אין שליסלבורגער פעסטונג.

אין די יאָרן פון רעאַקציע־טריאומף האָט ער זיך אַנטוישט און פאַרלאָזן דעם „בונד״, געוואָרן אומפאַרטייאיש, נאָר זיך אָפּגעגעבן צו וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע פאָלקס־ארבעטן, באַזונדערס אויפן עקאָנאָמישן געביט.

אין דער ערשטער צייט פון דער ראטן־רעוואָלוציע, אין דער שווערער בירגער־קריג, האָט ער דערפילט א וויכטיקע אויפגאבע אלס פאַרוואַלטער פון שפייז־דערנערונגס־אָפּטייי־לונג אין מאָסקווע און איר נאָענטסטע סביבה, טראָץ דעם וואָס די הויפּט־רעגירונגסלייט האָבן גוט געוואוסט, אַז ער געהערט ניט צו דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי.

ער איז געשטאָרבן אין 1928 אין מאָסקווע. וועגן אים אויספירלעכער — אין ש. ראָזנ־פעלדס ארטיקל.

ה. ברוך (בוזיע) משעסקים.

אַ באַוואוסטער מיטגליד פון ס״רישן צענטראַל־קאָמיטעט, האָט אינאיינעם מיט זיין חבר נוסיע קאַפּלאַן אָרגאַניזירט און אָנגעפירט מיט די ס״רישע קרייזן ביי אונז. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין רייכן גייסט, פילזייטיקער בילדונג, און האָט יעדן באַצויבערט מיט זיין ברויזנדיקער נאַטור. קאַמפּס־לוסט און פאָלקסטימלעכער האַנדלונג און פריינט־שאַפט מיט די ארבעטס־שיכטן.

ברוך (בוזיע) טשעסקיס

זיין הויפּט־ארבעט איז דעמאָלט געווען אין קיעוו און נאָכער אין קאַווקאַז. אין 1908 איז ער ארעסטירט געוואָרן אין באַקו אַלס פאָרזיצער אין קאַווקאַזער געגנט־קאָמיטעט פון די ס״רן, געזעסן דאָרן אין טורמע מיט יוסף סטאַלין און נאָכער פאַרשיקט געוואָרן אויף אייביקער קאַטאָרגע קיין סיביר. ער איז פון דאָרט אַנטלאָפן קיין פראַנקרייך און געדינט, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַלס אָפיצער אין דער פראַנצויזישער אַרמיי.

נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער רוסישער רעוואָלוציע, איז ער געקומען, אין קערענסקיס צייט, קיין רוסלאַנד, און זיך ווידער אָפּגעגעבן מיט זיין נאַטירלעכער התלהבות צו דער רעוואָלוציאָנערער ארבעט. ער האָט ווידער באַזוכט אונזער שטאָט. באלד נאָך זיין צוריקקער האָט אויסגעבראָכן דער באָלשעוויסטישער אויפשטאַנד און ער האָט ווידער, אַלס פאַרדעכטיקטער צענטראַל־אַקטיווער טוער פון די ס״רן, געמוזט פארשווינדן ווערן אין דער מחתרת (אונטערגרונט) און געוואַנדערט פון אָרט־צו־אָרט. ער איז אָבער באַלד ארעסטירט און פארהאַלטן געוואָרן אין דער באַוואוסטער פעסטונג „באטירקע". אין 1927 האָט אים באַזוכט זיין ברודער יוסף טשעסקיס, ביי זיין באַזוך אין רוסלאַנד, און ער איז שוין געווען זייער דערשלאָגן, געליטן פיזיש נאָך זיינע פיל אויספארשונגס־פּלאָגן און האָט זיך מיט זיין פולן יאוש אויסגעדריקט, אַז די אזוי־גערופענע „סאָציאַליסטישע רעוואָלוציע" איז נאָר א בלוטיקער פאַרס צו די אַלע קאַמפן און חלומות פון די פריערדיקע רעוואָלוציאָנערע דורות, קעמפער און טרוימער אין רוסלאַנד.

ער איז באַלד דורך דער ראַטנמאַכט ליקווידירט געוואָרן, ווי פיל אנדערע צענטראַלע ס״רן אין דער בלוטיקער גרויסער ליקווידאַציע.

ו. אייזיק אַרבעטסמאַן

איינער פון די פאָלקסטימלעכע אידן, טיף איינגעוואָרצלטע אין דער אלטער און אויך נייער העברעאישער און אידישער ליטעראַטור. באגאַבט מיט א קלאָרן גערדאַנק און שארפן הומאָר און געווען איבערגעגעבן בלב ונפש צום ארבעטנדיקן ציוניזם.

ער האָט געהאַט אקליינע ווערקשטאַט פון פאַפּיר־פּראָדוקציע און האָט אַליין שווער

געאַרבעט, אָבער אין דער זעלבער צייט איז ער געווען שטאַרק איבערגעגעבן צו זיין פאָלקס־אַרבעט, באַזונדערס אויפן קולטורעלן געביט. האָט געגרינדעט אינאיינעם מיט ה״ה וואָל און יוסף גילבערג דעם בית־הספר המתוקן און געפירט א שארפן קאַמף מיט די אָרטאָדאָקסישע קרייזן וועגן די דערציאונגס־מעטאָדן אין דער תלמוד־תורה. ס׳איז ניט געווען קיין איין ציוניסטישע פאָלקס־אַרבעט צו וועלכער ער זאָל זיך ניט איבערגעבן.

ער האָט אויך געהאַט א גרויסע השפעה, מיט זיין ברייטן שוואונג און ענטוזיאַזם אויף אונזער אינטימען „צעירי־ציון״ קרייז. נאָך איצט געדענק איך זיין הערלעך אויסזען מיט זיין ברייטן שטערן פון א תלמיד־חכם, שווארצע צאַפּלדיקע אויגן און שווארצער באָרד — ווען ער פלעגט זיך גלייך מיט אונז, גאָר יונגע אין יענער צייט, וואַרפן אויף די אַמאָליקע אַרבעטער־בירזשעס און פירן מיט א שארפן הומאָר און קלאָרן זינען די הייסע דיסקוסיעס, וועלכע האָבן זיך קיינמאָל ניט געענדיקט, און זיי אויך נאָכדעם פאַרזעצן מיט אונז ביי זיין ווערקשטאַט, וואו ער פלעגט אַרבעטן און אונז וועקן צו ווייטערער פאָלקס־אַרבעט.

נאָך די פּאָגראָם־טעג אין 1919 האָט ער פאַרלאָזט די שטאָט און אריבער קיין אמעריקע. וועגן זיין טעטיקייט איז דאָ באַזונדער אין זאַמלבוך.

ד״ר מאָרגנאָוועץ

איז געווען אן איבערגעגעבענער פאָלקס־מענטש און טרייער אידעאַליסט. אלס א באַרימטער דאָקטאָר האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין גוט האַרץ און מסירת־נפש צו אלע פאָלקס־שיכטן. באַזונדערס צו די אָרימסטע קרייזן, וועלכע ער האָט אומזיסט געהיילט, געווען מיט זיי טאָג און נאַכט און פלעגט אָפטמאָל אויך איבערלאָזן אונטער דער קישן אביסל מזומן־געלט אויף צו קויפן א רפואה און שפייז. ער פלעגט אויך אָפט זאָרגן פאַר זייער באַשעפטיקונג נאָך זייער געזונט ווערן. אַלע האָבן אים ליב געהאַט, זיך אים פאַרטרויט, ניט־קוקנדיק וואָס ער פלעגט זיי אָפט פאָטערלעך שטראָפן און מיט א געמאכטן כעס פאָדערן פון זיי מער אונטערנעמונגס־גייסט.

ער איז געווען אַלע פריערדיקע יאָרן א ציוניסט, פון דער „פאָלקס דעמאָקראַטישער פראַקציע״, גענומען אן אַנטייל אין פארשיידענע ראַיאָנע קאָנפערענצן און אויך אין מינסקער צוזאַמענפאָר. נאָר אין די ערשטע רעוואָלוציאָנערע יאָרן האָט ער זיך באהעפט, צייטווייליק, צום „בונד״, געליטן, און אויך געשלאָגן געוואָרן דורך דער פּאָליציי. אין דער צייט פון דער רעאַקציע הט ער פאַרלאָזן דעם „בונד״ און איז געבליבן אן אומפּאַרטייאישער, אָבער ווייטער געווען גרייט, ווי פריער, צו ברענגען זיין הילף צו אלע נויטבאַדערפטיקע.

אינאיינעם מיט אים האָט זיך אויך אויסגעצייכנט זיין שוועסטער אָלגע מיט איר שטורמישער נאַטור און רייכן גייסט. וועגן זיי זעה אין ש. ראָזנפעלדס ארטיקל.

ד״ר קעניגסבערג

פון די באוואוסטע וויכטיקע דאָקטוירים אין שטאָט און ארומיקער סביבה. האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע מידות טובות. אין די יוגנטלעכע יאָרן האָט ער פאַרלאָזט די ישיבה און האָט עקסטערניש אויסגעהאלטן די עקזאמענס און געלערנט אין אוניווערזיטעט. ער האָט אויך אין יענע יאָרן ניט אויפגעהערט צו לערנען תלמוד און פוסקים, און געדענקט פארשיידענע גירסאות און הלכות.

ביי זיינע באַזוכן אין די לומדישע הייזער פלעגט ער זיך מיט התלהבות באטייליקן אין הלכה׳ישע וויכוחים. באזונדערס אין עניני טריפות וטהרות, וועלכע זענען נאָענט צו דער מעדיצין.

אין יענער צייט האָט זיך געפירט אין דער רוסישער פרעסע דער וויכוח וועגן אסר׳ן די שחיטה און ס׳איז דערשינען דער באוואוסטער בוך פון פראָפ׳ כוואלסאָן, וואָס האָט דע־מאָלט געמאַכט אַ גרויסן רושם. ס׳איז אויך דערשינען דער ספר פון ד״ר י. ל. קאַצענעל־סאָן וועגן „טומאה וטהרה״ — געזונדהייטס וועזן אין דער תלמודישער הלכה. ד״ר קעניגס־בערג, אַלס דאָקטאָר, האָט זיך באצויגן ענטוזיאסטיש צו די ערקלערונגען פון ד״ר קאצענעל־סאָן וועגן די מעדיצינישע קענטענישן אין אַמאַליקער צייט, און פלעגט זיך אַפטמאָל אריינ־לאָזן אין זיינע באַזוכן אין טיפע וויכוחים וועגן דעם. ער האָט אויך אָפגהיט די רעליגעזע מנהגים און שבת.

ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שארפזיניקער, גיכער און טיפער תפיסה און אויך מיט זיינע מידות טובות. ניט גענומען אָפטמאָל קיין געלט ביי אָרימע פאַציענטן און אויך זיי איבערגעלאָזט טאַשן־געלט אויף זייער ווייטערער דערהאָלונג. ער איז געווען א זעלטענער פאָלקס־מענטש, טראָץ דעם וואָס ער האָט זיך ניט פארנומען מיט געזעלשאפטלעכע ענינים.

דער פערסאָנאַל פון אידישן אשפיטאַל „ביקור חולים״
פרסונל של בית החולים היהודי „ביקור חולים״ 1919—1917

ד״ר אָסטראָווסקי

ד״ר אסטראווסקי איז געווען א טיכטיקער פאָלקס־מענטש. זייענדיק אַן אלגעמיינער סאציאל־דעמאָקראט האָט ער זיך אָפט באהעפט אין דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע מיט די בונדישע קרייזן, ביי פיל געזעלשאפטלעכע און קולטורעלע ארבעטן. אין אָנהויב פון דער צווייטער רעוואָלוציע, אין דער תקופה פון קערענסקי, איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פארזיצער פון דער דעמאָקראַטישער קהילה זייענדיק דער פאָרשטייער פון סאציאליסטישן בלאָק. ער איז אויך געווען אין דער צייט פון די פאָגראָמען אין 19—1918 זייער טעטיק אין

דעם אָרטיקן הילפס־קאָמיטעט פון דזשאוינט און געזאָרגט פארשטארקן די קאנסטרוקטיווע הילף. ער האָט זיך אָפגעגעבן באזונדערס אויפן מעדיצינישן געביט, זייענדיק פון די בעסטע אָרטיקע דאָקטוירים און פארוואלטער פון אידישן שפיטאָל „ביקור חולים", פאר וועלכן ער האָט געזאָרגט און געבראכט צו אַ הויכער מדרגה. אין דער צייט פון די שרעקלעכע פּאָגראָמען און טיפוס־עפּידעמיע אין די דערמאָנטע יאָרן האָט ער זיך געפּייניקט צו דערגרייכן רעטונגס־מיטלען. ער האָט אויך זייער געזאָרגט פאר די יתומים אין זוהה׳ל און נאָכער אין ראוונע ביז זייער אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל.

ער איז געווען א ריינע, טרייע פערזענלעכקייט און איז געווען געשעצט פאר זיינע גוטע מעשים, דורך פיל קרייזן.

בעלי־צדקה און „מתן־בסתר"

אין צדקה־זאכן האָט זיך אויסגעצייכנט דער אלטער ר׳ פסח קוטמאן (פּייסי פּיני מרדכי־לעס), א טאָלנער חסיד. זיין הויז איז כסדר געווען אָפן פאר אלע נויטבאַדערפטיקע.

פיל לעגענדעס פלעגן ארומגיין וועגן זיינע גוטע מעשים און אויך וועגן זיין טויט, ווי ער איז געהרגעט געוואָרן אין די פּראָגראָמען אין 1919, אין דער צייט ווען די רויטע אַרמיי האָט פון דער אנדער־זייט סלוטש באַשאָסן און פאַרברענט די שטאָט. וועגן אים און זיינע מעשים שרייבט באַזונדער ש. צ. זעצער אין זאמלבוך.

ר׳ לייב ראָטנבערג

איינער פון די באַהאַלטענע בעלי־צדקות, וועלכער פלעגט נאָכזוכן די באַהאַל־טענע „יורדים" און זיי שיקן, וואָך נאָך וואָך, זיינע תרומות אויף זייערע הצטרכותן — איז געווען ר׳ לייב ראָטנבערג. ער האָט געהאלטן אויף ארענדע א וואַסער־מיל אין נאָענטן דאָרף אַלעקסאנדראָווקע און פלעגט אָפט קומען אין שטאָט, זיך נאָכפאָרשן וועגן דער לאגע פון די נויטבאַדערפטיקע נצרכים, אזוי־גערופענע „נסתרים", און פלעגט

זיי צושטעלן מעל און וועגענער האָלץ און אויך מזומן־געלט. זיין בעלי־בתּישע אינטעליגענטע הויז פלעגט זיין אָפן פאַר אַ סך נויטבאַדערפטיקע און יעדער וועלכער האָט געפונען א וועג צו זיין גוט האַרץ איז געווען זיכער מיט זיין שטענדיקער הילף. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין גרויסן יושר און אמת׳ער באַהאַנדלונג אין אלע זיינע געשעפטן וואָס האָבן זיך געפירט אויף אַ גרויסן פאַרנעם און האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זיין צניעות׳דיקן ארט לעבן.

דעם אַרט לעבן האָט ער אויך אריבערגעפירט מיט זיין קומען קיין אמעריקע, נאָך די פּאָגראָמען אין 1919, און זיך באזעצט מיט זיינע קינדער אין באָסטאָן — אויף זיינע עלטערע יאָרן, כאָטש ניט מיט דעם פארנעם און מעגלעכקייט ווי ער איז געווען א בעל־הבית ביי זיך אין דער היים.

מרדכי־שמואל׳יק פון דער אונטערוועלט

פון די אלע וועלכע גייען איצט אויף אין מיינע געדאַנקען, שיינע אידן למדנים, בעלי־צדקה, ארנטלעכע סוחרים, אנשי־מעשה, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער יושר און אמת; בעלי־מלאכות און האָרעפּאַשנע פּראַצע־מענטשן, פון זיי פשוטע אידן, וואַסער־פירער, טרעגער, קצבים, פעל־ארבעטער און קליינע הענדלער, ביי וועלכע ס׳האָט פון זייער גשמיותדיקן אויסזען אַראָפּגעלויכטן לויטערע, ריינע אידישע נשמות, וואָס האָבן אָפט באַצויבערט יעדן — איז כדאי אויך דערמאָנען דעם אָנפירער פון אונזער אונטערוועלט, וואָס אויך אין זיינע מעשים האָט דאָך געלויכטן א אידישע נשמה.

ער איז דעמאָלט געווען אין די יונגע יאָרן, שטענדיק אויסגעפּוצט און געהאַלטן זיך מיט א חוצפּהדיקער גרויסקייט קעגן זיינע חברים, ווייל ער האָט תמיד געוואוסט אַ סך זאכן פון דער „נסתר־וועלט״ וואָס אנדערע האָבן זיי ניט באַגריפן און אָפּטמאָל פלעגן די מיוחס־דיקע אידן, אָנקומען צו אים. ער איז געווען דער אָנפירער פון דער מחנה „יגיעי־כפּיים״, ווי זיי האָבן זיך גערופן, און אלע פערד־און־קעשענע־גנבים פלעגן פאר אים ציטערן, און אים פאָלגן אין א שעת־צרה. ער פלעגט אויף זיי אכטונג געבן, אז זיי זאָלן, חלילה, ניט געשטרויכלט ווערן מיט א גניבה ביי „עמך״, בעלי־מלאכהס און גלאט אביונים. און ווען ס׳האָט זיך אזעלכעס געטראָפן, פלעגט מען זיך ווענדן צו אים און ער האָט שוין געוואוסט ווי אזוי אַרויסצובאקומען די גניבה און זי אומקערן. ער פלעגט דערביי אויך ארויפלייגן אויף די גנבים א באזונדערע שטראָף, אז זיי זאָלן דעם פאַל גוט געדענקען און ניט איבערחזרן אזא זאך.

ער פלעגט אויך קומען אָפט אין דער ישיבה, ווען זי איז נאָך געווען אין דער נידער, שעפּן נחת פון די לערנערס און זייערע גמרא־ניגונים און אויך שטיצן זיי אַלע וואָך מיט געוויסע סומעס געלט. ער האָט באַזונדערס ליב געהאַט די „מתמידים״ און פלעגט זיי בצנעה העלפן. איידער ער פלעגט אַליין ארויסגיין צו זיין „יגיע־כפּיים״־אַרבעט — פלעגט ער קומען אין דער ישיבה אָפּדאַוונען. פאַרשיידענע קרייזן פלעגן זיך צו אים גוט באַציען. טראָץ דעם וואָס זיי האָבן אויך פאר אים מורא געהאַט, וויסנדיק זיין באשעפטיקונג.

איך געדענק נאָך ווען ער פלעגט דערשיינען אויף די גרויסע מאַרק־יאַרידים, מיט זיינע גאליפע הויזן און הויכע געפּוצטע שטיוול און באַזונדערן היטל מיטן גלאַנצנדיקן דאַשעק, מיט א נאהייקע אין האַנט, און אַכטונג געבן, פון דער ווייטנס, אויף דער אַרבעט

פון זיינע תלמידים צווישן די רווישנדיקע פויערים. און אָפטמאָל, ווען די פויערים פלעגן זיך גוט אָנטרינקען און אָנגעהויבן צווישן זיך שלאָגן, און די אידן אין מאַרק האָבן אָנגעהויבן ציטערן און גענומען פאַקן זייערע סחורות — פלעגט ער, מיט א באַזונדערן סימן צו־נויפזאַמלען זיין הבריה און זיי האָבן באַלד באַערשט די צעשלאָגענע פויערים און געשאַפן אָרדנונג און באַרואיקן דעם אַרומיקן עולם. אַזוי האָט ער ניט איינמאָל אָפּגעהיט דעם מאַרק פון פויערים־אָנפאַלן.

מרדכי בונה (ביבער)

מיין פאטער ר׳ בונם זאב ז״ל

בן יכבד אב (מלאכי א׳ ד׳)

ער שטאמט פון א אלט פארצווייגטע משפחה פון רבנים, צדיקים, שרייבער און עסקנים. פון פאָטערס צד איז ער געווען פון דער פינפטען דור צום קצין ר׳ שמחה בר׳ אברהם יצחק ביבער פון אוסטרא, וואָס האָט אין דער צייט ווען די רוסישע מאַכט האָט פארווירט דרוקען דעם תלמוד און רמ״ל ספרים אויסגעגעבן זיינע צען טויזענט רענדלאך און געדרוקט די ספרים אויף זיין חשבון אין לעמבערג. אין די שער־בלעטער פון די ספרים איז געווען געדרוקט „נדפס בהשתדלות ר׳ שמחה בר׳ אברהם יצחק ביבער, אשר הזיל מכיסו למען... (מזכרת לגדולי אוסטראה לר׳ מנדיל ביבער). ער איז אויך געווען אַן אור־אייניקל פון צדיק ר׳ יהושע, וואָס האָט געשטאַמט פון ר׳ משה הורביץ.

אין דער קינדהייט איז ער דערצויגן געוואָרןביים זיידן, דער אוסטרער רב, ר׳ מאיר אליהו. אוסטרא איז געווען באַוואוסט מיט אירע גדולי התורה און תלמוד־מפרשים: רש״ל, מהרש״א און ט״ז. זייענדיק נאָענט צו דאמאָלטדיקע השכלה צענטרען: דובנא און קרעמענעץ, איז ער אויך מיטגעריסן געוואָרן און אַריינגעדרונגען אין השכלה־גייסט, און טראָץ דעם וואָס ער האָט געהערט צו די „כלי קודש״ האָט ער ניט אויסגעמיטן ארויס צווייזן זיין נייגונג צו דער „השכלה״. פון מיינע פריע קינדהייטס־יאָרן (אריבער פופציק יאָר) געדענק איך אז אין אונזער הויז זיינען געווען פיל השכלה־ביכער און צייטונגען, וועלכע זיינען דאַן ניט געווען אין פיל אָרטאָדאָקסישע קרייזן. זיין קלאָרער געדאַנק און פעסטער כאַראַקטער האָט ניט געלאָזט פארבאָרגן זיינע איבערצייגונגען און זיינע דרכים.

ער האָט שטענדיק געלערנט, ער האָט פיינט געהאַט ארומגיין בטל. ער איז אויך געווען פיל מיט לעבענס־לוסט, מיט א געזונטן הומאָר און האָט תמיד רעאגירט ביי יעדן צופאַל מיט א שיינעם וויץ. ער איז דעריבער געווען באַליבט אויפן ציבור און פיל האָבן געגאַרט זיין נאָענטקייט. אונזער הויז איז געווען שטענדיק פול מיט באַזוכער און געסט, וועלכע האָבן ליב געהאַט צו פאַרברענגען מיט אים ביי אַ גלאָז טיי. פיל האָבן אים אויך אויסגעקליבן פאַר א בורר (פארמיטלער) אין זייערע סכסוכים און האָבן זיך פאַרלאָזט אויף זיין פסק־דין, אויך ביי שווערע פראָבלעמאַטישע ענינים.

ער איז געווען א טריסקער חסיד און פלעגט מיט רעספעקט דערציילן מעשיות פון אַלטן טריסקער מגיד און פלעגט אָפט זאָגן, אַז נאָך אים קען ער זיך ניט צוקלייבן „זיין

יורש". ער האָט זיך אויך פיל פאַרנומען מיט געזעלשאַפטלעכע ענינים, פלעגט זאָרגן פאַר די באדערפעניש פון דער שטאָטישער תלמוד תורה. איך געדענק, אַז אין אונזער הויז איז אָפט געווען פול מיט קינדערשע מלבושים און שיך פאַר די קינדער פון דער תלמוד תורה. ער האָט אויך געזאָרגט פאַר זייער גוטער דערציאונג, און אָפט־מאָל געקראַגן צוליב דעם שונאים פון פארשיידענע פרומע קרייזן. באַזונדערס ווען ער האָט געשטיצט די באמיאונגען פון דער חברה „מפיצי השכלה", נאָכן באַזוך פון איר אינסטרוקטאר ד"ר ניסן טוראוו — אום צו פארבעסערן די דערציאונגס מעטאָדן. ס'האָט אים אויך ניט געשראָקן זייערע דראאונגען ווען ער האָט געשטיצט די משכילישע קרייזן, וועלכע האָבן אין דער שפּיץ פון י. י. וואל געגרינדעט א נייע תלמוד תורה מיט אַ מאָדערנעם דערציאונגס אינהאַלט.

אָפּגעבענדיק זיך צו די ענינים פון „עמך" האָט ער באזונדערס ליב געהאַט זיך חבר'ן מיט די פשוטע אידן, און זיך באַנוצט מיט זייערע ווערטלאַך. און פיל האָבן אים געערעכנט פאר אַ „זייערן" און ביי די וואַלן אין דער ערשטער „גאסאדארסטווענע דומא" האָבן די סאָציאַל־דעמאָקראַטן אין זוהיל געפירט מיט אים פאראַנדלונגען אויף אויסוויילן אים פאַר זייער א „וויבארשציק" קיין זשיטאָמיר.

אַגרויסע באַפרידיגונג פאַר זיינע אַרבעטן אין שטאָט האָט ער באַקומען ביי זיין אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל, ווען פיל מענשן, פון פארשיידענע קרייזן, האָבן אים באַגלייט אין זיין וועג.

ביי אַ זיבעציק יאָר איז ער געווען אַנקומענדיק קיין ארץ־ישראל און טראָץ זיין עלטער האָט ער באַלד געפונען זיין אָרט אַלס שוחט אין דער דאַמאָלסטדיקער נייגעגרינדעטער קאָלאָניע מגדיאל און איז באַלד באַוואוסט געוואָרן אין פארשיידענע קרייזן. ער איז געווען פון די אָפטע באַזוכער ביי הרב אהרנסון וועלכער האָט אים געשעצט. אין מגדיאל האָט ער קאָנצענטרירט אַרום זיך אַגרופּע באַזוכער אין בית המדרש פאַר וועלכע ער פלעגט אָפּט לערנען. ער האָט זיך אויך באַליבט אויף דער יוגנט אין דער קאָלאָניע, אין זיינע שמועסן פלעגט ער תמיד באַשיצן די יוגנט און באזונדערס די אַרבעטער קעגן זייערע אנגרייפער, באַרימענדיק די שיינקייט פון די חלוצישע מעשים. אָפּט־מאָל פלעגט ער אויך בארירט ווערן פון זייער גרינגע באנעמונג צו די רעליגיעזע מנהגים — אָבער ער פלעגט אײנצײטיק שטאַרק באַקעמפן די וועלכע האָבן געווייצט און געוואָלט פירן א מלחמת־קודש קעגן זיי און מיט זיין גוטן הומאָר, פלעגט ער, זיך באַמיען צו פארמיידן געזעלשאַפטלעכע ארויסטרעטונגען און שטרייטן אין דער קאָלאָניע. די אָרטיקע יוגנט האָט דאָס גוט געוואוסט און אים דערפאַר געשעצט.

זייענדיק אַלע מאָל פאַרנומען מיט שטענדיקער שווערער אַרבעט, האָט ער דאָך זיך באַמיט צו דערציען זיינע קינדער אין אַרבעטס־גייסט און פלעגט זיך פרייען מיט יעדער שפילצייג, וועלכע זיינע קינדער האָבן אליין געמאַכט. אין זיין הויז איז געווען אַ באַזונדער ווינקל פון פארשיידענע ווערקצייג פון סטאָלעריי און שמידעריי פאַכן מיט וועלכע ער פלעגט אַליין מאַכן אַלע ארבעטן אין שטוב און אויך צוגרייטן פאַר זיך זיינע אַרבעטס־געצייג. ביי יעדר אַרבעט פלעגט ער זיך באַמיען לערנען די אַרבעט און פלעגט זיך פרייען ווי ביי א גייסטיק־לערנען, ווען ער פלעגט עפעס מחדש זיין וואָס קען מיט דעם פארגרינגערן די ארבעט פאַרן אַרבעטער.

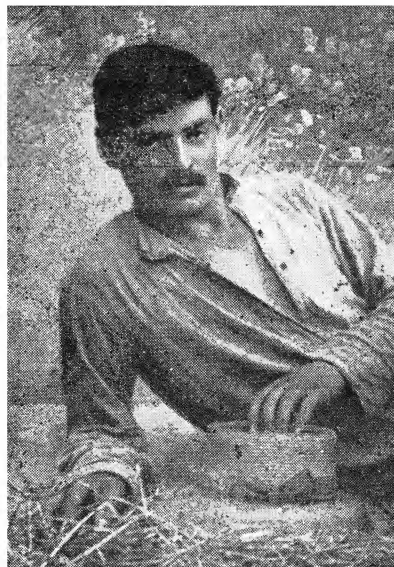
ער האָט געאַרבעט מיט אַלע זיינע חושים ביזן טיפען עלטער, און איז אומגעקומען פון אַן עקסידענס ביי זיין אַרבעט אין עלטער פון 84 יאָר.

ע. אורי

אליהו ראַטנבערג

(דערציילט פון זיין ברודער אשר)

ער איז געווען באַגאַבט מיט פיל ענערגיע און שוואונג. ער האָט זיך אויך קיינמאָל ניט באַנוגנט מיט זיינע דערגרייכונגען און געוואַנדערט איבער פיל לענדער אין דריי קאָנ־טינענטן, ביז ער האָט זיך באַזעצט אין ראָטן־רוסלאַנד, כאָטש ס׳האָט אים געצויגן די גאַנצע צייט, ווי ס׳גיט איבער זיין ברודער, צו ארץ־ישראל — פון וועלכער ער איז באַצויבערט געוואָרן ביי זיין ערשטן באַזוך דאָרט אין 1910 — נאָר די ראָטן־מאַכט האָט אים פאַרכאַפּט און געטויט.

אליהו רוטנבורג בהיותו בארץ־ישראל ב־1910
אליהו ראָטענבערג זייענדיק אין ארץ־ישראל אין 1910.

ער האָט געהערט צו א פארמעגלעכער פאַמיליע, טיף־איינגעוואָרצלטע אין לעבן פון שטאָט און געגנט. דער זיידע זיינער, ר׳ איציע קוניע׳ס (נאָך זיין ענערגישער פרוי — קוניע), האָט אַרענדירט פונעם דוכס פולוואַרק׳ן, ביר־ברויערייען און בראָנפן־גוראַלניעס. בעת דער רוסיש־טערקישער קריג (1877—1878) איז ער אַוועק, אַלס מיליטער־פּאָדראַד־טשיק, מיט די רוסישע עשאַלאָנען און האָט זיי באַגלייט אין זייער אָפענסיווע און זיך באַ־זעצט אין גאַלאַץ. געמאַכט גוטע געשעפטן און געבויט, אומקערנדיק זיך א היים, אַ פאַיאַנס פאַבריק אין דאָרף מוהילנאַ. דורך א שטאַרקער פאַרפלייצונג איז די פאַבריק רואינירט געוואָרן און ער האָט אָנגעוואָרן פיל פון זיין פאַרמעגן. ער האט דאן, פריער פון אלץ, באַ־צאָלט אַלע זיינע חובות און אַרענדירט א נייעם פולוואַרק. באַלד איז ארויס דער גירוש־באַפעל פון מיניסטער דרענטלין און מ׳האָט אים פארטריבן פון דאָרף און קאָנפעס־

קירט זיין גאַנץ איבערגעבליבענעם פאַרמעגן. פון גרויסע יסורים און צער איז ער דאַן פלוצים געשטאָרבן און אָט איבערגעלאָזט קליינע קינדער. אויך זיין איידעם נחמיה שטערן, וואָס איז געווען דער עלטערער אין דער משפּחה — האָט זיך פאַרקילט און געשטאָרבן און איבערגעלאָזט אַ פרוי מיט קליינע קינדער. די אַלע פּלאָגן זענען געפאַלן אויף ר׳ איציעס פרוי — קוניע, וועלכע האָט דאַן פאַרלאָזט איר וואוין־אָרט און האָט אַרענדירט די וואַסער־מיל אין דאָרף אַלעקסאַנדראָווקע, ביי זוויהיל, און פאַרבונדן אַ האַנדל מיטן דוכס. זי האָט אַזוי אַרום באַזירט דאָס לעבן פון די פאַמיליעס ביז די קינדער זענען אויסגעוואַקסן און גענומען אויף זיך אַליין דעם עול הפּרנסה. „זי אַליין״ האָט מיט איר־פּראָסטן לעבנס־שטייגער, לאָגיק און לאַסטישער און ענערגישער באַנעמונג — דער־וועקט נאָר כבוד צווישן די אַרומיקע פּויערים און אָנגעשטעלטע פון דוכס, וועלכע האָבן איר פאַרגרינגערט אין אירע באַמיאונגען. איך געדענק נאָך זי, אין איר טיפן עלטער, אַ איינגעבויגענע, בלינד אויף איין אויג, אָנגעשוכט מיט הויכע פּשוטע שטיוול — פלעגט זי אַריינכאַפּן, עטלעכע מאָל אין וואָך, אַ וועג פון 5—6 קילאָמעטער, פון אַלעקסאַנדראָווקע קיין זוויהיל און ברענגען אָפּט אירע קרובים פון איר שטוב־פּראָדוקציע, אַלערליי מילכוואַרג און דערביי דערציילן מיט איר געוויינטלעכן מילדן שמייכל עטלעכע נייע אַנעקדאָטן, וועלכע זענען געווען פול מיט לעבנס־חכמה. אירע זין, דער עלטערער אברהם און דער יונגערער לייב, האָבן פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט אין עקאָנאָמישן לעבן אין שטאָט. אברהם איז געווען אַ רייכער בעל־הבית, פאַרמאָגט אַ גוס־טשוגון פאַבריקל. באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט דער יונגערער לייב ראָטנבערג, וועלכער איז געבליבן אין דאָרף ביי דער מיל־אַרענדע מיט זיין מוטער קוניע און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע צדקה־מעשים, אָרנטלעכקייט און גוטע מידות. אליהו ראָטנבערג איז געווען ר׳ אברהמס זון (מ׳האָט אים גערופן אויף דער מאַמעס נאָמען — אברהם איציע קוניעס), האָט געלערנט ביי גוטע מלמדים. ווען ער איז אַלט געוואָרן 16 יאָר — אין 1904, האָט אים שוין פאַרכאַפּט די רעוולוציאָנערע כוואַליע וועלכע האָט דעמאָלט אויפגעברויזט פיל יוגנט. די עלטערן האָבן פריער ניט באַמערקט דעם שינוי אין זיין גייסט. נאָר איינמאָל איז זיין פאָטער אריין אין איין צימער פון זיינע הייזער ביי אים אין הויף, וועלכע זענען געווען קעגן דער צענטראַלער לייטונג פון דער אָרטיקער פּאָליציי, און האָט דאָרטן געפונען געווער און אַמוניציע. האָט ער זיך שטאַרק דערשראָקן און זיך אָנגעהויבן בייזערן אויף זיין זין אליהו, וועלכער האָט זיך ערשט אויסגעשיילט פון זיינע קינדערשע יאָרן, און ער האָט אים בייז געענטפערט: „דאָס געווער האָב איך געזאַמעלט פאַר דער ,זעלבסט־שוץ׳ פאַר אונז אַלעמען. וואָס רעכנסטו? האָט ער געפרעגט, — מיר וועלן זיך אַזוי פּשוט אונטערגעבן, כאַפּן די קלעפּ פון די פּאָגראָמשטשיקעס און זיך ניט קעגנשטעלן זיי?״ — — — די אַמפּערייען האָבן זיך געשטאַרקט און זיי האָבן געזוכט וועגן צו פאַרבאַלטן דאָס געווער — איידער די פּאָליציי וועט זיך דערוויסן, און ער איז נעלם געוואָרן פון שטוב. אין אַ שטיקל צייט אַרום האָט ער געגעבן צו וויסן, אַז ער געפינט זיך אין זשיטאָמיר און האָט באַשטימט אַריבער צו אַן אַרבעטער־לעבן. דער פאָטער זיינער, וועלכער האָט געחלומט צו זען אים אַלס סטודענט אין דער אוניווערסיטעט, האָט זיך ביי אים געבעטן אָפּגעבן ווייטער צו לערנען — און האָט ניט געקענט ענדערן זיין געדאַנק, נאָר מ׳האָט אויף אים געווירקט, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט פאַר זיין ארעסט דורך דער פּאָליציי, ווען זי וועט זיך אַלץ דערוויסן, אַז ער זאָל פאַרלאָזן רוסלאַנד און אוועקפאָרן קיין אמעריקע.

ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט און ס׳איז אים נמאס געוואָרן די ארבעט אין דעם אַמעריקאַנעם שאַפּ און אין אַ צייט אַרום, ווען ס׳האָט זיך אַנגעיאָגט די „פּריזיוור־צייט״, האָט ער זיך אומגעקערט קיין רוסלאַנד.

ער האָט אויסגעדריקט זיין ווילן צו דינען אין מיליטער און מ׳האָט אים אַוועקגעשיקט אין דר קאַוואַלעריע אין אַ צייט אַרום איז ער אַנטלאָפן פון מיליטער. ער האָט מאַסקירט זיין פּנים און זיך אויסגעבאַלט ביי זיינע קרובים — ביז ער האָט זיך אַריבערגעכאַפּט די גרענעץ און געקומען קיין לעמבערג. דאָרטן האָט ער געאַרבעט אין א גרויסער פאַבריק פון לאנדווירטשאַפטלעכער מאַשינעריי. אָפּ אַרבעטנדיק דאָרטן עטלעכע חדשים איז ער אַריבער אַרבעטן אין די נאַפט־גראַבונגגען אין ברעסלאו. נאָר ער האָט זיך אויך דאָרטן ניט פיל איינגעהאַלטן, און האָט איבערגעוואַנדערט קיין גריכנלאַנד. דאָרט האָט ער זיך געפילט פרעמד און איינזאַם, געוועזן א צייט אַרבעטסלאָז און איז אַריבער קיין מצרים און האָט אָנגעהויבן ארבעטן ביי אינסטאַלאַציע־ארבעט און פאַרדינט גאַנץ גוט.

אין פרילינג, אָנהויב שניט־צייט, איז ער אַריבער קיין ארץ־ישראל און האָט אָנגעהויבן ארבעטן אלס מעכאַניקער ביי איינאָרדענען און פאַריכטן לאַנדווירטשאַפטלעכע מאַשינען. מ׳האָט געקענט טראַכטן, אז ער וועט זיך שוין דאָ באַזעצן.

נאָר זיין שטורמיקער גייסט צו וואַנדערן און באַזוכן נייע לענדער האָט אים ווייטער ארויסגעטריבן פון לאַנד און געבראַכט קיין פּאַריז. דאָרט איז ער געוואָרן אַ שאָפער און חתונה געהאַט מיט א באַקענטע פון באָריסלאַוו און געהאַט מיט איר א טאָכטער. ער האָט אָבער ניט געקענט זיך צופּאַסן צו דעם אָרט לעבן און האָט באַשטימט צוריקצופאָרן קיין ארץ־ישראל. און זיי האָבן באַשלאָסן אָפּפירן די פרוי מיט דער טאָכטער קיין אַמעריקע און אַליין פאָרן קיין ארץ־ישראל. ער האָט די זאַך אויסגעפירט און, פאָרנדיק צוריק קיין ארץ־ישראל, געקומען זיך שיידן מיט זיין משפחה אין זווהיל. ס׳איז דאַן געוועזן סוף זומער 1914 און ס׳האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און ער האָט שוין ניט געקענט פאַרלאָזן רוסלאַנד. נאָך פיל באַמיאונגען האָט ער באַקומען א באַפרייאונגס־שיין פון מיליטער־דינסט און איז אַוועק פון זווהיל. עטליכע חדשים איז ניט געוועזן פון אים קיין ידיעה ביז מ׳האָט זיך דערוויסט, אַז ער געפינט זיך אין דער אַלטער רוסישער פעסטונגס־שטאָט סעוואַסטאָפּאָל און אַרבעט אַלס פאַכמאַן אין דער פאַבריק פאַר שיפן־בויעריי. ער האָט זיך דאָרט ספּעציאַליזירט אין דער אַרבעט. ס׳איז דאַן אַוועק ביי צוויי יאָר אָן א שום ידיעה פון אים. מ׳האָט אים שוין באַווייגט רעכענדיק, אַז ער איז געשטאָרבן. האָט זיך אָבער נאָכער ארויסגעוויזן, אַז וואו נאָר ער האָט זיך באַפריינדעט מיט די אַרבעטער האָט ער אָנגעהויבן פירן צווישן זיי א רעוואָלוציאָנערע פּראָפּאַגאַנדע. די פאַבריק־אינספּעקציע האָט אים געכאַפּט רעדן אויף א געהיימע אַרבעטער סכאָדקע און אים באַלד אַרעסטירט. מ׳האָט אים דאַן געפירט געקאָוועט אין קייטן דורך די דאַמאַלסטדיגע צאַרישע עטאַפּן איבער אַלע טורמעס אויפן וועג צום אינזעל סאַחאַלין. די איבערפירונג אַליין האָט זיך גצויגן א יאָר־צייט און ער האָט שטאַרק געליטן. אַזוי האָט עס געדויערט ביז דעם אויסברויך פון דער רעוואָלוציע אין 1917 און זיך דאַן באַפרייט.

מיט זיין באַפרייאונג איז ער געקומען קיין פעטראָגראַד־לענינגראַד און אָנגעהויבן אַרבעטען אין גרויסן פּאַטילעווער זאַוואָד אַלס מעכאַניקער. מיט דער צייט איז ער באַשטימט געוואָרן אַלס קאָמיסאַר פאַר מאַשינען־בויעריי. מ׳האָט אים נאָכהער געשיקט קיין צאַריצין (איצט סטאַלינגראַד) אין די גרויסע פאַבריקן פון פיש־פּראָדוקציע און טראַנזיט קיין

אוקראַינע. ער האָט זיך אויך דאָרט אויסגעצייכנט מיט זיין טרייער פאַראַנטוואָרטלעכער אַרבעט און האָט באַקומען פיעל דאַנק־בריוו פון די ראַטן־אָנפירער.

זייענדיק דאָרט אין דער ערשטער תקופה פון דער בירגער־קריג האָט מען אויף אים ארויפגעלייגט וויכטיגע אויפגאַבען, צווישן זיי די שווערסטע — צו קאָנפּעסקירן די תבואה און איבעריגע שפּייז־פּראָדוקטען פון דער רייכער וואָלגער געגענט און זיי איבערפירן דורך די דערבייאיגע טייכן אין די שטעטישע צענטרום. ער האָט די אויפגאַבן אויס געפולט אויפן בעסטן אופן און באַקומען פול דאַנקען. סטאַלין איז דאַן געקומען קיין צאַריצין און זיך מיט אים באַגעגנט, און אים אויך אויסגעדריקט זיין דאַנק אָבער האָט דערביי צוגעגעבן שמייכלדיק, גוטמוטיג: נו, און וויפיל האָסטו פאַרדינט ביי דער אַרבעט? — אליהו האָט זיך געפילט דערביי גוט באַרירט און איז באַלד אַוועק פון אים און זיך אָפּגעזאָגט פון זיין ווייטערער אַרבעט. ווען זיין פריינד אָרדזשאָניקידזע, דאַמאָלט מיניסטער פאַר דער גרויס־אינדוסטריע, האָט זיך דערוויסט פון דעם אינצידענט — האָט זיך באַמיט פאַרענטפערן סטאַלינ׳ס אויסדרוק אַלס אַ גוט־מוטיגער שפּאַס, ניט מיינענדיק דערביי קיין שום בייז און געווירקט אויף אים צו אָנפירן אויך אויף ווייטער מיט וויכטיגע אַרבעטען. אליהו האָט זיך נאָכער באַגעגנט מיט סטאַלינ׳ען וועלכער האָט אים איבער געבעטן און איבערגעפירט קיין מאָסקווע אַלס לייטער פון מעטאַלורגישען אינסטיטוט.

זייענדיק דאָרט באַ אַ האַלב־יאָר איז אים קלאָר געוואָרן, אַז ער נייטיגט זיך אין אַ ספּעציעל הויך טעכנישער בילדונג וואָס ער האָט נאָך ניט פאַרמאָגט און ער האָט געבעטן מ׳זאָל אים איבערפירן צו לערנען אין כאַרקאָווער פּאָליטעכניקום. זיין ביטע איז באַשטעטיקט געוואָרן. ס׳איז אַריבער אַ יאָר און ער האָט זיך דאָרט אויסגעצייכנט און די לייטונג פון פּאָליטעכניקום האָט אים באַשטימט אַלס מיטגליד אין דער האַנדלס־פאַך דעלעגאַציע קיין דעטראָיט אין אַמעריקע, אויף צו קויפן דאָרט וויכטיקע מאַשינען און מאַטעריאַלן פאַר די פאַבריקן. ער האָט דאַן (1925) דאָרט פאַרבראַכט ביי אַ יאָר צייט און געלערנט דעם בוי און גאַנג פון די גרויסע אָרטיקע מעטאַל־פאַבריקן. ער האָט זיך אויך באַגעגנט מיט זיין פריערדיקער פרוי און טאָכטער, וועלכע איז שוין דערוויייל אויסגעוואַקסן, זיך גע׳גט מיטן ווייב און מיטגענומען מיט זיך קיין רוסלאַנד זיין איינציקע טאָכטער. צוריקקערנדיק זיך האָט ער אָפּגעגעבן אַן אויספירלעכן ראַפּאָרט פון אַלץ וואָס ער האָט געזען און געלערנט אין די דעטראָיטער פאַבריקן און פאָרגעלייגט גרינטלעכע פאַרבעסערונגען, וועלכע מ׳באַדאַרף איינפירן, לויט זיין מיינונג, אויך אין די רוסישע פאַבריקן. די הויפּט־לייטונג פון מעטאַלורגישן צענטער האָט ענטוזיאַסטיש אָנגענומען זיין ראַפּאָרט און האָט אים באַשטימט אַלס הויפּט־קאָמיסאַר אויף די טראַקטאָר־פאַבריקן אין רוסלאַנד.

ער איז דאַן פיל אַרומגעפאָרן און באַזוכט אַלע ערטער וואו ס׳האָבן זיך געפונען די שווערע מעטאַל־אינדוסטריע אויסגעפאָרשט גענוי זייער לאַגע און געשיקט נאָכער, אַלע טאָג, ווען ער האָט רעזיומירט די אויספאָלגן פון זיינע באַזוכן — דורך בריוו און טעלעפאָן פאַרשיידענע אינסטרוקציעס אויף די תקונים, וועלכע דאַרפן געטאָן ווערן. איינמאָל, אין זיינע פיל שמועסן דורכן טעלעפאָן, האָט אים געטראָפן אַ מסוכנער צופאַל, ווען ער האָט צופעליק אין זיין שמועס זיך אויסגעדריקט צו איין פאַבריק־לייט׳נג, אז מ׳קען מיט דער פאַרבעסערונג פאַריכטן אַ גרייז וואָס איז אפשר געטאָן געוואָרן לויט דער אינסטרוקציע פון סטאַלין. ווען מ׳האָט דאָס דערהערט, האָט מען מיט צאָרן באַלד

פאַרמאַכט דעם טעלעפאָן און באַלד איבערגעגעבן דעם אויסדרוק אין דער צענטראַלע פון קאָמפּאַרטיי און מ׳האָט אים אויף מאָרגנס אויסגעשלאָסן פון דער פּאַרטיי. ווען ער האָט דערפילט די גרויסע געפאַר, וואָס שטייט אים פאָר, האט ער זיך אנגעהויבן צו פאַר־ענטפערן, אַז ער האט די ווערטער צופעליק, אין זיינע שווערע טעכנישע שמועסן, אַרויס־געזאגט, און בעט אז מ׳זאָל אים דאס מוחל זיין — נאר קיינער האט זיינע רייד ניט געוואָלט הערן. ס׳האבן אויך ניט געהאלפן זיינע גוטע באַציאונגען און פריינטשאַפט מיט באַוואוס־טן איספּאָלקאָם־מיטגליד פראנזע (וועלכן סטאַלין האָט אויך באַלד ליקווידירט). ער האָט אים נאָר געראטן, אז ער זאל בעטן אליין אָפיציעל פון דער פּאַרטיי־לייטונג זיין אנטשול־דיגונג, און צוזאָגן, אַז מער וועט אַזעלכעס ביי אים ניט געשען. ער האָט דאָס געטאָן און די פּאַרטיי־לייטונג האט באַוויליקט אים ווידער איינשליסן אין דער פּאַרטיי. פון דאן אָן האט מען פארשטארקט א שטרענגערן אויפזיכט איבער אלע זיינע מעשים. די פאראַנטוואָר־טונג אויף דער טעכנישער פירונג פון די פאַבריקן איז געבליבן ווי פריער ביי אים, נאָר זיינע אויפזעער האָבן געוואַרט יעדע מינוט אויף זיין ווייטערער שטראכלונג און ער האָט גוט געפילט דעם שווערן לאַסט אויף זיך.

אין יענער צייט איז זיין עלטערער ברודער אשר, וואס האט געארבעט אין מאָסקווע, אָפּגעפאָרן קיין אוץ־ישראל דורך א ספּעציעלער דערלויבעניש, וואָס ער האט באקומען פון קאַלענין. די משפחה האָט אים באַגלייט ביזן וואָקזאַל, צווישן זיי אויך זיין ברודער אליהו. פאר זייער צעשיידונג איז ער פלוצים אַרויפגעפאַלן אויף זיין האַלז און אויס־געבראָכן אין א שטארקן געוויין און אויסגעדריקט זיין ווייטאָג אויף דעם וואָס ס׳האט זיך אים ניט איינגעגבען קומען, אין זיין צייט, און בלייבן אין ארץ־ישראל און זיין צווישן די בויער פון דער אמת׳ער אידישער היימלאַנד. זיין פלוצלעכע קלאָגעריי האָט איבערעשט אלעמען און זיי האבן דאָס מיט גרויס ווייטאָג פארשוויגן.

אין אָנהויב פון היטלער־אנגריף אויף ראטנפארבאנד האָט מען אים פלוצליך ארעסטירט מיט נאָך עטלעכע באלשעוויסטעשע וועטאראנען, וועלכע מ׳האָט באַשולדיגט אין, אָן גרונט, פרעכע באַשולדיגונגן. די רעזיומע פון משפט איז, פונדעסטוועגן, ניט געווען קיין באזונדער שווערע, נאָר מ׳האָט דאָך אים אויף ווייטער אַרעסטירט. אין עטלעכע וואָכן האָט מען פון דער טורמע געגעבן צו וויסן זיין טאָכטער און פריינד, אַז ער איז פלוצליך געשטאָרבן און ניט איבערגעגעבן די אורזאַך פון זיין טויט.

נאָך דער ערמארדונג האָט די טאָכטער ניט געקענט ווייטער בלייבן אין ראטנפארבאַנד און האָט זיך, אַלס אַמעריקאַנער אונטערטאן, באַקומען די מעגליכקייט אַרויס פאָרן צו איר מוטער קיין אַמריקאַ.

יתתן שלאין

ר׳ אייזיק ארבעטמאַן

(דער וועטעראן פון דער ציוניסטישער גרופּע אין זוויהיל)

אַ ציטער נעמט מיך אַדורך ווען כ׳דערמאָן זיך אין ר׳ אייזיק ארבעטמאַן, אַ ייד וואָס וועקט אויף געפיהלן פון כבוד פאַר זיינע חשובע מעשים. אַ ייד אויף וועמען ס׳איז געפאַלן דער גורל פון שווערע, טראַגישע איבערלעבענישן.

ר׳ אייזיק ארבעטמאן

די פאָן־טרעגער פון ציוניזם אין שטאָט זענען געווען אַ קליינע גרופּע פון יינגע חברים. ס׳זענען, וואָס אמת, געווען אויך ציוניסטן פון עלטערן דור, אָדער יידן ציוניסטיש־געשטימט, אָבער ניט מער. אַקטיוו זענען געווען בלויז געציילטע פון זיי. דער ראש פון אָט דער גרופּע איז געווען ר׳ אייזיק.

פאַר אונז, ציוניסטישער יוגנט־קרייז, איז זיין אָפטע מיטאַרבעט געווען אַ קוואַל פון באַגייסטערונג. מ׳מוז געדענקן, אַז אין אַלגעמיין האָט מען זיך באַצויגן צום ציוניזם אין זוואהיל נעגאַטיוו. מ׳האָט געזען אין ציוניזם אַן׳אוטאָפּיע און אין זיינע אָנהענגער — פאַנטאַזירן. ר׳ אייזיק׳ס ציוניסטישע טעטיגקייט האָט אַלזאָ פאַרשטאַרקט אונזערע פּאָזיציעס אין שטאָט, ווייל ר׳ אייזיק איז באַוואוסט געווען אַלס פּראַקטישער, רעאַלער מענטש, וואָס איז ווייט פון חלומות...

פּריוואַטע און ציוניסטישע טעטיגקייט

אָנגעהויבן האָט ר׳ אייזיק אַלס פּראָדוצירער פון פּאַפּיר אויסאַרבעטונג און סטעמפּלען, צו ביסלעך האָט ער ענטוויקעלט אַן׳ערנסטע פּאַפּיר־פאַבריקאַציע (אָפּן זוואהילער מאסשטאַב, פאַרשטייט זיך) מיט מאַשינען־מאַסן־פּראָדוקציע, און באַפעסטיגט זיין מעמד. אָבער אויך דאַן האָט ער ניט פאַרלאָזט זיין סטעמפּלעך־מלאכה, נאָר אויס ליבע צו האַנט־אַרבעט.

ר׳ אייזיקס פאָטער איז באַקאַנט געווען אין שטאָט מיטן נאָמען „דער אנאפּאליער מלמד״, א גרייז־גרויער אַלטער מאַן, קליין געוואַקסיק, מיט א לאַנגער קאַפּאָטע, און פון אונטערן זיידענעם קאַשקעט פלעגט ארויסשטעקן א סאַמעטענע יאַרמאַלקע. פאַרשטייט זיך אז ר׳ אייזיק איז ניט דערצויגן געוואָרן אין גרויס עשירות. אויך ווען ער האָט דערגרייכט צו א בעסערן מעמד האָט ער זיך ניט ערלויבט צו פיל „עולם הזה״.

ער איז אויך ניט פארשלינגען געוואָרן צו פיל אין זיינע געשעפטן און ווי אין די אַלטע צייטן האָט ער „געזינדיקט" מיט פארנאכלעסיגן וויכטיקע פרנסה־שעה׳ן צוליב זיין ציוניסטישער טעטיגקייט.

ווער געדענקט ניט די צייטן פון פאַרשפרייטען די העפטן פון דער „ציוניסטישער קאפיקע־ביבליאטעק", ציוניסטישע מאַרקען אַ.אַ.וו.? נאָך אַלס ייגגל געדענק איך פון דאַן ר׳ אייזיק׳ן אַלס ציוניסט. עס האָט פאַסירט ווען אין די ברענענדיקע אַרבעטס שעה׳ן אין מיטן העלן טאָג, ר׳ אייזיק שטייט באַ זיין קאנטארקע פאַרנומען, אָנגעשטרענגט, ערנסט און א ייגגעל פון אונזער ציוניסטישער יוגנט באַווייזט זיך שעמעודיק וועגן אַנ׳ענין און ר׳ אייזיק, זיין גאַנצער געשטאַלט פאַרענדערט זיך ווי דורך א כישוף, דער אנגעשטרענגטער אויסדרוק איז נעלם און עס באווייזט זיך אויף זיין פנים דער צוציענדער שמייכעל. אונזער חבר פילט זיך גלייך ווי אין דער היים, ער איז ניט מער קיין איבעריקער, נאָכמער, ער פילט אַז דער ערנסטער דערוואַקסענער ר׳ אייזיק איז גאַר צופרידן פארלאָזן „חיי שעה" און זיך פאַרנעמען מיט ענינים וועלכע זענען פאַר אים „חיי עולם".

די צימערן פון זיין ווערקשטאט זענען תמיד צו אונזער פערפיגונג. באַראַטונגען, באגעגענישן, זיצונגען א.ד.ג. קומען דאָרטן פאַר. אַזוי אַרום איז געלעזן די ערנסטע לאָקאל־פראַגע פאר פארטיי צוועקן. (ס׳איז דאַן פארבאטן געווען וועלכע ס׳איז פאר־זאַמלונג). אויך פאר דער יוגנט האָט דער פלאץ געדינט אַלס צענטער אין די שבת׳דיקע טעג. ביז היינט באוונדער איך מיט וועלכן גרויסן צוטרוי האָט אונזער דערוואַקסענער חבר זיך צו אונז באַצויגן, איבערגעבנדיק אין רשות פון קינדער א ווערקשטאט מיט מאַשינען, פארשידענע סחורות א.ד.ג. מיטן בטחון אַז אַלץ וועט אין אָרדנונג זיין (דער אמת איז אַז ער איז אין אונז ניט ענטוישט געוואָרן). די בעסטע זכרונות פון קינדערשע „קולטור־טעטיקייט" זיינען געבליבן פאַרבינדן מיט אָט דעם אייגנארטיקן פלאץ, און דעם פערזאָן וועלכער האָט אים געשטעלט אין אונזער רשות.

דער ציוניסטישער ענין

ר׳ אייזיק האָט זיך תמיד דערווייטערט פון זעלבסט־רעקלאמירונג, ער האָט אויס־געמיטן עפענטליכע ארויסטרעטונגען. אָבער וואָס אנבעלאנגט דעם מסורת׳דיקן ציוניס־טישן שמחת־תורה מנין — דאָ איז זיין פערזענליכקייט געווען אין צענטער. דאָ זענען ערשיינען אַלע אונזערע „קרעפטן" — אַקטיווע ציונים ווי אויך סימפאַטיקער. אין דעם מעמד האָט ר׳ אייזיק מסכים געווען, אַלס אויסנאם, צו שפילן, ווי מ׳זאָגט, דעם „ערשטן פידל". ער פאַרטיילט כיבודים, עליות און איז זיך זעלבסט מכבד מיטן חשוב׳ן „אתה הראית". דער „קידוש" נאָכן דאַווענען — אַ מסורת׳דיקר קידוש מיט לעקאַך און בראָנפן (מיט האָניק), ציוניסטישע לידער און באַגריסונגען. ביי דער געלעגנהייט האַלט ר׳ אייזיק א קורצע אָבער שאַרפע ריידע מ„עניני דיומא". זיינע רייד זיינען פול מיט משלים, הומאָר און אַפּאָריזמען וועלכע ווערן ניט פאַרגעסן אויך נאָך יום טוב. מיר יונגוואַרג זענען שטאָלץ מיט דער רייכער, גייסטיקער פערזענליכקייט פון אונזער ר׳ אייזיק און מיט זיין רעדע פאָרן עולם.

נאַציאָנאַלער חינוך

באַזונדער איז טעטיק ר׳ אייזיק אויפן געביט פון נאַציאָנאלן חינוך. ס׳איז נאטירלעך אַז די יונגערע פון אונז זענען אונגעדולדיק, זיי ווילן גלייך געניסן פון די פרוכטן פון

זייערע מעשים. ר׳ אייזיק, אַלס עלטערער חבר, האָט צייט. ער אַנערקענט און באַטאַנט, אז אַן יינגע רעזערוו־כוחות וועט דער ציוניזם ניט זיין באַפעסטיגט. ער וועקט און רופט אַלזאָ צו מעשים: גרינדן אַ מאָדערנע העברעאישע שול (דוקא „עברית בעברית״). די שוועריקייטן זענען גרויס; די עלטערן זענען מערסטנטייל פּאַסיוו און אנדערע זיינען קעגן דעם ענין בכלל.

איך דערמאָן זיך די פייערדיקע רעדעס וועגן נאַציאָנאַלען חינוך פון ציוניסטישן מטיף („מטיף לאומי״) ר׳ יהודה ליב (יהל״ל מסלוצק) פאַר דעם גרויסן עולם אין בית המדרש. אין יענער צייט איז צוריק געקומען אין שטאָט פון זיין לערנען מיין ברודער שמואל׳יק און אויך ער איז גלייך צוגעטראָטן מיטאַרבעטן מיט זיינע עפענטליכע אויפטרע־טונגען ווי אויך פאַר קליינע עלטערן־קרייזן. דער קאַמף איז געווען קעגן דעם פרעמדן חינוך וועלכער האָט זיך פארשפרייט אין שטאָט צווישן אַלע שיכטן. חשוב׳ע בעלי בתים האָבן אָנגעהויבן שיקן זייערע קינדער אין דאָרפישע שולען, האָפנדיק אַז אַזוי אַרום וועלן זיי מיט דער צייט דערגרייכן דעם געוואונשענעם ציל — די שטאָטישע רוסישע שולע. דער בזיון איז געווען גרויס, נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז אָט די אנשטאַלטן זענען געווען אַף אַ זעהער נידעריקר מדרגה אַלס שולן. שוין אָפּגערעדט פון דער באַציאונג צי די קליינע „זשידלאקעס״, וואָס זיינען זיי געווען פשוט פיינדלך. מיט דער גאַנצער פּראָפּאַגאַנדע־אונטערנעמונג, דערוואַרימען די הערצער, ווי אויך מיט דער פּראַקטישער אַרבעט לטובת דעם אַנשטאַלט האָט אָנגעפירט ר׳ אייזיק. ס׳איז נויטיג געווען זיין אוטירעטעט, און אַלס פאָטער פון קינדער איז זיין שטעלונג בראש פון דעם ענין געווען נאַטירליך.

צום גרויס באַדויערן האָט זיך דער ענין געענדיקט דאַן מיט א דורכפאַל. די קלערי־קאַלע קרייזן אין שטאָט, וועלכע האָבן כמעט ניט געפּרוּווט אפילו ווירקן קעגן גויי׳שן חינוך זענען געווען קעגן נאַציאָנאַלן בית הספר און האָבן קאָנצענטרירט דערצו אַקטיווע כוחות, ווי אויך פערזענליך קעגן ר׳ אייזיק׳ן. אַ טייל פון די עלטערן זיינען בעאיינפלוסט געוואָרן און ס׳איז פון דער זאַך גאָרניט געוואָרן. ווי זיין שטייגער, האָט ר׳ אייזיק אויך אין דעם ענין ארויסגעוויזן עקשנות און די שולע איז אין א צייט אַרום דאָך געגרינדט געוואָרן.

עקאָנאָמישע און געזעלשאַפטליכע דערגרייכונגען

די ערשטע וועלט מלחמה איז געווען אַן׳אָנפאַנג פון חורבן פון יידישן ישוב אין „תחום המושב״. דאַגעגן אין די געביטן וואָס זענען געווען נאָענט צום פראָנט האָט די מלחמה געוועקט דאַן צו דער ענטוויקלונג פון מסחר און פאַבריקאַציעס. ר׳ אייזיק האָט, אַלס א סוחר און פראדוצירער, מצליח געווען. א קורצע צייט פאַר דער פעברואַר רעוואָ־לוציע האָט ער דערוועבט גערשאנאווס דרוק (איינע פון די צוויי עקזעסטירענדע דאַן אין שטאָט) און ס׳עפענען זיך פאַר אים נייע מעגליכקייטן פון אינציאטיוו. דרוק ארבעט איז דאָך הענג פאַרבינדן מיט פאַפיר־פּראדוקציע און זיינע „אקציעס״ שטייגן.

זיין הויפּט־ציל אין לעבן איז שטענדיק געווען די עליה פון דער גאַנצער משפחה אין ארץ־ישראל אויף א פאַרמעגליכן אופן. איצט איז ער עקאָנאָמיש און גייסטיק גרייט דערצו. אַלס ייד און מענטש איז ער ערשיטערט פון יידישן חורבן ווי אויך פון די פאלגן פון דער מלחמה בכלל, ער האָפט אָבער אַז לפחות זוהיל און זיין משפחה אין דעם כלל זענען שוין אַזוי ווי ניצל געוואָרן פון שוידערליכע אונגליקן וועלכע די מלחמה האָט געבראַכט אויף אנדערע. ער אַליין איז פריי פון מיליטער־דינסט, אַ דאַנק זיין

עלטער און זיין געליבטן בן יחיד יוס׳עלע, וואָס איז נאָך יונג איז אויך אויסער דער סכנה.

אין יענער צייט איז ענדליך ערעפענט געוואָרן די העברעאשע שולע און ס׳האָט זיך געפאָדערט א ריכטיגע אַקטיווע לייטונג, דער שריפטשטעלער און לערער י. י. וואהל איז לייטער פון אנשטאלט, וועלכער פונקציאָנירט, אַ דאַנק זיין פּאַסיגען לערער־פּער־סאָנאַל — אַלס מאָדערנע נאַציאָנאַלע שולע. ר׳ אייזיק איז א שטענדיקער, אקטיווער חבר אין שולראַט, אָבער ווי תמיד איז ער ווי אין שאָטן. דרך אגב: אַדאַנק דער קורץ־צייטיקער עקזעסטירנדער שולע האָבן אַסך זוהילער קינדער באַקומען א נאַציאָנאַלע און מאָדערנע ערציאונג און זענען אויך ניצל געוואָרן פון אנטיסעמיטעשע אנגרייפן אין זייער שול־עלטער.

קיינעם איז ניט איינגעפאַלן, אַז ר׳ אייזיק וועט אויף זיינע עלטערע יאָרן זיין טעטיק אַלס מחנך און וועט זאגאר אַרויס ווייזען פעאיקייטן אויך אויף דעם געביט.

די פעברואַר־רעוואָלוציע

די רעוואָלוציע איז אויסגעבראָכן מיט די ערשטע פרילינגס סמנים. אַסך האָבן גע־גלויבט אז „מיטן באַפרייאונג פון קאַלטן ווינטער זענען אויך באַפרייט אַלע רוסישע פעלקער". די פּאַרטיי אַרבעט האָט א פלייץ געטון ווי אַשטראָם וואָסער וואָס ווייסט ניט קיין אָפּהאַלט. די אָמאָליקע ציוניסטישע יוגנט וועלכע האָבן צוזאמען מיט אים אָנגעפירט די פּאַרטיי ארבעט — זיי זיינען ניטאָ מער אין שטאָט, ווער ס׳איז אין אויסלאַנד (איינער אין ארץ־ישראל), ווער ס׳איז מאָביליזירט א.א.וו.... פאַר ר׳ אייזיק׳ן ערשיינט א נייע גרופּע יינגע ציוניסטן פול מיט ענטוזיאזם פאר גרויסע פלענער און פּאַרטיי־טעטיקייט. ר׳ אייזיק געדענקט זיי אַלס שעמעוודיקע קינדער וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זינגען ציוניסטישע לידער אַף אסיפות און אויך אַלס פלייסיקע שליחות־יינגלעך פאַר יעדער פּאַרטיי זאַך. ר׳ אייזיק איז באַגייסטערט, ער איז זיי מקרב און ס׳הויבט זיך אָן אָפּ׳סניי א ציוניסטישע אַרבעט מיט ר׳ אייזיק׳ן בראש.

כ׳דערמאָן זיך אַנ׳עפּיזאָד וואָס באַצייכנט ר׳ אייזיקס פלייסיגקייט. ס׳באַשלאָסן געוואָרן פראקלאַמירן א ציוניסטישן אויפרוף, כדי צו פאפולאריזירן די נייע עקזיסטירנדע ציוניסטישע באַוועגונג. אָפּדרוקן אַנ׳אויפרוף אין רוסיש איז קיין פּראָבלעם. מען מוז אָבער זיך ווענדן צום עולם מיט א יידיש וואָרט. ווייזט זיך אָבער ארויס אז דערצו פעלן אויס אותיות אפילו אין ר׳ אייזיקס דרוק, אויך דער סאָרטימענט איז ניט קיין פּאַסיקער. אָבער ר׳ אייזיק איז זיך ניט מיאש און מיר פארפּאסן צוזאמען אַנ׳אויפרוף זיך צופּאסענדיק צו דער צאָל אותיות וועלכע מיר האָבן. ר׳ אייזיק נעמט זיך אליין אויסזעצן דעם אויפרוף און די ארבעט גייט ביי אים שנעל. „די אלטע מאַכט איז געפאַלן, אונטערגעבראָכן פון זיך זעלבסט" — האָט זיך דער פלאַקאַט אָנגעהויבן. דאָס איז געפאַלן, אונזער ערשטע ווענדונג צו די זוהילער יידן, וועלכער האָט ארויסגערופען כעס און רוגז פון רעכטס און לינקס. א חוצפה ארויסגיין מיט ציוניסטישע חלומות אין מיטן דער גאָלדענער צייט פון דער „גרויסע היסטאָרישע באַפרייאונג רעוואָלוציע"!

דאָן קומט די צייט פון שטורמדיקן פּאַרטיי־קאַמף. מיטינגן, פייערונגן א.ד.ג. ר׳ אייזיק איז ענטויישט. ער פארטראָגט ניט דעם רעש. ער גלויבט בלויז אין פלייסיקער, ערנסטער, קולטורעלער טעטיקייט. ער קען ניט מער. און ווען ס׳באַווייזן זיך נייע כוחות, די אזוי גערופענע „מעלופ׳ס גרופּע" מיט ל. פינעס בראש (דערמאָנט באַזונדער אין בוך) בלייבט ר׳ אייזיק אין שאָטן, ער בלייבט פּאַסיוו.

דער ציוניסטישער קלוב

ווינטער 1918/19. די יום־טוב׳דיקע טעג פון דער רעוואָלוציע צוזאַמען מיטן פאַרטיי־קאַמף־ארמידער זיינען פאַריבער. צוזאַמען מיט זיי זענען פארשווינדען אויך די גרויסע האָפנונגען. זוהיל האָט שוין באַוויזן איבערלעבן אנ׳אמתן פאָגראָם. די דייטשן האָבן באַוויזן צווישנצייט אקופּירן אוקראַינע און זיך צוריקציען. ס׳רעגירן די אוקראַינער מיט פעטליורען בראש. די שטימונג איז פון ערב פאָגראָמען. מ׳טראָגט זיך אַרום מיט פעק באנקנאָטן („קערענסקעס״ און „לאפאטעס״). ווי אויסגעניכטערטע שיכורים פארשטייען די מענטשן ניט זייער אַמאָלקן רעוואָלוציע־ענטוזיאזם. יידן כאַפּן זיך אָן אין ציוניזם ווי אין אנ׳איינציגער רעטונג.

די יוגנט איז אָרגאַניזירט אין „צעירי ציון״ ארבעטס־פּאַרטיי און זענען טעטיק אין ציוניסטישן שטאָט־קאָמיטעט צוזאַמען מיט די אלגעמיינע ציוניסטן. (פועלי ציון שטייען עקשנות־דיק אין דער זייט פון שותפות, וואָס אנבעלאַנגט ארטיקע לאנדס־ארבעט). ס׳איז נויטיק א ברייטע פּאָלקס ארגאניזירונגס ארבעט. יידן זענען מיט אַמאָל „פּארליבט״ אין ציוניזם. אין טאמארוווסקע גאַס וואַקסט אויס א „קלוב ציוני״. די טעכנישע אַרבעט ווערט אפילו געפירט דורך א „אנטליענעם״ צעיר־ציונ׳יק, אָבער בראש שטייט אַפסניי ר׳ אייזיק. דאָס מאָל ווילן יידן אויף אנ׳אמת „זיך אריבערפעקלען״ קיין ארץ־ישראל. זיי קאנען מער ניט איבער־טראָגן דעם ביטערן גלות. יעדער פון זיי מאנט זיינע „רעכט״ צו זיין פון די ערשטע, און מיט רירענדער תמימות ברייינגען זיי אַלטע שקלים און פארשידענע קבלות אויף באוויזן זייער שייכות צום ציוניזם. אַרום קלוב קאָנצענטרירן זיך הונדערטער, צווישן זיי נייע און אלטע עסקנים.

עטליכע טיפּן פון די אקטיווע קלוב־מיטגלידער:

ר׳ א ב ר ה ם ד ע ר ש ו ח ט. איינער פון דער „אלטער גוואַרדיע״ ציוניסטן. א ייד מיט א פאטריארכאלער, שוואַרצער באָרד און בלויע קינדערשע אויגן. ציוניזם איז דאָס גאַנצע לעבן זיינס אַלע יאָרן. ער שטעלט תמיד אין סכנה זיין מעמד אַלס שוחט. דער „ציוניסטן פרעסער״ ר׳ שלמ׳קה מיט זיין קרייז פרומע דעה־זאָגערס זענען אַף ר׳ אברהמ׳ן „להרוג ולאַבד״. פאַרשטייט זיך אַז אין פאר־א־יאָריקן־פאַרטיי רעש האָט זיך ר׳ אברהם ניט געלאָזט הערן. דאָ אין ציוניסטישן־קלוב פארנעמט ער זיין פּאַסיקן, בכבודיקן פּלאַץ. מ׳הערט זיך צו צו אים צו. אין דער אנגעשטרענגטער לאַגע אין שטאָט מיט דער ערב פּאָגראָם־שטימונג ווערט אין קלוב דעבאַטירט וועגן באלפור־דעקלאַראציע, וועגן קלאַנגען פון א ציוניסטישער ממשלה אין ארץ־ישראל. יעדער שמועס ווערט פאר־ענדיקט מיט אלט־נייע ציוניסטישע לידער, געזונגענע פון ר׳ אברהמ׳ן מיט זיין נידעריי־קער, ווייכער שטימע. ר׳ אברהם איז שטאָלץ מיט זיינע לידער פון „חיבת ציון״ צייט, ווען ער איז נאָך גאַנץ יונג געווען.

ר׳ מ ש ה ה ע כ ט — אויך אנ׳אַלט־נייער ציוניסט. א „משכיל״ פון אַמאָליקע צייטן. האָט מיט יאָרן צוריק פאַרלאָזן זוהיל און איצט, צוריקקומענדיק, ווערט ער וואָרים אויפגענומען אין קרייז און איז א טרייער, אַקטיווער חבר פון קלוב.

א טרייער פלייסיקער חבר איז ר׳ ד ו ב א נ צ י ל ע ו ו י ט ש, אנ׳אנטלאפענער, פון מאזיר, א ייד א למדן און באַוווסטזיניקער ציוניסט. ער ווערט שנעל א היימישער אַקטיווער חבר.

באַזונדער שטאַלץ זענען מיר מיט ר׳ מ ש ה ד ב ו ר ה׳ ס. זיין מלאכה איז שטעפּעריי. זיין לאַנג־יאָריקע פֿאַרבינדונג מיטן ציוניזם לייקנט ממש אָפּ די טענות פֿון די לינקע פּאַרטייען אַז מיר ציוניסטן זיינען אַ באַוועגונג פֿון בלויז בעלי בית׳לעך.

באַליבט בײַ יעדן איז געווען ר׳ א ל י ע ז ר מ י ל ר ו ד, אַ האַרציקער פֿאָלקס־מענטש. מער פֿון יעדן פֿלעגט ער זיך צעוואַרימען אין די דעבאַטן וועגן ממשות׳דיקער פֿאַרברייטונג צו דער עליה קיין ארץ־ישראל.

ר׳ ש א ו ל ק א ש נ י ר (שואַליק דער טעפּער), שוין אַ עלטערער מענטש, אַ טרייער חבר. ער קלעבט זיך צום קלוב טאָג ווי נאַכט מיט אַ מין חסידישער דבקות.

ר׳ ל י י ז ע ר ד ע ר מ ו ל י ע ר (ווינטער — אַ קאַלאָשן־פֿאַרגיסער) איז איצט באַזונדער חשוב, ווייל דער בוי־פֿאַך איז דאָך פֿון די וויכטיגסטע, ווען ס׳האַנדלט זיך וועגן בויען דאָס לאַנד.

פֿאַרשטייט זיך, אַז געטראָגן אויף זייערע פּלייצעס דעם קלוב האָבן די ציוניסטן ווי ר׳ זלמן בערול, ר׳ ישראל ציפּאַנסקי, ר׳ אהרן סטאַווניצער, ר׳ יצחק קאַסטראַוו און אַנדערע.

צום באַדויערן אָבער איז נאָך ווייט פֿאַרווירקליכן דעם פּלאַן פֿון יציאת־זוויהיל. די שטאָט, ווי דאָס גאַנצע לאַנד איז אָפּגעשניטן פֿון דער וועלט. מ׳האָט ניט קיין פּראַקטישע ידיעות וועגן ציוניזם און ארץ־ישראל. ר׳ אייזיק נוצט אויס זיין אויטאָריטעט אום אָפּהאַלטן דעם עולם פֿון לייכטזיניקע שריט, — פֿון פּריצייטיקע געשעפֿטן, ליקווידאַציע א.א.וו.

דער ציוניסטישער קלוב איז פּאַקטיש די לעצטע ציוניסטישע טעטיקייט אין שטאָט. די געשאַפֿענע שטימונג וועלכע האָט דערמעגליכט אָרגאַניזירן אַ ברייטע פֿאָלקס עליה קיין ארץ־ישראל איז ניט פֿאַרווירקליכט געוואָרן. ס׳זיינען געקומען אומגליקן און צרות וועלכע זיינען אָפּ׳ן גערדאַנק ניט געקומען. אפילו פֿון די גרעסטע מרה שחורה־ניקעס. די אַלע קלוב חברים וועלכע זיינען מיט אַזוי פֿיל האָפֿנונג און בענקעניש געווען „אויף דער שוועל פֿון ארץ־ישראל״ האָבן זייער צוועק ניט דערגרייכט.

(דרך אגב: געציילטע זוויהילער משפּחות וואָס האָבן דאָך מצליח געווען און דער־גרייכט דעם ציל — ארץ־ישראל, האָבן זיך איינגעוואָרצלט און צוגעפּאַסט צום אָרטיקן לעבן אַלס פּראָדוקטיווער עלעמענט, אָן טענות — אפילו אין שווערע איבערלעבענישן).

אַלגעמיינער חורבן

דאָס טוישן זיך פֿון פֿאַרשידענע מאַכטן, פּאָגראָמען, אונרוען און צום סוף די גרויסע שריפֿה, האָבן חרוב געמאַכט די שטאָט. צווישן אַנדערע איז אויך ר׳ אייזיק רואינירט געוואָרן. אויסערליך האָט ער זיך כלומר׳שט ניט געענדערט. זיין תלמיד־חכם־געזיכט איז עטוואָס בלאַסער, דער רוקן עטוואָס געבויגן און זילבערנע האָר שלענגלען זיך אין זיין שוואַרצער באָרד. ער איז אָבער געבליבן פֿריינדליך, טריי און האַרציק צו יעדן ווי אַמאָל. אָך, ווי וויכטיג איז איצט אַ פֿריינדליכע באַגעגעניש, אַ טרייסט וואָרט. צוזאַמען מיט דער שטאָט זענען דאָך אויך רואינירט געוואָרן די מענטשן, זיי זענען בײַ זיך געפֿאַלן מאָראַליש — און גרויס איז דער יאוש.

ווי נאָר די שטאָט איז אָקופּירט געוואָרן דורך פּוילין קומט אָן די הילף פֿון „דזשוינט״ מיט אַ ברייטער האַנט. די אונערוואַרטעטע ברידער־הילף דערמוטיגט, ס׳באַווייזן זיך ממש רעאַלע רעטונגס מעגליכקייטן. ס׳זענען נויטיק אָרנטליכע, פֿעאיקע און טרייע

עסקנים. ר׳ אייזיק, ווי זיין שטייגער, נעמט ניט אויף זיך קיין פאָרמעלע פליכט. ווי גרויס איז אָבער די נוצן וואָס ער ברייגט אין אָרגאַניזירן די הילף.

מ׳דאַרף שיקן א דעלעגאַציע קיין ווארשע צו דער צענטראַלע פון „דזשוינט״. ר׳ אייזיק שטייט בראש פון דער שליחות. מיט אים פאָרט ר׳ זלמן בערול און איינער פון אונזערע יונגע חברים. אָנקומענדיק קיין ראָוונע ווערן זיי געוואָר אַז דאָס פוילישע מיליטער טרעט צוריק פון אוקראַינע אונטערן דרוק פון די באָלשעוויקעס. זוויהיל איז אויך אין סכנה איבערגיין נאָך אַמאָל פון האַנט צו האַנט. די עלטערע חברים באַשליסן פאָרזעצן די רייזע, דער יונגער פאָרט צוריק קיין זוויהיל. די שטאָט איז ווירקליך פאַרנומען געוואָרן נאָך אַמאָל דורך דעם רויטן מיליטער און אונזערע שליחים זיינען אָפּגעריסען געוואָרן פון זוויהיל. אין א צייט אַרום דערוויסן מיר זיך אַז בלית־ברירה זיינען זיי מיט דער הילף פון „דזשוינט״ אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקא.

ס׳איז ניט צו פארשטיין ווי אזוי ר׳ אייזיק, תמיד א פארזיכטיקער און א איבערגעגעבענער, טרייער פאָטער פון זיין משפחה, האָט ריזיקירט ביי דער דראָענדער סכנה און ממשיך געווען די רייזע קיין ווארשע. אפשר האָט ער געהאָפט אַז די שמועות זיינען איבערגעטריבענע, אפשר האָט ער יאָ געשפירט די סכנה — און געהאָפט באַקומען הילף פאר די געליטענע.

אַזוי צו אַזוי איז דאָס מאָל ר׳ אייזיק אַראָפּ פון זיין שטייגער — און ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן זיינע ליידן. זיין משפחה לעבן איז רואינירט. אין זיין אָפּוועזנהייט איז זיין פרוי געשטאָרבן פון טיפוס, זיין איינציקער זין, יאָס׳ל, נאָר וואָס אונטערגעוואָקסענער בחור׳ל, אַרדנט זיך איין אַלס דרוק ארבעטער, און ווען ס׳איז דאָ א מעגליכקייט פאַרלאָזן זוויהיל אום צו פאַראייניגען די משפחה אין אמעריקא — פאָרט ער ניט מיט זיינע שוועסטער, ער פאַרלאָזט ניט זוויהיל. צו ווייל די מאַכט פאַרבינדט די ארבעטער צום פלאַץ, צו ער איז שוין אַנ׳אנהענגער פון דער נייער אָרדנונג, און ער וויל זיך ניט צושיידן מיט איר.

ביי דער געשאַפענער לאַגע האָט ר׳ אייזיק מער קיין אינטערעס אויפס׳ניי אָנהויבן נייע געשעפטן אום ווידער אויפבויען זיין עקאָנאָמישע לאַגע. פאַרלירענדיק דעם צורעס, לטובת המשפחה, איז ער געוואָרן גלייכגילטיק צו עקאָנאָמישע דערגרייכנגן.

★

ר׳ אייזיק איז נפטר געוואָרן אין דער פרעמד, אין גלות אמעריקא, אָן א וואָרים וואָרט פון זיינע אַמאָליקע חברים, און ניט זוכה זייענדיק צו זען מיט זיינע אויגן דאָס לאַנד פון זיינע לעבענס־טרוימען.

נחמה ארבעטמאַן

מיין פאַטער אייזיק ארבעטמאַן

מיין פאָטער איז געשטאָרבן דעם 12־טן יוני 1944 נאָך אַנ־אָפּעראַציע אין עלטער פון 74 יאָהר. איך האָב שטענדיק געשעצט מיין פאָטער. איצט, נאָך אַסך יאָרן בילדעט זיך מיר קלאָרער אויס זיין געשטאַלט, זיין צניעות און באַשיידענע מידות וואָס זענען, געוויינ־

ליך, די אייגנשאַפטן פון גרויסע מענטשן. קיינמאָל האָט ער ניט געפּרוּווט אָנוואַרפן זיין ווילן אָדער געדאַנק אויף ווע‏מען ס׳איז און האָט שטענדיק געוויסט זיך באַנוצן אין זיינע רייד מיט אַ געזונטען פאָלקס־הומאָר.

ער האָט זיך באַשעפטיקט אין אַמעריקע אַלס לערער פון עברית און ער האָט דערין אַריינגעלייגט אַסך כוחות און טאַלאַנט. ער איז געווען צווישן די גרינדער פון „אגודת המורים״ אין אַמעריקע. אָבער ניט אַיינמאָל איז ער געווען פאַרזאָרגט פון אופן אונטערריכט און האַלטונג פון די עלטערן און תּלמידים צום עברית־לערנען, וואָס פיל פון זיי האָבן דאָס גערעכנט אַלס אַ רעליגיעזער צוגאָב אויף צוגרייטן די תּלמידים צו זאָגן די ברכות ביי דער „בר־מצוה״ צערעמאָניע.

ער האָט דעריבער זיך באַצויגן בעסער צו זיינע יינגע תּלמידים וועלכע האָבן ערשט אָנגעהויבן לערנען און האָט זיך ביי זיינע לעקציעס באַנוצט מיט אַ באַזונדערן פּעדאַגאָגישען מעטאָד וועלכן ער האָט אויסגעפונען, ער האָט געהאָלפן אַסך יינגע לערער וואָס האָבן זיך געגרייט צו לערנען עברית. אַסך פון זיי געפינען זיך איצט אין פיל ערטער אין אַמעריקע און בענוצן זיך מיט זיינע שיטות.

אַן הויז האָט ער געהאַט אַ קליינע ווערקשטאַט אין וועלכער ער האָט געאַרבעט אין זיין פרייער צייט. אויך אין זיין פיזישער אַרבעט האָט ער ערפינדן נייע זאַכן און האָט זיך באַמיט אַרבעטען פיזיש ביי יעדער געלעגנהייט. „נאָר דער וואָס פאַרנעמט זיך שטענדיק מיט פיזישער האַנט־אַרבעט קען זיין אַ פאָלקאָמענער מענש״ — פלעגט ער זאָגן.

נאָר איצט הויב איך אָן צופאַרשטיין די גרויסע יסורים וואָס אַ מענטש מיט אַ אינטעלקטועלן פאַרנעם ווי ער, האָט געליטן ווען ער האָט געדאַרפט אין זיין טעגליכן לעבן זיין אָפּהענגיק פון דער אינטעלעקטועל־באַגרענעצטער און קליינקעפּעלדיקער סביבה און דערצו נאָך אַרויסווייזן אויסערליכע צופרידענקייט.

אויף זיינע פּערזענליכע פּלאָגן און גרויסן צער וועלכע האָבן אים באַהערשט אין זיינע יאָרן ביי דעם אומקום פון יידן דורך היטלערן — האָט ער רעאַגירט מיט אַ באַזונדער פילאָזאָפישער אייגענשאַפט, וועלכע האָט אונז אַלעמען באַווינדערט.

ער האָט קיינמאָל ניט ענטפּלעקט פאַר אונז זיינע פּערזענליכע ליידן כאָטש ער האָט גאַנץ גוט געוויסט זיין לאַגע נאָך דער אַפּעראַציע, אַלץ כדי ניט צו באַאונרואיקן. נאָר איינמאָל האָט ער זיך אויסגעדרוקט: „ס׳גלוסט זיך ניט שטאַרבן, פאַר דער ענדע פון דער וועלט־מלחמה און דער באַשיידונג פון ארץ־ישראל פּראָבלעם״. ליידער האָט ער דערצו ניט זוכה געווען.

י. שלאַין

שלמ׳קה גוז

שלמ׳קה איז געווען אַ ספּעציפישע אייגנאַרטיקע פּערזענליכקייט. זיין בכבודדיקן מעמד אין אַלע יוגנט־קרייזן האָט ער דערגרייכט מיט אייגענע כוחות. זיין גאַנצער וועזן — אַ מוסטערהאַפטער ביישפּיל ווי ווייט גייסטיקע כוחות קאָנען ביישטיין פיזישער שוואַכקייט.

אַ בלאַסער אין געזיכט, אַ מאָגערער, מיט בלויע פאַרחלומטע אויגן, קוקט ער אויף

פון רעכטס : יונתן שלאין, פרוי סונדלזאן, פניה גולדפארב
פאָלקס־שול געגרינדעט דורך סונדלזאן — 1916
בית הספר העממי בהנהלתו של מר סונדלזון

אונז ווי פון ווייטע אנדערע וועלטן. און ווירקליך, ער לעבט ניט אין זיין ארומיקער סביבה. א דאנק זיין פארטיפן זיך אין וועלט ליטעראטור, קאן די טאָגטעגליכע ווירקליכקייט אים מער ניט באפרידיקען.

ווען די פארטיי טעטיגקייט פון „בונד" איז אָפגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1906, איז שלמ׳קה געוועז פון די ייִנגסטע חברים פון אָט דער פאַרטיי. די בונד טעארעטיקער אין זווהיל וועלכע זיינען אם מיינסטן געוועז פון די לערניוגנטליכע קרייזן („בעל־בתישע קינדער") אינטעליגענטן. זיינען אבוועזנד פון שטאָט. די יוגנט פון דער פאַרטיי בלייבט אַליין אָן וועלכע ס׳איז הדרכה. שלמ׳קה אָבער האָט דאָך באַוויזן עפּעס וויכטיגעס נאָשען פון זיינע לערער. ער איז געוועזן שטאָלץ אַלס אַרבעטער און האָט זיך באַפרייט לחלוטין פון הכנעה געפיל וועלכער האָט דאַן באַהערשט דעם יידישן ארבעטער און בעל מלאכה בכלל, און בפרט די אַרבעטער יוגנט. ער איז איצט קלאַסן באוואוסטזיניג און ער זעט זיין אויפגאַבע אין לעבן אַלס קעמפער אויף דער יידישער גאס. שלמ׳קה נעמט זיך צום לערנען מיט זיינע באשריינקטע כוחות אָבער מיטן גאַנצן יוגנטליכען ברען. ער שטרעבט פארברייטערן זיין וויסן אין סאָציאַלאָגיע און עקאָנאָמיע, אָבער צום סוף ווערט ער פארשלינגען פון דער ליטעראַטור. ער ליבט פאעזיע. נייע וועלטן ווערן פאַר אים ענטדעקט. ער איז ווי פאַרכּישופט. ער ווערט אוועקגעריסן ווייט פון טאָג־טעגליכן טומל, פון ווערקשטאָט מיט די מגושמ׳דיקע טישן, די ניי־מאַשינען קלאַפעריי. ער הערט ניט מער די שטיקלעך „חזנישע" געזינגען דורך זיינע ארבעטער־חברים. זיין פרייע צייט ווערט ביי אים פארשלינגען דורך לעזן און זיינע באשרענקטע פארדינסטן גיט ער אויס אַף קויפן ביכער. שלמ׳קה אַבאַנירט אַלע אידישע פעריאדישע אויסגאבן און קויפט ביכער אין אידיש און רוסיש. פאַר אים איז ניט גענוג איבערלעזן א בוך, ער קאן פון בוך זיך פשוט ניט צושיידען. די פאליצעס ביכער אין זיין צימער וואקסן אין דער ברייט און אין דער הויך.

זיין פאָטער, ר׳ אשר דער שניידער (ר׳ אשר יוקעס), איז געוועזן א געגנזאָץ פון זיין זין. א ברייט־בייניקער איד מיט א שיין שווארץ בערדל. בכלל א הדרת פנים. מען מוז מודה זיין אז אין פאַך האָט שלמ׳קה זיך ניט אויסגעצייכנט און ר׳ אשר האָט פון דעם געליטן. אָט למשל פון קאלנער, וועלכער האָט עקשנות־דיק זיך ניט געוואָלט ליגן „ווי אויסגעגאָסן", טראָץ זיינע איבערצייגונגן מיט זיין שיינער קלינגענדיקער שטימע. ער פרעסט דעם קאָלנער מיט זיינע׳העַנט צום אידישען געבויגענעם רוקן און פּרוווט מיטן מויל פאר׳ריכטן זיין פאַך־טעות. ר׳ אשר האָט באין אופן שלמ׳קעס ענינים ניט פארשטאַנען. אַלס פאָטער פון זין וועלכער קען אין די „קליינע אותיות" האָט ער זיכער געהאָפט פון אים פאַרפאָלקומונג אין פאַך־זאַכן. דעם גאַנצן ענין פון ביכער לעזן האָט ער געזען ווי איבעריק. אמת, אנטוישט איז ר׳ אשר געוועזן ווען ער האָט דערפילט אז שלמ׳קה וויל ניט שטייגן פון זיין מעמד אַלס ארבעטער נאָר אויך ביי יעדן סיכסוך מיט די שניידער געזעלן איז ער גאָר מיטן גאַנצן ברען אויף זייער זייט, קעגן זיין אייגענעם פאָטער. ערשט שפּעטער ווען ר׳ אשר האָט זיך איבערצייגט ווי אנדערע שעצן שלמ׳קן, און נישט דוקא אַרבעטער, האָט ער געענדערט זיין באַציאונג צו אים.

מיר „ארבעטענדיקע ציוניסטן" זוכנדיק הילף צו שטודירן סאציילע פּראבלעמען, האָבן זיך געווענדעט צו שלמקה׳ן, ער איז דאָך פון די אַמאָליקע בונדאווצעס, וועלכע האָבן באַקומען הדרכה אין די ענינים ביי אויטאריטעטן. אונזער איבער׳ראַשונג איז געוועזן גרויס ווען עס האָט זיך אַרויס געוויזן, אַז שלמ׳קה איז גאָר א ידען אויך אין אלגעמיינער ליטעראַטור

און ציטירט אַזוי געשמאַק פארשידענע פאעטישע שאַפונגען, מיר האָבן געמוזט מודה זיין, אַז אויף דעם געביט וואָס מיר האָבן זיך געפילט שטאַרק האָט ער אונז איבערגעשטייגט. שנעל האָט זיך געענדערט דער אינהאַלט פון אונזערע באַגעגענישן מיט שלמקה׳ן און אַנשטאָט געזעלשאַפטליכער וויסענשאַפט האָבן מיר אָנגעהויבן שטודירן... ליטעראַטור.

מיר האָבן זייער געשאַצט שלמקה׳ס פאַרנעמען זיך מיט אונז. ער איז וואַרשיינליך אויך באפרידיקט געווען פון א אונערוואַרטעטן פאַרהערער־קרייז. צוערשט האָט ער זיך אפילו געקווייַנקלט: סטייטש, בעל בתישע קינדער, „ציוניסטלעך”. אָבער דער קרייז נייגעריקע צוהערער האָט אים געצויגן טראָץ זיינע ספיקות. עס איז פאַר אים אויך געווען אַן איבער־ראַשונג דער גאַנצער ענין פון נייער ציוניסטישער יוגנט, וועלכע אינטערעסירען זיך גאָר מיט אלגעמיינע סאָציאַלע לימודים און גרייטן זיך אויף אייגענע פלייצעס פאַרווירקליכן זייערע ציוניסטישע חלומות. און ער האָט אָנגעהויבן זען אין אונז א „געלונגענעם שידוך” פאַר זיך. ביז היינט זענען די זכרונות וועגן שלמקה׳ן פאַרבינדן מיט אינטערסאַנטע ליטעראַ־רישע געשפרעכן. נאָך זיין אַרבעט פלעגט ער אָנטון זיין לאַנגן ראָק און קאַפּעליוש און שפרייזן לאנגזאם, אנשפארנדיק זיך אויף זיין מסורת׳דיקן שטעקן אום צו טרעפן זיך מיט אונז אין די טונקעלע אלייען פון שטאָט־גאַרטן, אין וואַלד פון יענער זייט טייך, אָדער גאָר אין וואוינונג ביי אונזער חבר׳טע רחל.

אָט דער לעצטער פלאַץ האָט אמ׳בעסטן געפאַסט צו אונזער צוועק. דאָס איז געווען אין עק שטאָט. רחל׳ס מוטער, דער איינציקער דערוואקסענער פערזאָן אין שטוב, האָט זיך צו אונז זייער לאיאל באַצויגן. „זייענדיק תמיד פאַרנומען ווען מיר קומען, פאַרלאָזט זי דעם צימער און מיר פאַרנעמען זיך פריי מיט אונזערע ענינים. שלמ׳קה ערשיינט מיט זיינע לאַנגזאַמע טריט, מיטן שטילן „גוט אָוונט”. ציט אַרויס פון טאַש אַ העפט און מיט אַ באַוועגונג פון א געניטן קארטן־שפילער ווען ער וואַרפט א געלונגענע קאָרט, גיט שלמ׳קה א לייג דעם העפט אָפן טיש. מיר ווייסן אַז עפּעס נייעס האָט ער מיט זיך מיטגעבראַכט. דער אָוונט שיינט צו זיין א אינטערסאַנטער.

די יוגנט האָט אויך געהאַט פריוואַטע באַציאונגען מיט שלמקה׳ן. אַלע לעצטע ליטע־ראַרישע אויסגאַבן און נייסטע ליטעראַרישע שאַפונגען האָט מען אויך געקענט קריגן באַ אים. די באַזוכן ביי שלמקה׳ן פון אָט די יינגלאַך און מיידלאַך ווערן ניט איינמאָל פאַרוואַנדלט אין אינטערסאַנטע, ערנסטע געשפרעכן, און לאָזן תמיד איבער א געפיל, אז עפּעס נייעס איז „גענאַשט געוואָרן” ביי שלמקה׳ן.

דער איינציקער „פריוואט פארמעגן” זיינער זיינען געווען זיינע ביכער. דאָך אנטלייט ער די ביכער ממש יעדן איינעם אָן אויסנאַם, תמיד מיטן בעסטן אויסדריק פון צופרידנהייט. זיין ציטער און ליבע צום בוך האָט זיך ערשט באמערקט ווען ער האָט אים געקראָגן צוריק. מיט א צארטער האַנט פלעגט ער גלעטן דאָס בוך, גלייכט אויס אַ קנייטש און עס טרעפט זיך אז דער „שולדיקער” דערפילט אויף זיך זיין בליק פול מיט שטראָף. שלמ׳קה באַשיצט ניט זיין פארמעגן. אים פארדריסט נאָר די לייכטזיניקע באציאונג צום טייערסטן שאַץ — צום בוך...

מיטן אויסברעכן פון די אקטאָבער רעוואָלוציע פאַנגט ער אָן א ברייטע פּאַרטיי טעטיקייט. שלמ׳קס לעבענס־שטרעבונג איז אָפן שוועל פון פארווירקליכונג. ער איז גרייט צום קאַמפף לטובת דעם אידישן אַרבעטער. צום אונגליק פאַלט ער צום בעט. די קראַנקהייט

איז א ערנסטע. ווארשיינליך ליידט ער שוין פון לאנג. אלע ווילן אים עלפען. ביי זיין בעט טרעפן זיך פארטרעטער פון אלע שיכטן פון דער יוגנט. שלמ׳קה באגעגנט יעדן מיט זיין געמיטליכן שמייכל. ער איז מכבד זיינע געסט. אלץ אינטערסירט אים און וועגן אַלץ איז ער גרייט צו רעדן אויסער... וועגן זיין קראַנקהייט. ער ווייסט אַז זיין ליד איז צו ענדע...

שלמ׳קה איז געשטאָרבן אין גרויסע ליידן, אָבער מיט א פילאָזאָפישן שמייכל אויף זיינע ליפן.

ש. מילער לאָס אַנדזשעלעס

זוהיל און אומגעגנט *)

1. דער ערשטער ארויספאָר

בלויז דריי זמנים איז דער גמרא־מלמד געוועזן אין דאָרף. שלמה מרדכי האָט מער ניט געוואָלט זיין קיין שותף. דעם עלטערן נעמט ער אויפן דאָרף, פון יאָסלען וועט שוין קיין לייט סיי־ווי ניט זיין, און פאַר שמחה׳ן, איין גאָט ווייסט דעם אמת, אַ דרדקי מלמד איז פאַר אים אויך גענוג. ער וואָלט אַוודאי געוואָלט, שלמה מרדכי, אָבער... דער אַלטער יאַנקל האָט פאַרפירט אַ קריג מיט זיין טאָכטער. אין שטאָט אַריין זאָל זי אים אָפּפירן! טענהט זי: ווי קען מען דאָס טון? נעמען אַ פיצל קינד און אָוועקפירן אין דער פרעמד.

— אַ גמרא־בחור איז ביי איר אַ פיצל קינד.

— אָבער וואו וועט ער עסן, שלאָפן; ווער וועט אויף אים אַכטונג געבן?

— זי וועט אים אריינגעבן אין דער ישיבה וועט ער האָבן אי עסן, אי אַ געלעגער און וועט ווערן א מענטש.

— אין דער ישיבה וועט ער ווערן א מענטש? ער׳ט דאָך פאַרלייזיקט ווערן!

דא ווערט שוין דער אַלטער יאַנקל אין כעס. — נו, גיב אים אָפּ צו איוואַנען פאַר א פאַסטוך פאסען חזירים...

— פינסטער מזל מיינס, — האָט עטל דאַרויף געענטפערט. זי האָט געוואוסט דער טאַטע איז גערעכט. טאַקע, וואָס וועט אברהם טון אין דאָרף אָן אַ מלמד? זי האָט גענומען פאַרלאַטען אברהמ׳ס העמדער, פאַרמאַרעזשען זיינע זאָקן, אויפגענייט נאָך אַ פאָר טלית־קטנס, צום איבערבייטן, זי האָט געגרייט אַוועקפירן איר קינד אין דער ישיבה. געוואָלט האָט דער אַלטער אים אַוועקפירן, דאָ האָט זיך שוין אָבער די טאָכטער איינגעשפאַרט — זי וועט פאָרן. אין איין וועגס וועט זי שוין ברענגען אַ ביסל סחורה פאַר איר קראָם, מישטיינס געזאָגט. דער אַלטער האָט געמוזט נאָכגעבן.

ווען קאַרנעי איז פאַרפאָרן צום הויז איז שוין עטל געגאַנגען אָנגעטון אין איר שוואַרץ קלייד, אויפן קאָפּ אַ פאַרוק, אויפן פאַרוק אַ געשטיקטע קאַרדאָנקע, אברהם איז געווען אויסגעפוצט אינם נייעם פסחדיקן גאַרניטור, גרייט צו פאָרן. די מאַמע האָט נאָך אָנגעזאָגט רחלן ווער עס דאַרף ברענגען אַ חוב, ווען זי זאָל ניט באָרגן אַפילו ווען ער ווערט

*) אַ אויסצוג פון „דור המדבר“.

געשוואָלן, געהייסן **אַכטונג** געבן אויף דער בהמה, און אַ צי געטון אברהמ׳לען — קום מיין זון, געזעגן זיך, און מיר פאָרן.

פאָר געזונט, נעמט אים אָן דער זיידע ביי דער האַנט, — זיי אַ וואויל קינד, לערן גוט און זיי אַ איד. — דער זיידע בויגט זיך איין, באָרד און וואָנצעס באַרירן אברהמ׳לס פנים. דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבן אַ קוש פון זיידן. זיינע הענט פלעכטן זיך ארום זיידנס נאַקן, לאָזן אים ניט אָפּ. — נו, נו, פאָר געזונט, ברומט דער זיידע, באַפרייט זיך פון אייניקלס אָרעמס און קערעוועט זיך אַוועק. אַ שעמעוודיקע דערנענטערט זיך רחלע, האַלט גרייט איר הענטל דערלאַנגען איר ברודער. — נו, געזעגן זיך, יאָגט אונטער די מאַמע אברהמ׳לען. ער טוט אַ טראָט נעענטער צו דער שוועסטער. די קינדער קוקן זיך אָן פון אונטער די שטערנס אַ פּיר און מיט אַמאָל פאַלן זיי צו איינער צום צווייטן, אַ געוויין דערהערט זיך.

— נו, שאַ, מיין קינד, איך וועל דיר ברענגען א מתנה.

וויינענדיק מיט אַ שטילן, ציטערדיקן געוויין שטייט רחל׳ע ביי דער פור וואו איר ברודער זיצט שוין, און וואָס מער זי שטאַרקט זיך ניט צו וויינען, אַלץ שטאַרקער ציטערט איר קערפּער.

— זייט געזונט! זייט געזונט! — רופט אויס די מאַמע אויסדרייענדיק דעם פנים, אויך אברהמ׳לס ליפּן באַוועגן זיך. דער וואָגן האָט זיך אַ ריר געטון. טרערן האָבן זיך אַ גאָס געטון פון רחל׳עס אויגן, אַ געוויין האָט אויסגעפּלאַצט. דער אַלטער יאַנקל האָט זיך אַ ריר געטון און האָט זי אַנגענומען ביים הענטל. — נו שאַ, וויין ניט, נאַריש קינד, וואָס וויינסטו? ער פאָרט דאָך לערנען. — כליפּענדיק איז זי געגאַנגען מיטן זיידן צוריק אין שטוב אריין. ביי דער שוועל האָט זי זיך אומגעקוקט. ניטאָ די פור.

דעם לעצטן צלם אויפן עק דאָרף פאַרבייגעפאָרן, קארנעי האָט זיך איבערגעצלמט, אַ שמייס געטון די פערד.

שווייגט אברהמ׳ל, קוקט אויף די פעלדער פון ביידע זייטן. אַזוי פיל פעלדער, זעט זיך קיין עק צו זיי. ווער ווייסט ווי לאַנג מ׳וועט פאָרן. אָט איז אַ וואַלד, אַ טיפער וואַלד מסתם, גזלנים וועלן נאָך אנפאַלן.

— ווען וועלן מיר זיין אין שטאָט? — באַלד.

— באַלד? — יא נאָך אַ צוויי שעה.

דער וואָגן האָט אָנגעהויבן אונטערשפּרינגען, שרעקלעך קלאַפּן. די פערד האָבן גענומען גיין שנעלער, קאַרנעי האָט זיך בעסער איינגעמייסטערט אין זיין שטרויזיץ, פאַרריכט די שמויסענע היטל, די מאַמע האָט אויך אַ שאַר געטון די קאַרדאָנקע פון ביידע זייטן פנים. דאָס איז שוין דער שאָסיי. נאָך עטלעכע ווערסט וועט מען זיין אין שטאָט. אברהם דערזעט סלופּעס מיט דראָטן פון אויבן, מיט ווייסע גאַלקעס. איין סלופּ נאָך אַ סלופּ און די דראָטן פון אויבן הענגען. אין דאָרף זענען ניטאָ קיין דראָטן.

— וואָס זענען די דראָטן? — דורך די דראָטן קלאַפּט מען טעלעגראַמעס.

— ווי אַזוי קלאַפּט מען טעלעגראַמעס? — האָסט זיך שוין צוגעטשעפּעט! זיץ איין.

זיצט אברהם און זיינע אויגן בלאָנדזשען פון די דראָטן צום וואָגן. צו די וועגענער מענטשן וואָס קומען אָן אַנטקעגן. אַלץ איז אנדערש ווי אין דאָרף. די גויים טראָגן אנדערע היטלען. די וועגענער אויך אַנדערע, אים דאַכט זיך יעדער גוי וואָס פאָרט פאַרביי קוקט אויף דעם וואָגן מיט אַ שמייכל. דעכער באַווייזן זיך, רויטע, גרינע. אָט זיינען זיי שוין

אין שטאָט. אַזעלכע שיינע הייזער, דער עיקר די דעכער, קיין איין שטרויענער דאַך. און אַזוי פיל קלויסטערס! שוין דריי קלויסטערס פאַרבייגעפאָרן.

— וואו איז די ישיבה? — אין דער נידער.

— און וואו איז די נידער? — וועסט קומען וועסטו זען.

— איז דאָס די ישיבה? — דאָס איז אַן אכסניה, — האָט די מאַמע אַ וואָרף געטון, זיך געווענדעט צו קאַרנעיען, אים אַנגעזאָגט וואוהין ער זאָל פאָרן, וואָס ער זאָל נעמען, דאַן אָנגענומען אברהמ'לען פאַר דער האַנט — קום!

ער איז נאָכגעגאַנגען דער מאַמען, דרייענדיק דעם קאָפּ, ציענדיק דעם האַלז אין די זייטן, אויף צוריק, אָדער גאָר זיך אָפּגעשטעלט: זע, מאַמע, זע! האָט די מאַמע אַ קוק געטון און אַ בייזע אַ צי געטון — קום!

ער האָט זיך גענומען אַרונטערלאָזן אויף טרעפּ, אונטערשפּרינגענדיק. אַזוי פיל טרעפּ! ער קוקט זיך צוריק אויף אַרויף, אים ווילט זיך אַרויפגיין און נאָכאַמאָל אַרונטערגיין. עמיצער האָט אים אַ שטויס געטון. ער האָט זיך אַרומגעקוקט, באַגעגנט אַ פּנים פון א בייזן יידן. די מאַמע האָט אים אַ צי געטון. וואָס שטייסטו ווי א ליימענער גולם?

— וואו גייט מען מיט די טרעפּ? — זעסטאָך! אין דער נידער.

— דאָס איז די נידער? — זעסטאָך! — און אין דער הויף?

— רבונו של עולם! וואָס וויל דאָס קינד פון מיר האָבן? קום, דאָ איז שוין די ישיבה.

אַ לאַנגער, שמאָלער צימער. פון בײדע זייטן גרויסע טישן, לאַנגע בענק, אויף די בענק ביי די טישן, זיצנדיק, שטייענדיק ביי די סטענדערס, האָבן זיך געשאָקלט בחורים און געלערנט זינגענדיק. איינער איז אומגעגאַנגען מיט אַ געעפנטער גמרא אויף די פּאַראַרעמס, אָנטקעגן אים איז געגאַנגען איינער קרייזלענדיק אַ פּאה, ביידע האָבן ניט געקוקט וואו זיי גייען, דאָך האָבן זיי זיך ניט אָנגעשטויסן.

אַ פּאָר לערנער האָבן אַ הויב געטון די אויגן פון די גמרות, אַ קוק געטון אויף דער אַריינקומענדיקער פרוי מיטן קינד און זיך ווידער גענומען לערנען. עטל איז געשטאַנען, געקוקט אויף איין טיש, אַ צווייטן, פאַרריכט די קאַרדאַנקע אויפן קאָפּ און זיך דער־נעענטערט צו אַ ברעג טיש. — קענט איר מיר זאָגן וואו איז דער ראש־הישיבה? דער לערנער האָט שטומערהייט אַ ווייז געטון מיט דער האַנט. ווען עטל מיט אברהמען האָבן זיך געלאָזט אין יענער ריכטונג, האָט ער זיי נאָכגעקוקט.

אַ קלייניקער יידעלע מיט אַ טונקעלן, גלאַנציקן פּנים, פּעך שוואַרצע האָר, טיף בלויע אויגן און רויטלעכע וויעס, פון שטריימל אַפילו האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ בלוי סאַמעטענע יאַרמעלקע, גרייכנדיק ביזן נאַקן, אָנגעטון אין אַ ברייטער קאַפּאָטע און אַזאַ לאַנגער, אַז די שפּיץ שיך האָבן זיך קוים אַרויסגעזען, האָט צוגערופן אברהמען.

— ווי רופט מען דיך, בחורל?

פאַר דעם האָט זיך אברהמל דערשראָקן.

— בחורל? האָט די מאַמע געענטפערט — אברהם.

— און ווי אַלט ביסטו?

— צען יאָר, זאָל ער מיר געזונט זיין, — האָט די מאַמע ווידער געענטפערט.

דער קלייניקער, שוואַרצער יידעלע — דער ראש־הישיבה — האָט אָנגענומען אברהמלען ביים קין, פאַרריסן אים זיין פּנים אויף אַרויף, — קענסטו עפּעס לערנען?

אברהמל טוט אַ דריי מיטן קאָפּ, באַפרייט דעם קין פון דעם אידנס פינגער, לאָזט אַרונטער דעם קאָפּ.

— וואָס האָסטו געלערנט? — פרעגט שוין דער ראש־הישיבה שטרענג.

— פאַרוואָס ענטפערסטו ניט? מ׳פרעגט דיך דאָך!

— בבא מציעא. — אַ משא איז אַראָפּגעפאַלן פון אברהמס מויל.

— און אַ לייענען קאָנסטו מאַכן?

אברהמל קוקט אויפן ראש־הישיבה, ווייסט ניט וואָס צו ענטפערן. דער ראש־הישיבה מאַכט אַ טריט. אברהמל באַמערקט, אַז דער ראש־הישיבה הינקט אונטער, ניין, שלעפּט נאָך אַ פוס. ער האָט קיין צייט געהאַט איבערטראַכטן אָט דאָס פוס־נאָכשלעפּעניש. די מאַמע האָט אוסגענוצט די געלעגנהייט צו פאַרריכטן אים דאָס קאַשקעטל אויפן קאָפּ און ער הערט ווי זי שיפּעט אים אין אויער אריין: פאַרוואָס ענטפערסטו ניט אַז מ׳פרעגט דיך? דאָס איז דאָך דער ראש־הישיבה. אברהמל האָט שיר ניט ארויסגעזאָגט — ער איז אַ קרומער, דער ראש־הישיבה, ווען ער האָט אים דערזען מיט צוויי גמרות. אָט מישט ער אויף... „שנים אוחזין בטלית...״

דער ראש־הישיבה האָט אָנגענומען דאָס בלאַט, אַ מיש געטון — גענוג. איבערגע־האַקט אין מיטן, האָט אברהמל דערשראָקן אַ קוק געטון.

— דאָס קענסטו? האָט דער ראש־הישיבה געשמייכעלט. — און דאָס? — ער האָט אָנעם געטון די צווייטע גמרא. — דאָס האָט ער ניט געלערנט מיטן רבין. פּרוּאוו אליין — דאָס האָט ער מסתם געמיינט מיט אַ לייענען. אזוי? ארבעה אבות נזיקין, השור והבור.

— ווי לאַנג אַז דו לערנסט שוין גמרא?

— דריי זמנים — האָט די מאַמע געענטפערט.

— וועסט מוזן האָבן אַ חבר — האָט דער ראש־הישיבה גערעדט צו אברהמלען. מיט אַ חבר וועסטו אפשר קענען לערנען.

— אַ חבר? — פרעגט עטל. יאָ, אַ חבר פון עלטערן טיש וואָס זאָל איבערלערנען דעם שיעור.

— מילא, אַז ער דאַרף. דער ראש־הישיבה האָט צוגערופן הערשל פּריצקער — וועסט זיין זיין חבר. מהיכי תיתי. — האָט דער חבר אַ זאָג געטון.

— כ׳מיין... — האָט עטל גענומען שטאַמלען, זיך ווענדנדיק צום חבר און צום ראש־הישיבה — עס דאַרף עפּעס קאָסטן? — פינף רובל אַ זמן.

— מיטן שענסטן כבוד, אָבער רבי, כ׳מיין, כ׳האָב געוואָלט פרעגן וואָס איז מכוח עסן, אַ געלעגער?

— דאָס וועט שוין דער גבאי פאַרזאָרגן. — דער ראש־הישיבה האָט, נאָשלעפּנדיק אַ פוס, זיך דערווייטערט מיט אַ מין טאַנצנדיקן גענגל.

— קומט, איכ׳ל אייך שוין ווייזן, — האָט פאַרגעלייגט דער חבר.

דער חבר, הערשל פּריצקער, אַ נידעריקער, ברייט־ביינעקער בחור מיט טונקלן טאַבאַק־קאָליר האָר, קופּער־קאָליר געזיכט מיט קלייען, אַ שיטער האָניק־בערדל און א לאַנגער קאַפּאָטע, פון הינטער וועלכער עס האָבן זיך דאָך אַרויסגעוויזן שטיוול מיט ברייטע צעפּרענע כאָליעוועס, האָט גענומען עטלען און אברהמען אונטער זיין אויפזיכט.

— זיי דאַרפן טעג און אַ נאַכטלעגער, — האָט ער אַ זאָג געטון ישעיה אשר׳ן דעם גבאי, אָנווייזנדיק אויף עטלען מיט איר קינד. ישעיה אשר האָט צעטראָגן אַ קוק געטון.

— נו, גוט, נו, קריגן טעג, קריגן אַ נאַכטלעגער, אַלץ באַשטעלן. פינף גילדן פאַר די טעג און אַ האַלבן רובל פאַרן נאַכטלעגער.

עטל האָט זיך געלאָזט צו דער טיר און צווישן טיר האָט זי אַרויסגענומען אַ פּאַר־קניפּט טיכל, פון איין קניפּל אַרויסגענומען זילבערנע מטבעות, געגעבן ישעיה־אשר׳ן, פון צווייטן קניפּל אַרויסגענומען אַ גילדן פינפערל געגעבן הערשל פריצקער — איר׳ס אַכטונג געבען אַז ער זאָל לערנען.

— אוודאי, אוודאי! — ער האָט זיי באַגלייט ביז דער טיר.

אַ פאַרטשאַדעטער איז אברהמל אַרויסגעגאַנגען פון דער ישיבה, געגאַנגען צוריק אין דער אכסניה. דאָרט האָט ער געגעסן וועטשערע. און איין וואָרט האָט אים פאַרנומען: ישיבה, ישיבה און מיט דעם וואָרט אין געדאַנק איז ער אַנטשלאָפן געוואָרן.

די מאַמע האָט אים אויפגעוועקט. — עס אָפּ אָנבייסן, — וועלן מיר גיין אין דער ישיבה. איך דאַרף נאָך איינקויפן און פאָרן אַ היים.

פרישע שטאָטישע בייגל. איינעם האָט ער צעבראָכן מיט נייגעריקייט, איינגעביסן, געקייט מיט הנאה. די מאַמע האָט דערווייל איבערגעפּקאָט זיינע הפצים, גערעדט: — זאָלסט יעדע וואָך בייטן אַ העמד! דו הערסט? און אויסצוואַגן דעם קאָפּ. מיט אַ ניט דערשלונגענעם ביסן אין מויל האָט אברהמל אויפגעהערט צו קייען, טרערן האָבן זיך גענומען גיסן, ער האָט זיך צעוויינט אויף אַ קול.

— וואָס וויינסטו, וואָס פאַר אַ געוויין אינמיטן דרינען?

— איך וויל ניט! פאָר ניט אַוועק!

— נאַריש קינד! וואָס הייסט איך זאָל ניט אַוועקפאָרן? און רחלע? דער זיידע? ישעיה אשר וועט דיר געבן עסן, דיר פאַרזאָרגן מיט אַ געלעגער, וועסט זיין אַ גוט קינד, וועסטו קענען לערנען, וועסטו אם ירצה־השם אויסוואַקסן, זיין אַ רב, עס אָפּ און קום.

— איך וויל ניט! — וואָס ווילסטו ניט? וועסט פראַוען אַזעלכע שטיק, וועט מען דיך אַרויסוואַרפן. נו, שאַ, מיין קינד! זעסט? — זי האָט גענומען פינף גריוונעס, איינגע־בונדן אין אַן עק פון אַ טיכעלע. — נאַ, דאָס וועסטו האָבן אויף קויפן אַ בייגל, אַן עפּל, אַ באַר. גיב אַכטונג זאָלסט ניט פאַרלירן. — מיטן צווייטן ברעג טיכעלע האָט זי אויס־געווישט זיינע אויגן, פאַרריכט דאָס היטעלע אויפן קאָפּ, פאַרשפּיליעט דאָס רעקל. קום, זוניו. — זי האָט אים אַוועקגעפירט אין דער ישיבה.

דאָרט האָט זי אויפגעזוכט דעם חבר, אים איבערגעגעבן איר זונס הפצים. — גיט אַכטונג אויף אים, איך בעט אייך. ער איז ביי מיר אַן איין־און־איינציקער.

הערשל פריצקער האָט גענומען דאָס קלומיקל, געוואַרט. די מאַמע האָט זיך אָנגע־בויגן אַ קוש טון איר קינד. — זיי אַ גוט קינד, פאָלג דעם רבין, דעם חבר און לויף ניט אַרום. זיי געזונט, מיין זון! — ווידער אַ קוש, אַ לענגערער ווי פריער, און זיך אָפּגעריסן פון אים. זי האָט אַרויסגעצויגן אַ טיכעלע, אָבער זי האָט זיך מער ניט אומגעקערט. אברהמל איז געשטאַנען, געזען דער מאַמעס פּלייצע; געזען זי אַוועקגיין, און ניט ער האָט געקענט שטעלן אַ פוס איר נאָכגיין, נאָכלויפן, ניט ער האָט געקענט עפענען דאָס מויל אַרויסשרייען: מאַמע!! — אים איז עפּעס געשטאַנען אין האַלז.

— קום! — דער חבר הערשל האָט אים אַ צי געטון פאַר דער האַנט.

2. טעג און נעכט

זיבן טעג — זיבן טישן. ישעיה אשר האָט אַריינגעפירט אברהמען אין אַ הויז: — דאָס

איז דער ישיבהניק. ער׳ט ביי אייך עסן אַ דינסטאָג. נאָך אַ פּאָר ווערטער אויסגערעדט מיט דער באַלעבאָסטע און אַוועקגעגאַנגען.

די באַלעבאָסטע האָט באַטראַכט אברהמען. — נו, גיי וואַש זיך. אברהם האָט ניט געוואוסט וואו מ׳דאַרף עס גיין זיך וואַשן, זיך ניט געקענט רירן פון אָרט. — דאָ איז די קוואָרט. זי האָט אים אָנגעוויזן צום פאָרהויז. ער האָט זיך געוואַשן, געווישט די הענט מיט א פּייכטער סטירקע. די באַלעבאָסטע האָט דערווייל פאַרשפּרייט דעם קיכטיש, גע־לייגט אַ מעסער, גאָפּל, ברויט, געשטעלט זאַלץ אין אַ שאָל. אברהם האָט געמאַכט אַ המוציא.

אַ פאַרע האָט געזעצט פון דעם שיסעלע קוליש וואָס די באַלעבאָסטע האָט פאַר אים אוועקגעשטעלט. אברהם האָט דערפילט אַ ריח פון טיקווע שמאַלץ, וואָס האָט אים אַ קלאַפּ געטון אין נאָז, אים איז ניט גוט געוואָרן. ער האָט אָנגעשעפּט אַ האַלבע לעפל, אַ זופּ געטון, אַוועקגעלייגט די לעפל, געקוקט צי די באַלעבאָסטע זעט ניט, געשעפּט צוביסלעך, געגעסן אַ סך ברויט צו פאַרשלאָגן דעם טעם פונעם שמאַלץ אינעם קוליש, און אַוועק־געלייגט די לעפל.

— פאַרוואָס עסטו ניט? — איך בין ניט הונגעריק, — האָט אברהמל ארויסגע־שטאַמלט.

די באַלעבאָסטע האָט ראַשיק צוגענומען דאָס שיסעלע, עפּעס געמורמלט, אין דער־לאַנגט אַ שטיקל פלייש מיט פּאַסאָליעס.

אברהם האָט געשניטן דאָס פלייש אויף קליינע שטיקעלעך, אַ מיידעלע איז אַריינ־געלאָפן. דערזען אַ פרעמדן ביים טיש, האָט זיך עס צוגעאיילט צו דער מאַמען, זי אָנגע־נומען ביים קליידל און שטיל געפרעגט: — מאַמע ווער איז דאָס?

— א ישיבהניק, לאָז אָפּ! — זי האָט ארויסגעריסן דאָס קליידל פון קינדס הענטלעך, צוגעגאַנגען צום טיש, געשיקט אָפּגעשניטן צוויי רייפטלעך פון גאַנצן ברויט, ערגעץ פון אַ הינטער קעשענע ארויסגעצויגן אַ פּירער. נאַ! כ׳האָב ניט מיט וואָס צו באַשמירן, וועסטו עפּעס קויפן אין מאַרק.

גייענדיק צוריק אין דער ישיבה, האָט אברהם געקוקט אויף אַלע זייטן — דערקענען די הייזער, די קלייטן, אויב דאָס איז דער וועג צוריק אין דער ישיבה. און ערסט דאָך ניט געטראָפן דעם וועג. מיט די אויגן, מיט די פיס האָט ער געזוכט, געשפּירט און געטאַפּט דעם וועג צוריק אין דער ישיבה.

געקומען, האָט אים דער חבר, הערשל פּריצקער, געפרעגט וואָס האָט אים אַזוי לאַנג גענומען? וואו איז זיין טאָג, אויף וועלכע גאַס?

— אויף וועלכער גאַס? ער ווייסט ניט. — טאָ ווי האָט ער געטראָפן?

— מ׳גייט אַזוי לאַנג מיט די טעלעגראַף־סלופּעס ביז מ׳פאַרקירעוועט זיך.

דער ערשטער טיש האָט נאָר וואָס געהאַט אָנגעהויבן די גמרא קדושין. אינדערפרי האָט רב טוביה געזאָגט דעם שעור פאַר די תלמידים. שטייענדיק אָנגעשפּאַרט אָן סטענדער, האָט ער שטיל, מיט אַ בנעימותדיקן ניגון, געלערנט ווי פאַר זיך. דאָך האָבן די תלמידים דייטלעך געהערט. אברהם האָט אויך געהערט דעם רבין זאָגן דעם שעור, ער האָט אָבער געהערט בלויז ווערטער, קלאַנגען, די ווערטער זענען ניט אַריינגעדרונגען אין מוח, ער איז געווען שטאַרק פאַרנומען מיט זען דעם רבין. אַזאַ שיינער איד. גרויע האָר. פאַרשאַרט די יאַרמעלקע, האָט זיך ארויסגעוויזן אַ הויכער שטערן מיט ווינקלען, און די פּיאות אזוי

ווי פּלעשלעך. אָט טוט דער רבי אריין איין פינגער אין דער פּאה, קרייזלט זי. ניט אויפֿ־הערנדיק לערנען. ביי עמיצן איז א גמרא ארונטערגעפֿאַלן. דער רבי נעמט אַפּיר מיט זיי איבער די פּנימער פון אַלע תלמידים, כאַפּט אברהמס קוק, שטעלט זיך אָפּ אויף אברהמס פּנים. אברהם האָט אַרונטערגעלאָזן די אויגן צו דער גמרא. נאָכן שעור האָט אים דער רבי צוגערופן: ווי רופט מען דיך, יינגעלע?

— אברהם. — האָט זיך אַזוי לייכט אַרויסגעזאָגט דער ענטפער, גאַרניט ווי פאַרן ראש הישיבה. יענער האָט געזאָגט „בחור׳ל". ער האָט בעסער ליב דעם רבין. האָסט אַ חבר? — פרעגט דער רבי. — איכ׳ל אים זאָגן ער זאָל מיט דיר אָנהויבן פון אָנהויב. און אַז דו וועסט עפּעס ניט וויסן, שעם זיך ניט און קום צו מיר פרעגן.

דער רבי האָט אים אַ קניפּ געטון אין בעקל און זיך גענומען צו זיין גלאָז טיי. אברהם האָט פון הינטערן שטערן אַפּירגעקוקט צום רבין, געזען זיינע באַקן, אויף די ביינדלעך, גלייך אונטער די אויגן זענען געווען רויטע, ראָזעווע פלעקן, אָט ווי טרוסקאַווקעס, און דער שטערן ווייס, בלוילעך, ווי שיטערע מילך. אַזאַ שיינער שטערן. אַזעלכע גרויסע ווינקעלן. מוז קענען גוט לערנען. ער האָט ליב דעם רבין. ער רעדט אזוי שטיל, אזוי... גוט.

אברהם האָט מיט אַמאָל דערפילט אַ ציִ ביים האַרצן אזוי ווי מיט צוואַנגען. ער האָט פאַרמאַכט די גמרא, געשטאַנען לעבן ברעג טיש. ס׳איז פאַרבייגעגאַנגען דער זדולבאָ־נאָווער און ער האָט ביי אים געקויפט אַ שטיקל הערינג. וועסט וועלן טיי, — זאָגט ער אים, — גיי אַריין צו שרה׳ן דאָ אויפן הויף. האָסט אַ טשייניקל? קענסט קויפן אָקרעפּ און אליין פאַרפאַרען טיי. האָסט ניט? וועסט דאַרטן טרינקען. טיי מיט צוקער אַ קאָפּיקע אַ גלאָז.

אברהם האָט געגעסן ברויט מיט הערינג, געטרינקען די טיי. דער הערינג איז געווען געשמאַק, די טיי האָט געבריט די ליפּן, דעם האַלז, ער האָט דאָך געטרונקען מיט הנאה, ער איז אַ גרויסער, עסט און טרינקט אין טשיינע, ווי אַלע, ווי די גרויסע... אָבער שלאָפן! וואו וועט ער שלאָפן? ער האָט גענומען זוכן ישעיה אשר׳ן. אַ פאַרשמייעטער האָט ער אים קוים געכאַפּט. ישעיה אשר האָט זיך אַ שטעל געטון, דאָס געפלאָכטענע שטעקל מיט דער קיילעכדיקער גאַלקע האָט זיך אַ הויב געטון, אברהמל האָט זיך אַזש דערשראָקן. — אַה, דו! דאס מיזיניקל! איך האָב נאָך ניט קיין גלעגער פאַר דיר. וועסט דערווייל שלאָפן אין דער ישיבה.

אברהם האָט גענומען באַטראַכטן וואו שלאָפט מען עס דאָ אין דער ישיבה, אין ערגעץ איז ניטאָ קיין סימן פון אַ געלעגער. שפּעטער־צו האָט ער געזען בחורים שלעפּן פון ערגעץ אויפן הויף שטרוי־זעק, קאָלדרעס מיט אַרויסגעסטאַרטשעטער וואַטע, אַלטע פאַלטעס. דאָס אַלץ האָט מען געוואַלגערט אויף די טישן, אוועקגעשאַרט די גמרות, אויסגעבעט און זיך גענומען אויסטון. אברהם האָט אויפן הויף שוין גאַרניט געפונען וואָס אונטער־צובעטן אָדער מיט וואָס זיך צודעקן. ער האָט אויסגעטון זיין רעקל, קאַמזויל, געמאַכט דערפון אַ צוקאָפּנס אויף אַ באַנק, די הויזן האָט ער געשעמט זיך אויסטון און אין די הויזן זיך אוועקגעלייגט אויף דער באַנק, פאַרדעקט אַ האַלבן קאָפּ מיט דער היטל און געפּרוואוט איינשלאָפן. דער היפּש ביין האָט גענומען קוועטשן. ער האָט זיך איבער־געדרייט אויף דער צווייטער זייט, און דער ביין האָט אויך גענומען קוועטשן און ער האָט זיך געלייגט אויפן רוקן און פאַרדעקט דעם פּנים. דער שלאָף פאַלט ניט אויף די אויגן.

פאַר די פאַרמאַכטע אויגן שווינדלען: דער זיידע, רחלע, די מאַמע, די שטוב, די גאַס, אַט שטייט ער אינדרויסן ביי זייער שטוב, אינדרויסן איז וואַרעם, ליכטיק... דאָ איז אַזוי קאַלט, אַזוי האַרט, אַזוי...

אַ ווייַנענדיקער איז ער אַנטשלאָפן געוואָרן. ער זיצט אויף דער פריזבע מיטן זיידן. שיקסעס גייען פון פעלד, זינגען, זיי דערזעען אים און זאָגן: קום, אברהמקע, דיר געבן יאַדערן. ער וויל זיך אויפהויבן. דער זיידע כאַפּט אים ביי דער האַנט: וואוהין איז? זעצט אים צוריק אנידער. ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, מיט די אויגן האָט ער געטאַפּט דעם חלל, געוואָלט באַנעמען וואו ער געפינט זיך, ער האָט שוין באַגריפן אַז ער איז אין דער ישיבה, שלאָפט אויף דער באַנק, אָבער אים האָט זיך געדוכט דער גאַנצער חדר האָט זיך איבערגעדרייט, ניט געקענט דערגיין וואו איז די טיר צום ארויסגיין. אַ ניגון האָט זיך דערטראָגן צו אים. ואם תמצי לאמר... אי, ואם תמצי לאמר... דער האַראַדאָקער האָט געפּראַוועט אַ משמר. דאָס געזאַנג איז ארייַנגעדרונגען אין אויער, אויפגעריסן די אויגן. ער האָט זיך אויפגעזעצט אויף דער באַנק, פאַר די אויגן האָט אַ פאַך געטון אַ ציטערדיקע ליכט־שייַן, אַ שאָטן האָט זיך געוויגט. תיקו, בלייבט אַ קשיה, — האָט דער שאָטן אויסגעזונגען, זיך אויסגעגלייכט, צעפירט די הענט אויף הינטן.

אברהם האָט זיך צוריק געלייגט. אַ גאַנצע נאַכט לערנט ער, דער האַראַדאָקער. און ווען שלאָפט ער? לערנט טאָג און נאַכט. מ׳דאַרף אַ סך לערנען. ער האָט נאָך געלערנט אַזוי ווינציק. און ער האָט באַשלאָסן צו לערנען אַזוי לאַנג ביז ער וועט אַלץ וויסן. ער גיט זיך אַ טאַפּ ביי דער ברוסט. דאָרטן ליגן די פינף גריוונעס וואָס די מאַמע האָט אים געלאָזט, זיי זענען דאָ און ער וועט זיי היטן, אַז קיינער זאָל זיי ביי אים ניט אַוועקגנבענען. ער איז אַנטשלאָפן געוואָרן.

3. אַ גרוס פון דאָרף

קאַרנעי האָט זיך אַרייַנגעשטעלט אין דער טיר פון דער ישיבה. אונטער איין אָרעם האָט ער געהאַלטן אַן אָנגעשטאָפּן וואָריטשעק, מיט דער צווייטער האָט ער אַרונטערגענומען דאָס היטל, וואָלט ער געהאַט אַ דריטע האַנט וואָלט ער זיך איבערגעצלמט — אַרייַנקומענדיק אין אַ הייליק הויז, אַ זשידיוווסקי אָבער פאָרט הייליק. מיט דרך־ארץ פאַר דער זשידיוווסקער הייליק הויז פאַרנויגט ער זיך פאַרן ערשטן ישיבניק און פרעגט אים וואו איז דאָ אַברהמקע.

דער ישיבניק האָט אויף אים אַרויסגעשטעלט אַ פאָר אויגן, אַ קנייטש געטון מיט די פּלייצעס, צוגערופן נאָך עטלעכע, עס האָט זיך פאַרבונדן אַ גויאיש־יידישער שפּראַך פון וועלכע מ׳איז סוף־כל־סוף געוואָרע געוואָרן, אַז דער ערל זוכט דאָס מיזיניקל. אַזוי האָט מען גערופן אברהמלען. און געשרייען האָבן זיך דערהערט: מיזיניקל, מיזיניקל.

אברהם האָט דערזען קאַרנעין צווישן די ישיבה־בחורים, האָט ער זיך אַ לאָז געטון, צוגעפאַלן צו אים, אַז דער פּנים האָט זיך אַ רייַב־געטון אין קאַרנעיס סוויטקע און אַרויף וויפיל די אָרעמס האָבן געגרייכט אים אַרומגענומען. קאַרנעי האָט אים געגלעט איבער דער היטל. — די מאַמע האָט אַ מתנה געשיקט. דאָ האָט ער אַרונטערגעלאָזט דעם וואָריטשעק, אָנגענומען אברהמלס פּנים, אים געמוסטערט. — אָבער ביסטו אויסגעוואַקסן, אברהמקע! אַגרויסער בחור געוואָרן, אינגיכן וועסטו ווערן אַ ראַבין, וואָס?

אברהם האָט געדרייט דעם קנופּ פון וואָריטשעק, זיך געשעמט צו עפענען, זען וואָס

דאָרט טוט זיך, געשעמט זיך וואָס קאַרנעי, אַ גוי, איז געקומען אים זען אין דער ישיבה, און אַזוי געוואָלט זען וואָס די מאַמע האָט געשיקט, רעדן מיט קאַרנעיען, זיך אַ נידערזעצן אויף די קני, אָט ווי ער פלעגט עס טון אַמאָל ווינטער אינדערהיים.

— וואָס מאַכט די מאַמע, דער זיידע, רחקע?

— זיי זענען אַלע געזונט. די ליסע האָט זיך אָפּגעקעלבט, געהאַט אַ שיין קעלבל, געראָטן אינגאַנצן אין דער מאַמען, אַ פיין קעלבל. די מאַמקע זאָגט אַז זי וועט עס כאָווען, אַ טעלעטשקעלע.

— און ווען פאָרט איר צוריק?

— היינט נאָך. געקומען אויפן יריד. די מאַמע האָט געבעטן אַ בריוול ברענגען.

אברהם האָט באַטראַכט דעם לאַנגן צימער, ניט געפונען קיין ווינקל פאַר זיך מיט קאַרנעיען. ער האָט אים אַרויסגענומען אויפן הויף, אים באַזעצט הינטערן קעמערל, דאַן געעפנט דעם וואָריטשעק, אַרויסגעצויגן פון דאָרט אַ קיילעכדיק שטיקל פוטער, איינגעוויקלט אין אַ נאַסער שמאַטע, הינטער דער שמאַטע גרינע בלעטער, די פוטער האַרט און איינגעקאַרבט מיט אַ לעפעלע, לאָקן כמעט. פון דעם דרייעקיקן קעזל האָט ער גלייך אָפּגעברעקלט אַ שטיקל, אַריינגעלעגט אין מויל, פאַרמאַכט די אויגן און געקייט מיט די ציין זאַפטיק, ליפּן. אַ לייטל טיי, אַ שקאַרמיץ צוקער, קיכלעך, קאַרזשעס. ער האָט פאָרגעלייגט קאַרנעיען אַ קיכל.

— גאָט באַהיט! דאָס האָט די מאַמע געשיקט פאַר אים.

— אָבער אַ גלעזל טיי מיט צובייסן?

— דאָס יאָ, אַ גלעזל טיי, פון דעם וועט זיך אַ רוסישער מענטש ניט אָפּזאָגן.

אברהם האָט אַריינגענומען קאַרנייען צו שרה'ן אין טשיינע, גענומען אַ גרויסן בלעכענעם טשייניק הייסע וואַסער, פאַרפּאַרעט די טיי, וואָס די מאַמע האָט צוגעשיקט, אַרויסגעלעגט די ציגעלעך צוקער, אַ פּאָר קיכלעך. קאַרנעי האָט אַריינגעגאָסן די טיי אין שאָל, געבלאָזן, ביז די טיי האָט זיך אַזש געכוואַליעט, געביסן קליינע שטיקלעך צוקער און געטרינקען.

— האָסט אַ גאַסט? — האָט שמשון קאָלקער, אַ ישיבהניק וואָס איז מער געזעסן ביי שרה'ן אין טשיינע ווי ביי דער גמרא, אַ זאָג געטון לאַכנדיק.

— יאָ, די מאַמע האָט מיר צוגעשיקט מיט אים קיכלעך, נאָך זאַכן. ווילסט אַ קיכל?

שמשון קאָלקער האָט געהאַלטן דאָס קיכל מיט צוויי שפּיצן פינגער פאַרן מויל, באַטראַכט, איבערצייגט, אַז עס איז אַ עכט יידיש קיכל, מיט מעליץ און צימערינג און האָט פאַרשלונגען אַ גרויס שטיק קיכל און מיט די אויגן געטאַפּט דעם וואָריטשעק, וואָס נאָך ליגט דאָרטן? ווען אברהם האָט זיך דערווייטערט נאָך טינט און פען — האָט ער הינטנאַרום גענומען אַריינקריכן אין וואָריטשעק. קאַרנעי האָט גראַדע דאַן אויסגעזופּט אַ שאָל טיי, אויפגעהויבן דעם קאָפּ גרייט אָנצוגיסן אַ צווייטע. ווען ער האָט דערזען שמשונען ביים וואָריטשעק — אַ טי שאָ? — שמשון האָט זיך אַ צאַפּל געטון,ביידע הענט האָבן זיך אָפּגעטרייסלט פון וואָריטשעק און האָט פאַרריסן אַ זאָג געטון: אַ גוי אַ חזיר, און אוועקגעגאַנגען אַ באַליידיקטער.

ווען אברהם איז צוגעקומען האָט ער אים אָנגעוויזן אויפן וואָריטשעק — באַהאַלט, זוניו! — וואָס איז? — אַזוי — האָט קאַרנעי געענטפערט. אברהם האָט אַ קוק געטון אויף די בחורים, באַגריפן, אַז עפּעס האָט פאַסירט, האָט אָבער מער ניט געפרעגט.

דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבן שרייבט ער אַ בריוו זיין מאַמען און ניט איינעם, צוויי, איינעם צו דער מאַמען — „מיין טייערע ליבע מאַמע! ראשית קום איך דיר צו מעלדן אַז איך בין ברוך השם געזונט, גיב גאָט דאָס נעמלעכע פון דיר צו הערן, אמן. והשנית לאָז איך דיר וויסן, אַז דעם וואָריטשעק מיט דער פוטער, קעז, קיכלעך, קאָרזשעס, טיי און צוקער האָב איך ריכטיק דערהאַלטן און איך דאַנק דיר זייער פיל דערפאַר, אָבער זאָלסט מיר מער ניט שיקן, מחמת איך האָב אַלע טעג. איך האָב אויך אַ גוטן געלעגער. מיר פעלט גאָרניט. און וואָס מאַכט רחלע? און די ליסע, זאָגט קארנעי, האָט געהאַט אַ טעלי־טשקעלע, זאָלסט עס ניט פאָרקויפן, איך וויל עס אָנקוקן. פון מיר דיין געטרייער זון, אברהם.״

און צום זיידן: „כבוד זקני היקר הנכבד כש״ת מוה״ה יעקב נ״י.

ראשית קום איך דיר מעלדן, אַז איך בין ברוך־השם בקו־החיים והשלום גיב גאָט דאָס נעמלעכע פון דיר צו הערן, אמן. והשנית זיי וויסן, אַז איך האָב שוין אָפגעלערנט כמעט גאַנץ קדושין, מיר׳ן שוין באַלד אָנהויבן גיטין, און קיין חבר דאַרף איך שוין באַלד ניט, איך מאַך שוין אַ לייענען. איך לערן צען דף גמרא אַ וואָך אויף אויסווייניק. אַלע דאָנערשטיק פראַוועט איך אַ משמר און דער רבי זאָגט, אַז אם־ירצה־השם בזמן הבא וועל איך אפשר אַריבער צום צווייטן טיש, לערנען גמרא מיט תוספות. ממני נכדך אברהם.״

דער אַלטער יאַנקל האָט באַטראַכט דעם אייניקלס בריוול, אָנגעטון די ברילן, אַ קוק געטון אַפיר די ברילן פון אויבן אַרונטער, דאַן פאַרריסן דעם קאָפּ, געהאַלטן דאָס בריוול ווייט פון די אויגן, אַ דריי געטון אין איין זייט, אַ צווייטער, דאַן פאַמעלעך עס צונויפגעלייגט, באַהאַלטן אין בוזים־קעשענע פון דער קאַמזויל, דאָרט וואו אַמאָל פלעגט ליגן דער גרויסער טייסטער, גענומען דעם שטעקן און אוועקגעגאַנגען צו משה דעם שוחט, ער זאָל לייענען, פון זיין אייניקל.

ווען דאָס אייניקל איז אויף ימים־נוראים געקומען אַהיים און, ווי דער שטייגער גענומען אים העלפן אַרונטערציען די שטיוול פאַרן שלאָפן גיין, האָט דער אַלטער געפּריווט אים אָפּשטופן: לאָז, כ׳וועל אליין, ער האָט זיך אָבער שטאַרק ניט געוועהרט. גוט צו זיין אַ זיידע, אַן אייניקל, אַ גמרא בחור, גמרא מיט תוספות, אַ תלמיד־חכם ציט אים אַרונטער די שטיוול. אַזוי דאַרף זיין. שבת ביים פאַרהערן איז ער געזעסן, געהערט ווי זיין אייניקל זינגט אויס אַזוי שיין די גמרא, זאָגט אַזוי גלאַטיק, פאַרטשעפּעט זיך ניט און געביסן זיין קוק פונעם אייניקל צו משה דעם שוחט: נו, וואָס זאָגט איר, האַ, ער קען? — אַ מזל־טוב, — האָט משה דער שוחט געפּסקנט. אַ שאַרף קעפּל. וועט אי״ה אויסוואַקסן אַ גדול בישראל. און, ווי דער שטייגער, געהייסן דערלאַנגען שבת־אויבס.

ביים שלש־סעודות איז דעם זיידנס ניגון אַזאַ אומעטיקער, אָבער אַזאַ ווייכער, אַזאַ זיסער. „בני היכלא דכסופין למחזי זיו בזעיר אַנפּין, יהון הכא בהאי תכא דבי מלכה בגילופין. אי, צבי לחדא... אוי, טאַטע זיסער...״

דער אַלטער יאַנקל האָט ניט פאַרשטאַנען וואָס ער זאָגט. דער פאַרנאַכט פון אַ מענטשנס לעבן האָט זיך אָבער צוזאַמענגעגאָסן מיט דעם שבת־פאַרנאַכט, עס גייט אַוועק דאָס לעבן, און אַ האַרציק געבעט האָט זיך געטראַגן אין דעם אומעטיקן ניגון. רבונו־של־עולם! שענק מיר נאָך אַביסל שבת. לאָז מיך אים דערלעבען זען אַ יידן און איידער די טויערן פון גן־עדן, אָדער באַהיט גאָט, פון גיהנום, עפענען זיך, איידער מ׳צינדט אָן ליכט... לאָז מיך זיין צווישן יידן... אַי, טאַטע זיסער!

שווער איז געווען דאָס מאָל פאַרן אַלטן יאַנקל אָוועקפאָרן אויף ימים־נוראים. ווען

זי לאָזט אים מיטנעמען דאָס קינד. גיין מיט אים אין בית־מדרש. אָבער זי איז דאָך פֿאָרט אַ מוטער. דער אַלטער איז אַליין אַוועקגעפֿאָרן אויף ימים־נוראים אין שטאָט, און די מוטער האָט געקוקט אויף איר זון, געהערט אים לערנען. אויסגעוואַקסן קיין עין הרע, זיך אַ צי געטון, שוין אַזוי הויך ווי רחלע. און די האָר האָבן זיך גענומען לייגן אין לאָקן. קריגט אירע האָר, טונקעלער געוואָרן אויך, אָבער זיך אַביסל אויסגעבלייכט. טראָגט זי אים אונטער אַ גלאָז מילך: נאַ זוניו, טרינק. נאָר וואָס פֿון דער בהמה, נאָך וואַרם. דער זוניו טוט אַ טובה דער מאַמען, ציט מיט קוים געעפּנטע ליפּן די מילך פֿון גלאָז. צו געזונט, ווינטשעוועט אים די מאַמע, אפשר נאָך אַ גלאָז?

— אַז איך וויל ניט קיין מילך! — וואַרפֿט זיך שוין דער זוניו.

— נו, שאַ, נו שאַ, — בעט זיך די מאַמע ביים זון. פֿאַר דער מאַמע אַ זון, פֿאַר דער שוועסטער — אַ גרויסער ברודער. זי איז טאַקע עלטער פֿון אים, דער גרויסער איז אָבער ער. שטייט די שוועסטער, קוקט אויף אים, בעט זיך ביי אים מיט די אויגן: קום, דערצייל מיר פֿון דער גרויסער שטאָט.

און דער גרויסער ברודער דערציילט פֿון דער גרויסער שטאָט. ס'ארא וואונדערלעכע זאַכן דאָרט. קוקט רחלע מיט דרך־ארץ אויף איר גרויסן ברודער, אָבער זי האָט איר דאָרף. זי וועט אים ווייזן איר דאָרף, אפשר גיין רייסן כל־נדרי־בערעלעך   זי וועט רופֿן יאָסל שלמה מרדכי'ס אויך. און אברהם האָט צוזאַמען מיט רחלען און יאָסלען געריסן כל נדרי־בערעלעך און געלייגט פּוילן אין היי. האָט זיך באַקענט מיט יוזיקן, האָט געקושט דאָס טעליטשקעלע און געלערנט פֿונדעסטוועגן יעדן טאָג אַ בלאַט גמרא. דריי מאָל געדאַוונט, געבענטשט און געלייענט קריאת־שמע. און ערב ראש־השנה, ווען ער איז מיט דער מאַמען און שוועסטער געגאַנגען אין שול, צו משה דעם שוחט אין שטוב, איז אַ קליינגעוויקסיקער ייד געגאַנגען בעטן גאָט, אויסבעטן אַ גוט־יאָר. געקומען פֿון שול — געמאַכט קידוש, געטונקען די המוציא אין האָניק און געווינטשעוועט אַ גוט יאָר. ביי דער מאַמען האָבן זיך געזען טרערן, זי האָט אָבער ניט געוויינט, דאָס האַרץ איז איר בלויז איבערגעגאַנגען פֿון תענוג. דעם יום־טוב האָט איר ניט געפֿעלט דער מאַנסביל אין שטוב, איר זון האָט געפֿירט דעם טיש.

— יום־כּיפּור וועט ער פֿאַסטן. — לייגסט דאָך נאָך קיין תפֿילין ניט?

— דאָס איז גאָרניט. — גיי, נאַרעלע, ביסט נאָך צו קליין. — ער איז ניט קליין.

שמייכלט די מאַמע: פֿאַסט, פֿאַסט. — עסט שוין זען, אַ גאַנצן טאָג וועל איך פֿאַסטן. רחלען האָט ער פֿאַרטרויט   סוד. ער'ט אַפֿילו ניט גיין שלאָפֿן אַהיים, ער'ט נעכטיקן אין שול.

משה דעם שוחט'ס זאַל, אַ גרויסער, לאַנגער צימער, שבתים און ימים־טובים די שול פֿון דאָרף, האָט באַין־אופֿן ניט געקענט אָננעמען דאָס אויסזען פֿון אַ שול, כאָטש גאַנץ דובראָווקע האָט דאָרט געדאַוונט, קוים האָט מען אָבער אויסגעבעט די ערד מיט היי, אויף די טישן, בענקלעך, פֿענסטער אָנגעשטעלט קעסטלעך, טעפּלעך מיט גרויסע וואַקסענע ליכט איז דער זאַל געוואָרן אַ מקום־קדוש. ניט נאָר די פּאָדלאָגע, נאָר די ווענט, די סטעליע איז ווי אויסגעבעט געוואָרן, און ניט מיט היי, נאָר מיט רויך־ווייכע, שאָטן גרינע טעפּיכער, דערפֿון די ווייכע טונקלקייט אין שול. וויגן זיך די בורע פֿלעמלעך פֿון די וואַקסענע ליכט, זייער לויכטן, און דאָך ווערט די טונקלקייט טיפֿער, געדיכטער, אימה־דיקער. קיין שטרויעלע רירט זיך ניט פֿון אָרט, אַ ליכט האָט מורא אַ קנאַק צו טון, רבון כל העולמים,

אב הרחמים והסליחות... פון דער ווייבערישער שול — אַ צווייטער צימער מיט אַן אָפענער טיר צו די מענער — הערט זיך שוין אַ געוויין, אַ כליפּען, קינדער זענען ערנסט. סליחתים הערן זיך אויף צו באַוועגן, די ווייבערשע שול ווערט אויך שטילער, איין פּרוי פאַרגייט אזוי דייטלעך אין אַ שטיל געוויין. ווען די פרוי ווישט שוין די אויגן, הערט זיך נאָך דאָס פאַרגייענדיק געוויין, דאַן שטיל.

די שטילקייט טוט אַ ציטער, ליכט־פלאַמען טוען זיך אַ וויג. על דעת המקום... ועל דעת הקהל... ווידער איינגעהאַלטענע שטילקייט, פאַרשטיקטער געוויין, געצאַמטע וועור־טער, זיפץ, בלויז דער שוחט, דער חזן, זאָגט כל־נדרי. קיין שטימע האָט ער ניט, ער איז אַ בעל־תפילה, דער עיקר אַ בעל־בכי. דער כל־נדרי־ניגון איז אָבער גובר און ער זינגט. דרייט אהא־אהא־אהא. די דאַוונער קענען ניט אָפקומען מיט הערן, זיי ברומען אונטער, צום צווייטן מאָל זאָגט שוין דער עולם אויך, און ביים דריטן מאָל איז שוין דער חזן אינגאַנצן אַן איבעריקער. ביים מעריב זענען אַלע דאַמבעס אויסגעריסן געוואָרן, שטאַרק, געשמאַק דאַוונען די מענער — אוי, ובכן תן פחדך... הילכיק וויינען די ווייבער, אַן אוי, טאַטע זיסער, רייסט זיך אַרויס, און עס הערט זיך ניט נאָר על־חטא, נאָר אויך די קלעפּ פון קולאַקעס אין ברוסט. דערפאַר צו יעלות איז שוין דאָס דאַוונען ווייך, האַרציק, מ׳בעט, אָבער ביי אַ גוטן טאַטן, אַן אל רחום וחנון...

אימה, פחד, צער, תשובה, חרטה, מורא, טענות, האָפנונג -- כוואַליעס אויף וועלכע דער עולם וויגט זיך, און ניט נאָר ס׳איז גוט צו האָפן, זיס צו בעטן, עס איז אפילו גוט צו פילן זיך זינדיק, קלאַפּן זיך על־חטא.

אברהמלען איז געווען גוט צו דאַוונען, אַז ער האָט אַפילו פאַרגעסן, אַז ער איז אַליין אין שול, אָן דעם זיידן, אָן דער מאַמען, ערשט ווען זי האָט אַן אויסגעוויינטע אריינגעשטעקט דעם קאָפּ אין דער מענערישע שול, געגומען זוכן איר קינד האָט ער זיך געכאַפּט, דאָך אַ מאַמע, זי וויל ער זאָל גיין אַהיים און ער וויל ניט, ער וויל בלייבן, זאָגן שיר היחוד, תהילים.

— נאַרעלע, אַלע גייען דאָך אַהיים. — ניט אַלע, ער וויל בלייבן.

— קום, זוניו, וועסט זאָגן אינדערהיים. — רחלע שאַרט זיך לעבן אים. רייבט זיך אָן אים ווי אַ קעצל. אַ אומצופרידענער גייט ער אַהיים.

נאָך דער וואַרימקייט פון שול איז אינדערהיים אַזוי קאַלט און אַזוי שווער, שטיל בלויז די איינע ליכט וואָס ברענט, וועט ברענען אַ גאַנץ מעת־לעת, שפּרייט אַרום זיך אַביסל ליכט און וואַרימקייט. ביי דער שיין פון אָט־דער ליכט האָט אברהם זיך געזעצט זאָגן תהילים, שיר היחוד. אַ גאַנצע נאַכט וועט ער זיצן, אַ משמר. אָשירה ואזמרה לאלהי... ואלו נרות על המנורות... שש אנכי על אמריך... כל זרע יעקב עבדך כי עליהם חסדך...

אזוי ווי און ווינד איז מיר! אוי, אַ צרה, אַ שלאַק איז מיר... אַ ווייטיקדיקער ווי און ווינד האָט זיך געוויקלט געוויגט, דערנענטערט. אברהמ׳ל איז אנטשוויגן געוואָרן, זיך איינגעהערט. אַ האַנט האָט געטאַפּט אַ קליאַמקע פון דרויסן. — מאַמע, — האָט ער אַ געשריי געטון.

עטל איז אַ באָרוויסע אַריינגעלאָפן פון אַלקיר. רחלע האָט זיך אָנגעהאַלטן אָן איר.

די טיר האָט זיך געעפנט. אַ מענטשלעך געשטאַלט, איינגעוויקלט אין אַ שאַל איז אַנידערגעפאַלן ביי דער שוועל.

— פרומע לאה! פרומע לאה! גאָט איז מיט אייך! וואָס איז? וואָס איז? אברהם, רחלע אַביסל וואַסער.

— ווי, ווינד איז מיר! ניין! — זי האָט אָפגעשטופּט די גלאָז וואַסער פון די ליפּן.

— אוי אַ צרה איז מיר! זי איז דאָך אַנטלאָפן מיטן שגץ! — מיט דעם אויסגעשריי איז אַרויסגעשטויסן געוואָרן איר לעצטער ווידערשטאַנד, זי האָט אַ פאַל געטון, עטל האָט זי קוים אונטערגעכאַפּט. גדליהו דער שוסטער, איר מאַן, איז אַריינגעפאַלן, געבליבן שטיין מיט אַן אָפענעם מויל, געקוקט אויף זיין ווייב און פאַמעלעך אַרונטערגעלאָזט דעם קאָפּ.

צו כל־נדרי איז זייער איינציקע טאָכטער, גיטל, אַ מיידל פון ניינצן יאָר, אַנטלאָפן מיט מיקאָלן דעם שייגעץ פון ליפּאָווקע. עטל האָט געפּרוּווט טרייסטן, פון וואַנען ווייסט זי? אפשר... אפשר...

— זי איז אַנטלאָפן! ווייסט און פינצטער זיינען מיינע יאָר, — האָט פרומע לאה מער געקרעכצט ווי גערעדט, צוגענומען אַלץ פון שטוב, דאָס בעטגעוואַנט, ביז אַ פאַדים. וואָס טוט מען, וואָס הויבט מען אָן צו טאָן ראַטעוועט מיין קינד! גדליה, פאַרוואָס שטייסטו? פאַרוואָס?... זי האָט ניט דערענדיקט, זיך פאַרגאַנגען מיט אַ געוויין.

— גיי, אברהם, רוף אַריין זיידלען! — האָט די מאַמע באַפוילן.

אברהם האָט זיך אויפגעכאַפּט. אַ מורא איז אים באַפאַלן. ער האָט ניט נאָר מורא געקראָגן אַרויסגיין פון יענער זייט שוועל, ער האָט אַפילו מורא געהאַט זאָגן דער מאַמען, אַז ער האָט מורא. ער האָט זיך אַרויסגעוואָרפן אין דרויסן, מיט ניט זעענדיקע אויגן געלאָפן ווי די פיס האָבן נאָר געטראָגן, און מיטן גאַנצן קערפּער זיך אָנגעקלאַפּט אין זיידלס טיר.

זיידל האָט איינגעשפּאַנט פערד־און־וואָגן — משה דער שוחט האָט מתיר געווען — פרומע לאה האָט זיך אויפגעזעצט און שפּעט ביינאַכט איז מען אַרויסגעפאָרן צום גלח אַרויסראַטעווען די טאָכטער.

אברהמל האָט שוין מער קיין שיר־היחוד ניט געזאָגט. ער האָט זיך געלייגט אין זיידנס בעט, זיך איבערגעדעקט איבערן קאָפּ, איינשלאָפן האָט ער אָבער ניט געקענט, אין די אויערן האָבן געקלונגען פרומע לאה׳ס געשרייען. איצט פאָרט זי. אום יום־כיפור, געשמדט, וואָס איז געשמדט?

צו ונתנה תוקף האָט מיט אַמאָל זיך דערהערט אין שול אַ כליפּ, אַ וויינגערעוו וואָס האָט אַרויסגעשאָסן פון אַלע אַנדערע געוויינען. אַלע האָבן זיך אומגעקוקט, געזען גדליה דעם שוסטער שטייט. קיין פּנים האָט מען ניט געזען. מ׳האָט אָבער געפילט, עס איז גדליה דער שוסטער. — אי־אַ־נו, — האָט עמיצער אַ זאָג געטון. גדליה האָט מער ניט געוויינט אויף אַ קול. דער קערפּער אונטערן טלית האָט זיך געוואָרפן. דער קערפּער האָט זיך אַ ריר געטון. מיטן טלית איבער די אויגן האָט ער זיך געלאָזט צו דער טיר. ער איז געבליבן זיצן ביי דער טיר, דעם רוקן אָנגעשפּאַרט ביי דער וואַנט, דעם קאָפּ אַרונטערגעלאָזט, ניט אַרויסגערעדט אַ וואָרט. ערשט צו נעילה, ווען דער חזן האָט אַ זאָג געטון: אוי, ווי, פתח לנו שער, איז געוואָרן אַ געוואַלד — ער חלשט! ער חלשט! עמיצער האָט אונטערגעטראָגן אַ פלעשעלע צו גדליה׳ס נאָז. ער האָט אַ קרום געטאָן

מיט דער האַנט, זיך אויפגעהויבן, און מיטן טלית אויף זיך געלאָזט זיך איבערן דאָרף צו זיך אַהיים.

שפּעט אין אָוונט, ווען אַלע זענען שוין געשלאָפן מיט דעם רואיקן שלאָף פון האָבן אויסגעבעטן אַ חתימה טובה, איז פרומע לאה געקומען צופאָרן אַהיים.

— דו? — האָט גדליה אַ פרעג געטון, דערהערנדיק עמיצן עפענען די טיר און זיך ראש אויפגעשטעלט. — אין דערפינצטער?

די שטימען פון מאַן און ווייב, היימישע, יאָרן לאַנג באַקאַנטע, האָבן אומהיימלעך זיך געשטויסן אין דער פינצטערניש. פרומע לאה האָט אָנגעצונדן דאָס פינפער לעמפּל. שאָטנס האָבן גענומען שפּרינגען. אין די שאָטנס האָט זיך ארייגעשטאָכן גדליה׳ס קוק, ער האָט געוואָלט דערזען אויף זיין ווייבס פנים די ידיעה וואָס זי האָט געבראַכט. פרומע לאה האָט שווייגנדיק אָנגענומען דאָס קעסטל מיט זאַמד פון דער אויסגעברענטער נשמה־ליכט, און גדליה׳ן האָט זיך געדאַכט, אַז זי טוט אויף להכעיס. נו, זאָג שוין! ביזט שטום געוואָרן?

מיטן קעסטל זאַמד אין האַנט איז פרומע לאה געבליבן שטיין. וואָס ווילסטו זאָל איך דיר זאָגן — געזען? — פרומע לאה האָט געמאַכט אַ טראָט, אוועקגעשטעלט דאָס קעסטל זאַמד אויף דער ערד. גדליה׳ס אויגן האָבן נאָכגעפאָלגט איר באַוועגונג.

— ניט צוגעלאָזן! — האָט פרומע לאה ווי אריינגעזאָגט אינעם קעסטל זאַמד און, אויסגעגלייכט זיך, האָט זי שוין גערעדט צום מאַן — ביים טויער געשטאַנען מיט אַ האַק, אָנגערייצט די הינט... זיך קוים דערשלאָגן צום גלח, געפאַלן אים צו די פיס... און ער.... „אַ זינדיקע זשידאָווקע ווי דו דאַרפסט דאַנקען גאָט וואָס איין נשמה איז אויסגעלייזט געוואָרן״. — אַ בראַנד אים אין די געדערים, א מיתה־משונה אויף אים!

די פאַרגליווערטקייט אין וועלכער גדליה איז געזעסן זינט ער איז צוריקגעקומען פון דאַוונען, איז מיט אַמאָל אָפּגעגאַנגען, זיין גאַנצער גוף איז צעטרייסלט געוואָרן. די הענט האָבן פאַרקרעמפּט דעם ברעג טיש. איין האַנט האָט זיך אַ צי געטון, אַ ריס געטון דעם קאָלנער. אין האַלז איז אָבער ניט געוואָרן גראַמער. אדרבה, אים איז געוואָרן אזוי טרוקן אין האלז, אַז ער האָט ממש געפילט די הויט אינווייניק. ער האָט אַ שפּאַן געטון צום פעסל וואַסער, אָנגעשעפּט אַ קוואָרט און, אויסגעטרונקען ביזן דעק, האָט ער ראַשיק אַ שטעל געטון די קוואָרט. אַ שווייס האָט אים באַשלאָגן. דער גאַנצער קערפּער איז לויז געוואָרן. אָט אָט לאָזט ער זיך ארונטער.

— וואָש זיך גיין עסן. — די הענט האָבן זיך געטרייסלט. פונדעסטוועגן האָט פרומע לאה אוועקגעלייגט די ערב יום־כיפּורדיקע חלה, אַוועקגעשטעלט אַ טעלער מיט קאַלטער כפרה־הון. ווען זי האָט אָבער גענומען עסן האָט דער ביסן זיך געשטעלט איר אין האַלז, אַ הוסט און אַ כליפּ האָבן זיך דאָרט געשטויסן, ניט זי האָט געקענט אַרונטער־שלינגען דעם ביסן, ניט זי האָט געקענט ארויסברענגען אַ קלאַנג. זי האָט געכאָרכלט מיט אַן אָפענעם מויל און די הענט און פינגער האָבן געקעמט די לופט. גדליה האָט צוגעטראָגן אַ קוואָרט וואַסער. נעם! — פרומע לאה האָט אָנגענומען די קוואָרט מיטביידע הענט, זי האָט אָבער ניט געקענט דערטראָגן צום מויל און ווען גדליה האָט אָנגענומען די קוואָרט, געשפּאַרט זי צו פרומע לאה׳ס מויל: — טרינק, טרינק! — פרומע לאה האָט זיך באַהערשט, געטרונקען, קודם אַ קורצן שלונק, נאָכדעם געשלונגען זשעדנע, ביז זי האָט אַ שטופּ געטון די קוואָרט פון זיך און גדליה האָט זיך אַנידערגעזעצט.

מאַן און ווייב זענען געזעסן און געגעסן שווייגנדיק. שטיל. אַזוי שטיל, אַז ניט נאָר זיי האָבן געהערט די באַוועגונגען פון זייערע קינבאַקן, נאָר אויך דאָס ברענען פון פינפער לעמפּל אויפן טיש. פאַר די אויגן זענען געשפּרונגען שאָטנס און איבערן שטוב איז געקראָכן אַ גרינע שלאַנג און געשיפּעט: שמד! שמד! געשמדט!

4, גליטשיק אייז

די שיטערע בלאָטע פון דער נידער, גלאַנציק, גרוי און גליטשיק ווי אַ שליים וואָס האָט פאַרדריפּעט יעדנס הויזן, קליידל, אויבערראָק און אונטערראָק, איז פאַרקאָוועט געוואָרן פון פראָסט, האַרטע הרודעס, אויף זיי האָט זיך געשפּרייט אַ ווייכער, מעל־דינער שניי, ווינטערדיקע, קאַלטע טעג, שאַרפע שטרענגע נעכט.

זומער האָט אברהם די נעכט ניט געפילט. פינצטער געוואָרן, זיך געלייגט שלאָפן. בלויז ווען אַ משמר געלערנט. ווינטער אָוונטן גרויסע, מ׳לערנט אויף דער נאַכט. אין דרויסן אַ ברענענדיקער פראָסט אָדער גאָר אַ זאַווערוכע, אין דער ישיבה איז וואַרעם פון דער הרובע, פון די לאָמפּן און די ליכט, פון די לערנער. אַזוי וואַרעם צו לערנען. אמר אביי, אמר רבא, בית שמאי אוסרין, בית הלל מתירין. כלומר... ואם תמצי לומר, ויש לישב און איפכא מסתברא, און צום סוף תיקו — בלייבט אַ קשיה. אברהם האָט זיך געלערנט שווימען אין ים־התלמוד. כוואַליעס גרויסע, שווערע, שטאַרקע, פאַרפלייצן אים, ניט פאַר זיין כוח, אָבער ער גיט זיך ניט אונטער, שווימט, קומט גאָר אַ גרויסע כוואַליע איז איינגעגאָרעט דעם קאָפּ — אַ קנייטש געטון דעם שטערן — און אַרויסגעשוואומען.

אברהם איז אַ שווימער. צוליב שווימען אום שבת וועט ער אויף יענער וועלט דאַרפן זיך באָדן אין אַ טייך פייער, דאָרטן שווימען, אַזוי האָט ער געהערט אַ מגיד זאָגן. אָבער דער יצר־הרע האָט אים גובר געווען, ווען ער איז געווען נאָענט צום טייך איז ער אַרונטערגעגאַנגען, געגאַנגען זיך בלויז טובל־זיין און געשוואומען. אַזוי אַ גאַנצן זומער אפילו אין די ניין טעג, זיך געבאָדן בייט „רויטן שטיינדל״, „טייטן שטיינדל״, ביי דער „קליינער יאַדיקי״ און „גרויסע יאַדיקע״, ביי די קופּאַלניעס, וואו נאָר זיין טאָג איז אויסגעקומען. געזינדיקט; שווער „עזינדיקט. דערפאַר איצט, ווינטער, שווימט ער אין ים־התלמוד. לערנט מיט חשק, מיט ברען. אָפּגעלערנט דעם טאָג מיטן אָוונט, גייט ער אַ „היים״, אין דער טשערנאָבילער קלויז, וואו ער האַלט זיך אויף הינטערן אויוון. דאָרטן טרעפט ער אַלע אידן זיצן און לערנען, דערציילן מעשיות.

דאָס ציגל פון דעם נר־התמיד־ליכט טוקט זיך אין דער פינצטערניש, טראָפּנס וואַסער פון כיור מעסטן די נאַכט, שרייען איבער די נאַכט־שטילקייט. אַ שאָרך, אַ ריר. דאָס מוז זיין אין דער ווייבערשער שול. אברהם ליגט, די גאַנצע שול וויגט זיך מיט יעדן האָרץ־קלאַפּ און ער ציטערט פון די מעשיות, וואָס ער האָט זיך אָנגעהערט. און ער בעט איצט גאָט אָן ווערטער: דערבאַרים זיך, היט מיך אָפּ, איך וועל תשובה־טון, לערנען, דאַווענען מיט כוונה.

ער דאַוונט מיטן ערשטן מנין. אין דרויסן גרויט טאָג. אידן געפרוירענע, פאַרשלאָפענע, טוליען זיך צו דער קאַכליע, וואַרימען די הענט, די פּלייצעס, רייבן זיך, גענעצן, דאַוונען פון פאָרנט, וואַרפן זיך איבער מיט ווערטער: אַ ברענענדיקער פראָסט! סמאַליעט! ער שמעון דער שוחט, פייערבערג, שטייט ניט ביי דער הרובע, וואַרימט זיך ניט, רעדט ניט פון פראָסט. אריינגעקומען, שטעקן אין האַנט, טלית אונטערן אָרעם, אַ

קוש געטון די מזוזה, און זיך געלאָזט צו שטאָט מיט אַ גאַנג וואָס דערציילט ניט פון שלאָף, קאַלט אָדער וואַרעם, ניט ער איז אַרויסגעקראָכן פון אַ בעט, ניט ער איז ארויס־געגאַנגען פון אַ שטוב, ער איז אין דער טשערנאָבילער קלויז, אויף זיין שטאָט, געירשנט פון זיין טאַטן, זיין זיידן. אים ירשנט אָבער קיינער, ער האָט יאָרצייט נאָך זיין זון, מרדכי זאב. צו דער לויה פון זיין זון איז ער ניט געגאַנגען. יאָרצייט שטעלט ער. מ׳טרינקט תיקון. מ׳ווינטשעוועט, די נשמה זאָל האָבן אַן עליה, רב שמעון שוויגט.

גייענדיק אין דער ישיבה זעט אברהם אינגלעך אין גרויע, געוואַנטענע מונדירלעך, אַ שוואַרץ רענצעלע מיט ביכער אויף דער פלייצע, אייניקע טראָגן שטאָלענע גליטשערס אריבערגעוואָרפן אויפן אַקסל, אַנדערע גליטשן זיך טאַקע; גליטשן זיך אין שול אריין. אַך, ווי זיי צעלאָזן זיך, אַ פוס רעכטס, א פוס לינקס, זיך צעלאָזט, שטייען זיי גלייך, אויס־געצויגן און זיי פאָרן. ווען ער קען זיך גליטשן. ער׳ט זיך אויסלערנען.

אם פגע בך מנוול משכהו לבית־המדרש. אברהם כאַפּט זיך — ער זינדיקט. הרהורים רעים. האָט ער דען באַשלאָסן תשובה־טון? גייט אין דער ישיבה און... גליטשן זיך. ער פאַרשנעלערט דעם גאַנג, לערנען, לערנען.

ר׳ טוביה האָט שוין אָפּגעזאָגט דעם שעור, גייט איבער דער ישיבה, קרייזלט אַ פאה, קוקט זיך אַרום, כאַפּט אברהם׳ס קוק — ווילסט עפּעס פרעגן? — דאָ איז מיר עפּעס קשה. בויגט זיך איין ר׳ טוביה, דערקלערט, טוט אַ קוק אויף אברהמלען. אברהמל כאַפּט זיך אויף, — רבי... אַ געדיכטע פאַרב פאַרגיסט זיין פנים.

— וואָס איז, מיין קינד? — רבי... גליטשן זיך מעג מען?

— גליטשן זיך, מיין קינד, — האָט ר׳ טוביה אָנגעהויבן בנעימות — איז אַ גויאישע מידה, אין דער תורה שטייט געשריבן בחוקותיהן לא תלכו. אידישע קינדער דאַרפן לערנען. בעוונותינו הרבים גייען אַ סך אידישע קינדער זיך גליטשן. אום שבת דערצו, אָבער דאָס זענען זינדיקע נשמות, פאַרבלאָנזשעטע שעפעלעך, זיי ווייסן ניט וואָס זיי טוען, זאָל זיך דער אויבערשטער מרחם זיין אויף זיי. דו, מיין קינד, ביסט אָבער אַ כשר אידיש אינגל, דאַרפסט זיצן על התורה והעבודה. און קומט צו דיר דער יצר־הרע, רעדט דיך אָן צו טון שלעכטס, טו ווי די גמרא זאָגט: תנא דבי ר׳ ישמעאל: בני אם פגע בך מנוול זה, משכהו לבית־המדרש, לערן מיין קינד, זעסטו? — ער האָט אויפגעמישט די שער־בלאַט — הפך בה והפך בה דכולה בה, אַלץ וועסטו דאָ געפינען, לערן נאָר. — ר׳ טוביה האָט אים נאָך אַ לייכטן קניפּ געטאָן אין בעקל און אָפּגעגאַנגען פון זיין טיש.

אברהם האָט נאָכגעקוקט דעם רבין. ווי שטיל ער רעדט און ווי גוט. אַ גוטער רבי. ער׳ט אים פאָלגן, ער׳ט לערנען, אַ סך לערנען. אין נאָכמיטאָג האָט ער געשמאַק געלערנט.

...אַ גרויסער למדן געווען, א חריף! געוואַקסן אַן עלוי. צו פופצן יאָר געווען בקי אין ש״ס און פוסקים. אָבער גאָט זאָל שומר ומציל זיין, אַז די קליפה כאַפּט זיך אריין.

פון וועמען רעדט איר דאָס? — פרעגט איין ייד וואָס איז נאָר אריינגעקומען. איין האַנט האָט ער שוין געהאַלטן ביי דער קאַכליע, מיט דער אַנדערער האָט ער אָפּגעוויקלט דעם שאַליק פון האַלז.

דער דערציילער האָט ברוגזלעך אַ קוק געטון — וועגן ר׳ שמעון׳ס... אחר, אַ צער צו קוקן. ער האָט געזאָגט קדיש האָב איך געמיינט אַז... מע, וואָס זאָל מען טון? באַהיט גאָט, אַז ס׳איז באַשערט...

פון וואָס איז ער געשטאָרבן ווייסט מען נאָך עד־היום ניט, — האָט דער ניי־אריינ־

געקומענער אַ זאָג געטון, דערביי מיט איין קליבע זיך צוגעזועצט אויף דער באַנק לעבן דער הרובע און פּאַמעלעך זיך געשאַרט אַרויף, באַוועגנדיק די אַנדערע זיי זאָלן זיך אַ רוק טאָן.

וואָס הייסט מ׳ווייסט ניט? נאַדיר גאָר מ׳ווייסט ניט. קינדער אין די וויגן ווייסן דערפון, ס׳איז געווען אַ ווינטער־נאַכט. אָט ווי היינט. ער איז געזעסן אין קלויז. טאַקע אָט־דאָ, כלומרשט געהאַלטן אָפּן א יורה־דעה, אָבער אונטער דער יורה־דעה איז שוין געלעגן אַ טריף־פּסול, רחמנא־ליצלן, שוין געווען געכאַפּט אין דער מעשה, מיט אים זענען געזעסן נאָך אַ צוויי כופרים ווי ער און מ׳האָט זיך געאַמפּערט וועגן השארת הנפש. אַ שאַרפן מוח האָט ער געהאַט, האָט ער באַוויזן מיט ראיות פון זיין אריסטאָטלעו, און אפילו פון רמב״ם, להבדיל, איר ווייסט דאָך תורה נדמית לפטיש — מ׳קען אויספשטל׳ען ווי מ׳וויל — ס׳איז דאָך ניטאָ קיין השארת הנפש, געשטאָרבן, באַגראָבן און פאַרטיק. דער גוף מילא, אָבער די נשמה״ — די נשמה האָט ער גענומען חקירה׳ן און פילאָזאָפירן, נשמה איז דאָ אין אַלץ, אָבער אַלץ אויף דער וועלט, קיין יענע וועלט איז ניטאָ. רופן זיך אָן יענע, ווייסטו וואָס, אויב דו ביסט אזוי זיכער אז קיין השאָרת הנפש איז ניטאָ, מתים גייען ניט אַרויס פון די קברים, באַווייז אונז. נאַ דיר אַ פּעקעלע שוועבלעך, גיי לייג עס אַנידער אויף ר׳ משה׳לס קבר אָט איצטער, און אַז דו וועסט קומען צוריק וועלן מיר דיר גלויבן.

פון וואַנעט וועלן מיר וויסן, אז ער איז דאָרט געווען? — האָט דער צווייטער געפרעגט.

— שרעק זיך ניט, איך וועל אייך ניט אָפּנאַרן, — האָט ער געענטפערט. גענומען דאָס פּעקעלע שוועבעלעך און אַוועקגעגאַנגען. זיי זיצן און וואַרטן א שעה, צוויי, דער בית־עולם איז הינטערן שטאָט, אָבער אַזוי לאַנג! מילא, וואָס טויג אייך מעשיות, זיי האָבן געוואַרט ביז טאָג — ניטאָ. געזען אַז ער קומט ניט, האָבן זיי פאַרשטאַנען, אַז עפּעס איז דאָ. זענען זיי אַוועק אויפן בית־עולם. זיי קומען צו צו ר׳ משה׳לעס קבר, דאָס פּעקעלע שוועבלעך ליגט, אַביסעלע ווייטער ליגט ער. מ׳האָט אים גענומען מונטערן, רייבן מיט שניי, כלערליי סגולות געטון, קוים אים דערמונטערט. וואָס, ווען? — ער שווייגט. מ׳האָט אים געבראַכט אַהיים. דער פאָטער האָט זיך דערוואוסט פון דער מעשה, האָט ער אים ארויסגעטריבן פון שטוב. מילא, וואָס טויג אייך מעשות. אַ חודש צייט האָט ער געצויגן, אריינגעפאַלן אין אַ מרה־שחורה. ניט אויסגערעדט אַ וואָרט און ארום פורים צייט איז ער געשטאָרבן. זיך געמוטשעט טאַקע ווי אַ רשע אויפן טויט. ווען מ׳האָט אים מטהר געווען, האָט מען אויף דעם פוס, אונטן, געפונען צייכנס פון פינגער. איר פאַרשטייט? — ער האָט גענומען אַוועקגיין, האָט מען אים אַ כאַפּ געטון פאַר דער פוס, און פאַרטיק. דאַ האָסטו דיר דיין אריסטאָטלס, מיט דיין אפיקורסות, מיט דיין לייקענען השארת הנפש...

וואָס דאַרפט איר מער? ביי אונז האָט איינעם אַ לאָבוז זיך דווקא פאַרגלוסט פאַררויכערן אַ פּאַפּיראָסל אום שבת אין פנחסל׳ס אוהל. געבליבן מיטן פּאַפּיראָסל אויפן אָרט, אַפילו ניט געקענט אַ טראַט טון, אויפן אָרט געבליבן.

מעשות פון בית־עולמס, ניסים ומופתים, אברהם האָט אָבער ריכטיק געהערט נאָר די ערשטע מעשה וועגן מרדכי זאב, שמעון דעם שוחטס זון. ערשט היינט האָט ער אים געזען, רב שמעונען. אַזאַ שטרענגער איד. און זיין זון? — יענער האָט קיין מורא געהאַט און געשטאָרבן דערפון. אַ שאָד וואָס ער האָט אים ניט געזען ווען ער האָט

געלעבט. אַ אפיקורוס, ניט געגלויבט אין השארת הנפש און יענע וועלט. אין ישיבה לערנט מען נאָר גמרא, אפילו פסוק טאָר מען ניט. אָבער אין דער גמרא שטייט ניט איבּ מתים גייען ארויס פון די קברים. אַדרבא אין הלל שטייט בפירוש: לא המתים יהללו יה, ער וועט פרעגן ר׳ טוביה׳ן.

דער רבי האָט באַשטעטיקט. דאָ אַ גן־עדן, אַ גיהנום. אברהם האָט זיך ניט באַנוגנט מיטן רבינס ענטפער. ער האָט געגישטערט אין די ספרים־שאַפעס פון דער טשערנאָבילער קלויז, ניט נאָר אין גרויסן ש״ס, נאָר צווישן די קליינע ספרימלעך — מדרש תנחומא, ילקוט שמעוני, ראשית חכמה, חובת הלבבות. ער האָט געזען דעם גיהנום. אָבער פאַרוואָס האָבן די אינגלעך מיט די מונדירלעך קיין מורא ניט? און גיטל די משומדת, פאַרוואָס איז זי ניט געשטאָרבן אין קלויסטער ביים שמד?

פיבער. טעג ווען אברהם האָט געלערנט מיט חשק, מיט ברען, געפראַוועט משמרים; אין טעג ווען ער האָט געזאָגט גמרא ווי מ׳זאָגט אשרי. שבת איז גאָר געווען שלעכט. אין ישיבה איז ער ניט געגאַנגען, געדאַוונט אין קלויז. ביים דאַוונען האָט ער געזען אינגעלעך שפּילן זיך אין דרויסן. נאָכן דאַוונען, נאָכן עסן — נאָך מער אינגלעך, אַלע שפּיל זיך. אַלע אינגלעך מעגן, נאָר ער ניט. ישיבהניק! ער איז אַ ישיבהניק און ער האָט באַשטימט, ער׳ט אַוועקפאָרן אַהיים אויף פסח, וועט ער שוין מער ניט קומען.

די שוועסטער האָט אים דערציילט אַלע נייעסן פון דאָרף. יאָסל שלמה מרדכיס האָט שוין אָנגעהויבן לייגן תפילין, שפרה חנה קיילעס איז געווען שלאַף און — מיט אַ סודותדיקן טאָן — גיטל די משומדת איז דאָ אין דאָרף מיט מיקאָלן, זי „סמיקט״ (מעוברת), וועט באַלד „צעזעצט ווערן״ (געלעגן ווערן). פרומע לאָה איז ארייגעפאלן אין דער „דאר״. דער פעלדשער זאָגט, אַז זי וועט לאַנג ניט ציען. אברהם האָט איר ניט אָפּגעצאָלט מיט נייעס פון זיין גרויסער שטאָט. ער איז שווייגנדיק. קוקט די מאַמע אויף אים ווי ער איז אָפּגעצערט געוואָרן און זי וויל אים אויסהאָדעווען, ער זאָל בעסער עסן און ער וויל ניט עסן. אויף צו להכעיס וועט ער אַוועקפאָרן. צוריק אין דער ישיבה.

אין דער ישיבה איז אַ גערודער. דער קיסילינער מיטן לוהינער האָט מען געכאַפּט... ביי וואָס — ווייסט ניט אברהם. ער הערט בלויז אַז דעם קיסילינער האָט דער ראש הישיבה מער ניט צוגעלאָזט צו דער קריאָה און דעם לוחינער פרעגט מען אין וויפילטן חודש איז ער.

פון וואַנען איז דער ראש הישיבה אויסגעוואַקסן? — קום אַהער, דו שייגעץ דו!
— דער ראש הישיבה האַלט אברהמס קין אין מיטן קליינעם הענטל פאַטשט ער, אין דער רעכטער באַק זעקס, און אין דער לינקער אויך זעקס. פאַרטיק מיט אברהמען רופט ער צו דעם לוהינער. אים פאַטשט ער ניט. מער האָט אים אברהם ניט געזען. ניט געבליבן, ארויסגעשיקט פון דער ישיבה. דער קיסילינער האָט אָפּגעפאַסט זיינע תעניתים און האָט צוריק געקראָגן זיינע טעג — אזוי דערציילן די ישיבה־ניקס. און ער האָט ניט געקראָגן קיין ענטפער אויף די פראַגעס וועגן אים. און דער רבי טוביה, אַזאַ גוטער רבי — אַוועקגעשטאָרבן. ניטאָ דער רבי, געשטאָרבן. ניטאָ וועמען צו פרעגן. ער׳ט מער ניט לערנען דאָ. ער׳ט אַנטלויפן. דעם האָראָדאָקער האָט מען אָפּגעזאָגט די טעג. ישיבה־בחורים האָבן זיך גע׳סודעט. אברהם האָט געכאַפּט אָפּגעריסענע געשפּרעכן... האָט שוין געדאָרפט קריגן סמיכות... האָט מען געכאַפּט מיט אַ טריף פסול אונטער דער גמרא...

אברהם זעט פאַר זיך דעם האָראַדאָקער. אָט שטייט ער דאָך ביים סטענדער, משמרים געפּראַוועט מער ווי יעדער איינער און אים געכאַפּט מיט אַ טריף־פּסול, גאָר ווי יענער, מרדכי זאב — דעם שוחט׳ס זון. וואו איז ער? — אָפּגעזאָגט די טעג, ארויסגעוואָרפן, אים וויל ער זען און פרעגן: צי איז דאָ אַ יענע וועלט? אַ... גאָט, אָבער ווי זעט מען אים?

אברהם האָט געלערנט אָן חשק. דעם שעור האָט ער געקענט, אָבער ניט פון לערנען צו פיל. וואָס איז פאַר אים צען בלאַט גמרא אַ וואָך? אין צוויי שעה לערנט ער אָפּ די צוויי בלאַט גמרא. און די טעג זענען לאַנגע, זומערדיקע טעג. גייענדיק אין דער ישיבה פון ווארמעס שטעלט ער זיך אָפּ, וואָס צו איילן זיך? דערווייל קען מען אריינ־גיין אין רב מיכעלעס שולכל וואו שמואליקל דער משוגענער האַלט זיך אויף. שמואליקל לויפט אַרום איבער די גאַסן, און ביי רב מיכעלען אין שולכל איז זיין היים. מ׳זאָגט אַז ער האָט אַמאָל געקענט גוט לערנען. — שמואלי׳קל! איך וועל דיר געבן אַ צוקערקע, זאָג מיר אַ משנה.

— מארגעריטע! טי מעניא ניע לוביש, — זינגט אויס שמואל׳יקל און פארקרימט זיין פּנים אין אַ געלעכטער, צענעמט די צעכראַסטעטע העמד און קוקט אריין. שטור־כעט אים אברהם — שמואלי׳קל! נאַ דיר אַ צוקערקע, נאַ! — שמואליקס פינגער טוען אַ כאַפּ די צוקערקע, אַ וואָרף געטון אין מויל אַריין מיטן פּאַפּירל און קייט. בויגט זיך צו אים צו אברהם — שמואל׳יקל, זאָג, אַ יענע וועלט איז דאָ?

— מארגעריטע, טי מעניא ניע ליוביש... — גיי אין דער ערד אריין!

שוין בעסער גיין זיך באָדן. דער טייך ציט. אין דערוואַכן, שבת, ער באָדט זיך. אברהם שווימט. זיין ציל — יענע זייט טייך. אַריבערשווימען. ער הויבט אָן מיט קלאַפּ־טער, אַרבעט שווער מיט די פוס, דערפאַר אָבער, ווייסט ער, אַ האַלבע פלייצע זעט זיך ארויס, זאָל מען זען אַז ער שווימט! און די פאָלקע וואָס ער לייגט — אַ טרוקענע, קיין שפּריץ וואַסער. ער גייט איבער אויף אַ ראַק, היט זיך דאָך צו שווימען שטיל, ניט בייטן די פיס, צום ברעג איז נאָך ווייט. עמיצער שווימט אים אנטקעגן. — מוזיניקל! אום שבת! — אַ הויב דעם קאָפּ, אַ קוק. דאָס איז דאָך... דער האָראַדאָקער!

אברהם קאָרטשעט זיך אין זיין נאַקעטקייט, ציטערט ער זאָל אים ניט מסרן, קוקט פונדעסטוועגן אויפן האָראַדאָקער. ווי אַנדערש ער זעט אויס אַ נאַקעטער, אָן קליידער און אויך אָן... פּיאות. אברהם ציטערט, קען זיך ניט נעמען צו זיינע קליידער צו אָנטון — שרעק זיך ניט, ניט מסרן. האָב קיין מורא ניט. טו זיך אָן. דיר איז קאַלט.

אברהם ציט אויף זיך די העמד, אָבער ווי ער זאָל זי ניט דרייען קומט די פאַזוכע אַרויס פון הינטן אָדער זיין קאָפּ שפּאַרט זיך אין אַרבל אריין און ער ציטערט, ציטערט פאַר קעלט און האָט אויך מורא דער האָראַדאָקער וועט ניט בלייבן, פאַרשווינדן. דער האָראַדאָקער זיצט, זיפּט זאַמד דורך די פינגער, הויבט אויף די אויגן, באַטראַכט אברהמען.
— גייסט נאָך אין ישיבה? — אברהם ענטפערט מיט אַ שאָקל פון קאָפּ אויף יאָ.

— ווי הייסטו? וואָס איז דיין נאָמען? — קרוב צו צוויי יאָר אונטער איין דאַך און ניט געוואַגט צו פרעגן אים: וואָס איז דיין נאָמען, אייער נאָמען?

— מיין נאָמען איז מאיר, מאיר בערמאַן — זאָגט דער האָראַדאָקער און דערלאַנגט אים די האַנט. אברהם האָט שטאַמלנדיק, רויט־ווערנדיק, קוים אויסגעבראַכט: פאַרוואָס האָט מען אייך...? — ווייל איך האָב זיך געבאָדן אום שבת.

אַ באַליידיקטער קוקט אברהם פון אונטן אַרויף מיט איין אויג אויף מאיר׳ן —

לאַכסט? — איך לאַך בלויז — האָט מאיר זיך פאַרענטפערט — מ׳האָט מיר ארויסגע־וואָרפן ווייל... ווערסט סיי ווי ניט פאַרשטיין.

— איך וועל פאַרשטיין! איך ווייס... איך... — וואָס ווייסטו?

— איך ווייס, איך וויל וויסן, איך וויל... זאָגט מיר, אין די ספרים וואָס איר האָט געלייענט... זאָגט מיר, ס׳איז דאָ אַ גאָט צי ניט? —

מאיר בערמאַן האָט אויפגעהערט מעסטן דאָס זאַמד. ער האָט געקוקט אויפן „מוזי־ניקל״, געזען ער איז אויסגעוואַקסן, דאָך אַ קינד און עס פרעגט שוין. אברהם איז קוים איינגעשטאַנען פון אויפרעגונג.

— און דו מוזסט עס שוין וויסן? — האָט מאיר אַ פרעג געטון, אַנרירנדיק אים — טו זיך אָן! מירן גיין!

5. די קריע גייט

אלול. דאָס „אידישע״ דאָרף איז דערשלאָגן. פרומע לאה, גדליה דעם שוסטערס ווייב, גוססט. דער פעלדשער האָט געטון אַלץ וואָס ער האָט געקענט. מ׳האָט געבראַכט דעם דאָקטאָר צייטלין, האָט ער זיך אָנגעבייזערט: וואָס האָט איר מיר געבראַכט צו אַ מת? צוגענומען פופצן רובל. אַ רובל אַ ווערסט — און אַוועקגעפאָרן, איבערלאָזנדיק פרומה לאהן אויף איר מאַן גדליה דעם שוסטער, דער שכנה עטל, דעם שכן זיידל און אַלע איבעריקע אידן פון דאָרף זיי זאָלן טון איר רעכטס.

זיצט עטל, קומט אַריין זיידל, שלמה מרדכי, מ׳רעדט בלחש, מיט אַ סיקעניש: וואָס פאַדעט זי נאָך אַרום דער שטוב? מיטן ממזר אויף די הענט! ברענען זאָל זי.

פרומע לאהס פנים פלאַמט מיטן לעצטן לעבנס־פייער. זי באַנעצט מיטן צונג די ליפן, זייער קאָליר — אָפגעשלאָגן אייזן, קירעוועט די אויגן צו דער טיר, פאַרמאַכט זיי, דרייט מיטן קאָפּ איבערן קישן, זינקט. מיט אַמאָל האָט זי זיך אויפגעזעצט, ווילד אַ קוק געטון, ארויסגעכריפעט: אַוועק! אַוועק פון מיר! און צוריק געפאַלן צו דער קישן.

מ׳האָט זי ניט אריינגעלאָזן. ערשט שפעט אין אוונט, ווען פרומע לאה איז שוין געלעגן מיט די פיס צו דער טיר, צוויי ליכט צוקאָפּנס, האָט זיך די טיר אויפגעפראַלט און גיטל די משומדת, אַ שאַל אויף די אַקסל, דאָס טיכל פון קאָפּ אַרונטערגעשאָרט, איז אריינגעפאַלן אין שטוב, אַ ווינט האָט אַ בלאָז געטון אויף די ברענענדיקע ליכט. די ליכטצינגלעך האָבן זיך אַ וויג געטון, נאָך איידער עמיצער האָט צייט געהאַט אַרויס־זאָגן אַ וואָרט איז גיטל צוגעפאַלן צו דער טויטער מאַמע און עס האָט זיך דערהערט: מאַ—אַ—אַ—מע!

— אַרויס! אַרויס פון שטוב! משום...

דאָס וואָרט איז געבליבן שטעקן אין האַלז. פינגער האָבן זיך איינגעגראָבן אין גע־דיכטע לאַנגע האָר, געריסן, געצויגן... דער טויטער קערפער האָט זיך נאָכגעצויגן, פאַר־טשעפּעט אַ לייכטער, אים אומגעוואָרפן. זיידל האָט אויפגעהויבן דעם לייכטער, אָנגע־צונדן דאָס ליכט, אַרומגענומען גדליה׳ן, האָט ער אַ נעם געטון גיטלס אָרעם, אַ קוועטש געטון אַז זי האָט זיך אַ צאַפּל געטון, מיט דער אַנדערער האַנט האָט ער אָנגענומען איר קאַרק, געשטופּט זי צו דער טיר, אַן עפן געטון די טיר און ארויסגעשטופּט גיטלען אין דרויסן. די טיר האָט ער האַסטיק פאַרקלאַפּט.

פון הינטערן טיר האָט זיך געהערט אַ כליפען: — מאַ—מע! מאַ—מע—ניו!

— טרייבט זי אַוועק! טר—ר—ייבט זי אַוועק! — האָט גדליה געכריפּעט, — איכ׳ל זי... אינדרויסן איז שטיל געוואָרן. קיין מענשלעך געוויין, דערפאַר האָט זיך דייטלעך דעהערט אַ וואָיען פון אַ הונט, אַ לאַנג, פאַרצויגן וואָיען.

— נו, אַ נאַכט! רבונו־של־עולם! — טוט עטל אַ זאָג פאַר זיך.

— דו גיי אַהיים, — זאָגט זיידל צו איר שטילערהייט, — איכ׳ל שוין דאָ איבער־זיצן מיט אים די נאַכט. באַשטעלט קאַרנעיען אויף מאָרגן גאַנץ פרי.

אויף אַ דראָבינע, אויסגעבעט מיט שטרוי, האָט מען ארויפגעלייגט די טויטע פרומע לאה, זי איבערגעדעקט, גדליה דער שוסטער האָט זיך געזעצט לעבן קאַרנעיען, קיין וואָרט פון די באַשטייענדיקע. קאַרנעי האָט אַ צי געטון די לייצעס ניט אַרויסלאָזנדיק קיין קלאַנג צו די פערד אפילו. דער וואָגן האָט זיך אַ ריר געטון, אַ יידישן מת צו קבר ישראל ברענגען.

פאַרבייגעפאָרן דעם צלם, האָט קאַרנעי אַרונטערגענומען דאָס היטל, זיך איבער־געצלמט. אַ גויע מיט אַ קראָמיסלע מיט צוויי ליידיקע עמער איז פאַרבייגעגאַנגען. האָט קאַרנעי אויסגעשפּיגן, אַ טרייב געטון די פערד, איבערגעפאָרן די בריק האָט ער געזען אַ גויע לויפן. ער האָט ווידער אויסגעשפּיגן און אַ בורטשע געטון: טפו, כאָליערע, צוויי באַבעס... ער האָט אַ שמיץ געטון די פערד.

די גלעקער פון קלויסטער האָבן גענומען קלינגען נאַגוואַלד. אַ פייער גאַנץ פרי. אַ שאַל מיט אַ טיכל האָט מען געפונען אויפן ברעג טייך. עמיצער האָט זיך דערטרונקען. דאָס דאָרף האָט גענומען לויפן צום טייך. מיקאָלאַ האָט דערקענט די שאַל מיטן טיכל. נעמט מען אַ דעקל פון אַ באַקדייזשע, מ׳לייגט דערויף אַוועק אַ ברויט, אין ברויט אַריינגעשטעקט אַן אָנגעצונדענע ליכט און מ׳לאָזט עס שווימען. דאָס דעקל האָט זיך אָפּגעשטעלט. דאָרטן ליגט זי. נורען מענער אין וואַסער, טויכן, קומען אַרויף מיט ליי־דיקע הענט. אַ נעץ פאַרציען. אַ קנויל מענטשן האָט די נעץ ארויפגעבראַכט, אויסגע־גלייכט דעם קנויל — גיטל די משומדת. וויפל אידן עס זענען געווען ביים ברעג, האָבן זיך גלייך דערווייטערט. קיינער איז אין יענעם טאָג אויפן דאָרף ניט געגאַנגען. מ׳האָט מורא געהאַט, אז מ׳וועט זי פּאַלמעסן. מ׳האָט זי ניט געפּאַלמעסט, אפילו קיין דריי טעג ניט געלאָזט ליגן. אויף מאָרגן מיטאָג־צייט, ווען גדליה דער שוסטער איז אריינגעפאָרן אין דאָרף צוריק פון דער קבורה, האָט ער זיך באַגעגנט מיט דער לוויה־פּראָצעסיע. קאַרנעי האָט אָפּגעשטעלט די פערד, אַראָפּגענומען דאָס היטל, זיך איבערגעצלמט. גדליה האָט אויך אַרונטער גענומען דאָס היטל, געקוקט אויף די שמאַטעס, מער ווי די שמאַ־טעס ניט געזען.

דער אַלטער האָט אויסגעפירט. עטל האָט אויסגעפאַרקויפט די קראָם. ניט געווען אַ סך צו פאַרקויפן. אַ האַלב זעקל מעל, אַן אָנגעהויבענער בוטעל גאַז, אַביסל אויסגע־טרוקענע טאַראַנקעס, עטלעכע פונט צוקער, די וואָג — אויס קראָם. דער אַלטער יאַנקל האָט פאַרקויפט די קרעטשמע און אַלץ וואָס אין שטוב, אויסער דעם זייגער מיט דעם פאַרגעלטן ציפערבלאַט מיט די קייטן און וואָגן, האָט ער ניט פאַרקויפט — וועט צוניץ קומען, און די ספרים — אַוועקגעבן אין בית־המדרש. און יאַנקל דובראָווקער, צוזאַ־מען מיט דער טאָכטער און אייניקלעך, זענען געוואָרן שטאָטישע, זווהילער.

דער צענטער פון שטאָט איז פאַר דעם אַלטן יאַנקל געווען די שול. האָט מען גע־

דונגען אַ דירה — אַן אַלקיר — נאָענט צו דער שול, צו ז'ער טשערנאָבילער קלויז. איבער זיבעציק יאָר האָט דער אַלטער געלעבט אין דאָרף, געמאָסטן בראָנפן אויפן קוואַרטירל, און געהאַנדלט — אָבער דאָס איז אַלץ געווען ניט מער ווי אַ פאָרשפּיל. דאָס אמתע לעבן הויבט זיך ערשט אָן איצט, אין דער טשערנאָבילער קלויז. חסידים, פאַר וועמען ער איז ביז איצט געווען א ישובניק, האָבן אים איצט אויפגענומען ווי אַ גלייכן, זיין מתנה, די עטלעכע ספרים, אָנגענומען בכבוד, לכבוד דער מתנה, דעם באַזעצן זיך אין שטאָט געטרונקען לחיים, געווינטשעוועט אריכות־ימים. אפילו אברהם האָט געקראָגן אַ קניפּ אין בעקל. אַ וואויל אינגל, אַ וואויל אייניקל האָט ער, רב יאַנקל.

דאָס וואוילע אייניקל האָט זיך אָבער קיין אָרט ניט געפונען. אים איז ענג געוואָרן. ער עסט שוין ניט קיין טעג, שלאָפט אין דער היים, אין איין בעט מיטן זיידן, די בעט אַ ווייכערע פון דער בית־מדרש־באַנק. דאָך וואָלט ער ליבערשט געשלאָפן אין דער טשערנאבילער קלויז, איידער מיטן זיידן אין איין בעט. נאָר וואָס האָט ער בעגנבעט דעם זיידן און איצט דאַרף ער ליגן מיט אים אין איין בעט.

אברהם האָט ניט געוואָלט גנבענען. דער זיידע האָט אַ פרעג געטון: ווען הויבט מען אָן גיין אין דער ישיבה, האָט אברהם מיט אַרונטערגעלאָזטע אויגן געענטפערט: מ'גייט שוין. אויפן זיידנס: נו? האָט אברהם ניט געענטפערט. דער זיידע האָט מיט צוויי פינגער אָנגענומען זיין קין, פאַרריסן זיין קאָפּ, אים אָנגעקוקט: פאַרוואָס גייסטו ניט אין דער ישיבה? — איך וויל מער ניט גיין אין דער ישיבה. — איך דאַרף ניט גיין אין דער ישיבה, קען שוין לערנען אין קלויז, מאַך שוין א לייענען.

אַ קאָמפּראָמיס פון אברהמס זייט, אָבער דער זיידע האָט אויך נאָכגעגעבן, טרייסטנדיק זיך, אַז זיין אייניקעל איז אַ בן־תורה, לערנט שוין אַליין אין קלויז, אויף זיין סטענדער טאַקע לערנט ער גמרא. אויפן סטענדער די גמרא, אָבער אין סטענדער דער „התועה בדרכי החיים”, „עיט צבוע” און בייטאָג, ווען אין קלויז איז קיינער ניטאָ האָט דער „התועה” פאַרבלאָנדזשעט אין דער אָפענער גמרא און אברהם האָט געשלונגען די ווערטער, געלייענט גנביש, גיך. אַז עמיצער איז אריינגעקומען האָט ער געלערנט הויך אויף אַ קול אין אָוונט איז ער צוזאַמען מיטן זיידן געזעסן ביי דער הרובע, געהערט מעשות וועגן „אים”, דער טשערנאָבילער, מאַקאַראַוווער, טריסקער רבי'ן. נאָכדעם געגאַנגען אַהיים זיך לייגן שלאָפן מיט אים אין איין בעט.

דריי דורות, צוויי וועלטן זיינען געלעגן אין בעט. אברהם האָט ארומגעדרייט די קאָלדרע אַרום זיך, דער אַלטער האָט זיך אויך געהיט ניט אָנצורירן דאָס קינד, דאָך איז ביידן געווען ענג. אינדערפרי האָט דער אַלטער ניט געפונען קיין נעגל־וואַסער, ער האָט אָפּגעזיפצט, געגאַנגען זיך וואַשן און געגאַנגען דאַוונען, אויסגעקוקט, אַז אברהם זאָל אריינקומען. ער איז ניט געקומען. פאַר וואָרמעס האָט ער אַ פרעג געטון: וואו איז אברהמ'ל?

— וואָס הייסט? — האָט זיך די מוטער גע'חידושט — ער איז ניט געווען אין שול?

— ער האָט געזאָגט אַז ער גייט אין שול? — גייט אַלע טאָג. נחת דערלעבט. אָקאָרשט געווען בר־מצוה און שוין אַ גוי. עך. רבש"ע...

— וואו איז ער געווען! אַזאַ משומד! גיי מאַך, טו עפּעס. וואו איז ער? איך וועל אים קאַטעווען, קאַטעווען וועל איך אים.

מ'האָט אים געקאַטעוועט, פריער די מאַמע און נאָכדעם דער זיידע, ביז די מאַמע

האָט זיך שוין דערבאַרעמט אויף אים, אים קיים אַרויסגעריסן פון זיידנס הענט.

— אַרויס פון שטוב! — האָט דער אַלטער געשריען, טרייסלענדיק זיך פאַר כעס.

אברהם האָט זיך ניט געשראָקן פון זיידנס געשרייען, פונדעסטוועגן איז ער אַרויס־געלאָפן פון שטוב. געלאָפן צום האָראָדאָקער, צו בערמאַנען, אים דערציילט פון אַלץ, נאָר ניט וועגן די קלעפּ. אברהם האָט געטראַכט, אַז ער איז אַנטלאָפן „אויף אייביק", ער וועט שוין מער קיינמאָל ניט זען דעם זיידן, דער מאַמען, ער'ט אַוועק אין דער וועלט אַריין, רחל'ען וועט ער נאָר שיקן אַ בילעט, זי זאָל אויך קומען צו אים.

אַ „פאַרלאָזענער פון אַלעמען"? — האָט אברהם זיך אומגעקערט אַהיים. ער האָט שטיל געגעסן וואָס די מאַמע האָט דערלאַנגט, געשלאָפן ווידער מיטן זיידן אין בעט, אָבער אויף מאָרגן אין קלויז ניט געגאַנגען. דער זיידע האָט מער ניט געשריען, גע־שלאָגן, ער האָט געשוויגן. זיין אויסגעקיילעכטע פּלייצע איז נאָך מער העכער געוואָרן, דער קאָפּ איז ממילא געזונקען נידעריקער, ער איז געוואָרן נאָך מער איינגעבויגן. אויף דער נאַכט איז ער ניט געקומען אַהיים שלאָפן, געבליבן אין קלויז. אויף וואָרמעס איז ער נאָך געגאַנגען אַהיים, ביים בענטשן זיך פאַרטראַכט, נאָכדעם גענומען בענטשן אויף דער גיך און גלייך נאָכן בענטשן אַוועק צוריק אין בית־המדרש. מער איז ער שוין אינדערוואָכן ניט געקומען אַהיים. רחל'ע האָט אים געטראָגן דאָס טעפּל געקעכץ אין קלויז אַריין, געוואַרט ביז ער האָט אָפּגעגעסן. דערלאַנגענדיק איר צוריק דאָס טעפּעלע מיט דער לעפל, האָט ער זי איינמאָל אַ גלעט געטון. שבת האָט ער געגעסן אינדערהיים. אברהם איז געגאַנגען מיט אים אין שול, דער זיידע האָט געשוויגן.

די עלטער האָט זיך אויף אים אָנגערוקט ווי אַ געדיכטע כמאַרע. ער איז קלענער געוואָרן, די הענט האָבן געציטערט, ער האָט קוים דערטראָגן די לעפל צום מויל. איין טאָג נאָך פּורים איז דאָס געווען, האָט ער גאָר געשיקט דאָס געקעכץ צוריק. דער זיידע וויל ניט עסן — האָט רחלע איבערגעגעבן. עטל האָט אַרויפגעכאַפּט די שאַל, אַוועק־געלאָפן אין קלויז אים געטראָפן זיצן און דרימלען. — ביזט ניט געזונט? גיי אַהיים. לייג זיך צו, אפשר רופן דעם רופא? — ווער האָט געשיקט נאָך דיר? — עטל איז געשטאַנען, געקוקט אויף אים. ער האָט זיך אפילו ניט אומגעקוקט. זי האָט פאַרנומען די שאַל איבערן ברוסט, אַ זיפץ געטון, און אַ דערשלאָגענע אַוועק צוריק אין קלייטל.

פרייטאָג איז ער געקומען, גענומען אַ העמד, אַוועק אין מרחץ. שבת געגאַנגען אין קלויז, ביים טיש ניט פאַרזוכט קיין עסן, געמאַכט אַ מוציא, ניט מער. נאָך הבדלה האָט ער זיך געלייגט אין בעט. זונטאָג אין דער פרי האָט ער אָנגעטון טלית און תפילין, ביים דאַוונען איז אים ניט גוט געוואָרן און האָט זיך אַריינגעלייגט אין בעט.

— רופן א דאָקטאָר? — גיי רוף חיים דעם שמש!

אָפּגעזאָגט ווידוי, האָט ער געהייסן עטלען אַרויסנעמען די „קליידער". ער האָט זיי באַטראַכט. נו, אַ דאַנקען גאָט, כאָטש שטאַרבן אין אייגענע תכריכים. און אַ שנעלער קימפּעט...

— קום אַהער, אברהמעניו! קום אַהער, מיין קינד! נעם אַרויס די תפילין פון טלית־זעקל. זעסט? די תפילין האָב איך געקראָגן בירושה פון מיין טאַטן, עליו־השלום, און ער האָט זיי אויך געקראָגן בירושה. ערלעכע אידן האָבן אין די תפילין געדאַוונט, לאָז איך זיי דיר איבער, נאָר זאָג מיר צו, גיב מיר אַ האַנט, אַז דו וועסט אין זיי דאַוונען, זיין אַ איד.

ביים שטאַרבנדיקן זקן האָבן זיך באַוויזן טרערן אין די אויגן, אין האַלז איז אים געוואָרן ענג. אברהם האָט זיך באַגאָסן מיט טרערן, זיין האַנט, האָט ער געפילט, צעגייט זיך אין זיידנס האַנט. דער אַלטער האָט אַרויסגעלאָזט אברהם׳לס האַנט, אַ קוק געטון אויף דער טאָכטער. די מוטער האָט ארומגענומען אברהמען ביים קאַרק, מיט דער צווייטער האַנט געצויגן רחלען צו זיך, צו איר פאָטער. די קליינע האָט זיך געריסן פון איר, געווינט אויף אַ קול. דער אַלטער האָט אַ מאַך געטון מיט דער האַנט — לאָז זי אָפּ. לאָז... ער האָט זיך אומגעדרייט מיטן פנים צו דער וואַנט.

אברהם האָט געזען ווי מ׳האָט דעם זיידן ארונטערגענומען פון בעט, אנידערגעלייגט אויף דער ערד. געוואָרן אַזוי קליין, אַזוי דאַר. חברה־קדישא האָבן אים אַרויסגעטריבן פון שטוב: גיי, טאָרסט דאָ ניט זיין, ביזט אַ כהן. איז ער געזעסן אין דרויסן, געקוקט אויפן שליאַך, געזען מענטשן, פורן, געזען און ניט־געזען, פאַר די אויגן ווי מ׳לייגט דעם זיידן אַנידער אויף דער ערד. אַ מת, טויט. און מיט אַ שעה צוריק האָט ער גערעדט צו אים, געבעטן אים דאַוונען אין די תפילין. איצט טויט, וואו איז טאקע אַהינגעקומען דאָס לעבן, די נשמה? השארת הנפש. דאָס וואָס אים איז שוין געווען קלאָר — ניטאָ קיין נשמה, קיין יענע וועלט, איז איצט ביים אָנגעזיכט פון טויט, דעם ערשטן טויט וואָס ער האָט צוגעזען אַזוי נאָענט, אַזוי רואיק, איז אים ווידער געוואָרן אומקלאָר. אַ פאַרהאַנג האָט זיך אַרונטערגעלאָזן פאַר די אויגן. וואָס הינטערן פאַרהאַנג? נאָך דער קבורה האָבן חברה־קדישא געטרונקען בראָנפן, לחיים, לחיים! די נשמה זאָל האָבן אַן עליה. טויט און לחיים, באַגראָבן און די נשמה אַן עליה. ניין, ניטאָ קיין נשמה, ניטאָ, דאַך זאָגט ער קדיש נאָך דער זעלבער נשמה. אַ טאָג, צוויי, דאָס גיין אין שול, דאָס קדיש־זאָגן איז אים נמאס געוואָרן.

— פאַרוואָס גייסטו ניט זאָגן קדיש? — האָט די מאַמע געמאָנט. — שוין גענוג!

— שוין גענוג, שוין גענוג. כדאי צו האָרעווען אויף קינדער, ווערן פאַרוויסט און פאַרפינצטערט, שטאַרבן, וועט עס אַפילו קיין קדיש ניט זאָגן.

— איך בין היינט געווען אין שול! וואָס ווילסטו פון מיר?

— זאָלסט מיר אַזוי זיין מיט דער נאָז ווי דו ביסט געווען אין שול. גיי איוואַנציע, גיי, שטיי מיר כאָטש ניט פאַר מיינע אויגן.

גייט אַוועק אברהם פון פאַר דער מאַמעס אויגן צום אייזערנעם בריק. דאָרט שטייט ער אָפּ שעהנווייז. ער הערט און זעט ווי דאָס אייז שפּאַלט זיך, דער טייך עפנט זיך. אָט האָט זיך אָפּגעשפּאָלטן איין שטיק אייז. דריי עקיק. די ברייטע זייט מיט די צוויי עקן טוט זיך אַ לייג, ברעכט איין דאָס אייז, דער ברייכער טונקט זיך אונטער, פאַרשווינדט, בלויע, שווערע וואַסער טוט זיך אַ יאָג, אַ שטראָם. אַ נייע שטיק אייז, בלוי, קלאָר אַזש דורכזיכטיק שטייט זי, ישובט זיך, נאָך שטיקער אייז קומען אָן, איינע קריכט איבער דער צווייטער, די שטיקער אייז זענען ניט מער קאַלטע געפרוירענע שטיקער, נאָר ווייסע בערן פון ים־הקרח, און דאָס וואַסער, פאָכענדיקע בייטשן וואָס יאָגן, טרייבן: רירט זיך!

דעם גאַנצן טאָג איז אברהם געשטאַנען, אַכטונג געגעבן ווי די קריע גייט און אים איז געווען אַזוי מוראדיק גוט. האָט זיך אויפגעשטעלט אַ שטיק אייז איז זיין האַרץ געבליבן שטיין אין שטומער שרעקהאַפטער דערוואַרטונג, האָט דאָס שטיק אייז אַ פאַל געטון, האָט זיך זיין האַרץ אַ וואָרף געטון, גענומען קלאַפּן האַסטיקער, אויף אַ גאָר גרויסע קריע, וואָס שווימט רואיק ברחבותדיק, געמעגט שווערן זי טרייבט דאָס וואַסער, ווילט

זיך אים גאָר אויפזעצן און אַזוי זיך אַוועקלאָזן אויף איר איבער טייכן און ימים, ער־געץ־וואו אין דער גרויסער וועלט אַריין.

6. דער פּאַדים רייסט זיך

טאָג־איין, טאָג־אויס האָט ער זיך געקריגט מיט דער מאַמען. זי האָט געשריגן: ווער אַ שוסטער, ווער! וואָס האָסטו זיך אָנגעזעצט אויף מיין קאָפּ? צו להכעיסדיק האָט ער געענפערט: נו. האָסט אָפּגעגעבן רחלען צו אַ שניידערקע, פּאַרוואָס גיסטו מיר ניט אָפּ צו אַ שוסטער? האָט זי געוויינט, באַקלאָגט איר ביטער מזל. צוליב דעם האָרעוועט זי, צוליב דעם פּאַרוויסטעט זי און פּאַרפּינצטערט אירע יאָר, אַז איר קינד זאָל אויפֿוואַקסן אַ גוי, רעדן איר אַנטקעגן? אוי, איר שווער ביטער מזל!

— האָט זיך שוין צעוויינט, — גיט אברהם אַ בורטשע און גייט אַוועק. איר וויינען קען ער ניט פּאַרטראָגן. וואָס וויינט זי? — אירע קללות קען ער פּאַרטראָגן; איר געוויין ניט. ער׳ט...

יעדן טאָג האָט ער באַשלאָסן, אַז ער פאַרט קיין זשיטאָמיר, קיעוו, עסן ברויט מיט וואַסער, לערנט, לערנט, האַלט אויס עקזאַמען, גייט אַריין אין אוניווערסיטעט, אַ סטודענט, ער האָט זיך שוין געזען אין דער סטודענטישער היטל, דער קאָפּ זיינער, האָט ער געפילט, איז שוין אַ סטודענטישער.

יעדן טאָג האָט אברהם אָנגעמאָסטן די תפילין. זיצנדיק אין די תפילין האָט ער געלייענט אַ ביכל אזוי לאַנג ווי דאָס דאַוונען דאַרף נעמען און נאָכן דאַוונען געקראָגן אָנבייסן. ער האָט אזוי גערדאַוונט אַ יאָר צייט, גאַנץ „טאָלסטאָי״ האָט ער אַזוי אָפּגע־דאַוונט, ביז איין פרימאָרגן, אין די ימים־נוראים, ווען „אַ פיש ציטערט אין וואַסער״, האָט אברהם געוויקלט די רצועה. ער האָט אַ צי געטון די פּעדעמלעך, עס רייסט זיך. די רצועה איז מיט אַמאָל געוואָרן אַ פּשוטער לעדערנער רימען און די תפילין? — צוויי קעסטלעך. אינעווייניק? מיטן של־יד אויפן מוסקול פון לינקער האַנט, האָט ער געגומען אַ מעסערל, איבערשניטן די גידים, דאָס האָרץ האָט געקלאַפּט אָט ווי דאַן ווען ער כאַפּט זיך אַמאָל צו דער מאַמעס קעשענע פון אַ קליידל וואָס הענגט, געעפנט, אַרויסגענומען אַ שטיקל פּאַרמעט: וקשרתם לאות ידיך והיו לטוטפות בין עיניך...

דער געדאַנקען־גאַנג האָט זיך פּאַרטשעפּעט איבער דעם וואָרט. טוטפות, וואָס איז דאָס? דער געדאַנק האָט זיך איבערגעריסן... די מאַמע איז אַריינגעקומען. ער האָט זיך אַ צאַפּל געטון, גענומען שפּאַרן דאָס שטיקל פּאַרמעט צוריק אין די בתים, דאָס אָפּענע מעסערל שטופּן אין קעשענע אריין.

— דאַוונסט אַזוי, האַ? — האָט די מאַמע געפרעגט און צוקומענדיק נעענטער, דערזעענדיק דעם אָפענעם של־ראש האָט זי מיט שרעק אַ פרעג געטון: וואָס איז דאָס, וואָס טוסטו?

— איך זע איבער די פּרשיות צי זיי זענען ניט פּסול.

די מאַמע האָט אויף אים געקוקט מיט אַזאַ געפּענטעטן כעס, אַז אים האָט זיך געדוכט, אַז זי וועט אים אויספּאַטשן די פּיסקעס. ער האָט אויסגעהאַלטן איר קוק. געזען ווי אירע אויגן ווערן טונקעלער, פייכטער, אירע הענט האָבן גענומען ציטערן. זי האָט זיך אויסגעדרייט, ניט אַרויסגעזאָגט קיין וואָרט און אַרויס פון אַלקיר.

אברהם איז געשטאַנען וואו זי האָט אים איבערגעלאָזן, זיין אייגענע חוצפּה האָט

אים געליימט. דער קאָפּ האָט געברענט. ער האָט צונויפגעלייגט די תּפֿילין און, ניט עסנדיק דעם צוגעגרייטן אָנבייסן ארויס פון אַלקיר, זיך געלאָזט איז גאַס.

דעם גאַנצן טאָג האָט ער אַרומגעבלאָנדזשעט. געווען ביים טייך. דאָס וואַסער טונקל בלוי, קאַלט, שווער און אַזוי קלאָר, דורכזיכטיק. ער וואַרפט אַ שטיינדל, זעט ווי עס זינקט, ניטאָ קיין חשק צו וואַרפן שטיינדלעך, מאַכן קאטשקעלעך. אַ קאַלטער ברוגזער טייך. ארויף אויף די טרעפּ, זיך געלאָזט אין מאַרק אַריין און האָט פאַר דעם איינציקן פירער אין קעשענע געקויפט עפּל ביי אַ סעדעכע, געגעסן אינמיטן מאַרק. דערזען פון ווייטן אַ ישיבהניק מיט אַקאַפּאָטע און פּיאות האָט ער זיך אָפּגעדרייט, אַוועק אין אַ זייטיקער גאַס, געגאַנגען אין שטאָטישן גאָרטן. ניט הויבנדיק די פיס איז ער געגאַנגען, געשאַרט די בלעטער, געזעסן אויף איין באַנק, אַ צווייטער, אַזוי ביז די לאָמפּן האָבן זיך גענומען צינדן. געגאַנגען אַהיים. די מאַמע האָט ניט געפרעגט וואו ער איז געווען דעם גאַנצן טאָג, געגעבן עסן און ער האָט געשלונגען, געכאַפּט. דאָס עסן האָט ניט געשטילט דאָס ברויען אינווייניק. רחלע האָט אים עפּעס אַפרעג געטון, האָט ער איר דערלאַנגט אַ קלאַפּ, זי האָט געענטפערט מיט אַ קניפּ און מיט אַ געשריי: מאַמע!

— טשעפּע זיך ניט מיט אים! — האָט די מאַמע אַ זאָג געטון, און דער „אים" איז אַרויסגעקומען אַזוי האַרט, אַז רחלע האָט אַ קוק געטון אויף אים און אַנטשוויגן געוואָרן.

שווייגנדיק זענען געשטאַנען די קלאָרע האַרבסט־טעג, סודותדיק די פאַרנאַכטן, שטרענג שווייגנדיק די אָוונטן, שטערן, פייערלעך און די פענצטער האָבן זיך איבערגעוואונקען, דאָך קיין וואַרעמקייט אין די פייערלעך, קאַלט, מרה־שחורהדיק.

און ער פּריווט זיך אָנהויבן איר זאָגן פון זיין ווילן אָפּפאָרן, נאָר ס'האָט זיך ניט אָנגעהויבן. טעג זענען אַזוי געגאַנגען. יעדן טאָג האָט ער געפילט, פאַרלירט ער עפּעס. האָט ער דאָך נאָך געוואָלט אַוועקפאָרן פאַראַיאָרן, ער וואָלט שוין ביז איצט...

זיין אויג איז געפאַלן אויף אַ קליין קעסטל פון טיי, אַ שיין קעסטל, אַ גרינגס און א שטאַרקס. צום דעקל צופראָווען אַ שלעסל איז עס ווי אָנגעמאָסטן פאַר אים, אַלע זיינע זאַכן, ביכלעך ווען אַהין אַריין. — דאַרפסט דאָס קעסטל, מאַמע? — ניין, וואָסי?

איצט זאָגן. — גאָר ניט, ענטפערט ער. אויף מאָרגן האָט ער אויסגעקראַצט ערגעץ אַ שליסל, צוגעקלאַפּט, צוקאַליעטשעט אַ פּאָר פינגער. גענומען פּאַקן אויף אַ פּראָבע ווען די מאַמע האָט ניט געזען, אונטן די ביכלעך אויבן די העמדער און פאַרקערט. ביז די מאמע האָט מיט שטירדעם א פרעג געטון: וואָס פּאַדעסטו ארום דעם קעסטל ווי אַ הון אַרום דער נאַסידלע? — זי האָט זיך אַוועקגעלאָזט צום קעסטל, אַ קוק געטון, ער האָט פאַרשטעלט דאָס קעסטל. — איך פאָר אוועק!

די מאַמע האָט אים אָנגעקוקט, — וואוהין איז, זוניו מיינער?

איר חוזק־טאָן האָט אים געבייזערט, בייזקייט האָט געגעבן מוט. קיין זשיטאָמיר פאָר איך. גוט? — גיב איבער אַ גרוס דער מומע פראַדל.

— איך פאָר ניט צו דער מומע פראַדל. — צו וועמען דען פאָרסטו, צום גובערנאַטאָר?

— צו קיינעם. — זי איז דערווייל די שטאַרקערע און ער גיט זיך אונטער. איך פאָר לערנען. — וואָס־זשע, דאָ איז שוין פאַר דיר ניטאָ קיין תּורה?

— איי, דו ווייסט נישט...

די שטימע, אַ שטימע וואָס האַלט זיך אין בייטן. דער מאַך מיט דער האַנט, דער

פאַרקנייטשטער פּנים ביים „איי, דו ווייסט נישט!", האָט אויפגעריסן אירע אויגן. ווי ער האָט זיך געביטן! ווי ענלעך ער ווערט אויפן... פֿאָטער אויף זיינעם. אַ וודאי ווייס איך נישט. וואָס ווייסט דען אַ מאמע? אַ מאַמע ווייסט בלויז האָרעווען, אַקערן מיט דער נאָז די ערד, פֿאַרפינצטערט ווערן. און פֿאַר ווען? פֿאַר וואָס?

זי האָט שוין מער קיין חוזק ניט געמאַכט, זי גיט נאָך, ער האָט געוואונען. זי האָט פֿאַרלאַטעט אַלע העמדער, פֿאַרמאַרעזשעט אַלע זאָקן, אָנגעזאָגט ער זאָל קיין צעריסענע זאָק ניט אַרויסוואַרפן, צושיקן, וועט זי פֿאַרריכטן. פֿאַרן אַוועקפֿאָרן האָט זי אָפּגעבאַקן קיכלעך, קאָרזשעס. ער האָט זיך געקרימט, ניט געוואָלט, זי האָט געפּאַקט און נביאות געזאָגט: וועסט נאָך חלשן נאָך דער מאַמעס קיכל און ניט האָבן — שוין דאַכט זיך אַלץ איינגעפּאַקט, מ׳קען שוין פֿאַרשליסן. די מאַמע האָט דערלאַנגט די תּפֿילין. נעם זיי מיט. ער האָט אַ קוק געטון אויף איר. געבראָכן האָט זי אַרויסגעזאָגט: מיין זון, טו מיר צוליב, אָט אַזוי. געדענק, מיין קינד, יאָק יידיש, טאָ פּאַאידיש, אי זאַאידיש. וועסטו אָבער זיין אַ גוי, איז... זי האָט ניט פֿאַרענדיקט.

הארט פֿאַרן פֿאָרן האָט זי אים, צום ווייפילטן מאָל, אָנגעזאָגט ווי צו טרעפֿן דער מומע פֿראַדל, געהייסן היטן דאָס קעסטל און די פינף רובל, וואָס זי האָט אים איינגע־נייט אין אַ באַהאַלטענער קאַמזויל־קעשענע, און למען־השם שרייבן אַ בריוול. ביים דיליזשאַנס האָט זי אים געכאַפּט, געקושט אין די באַקן, אויגן און מויל, איר "פֿאָר געזונט" האָט זיך שוין געוויקט אין טרערן. רחלעס אויגן זענען אויך שטום איבערגע־גאַנגען. מיט פֿאַרוויינטע אויגן האָט די מוטער צוגעזען ווי איר קינד האָט זיך אַריינ־געזעצט אין די דיליזשאַנס און, אַן איינגעבויגענע, אַן עלטער־געוואָרענע. פֿירנדיק רחלען פֿאַר דער האַנט, אָט ווי זי וואָלט געפֿירט אַ פֿינף יאָריק קינד, זיך געלאָזט צוריק אַ היים, צו איר ליידיק געוואָרענעם אַלקיר.

7. אַ פֿענצטער אין דער וועלט

דער דיליזשאַנס איז פֿאַר אברהמען אַ נייער סאָרט וואָגן. אַ מאָדנער וואָגן. אַזעלכע הויכע רעדער, אַזעלכע דיקע פֿערד, און דער וואָגן איז אַ בויד מיט אַ דאַך, מ׳זיצט ניט אין דער ברייט, נאָר אין דער לענג, אויף דער סטעליע פֿון וואָגן הענגט אַ לאָמפּ, און ס׳איז ליכטיק. איינער קוקט זיך גוט איין אין זיין שכן. דאַן ערשט שרייט ער אויס: וואָס, איר פֿאָרט אויך? — מ׳דערקענט זיך, און מ׳באַקענט זיך דורך דעם וואָס מ׳מישט זיך אריין אין געשפּרעך.

— ...אַז איך זאָג אייך דעם דיליזשאַנס האָט מען נאָך ניט קיינמאָל ניט אָפּגעשטעלט.

— מאַלע וואָס מ׳האָט ניט אָפּגעשטעלט, פֿאַרגעסט ניט, אַז היינט איז ניט וואָס אַמאָל.

— וואָס איז היינט, וואָס אַ הפקר־וועלט? — הלוואי. ביי מיר האָט איר געפּועלט.

דוד לייבצע קענט איר דאָך? געפֿאָרן פֿון סאָקאָלאָוו פֿונעם יאַריד, די גאַנצע וועג גאָרניט, הינטער לובטשיטש, אַהאַ! אָפּגעשטעלט, צוגענומען ביז דער לעצטער פּרוטה. נאָך אַ נס וואָס ער איז אַרויס אַ לעבעדיקער. ער ווייסט אַפֿילו ווער. און אַז ער ווייסט איז וואָס, גיין מסרן? מער פּעלט אים ניט.

אַ מאָדנער איד איר זייט, דוד לייבצע איז געפֿאָרן מיטן דיליזשאַנס? — ניין, האַ? טאָ וואָסזשע רעדט איר? אַז איך זאָג אייך דעם דיליזשאנס שטעלט מען ניט אָפּ. רוק זיך אַביסל!

אברהם האָט זיך אַ צי געטון אין דער לענג, זיך „דינער געמאַכט" און נאָך שטאַרקער

זיך צוגעשפּאַרט צום װענטל, איבערצולאָזן אַ מחיצה צװישן אים און דעם אידן, װאָס האָט אים באַפוילן זיך רוקן אַביסל. ער האָט פּיינט געקראָגן דעם אידן פאַר זיין שטימע. הלוואי פאַלן אַן גזלנים, שטעלן אָפּ דעם דיליזשאַנס, נאָר דעם אידן אויף צו להכעיס.

וואוהין פאָרסטו? — ניט דיין עסק — האָט אברהם אַ זאָג געטון. — וואָ־ס?! דו שייגעץ דו! איך האָב דאָך שוין אַ זעלכע אייניקלעך ווי דו.

דער „ניט דיין עסק" האָט זיך אַרויסגעכאַפּט, און אברהם איז געװען אַזוי צופרידן פון זיין ווירקונג, אַז אים האָט געקלאַפּט דאָס האַרץ. ווען דער איד האָט אַ פאַרנעם געטון די פאָלע און זיך אָפּגעשאַרט פון אים אַביסל האָט ער זיך כמעט צעלאַכט, ער האָט געשוויגן.

— גוטע יאָרן דערלעבט! — האָט דער ייד זיך געווענדט צום צווייטן שכן זיינעם. — אַזאַ שטשעניוק שוין יעדן איינעם דו. ווער איז ער? איר קענט אים?

דער שכן האָט זיך איבערגעבויגן צו „יעדן איינעם". ווער ווייסט זיי?

— מ'ניע, — האָט דער איד אַ זאָג געטון, צעעפנט דעם ראָק, אַרויסגענומען טאַבאַק, פּאַפּיראָס־פּאַפּיר, פאַררויכערט. נאָך עמיצער האָט פאַררויכערט, אַ דריטער. אין די קנוילן רויך האָט זיך געדרייט די מורא, טאָמער שטעלט מען אָפּ דעם דיליזשאַנס. און מ'האָט אין דער מורא פאַררעדט מיט מוראדיקע מעשות.

דער דיליזשאַנס איז געבליבן שטיין. אברהם האָט זיך אַ צאַפּל געטון, געריבן די אויגן. פּאַסאַזשירן זענען איינגעבויגענע געשטאַנען אין בויד, איינציקווייז, קרעכצנדיק, אַרויסגעקראָכן פון דיליזשאַנס און גענומען טומלען, שלעפּן זעק. אברהם איז אויך אַרויסגעקראָכן. אַ גרויסער הויף ברוקירט מיט גרויסע שטיינער, אַנגעשטעלט מיט די־ליזשאַנסקע װעגענער אַן פערד. אידן אין קורצע קוזשוכלעך ארומגעגאַרטלט מיט גרינע און רויטע גאַרטלען, שמויסענע היטלען און לאַנגע שטיוול, האָבן זיך איבערגעשריען הייזעריק, אָבער הילכיק, געשאָלטן און געזידלט זיך אויף יידיש און גויאיש. פּאַסאַזשירן האָבן געשמייעט, געטראָגן רענצלעך, וואַליזקעס, זעקלעך. אברהם האָט גענומען זוכן זיין קעסטל און דערזען ווי דאָס קעסטל פליט פון דעם דיליזשאַנס דאָך אַרונטער. דאָס קעסטל איז ניט צעשאָטן געוואָרן, עס איז בלויז געבליבן ליגן אויף אַ זייט. אברהם האָט אַרויפגעקוקט צום מענטשן וואָס האָט אַזוי אַ וואָרף געטון זיין קעסטל. ער האָט עס אויפ־געהויבן און גענומען טראָגן עס פאַר זיך, דערפילט אַז ס'איז צו שווער האָט ער אַרונטער־געלאָזן, זיך געזשובעט. אַ שמייסער איז צוגעגאַנגען, אַ צי געטון דאָס קעסטל — וואוהין דאַרפסטו? — אין ערגעץ ניט! — האָט אברהם בייז אָפּגעענטפערט, אַ צי געטון דאָס קעסטל, און זיך געלאָזט גיין זוכן די מומע פראַדל.

אַוועקגעשטעלט דאָס קעסטל, אָפּגעווישט דעם שוויס, באַטראַכט די טיר האָט ער ענדלעך, אַ צי געטון דאָס גלעקל און גלייך חרטה געהאַט, ווען ניט דאָס קעסטל וואָלט ער גלייך אַנטלאָפן. דערהערט טריט און די טיר האָט זיך געעפנט, ער האָט געזען א מענטשלעך געשטאַלט.

— וואוינט דאָ, זייט איר... פראַדל?

— איך בין פראַדל, און ווער ביסטו? אוי, געמעגט שווערן ס'איז אברהמ'ס אינגל, און נאָך איידער אברהם האָט צייט געהאַט באַשטעטיקן, האָט זי שוין געהאַלטן זיין קאָפּ אין אירע הענט, אים געקושט. אויף אַזאַ דערקענטעניש האָט ער זיך ניט געריכט. אַ פאַרשעמטער איז ער געשטאַנען. ניט געוואוסט וואו אַהינצוטון זיינע אויגן, ניט געוואַגט זיך אַ ריר טון.

— נו, וואָס שטייסטו? קום אַריין. וואָס מאַכט די מאַמע, וואָס מאַכט... ווי הייסט דיין שוועסטער? רחלע, יאָ רחלע, פאַרגעסן. שוין אַזוי לאַנג, און ווי הייסטו? אברהם? אַפילו דעם ברית ניט דערלעבט, וויי איז מיר. ביסט מסתם הונגעריק, אברהמעניו? נאָך גאָר ניט געגעסן. ׳עסט גיין עסן, צי ׳סט אפריער זיך שטעלן דאַוונען? געהערט דו וואַקסט א רב. וואָס־זשע, אויס רב, האַ? אַ דאָקטאָר? נו, גיי צום טיש, שעם זיך ניט, עס.

ער האָט געגעסן פרישע בייגל מיט פוטער מיט טיי, און דער כעס צו דער מומע פראַדל פאַר איר „רב״, די פיינטשאַפט צו מומעס סתם איז זיך צעגאַנגען אין דער וואַרעמקייט פון עסן, טרינקען. זאַט געוואָרן איז זיין צונג אויך לויזער געוואָרן, דערציילט ער איר, אַז ער איז געקומען לערנען, שטודירן.

— אין גימנאַזיע — ניין, אַזוי, ביי אַ לערער.

— נו, און עסן, שלאָפן, אַ שוך, אַ העמד? איך וואָלט דיר אַריינגענומען צו זיך. אָבער זעסטאָך, דאָס איז אונזער גאַנצע דירה.

דער מומע פראַדל׳ס דירה — אַ קיכעלע מיט אַן אלקיר, ענלעך צו דער מאַמעס אַלקיר — האָט ביי אברהמען אַרויסגערופן אַ מאָדנעם געדאַנק: אין דאָרף זענען די שטיבלעך קליין פונדרויסן, דערפאַר אינעווייניק גראַם, אין שטאָט — דרויסן די הייזער גרויס, אינעווייניק ענג. וואָס גרעסער די שטאָט, וואָס גרעסער די הייזער — אַלץ ענגער אינעווייניק.

אברהם האָט אויפגעהויבן די אויגן צו דער מומע, ווילנדיק ארויסלייענען וויפל זענען דאָס אַלע, ער האָט אַפילו ניט געוואוסט ווי גרויס איז דער מומעס הויזגעזינט.

— בייטאָג איז נאָך צו דערליידן, זעלדע און אסתרקע גייען אַוועק ארבעטן. אַז אַך און וויי איז צו מיר, מאָדיסטקעס זענען זיי, קומט אָבער אויף דער נאַכט איז כאָטש נעם בעשפאַר די ווענט. די מומע האָט אַ וויינ געטון מיט דער האַנט און אברהם האָט געזעו ניט נאָר וואָס איז דאָ, נאָר אויך וואָס דאָרט איז ניטאָ — פאַר אים קיין געלעגער.

— איכ׳ל קריגן שטונדן. — מיינסטו געבן אוראָקן? — דער מומעס קוק דערביי — אָט דאָס־אָ רעדט שוין וועגן געבן אוראָקן. ווי אַלט ביסטו, אברהמעניו?

— פופצן יאָר, — האָט ער אַ זאָג געטון. — פופצן יאָר? האָט די מומע איבערגעחזרט מיט פאַרוואונדערונג און אַ זיפ . — שוין פופצן יאָר אַז איר ברודער איז טויט?

— זאָג־זשע מיר, אברהמעניו, קענסטו שוין גענוג? יידיש ווייס איך, הלוואי אויף אַלע יידישע קינדער געזאָגט געוואָרן, אָבער רוסיש? — הערנדיק, אַז איר פלימעניק האַלט שוין ביי גיין אויף פיר קלאַסן, האָט איר פנים זויפגעלויכטן. איר ברודערס אַ קינד. אַ געראָטן קינד. — ווייסטו וואָס, אברהמעניו, איין אוראָק קען איך דיר שוין געבן. מיינע קינדער ווילן זיך לערנען. זעלדע ניט אַזוי, נאָר אסתרקע, מיר פאַר איר קאָפּ. זי חלשט ממש, וויל זיך לערנען, האָט ניט קיין שלעכטן קאָפּ. אָבער גיי דינגען אַ לערער, מישטיינס געזאָגט, די גרויסע פאַרדינסטן? איצטער אַן אייגענער...

האָט ער שוין אַ אוראק, — האָט אברהם אין זיך אַ שמייכל געטון. ווייזט אויס אַן אומזיסטער, אַזוי האָט ער פאַרשטאַנען פון דער מומעס רייד. איצט, אַלץ וואָס אים פעלט איז אַ דירה, אַ ווינקל ערגעץ וואו ער זאָל קענען שלאָפן, לערנען. ער האָט זיך אויפגעהויבן.

קיין באַקענטע האָט אברהם ניט געהאַט. ער האָט געהאַט אַן אַדרעס צו איינעם אַ

פעלדמאַן, אַן עקסטערניק. צי וועט פעלדמאַן אים טאַקע באַזאָרגן איז ער ניט געווען אַזוי זיכער, ער איז אָבער געווען צופרידן זיך אַרויסכאַפּן פון דער מומעס שטוב. ער האָט זיך דערפילט נאָך עלטער ווי ער איז געניינגט געווען צו דענקען וועגן זיך, צום ערשטן מאָל האָט ער שאַרף דערפילט ווי אין זיין לעבן חזרן זיך איבער זאַכן, ער האָט זיך אָבער געשטאַרקט — ישיבה, דאָס איז געווען, איצט וועט זיין... וועט זיין אַנדערש. לערנען, שטודירן... איין שטונדע האָט ער דאָך שוין... האָט ער שפּאַסיק אַ טראַכט געטון.

8. בלוט רופט

לוריע האָט זיך אָפּגעשטעלט אינמיטן צימער, אַ קוק געטון אויף דעם אַריינגעקומע־נעם און אַ פרעג געטון: נו, וואָס „סרעזאלי״״

דער טאָן פון דעם לעצטן וואָרט האָט אויפגעריסן אברהמס אויגן. ער האָט אַ קוק געטון אויף זיין לערער, דערזען אַ שמייכל, און דער שמייכל, דער טאָן האָט אַ שטאָך געטון אַזוי שאַרף, נאָך שאַרפער ווי דער דורכפאַל ביים עקזאַמען. ער האָט ניט געקענט אַרויסברענגען אַ וואָרט.

— נו, וואָס האָט איר אַזוי אַרונטערגעלאָזט דעם קאָפּ? דער הימל איז אַרונטער־געפאַלן?

אברהם האָט זיך צוגעזעצט אויף אַ שפּיץ בענקל. דער הימל איז ניט אַרונטערגע־פאַלן אָבער... איר, פאַרוואָס לאַכט איר פון מיר?

לוריע האָט אַזש אַ דריי געטון דעם קאָפּ ביי דער פראַגע, זיין קוק איז געבליבן רוען אויף אברהמען. — איך לאַך ניט פון אייך, אָבער איר זייט לעכערלעך, איר אַלע, מיט אייער לערנען, מיט אייערע דורכפאַלן. זאָגט מיר, איך בעט אייך, — ער האָט זיך אַ זעץ געטון רייטנדיק אויף אַ בענקל מיטן ברוסט צו דעם ווענטל, עס אַ רוק געטון נענטער צו אברהמען,

— צוליב וואָס לערנט איר?

אברהם האָט פאַרוואונדערט אַ קוק געטון אויף אים. צוליב וואָס לערנט איר? אָט־די פראַגע האָט ער זיך קיינמאָל ניט געשטעלט אַזוי נאַקעט. וואָס הייסט צוליב וואָס? ער האָט אָנגעהויבן לערנען ווען ער איז אַלט געווען דריי יאָר. נו, יאָ, דאַוונען, חומש, פּסוק, גמרא, אַלץ לערנען. אַוועקגעוואָרפן די גמרא, האָט ער ניט אַוועקגעוואָרפן דאָס לערנען, ער איז נאָר איבערגעגאַנגען פון איין למוד צו אַ צווייטן. געוויס, ער האָט געטראַכט וועגן ווערן אַ סטודענט, גיין אין אוניווערסיטעט...

— איר ווילט ווערן אַ דאָקטאָר?

„אַ דאָקטאָר״. די איראָניע אין לוריעס טאָן ווערט דערטרונקען אין דער שנאה צו דעם וואָרט „דאָקטאָר״ וואָס בויטעט זיך ביי אברהמען אין קאָפּ מיט דעם וואָרט „רב״. די מאַמע האָט געוואָלט, דער זיידע, אַ רב זאָל ער ווערן. נאָכדעם איז זי שוין איינגעגאַנגען אויף אַ דאָקטאָר. רב אָדער דאָקטאָר, ער האַסטביידן. ניין, ניט קיין דאָקטאָר — ענטפערט ער טראַציק.

— אַזוי? ניט קיין דאָקטאָר? — איז שוין לוריע פאַרחידושט, דער גראָבער פינגער פאַרהאַלט זיך ביי דער וואָנצע, די אויגן קוקן פרעגעריש, אָבער ניט שטרענג. וואָס דען?

געלערנט, — ענטפערט אברהם אָפּגעריסן. קען ער דען איצטער איבערגעבן לוריען דעם זין פון זיין לערנען, פון זיין... גאַנצן לעבן ביז אַהער? ער קען בלויז אַ קוק טון אויף זיין לערער, אים זאָגן: גרינג צו לאַכן, ווען דו ווייסט, אָבער ווי שווער מיר איז...

דער לערער לאַכט ניט. דער קנייטש וואָס ציט זיך אויס דעם שטערן פון נאָז־בריקל צו די האָר־צו ווערט טיפער איינגעשניטן, די געדיכטע ברעמען בערשטלען זיך.

נו, זאָגט איר, געלערנט. סתם געלערנט. דאָס איז גוט. אָבער אויב אַזוי, זאָגט מיר, איך בעט אייך, פאַרוואָס זייט איר אַזוי אַרונטערגעפאַלן ביי זיך וואָס איר זייט דורכגעפאַלן ביים עקזאַמען? ווייסט איר היינט ווינציקער ווי פאַראַכטאָגן אין דער צייט? אגב, אויף וועלכן קעגנשטאַנד זייט איר דורכגעפאַלן? אויף געאָגראַפיע? וואָס אַזוינס האָט איר דאָרט ניט געוואוסט אין געאָגראַפיע? וואָס האָט מען אייך געפרעגט?

— אויף וועלכן גראַדוס געפינט זיך זשיטאָמיר?

— אויף וועלכן גראַדוס זשיטאָמיר? זשיטאָמיר! — לוריע איז אַזש אויפגעשפרונגען פון בענקל, זיך צעלאַכט. איך וואָלט אויך דורכגעפאַלן. אויף מיין וואָרט, איך ווייס ניט אויף וועלכן גראַדוס זשיטאָמיר געפינט זיך. דאָ, — האָט ער אַ ווייז געטון אויפן וואַנט, וואו עס איז געהאָנגען אַ גרויסע מאַפּע, לוריע האָט געפירט מיטן פינגער פונעם פינטעלע זשיטאָמיר צו די גראַדוסען־צו, אָנגעוויזן, — זעט איר? אָט איז עס! און געשמייכלט.

אברהם האָט אים געקענט דערציילן ווי בעת דעם עקזאַמען, ווען מ׳האָט אים געפרעגט אָט־די פראַגע, זענען זיינע אויגן ממש געקראָכן פון קאָפּ צו דער מאַפּע אויף דער וואַנט דאָרט, געוואָלט אַראָפּגנבענען דעם זשיטאָמיר, דעם גראַדוס, אָבער דער לערער האָט שוין אָפּגעקערט דעם קאָפּ פון דער מאַמע און געריעדט צו זיך: „לאָווקאָ״! הינטישע זין! אַן איינפאַל! און צו אברהמען: און וואָס דענקט איר איצט טון?

— איצט פאָר איך דערווייל אַהיים, — האָט אברהם דערשלאָגן געענטפערט.

— אַהיים? — דאָס וואָרט האָט געקלונגען אַזוי אומהיימלעך. — וואו וואוינט איר עס?

— איך... די מאַמע מיינע וואוינט אין דובראָווקע. געקראָגן אַ בריוו, מיין שוועסטער איז קראַנק. — אַ שוועסטער קראַנק?

אָט־די פראַגע איז אַרויסגעקומען אַזוי באַאומרואיקט, אַזוי היימיש. אברהמען האָט זיך געוואָלט פרעגן: איר האָט אַ שוועסטער? א מאַמע? האָט אייער מאַמע חתונה געהאַט צום צווייטן מאָל?

מאַמע... זיידל... דאָס בריוול וואָס ער האָט געקראָגן: „בני היקר..: און זיי וויסן, אַז רחלע איז פאַרשלאָפט געוואָרן. זי איז זייער שלאָף, איין גאָט זאָל זיך אויף אונז דערבאַרימען, לכן: בעט איך דיך, מיין זון, קום גלייך צופאָרן... דאָס בריוול האָט געשריבן זיידל. זיידל, זיין... ער׳ט ניט פאָרן! האָט ער אויסגעשריען צו זיך אַליין ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל איבער־געלייענט דאָס בריוול. ער האָט געלייענט א צווייטן מאָל, אַ דריטן מאָל... „זייער שלאָף״, איין גאָט זאָל זיך דערבאַרימען״. ער׳ט פאָרן. אָט־דער געמיש פון געפילן, געדאַנקען האָט איצט ווידער זיך אַ הויב געטון, אַ שפּאָר געטון אין די אויגן אריין, אָט־אָט צעוויינט ער זיך. ער טוט אַ ציִ מיט די ציין די אויבערשטע ליפּ. — בין איך געקומען זיך זעגענען, אָפּגעבן אייערע פאָר ביכער און בעטן אפשר האָט איר, קענט איר מיר געבן עטלעכע ביכער צום לייענען, דאָרטן. איכ׳ל זיי אָפּברענגען.

— ביכער? — האָט לוריע איבערגעפרעגט ווי וועגן עפּעס אַ פרעמדער זאַך, אַ וואָרף געטון אַ קוק אין ווינקל צום ביכער־שראַנק, צו דער קאַנאַפּע, זיך געלאָזט אַהין. — דאָ האָט איר אַ פאָר ביכער. לייענט איבער. ער האָט געקוקט אויף אברהמען ווי ער האָט גע־לייענט די נעמען פון די שרייבער, בעלינסקי, מיכאַילאָווסקי, לאַווראָוו און צוגעגעבן: אויף וועלכן גראַדוס זשיטאָמיר געפינט זיך וועט איר דאָ ניט אויסגעפינען, איר קענט

אָבער אויסגעפינען אַנדערע זאַכן, אפשר פונקט אַזעלכע וויכטיקע, — האָט ער געשמייכלט. נאָט אייך דאָס אויך. בעלטאַוו. אָבער ווי וועט איר זי טראָגן, פירן? אָט־דאָסאָ, זייט אַזוי גוט, רוקט אַריין אין פּאַזוכע, אונטער דער בלוזע. דער פּאַס איז גוט פאַרצויגן? און די קענט איר טראָגן אָפן, נאָר טראָגט זיי אָט ווי איר וואָלט געגאַנגען אין גימנאַזיע, פאַרשטאָנען? און אַז אירט לייענען דאָרט אין דאָרף, זעט זיי זאָלן ניט אַריינפאַלן אין „פרעמדע" הענט. און אַז איר וועט קומען צוריק...

— כ׳וועל זיי אַלע אָפּברענגען, — האָט אברהם זיך צוגעאיילט צו פאַרזיכערן.

— נו, גוט, — האָט לוריע אַ זאָג געטון, און עס האָט געקלונגען — האָסט מיר איבער־געשלאָגן. ניט וועגן אָפּברענגען די ביכער האָב איך דיר געוואָלט זאָגן, נאָר מילא.

ער האָט אויסגעשטרעקט די האַנט, גוט אָנגעקוקט אברהמען. — צום ווידערזען! ביים טיר שוין האָט אברהם דערפילט דעם לערערס פינגער אויף זיינע אַקסל, פּלייצע. עפּעס פּאַטערלעכעס איז געווען אין דעם פינגער־באַריר, אברהמען איז פון דעם געוואָרן וואַ־רעמער און אויך... אומעטיקער. אינדרויסן האָט ער איינגעמאָסטעט די ביכער, זאָל זיך בעסער טראָגן, געכאַפּט אַ קוק צו עמיצער זעט אים, קוקט אים נאָך, זיך דערמאָנט אַז ער דאַרף גיין מיט אַ „גימנאַזיסטישן" גאַנג, מיטן עלנבויגן אַ טאַפּ געטון דאָס בוך אונ־טערן בלוזע, זיך געלאָזט גיין מיט אַ פּאַרריסענעם קאָפּ, באַלד איז דער גאַנג געוואָרן פּאַמעלעכער, שלאָבעריקער, דער קאָפּ האָט זיך געצויגן אַרונטער, רחלע שלאָף. מאַ־מע... זיידל... ער׳ט ניט פאָרן. אסתר האָט אים געבראָכט דאָס בריוול פון דער מאַמען, געקוקט אויף אים ווען ער האָט געלייענט, געפרעגט צי ער פאָרט אַהיים, דאַרף זיך גע־זעגענען מיט איר... גיין צו דער מומען פראַדל... ער׳ט ניט פאָרן! ער איז געפאָרן.

דער צלם ביים אַריינפאָר אין דאָרף, דאָס פּאַרטוכל אויפן צלם האָט געזאָגט: דאָס איז כ׳וין דאָבראָוואָקע. דאָ ביסטו געבוירן געוואָרן, אויסגעוואָקסן. אָט איז די גאַס, אָט זענען די שטיבלעך מיט די שטרויענע דעכער. דאָ איז דאָס בריקל, ווי דער שטייגער, איין ברעטל צעבראָכן. אָט איז די קרעטשמע, דער זיידע... די מאַמע, רחלע... זיידל... אָט איז זיידל׳ס שטוב, דאָ...

די מאַמע האָט אים אַרומגעכאַפּט, געקושט, געוויינט, אים אָפּגעלאָזט און נאָכאַמאָל אַרומגעכאַפּט. דאָס קושן, דאָס אַרומכאַפּן איז געווען אַזוי אימפּעטיק אַז ער איז דערשראָקן געוואָרן, ווי פונעם אַרומכאַפּן. רחלע צוליב ווען ער איז געפאָרן אַ היים, איז אַרויס פון זינען, וואָס איז געשען מיט דער מאַמען? איז דאָס זיין מאַמע וואָס האָט אים געשאָלטן, געשלאָגן? ווען האָט די מאַמע אים אַזוי געקושט? געוויינט האָט זי אָפט, איר איצטיק וויינען איז אויך אַנדערש, די מאַמע האָט אים אָפּגעלאָזט. ער וויל גוט אַ קוק טון אויף איר, זיידל האָלט שוין אָבער זיין האַנט, שמייכלט צו אים.

— אויסגעוואַקסן, קיין עין הרע! אַ בחור געוואָרן! וואַקסט דיר שוין אַ באָרד! אָט דער זיידל ביי ווען ער איז אָפט געזעסן אויף די קני, געגראַבלט זיין קופּערן בערדל, אָט־דער זיידל איז איצט זיין... ווי זאָל ער אים רופן? זיינע אויגן האָבן גענומען בלאָנ־דזשען איבער זיידל, דער מאַמען, דעם צימער.

— רחלע איז אין אַלקיר, — האָט די מאַמע געענטפערט אויף זיין זוכנדיקן קוק און זיך געלאָזט אַהין. אברהם איז איר נאָכגעגאַנגען און מיט יעדן טראָט האָט זיין האַרץ גע־נומען קלאַפּן האַסטיקער. אַריינגעקומען אין אַלקיר, האָט אים אַ קלאַפּ געטון אין די אויגן

רחל׳ס קאָפּ האָר עפּעס א הורבע, אַ גאַנצע סטיג האָר! ער האָט זיך געכאַפּט — איר פּנים איז קלענער געוואָרן.

רחלע האָט אַ הויב געטון דעם אָרעם, אויסגעשטרעקט אַ האַנט און אַ זאָג געטון: אברהמעניו! ער האָט אַ נעם געטון איר האַנט, געוואָלט זיך צובייגן, אַ קוש טון, זיך צוריקגעהאַלטן, דערפילט אַז זיינע אויגן גייען איבער, האָט ער אַרונטערגעלאָזט דעם קאָפּ צו איר האַנט. ער האָט געפילט אירע פינגער אין זיינע האָר, דאַן איר פולע האַנטפלאַך, ווי זי איז געבליבן רוען אויף זיין קאָפּ. ניט זען זי, ניט... וויינען. ער האָט איינגעהאַלטן די טרערן, אויפגעהויבן דעם קאָפּ, זיך איינגעקוקט אין רחלען. ווי בלאַס זי איז, שיר ניט דורכזיכטיק, און די אויגן אַזוי שאַרף, שפּיציק. די בלאַסקייט פון פּנים האָט געשראָקן, דער בליאַסק פון די אויגן געשטאָכן, מער ניט, דער מילדער שמייכל האָט באַלויכטן דעם פּנים אָט ווי אַ ליכט הינטער אַ דינעם פאָרצעלייענעם וואַזעלע. דער שמייכל האָט אויך געמילדערט דעם קוק. — וואָס מאַכסטו? — האָט זי אַ פרעג געטון מיט אַ הייזעריקער שטים. די זאַמדיקייט אין איר קול האָט אַ זעג געטון אין די אויערן. ניט איר שטים. דאָך האָט זי עס געפרעגט, זי האט אים געפרעגט וואָס ער מאַכט.

— איך? זעסטאָך, וואָס מאַכסטו? — זעסטאָך...

דער שמייכל ביים „זעסטאָך" איז שוין ניט דער פריערדיקער מילדער שמייכל, איראָניש קלינגט „זעסטאָך", רחמנותדיק איז דער שמייכל און דער שוואַכער מאַך מיט דער האַנט איז שוין גאָר הילפלאָז — זיץ! — זאָגט זי און גיט אַ קער דעם קאָפּ ווי זוכנדיק אַ בענקל.

— אברהמעניו וועט גיין עסן. ביסט מסתמא גוט הונגעריק. אברהם כאַפּט דער מאַמעס טאָן, איר קוק, שטימט צו, אַז ער איז הונגעריק און הויבט זיך אָן צוריקציען פון בעט הינטערוויילעכס. ער זעט די מאַמע ווישט רחלס שטערן, זעט ווי רחלע פאָלגט אים נאָך מיט די אויגן. אַזעלכע שאַרפע אויגן, און דאָך אַזוי בעטנדיק. ער וואָלט געוואָלט בלייבן דאָ מיט איר, זיצן, קוקן אויף איר, רעדן מיט איר, און... ער וואָלט שוין געוואָלט אַרויס פון אַלקיר.

זיידל איז ניט געוועזן אין פאַדערצימער ווען אברהם און די מאַמע זענען אַרויס פון אלקיר און ווי נאָר דער מאַמעס אויגן האָבן זיך געטראָפן מיט זיינע, האָט זי אין אַ פליסטערנדיקן טאָן אָנגעהויבן: אַזאַ גזר! אַזאַ גזר! ווער האָט עס זיך געקענט ריכטן? דוכט זיך געווען אַ געזונט קינד, זאָלסט עס זאָגן זי זאָל ווען עס איז אַ הוסט טון, אָבער אַז ס׳איז באַשערט אַן אומגליק...

אברהם האָט פרעגעריש אַ קוק געטון — וואָס האָט פּאַסירט?

— האָט זיך פאַרקילט, אַסיען איז דאָס געווען. ניט לאַנג נאָכדעם ווי דו ביסט אַוועקגעפאָרן. גענומען ניסן, הוסטן. זי אַריינגעלייגט אין בעט, געגעבן מאַלינעס צו שוויצן, ריצנאייל, געלעגן אַ פּאָר טעג. געוואָרן בעסער איז זי אַוועקגעגאַנגען צוריק אַרבעטן, אָבער אַ הוסט איז איר פאַרבליבן, אַ טרוקענער הוסט. געגאַנגען צום דאָקטאָר, האָט ער געגעבן אַביסל זשמיגע, כלומרשט בעסער געוואָרן, אָבער וואָס עפּעס אַ רעגן, אַ שניי, האָט זי ווידער גענומען הוסטן, און איך האָב געזען דאָס קינד גייט איין, געוואָרן פון איר אַ תל. בין איך מיט איר אַוועקגעגאַנגען צו טאַרגאַוועצן. ער האָט זי גוט אויסגעהערט, אָנגעהויבן פרעגן וואָס זי טוט, וואָס איך טו, וואָס דער טאַטע האָט געטון, פון וואָס איז ער גע־

שטאָרבן? — פון וואָס ער איז געשטאָרבן! אויסגעגאַנגען ווי אַ ליכט. אַרומגעגאַנגען ביז דער לעצטער מינוט...

עפּעס סודותדיקס איז געווען אין דער מאַמעס רייד, אין אירע שטילע טרערן. ער האָט אָפּטמאָל געהערט די מאַמע האָט דערציילט וועגן זיינע קינדער־קראַנקהייטן, ווי זי האָט זיך מיט אים געמוטשעט ביי די מאָזלן, פּאָקן, קיינמאָל האָט זי אָבער ניט דערמאָנט וועגן טאַטנס קראַנקהייט, טויט, בלויז דאַן ווען זי פלעגט אים שלאָגן, שרייען אויף אים האָט זי די קלעפּ און געשרייען באַגלייט מיט אַ „דער טאַטעניו מיט די ביינער". אין אַלע אירע רייד האָט ער געשפּירט אַ האָס צו דעם „טאַטעניו", און ער האָט פון דעם טאַטן, וועלכן ער האָט קיינמאָל ניט געזען, אפילו קיין אַנונג ניט געהאַט, ווי ער האָט אויסגעזען, אַט דעם טאַטעניו האָט ער ליב געהאַט, און זי פיינט געהאַט. איצט הערט ער ווי די מאַמע רעדט וועגן טאַטן, און אַזאַ ווייכקייט אין די רייד, אַזאַ טרויער, אַז זיין האַרץ ווערט ווייכער. ער האָט זיך צוגעטוליעט צו איר, ער וואָלט אויך שטיל געוויינט, מיט איר אינאיינעם.

— קען זיין זי האָט געירשנט, — מאַכט טאָרגאָוועץ צו מיר. — זיכער איז ער ניט. צי איך בין געזונט? הלוואי אויף איר געזאָגט געוואָרן. ווי ס'ניט איז, דאָס שניידעריי מוז זי אויפגעבן, און זיך ארויסקלייבן פון שטאָט. דערצייל איך אים, אַלע יאָרן געוואוינט אין דאָרף, ניט לאַנג זיך אַריינגעקליבן אין שטאָט, איז ער אַזש אויפגעשפּרונגען. פון דאָרף געקומען אַהער! גיי דערצייל אים וואָס מיך האָט געטריבן אין שטאָט. — פאָרט גלייך צוריק אין דאָרף! — געהייסן געבן גוט עסן, טרינקען מילך און רוען אַ סך. דו ביסט אַוועקגעפאָרן, זיידל איז געקומען, אים דערציילט. נו. האָב איך זיך איבערגעקליבן אַהער, געדענקט דאָ, אויף דער פרישער לופט, מילך כאָטש באָד זיך דאַריין, אייער, פּוטער, און טאַקע די ערשטע פּאָר חדשים איז דאָס קינד געוואָרן גאָר אַן אַנדער מענטש. די באַקן האָבן זיך אויסגעפילט, דער קאָליר געוואָרן אַ געזונטער, אַ מענטש מיט אַלע מעבטשן גלייך, געמיינט — פּטור. מאַלע וואָס אַ דאָקטאָר שרעקט אַמאָל אָן. אָבער אַז ס'איז באַשערט אַן אומגליק. פּאַר פּסח האָט זי זיך ווידער פאַרקילט. האָב איך געטון אַלץ וואָס, מאַלינעס צום מאָגן געגעבן, געמיינט אַז ס'וועט איבערגיין. אַ טאָג, צוויי, איך זע דאָס קינד ברענט. געראָפן דעם פעלדשער. נו, וואָס ווייסט אַ גוי אַ פעלדשער? האָט זיידל איינגעשפּאַנט פערד און וואָגן, אַוועקגעלאָפן צו טאָרגאָוועצן. געקומען, אַ קוק געטון, גלייך געזאָגט אַז דאָס איז אַ לונגען־אַנטצינדונג, און גענומען פאַדען אַרום איר אַזוי ווי אַרום אַן אייגענער טאָכטער. דו הערסט, דאָס איז אַ דימענטענער מענטש, אַ מלאך, ניט קיין דאָקטאָר. פון אָנהויב האָט ער געדענקט פאָרן גלייך צוריק, נאָכדעם האָט ער זיך מישב געווען און געזאָגט ער'ט בלייבן נעכטיקן. — איכל איבערשלאָפן אַט־דאָ, לעבן איר בעט, — האָט ער אָנגעוויזן, ניט געלאָזט מאַכן קיין געלעגער פאַר אים, ער וויל אַכטונג געבן, ער איז אָפּגעזעסן די גאַנצע נאַכט. אינדערפרי האָט ער געראָפן דעם פעלדשער, אים אָנגעזאָגט וואָס ער זאָל טון, און מיר אָנגעזאָגט איך זאָל זי אָפּהיטן, זי איז זייער קראַנק, און טאָמער, חלילה, ווערט ווידער שלעכט זאָל מען גלייך שיקן נאָך אים א פור וועט ער קומען. און מיינסטו ער האָט גענומען געלט? אַ גראָשן ניט געוואָלט נעמען. אים געשטופּט אין האַנט אַריין, האָט ער ניט געוואָלט נעמען. אין כעס געוואָרן: — איר קענט ניט באַצאָלן. באַהאַלט, וועט צוניץ קומען. איר גיט אַכטונג אויף איר. — אַוועקגעפאָרן, דער פעלדשער איז געגאַנגען יעדן טאָג, די היץ איז אָפּגעטראָטן, זי האָט זיך גענומען בעסערן, שוין גענומען צוביסלעך אַרונטערגיין, געמיינט, איבערגעקומען! ערשט מיט אַ

דריי וואָכן צור־ע, דריי? — יאָ, נעכטן געוואָרן דריי וואָכן, פאַר דריי וואָכן דאָנערשטאָג איז זי פּלוצלונג איינגעפאַלן, האָט זיך אַ לאָז געטון בלוט. הערסט, מיין זון, דעם ערגסטן שונא ווינטש איך ניט עס צו זען. איך האָב געמיינט זי ווערט דערטרונקען. און דאָ איז זיידל אויפן דאָרף, קיינער איז ניטאָ אין שטוב, זי לאָזן אַליין האָב איך מורא. מילא, איך בין אַריינגעלאָפן צו יאַוודאָכאַן, זי אַוועקגעשיקט נאָכן פעלדשער. ער האָט זי גלייך אַוועקגעשיקט צום פּריץ אין הויף נאָך אייז פון דער ליאַדאָווניע, איך האָב דערווייל געלייגט נאַסע האַנטוכער. ביז יאַוודאָכע איז צוריקגעקומען מיטן אייז, ביז זיידל איז געקומען פון דאָרף האָב איך געמיינט איכ׳ל אויסגיין מיט איר אינאיינעם. זיידל איז געקומען, ער איז גלייך אַוועקגעפאָרן נאָך טאַרגאָווענן. געבראַכט אים. ביינאַכט געבראַכט און ער איז אָפּגעזעסן די גאַנצע נאַכט, ביז אַ שטיק אויף טאָג. פאַרן אַוועקפאָרן מאַכט ער צו מיר: גיט אויף איר גוט אַכטונג, זי איז זייער אַ קראַנקער מענטש! — האָב איך שוין פאַרשטאַנען. פונדעסטוועגן פרעג איך אים: — ווי האַלט עס מיט איר? וואָס קען מען טון? — מאַכט ער: טון קען מען גאָר ניט מ׳קען נאָר האָפן. זעט זי צו, פּילנעווועט איר, און דער עיקר, גיט איר נאָך אַלץ וואָס זי וויל...

— אָט אַזוי ליגט זי שוין היינט די פערטע וואָך. האָט זי גענומען בעטן מ׳זאָל שרייבן נאָך דיר. ניט געוואָלט דיר שרייבן, דיר אָנזאָגן די גוטע בשורה? אָבער זי האָט געהאַלטן אין איין פרעגן: געשריבן? פאַרוואָס ביסטו נאָך ניטאָ? שרייב נאָכאַמאָל! האָב איך געזאָגט זיידלען: שרייב שוין אָן. אַ ברירה האָב איך געהאַט? איר פאַרשאַפן נאָך מער ערגערניש? אוי, מיין זון, וואָס איך בין זיך אויסגעשטאַנען, וואָס איך האָב זיך אָנגעליטן! נאָר גרניסט, ווען זי זאָל כאָטש... אָבער... אָט איז זיידל. גיין גרייטן צום טיש. מירן אַלע גיין עסן. קענסט אַריינגיין צו איר אויף אַ מינוט. וואַרט, איך וועל אַ קוק טון, אַמאָל דרעמלט זי איין אויף אַ רגע. — די מאַמע איז אויף די שפּיץ פינגער צוגעגאַנגען צום אַלקיר, פאַרקוקט און אַ פליסטער געטון: מיר דוכט זי האָט איינגעדרעמלט — און זיך געלאָזט אין קיך אַריין. אברהם האָט זיך ניט געקענט צוריקהאַלטן. מיט קעצישע טריט אַריינגעגאַנגען צו דער שוועסטער אין אַלקיר. דערזען זי אַ שלאָפענדיקע, די איבערגעצויגענע לעדלעך, די לאַנגע וויעס, האָט אים אַרומגעכאַפּט אַ שרעק — זי איז טויט! ער האָט זיך אַ לאָז געטון, זי אָנכאַפּן, אַ טרייסל טון, אַ געשריי טון! האָט זי דערהערט זיין אינערלעכן געשריי? זי האָט אַן עפן געטון די אויגן, פאַרווירט אַ קוק געטון, און ווי זי וואָלט אים אָקאָרשט דערקענט, מיט אַ שמייכל אַ פרעג געטון: האָסט שוין אָפּגעגעסן? —

— די מאַמע גרייט צום טיש. — גיי עסן, — האָט זי מעשה עלטערע שוועסטער אים געראָטן, דאָך אַ צי געטון זיין האַנט. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפן בעט ביי איר.

— און דו? — איך? — וועסט דאָך אויך עסן.

— האַ, עסן? די מאַמע וועט דערלאַנגען. ווי איז עס דיר געגאַנגען דאָרט? געלערנט?

— ער האָט איר געוואָלט ענטפערן, דערציילן, די אויגן האָבן אָבער ניט געקענט זיך אָפּרייסן פון איר פּנים, דער געדאַנק איז נאָכגעגאַנגען די אויגן, דאָס מויל איז געבליבן הינטערשטעליק. אָנשטאָט צו דערציילן וועגן זיך, וועגן לערנען, האָט ער גענומען אָפּגעבן גרוסן פון דער מומען, די קינדער. ביי די קינדער איז אסתר דערשינען, ער האָט זיך שוין גאָר פאַרפּלאָנטערט, אַנטשוויגן געוואָרן.

— איך האָב דיר געשטערט אין לערנען? — האָט זי שולדיק אַ פרעג געטון.

— דו? מיר געשטערט? — דאָס האָב איך געבעטן דער מאַמען זי זאָל שרייבן דו זאָלסט קומען. געוואָלט דיר זען.

אַ פייכקייט האָט פאַרנעפּלט דעם גלאַנץ פון אירע אויגן, איר האַנט האָט אַ שוואַכן דריק געטון זיינע. ער האָט אַרויפגעלייגט זיין צווייטע האַנט אויף אירער. האָסט מיך ניט געשטערט, רחלע. — ער האָט אַרונטערגעלאָזט די אויגן, אַנטשוויגן געוואָרן. ער׳ט דאָך איר ניט דערציילן וועגן זיין דורכפאַל ביים עקזאַמען. איר זאָגן עפּעס גוטס, פריילעכס, יאָ, עפּעס פריילעכס. — איך האָב דיר אויך געוואָלט זען. נאָך געזאָלט קומען אויף פסח. געדענקסט ווי מיר זענען ערב־פסח געגאַנגען ווייקן, וואַשן די מולטערס, איך בין אַריינגעפאַלן, אַנגענומען פולע שטיוועלעך מיט וואַסער, דו האָסט זיי אויסגעטון, געלייגט טריקענען אַנטקעגן דער זון, די שטיוועלעך מיט די זאָקן? געדענקסט?

רחלעס שמייכל, אירע אויגן האָבן געזאָגט — אַודאי געדענק איך.

— און ווי מ׳האָט געבאַקן מצות. איך האָב געקיצלט די מיירע, דו האָסט מיר אויסגעקאַטשעט אַ קליין מצהלע, אַ פּיצענקעלע. — רחלעס שמייכל ווערט פריילעכער, מונטערט אים אויף.

— און געדענקסטו, ווען די ליסע האָט זיך אָפּגעקעלבט, ווינטער, געווען אַזאַ קליין קעלבעלע, ניט געקענט שטיין אויף די פיסלעך, מיר האָבן עס אַריינגענומען אין שטוב, געדענקסטו?

אויך דאָס געדענקט רחלע, דאָס זעט ער אין אירע אויגן, איר שמייכל. ניט נאָר זי געדענקט, זי האָט אויך הנאה. אָט זענען זיי צוויי קינדער, שפּילן זיך אין טאַטע־מאַמע. זי שאַפּט זיך מיט אים: גיב דאָס קינד אַביסעלע מאַניע! איר געפעלט ניט ווי ער טוט עס, שטופּט אים אַוועק, ער ווערט אין כעס, צעוואַרפט דאָס קינד, טוט זי אַ ריס ביי די האָר.

דער מאַמעס טריט האָבן זיך דערהערט. זי האָט אריינגעבראַכט עסן פאר רחלען, און צו אים אַ זאָג געטון: גיי, מיין קינד, דאָס עסן איז אויפן טיש, אַ געריירטער איז ער אַרויס פון דער שוועסטערס אַלקיר.

9. גאַ—טע—ניו

— גאַטעניו! פאַרוואָס האָסטו מיך אַזוי געשטראָפט? פאַרוואָס האָסטו מיך אַזוי געשטראָפּט? — אָט די וויינענדיקע פראַגע האָט די מאַמע איבערגעחזרט צום וויפלטן מאָל שוין נאָכדעם ווי מ׳האָט ארויסגעטראָגן איר טאָכטער פון שטוב, ווען זי האָט שוין מער קיין כוח ניט געהאַט צו וויינען.

פאַרטאָג האָט אברהמען אויפגעוועקט דער מאַמעס קוויטשעדיקער געשריי. ער איז אַרונטערגעשפּרונגען פון געלעגער, אַריינגעלאָפן צו רחלען אין אַלקיר, דערזען דער מאַמעס רוקן אויף רחלעס בעט און רחל׳ן.. אַ טויטע. דער וואַקס־קאָליר פון פנים, די פאַר־שפּיצטע נאָז, די פאַרשטאַרטקייט פון פנים האָט אַריינגעשריען אים אין פנים אַריין: טויט! ביי אים אין קאָפּ האָט עס פונדעסטוועגן ניט פּאַטאַפּעוועט. איז דאָס דער טויט? אַזאַ רואיקייט, אַזאַ טיפע רואיקייט אויף איר פנים. און ער האָט דאָך ערשט גערעדט מיט איר! דעם גאַנצן אָוונט איז ער געזעסן ביי איר בעט. ער האָט אויסגעשניטן אַ פּאַפּיר, געמאַכט אַ מין אַבאַזשור אויפן גלעזל פונעם קליינעם לעמפּל, און ביי דער טונקעלער שיין געזעסן און גערעדט, דערציילט פון זיין לעבן, לערנען, פון דער שטאָט. קליינינקייטן, נאַרישקייטן, ער

האָט אָבער געזען, געפילט אין דעם באַריר פון איר האַנט, אַז זי וויל ער זאָל רעדן, זי וויל אים הערן, און ער האָט גערעדט, גערעדט ביז ער האָט דערפילט זי איז אַנדרימלט געוואָרן. ער איז געזעסן נאָך אַ ווײַלע, געקוקט אויף איר, געזען זי איז טאַקע אײַנגעשלאָפן, איז ער שטיל אַרויסגעגאַנגען פון אַלקיר. איז זי דאַן אײַנגעשלאָפן?... — אויסגעגאַנגען ווי אַ ליכט, — האָט אָפּגעקלונגען בײַ אים אין קאָפּ דער מאַמעס דערציילן וועגן זײַן פאָטערס טויט. אויסגעגאַנגען ווי אַ ליכט. וואָס האָט דאָ אָפּגעברענט? אָט ליגט זי דאָך, זײַן שוועסטער. ערשט ווען מען האָט זי אַרונטערגענומען פון בעט האָט ער דערזען ווי ווינציק עס איז געבליבן פון זײַן שוועסטער, איר קערפּער — אַ קינדערשער, כאָטש נעם אויף די הענט און טראָג אַוועק.

געקומען צום אַרויסטראָגן, אַרויפֿלייגן אויפֿן וואָגן, פֿירן אין שטאָט צום באַערדיקן, האָט די מאַמע זיך אײַנגעקלאַמערט אין טיר: — כ׳על ניט לאָזן! כ׳על ניט לאָזן זי צונעמען! מײַן קינד! מײַן קינד! — איז זי צוגעפאַלן צו טויטן קערפּער, די פֿריערדיקע באַנומענע קולות זענען פאַרשטיקט געוואָרן אין א טעמפּן ברומען: מײַן קינד, מײַן קינד... דער גאַנצער קערפּער אירער האָט מיטגעברומט, זיך קאָנוואולסיוו געצאַפּלט.

זיידל האָט אָפּגעריסן דער מאַמען פונעם טויטן קערפּער, זי אָנגענומען בײַ די אַקסל, אָפּגעפֿירט אַ פּאָר טריט, און א זאָג געטון אברהמען: גיב אַכטונג אויף דער מאַמען, האָט ער זיך שנעל אַרויפֿגעכאַפּט אויף דער פֿור. דער וואָגן האָט זיך אַ ריס געטון. אָפּגעפֿאָרן. שמחה מרדכי, נאָך אַ פּאָר אידן, ווײַבער האָבן וויינענדיק זיך שטיל אַרויסגעשאַרט פון הויז, די שטוב איז געבליבן ליידיק, פּוסט, און אין דער פּוסטקייט האָט זיך געטראָגן דער מאַמעס יאָמערן. ער האָט זי צוגעפֿירט צום בעט, אַוועקגעזעצט, אַרײַנגענומען דעם קאָפּ אין בײדע הענט, האָט זיך איר אויבערשטער העלבער קערפּער געוויגט פון איין זײַט צו דער צווייטער, אַ געוויין אָן טרערן, אָן אַ קלאַנג, דאָס האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטן. די הענט האָבן זיך אָפּגעטיילט, דער קאָפּ האָט געטון אַ פאַל צו דער פאַרענטשע פון בעט און דאָס פּאַלן האָט זיך גענומען איבערחזרן. שנעל, שנעל האָט איר קאָפּ זיך אָפּגעטיילט פון פאַרענטש און צוגעפאַלן, אָפּגעטיילט און צוגעפאַלן.

אברהם האָט געטון אַ רוק אַרײַן די האַנט צווישן דער פאַרענטש און דער מאַמעס קאָפּ. דער קאָפּ האָט זיך אָנגעקלאַפּט אָן זײַן האַנט, מיט דער צווייטער האָט ער צוגעדריקט דעם קאָפּ, ניט געלאָזט אים מער זיך אָפּטיילן, דער קאָפּ איז געבליבן אויף זײַן ברוסט, זײַן אויער האָט פאַרנומען: מײַן קינד! מײַן קינד! — זי רופט דאָס רחלען? רעדט זי דאָס צו אים? קיינמאָל איז ער נאָך ניט געזעסן אַזוי נאָענט צו דער מאַמען, ניט געהאַלטן איר קאָפּ אויף זײַן ברוסט, ניט געפילט אַזאַ נאָענטקייט צו איר. זײַן האַנט האָט גענומען גלעטן דער מאַמעס האָר, ער האָט געפילט ווי דאָס צוקן פון אירע אַקסלען שטילט זיך איין. פּאַמעלעך האָט ער איבערגעפֿירט איר קאָפּ פון זײַן ברוסט צו דער קישן. געדענקט זי האָט אײַנגעדרעמלט און איז אָפּגעגאַנגען פון בעט.

די מאַמע האָט ניט אײַנגעדרעמלט. אײַנגעגראָבן דעם קאָפּ אין קישן האָט זי אַלץ געזיפצט און אַ פאַרשטיקטער: „גאָטעניו! פאַרוואָס האָסטו מיך אַזוי געשטראָפט”? האָט זיך געלאָזט הערן.

גאָטעניו! גאָט!. ער האָט שוין דאַן ניט געגלויבט אין גאָט. ניט געוואָלט זאָגן קדיש נאָכן זיידן, דעם זיידנס תפילין האָט ער בלויז אָנגעמאָסטן. ניין, ער האָט שוין ניט גע־

גלויבט אין גאָט, ניט אין אַ גאָט וואָס שטראָפט פאַר גליטשן זיך, באָדן זיך אום שבת, פאַר ניט דאַוונען. ער האָט געפרעגט בערמאַנען, דעם האַראָדאָקער, צי איז דאָ אַ גאָט, האָט ער זיך תחילה אויסגעלאַכט, נאָכדעם אים געגומען דערקלערן, ניטאָ קיין גאָט, די ערד, די זון, שטערן, אַלץ דרייט זיך מיט אַ שכל, אַ סדר. ער האָט זיך צוגעהערט צו בערמאַנס רייד, געהערט און געשטוינט. נאָכדעם האָט ער שוין געלייענט ביכער, שוין געוואוסט ווי די ערד, די שטערן זיינען געשאַפן געוואָרן, זיך מער ניט געחידושט אויף דעם שכל, וואָס הערשט אין די הימלען, אין די שטערן, אַלץ גייט ווי אַ זייגער. און ווער האָט דעם זייגער אָנגעדרייט? דאָס האָט ער ניט געוואוסט, אָבער ער האָט שוין יאָ געוואוסט, אַז ניט קיין גאָט. אַ פאָר יאָר שפּעטער, ווען לוריע האָט אים אַ פרעג געטון: איר האָלט ניט פון קיין געטער? האָט ער מיט זיכערקייט געענטפערט — ניטאָ קיין גאָט. — אָבער אין דער שוואַרצער קאַץ גלויבט איר יאָ? אָט־די פראַגע האָט אים פאַרדראָסן און אויך אַ שאָקל געטון זיין זיכערקייט. אויך לוריע האָט אים געגעבן ביכער צום לייענען, ביכער וועגן גלויבנס, אַבערגלובנס. ער האָט זיך דערוואוסט ניט נאָר וועגן יידישן גאָט, נאָר אויך וועגן אַנדערע געטער, פעלקער, דערוואוסט זיך אויף אַן אַנדער שטייגער ווי ער האָט געלערנט אין תנ״ך, גמרא. ער האָט אַ סך געלערנט, זיך אַ סך דערוואוסט, אָבער וואָס ווייסט ער היינט מער ווי פריער?

— גאָטעניו, פאַרוואָס האָסטו מיך אַזוי געשטראָפט?

ווי קען אַ גאָט וואָס נעמט צו ביי אַ מאַמען אַן אַכצן יאָריקע טאָכטער, נאָך גערופען ווערן גאָטעניו? ווען דער זיידע איז געשטאָרבן האָט אברהם געפרעגט זיך וואָס איז טויט: הערענדיק דער מאַמעס טענה צו גאָט: פאַרוואָס? — האָט ער אויך געפרעגט: — פאַרוואָס? וואו איז דער שכל אין אַט־דעם טויט? — ניטאָ קיין שכל, ניטאָ! גאָטעניו!

אפשר איז ער גאָר שולדיק אין רחלעס טויט? ניט דער זיידע, נאָר טאַקע ער, אברהם. צוליב אים האָט דאָך דער זיידע געטריבן אין שטאָט, אפשר ווען ניט ער וואָלט רחלע געבליבן אין דאָרף, האָט דאָך דער דאָקטאָר געזאָגט... ער האָט אויך געזאָגט אפשר איז דאָס איבערגעגאַנגען בירושה. וואָס איז דאָס פאַר אַ קראַנקהייט וואָס גייט איבער בירושה? וואָס פאַר אַ מענטש איז ער געווען? אַ מענטש זאָל ניט קענען זיין טאַטן, אפילו קיין בילד פון אים! ער האָט קיינמאָל ניט געבענקט נאָך אים, אָבער פאַרדראָסיק איז עס. אמר רבי יוחנן אשרי למי שלא חמאן, וואויל איז צודעם וואָס האָט ניט געקענט די עלטערן. ער האָט קיינמאָל ניט פאַרשטאַנען אָט־די מימרא. וואָס איז די וואוילקייט דערפון? די מאַמע. איז די מאַמע וואָס ליגט איצט אויפן בעט, וויינט און טענהט צו גאָט, איז דאָס די זעלבע מאַמע וואָס ער האָט געקענט ביז אַהער, ביז צוויי וואָכן צוריק? פריער האָט די מאַמע אויך געוויינט. כמעט יעדע קריגעריי מיטן זיידן איז באַגלייט געוואָרן מיט טרערן, יענע טרערן, ניט נאָר זיי האָבן אים ניט געאַרט, זיי האָבן אים פאַרדראָסן. די מאַמע — אין די פריע קינדער־יאָרן — אַ שרייענדיקע, שלאָגנדיקע און וויינענדיקע. נאָכדעם איז די מאַמע געוואָרן — די היים. די מאַמע אין ווענעמס שטוב ער איז געשלאָפן, געגעסן. ווען ער איז אַוועקגעפאָרן אין דער ישיבה האָט געפעלט די היים, די מאַמע, די עסן־געבערין. איצט, זינט ער איז געקומען אַהער, ביי רחלעס בעט, היינט, ווען רחלע איז געשטאָרבן איז די מאַמע גאָר אַן אַנדער מאַמע. עס איז איין ווייטיק, איין ליבע צווישן אים, איר און רחלען.

זיידל איז צוריקגעקומען שפּעט פאַרנאַכט, פונדעסטוועגן האָט ער נאָך באַוויזן צו

לויפן צו אַ פּאָר אידן, זיי ברענגען צום מנין. שלמה מרדכי, נאָך אַ פּאָר שכנים זענען אַלע געקומען. און אין דער האַלב טונקלקייט האָט זיך אשליאך געטון אַן אומעטיקער אשרי יושבי ביתך... די מאַמע איז געזעסן, זיך שטיל געשאָקלט ווי זי וואָלט מיטגעדאַוונט. אברהם האָט געהערט דאָס דאַוונען, שאטנהאפט געזען די דאַוונער. אים האָט עס אויסגעזען ווי ער וואָלט דאָס אַלץ געזען פונווייטן. וואָס פּאַר אַ שייכות האָט עס צו אים, צו רחלען? ווען עס איז געקומען צום זאָגן קדיש, און עטלעכע אויגן האָבן אים אַ רוף געטון: נו, זאָג קדיש! האָט ער דערפילט ווי אָט־די מענטשן ווילן אים צווינגען צו טון עפּעס וואָס ער וויל ניט. ער — קדיש? זיין צייגערן האט געדויערט אַן אויגנבליק, אָבער אין דער אויגנבליק איז די שטוב אָנגעלאָדן געוואָרן מיט שוויגן, וואַרט. ער האָט דער־זען דער מאַמעס אויגן געוועגדעס צו אים, און ער האָט אַ טראָט געטון צום עמוד, צום בענקל אויף דער קאַנאַפּע, און ער האָט דערהערט זיך זאָגן: יתגדל ויתקדש... די מאַמע האָט אויסגעבראָכן מיט אַ פּריש געוויין, דער מאַמעס געוויין האָט אַרויפגעוואָרפן אַ שטילקייט אויף דעם מנין אידן. די שטילקייט האָט געדריקט אברהמען אין די אויערן. דער מאַמעס געוויין האָט זיך געוומען גאָרגלען אויך ביי אים אין האַלז. גיכער, גיכער אָפּ־זאָגן דעם קדיש, זיך ניט צעווייינען. ער האָט געענדיקט דעם קדיש, און אָפּגייענדיק פון עמוד האָט אים אַ קלאַפּ געטון דער געדאַנק — אָועקפאָרן! ווידער קדיש, ווידער... אָועקפאָרן! אַוועק פון דאָבען!!!

מנדל מאַן
תל־אביב

י. י. סיגאל *

דער דיכטער פון עמק וואָלין

איך קען נישט נאָך אַ יידישן שרייבער וואָס זיין וועלט פון יצירה זאָל האָבן אַזעלכע טיפע און לעבעדיקע שרשים אין וואָלין.

אַזאַ ליבשאַפט צו זיין היימשטאָט, ווי י. י. סיגאל רופט איר אין זיין ליד „ביינק־שאַפט" — „דאָס צפת אין דעם עמק וואָלין" — איז נישט נאָר אַ זעלטענהייט ביי אונדז, נאָר, עס איז אויך שווער צו געפונען אַ שרייבער ביי אַנדערע פעלקער וואָס זיינע וואָרצ־לען זאָלן זיין אַזוי טיף און אַזוי מעכטיק אין דער שוואַרצערד און גרייכן צו די ערדישע קוואַלן.

און נאָך אַ וווּנדער: נישט געקוקט וואָס י. י. סיגאל איז אַוועק פון דער היים אין זיינע יוגנט־יאָרן האָט ער אַ גאַנץ לעבן אויסגעטראָגן די וווּנדערליך־פּאָעטישע וואָלין־וויזיע.

ער איז דער יידישסטער דיכטער, דער דיכטער פון די אָרימע ראטעס, די האַלב פאַרשנייטע פון וואַנען מען הערט דאָס שטילע יידיש־לשון.

ער איז דער דיכטער פון די דאָרפס־יידן וואָס זענען אַזוי לויטער און אַזוי ריין ווי גייסט הימלען. שוין ערב זיין אַוועקגיין האָט י. י. סיגאל געזונגען וועגן זיין היים:

„פאַראַן דאָרט נאָך טיפע און לעבעדיקע שרשים
פון אונדזער אַלט לעבן פון דורות".

ער האָט אַריינגעבריינגט אין דער יידישער ליטעראַטור דעם פּשוטן גרויען אינדערוואָכן, דעם פאַרנאַכט פון וואָלינער שטעטלעך, דעם אָפּשיין פון די ערשטע שטערן וואָס צינדן זיך פאַר די באַלעגאָלעס, פאַר די וואַסער־טרעגער, פאַר די וואַנדערדיקע הענדלער און דאָרפס־יידן.

זיין דיכטונג איז קלאָר, פּשוט, אַזוי יידיש ווי עס איז געווען דאָס לעבן פון די וואָלינער יידישע שטעטלעך „דער עמק פון צפת".

בלויז ביים לייענען די נעמען פון די לידער גייט פאַר אונדז אויף די יידישע עדה:

„ברוך אדושם" איז דער נאָמען פון זיינס לעצט ליד, געשריבן ערב זיין פטירה:

„ברוך אדושם" יום יום"
„לויב דו גאָט פאַר יעדן טאָג".

אָדער דאָס ליד: „אשרי תמימי דרך" וי עס תהילימט דער משורר:

„מיט בלייכן פּיין איבער די ברעמען:
מאין יבוא עזרי ?"

*

טיף רירנדיק איז זיין רוף צו די פּשוטע פאַראָרוועטע יידן וואָס טראָגן דעם עול אויף זייערע רוקנס.

וואָס שטייט איר יידן, נאָך פאַרמעליקט ?
זאָגט די גויים אַרום אייך,
אַז ס'האָט שוין אויסגעקלונגען די שעה פון גרויסן שבת,
איר מעזשיבעשער, איר בראַצלאַווער, איר זוהילער, קאַריצער יידן. —
יא — די שעה פון גרויסן שבת איז געקומען.

---

* צו זיין ליד „צליל" אין העברעאישן טייל — 172 ז.

דער דיכטער האָט דעם שבת אויפגענומען אין זיין היים אויף יענער זייט ים און דאָס ליכט פון שבת גייט אויף אין זיינע געזאַנגען.

*

דאָס יידישע וואָלין האָט אונדז געגעבן ח. נ. ביאַליק, דער באַנייער פון דער העברעאישער שירה. זי האָט אונדז געגעבן דעם ניסתר — דעם עפּקיר פון דעם אוקראַיִנישן יידנטום. ש. מילער — דער פּראָזאיקער פון זוויהילער קערן און י. י. סיגאַל — וואָס אַנטפּלעקט די שיינקייט און לויטערקייט פון גרויען טרויעריקן אינדערוואָכן פון דעם וואָלינער ייד.

ש. לערנער
לאָס אַנדזשעלעס

שמואל מילער

ביאָגראַפישע שטריכן

ש. מילער איז געבוירן דעם 25 אָקטאָבער 1895 אין דאַבראַוואָקע — ביי זוויהיל. געלערנט ביי אַ מלמד אין חדר ביז זיין 8—9 יאָר, ווען ער איז אַריינגעטראָטן אין דער אָרטיקער ישיבה און געלערנט דאָרט אַפּאָר יאָר ביז די גראַמאַטיק פון קירפּיטשניקאָוו איז געקומען און ער האָט אָנגעהויבן לערנען רוסיש אַלס עקסטערן, געגעבן אוראָקן אויף זיך צו דערנערן.

אין 1912 איז ער אָנגעקומען צו זיינעם אַ פעטער קיין אַמעריקע, ערגעץ ווו נאָענט צו דאַקאָטע שטאַט.

דער אַמעריקאַנער פעטער, אַ דערפאָלגרייכער געשעפטסמאַן האָט געוואָלט מאַכן זיין פלימעניק אויף פּאָר אַ „לייט״, ד. ה. אַלס געשעפטסמאַן. אָבער דער פלימעניק האָט אים באַדאַנקט און אים געזאָגט: מוחל, די טובה! — און איז אַוועקגעפאָרן קיין פּיטסבורג און ווי אַלע אימיגראַנטן אין יענער צייט האָט ער געאַרבעט ביי וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט, אָבער מערסטנס ביי סיגאַרעס. (טאַקע דערפאַר איז ער געוואָרן אַ ליידנשאַפטליכער רויכערער ביז זיין לעצטן טאָג) ביז ס׳איז אים נמאס געוואָרן די אַרבעט און טאַקע אויף געשאַדט צום געזונט, האָט ער פאַרלאָזט פּיטסבורג און איז אַוועקגעפאָרן קיין איסט־ליווערפּול, אָהיה, וווּ ער האָט געאַרבעט אַ קורצע צייט.

אין 1914 איז ער אָנגעקומען קיין קליוולאַנד, און צווישן אויך געלערנט די ענגלישע שפּראַך, אָנפאַנגענדיק מיט שעקספּירן און אויך געלערנט אַנדערע לימודים. זייענדיק אין קליוולאַנד האָט ער זיך באַקאַנט מיטן רעדאַקטאָר פון דער „אידישער וועלט״ (אַ טעגליכע צייטונג וואָס איז אין יענער צייט דאָרט דערשינען). מילער איז געוואָרן אַ מיטאַרבעטער אין דער צייטונג אויף עטליכע יאָר. געווען אויך טעטיק אין געזעלשאַפטליכן לעבן, ווי אין „פּיפל רעליעף״, פאָלקס־שולן א. אַ.

אין 1922 פאַרלאָזט מילער קליוולאַנד, צוליב זיין שוואַכן געזונט און איז אָנגעקומען קיין לאָס־אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע. ווו ס׳איז געוואָרן זיין שטענדיקע היים ביזן סוף 1958.

זייענדיק אין לאָס אַנדזשעלעס, האָט ער זיך אָפּגעגעבן צו זיין ליטעראַרישער אַרבעט און האָט אין דער תקופה אַרויסגעגעבן 13 גרויסע אינהאַלטסרייכע ביכער אין יידיש און ווערט געשעצט אַלס איינער פון די גרויסע, אָנערקענטע שריפטשטעלער אויף יידיש אין אַמעריקע.

* זיין בילד אין העברעאישן טייל.

די ביכער וואָס זענען ערשינען:

1. דערציילונגען — פערלאַג „פריינד" — קליוולאַנד — 1921. 312 זייטן.
2. בלעטער פאַלן, לאָס אַנדזשעלעס, 1926 — 289 זייטן.
3. די שמאָלץ־גרוב — ווילנער פערלאַג — ב. קלעצקין 1933, 415 זייטן.
4. אַ בליאַסק אויף אַ טאָג, ווילנער פערלאַג — ב. קלעצקין 1935, 274 זייטן.
5. מאַטיוון — לאָס אנדזשעלעס — 1940, 284 זייטן.
6. רויט און שוואַרץ, לאָס אַנדזשעלעס, 1945, 319 זייטן.
7. דור הפלגה, לאָס אַנדזשעלעס, 1946 — 335 זייטן.
8. שטויב, לאָס אַנדזשעלעס — 1948, 349 זייטן.
9. דור המדבר** לאָס אַנדזשעלעס, 1951, 535 זייטן.
10. אין די שוואַרצע פינטעלעך — לאָס אַנדזשעלעס 1953, 383 זייטן.
11. נעכטן, לאָס אַנדזשעלעס 1956, 384 זייטן.
12. חי געלעבט, לאָס אַנדזשעלעס 1959, 346 זייטן.
13. סקעפּטישע מחשבות, לאָס אַנדזשעלעס 1959 — 331 זייטן.

אויסער די דערמאָנטע ביכער האָט ער אויך אַנטייל גענומען אין די מערהייט, מאַנאַטליכע און וועכנטליכע אויסגאַבן וועלכע האָבן ערשינען אין דער תקופה אין אַמעריקע, קאַנאַדע און אַרגענטינע און אויך אין דער „גאָלדענער־קייט" אין ישראל.

מער פון 200 אַרטיקלען, וויכטיקע אָפּשאַצונגען פון זיינע ביכער זענען ערשינען ביז איצט אין יידיש און ענגליש — לויט דער ביבליאָגראַפישער נאָטיץ פון ישורון אין סוף פון בוך „סקעפּטישע מחשבות". צווישן זיי פון חשובע ליטעראַטור קריטיקער: ש. ביקל, יעקב בוטשאַנסקי, יעקב גלאַטשטיין, א. גאַלאַמב, וואַלענטין, יעפים ישורון, מרדכי יפה, ש. לעשצינסקי, ד"ר א. מוקדוני, נ. ב. מינקוב, נחמן מייזל, ש. ניגער, מלך ראַוויטש, א. שרייער א. אַ.

א. שרייער

דור המדבר פון ש. מילער*

(שטריכן פון זוהילער לעבן)

„דור המדבר" איז אַ ביאָגראַפישע דערציילונג וואָס נעמט אַרום אַ גאַנצע תקופה פון דריי דורות יידישן שטייגער־לעבן, אַלע דראַמאַטישע גלגולים אין דעם טראַגיזום פון דער פאָלקס צושפּרייטקייט.

איין צענטראַלער העלד אַרום וועלכן ס'דרייט זיך די אַקציע איז אברהם עפּראַס — אַ קינד פון דער דאָרפישער יידישער אָרימקייט, אויסגעהאָדעוועט און דערצויגן ביי זיין מוטער עטיל די אלמנה און זיידן יענקל פון בערעזאַוקע (דובראַווקע) ניט ווייט פון זוהיל.

די דינע פאָדים שטריכן פון אברהמ'ן. ווייטעריקער גורל, גייען אויף די ענגע ד' אמות פון שווערן לעבנס־יאָך, וואָס ס'טראָגט אויף זיך די משפחה עפּראַס.

רייך און קאָלירפול צייכענט מילער מיט צאַרטע פּענזיל שטריכן די דאָרפישע פּאַנאָראַמע אין זוהילער געגנט. די מעלאַדישקייט פון די שטילע פּאַרנאַכטן, קלויסטער און גלאָקן־קלאַנג. ער שילדערט די יידן און גויים, ס'פאַנגט אונז ווידער שטימונגען, אַסאָציאַציעס וואָס דרימלען אין אונז, דער ניגון פון קינדהייט און היימישקייט.

** אַ גרויסער פראַגמענט פין אים אונטערן קעפּל „זוהיל און אומגעגנט" האָבן מיר איבערגעדרוקט אין אונדזער בוך. זע זייטן 174—136.

אברהם אין זווהילער ישיבה, פאַר זיין זיידן אַ נחת, איז פאַר אים אַ פיינדליכער אַנהויב; ווייט פון מוטער צערטליכקייט, שוועסטער רחל, גוייעשע חברים. ביינאַכט אויף אַ האַרטער באַנק אין דער ישיבה, צו מיטאָג ביי פרעמדע טישן, פון צייט צו צייט אַ בריוועלע פון דער מאַמען, אַ פעקל, דער נשמה אונרוה שניידט זיך אַלץ טיפער איין אין זיין נשמה. הייליקע ספרים, גאָטהייט, ספיקות און גריבלענישן פילן אויס זיין ענגע גייסטיקע וועלט, דעם רייץ פון זיין ערשטן נייגער פאַרשווינדט אין אים. די שפורן פון די ספרים פאַרלירן אויך פאַר אים זייער טיפן ווערט. ער דערפילט זיך פרעמד אין דער ישיבה — אַטמאָספער. יסורים פאַרטיפן נאָך אין אים דעם באַגער צו אַנטלויפן פון דערווירקליכקייט און זוכן עפּעס וואָס איז נאָך פאַר אים פרעמד און האָט נאָך ניט קיין נאָמען. אומקלאָרע רעיונות, שלאָפלאָזע נעכט, באַשטימען זיין נייעם וועג.

לערנען, בילדן זיך, טוישן די גמרא אויף סאקראטעסן — איז געוואָרן זיין נייער אידעאַל. ער פאַרלאָזט די ישיבה און קומט אין דער נאָענטער זשיטאָמיר, ער באַקענט זיך דאָרט מיט נייע מענטשן, סטודענטן, אַרבעטער און אינטעלעגענץ. דער ברויזענדער, סאָציאַלער און פאָליטישער אומרו פון יענער צייט באַהערשט אים. די בעסטע יוגנט־יאָרן ווערט אַריינגעצויגן אינם געווירבל פון זוכן נייע וועגן. ער באַקענט זיך מיטן בונדיסט לוריע. אין אַלקיר ביי לאה דער בעקערן זאַפּט ער איין אין זיך נייע חלומות, זעצט איבער אַ רעוואָלוציאָנערע בראָשור פון רוסיש און שרייבט אַ פּראָקלאַמאַציע צום שטרייק פון די שניידער־מיידלעך. חבר לוריע איז אים פון צופרידן, אסתר׳ס בליקן צערטלען זיין געמיט, ער דערפילט איר נאָענטקייט. דער אַלקיר אירער איז אברהם׳ס ערשטער אוניווערסיטעט. אין לאַבירינט פון ספיקות און קאָנפליקטן ווערט אברהם פעסימיסטיש.

פאַמעליך און אָפּגעהיט הייבט ער זיך אָן פונאַנדערקלייבן אין באַגריפן: וועלט, לאַנד, ייד און מענטש, ציוניזם, סאָציאַליזם, פּאָליטישער קאַמף א. אַ. וו. ספיקות און וואַקלענישן נעמען אין אים גאָר שאַרפערער פאָרמאַלן.

פאַגראָמען ווערן אַ טעגליכע ערשיינונג. פאַרוואָס פאַגראָמירט מען נאָר יידן — און אין אים פאַרטיפן זיך נאָך מער די אינווייניגסטע סתירות. אַמאָל דערזעט ער ווי אַנגעזויפענע נפשות הרגענען גאָר אַ ריינעם רוס ווייל ער העלפט די יידן און אומפאַר־שטענדליך איז פאַר אים זיין לעצטער רוף: איך בין דאָך ניט קיין ייד!! —

אברהם ווערט מיטגעריסן מיטן שטרום. טיילט דעם גורל פון זיינע חברים אין תפיסה. די דאָרטיקע יסורים איידלען נאָך מער אויס זיין געפיל. ער באַקומט נאָך ליבער דעם מענטש, פלט זך פאַראַנטוואָרטליכער ווי ביז איצט פאַרן גורל פון אַלעמען.

ווי ביטער ענטוישט ער זיך אָבער ווען נאָך צוויי יאָר טורמע קומט ער צוריק אין זשיטאָמיר און טרעפט דאָרט זיינע נאָענטע, אויך דעם לערער לוריע, אַמאָליקער אָפּגאָט, צובראָכן און ענטוישט, און ער פילט זיך טיף באַליידיקט. ער זעט אַרום זיך חורבות. די פאַמיליע איז צושטערט. זיין שוועסטער רחל׳ע איז געשטאָרבן פון שווינדזוכט — אַ ירושה פון זייער פאָטער. ס׳נעמט אים אָן אַ בענקעניש נאָך זיין היים, מוטער און קינדער יאָרן. ער איז געקומען אין דאָרף דאָס לעצטע מאָל און געזוכט די שפורן פון נעכטיקע טעג וועלכע זענען, שוין פאַרניכטעט. און ער רייזט אָפּ קיין אַמעריקע צו זיינע קרובים. ס׳הייבט זיך גלייך אָן דער קאָנפליקט מיט דעם אַרום. ער פאַרטראָגט ניט זייער אָלריי־טיזם, ער וויל ניט ווערן אַ פעדלער, ער ווערט אַ אַרבעטער און וויל ווייטער זיין ווייט פון זיין משפחה קרייז.

---

*געווידמעט די ערציילונג „זווהיל און אומגעגענט” אין אונדזער בוך ז. 174—136. אַ אויסצוג פון זיין בוך „דור המדבר”.

געפאלענע אין באפרייאונגס־קריג
פון מדינת־ישראל אין יאר תש״ח

יעקב רייצמאן

מנחם רייצמאן

מנחם רייצמאן איז געבאָרן געוואָרן צו זיינע עלטערן לאה און אליהו אין ה׳ ניסן תרפ״ה (30.3.25) אין ראָוונע. די מוטער לאה (א טאָכטער פון דוד מעזיריצסקי) שטאמט פון זוויהיל. ער איז געקומען מיט די עלטערן קיין ארץ־ישראל אין 1935, האָט געלערנט אין דער פאָלקס־שול אויפן נאָמען פון „אחד־העם" אין תל־אביב. האָט זי געענדיקט אין 1939 און געלערנט ווייטער אין קאָמערציע־מיטל־שול און זי געענדיקט אין 1942. און האָט באלד אָנטייל גענומען אין די וואָפן־גרופן פון דער „הגנה" (1939־43). אין 1945 איז ער אריין אין לערער־סעמינאַר אין תל־אביב. זייענדיק דאָרט אַ יאָר האָט מען פון אים געפאָדערט ער זאָל אריבער ארבעטן אלס לערער אין דער פאָלקס־שול אין כנרת. ער האָט שפעטער איגעהויבן לערנען אין דער ירושלימער אוניווערזיטעט, וואו ער האָט געלערנט ביז זיין לעצטן טאָג. ער האָט זיך אויך אין דער זעלבער צייט פארפאָלקאָמט אין מיליטערישע קורסן. אין 1942 האָט ער געענדיקט א הויך מילי־טערישן קורס אין חולדה. און איז באשטימט געוואָרן אלס קאָמאנדיר פון דער „גדנ״ע" (יוגנטלעכע מיליטערישע טיילן) אין תל־אביב. געדינט אויך אין די טיילן פון „משמר המולדת" ביז 1945. געענדיקט א קורס פון מ״מ אין 1947 און מיטן אויסברוך פון די אראַ־בישע עקסצעסן אין 1947 איז ער באשטימט געוואָרן אלס קאָמאנדיר פון א מיליטערישער אָפטיילונג אין ירושלים. האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אידעלער, צארטלעכער באַ־ציאונג אלס חבר און קאָמאנדיר, האָט שטענדיק געזוכט צו העלפן יעדן און געווען זייער באשיידן און האָט פריער גוט באטראכט אלע זיינע ארבעטן, אָבער אויך געווען שטייף און שטאַרק אין זיינע באַשטימונגען און ניט איינמאָל אויך געקעמפט פאַר זיינע איבערצייגונגען. ער האָט אויך פארמאָגט א שטרענגע אנאליטישע זעלבסט־קריטיק אויף אלע זיינע טריט און זיך באמיט תמיד צו דערלערנען און דערקענען גוט פריער אלע ארומיקע אומ־שטענדן, איידער ער האָט באשטימט זיין האנדלונג, ווייטערע מעשים. זיין וויכטיקער לעבנס־ציל איז געווען צו זיין א „מחנך" — גוטער דערציער, און האָט באקעמפט אלע שוועריקייטן, וועלכע האָבן אים געשטערט צו דערגרייכן זיינע באשטימונגען, פיל געלערנט און איז ווירקלעך געווען זייער באליבט אויף אלע זיינע תלמידים. ער האָט זיך באזונדערס

באמיט צו דערציען און פארגרינגערן דאָס לעבן פון די „גאַסן־קינדער״ און איז געווען זייער טעטיק אין אָרגאַניזירן זיי אין דער ראַם פון דער „הגנה״. פלעגט זיך אָפט אליין לאָזן אין די עקן פון תל־אביבער פאַרשטעט און געזאמלט די פארלאָזענע איינזאמע קינדער, כדי פון זיי צו שאפן א יוגנט־קערן. ער האָט געחלומט אויפצושטעלן א באזונדער פעדאגאָגישן אנשטאלט פאר די פארלאָזענע קינדער און זיין דער פארוואַלטער און פארזאָר־גער פון דער שול. ער האָט גענומען אן אקטיוון אָנטייל אין דעם אויפשטעל פון נייע ישובים און האָט אויף זיך גענומען יעדער מסוכנע אויפגאבע, וועלכע מ׳האָט אויף אים ארויפ־געלייגט אין דער באפרייאונג־מלחמה. ער האָט שטענדיק פיינט געהאט פשרות מיט זיין געוויסן און געזוכט אויסצופילן זיין געוויסן־פליכט, וואָס ער האָט אינערלעך פאר זיך באשטימט. די אינערלעכע אינטימע נשמה־שטריכן האָבן זיך באזונדערס ארויסגעוויזן ווען ער איז געווען קאָמאַנדיר. ער האָט תמיד געפירט פאָראויס די חברים פון זיין אָפּ־טיילונג, געווען שטענדיק מיט זיי און געווען מיט זיין פערזענלעכער באציאונג א מוסטער פאר זיי, און זיי געלערנט ווי אזוי צו באקעמפן זייערע אינערלעכע שוואכקייטן און זיך צופאַסן צו די שווערע באַדינגונגען אין קריג. דער „קליינער ראצו״, ווי מ׳האָט אים גערופן, איז געווען געשעצט און אויך באליבט פון אלע מענטשן אין זיין אָפּטיילונג.

אין אָנהויב פון דער באפרייאונגס־מלחמה האָט מען אים געשיקט אין באוואוסטן כפר־עציון אין דער שפּיץ פון זיין אָפּטיילונג, און ער האָט אָפּגעשטויסן די ערשטע אראבישע אינוואזיע, זיך אומגעקערט קיין ירושלים און זיך באטייליקט אין די קאמפן אויף די מערב־שכונות אין ירושלים, ביים קאסטעל, מוצא, ארזא, אלטע־שטאָט ביי דעם הר־ציון, און איז געפאַלן אין קאַמף, ווען ער האָט באַשיצט רמת־רחל אין י״ג אייר תש״ח (22.3.48).

אין זיינע לעצטע לעבנס־מינוטן האָט ער געזאָגט צו זיין חבר, וועלכער האָט זיך געאיילט אים צו העלפן: „פארלאָז מיך איצט, קעמף ווייטער, האָסט איצט פאר זיך וויכ־טיקערע אויפגאבן״.

מ׳האָט אים מקבר געווען אויפן בית־הקברות אין שיך באדר א׳ און ער איז נאכהער איבערגעפירט געוואָרן אויף דעם הר־הרצל אין ירושלים.

דוד וויסמאַן

יהושע וויסמאן

(דער זון פון אסתר און אברהם ווייסמאן — געבוירן אין זוויהיל)

אין כ״ג תשרי תש״ח, אין זיין איינאונצוואנציקסטן געבורטס־טאָג, איז יהושע געפאלן אין שטרייט ביי ראמאלע, מיט נאָך פופצן קעמפער, וועלכע זיינען ארומגערינגלט גע־וואָרן דורך הונדערטער אראבער.

ער איז געווען דער מוזיניק ביי זיינע עלטערן וועלכע האָבן ניט פארמאָגט אים צו צערטלען אין זיין קינדהייט. און ער האָט פון זיין קינדהייט אָן ארייגעזאפט אין זיך דעם טעם פון אָרימקייט. טראָץ דעם האָבן זיינע עלטערן געזאָרגט אים צו געבן א גוטע דער־

ציאונג. ער האָט פריער געלערנט אין דעם באַוואוסטן אין ירושלים בית־הספר „תחכמוני״ און נאכהער פאַרגעזעצט זיין לערנען אין א מיטל־שול. אָבער די לימודים האָבן אים ניט געצויגן און ער האָט געגאַרט צו גוטע באַציאונגען מיט זיינע חברים, מיט וועלכע ער האָט פיל פאַרבראַכט אין פאַרשיידענע ספּאָרט־איבונגען. ער האָט פאַרלאָזט די מיטל־שול און האָט נאָך געוויסע וואַקלענישן באַשטימט זיך איינצושליסן אין דער הכשרה־גרופּע אין קיבוץ „מעוז חיים״ אין עמק בית־ שאָן. שווער איז געווען פאַר אים און אויך פאַר זיינע עלטערן זיך צו צעשיידן. נאָר זיינע האָפענונגען צו געפינען דאָרט א באַזיס פאַר זיין זעלבסטשטענדיקן לעבן, האָבן אים באַוועגט דאָס צו טאָן. אָבער אויך דאָרט האָט ער ניט געפונען פאַר זיך קיין רו פאַר זיינע נשמה־רייצונגען. ער האָט זיך ניט גע־קענט אָפּרייסן פון זיין עלטערנס הויז, זיינע חברים און זיין ספּאָרט־אַרבעט אין „הפועל״, און ער האָט באַשטימט זיך אומצוקערן קיין ירושלים.

ס׳זענען געקומען די טעג פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען די שרעק פון רומעל׳ס אַנגריף־מחנה האָט געשוועבט איבער ארץ־ישראל. און ער האָט געגלוסט זיך איינצו־שליסן אין דער יידישער בריגאַדע — אין זיין 16־יאָריקן עלטער. מיר האָבן זיך באַמיט אים ניט דערלאָזן צו דעם, אָבער מיר האָבן דאָס ניט געקענט פאַרמיידן זיך אָנצו־שליסן אין די רייען פון דער פעלד־מיליציע. ס׳האָט זיך אים גיך איינגעגעבן צו דער־ווערבן, דורך זיינע האַרציקע באַציאונגען, גוטע פריינט אויך צווישן די ענגלענדער, און ער האָט דערוועקט ביי זיי כבוד צו זיך. זיי האָבן אים ליב געהאַט פאַר זיינע פעאיקייטן און שטאַרקן כאַראַקטער. ווען ער איז אביסל עלטער געוואָרן, איז ער דורך זיי געשיקט געוואָרן אין לערן־קורס פאַר אָנפירער. ער האָט אָבער ניט געוואָלט בלייבן ביי א מילי־טערישער קאַריערע און ער האָט זיך אינגיכן אָפּגעזאָגט.

ער האָט זיך דאַן אָפּגעגעבן צו ספּאָרט. ניט איינמאָל האָב איך פאַרגאַפט נאָכגע־שפּירט זיין באַוועגונג, קאַלטע האַנדלונג אין זיינע ספּאָרט־קאָנקורסן, זייענדיק דערביי דער איינגסטער כון די אָנטיילנעמער. ער האָט אָבער ניט געזוכט אין דעם זיין וואויל־שטאַנד און ניט געוואָלט פאַרבייטן זיין ספּאָרט־גרופּע „הפועל־ירושלים״ מיט אַנדערע, כאָטש זיי האָבן אים פאַרגעלייגט פיל בעסערע תנאים.

אין 1947, ווען די ספּאָרט־דעלעגאַציע פון ישראל האָט באַזוכט דעם ערשטן פעסטי־וואַל פון דער „דעמאָקראַטיש־יוגנט״ אין פּראַג — איז יהושע אויסגעוויילט געוואָרן אָנטיילצונעמען אין איר. דאָרט האָט ער זיך אויסגעצייכנט ניט נאָר מיט זיינע איבונגען, נאָר אויך מיט אײדעלער האַנדלונג מיט די איבעריקע אָנטיילנעמער פון פאַרשיידענע פעלקער, וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין פעסטיוואַל. אויך דאָרט האָט ער ניט אויפ־געהערט בענקען אַהיים, קיין ישראל. די טראַגישע באַגעגענישן זיינע מיט די רעשט איבערגעבליבענע פּליטים אין אייראָפּע, האָט זיך טיף איינגעקריצט אין זיין נשמה און האָט פאַרביטערט זיינע האַריזאָנטן. אין זיינע בריוו פון יענער צייט האָב איך געפילט זיין שטאַרק צאַרטלעכע בענקעניש און ציטערן פאַר דאָס ווייטער־פאַרשטייענדיקע, אויך זיין גרויסע פאַרענדערונג אין זיין גייסט, זיין שאַרפן, טיפן אַנאַליז פון ארומיקן לעבן.

ווען ער האָט זיך אומגעקערט קיין ישראל, האָט ער מיט פיל ענערגיע באַפעסטיקט זיין זעלבסטשטענדיקן באַזיס. ער האָט זיך אין קורצן ספּעציאַליזירט אין א בוי־פאַך (טפּסנות) און האָט באַפעסטיקט זיין מאַטעריעלע לאַגע. ער האָט זיך דאַן געפילט גליק־לעך, וואָס ער וועט איצטער קענען אָפּצאָלן זיינע עלטערן פאַר זייערע באַמיאונגען פאַר

אים, און איז געווען פול מיט האָפענונגען אין זיינע אייגענע קרעפטן. ער האָט זיך דאַן אויך אָפּגעגעבן צו זיין ארבעט אין „הפועל", אָנגעפירט פארשיידענע גרופּן. נאָך דאָ האָט זיך געשטארקט די מלחמה־געפאר און ער איז גערופן געוואָרן זיך צו מאָביליזירן.

אין זיינע בריוו פון יענער צייט וועגן דעם באשלוס פון „אונאָ"־פארבאנד אין 29 נאָוועמבער האָט ער אויסגעדריקט זיין גרויסע פרייד, וואָס האָט דאַן באהערשט גאַנץ ירושלים, און האָט איבערגעגעבן וועגן זיין ווילן זיך צו מאָביליזירן. פון דאַן האָב איך טעגלעך געוואָרט מיט ציטערניש אויף די צייטונגען. נאָך איינצלנע קורצע בריוו האָב איך פון אים דאַן באקומען. פון זיי האָב איך דערקענט די גרויסע סכנות, אין וועלכע ער געפינט זיך. און פון די בריוו פון די עלטערן האָב איך געפילט זייערע גרויסע אָנשטרענגונגען און זאָרגן פאר אים. און ווירקלעך, אין עטלעכע חדשים ארום האָט ער באוויזן אָנטייל צו נעמען אין פיל שטרייטן: אין דער אלטער־שטאָט, אין שיך־גיראַח, הרטוב, רוממה, עטרות — ביז ער איז געפאלן.

איין און צוואַנציק יאָר איז ער דאַן אַלט געווען — ווען מ'האָט אים באַהאַלטן אין די בערג פון ירושלים, פאר וועלכער ער האָט פארגאָסן זיין בלוט, און ער האָט דאָך נאָך אזוי פיל־געהאָפט און געטרוימט.

דוד כספי

אלעזר ליפא כספי־זילבערמאַן

(געפאַלן אין פּרוזדור ירושלים, כ״ז סיון תש״ב)

אליעזר איז געבוירן געוואָרן אין י״א שבט תרפ״ד (פעברואַר 1924). זיין ערשטע דערציאונג האָט ער באַקומען אין דער „תרבות־שול" אין קאָרעץ, ביי זוויהיל. אין עלטער פון 9 יאָר האָט ער געלערנט אין דער „תרבות־שול" אין ראָוונע. נאָך אין זיינע קינדערשע יאָרן האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שטורמישן־פעסטן כאַראַקטער, ענערגישע באַוועגונגען. אַלע זיינע חברים זענען באַאיינפלוסט געוואָרן צו גוטן און ווען ביאַליק האָט באַזוכט די „תרבות־שול" אין ראָוונע, האָט ער געצויגן זיין באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט און דער משורר האָט זיך פאַראינטערעסירט אים צו דערקענען.

אין עלטער פון 11 יאָר איז ער דורך זיין פאמיליע געקומען קיין ארץ־ישראל און האָט באזוכט די שול פון פיק״א אין פתח־תקוה. ער האָט זיך אויך ווייטער אויסגעצייכנט מיט זיינע לימודים, פיל געלערנט און האָט זיך פאַרנומען מיט ספּאָרט־איבונגען און באַקומען פיל אויסצייכענונגען. נאָך זייענדיק אין דער פאָלקס־שול האָט ער אָנטיילגענומען אין דער „הגנה" ביי די בלוטיקע אָנפאַלן, וואָס האָבן אויסגעבראָכן אין די יאָרן תרצ״ו־תרצ״ז (37־1936) אין דער געגנט פון פתח־תקוה. נאכהער האָט ער זיך אויסגעצייכנט אין דער מיטל־שול „אחד־העם" אין פתח־תקוה, באזונדערס אין הומאַניטאַרישע לימודים און געשיכטע. ער האָט אויך פיל געווירקט אין די אָרגאַניזאַציעס „הפועל" און „הנוער העובד".

ענדיקנדיק די מיטל־שול האָט ער באַשטימט זיך ווענדן צו פיזישער אַרבעט,

כדי מיטצוהעלפן זיינע עלטערן, וועלכע זענען דאן געווען אין א געדריקטער מאטע־ריעלער לאגע. נאָר די עלטערן, וועלכע האָבן אָפּגעשאַצט זיינע אינטעלעק־טועלע פעאיקייטן, האָבן אים באַוועגט פאָרצוזעצן זיינע לימודים און ער איז אריין אין לערער סעמינאר אין ירושלים, וואו ער האָט געלערנט ביי זייער שווערע לעבנס־תנאים, כמעט אָן שום מאטעריעלער שטיצע. ער האָט דאָך געענדיקט אויסגעצייכנט דעם סעמי־נאר און האָט דאָרט באקומען פאר זיין ליטעראַרישער ארבעט דעם „פרס יעלין".

אין תש"ה (1945) האָט ער אָנגעהויבן זיין פעדאַגאָגישע אַרבעט אַלס לערער אין א פאָלקס־שול אין תל־אביב און האָט דאָרט באַלד באַוויזן זיינע פעאיקייטן און באוואונדערט זיינע מנהלים און חברים. ער האָט זיך קיינמאָל ניט באַנוגנט מיט זיינע דערגרייכונגען און זיך שטענדיק פארפאָלקאָמט, פיל געלעזן פסיכאָלאָגישע און פעדאַגאָגישע ווערק אין צוויי יאָר אַרום איז ער געפאָרן קיין לאָנדאָן, באַזוכט דאָרט די אוניווערזיטעט אַ יאָר צייט. זיין פאָטער איז דאן געשטאָרבן און ער האָט, באקומענדיק די ידיעה, פארלאָזט אלע זיינע ווייטערע פלענער און חלומות, און געאיילט אהיים צו זיין מיט דער מוטער.

ער האָט זיך דאן אומגעקערט צו זיין ארבעט אין דער פאָלקס־שול. מיטן אויסברוך פון דער באפרייאונג־מלחמה, האָט ער זיך מאָביליזירט אלס אָפיצער־אינסטרוקטאָר אין דער אוויאציע־אָפּטיילונג. ער האָט זיך אויך דאָרט באלד אויסגעצייכנט. ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָט ער זיך אומגעקערט צו זיין פריערדיקער ארבעט, איינגע־אָרדנט א פאמיליע־לעבן. ס'האָט זיך גערעכט, אז ער האָט זיך שוין בארואיקט. אָבער זיין שטורמדיקער כאראקטער האָט אים ניט געלאָזט זיך בארואיקן און ער באשטימט ווייטער זיך איינצושליסן אין „צבא־קבע".

פון דעמאָלט אָן האָט ער געארבעט נעכט ווי טעג מיט זיין באנייטן אונטערנעמונגס־גייסט אלס לייטער פון דער אינפאָרמאטיווער אָפּטיילונג. און ער איז געשטיגן אין זיינע אויפגאבן, באלד געוואָרן רב־סרן (מאיאָר־לייטער) אין צה"ל. ער האָט פיל געארבעט אויף זיך, צוגרייטנדיק זיך צו אלע שווערע, קומענדיקע אויפגאבן אין זיין לעבן. קיין מידקייט האָט אים ניט אָפּגעהאלטן פון זיינע אַנשטרענגונגען. זיין ביסל ליידיק צייט האָט ער פאַרבראַכט מיט זיין קליינעם זון אביעד, וועלכען ער האָט זייער ליב געהאַט

פרילינג תשי"ב איז ער אַוועק לערנען אויף א באַזונדערן קורס און איז געווען גליקלעך מיט דעם, וואס מ'האָט אים איינגעשלאָסן צווישן די אויסגעקליבענע אין דעם קורס. רייזנ־דיק צווישן די ירושלימער בערג, אין מיטן זיין ארבעט אין דעם קורס — איז ער ארויף אויף אנ'אויפרייס־מינע און איז צעשמעטערט געוואָרן.

* * *

יוסף דובנא

געבוירן אין 25 דעצעמבער 1926 אין הרצליה ביי זיין פאָטער. האָט געארבעט אין א פרדס און אויך אין זיין אייגענער לאַנדווירטשאפט. די אַרומיקע סביבה אין וועלכער ער איז פון זיין פריער קינדהייט אויסגעוואָקסן האָט אויף אים איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן אָיינדרוק. ער האָט נאָך פון קינדהייט געהאָלפן ארבעטן ביי דער שטוביקער ווירטשאַפט.

פעאיקייטן. פלעגט בויען לופט־מאָדעלן און ערפינדן פארשיידענע לאנדווירטשאַפטליכע אינסטעלאַציע־אינסטרומענטן. ער האָט נאָכדעם געלערנט און זיך פארפאלקאמט אין דער פאַך־שולע א.ג. פון מאַקס פיין אין תל־אביב און זיך נאָכדעם באַשעפטיקט אין הרצליה ביי מאַשינען און אויך עלעקטרישע מעכאַנישע אַרבעטן, ביי וועלכע ער האָט זיך זעהער אויסגעצייכנט. איז געווען אויך אַ טיכטיקער חבר אין דער „הגנה״. האָט אנטייל גענומען אין אלע אירע אונטערערדישע ארבעטן.

מיט דער פראָקלאַמירונג דורך דעם אונ״א פון דער אידישער מדינה — האָט ער זיך פרייוויליק מאָביליזירט צוזאַמען מיט דער אַרומיקער יוגנט פון די השרון־קאָלאָניען און האָבן געגרינדעט אַ באַזונדער געגנט־אָפּטיילונג. זייענדיק אין דער מחנה, ניט ווייט פון זיין קאָלאָניע — האָט ער זיך שטענדיק באַמיט זיין פאַרבונדן מיט זיינע עלטערן און פלעגט זיי אָפט באַזוכן.

ער האָט אָנטייל גענומען אין עטליכע קאמפן — אין דעם צענטראלן־פראָנט. ווען די שטרייטן האָבן זיך געשטאַרקט ביי ירושלים׳ער וועגן — האָט מען אים און זיין אָבטיילונג אַריבער געפירט אַהין און ער האָט דאָרט בייגעמאַכט פיל שלאַכטן. צולעצט האָט ער אנטייל גענומען אין דער שלאַכט „בן־נון״ ביי וועלכן ער איז געפאַלן אין 25 מאי 1948, ביי דעם „לאטרון־שטרייט״.

זיין קערפער איז אריבער געפירט געוואָרן אינאיינעם מיט זיינע געפאַלענע חברים אין דעם קאמפף אין 17 נאָוועמבער 1949, אין דער מיליטערישער אָבטיילונג פון בית הקברות אויפן הערצעל־בארג.

די געשעענישן אין תרע"ט 1919

מרדכי בונה (ביבער)

די פאגראמען אין זוויהיל אין תרע"ט – 1919

זונאג, ח' תמוז, תרע"ט.

צוליב זייערע חגאות, אום זונטאג, איז ניטא קיין באוועגונג אין שטאָט. ווירקלעך זענען די קלייטן פאַרמאַכט איצט, און פון דער צייט ווען די ראטנמאכט האָט באַהערשט די שטאָט, אויך אין די וואכיקע טעג. דאָך איז פאַראַן אויך אין די טעג א גרויסער טומל און באוועגונג. די נייע הערשער, פארשיידענע בעאמטע, שפאצירן זיך, לויפן ארום גאנצע טעג איבער די גאסן, יעדער מיט זיין פארטפעל, איילן זיך ווי די מלאכים אין „ונתנה תוקף" צו זייערע „רעווקאם", „זאווקאם", „פראדקאם". אָבער היינט איז שטיל און רואיק. די פאר־שיידענע „קאָמ'ס" רוען היינט, און אַ שטילקייט באַהערשט די שטאָט.

שול גאס נאָך דער שריפה אין 1919

רחוב בתי הכנסת לאחר השריפה בעיר ב־1919

און פלוצלינג, הויבט זיך אָן א באַוועגונג. ניט ווייט פון אונזער הויז, אויף דעם פלאַץ נעבן קלויסטער. פריער באמערק איך זי קוים. זיינען דאך די פויערים פון ארום, געוואוינט אלע זונטאג זיך דאָ צופאַרזאַמלען. אבער ווען איך באמערק אז די באוועגונג שטארקט זיך, די מאסן ווערן גרעסער ווער איך אומרואיק; האָב איך דאָך שוין געהערט וועגן דעם אָנהויב פון די פויערים־אויפשטאנדן און די ארומיקע ערטער. ווער ווייסט, וואָס דאָס באדייט?

און נאָך א רגע רופט מען מיך ארייס צום טעלאפאָן און ס'רעדט צו מיר מיינער א באקאנטער גוי, אן אוקראינער און בעט מיך: קומען באלד צו אים, ווייל ער האט א זייער וויכטיקן ענין וועלכן ער קען ניט טעלאפאָניש איבערגעבן.

קומענדיק צו אים האב איך געפונען ביי אים אין הויז אחוץ אים נאָך עטליכע באַקאנטע. דער הויזווירט איז אונז מודיע, אז די נייע מעלדונג פון דער ראטנמאכט צו אָפּטיילן רעליגיעזע־דינסט פון דער רעפובליקע האָט זייער באצארנט די קריסטלעכע באפעלקערונג, ווייל ס׳איז פאַר זיי קלאָר, אַז דער באפעהל ברייננגט צו דער הערשונג פון די אידן אויף דעם רעליגעזן־דינסט. זיי טענה׳ן, אַז די ווייטערע רעגיסטראציע פון די געבוי־רענע און געשטאָרבענע, וועלכע האָט זיך ביז איצט געפירט דורך די רבנים און גלחים — וועט איבערגעגעבן ווערן פון איצט אָן צו דעם „רעווקאם״ ד. ה. צו „מאשקען״ און „יאסקען״. ער מעלדעט אונז אויך, אז ס׳איז ביי זיי, די קריסטלעכע איינוואוינער, געווען א פארזאמלונג אין וועלכער ער האָט זיך אויך באטייליקט און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַרגיסן אידיש בלוט אויב דער „רעווקאם״ וועט ניט ענדערן זיין באפעל. ער האָט דערנאָך פארגעלייגט: די יידן דאַרפן איצט ווירקן אויף „איצקע׳ן״, אַז ער זאָל איצט מבטל זיין דעם דערמאָנטן באפעל.

„איצקע״, וועלכן ער האָט דערמאָנט, איז געווען אַ אידישער בחור, וועלכער איז „עולה לגדולה״ געווען צו זיין דער סעקרעטאר פון רעווקאס. און די זוהילער אידן פלעגן מיט האס און צאָרן דערמאָנען זיין נאָמען פאר זיי׳נע „רעוואָלוציאנערע מעשים״. מיר האָבן גוט געוואוסט, אז ער וועט אפילו ניט וועלן אויסהערן אונזער ווענדונג — פונדעסט־וועגן האָבן מיר אויסגעוויילט א דעלעגאציע פון 3 פערזאָן, וועלכע האָט זיך געאיילט זען מיט אים. ער האָט זיי באגעגנט מיט שפאט און געענטפערט אויף רוסיש: אַז ער וועט אַרויסשיקן עטלעכע פולעמיאָטן, זיי פאַרטרייבן און באַהערשן אַלע באַנדעס.

מיר האָבן גוט געוואוסט די גרויסע געפאר, וועלכע דראט אונז און מיר האָבן זיך באמיט צו פאַרהאַנדלען מיט די קריסטלעכע נכבדים אָבער אומעטום האָבן מיר זיך אָנגע־שטויסן מיט א גיפטיקער אַטמאָספערע, און זיי האָבן ניט געוואָלט אויס הערן אונזערע טענות.

פיר נאָכמיטאָג. אויף דעם פלאץ פון דער פראוואסלאַוונער צערקווע און קאטוילישע קירכע זאמלן זיך מאסן גויים און צווישן זיי פיל פון דער קריסטלעכער אינטעליגענץ, וועלכע העצן די מאסן און שרייען אז די יידן זיינען שולדיק אין אַלץ...

פון ווייטענס זעט זיך „איציקל״ מיט זיין קאמפאניע אין דער באגלייטונג פון דער וואַך־מיליטער אָבטיילונג רייטנדיק אויף פערד. אין איין מינוט פאַלן זיי אָן אויף די געזאַמלטע מאסן און ס׳הויבט זיך אָן אַ שיסעריי... „איציק׳ל״ האָט מקיים געווען זיין הבטחה...

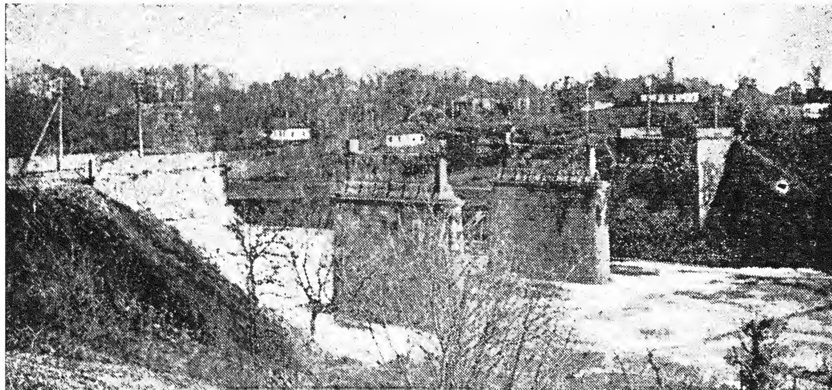
דינסטאג, י׳ תמוז. שטאַרקע שיסערייען פון דער מערב זייט פון שטאָט. די מאַכט ענטפערט. און א קעגנזייטיקע שיסעריי שטארקט זיך אַלץ מער. די מאסע וועלכע „איציק״ מיט זיין קאָמפאַניע האָט פאנאדערגעטריבן, ווי ער האָט צו געזאָגט, האָבן אויפגעפלאַמט די פֿייערים פון דער ארומיקער סביבה און זיי זיינען אנגעפאלן אויף דער שטאָט.

פיל פון דער אידישער באפעלקערונג ווילן גלויבן, אז ס׳וועט אונז אידן קיין שלעכטס ניט טרעפן; קענען דאָך די גויים די שטאָטישע אידן און ווייסן גאַנץ גוט, אַז בלויז ווייניק אידן זיינען פארמישט מיט די באלשעוויקעס, און וועלכע זיינען שוין לאנג אנטלאָפן פון דער שטאָט. פאר וואס־זשע זאָלן די איבעריקע אידן זיך שרעקן?...

פונדעסטוועגן שטארקט זיך די מרה שחורה; ס׳דערגרייכן ידיעות, אז די מיליטערישע וואַך פון דער מאַכט זיינען אריבער אויף דער זייט פון די בונטאָווטשיקעס. קעמפעריש געשטימט זיינען נאָך די אידישע קאָמוניסטן און די כינעזער, וועלכע ווערן איינצלווייז

געממית׳ט אויף די גאַסן. אַט ליגט אין מיטן גאַס דער זון פון ר׳ נחום טווערסקי — דעם מאקאַרעווער רבינס אַנ׳אייניקל — אַ באוואוסטער קאָמוניסט.

די שיסערייַען הערן אויף אַ ווײַלע. איינער פון די שכנים לאַדט מיך אײַן צו אַ מנין. איך קום אַהין צו גיין. קיינער פון אונז ווייסט ניט, פאַרוואָס האָבן די שיסערייַען אויפגעהערט. דורכן פענצטער זע איך פיר מענטשן אנגעקניפּט בײַ די אַרבל ווייסע בענדער גייען איבער דער גאַס. ווײַזט אויס אַז די שטאָט געפינט זיך אין די האַנט פון די אויפשטייער. איך גיב דאָס איבער די מתפללים און יעדער איילט זיך ענדיקן די תפילה און גיין אַ היים. איך פאַרזאַם זיך אַ ביסל און בלייַב בײַ דעם שכן. ווײַסנדיק, אַז איך האָב אויף זיך אַ ביסל „חטאים", האָב איך מורא זיך ווײַזן אויף דער גאַס, טאָמער וועלן מיך די גויים איבערגעבן די בונטאַוושיקעס. אין אַ האַלבער שעה אַרום זע איך דורכן פענצטער, אַז מײַן פאָטערס הויז איז אַרומגערינגלט דורך די „ווייסע" זעלנער, וועלכע קלאַפּן אין דער טיר. דער טאַטע און איבעריקע שטוב מענטשן עפענען אויף די טיר און איך זע אין אַמינוט אַרום אַז מײַן ברודער ווערט געשלאָגן. מײַן שוועסטער וועלכע באַשיצט אים ווערט אָפּגעשטופּט, אַ ביקס ווערט אָנגעצילט קעגן טאַטן, די מאַמע חלש׳ט און פאַלט אַנידער.די קליינע קינדער קייקלען זיך אויף דער ערד און שרייַען שרעקלעך. איך פּרוּוו אַרויסשפּרינגען דורכן פענצטער, נאָר די פיס זייַנען שווער און רירן זיך ניט. איין שטאַרקע האַנט, און איך ווייס ניט וועמענס, האַלט מיך פעסט און שלעפּט מיך צוריק, מער געדענק איך ניט...

דער מאַסן־מאָרד־פּלאַץ בײַ דער חרוב׳ער זשיטאָמירער בריק
גיא ההריגה ליד הגשר ההרוס ברחוב ז׳יטומיר

איך הער מײַן שוועסטערס קול רעדט צו מיר, אַז די עלטערן און די קינדער האָט גאָר ניט געטראָפן. נאָר פיר בחורים פון אונזער הויז זייַנען געכאַפּט געוואָרן... ס׳איז געגעבן געוואָרן אַ באַפעל צו אַרעסטירן אַלע יונגעלייט און זיי אויספאָרשן וועלכע געהערן צו די קאָמוניסטן... ס׳איז דאָ אַ באַזונדערע אויספאָרשונגס־קאָמיסיע אין וועלכער ס׳זייַנען אַרייַן גוטע גויים... מערער האָב איך פון דער שוועסטער ניט געקענט דערגיין. פאַרנאַכט האָב איך זיך אויפגעמונטערט, אויפגעשטאַנען און געגאַנגען אַ היים, אַגאַנצן טאָג האָבן מײַנע

שוועסטער ארומגעזוכט אלע טורמעס זיך צודערוויסן פון אונזערע ארעסטירטע און האבן גאָרניט אויס געפונען.

אויף אלע גאסן האט זיך געגאסן אידיש בלוט, די געהרגעטע האט מען צוזאמענ־געבראַכט אין די אספיטאלן, קיין סתם מענשן האָט מען ניט צוגעלאָזן. אידישע מחנות ווערן געפירט. וווהין? — — — ווייסט קיינער ניט. די פייניקער לאַכן אַ ווילד געלעכטער און איזדעקעווען זיך איבער זיי. די באנדעס שטויסן זיך אין אלע הייזער ראבעווען און רואינירן אַלץ. אונזער הויז רוט ניט. אַלעמאָל שפארן זיך אַריין נייע באנדעס און פאר יעדער מחנה דארף איך זיך רייניקן: אז איך האָב ניט געשאסן אין קלויסטער און ניט אַראָפגעוואָרפן ניקאלאי׳ן פון זיין צאַריש׳ן שטול, האָב ניט קיין אנטייל אין דער „קאָמונע״ און ניט אויפגעהאנגען אין זייערע צערקוועס די בילדער פון די זשידעס לעווין (לעבין) און ליבא טראצקי. און אויף יעדער אויספארשונג שטעלן זיי אָן קעגן מיך א רעוואָלווער.

סוף סוף פירט מען מיך אויך. און דוקא אַליין. און אויך אויף מיר איזדעקעווען זיי זיך אויפן אוקראַינישן נוסח, אָט אָט פארענדיקן זיי מיט מיר... נאָר אין דער מינוט קומט אָן א באַקאַנטער גוי און נאָך זיין פאָרשלאָג פירט מען מיך אָפּ אין טורמע אריין, וועלכע איז פול מיט געשלאָגענע און פאַרוואונדעטע אידן. אין א ווײַלע אַרום קומט אָן א אויספאָרשונגס קאָמיסיע און באַפרייט מיך מיט נאָך עטליכע. איך קער זיך אום אַ היים. טרערן פון פרייד און טיף אינערלעכן טרויער באגעגענען מיך: אַ וואו איז מ׳ און וואו איז י׳? און מיר האָבן ניט געוואוסט, אַז נאָך גאַנץ פרי האָט שוין זייער בלוט פאַרדעקט די ערד...

אומגליקלעכע פרויען, מאַמעס, קינדער יתומים בלאָנזשען איבער די גאַסן און מיט שרעקלעכע געבעטן פרעגן זיי: צי ווייסט ניט ווער פון אונז, צי האָט מען ניט געהערט, וואָס טוט זיך מיט זייערע טייערע, ווו זענען זיי?...

ג.

ביינאַכט. א טויט שטליקייט אַרום. און פלוצים — שפאַלט א טויט געשריי די אַרומיקע שטילקייט. ווייטער שטיל און ווייטער אַ געשריי. מיין אַלטער טאַטע פאַרטיפט זיינע שווערע געדאַנקען אין „זוהר״. ס׳דוכט זיך, אַז ס׳איז אויסגעגאָסן אויף זיין פנים די שרעקלעכע יסורים פון חבלי משיח. די מאַמע זיפצט. ווי א שווערער שטיין דריקט איר דער געדאַנק: אַ וואו איז מ׳?... און אין אַ ווײַלע אַרום באלויכט ווידער איר פנים אַ האָפנונג און גלויבן, אַז זי וועט אים נאָכאַמאָל זען... מיין קליין ברידערל, אַ אינגל פון 11 יאָר, זאָגט מיט א וויינענדיקן קול תהילים. די קליינע קינדערלאך ליגן אין אַ פינצטער ווינקל ארומגענומען ווי די קעצלאך...

ס׳הערט זיך פון דרויסן א קלאַפּ אין טיר. דאָס איז ניט דער קלאָפּ פון עשיו׳ן. ס׳עפענט זיך די טיר און ס׳שפארן זיך דער רב און צווי חשובע בעלי בתים, בלאַסע פנימ׳ער און דער פאַרציטערטער רב דערציילט: דער אטאמאַן האָט אים גערופן און האָט געפאָדערט, פול מיט צאַרן אויף די זשידעס־קאָמוניסטן, אז די אידן זאָלן אָפּגעבן דאָס געווער, וואָס איז באַ זיי. אין דעם שוחט׳ס הויז איז באַהאַלטן א פּאָלעמיאָט. אַ גויה האָט באַשטעטיקט, אַז זי האָט אַליין געזען, אַז מיר האָבן אָנגעשטעלט א פולעמיאָט און געשאָסן אין די אויפשטייער. מאָרגן וועט מען מאַכן באַ אונז אַן אונטערזוכונג. דער רב האָט געענדיקט זיין דערציילונג און אוועקגעגאַנגען. וואָס וועט זיין מאָרגן מיט אונז? — — —

גאַנץ פרי. די שחיטה ענדיקט זיך ניט. יידישע בחורים ווערן ארויסגענומען פון זייערע

הייזער און געהרגעט פאר יעדנס אויגן אָן אויפהער. באַנדעס פון פּאָגראָמשטשיקעס באַפאַלן אונזער הויז און כאַפּן מיך הרגענען. אין דער צייט גייען דורך צופעליק באַקאַנטע רוסישע בחורים און באשטעטיקן, אז איך בין ניט געווען צווישן די קאָמוניסטן און איך ווער צום צווייטן מאָל ניצול פון טויט. אין דער מינוט הערט זיך א שאָס און פאר מיינע אויגן חערט אָן אנדער איד געהרגעט...

ד.

נאָך דער באַמיאונג פון די רבנים, האָבן די קריסטלעכע גלחים ארויסגעלאָזט אן אויפרוף צום פאָלק „אין נאָמען פון דער הייליקער קירכע״: אויפהערן די שחיטות און זיך פאר־זאַמלען אין די צערקוועס, זיך מתודה זיין אויפן פארגאָסענעם ריינעם בלוט. דער אויפרוף האָט אַביסל בארואיקט די אידן און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן א האנדלונג מיט די נייע שליטים. פריער האָבן די שליטים ניט געוואָלט אפילו אויסהערן די רייד פון די אידישע פארשטייער, וועלכע האָבן זיי באגעגענט און געבראַכט פאר זיי ברויט און זאלץ, אָבער צום סוף, האָבן זיי מסכים געווען, אז די אידן זאָלן עפענטלעך פאר זיי אין שול שווערן, אז זיי האָבן ניט קיין געווער און וועלן זיין אונטערטעניק זייער מאַכט.

פיר אזייגער באַ טאָג. אונטער שטורעמדיקע דונערן פון הימל און פליסיקן רעגן, וועלכער האָט זיך אויסגעמישט אין די גאַסן מיט אידיש בלוט, גייט ארויס דער שול שמש מיט א ווייסער פאַן אין דער האַנט, אין דער באגלייטונג פון די רבנים, צדיקים און חשובע אידן. דער שמש שפרייזט פאָראויס און רופט אויס: אידן, אין שול אריין. און די אידן איילן זיך פון זייערע הייזער און באהעפטן זיך צו דער דעלעגאַציע און מארשירן אין שול אריין.

אָבער וואו וועגדעט זיך די דלעגאַציע? — ווי איז די אויגן וועלכע זען דאָס. די גאַנץ גרויסע עדה פון אידן שטעלט זיך אָפּ ביי דער צערקווע. א דעלעגאַציע פון רבנים און צדיקים גייען אריין אין הויז פון גלח. אין א ווײַלע אַרום גייען זיי אַרויס מיטן גלח אין דער שפּיץ און ער דער גלח פון עשיו, אנגעטאָן אין זיינע גלח׳ישע קליידער, שטייט און זאָגט מוסר דער אידישער עדה!...

אין דער גרויסער שול. די גאַנצע עדה וואַרט מיט אומגעדולד אויפן אטאמאן, כדי צו שווערן פאר אים זייער אונטערטעניקייט און אויסהערן פון אים רחמנות׳דיקע טרייסט רייד. און אָט איז ער געקומען, דער מעכטיקר אטאמאן פון דער קליינער רעפּובליק. און ער הויבט אָן מיט זיין דיקער באַס־שטימע צו רעדן וועגן דעם גרויסן צעשטערונגס־גייסט, וועלכער איז איינגעוואָרצלט אין דאָס אידיש פאָלק נאָך פון אברהם אבינו׳ס, משה׳ס און דוד׳ס צייטן. נאָר ער איז זיכער אין זיין שטארקן כוח און אויך אין אונזער אידישן, איצטיקן, ווילן צו ארויסטרייבן פון אונז דעם בייזן גייסט. דער רעדנער באטאנט זיינע רייד מיט א פראגע — און וואַרט אויף א תשובה — און די גאנצע עדה ענטפערט פאר אים: יאָ, ווירקלעך אזוי!! ס׳הויבט זיך אָן די שבועה צערעמאָניע. קרעכצן, געשרייען און געוויינען באגלייטן די שבועה. דער אטאמאן פילט זיך גערירט פון דעם זשידאָווסקי געוואַלד געשריי און הייסט בארואיקן אָט דעם געשריי. און זי ווייסן ווי אַזוי צו בארואיקן...

ה.

צען טעג געדויערט די שחיטה. דערנאָך באקומט מען די דערלויבעניש צונויפזאמלען די געהרגטע ארויסציען פון די גריבער און זיי ברענגען צו קבר ישראל.

פרייטאָג כ׳ תמוז. — די באַצווינגער נויטן אונז אַליין צו פאַרענדיקן די אַרבעט און לאָזן ניט אַריינקוקן אין די פּנימער פון די טויטע אום זיי צו דערקענען. אַ גאַנצן טאָג האָבן זיך באַגעגנט וועגענער אָנגעפּילטע מיט הרוגים געפּירטע צום בית הקברות קעגן וועגענער פאַרפּלייצטע פון מאַרך און בלוט, וועלכע פאָרן פון בית הקברות צו די שחיטה־פּלעצער צוזאַמענענעמען די איבעריקע הרוגים. פון פינף פרי פאַרנעמען מיר זיך מיט גראָבן די קברים און מיר איילן זיך צו ענדיקן ביז שבת. מאַסן מענער און פרויען שטייען בײַ די טויטע און זוכן זייערע. דער טאַטע רופט מיך צו און ווינקט מיר מיט זיין האַנט אויף אַ טויטן. איך שטעל זיך אָפּ און קוק אים אָן אָן שוויג. איז מיין האַרץ פאַרשטיינערט געוואָרן? איז אָט דער שטיק גולם, וועלכער זעהט אויס ווי אַ בערגל צוגראָבענע ערד אָדער שוואַרצער אויסגעלאָשענעם קאַלך, געווען פריער מיט עטליכע טעג, אַ גוף פון אַלעבעדיקן מענטשן? — איך בויג זיך איין און קוק. עס איז ניט קיין גוף, אפילו ניט קיין אויסזען פון אַ גוף. צושניטן פלייש...

אָבער, זאָגט צו מיר מיין טאַטע מיט אַ ציטעריקן קול, קוק זיך נאָר איין צו דער שמאַטקע בײַ אים, דערקען, איז דאָס ניט זיין העמד? און אַ ציטער גרוילט איבער מיין גוף און איך בייג זיך ווידער טיפער איין, מיין האַנט רירט אָן די שטיקלעך פלייש, און אַ שמאַרצענדער ברען באַהערשט מיך. איך ציטער אויף אינגאַנצן און אַ שרעקלעכער געשריי ברעכט אויס פון מיין האַרץ — מיין ברודער...

ו.

תשעה באב האָבן די רויטע ווידער די שטאָט פאַרנומען, אָבער ס׳איז קלאָר אַז ניט אויף צו בלייבן אין איר זענען זיי געקומען. דאָס פּוילישע מיליטער האָט זיי באַכגעיאָגט. די גאַנצע כונה זייערע איז געווען — זיי אָפּצוהאַלטן ביז זייערע אָפּטיילונגען וועלן אָפּטרעטן פון זשיטאָמיר. און דאַן וועלן זיי אויך אַרויס פון זוהיל.

אין דעם זעלבן טאָג האָבן זיך אַריינגעריסן באַנדעס אין שטאָט און האָבן אין עטלעכע שעה געשאָכטן 50 אידן. פאַרנאַכט האָבן די פּעטליורישע אָפּטיילונגען זיי אַרויס געטריבן און אויף מאָרגן איז די שטאָט פאַרבערענט געוואָרן פון די אָנצינדנדיקע שראַפּנעלן, וועלכע דאָס רויטע מיליטער האָט אין איר אַריינגעשאָסן. אין משך פון דריי שעה האָבן געפּלאַקערט די צענטראַלע גאַסן, דער מאַרק, אַלע קראָמען, שולן און בתי מדרשים.

אין פינף טעג אַרום האָבן די פּעטליורישע אָפּטיילונגען אָנגעהויבן אָפּטרעטן פון דער שטאָט. און די איבעריקע אידן האָבן מורא געהאַט ווידער צו פאַרבלייבן מיט די אַרומיקע באַנדעס און זענען אַנטלאָפן פון דער שטאָט כמעט נאַקעטערהייט אין דעם נאָענטן שטעטל יאַרון.

אין דעם סך־הכל זיינען אין דער שטאָט אַליין געהרגעט געוואָרן בײַ 1200 נפשות, און אין די אַרומיקע ישובים בא 600 נפשות.

חשון תר״פ (1919) האָבן די פּאָליאַקן ווידער פאַרנומען די שטאָט. אַסך פון די פּליטים האָבן זיך אומגעקערט אין זייערע פאַרלאָזענע הייזער. אָבער אין יענער צייט האָט אויס־געבראָכן אַ שרעקלעכע טיפוס־עפּידעמיע און אויך לונגן־אָנצינדונגען, און אין דער מגיפה זיינען אומגעקומען אין משך פון דריי חדשים בא אַ טויזנט נפשות.

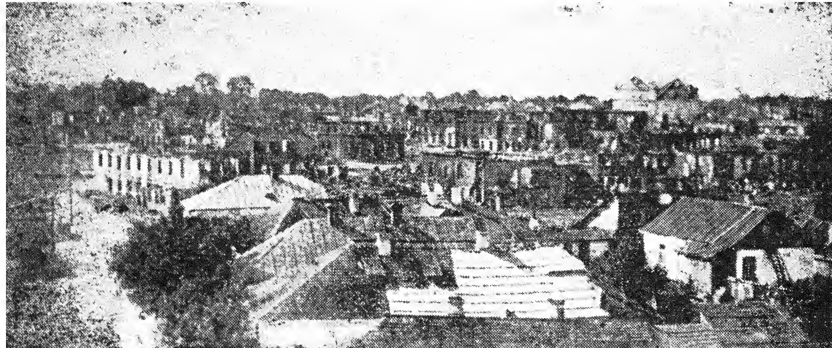
מנשה סגל

די פאגראמען אין זוויהל אין 1919*)

די שטאָט ליגטביים טייך סלוטש. אין יאָר 1917 האָט די שטאָט געציילט באַ 20 ביז 23 טויזנט יידן און בערך 15 טויזנט קריסטן.

די נאָענסטע אייזנבאַן־סטאַנציע איז געווען פאלאנע, 60 ווערסט פון זוויהל. די אייזנבאַן איז דורכגעפירט געוואָרן אין 1914.

ביז 1917 האָט די שטאָט נישט געליטן פון קיינע אקופּאַציעס און איבערקערענישן. די באַפעלקרונג האָט געלעבט פארהעלטניסמעסיק גוט. די גרעסטע טייל יידן האָט זיך פארנומען מיט האנדל פון תבואה און פוטער, וועלכע מ׳האָט עקספּאָרטירט נאָך אויס־לאַנד. עס זיינען געווען אַן ערך פון 1500 אַרבעטער באַשעפטיקט אין די מעטאל־פאַבריק־לעך און אין גארבערייען. עס איז אויך געווען א געוויסע צאָל שניידער און שוסטער־ווערק־שטאַטן, פון וועלכע יעדער האָט באשעפטיקט צו 15—20 אַרבעטער.

די וואַרשאַווער און אַרומיקע גאַסן נאָך דער שריפה אין 1919
הרחוב הוורשאי והרחובות סביבו לאחר השריפה ב־1919

אין שטאָט ראט אויף 40 ראטמענער זיינען געווען 21 יידן, די יידישע קהלה—פאר־וואלטונג איז באשטאנען פון 26 מיטגלידער, פון אלע פּאָליטישע ריכטונגען.

באלד נאָך דער רעוואָלוציע, אין 1917 יאָר, איז דער אנפירער פון דער שטאָטישער מיליציע געווען א געוויסער יא. סוויטקאָווסקי (ס.ד. מענשעוויק). זייענדיק פון דער נאַטור א זייער איידעלער מענטש, איז ער נישט געווען בכח ווי געהעריק אנצופירן מיט דער מילי־ציע און האָט זיך פון דעם אָפּגעזאָגט. אויף זיין אָרט האָט זיך געגוויטיקט א מענטש מיט א שטארקער האנט. אזעלכער איז געווען דער געוועזענער צארישער מיליטער נאטשאלניק באקאוו וואָס האָט א נישט קליינע שולד אין ערשטן פּאָגראָם, וועלכער איז פּאָרגעקומען אין זוויהל אין 1918 און געדויערט 2 טעג.

*) אויסצוג פון ארכיוו־מאטעריאלן אין „י״וואָ אינסטיטוט״ אין ניו־יורק.

די לאַגע אין זוועהיל, פאַרשאַרפטע באַציאונגען

יולי 1917, פרייטאָג בייטאָג, איז דורכגעגאַנגען די שטאָט דער 27־סטער פּאָלק וועלכער איז אין שטאָט פאַרבליבן אויף שטענדיגער קוואַרטיר, מיט זיי האָט זיך דאָן אָנגעהויבן די נאָכער טראַגישע געשעהנישן. א טייל פון זיי, ווי אויך די קאַוואַלערע איז צושטעלט געוואָרן אין די דערפער. די שטאַטישע אוקראַיניש־נאַציאָנאַליסטישע עלעמענטן האָבן גלייך אָנגעהויבן פירן א אַנטי יידישע אַגיטאַציע.

נאָכן אויסברוך פון אָקטאָבער־איבערקערעניש (באָלשעוויסטישע רעוואָלוציע) האָט זיך אנגעהויבן וואָס א מאָל מעהר פילן דער אנטאַגאַניזם צווישן דער יידישער און אוקראַי־נישער באַפעלקערונג.

סוף 1917 יאָר האָט זיך זוועהיל געפונען ניט מער ווי 120 ווערסט פון פראָנט. די רוסישע אַרמיי, וועלכע האָט אָנגעהויבן פילן זיך שוואַך נאָך פאַרן שליסען דעם שלום, איז איצט מאַסנווייז געלאָפן פון פראָנט. די פינסטערע הונגעריקע זעלנער, ניט פילנדיג קיין שום מאַכט, האָבן זיך א לאָז געטון איבער שטעט און שטעטלעך און האָבן ראַבירט וואָס האָט זיך נאָר געלאָזט. דערביי זיינען אויך געווען איינצעלנע פאַלן פון הריגות. צו די זעלנער זיינען אויך צוגעקומען צו הילף די אַרומיקע פויערים, וועלכע האָבן אַליין גענאָסן פון די גנבות און רויבערייען.

דער ערשטער פּאָגראָם

דעם 19 און 20 יאַנואַר 1918 האָט זוועהיל איבערגעלעבט דעם ערשטן פּאָגראָם. דער פּאָגראָם האָט זיך אָנגעהויבן פרייטאָג, דעם 19־טן פאַרנאַכט, א גרויסע מענגע זעלנער פאַראויס, אונטער זיי נאָך א גרעסערע מחנה פויערים מיט זעק און קוישן אין די הענט, גייען פון געשעפט צו געשעפט. די זעלנער רייסן אויף די געשעפטן, און פאַרטיילן די אַרומיקע פויערים סחורות פון די געשעפטען. ביי א געשעפט פאַרטיילט א זעלנער די סחורות די פויערים לויט דער רייע.

נאָך מער כאַראַקטעריסטיש איז, אז דער פּאָגראָם האָט ניט געטראָגן קיין בולט אַנטי יידישן כאַראַקטער (ער האָט אויך ניט געהאַט קיין בלוטיגע טענדענץ, ד.ה. קיין הרוגים מצד דער יידישער באַפעלקערונג איז ניט געווען), הגם מען האָט ראַבירט אויסשליסליך יידישע קראָמען. ראַבירענדיק האָבן די זעלנער געטענעט: „מיר נעמען אַלץ אָפּ ביי זיי. די שטאַטישע, האָבן זיך גענוג אָנגעראַבירט".

דער מיליץ־קאָמענדאַנט באַקאַוו האָט זיך אַבסאָלוט ניט באַמיט דעם פּאָגראָם אָפּהאַלטן. ער האָט כלומר׳שט באַפוילן די מיליצינערן זיי זאָלן שיסן, אָבער געהיים האָט ער געהייסן שיסן אין דער לופט. דאָס האָט די פּאָגראָמשטשיקעס געגעבן מוט, און דער פּאָג־ראָם איז אוועק אין פולן גאַנג.

דער סך הכל פון פּאָגראָם איז, פאָלגענדער: 700 יידישע קראָמען זיינען צוראַבירט געוואָרן (די סחורות זיינען אויף הונדערטער וויגעלעך אוועקגעפירט געוואָרן אין די דער־פער). 2 זעלנער פון די פּאָגראָמשטשיקעס זיינען געהרגעט געוואָרן אויף טויט צופעליג צוליב דעם וואָס פאַרבייגייענדיק האָבן זייערע חברים אַריינגעשאָסן אין א געשעפט, מיי־נענדיק, אז דאָרט איז שוין ניטאָ גאָרנישט און קיינער פאַראַן. עס איז אויך ווערט צו באַ־מערקן, אז אין דעם פּאָגראָם גופא האָבן אַנטייל גענומען שטאַטישע און מלוכה בעאַמטע.

פּאָגראָמען אין װאָלין. די לאַגע אין זוויהיל

אין די חדשים יאַנואַר, פעברואַר, מערץ, אַפּריל פון יאָר 1919 זיינען אין זוויהיל און אין אומגעגענד פאָרגעקומען אַגאַנץ רייה קלענערע פּאָגראָמען. איצט זיינען שוין געגאַנגען באַנדעס פּעטליוראַווצעס איבער די וואוינונגען און ראָבירט יידיש האָב און גוטס און ס׳איז אויך געווען איינצעלנע קרבנות. באַזונדערס איז די לאַגע געוואָרן אונערטרעגליך אין די דערפער אַרום זוויהיל.

אין משך פון דער לעצטער צייט זיינען פאָרגעקומען שוידערליכע פּאָגראָמען אין די שטעט: זשיטאָמיר, בערדיטשעוו א.א.וו. נאָר זוויהיל האָט פונדעסטוועגן גאַנץ ווייניג געליטן. דאָס איז געווען טיילווייז א דאַנק דעם שטאָט־קאָמענדאַנט פּאַדאַלקאַ, וועלכער האָט יעדעס מאָל, ווען ס׳האָט געדראָט א געפאַהר פון א פּאָגראָם, גענומען ביי דער יידישער באַפעלקערונג גוואַלידקע סומען געלט און גרויסע קוואַנטומס זאַכן און עסנוואַרג און צוטיילט עס די צעווילדעוועטע מחנות פּעטליוראַוויצעס און אַ דאַנק דעם אָפּגעראַטעוועט די יידן פון קרבנות. אָבער אַזאַ לאַגע האָט געבראַכט צו א סיסטעמאַטישער פאַראָרעמקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג; דער האַנדעל און מלאכה זיינען פאַלשטענדיג אָפּגעשטעלט געוואָרן. אַרויספאָרן פון שטאָט איז געווען אוממעגליך ווייל די הריגות אויף יידן זיינען געווען א נאַטירליכע ערשיינונג.

די באָלשעוויקעס אין זוויהיל

די פּעטליורעשע באַנדעס דערפילנדיק אַז זיי מוזן די שטאָט אָפּגעבן די באָלשעוויקעס, וועלכע זיינען צו יענער צייט געווען נאָענט פון זוויהיל האָבן ממש אויסגעקוילעט אַלע יידן אין די דערפער אַרום זוויהיל. און אין זוויהיל גופא האָבן זיי ביים ערשטן סדר, פּסח תרע״ט, אויסגעקוילעט די פאַמיליע לוריע מיט 6 אַרבייטער־גאַרבער, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי לוריען אין גאַרבעריי.

דעם 22 אַפּריל האָט זיך די לאַגע גענצלעך געענדערט מיט דעם וואָס די באָלשעוויקעס וועלכע האָבן זיך געפונען אין זשיטאָמיר, האָבן פאַרנומען זוויהיל. זיי האָבן גלייך געגרינדעט א „רעווקאָם" און אַריינגעצויגן אַהין אויך א געוויסע צאָל אָרטיגע יידן. די באָלשעוויסטישע מאַכט איז באַשטאַנען פון גאַנץ ווייניג מענטשן און געהאַט מיט זיך ווייניג מיליטער. דאָס האָט די פאַרשיידענע גענגער געגעבן מוט צו פיינדליכע אַרויסטרעטונגען. דאַגעגען, די אַרויסטרעטונגען האָבן געבראַכט צו פאַרשאַרפטע רעפּרעסיעס מצד די באָלשעוויקעס. ענדליך איז אין אָנהויב יולי דערגאַנגען צו די קלאַנגען אַז ס׳גרייט זיך אַן איבערפאַל אויפן „רעווקאָם". זונטאָג, דעם 6־טן יולי, ווען די קריסטליכע באַפעלקערונג איז געווען פאַרזאַמעלט אין קירכע, האָט מען דעם רעווקאָם געמעלדעט, אַז אין דער קירכע פירט זיך אַן אַגיטאַציע קעגן דער באָלשעוויסטישער מאַכט. כדי זיך צופאַרטיידיגן האָט דאָס באָלשעוויסטישע מיליטער אַרומגערונגעלט די קירכע און אַהין אַריינגעשאָסן, פאַרטרייבענדיק אַזוי־אַרום דעם פאַרזאַמעלטן עולם.

דער אָנפאַל אויף די באָלשעוויקעס.

אויף איבערמאָרגן, 8 יולי, איז א מחנה פון 3000 אָרגאַניזירטע פויערים פון די אַרומיקע דערפער, באַוואָפנט מיט שטעקענס, איבערגעפאַלן דעם „רעווקאָם"; צוגערויבט דאָרט דאָס געלט און אויסגעקוילעט 115 באָלשעוויקעס און מיליטער לייט. די איבעריקע באָלשעוויקעס זיינען זיך צולאָפן. די שטאָט איז געבליבן אָן וועלכע ס׳איז מאַכט. די זעלבע נאַכט

האָבן די כוליגאנעס אנגעהויבן ארומזוכן אין די הייזער „יידן־באָלשעוויקעס״ און עס איז אויסגעבראָכן דער שרעקליכסטער, שוידערליכער פאָגראָם.

מ׳האָט ארויס געשלעפט א גרויסע צאָל יידן אונטערן שטאָט, ביים טייך סלוטש, באַפוילן זיי אויסצוגראָבן א גרוב פון 15 ביז 20 ארשין, אויסגעטון זיי נאקעט, אפגעשניטן די הענט און לעבעדיגער הייט ארייגעוואָרפן אין גרוב. דערביי זיינען פאָרגעקומען שוידערליכע סצענעס. ביז 500 יידן זיינען אומגעקומען. איך אליין בין געשטאנען א גאנצע נאכט א נאקעטער און געווארט אין רייה צוגעהרגעט ווערן. 2 אזייגער איז אן געקומען א באפעל, אז די יידן וואָס מ׳האט נאך ניט געהרגעט זאל מען לאזן לעבן און נאר זיי ארעסטירן. ניט אלע פאווסטאנצעס האָבן זיך צוגעפאסט צום באפעל, דאך זיינען א סך מענטשן גערעטעוועט געוואָרן פון טויט. דער אנפירער פון דער דאָזיגער באנדע איז געווען פאגארעלאָוו, א געוועזענער צארישער פאדפאלקאווניק. דעם 8 יולי האט ער ארויס געגעבן א באפעהל, אז די יידן זאָלן אפגעבן זייער געווער.

א טרויעריגער פאל איז פארגעקומען צוליב א געוויסן „מענדיל קאטאי־באבא״, אן אויסוואורף וועלכער האט געדינט אין „טשרעזוויטשייקע״. די פאווסטאנצעס האָבן געפאָדערט, אז די יידן אליין זאָלן אים אויסגעפונען און אליין הארגענען. מ׳האָט דעם אויסוואורף געפונען ערגיץ אויף א בוידעם און געמוזט אים אליין הרגענען אויפן שול־הויף.

דעם 11 יולי האָט פאגארעלאוו אפגעשטעלט כלומרשט אפיציעל דעם פאגראם, נאר דערפאר געפאָדערט פון דער יידישער באפעלקערונג: 50 פערד, א גרויסע צאָל זאלץ און צוקער. די יידן האָבן דאָס אלץ צוגעשטעלט. אחוץ די יידן וועלכע מ׳האָט געהרגעט אונטערן שטאָט איז אין פארלויף פון די 3 טעג, 8, 9 און 10 יולי, אויך אומגעקומען א מאסע יידן ביי זיך אין די וואוינונגען. אַ סך פון די אומגעקומענע זיינען אומגעקומען אין די דערפער און ארומיקע שטעטליך.

די באָלשעוויקעס אין שטאָט. די בלוטיקע געשעהנישען אין קאַמענעבראד

אין גאנצען רוהיג איז געוואָרן אין שטאָט דאָנערשטאָג 11 יולי, ווען ס׳איז אַנגעקומען פון זשיטאָמיר א פאנצער־צוג און האָט ארויסגעלאָזט אויפן שטאָט א 10—12 הארמאטן־קוילען, וועלכע האָבן געוואָרפן א שטארקע מורא אויף די פאווסטאנצעס. דעם טאָג האָט פאגארעלאוו פארכאפט 10—12 מיליאן סאוועטישע רובל און איז אנטלאָפן פון שטאָט אָבער אויף דער סטאַנציע טשודנאוו האָבן די באָלשעוויסטישע חיילות אים דערקענט און געהרגעט. דער פאקט האָט פונדעסטוועגן ניט געשטערט די פאווסטאנצעס פון די היימישע פויערים און ארביטער צו פארטזעצן זייער כוליגאַנישע ארבייט. אזוי האָבן זיי דעם 10 יולי, דאָנערשטאג, י״ב תמוז, אויסגעהרגעט בוכשטעבליך די גאנצע יידישע מענליכע באפעלקערונג, אין דער צאָל פון 127 מענטשן, אין שטעטיל קאָמענבראד, וואו ס׳געפינט זיך א פאיאנס — פאבריק.

פאָגראם אגיטאציע

דעם 16 יולי איז אנגעקומען קיין זוואהיל פון זשיטאָמיר אן אבטיילונג פון א 2—3 הונדערט באָלשעוויקעס. די איבערגעבליבענע יידישע באפעלקערונג, וויסענדיק אז די באָלשעוויקעס קענען, צוליב זייער קליינער צאָל, אַוועקגיין אין גיכן און ווילענדיק אויסמיידן הריגות מצד די פאווסטאנצעס, האָבן געגרינדעט א געמיינזאמען, געהיימען געמישטען קאָמיטעט מיט דער קריסטלעכער באפעלקערונג פון זוואהיל. דער ציל פון קאָמיטעט אי

געווען צו באמיהען אז עס זאל מער ניט פאָרקומען קיין בלוטפארגיסונגען. די יידן האָבן זיך פיל מאָל באמיהט ביי דער באלשעוויסטישער מאכט וועגן נישט הרגענען די פאָגראָמ־שטשיקעס. פונדעסטוועגן איז אין שטאָט געפירט געוואָרן א גוואלדיגע אגיטאציע געגן יידן. די אגיטאציע האָט געבראכט צו אן ערך 100 קרבנות. די לאגע איז געוואָרן וואָס ווייטער אלץ אונזיכערער. אויפן ארט פונעם געהרגעטן פאגארעלאוו האט די אנפירונג איבערגענומען אן אויסוואורף סטאיאנאווסקי. די ווייטערע הריגות קומען פאר נאָך זיינע באפעלן.

דעם 26טן יולי זענען צוריק ארייגעקומען די באָלשעוויקעס, די באַנדע פאווסטאנצעס, וועלכע האָט זיך ביז איצט אויפגעהאלטן אויף דער צווייטער זייט פון שטאָט זיינען איבערן טייך אַוועק אין טשיזשאווקע, א 12 ווערסט פון שטאָט. דעם טאָג איז אנגעקומען א גרעסערע צאָל רויטע ארמייצעס. די שטאָט האָט זיך ביסלעכווייז גענומען בארוהיגן, אָבער גאר גיך איז באשערט געווען איבערלעבן א גרויזאמע געשעהניש, דאָס שרעקליכסטע פון אלע פריהעריגע.

די דעלעגאציע צו די פאווסטאנצעס.

דעם 17 אוגוסט האָט דאָס באלשעוויסטישע מיליטער פארלאָזט זוהיל. די שטאָט איז פאַרבליבן אָן א מאַכט. דער בירגלעכער קאָמיטעט האָט דאן געשיקט א דעלעגאַציע צו (די פאווסטאנצעס), סטאיאנאווסקיס באנדעס. די דעלעגאציע איז באשטאנען פון: ד״ר וואלסקי, גלח קוסטשינסקי און אפטייקער לודוויג מאכען. די דעלעגאציע האָט געבעטן די מאַכט ניט מאַכן קיין פאָגראָם. סטאיאנאווסקי האָט דערויף געענטפערט, אַז ער וועט קיין איינציגן יידן ניט לאָזן קיין לעבעדיקן. גלייכצייטיג ווי די דעלעגאַציע איז אַרויס און אויך די באלשעוויקעס האָבן פארלאָזט די שטאָט, האָט א באנדע כוליגאנעס אריבערגע־שיפט זיך דעם טייך און אין די נאָענסטע צום טייך גאסן, דער נידער, גערויבט, געהרגעט מענער, געשענדעט פרויען. אין מיטן שטאָט זיינען זיי פונדעסטוועגן ניט אריין.

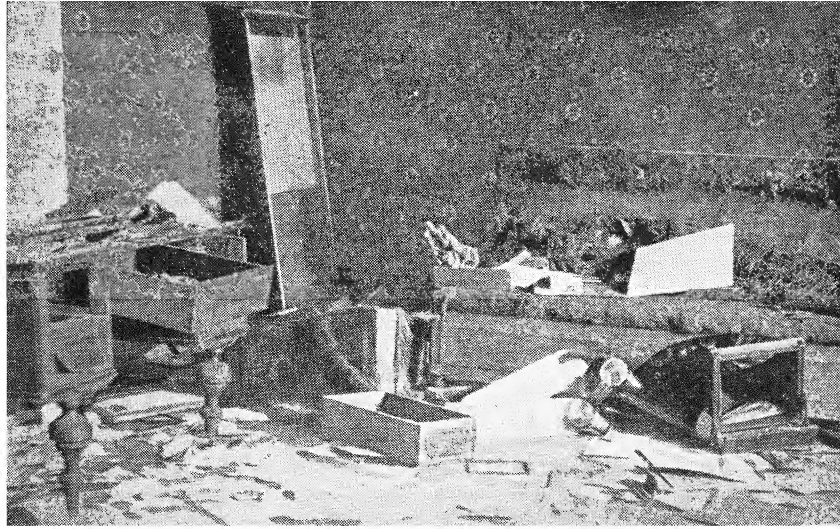
פעטליוראווצעס פון מזרח־גאַליציע. קאָנטריבוציע

דעם 17 אוגוסט איז אין שטאָט אריין א גרעסערע אפטיילונג פעטליוראווצעס פון שעפעטאווקע (געקומען פון מזרח גאַליציע). זיי האָבן אויף א פרידליכן אופן געפאָדערט צושטעלן זיי אין משך פון 3 — 2 שעה: 100 טויזענט רובל, 25 פוד זאלץ, אזוי פיל צוקער און 100 פוד ברויט. די יידן האָבן אנגעהויבן פירן אונטערהאנדלונגען. זיי האָבן אנגעוויזן, אז די שטאָט איז שוין אריבער א חודש אָפגעריסן פון דאָרף און זיי פארמאָגן זאגאר ניט אויף זיך אליין צו דערנערן, מאָסן קינדער שטאַרבן פון הונגער, דערוואָקסענע געבן אַוועק זייערע טייערסטע מלבושים פאַר א שטיקל ברויט. נאָך לאַנגע אונטערהאנדלונגען איז גע־לונגען אויסצוקויפן זיך מיט א געוויסער סומע געלט, א 15 פוד זאלץ, א ביסל צוקער וועלכעס מ׳האָט צווישן זיך צונויפגעקליבן.

די פשרה

דעם 18 אוגוסט איז קיין זוהיל אנגעקומען סטאיאנאווסקי מיט זיין באנדע. די יידן האָבן די מחנה באגריסט מיט מוזיק, וועלענדיק שטילן דעם כעס פון דער באַנדע. אויף דער צווייטער זייט טייך, אונטערן שטאָט, האָבן זיך נאָך געפונען די באלשעוויקעס דעהערענדיק, וואָס ס׳טוט זיך אין יידישן קווארטאל, האָבן זיי פון הארמאטן אריינגעוואָרפן עטליכע גאז־אויפרייס־קוילען, וועלכע האָבן ארויסגערופן א גוואלדיקע שרפה, וואָס האָט געבושע־וועט, ביי א שרעקליכן שטורם ווינד אויף בערך אין 6 שעה איז אוועק דריי פערטל יידיש־

הייזער (אן ערך פון 3000), איבער 1000 געשעפטען, עטליכע אַפטייקן 36 שולן און בתי מדרשים. די גרעסטע טייל יידישע באפעלקערונג איז געבליבן נאקעט באָרוועס און אן א דאך. ס׳האָט זיך אנגעהויבן א פאנישעס לויפן.

אַ צימער נאָכן פּאָגראָם
חדר לאחר הפרעות

עטלעכע טעג נאָכדעם איז אין שטאָט געווען פארעלטנמעסיק רוהיג.

דעם 23 אוגוסט זיינען די פעטליוראווצעס מיט סטאיאנאווסקיס באנדע אוועק פון שטאָט. און די שטאָט איז ווייטער געבליבן אָן א מאכט פון דער צווייטער זייט טייך פון לובשיצע און זשאקיוועק פלעגן זיך אריבערקומען מחנות פויערים און בארויבן און הר־געגען די איבערגעבליבענע. יעדן טאָג פלעגן זיין 6—5 הרוגים און ס׳איז ניט געווען ווער ס׳זאָל זיי באגראָבן. א סך יידן זיינען אנטלאָפן דורכן דאָרף יארין קיין קארעץ. אויפן וועג האָט מען א סך פון זיי בארויבט און דערהרגעט.

דעם 26 אוגוסט איז אין שטאָט אריין א באַנדע פויערים, אָנגעפירט דורך א געוועז־נעם בעאמטען קאטשערגין, און אונגעשטערט גערויבאוועט. זיי האָבן באפאלן די איבער־געבליבענע, סאמע ארימסטע נשרפים, וועלכע האָבן ניט געהאט די מעגליכקייט צו אנט־לויפן. ארויסגעשלעפט 47 מענטשן פון די איינגעפאלענע הייזער און געהרגעט. אויך פון מושב זקנים, וואו ס׳האָבן זיך געפונען 40 זקנים האָט מען אויסגעהרגעט 23. ווי ס׳דערציילט אַ האַלב משוגענע פרוי פון מושב זקנים עטעלע, האָבן זיי דערשטיקט מיט א עץ חיים א אלטן וואָס איז געזעסן ביי דער גמרא. דער ייד איז דערנאָך געפונען געוואָרן מיט דעם עץ חיים אין מויל מיט א האַלב צורעסענעם רייניקייט ספר־תורה.

מורא׳דיקער הונגער און פלעק־טיפוס

די אַלע אנלאָפענע פון זוויהיל זענען אָנגעקומען אין די שטעטלעך: בערעזדיוו, טושין,

קראסנאסטאוו א.א. וועלכע זיינען איבערפילט געוואָרן מיט אנטלאָפענע. עס האָט געהערשט א שרעקליכער הונגער און פלעק־טיפוס. ס'פלעגן טעגליך שטארבן 25 — 30 מאן.

איך בין דעם 26 אוגוסט אנטלאָפן פון זוויהיל. אויפן וועג האָט מען מיך בארויבעוועט און בין נאקעטער איינגאַנצן אָנגעקומען קיין ראטשעוו. דאָ האָט מיר א ארטיגער ייד געגעבן א פאלטא און אזוי האָב איך זיך געלאָזט ווייטער אויפן וועג קיין פאלאנעע.

אמעריקאנער הילף

דעם 27 אוגוסט איז קיין קארעץ אנגעקומען דאָס פוילישע מיליטער. באלד נאָכדעם איז אויך געקומען דער פארשטייער פון דזשוינט. ער האָט באלד געגעבן 25.000 מארק פאר די זוויהילער היימלאָזע און צוגעזאָגט שיקן קליידער.

פנחס מעדוועדיק

זוויהיל אין 18–1919*)

אונזער שטאָט האָט געהאט א גרויסע אידישע באפעלקערונג — הענדלער, בעלי מלאכות. די קריסטליכע באפעלקערונג זיינען געווען טשינאווניקעס, הענדלער, אויך בעלי מלאכות. ביז יאנואר 1918 איז בא אונז געווען רוהיג. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דער דעמאָביליזאציע פון דער רוסישער ארמיי און דער אוקראינישער נאציאנאלער באַוועגונג, איר גרופירונג. ס'איז דאן ביי אונז געשטאַנען דער 27־ער אוקראינישער פאָלק.

דעם 19 יאנואר 1918 פרייטאָג אין דער פרי, האָבן זיך גענומען צונויפקומען די פאַר־שטעטישע פויערים אונטער דער שטיצונג פונם 27־טן פאלק. זיי האָבן אנגעהויבן ראבירן די קראָמען; 800 קראָמען האָבן זיי ראבירט, אויך א טייל הייזער. דער פאָגראָם איז פאָר־געקומען אומגעריכט, זיינען די אַלע קרעמער אינגאַנצן רואינירט געוואָרן. דעם 19־20־21 ביז זונטאָג האָט געדויערט דאָס ראבירן. א רוסישער אָפיציער האָט געשטערט דאָס ראַ־בירן האָבן זיי אים דערשאָסן; דאָס האט געטון א זעלנער פון פאלק. דער שטאטישער ראט האָט געפרובט אָננעמען מיטלען געגן פאגראם האט נישט געהאָלפן. דאָס ראבירן האט אויפ־געהערט א דאנק די פאנצער־אַטאַמאַבילן זענען אנגעקומען וועלכע האָבן איינגעשטילט דאָס ראַבעווען*).

***

נאָכדעם איז געווען רוהיג. דאַן זיינען אָנגעקומען די דייטשען. זיי זיינען געווען פון פעברואר ביז נאָוועמבער, דריי פערטל יאָר.

בעת דער דייטשער אקופאציע האָט די שטאָט אויפגעלעבט עקאנאמיש און קולטורעל,

---

*) אויסצוג פון די ארכיוו מאטריאלן ביי דער „ייווא איסטיטוט״ אין ניו־יארק.

*) ע. א. (דאַן מאליאר) האָט זיך נאָך אבאשטימונג, ארויסגעריסן קיין זשיטאָמיר און ס'איס געלונגען קומען שבת צו נאכטס מיט אַ אַטריאד יידישע זעלבסטשיץ וועלכער האָט באשאָסן די פאָגראָמטשיקעס און זיי פארטריבן.

דעצעמבער 1918 האָט פארטראטן די דייטשן די אוקראינישע מאַכט מיט פעטליורען. זיי זיינען געווען ביז 20 אפריל 1919. אין דער צייט האָט די שטאָט פיל איבערגעלעבט מאראלישע שרעק פארן לעבן און פארמעגן. אין משך פון 3 חדשים זיינען מיר ניט געשלאָפן פאר מורא. קיין פאָגראָם איז דאַן ניט געווען אַ דאַנק דעם ענערגישן קאָמאַנדאַנט פאדאלקא. ער האָט די יידן געגעבן א ערלויבעניש צו טראָגן געווער און מאכן א זעלבסטשוץ פון 80 מאן. פאר דער צייט זיינען פארגעקומען איינצעלנע פאלן פון רציחות, רויבערייען.

די געהרגעטע פאמיליע לוריע ביים סדר תו ע״ט (1919)
הרוגי משפחת לוריא בסדר פסח תרע״ט

די גרעסטע רציחה פון יענער צייט איז פארגעקומען צום ערשטן סדר 1919. צו דער פאמיליע לוריע זיינען אריין, בשעת זיי זיינען געזעסן ביים סדר, עטליכע כוליגאנעס און אויסגעהרגעטע די גאַנצע פאַמיליע מיט נאָך 4 אַרבעטער, 2 ישובניקעס, און 3 קריסטלעכע וועכטערס, צוזאמען 14 פערזאָן. די רציחה האבן אויסגעפירט זעלנער.

דעם 20 אפריל איז אריין די ראטן־מאכט, דאן איז געווען פאלשטענדיג רוהיג ביז יולי 1919. אין די ערשטע טעג פון יולי האָבן זיך אנגעהויבן אויפשטאנדען פון פויערים געגן דער ראטן־מאכט אין וואלינער געגענד. די אומרוהען האָבן זיך אנגעהויבן פון זשיטאמי־רער אויעזד: האראשקי, פולין. דארטן זיינען געווען די נעסטן פון די פאווסטאנצעס דינס־טאָג, דעם 8 יולי, האָבן זיך די פוערים פון אַרום זוויהיל געלאָזט אין שטאָט אַריין ארויס־טרייבן די ראטן־מאכט. די ראטן מיליטערישע מאכט איז באשטאנען פון א קאראאולגעם פאטרול פון 500 מאן, פון וועלכע ס׳זיינען געווען 300 קריסטען, וואס זיינען אריבער צו די פאווסטאנצעס און די איבעריקע 200 זיינען געווען יידן, כינעזער און א 50 רויטע קריס־טען, וועלכע האָבן נישט געקענט ערוואַרטן קיין מיטלייד בא די פויערים. זיי האָבן געפירט א קאמפף מיט 10 טויזענט פוי־ערים פון 3 פאַרטאָג ביז 10 אין דער פרי און די פויערים האָבן מנצח געווען. א 160 פון די רויטע ארמיי האָבן זיך דורכגעריסן און אנטלאָפן פון שטאָט.

די איבעריגע זיינען געהרגעט געוואָרן. נאָכדעם ווי די פויערים זיינען געבליבן די הערשער האָבן זיי ארויסגעפירט הונדערטער יידן, יונגע און אלטע לייט און קינדער — בלויז מענער פון 12 ביז 80 יאר — הינטערן שטאָט און זיי אויסגעהרגעט. א טייל פון זיי האָט מען באַגראָבן לעבעדיגערהייט. מ׳האָט א סך יידן אויסגעטון נאַקעט און געלערנט זיך אויף זיי שיסן אין ציל. דעם טאָג איז געהרגעט געוואָרן מיין פאטער, חיים מעדוועדיק, אברהם אבּרוצקי און זאב ווייצענהויז.

דעם זעלבן טאָג איז געשאפן געוואָרן א פויערים־מאכט און אין דער שפיץ איז געשטאנען דער פאלקאווניק סעליוואנאוו, גראד א סימפאטישער מענטש. די איבעריגע יידן האָט מען ארעסטירט, א ערך פון 2000 מאן. אין דעם טאָג זיינען געהרגעט געוואָרן פון 7 ביז 8 הונדערט יידן. וועלכע מ׳האָט באגראָבן אויף אומבעוואוסטע ערטער און א סך פון זיי האָבן די חזרים און הינט געפרעסן.

8—7 טעג נאָכן פאָגראָם האָט מען צוזאַמען געלומען די צוריסענע טיילן פון די מתים און זיי מקבר געווען אויפן בית הקברות. פון זשיטאמירער גאס האָט מען געלאָזט אראָפּנעמען די הרוגים, עטליכע הונדערט, און זיי באגראָבן אין ברודער־קבר. מ׳האָט אויך געמאָכט עטליכע הונדערט איינצעלנע קברים. די הרוגים פון ראגאטשעווער שאסיי האָבן די פויערים ניט געלאָזט אראָפּנעמען. נאר נאָך א גרויסער פראטעקציע פון שטאָט־ראט און דאָרפס־ראָט איז געלונגען צו שאַפן א סאַניטאַרע קאָמיסיע וועלכע האָט צונויפגעקליבן די איבעריגע מתים און זיי מקבר געווען. דאָס איז געלונגען ערשט אויפן 4־טן מאָל (3 מאָל האָבן די פויערים ניט געלאָזט רירן די מתים).

דער צווייטער פאגראם איז פארגעקומען דעם 20 אוגוסט 1919. ער איז געמאכט געוואָרן דורך די באלשעוויקעס ביים פארלאָזן די שטאָט. ביז דאן האָט זיך געביטן די מאכט צווישן די רויטע און די ארטיגע פאווסטאנצעס. ביי דעם פאגראם זיינען געהרגעט געוואָרן 42 יידן. זיי האָבן גערויבט און געהרגעט. דעם 18 אוגוסט האָבן די באָלשעוויקעס פארברענט 800 יידישע הייזער. בשעת זייער אָפּטרעטן האָבן זיי געהרט ווי פעטליורעס באנדעס גייען אריין און מ׳האָט זיי באַגעגענט מיט מוזיק — האָבן זיי באשאָסן די שטאָט מיט ברענענדיגע קוילען.

מאנטאג, 25 אוגוסט, ביזן 1 סעפטעמבער איז געווען ווייטער א פאגראם. דאס האָבן געמאכט טיילן פון די באלשעוויקעס מיט די פויערים וועלכע זיינען אריבער דעם טייך און געהרגעט, ראבירט. די יידן זיינען דאן אנטלאָפן צו דער פוילישער מאכט. דער פאגראם האָט זיך דאן געצויגן 8 טעג. די איבערגעבליבענע 100 יידן זיינען אלע געהרגעט געוואָרן. אַלע הייזער זיינען ראבירט געוואָרן.

אין די ערשטע טעג פון סעפטעמבער איז רוהיג געווען. די מאכט האָט געגעבן א ידיעה די יידן אז זיי זאָלן קומען באגראָבן זייערע מתים. א קלענערע טייל יידן איז צוריק אריין און די איבעריגע האָבן מורא געהאט קומען. 2 וואכן האט געדויערט די מאכט פון פעטליורען, נאכהער זיינען ווידער אריין די ראטן־מאכט און די יידישע באפעלקערונג איז ווידער אנטלאָפן. ראש השנה ביינאכט איז די שטאָט ווידער בארויבט געוואָרן דורך די באלשעוויקעס. ס׳זיינען געווען עטליכע פאלן פון שענדען פרויען. דעם חודש איז געווען א מאביליזאציע און די יוגנט איז אינגאנצן אוועק צו די פוילישע. דעם 1 אָקטאָבער 1919 זיינען אריין די פאָליאקן. די שטאָט האָט אָפּגעלעבט. 60% זיינען געקומען צוריק אין שטאָט. די איבעריגע זענען זיך צופאָרן.

וואַרשע, 10 אוגוסט, 1921.

זלמן בן אשר סאפיאן

די געשעענישן אין זוויהיל*)

דער ערשטער פאָגראָם אין דער צייט פון דער צענטראַלער ראַדע איז פאָרגעקומען אין 23—20 יאַנואַר 1918. מ׳האָט צעראַבירט אַלע יידישע קלייטן.

בשעת דעם העטמאַן איז אין שטאָט גאָרניט פאָרגעקומען. דעם 12 דעצעמבער 1918 איז די שטאָט אריבער צו דער דירעקטאָריע רואיג, הגם סהאָט זיך געפירט אַן אַנטיסעמיטישע אגיטאַציע. די גאַנצע צייט, וואָס די דירעקטאָריע איז געווען אין קיעוו, איז אין זוויהיל פּאַרעלטניסמעסיק געווען רואיק, ניט קוקנדיק דערויף וואָס די קריסטלעכע „מעשצאַנעס״ און די פּעטליורע אָפיצערן האָבן געפירט אַן אַנטיסעמיטישע אגיטאַציע, בשעת די אַרטיקע באָלשעוויקעס האָבן פאַרנומען אין אָנהויב יאַנואַר 1919, זשיטאָמיר, האָט דער זוויהילער בעהילפס־קאָמענדאַנט פּאַליי אַרויסגעלאָזן אַ מודעה, אין וועלכער ס׳איז ערקלערט געוואָרן אַלס אַ „אידישער אויפשטאַנד״. ס׳איז גלייך אַוועק צו אים אַ אידישע דעפּוטאַציע פון כלל־טוער מיט אַ השתדלות ער זאָל אַרויסגעבן אַ מודעה, אַז די יידן זיינען דאָ אומשולדיג. פּאַליי האָט אָבער געשפּעט פון זיי, געזאָגט אַז אים אַרט ניט אויב ס׳וועט פאָרקומען אַ פּאָגראָם אויף אידן און האָט אַרעסטירט צוויי אידן, ביי וועלכע מ׳האָט כלומר׳שט געפונען באָלשעוויסטישע פּראָקלאַמאַציעס. די דעפּוטאַציע איז אַוועק צו דער העכערער אויעזד מאַכט און אין צוויי טעג אַרום איז פונאַדערגעקלעפּט געוואָרן אַ מודעה אַז די ערשטע מודעה וועגן זשיטאָמיר פּאָגראָם איז אַרויסגעלאָזן געוואָרן אָן אַ שום יסוד. די צווייטע מודעה איז געווען גע׳חתמ׳עט פון קאָמענדאַנט פּאַדאַלקאַ (אָדער, דאַכט זיך, פון — קאָמיסאַר וויגאַדסקי).

ווען די דירעקטאָריע איז אָפּגעטראָטן פון קיעוו, האָט זיך אין זוויהיל אָנגעהויבן די אמת׳ע צרה. די מיליטער עשאַלאָנען האָבן ראַבירט, געהר׳געט און געשלאָגן אַלע יידן וואָס זיי פלעגן נאָר טרעפן. מ׳פלעגט אָפּט אַרויפלייגן קאָנטרעבוציעס אין אַלגעמיינעם סכום פון אַריבער אַ האַלבן מיליאָן, וועלכע די אויסגעמאַטערטע אידישע באַפעלקערונג האָט געמוזט אַריינטראָגן. מ׳פלעגט אַרומגיין איבער די קלייטן און פשוט צונעמען אָן געלט פאַרשיידענע סחורות. מ׳פלעגט זיך אַריינרייסן אין די הייזער און הרגענען אידן, נאָר אַז מ׳האָט זיי געגעבן אויסקויף געלט — פלעגן זיי אַוועקגיין. דער טאָג־טעגליכער טעראָר און די אומזיכערהייט אין לעבן און אין גוטס האָבן שרעקלעך געווירקט אויף דער אידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך איינגאַנצן באַהאַלטן אין די הייזער און געוואַרט יעדע מינוט אויפן טויט. ווי נאָר ס׳איז געוואָרן נאַכט פלעגט מען פאַרהאַקן טיר און פענסטער און ניט רירן זיך פון אָרט, צוהערענדיק זיך מיט פחד צו די אָפּטע נאַכטשאָסען איבער די פוסטע, ליידיקע גאַסן.

ענדע פעברואַר ווען די באָלשעוויקעס האָבן פאַרנומען קאָראָסטין איז אין זוויהיל גע־וואָרן אַ פּאַניק: די פּעטליוראָווצעס האָבן זיך איילִיק געלאָזט לויפן, דער קאָמענדאַנט פּאַ־דאַלקאַ איז אויך אַנטלאָפן און מ׳האָט זיך געריכט אויף אַלעס שלעכטס. ס׳איז באַלד געגר־רינדעט געוואָרן אַ געמישטע (פון אידן און קריסטן) אַרבעטער אָפּטיילונג, וועלכע האָט אָפּגעהיט די אָרדנונג. אין צוויי טעג אַרום האָט זיך אָבער פּאַדאַלקאַ אומגעקערט און

*) אויסצוג פון אַרכיוו־מאַטעריאַל ביי „יוו״א אינסטיטוט״, ניו־יאָרק.

הגם אַלע האָבן ווירקלעך געוואוּסט, אַז ער איז אַנטלאָפן, האָט ער ארויסגעלאָזט אן אויפרוף „נידער מיט די פּראוואָקאַטאָרן״. אין וועלכע ער האט ערקלערט, אז די קלאנגען וועגן זיין אנטלויפן זיינען פּראוואקאטאָרישע און האָט געשטעלט די פראגע פאר דער זוויהילער אינטעליגענץ (ד.ה. די יידן) מיט וועמען זיינען זיי, צו מיט דער דירעקטאריע צו מיט אירע קעגנער? ער האט געפאדערט פון זיי ארייגטרעטן אין דער ארמיי פון דער דירעקטאריע דראָענדיק מיט די „אכזריות׳דיקע שטראָפן״ פון די סיטשעוויקעס, וועלכע זיינען בא דער שטאָט. די גאנצע אינטעליגענץ, איבערהויפּט די אידישע סאציאליסטישע טוער זיינען זיך צעלאפן פון שטאט אין וועלכער ס׳איז דאן אריינגעטראטן א פאלק פעטליורעוועס מיט רויטע קאלפאקן. דער אטאמאן פון פאלק האט דעם 3 מארץ 1919 ארויפגעלייגט א קאָנטריבוציע אויף דער אידישער באפעלקערונג, (דעם סכום געדענק איך ניט, דוכט זיך 100.000 רובל), דראָענדיק שמייסן אלע יידן מיט שאמפאלן, אויב די קאָנטריבוציע וועט ניט אריינגעטראָגן ווערן אין צייט. ער האט אויך איינגעארדנט א „געריכט״ איבער די אנטלאפענע אידישע סאציאליסטן שלא בפניהם און ארויסגעטראָגן אויף זיי אלע א טויט־אורטייל.

מ׳האט געכאפּט איינעם כ״ץ, א מענטשן וועלכער האט קיין שייכות ניט צו פּאליטיק און מ׳האט אים געוואלט הרגענען, באשר ער טראגט די זעלבע פאמיליע ווי איינער א אידישער סאציאליסט (א פאראייניגטער). קוים, קוים, האט זיך איינגעגעבן אפּבעטען זיין לעבן בא די מערדער.

דעם 9 מערץ אין אוונט איז אראָפּ א שיכור׳ער עשאלאָן פּעטליורצעס און האט זיך געלאזט גיין, קליינע גרופּנווייז, אין שטאט אריין. די זעלבסט שמירה (רעשטן פון דער געמישטער ארבעטער אפּטיילונג, וואס האט זיך געבילדעט צוריק מיט א פאר וואכן בעת פּאדאלקעס אנטלויפן — האט אנטוואפנט א גרופּע סאלדאטן. דעריבער איז אויף מארגן באשטימט געווארן אן אונטערזוכונג פון געווער. אויף דער גאַס וואו ס׳איז פאָרגעקומען די אנטוואפענונג (זשיטאָמירער גאַס) און מ׳האָט ארעסטירט ביי 30 אידן, און אוועקגעפירט זיי צום וואָך־זאל. דארט האט מען זיי אויסגעטאָן, געשלאגן, געפייניגט און לסוף אָפּגעלאָזט, אויסער עטלעכע ארעסטירטע.

אָנהויב אפריל זיינען צו דער שטאָט צוגעגאַנגען סיטשעוויקעס, און געוואָלט מאָכן א פּאָגראָם. די יידן האָבן זיך צונויפגעקומען אויף אן אספה אין בית המדרש אויף צו באטראכטן די לאַגע. אין בית המדרש איז געקומען דער קאָמענדאנט פאדאלקא און האָט פייערלעך ערקלערט, אז ער וועט צו קיין פּאגראם ניט דערלאזן און אז ער האט אנגענומען דערצו אלע מיטלען. ער איז אוועק צו די סיטשעוויקעס און האט זיי ערקלערט אז נאר איבער זיין קערפער וועלן זיי קענען אריבערטרעטן די שטאט און אז ער וועט מיט דער גאנצער קראפט וואס ער באזיצט זארגן ניט אריינלאזן זיי אין שטאָט. פאר פסח איז פאנאנדערגעשפּרייט געווארן אין שטאט און ארומגעגענד אן אויפרוף אין נאמען פון דער פּראוואסלאוונער קירכע קעגן אידן. אין זוויהיל איז דאן פארגעקומען אפּאוויטסאוועך ארבעטס קאנגרעס, אין וועלכן ס׳האָבן אויך אנטיילגענומען צוויי אידישע דעלעגאטן — בונדיסטן ראָזענבלאָט און קאפערשמיד. ראזענבלאט האט אויפמערקזאם געמאכט דעם ארבעטס קאנגרעס אויף דעם פּאָגראָם בלעטל און פאָרגעלייגט ארויסטראָגן אַ פּראָטעסט רעזאָלוציע קעגן די פּאגראמען אויף יידן, איינשטימיק האָט דער קאָנגרעס אַזאַ רעוואלוציע אָנגענומען דעם 15 אפריל און באַשלאסן זי צו פונאַנדערקלעפּן איבערן שטאט און אויעזד.

דער ארטיקער רב האט באקומען א טעלעגראמע פון אידישן מיניסטער קראסני פון ראוונע, אז די רעגירונג איז קעגן פּאגראמען וועלכע קומען פאר קעגן איר ווילן. און אז די

גאנצע אחריות פאר די פאגראמען וועט פאלן אויף די ארטיקע קאמיסארען. די טעלעגראמע איז גלייך פונאנדערגעשפרייט געווארן איבערן שטאט. די אידן האבן ביטער געלאכט: „געשיקט א טעלעגראמע דעם רב, אז ער זאל ניט מאכן קיין פאגראמען, זאל מען בעסער שיקן זי פעטליורען אליין״. און ווירקלעך, וואס פאר א ממשות האט די אידישע באפעלקע־רונג געקענט געבן צו דער טעלעגראמע פון קראסני׳ן? ווען אין דעם אפיציעלן ארגאן פון דער דירעקטאריע „ווילנע אוקראינע״, וואס איז ארויס אין ראוונע, פון 15 אפריל 1919, איז צוגלייך מיט דער דעקלעראציע פון ראדע, פון ארבעטס־קאָנגרעס קעגן פאָגראָ־מען, געווען אָפּגעדרוקט א קאָראָספאָנדענץ פון קיעוו, אין וועלכער ס׳ווערט דערציילט, אז אידן האבן פארכאפט די גאנצע מאכט, און אז די „רויטע ארמיי״ באשטייט נאר פון אידן, און כינעזער — געדונגענע פון אידן, א.אז.וו.

פאר פסחא (ערב חגא) האָבן זיך צווישן דער קריסטעלכער באפעלקערונג פארשפרייט קלאנגען, אז אידן האָבן באַשטימט אופצורייסן אין דער פסחא־נאכט דעם קלויסטער מיט אלע קריסטן וואס וועלן זיך געפינען צו דער נאכט־דינסט. א דאנק דעם קלאנג וועלכע האט זיך שטאַרק פארשפרייט, זיינען פיל קריסטן גאָר ניט געגאנגען אין קלויסטער, און די וועלכע זיינען געגאנגען — זיינען זיך ביסלעכווייז פונאנדערגעגאנגען. דעם ערשטן טאָג פסחא, דעם 20 אפריל 1919, איז די שטאט אריבער צו די באלשעוויקעס.

דער פּאָגראָם אין זוויהיל אין יולי 1919

דעם 20 אפריל 1919 זיינען די באלשעוויקעס אריין אין זוויהיל. מ׳האט גלייך באַש־טימט א׳רעווקאם און אנגעהויבן דורכצופירן די באלשעוויסטישע פאליטיק. ס׳איז געשאפן געווארן אן אויסערארדענטלעכע קאמיסיע, מ׳האט אנגעהויבן מאכן קאמונעס קעגן דעם ווילן פון די פויערים, ארויפלייגן שטייערן א.ד.ג. קיין באזונדער פאראָרדנונגען וועלכע זאלן זיין ספעציעל וועגן אידן איז ניט געווען, אויך האבן זיך די אידן ניט איבעריקס גע־וואָרפן אין די אויגן און אין די ראטן אנשטאַלטן. דאָך האָט די אנטיסימיטישע אגיטאציע ניט אויפגעהערט די גאנצע צייט. ס׳האָט, ווייזט אויס עקזיסטירט אן אָרגאניזאַציע, אמ־מערסטן פון די ארטיקע פאליאקן, וועלכע האט די גאנצע צייט געפירט אן אגיטאציע קעגן דער ראטן־מאכט.

אין אָנהויב יולי האָבן זיך אין אויעזר באוויזן סאָקאָלאָווסקיס באַנדעס, וועלכע זיינען אין 6 יולי צוגעטראָטן צו דער שטאט. ס׳איז זיי ארויס אנטקעגן א געמישטע אפטיילונג פון די ארטיקע קאמוניסטן, מיטגלידער פון אידישן קאמוניסטישן פארבאנד, פון דער אויס־עראָרדענטלעכער קאָמיסיע און די אידישע סאָלדאַטן פון דער וואַך־ראַט. די מיליציע איז, שוין ביי דעם ערשטן קלאַנג וועגן די באנדעס, זיך פארנאנדערגעלאָפן. נאָך אַ קורצער שלאכט ביי דער שטאט זיינען די קאמוניסטן צעקלאפט געווארן און האבן געמוזט אפ־טרעטן. אפטרעטנדיק דורך דער שטאָט זיינען זיי באשאסן געווארן פון די הייזער, איבער־הויפּט פון די פוילישע. אויפן וועג האָבן זיי באַגעגנט מחנות פויערים פון דער אומגעגענט, וועלכע זיינען געגאנגען אויפן שטאט מיטן צוועק „צו הענגען די קאמוניסטן און צו שיסן די זשידעס״. דעם 7 יולי האט זיך אנגעהויבן דער פאגראם, וועלכער האט געדויערט 4 טעג, ביזן 11 יולי. צו די באנדיטן זיינען אויך צוגעשטאנען ארטיקע באנדיטן, בעאמטע, גימנאַ־זיסטן, בארוועהערציקע שוועסטער און דער שטאָט דאָקטאָר פעטדוליוועץ (א פּאָלאַק), וועל־כער איז ארומגעגאנגען מיט די באנדיטן און אָנגעוויזן זיי אויף די וועלכע האָבן נאָך זיין

מיינונג א שייכות צו דער ראטן־מאכט. די באנדיטן האבן ארויסגעלאזט אן אויפרוף, אז זיי זיינען ניט קעגן אידן, נאר קעגן קאמוניסטן, וועלכע זיי האבן ענערגיש געזוכט. ס׳איז גענוג געווען די קלענסטע אנווייזונג פון א קריסטן אויף א יידן כדי מ׳זאל אים כאפן און אפפירן אין טורמע. מ׳האט געשלעפט אין טורמע נאר מענער, יונגע און אלטע. אויפן וועג האט מען א סך געהרגעט און דערטרונקען אין טייך. כמעט אלעמען האט מען געשלאגן. קיין רויבערייען זענען ספעציעל ניט פאָרגעקומען.

חורבן און אומקום

א תליה אין נייעם קוואַרטאַל ביי דער באַן־סטאַנציע אין זוויהיל. באַקומען פון אַרכיוו ביי דעם אַנשטאַלט „יד ושם" אין ירושלים. דאָס בילד איז געפונען געוואָרן ביי די דייטשן

תליה ברובע החדש של זוויהיל, ליד תחנת הרכבת. מגנזי המוסד „יד ושם". התמונה נמצאה אצל הגרמנים

משה גילדענמאַן

זוויהיל אין די יאָרן 1941–1920

אין יאָר 1920 זיינען באַשטימט געוואָרן די גרענעצן צווישן פּוילן און ראַטן־פאַרבאַנד און אין צוזאַמענהאַנג דערמיט זענען אָפּגעשניטן געוואָרן די אידן פון דער אַזוי גערופענער, מזרח־אוקראַינע, פון דער אַרומיקער וועלט. די וואָלינער אידן זענען געווען שטאַרק דערשעפּט פיזיש און מאַטעריעל נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה. דאָס אָפּטע טוישן זיך פון דער מאַכט, די פּאָגראָמען פון פּעטליורעס באַנדעס, האָבן דערפירט די אידן צו אַזאַ מצב, אַז מיט אייגענע כוחות זענען זיי נישט אימשטאַנד געווען צו שטעלן זיך אויף די פיס און זיי האָבן זיך געווענדעט צו זייערע קרובים און פריינט אין די אַמעריקאַנער לענדער נאָך הילף. די אַמעריקאַנער אידן האָבן זיך גערן אָפּגערופן אויף דער דאָזיקער ווענדונג און האָבן דורך דער פאַרמיטלונג פון „דזשוינט" און „העיאַס", מיט אַ פולער האַנט געטראָגן הילף זייערע געליטענע ברידער אין אוקראַינע. די דאָזיקע אַנשטאַלטן האָבן געמאַכט באַמיאונגען ביי זייערע רעגירונגען אום אַרויסצובאַקומען אַריינרייזע (אַפּידייוויט) דערלויבענישן, בכדי צו דערמעגלעכן די וואָלינער אידן עמיגרירן קיין אַמעריקע. ווי באַוואוסט האָט עקסיסטירט פאַר יעדן לאַנד אַ קוואָטע אויף אַריינפאָרן אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע. אין דער צייט פון קריג איז די רוסישע קוואָטע נישט אויסגענוצט געוואָרן און איצט האָט מען געקענט אָן גרויסע שוועריקייטן אַרויסבאַקומען אַ סערטיפיקאַט. די דאָזיקע געלעגנהייט האָבן אויסגענוצט טויזנטער אידישע משפחות און עמיגרירט צו זייערע קרובים און פריינט מיט וועלכע זיי האָבן זיך שוין פיל יאָרן ניט געזען. גרויס איז געווען

די פארצווייפלונג פון די אמעריקאנער אידן, וועמענס קרובים עס זענען פארבליבן אויף דער איצטיקער סאוועטישער טעריטאָריע און מיט וועלכע זיי האבן נישט געהאט די מעגלעכקייט ניט נאר צו פאראייניקן זיך נאר אפילו זיך פארבונדן מיט זיי דורך בריוו. די אמעריקאנער אידן האבן געשריבן צו זייערע באקאנטע, וועלכע האבן געוואוינט אין איצטיקן פוילן, אַז זיי זאָלן זוכן מיטלען אריבערצופירן זייערע קרובים פון יענער זייט גרענעץ און צוגעזאָגט גרויסע סומען געלט פאר דורכפירן די דאָזיקע ריזיקאלישע אפעראציע.

אין יענער צייט האָבן זיך איינגעשטעלט האנדלס־באציאונגען צווישן פוילן און־ראטן־פארבאנד אויף א גאנץ אריגינאלן אייגנארטיקן אופן. — די פוילישע מאכט האט ארויסגעגעבן קאנצעסיעס אויף „דאמי־האנדליאווי״ (האנדלס־הייזער) וועלכע האבן אין די דערפער וואָס געפינען זיך לענגאויס דער גרענעץ געעפענט זייערע מאַגאַזינען מיט סחורה. דער סאָוויעטישער קונה האָט זיך געמאָלדן צו דער פוילישער גרענעץ־וואך, וועלכע האָט אים אונטער א שמירה צוגעשטעלט אין דעם מאגאזין פון דער „דאמי־האנדליאווי . ווען ער האט איינגעקויפט די נויטיקע ארטיקלען האט מען אים אונטער דער זעלבער שמירה אפגעפירט צום גרענעץ. די סאָוועטישע גרענעץ וואַך האָט געוויינטלעך געוואוסט וועגן דער דאָזיקער קאנטראבאנדע און האט זי טאלערירט, ווייל א גרויסער חלק פון די, גאנץ פעטע, פארדינסטן פלעגן אריינפאלן אין די הענט פון די „פאָגראַניטשניקעס״. די קאנצעסיאָנערן, וועלכע זיינען געווען פאָליאַקן, געוועזענע אָפיציערן פון פילסודסקעס און האליערס ארמייען, אָדער רייכע ערד באזיצער וועמענס מאיאָנטקעס זענען פארבליבן אויף דער סאָוועטישער טעריטאָריע, זענען געזסן אין ווארשע, קראקאוו און אנדערע גרויסע שטעט און געפירט א פארשווענדריש לעבן פאַר די געלטער וואָס ס'האָבן זיי צוגעשטעלט די אידישע סוחרים, די פאקיטשע בעלי בתים פון די האנדלס־הייזער אויף דער גרענעץ. די דאזיקע סוחרים זענען געווען אידן פון די נאָענסטע צום גרענעץ־שטאט קארעץ, אסטראג, ראוונע. נאר דער גרעסטער פראצענט סוחרים זענען געווען זוויהילער אידן, וועלכע זענען אנטלאפן פון זוויהיל נאָך דער שריפה פון יאָר 1919. דאָס איז צוליב פאלגענדער סיבה: בכדי צו אנטוויקלען דעם האנדל אין א גרעסערן מאסשטאב, האט מען געמוזט האבן אַגענטן אויף דער פאָוועטישער טעריטאָריע צו וועלכע מען קען האָבן א פולן צוטרוי, אויף דערויף האָבן זיך אַמבעסטן איינגעגעבן די קרובים פון די זוויהילער אידן וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט אין די „ראמי האנדליאָווע״.

ווען די דאזיקע סוחרים האבן זיך דערוואוסט, אז אין דער צענטראלע פון „האיאס״ אין ווארשע געפינען זיך סערטיפיקאַטן און גרויסע סומען געלט פאר אידן וואָס געפינען זיך אויף דער סאָוועטישער טעריטאָריע, האָבן זיי זיך אונטערגענומען אָפזוכן די דאָזיקע אידן און זיי ברענגען קיין פוילן. דאס איז געווען ניט פון די לייכטע אויפגאבעס, ווייל צווישן די געפונענע אידן זענען געווען אלטע פרויען און מענער און קליינע קינדער. און מ'האָט זיי באדארפט אזוי פירן אז מ'זאל אויסמיידן סיי די סאוועטישע, סיי די פוילישע גרענעץ־וואַך. די ארבעט האָבן אויסגעפירט קאָנטראבאנדיסטן — פויערים פון די קאריצע' כוטארס, וועמענס ווירטשאפטן זענען געווען אויף דער פוילישער זייט נאענט צום גרענעץ. ס'זיינען געווען פאלן ווען אַזאַ גרופע איז אריינגעפאלן און מ'האָט זיי ארעסטירט אָן געשטעלט צו א משפט. בכדי אויסצומיידן די גרענעץ־וואך האבן די קאנטראבאנדיסטן געפירט די אידן דורך זומפן און טייכלעך. ס'זענען געווען פאלן ווען מ'האט באדארפט אין מיטן הארבסט איבערגיין דורך האלב־פארפרוירענע טייכלעך און מ'איז קראנק געוואָרן.

ווי צ. ב. דער זוההילער איינוואוינער קופערשמיד וואָס איז אלענגערע צייט געלעגן אין קארעצער שפיטאל און צום סוף האט מען געמוזט אים אמפוטירןביידע פיס. ווען די דאזיקע אידן זענען בשלום איבערגעגאנגען די גרענעץ האט זיי געדראט די געפאר פון דריי חדשים טורמע פאר איבערשטרייכן אומלעגאל די גרענעץ. אבער די קאריצער אידן האבן ארויסגעוויזן פיל מיטלייד צו די „בעזשענצעס": זיי האבן זיי אויסבאהאלטן פון דער פאליציי און געשאפן פאר זיי די מעגלעכקייט ארויסצופארן קיין ווארשע. צווישן די גע־ראטעוועטע אידן זענען געווען אויך איינוואוינער פון זוההיל און פון די ארומיקע שטעט־לעך.

בערך אין 1927 זענען ליקווידירט געווארן די „דאמי האנדליאוווע" און צוזאמענהאנג דערמיט איז איבערגעריסן געוואָרן יעדע פארבינדונג מיט די אידן וואָס זענען געבליבן אין זוההיל. א צווייטע געלעגנהייט אויף זיך טרעפן מיט די אידן פון דער סאוועטישער טערי־טאריע איז געווען אין די יארן 1931 — 1935 ביי פאלגענדיקע אומשטענדן: דאס טייכל וואס שטראמט אויף דער ראנד פון דארף סטאראזשעוו איז געווען דער גרענעץ צווישן פוילן און סאוועט־רוסלאנד. יעדן 6 יאנואר, אין טאג פון קריסטלעכער „קרעסטשעניע" פלעגן אפגעריכט־ווערן תפילות אויף דעם אייז פון טייכל, לויט דעם קריסטלעכן מנהג, און ס'איז דערלויבט געווארן די פויערים פון די ארומיקע דערפער פון דער פוילישער און סאָווע־טישער טעריטאָריע ביי זיין ביי דעם באָדן. דורך פארשיידענע וועגן, מיט דער הילף פון בריוו אָדער באַצאָלטע שליחים האָבן די יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין פוילן געגעבן צו וויסן זייערע קרובים אין רוסלאַנד, אז דעם 6 יאנואר זאָלן זיי קומען קיין סטראזשעוו. נאָך גרויסע באַמיאונגען איז זיי געלונגען ארויסבאַקומען „פראפוסקעס" און אויך קומען אויף דעם טייך וואו אונטער דעם אויג פון די פיל נ.ק.וו.־דיסטן, וועלכע זענען בייגעווען דערביי, האבן זיך געטראפן קרובים און פריינט וועלכע האבן זיך שוין א לאנגע צייט ניט געזען. הארצרייסנדיקע סצענעס האָבן זיך אָפגעשפילט בשעת די צוזאַמענטרעפן. איבערהויפט בעת דעם צעשיידן זיך, ווען יעדער פון די קרובים האט ניט געוואוסט צו זיי וועלן זיך נאָך אמאל טרעפן אין לעבן.

***

וואס איז אונז באוואוסט וועגן דעם לעבן פון די זוההילער אידן אין דער צייט־אפּ־שניט 1920—1939 ?

נאָך דער שריפה פון 1919 האט א גרויסער טייל יידן פארלאזט זוההיל. אין דער עפּי־דעמיע פון בויך־טיפוס, וואָס האָט אויסגעבראָכן אין ווינטער פון 1919—1920 זענען אומ־געקומען אריבער 1000 אידן, אזוי ארום זענען געבליבן בערך 8000 אידישע איינוואוינער. אין די צוואַנציקער יאָרן האָט די סאָוועטישע מאַכט אויסגעבויט אין צפון און אין מזרח זייט פון דעם וואקזאל דעם אזוי גערופענעם: „וואיענע־גאראדאק". דאס איז געווען הונדערטער צוויי שטאָקיקע געביידעס אין וועלכע ס'זענען געווען איינגעקווארטירט סאלדאטן פון די צוויי פאָלקן פעכאטע און די אָפיצערן מיט זייערע משפחות, צווישן וועלכע ס'זענען געווען פיל אידן. צוליב דעם איז אויפגעלעבט געוואָרן די שטאָט־טייל. אויך פריוואטע בעלי מלא־כות און פארשיידענע צושטעלער האבן אפגעקויפט בא די ארומיקע פויערים שטחים ערד און זיך דארט אויסגעבויט הייזער.

אין יענער תקופה האָט מען געקענט איינטיילן די זוההילער אידן אין 3 קאטעגאריעס: איינע, די יוגנט, האָט זיך גאנץ גיך צוגעפאסט צום סאוועטישן רעזשים און געגאָסן פון די פריוועלעגיעס וואס די געזעצגעבונג האָט צוגעטיילט די סאָוועטישע בירגער, באזונדעס

אומזיסטע בילדונג. אַלע האָבן אָנגעהויבן שטודירן און ענדיקנדיק די מיטל־שולן אין זוויהיל זיך צעפאָרן אין די גרויסע שטעט, בכדי אַריינצוטרעטן אין די הויך־שולן. זייער ווייניק פון זיי האָט זיך אומגעקערט נאָכן ענדיקן די שטודיעס — אין זייער געבורטסשטאָט, זוויהיל.

די צווייטע, מיטעלי̇אַריקע אידן, געוועזענע סוחרים, זענען מערסטנטייל געוואָרן אָנגעשטעלטע אין די קאָאָפּעראַטיוון און אין די מלוכה אונטערנעמונגען. די האַנטווערקער האָבן געשאַפן „אַרטעלן" און מיט גרויס מי פאַרדינט אויף אַ באַשיידן לעבן.

דאָס געזעלשאַפטלעכע און אידיש־קולטורעלע לעבן איז אינגאַנצן אָפּגעשטאָרבן. זיי האָבן זיך געטראָפן בלויז אויף משפּחה שמחות אָדער לוויות. די עטלעכע שולן וועלכע זענען געווען אין זוויהיל האָט די מאַכט פאַרוואַנדלט אין קלובן אָדער אין ביבליאָטעקן.

די דריטע — די „איזשדעווענצעס". אַזוי האָט מען גערופן די אַלטע פאָטערס און מוטערס, וועלכע צוליב זייער אומפייאיקייט צו אַרבעטן זענען אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך זייערע קינדער. די דאָזיקע לייט זענען געווען די איינציקע וועלכע האָבן ניט געלאָזט אויסלעשן דעם פונק פון אידישקייט אין זוויהיל. עס זענען געווען פאַלן ווען אָט די אַלטע און שוואַכע אידן האָבן זיך רעוואָלטירט און קעגנגעשטעלט זיך דער פאַראָרדנונג פון דער מאַכט. איינער פון די דאָזיקע „מאַהיקאַנער" מיט וועלכן איך האָב זיך געטראָפן אין פרילינג 1946 האָט מיר געשילדערט פאָלגענדן עפּיזאָד: די סאָוויעטישע מאַכט האָט געוואָלט פאַרנעמען אויף אַ קלוב פאַר די קאָמסאָמאָלצעס די איינציקע פאַרבליבענע שול אויף קאַריצער גאַס אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען אַמאָל די ישיבה „אור תורה". ס'האָט ניט געהאָלפן די אינטערווענצן ביי די פאַרשיידענע אינסטאַנצן און איינמאָל אַ פרימאָרגן איז צוגעקומען צום שול אַ גרופּע קאָמסאָמאָלצעס, בכדי אַרויסצווואַרפן אויפן גאַס דעם אינווענטאַר פון דער שול צוזאַמען מיט די ספרי תורות. די פּאָר מנינים אַלטע יידן אָנגעטון אין טליתים און תפילין האָבן זיך אַוועקגעשטעלט פאַר דעם ארון קודש און דערקלערט אַז נאָר איבער זייערע טויטע קערפּערס וועלן די קאָמסאָמאָלצעס זיך קענען דערלאַנגען צו די הייליקע ספרים. די יונגנטלעכע צווישן וועלכע ס'זענען געווען אַגרויסע צאָל אידישע אינגלעך, מעגלעך די אייניקלעך פון די דאָזיקע אַלטע אידן, וועלכע האָבן אַזוי ווירדיק פאַרטיידיקט זייער הייליגטום, זענען געווען דאָ אין אַ פאַרלעגנהייט, ניט וויסנדיק וואָס צוטאָן. ווען אייניקע פון זיי זענען אַוועק צום ראַיספּאָלקאָם און אים געשילדערט די לאַגע, האָט ער זיי געראַטן פאַרלויפיק לאָזן צורו די אַלטע „פאַנאַטיקער". עטלעכע וואָכן נאָך דעם אפּיזאָד האָבן די יידן געטאַגט און גענעכטיקט אין שול און ערשט ווען זיי האָבן זיך איבערצייגט אַז ס'דראָט שוין ניט קיין געפאַר דעם מקום קדוש האָבן זיי איבערגעריסן די בלאָקאַדע.

דעם 1 סעפּטעמבער 1939 האָט אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן פּוילן און דייטשלאַנד און אין 2 וואָכן אַרום איז שוין די גרעסטע טייל פּוילן געווען פאַרנומען דורך די אַרמייען פון היטלער. מיט שרעק האָבן די יידן פון מערב אוקראַינע געוואַרט אויף דער דייטשער אַרמיי אָקופּאַציע. אָבער ווי גרויס איז געווען אונזער פאַרוואונדערונג, ווען אין דער נאַכט פון 17 סעפּטעמבער זענען אַנשטאָט די דייטשן אַריינגעמאַרשירט קיין קאָרעץ די רויטע אַרמייער. לויט אַן אָפּמאַך צווישן סטאַלין און היטלער, האָבן די סאָוועטן אָקופּירט מערב אוקראַינע ביז דעם טייך בוג. ניט געקוקט דערויף וואָס די פאַרנומענע דורך די סאַוועטן טעריטאָריע, איז איצט געוואָרן אַן אינטעגראַלער טייל פון ראַטן־פאַרבאַנד, האָט מען דאָך ניט אָפּגעשוואַכט די גרענעץ־וואַך אויף דעם געוועזענעם פּויליש—סאָוועטישן גרעניץ און

אויף אריבערגיין פון איין זייט אויף דער צווייטער האָט זיך געפּאָדערט א ספּעציעלע דערלויבעניש. אָבער די פּראָפּוסקעס איז שוין ניט געווען אזוי שווער צו באקומען און פון צייט צו צייט האָבן די זוואהילער יידן באזוכט זייערע קרובים און פריינט וואָס האָבן געוואוינט אויף דער געוועזענער פּוילישער טעריטאָריע.

באלד נאָכן פאַרנעמען אוקראינע זענען די סאָוועטן צוגעטראָטן צום בויען אן אוטאָ סטראַדע וואָס האָט פאַרבונדן לעמבערג מיט קיעוו. אין אלע שטעט און שטעטלעך וואָס האָבן זיך געפונען לענגאויס דעם דאָזיקן שאסיי האָבן זיי געעפנט טעכנישע אָפּטיילונגען און אין זוואהיל איז געווען דער הויפּט־סקלאַד פון פאַרשיידענע מאַטעריאַלן, וועלכע זענען נויטיק געווען פאַר די בריקן וואָס מ׳האָט געבויט אויף דעם וועג־אָפּשניט קאָרעץ—זוואהיל. די סאָוועטן האָבן מיך מאָביליזירט אלס בריק־בוי־אינזשענער און צוזאַמענהאַנג דערמיט איז מיר אָפּטמאָל אויסגעקומען צו זיין אין זוואהיל. א שווערן איינדרוק האָט אויף מיר געמאַכט מיין ערשטער באזוך אין זוואהיל אין סוף אָקטאָבער 1939. אין משך פון די 20 יאָר, וואָס איך האָב ניט געזען די שטאָט האָט זי זיך פאַרענדערט אויף ניט צו דערקענען. די גאסן זענען געווען שמוציק, די פליטעס אויף די טראָטואַרן מערסטן טייל צעבראָכן, די הייזער, וועלכע מ׳האָט שוין א לענגערע צייט ניט רעמאָנטירט האָבן אויסגעזען פאַרנאַכלעסיקט. איר האָט געקענט זען אויף דער הויפּט־גאַס הייזער מיט דיקטן־שויבן. באזונדערס אומעטיק האָט אויסגעזען די שטאָט אין אוונט. זעלטן וואו האָט געברענט אַ גאַסן לאָמפּ. בלויז די אַריינגענג אין די קינאָס זענען געווען באַלויכטן און דאָרט האָט איר געטראָפן פיל יוגנטלעכע, וועלכע זענען געשטאַנען אין דער רייע אויף צו באקומען א בילעט. אין די איבעריקע גאסן האָט מען זעלטן ווען געזען א דורכגייער. דער זעלבער אומעט ווי אין די גאסן איז געווען אויך אין די הייזער וואָס איך האָב באזוכט. ס׳האָט זיך דערנענטערט דער ווינטער און די איינציקע זאָרג פון די זוואהילער יידן איז געווען, וואו נעמט מען האָלץ אדער קוילן אויף דערוואַרימען די קאַלטע שטיבער. דאָס איינפאַכע לעבן פון די אָרימסטע שיכטן אין געוועזענעם פוילן, האָט אויסגעזען אין פאַרגלייך מיט דער אָרעמקייט, וואָס האָט געהערשט ביי די זוואהילער יידן ווי א לוקסוס. די זוואהילער יידן האָבן זיך שטאַרק אינטערסירט מיט דעם לעבן פון די אידן אין די מערב לענדער און זענען שטאַרק מקנא געווען די זוואהילער אידן וועלכע האָבן באוויזן באצייטנס עמיגרירט קיין מערב.

היטלער צייט

דעם 22־טן יוני האָט זיך אנגעפאַנגען די סאָוועטיש־דייטשע מלחמה. פאַרנעמענדיק איין שטאָט נאָך דער צווייטער האָבן זיך היטלערס ארמייען מיט א בליץ־שנעלקייט גערוקט פאָראויס. און דעם 28 יוני זענען זיי שוין געווען אין ראָוונע. גרויס איז געווען די פּאַניק ביי די קאָרעצער יידן אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם דערנענטערן זיך פון די דייטשן, איבערהויפּט ווען אין דער נאַכט פון 28־טן אויף 29ען יוני האָבן אלע סאָוועטישע מאַכט ארגאַנען פאַרלאָזן די שטאָט, איבערלאָזנדיק עטלעכע נ.ק.וו.־דיסטען אויף האַלטן די אָרדענונג. די קאָרעצער אידן האָבן געזוכט פאַרשיידענע טראַנספּאָרט־מיטלען אויף פאַרלאָזן די שטאָט און זיך דערשלאָגן קיין זוואהיל וואו זיי האָבן געהאָפט זיך עוואַקואירן מיט דער באַן ווייטער. דעם 28 יוני בין איך געווען אין זוואהיל אין צוזאַמענהאַנג מיט דער עוואַקואַציע פון דעם לאַגער פוילישע קריגס געפאַנגענע וועלכע האָבן געאַרבעט ביי די בריק וועלכע איך האָב געבויט. ביי די זוואהילער אידן איז די פּאַניק ניט געווען אזוי גרויס ווי ביי די

קאַרעצער. געווירקט אויף זייער רואיק פאַרהאַלטן זיך האָבן פאָלגענדע סיבות: ערשטנס האָט די מאַכט געגעבן אין זייער פאַרפיגונג א גענוגנדע צאָל לאַסט וואַגאָנען און אַלע מלוכה־אונטערנעמונגען האָבן צוזאַמען מיט די אנגעשטעלטע, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען פיל זוויהילער אידן, זיך עוואַקואירט אויף זייערע אייגענע לאַסט־אויטאָס מיט דער שאָסיי קיין זשיטאָמיר. צווייטנס, האָבן די זוויהילער אידן געהאָפט אז דער דייטש וועט אויף א לענגערע צייט זיך פאַרהאַלטן ביי דער „סטאַלין־ליניע" — אַזוי האָט מען גערופען די פאָרטיפאַקציע פון אייזן־בעטאָן וועלכע האָבן זיך געצויגן לענג־אויס דעם טייך סלוטש. די פאָרטיפאַקציעס האָט די סאָוועטן־מאַכט אויסגעבויט באַלד נאָך דעם פעסטשטעלן פון דער פויליש־סאָוועטיש גרענעץ אין 1920. אַזוי אַז די זוויהילער יידן האָבן זיך ניט געאיילט צו פאַרלאָזן די שטאָט. דעם 29־טן יוני איז געווען א שטאַרקער אנגריף פון דער דייטשער אוויאַציע אויף דער זוויהילער באַן־סטאַציע, בעת וועלכער ס'זענען אומגעקומען עטלעכע צענדליק קאָרעצער און זוויהילער אידן. בשעת דעם אנגריף וועלכער האָט געדויערט א האַלבע שעה זענען פאַרניכטעט געוואָרן פיר צוגן וועלכע האָבן זיך געפונען אויף אַרויספירן דאָס מלוכה פאַרמעגן און עוואַקואירן די ציווילע באַפעלקערונג. דאָס איז געווען די הויפּט סיבה פאַרוואָס, בערך 2000 אידן, האָבן ניט באַוויזן צו פאַרלאָזן די שטאָט און זענען געבליבן ביים דייטש. די „סטאַלין־ליניע" האָט ניט געקענט אויסהאַלטן לאַנג דעם שטורם פון דער דייטשער אַרטילעריע און אוויאַציע און דעם 10 יוני איז זי שוין געווען באַהערשט דורך די היטלער אַרמייען. בערך דעם זעלבן טאָג האָבן די דייטשן אַריינמאַרשירט קיין זוויהיל און פון דעם טאָג קען מען רעכענען די אנהויב דאַטע פון פאַרניכטן די זוויהילער אידן.

די דייטשן האָבן אין זייער גוט דורכגעטראַכטן פּלאַן פון פאַרניכטן דאָס אידנטום ניט אנגעווענדעט אין אַלע אָקופּירטע געביטן איינע און די זעלבע מעטאָדן. די אידן אין קאָנגרעס־פּוילן האָבן זיי זיך ניט געאיילט צו פאַרניכטן און דעם לעצטן טראַנספּאָרט אידן פון לאָדזשער געטאָ האָבן זיי אַרויסגעפירט קיין מיידאַניק און טרעבלינקע ערשט אין אַפּריל 1944. די יידן פון מערב אוקראַינע ביז דעם געוועזענעם פויליש־סאָוועטישן גרענעץ מיט קאָרעץ איינשליסלעך האָט דער דייטש פאַרניכטעט אין צוויי דאַטעס. די ערשטע גרויסע אַקציע איז פאָרגעקומען ערב שבועות 1942, דאָס הייסט א קנאַפּ יאָר נאָכן אָקופּירן די דאָזיקע געביטן און די צווייטע אַקציע, וועלכע איז פאַקטיש געווען די ענדגילטיקע ליקווידאַציע האָט זיך אנגעפאַנגען דעם ערשטן טאָג סוכות 1942.

דאַקעגן די אידן וועלכע האָבן געוואוינט אויף דער געוועזענער סאָוועטישער טעריטאָ־ריע, האָט דער דייטש באַלד נאָך דעם פאַרנעמען די דאָזיקע געביטן צוגעטראָטן צום פאַרניכטן. אַן אויסנאַם זענען געווען די גרויסע אינדוסטריעלע צענטערס ווי צוליב מאַנגל אין אַרבעטער האָט ער אויסגענוצט די אידן אַלס אומזיסטע אַרבעטסקראַפט. למשל די שטאָט כאַרקאָוו און די אומגעגנט האָט דער דייטש פאַרנומען אין נאָוועמבער 1941 און האָט באַלד געשאַפן 2 לאַגערן, איינער פון רוסישע קריגס־געפאַנגענע און דער צווייטער פון פיזיש שטאַרקע אידן. די אידן האָבן געאַרבעט אין דעם באַרימטן טראַקטאָר־פאַבריק. ערשט דעם 15־טן סעפּטעמבער 1943 האָט ער ליקווידירט די לעצטע 15 טויזנט כאַרקאָווער אידן. דאָס זעלבע איז געווען אין קיסלאָוואָדסק אין קראַסנאָדאַר, ווי דער דייטש האָט געשאַפן אימפּראָוויזירטע געטאָס פון וואַנען די אידן זענען געגאַנגען אויף צוואַנגס־אַרבעט אין די אַרומיקע פאַבריקן און קוילן־גרובן און ערשט דעם 5 יולי 1943 האָט מען ליקווידירט די לעצטע 5000 אידן.

אין זוועהיל איז ניט געווען קיין גרויסע פאבריקן און דער דייטש האָט זיך ניט גענויטיקט אין די אידן און דערפאַר איז ער צוגעטראָטן צו פארניכטן די אידן אין דעם מאָמענט ווען ער האָט פארנומען די שטאָט. אנגעהויבן די שחיטה האבן די ערשטע פראָנט זעלנער, וועלכע האָבן זיך אריינגעריסן אין די אידישע הייזער און געראָבירט און געמאָרדעט.

אַ בילד פון ארכיוו ביים אנשטאַלט „יד ושם" — ירושלים אונטערן שריפט: „געפירטע צום גירוש ביי נאוואגראדוואלינסק"
צילום לקוח מגנזי המוסד „יד ושם" בירושלים. מסומן בשם: מובלים לגירוש בנובוגרדוהלינסק"

גיך האָט זיך פארשפרייט דער קלאנג צווישן די אוקראינער אז דער דייטש מאָרדעט אידן און עס האָט אנגעהויבן שטראָמען אין שטאָט גוי'אישע באַנדעס פון זוועהיל און פון דער אומגעגענט באוואפנטע מיט העק און מיט וואָלגער־אייזנס. זיי האָבן אויך ניט פארגעסן מיטצונעמען זעק און אייניקע זענען געקומען מיט וואָגנס און נאכן דערמאָרדן האָבן זיי פארנומען דאָס גאנצע פארמעגן, אפילו דאָס מעבל פון קרבן.

די אור־אייניקלעך פון כמעלינצקין, גאנטא און זשעליעזניאק, פון די אוקראינישע באַנדיטן וועלכע האָבן אין די יאָרן ת"ח און ת"ט פארטרינקען וואָלין און פאדאל אין טייכן אומשולדיק אידיש בלוט האָבן איצט געהאַט ווידער די געלעגנהייט צו שטילן זייער שנאה צום יידישן פאלק. און דאָס האָט זיך אויסגעדרוקט אין בעסטיאלישע מעשים, וועלכע זיי האָבן דורכגעפירט איבער די אומגליקלעכע זוועהילער אידן און איבער די אידן פון די שטעטלעך ארום זוועהיל. די דאָזיקע ווילדע ארגיעס האָבן געדויערט 3 טעג, ביז ס'איז בעשטימט געוואָרן א דייטשער „ארטס־קאָמענדאנט", אנשטאט דעם מיליטערישן קאָמענדאנט. דאַן איז אָרגאַניזירט געוואָרן אן אוקראינישע ראַיאָן־פארוואלטונג און אן אוקראינישע „שוץ־פאָליציי". דער אָרט קאָמענדאנט האָט ארויסגעשיקט איבער דער שטאָט מיליטערישע פאַטרולן, וועלכע האָבן צעטריבן די אוקראינישע מערדער און רויב באנדעס און פאר־זאַמעלט די איבערגעבליבענע אידן אין די הילצערנע קאזארמעס ביי דעם ארויספאָר פון

פאַלאַנעער גאַס. עטלעכע טעג האָט געדויערט דאָס אויסגעפּונען די באַהאַלטענע אידן; אין דער אַרבעט זענען געקומען צוהילף די היגע אוקראַינישע באַנדעס. די פאַרזאַמלטע אידן האָט מען גרופּנווייז אַוועקגעפירט צו מעזניצאַווס־פּאַלאַץ, וועלכער האָט שוין געהאַט אַ טראַדיציע פון אַ פאַרניכטונגס־פּלאַץ נאָך פון 1919, בשעת די פּאָגראָמען פון פּעטליורען. דאָרט האָט מען געצוואונגען די אידן אויסגראָבן גריבער און אויף דעם ראַנד פון די גריבער האָט מען זיי דערשאָסן. אַ טייל אידן האָט מען דערשאָסן אין דעם טאַל, צווישן די סטרומע ברעגעס פון טייכל צמאַלקע און די איבעריקע האָט מען דערמאָרדעט אין פּאַליפּאָוויטשער וועלדל צוזאַמען מיט אַ טייל אידן פון די שטעטלאַך יאַרון און עמילטשין. אַזוי אַרום זענען דערמאָרדעט געוואָרן די בערך 2000 יידן וועלכע זענען פאַרבליבן אין זוויהיל. עטלעכע צענדליק אידן האָבן די דייטשן איבערגעלאָזט בכדי אויספירן פאַרשיידנע שוואַרצע אַרבעט, צו וועלכע די „אידעלע" הענט פון די דייטשן און אוקראַינעשע מערדער האָבן ניט געוואָלט זיך צורירן. די איבערגעבליבענע אידן האָבן זיך געפונען ביי דער אָרטס־קאָמאַנדאַטור אונטער דער אויפזיכט פון אַ גרופּע דייטשן מיט וועלכע ס'האָט אָנגעפירט דער טרויעריק־באַרימטער דייטש מיט דעם נאָמען בול, וועגן וועלכן איך דערצייל אין מיינע ווייטערדיקע קאַפּיטלען.

אַ קאַרעצער איד מיטן נאָמען בונעק גילדענמאַן, אַ שאַפער פון באַרוף, איז אין סוף יולי 1941, געפאָרן קיין זוויהיל מיט אַ גרופּע דייטשן אויף זיין לאַסט־אויטאָ, וואָס די מאַכט האָט רעקווירט. ווען ער איז אַריינגעפאָרן דורך דער קאָרעצער גאַס אין שטאָט, האָט אים פאַרגרייזט דעם וועג אַ גרויסער המון מענטשן, ציווילע און מיליטער וועלכע האָבן פאַרפּלייצט ביידע טראָטואַרן אין דער גאַס, אַזוי אַז ער איז געווען געצוואונגען אָפּשטעלן דעם אויטאָ. בונעק גילדענמאַן האָט דערזען דאָס פאָלגענדע שוידערלעך בילד: פון גוטינס־קער גאַס נעבן געוועזענעם מויער פון מאַרמורן איז אַרויסגעפאָרן אַוואָגן אויף 2 רעדער, אויף וועלכן ס'איז געלעגן אַ פּאַס און אַ דייטש איז געזעסן אויף דער פּאַס. דעם וואָגן האָט געשלעפּט אַ יונגע פרוי. איר קערפּער האָט פאַרדעקט בלויז אַ צעריסן, פאַרבלוטיקט העמד. דער דייטש האָט מיט דער לאַנגער בייטש, וואָס ער האָט געהאַלטן אין זיין האַנט, אָן אויפהער געבלאַסטעט איבער די אַנטבלויזטע אַקסלען און איבער דעם קאָפּ פון דער אומגליקלעכער פרוי. די פאַרזאַמעלטע אוקראַינער האָבן באַגלייט דעם וואָגן מיט הילכעקע געלעכטער און מיט אָבשפּאָטערישע באַמערקונגען. בונעק האָט זיך נאָכער דערוואוסט אַז דער נאָמען פון דער פרוי איז דאָקטאָרמאַן, אָבער מיט וואָס זי האָט זיך פאַרזינדיקט האָט ער זיך ניט געקענט דערוויסן. מ'קען זיך פאָרשטעלן אַז זי האָט זיך מיט עפּעס קעגנגעשטעלט דער מאַכט און דערפאַר פאַרדינט אַזאַ שטרענגע שטראָף.

די ליקווידאַציע פון די לעצטע 18 זוויהילער אידן

דעם פאַקט האָט מיר איבערגעגעבן אין יאַנואַר 1946 דער זוויהילער איינוואוינער יוסף גוראַלניק, וועלכער האָט זיך עוואַקואירט אין אָנפאַנג פון דער מלחמה און נאָכן באַפרייען זוויהיל זיך אומגעקערט צוריק. וועגן פאַרלויף פון דעם ווייטער־באַשריבענעם שוידערלעכן בילד, האָט אים געשילדערט אַ קריסטלעכער שכן, וועלכער איז דערביי געווען. ווי איך האָב פריער דערמאַנט האָט די אויפזיכט איבער די עטלעכע איבערגעלאָזטע אידן געהאַט דער דייטש בול. ער איז געווען זייער שטרענג צו די אידן און פאַר דער

מינדסטער ניט־פינקטלעכקייט זיי מערדערלעך געשלאָגן אָדער אנגערייצט אויף זיי זיין שטענדיקן באגלייטער — דעם גרויסן הונט פון וואלפישער ראסע. ס׳זענען אויך געווען פאַלן, ווען בול האָט דערהרגעט אייניקע אידן בשעת דער ארבעט.

אין אוגוסט 1941 האָט זיך באוויזן אין שטאָט און אין אומגעגנט מודעות מיט פאלגנדיקן אינהאלט: דעם נאָענסטן זונטאג, 12 אזייגער בייטאָג, וועט פארקומען אין גאראדסקאי־סאד (שטאָט־גארטן) א פאָלקס פארוויילונג מיט דעם אנטייל פון דעם פייערלעשער ארקעסטער. די גאנצע באפעלקערונג ווערט דערמיט איינגעלאדן. דער ארייננגאנג איז פריי״.

נאָך פאר דער באשטימטער צייט איז שוין דער גאראדסקאי סאד געווען פול געפאקט מיט יומטובדיקע געקליידעטע אוקראינער און אוקראינערינס, פונקט 12 א זייגער האָט ארייגעמארשירט דורך דעם הויפט טויער דער פייערלעשער ארקעסטער און נאָך אים, מיט די הענט געבונדן אויפהינטן, האָט מען ארייגעפירט אונטער א שטאַרקן שמירה 18 אידן. געשלאָסן די פראצעסיע האָט דער דייטש בול מיט זיין גרויסן הונט. בול האָט באפוילן די אידן זאָלן זיך אויסשטעלן אין א האלבן קרייז און דער ארקעסטער זאל שפילן א מארש. דאן האָט ער אפגעבונדן דעם הונט פון דעם רימען און ווייזנדיק אויף איין אידן אויסגע־שריגן: „ברענג מיר די נאָז פון דעם דאָזיקן שמוציקן אידן!״ דער הונט האָט זיך געוואָרפן אויף דעם יידן און אים אפגעבעסן א שטיק פנים. דערנאָך האָט בול באפוילן זיין הונט ער זאָל אים ברענגען די האנט פון א צווייטן אידן, פון א דריטן אידן אן אנדער אבר און דער הונט האָט געהארכזאם אויסגעפירט די באפעלן פון דייטשן מערדער, צו דער גרויס צופרידנקייט פון די פארזאמעלטע אוקראינער. די הארצרייסנדיקע געשרייען פון די אומגליקלעכע אידן האָבן פארהילכט די קלאנגען פון דעם ארקעסטער און די געלעכטערס פון די צושויער. פון די 18 אידן איז אין וויניקער פון א האלבער שעה געבליבן א מאסע מיט פארבלוטיקטע קערפער. דאן איז פארפאָרן א וואָגן אויף וועלכן מען האָט ארויפגעלייגט די טויטע אידן און זיי ארויסגעפירט אויף דעם פעלד, הינטער דער שטאָט, און זיי באגראָבן.

זוהיל נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה

זוהיל איז באפרייט געוואָרן דורך דער רויטער ארמיי אין יאנואר 1945. ווי נאָר די דאָזיקע ידיעה האָט דערגרייכט צו די זוהליער יידן, וועלכע זענען געווען אין דער עוואַ־קאציע אין אלע עקן פון ראטנפארבאנד, האָבן זיי זיך באלד אנגעהויבן קלייבן אין וועג, בכדי זיך אומקערן צוריק אין זייער היימשטאט. ווען איך האָב אין הארבסט 1945 צום ערשטן מאָל באזוכט זוהיל נאך דער מלחמה, האָב איך שוין דארט געטראָפן בערך 3000 יידן. די דאָזיקע יידן האָבן זיך באזעצט מערסטן טייל אין צענטער פון שטאָט, איבערהויפט אין זשיטאָמירער, קארעצער און אין דער לינקער זייט פון גוטינסקא גאַס. אויף דער פעריפעריע פון שטאט און אין די זייטיקע געסלאך האָבן די יידן מורא געהאט צו וואוינען צוליב פאָל־גנדע סיבות: ערשטנס האָבן אין דער אומגעגנט פון זוהיל „געארבעט״ אוקראינישע באנדעס, „באנדארעווצעס״, וועלכע האָבן געפירט א פארטיזאנישע מלחמה קעגן די סאָוועטן. די דאָזיקע באנדעס האָבן אין א גלייכער מאס פיינט געהאט די יידן ווי די באלשעוויקעס און האָבן זיך אויסגעבאהאלטן ביי די פויערים וואָס האָבן געוואוינט אויפן ראנד פון שטאָט. די צווייטע סיבה איז, געווען די, וואָס אין פול יידישע הייזער האָבן נאָך געוואוינט די באנ־דיטן פון סוסלע און פון אנדערע גוישע געסער און אפילו ניט געטראכט וועגן פארלאָזן די דאָזיקע הייזער אין דער צייט ווען פון די צענטראלע געסער האָבן זיי זיך ארויסגעצויגן אויס מורא פאר דער מאכט. איך דערמאָן מיך פאלגנדן פאַל: די ברידער קורליאנדטשיק,

ביידע דעמאָביליזירטע אָפּיצערן פון דער רויטע ארמיי, האָבן זיך נאָך דער מלחמה אומגעקערט קיין זוועהיל און געטראָפן וואוינען א פויער אין זייער הויז וואָס האָט זיך געפונען אין דעם שמאַלן געסל, לעבן געוועזענעם פאַגעלס בעטאָנע זאַוואָד. אויף די פּילמאָליקע ווענדונגען צום פויער ער זאָל באַפרייען זייער הויז — האָט ער זיך ענטזאָגט. ערשט נאָך א ענערגישער אינטערווענץ ביי דער מאכט איז געלונגען די ברידער קורליאנדטשיק באַקומען זייער הויז. אַלס נקמה־אקט האָט דער פויער פאַר דעם פאַרלאָזן דאָס הויז, אויסגעבראָכן אלע ראַמען אין די פענצטער און צעוואַלגערט דעם אויוון, דאָס איז געווען ווינטער. קיין בוי מאַטעריאַלן איז דאַן ניט געווען צו באַקומען און די ברידער האָבן זיך ניט געקענט אריינקלייבן אין זייער הויז ביז פרילינג.

די יידן האָבן זיך געפילט איינזאַם און פרעמד אין זייער היימאַט. אין די הייזער פון זייערע קרובים און פריינט האָבן געוואוינט אוקראַינעשע מערדער, וועלכע האָבן א גרויסן אנטייל גענומען אין דעם פאַרניכטן די אמתע אייגענטימער פון די דאָזיקע הייזער. די רוצחים האָבן מיט א ריינעם געוויסן און אָן מורא געגאַסן פון דעם אפגראַבירטן פאַרמעגן און מיט האַס געקוקט אויף די „ניעדאָביטקי״ (ניט־דערשלאָגענע). ווי זיי האָבן גערופן די איבערגעבליבענע יידן. די מאַכט האָט זייער שוואַך רעאַגירט אויף די ביטעס פון די יידן צו באַפרייען זייערע הייזער, אדער בכלל אויף דער ברוטאַלער באַנעמונג פון די גויים. די דאָזיקע נעגאַטיווע באַציאונג פון דער מאכט און אין צוזאַמענהאַנג דערמיט די חוצפה״דיקע האַלטונג פון אוקראַינישע מערדער האָט אינגאַנצן צוגענומען דעם קוראַזש ביי די זוועהילער יידן און זיי האָבן באַדויערט זייער צוריקקומען. נאָך ערגער איז געווען די לאַגע אין די ארומיקע קליינע שטעטלאַך. דאָרט זענען די גויים געוואָרן פיל אגרעסיווער און עס זענען געווען אפילו פאַלן פון דערמאָרדן גאַנצע יידישע משפחות. דאָס איז געווען די סיבה פון פאַרלאָזן מאַסנווייז די קליינע שטעטלך און זיך איבערקלייבן קיין זוועהיל. ווען איך בין צום לעצטן מאָל געווען אין זוועהיל אין אפּריל 1946, האָב איך דאָרט געטראָפן פיל יידישע משפחות פון יאַרון, ראַטשעוו, האַראַדניצע און אנדערע שטעטלאַך.

שווער איז געווען די מאַטעריעלע לאַגע פון די זוועהילער יידן נאָך דער מלחמה. זיי האָבן באַדאַרפט אויפשטעלן זייער באַלעבאַטישקייט פונדאַס ניי, ווייל דאָס וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט, האָבן די אוקראַינער צעראַבירט אָדער פאַרניכטעט און וואו צו פאַרדינען איז ניט געווען, ווייל דער מלוכה־אַפּאַראַט האָט נאָך ניט פונקציאָנירט ווי געהעריק און די אלע געוועזענע מלוכה־אָנגעשטעלטע זענען געווען ארבעטסלאָז. די האַנטווערקער האָבן זיך נאָך ווי ניט אַ עצה געגעבן. זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין „ארטעלן״ און געאַרבעט. די איבעריקע יידן האָבן ממש געהונגערט. זיי האָבן אָנגעהויבן ארויסטראָגן אין גאַס צו פאַרקויפן שטובזאַכן און אייגענע מלבושים. די קונים זענען געווען די פויערים פון דער אומגעגנט וועלכע האָבן געבראַכט אין שטאָט מעל, פּוטער, און דאָס אויסגעטוישט אויף אנצוגער און שיך. דער דאָזיקער אויס־טויש־האַנדל איז צוביסלעך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ סטאַבילע באַשעפטיגונג פון דעם גרעסטן טייל יידן.

די טעריטאָריע פון דער געוועזענער „וואַרשאַוואַניא״ וועלכע איז געווען איצט ריין פון הייזער, איז געווען דער אַזוי גערופענער „טאָלטשאַק״, וווהין די יידן האָבן ארויסגעטראָגן זייער „סחורה״ צום פאַרקויפן. אנפאַנג האָט די מאַכט געקוקט צווישן די פינגער אויף דעם דאָזיקן „שוואַרצן מאַרק״, אָבער ווען דער מאַרק האָט זיך פאַרגרעסערט, האָט די שטאָט פאַרוואַלטונג באַשטימט אַ געוויסן אָפּצאָל פאַר דער רעכט צו האַנדלען מיט אַלטע זאַכן. שפּעטער האָט זי צעטיילט דעם גאַנצן שטח אויף נאָמערירטע פּלעצער

און פאַר א געוויסן אָפּצאָל האָט יעדער איינוואוינער געקענט קויפן אַשטענדיקן פּלאַץ, אויף וועלכן עס איז אים דערלויבט געווען אוועקצושטעלן אַ טישל אָדער אפילו אויסבויען אַ בודקע. די גויים האָבן ניט פאַרגינט די יידן זייער „גרינגע פּרנסה" און האָבן אויך אָפּגעקויפט פלעצער און אַוועקגעשטעלט בודקעס. זיי האָבן דאָך געהאַט וואָס צו פאַרקויפן, ווייל יעדער גוי האָט פאַרמאָגט פיל אָפּגעראַבירטע יידישע זאכן וועלכע זיי האָבן ארויסגעשטעלט אָן מורא און אָן חרפּה. איר האָט געקענט געפינען ביי די גויים אויף די טישלאַך זיידענע טליתים, זילבערנע לייכטער און חנוכה לעמפּלעך. אויף דער פראַגע וואו האָבן זיי גענומען די דאָזיקע יידישע געגנשטאנדן, האָבן זיי געענטפערט אז דאָס האָבן זיי אויסגעטויטש ביי די דייטשן אויף פּוטער און אייער. אויף דעם „סאַלטשאק" האָט שטענדיק געהערשט אַן אנגעשטרענגטע שטימונג. די גוישע סוחרים האָבן טעראָריזירט די יידישע. זיי האָבן ארויסגערופן אינצידענטן און פאַרשאַפט פיל צרות די יידן. די אוקראַינישע סוחרים האָבן זייער אָפט פּראָוואָצירט געשלעגן, בעת וועלכע מ'האָט צעראַבירט די יידישע שטעלן. אויף פאַרשיידענע אופנים האָבן די גויים זיך באַמיט צו פאַרביטערן דאָס, אַזוי אויך ניט קיין לייכט לעבן, פון די יידן. זיי האָבן דערצו אויסגענוצט די דורכרייזענדע טיילן פון דער רויטער ארמיי, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון די געוועזענע פראָנטן קיין רוסלאנד. די אוקראַינער האָבן אָנגעשיכרט די סאָלדאַטן און זיי אָנגערייצט אויף די יידן ווי דאָס איז געווען ווינטער פון יאָר 1945, ווען א שיכורער אפיצער האָט זיך ארייַנגעריסן אויף אַ אידישער חתונה און אָנגעהויבן שיסן און פאַרוואונדעט דעם חתן און פיל געסט.

גאָר אַנדערש האָבן זיך פאָרגעשטעלט די איבערגעבליבענע יידן דאָס לעבן אין זייער היימשטאָט. נאָך 4 יאָר וואַנדערן איבער די פאַרוואָפּענסטע געגנטן פון דעם גרויסן ראַטנפאַרבאַנד אין פרעמדע הייזער, צווישן פרעמדע פעלקער וואו זיי האָבן געטרוימט וועגן דעם מאָמענט ווען זיי וועלן זיך אומקערן אין זייער שטאָט וואו זיי זענען געבאָרן און א גרויסן טייל פון זייער לעבן פאַרבראַכט. זיי וועלן זיך אומקערן אין זייערע הייזער און וועלן אנפאַנגען א רואיק לעבן. אָבער די ווירקלעכקייט האָט גאָר אַנדערש אויסגעזען. אומעטום האָבן זיי באַגעגנט די פיינטלעכע בליקן פון די אוק־ראַינישע רוצחים וועלכע זענען איצט געוואָרן נאָך מער בלוט־דאָרשטיקער מיט מערער האַס צום יודנטום. די מאַכט האָט ניט גענומען אונטער דער שוץ די יידן און נאָר זייער שוואַך רעאַגירט אויף עוולות וואָס די אוקראַינער זענען קעגן זיי באַגאַנגען. אין די אָפּציעלע קרייזן האָט מען אַזאַ האַנדלונג פון דער מאַכט דערקלערט דערמיט, וואָס זיי האָבן געהאַט פיל צרות אויסצושטיין פון די „באַנדעראָווצעס" און מיט זייער פאַר־טיידיקן די יידן האָבן זיי געקענט נאָך מערער אויפרייצן די אוקראַינער, וועלכע האָבן סימפּאַטיזירט מיט די אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן. מעגלעך אַז דער סם וואָס היטלער האָט איבערגעלאָזט אין די אַקופּירטע דורך אים געביטן, האָט זיך אויך דערלאַנגט צו דער מאַכט אין וועלכער שפּיץ עס זענען געשטאַנען בעאַמטע פון רוסישער און אוקראַי־נישער אָפּשטאַמונג.

אויף וויפל די לאגע פון די זוהילער יידן איז געווען אַ שלעכטע און נידערגעשלאָגענע קען דינען דער פאַקט, אז אין אפּריל 1946, דאָס הייסט אַ יאָר און פיר חדשים נאָכן באַפרייען זוהיל, האָבן די זוהילער יידן ניט אונטערגענומען קיינע שריט אויף פאַראייביקן דעם זכר פון די בערך 2000 יידן וואָס דער דייטש האָט ערמאָרדעט, דורך אַוועקשטעלן אַ וועלכע ס'איז מצבה, אָדער לכל הפחות אַפּצאַמען דעם ברידער קברים מיט אַ צייטווייליקן

פלויט. איך בין מער ווי זיכער, אז ביז היינטיקן טאָג האָט מען דאָס ניט געטון. ס׳וועט אַוועקגיין נאָך עטלעכע יאָר און די דאָזיקע קברים וועלן אויסגעגלייכט ווערן מיט דער ערד, און דער אוקראַינעשער אַקער־אייזן וועט איבער זיי דורכגיין און עס וועט ניט בלייבן קיין זכר פון דעם לעצטן דור זוועהילער יידן וועלכע זענען אין שרעקלעכע ליידן אומגעקומען על קידוש השם.

ד׳ ינקום את דמם — תנצב״ה.

חיה רויזנשטין־פּירקים. און איר טאָכטער מרים

די נאצי׳ס אין זוועהיל

אונזער פאמיליע האט ביז אנהויב פון היטלער־מלחמה געוואוינט אין קארעץ, ניט ווייט פון זוועהיל. דעם 1 סעפטעמבער אין אָנהויב פון דער דייטשער אינוואזיע אויף פוילן זענען מיר אנטלאָפן מיט פיל אנדערע, וועלכע זענען אַנגעיאָגט געוואָרן פון די פלוצלעכע־שרעקלאכע עראָפּלאַן־אָנפאַלן אין דער רוסישער זאָנע — קיין זוועהיל וואו ס׳איז נאָך דאמאָלט געווען שטיל. מיר זענען דאָרט געבליבן ביזן אנהויב פון דעם אנפאל אויף רוסלאנד — דעם 22 יוני 1940.

און אנהויב פון דער לעצטער אינוואַזיע האָט זיך אָנגעהויבן דאָס לויפן אויך פון זוועהיל קיין קיעוו. פון דער ארומיקער סביבה, אויך פון ווייטע ערטער אין פוילן איז מען דאמאָלט געלאָפן קיין זוועהיל וואו מ׳האָט געהאָפט זיך פון דאָרט ווייטער רעטן און דערגרייכן מיט די עוואקואירנדע אנשטאַלטן קיין קיעוו און ווייטערע ערטער אין טיף רוס־לאַנד. צוערשט האָבן די אנשטאַלטן צוגעזאָגט עוואקואירן די לויפנדע באַפעלקערונג און האָבן קאָנצענטרירט די פאַמיליען פון זייערע בעאַמטע, אַרבעטער. נאָר אין עטלעכע טעג ארום האָבן די דייטשע עראָפּלאַנען חרוב געמאַכט די באַן־סטאַנציע, אלע וואַגאָנען, לאַסט־אויטאָס וועל־כע זענען דאָרט געווען און די מאכט האָט מער ניט אויפגענומען קיין בירגער און אפילו ניט אלע משפחות פון זייערע בעאמטע, וועלכע האָבן מיט זיי עוואקואירט. ס׳איז געוואָרן א בהלה, אלע האָבן זיך געלאָזט לויפן צופוס דורך די ארומיקע שטעטלעך: באַראַנאָווקע, פולנאע, סאקאלאוו מיט דעם צוועק זיך דערשלאָגן קיין קיעוו. מיר האבן דאך נאָך פילע באַמיאונגען זיך אריינגעשטופּט, דעם 27 יולי, אַדאַנק דעם וואָס מיינע 2 טעכטער האָבן גע־ארבעט ביי דער רעגירונג — אין דעם לעצטן מיליטערישן עשאלאָן. די באַן קאמוניקאציע איז געווען זייער אַ שווערע, אלעמאָל האָט מען זיך אפגעשטעלט זיך רעטען ערגעץ פון די אָנפאַלנדע עראָפּלאַנען. צום גליק איז דער וועג נאָך ניט רואינירט געוואָרן און מיר האָבן זיך דערשלאָגן, שלעפּענדיק זיך 2 מעת־לעת, אין אנאָענטע סטאנציע ביי קיעוו. אין עטלעכע טעג ארום האָט מען אונז עוואָקואירט ווייטער אויף א צופעליקע לאסט־בארזע אויפן דניעפּער. אין א טאָג ארום האָבן מיר דערגרייכט דניפּרו־פּעטראָווסק (יעקאטירי־נאסלאוו) וועלכע איז שוין געווען צעשמעטערט און מ׳האָט אונז ניט ערלויבט דאָרט אָפּצו־שטייגן. מ׳האָט אונז באלד געשיקט אין דאָן־געגענט און פון דאָרטן אין אוזבעקיסטן. דאָרטן האָבן זיך געוואָלגערט הונדערטער און טויזענטער אנגעלאָפענע פּליטים אין דער גאַנצער צייט פון קריג, פשוט געהונגערט און אויסגעליטן אלערליי שלאפקייטן. באזונדערס האָבן מיר געליטן פון די איינגעזעסענע אוזבעקישע בירגער, וועלכע האָבן

זיך איבער אונז איזדיעקעוועט. מענשען זענען געפאַלן פאר זייערע אויגן ווי פליגן און ניט באקומען פון זיי קיין שום הילף און אפילו אויך קיין מיטלייד...

אגרויסער טייל פון די, וועלכע האָבן זיך געלאָזט לויפן דורך די ארומיקע שטעטלעך, מיט וועגענער און צופוס האבן דערגרייכט ניט ווייט פון קיעוו און דאָרט האָט זיי פלוצלינג ארומגערינגלט א דייטשער אטריאד, וועלכער האָט זיך אהין דורכגעריסן און האָבן זיי געטריבן צוריק קיין זוהיל און זיי קאָנצענטרירט אין דער נידער אין רואינירטע געביידן ביי דער אַלטער באָד און נאָכדעם זיי געטריבן אויפן פלאַץ ביי דעם זשיטאמירער בריק, אָנטקעגן מעזניצאַווס אימעניע און זיי געצווונגען גראָבן פאר זיך אַ גרוב, געשאָסן אין זיי און אריינגעוואָרפן אהין לעבעדיקערהייט. די מאסן הריגה פון דער מחנה־אנטלאָפענע אין פארגעקומען די לעצטע טעג פון יולי 1941. אומגעפער א חודש נאָכן אנהויב פון דער אינוואזיע אויף רוסלאנד.

בשעת דער הריגה איז פאָרגעקומען פאַלגנדער אינצידענט. מ׳האָט געכאפט אין שטאָט די טאָכטער פון בנציון סעגאל — דער קרופניק. זי איז שוין געווען לאַנג פערלאָבט מיט א גוי און געהאט גרויסע קינדער. די ארומיקע גויישע שכנים האָבן איבערגעגעבן די דייטשע רוצחים אז זי איז א אידישקע און ס׳האָבן ניט געהאלפן די עדות פון מאן און קינדער און אנדערע און מ׳האט זי געווארפן גלייך מיט אלע אידן לעבעדיקערהייט אין קברים־גרוב. דאַן האָט זי זיך ארויסגעריסן פון גרוב און אויסגעשריען: הערט ווילדע חיות, איר וועט זיך קיינמאָל ניט אויסרייניקן פון אייער שולד. איך בין שטאָלץ צו בלייבן אַ אידישקע און לאַך פון אייער בעסטיע. גאָטס קללה וועט אויף אייך פאלן און איר וועט קיין רו ניט געפונען אין דער גארער וועלט. אונזער אומשולדיק בלוט וועט אייך אויפרייסן און איר וועט קיין אויסלייז פון זיי ניט געפינען"... דער אויסגעשריי האָט געמאכט א דערציטערנדען רושם און זי איז באלד דערשאָסן געוואָרן. אין די טעג, איז אין זוהיל קיין איד ניט געבליבן.

א טייל פון די אנטלאָפענע, וועלכע ס׳איז געלונגען דאן אויסמיידן דעם אנגריף פון דייטשן אטריאד זענען געכאַפט געוואָרן ביי קיעוו און די דייטשן האבן זיי געגויט צוגראָבן דאָרטן, אויפן אפענעם פעלד — פאר זיך א קבר. צווישן די פליטים, איז אויך געווען מיין שוואגערינס א שוועסטערל, יצחק קיליקיעווסקיס א טאָכטער וואָס איז אנטלאָפן צופוס מיט אירע 2 טעכטערלאך. איינע א — 16 יעריקע און די צווייטע ביי — 10 יאָר אַלט מיט דעם נאָמען שיינע. ווען מ׳האָט באשאסן די געזאַמלטע ביי דעם גרוב האט זי ארונטער געכאַפט איר קליינע טאכטער און ארונטערגעשטעלט אונטער זיך און זי איז געפאלן אדערשאסענע אין אפענעם קבר. דאָס קינד איז ניט בארירט געוואָרן און געפאלן א לעבעדיקע אונטער דער מאמעס ארעם. ווען די שיסערייען האָבן זיך געענדיקט האבן די רוצחים באשאטן א דינע פלאכע ערד און איבערגעלאָזט די גרוב האַלב אָפן כדי צומאָרגנס פרי זי דערפילן מיט פרישע קרבנות. ביינאַכט ווען די רוצחים זענען זיך צעגאנגען האט זיך דאָס מיידעלע ארויסגעקראָטשקעט שטילערהייט פון דער גרוב. זי איז געווען גאַנץ נאַקעט און האָט געפונען נאָך זוכענישן א קליין מאנטעלע פון א קינד, זי האָט דאָס ארויפגעוואָרפן אויף זיך און געלאָזט זיך לויפן אויפן פרייען פעלד, ניט וויסנדיק וווהין און איז באַלד א נידערגעפאלן א פערחלשטע. אין א ווײַלע ארום הערט זי אין דער פינסטערניש אַ גערויש פון נאָענטע טריט. און ס׳איז צו איר צוגעטראטן א פויער, וועלכער איז געגאנגען א היים פון דער ארבעט און האט זי באמערקט. זי האט אים מיט געוויין דערציילט אלס וואָס האָט מיט איר פאסירט און עד האָט זיך אויף איר דערבארמט און זי גענומען מיט זיך צו אים אַ היים.

ווען זיי זענען אריין אין שטוב און אויסהערנדיק וואס ס׳האָט מיט איר פּאַסירט — האבן זיי באשטימט, ניט האָבענדיק אליין קיין קינדער, זי אויסהאַלטן אלס זייער אייגן־קינד און זאָרגן פאר איר. די משפּחה האָט מקיים געווען דעם צוזאג און זי געשיקט נאָכער לערנען אין א שולע אין קיעוו. אזוי האָט געדויערט ביז אנהויב פון נצחון אויף היטלער׳ן אין 1944. דאַן האָבן זיך אנגעהויבן זאמלען אין קיעוו די אנטלאָפענע פּליטים כדי צו דערגרייכן א היים. דאָס יונגע מיידל האָט אנגעהויבן שטאַרק בענקען צו דער אלטער־היים און אנגעהויבן בעטן די פּויערשע משפּחה איר ערלויבן זיך אומקערן קיין זוואהיל זיך דערוויסן פון דער איבערגעבליבענער משפּחה. זיי האבן איר פריער דאָס ניט ערלויבט, באזונדערס די פּויערטע, וועלכע האָט זי ליב געקראָגן און גע׳טענה׳ט אז זי איז איצט זייער קינד און דארף ניט זוכן די אלטע משפּחה. אבער נאכדעם האט זי, נאָך פיל בעטענישן, מסכים געווען אז זי זאָל פאָרן זוכן איר משפּחה אויב זי וועט איר צוזאָגן זיך ווידער אומקערן צו זיי. דאָס מיידל האָט זיך געלאָזט פאָרן צוריק און נאָך פיל פּלאָגענישן דערגרייכט א צעבראָכענע קיין זוואהיל און דאָרטן ניט געפונען קיין אידן. די עטלעכע וואָס זי האָט באמערקט פאר אידן פון דערווייטענס האבן אויסגעמיטן זיך צובאווייזן אויף דער ליכטיקער שיין. די גויים וועלכע האָבן באזעצט די אלטע איבערגעבליבענע אידישע הייזער — האבן זיך איבער איר איזדיעקעוועט און זיך גערייצט מיט איר, ווען זי האט געפרעגט ביי זיי וועגן איר משפּחה. צום סוף האט זיך איר איינגעגעבן באקומען דעם אדרעס פון אירן א פעטער, אַ שטומער, איר פאָטערס א ברודער יצחק דער זון פון חייקיל קיליקעווסקי — דער קירזשנער. ער איז באלד ווי מ׳האָט געהרגעט זיין שוועסטער מיט אירע קינדער און זעענדיק אלע שחיטות — איז ער אנטלאָפן אין די ארומיקע וועלדער צו די געמישטע פּארטיזאנער אטריאדן ביי זוואהיל, צווישן וועלכע ס׳איז געווען א סך אידן. דער העלדישער פעטער האָט זיך ביי די אטריאדן פיל אויסגעצייכנט מיט זיינע העראישע ארבעטן, צעשמעטערט בריקן, באַן און אויטאָ־קאמיניקאציע און צום ענדע פון קריג געקראָגן פארשיידענע אויסצייכנונגען, מעדאַלן פון העכסטן מיליטערישן שטאב אין מאָסקווע. דער פּארטיזאן האָט געוואוינט אין א חורבה אויף זשיטאמירער גאס. ביי דעם פּלוצלאכן צוזאמענטרעף מיטן קליינעם קינד איז דער פּארטיזאן געווען שטארק איבערראַשט און זי גלייך אריבערגעפירט צו אונז (מיר האבן זיך מיט עטלאכע טעג פריער אומגעקערט אין זוואהיל). מיר האָבן אויך דאַמאָלט באקומען ידיעות פון אונזערע א שוועסטער וועלכע האָט זיך שוין אומקערענדיק דערגרייכט קיעוו. דאָס מיידל האָט שוין ניט געוואָלט אונז פארלאָזן אָבער זי איז באַשטאַנען אויף צו ערפילן איר צוזאָג זיך אומקערן צו די פּויערים און זיי איבערגעבן וועגן איר באשלוס. און זי האָט זיך מיטן פעטער צוריקגעקערט מיטן ווילן צו ווירקען אויף זיי, אז זיי זאָלן איר ערלויבן בלייבן אין דער אלטער היים אין זוואהיל. די פּויערים פאמיליע איז סוף סוף בעאיינפלוסט געוואָרן פון זייערע בקשות און מסכים געוואָרן אויף איר אפּ׳פאר און איר נאָך צוגעגעבן אין וועג אַ פּאָר זעק מיט תבואה און גרינס. און זי איז איבערגעבליבן אין זוואהיל.

ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט איז אין זוואהיל געווען ניט מער ווי עטלעכע פאמיליעס. די ערשטע עטלעכע משפּחות וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט זענען געווען לייבל באלאנורוב (פון יעקב הערשענהורנס, דער שניידער, פאַמיליע) דאָקטאָר זוניק און זיין פרוי, אוירבויך און מיר רוזענשטיין — פון זיידל דעם גלעזערס פאמיליע און אויך איינער פון דער פאמיליע סראָליס וועלכע האָבן געוואוינט אויף קאריצער גאַס. מיר האבן א שטיק צייט ניט געהאט

וואו צו וואוינען, ווייל די גויים האבן באזעצט אלע איבערגעבליבענע אידישע הייזער און ניט געוואָלט זיי פארלאָזן. זיי האָבן באגעגענט די געקומענע אידן מיט גרויס צאָרן און כעס אויף זייער חוצפה זיך אומקערן. זיי האָבן געמיינט אז זיי האָבן שוין געמאכט א סוף מיט אַלע אידן און זיך בכלל געוואונדערט זעענדיק פאַר זיך אידן. די מאַכט וועלכע האָט זיך ניט לאַנג צוריקגעקערט האָט זיך נאָך ניט געננוג באפעסטיקט און ניט געוואָלט זיי אויפרייצן און האָט ניט געזאָרגט צו ערפילן די אידישע בקשות. טראָץ דעם האָבן זיך ביז ענדע יאָר 1944 זיך צונויפגעזאַמעלט א פאָר הונדערט אידישע פאמיליעס און האָבן זיך ביסלעכווייז איינגעאָרדנט אַלס פריוואַטע ארבעטער, אין די רעגירונגס און קאָאפעראטיווע ווערקשטאַטן און אויך אַלס רעגירונגס באַאַמטע.

אז מיר זענען געקומען איז אין שטאָט געווען ניט מער ווי 4 שולן. די גרויסע שול — אין וועלכער ס'איז געווען אגרויסער ווערקשטאט; די קליינע שולן אויף זשיטאמירער גאַס ביים בריק און אויף קארעצער שאסיי און אויך די טשערנאָבילער שול אויף גוטינסקי־גאַס אין וועלכער ס'איז געווען דער קאמסאמאל־קלוב. אלע איבעריקע שולן ווי אויך די גאַנצע שולגאַס זענען געווען חרוב, אויסער דאָס הויז פון צדיק ר' מרדכי'לה וועלכע איז ווידער אויפגעבויט געוואָרן דורך זיין אייניקל יאָסעלע.

ס'איז דאמאָלט אויך געבליבן עטלאכע גרויסע מויערן פון שמואל דוד מארמער; לייזער צימעל'ס־שטיינדל, בנציון הופמאנ'ס, דער שטאָט־גארטן און די גרויסע געביידע אַנטקעגן וואו ס'איז געווען דער פאָליציי־אַמט. און אויך אקליינער טייל איין זייט, פון גוטינסקע.

די געבליבענע ספרי־תורות האט מען צונויפגעזאמעלט און שטרענג פארבאהאלטן, ווייל מ'האָט מורא געהאט זיך צונויפקומען דאווענען. די עלטערע, געבליבענע אידן, פלעגן זיך פונדעסטוועגן געהיים צונויפזאמלען אין עטלעכע געהיימע הייזער און אָפכאַפּן פרי־מאָרגן די תפילות פארן גיין צו דער ארבעט. און ווינציק האָבן פונדעם געוואוסט.

ווען מיר האָבן באשטימט זיך אריבערכאפּן די גרעניץ קיין קארעץ כדי צו פאָרן קיין ארץ־ישראל — האבן מיר אויסגעמיטן עמיצען צודערציילן אפילו היימישע פריינד און קרובים. אויפגעמונטערט צו פאָרן האָט אונז נאָר דער אלטער טאטע וועלכער האָט געוואָלט אז כאָטש איינער פון זיינע קינדער זאָל זיין אין ארץ־ישראל. די איבעריקע פון דער משפחה האָבן זיך געשראקן אנהויבן ווייטער צו וואנדערן.

ס'איז כדאי צודערציילן פאָלגענדען פאקט. פאַרן אָפּפאָר האָט זיך מיין מאַן באַגעגענט מיט א באקאנטן, א הויכער באאמטער אין נ.ק.וו.ד. (א ייד). און ער האָט זיך פריער שטאַרק געבייזערט איבערגעבענדיק אז ער האָט געהערט אז אונזער משפחה וויל ארויסוואַנדערן פון רוסלאַנד: אויף וואָס, וווהין, פעלט אייך דאָ עפּעס? — האָט ער זיך געבייזערט. נאָר פלוצלינג האָט ער אַראָפּגעלאָזט פון זיין הויכער, שטרענגער שטימע און זיך שטילערהייט געווענדעט צו אים: איך ווייס מיין פריינד, אז איר ווילט פאָרן קיין פאַ־לע־סטינאַ — טאָ־פאָרט וואָס גיכער איידער מ'וועט זיך דערוויסן פון דעם און זייט מצליח און אויפשטעלן דאָרט אן אמת'ע אידישע גליקלעכע משפחה, און לעבן מיט אייערע שטאָלצע קינדער פאר אייער אַלט־נייע היימאַט... הלואי וואָלט איך אויך געקענט עס טאָן — האט ער גע'ענדיקט. אין עטלעכע יאָר ארום און דאָרטן מיט אייך זיך באַגעגענען". און ער האָט אים דערלאנגט די האַנט און איז אַנטלאָפן. די פלוצלעכע ווענדונג זיינע האָט אים איבערראשט און האָט אונז נאָך מער באוועגט זיך צו איילען ארויס פון דאָרט כדי צו דערגרייכן קומען קיין ארץ־ישראל ווי מיר האָבן זיך גוט איינגעאָרדענט און פילן זיך איצט גאָר גליקלעך.

מענדל מאַן

ז ו ו ה י ל

פון געבוירן־אָרט בין איך ניט קיין ווילנער. דאָס ערשטע מאָל האָב איך באַטריטן די ווילנער ערד ווי א פליט. דאָס איז געווען אין יאָר 1940. אָבער די ווילנער לאַנדשאַפט, דער ווילנער איד, זיין באזונדער חנעוודיקער, זאַפטיקער יידיש האָט געפאַנגען מיין האַרץ.

דער גורל האָט ווייזט אזוי געוואָלט אז איך זאָל זען דעם ערב חורבן און נאָכן חורבן פון ווילנער יידענטום. אבער דער טיפער איינדרוק און די השפעה וואָס די שווערע יאָרן האָבן געהאַט אויף מיר זענען געווען אומגעהייערע. וויפל איך זאָל זיך ניט באַמיען צו באַנייען מיין „פוילישקייט", מיין פלאַנסקער אפשטאַם, גלייבט מען מיר גאָר ווייניק. קריטיקער זאָגן מיר אז כ׳בין א ווילנער. מען פילט אין מיין יידישן לשון דעם ווילנער טעם. און אזוי בין איך געוואָרן איינער פן די ווילנער.

ווי שוין געזאָגט האָב איך ס׳ערשטע מאָל דערפילט דעם ווילנער אראָמאַט אין יאָר 1940. איך בין ניט אנגעקומען קיין ווילן אזוי ווי אלע פליטים פון פולין. איך בין געקומען דורך זשיטאָמיר און זוויהיל, דורך סארנער־באַן־קנופּ ביז ראָוונע. די מעשה איז אזא. פון ביאַליסטאָק בין איך געפאָרן קיין האמעל. אפּגעלעבט א קנאַפּ יאָר אין האמעל האָב איך באזוכט קיעוו און פון קיעוו האָב איך באשלאָסן צוצוכאַפּן זיך קיין ראָוונע. פארשטייט זיך ס׳איז געווען א ריזיקאַלישע רייזע אלס אן אומלעגאַלער. נאָר וועגן דעם קאַפּיטל וועט אויסקומען אפשר אן אנדערש מאָל צו שרייבן. אין זשיטאָמיר און זוויהיל האָב איך זיך ניט אפּגעשטעלט. געוואָרפן נאָר אויבן־אויפיקע בליקן אויף די שטעט און געבליבן אויף א טאָג צוויי אין דער גרעניץ־סטאַנציע אליעווסק. אין די יידישע שטעטלעך, כאָטש אָרעמע, האָבן פארכאַפּט מיין אויג די יידישע יוגנט, א געזונטע, א פערטרויערטע פון יענע אומרואיקע טעג, האָט געמאַכט אויף מיר אן אומגעוויינטלעכן איינדרוק.

ביים אויסברוך פון דער סאָוויעטיש־דייטשישער מלחמה בין איך גראַד געווען אין סאַרנע אויף לערער־קורסן. איך האָב דורכגעמאַכט א וועג צופוס ביז ראָוונע, פון ראָוונע קיין טוטשין וואו עס האָט זיך געפונען מיין משפחה. אין די ערשטע טעג איז ווילן געווען ווי א הפקר געוואָרענער בינשטאָק. די פארשלאָפענע, איינגעשרומפענע אוקראַינער מיט מאַטע אייגעלעך זענען דורך איין נאַכט געוואָרן אנדערע. עס האָט זיך געצונדן אין זיי א שטעכיק פלעמל. איך האָב אין זיי דערקענט דעם קינפטיקן רוצח.

— אַנטלויפט יידן! אַנטלויפט וואָהין די אויגן טראָגן! לויפט פון אייערע שכנים, פון די דייטשן. אזוי האָב איך אין יענע טעג גערעדט צו די יידן.

דער חלום פון ראָוונער, קאָסטאָפּאָלער, טוטשינער, לודוויפּאָלער יידן איז געווען זוויהיל. ראָוונע איז שוין געוואָרן שטאַרק באָמבאַדירט. אָט אזוי האָבן מיר זיך אלאָז געטאָן צו דער אמאָליקער גרענעץ־שטאָט, צו דער שטאָט וואָס איז עטלעכע און צוואַנציק יאָר געלעגן ווי אין א הינער־פלעט, אן אפּגעשטאַנענע מחמת דער גרעניץ וואָס איז דורך דאַנען א דורך אין די סאָוויעטן האָבן ניט אנטוויקלט די שטאָט. פאַרקערט, פון זוויהיל האָט מען נאָך מעהר פארשיקט אין די ווייטע מקומות. וואָס ווינציקער מענשען אלץ זיכערער וועט דאָ זיין — אזוי, האָבן זיי געטראַכט. דערפאַר ווען מיר זענען אנגעקומען איז די שטאָט געווען האַלב־ליידיק. קיינער האָט אונז ניט געלאָזט איבער דער שוועל. דער צוואַנג וואָס מען האָט געקריגן צו זען אין יעדערן א „שפּיאָן" האָט געווירקט. מיר האָבן זיך ארומגעדרייט ביז אין אָוונט. ערשט אז ס׳איז פינצטער געוואָרן, האָט אונז אריינגענומען אין שטוב א

אידישע משפחה. כ׳געדענק אז דאָס איז געווען נאָך די באַן־רעלסן וואָס האָבן א דורכגעשניטן דאָס געסעלע. די פרוי איז געווען אין די דרייסיקער, געווען קינדער, זי האָט זיך געפרייט מיט אונז און געטאָן וואָס זי האָט נאָר געקענט אונז צו העלפן.

איך האָב פארבראכט דאָ צוויי טעג. שווייגנדיקע יידן מיט וואַרימע גוטע אויגן. מענטשן מיט שלעסער אויף די מיילער. מיר האָבן זיך דורכגעשמועסט מיטן בליק. איך האָב פון צייט צו צייט דערהערט א אידישן קרעכץ. דער יידישער אומרו האָט זיך איבערגעטראָגן אויף אונז.

אויסערלעך איז אלץ דאָ געווען ווי אַמאָל, די זעלבע שטיבער, די זעלביקע הילצערנע שטיבלעך. קיין יידישע יוגנט ווי אין ראַוונע. אָדער אנדערע יידישע שטעט, האָב איך ניט געזען.

אזוי איז פאַר מיר געווען זוועהיל אין יאָר 1941 אין די יוני חדשים.

זוועהיל פון יאָר 1944 אפריל איז שוין געווען גאָר עפעס אנדערש. נישטאָ קיין יידן. גאנצע געסער פארברענט. אוקראַינער שיין געקליידעט, כ׳דערקען אויף זיי יידישע מלבושים. א סך רוסיש מיליטער אָבער ווייניק יידן. כ׳זע זיי כמעט ניט. קיינער וויל זיך ניט אַנטפּלעקן מיטן יידישן פנים. הייסט דאָס, אז מען שרעקט זיך מיטן יידישקייט. אויפן אויער שעפטשעט מען וועגן צעמאָרדעטע, וואָס ווערן דורך באנדארעווצעס געמאָרדעט אין שטאָט, הינטער דער שטאָט, אויף די וועגן און באַנען.

לעבן וואקזאל קומט עמיצער צו מיר צו און זאָגט אין רוסיש: דרייט אייך ניט צופיל. אייער פנים איז ניט פאסיק צו פאראדירן איבער זוועהיל! פאלגט אַן עצה! איך קוק אַן דעם מענטש און שוויג. וואָס קען איך אים זאָגן?

אין א מיליטערישער פארוקמאַכעריי (פריזעריי) זיצן מענטשן און וואַרטן, נעבן מיר א רוסישער קאפיטאַן. אַ פלינק פריזירל, חצי פּאָליאַק, חצי אוקראַינער טאַנצט ארום אונז מיט א ראזיר־מעסער. ער דערציילט דעם רוסישן קאפיטאַן, פארוואָס די דייטשן האָבן אויסגע־הרגעט די יידן:

— די דייטשן האָבן ליב אייער און הינדעלעך, די יידן זענען אבער ביי אונז אויך געווען די אייער און הינער עסער. האָבן זיי, די דייטשן מורא געקראָגן אז זיי וועלן בלייבן אָן אייער און אָן הינער. האָבן זיי אויסגעהרגעט די אייער און הינער עסער.

איך שפרינג אויף פון דער שטול און וויל זיך וואַרפן אויפן פריזירער:

— דו נאַציסט, דייטשער אגענט! דו טרייבסט שנאה צווישן פעלקער! דו האָסט א ודאי אליין אויך געמאָרדעט!

דער קאפיטאַן פון דער רוסישער ארמיי שווייגט. ער איז אומרואיק. איך דערקען עס לויטן באַוועגן זיך אויף דער שטול. צום סוף ווענדט ער זיך צו מיר.

— סאָלדאַט, פון וועלכער אָפּטייל ביסטו, וואו האָסטו דיין פראפוסק אויף צו שפאצירן אין די גאסן...

זעט אויס, אז ער האָט ניט דערזען מיינע מיליטערישע שליפעס, וואָס זענען דאַמאָלס צוריק אריין אין דער מאָדע. ער האָט דאָס ניט געזען מחמת זיי זענען געווען פאַרדעקט מיט אָ האַנטעך פון ראזירן.

איך האָב אראפגעריסן פון זיך דעם האנטעך און געזאָגט: קאפיטאַן. איך וועל ניט דולדן קיין נאַציזם אין באפרייטן זוועהיל! איך בין אַ ייד און אָפיצער פון דער ארמיי. ניט

דיר וועל איך אָפּגעבן אַ באַריכט וועגן מיין זיין אין שטאָט. קומט! לאָמיר גיין אין שטאָב וועט מען זיך אויסשמועסן.

— לאָזט אַרבעטן דעם פריזירער, וואָס שטערסטו? וואָס קאָכסטו זיך? לאָז אַרבעטן! — אַזוי האָבן אונטערגעהאַלטן די איבעריקע סאָלדאַטן. איך האָב דערזען אַז איך בין איינזאַם, איינער אַליין. און איך האָב צוגעקלאַפּט די טיר און אַוועק.

געטראָפן דערנאָך אַ ייִד און ער האָט מיט זיין דערציילן וועגן חורבן אויפגעריסן ס׳האַרץ. ווי אַזוי אַנטלויפט מען פון דאַנען?

נאָך אין דער זעלבער נאַכט בין איך ווייטער אָפּגעפאָרן. און אַז איך טראַכט וועגן יענע טעג, דערמאָנט זיך מיר דאָס פּנים פון יענעם זווהילער ייִדן. וואו איז ער? און ווער איז ער?. די פראַגע בלייבט אָן אַ ענטפער.

תל־אביב. 25 יאַנואַר 1954.

אריה בלאַושטיין

די היטלער־צייט אין באַראַנאַוועקע

ווען די נאַציס זענען אַריין אין באַראַנאַוועקע האָבן זיי אָרגאַניזירט אַ באַזונדערע געטאָ. מ׳האָט אַלע ייִדן אַרויסגעטריבן פון זייערע הייזער און אַלעמען צונויפגעקוועטשט אין עטלאַכע הייזער, פאַרבאָטן אַרויסגיין פון זיי אָן אַ צווייטער גאַס אָן אַ ספּעציעלע ערלויבעניש. די ניט ייִדישע באַפעלקערונג איז פאַרבאָטן געוואָרן צו האָבן, וועלכע ס׳איז באַציאונג מיט ייִדן. ייִדן האָבן ניט געטאָרט האַנדלען מיט ניט־ייִדן. אַלע טאָג זענען געווען נייע באַפעלן — מיט שרעק פון טויט־שטראָף פאַר ניט אויספילן. מ׳האָט בא זיי אָפּגענומען זייער טייערע צירונג, גאָלד און קליידער פאַר דער אַרמיי. מ׳האָט זיי פאַרבאָטן צו לערנען און אויך גאָט־בעטען. זיי האָבן געדאַרפט נאָר טאָן דאָס וואָס מ׳הייסט זיי.

אַלע טאָג האָט מען געטריבן ייִדן אויף שווערע און אומריינע אַרבעט. אין עטלעכע טעג אַרום האָבן די מערדערס צונויפגענומען אַ טייל מענער און זיי אַריינגעשטופּט אין אַן ענגע געביידע וואו ס׳איז געווען אָנגעשאָטן צעבראָכן גלאָז און פלעשער און זיי געצוואונגען טאַנצן אויף זיי מיט באָרוועסע פיס. דערנאָך האָט מען גע׳זען אַ מחנה צעבלוטיקטע געטריבענע אונטער דער וואַכוואַרע. בא איייניגע אויסגעקלאַפּטע אויגן און ציין און דערמוטשעטע ביז צום טויט האָבן זיי פאַר זיך גריבער געגראָבן און אַליין אין זיי געקראָכן.

נאָך יעדער שחיטה האָבן די מערדער צוגעזאָגט די איבעריקע זיי שענקען דאָס לעבן אויב מ׳וועט זיך פירן ווי געהעריק און אויספילן אַקוראַט אַלע באַפעלן. און באַפעלן זיינען געווען אַסך און אויך שחיטות אַסך. זיי האָבן ניט געוואָלט מיט איינמאָל אַלע אויסהרגענען. זיי האָבן פריער גוט אויסגעמוטשעט זייערע קרבנות. אָפּגענומען בא זיי צו ביסלעך זייער מענטשן־ווערד, געשלאָגן, געממית׳ט און דערנידערט. אונזערע בעסטע און שענסטע מענטשן האָבן זיי פאַרוואַנדלט אין שאַטנס, זיי פאַרוואַנדלט אין שוואַכע שאַטנס־אָטאָמאַטן. און די לעצטע באַפעלן זיינען געווען שרעקלאַך, מפלעגט צונעמען בא דער מוטער איר קינד און עס דערמאָרדן פאַר אירע אויגן, עס צערייסן אויף צווייען, אָדער עס באַגראָבן לעבעדיקערהייט. האַרצרייסנדע געשרייען פון די קינדער, היסטעריע געשרייען

פון די מוטערס — האָבן געבראַכט דערצו, אז אייניגע מאַמעס האָבן זיך מיט גוואלד געוואָרפן לעבעדיקערהייט אין די גרובן צו די קינדער. און אזוי זענען דאמאלס פיל גע־לאָפן אליין אין די גריבער, דערפילנדיק די באפוילן פון די מערדער.

געבליבן זענען ווינציק, וועלכע זענען עוואקואירט געוואָרן דורך דער ראטן־מאַכט, וואָס האט פארנומען דאס שטעטל און זענען איצט צעזייט איבער גאנץ רוסלאנד. צוריק צוקומען איז ניטאָ וואו. בלויז געציילטע הייזער זענען געבליבן וועלכע מאכן אן איינדרוק פון אן אלטן פארגעסענעם בית הקברות.

אין זשיטאמיר געגנד*)

אידישער אָפיצער פון דער רויטער ארמיי שילדערט ווי די נאציס האָבן ערמארדעט אלע אידן אין באראנאווקע און ליובאר. קינדער באגראָבן לעבעדיקערהייט. דער טייך איז רויט געווען פון בלוט צוויי וואכן נאך דער שחיטה.

„...קיין איין איד איז ניט געבליבן לעבן אין די שטעטלאך באראנאווקע און ליובאר, וועלכע האָבן געהאט א באדייטנדע אידישע באפעלקערונג איידער די נאציס זענען אהין געקומען — האָט היינט דערציילט דער אידישער אָפיצער־מאיאר זיאמע אסטראווסקי, וואָס האט זיך די טעג אומגעקערט פון פראנט — גיט איבער דער פארשטייער פון יט״א אין מאסקווע דעם 9 מאי — וואו ער האט באזוכט די צוויי אידישע שטעטלאך און האט גערעדט מיט עדות וואס זיינען בייגעווען די נאצישע שחיטה אויף אידן.

די שחיטה אין באראנאווקע האט זיך אנגעהויבן דעם 19 יולי 1941 — ווען די שטורם־טרופער האבן ארויסגעטריבן אויסער דער שטאט עטלאכע הונדערט אידן און זיי דער־שאָסן אויף טויט. צווישן די קרבנות אין יענעם טאָג זענען געווען דער 68 יאָריקער מילצין, דער קאסיר פון דער באראנאווקער שפּארקאסע, דער 72 יאריקער גארפינקל און דער 74 יאריקער משה ריבאלאוו. די איינוואוינער פון שטעטל האבן מיר איבערגעגעבן — האָט מאיאר אסטראווסקי באריכטעט, אז צוויי וואכן נאכדעם וואו די אידן זענען דערשאסן געווארן, איז נאך דער טייך לעבן דעם איינריכטונגס־פלאץ געווען רויט פון אידיש בלוט.

די צווייטע שחיטה אויף אידן אין באראנאווקע איז פארגעקומען מיט צוויי וואכן שפעטער. די קרבנות זענען ארייננגעפאקט געווארן אין טראקס און ארויסגעפירט געווארן אויסער דער שטאָט. עדות האָבן געזען ווי א שטורם־טרופער האט ארייננגעשטופט דעם באיאנעט אין דער אלטער אידישער פרוי שרה צימאשאנסקאיא, זי אויפגעהויבן און אריינ־געשליידערט אין איינעם פון די טראקס.

דעם 19 אוגוסט 1941 האבן די נאציס ארויסגעפירט איבער 200 אידן 7 קילאמעטער אויסער באראנאווקע צו א פלאץ לינקס פון דעם דובראווקער־שאסיי. די אומגליקלאכע קרבנות זענען אויסגעשטעלט געווארן אין רייען און האבן געקראגן דעם באפעל צו גראבן אייגענע קברים און דערנאך זיי דערשאסן און אהין ארייננגעווארפן. דערנאך האבן זיי דורכגעפירט אבלאוועס אין די ארומיקע דערפער, זוכנדיק אידן וואס האבן זיך אויסבא־האלטן בא די פויערים. דעם 6 יאנואר האבן זיי געכאפט 594 אידן. די געכאפטע קרבנות זענען ארויסגעפירט געוואָרן פון דער שטאָט צו אַ פלאַץ ניט ווייט פון זווהילער שאָסיי. נאַ־

*) אויסצוג פון „פארווערטס", ניו־יורק, פון 10.5.44.

קעטע קינדער ביז עלטער פון 12 יאר זענען געבראכט געוואָרן אין וועגענער און זיי נאַקעטערהייט דערשאָסן. אן ארבעטער מיטן נאָמען קאוואלטשוק האָט דערציילט אסטראָוסקען, אַז פיל אידישע קינדער זענען באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט מיט זייערע ערמאָרדעטע עלטערן אין די מאַסן־קברים.

י. כהנוביץ

די פארטיזאנען אפטיילונג פון „דיאדיא מישא"

אין די וועלדער ביי זשיטאמיר, ניט ווייט פון זוויהיל און איר נאענטער געגענט צו זשיטאָמיר — איז געווען באוואוסט דער אינזשענער מישא גילדענמאן (ביים נאָמען „דיאדיא מישאַ") — אלס קאָמאַנדיר פון געמישטן רוסיש־אידישן פארטיזאנער אָפטיילונג.

ער איז געבוירן אין קארעץ. נאָך דער שחיטה פון קאָרעצער יידן אין דער „גרויסער אקציע" וואָס איז פארגעקומען ערב שבועות תש"ב (1942) — אין וועלכער ער האָט פארלאָזן זיין פרוי און איינציקע טאָכטער — איז ער צופעליק געבליבן מיט זיין איינציקן זון, אקליין קינד שמחה (ער האָט זיך גערופן — לונקע) — און ער האָט דאָן באַשלאָסן אנטלויפן אין די וועלדער — זיך באַהעפטן מיט די פארטיזאנער־גרופן און האָט געווארט אויף אפאסענדן מאָמענט.

אין 23 סעפטעמבער, 1942 האָט מען באַמערקט, אז ס׳נעענטערן זיך צום פאָליציי־אמט עטלעכע לויער־אויטאָס פול מיט פאָליציי, וועלכע שטעלן אָפּ וועכטער אין די געטאָ־מויערן און זעענדיק אז מ׳קען מער ניט וואַרטן האָט ער באַשלאָסן צו אַנטלויפן און ס׳האָט זיך אים איינגעגעבן מיט זיין קינד און נאָך 10 אידן, צווישן זיי 2 פרויען, ארויסטרעטן אונבאמערקט פון דער געטאָ און איבערפאָרן ביי אושטשע דעם טייך סלוטש. ביי זיי איז דאמאָלט געווען נאָר איין רעוואָלווער מיט 4 קוילן. זיי האָבן זיך אויסבאהאַלטן אין די טיפע וועלדער ביים דאָרף אושאַקאָוו. די גרופּע איז נאָכער געווען דער קערן פון דער אזוי גערופענער, „יעוו־גרופּע" — אידישע אָפטיילונג, וועלכע איז געווען די גאנצע צייט אונטער זיין אָנפירונג. אום צו ערווערבען נאָך געווער זענען זיי אָנגעפאַלן צום ערשטן אויף די וואלד וועכטער און האָבן געקראָגן נאָך א רוסישע ביקס און א רעוואָלווער. שפּעטער זייענדיק שוין

באוואפּענט מיט עטליכע ביקסן און רעוואָלווערן האָבן זיי געמאַכט אַן אָנפאַל אויף אַ פּאָליציי אטריאַד וועלכער איז געפאָרן מאָביליזירן אוקראַינער יוגענט צו ארבעטס־דינסט אין דייטשלאַנד. זיי האָבן געהרגעט 6 פּאָליציי־לייט און געקראָגן 6 ביקסן, 2 רעוואָלווערן און 3 האַנט־גראַנאַטן. ווייטערע אָנפאַלן אויף קליינע פּאָליציי־אמטן אין דער געגענט האָבן באַרייכערט זייער געווער־זאַפּאַס. אין עטלאַכע וואָכן ארום האָבן זיי שוין פארמאָגט גענוג געווער אויף צו באַוואָפענען נייע פּארטיזאנער און האָבן צוגענומען אין זייער אָפּטיילונג נאָך יידן, וועלכע האָבן געוואַנדערט אין די ארומיקע וועלדער.

ווייל אין די וועלדער זענען נאָך ניט געווען קיין רוסישע פּארטיזאנער גרופּן און די פּאָגראָם־באַנדעס פון באנדיטן האָבן געווילדעוועט אין דער געגענט האָבן די פּאַרטיזאנער אָפּגעטראָטן אין דער פּאליעסער געגנט און זענען צום סוף ארומגערינגלט געוואָרן, אויפן וועג פון קלאָסאווע — צו ראקיטנע, דורך די דייטשן. א סך פון די פּארטיזאַנער זענען אומגע־קומען און נאר איינצלנע האָבן זיך געראַטעוועט און זיי האָבן געווירקט ווייטער אין דער געגנט פון וויסאָצק, און אריבערגעקומען נאָכער אין דער זשיטאָמירער געגנט. דאָן איז געגרינדעט געוואָרן, (13 יאנואר 1943), די „יעור־גרופּע" — אויף דעם נאָמען פון „דיאדיא מישא". נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך באַגעגנט ביים דאָרף ראוויצין מיט דער פּארטיזאנער־אָפּטיילונג „סאוואראוו" — זענען די מערהייט פון די אידישע פּארטיזאנער איבערגעגאַנגען צו דער „יעוו גרופּע" פון „דיאדיא מישא". אין 1943 האָט דער דיאדיא מישא" בעקומען אַ באפעל פון מאָסקווע צו מאָבאליזירן אין זיין אַפּטיילונג די אוקראַינער יוגנט. און מיט דער צייט זענען די יידן געוואָרן אַ מינדערהייט, ניט מער ווי 30—35% פון דער אפּטיילונג. ניט קוקענדיק אויף דעם איז דער נאָמען און אויך אויף די אָנפירענדע פּאָסטענס געבליבן יידן. דער אטריאַד פון „דיאדיא מישא" האָט אָנגעגרייפט אין א סך ערטער און האָט צעשטרייט די באשטאַנד־מיליטער ביים שטעטל ווזוויאדאוי און די דערפער: אלעקסנדראווקע, מוכאידע, נורינסק, ווילעדניק; האָט צעשטויסן דעם בריק ביים טייך טעטערעוו ביי בראָסילאוו, (פעברואר 1943) און די קינאָ־געביידע אין שטעטל נאַראָווליע (אווריטשער אויעזד — 21.8.43) און אלע דייטשע מיליטער־לייט וואָס האָבן אנגעפילט דעם קינאָ זענען צעשמעטערט געוואָרן. זיי האָבן אויך צעשמעטערט אַ בריק ביי אלעווסק, די באַן־ליניע קאלינקאָוויטש—פינסק (מערץ 1943).

פאר זייער באַפרייאונג האָבן זיי אָנגעגרייפט דאָס שטעטל נאווא־שעפּליצי, נעבן טשערנאָביל. דער שלאַכט האָט געדויערט 6 שעה און האָבן דאָס שטעטל בעפרייט. די באַפרייאונג האָט דאמאָלט געהאַט א גרויסע ווערט, געבענדיק מיט דעם די מעגליכקייט דער רויטער ארמיי איבערשפּרייזן דעם פּריפּיעט און פערזיכערן זיין ווייטערן אנגריף.

אין דער פּארטיזאנער גרופּע האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכענט אלס שטאַרקע קעמפערן די יונגע — 17 יאָריקע, שרה ליבע זיגמאַן, ווי מ'האָט איר אין קורצן גערופן „ליובע". באַזונדערס איז זי בעוואוסט געוואָרן נאָכדעם ווי זי האָט מיט איר האנט געשאָסן דעם פּאָליציי ראיאָן־קאָמאַנדיר פון קארעסטין — פּיאטער צוקאנאוו — פריערקער לייטענאנט אין דער רויטער ארמיי, וועלכער איז אריין אין דער דייטשער געפענגעניש און האָט געענדיקט אספּעציעלע „געסטאפּו־שול" געגן די פּארטיזאנער און האָט גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל מיטן דייטשן מיליטער.

ליובע האָט דורכגעמאַכט פארשיידענע גלגולים אין די מלחמה־יאָרן. געבוירן אין לעמבערג איז זי געווען פארן אויסברויך פון רוסיש—דייטשען קריג אין 1941 אין מאָסקווע,

אַלס קאַנסערוואַטאָריע שילערן. צוליב דעם מאַנגל אין פעלד ארבעטער איז זי געשיקט געוואָרן אזוי ווי אלע תלמידים פון די הויכשולן צו א קאָלכאָז אין בריאנסקער געגענט. דערווייל זענען די דייטשן אין זייערע אנגרייפן אריין אין דאָרף און זי האָט בעזונדערס געציטערט אלס אידישקע פאר איר לעבן. איר האָט זיך איינגעגעבן ארויסבאקומען אין דאָרפישן וואלאסט א אידענטע־שיין אויפן נאָמען ליובע אנדאראסובה, אָלס טאכטער פון בעל־הבית ביי וועלכן זי האָט געארבעט. זי איז מאבאליזירט געוואָרן, ווי די איבעריקע דאָרפישע יוגנט צו ארבעט דינסט קיין דייטשלאַנד. אין אַ צייט ארום איז זי פון דער ארבעט באפרייט געוואָרן אלס ניט פעאיקע צו שווערער פיזישער ארבייט. אין אירע וואנדערונגען האָט זי זיך צוריקגעקערט אין בריאנסקער געגענט און האָט זיך ווייטער באהעפט מיט דער פריערדיקער מיליטער־אָפּטיילונג. אין איר רייזע איז זי ביי ראָוונע אָפּגעשטיגן פון צוג און אוועק אין די וועלדער כדי זיך פעראייניקן מיט די פארטיזאנער. דאָ האָט זי זיך באַגעגנט מיט דער אָפּטיילונג פון דיאדיא מישא און גענומען אַ אנטייל אין זיין ארבעט.

זי האָט זיך אין אטריאד פארליבט אין א יידישן פארטיזאן יאסעלע, וועלכער איז געוועזן באַוואוסט מיט זיין פארטיזאנישן־צונאָמען „דער מאנאך". ווען איר געליבטער איז געפאַלן דורך טשוקאנאוו־פּאָליציי גרופע, בשעת ער איז געגאַנגען אויספירן אַן אָנפאַל אויף דער באַן־ליניע, האָט זי געגעבען וויסן דער לייטונג פון פארטיזאַן־אטריאד אז זי איז גרייט אריבער קיין קארעסטין צו הרגענען טשוקאנאוון, וועלכער האָט דעמאָלט געבראַכט צו גרויסע אבידות צווישן די פארטיזאנער.

איר האָט זיך, צום ענדע, איינגעגעבן אריינדרינגען אלס דינסט אין הויז פון טשוקאנאוו׳ן אלס רוסיש מיידל, וועלכע קערט זיך אום פון דייטשלאנד אין איר דאָרף קיין בריאנסק. איר האָט זיך איינגעגעבן צו געווינען זיין צוטרוי און ער האט דערפילט אלע אירע ביטעס. אין דער צייט איז זי געווען אין א שטאַרקער פארבינדונג מיט די פּאָליציי אטריאדן געגן די פארטיזאנער און זיי פארהיט פון א סך זאכן. אין איינער פון אירע מעלד׳ונגען צום „דיאדיא מישא" האָט זי געמאָלדן, אז טשוקאנאוו פאָרט מאָרגן 10 א זייגער פון קארעסטין קיין עמילצינא זיך באגעגענען מיט דער לייטונג פון אַ אוקראינער פאשיסטישען אָטריאד. די פארטיזאנער האָבן אים אויפן וועג אפגעוואַרט, ביי אפ־פארן האָט ליובע געבעטן ביי טשוקאנאוו׳ן ער זאָל זי מיטנעמען אין דער רייזע. טשוקאָנאָוו וואָס האָט געוואָרט מאָכן אַ לוסט רייזע מיט איר האָט גערן דערפילט איר בקשה. נאָך די ערשטע שאָסן פון די פאר־טיזאנער האָט זיך דער אויטא פארהאַלטן און טשוקאנאוו האָט זיך געלאָזט לויפן מיט ליובען אין נאָענטן וועלדל און ווען טשוקאנאוו האָט איר געריסן אַ הין האָט ליובע ארויסגעכאַפּט דעם רעוואָלווער וועלכן ס׳האָט זיך איר פריער איינגעגעבן גנב׳נען ביי אים און אים אויף טויט דערשאָסן.

דער אטריאד פון „דיאדיא מישא" האָט באפרייט 40 אידן, (איבערגעבליבענע פון 220 פריערע ארבעטער), וואָס האָבן געארבעט אין א האָלץ־זעגעריי ווערקשטאַט ביי דעם שטעטל ווילענדיק. די מערהייט יידן זענען אומגעקומען פון שווערער ארבעט און שלעכטע שפייזן, אָדער דערשאָסן געוואָרן דורכן פארוואלטר פון ווערקשטאט, דער סאדיסט פרידריך קריפאל. וועגן דעם פיין פון די אידן האָט איבערגעגעבן די פארטיזאן פערבינדערן גאליע, וועלכע האָט געארבעט אלס קעכן אין ווערקשטאַט־וואַך.

צוליב דער געמיינער בעוואפונג פון דעם אטריאד איז כמעט געווען אוממעגלעך צו

אנפאלן אויפן ווערקשטאַט, וועלכער איז בעהיט געוואָרן דורך אגרויסער צאל פּאָליציאַנטן. ס'האָט אויך געדראָט אז די אָרט־אפטיילונג פונעם דייטשעשן מיליטער ביי ווילעדניק וועט באַלד העלפן די אנגעגריפענע. אָבער ווען גאליע האָט צו וויסן געגעבן אז די דייטשן גרייטן זיך צו פארענדיקן אין די נאָענטע טעג מיט די 40 אידן האָט דער קאָמאַנדיר „דיאדיא מישא" באשלאָסן מער ניט וואַרטן און מיט אלע זיינע כוחות צו באפרייען די אידן, ווען ס'דראָט דער טויט. מיט דער פערמיטלונג פון דער גאליע האָבן זיי זיך צונויפגערעדט מיטן בריגאדיר פון די אידישע ארבעטער — און ס'איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ גענויער פּלאַן צו דעם אנגריף אין יענער נאַכט.

ארום א האלבע נאכט האָט דער „דיאדיאַ מישא" מיט א גרופּע פּארטיזאנער דער־גרייכט אין טיפען שניי צו אַ נאָענטן פונקט ניט ווייט פון טויער אין ווערקשטאַט. און האָבן זיך אפגעשטעלט וואַרטן באהאלטענערהייט אויף דער הפסקה פון דער ארבעט. פּינקטלעך 12 האָט זיך דערהערט דער גלאָק־קלאַנג צו דער הפסקה. און 2 שאָסן פון דער „בעזשומקע" (שיסט אָן שום רעש) האָבן אוועקגעלייגט די 2 פּאָליציאַנטן־וועכטער און פערנומען זייער אָרט אַנטועענדיק זיך אין זייערע וואַרימע פּאלטעס. אין 20 מינוט אַרום האָט זיך ווייטער דערהערט פון ווערקשטאט דער רעש פון זעגן און מאשינען. די ערשטע 4 אידן וועלכער זענען געקומען פון טויער האָבן דערציילט אז דער דייטש פּארוואלטער פרידריך האָט בעשטראָפט די אידן ווייל זיי האָבן ניט דערגרייכט זייער ארבעטס־קוואָטע און האָט ביי זיי אָפּגענומען די הפסקה־רו. דערפאר האָבן זיך געקענט ארויסרייסן פון ווערקשטאַט נאָר 24 אידן, שטופּענדיק די וואגאנעטקע וועלכע ברענגט צו דאָס האָלץ דער מאשינע און 16 זענען דאָרט געבליבן. אָבער דער פּארטיזאן־אנפירער האָט ניט געוואָלט מוותר זיין אויף די איבערגעבליבענע אידן און האָט דורכגעגנבט צווישן די 3 אידן וועלכע האָבן געשטופּט די וואגאנעטקע אַ פּארטיזאן מיט א גראנאט פארן פּארוואלטער פרידריך און אים טויטן אויפן אָרט. אָבער זיי האָבן שוין פארשפּעטיקט. פרידריך איז געהרגט געוואָרן דורך שמואל דעם גלעזער וועלכער האָט שוין לאַנג געדורשט נקמה צו נעמען פון אים — דער רוצח פון זיין איינציקן זון.

שמואל דער גלעזער איז געבראכט געוואָרן אין ווערקשטאַט פון שטעטל באראנאוויטש ביי זווהיל מיט זיין איינציקן זון, נאָכדעם ווען זיין פערצווייגטע משפחה איז געהרגט געוואָרן דורך די דייטשן, ווען ער האָט ארויפגעלייגט אינאיינעם מיטן זון א שטיק־האָלץ, אויף דער וואגאנעטקע האָט זיך דער האָלץ אויסגעגליטשט און צעבראכן זיין זונ'ס רעכטע פוס. דער סאַדיסט פרידריך וועלכער איז בייגעווען ביי דעם פאַל האָט ארויסגעצויגן זיין רעוואָלווער און געשאָסן דעם אומגליקלעכן, וואָס איז שוין מער ניט געווען פּעאיק צו ארבעטן. פון דאמאָלט אָן האָט באהערשט שמואלן א שרעקלעכע מרה־שחורה און ווען ער האָט בעגעגנט פרידריכן האָט ער שטענדיק געשעפּטשעט: „שווער וועסטו רוצח באַצאָלן פאַר מיין אומגליקלעך קינד". ווען מ„האָט אים פריער איבערגעגעבן וועגן דעם אנטלויפן — האָט ער צו זיי געזאָגט: איך האָב שוין סיי ווי קיין אינטערעס ניט צום ווייטערן לעבן — איך וועל דארום איבערבלייבן כדי צונעמען נקמה פון אים, גייט זיך מיינע ליבע בשלום און גאָט זאָל אייך העלפן.

אין דער נאַכט, ווען אַ יאוש האָט ארום געכאַפּט די 16 איבערגעבליבענע אידן ווען זיי האָבן געזען אז זיי בלייבן — האָט שמואל דער גלעזער געזאָגט זיין נאָענטן שכן: שרעקט אייך ניט, איך וועל אייך באפרייען.

ער האָט באַלד אוועקגערוקט דעם שטיק האָלץ אין אַ זייט פון זיין נויטיקן אָרט ווען

פרידריך האָט דאָס געזען האָט ער אויסגעבראָכן אין אַ געשריי: „פערפלוכטע יודן" און איז צוגעלאָפן מיט אשטעקן שלאָגן שמואלן און שמואל האָט אים פלוצלינג אנגעכאַפּט און מיט א נקמה געשריי געוואָרפן זיך באנאנדער אויי׳ן האלץ אונטערן מעסער און א סעקונדע ארום זענען זיי ביידע געבליבן. געשניטענע פון ביידע זייטן פון דער שנייד מאשיז.[39] איבערגעבליבענע אידן זענען אנטלאָפן דורכן טויער אין דער נאַכט פינסטערניש מיט די פארטיזאַנער אין די וועלדער.

דער „דיאדיא מישא" וועלכער האָט נאָך זיין אנטלויפן אין די וועלדער געווירקט 2־יאָר אלס לייטער פון די פארטיזאנער אין וואלינער געגענט דערציילט אונז אויך וועגן דער קליינער צאָל אידן. וועלכע זענען ניצל געוואָרן דורך די אוקראַינער — דער מערסטנטייל פון די אוקראינער האָבן אליין גענומען אַן אקטיווען אנטייל אין דער אידן פאַרניכטונג. נאָך יעדער „דייטשע אקציע" — פלעגן זיי מיט זייער אייגענער איניציאטיוו זיך כאַפּן זוכן אידן, וועלכע ס׳האָט זיך איינגעגעבן אויסצובאהאלטן, זיי ראבירן און פערניכטן. ניט איינמאָל פלעגן זיי איבערגעבן פארבאהאלטענע אידן צו דער געסטאַפּו פאר דער באלוינונג פון 2 קילו זאַלץ א. ד. ג.

נאָך דער בעפרייאונג האָט דער „דיאדיא מישא" בעקומען א אודיענץ ביי מאַרשאל וואָראָשילאָוו, וועלכער האָט אים פארגעלייגט אינזשינער־אמט אין „טיל", ווייט פון פראנט. און ער האָט אים געענטפערט אז ער וויל אין זיין נקמה־אַקט דערגרייכן בערלין און דאָרטן באצאָלן היטלער׳ן זיין חוב צו אים.

ער איז נאָכהער איבערגעגאַנגען אין פאוולאוו־פאסאד א אָפיצערן־קורס, זיך מאָביליזירט אין אינזשענערן־טייל און האָט געענדיקט אין בערלין די מלחמה אלס קאפיטאן, מיט זיין זון שמחה, וועלכער האָט בייגעמאַכט מיט אים אַלע פאלן צווישן די פארטיזאנער און האָט אויך ארויסגעוויזן אַ שטאַרקן געפיל און קאמפס־איניציאטיוו. דער פאָטער און דער זון זענען באהערט געוואָרן מיט פיל מעדאלען און צייכענונגען פאר זייער געוואגטער ארבעט אין די וועלדער און אין דער רויטער־ארמיי.

איצט זענען זיי ביידע אין ישראל.

(יידיש: ע. א.)

משה גילדענמאן (דיאדיא מישא)

דער אנפאל אויף דעם דייטשן באטאליאן

דער שניי איז שוין צעגאַנגען, נאָר פון עטלעכע צווייגן וואָס צו זיי האָט דערגרייכט זונען־שטראַלן — פון פרילינג האָבן געטריפט טראָפּן וואַסער פון שניי. די פארטיזאנען האָבן פארביטן די ווינטער קליידער אויף זומערדיקע, וועלכע האָבן בעפרייט זייער אויסזען. מ׳איז שוין ניט געזעסן ווי ווינטער ביי די פייער־הויפן און מ׳האָט פריי ארומגעשפּצירט אדער געלעגן אויסגעשפרייט אויף די בערגלעך, הנאה געהאט פון דער זון־ווארימקייט און זיך פארוויילט מיט אַ פרייען שמועס. די אוקראינער האָבן דערציילט פון דער נאענטער פעלד־ארבעט, וועגן זייערע משפחות וועלכע זענען איצט ווייט פון יענער זייט פראָנט, זייערע פרויען, וועלכע ארבייטען איצט אויף געוויס שווער ביי דער פערזייאונגס ארבעט.

און אין אַלע שמועסן זענען געווען דורכגעדרונגען מיט אַ שטאַרקער בענקשאַפט צו דער היימישער פאַמיליע.

ארום מיר זענען געזעסן עטלעכע אידן פּאַרטיזאַנער. באַריס גאָלדפּארב אויסגשפּרייט אויפן נאַקן און זיינע גרויסע פארשטענדיקע אויגן זענען געקערט צום הימל. מאַטעלע פון בערעזניץ האָט זיך צעלאָזן אין א לאנגן ויכוח מיט סאשא דעם אדעסער וועגן, צי וועלען די גרויסע מעכטער געבן נאָך דער מלחמה פאלעסטינא פאר אידן. סאשא וועלכער איז געווען אין זיין אטלעטן־גוף אויך א ביסל פלעגמאַטיש האָט געמיינט, אז די איבער־געבליבענע אידן נאָך דער מלחמה וועלן קענען אויך וואוינען מיט א גרויסער זיכערהייט אין זייערע אלטע היימען. נאָר מאַטעלע האָט אויף דעם ניט איינגעשטימט און האָט פּייערלאַך אויסגערופן, אַז אַ פאָלק אָן אַ לאַנד, אַן אייגענער היים איז בכלל ניט קיין פאָלק. אין יעדן ויכוח און שמועס פלעגט ער אויסדריקן זיין באדויירן וואָס ער איז ניט אפגעפאָרן פאר דער מלחמה מיט זיין קבוצה קיין ארץ־ישראל און אז ער קען ניט מוחל זיין זיינע עלטערן פאר דעם, וואָס זיי האָבן אים ניט געלאָזן אהין פאָרן. איצט זיינען זיי באגראָבן אין דער צענטראלער גרוב אין די געטאָס ארום זוויהיל, סארנע א. ז. וו. נאָר ער איז פונדעסטוועגן בײַ זיך שטאַלץ וואָס ער איז צווישן די פארטיזאַנער און נעמט נקמה פון די דייטשן און האָפט נאָך, אז ער וועט זוכה זיין דערגרייכן קיין ארץ־ישראל.

דער וועג קיין אלעקסאנדראווקע
בדרך לכפר אלקסנדרובקה

דער געפּילדער פון די ארומיקע וואלד־עופות, וועלכע האָבן אָנגעהויבן דערגרייכן פון די ווארימע לענדער האָט אפגעשטעלט דעם ויכוח און האָט געווענדעט זייער אויפמערק־זאמקייט צו די פויגלען וועלכע שוועבן איבער די וועלדער.

— זיי וועלן גיך קומען צו זייער ברעג און נעסטן. זיי האָבן א היים — האָט ער געזאָגט צו זיך אליין און האָט טיף געזיפצט. אלע האָבן געשוויגן.

מנחם פינק זיצט פון דער ווייטנס און שווענקט אַן אלומיניום קעסל.

— דו כשר׳סט די כלים אויף פסח? פרעגט אים באריס מיט אַ שמייכל, און מצה האסטו שוין?

ס׳האָט זיך דערנענטערט זיינוול גרין. אויף זיין אקסל איז געהאַנגען א טאָמיגאַן און האָט געהאלטן אין דער האנד אַ שטיק ברויט פון וועלכן ער האָט מיט לוסט געעסן. ער

האָט זיך ערשט צוריקגעקערט פון דער פּארטיזאַנער אפּטיילונג אין וועלכן ער איז געווען א פערבינדער מיט אנדערע קרייזן.

דיאדיא מישא — ווענדעט זיך צו מיר זיידל, איך וועל דיר דערציילן אַ אינטער־סאנטע נייעס. צו די „סיטשעוויקעס" זענען געקומען 2 פּאליאקן פון קראקאוו, וועלכע זענען מאָביליזירט געוואָרן דורך די דייטשן אַלס פּאַך־ארבעטער אין טראקטאָרן־זאוואד אין כארקאוו און אויפן וועג קיין כארקאוו זענען זיי אנטלאָפן אין די וועלדער. זיי דערציילן, אז פאר 10 טעג זענען זיי געווען אין ווארשא, אין וועלכער ס׳האָט זיך דאַמאָלס אָנגעהויבן גרויסע שלאכטן אין דער אידישער געטאָ. די יוגענט האָט זיך ארגאניזירט און שטאַרק געקעמפט. די דייטשן בענוצן זיך מיט אלע טיילן געווער. די געטאָ פלאַקערט פון אלע זייטן און די אונטער־ערדישע פּוילישע קרייזן העלפען די געטאָ־קעמפער. דורך די אידן זענען שוין געפאַלן אַ סך דייטשן: אוקראאינער און ליטווער. די אידן ווייסן, אז ס׳איז ביי זיי ניטאָ קיין האָפנונג צו מנצח זיין און הערן ניט אויף צו קעמפען. די ארומיקע פּארטיזאַנער האָבן מיט א איינגעהאלטענעם אטעם זיך צוגעהערט צו זיידל׳ס ווערטער.

— דער מכבי גייסט האָט אויפגעלעבט — האָט אויסגערופן באָריס גאָלדפאַרב, נאָר ניט וועגן נצחון קעמפען זיי נאָר אויף זייער פאָלקס כבוד.

— ס׳טוט מיר לייד וואָס וואַרשע איז אזוי ווייט און מיר קענען איר ניט העלפן כאָטש מיר פארמאגן איצט פיל געווער — רופט זיך אָפּ בעני. — אין יענער צייט האָבן מיר פאַרמאָגט געווער וועלכע מיר האָבן פארבאַהאַלטן אין דער ערד.

— צו אונזער ווייטיק קענען מיר דירעקט ניט העלפן—האָב איך זיי געענטפערט נאָר מיר דארפן אנהויבן א שטארקע אָפענסיווע, וועלכע זיי די דייטשן זאָלן אים פילן און אויסדריקן מיט דעם אונזער סאלידאריטעט מיט די געטאָ־קעמפער אין ווארשאָ און נעמען נקמה פאר די געפאַלענע אין די מלחמות.

מיר האָבן דערפאר בעשטימט אנגרייפן דעם דייטשן וואַך־באטאליאָן ביי אלעק־סאַנדראָווקע. דער באַטאַליאָן אין באשטאנען אומגעפער פון 200 מענער, גוט באַוואָפנטע וועלכע האָבן פערנומען דעם צענטער פון דאָרף. די הייזער וועלכע זיי האָבן באזעסן זענען געווען ארומגערינגלט מיט אַ פעסטן, דיקן מויער און צווישן זיי איז געווען פעסטע, דיקע באלקנס אָנגעפילט מיט ערד. אין די 4 עקן פון דאָרף זענען געשטאַנען הילצערנע טורעמס און ס׳האָט אויף זיי געוואַכט, טאָג און נאַכט, באוואפענטע זעלנער מיט שווערע שיס־געווער און גרייט שטענדיק צו באַווארפן מיט פייער אלע, וועלכע ווען זיך צו זיי דערנעענטערן.

צו דער צייטווייליקער פעסטונג איז געווען אַ טויער און ביי אים א דייטשע מיליטער־וואַך מיט האַנט־געווער. מיר האָבן דאָך בעשטימט עפענען די אָפענסיווע דעם 30 אפּריל.

פינף נאָך מיטאָג זענען מיר ארויס, 70 באוואפענטע פּארטיזאַנער מיט א פּאלעמיאָט, 2 קליינע הארמאטן און גענוג האנט גראנאטן. מיר האבן פאר זיך געמאכט אַ באהאלטעניש צווישן די בוימער און גראָזן, ווייל דער גאנצער דאָרף איז געווען ארומגערינגעלט מיט פיל סאָסנע בוימער, און מיר האָבן ניט דערוועקט קיין חשד.

אין וועג איז דורכגעפאָרן אַ פויערשער וואָגן איינגעשפּאנט צו אַ דארער קליאַטשע און אנגעפילט מיט זעק. דער פּארטיזאן משה מילער, וועלכן מ׳האָט גערופן „פּאָפּאָוו" צוליב זיין לאַנגער באָרד, וועלכע האָט אים ענלעך געמאַכט צו אַן אוקראאינישן־פּאָפּ. דאָס פערד האָט פּאַמעלאַך געצויגן דעם פולן וואָגן, וועלכער האָט זיך לאנגווייליק דערנע־ענטערט צו דער וואַך. פּאָפּאָוו האָט גוט געקענט אוקראאיניש און איז געווען בקי אין אלע

אוקראַינישע מנהגים און האָט אויסגעזען ווי א גוטער אוקראַינער. נאָענט צום דאָרף האָט ער באהאלטן זיין היטל צווישן די זעק, ארומגעוויקעלט די ווישקעס ארום דער האנט און זיך אויסגעשפרייט ווי א שיכור׳ער פויער וועלכן האָט פערכאפּט א דרימל. דערווייל האָט זיך דער וואָגן דערנעענטערט עטלאכע מעטער ווייט פון מיליטערישן טויער. פּאָפּאָוו מאַכט זיך תמ׳עוואַטע, ווייזט אויף זיין געגאָלטן קאָפּ און שרייט אויף אוקראַיניש, אַז ער האָט פארלאָרן דאָס היטל, שטעלט זיך אָפּ און כאַפּט דערווייל זוכן צווישן די זעק. פון אויבערשטן זאק נעמט ער ארויס א גרינעם קנויט וואָס אויף זיין עק איז אַן אייזענער האטשיק, פון צווייטן עק איז דער דעטאָנאַטער באהעפט צו אַ אנגעלאָדענער מינע אונטערן וואַגן. אויף דער מינע איז געלעגן א זאַק מיט אויפרייס־מאַטריאַל. פּאָפּאָוו מאַכט זיך זוכענדיק די פאָדערשטע ראד און אין אמינוט קניפּט ער אָן דעם האטשיק צו דער ראד. און לאָזט זיך רואיק אראָפּ די ווישקעס אויף דעם פערד און קערט זיך אום צוריק אויף דעם וועג אין וועלכן ער איז געקומען, וואַרפט זיך כלומרשט אויף דער ערד און זוכט דאָס פארלאָרענע היטל. פּאָפּאָוו דערווייטערט זיך ניט קוקענדיק צוריק.

דער אויפרייס וועט אויסברעכן ווען די ראָד צו וועלכן ס׳איז צוגעבונדען דער אויפרייס מאַטעריאַל וועט זיך א רוק טון און דער קנויט וועט זיך אויסציען און ארויסטאָן דעם אייזן, וועלכער איז אריינגעזעצט אין דער מינע.

עטלאכע סעקונדן נאָך פּאָפּאָווס אומקערן האָט זיך דערהערט אַ שרעקלאכער אויפרייס. אונזער ווערכטער, וועלכער איז געשטאַנען אויף א הויכער סאסנע האָט צו וויסן געגעבן, אז פון די מיליטערישע פּאָזיציעס שטייגן גרויסע פלאמען און געדיכטער רויך. נאָכדעם האָבן מיר דערהערט קלאָנגען פון געווער אויפרייסען פון די מיליטערישע סקלאדן וואָס ארום און נאכהער אויך לאנגע שיסערייען פון ביקסען.

איך האָב צעטיילט די פארטיזאנער אויף 2 גרופּען. אין שפּיץ פון איינעם איז געווען מיין זון און אין 2־טען — איך. דעם זון האב איך באפוילן אריינגיין אין דאָרף פון דער אַנדערער זייט און איבער׳רייסן די טעלעפאָנען און טעלעגראַף דראָטן. ביידע גרופּן זענען איינצייטיק געקומען צום מיליטערישן באשטאנד. די אפענסיווע איז געווען אזוי אומער־וואַרטעט אז די דייטשן, וועלכע זענען געווען פארנומען אין לעשן דאָס פייער האָבן נישט באוויזן זיך נעמען צום געווער, פריער האָבן מיר זיך געהיט ביים שיסן, כדי ניט צו טרעפן אין די אוקראַינער, וועלכע האָבן דערלאַנגט וואַסער צום לעשן די שריפה. נאָך די ערשטע שיסערייען האָבן די אוקראַינער פערלאָזן די עמער און זיך צעלאָפען.

מיר האָבן אנגעהויבן צו ליקווידירן דעם באטאַליאָן. מיין זון לונקע — ווי די פארטיזאַנער האבן אים גערופען. איז אריין אין דער שפּיץ פון זיין אטריאד דורכן טויער, וועלכע זיי האָבן מיט דינאמיט אויפגעריסן און די דייטשן זענען אין שרעק אנטלאָפן, פאלענדיק אין זייער לויפעריי. עטלעכע פון זיי, וועלכע האָבן מורא געהאט אריינפאלן אין די הענט פון די פארטיזאַנער האָבן זיך אין פייער געוואָרפן. ס׳האָט ניט לאנג געדויערט און דער גאנצער הויף איז פול געוואָרן מיט געטויטע און שטארק פארוואונדעטע היט־לעריסטן. אלע בנינים ארום האבן געברענט אויסער דער אָפיצערן־קלוב און לעזע זאַל אין 2־טען עק פון הויף און די דייטשן האָבן זיך דאָרטן באפעסטיקט און געשאָסן פון די פענסטער.

לונקע יאָגט זיך נאָך די אַנטלאָפענע דייטשן און איך האָב מיט מיין אטריאד אָנגעגריפן דעם קלוב, נאָר מיר האָבן געמוזט אָפּטרעטן פאר די גרויסע שיסערייען. איך האָב געפּראָוווט נאָכאַמאָל אנגרייפן און דאָסמאָל אויך ניט באגליקט. אין דעם צווייטן אנגרייף זענען

פּרעוואונדעט געוואָרן 3 חברים. מיר האָבן אָפּגעטראָטן אין הויף אריין אין וועלכן זיינען געשטאנען 2־לאַסט אויטאָס מיר האָבן זיך אונטער זיי פארבעהאַלטן און געמאַכט א קליינע באראטונג.

— איך וועל צולויפן און אריינוואָרפן דורך די פענסטער עטלעכע גראַנאַטען — האָט געזאָגט סאשא.

אין דער מינוט האָט זיך אויסגעגאָסן אויף אונז אַ מאַסע שיסערייען און סאַשאַ איז אנידערגעפאַלן אין מיטן הויף. נאַכער האָבן אויפגעריסן האַנט גראַנאַטן, איינער נאָכן צווייטן. די געשרייען פון די דייטשן האָט געריסן די לופט. מיר זענען געלאָפן אין קלוב און מיר האָבן זיך געפונען צווישן די דייטשן וועלכע האבן געציטערט פון שרעק. ביז דאמאָלט האָב איך ניט געזען מיינע פארטיזאנער אזוי בעגייסטערט. ווי דארשטיקע וועלף האָבן זיי זיך געוואָרפן אויף די דייטשן, מיט האַס געשרייען: נקמה, נקמה! מיר האָבן צעשמעטערט דעם אָפיצערן קלוב, פארברענט אלע ביכער און צייטונגען אין לעזע־זאַל. די גאנצע געביידע האָט ארומגעכאפּט פלאַמען פון אלע זייטן. ווען מיר זענען ארויס פון קלוב האבן מיר געזען ווי די פארטיזאנען לייגן זעק מיט צוקער און מעל אויף אגרויסן דייטשן־וואָגן, אין וועלכע זיי האָבן איינגעשפאנט 2 בעלגישע פערד.

מיר האָבן מיטגענומען מיט זיך 2 געהרגעטע חברים, און 5 גרינג פערוואונדעטע, צווישן זיי סאשע וועלכער איז געווען פערוואונדעט אין זיינעביידע פוס און זיך אומגע־קערט אין וואלד, מיטנעמענדיק דעם דאָרף סטאַראַסטע, וועלכער איז געווען באוואוסט מיט זיין חנופה צו די דייטשן, איבערלאָזנדיק זיין פרוי א בריוו דעם קאָמאַנדיר פאן העלמאן, אין וועלכע ס׳איז געווען געזאָגט: דאָס גאַנצע אידישע פאָלק האָט היטלער ניט דערגרייכט צו פערטיליקן — אבער מיר האָבן פערטיליקט דיין גאנצן באטאליאָן ביי אלעקסאנדראווקע״. און זיך אונטערגעשריבן: דער קאָמאנדיר פון דער אידישער פארטיזאנער גרופּע — דיאדיא מישא.

(יידיש: ע. א.)

א בית יתומים אין זוויהיל 1920
אחד מבתי היתומים בזוויהיל

אגרופע יתומים און פערסאָנאַל אין ראָוונע, 1920
קבוצת יתומים והפרסונל ברובנה

דאקומענטן און בילדער

ב. ארשאַווסקי

זוהיל מיט 100 יאר צוריק

(קאָראַספּאָנדענץ אין דער רוסיש־יידישער צייטונג „ראַזסוויעט".)

נאָוואָגראָדוואָלינסק, אויגוסט 1860

אין וואָלין, ווי אויך אין גרעסטן טייל פון די איבעריקע מערב־גובערניעס, זיינען די הערשנדע נאַציעס ווי באַוווסט, די פּאָליאַקן און די יידישע באַפעלקערונג. זיי האָבן זיך צוגעפּאַסט אין זייער צוזאַמענלעבן, ווייל טראָץ דעם עקסטרעמן קעגנזאַץ צווישן זיך, האָבן זיי זיך ניט געקענט באַגיין איינער אָן דעם צווייטן.

ס'איז וויכטיק אונטערשטרייכן, אַז די לאַנג הערשיטנדע מיינונג וועגן די יידן אין די מערב גובערניעס, אַז זיי פאַרנעמען זיך מערסטנטייל מיט פאַרמיטלעריי און טוען ניט קיין פּראָדוקטיווע אַרבעט, איז ניט קיין ריכטיקע. וואָס פאַר אַ גרעסערע שאַפונגס־אַרבעט קען מען פאָדערן פון די שיכטן, וועלכע פירן דורך די פילזייטיקע דאָרף־און אינדוסטרי־ווירטשאַפטן אין די דערמאָנטע גובערניעס? זעלטן ווען טוט, אָדער קויפט, אַ באַזיצער אָדער פאַבריק־אייגנטימער עפּעס וויכטיקס אָן דער פארמיטלונג, אָדער אינציאַטיוו, פון זיין יידישן אַגענט; נאָכמער, אַלע הויזליכע און ווירטשאַפטליכע באַדערפענישן פירט ער אויס שטענדיק לויט דעם יידנס אנווייזונגען. ס'איז אלזא צו באַהויפּטן, אז די אַרבעט פון יידן נעמט דאָרט אַרום א זייער ברייטן קרייז פון האַנדל, פאַבריקאַציע און דאָרף־ווירטשאַפטן.

די פראַגע איז אָבער, וועלכער קרייז פון דער אַרומיקער באַפעלקערונג אין וואָלין פארנעמט זיך נאָר מיט האנדל?

אום ענטפערן אַף דער פראגע דאַרפן מיר ווידער באַטאָנען, אז די הויפּט־טיילן פון דער באַפעלקערונג אין וואָלין זענען פּאָליאַקן און יידן. זעלטן באַגעגנסטו דאָ רוסען, דייטשן, אָדער אַנדערע. זיי זענען דאָ אַ מינדערהייט, אויסער אין דער גובערניע־שטאָט זשיטאָמיר און זיי באַשעפטיקן זיך ניט אין די וויכטיקע שאַפונגס געביטן. אויך די פּאָליאַקן באַשעפטיקן זיך ניט מיט זיי, ווייל זיי זענען ניט פעאיק אָנצופירן מיט גרויסע און אויך קליינע ווירטשאַפטן און האַנדלס־צווייגן.

וואָלין פאַרמאָגט רייכע אוצרות פאַר אינדוסטרי און האַנדלס צווייגן, פרוכטבארע אוצרות פון תבואה, באַזונדערס ווייץ וועלכע ווערט עקספּאָרטירט אין גרויסע מאָסן קיין אויסלאַנד, ס'איז אויך דאָ ביי אַ 500 ספּירט־פאבריקן, וועלכע געברויכן גרויסע קוואַנטומס פון גערשטן און שאַפן אַרבעט און פאַרדינסטן פאַר די וועלכע פאַרנעמן זיך מיט דער בראַנזשע; די ברייט פאנאנדערגעוואָקסענע וועלדער אין דער רייכער וואָלין שאפט א גרויסן האַנדלס־פארקער ניט נאָר אינערליך אין דער גובערניע נאָר אויך, און הויפּטזעכליק, פאַרן

אויסערן האַנדל, צום ביישפּיל דאָס טראַנספּאָרטירן פון בוי מאַטעריאַלן, באַזונדערס פאַר דער שיפס־בויערײַ.

פון די וואלד אינדוסטריעלע צווייגן איז ווערט צו דערמאָנען די אויסארבעטונג פון סמאלע, וועלכע ווערט עקספּאָרטירט קיין אויסלאַנד און דינט אַלס פּרנסה־קוואַל פאַר אַסך בירגער. ס'איז אויך צו באַצייכענען דעם האַנדל מיט זאַלץ, און באַזונדערס דעם גרויסן האַנדל מיט מאַנופאַקטור וואָס נעמט אַרום אַסך הענדלער, וועלכע שטייגן אַריבער אין זייער צאָל אַנדערע שיכטן פון דער באַפעלקערונג.

ס'איז אויך צו צוגעבן די קרייזן וועלכע האַלטן די פּאָסט־סטאַציעס, אַסך קרעטשמעס און נאַכט־לעגער־הייזער; די פאַראַנטוואָרטליכקייט פאַר די צינז־הכנסות פון א רייע געזעל־שאַפטן, גרויסע ערד באַזיצער וועלכע פערפּאַכטן און מאָנען אויף פון די פיל צוקער־און בראָנפן־פאַבריקן, וועלכע זיי האָבן אויפגעבויט און אנגעפירט — און איר וועט אויף געוויס מיט אונז איינשטימען, אז די יידן אין אונזער וואלינער געגנט פילן אויס פילזייטיקע ווירטשאפטליכע פונקציעס — און ווער זענען דאָס די שיכטן, אויסער די יידן, וועלכע פאַרנעמען זיך מיט האַנדל? ווער זענען די הויפט באַוועגער פון אַלע גרויסע אוצרות אין דער רייכער געגנט, מיט אַלע ארומיקע וויכטיקע באַשעפטיקונגן — אויב ניט די יידן?

היסטארישע באשרייבונג פון יתומים הויז נומער 4 *)

(געגרינדעט דעם 10 מאי 1920 — אין זוהיל)

נאך לאנגע איבערלעבונגען פון שרפות און פאגראָמען האָבן אויף די גאסן פון זוהיל ארומגעבלאָנזשעט אַ סך קינדער: יתומים, וועמענס עלטערן זיינען אָדער געשטאָרבן פון טיפוס, אדער געהרגעט געוואָרן. די יתומים האָבן געליטן הונגער, נויט און קעלט. ארומגע־גאנגען אָפּגעריסן און כמעט נאַקעט. זייערע קערפּערס זיינען געווען מיט וואונדן פון אומריינקייט. פון אזא ארט לעבן זיינען א סך אויסגעשטאָרבן. מיט דעם אריינטרעטן פון די פּאָליאקן אין שטאָט, איז דורך דער אמעריקאנער מיסיע אויפגעעפנט געוואָרן עטלעכע יתומים הייזער און די לאגע איז פארבעסערט געוואָרן. דאָך ניט אינגאנצן. די ערשטע הילף האָבן באקומען נאָר די אינגערע קינדער און ווייל אזעלכע זיינען געווען א גרויסע צאָל, האָט מען נישט געהאט די מעגליכקייט אלע צוצונעמען.

דאָס לעבן פון די קינדער אין עלטער פון 10 ביז 15 יאָר איז געבליבן ווי פריער אין גאָר נישט קיין געוואונשטער און אוממעגלאכער לאַגע. די ליידן פון די לעצטע זיינען גע־ווען אזוי שווער, אז גאנצע טעג פלעגן זיי זיין אין קאָמיטעט, בעטענדיק וואָסערע ס'איז הילף. מ'האָט אפילו ניט געקענט ווארטן, ביז מ'וועט באקומען די נויטיקע מיטלען. אזוי איז באַשלאָסען געוואָרן עפענען א בית יתומים אָן וועלכע ס'איז מיטלען. כדי די קינדער זאָלן ניט זיין געצוואונגען זיך וואלגערן אויפן פּאָל אנגעטון אין שמאטעס נישט ריינע. ביי דער מערהייט פון זיי איז געווען דאָס לייב, און קאפ אין וואונדן. ווי פריילאך האָבן מיך די קינדער באגריסט. איך וועל ניט פארלייקענען, אז ניט גרינג איז געווען די ערשטע צייט

*) אויסצוג פון די מאטעריאל־באריכטן צום „דזשאינט” — פון ארכיוו ביי דער „ייווא־אינסטיטוט” אין ניו־יורק.

יתומים הויז נומער 4 תר״פ—1920

בית היתומים מס׳ 4

די ארבעטן ביי אזעלכע באדינגונגען. דאָס יתומים הויז איז דאָך ניט געווען אוועק געשטעלט ווי עס דארף צוזיין. אין אנהויב זענען די קינדער געשלאָפן אויף דער ערד אן מאטראצן און צודעקן. אפט האָבן זיי זיך געקלאָגט, אז ס׳טוען זיי וויי דיביינער. ס׳איז מיר געבליבן נאָר זיי צוטרייסטן, אז ניט לאנג וועלן מיר אזוי ליידן. נאָר צו מיין גרויסן באדויערן איז עס ניט אזוי גיך פארווירקלאכט געוואָרן. נייע מיטלען האָבן מיר שוין ניט באקומען מחמת די פאליטישע איבערקערענישן. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אוועקגיין פון די פאָליאקן. די גרעסטע און מער שווערע איבערלעבונגען זיינען געווען אין דער צייט, ווען די שטאָט איז עטלכע מאָל איבערגעגאנגען פון האַנט צו האַנט. אין דעם יתומים הויז זיינען קיין פראָדוקטן ניט געווען און ס׳איז אויסגעקומען צו ליידן הונגער. מער פיזיש־שוואכערע קינדער זיינען אפטמאָל געפאלן אין חלשות. דאָס האָט געדויערט א טאָג 10 ביז די ראטן־מאכט האָט זיך פעסט אוועקגעשטעלט. אין דער צייט האָבן מיר אנגעשטרענגט אלע אונזערע כוחות און אלערליי מיטלען אויסגענוצט, אז די קינדער זאָלן ניט שטארבן. אפטמאל זיינען מיר מיט די קינדער מיטגעגאנגען אין די נאָענטע דערפער קריגן וואָסערע ס׳איז פראָדוקטן, ווי א ביסל קארטאָפל, מעל, גרויפן און אנד. ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט א היים האָבן מיר ניט געפונען קיין האלץ אויף אויפצוקאָכן דאָס עסן. זיינען מיר ווידער געגאנגען אין וואלד אריין און צוזאמען געקליבן טרוקענע צווייגלעך, פארוואָס די פויערים האָבן אונז אפט געמאַכט אונאנגענעמלכקייטן. אין דער צייט ווען די ראטן־מאכט האָט זיך אנגעהויבן איינארדענען, האָבן מיר באקומען פון זיי פראָדוקטן אָבער אין אקלענער מאָס. די קינדער האָבן שוין מער ניט געהונגערט, נאָר אָנטאָן זיי איז ניט געלונגען. אין דעם זין איז זייער לאגע ניט פארבעסערט געוואָרן און ווען מ׳האָט געמוזט וואַשן זייערע קליידער זיינען זיי געצוואונגען געוואָרן צו פארבלייבן נאקעט. אזוי האָבן מיר זיך געמוטשעט ביז ס׳האָט זיך אנגעהויבן דער אנגריף פון די פאָליאקן און זיי זיינען אריינגעטראָטן אין שטאָט. מיר האָבן דאַן באַקומען הילף פון ראָוונע. ניט לאנג אָבער האָט דאָס געדויערט. די פאָליאקן האָבן געמוזט אוועקגיין און געדענקענדיק די פריערדיקע לאגע און איבערלעבונגען האָבן מיר באשלאָסן זיך עוואקואירן, ניט רעכנדיק זיך מיט די

איבערלעבונגען וואָס זיינען פארבונדן מיט דעם. ס'איז שוין געווען קאלט און די קינדער האָבן ניט געהאַט קיין קליידער, ניט קיין שיך. דער איבערפּאָר פון זוהיל קיין ראָוונע איז ניט צובאשרייבן. צוליב סבות איז אויסגעקומען די קינדער צו פארבלייבן 2 טעג אונ־טערן פרייען הימל. ווען מיר זיינען שוין אנגעקומען קיין ראָוונע און ניט האָבענדיק קיין קוואַרטיר, האָבן מיר זיך באזעצט אין א בית מדרש און זיך געוואלגערט 10 טעג אויף א בלאָטיקער פּאָל. נאָך לאנגע זוכענישן איז צום סוף געלונגען צו קריגן א לאָקאל כאָטש זייער א קליינעם און ניט באקוועמען. די לאגע פון יתומים הויז איז דערמיט פארבעסערט געוואָרן.

אין איבעריקע פראגן, ווי ערנערונג, קליידער, זיינען די קינדער פארזאָרגט און זיין איצטיקע לאגע צוגלייכענדיק מיט דער פריערדיקער איז אזוי פארבעסערט אז די קינדער פילן זיך גליקלעך. דאָס יתומים־הויז באקומט זיין גאנצע הכנסה פון דעם צענטראַלן קאָ־מיטעט פון דער אמעריקאנער מיסיע. די מערהייט קינדער זיינען שוין דערוואַקסענע און זיי לערנען זיך ארבעטן אין אלערליי ווארשטאטן. גאנץ געוואונטשן און באקוועם וואָלט געווען, אז ס'וואָלט זיך געעפנט ביים יתומים הויז א ווארשטאט דאָס איז געווען איינע פון די הויפּט סבות וועלכע האָט געצויגן מיך עוואַקואירן דאָס יתומים הויז. די מערהייט פון די קינדער זיינען זייער טאַלאַנטפולע און אויב ס'וועט פאר זיי געטאָן ווערן אויף דעם געביט, וועלן זיי קענען מיט דער צייט אליין זיך איינאָרדענען און זעלבסטשטענדיק לעבן.

2 מערץ 1921. פארוואלטערין פון יתומים הויז נומר 4.

די יתומים וועלכע זענען דורך ה' גערשמאַן געבראַכט געוואָרן אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע — 1923

היתומים שהובאו לטורונטו קנדה, ע"י מר גערשמאַן ב־1923